

ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1999

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9-42

ΜΕΡΟΣ Ι

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΡΗΞΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΣΜΕΥΣΗ	45-138
1. Η κατάσταση πραγμάτων	45
2. Το μισθολογικό ζήτημα	57
3. Μισθοί και τιμάρθμος	64
4. Η στάση της κυβέρνησης	69
4.1. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και μισθολογικό ζήτημα	72
4.2. Η κοινωνικο-πολιτική λειτουργία των δασκάλων	76
5. Από την «Πανελλήνιο» στη «Γενική»	86
6. Το νομοσχέδιο	89
7. Ο νόμος 2145 «περί αποδοχών» και η «Γενική» Ένωση	99
8. Αντιδράσεις και ρήξη: Η υπόθεση των Ιωαννίνων	104
9. Οι τροποποιήσεις του νόμου 2145	110
10. Η αποτυχία της «Γενικής»	114
10.1. Το περιοδικό «Ερμής»	116
10.2. Η πρωτοβουλία της Κορίνθου	122
10.3. Η αλλαγή του πολιτικού τοπίου	126
11. Η αυτοδιάλυση των δύο ενώσεων	132
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ»	

ΔΩΡΕΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΔΡΑΙΩΣΗ	139-192
1. Η Γενική Συνέλευση του Απριλίου	139
2. Πρώτες οργανωτικές προσπάθειες	145
3. Το ιδρυτικό συνέδριο	150
4. Η εξέλιξη του μισθολογικού	153
5. Η εξέλιξη της διαβάθμισης	160
6. Η ΔΟΕ και το επαναστατικό καθεστώς του 1922	172
7. Μισθολογικό-Διαβάθμιση: οι τελικές ρυθμίσεις	178
8. Η εδραίωση της ομοσπονδίας	182

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΩΞΕΙΣ	193-206
--------------------------------	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΟΕ	207-230
1. Η ανάδυση της «επαγγελματικής» ιδεολογίας	207
2. Οργανωτική δομή και ανάπτυξη	218
3. Οι προσπάθειες για οικονομική αυτοδυναμία	223

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΑΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ	233-354
1. Από την ενότητα στο διχασμό	233
2. Προσωπικές αντιπαράθεσεις και γλωσσικό ζήτημα	242
2.1. Καραγιάννης και Σωτηρίου	242
2.2. Καραγιάννης και «Επανάσταση»	252
2.3. Καραγιάννης και Ράικος	255
2.4. Καραγιάννης και γλώσσα	259
3. Το περιοδικό «Αυγή»	268
4. Η επιστροφή των παιδαγωγών	275

5. Από το διχασμό στην «τρίτη κατάσταση»	282
6. Οι «γλωσσαμύντορες» αντεπιτίθενται	290
7. Η υπερίσχυση των μεταρρυθμιστών	297
6.1. ΔΟΕ και Εθνικό Συνέδριο	301
6.2. ΔΟΕ και Μαρασλειακά	306
6.3. ΔΟΕ και αντιμεταρρύθμιση	320
8. Η ανακωχή	333
9. Η τελευταία μάχη	344

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ 355-442

1. Το πανυπαλληλικό μισθολόγιο	355
2. Το ειδικό μισθολόγιο των «δέκα τριετιών»	364
3. Η παλινδρόμηση	372
4. Η ατελής ένταξη	382
5. Οι ασκοί του Αιόλου	389
6. Η κρίση και ο Π. Δημητράτος	393
7. Η διαχείριση της κρίσης	401
8. Η τριφωνία	412
9. Το νομοσχέδιο του Τσιριμώκου	417
10. Η απόδοση των βαθμών	424
11. Η απόδοση των μισθών	434

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: ΔΙΩΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ 443-460

1. Η περίοδος της «Επανάστασης» (1922-23)	443
2. Η περίοδος της Δικτατορίας (1925-26)	452

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ 1927 461-506

1. Η «Εθνική» Ομοσπονδία	461
2. Ο Νικολούδης και τα (νομο)σχέδιά του	472

3. Οι «διαχειριστικές ανωμαλίες»	481
4. Η «Νέα» Ομοσπονδία	490
5. ΔΟΕ και Νέα ΔΟΕ	496

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

Η ΝΕΑ ΑΝΤΙΘΕΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΟΙ ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ 511-550

1. Η υποβάθμιση του «γλωσσικού»	511
2. Η Διοίκηση της Εκπαίδευσης	519
3. Οι (μη) προαγωγές	538

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Η ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΠΑΡΑΤΑΞΗ 551-586

1. ΔΟΕ και «ιδιώνυμο»	551
2. Η Αριστερή Παράταξη	560
3. Οι πρώτες διαπραγματεύσεις	566
4. Οι δυο τακτικές	572
5. Η επανένωση	579

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Ο «ΔΙΑΛΥΤΙΚΟΣ» ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1931 587-624

1. Το 14ο συνέδριο	587
2. Οι μισθοί	592
3. Τακτικές κινήσεις	605
4. Το ψήφισμα	613
5. Ο νόμος και οι επιπτώσεις του	618

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: ΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ 625-692

1. Η πόλωση	627
2. Η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή	639

3. Το μόνιμο Γραφείο	646
4. Διώξεις	653
5. Εκλογικές αναμετρήσεις	657
6. Κινητοποιήσεις και μισθολόγιο	662
7. Η συνδιάσκεψη της Θεσσαλονίκης	669
8. Προσπάθειες για συνεργασία	677
9. Η διάλυση	688
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	693-720
ΠΗΓΕΣ	721-724
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	725-740
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	741-779

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Δ.Σ.: Διοικητικό Συμβούλιο

ΔΟΕ: Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος*

Ε.Ε.: Εκτελεστική Επιτροπή

ΚΠΕ: Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή

ΟΛΜΕ: Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαιδεύσεως

ΠΕΑ: Πανυπαλληλική Επιτροπή Αγώνα

ΣΔΥΕ: Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος

ΤΠΤ: Ομοσπονδία των εργαζομένων στις επικοινωνίες (Τηλεφωνεία-Τηλεγραφεία-Ταχυδρομεία)

* Η επίσημη ονομασία της συνδικαλιστικής οργάνωσης των δασκάλων στο μεσοπόλεμο ήταν “Διδασκαλική Ομοσπονδία”. Η λέξη “Ελλάδος” προστέθηκε μεταπολεμικά. Ωστόσο για λόγους λειτουργικούς στη διατριβή χρησιμοποιούμε την ονομασία ΔΟΕ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ι. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

1. Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα ως αντικείμενο μελέτης

Η μελέτη του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος αρχίζει ουσιαστικά μετά τη μεταπολίτευση. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί πλέον κοινό τόπο και ήδη έχουν προταθεί κάποιες ερμηνείες. Ο Γ. Κουκουλές, για παράδειγμα, θεωρεί πως η προβληματική ένταξη των συνδικάτων στην ελληνική κοινωνία, η συχνά βίαιη δράση τους και η συνεπαγόμενη διαρκής κρατική καταστολή καθιστούσαν τα συνδικάτα «ύλη κατ' εξοχήν εκρηκτική» και ως εκ τούτου «μη ενδεδειγμένο» αντικείμενο ακαδημαϊκής έρευνας. Η «σιωπή» των ερευνητών φαίνεται πως λύθηκε κατά τη μεταπολίτευση όταν η πολιτική ομαλότητα το επέτρεψε και η κοινωνική ριζοσπαστικοποίηση το ενθάρυνε¹. Την πρώτη άνθηση, όπως ορθά επισημαίνει ο Αλ. Δάγκας, ακολούθησε μια αναμενόμενη ίσως φάση ύφεσης². Οι σημαντικές εργασίες όμως που άρχισαν να εμφανίζονται κατά την τρέχουσα δεκαετία φανερώνουν μια νέα περίοδο έντονου ενδιαφέροντος, το οποίο πηγάζει

¹ Κουκουλές Γιώργος, *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, 2η έκδ., Αθήνα, Οδυσσέας, 1994 ('1983), σελ. 25 και 128. Οι μελέτες που εκπονήθηκαν στην μεταπολιτευτική περίοδο παρουσιάζονται στην κατηγοριοποίηση που επιχειρούμε παρακάτω.

² Δάγκας Αλέξανδρος, *Ο Χαφιάς — Το κράτος κατά του κομμουνισμού. Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, 1927*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1995, σελ. 11.

ενδεχομένως από τον προβληματισμό για το μέλλον των συνδικάτων³. Σε κάθε περίπτωση όμως ο συνολικός όγκος ιστορικών και κοινωνιολογικών μελετών για το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, παραμένει μικρός.

Η σύντομη παρουσίαση αυτών των μελετών που ακολουθεί στοχεύει να φανερώσει ένα από τα υπαρκτά ερευνητικά κενά, το οποίο η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να καλύψει⁴. Θεωρώντας ανούσια και κουραστική μια απλή χρονολογική παράθεση τους, επιχειρήσαμε την κατάταξή τους σε τρεις κατηγορίες. Η κατηγοριοποίησή μας είναι θεματική. Δεν παίρνει υπόψη ούτε τις θεωρητικές αφετηρίες των ερευνητών ούτε την επιστήμη που καλλιεργούν. Άλλωστε οι περισσότεροι από αυτούς ξεπερνούν συχνά τα παραδοσιακά όρια της επιστήμης τους, πράγμα κάθε άλλο παρά αρνητικό. Όπως τονίζει ο Αντ. Λιάκος, «...είναι ακριβώς στα όρια ανάμεσα στις επιστήμες απ' όπου προέρχεται η ανανέωση των μεθόδων και των αντικειμένων τους...»⁵:

α. Συνδικάτα και κράτος: Πρόκειται για εργασίες που διερευνούν τη σχέση των συνδικάτων με το κράτος και τα πολιτικά κόμματα. Ανιχνεύουν ιστορικά ή συγχρονικά τις μεταξύ τους διαπλοκές, τις αλληλεπιδράσεις, τις εξαρτήσεις. Στην κατηγορία αυτή μπορούν να ενταχθούν τόσο η ιστορική μελέτη του Γ. Κουκουλέ όσο

³ Στα πλαίσια αυτής της αναζωπύρωσης εντάσσεται, εκτός από τις εργασίες που εκδόθηκαν μετά το 1990 και τις οποίες παρουσιάζουμε παρακάτω, και η έκδοση της τριμηνιαίας *Επιθεώρησης Εργασιακών Σχέσεων* που εμφανίστηκε τον Ιανουάριο του 1996. Όσο για την κρίση των συνδικάτων πολλά γράφονται κατά την τελευταία δεκαετία. Ενδεικτικά βλ. Spyropoulos George, *Trade unions. Today and tomorrow*, Presses Interuniversitaires Europeennes, Maastricht, 1986· Ιωάννου Χρήστος, «Το μέλλον των συνδικάτων», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, τεύχ. 12, 1998, σελ. 61-66.

⁴ Για μια ευρύτερη κριτική παρουσίαση των σχετικών μελετών, βλ. Λιάκος Αντώνης, «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος· σημειώσεις για μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988, σελ. 161-170.

⁵ Λιάκος Αντώνης, «Η αλληλεξάρτηση πολιτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία του εργατικού κινήματος», *Μνήμων*, τ. 11, 1987, σελ. 247-254.

και οι μελέτες πολιτικής κοινωνιολογίας των Γ. Μαυρογορδάτου, Δ. Κούκια και Σ. Ζαμπαρλούκου⁶.

β. Συνδικάτα και εργασιακές σχέσεις: Οι μελέτες αυτές αναλύουν τις σχέσεις μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου, την ιστορική εξέλιξη αυτής της σχέσης και του ρόλου των συνδικάτων στη διαμόρφωση των βασικών της χαρακτηριστικών. Στην κατηγορία αυτή εντάσσουμε τις μελέτες της Έφης Αβδελά, του Αντ. Λιάκου και της Γ. Κραβαρίτου⁷.

γ) Ίδρυση και πορεία των συνδικάτων: Η κατηγορία αυτή μπορεί να χωριστεί σε δύο υποκατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τις μελέτες που παρακολουθούν τις συνδικαλιστικές οργανώσεις στο χρόνο και προσπαθούν να δώσουν κάποιες ερμηνείες γι' αυτή ή την άλλη τους πορεία. Συνδέουν έτσι την ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία με την εξέλιξη των συνδικαλιστικών θεσμών. Αντιπροσωπευτικές είναι εδώ οι μελέτες των Γ. Κουκουλέ, Κ. Μοσκώφ και Χρ. Τζεκίνη ενώ στην ίδια κατηγορία μπορούν επίσης να ενταχθούν οι Αντ. Λιάκος, Ν. Μαραντζίδης και Ν. Κολιού που αφήνουν τις ανώτερες οργανωτικές βαθμίδες για να ασχοληθούν με το τοπικό επίπεδο⁸. Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και το

⁶ Κουκουλές Γιώργος, *Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση (1938-1984)*, 2η έκδ., Αθήνα, Οδυσσέας, 1994 ('1984)· Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μεταξύ πιτυοκάμπτη και προκούστη — Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1988· Zambarloukou Stela, *State-labor relations and the democracy in Greece*, New York University, 1993 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή)· Κούκιας Δημήτρης, *Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα — Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο κράτος σε συγκριτική προοπτική*, Αθήνα, Εξάντας, 1994.

⁷ Αβδελά Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού — Καταμερισμός κατά φύλα στο δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1990· Λιάκος Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου — Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993· Κραβαρίτου Γιώτα, «Εργατικό δίκαιο και κορπορατισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου», *Ο Πολίτης*, τεύχ. 84, Οκτώβριος 1987, σελ. 42-48.

⁸ Κουκουλές Γιώργος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1995 ('1982)· Jechinnis Christos, *Trade unionism in Greece: a study in political*

κλασικό βιβλίο του Γ. Κορδάτου⁹. Την παράδοση του Κορδάτου συνέχισαν αρκετές ακόμα ιστοριογραφικές εργασίες. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει, για τη σχολαστική και εξαντλητική καταγραφή των ποικίλων κινητοποιήσεων (κυρίως εργατικών αλλά και δημοσιούπαλληλικών, φοιτητικών, κ.ά.), το τετράτομο έργο του Δ. Λιβιεράτου¹⁰.

Η δεύτερη υποκατηγορία περιλαμβάνει μελέτες που επιμένουν περισσότερο στην εσωτερική δομή και διάρθρωση του συνδικαλιστικού κινήματος και στη δράση του. Αναλύονται οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί των συνδικάτων, οι εσωτερικές διεργασίες και συγκρούσεις, ο ιστορικός ρόλος των παρατάξεων. Πρόκειται για τις κοινωνιολογικές μελέτες των Θ. Κατσανέβα και Ν. Μαραντζίδη και Χρ. Ιωάννου, καθώς και τη συγκριτική προσέγγιση του Σ. Σεφεριάδη¹¹.

paternalism, Chicago, Roosevelt University Press, 1967 (Μελέτη προγενέστερη της μεταπολίτευσης. Αποδόθηκε αργότερα και στα ελληνικά με αρκετές, ωστόσο, τροποποιήσεις: Τζεκίνης Χρήστος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα, Γαλαίος, 1987)· Μοσκόφ Κωστής, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης — Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, 2η έκδ., Αθήνα, Καστανιώτης, 1985 ('Θεσσαλονίκη, 1979)· Λιάκος Αντώνης, *Η σοσιαλιστική εργατική ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η σοσιαλιστική νεολαία: τα καταστατικά τους*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1985· Μαραντζίδης Νίκος, «Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη 1941-1983», στο Αναστασιάδης Γιώργος - Μαραντζίδης Νίκος - Κεραμοπούλου Χαρά - Τατάλας Βασίλης, *Το εργατικό - συνδικαλιστικό κίνημα της Θεσσαλονίκης—Η ιστορική φυσιογνωμία του*, Θεσσαλονίκη, Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, 1997, σελ. 163-300· Κολιού Νίτσα, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «Εργάτης» του Βόλου*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1988.

⁹ Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, 7η έκδ., Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1972 ('1931).

¹⁰ Λιβιεράτος Δημήτρης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923*, Αθήνα, Καρανάσης, 1976· *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-27)—Επαναστατικές εξαγγελίες*, Κομμούνα, 1985· *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31)—Από την καταφρόνια μια καινούργια αυγή*, Αθήνα, Κομμούνα, 1987· *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36)*, Αθήνα, Κομμούνα, 1994. Επίσης του ίδιου, *Τα συνέδρια της ΓΣΕΕ*, Αθήνα, Προσκήνιο, 1997.

¹¹ Κατσανέβας Θόδωρος, *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*, 3η έκδ., Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1994 ('1980)· Μαραντζίδης Νίκος, *Οργάνωση και συλλογική δράση — Το συνδικάτο*

Ανεξάρτητα από τις τρεις κατηγορίες, δε μπορούν να αγνοηθούν δύο ακόμα σημαντικές μελέτες, οι οποίες, παρότι δεν επικεντρώνονται στο συνδικαλιστικό κίνημα, αγγίζουν ορισμένες πτυχές του. Πρόκειται για τα βιβλία των Γ. Μαυρογορδάτου και Π. Πιζάνια¹².

Εάν παρατηρήσει κανείς την παραπάνω επισκόπηση θα διαπιστώσει πως το πεδίο αναπτύχθηκε ανισομερώς: Οι περισσότερες μελέτες έχουν ως αντικείμενό τους το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα ενώ οι αναφορές στο δημοσιούπαλληλικό είναι ελάχιστες. Συγκεκριμένα, με βάση αυτό το κριτήριο, οι παραπάνω μελέτες ομαδοποιούνται ως εξής: Από τη μια αυτές της Αβδελά και του Μαυρογορδάτου και από την άλλη όλες οι άλλες. Αλλά και αυτές οι δύο μελέτες θέτουν σε δεύτερη μοίρα τη διερεύνηση του συνδικαλιστικού δημοσιούπαλληλικού κινήματος. Συγκεκριμένα η Έφη Αβδελά στο βιβλίο της, το οποίο επικεντρώνεται στη θέση της γυναίκας δημοσίου υπαλλήλου, αφιερώνει ένα κεφάλαιο για «το δημοσιούπαλληλικό ζήτημα»¹³, ενώ ο Μαυρογορδάτος, ο οποίος αναλύει τις διαπλοκές των «οργανωμένων επαγγελματικών συμφερόντων» με το κράτος, αναφέρεται σύντομα και στην «περίπτωση της ΑΔΕΔΥ»¹⁴.

Το φαινόμενο φαίνεται να συνδέεται με μια διεθνή ερευνητική πραγματικότητα. Από τα μαρξικά κείμενα και έπειτα η εργατική τάξη θεωρήθηκε

πωλητών - οδηγών και βοηθών εμφιαλωμένων ποτών Βόρειας Ελλάδας, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1995· Ιωάννου Χρήστος, *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1989· Seferiades Serafhim, *Working class movements through time and struggles a European macrohistorical framework for analysis (1800s-1930s), and a Greek case-study (1880-1936)*, Columbia University, 1997 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή).

¹² Μavrogordatos George, *Stillborn republic. social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1983· Πιζάνιας Πέτρος, *Οι φτωχοί των πόλεων — Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993.

¹³ Αβδελά Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι...*, ό.π., σελ. 83-109.

¹⁴ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μεταξύ Πιτυοκάμπτη...*, ό.π., σελ. 130-134.

ως ειδικού βάρους ιστορικό υποκείμενο. Η μελέτη συνεπώς των οργανώσεων της αποτέλεσε κεντρικό ζήτημα στις κοινωνικές επιστήμες. Επιπλέον η καχυποψία που έδειξε η πλειοψηφία των διανοουμένων απέναντι στο κράτος επεκτάθηκε και στο σώμα των δημοσίων υπαλλήλων που αντιμετωπίστηκαν ως φορείς της κρατικής εξουσίας. Ωστόσο οι δημόσιοι υπάλληλοι, μιμούμενοι τους εργάτες, συγκρότησαν συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι οποίες, με επίκεντρο το ζήτημα των εργασιακών σχέσεων, ήρθαν συχνά σε αντιπαράθεση με τις εκάστοτε κυβερνήσεις και έγιναν αφορμή για την ανάπτυξη ισχυρών συγκρούσεων μέσα στο πεδίο του κράτους.

Ειδικότερα στην περίοδο του μεσοπολέμου, και ιδιαίτερα στην περίοδο 1929-36, το δημοσιοϋπαλληλικό συνδικαλιστικό κίνημα αποδείχθηκε εξίσου ενοχλητικό για τις κυβερνήσεις με το εργατικό. Και δεν είναι τυχαίο πως σε αυτή ακριβώς τη χρονική περίοδο τα δημοσιοϋπαλληλικά συνδικάτα επιχείρησαν να ερμηνεύσουν διαφορετικά τη σχέση τους με το κράτος, διακηρύσσοντας πως η σχέση δημοσίου υπαλλήλου και κράτους είναι σχέση εργάτη προς εργοδότη. Δεν είναι επίσης τυχαίο πως τρεις διαφορετικές κυβερνήσεις (Βενιζέλου, Τσαλδάρη, Μεταξά) διέλυσαν, με ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις, τρεις φορές την τρίτοβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση των δημοσίων υπαλλήλων (1931, 1935, 1936) (βλ. 3ο και 4ο μέρος της παρούσας διατριβής).

Φαίνεται, λοιπόν, να βρίσκει εφαρμογή, τουλάχιστον στην περίοδο του ελληνικού μεσοπολέμου, η θεώρηση του Ν. Πουλαντζά¹⁵. Σύμφωνα με αυτόν, οι δημόσιοι υπάλληλοι στο σύνολό τους συγκροτούν την *κοινωνική κατηγορία* των φορέων του κρατικού μηχανισμού. Δεν πρόκειται όμως για μια ομοιογενή κατηγορία. Πρόκειται για μια πυραμίδα στην οποία οι ανώτερες βαθμίδες διαφέρουν από τις ενδιάμεσες και κατώτερες τόσο ως προς τις απολαυές (μισθούς, κλπ.) όσο και ως προς τη λειτουργία που επιτελούν. Από ταξική σκοπιά η *κοινωνική κατηγορία* των δημοσίων υπαλλήλων μπορεί να θεωρηθεί στο σύνολό της ως μερίδα της νέας μικροαστικής τάξης. Πρόκειται για μία τάξη χωρίς εσωτερική

¹⁵Πουλαντζάς Νίκος, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, μτφρ. Ν. Μηλιόπουλος, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984 ('Paris 1974), σελ. 372-406.

συνοχή. Οι «κορυφές», οι βαθμίδες που κατέχουν μια ανώτερη θέση στην ιεραρχία, τείνουν να ταυτίζονται τα συμφέροντά τους με αυτά της κρατικής εξουσίας και να θεωρούν τον εαυτό τους ως τμήμα της αστικής τάξης. Αντιθέτως, οι ενδιάμεσες και κυρίως οι κατώτερες βαθμίδες τείνουν να λειτουργούν ως εργατική τάξη. Συμπερασματικά, η κοινωνική κατηγορία των δημοσίων υπαλλήλων, ως μερίδα της νέας μικροαστικής τάξης διαπερνάται από τη γραμμή της αντικειμενικής πόλωσης.

Αν αποδεχθούμε το διαχωρισμό των δημοσίων υπαλλήλων του ελληνικού μεσοπολέμου σε «ανώτερους», «μέσους» και «κατώτερους», τότε ο δασκαλικός κλάδος, για παράδειγμα, βρισκόταν από βαθμολογική-μισθολογική άποψη στις κατώτερες βαθμίδες των «κατωτέρων» (βλ. 1ο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής), και σύμφωνα με τη θεώρηση του Πουλαντζά ήταν ένας κλάδος «με προλεταριακή αντικειμενική πόλωση». Από αυτή την άποψη δε μοιάζει τυχαίο το ότι ήταν ο πρώτος κλάδος που συγκροτήθηκε συνδικαλιστικά. Τα παραπάνω, λοιπόν, προσανατολίζουν και θεωρητικά την έρευνά μας. Όμως σε αυτό θα επανέλθουμε στη συνέχεια. Κύριος στόχος μας στο σημείο αυτό είναι να δείξουμε την ανάγκη για μια ισομερή ανάπτυξη της έρευνας ανάμεσα στον εργατικό και το δημοσιοϋπαλληλικό συνδικαλισμό τονίζοντας τον σημαντικό και παρεμφερή ρόλο του δεύτερου. Ακόμα όμως και αν τα παραπάνω δεν ισχύουν η ανάγκη της διερεύνησής του παραμένει. Η κοινωνική ιστορία επεκτείνεται πλέον σε οτιδήποτε συνιστά μέρος του κοινωνικού μιας εποχής.

Η έρευνα του δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος του μεσοπολέμου νομίζουμε πως χρειάζεται να ξεκινήσει από το θεσμικό επίπεδο: Από τις οργανώσεις του. Η επαρκής μελέτη τους θα συγκροτήσει το απαραίτητο πλαίσιο που θα επιτρέψει στη συνέχεια να διερευνηθούν και άλλες αλληλοπροσδιοριζόμενες όψεις του, οι οποίες σχετικά πρόσφατα αποτέλεσαν αντικείμενο διερεύνησης, όπως οι νοοτροπίες, ο τρόπος ζωής, η καθημερινότητα, κλπ. Η προτεραιότητα, πρέπει κατά τη γνώμη μας να δοθεί στις έξι κλαδικές ομοσπονδίες που αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά του κινήματος: τη δασκαλική (ΔΟΕ), την ομοσπονδία των καθηγητών (ΟΛΜΕ), την ομοσπονδία των εργαζομένων στις επικοινωνίες (ΓΤΤ), την

ομοσπονδία των κατωτέρων Δικαστικών, την ομοσπονδία των οικονομικών και την ομοσπονδία των Δασικών. Ύστερα μπορεί με σιγουριά να επιχειρηθεί η συγγραφή της ιστορίας των ανώτερων οργανωτικών βαθμίδων: της Συνομοσπονδίας των Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος (ΣΔΥΕ) και της Κεντρικής Πανυπαλληλικής Επιτροπής (ΚΠΕ), η οποία διαδέχθηκε την προηγούμενη μετά τη διάλυσή της. Η μελέτη μας, που επικεντρώνεται στη μαζικότερη και αρχαιότερη ομοσπονδία, τη ΔΟΕ, χωρίς ωστόσο να παραβλέπει τις ποικίλες διαπλοκές της με τα υπόλοιπα δημοσιοϋπαλληλικά συνδικάτα, μπορεί να θεωρηθεί μια πρώτη συμβολή σε αυτή την κατεύθυνση.

2. Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική ως αντικείμενο μελέτης

Η ΔΟΕ του μεσοπολέμου, αναμείχθηκε ενεργά, εκτός από τα εργασιακά, και στα ζητήματα της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Η εκπαιδευτική πολιτική ως αντικείμενο μελέτης, τόσο συγχρονικά όσο και ιστορικά, άνθισε επίσης κατά τη μεταπολίτευση. Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως το πεδίο ήταν παρθένο. Κάθε άλλο. Μια πληθώρα βιβλίων, κυρίως εγχειρίδια για σπουδαστική χρήση, κατέγραφαν την εξέλιξη του εκπαιδευτικού μας συστήματος, όπως αυτή παρουσιαζόταν μέσα από τη σχετική νομοθεσία¹⁶. Ωστόσο, όπως τονίζει ο Αλ. Δημαράς, μόνο κατά τη μεταπολίτευση περάσαμε «από την περιγραφική, γραμμική καταγραφή της εκπαιδευτικής νομοθεσίας στην προσπάθεια να απαντηθούν πιο περίπλοκα ερωτήματα. Τότε ζητούσαμε να μάθουμε όχι μόνο τι, κάθε φορά, προέβλεπε η νομοθεσία, αλλά και γιατί προέβλεπε αυτά και όχι άλλα, τι πραγματοποιήθηκε από όσα νομοθετήθηκαν, τι και γιατί δεν πραγματοποιήθηκε...»¹⁷. Η εξήγηση γι' αυτή τη στροφή μπορεί να αποδοθεί και εδώ στις νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επέτρεπαν την ενασχόληση με παρόμοια θέματα. Δεν πρέπει ωστόσο να

¹⁶ Από όλη αυτή την παραγωγή ξεχωρίζει το βιβλίο του Λέφα: Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Εν Αθήναις, ΟΕΣΒ, 1942.

¹⁷ Δημαράς Αλέξης, «Ιστοριογραφία της εκπαίδευσης», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988, σελ. 191-197.

Ξεχνάμε και τις εκπαιδευτικές (στο βάθος τους πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές) ανάγκες της μεταπολίτευσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, το βιβλίο του Δημαρά που σηματοδότησε τη στροφή, εκδόθηκε δύο μόλις χρόνια πριν τη θεσμοθέτηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976.

Στη συνέχεια επιχειρείται μια θεματική κατηγοριοποίηση των μελετών που ως επίκεντρό τους έχουν την εκπαιδευτική πολιτική. Οι μελέτες κατατάχθηκαν με βάση την ιδιαίτερη έμφαση που δίνουν σε ορισμένους κάθε φορά παράγοντες που επηρεάζουν την εκπαιδευτική πολιτική. Εννοείται, βεβαίως, πως δεν υπάρχουν απολύτως διακριτά όρια. Για παράδειγμα, μια μελέτη που ενδιαφέρεται πρώτιστα για τη συμβολή των διανοούμενων στην εκπαιδευτική πολιτική, θα καταγράψει αναπόφευκτα και την πολιτική της κυβέρνησης. Θα είναι όμως ο παράγοντας στον οποίο δίνει έμφαση που θα αποβεί καθοριστικός για την κατάταξη της. Όπως και στην κατηγοριοποίηση για το συνδικαλιστικό κίνημα έτσι και σε αυτή οι μελέτες επιλέχθηκαν ανεξάρτητα από τις θεωρητικές και μεθοδολογικές τους διαφορές και ανεξάρτητα από το γνωστικό πεδίο στο οποίο εντάσσονται (Ιστορία της Εκπαίδευσης, Κοινωνιολογία, κλπ.)¹⁸. Προέκυψαν έτσι οι παρακάτω τέσσερις κατηγορίες:

α. Εκπαιδευτική πολιτική και κράτος: Οι μελέτες που εντάσσονται στην κατηγορία αυτή καταγράφουν και προσπαθούν να ερμηνεύσουν την εκπαιδευτική πολιτική των εκάστοτε κυβερνήσεων. Ειδικότερα για την περίοδο του μεσοπολέμου επικεντρώνονται στις αντιθετικές πολιτικές των διαδοχικών βενιζελικών και αντιβενιζελικών κυβερνήσεων στο γλωσσικό ζήτημα. Στην κατηγορία αυτή

¹⁸Για διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις ή εκτενέστερες επισκοπήσεις μελετών του ίδιου πεδίου βλ. Noutsos Babis, "Pedagogical research and modern Greek education: a critical overview of the recent Greek pedagogical bibliography", *Journal of the Hellenic Diaspora*, τόμ. VIII, αρ. 1-2, 1981, σελ. 161-167· Δημαράς Αλέξης, ό.π· Χαρίτος Χαράλαμπος, «Δοκίμιο για την Ιστορία της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 54, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1990, σελ. 46-54· Ανδρέου Αποστόλης, *Πηγές της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1992.

εντάσσονται οι περισσότερες μελέτες της Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Η κλασική μελέτη του Αλ. Δημαρά, τα *Αναγνωστικά* της Αν. Φραγκουδάκη, οι μελέτες των Πυργιωτάκη, Παπακωνσταντίνου-Ανδρέου και Ζιώγου-Καραστεργίου, καθώς και οι πρόσφατες σχολιασμένες συλλογές εκπαιδευτικής νομοθεσίας του Σ. Μπουζάκη. Εντάσσονται επίσης και ορισμένες συγχρονικές μελέτες, όπως αυτή του Χ. Νούτσου για την εκπαιδευτική πολιτική των πρώτων κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ¹⁹.

β. Εκπαιδευτική πολιτική και κοινωνικοοικονομικές δομές: Οι μελέτες αυτής της κατηγορίας θα μπορούσαν να ενταχθούν και στην προηγούμενη. Επιλέχθηκε τελικά η διακριτή τους παρουσίαση, εξαιτίας του ειδικού βάρους που αποδίδουν στους βαθύτερους αιτιακούς παραγόντες: τις δομές του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Εδώ εντάσσουμε τις διατριβές των Κ. Τσουκαλά, Χ. Νούτσου και Στ. Πεσμαζόγλου²⁰.

¹⁹ Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, Αθήνα, Ερμής, τ. Α' (1821-1894): 1973, τ. Β' (1895-1967): 1974· Φραγκουδάκη Άννα, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου — Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, 3η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1979 ('1978)· Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986· Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ, 1986· Πυργιωτάκης Ι(ωάννης), *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992· Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης - Ανδρέου Αποστόλης, *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1992· Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τ. Α': *Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1913-1929*, Αθήνα, Gutenberg, 1994· του ίδιου, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τ. Β': *Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1959-1964-1976/77-1985*, Αθήνα, Gutenberg, 1995· Μπουζάκης Σήφης - Τζήκας Χρήστος, *Η κατάρτιση των δασκάλων - διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τ. Α': *Η περίοδος των διδασκαλείων 1834-1933*, Αθήνα, Gutenberg, 1996· Μπουζάκης Σήφης - Τζήκας Χρήστος - Ανθόπουλος Κώστας, *Η κατάρτιση των δασκάλων - διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τ. Β': *Η περίοδος των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Σχολών Νηπιαγωγών 1933-1990*, Αθήνα, Gutenberg, 1998.

²⁰ Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή — Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, 3η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1982 ('1977) (πρόλογος: Σβορώνος Νίκος)· Νούτσος Χαράλαμπος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και*

γ. Εκπαιδευτική πολιτική και διανοούμενοι: Μελετάται εδώ η ιδιαίτερη συμβολή των διανοούμενων στην εξέλιξη των εκπαιδευτικών θεσμών. Παρουσιάζεται και αναλύεται κυρίως η δράση της «τριανδρίας» του μεσοπολέμου (Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης), αλλά και των Παπαμαύρου, Κουντουρά, Κακούρου, Ιμβριώτη και Παπανούτσου. Αντιπροσωπευτικές είναι οι μελέτες της Αν. Φραγκουδάκη και του Χ. Νούτσου. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται λογικά και οι ποικίλες βιογραφικές προσεγγίσεις. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν αυτές των Φ. Ηλιού και Αλ. Δημαρά²¹.

δ. Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτικά συνδικάτα: Οι μελέτες αυτές επικεντρώνονται στην ιδιαίτερη συμβολή των εκπαιδευτικών συνδικάτων. Πρόκειται για έναν παραμελημένο ως πρόσφατα τομέα²². Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, εκπονήθηκαν τέσσερις αξιόλογες διδακτορικές διατριβές και μία μεταπτυχιακή εργασία που μελέτησαν και τη συμβολή (ή αποκλειστικά τη συμβολή) των εκπαιδευτικών συνδικάτων στα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής²³. Οι πέντε

κοινωνικός έλεγχος (1931-1973), Αθήνα, Θεμέλιο, 1979· Πεσμαζόγλου Στέφανος, *Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985 — Το ασύμπτωτο μιας σχέσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.

²¹ Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι — Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, 5η έκδ., Αθήνα, Κέδρος, 1987 ('1977)· Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία — Όψεις του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1990· Χαρίτος Χαράλαμπος, *Το παρθηναγωγείο του Βόλου*, τ. Α' και Β', Αθήνα, 1989· Ηλιού Φίλιππος (επιμ.), *Δημήτρης Γληνός — Άπαντα*, Αθήνα, Θεμέλιο, τ. Α': 1983, τ. Β': 1984· Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Μίλτος Κουντουράς: Κλείστε τα σχολεία (Εκπαιδευτικά άπαντα)*, τ. Α' και Β', Αθήνα, Γνώση, 1985.

²² Και φαίνεται πως όχι μόνο στην Ελλάδα βλ. Weiner Lois, *Re-Examining the History of the 1960s*, Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, Chicago, IL, April 3-7, 1991 όπου επισημαίνεται η "αδιαφορία" των ιστορικών της εκπαίδευσης για το ρόλο των εκπαιδευτικών συνδικάτων.

²³ Πρόκειται για τις εξής διατριβές: Ζαμπέτα Εύη, *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-1989*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992· Βασιλού-Παπαγεωργίου Βάσω, *Το συνδικαλιστικό κίνημα των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα — Ο ρόλος της ΟΛΜΕ και της ΔΟΕ στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976*, Αθήνα, Πατάκης, 1994· Δούκας Χρίστος, *Εκπαιδευτική πολιτική και*

αυτές μελέτες βρίσκονται, σε σχέση με τις προηγούμενες, πλησιέστερα στο θέμα της διατριβής μας. Και οι πέντε, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, έχουν κάτι κοινό. Επικεντρώνονται όλες στη μεταπολίτευση (από το 1974 και εξής). Οι προηγούμενες μεγάλες περιόδους του αιώνα μας, τόσο η μεταπολεμική όσο και η μεσοπολεμική, είναι από αυτή την άποψη ελλιπέστερα διερευνημένες. Όχι, ωστόσο, εντελώς αδιερεύνητες. Ειδικά για τον μεσοπόλεμο, που μας αφορά, διαθέτουμε κατ' αρχή ορισμένα άρθρα και βιβλία παλιών συνδικαλιστών. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα δύο βιβλία του Γ. Κατσαντώνη, τα οποία κινούνται ανάμεσα στο χρονικό και τη μαρτυρία και προσφέρουν μία σύντομη επισκόπηση της πορείας της δασκαλικής ομοσπονδίας και των παρεμβάσεών της στην εκπαιδευτική πολιτική²⁴. Περισσότερο

εξουσία, Γρηγόρης, Αθήνα, 1997· Σαλτερής Νικόλαος, *Εκπαιδευτικές Ομοσπονδίες και εκπαιδευτική ιδεολογία, 1974-1989*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1998 (ανέκδοτη)· Επίσης για την μεταπτυχιακή εργασία: Χοντολίδου Ελένη, *Η συζήτηση για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1976-1981) — Κριτική στις θέσεις των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1987.

²⁴ Κατσαντώνης Γιάννης, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για ψωμί, παιδεία, ελευθερία*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981· του ίδιου, *Η Αριστερή Παράταξη των δασκάλων στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1998. Επίσης με τη σειρά που δημοσιεύτηκαν: «Το συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων. Λίγη προϊστορία. Συνθήκες μέσα στις οποίες ιδρύθηκε η διδ. Ομοσπονδία», *Νέα Αγωγή*, τεύχ. 4, Απρίλης 1927, σελ. 5-7, τεύχ. 5, Μάης 1927, σελ. 7-9 και τεύχ. 6, Ιούνιος 1927, σελ. 3-5· Γοντζές Ηλ(ίας), «Η εξέλιξις των δημοδιδασκαλικών συλλόγων εν Ελλάδι», *Επετηρίς δημοτικής εκπαίδευσως*, Αθήνα, Δημητράκος, 1932, σελ. 322-329· Παπαγεωργίου Βασ(ίλης), «Από τους αγώνες του κλάδου. Η σωματειακή οργάνωσις των δημοδιδασκάλων», *Διδασκαλικό Βήμα*, περ. Γ', τεύχ. 148, 10-10-1950, σελ. 4, 149, 20-10-1950, σελ. 6 και 150, 30-10-1950, σελ. 3-4· Αμοιρίδης Χαρ(άλαμπος), «Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ)», λήμα στη *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 2ος, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα-Herder, 1968, σελ. 193-197. Κολοβός Φίλιππος, «Εξήντα χρόνια απο την ίδρυση της ΔΟΕ», *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχ. 896, 16-6-1981, σελ. 2· Βαλασμόπουλος Νίκος, *Ιστορία του δασκαλικού συνδικαλισμού*, Αθήνα, Εκπαιδευτική Επικοινωνία, 1983· Σακελλαρίου Χ(άρης), «Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας (ΔΟΕ)», λήμα στην *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 3ος, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1989, σελ. 1504-1508· Μια σύντομη απόδοση των πληροφοριών που δίνουν οι παραπάνω εργασίες επιχειρούν ο Μπάρτζης Γιάννης, («Χρονολογικός πίνακας της ιστορίας του

ενδιαφέρον φαίνεται να παρουσιάζει το πρόσφατο βιβλίο του Απ. Ανδρέου²⁵, το οποίο αναφέρεται σε προγενέστερες της ΔΟΕ μορφές συλλογικής έκφρασης των εκπαιδευτικών αλλά και στην ίδρυση της ΔΟΕ και την πορεία της ως το 1927. Η μελέτη του, ωστόσο, κινείται σε πολύ γενικό πλαίσιο και στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε δευτερογενείς πηγές.

Οι παραπάνω εργασίες προσφέρουν αρκετά στοιχεία, τα οποία μας χρησίμεψαν για μια πρώτη χαρτογράφηση της θεματικής μας. Η παρούσα διατριβή, ωστόσο, στηρίχθηκε πρώτιστα στις διαθέσιμες πρωτογενείς πηγές της περιόδου 1918-1936. Επιχειρήθηκε μία συστηματική και συνολική διερεύνηση τους και έγινε προσπάθεια να δοθεί μια πληρέστερη και πιο ορθή εικόνα της συνδικαλιστικής δράσης της ΔΟΕ σε αυτή την περίοδο.

συνδικαλιστικού κινήματος των ελλήνων δασκάλων», *Τα Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 2, Χειμώνας 1985-86, σελ. 119-125) και η Βασιλού-Παπαγεωργίου Βάσω (στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου της *Το συνδικαλιστικό κίνημα...*, ό.π.).

²⁵ Ανδρέου Αποστόλης, *Όψεις του συνδικαλισμού των δασκάλων, -ισσών (1872-1927)*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1995. Το βιβλίο του Ανδρέου είναι μια περαιτέρω επεξεργασία του άρθρου του «Εισαγωγικά στο συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων (1872-1927)», *Θέσεις*, μέρος Α': τεύχ. 32, Ιούνιος – Σεπτέμβριος 1990, σελ. 125-136 και μέρος Β': τεύχ. 33, Οκτώβριος – Δεκέμβριος, 1990, σελ. 141-156.

II. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Στόχος της παρούσας διατριβής είναι να ανασυγκροτήσει τις ιστορικές διαδικασίες που περιγράφουν και εξηγούν την ίδρυση και την πορεία της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας στο μεσοπόλεμο. Όταν, όμως, περιγράφουμε και ερμηνεύουμε την πορεία ενός συνδικάτου στην πραγματικότητα επισημαίνουμε και διερευνούμε μια σειρά από σχέσεις. Διερευνούμε κατ' αρχή τις σχέσεις ανάμεσα στους δασκάλους - δημόσιους υπάλληλους και στο κράτος - εργοδότη και ειδικότερα πώς αυτές οι σχέσεις μορφοποιούνται στην (και με την) ίδρυση μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης, της ΔΟΕ, και πώς εξελίσσονται μέσα στο χρόνο. Εκτός από αυτή τη βασική σχέση (και σε συνάρτηση με αυτή) διερευνούνται επίσης συστηματικά και οι σχέσεις της ΔΟΕ με τις προγενέστερες μορφές συλλογικής έκφρασης των δασκάλων, με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των άλλων δημοσιούπαλληλικών κλάδων και με τα πολιτικά κόμματα της εποχής. Τέλος αναλύονται συστηματικά (σε συνάρτηση με όλες τις παραπάνω) και οι σχέσεις στο εσωτερικό της ΔΟΕ, ανάμεσα στις επιμέρους δασκαλικές κατηγορίες, ομάδες και παρατάξεις. Η επισήμανση και διερεύνηση αυτών των σχέσεων στη μεταξύ τους διαπλοκή και στην εξέλιξή τους στο χρόνο αποτελούν το πραγματικό αντικείμενο της παρούσας διατριβής. Περιστασιακά, και μόνο στο βαθμό που επηρεάζουν την πορεία της ΔΟΕ, θα αναφερθούμε και στις σχέσεις της με άλλους φορείς και μηχανισμούς, όπως για παράδειγμα την εκκλησία, τον τύπο, τις αγροτικές οργανώσεις, κλπ. Ορίζοντας τα όρια της διατριβής χρειάζεται τέλος να τονίσουμε πως απουσιάζει εντελώς η συγκριτική διάσταση²⁶, παρότι κάτι τέτοιο θα ήταν και

²⁶ Πρόκειται για ευρύτερο πρόβλημα που εμφανίζεται και στις αντίστοιχες μελέτες στη διεθνή βιβλιογραφία. Βλ. ενδεικτικά για την Αγγλία Tropp Asher, *The School Teachers*, London, William Heinemann, 1957· για την Γαλλία Mouriaux Rene, *Le syndicalisme enseignant en France*, Presses Universitaires de France (Que sais-je?), Paris, 1996· για τις ΗΠΑ Murphy Marjorie, *Blackboard Unions: The AFT and the NEA, 1900-1980*, Cornell University Press, 1990. Η μόνη εργασία με εμφανείς συγκριτικές προθέσεις που εντοπίσαμε είναι η εργασία του Cooper Bruce (ed), *Labor Relations in Education: An International Perspective. (Contributions to the Study of Education,*

ενδιαφέρον και θεμιτό. Υπήρχαν άλλωστε ορισμένες επαφές της ΔΟΕ με το υπαλληλικό συνδικαλιστικό κίνημα της Ευρώπης, τις οποίες καταγράψαμε χωρίς όμως να επιχειρήσουμε τη συστηματική εξέτασή τους. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε μια χωριστή μελέτη. Η παρούσα μπορεί να θεωρηθεί ως προαπαιτούμενή της. Η γενικότερη απουσία, ωστόσο, μιας συγκριτικής τοποθέτησης του ελληνικού δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο σε συνάρτηση με την απουσία εύριθμων εμπειρικών μελετών έχει πολλαπλές θεωρητικές επιπτώσεις. Καθιστά, για παράδειγμα, παρακινδυνευμένη τη διερεύνηση του θέματός μας σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης και την εξαγωγή θεωρητικών γενικεύσεων.

Με τα παραπάνω, ορίστηκε, ελπίζουμε με σαφήνεια, το αντικείμενό μας και τα όριά του. Στη συνέχεια θα θέσουμε ορισμένα γενικά και αρκετά ειδικότερα ερωτήματα τα οποία στοχεύουν να προσανατολίσουν πιο συγκεκριμένα την έρευνά μας.

Γενικά (αρχικά) ερωτήματα

Ποιες σχέσεις αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους κατόχους της κρατικής εξουσίας και στη συνδικαλιστική οργάνωση των δασκάλων; Ποιο στοιχείο ήταν το κυρίαρχο: οι συμπλεύσεις ή οι συγκρούσεις ανάμεσά τους; Πώς επηρεάστηκαν αυτές οι σχέσεις από τη διαφοροποίηση της κρατικής πολιτικής στους τομείς της εκπαίδευσης, των εργασιακών σχέσεων και των μισθών; Ποιες ήταν οι επιπτώσεις της κρατικής πολιτικής στους ιδεολογικούς προσανατολισμούς της ΔΟΕ, στην επιλογή των προτεραιοτήτων, της στρατηγικής και τακτικής, στην εσωτερική ζωή της και στην πολιτική των συμμαχιών της;

Number 54), Greenwood Publishing Group, 1992. Κι εδώ όμως οι προθέσεις μένουν ανολοκλήρωτες. Πρόκειται για μια συλλογή 17 κειμένων για τον εκπαιδευτικό συνδικαλισμό 17 χωρών από 17 διαφορετικούς συγγραφείς που παρατίθενται η μία δίπλα στην άλλη χωρίς η εισαγωγή του Cooper να πετυχαίνει μια ουσιαστική συσχέτισή τους. Το κείμενο που αναφέρεται στην Ελλάδα υπογράφουν οι Τζεκίνης Χρήστος και Κουτρούκης Θεόδωρος.

Τα ερωτήματα αυτά, που αναφέρονται κυρίως στη βασική σχέση της ΔΟΕ με το κράτος – εργοδότη, μας οδηγούν στην ακόλουθη γενική (αρχική) υπόθεση:

Εφόσον διαφοροποιείται για ποικίλους λόγους (οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς) η κατεύθυνση της κρατικής πολιτικής στους τομείς της εκπαίδευσης, των εργασιακών σχέσεων και των μισθών, αναμένουμε κατ' αρχή κάποιους αναπροσανατολισμούς στην ιδεολογία, τις πρακτικές, τις συμμαχίες και την εσωτερική ζωή της ΔΟΕ. Υποθέτουμε επίσης πως οι συμπλεύσεις της δασκαλικής συνδικαλιστικής οργάνωσης με την κρατική πολιτική είναι βεβαίως πιθανές, εξίσου πιθανές όμως αν όχι περισσότερο είναι οι συγκρούσεις.

Οι υποθέσεις αυτές απορρέουν από μια γενικότερη θεωρητική αφετηρία. Σύμφωνα με αυτή χρειάζεται να γίνει διάκριση ανάμεσα στην κρατική εξουσία και στους μηχανισμούς του κράτους. Η κρατική εξουσία σε δεδομένη χρονική περίοδο κατέχεται από συγκεκριμένη τάξη (και τους συμμάχους της). Για παράδειγμα στον μεσοπόλεμο η κρατική εξουσία στην Ελλάδα κατέχεται από τις διάφορες μερίδες της αστικής τάξης, όπως αυτές εκφράζονται πολιτικά με τις δύο αντίπαλες παρατάξεις: τη βενιζελική και την αντιβενιζελική. Ο κρατικός μηχανισμός όμως δεν ταυτίζεται με την κρατική εξουσία. Είναι ένα σώμα θεσμών που είναι δυνατό να παραμένουν και να λειτουργούν ακόμα και αν η κρατική εξουσία καταληφθεί από αντίπαλες τάξεις. Ο κρατικός μηχανισμός με τη σειρά του απαρτίζεται από δύο σώματα. Από τη μια είναι η διοίκηση, ο στρατός, η αστυνομία, τα δικαστήρια, οι φυλακές, κλπ., το σώμα δηλαδή των θεσμών που αντιπροσωπεύουν τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους, ο οποίος λειτουργεί κυρίως με βία. Από την άλλη είναι η εκκλησία, η οικογένεια, ο τύπος, τα πολιτικά κόμματα, τα συνδικάτα, το σχολείο κλπ., το σώμα δηλαδή των θεσμών που αντιπροσωπεύουν το σύνολο των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους (IMK), οι οποίοι λειτουργούν κυρίως με ιδεολογία. Ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους αποτελεί ένα οργανωμένο σύνολο που καθοδηγείται ενιαία από την τάξη και το πολιτικό κόμμα που κατέχουν την κρατική εξουσία και συνεπώς δεν παρουσιάζει σημαντικές παρεκκλίσεις από την εκφρασμένη πολιτική τους. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο και με τους IMK. Όπως

τονίζει ο Αλτουσέρ, στον οποίο ανήκουν οι παραπάνω απόψεις, «...οι ΙΜΚ είναι ποικίλοι, διακριτοί, 'σχετικά αυτόνομοι' και επιρρεπείς στο να παρέχουν ένα αντικειμενικό πεδίο αντιφάσεων, που εκφράζουν, με μορφές άλλοτε περιορισμένες και άλλοτε οξύτατες, τις αντανάκλασεις των κραδασμών της ταξικής πάλης...»²⁷.

Για να επιστρέψουμε, λοιπόν, στην υπόθεσή μας, το εκπαιδευτικό σύστημα και η συνδικαλιστική οργάνωση των δασκάλων, όντας ΙΜΚ, παρέχουν εκείνες τις δυνατότητες στους φορείς τους (άτομα και σύνολα) να διαφοροποιούνται ως προς την πολιτική των κατόχων της κρατικής εξουσίας, να ενεργούν με βάση διαφορετικά συμφέροντα και ιδεολογίες με αποτέλεσμα να παράγονται πολλαπλές συγκρούσεις. Συγκρούσεις ανάμεσα στο συνδικάτο και στους κατόχους της κρατικής εξουσίας, συγκρούσεις ανάμεσα στη ΔΟΕ και στα άλλα συνδικάτα, συγκρούσεις ανάμεσα στις επιμέρους δασκαλικές παρατάξεις. Η ιστορία της ΔΟΕ δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εμφάνιση και η εξέλιξη στο χρόνο αυτών των συγκρούσεων. Είναι, λοιπόν, φανερό πως κινούμαστε εκτός του πλαισίου των λειτουργιστικών θεωριών. Αντιθέτως η προσέγγιση του θέματός μας κινείται στα πλαίσια των θεωρήσεων που αναγνωρίζουν τη σύγκρουση και τη μεταβολή ως τα κατεξοχήν χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας.

Εκκινώντας από την παραπάνω αρχική υπόθεση, προχωρήσαμε σε μια πρώτη διερεύνηση των πηγών και επισημάνσαμε ορισμένες καίριες καμπές στην πορεία της ΔΟΕ: την ίδρυση, τη διάσπαση, την επανένωση και τη διάλυση. Για καθεμιά από τις τέσσερις αυτές καμπές διατυπώνουμε στη συνέχεια μια σειρά ειδικότερων ερωτημάτων που στοχεύουν να προσανατολίσουν την έρευνά μας.

1. Η ΔΟΕ ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1922: Ήταν ή ιδρύση της μια ακώλυτη διαδικασία ή μια πορεία με αντιπαράθεσεις και συγκρούσεις; Ποιες ήταν οι γενικές και ποιες οι ειδικότερες συνθήκες που συνέβαλαν στην ιδρύση της; Ποιος ήταν ο

²⁷ Αλτουσέρ Λουί, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους» στο *Θέσεις*, 3η έκδ. Αθήνα, Θεμέλιο, 1981 ('Paris 1976), σελ. 69-121 [το παράθεμα στη σελ. 88].

ρόλος των δρώντων υποκειμένων; Ποια άτομα και ομάδες του δασκαλικού κόσμου έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ίδρυση; Υπήρξαν άτομα ή ομάδες εκτός του δασκαλικού κόσμου που ενδιαφέρθηκαν, αναμίχθηκαν και επηρέασαν τις σχετικές διαδικασίες; Αν ναι, με ποιο τρόπο αναμίχθηκαν και ποιες δυνάμεις εξέφραζαν;

2. Τον Μάιο του 1927 η ΔΟΕ διασπάσθηκε: Πότε άρχισε να κυφορείται η διάσπαση; Ποιες ήταν οι αντιμαχόμενες πλευρές; Πότε και πώς συγκροτήθηκαν; Ποια ήταν η εκπαιδευτική και ιδεολογική ταυτότητα της κάθε πλευράς; Συνδέονταν με ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά ή ιδεολογικά ρεύματα, και αν ναι πώς; Γύρω από ποια θέματα αναπτύχθηκαν οι συγκρούσεις τους; Υπήρξαν συμβιβασμοί, συμμαχίες, ανακωχές, εξάρσεις και υφέσεις; Υπήρξαν εξωκλαδικές (πολιτικές ή κοινωνικές) παρεμβάσεις; Πώς και γιατί «ξεχείλισε το ποτήρι»; Σχετίζεται η διάσπασή της με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου που έγινε την ίδια χρονική περίοδο;

3. Το καλοκαίρι του 1930 οι δύο ΔΟΕ που προήλθαν από τη διάσπαση επανενώθηκαν: Ποιες ήταν οι αιτίες που οδήγησαν στην επανένωση; Ποια ζητήματα επέτρεψαν τις αναγκαίες συγκλίσεις ανάμεσα στις δύο οργανώσεις; Έπαιξαν κάποιο ρόλο τα γνωστά σημαντικά γεγονότα της περιόδου: η παγκόσμια οικονομική κρίση, το «ιδιώνυμο», η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση; Ποιες ήταν οι επιπτώσεις της επανένωσης;

4. Τον Μάρτιο του 1935 η κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος διέλυσε όλες τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, ανάμεσά τους και τη ΔΟΕ: Για ποιους λόγους η κυβέρνηση προχώρησε στη διάλυση των συνδικαλιστικών δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων; Γιατί οι περιορισμοί που έθεσε ο «διαλυτικός» νόμος του 1931 θεωρήθηκαν ανεπαρκείς; Ποια ήταν τα αιτήματα και ποια η δράση τους που την ώθησαν να προχωρήσει στην ολοκληρωτική τους διάλυση; Γιατί η διάλυση επεκτάθηκε και σε συνδικάτα που έχοντας φιλοκυβερνητική διοίκηση, όπως η ΔΟΕ, ακολουθούσαν μια ήπια συνδικαλιστική τακτική;

III. ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Οι πηγές

α) *Αρχειακό υλικό*: Αναζητώντας πρωτογενείς πηγές για τη ΔΟΕ του μεσοπολέμου το πρώτο που ψάχνει κανείς είναι τα αρχεία του ομοσπονδίας: τα πρακτικά των συνεδριάσεων των διοικητικών της συμβουλίων και συνεδρίων της, τα υπομνήματά της, την αλληλογραφία της, κλπ. Ωστόσο το προπολεμικό αρχειακό υλικό της ομοσπονδίας έχει καταστραφεί. Μια προσπάθεια να εντοπισθεί αντίστοιχο υλικό σε αρχεία τοπικών συλλόγων απέβει επίσης άκαρπη. Μια τρίτη, τέλος, με κατεύθυνση τα τυχόν ιδιωτικά αρχεία απογόνων των συνδικαλιστικών στελεχών του μεσοπολέμου στέφθηκε με επιτυχία σε μία μόνο περίπτωση και εκεί με πενιχρά αποτελέσματα: ένα μικρό μέρος του αρχειακού υλικού της περιόδου 1933-35 (κυρίως υπομνήματα προς την κυβέρνηση)²⁸.

β) Το *Διδασκαλικό Βήμα*: Το *Διδασκαλικό Βήμα* ήταν (και συνεχίζει να είναι) το επίσημο όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας²⁹. Το πρώτο φύλλο του εκδόθηκε δύομισι περίπου χρόνια μετά την ίδρυσή της, τον Αύγουστο του 1924. Έκτοτε η έκδοσή του συνεχίστηκε αδιαλείπτως αρχικά κάθε δεκαπενθήμερο και ύστερα κάθε εβδομάδα ως τον Απρίλιο του 1935 όταν η ομοσπονδία διαλύθηκε. Στα 523 συνολικά τεύχη του θα δημοσιεύει όλα τα επίσημα κείμενα του συνδικάτου, ρεπορτάζ για τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά ζητήματα, συνεντεύξεις παιδαγωγών και πολιτικών, σχόλια για τα εκπαιδευτικά και κοινωνικά δρώμενα, κλπ. Σε ειδικές εκδόσεις ή σε ένθετα θα δημοσιεύει και τα αναλυτικά πρακτικά των Γενικών Συνελεύσεων. Μια παραβολή των τευχών του 1933-35 με το αρχειακό υλικό της ίδιας περιόδου που εντοπίσαμε, επιβεβαίωσε πως στο σύνολό του ήταν

²⁸ Πρόκειται για το αρχείο του Ράικου Χρήστου, πρώτου γεν. γραμματέα της ΔΟΕ και προέδρου της στο διάστημα 1933-35.

²⁹ *Διδασκαλικόν Βήμα· Επίσημον όργανον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας* Τεύχη 1 (15-8-1924) ως 523 (25-4-1935). Δεκαπενθήμερο και από 18-1-1925 εβδομαδιαίο. Ολόκληρο το σώμα του *Διδασκαλικού Βήματος* βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της ΔΟΕ.

δημοσιευμένο. Είναι, λοιπόν, ευτύχημα που ολόκληρο το σώμα του εντύπου έχει διασωθεί. Αποτελεί ένα πολύτιμο υλικό και υποκαθιστά σε ένα βαθμό την απουσία των αρχείων.

Βεβαίως το *Διδασκαλικό Βήμα*, εκτός από τα επίσημα κείμενα, στα υπόλοιπα δημοσιεύματά του παρουσιάζει τα γεγονότα πάντα από τη σκοπιά της εκάστοτε διοίκησης. Αλλά και στα επίσημα κείμενα αποτυπώνεται ο επίσημος λόγος της ομοσπονδίας. Κατά κανόνα δε γνωστοποιούνται οι εσωτερικές διεργασίες, οι διαβουλεύσεις, οι συγκρούσεις που προηγούνται. Για το λόγο αυτό, αν περιοριζόμαστε μόνο στο *Διδασκαλικό Βήμα*, α) η αφήγησή μας θα ήταν αναπόφευκτα μονομερής και β) πολλές ενέργειες της ομοσπονδίας θα έμοιαζαν αναίτιες και θα παρέμεναν ανερμήνευτες. Κρίθηκε, λοιπόν, απαραίτητη η αναζήτηση αντιπολιτευτικών εντύπων ώστε με την αντιπαράθεση των δημοσιευμάτων να φωτισθούν σε ένα βαθμό οι σκοτεινές πτυχές.

γ) Ο *Ερμής*: Ένα από τα αντιπολιτευτικά, στη ΔΟΕ, περιοδικά ήταν, από το 1924 και μετά ο *Ερμής*. Ο *Ερμής* υπήρξε το μακροβιότερο δασκαλικό περιοδικό του μεσοπολέμου. Εκδιδόταν ανελλιπώς, αρχικά κάθε δεκαπενθήμερο, κατόπιν κάθε δέκα μέρες και τέλος κάθε βδομάδα, από το 1920 ως το 1946. Για τις ανάγκες της διατριβής αποδελτιώθηκαν τα τεύχη που εκδόθηκαν ως τις 11-9-1936 — συνολικά 622³⁰. Εκδότης και διευθυντής του εντύπου ήταν ο Αντ. Καραγιάννης, πρώτος πρόεδρος της ΔΟΕ (1922-1924). Ακριβώς γι' αυτό ο *Ερμής* στο ίδιο διάστημα λειτούργησε ως όργανο της ομοσπονδίας, ενώ στην αμέσως προηγούμενη διετία (1920-1922) έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ίδρυσή της. Από τον Ιούνιο του 1924, όμως, που ο Καραγιάννης έχασε την προεδρία, και ως το 1931, ο *Ερμής* θα λειτουργεί ως αντιπολίτευση στη ΔΟΕ και στο *Διδασκαλικό Βήμα*. Αργότερα, από το καλοκαίρι του 1931 ως το 1935, εξαιτίας μιας αλλαγής στον προσανατολισμό της

³⁰ *Ερμής*: [δεκαπενθήμερο και από 10-5-1924 εβδομαδιαίο] *Εκπαιδευτικόν περιοδικόν* Διευθυντής Καραγιάννης Αντώνης. Τεύχη 1 (15-5-1929) ως 622 (11-9-1936). Αλληλοσυμπληρούμενοι τόμοι του *Ερμή* υπάρχουν στην Εθνική Βιβλιοθήκη και στην βιβλιοθήκη του παιδαγωγικού τομέα της Φιλοσοφικής Αθηνών.

ΔΟΕ, ο *Ερμής* θα εμφανίζεται ως κριτική συμπολίτευση. Ως αντιπολίτευση στη ΔΟΕ λειτούργησε για το διάστημα 1929-30 και η *Εκπαιδευτική*. Η *Εκπαιδευτική* ήταν το επίσημο όργανο της Νέας ΔΟΕ, της οργάνωσης που προήλθε από τη διάσπαση της ομοσπονδίας στα 1927³¹.

δ) Ρόλο αντιπολίτευσης στη ΔΟΕ και το *Διδασκαλικό Βήμα* θα παίξουν, από μια διαφορετική σκοπιά, τα περιοδικά *Εκπαιδευτικός Δρόμος* (1933-34) και *Εκπαιδευτικά Νέα* (1934-35)³². Τα περιοδικά αυτά εξέφραζαν την Αριστερή Παράταξη των δασκάλων. Από το φόβο των διώξεων δεν ανέγραφαν τα ονόματα του εκδότη, του διευθυντή και των συντακτών. Μετά από δικαστικές ενέργειες της διοίκησης της ΔΟΕ το καλοκαίρι του 1934 θα γίνει γνωστό πως εκδότης του *Εκπαιδευτικού Δρόμου* ήταν ο τότε διευθυντής του *Ριζοσπάστη*. Πριν την εμφάνιση της Αριστερής Παράταξης, στα 1927-28, τον ίδιο ρόλο έπαιξε ένα άλλο εκπαιδευτικό περιοδικό η *Νέα Αγωγή*³³. Δεν πρόκειται, ωστόσο, για στενά διδασκαλικό περιοδικό. Η έκδοσή του σχετίζεται περισσότερο με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Οι κομμουνιστές του Εκπαιδευτικού Ομίλου θα ασκούν μέσα από τις στήλες του κριτική στην ομάδα του Γληνού και στο περιοδικό του την

³¹ Δυστυχώς εντοπίσαμε μόνο ένα τεύχος της (στη βιβλιοθήκη του Μαράσλειου Διδασκαλείου). Πρόκειται για το τεύχ. 28, 1-15/7/1929.

³² *Εκπαιδευτικός Δρόμος*: Δεκαπενθήμερο όργανο των διδασκαλικών συμφερόντων εκδίδεται από συντακτική επιτροπή. Στα πρώτα τέσσερα τεύχη έφερε τον τίτλο *Ο Δασκαλικός Δρόμος*. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχουν τα τεύχη 2-16 (1933-34). *Εκπαιδευτικά Νέα*: Όργανο των συμφερόντων των εκπαιδευτικών. Διευθύνεται από επιτροπή. Υπεύθυνος: Πάρις Ιωαννίδης. Πρόκειται για διάδοχο του *Εκπαιδευτικού Δρόμου*, ο οποίος σταμάτησε να εκδίδεται μετά από δικαστική προσφυγή της διοίκησης της ΔΟΕ. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχουν τα τεύχη 1-4, 6 και 7. Το 1931-32 ο Νίκος Πλουμπίδης εξέδιδε ένα ακόμα αριστερό εκπαιδευτικό έντυπο τον *Πρωτοπόρο Δάσκαλο*. Δεν εντοπίσαμε τεύχη του.

³³ *Νέα Αγωγή*: Μηνιαίο παιδαγωγικό περιοδικό. Εκδίδεται από επιτροπή. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχει πλήρης ο πρώτος τόμος (1927) και δύο τεύχη του δεύτερου (1928, τεύχη 1 και 4). Βιογραφικά των τριών ατόμων της συντακτικής της ομάδας (Θ. Βλιζιώτης, Ρόζα Ιμβριώτη, Ι. Ιορδανίδης) και αποδελτίωση των παραπάνω τευχών στο Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα (1875-1974)*, τόμ. Γ': 1926-1955, Αθήνα, Γνώση, 1993, σελ. 452-462.

*Αναγέννηση*³⁴ (1926-28). Σ' αυτή την τελευταία θα συναντήσουμε επίσης ορισμένα σχόλια για τη ΔΟΕ και τα εσωτερικά της.

ε) Η *Αυγή*: Κατά την πρώτη διετία της ΔΟΕ, πριν την έκδοση του *Διδασκαλικού Βήματος*, ρόλο επίσημου οργάνου θα παίζει ο *Ερμής*, το περιοδικό του προέδρου της Αντ. Καραγιάννη, στον οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω. Το καλοκαίρι του 1923 όμως θα εκδηλωθεί για πρώτη φορά η διαμάχη καθαρευουσιάνων και δημοτικιστών εντός της ομοσπονδίας. Για τις ανάγκες της διαμάχης, ο Γραμματέας της ΔΟΕ, Χρ. Ράικος, που εξέφραζε στη συγκυρία αυτή τους δημοτικιστές θα εκδώσει το περιοδικό *Αυγή*³⁵. Η *Αυγή* θα λειτουργήσει αντιπολιτευτικά στη ΔΟΕ ως το καλοκαίρι του 1924 που θα χάσει την πλειοψηφία ο Καραγιάννης. Θα συνεχίσει να εκδίδεται για ένα ακόμη χρόνο σε ρόλο κριτικής συμπολίτευσης. Στο ίδιο διάστημα (1923-25) τα συνδικαλιστικά των δασκάλων σχολίαζε και το περιοδικό *Εργασία*³⁶. Πρόκειται για δεκαπενθήμερο παιδαγωγικό περιοδικό που εξέδιδε ο δημοτικιστής παιδαγωγός Μ. Παπαμαύρος. Η κριτική που ασκούσε στη ΔΟΕ ήταν από τη σκοπιά των δημοτικιστών αλλά λιγότερο οξεία και μάλλον έμμεση σε σχέση με αυτή της *Αυγής*.

στ) Για την περίοδο πριν την ίδρυση της ΔΟΕ, ειδησεογραφία και σχόλια για τις συνδικαλιστικές κινήσεις των δασκάλων θα παρέχουν τέσσερα παιδαγωγικά

³⁴ *Αναγέννηση*, Μηνιαίο περιοδικό, Διευθυντής Γληνός Δημήτρης: τόμ. 1ος: τεύχη 1 (Σεπτέμβρης 1926) ως 11-12 (Ιούλιος-Αύγουστος 1927): τόμ. 2ος: τεύχη 1 (Σεπτέμβρης 1927) ως Ιούλιος-Αύγουστος 1928). Η *Αναγέννηση* υπάρχει στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

³⁵ *Αυγή*: Διδασκαλικό περιοδικό: Υπεύθυνος Ράικος Χρήστος. 1ος τόμος: τεύχη 1 (1-12-1923) ως 24 (15-11-1924): 2ος τόμος: τεύχη 1-2 (Δεκέμβριος 1924) ως 19 (Σεπτέμβριος 1925). Ο πρώτος τόμος βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της ΔΟΕ. Ο δεύτερος στο ιδιωτικό αρχείο της κόρης του Ράικου, Νότας.

³⁶ *Εργασία*: Δεκαπενθήμερο παιδαγωγικό περιοδικό: Διευθυντής Παπαμαύρος Μιχάλης: τόμ. 1ος: τεύχ. 1 (15-9-1923) ως τεύχ. 19-20 (30-6-1924): τόμ. 2ος: τεύχ. 1 (15-9-1924) ως τεύχ. 19-20 (30-6-1925): τόμ. 3ος: τεύχ. 1 (1-9-1925) ως τεύχ. 4 (30-12-1925). Όλο το σώμα της *Εργασίας* βρίσκεται στην Βιβλιοθήκη της Βουλής.

περιοδικά: η *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης* (1917-20), ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* (1919-20), η *Νεοελληνική Παιδεία* (1920), και ο *Παιδαγωγός* (1921-22)³⁷.

ζ) Στην περίοδο μετά τη διάλυση της ΔΟΕ και ως τη δικτατορία του Μεταξά (1935-1936) τρία έντυπα θα παρέχουν πληροφορίες για τις (άτυπες πλέον) συνδικαλιστικές κινήσεις των δασκάλων. Το πρώτο θα είναι το *Διδασκαλικό Βήμα* το οποίο θα εκδοθεί ξανά όχι όμως από την τελευταία ηγεσία της ΔΟΕ αλλά από ομάδα αριστερών συνδικαλιστών³⁸. Ταυτόχρονα θα συνεχίζει την έκδοσή του ο *Ερμής* ενώ ο τελευταίος πρόεδρος της ΔΟΕ Χρ. Ράικος ως απάντηση στην κίνηση

³⁷ *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*: Διευθυντής Ζαμάνης Ζήσης · τόμ. Α' (1917-18), τόμ. Β' (1919), τόμ. Γ' (1920). Ο Ζαμάνης ήταν, για το διάστημα που εξέδιδε την *Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, διευθυντής του Μαράσλειου Διδασκαλείου. Βενιζελικός αλλά όχι δημοτικιστής. Το περιοδικό δημοσίευε κυρίως παιδαγωγικά άρθρα και μόνο στη σχολιογραφία του αναφερόταν και σε επαγγελματικά ζητήματα δασκάλων και καθηγητών. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*: *Διδασκαλικόν περιοδικόν* Διευθυντής Κυριακάτος Χαράλαμπος · τεύχ. 31 (15-1-1919) ως τεύχ. 75 (31-12-1920). *Ο Παιδαγωγός*: *Εκπαιδευτικόν περιοδικόν εκδιδόμενον δις του μηνός*, Διευθυντής Κυριακάτος Χαράλαμπος, τεύχ. 1 (1-5-1921) ως 24 (1-10-1922). Ο Κυριακάτος που εξέδιδε τα δυο αυτά περιοδικά ήταν δάσκαλος, πολιτικά βενιζελικός αλλά υποστηρικτής της μικτής γλώσσας. Το περιοδικό του ήταν κατά βάση παιδαγωγικό αλλά συχνότατα παρενέβαινε και στα επαγγελματικά των δασκάλων. *Νεοελληνική Αγωγή*: Διευθυντής Παπαμιχαήλ Επαμεινώνδας. Εντοπίσαμε δύο μόνο τεύχη: τεύχ. 1 (Μάιος 1920), τεύχ. 2-3 (Ιούνιος-Ιούλιος 1920). Ο Παπαμιχαήλ ήταν δημοτικιστής δάσκαλος και συγγραφέας σχολικών βιβλίων (με το ψευδώνυμο Νώντας Έλατος). Η *Επιθεώρηση* και ο *Ερευνητής* βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Ο *Παιδαγωγός* στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Τα δυο τεύχη της *Νεοελληνικής Παιδείας* τα βρήκαμε στη βιβλιοθήκη του Μαράσλειου Διδασκαλείου. Ως το 1920 θα εκδίδεται και η *Σάλπιγξ, Εκπαιδευτική και εθνική εφημερίς*. Η *Σάλπιγξ* εκδιδόταν από το 1908 ως *Όργανον της Ενώσεως των Ελλήνων δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φύλλων*. Διευθυντής της ήταν τότε ο παιδαγωγός Μιχαλόπουλος Θεμιστοκλής. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχει ένα φύλλο μόνο (φ. 46, 1909). Στην περίοδο μετά το 1918 που μας ενδιαφέρει την εξέδιδε ο δημοσιογράφος Λαχανοκάφης Ευάγγελος ως όργανο της Πανελληνίας Ενώσεως που υπήρχε ακόμα. Τεύχη της περιόδου αυτής δεν εντοπίσαμε.

³⁸ *Διδασκαλικόν Βήμα*: *Όργανο των δημοδιδασκάλων* περίοδος Β' · τεύχ. 1 (29-7-1935) ως τεύχ. 25 (17-7-1936). Βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της ΔΟΕ.

των αριστερών συνδικαλιστών θα εκδώσει το περιοδικό *Κήρυξ*³⁹. Στην ίδια περίοδο κάποια ελάχιστα στοιχεία για τα συνδικαλιστικά των δασκάλων θα δημοσιεύσει και το περιοδικό του Μ. Κουντουρά *Παιδεία*⁴⁰.

η) Σε σημαντικές στιγμές (συνέδρια, κινητοποιήσεις, κλπ.) σημαντική πηγή πληροφόρησης θα αποδειχθεί και ο καθημερινός τύπος. Κι εδώ υπήρχαν οι σύμμαχες και οι εχθρικές προς τη ΔΟΕ εφημερίδες, οι οποίες άλλαζαν ρόλους ανάλογα με τη συγκυρία. Για παράδειγμα στη δύσκολη φάση των «Μαρασλειακών» βασικές πολέμιες της ΔΟΕ θα αναδειχθούν οι εφημερίδες *Εστία* και *Καθημερινή*, ενώ σύμμαχη η εφημερίδα *Δημοκρατία*. Μόνιμη αντιπολίτευση από αριστερά η εφ. *Ριζοσπάστης*, η οποία θα παρακολουθεί ανελλιπώς τα συνδικαλιστικά των δασκάλων, ιδιαιτέρως στο διάστημα 1929-1936. Εκτός από τις παραπάνω συχνά θα αξιοποιηθούν και φύλλα των εφημερίδων *Ελεύθερο Βήμα*, *Πρωΐα*, *Ελεύθερος Τύπος*, *Πατρίς* και ευκαιριακά των υπολοίπων⁴¹.

θ) Για τους Νόμους και τα Διατάγματα εύκολα προσβάσιμη πηγή παραμένει η *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. Επιπλέον διευκόλυναν ο *Εκπαιδευτικός Κώδιξ* (1924) και το περιοδικό *Εκπαιδευτικόν Δελτίον* (1926-1936) που συγκεντρώνουν όλα τα νομοθετικά κείμενα που αφορούν την εκπαίδευση και τους δασκάλους για ολόκληρη σχεδόν την περίοδο που μας αφορά⁴². Άλλες πρωτογενείς πηγές που

³⁹ Ο *Κήρυξ*: Όργανο των δημοδιδασκάλων της Ελλάδος· Διευθυντής Ράικος Χρήστος, τεύχ. 1 (9-10-1935) ως τεύχ. 26 (20-5-1936). Βρίσκεται στο ιδιωτικό αρχείο της Ράικου Νότας.

⁴⁰ *Παιδεία*: Όργανο αναμορφωτικής παιδαγωγικής προσπάθειας· Διευθυντής Κουντουράς Μίλτος· τεύχ. 1 (Ιανουάριος 1936) ως τεύχ. 6 (Ιούνιος 1936). Στην Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχουν τα 4 πρώτα τεύχη. Βρήκαμε τα υπόλοιπα δύο στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης. Συγκενρωτικός πίνακας περιεχομένων όλων των τευχών στο Αλέξης Δημαράς, *Μίλτος Κουντουράς: Κλείστε τα σχολεία*, τόμ. Β', Αθήνα, Γνώση, 1985, σελ. 693-695.

⁴¹ Οι καθημερινές εφημερίδες του μεσοπολέμου, όπως είναι γνωστό, υπάρχουν στις βιβλιοθήκες «Εθνική», «Μπενάκειος» και «Βουλής». Ο *Ριζοσπάστης* για την περίοδο μετά το 1927 υπάρχει και στα ΑΣΚΙ.

⁴² Λέφα Χριστόδουλου, *Εκπαιδευτικός Κώδιξ*, τόμ. Α' και Β', Εν Αθήναις 1924. *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*: Μηνιαία επιθεώρησης εκπαιδευτικής και διοικητικής νομοθεσίας και νομολογίας

χρησιμοποιήθηκαν είναι: 1) Οι στατιστικές της εκπαίδευσης για τα έτη 1926 ως 1936⁴³, 2) Η επετηρίδα δημοτικής εκπαίδευσης του 1932⁴⁴, 3) Τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου⁴⁵, 4) Τα συνέδρια των επιθεωρητών του 1930⁴⁶ και 5) μία επιστολή του παλιού συνδικαλιστή Χρ. Παγώνη στην Ιουλία Πλουμπίδου (χήρα Νίκου Πλουμπίδη).

2. Μεθοδολογικά προβλήματα

Είναι πλέον συνηθισμένο στις ιστορικές μελέτες να χρησιμοποιούνται και ποσοτικές μέθοδοι, συχνά μάλιστα, π.χ. στην οικονομική ιστορία, αποκλειστικά ποσοτικές. Ωστόσο στη μελέτη της ιστορικής πορείας ενός συνδικάτου λίγα είναι τα δεδομένα που επιδέχονται τέτοιου είδους αξιοποίηση. Στην παρούσα διατριβή ποσοτικές μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν μόνο σε δυο περιπτώσεις: α) στην κίνηση των δασκαλικών μισθών και τη σύγκρισή τους με τον τιμάριθμο και β) στη σύγκριση των συνδικαλισμένων δασκάλων σε σχέση με τον συνολικό τους αριθμό («συνδικαλιστική πυκνότητα»). Μόνο εκεί, δηλαδή, που η αριθμητική δομή των δεδομένων και η περιοδική καταγραφή τους επέτρεπε την κατασκευή σειρών και τη σύγκρισή τους.

Τα δεδομένα ωστόσο που κυρίως συναντήσαμε ήταν σχεδόν αποκλειστικά κείμενα. Κείμενα διαφόρων ειδών (νόμοι, υπομνήματα, ομιλίες, άρθρα, ρεπορτάζ, σχόλια), που προέρχονται από ποικίλα έντυπα (ΦΕΚ, επαγγελματικά έντυπα, εκπαιδευτικά περιοδικά, καθημερινές εφημερίδες). Η ποικιλία στο είδος, τη μορφή και την προέλευση, απέτρεπε από την εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων και ωθούσε

Περίοδος Α' (1926-29): Διευθυντής Λέφας Χρ(ιστόδουλος)· Περίοδος Β' και Γ' (1931-40): Διευθυντής: Λαζάρου Ιωσήφ.

⁴³ ΓΣΥΕ, Στατιστική της Εκπαίδευσης, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευση, έτη: 1926-27, 1927-28, 1929-30, 1931-32, 1932-33, 1933-34, 1934-35. Όλες διατίθενται στη βιβλιοθήκη της Στατιστικής Υπηρεσίας.

⁴⁴ Επετηρίς Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήναι, Δημητράκος, 1932.

⁴⁵ Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον. Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήναι, 1931.

⁴⁶ Τα εκπαιδευτικά συνέδρια του 1930, Αθήναι, ΥΠΕΠΘ, χ.χ.

στο σίγουρο έδαφος των κλασικών ιστορικών μεθόδων: την κριτική αξιολόγηση των κειμένων και την ποιοτική τους ανάλυση⁴⁷. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε, πως μέσα από τα κείμενα τα δρώντα υποκείμενα νοηματοδοτούν τις πράξεις τους και πως τα νοήματα, όπως και κάθε πολιτισμικό φαινόμενο, δεν υποτάσσονται εύκολα σε ποσοτικές αναλύσεις. Αντιθέτως, όπως ισχυρίζεται και ο Tompson⁴⁸, η ποιοτική φύση τους τα καθιστά περισσότερο συμβατά με την περιγραφική αφήγηση. Κάθε κείμενο, λοιπόν, που θεωρήθηκε αξιολόγο για τη μελέτη μας υποβλήθηκε σε αυστηρή εξωτερική και εσωτερική κριτική.

Στην εξωτερική κριτική δε συναντήσαμε ιδιαίτερες δυσκολίες. Τα κείμενα ήταν έντυπα και ευανάγνωστα και η προέλευσή τους γνωστή. Το μόνο πρόβλημα ήταν η ταυτότητα του συγγραφέα των κύριων άρθρων και των σχολίων ενός εντύπου. Στις περιπτώσεις που ήταν αναγκαίο υποθέταμε το όνομά του από το χαρακτήρα του εντύπου, από το χρόνο δημοσίευσης και από το ιδιαίτερο ύφος της γραφής.

Στην «εσωτερική» κριτική, αντιθέτως, οι δυσκολίες ήταν αρκετές. Καταρχή η κατανόηση του κειμένου. Συνηθισμένες λέξεις, όπως για παράδειγμα η λέξη «κίνημα», είχαν στην εποχή του μεσοπολέμου ένα νόημα διαφορετικό από το σημερινό. Άλλες λέξεις πάλι απαντούσαν σε πραγματικότητες που δεν υφίστανται πλέον όπως για παράδειγμα η διάκριση μεταξύ μεταλλικής και χάρτινης δραχμής. Τα πράγματα δυσκόλεψαν όταν περάσαμε στο δασκαλικό κλάδο και την ειδική ορολογία του, τόσο την επίσημη όσο και (κυρίως) την ανεπίσημη: η διάκριση των δασκάλων σε δημοδιδασκάλους, υποδιδασκάλους, πρωτοβάθμιους, παλαιούς πρωτοβάθμιους, κλπ. είναι ένα τυπικό παράδειγμα.

⁴⁷ Για την κριτική αξιολόγηση των κειμένων βλ. Ενδεικτικά Robert Marichal, «Κριτική των κειμένων», στο Charles Samaran (επιμ.), *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Δ': *Οι μαρτυρίες και η κριτική τους αξιοποίηση*, (μετ. Χρίστος Παπάζογλου), Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1980, σελ. 73-248. Για μια εξειδικευμένη τους στη μελέτη του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος βλ. Κουκουλές Γιώργος, *Για μια ιστορία του ελληνικού...*, ό.π., σελ. 62-67 και 110-112.

⁴⁸ Thompson, E(dward) P(almer), *The Making of the English Working Class*, Alfred Knopf & Random House, New York, 1963, ιδιαίτερος σελ.189-212.

Εκεί όμως που παρουσιάσθηκαν οι περισσότερες δυσκολίες ήταν ο έλεγχος της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας ενός κειμένου. Κάθε κείμενο που αξιοποιήσαμε εξετάστηκε στο φως μιας σειράς ερωτήσεων:

α) Ποιος είναι ο συγγραφέας του κειμένου; είναι απλό μέλος ή συνδικαλιστικό στέλεχος; είναι δάσκαλος, επιστήμονας, δημοσιογράφος ή πολιτικός; Είναι βενιζελικός, ανιβενιζελικός ή κομμουνιστής; Η ιδιότητα με την οποία γράφει κάποιος και η πολιτική του ταυτότητα επηρεάζουν σημαντικά μια σειρά από πράγματα που μας ενδιαφέρουν: τα θέματα που επιλέγει να θίξει, τις πληροφορίες που παρέχει αλλά και αυτές που πιθανόν αποσιωπά ή διαστρεβλώνει και βέβαια τις γνώμες που εκφέρει.

β) Σε ποιους απευθύνεται το κείμενο; Ο λόγος ενός συνδικαλιστή ηγέτη, για παράδειγμα, διαφοροποιείται στο ύφος, συχνά και στην ουσία, ανάλογα με το αν απευθύνεται στα μέλη του συνδικάτου, στους δημοσιογράφους ή στον υπουργό Παιδείας. Τι είναι αυτό που υποβαθμίζεται ή υπερτονίζεται σε κάθε περίπτωση; Ποιος είναι ο σκληρός, αναλλοίωτος πυρήνας του λόγου του;

γ) Ποιες πληροφορίες χρησιμοποιεί ο συντάκτης ενός κειμένου; Πρόκειται για προσωπικές του παρατηρήσεις; για λεγόμενα τρίτων; για δημοσιεύματα του τύπου; για επίσημα έγγραφα; για στατιστικά στοιχεία; Τα στοιχεία που χρησιμοποιεί ο συντάκτης και κυρίως ο τρόπος που τα χρησιμοποιεί παρέχουν συχνά πληροφορίες για τις προθέσεις του, την ειλικρίνεια και την εντιμότητά του (ενδεχομένως και την προσωπικότητά του).

Τα παραπάνω ερωτήματα, εκτός από τα πραγματολογικά στοιχεία (ημερομηνίες, στατιστικές, ευρέως γνωστά συμβάντα), αποκάλυπταν συχνά και κάποιες έμμεσες αλλά σημαντικές πληροφορίες. Πληροφορίες που ο συντάκτης του κειμένου δεν ήθελε ή δεν ενδιαφερόταν να δώσει. Συνηθέστερα, ωστόσο, προκαλούσαν απλώς υπόνοιες για άγνοια ή ελλιπή ενημέρωση, υποψίες για συνειδητή διαστρέβλωση, υποθέσεις για τους πραγματικούς στόχους του συντάκτη. Στις περιπτώσεις αυτές αναζητούσαμε άλλα κείμενα για το ίδιο ζήτημα, κατά προτίμηση από πολιτικά ή συνδικαλιστικά αντίπαλη πηγή. Η διασταύρωση και

αντιπαράθεση των κειμένων συνήθως αποκάλυπτε ανακρίβειες, συνειδητή παραπληροφόρηση, προθέσεις, κλπ. Στις περιπτώσεις που παρόλα αυτά οι αμφιβολίες παρέμεναν, οι πληροφορίες είτε δεν αξιοποιήθηκαν, είτε (όταν κρίθηκαν ως σημαντικές) παρατέθηκαν με ερωτηματικά για την εγκυρότητά τους.

Οι παραπάνω πρακτικές εξασφάλισαν, ελπίζουμε, την εξαγωγή από τα κείμενα ορθών πληροφοριών και παρατηρήσεων. Παραμένει, ωστόσο, το ερώτημα γιατί από τον τεράστιο όγκο των διαθέσιμων κειμένων επιλέξαμε αυτά και όχι κάποια άλλα. Γιατί τελικά καταγράψαμε αυτά τα γεγονότα και όχι κάποια άλλα. Η κύρια δουλειά του ιστορικού, υποστηρίζει ο Ε. Χ. Καρρ, δεν είναι να καταγράφει τα γεγονότα, αλλά να κρίνει ποια είναι άξια καταγραφής, δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, να αξιολογεί⁴⁹. Φυσικά, κάθε αξιολόγηση προϋποθέτει ορισμένα κριτήρια. Τα κριτήρια επιλογής και ιεράρχησης των γεγονότων, τα κριτήρια δηλαδή της αξιολόγησής τους, τα παρέχουν στον κοινωνικό ερευνητή οι δυο προϋποθέσεις της μελέτης του: η θεωρία του και η υπόθεση εργασίας του.

3. Η θεωρητική οπτική

Ποιος επηρεάζει την ιστορική εξέλιξη; Οι δομές ή οι άνθρωποι; Με βάση το δίπολο αυτό μια πληθώρα ιστορικών και κοινωνιολογικών μελετών, διαφορετικών κατά τα άλλα σχολών, θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο αντιθετικές κατηγορίες. Φυσικά κάτι τέτοιο θα απαιτούσε μία ιδιαίτερη πραγματεία και δεν αφορά την διατριβή μας. Αν όμως φαντασθούμε στη μία άκρη (παρά τις μεταξύ τους διαφορές) τους δομικούς μαρξιστές⁵⁰ και τη σχολή των Annales⁵¹ και στην άλλη

⁴⁹ Ε. Χ. Καρρ, *Τί είναι η Ιστορία*, Αθήνα, Εκδ. 70 — Πλανήτης, 1983, σελ. 16.

⁵⁰ Έναυσμα γι' αυτή την κατηγορία ιστορικής παραγωγής έδωσε το έργο του Αλτουσέρ, Althusser Louis & Balibar Etienne, *Reading "Capital"*, London, Verso, 1979 ('Paris 1968). Πρόκειται για μελέτες στις οποίες το άτομο εξαφανίζεται και η ιστορική μεταβολή αποδίδεται στη δράση της οικονομικής υποδομής· ενδεικτικό δείγμα: Anderson Perry, *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1981 ('London, 1974).

⁵¹ Ιδιαίτερος τη "δεύτερη γενιά" δηλ. τον Braudel και τους μαθητές του. Χαρακτηριστικό στην κατηγορία αυτή είναι το έργο του Braudel που πρόσφατα μεταφράστηκε στη χώρα μας: Braudel

τους παραδοσιακούς θετικιστές ιστορικούς (Wilhem Dilthey, R. G. Collingwood, κ.ά.), τότε στο ενδιάμεσο θα εύρισκε νομίζουμε τη θέση της η ρήση του Μαρξ στη *18η Μπρουμαίρ*: «...οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία. Δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες, που διαλέγουν μόνοι τους, μα κάτω από συνθήκες που βρέθηκαν άμεσα, που δόθηκαν και κληρονομήθηκαν από το παρελθόν»⁵². Με άλλα λόγια η ιστορία δεν αποδίδεται στη δράση των απρόσωπων δομών (και ιδιαιτέρως της οικονομικής), ούτε στη δράση των ανθρώπων (και ιδιαιτέρως των «ηρώων») που ενεργούν ξεκομμένα από το υλικό τους περιβάλλον, αλλά στη μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Αυτή τη θέση υποστηρίζουν και οι ιστορικοί που εμφανίστηκαν ως συγκροτημένο ρεύμα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 στην Δυτική (τότε) Γερμανία και οι οποίοι βαθιά επηρεασμένοι από τον Max Weber και τον Karl Marx ταυτόχρονα, αντιλαμβάνονται την ιστορία ως “ιστορική κοινωνική επιστήμη”⁵³.

Αν αυτό το γενικό σχήμα το μεταφέρουμε στη μελέτη του συνδικαλιστικού κινήματος τότε ως δράση των ανθρώπων νοείται πρώτιστα η συλλογική δράση των συνδικάτων. Κατά τη δεκαετία του 1980 μια σειρά εργασιών υποστήριξαν με διάφορες παραλλαγές την αναγκαιότητα μιας παρόμοιας συνθετικής προσέγγισης της εργατικής τάξης γενικότερα και του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος ειδικότερα. Μιας προσέγγισης που αποδέχεται τον σημαντικό ρόλο των σχέσεων παραγωγής. Αποδέχεται όμως και το ρόλο της πολιτικής και της ιδεολογίας, οι οποίες νοούνται ως (σχετικά) αυτόνομες δομές. Αποδέχεται τέλος τον ειδικό ρόλο

Fernand, *Υλικός Πολιτισμός. Οικονομία και καπιταλισμός*. τομ. Α': *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, μτφρ. Ασδραγά Αικατερίνη, Αθήνα, ΜΙΑΤΕ, 1995· τόμ. Β': *Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, μτφρ. Δρακονταειδής Φίλιππος, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα, 1998. Στο έργο αυτό υπερτονίζεται ο ρόλος που παίζουν τέσσερις μεγάλες απρόσωπες δομές: η γεωγραφία, η βιολογία, η κοινωνία και η οικονομία. Αντιθέτως υποτιμάται ο ρόλος της ιδεολογίας και του ανθρώπινου παράγοντα.

⁵² Μαρξ Καρλ, *Η 18η Μπρουμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986, σελ. 15.

⁵³ Βλ. Ίγκερς Γκεόργκ, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, μτφρ. Οικονομίδης Βασίλης, 2η έκδ., Αθήνα, Γνώση, 1995, 271-272.

της συλλογικής δράσης ως την κατ' εξοχήν έκφραση της ταξικής πάλης⁵⁴. Πιστεύουμε πως στην μελέτη των συνδικάτων η έννοια της δράσης χρειάζεται να αναδειχθεί σε βασική έννοια. Θα μπορούσαμε μάλιστα να ισχυρισθούμε ότι δεν υπάρχουν συνδικάτα χωρίς συλλογική δράση όπως δεν υπάρχουν τάξεις χωρίς ταξική πάλη. Ακόμα περισσότερο: ότι τα συνδικάτα δεν υπάρχουν παρά μόνο ως συλλογική δράση⁵⁵.

Και πάλι όμως το σχήμα αυτό παραμένει γενικό. Δε βοηθάει την έρευνα η αφηρημένη συζήτηση για δομές και συλλογική δράση. Δε θα κατανοήσουμε τη συγκρότηση και πορεία ενός συγκεκριμένου συνδικάτου αν δεν πάρουμε υπόψη τους συγκεκριμένους παράγοντες που στη συγκεκριμένη συγκυρία και στον συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό θέτουν όρια στην ελευθερία δράσης συγκεκριμένων δρώντων υποκειμένων.

Για παράδειγμα στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Πρέπει να πάρουμε υπόψη την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στα 1920⁵⁶ μια και αυτή

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά Katznelson Ira –Zolberg Aristide (ed.), *Working-class formation: nineteenth century patterns in western Europe and the United States*, Princeton, Princeton University Press, 1988· Wright E., *Classes Verso*, London, 1985. Σχετική με το ζήτημα είναι και η πρόσφατη αντιπαράθεση του Π. Πιζάνια με τον Σ. Σεφεριάδη μέσα από τις στήλες της Ελληνικής Επιθεώρησης Πολιτικής Επιστήμης: Πέτρος Πιζάνιας, «Ακέφαλα υποκείμενα: περιήγηση στις πολιτικές σχέσεις με οδηγό την υποκειμενικότητα», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 4, Οκτώβριος 1994, σελ. 25-57· Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *ό.π.*, τεύχ. 6, Νοέμβριος 1996, σελ. 9-78· Πέτρος Πιζάνιας, «Ο κύκλος και το τετράγωνο: Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας», *ό.π.*, τεύχ. 7, Μάρτιος 1996, σελ. 155-178· Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Η κρυφή γοητεία της ιδεολογίας: Αντι-θεωρητισμός και εκλεκτικισμός στη μελέτη του εργατικού κινήματος», *ό.π.*, τεύχ. 8, Νοέμβριος 1996, σελ. 191-217.

⁵⁵ Παράφραση δυο προτάσεων του Πουλαντζιά: βλ. Πουλαντζιάς Νίκος, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984 ('Paris 1974), σελ. 16 και 17.

⁵⁶ Αυτή τη χρονική περίοδο ορίζουν ως καμπή αρκετοί μελετητές· βλ. για παράδειγμα Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, 2η έκδ., Αθήνα, Εξάντας, 1978, σελ. 44·

ορίζει το πεδίο των υλικών συμφερόντων πάνω στο οποίο θα αναπτυχθεί η συλλογική δράση. Πρέπει να πάρουμε υπόψη την ολοκλήρωση του αστικού μετασχηματισμού της χώρας μετά το 1909, μια και αυτό επηρεάζει τις θεσμικές διεξόδους που προσφέρονται στη συλλογική δράση (διαμόρφωση του νομοθετικού πλαισίου για τη συγκρότηση συνδικάτων). Πρέπει να πάρουμε σοβαρά υπόψη την κεντρική πολιτική σκηνή: Η πολιτική αστάθεια του ελληνικού μεσοπολέμου, οι συνεχείς επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή, η αντιπαλότητα βενιζελικών – αντιβενιζελικών, η εμφάνιση ταξικών κομμάτων, θα επηρεάσουν το είδος και το βαθμό της συλλογικής δράσης. Πρέπει τέλος να δούμε τη θέση των συγκεκριμένων υποκειμένων (στην περίπτωση μας των δασκάλων) μέσα στον κοινωνικό αυτό σχηματισμό. Οι δάσκαλοι δεν είναι εργάτες, είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Δεν έχουν απέναντί τους τον εργοδότη αλλά την πολιτική ηγεσία. Η συνδικαλιστική τους συγκρότηση εμποδίζεται από μια σειρά θεσμικούς και ιδεολογικούς παράγοντες που σχετίζονται με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται η πολιτική εξουσία τον ρόλο του δημοσίου υπαλλήλου. Ακόμα περισσότερο: Με τον τρόπο που τα ίδια τα υποκείμενα νοηματοδοτούν την κοινωνική τους θέση και αντιλαμβάνονται τα συμφέροντά τους. Και αυτό είναι το κρίσιμο σημείο όπου τα υποκείμενα εισβάλλουν στο προσκήνιο. Χρειάζεται, λοιπόν, να διερευνήσουμε το πότε, το πώς και κυρίως το γιατί οι δάσκαλοι αμφισβήτησαν, για παράδειγμα, το ρόλο του «δημόσιου λειτουργού» και είδαν το κράτος ως «εργοδότη» και όχι ως συνεργάτη ή ως «στοργικό»/«άστοργο πατέρα». Χρειάζεται τέλος να δούμε και τον ανατροφοδοτικό ρόλο που παίζει η ίδια η συλλογική δράση από τη στιγμή που εκδηλωθεί, και τη λειτουργία της ως αυτόνομο παράγοντα που επηρεάζει την πορεία των συνδικάτων. Αλλά και τους εσωτερικούς όρους, τις εσωτερικές συγκρούσεις και εδράνειες που την ενισχύουν ή την περιορίζουν.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που η συλλογική δράση αναδείχθηκε σε αυτόνομο αντικείμενο μελέτης από αρκετές και διαφορετικές μεταξύ τους προσεγγίσεις.

Επιγραμματικά, οι βασικότερες από αυτές είναι οι ακόλουθες α) το μοντέλο της "συλλογικής συμπεριφοράς" που θεωρεί τη συλλογική δράση ως "ανομική" και "ανορθολογική" απάντηση στα προβλήματα που παράγει η κοινωνική μεταβολή⁵⁷, β) τις δομολειτουργικές θεωρήσεις που την αποδίδουν στις "δομικές εντάσεις", οι οποίες οφείλονται στην άνιση ανάπτυξη των συστημάτων δράσης που συγκροτούν την σύγχρονη διαφοροποιημένη κοινωνία⁵⁸, γ) τη θεωρία της "κινητοποίησης πόρων" (resource mobilization theory), η οποία επικεντρώνεται στην στρατηγική και την τακτική των κινημάτων για την επίτευξη των στόχων τους⁵⁹, δ) τη σχολή της "ορθολογικής επιλογής" (rational choice) που αναλύει και ερμηνεύει τη συλλογική δράση με βάση το ατομικό συμφέρον των δρώντων υποκειμένων⁶⁰, ε) οι προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν τη συλλογική δράση ως διαδικασία σχηματισμού ταυτοτήτων⁶¹.

⁵⁷Για μια συνοπτική παρουσίαση των θεωριών της "συλλογικής συμπεριφοράς", βλ. Marx Gary & Wood James, "Strands of Theory and Research in Collective behaviour", *Annual Review of Sociology*, No 1, 1975, p.p. 368-428.

⁵⁸Ενδεικτικά, Smelser Neil, *Theory of Collective Behaviour*, New York, Free Press, 1963.

⁵⁹Βλ. McCarthy John & Zald Mayer, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, No 82, May 1977.

⁶⁰ Η σχολή της "ορθολογικής επιλογής" κεντρίζει το ενδιαφέρον στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια. Το 1991 μεταφράστηκε η κλασική, οικονομικά προσανατολισμένη, μελέτη του Olson: Olson Mancur, *Η λογική της συλλογικής δράσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1991 ('Cambridge Mass.1965). Το 1993 μεταφράστηκε η σημαντικότερη από τις διάφορες κριτικές που ασκήθηκαν στον Olson, η κοινωνιολογικής προέλευσης μελέτη των Offe και Wiesenhal: Offe Claus –Wiesenhal Helmut, «Δυο λογικές της συλλογικής δράσης» στο Offe Claus (επιμ.), *Κοινωνία της εργασίας*, Αθήνα, Νήσος, 1993, σελ. 131-205 ('Cambridge 1985). Η σχετική συζήτηση συνεχίζεται τόσο στο εξωτερικό (ενδεικτικά: Jeffrey Friedman (ed.), *The rational choice controversy: economic models of politics reconsidered*, New Haven, Yale University Press, 1996), όσο και στην Ελλάδα: Αλεξανδρόπουλος Στέλιος, «Η οικονομική λογική της συλλογικής δράσης: μετά-ηθικά επιχειρήματα σε έναν μη ηθικό κόσμο», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 7, 1996, σελ. 82-123· Καλύβας Στάθης, «Ορθολογική επιλογή και συγκριτική πολιτική», *ό.π.*, σελ. 84-121.

⁶¹Cohen Jean, "Strategy of Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", *Social Research*, τόμ. 52, τεύχ. 4, χειμώνας 1985, σελ. 663-716.

Η παρούσα διατριβή χωρίς να υιοθετεί συνολικά κάποια από τις παραπάνω προσεγγίσεις αξιοποιεί ορισμένες από αυτές για να φωτίσει κάποιες επιμέρους πτυχές της ίδρυσης και πορείας της δασκαλικής ομοσπονδίας. Αξιοποιεί, για παράδειγμα, τη θεωρία κινητοποίησης πόρων για να μελετήσει την τακτική του συνδικάτου σε συγκεκριμένες κινητοποιήσεις. Προσπαθεί επίσης να διακρίνει τους τρόπους που το συνδικάτο αντιμετώπισε το πρόβλημα του "λαθρεπιβάτη" (free rider), πρόβλημα που τέθηκε από τον Olson στη *Λογική της συλλογικής δράσης*. Αξιοποιεί επίσης τη θέση πως στην φάση συγκρότησης ενός κινήματος ο πραγματικός στόχος δεν είναι τα αιτήματα αυτά καθαυτά αλλά ο σχηματισμός της ταυτότητας του υποκειμένου, θέση που προβλήθηκε από τους θεωρητικούς που αντιμετωπίζουν τη συλλογική δράση ως διαδικασία σχηματισμού ταυτοτήτων⁶².

⁶²Pizzorno Alessandro, "Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict", in Crouch Colin & Pizzorno Alessandro (eds), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, London, Macmillan, 1978.

ΜΕΡΟΣ Ι

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΡΗΞΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΣΜΕΥΣΗ

1. Η κατάσταση πραγμάτων

Στα 1918-19 που αρχίζει η μελέτη μας, η Ελλάδα είχε ήδη αποκτήσει τα σημερινά της σχεδόν γεωγραφικά μεγέθη¹. Την ίδια εποχή το διδακτικό προσωπικό της δημοτικής εκπαίδευσης αριθμούσε περίπου 9.000 άτομα². Ο αριθμός αυτός θα αρχίσει να αυξάνει με την έλευση των προσφύγων για να φθάσει στο τέλος της περιόδου που μελετάμε (1934-35) τις 14.000 περίπου. Οι δάσκαλοι αποτελούσαν δηλαδή την πολυπληθέστερη κατηγορία δημοσίων υπαλλήλων και κάλυπταν το 30% περίπου του συνολικού τους αριθμού³.

¹ Με εξαίρεση τα δωδεκάνησα.

² Ακριβή στοιχεία για τον αριθμό του διδακτικού προσωπικού της δημοτικής εκπαίδευσης (από τις απογραφές της ΓΣΥΕ) διαθέτουμε από το 1926-27 και μετά (βλ. Παράρτημα Γ, Πίνακα 1). Για τα προηγούμενα έτη οι αριθμοί που παραθέτουμε προέρχονται από στατιστικά στοιχεία που δημοσίευαν τα εκπαιδευτικά περιοδικά της εποχής, τα οποία δε φαίνεται να απέχουν ιδιαίτερα από την πραγματικότητα. Για παράδειγμα στα 1921-22 σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει στο περιοδικό Ερμής (βλ. Ερμής, τεύχ. 44, 1-3-1922, σελ. 8 και τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 5) το δασκαλικό σώμα αριθμούσε 9.090 άτομα. Στα 1926-27 σύμφωνα με τα στοιχεία της ΓΣΥΕ ο αριθμός έφθασε στα 12.125 άτομα. Η αύξηση των δασκάλων κατά 25% φαίνεται να ανταποκρίνεται στην αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού λόγω της έλευσης των προσφύγων.

³ Ενδεικτικά για το 1926-27 που τα στοιχεία είναι έγκυρα: Οι δημόσιοι υπάλληλοι στο σύνολό τους (εκτός από τους στρατιωτικούς) ανέρχονται στις 36.762. Με 12.125 άτομα διδακτικό προσωπικό η δημοτική εκπαίδευση καταλαμβάνει το 33%. Από τους υπόλοιπους 24637 υπαλλήλους, 5139

Το δασκαλικό σώμα, ωστόσο, δε΄ ήταν βαθμολογικά, μισθολογικά και εργασιακά, ομοιογενές. Το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε για τον επιμερισμό βαθμών, μισθών και εργασιακών δικαιωμάτων ήταν το επίπεδο της γενικής μόρφωσης και ειδικής παιδαγωγικής κατάρτισης. Χρειάζεται, λοιπόν, να δούμε, έστω με συντομία, τις διάφορες μορφωτικές κατηγορίες των δασκάλων όπως αυτές διαμορφώθηκαν ιστορικά μέσα από ένα πολυδαίδαλο θεσμικό πλαίσιο.

1. Δημοδιδάσκαλοι απόφοιτοι των διδασκαλείων που ιδρύθηκαν μετά το 1878⁴. Τα διδασκαλεία ήταν τριτάξια και δέχονταν, ύστερα από εξετάσεις, μαθητές που είχαν τελειώσει την Α΄ τετρατάξιου γυμνασίου. Οι απόφοιτοι χωρίζονταν, με βάση το βαθμό του πτυχίου τους, σε τρεις κατηγορίες: πρωτοβάθμιοι (όσοι είχαν βαθμό “άριστα”), δευτεροβάθμιοι (όσοι είχαν βαθμό “λίαν καλώς”) και τριτοβάθμιοι (όσοι είχαν βαθμό “καλώς”). Οι πρώτοι είχαν το δικαίωμα να εργάζονται σε πρωτεύουσες νομών, οι δεύτεροι σε πρωτεύουσες επαρχιών και οι τρίτοι σε μεγάλα χωριά (άνω των 600 κατοίκων)⁵.

εργάζονταν στις επικοινωνίες (ΤΤΤ), 3344 στη Μέση Εκπαίδευση (καθηγητές), 3279 στη δικαιοσύνη, 2.484 στην αστυνομία και χωροφυλακή και οι υπόλοιπες 10404 στις διοικητικές υπηρεσίες όλων των υπουργείων· βλ. Παράρτημα Γ, Πίνακας 2.

⁴ Διδασκαλείο Αθηνών (ν. ΧΘ΄/1878), Διδασκαλεία Πελοποννήσου και Επτανήσου (ν. ΩΝΘ΄/6-5-1880, ΦΕΚ 52Α΄/12-5-1880) και Διδασκαλείο Θεσσαλίας (ν. ΑΙΒ΄/1882). Το 1905 τα διδασκαλεία Πελοποννήσου, Επτανήσου και Θεσσαλίας καταργήθηκαν. Το διδασκαλείο Αθηνών συνέχισε να λειτουργεί ως τριτάξιο μέχρι το 1910, οπότε με το ν. ΓΧΣΒ΄/1910 μετονομάστηκε σε “Μαράσλειο” και έγινε τετρατάξιο και ως τέτοιο λειτούργησε ως το 1914. Βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Εν Αθήναις, ΟΕΣΒ, 1942, σελ. 219-234.

⁵ Βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *ό.π.*, σελ. 173. Επίσης Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης - Ανδρέου Αποστόλης, *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1992, σελ. 94-100.

2. Δημοδιδάσκαλοι απόφοιτοι των διδασκαλείων που ιδρύθηκαν μετά το 1914⁶. Τα διδασκαλεία αυτά ήταν επίσης τριτάξια. Δέχονταν όμως μαθητές που είχαν τελειώσει τη Β΄ τετρατάξιου γυμνασίου ή τη Γ΄ εξατάξιου γυμνασίου, μαθητές δηλ. που είχαν ένα χρόνο περισσότερο γενικής μόρφωσης. Οι απόφοιτοι δε χωρίζονταν σε επιμέρους κατηγορίες⁷. Θεωρούνταν όλοι πρωτοβάθμιοι.

3. Προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι, απόφοιτοι γυμνασίου, οι οποίοι κάλυπταν τις ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό στη Μακεδονία και τη Θράκη⁸.

4. (Δημο)διδασκάλισσες απόφοιτες των (ιδιωτικών) διδασκαλείων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Οι διδασκάλισσες χωρίζονταν επίσης σε τρεις κατηγορίες με βάση το βαθμό του πτυχίου τους όπως και οι δημοδιδάσκαλοι⁹.

5. Διδασκάλισσες απόφοιτες των κρατικών διδασκαλείων θηλέων που ιδρύθηκαν μετά το 1914¹⁰. Παράλληλα συνέχιζαν να λειτουργούν, ως ισότιμα

⁶ Ν.Δ. "Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκατέρου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαιδεύσεως", 26-8-1914. Κυρώθηκε στη συνέχεια με τον ν. 381/31-11-1914 και τροποποιήθηκε με τους νόμους 794/1917 και 873/1917. Με βάση τον ν. 381 λειτούργησε μετά το 1914 το "Μαράσλειο" και ιδρύθηκαν επιπλέον 12 διδασκαλεία στις εξής πόλεις: Λαμία, Τρίπολη, Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη (δύο), Φλώρινα, Καστοριά, Κοζάνη, Σέρρες, Δράμα, Αλεξανδρούπολη, Ηράκλειο· βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), ό.π., σελ. 234-238. Επίσης Κάστανος Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση των δημοδιδασκάλων στην Ελλάδα*, μτφρ. Θωίδης Δημήτρης, Φλώρινα, Δημόσια βιβλιοθήκη Φλώρινας, 1995, σελ. 81-84 (πρόκειται για τη διδακτορική διατριβή του Θ. Κάστανου που εγκρίθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Jena τον Νοέμβριο του 1919).

⁷ Σύμφωνα με τον Χ. Λέφα, έγινε δεκτό ότι ο βαθμός του πτυχίου δεν είναι ικανός να δημιουργήσει τόσο σημαντική διαφορά στην ιεραρχία και το μισθό· βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), ό.π., σελ. 187.

⁸ Βλ. άρθρο 6 του ΝΔ της 19/25 Αυγούστου 1914 "περί προσωπικού των σχολείων των νέων χωρών κλπ."

⁹ Βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), ό.π., σελ. 191-192. Επίσης Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης - Ανδρέου Αποστόλης, ό.π., σελ. 100-101· Κάστανος Θεόδωρος, ό.π., σελ. 75. Τα ιδρύματα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας ήταν πέντε. Το Αρσάκειο της οδού Πανεπιστημίου που ήταν το κεντρικό και τέσσερα παραρτήματα στην Αθήνα, την Κέρκυρα, την Πάτρα και τη Λάρισα.

με τα κρατικά, και τα διδασκαλεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Οι απόφοιτες μετά το 1914, όπως και οι δημοδιδάσκαλοι, δε χωρίζονταν σε επιμέρους κατηγορίες.

6. Υποδιδάσκαλοι (ή «γραμματιστές») απόφοιτοι των υποδιδασκαλείων. Τα υποδιδασκαλεία ιδρύθηκαν επειδή οι απόφοιτοι των διδασκαλείων δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις ανάγκες των σχολείων σε διδακτικό προσωπικό. Άρχισαν να λειτουργούν από το 1892¹¹. Ήταν μονοτάξια και δέχονταν όσους είχαν απολυτήριο «Σχολαρχείου» και ηλικία από 16 έως 30 ετών. Οι απόφοιτοι χωρίζονταν όπως και οι δημοδιδάσκαλοι σε τρεις κατηγορίες με βάση το βαθμό του πτυχίου τους¹². Οι υποδιδάσκαλοι είχαν το δικαίωμα να εργάζονται μόνο σε “κοινά” δημοτικά σχολεία¹³.

¹⁰ Τα κρατικά διδασκαλεία θηλέων, ιδρύθηκαν με βάση το ν. 381/1914 και ήταν δύο: ένα στη Θεσσαλονίκη και ένα στις Σέρρες. Βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *ό.π.*, σελ. 263.

¹¹ Ν. ΒΟΘ´/6-8-1892 “Περί υποδιδασκαλείων”, ΦΕΚ 277, Α´, /11 Αυγούστου 1892. Υποδιδασκαλεία ιδρύθηκαν σε κάθε νομό. Σε αυτά δίδασκαν δημοδιδάσκαλοι, απόφοιτοι των τριταξίων μετά το 1878 διδασκαλείων που είχαν τριετή τουλάχιστον υπηρεσία· βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *ό.π.*, σελ. 255-256. Επίσης, Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης - Ανδρέου Αποστόλης, *ό.π.* σελ.108-110· Κάστανος Θεόδωρος, *ό.π.*, σελ. 85-86· Πυργιωτάκης Ι(ωάννης), *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992, σελ.55-56. Δεν γνωρίζουμε το ακριβές χρονικό διάστημα που λειτούργησαν τα υποδιδασκαλεία. Στη βιβλιογραφία παρατηρείται ασυμφωνία. Οι Λέφας και Πυργιωτάκης δέχονται ότι τα υποδιδασκαλεία λειτούργησαν “περίπου 20 χρόνια”. Ο Ανδρέου υποστηρίζει ότι λειτούργησαν 14 χρόνια. Ο Δημ. Γληνός γράφει (στα 1913) ότι τα υποδιδασκαλεία λειτούργησαν “επί δεκαετίαν (και πλέον)”· βλ. Φίλιππος Ηλιού (επιμ.), *Γληνός Δημήτρης, Άπαντα*, τόμ. Β´: 1910-1914, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σελ. 172. Τέλος ο Κάστανος Θεόδωρος, *ό.π.*, σελ. 86 γράφει ότι στα 1919 που υποστήριξε τη διατριβή του λειτούργησε ακόμα το υποδιδασκαλείο της Ολυμπίας.

¹² Όσοι είχαν βαθμό “άριστα” διορίζονταν σε χωριά 500 έως 600 κατοίκων, όσοι είχαν βαθμό “λίαν καλώς” σε χωριά 400 έως 500 κατοίκων και όσοι είχαν βαθμό “καλώς” σε χωριά 150 έως 400 κατοίκων.

¹³ Σύμφωνα με το νόμο ΓΣΗ´/1905 τα δημοτικά σχολεία χωρίζονταν σε “κοινά” και “πλήρη”. “Κοινά” δημοτικά σχολεία ιδρύονταν σε μικρά χωριά (κάτω των 600 κατοίκων) τα οποία είχαν τουλάχιστον 15 μαθητές. Αποτελούνταν από τέσσερις τάξεις και λειτουργούσαν ως μονοθέσια,

7. Προσωρινοί υποδιδάσκαλοι, απόφοιτοι του Ελληνικού Σχολείου¹⁴, που διορίζονταν προκειμένου να καλύψουν τις ελλείψεις δασκάλων, κυρίως στις «νέες χώρες» (Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη), αν και όχι μόνο σ' αυτές.

8. Νηπιαγωγοί πτυχιούχες του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Καλλιθέας και των κρατικών διτάξιων διδασκαλείων νηπιαγωγών¹⁵.

9. Προσωρινές νηπιαγωγοί χωρίς πτυχίο, οι οποίες αργότερα, με το ν. 2145/1920, ονομάστηκαν νηπιαγωγοί «β' τάξεως» σε αντίθεση με τις προηγούμενες που ονομάστηκαν «α' τάξεως».

Το επίπεδο της γενικής μόρφωσης και της ειδικής παιδαγωγικής κατάρτισης αποτελούσε, λοιπόν, το πρώτο κριτήριο της βαθμολογικής και μισθολογικής τους κατάταξης. Το δεύτερο ήταν το φύλο. Με βάση αυτά τα δυο

δίδασχε δηλαδή ένας μόνο δάσκαλος, συνήθως υποδιδάσκαλος. Εάν κάποιος δημοδιδάσκαλος επέλεγε —ενδεχομένως λόγω του τόπου κατοικίας του— να εργαστεί σε “κοινό” πληρώνοταν με μισθό υποδιδάσκαλου. Εξαιρεση γινόταν για τα “κοινά” σχολεία των ξενόφωνων περιοχών όπου οι εργαζόμενοι δημοδιδάσκαλοι πληρώνονταν με τον κανονικό τους μισθό. “Πλήρη” δημοτικά σχολεία ιδρύονταν σε μεγαλύτερα χωριά και πόλεις. Αποτελούνταν από έξι τάξεις και λειτουργούσαν ως μονοθέσια αν είχαν 50-80 μαθητές, ως διθέσια αν είχαν 81-130, ως τριθέσια αν είχαν 131-200, τετραθέσια αν είχαν 201-250, πενταθέσια αν είχαν 251-300 και ως εξαθέσια αν είχαν 301-350 μαθητές. Στα “πλήρη” εργάζονταν μόνο δημοδιδάσκαλοι· βλ. και Λέφας Χρ(ιστόδουλος), ό.π., σελ. 46.

¹⁴ Τα Ελληνικά Σχολεία παρείχαν τριετή κύκλο σπουδών και δέχονταν μαθητές που είχαν τελειώσει τα “κοινά” Δημοτικά Σχολεία ή την τετάρτη τάξη των “πλήρων” Δημοτικών Σχολείων. Δέχονταν επίσης στην τρίτη τάξη τους όσους είχαν απολυτήριο “πλήρους” Δημοτικού Σχολείου· βλ. Δημαράς Αλέξης, “Προθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1913) στα εκπαιδευτικά”, στο *Μελετήματα γύρω απ' το Βενιζέλο και την εποχή του*, σελ. 21-47. Επίσης Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1985*, 2η έκδ., Αθήνα, Gutenberg, 1987, σελ. 49.

¹⁵ Βλ. Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, τόμ. Β', Αθήνα, 1984, σελ. 85. Για την εκπαίδευση των νηπιαγωγών αλλά και των διδασκαλισσών βλ. επίσης Φουριαράκη Ελένη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί. 1830-1900. Ένα Ανθολόγιο*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1987.

κριτήρια όλες οι παραπάνω κατηγορίες κατατάσσονταν σε δεκατρείς βαθμολογικές και μισθολογικές τάξεις: τρεις δημοδιδασκάλων (πρωτοβάθμιοι, δευτεροβάθμιοι, τριτοβάθμιοι), τρεις (δημο)διδασκαλισσών (πρωτοβάθμιες, δευτεροβάθμιες, τριτοβάθμιες), τρεις υποδιδασκάλων (πρωτοβάθμιοι, δευτεροβάθμιοι, τριτοβάθμιοι), δύο νηπιαγωγών («α΄ τάξεως», «β΄ τάξεως»), μία προσωρινών δημοδιδασκάλων και μία προσωρινών υποδιδασκάλων. Η κάθε μία από αυτές τις τάξεις είχε το δικό της διαφορετικό μισθό και δεν συνδέονταν με την προηγούμενη ή την επόμενη της. Για παράδειγμα, οι τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι δεν μπορούσαν να προαχθούν σε δευτεροβάθμιους, ούτε οι δευτεροβάθμιοι σε πρωτοβάθμιους και φυσικά δεν μπορούσαν να προαχθούν οι υποδιδάσκαλοι σε δημοδιδασκάλους.

Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε κυρίως με τις εννιά από τις παραπάνω δεκατρείς μισθολογικές και βαθμολογικές τάξεις ακριβώς επειδή αυτές οι εννιά επέδρασαν σημαντικά στην διαδικασία συγκρότησης της ΔΟΕ. Συγκεκριμένα θα επικεντρωθούμε στις τρεις τάξεις των δημοδιδασκάλων, τις τρεις των διδασκαλισσών και τις τρεις των υποδιδασκάλων. Δε θα ασχοληθούμε παρά ελάχιστα με τις νηπιαγωγούς επειδή πρώτο, κατά την περίοδο αυτή ο αριθμός τους ήταν εξαιρετικά μικρός¹⁶ και δεύτερο, από τις υπάρχουσες πηγές δε φαίνεται να έπαιξαν οποιοδήποτε ρόλο στη διαδικασία συγκρότησης της ΔΟΕ¹⁷. Ελάχιστα θα ασχοληθούμε και με τους προσωρινούς

¹⁶ Δεν διαθέτουμε το συνολικό αριθμό του διδακτικού προσωπικού της χώρας για την εποχή αυτή. Έχουμε όμως ενδείξεις για το ποσοστό των νηπιαγωγών επί του συνόλου του διδακτικού προσωπικού από τους αριθμούς επιμέρους περιοχών. Έτσι π.χ. στους τρεις από τους τέσσερις νομούς της Θεσσαλίας (Μαγνησία, Καρδίτσα, Τρίκαλα) σε σύνολο 517 δασκάλων υπάρχει μόνο μία νηπιαγωγός, βλ. *Ερμής*, 29, 15-7-1921, σελ. 6-7. Τρία χρόνια αργότερα, κατά το σχολικό έτος 1921-1922, σε ολόκληρη τη χώρα υπήρχαν 258 νηπιαγωγοί σε σύνολο 9090 δασκάλων, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 45, 15-3-1922 και τεύχ. 44, 1-3-1922, σελ. 8.

¹⁷ Δεν έχουμε εντοπίσει κανένα υπόμνημα νηπιαγωγών για την περίοδο 1918-1922. Επίσης δεν έχουμε εντοπίσει καμία νηπιαγωγό μέλος Διοικητικού Συμβουλίου συνδικαλιστικής οργάνωσης. Τέλος στο μεγαλύτερο διάστημα αυτής της περιόδου δεν έχουμε εντοπίσει κανένα αίτημα, κανενός

δημοδιδασκάλους παρτί έφταναν τους 1000 περίπου. Οι περισσότεροι όμως ήταν αποσπασμένοι στρατιώτες που κάλυπταν τα κενά στη Μακεδονία και τη Θράκη. Το γεγονός αυτό καθώς και το ίδιο το καθεστώς της προσωρινότητας φαίνεται πως δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη δασκαλικής ψυχοκοινωνικής ταυτότητας. Από τις υπάρχουσες πηγές δε φαίνεται να έπαιξαν κάποιο ρόλο στο ζήτημά μας. Το μοναδικό αίτημα που αναφέρεται σε αυτούς θα τεθεί από την ήδη συγκροτημένη ΔΟΕ το καλοκαίρι του 1922, θα προβληθεί ελάχιστα και δε θα υλοποιηθεί. Δε θα ασχοληθούμε, τέλος, καθόλου με τους προσωρινούς υποδιδασκάλους μια και δε γίνονταν καν δεκτοί στους δασκαλικούς συλλόγους. Το υπουργείο Παιδείας τους χρησιμοποιούσε για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της έλλειψης διδακτικού προσωπικού. Για τους δασκάλους όμως ήταν οι «γυδοβοσκοί» και οι «τυχοδιώκτες» που δεν είχαν θέση στην εκπαίδευση, πόσο μάλλον στους δασκαλικούς συλλόγους¹⁸.

Η παραπάνω δασκαλική διαβάθμιση δε συνδεόταν με τη γνωστή εντεκάβαθμη υπαλληλική κλίμακα¹⁹. Για να δούμε, ωστόσο, τη σχετική θέση των δασκάλων μέσα στο ευρύτερο δημοσιούπαλληλικό σώμα προχωρήσαμε σε μία κατά προσέγγιση αντιστοίχιση των εκατέρωθεν βαθμολογικών κατηγοριών. Ως κριτήριο χρησιμοποιήθηκε το ύψος του βασικού εισαγωγικού μισθού (δεν προσμετρήθηκαν, δηλαδή, τα διάφορα επιδόματα). Όπως βλέπουμε στο σχετικό πίνακα [Παράρτημα Α, Πίνακας 2] οι έξι βαθμοί των δημοδιδασκάλων και των διδασκαλισσών αντιστοιχούν στους τέσσερις

συνδικαλιστικού συλλόγου, που να αφορά τις νηπιαγωγούς. Το πρώτο σχετικό αίτημα θα το συναντήσουμε στο ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ τον Φεβρουάριο-Μάρτιο 1922, βλ. παρακάτω στην εργασία μας.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά κύριο άρθρο, ό.π., τεύχ. 12, 30-10-1920, σελ. 1· επίσης ό.π., τεύχ. 26, 30-3-1921, σελ. 7.

¹⁹ Από τον κατώτερο προς τον ανώτερο βαθμό η υπαλληλική κλίμακα έχει ως εξής: Γραφεύς Β', Γραφεύς Α', Ακόλουθος, Γραμματέυς Β', Γραμματέυς Α', Εισηγητής, Τμηματάρχης Β', Τμηματάρχης Α', Διευθυντής Β', Διευθυντής Α', Γενικός Διευθυντής. Από κει πάνω υπάρχουν οι καθαρά πολιτικές θέσεις του Γενικού Γραμματέα και του πληρεξουσίου Υπουργού.

τελευταίους βαθμούς της υπαλληλικής κλίμακας. Η θέση των υποδιδασκάλων είναι ακόμη χειρότερη και αντιστοιχεί με αυτή των δημοσίων υπηρετών²⁰. Αν αποδεχθούμε τον διαχωρισμό των δημοσίων υπαλλήλων σε «ανώτερους» (Διευθυντές Β', Διευθυντές Α', Γενικοί Διευθυντές), «μέσους» (Εισηγητές, Τμηματάρχες Β', Τμηματάρχες Α') και «κατώτερους» (Γραφείς Α', Γραφείς Β', Γραμματείς Α', Γραμματείς Β'), τότε ο δασκαλικός κλάδος στα 1919 βρισκόνταν από βαθμολογική-μισθολογική άποψη στις κατώτερες βαθμίδες των «κατωτέρων». Για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης αξίζει να δούμε τη θέση που κατείχαν οι καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης σε αυτή την εντεκάβαθμη κλίμακα. Ξεκινούσαν από τον βαθμό του Γραμματέα Β' και έφθαναν ως το βαθμό του Διευθυντή Β'²¹. Δηλαδή η βαθμολογική κορυφή των δασκάλων ταυτιζόταν με τη βαθμολογική βάση των καθηγητών.

Εκτός όμως από το διδακτικό προσωπικό, στη δημοτική εκπαίδευση υπηρετούσε και το εποπτικό προσωπικό, δηλαδή οι επιθεωρητές²². Παρά το μικρό αριθμό τους²³, οι επιθεωρητές, είχαν λόγω της θέσης τους ειδικό βάρος. Αυτό αναγνωριζόταν και από τους δασκάλους, οι οποίοι επιζητούσαν τη

²⁰ Η κλίμακα των δημοσίων υπηρετών από τον κατώτερο προς τον ανώτερο βαθμό έχει ως εξής: Κλητήρας Δ', Κλητήρας Γ', Κλητήρας Β', Κλητήρας Α', Αρχικλητήρας.

²¹ Συγκεκριμένα ένα μικρό ποσοστό βρισκόταν στις κατώτερες βαθμίδες (8% στο βαθμό του Γραμματέα β' και 11,16% στο βαθμό του Γραμματέα α'), το μεγαλύτερο ποσοστό (45,47%) στο μέσο βαθμό του εισηγητή και ένα αξιόλογο ποσοστό στις ανώτερες βαθμίδες (28,92% στο βαθμό του τμηματάρχη α' και β' και 5,63% στο βαθμό του διευθυντή β'). Τα στοιχεία αναφέρονται στο σχολικό έτος 1927-28· βλ. ΓΣΥΕ, *Στατιστική της εκπαίδευσης κατά το σχολικό έτος 1927-28, Μέρος Β': Μέση Εκπαίδευση*, Εν Αθήναις, 1933, σελ. ε'.

²² Ως προσόντα απαιτούνταν είτε δεκαετής υπηρεσία, είτε πενταετής υπηρεσία και διετής μετεκπαίδευση στην Ευρώπη, είτε πτυχίο πανεπιστημίου και διετής μετεκπαίδευση στην Ευρώπη· βλ. ν. 240/1914. Τροποποιήθηκε με το ν. 567/1915.

²³ Σύμφωνα με το νόμο οι επιθεωρητές δεν μπορούσαν να υπερβαίνουν τους 70. Το 1918-19 ήταν 66· βλ. "Υπόμνημα του συνεδρίου των επιθεωρητών", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 40, 30-5-1919, σελ. 16-20· πρβλ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Β', τεύχ. Ε', Μάιος 1919, σελ. 149-156.

συνεργασία μαζί τους²⁴ και περιλάμβαναν, όπως θα δούμε, στις προτάσεις τους και αιτήματα των επιθεωρητών. Μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε πως η σχετικά θετική σχέση δασκάλων και επιθεωρητών σε αυτή τη συγκυρία οφείλεται στη δασκαλική προέλευση των επιθεωρητών μετά το 1914. Θεσμικά, βέβαια, οι επιθεωρητές ήταν προϊστάμενοι των δασκάλων και ασκούσαν σ' αυτούς πειθαρχική εξουσία. Παρ' όλα αυτά οι δάσκαλοι τους θεωρούσαν κομμάτι του κλάδου, βίωναν το θεσμό ως “αυτοδιοίκηση” σε αντιδιαστολή με την “ξετροδιοίκηση” που συνιστούσαν οι, προ του 1914, προερχόμενοι από τη Μέση εκπαίδευση επιθεωρητές. Οι επιθεωρητές πάλι, στα υπομνήματά τους προς το υπουργείο Παιδείας, παρουσίαζαν προτάσεις που αφορούσαν τόσο τους ίδιους όσο και τους δασκάλους, ενώ συχνά συνεργάζονταν με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των δασκάλων²⁵. Μπορούμε να υποθέσουμε —χωρίς να μας απασχολήσει περαιτέρω εδώ— ότι το μικρό χρονικό διάστημα της θητείας τους στο νέο ρόλο και η διαρκής αίσθηση ότι το υπουργείο Παιδείας δεν τους θεωρεί αξίους και αποζητά την πρότερη κατάσταση²⁶

²⁴ Βλ. ενδεικτικά τα σχόλια του Αντώνη Καραγιάννη στο *Ερμής*, τεύχ. 22, 30-3-1921, σελ. 8, όπου τους ζητεί να ασκήσουν την επιρροή τους ώστε η περιφέρειά τους να μη μείνει χωρίς αντιπρόσωπο στο ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ τονίζοντας ότι “οι εβδομήκοντα περίπου επιθεωρητές των δημοτ. Σχολείων, καθ' εαυτούς δεν αποτελούν ουδέ την ελαχίστην δύναμιν. Προστιθέμενοι εις την Ένωσίν μας εκαντοπλασιάζουν μεν την ιδικήν μας δύναμιν, χιλιοπλασιάζουν δε την ιδικήν των.”

²⁵ Βλ. “Τα περί διδασκάλων νομοσχέδια”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, Τόμ. Γ', τεύχ. Α', Ιανουάριος 1920, σ. 20. Πρβλ. Σύνταξη, “Επί του νομοσχεδίου”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 56, 1-2-1920, σελ. 17-18.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά τα παρακάτω αποσπάσματα από υπόμνημα των επιθεωρητών προς το υπουργείο Παιδείας: “εις την σκέψιν των αρμοδίων θεωρείται πάρα πολύ να διατηρήση ο χθεςινός δημοδιδάσκαλος και εν τω μέλλοντι την θέσιν του γραμματέως πρώτης τάξεως (...) Αυτή η υποσυνείδητος νοσταλγία των αρμοδίων προς τους φιλολόγους-επιθεωρητάς παρακωλύει την απροκατάληπτον μελέτην του ζητήματός μας (...) διότι οικονομικός λόγος δεν δύναται σοβαρώς ν' αντιταχθή δια 62 υπαλλήλους, ων η θέσις τροφοδοτεί την φιλοδοξίαν και τα όνειρα πεντάκισχιλίων δημοδιδασκάλων”, στο “Νέον υπόμνημα των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Γ', τεύχ. Ε', Μάιος 1920, σελ. 146-151.

αποτελούσαν εμπόδια στην ταχεία ανάπτυξη μιας νέας ολοκληρωμένης και διαφορετικής από τη δασκαλική ψυχοκοινωνικής ταυτότητας. Για τους λόγους αυτούς θα αναφερόμαστε περιστασιακά σε ενέργειες των επιθεωρητών, ιδιαίτερος σε εκείνες που επηρέασαν τις συνδικαλιστικές εξελίξεις.

Ένα τελευταίο στοιχείο που χρειάζεται να εξετάσουμε πριν μπούμε στη μελέτη του θέματός μας είναι ο βαθμός και το είδος της συνδικαλιστικής συγκρότησης των δασκάλων στα 1918-19. Γνωρίζουμε πως είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν με βάση το ν. 281/1914 περί σωματείων ορισμένοι τοπικοί δασκαλικοί σύλλογοι. Δε γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό τους. Επιχειρήσαμε να καταμετρήσουμε τους συλλόγους μέσα από άμεσες ή έμμεσες αναφορές στα εκπαιδευτικά περιοδικά της εποχής. Από το Σεπτέμβρη του 1918 που αρχίζει η έρευνά μας ως τον Απρίλη του 1921 που συγκροτήθηκε η προσωρινή δασκαλική ομοσπονδία έδωσαν στίγμα της ύπαρξής τους 22 δασκαλικοί σύλλογοι²⁷. Οι σύλλογοι αυτοί δε συνενώνονταν με καταστατικά ρυθμισμένο τρόπο σε δευτεροβάθμια οργάνωση. Υπήρχε ωστόσο μία ένωση, η «Πανελλήνιος»²⁸, η οποία έδρευε στην Αθήνα και διατηρούσε χαλαρές επαφές με αρκετούς από τους παραπάνω συλλόγους καθώς και με άτυπες ομάδες ή μεμονωμένους δασκάλους της επαρχίας. Προσπαθούσε δηλαδή να λειτουργήσει ως δευτεροβάθμια. Η «Πανελλήνιος» ιδρύθηκε το 1908 στην Πάτρα, διοικούνταν από πενταμελή επιτροπή, ως πρόεδρό της είχε τον παιδαγωγό Παπασωτηρίου και ως οργανό της την εφημερίδα «Σάλπιγξ». Την επόμενη χρονιά (1909)

²⁷ Ερευνήθηκαν τα περιοδικά *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, *Ο Παιδαγωγός*, *Νεοελληνική Παιδεία* και *Ερμής*. Αξιοποιήθηκαν είτε ανακοινώσεις αυτών των συλλόγων, είτε απλές αναφορές στην ύπαρξή τους μέσα σε διάφορων ειδών κείμενα. Διευκρινίζουμε ωστόσο πως παραθέτουμε τον αριθμό με κάθε επιφύλαξη μια και ενδεχομένως να υπήρξαν και άλλοι σύλλογοι που δεν καταγράφηκε ουδέποτε το όνομά τους.

²⁸ Η πλήρης επωνυμία της ήταν "Πανελλήνιος Ένωσις των Απανταχού Ελλήνων Δημοδιδασκάλων Αμφοτέρων των Φύλων".

εξελέγη πρόεδρος ο παιδαγωγός Μιχαλόπουλος. Σύντομα, όμως, δύο μέλη της επιτροπής ενοχλημένα από την αυταρχική συμπεριφορά του Μιχαλόπουλου αποχώρησαν και με πρόεδρο ξανά τον Παπασωτηρίου λειτουργούσαν ως χωριστή οργάνωση με την ίδια, ωστόσο, επωνυμία. Έτσι για ένα διάστημα υπήρχαν δυο «Πανελλήνιοι» και δυο «Σάλπιγγες». Σταδιακά η πρώτη διαλύθηκε, ενώ η δεύτερη συνέχιζε να λειτουργεί στοιχειωδώς ως το 1914 περίπου. Στη διάρκεια του πολέμου ατόνησε εντελώς και στην ουσία ταυτιζόταν με την εφημερίδα που συνέχισε να εκδίδεται περιοδικά. Την εφημερίδα εξέδιδε και διηύθυνε, ήδη από τα 1908, ο δημοσιογράφος Ευάγγελος Λαχανοκάρδης. Όταν η ένωση ατόνησε ανέλαβε ο ίδιος την διοίκησή της ως πρόεδρος μιας τριμελούς Εκτελεστικής Επιτροπής. Όπως όμως θα σχολιάσει αργότερα το περιοδικό *Ερμής*, “το αυτοκληθέν Εκπροσωπούν Μέλος της Ενώσεως, ήσκησεν από της πρώτης στιγμής πρωτοφανή απορροφητικήν κυριαρχίαν επί όλων των απόψεων του επαγγελματικού μας συλλόγου [και] μετέθεσεν εις το περιθώριον τα λοιπά μέλη της επιτροπής”²⁹. Στην πράξη, δηλαδή, όπως έγραφε και ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, ο Λαχανοκάρδης ήταν “και πρόεδρος και αντιπρόεδρος και συμβούλιον και ταμίας και διαχειριστής και ελεγκτής και αντιπρόσωπος και διευθυντής και συντάκτης της εφημερίδος ‘Σάλπιγγος’ [έτσι ώστε] αν έλεγεν ‘η Ένωσις είμαι εγώ’, δεν θα έλεγε καμμίαν υπερβολήν”³⁰. Ο Λαχανοκάρδης ήταν αντιβενιζελικός και φαίνεται πως έτρεφε πολιτικές φιλοδοξίες. Στις εκλογές της 1ης Νοέμβρη του 1920 μάλιστα θα εμφανισθεί ως υποψήφιος βουλευτής Φθιωτιδοφωκίδας. Ο λόγος λοιπόν της ενασχόλησής του με τα δασκαλικά πράγματα σχετιζόταν πιθανότατα με αυτές τις φιλοδοξίες.

Είναι φανερό πως χρειάζεται μια ειδική μελέτη που θα στραφεί στις πρωτογενείς πηγές για να καταγράψει έγκυρα την ιστορική πορεία, να

²⁹ Βλ. σχόλια, *Ερμής*, τεύχ. 20, 28-2-1921, σελ. 6-7.

³⁰ Βλ. “Η Ένωσις των Δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ', τεύχ. 55, 15-1-1920, σελ. 11-15.

αναλύσει το λόγο και να δείξει το χαρακτήρα της «Πανελληνίου» και των άλλων δασκαλικών οργανώσεων που λειτούργησαν πριν τη ΔΟΕ³¹. Εδώ αρκούμαστε να επισημάνουμε πως οι οργανώσεις αυτές διαφέρουν από τη ΔΟΕ, και τα άλλα δημοσιοϋπαλληλικά συνδικάτα που θα ιδρυθούν αργότερα, σε μια σειρά από πράγματα: τη δομή, την εσωτερική οργάνωση και λειτουργία, τη συνδικαλιστική πυκνότητα, την έκταση και την ένταση της δράσης, το είδος της δράσης, κλπ. Διαφέρουν δηλαδή σε καίρια χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να είναι μάλλον αδόκιμος ο χαρακτηρισμός τους ως «συνδικαλιστικές»³².

³¹ Μια πρώτη προσπάθεια έγινε από τον Απ. Ανδρέου βλ. Ανδρέου Αποστόλης, *Όψεις του συνδικαλισμού...*, ό.π., σελ. 65-71. Ως πρωτογενείς πηγές —που χρειάζονται ωστόσο κριτική αξιολόγηση— μπορούν να λειτουργήσουν και τα άρθρα των Γοντζέ και Παπαγεωργίου από όπου προέρχονται και οι πληροφορίες που με επιφύλαξη παραθέτουμε ανωτέρω· βλ. Γοντζές Ηλ(ίας), «Η εξέλιξις των δημοδιδασκαλικών συλλόγων εν Ελλάδι», *Επετηρίς δημοτικής εκπαιδύσεως*, Αθήναι, Δημητράκος, 1932, σελ. 322-329· Παπαγεωργίου Βασ(ίλης), «Από τους αγώνες του κλάδου. Η σωματειακή οργάνωσις των δημοδιδασκάλων», *Διδασκαλικόν Βήμα*, περ. Γ', τεύχ. 148, 10-10-1950, σελ. 4· τεύχ. 149, 20-10-1950, σελ. 6 και τεύχ. 150, 30-10-1950, σελ. 3-4.

³² Στο τέλος του πρώτου μέρους θα επιχειρήσουμε να ορίσουμε τη διάκριση από την αντίστροφη πλευρά: επισημαίνοντας ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά που διαθέτει η νεοσύστατη ΔΟΕ σε αντίθεση με τις προγενέστερες οργανώσεις.

2. Το μισθολογικό ζήτημα

Στο πρώτο εξάμηνο του 1919³³ το μισθολογικό ζήτημα των δασκάλων θα εισβάλλει ορμητικά στο προσκήνιο. Η αρχή θα γίνει με πέντε υπομνήματα δασκαλικών συλλόγων και ομάδων προς την κυβέρνηση³⁴ και με μια σειρά δημοσιευμάτων στα παιδαγωγικά περιοδικά ενώ δεν έλειψαν οι αναφορές στον καθημερινό τύπο³⁵.

Το κεντρικό αίτημα που προβάλλεται σε όλα αυτά τα κείμενα είναι ο «υπερδιπλασιασμός» των μισθών. Φαινομενικά πρόκειται για εξαιρετικά

³³ Ως το Μάρτιο του 1923 οι ημερομηνίες θα παρατίθενται σύμφωνα με το Ιουλιανό (παλαιό) ημερολόγιο. Όπως είναι γνωστό το Ιουλιανό ημερολόγιο αντικαταστάθηκε από το Γρηγοριανό την 16η Φεβρουαρίου 1923, η οποία θεωρήθηκε ως 1η Μαρτίου.

³⁴ Συγκεκριμένα τα δύο θα υποβληθούν από τους δασκαλικούς συλλόγους Μεσσηνίας και Κέρκυρας, το τρίτο από τους επιθεωρητές, το τέταρτο από μια ομάδα υποδιδασκάλων και το πέμπτο από την "Πανελλήνιο". Οι ακριβείς παραπομπές στα χωρία που ακολουθούν.

³⁵ Στο πρώτο αυτό μεταπολεμικό σχολικό έτος κυκλοφορούσαν δύο παιδαγωγικά περιοδικά: Η *Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* και ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*. Την *Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* εξέδιδε ο υποδιευθυντής του Μαρασλείου Διδασκαλείου Ζήσης Ζαμάνης. Το μεγαλύτερο μέρος της ύλης του αναφερόταν σε ζητήματα παιδαγωγικής και διδακτικής. Διέθετε ωστόσο και ορισμένες σελίδες σε κάθε τεύχος —κάτω από τον τίτλο "Εκπαιδευτική κίνησης"— για να παρακολουθεί την τρέχουσα εκπαιδευτική επικαιρότητα. Ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* είναι το περιοδικό που εξέδιδε ο βενιζελικός δάσκαλος Χαράλαμπος Κυριακάτος ήδη από το 1915. Στο τέλος όμως του 1916 σταμάτησε η έκδοσή του για να επαναληφθεί στις αρχές του 1919. Το μεγαλύτερο μέρος της ύλης του κάθε τεύχους αφιερώνεται κι εδώ, όπως στην *Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, σε ζητήματα παιδαγωγικής και διδακτικής. Στην τρέχουσα εκπαιδευτική επικαιρότητα διατίθενται μία έως δυο σελίδες κάτω από τον τίτλο "Εκπαιδευτικά χρονικά". Από το 1908 εκδιόταν επίσης (σε μη τακτά διαστήματα) και η εφημερίδα *Σάλλιγξ* ως όργανο της "Πανελληνίου Ενώσεως Δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φύλων". Δεν εντοπίσαμε ωστόσο διασωθέντα τεύχη της περιόδου που μας ενδιαφέρει (1918 και μετά). Σχετικά με τις αναφορές στον τύπο βλ. ενδεικτικά: Ε. Λ., "Η ερήμωσις των διδασκαλικών τάξεων", *Εμπρός*, 11-7-1918· "Οι δημοδιδάσκαλοι", εφ. *Ριζοσπάστης*, 26-4 και 24-5-1919.

«μαξιμαλιστικό» αίτημα. Χρειάζεται, λοιπόν, να δούμε πώς το παρουσιάζουν και πώς επιχειρούν να το τεκμηριώσουν οι ίδιοι οι δάσκαλοι της εποχής. Αναλύοντας τα πέντε υπομνήματα και τα σχετικά δημοσιεύματα των εκπαιδευτικών εντύπων διακρίναμε τέσσερα κυρίως επιχειρήματα:

1. Οι μισθοί είναι τόσο χαμηλοί που οι νέοι αποφεύγουν να ακολουθήσουν το επάγγελμα του δασκάλου ενώ όσοι ήδη εργάζονται ως δάσκαλοι εγκαταλείπουν το επάγγελμά τους με την πρώτη ευκαιρία με αποτέλεσμα πολλά σχολεία κλείνουν από έλλειψη δασκάλων. Το επιχείρημα αυτό εμφανίζεται και στα πέντε υπομνήματα καθώς και σε όλα τα σχετικά δημοσιεύματα των εκπαιδευτικών περιοδικών. Για παράδειγμα οι επιθεωρητές θα γράφουν στο υπόμνημά τους: “οι διδάσκαλοι και οι μαθηταί των διδασκαλείων τρέπονται εις άλλα βιοποριστικά έργα, χιλιάδες σχολείων αργούσι και αυτά αι διδασκάλισσαι προτιμώσι τας υπαλληλίας των Τραπεζών και των Υπουργείων”³⁶ Στην ίδια κατεύθυνση η *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις* θα αφιερώσει το κύριο άρθρο του Απριλίου (1919): “Είναι ανάγκη να κατανοηθεί ως τάχιστα υπό των αρμοδίων, ότι αν δεν σπεύσωμεν αμέσως από τούδε ν’ αυξήσωμεν τους μισθούς των λειτουργών της εκπαιδύσεως διπλασιάζοντες μεν τον μισθόν των γλισχρότατα αμειβομένων λειτουργών της δημοτικής εκπαιδύσεως (...) δι’ ειδικού νομοθετικού διατάγματος προ της αρχής του ερχομένου σχολικού έτους, θα γυμνωθούν μεν διδασκάλων τα σχολεία μας, θα ερημωθούν δε υποψηφίων δια το διδασκαλικόν επάγγελμα τα Διδασκαλεία”³⁷.

³⁶ “Υπόμνημα του συνεδρίου των επιθεωρητών”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ’, τεύχ. 40, 30-5-1919, σελ. 16-20. Πρβλ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Β’, τεύχ. Ε’, Μάιος 1919, σελ. 149-156.

³⁷ Σύνταξη, “Φωνή προνοίας υπέρ της εκπαιδύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. Δ’, Απρίλιος 1919, σελ. 113. Παρόμοιο το κύριο άρθρο του *Εκπαιδευτικού Ερευνητή*: “Το ζήτημα ωρίμασε πλέον και τίθεται πολύ απλόν υπό την μελέτην και την κρίσιν των αρμοδίων— θα έχωμεν ή δεν θα έχωμεν δημοτικήν εκπαιδύσιν; Αν θα έχωμεν, πρέπει να εύρωμεν διδασκάλους —ο αριθμός των υπάρχόντων είναι ανεπαρκής και από ημέρας εις ημέραν γίνεται ανεπαρκέστερος— όσοι

Το φαινόμενο ήταν όντως υπαρκτό και μάλιστα είχε πάρει ανησυχητικές διαστάσεις³⁸. Χαρακτηριστικά, πριν την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς, στις 23 Αυγούστου 1919, το υπουργείο της Παιδείας με εγκύκλιό του προς νομάρχες, επιθεωρητές και διευθυντές σχολείων εκδηλώνει την ανησυχία του για τις ελλείψεις δασκάλων και αναγνωρίζει ότι δεν οφείλονται τόσο στην επέκταση των ορίων του κράτους όσο στη λανθασμένη πολιτική που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις τα 10 τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, γράφει η εγκύκλιος, οι κυβερνήσεις αυτές κατάργησαν τα τρία από τα τέσσερα διδασκαλεία και ελάττωσαν τις αποδοχές των δασκάλων. Βέβαια το 1916 το υπουργείο έθεσε σε λειτουργία 7 διδασκαλεία αρρένων, 7 θηλέων και 3 νηπιαγωγών. Ελάχιστοι όμως μαθητές προσήλθαν σ' αυτά, "κυρίως ένεκα των οικονομικών όρων, υφ' ούς καλούνται οι νέοι να ασκήσωσι το διδασκαλικόν επάγγελμα." Το υπουργείο τονίζει πως μελετά τη βελτίωση της θέσης των δασκάλων και ζητάει να ενημερωθούν για το θέμα αυτό οι ίδιοι, ώστε να προτρέψουν με τη σειρά τους τους μαθητές να ακολουθήσουν το διδασκαλικό επάγγελμα³⁹. Όταν αργότερα, ο υπουργός Παιδείας Δημ. Δίγκας θα εισηγηθεί

ημπορούν εγκαταλείπουν το έργο και τα κενά ουδέ κατά το δέκατον πληρούνται, διότι τα διδασκαλεία φυτοζωούν με ένα μικρότατον αριθμόν μαθητών. Πολλά σχολεία κλείονται και εις ουκ ολίγα διορίζονται διδάσκαλοι απόφοιτοι των σχολαρχείων ή και αυτών των δημοτικών σχολείων!" βλ. (Σύνταξη), "Οι μισθοί των δημοδιδασκάλων", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 39, 15 Μαΐου 1919, σελ. 1. Αξίζει να επισημάνουμε πως τόσο η *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις* όσο και ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* δεν ήταν επαγγελματικά ή συνδικαλιστικά έντυπα αλλά παιδαγωγικά περιοδικά. Αξίζει επίσης να επισημάνουμε πως οι εκδότες τους ήταν πολιτικά προσκείμενοι στην κυβέρνηση των Φιλελευθέρων.

³⁸ Για το φαινόμενο αυτό, εκτός των ανωτέρω υπομνημάτων και δημοσιευμάτων, βλ. επίσης "Ανταποκρίσεις", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 44, 31-7-1919, σελ. 16. Αντ. Καραγιάννης, "Πως θα προσελκώμεν νέους εις τα διδασκαλεία", ό.π., τεύχ. 48, 30-9-1919, σελ. 16. "Εκπαιδευτική κατάστασις εν Μακεδονία", ό.π., σελ. 13.

³⁹ Βλ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Β', τεύχ. Η', Αύγουστος 1919, σελ. 288. Πρβλ. Σύνταξη, "Το έργο του δημοδιδασκάλου", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 46, 31-7-1919, σελ. 1.

στη βουλή το νομοσχέδιο για το μισθολογικό, θα αναφερθεί ξανά στις ελλείψεις δασκάλων τις οποίες θα υπολογίσει στις 1500 περίπου, δηλαδή στο 17% του συνόλου των δασκάλων⁴⁰.

2. Οι χαμηλοί μισθοί επηρεάζουν το παιδαγωγικό έργο του δασκάλου, υποβαθμίζουν δηλαδή την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. “Οι διδάσκαλοι αμείβονται ανεπαρκέστατα” γράφουν οι δάσκαλοι της Μεσσηνίας “και επομένως δεν δύνανται, αμέριμνοι περί της υλικής των συντηρήσεως, να επιδοθώσι μετά ζήλου και αφοσιώσεως εις το έργο των”⁴¹. Βεβαίως και έχουμε συναίσθηση της αποστολής μας, τονίζουν οι κερκυραίοι δάσκαλοι στο υπόμνημά τους, “αλλ’ ίνα μη αφιστάμεθα της πραγματικότητος, ανάγκη ν’ αναγνωρίσωμεν, ότι με όργανα, των οποίων πολλά μισθοδοτούνται με μισθόν κατώτερον και χωροφύλακος (οι υπηρετούντες εις κοινά σχολεία) δεν είνε δυνατόν να κατορθωθώσι μεγάλα πράγματα”⁴². Το ίδιο επιχείρημα θα συναντήσουμε διατυπωμένο με διάφορους τρόπους και σε αρκετές επιστολές δασκάλων. Ενδεικτικά: “Διότι ουδείς αρνείται, ότι όταν τις μισθοδοτήται καλώς συναισθάνεται ότι αδικεί, ότι κλέπτει, όταν δεν εργάζεται αφωσιωμένος τελείως μετά ζήλου. Τουναντίον δε, όλοι ίσως θα ησθάνθητε, ότι νομίζει τις ότι αδικείται, όταν μισθοδοτήται δυσαναλόγως προς την εργασίαν ην καταβάλλει και λίαν ανεπαρκώς. Αποστρέφεται την εργασίαν τότε και θεωρεί αυτήν ως πάρεργον”⁴³.

Το επιχείρημα αυτό, παρότι δε στερείται λογικής, προβάλλεται μάλλον για λόγους νομιμοποίησης. Οι δάσκαλοι προσπαθούν να πείσουν την κοινωνία και την πολιτική ηγεσία ότι το αίτημά τους δεν αποσκοπεί στενά στην ατομική τους ικανοποίηση, αλλά συμβάλλει στην βελτίωση της παρεχόμενης

⁴⁰ Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδριάσεις 4η, 24 Νοεμβρίου 1919.

⁴¹ Βλ. Το υπόμνημά τους στο *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Β’, τεύχ. Ε’, Μάιος 1919, σελ. 164-165.

⁴² Βλ. Το υπόμνημά τους στο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ’, τεύχ. 44, 31-7-1919, σελ. 12-13.

⁴³ Καμπάνης Αθ., “Σκέψεις”, ό.π., σελ. 14-15.

εκπαίδευσης, δηλαδή στο δημόσιο συμφέρον. Τα παιδαγωγικά περιοδικά θα αποφύγουν διακριτικά να το υιοθετήσουν. Θα το ενσωματώσει ωστόσο στην επιχειρηματολογία του ο υπουργός Παιδείας Δ. Δίγκας όταν θα εισηγηθεί αργότερα το μισθολογικό στη βουλή: “Με δημοδιδασκάλους γλίσχωρως ή ανεπαρκώς αμοιβομένους, κατατριβομένους δι’ όλης της ημέρας με το πρόβλημα της οικονομικής αυτών επαρκείας δεν είναι δυνατόν βεβαίως να προσδοκώμεν, όπως η λαική εκπαίδευσις ανυψωθή εις το σημείον εκείνο, εις το οποίον πρέπει να ευρίσκεται”⁴⁴.

3. Οι δάσκαλοι αδικούνται σε σχέση με τους υπόλοιπους δημόσιους υπάλληλους, οι οποίοι απολαμβάνουν εμφανώς καλύτερης μεταχείρισης. Στο υπόμνημά τους οι δάσκαλοι της Μεσσηνίας συγκρίνουν το μισθό των δημοδιδασκάλων “όστις φθάνει τας 180 δραχμάς, οσοδήποτε και αν υπηρετήσουν έτι”, με το μισθό των τηλεγραφικών και ταχυδρομικών υπαλλήλων, “οι οποίοι δύνανται να φθάσουν και μέχρι 500 και 600 δραχμάς μηνιαίως”⁴⁵. Από παρόμοιες συγκρίσεις πηγάζει η πρόταση των επιθεωρητών, που αργότερα θα γίνει κεντρικό αίτημα της ΔΟΕ, να ενταχθούν οι δάσκαλοι στην υπαλληλική βαθμολογική και μισθολογική διαβάθμιση. Ένα αίτημα που, κατά τη γνώμη μας, αποτελεί το πρώτο ρήγμα με την κρατική ιδεολογία περί “λειτουργών”, η οποία προκρίνει την ηθική έναντι της υλικής αμοιβής. Όταν ενάμισι χρόνο αργότερα το υπουργείο Παιδείας αποφασίζει να παρασημοφορήσει ορισμένους δασκάλους, το περιοδικό *Ερμής* θα σχολιάσει: “είναι όλως περιτταί πράξεις και ενέργειαι κατάλληλοι μόνον δια πολύ μικρά παιδιά”⁴⁶ — το ρήγμα έχει πλέον βαθύνει.

4. Οι μισθοί των ελλήνων δασκάλων είναι σημαντικά μικρότεροι από τους μισθούς των ευρωπαϊών συναδέλφων τους. Επιπλέον μετά τον πόλεμο σ’ όλες τις χώρες οι μισθοί αυξάνονται. Η Εκπαιδευτική Επιθεώρησις θα

⁴⁴ Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, ό.π.

⁴⁵ Βλ. Το υπόμνημά τους στο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, ό.π.

⁴⁶ *Ερμής*, τεύχ. 39, 15-12-1921, σελ. 6.

παρουσιάζει συστηματικά τις εξελίξεις των δασκαλικών μισθών στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και θα επισημαίνει πως, αφενός υπερέχουν κατά πολύ των ελληνικών, αφετέρου είναι γενικευμένη η τάση να διπλασιαστούν⁴⁷. Στην Ισπανία, για παράδειγμα, έγινε δεκτό νομοσχέδιο, τον Οκτώβριο του 1918, με το οποίο “οι μισθοί των δημοδιδασκάλων **υπερδιπλασιάστησαν**”⁴⁸. Υπερδιπλασιασμό των δασκαλικών μισθών ψήφισε και η γαλλική βουλή, στις 11 Ιουλίου 1919, υποστηρίζοντας στην εισηγητική έκθεση του σχετικού νόμου ότι “η ανάγκη αύξησεως των μισθών, (...) δεν χρειάζεται απόδειξιν. Ήτο ήδη φανερά προ του πολέμου, κατέστησαν δε αυτήν μάλλον επιτακτικήν αι οικονομικαί μεταβολαί, τας οποίας επέφερεν ο παγκόσμιος πόλεμος”⁴⁹. Οι δάσκαλοι δηλαδή διαμορφώνουν τα αιτήματά τους όχι μόνο με βάση την άνοδο του τιμάριθμου στην Ελλάδα αλλά και με βάση τις αντίστοιχες εξελίξεις κυρίως στην Ευρώπη, αλλά και στις ΗΠΑ.

Εκτός από το αίτημα για υπερδιπλασιασμό των μισθών προβάλλεται δευτερευόντως και το αίτημα για άρση της ενδοκλαδικής βαθμολογικής και μισθολογικής διαβάθμισης. Τόσο οι δημοδιδάσκαλοι της Μεσσηνίας όσο και οι επιθεωρητές με τα υπομνήματά τους αρνούνται τη βαθμολογική και μισθολογική διάκριση κατά φύλα και κατά τάξεις. Φυσικά εκείνοι που αναδεικνύουν το αίτημα αυτό σε πρωτεύον είναι οι υποδιδάσκαλοι. Με το

⁴⁷ Βλ. “Μισθοί διδασκάλων εις τα μικρά ευρωπαϊκά κράτη”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Α΄, τεύχ. Β΄, Νοέμβριος 1919, σελ. 110. Επίσης “ΗΝΩΜΕΝΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΙ— Σχέδιον εκστρατείας προς αύξησιν των μισθών”, *ό.π.*, τόμ. Β΄, τεύχ. ΣΤ΄, Ιούνιος 1919, σελ. 212.

⁴⁸ “Ισπανία— Η αύξησις των μισθών των δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Β΄, τεύχ. Δ΄, Απρίλιος 1919, σελ. 134. Επίσης “Ισπανία”, *ό.π.*, σελ. 213 (η υπογράμμιση του συντάκτη).

⁴⁹ “ΓΑΛΛΙΑ— Το Υπουργικόν νομοσχέδιον περί της αύξησεως του μισθού των λειτουργ(ών) της δημοτ(ικής) εκπαιδεύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. Β΄, Φεβρουάριος 1919, σελ. 53-54. Επίσης “Η αύξησις του μισθού των δημοδιδασκάλων εν Γαλλία”, *ό.π.*, τεύχ. Ζ΄, Ιούλιος 1919, σελ. 245.

πρώτο τους αυτό υπόμνημα⁵⁰ χαράσσουν μία στρατηγική η οποία θα αναπτυχθεί και θα εξειδικευτεί στα επόμενα χρόνια: Δε θα ζητάνε αύξηση των μισθών τους ως υποδιδασκάλων, αλλά τη σταδιακή προαγωγή τους σε τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους (και τη συνακόλουθη διαφορά μισθού). Πρόκειται για ένα αίτημα που θα αναδειχθεί αργότερα σε κεντρικό αίτημα από τη νεοσύστατη Διδασκαλική Ομοσπονδία. Η ΔΟΕ μάλιστα θα το ωθήσει στα λογικά του όρια. Θα ζητήσει την άμεση κατάργηση του θεσμού των υποδιδασκάλων. Θα δούμε στη συνέχεια ποιες ανάγκες εξυπηρετούσε το συγκεκριμένο αίτημα.

Ως μορφές αγώνα για την προώθηση του μισθολογικού τους αιτήματος, οι δάσκαλοι υιοθετούν την υποβολή “υπομνημάτων”, τα δημοσιεύματα στον τύπο και τις επαφές με το υπουργείο Παιδείας⁵¹, μορφές, δηλαδή, που θεωρείται πως συνάδουν με την ιδιότητά τους ως “λειτουργών” και εκφραστών του «δέοντος». Εμφανίζεται βέβαια και το φαινόμενο των παραιτήσεων. Το φαινόμενο αυτό όμως δε μπορεί να θεωρηθεί ως μορφή αγώνα, εφ’ όσον δε γίνεται οργανωμένα και σε συλλογική βάση, με διακηρυγμένο σκοπό την άσκηση πίεσης προς την κυβέρνηση. Παραμένει έτσι μια καθαρά ατομική στρατηγική βελτίωσης της οικονομικής θέσης. Οι δάσκαλοι που παραιτούνται, είτε μεταναστεύουν στο «Νέο Κόσμο» (ΗΠΑ), είτε επιλέγουν κάποιο άλλο, περισσότερο προσοδοφόρο, επάγγελμα. Ωστόσο, ανεξάρτητα από τις στοχεύσεις των αποχωρούντων, οι παραιτήσεις ασκούν ισχυρή πίεση στην πολιτεία, μια και επιδεινώνουν το πρόβλημα της έλλειψης δασκάλων. Ενισχύουν έτσι αντικειμενικά τη διαπραγματευτική ικανότητα όσων παραμένουν στο επάγγελμα.

⁵⁰ “Υπόμνημα Υποδιδασκάλων προς το Υπουργείον της Παιδείας”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 40, 30-5-1919, σελ. 23.

⁵¹ Τις επαφές θα αναλάβει η “Πανελλήνιος”. Ο Δ. Δίγκας θα δεχθεί την τριμελή της επιτροπή στις 24-4-1919.

3. Μισθοί και τιμάρθμος

Γιατί όμως το αίτημα για μισθολογικές αυξήσεις έγινε τόσο επιτακτικό αυτή ειδικά τη χρονική περίοδο; Όπως είδαμε, σ' ένα διάστημα τεσσάρων μηνών —από τον Φεβρουάριο του 1919 έως τον Μάιο του ίδιου έτους— εμφανίζονται πέντε υπομνήματα που όλα τους έχουν ως αίτημα τον διπλασιασμό των μισθών. Στο ίδιο διάστημα δεν υπήρξε διδασκαλικό υπόμνημα που να αναφέρεται σε άλλο ζήτημα. Αγνοείται και αυτή η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που βρίσκεται μόλις στο δεύτερο χρόνο της εφαρμογής της⁵². Ακόμα και τα εκπαιδευτικά περιοδικά, που όπως είπαμε είχαν παιδαγωγικό χαρακτήρα, άρχισαν να αφιερώνουν τα πρωτοσέλιδά τους στο ζήτημα των μισθών.

Υπόθεσή μας είναι πως κατά τη διάρκεια του πολέμου η αγοραστική αξία των δασκαλικών μισθών υπέστη σημαντική μείωση. Πράγματι είναι γνωστό πως ο τιμάρθμος γνώρισε τότε μεγάλες δόξες, τόσο γενικά εξαιτίας του ίδιου του πολέμου, όσο και, ειδικότερα, εξαιτίας του αποκλεισμού της Αθήνας από τις δυνάμεις της Αντάντ και της παρουσίας των αγγλογαλικών στρατευμάτων στο έδαφος της Μακεδονίας⁵³. Για να δούμε, ωστόσο, πόσο ακριβώς μειώθηκε η αγοραστική αξία των δασκαλικών μισθών, θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε την εξέλιξη τους και να τη συγκρίνουμε με την εξέλιξη του τιμάρθμου από το 1914, που άρχισε ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, έως το

⁵² Το ζήτημα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης απασχολεί βεβαίως τους δασκάλους ως άτομα, αν κρίνουμε από τις πάμπολλες επιστολές —υπέρ και κατά— που δημοσιεύονται στα εκπαιδευτικά περιοδικά. Ωστόσο το ενδιαφέρον περιορίζεται, κατά την περίοδο αυτή, αποκλειστικά σε ατομικό επίπεδο.

⁵³ Βλ. ενδεικτικά Ρηγίνος Μιχάλης, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1909-1936*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1987, σελ. 156· Λεονταρίτης Γεώργιος, "Οικονομία και κοινωνία από το 1914 ως το 1918", στο *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1980, σελ. 74-85 (ιδιαίτέρως σελ. 81).

1918 που τελειώσε. Θα καταγράψουμε την εξέλιξη των μισθών χωριστά για κάθε μία από τις τρεις γενικές κατηγορίες (δημοδιδασκάλων, διδασκαλισσών και υποδιδασκάλων), για δυο λόγους. Πρώτο, διότι οι διαφορές μεταξύ τους είναι εξαιρετικά μεγάλες και η εξαγωγή μέσων όρων δίνει ψευδή εικόνα και δεύτερο, διότι στη συνέχεια υπήρξαν διαφορετικές νομοθετικές ρυθμίσεις για κάθε κατηγορία και μια ενιαία εξέταση θα μας εμπόδιζε να περάσουμε σε συγκρίσεις.

Στα 1914, λοιπόν, οι μισθοί⁵⁴ των δημοδιδασκάλων και των διδασκαλισσών ορίζονταν ακόμα από τον ν. ΒΤΜΘ΄ του 1895⁵⁵. Παρόμοια οι μισθοί των υποδιδασκάλων ορίζονταν με το ν. ΒΟΘ΄ του 1892⁵⁶. Οι μισθοί και των τριών κατηγοριών συνέχισαν να παραμένουν στα ίδια επίπεδα μέχρι το 1917, οπότε δόθηκε ένα επίδομα 30 δραχμών σε όλες τις κατηγορίες⁵⁷. Τέλος, ένα χρόνο αργότερα, δόθηκε ένα δεύτερο επίδομα 30% επί του μισθού κάθε

⁵⁴ Ο όρος “μισθός” εναλλασόταν με τον όρο “αποδοχές” τόσο στους σχετικούς νόμους όσο και στα υπομνήματα των δακάλων της εποχής που μελετούμε. Ο όρος όμως αποδοχές είναι ευρύτερος από τον όρο μισθό. Υποδηλώνει το σύνολο των χρηματικών αμοιβών ενός εργαζομένου στις οποίες συμπεριλαμβάνονται εκτός του μισθού και πιθανή συμμετοχή στα κέρδη, δυνατότητα συνταξιοδότησης, κλπ. Σχετικό προβληματισμό στο Πιζάνιας Πέτρος, *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα, 1842-1923. Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985, σελ. 47-49· επίσης βλ. Ασδραχάς Σπύρος, “Η κίνηση των τιμών, των ημερομισθίων και των μισθών στην Ελλάδα 1832-1912”, στο *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα, 1983, σελ. 175-198. Για λόγους λειτουργικούς, ωστόσο, θα χρησιμοποιηθεί εδώ ο όρος “μισθός” ακόμα και στις περιπτώσεις που το ποσό αυτό περιέχει και επιδόματα, παρόλο που τότε θα άρμοζε περισσότερο ο όρος “μηνιαίες αποδοχές”.

⁵⁵ Βλ. άρθρο 29 του ν. ΒΤΜΘ΄ /3-9-1895 “περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως”, *ΦΕΚ 37Α΄*, 5-10-1895.

⁵⁶ Βλ. άρθρα 18 και 19 του ν. ΒΟΘ΄ /6-8-1892 “περί υποδιδασκαλείων”, *ΦΕΚ 277Α΄*, 11-8-1892.

⁵⁷ Βλ. άρθρο 1 του ν. 1087/14-12-1917 “περί παροχής επιδόματος εις τους δημοσίους υπαλλήλους και υπηρέτας”, *ΦΕΚ 293Α΄*, 18-12-1917.

κατηγορίας⁵⁸. Οι αυξήσεις αυτές έμειναν γνωστές ως “πολεμικά επιδόματα”⁵⁹, ακριβώς επειδή δόθηκαν ως αντιστάθμισμα στην άνοδο του τιμάριθμου που οφειλόταν στην εμπόλεμη κατάσταση⁶⁰.

Έτσι στα τέλη του 1918 (και στις αρχές του 1919 που εμφανίστηκαν τα πρώτα περί μισθών υπομνήματα) οι μέσοι μισθοί των δασκάλων ήταν, σε σύγκριση με τους αντίστοιχους του 1914, οι ακόλουθοι: Για τους δημοδιδασκάλους 210,7 δραχ. το 1918 έναντι 139 δραχ. το 1914, για τις διδασκάλισσες 195,1 δραχ. έναντι 127 δραχ. και για τους υποδιδασκάλους 121 δραχ. έναντι 70 δραχ. Αυτό σημαίνει ότι στην πενταετία 1914-1918, οι μισθοί των δημοδιδασκάλων αυξήθηκαν 52,3% κατά μέσο όρο, των διδασκαλισσών 53,9% και των υποδιδασκάλων 73,8%. Μέσα στην ίδια όμως πενταετία ο τιμάριθμος υπερτριπλασιάστηκε. Είναι φανερό ότι οι αυξήσεις δεν παρακολουθούσαν την εξέλιξη του τιμάριθμου. Ο πίνακας 3 και περισσότερο ανάγλυφα τα διαγράμματα 1α, 1β και 1γ [βλ. Παράρτημα Α] παρουσιάζουν τη σχέση μισθών και τιμάριθμου για το διάστημα 1914-1918. Βλέπουμε σ’ αυτά πως η άνοδος του τιμάριθμου κατά τα έτη 1915 και 1916 καλύπτεται σε μεγάλο ποσοστό με το τριαντάδραχμο επίδομα που δόθηκε στα 1917. Το δεύτερο όμως επίδομα που δόθηκε στα τέλη του 1918 ήταν ασήμαντο σε σχέση με την κατακόρυφη άνοδο του τιμάριθμου μέσα στο ίδιο έτος. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου τυχαίο που οι έντονες διαμαρτυρίες των δασκάλων άρχισαν στις αρχές του 1919, όταν έγιναν απτές και υλικότερες οι επιπτώσεις της τιμαριθμικής έκρηξης. Ούτε και το αίτημα “υπέρδιπλασιασμός των μισθών” ήταν αυθαίρετο: Η

⁵⁸ Βλ. άρθρα 1 και 11 του ν. 1562/19-12-1918 “περί προσθέτου επιδόματος των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρετών”, ΦΕΚ 255Α’, 19-12-1918.

⁵⁹ Ο Χρ. Λέφας αναφερόμενος στους μισθούς των δασκάλων γράφει πως διατηρήθηκαν όπως οριζόταν από το ν. ΒΤΜΘ’ ως το 1920· βλ. Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *ό.π.*, σελ. 210. Παρόμοια Ανδρέου Αποστόλης, *Όψεις...*, *ό.π.*, σελ. 87. Στην περίπτωση αυτή δεν υπολογίζονται τα “πολεμικά επιδόματα”.

⁶⁰ Βλ. άρθρο 3 του ν. 1087 *ό.π.* και άρθρο 1 του ν. 1562, *ό.π.*

απόκλιση μεταξύ των μέσων δασκαλικών μισθών και του τιμάριθμου στα τέλη του 1918 ξεκινάει από 2,1 για τους υποδιδασκάλους για να υπερβεί το 2,4 στους δημοδιδασκάλους. Με άλλα λόγια οι μισθοί των δασκάλων έχασαν το μισό και πλέον της αγοραστικής τους αξίας. Το αίτημα “υπερδιπλασιασμός” ήταν, λοιπόν, ένα αίτημα απόλυτα ορθολογικό και κατ’ εξοχήν αμυντικό: Οι δάσκαλοι δε ζητούσαν παρά να καλύψουν τη μείωση που υπέστη η αγοραστική αξία των μισθών τους κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Είδαμε όμως ότι οι δάσκαλοι διαμαρτύρονταν επειδή οι μισθοί τους είχαν καθλωθεί σε χαμηλά επίπεδα όχι μόνο σε σχέση με τον τιμάριθμο αλλά και σε σχέση με τους μισθούς των άλλων κλάδων. Πράγματι, όπως ήδη διαπιστώσαμε οι δασκαλικοί μισθοί βρίσκονταν στα κατώτατα κλιμάκια των υπαλληλικών. Επειδή όμως οι δάσκαλοι διαμαρτύρονταν πως οι μισθοί τους ήταν κατώτεροι και από αυτούς των εργατών, θα συγκρίνουμε, παρενθετικά και εντελώς ενδεικτικά, τους μέσους διδασκαλικούς μισθούς με τις μέσες μηνιαίες αποδοχές των εργατών, πάντα για την πενταετία 1914-1918 [βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 4]. Θα συγκρίνουμε κατ’ αρχήν τις καλύτερα αμειβόμενες κατηγορίες των δύο χώρων: Τους δημοδιδασκάλους με τους ειδικευμένους εργάτες. Ο μέσος μισθός του δημοδιδασκάλου είναι, στα 1914, 139 δραχ. έναντι 106,75 του ειδικευμένου εργάτη. Στα 1918 η κατάσταση στην κυριολεξία αντιστρέφεται. Ο μέσος μισθός του δημοδιδασκάλου γίνεται 210,7 έναντι 295 δραχ. του ειδικευμένου εργάτη. Ας δούμε τώρα τις χειρότερα αμειβόμενες κατηγορίες των δύο χώρων: τους υποδιδασκάλους με τους ανειδίκευτους εργάτες. Ο μέσος μισθός και των δυο είναι, στα 1914, 70 δραχ. Στα 1918 η ισορροπία καταστρέφεται σε βάρος των υποδιδασκάλων: Ο μέσος μισθός του υποδιδασκάλου γίνεται 121 δραχ. έναντι 190 δραχ. του ανειδίκευτου εργάτη. Οι εργατικές αποδοχές, δηλαδή, ακολουθούν πιστότερα από τις δασκαλικές την εξέλιξη του τιμάριθμου.

Συνοψίζουμε: Στην πενταετία 1914-1918 οι μισθοί των δασκάλων δεν κατάφεραν να παρακολουθήσουν την τιμαριθμική έκρηξη, έχασαν πάνω από

το 50% της αγοραστικής τους αξίας και η σχέση τους με τους μισθούς άλλων κατηγοριών ανατράπηκε σε βάρος τους. Τα φαινόμενα αυτά εντάθηκαν στη διάρκεια του 1918 και έγιναν πειστικά στις αρχές του 1919. Ερμηνεύονται έτσι οι έντονες διαμαρτυρίες, οι παραιτήσεις και τα υπομνήματα των δασκάλων σ' αυτή την περίοδο, καθώς και το αίτημα για υπερδιπλασιασμό των μισθών.

4. Η στάση της κυβέρνησης

Ποια ήταν η αντίδραση της πολιτείας στις διαμαρτυρίες και τα αιτήματα των δασκάλων; Περισσότερο θεαματική απ' όσο θα περίμενε κανείς. Στις 22 Μαΐου 1919 οι αθηναϊκές εφημερίδες θα δημοσιεύσουν το ακόλουθο τηλεγράφημα του Βενιζέλου, που βρισκόταν στο Παρίσι για τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής, προς τον υπουργό Παδείας:

“Κατά σύνοδον Βουλής, ήτις θα κληθεί το βραδύτερον εντός Ιουλίου, όπως κυρώσει συνθήκην ειρήνης, θα υποβάλω και θα ζητήσω, όπως επειγόντως ψηφισθή νομοσχέδιον ικανοποιητικόν δικαίων αξιώσεων διδασκάλων.

Η μεγαλυνομένη και πάλιν Ελλάς γνωρίζει ότι εις τελειότερον δημοτικόν σχολειόν έχει εν μεγάλω μέτρω να στηρίξει προσπάθειάν της όπως αποβή αξία παρελθόντος της και επιδεικνυομένης προς αυτήν εμπιστοσύνης υπό Συνεδρίου Ειρήνης. Και την απόφασιν δε και τα μέσα έχει σήμερον να εξασφαλίσει εις λειτουργούς εκπαιδεύσεως ανετώτερον βίον”⁶¹.

Ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* υποδέχεται το τηλεγράφημα με το πρωτοσέλιδο “Χαρμόσυνος αγγελία”, διαπιστώνει ότι “την δυσφορίαν και τα παράπονα διαδέχονται ειλικρινείς ευχαριστίαι” και εκφράζει την ευχή ότι το τηλεγράφημα θα θέσει “τελείαν και παύλαν εις πάσαν άλλην συζήτησιν εκτός εκείνης, ήτις θα ήρχετο ως διαφώτισις ή συμπλήρωσις εις τας λεπτομερείας”⁶². Η σύγκληση όμως της βουλής⁶³ δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα γινόταν εντός

⁶¹ “Ο κ. Βενιζέλος για τους δημοδιδασκάλους”, εφ. *Εστία*, 22-5-1919. Σχολιάζοντας το τηλεγράφημα η *Εστία* γράφει την επομένη: “(...) Η παρούσα στιγμή είναι η στιγμή των διδασκάλων. Και η μέριμνα της πολιτείας υπέρ αυτών αποτελεί μίαν υποχρέωσιν δι’ αυτούς, την οποίαν πρέπει να ελπίσωμεν ότι δεν θα παραγνωρίσουν. (...)”, ό.π., 23-5-1919.

⁶² Σύνταξη, “Η χαρμόσυνος αγγελία”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ’, τεύχ. 40, 30-5-1919, σελ. 1. Παρόμοιες είναι οι αντιδράσεις του φιλοκυβερνητικού τύπου, βλ. “Η σημασία του σχολείου” εφ. *Εστία*, 23-5-1919.

⁶³ Πρόκειται για τη “Βουλή των Λαζάρων”, η οποία “αναστήθηκε” με Βασιλικό Διάταγμα της 29ης Ιουνίου 1917, συνήλθε σε Β’ σύνοδο στις 12 Ιουλίου 1917 και σε Γ’ σύνοδο στις 15 Φεβρουαρίου

του Ιουλίου, αφού κανείς δε γνώριζε πότε θα ολοκληρωνόταν οι εργασίες του Συνεδρίου της Ειρήνης και, άρα, πότε ακριβώς θα επέστρεφε ο Βενιζέλος απ' το Παρίσι. Ακριβώς γι' αυτό η "Πανελλήνιος" πίεζε να ρυθμιστεί το ζήτημα με Νομοθετικό Διάταγμα. Ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* αντιθέτως, τηρώντας μια μετριοπαθή φιλοβενιζελική στάση, προσπαθούσε με κάθε ευκαιρία να ηρεμήσει τα πνεύματα. "Η ανυπομονησία [τόνιζε] έχει πολλάκις αντίθετα των επιδιωκόμενων αποτελέσματα"⁶⁴.

Όντως, ο Ιούλιος έφθασε και ο Βενιζέλος δεν είχε επιστρέψει. Στις 28 Ιουλίου η εφημερίδα *Εστία* διασκεδάζει τις ανησυχίες των δασκάλων δημοσιεύοντας το εξής τηλεγράφημα του ανταποκριτή της από το Παρίσι:

"Ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου της Παιδείας κ. Γληνός έσχε κατ' αυτές επανειλημμένες συνεργασίας μετά του Πρωθυπουργού κ. Βενιζέλου επί του ζητήματος της αναδιοργάνωσης της Δημοσίας Εκπαιδύσεως εν Ελλάδι.

Ο κ. Πρόεδρος επέδειξε ζωηρόν ενδιαφέρον δια θέσιν των Ελλήνων δημοδιδασκάλων και ανεκοίνωσεν, ότι απεφάσισεν οριστικώς να αυξηθή σημαντικώτατα τας αποδοχάς, τας οποίας σήμερα έχουν οι λειτουργοί της Δημοτικής Εκπαιδύσεως.

Η μεταρρυθμίσις αύτη είναι δυστυχώς αδύνατο να πραγματοποιηθεί αμέσως από τούδε, είτε δια νομοθετικού διατάγματος είτε άλλως πως. Και τούτο, διότι η αποφασισθείσα αύξησις των μισθών των δασκάλων θα

1918. Αυτή η Γ' σύνοδος διέκοψε τις εργασίες της στις 15 Δεκεμβρίου 1918. Οι δάσκαλοι ανέμεναν την Δ' σύνοδο που υπήρξε η προτελευταία. Η "Βουλή των Λαζάρων" συμπλήρωνε τετραετία, από την εκλογή της, στις 31 Μαΐου 1919, αλλά λόγω της "μήπω αποτελεσματικής εν πολέμω καταστάσεως" η ζωή της παρατάθηκε με τέσσερα Αναγκαστικά Διατάγματα, της 28ης Μαΐου 1919, της 28ης Νοεμβρίου 1919, της 24ης Μαρτίου 1920 και της 29ης Ιουνίου 1920, μέχρι και τις 10 Σεπτεμβρίου 1920, οπότε και διαλύθηκε. Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 48, 50 και 144.

⁶⁴ Σύνταξη, "Και άλλος λόγος αισιοδοξίας", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 43, 15-7-1919, σελ. 1.

επιβαρύνει τον ετήσιον προϋπολογισμόν της Ελλάδος με ποσόν υπερβαίνον τα 10 εκατομμύρια δραχμών. Ως εκ τούτου δε καθίσταται απαραίτητος η ετυμηγορία της Βουλής.

Εδήλωσεν εν τούτοις ο κ. Βενιζέλος ότι, ως πρώτον μέτρον δια την βελτίωσιν της εκπαιδεύσεως, θα εισαγάγη εις την Βουλὴν νομοσχέδιον, επιτρέπον εις την Κυβέρνησιν την αύξησιν των αποδοχών. Προσέθεσε δε ότι η ισχύς του νομοσχεδίου αυτού θα είναι αναδρομική. Θα δοθῆ δηλαδή η αύξησις του μισθοῦ ἀπὸ του Ιουνίου ἐ[χοντος] ἐ[τους] ως εἶχεν υποσχεθῆ εις τους δημοδιδασκάλους ο ἴδιος τηλεγραφικῶς”⁶⁵.

Και αὐτὸ το τηλεγράφημα στάλθηκε ἀναμφίβολα με τὴν ἄδεια του Βενιζέλου. Τι ἦταν ὅμως αὐτὸ που ὤθησε τὸ Βενιζέλο, κατὰ τὴν πολύμηνη παραμονή του στο Παρίσι καὶ μεσούντων των ἐθνικῶν ζητημάτων⁶⁶, νὰ ἀσχοληθῆ κατ’ ἐπανάληψιν με τὰ μισθολογικὰ των δασκάλων; Ὁ Βενιζέλος βρισκόταν στο Παρίσι γιὰ νὰ προωθῆσιν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα στο Συνέδριον τῆς Εἰρήνης. Τὸ Συνέδριον εἶχε ἤδη ἀρχίσει στις 5 Ἰανουαρίου 1919, με σκοπὸ νὰ ρυθμίσει τὶς διαφορὰς που εἶχε δημιουργῆσει ὁ πόλεμος τόσο ἀνάμεσα σε νικητὲς καὶ ἠττημένους, ὅσο καὶ ἐσωτερικὰ ἀνάμεσα στους πρώτους. Εἶναι γνωστὴ ἡ προτεραιότητα που ἔδινε ὁ Βενιζέλος στα ἐθνικὰ θέματα. Εἶναι γνωστὸ ἐπίσης ὅτι δημιούργησε γιὰ πρώτη φορὰ θέση ἀντιπροέδρου τῆς κυβέρνησης, ακριβῶς γιὰ νὰ τον ἀντικαθιστᾶ στις συχνὰς καὶ μακρόχρονες ἀπουσίες του στο ἐξωτερικόν, που ἀπαιτοῦσαν οἱ διαπραγματεύσεις. Στὴ θέση αὐτὴ ὄρισε τὸν Ε.μ. Ρέπουλη, ὁ ὁποῖος καὶ ἀσκούσε τὴν πρωθυπουργία κατὰ τὴν ἀπουσία του. Γιὰτί λοιπὸν ὁ Βενιζέλος ἔκρινε ὡς ἀπαραίτητη τὴν προσωπικὴ του παρέμβαση σε ἓνα ζήτημα που μπορούσε νὰ ἐπιληφθῆ ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Δ. Δίγκας ἢ ἔστω ὁ Ε.μ. Ρέπουλης; Οἱ διαμαρτυρίες, τὰ ὑπομνήματα καὶ οἱ παραιτήσεις ὁποσδήποτε ἦταν φαινόμενα ἀνησυχητικά,

⁶⁵ “Ὁ κ. Βενιζέλος δια τὴν Δημόσιαν Ἐκπαίδευσιν - Ὁ μισθὸς των διδασκάλων”, ἐφ. *Ἐστία*, 28-7-1919.

⁶⁶ Στις 2 Μαΐου 1919 ἐγένεη ἡ ἀπόβαση του ἐλληνικοῦ στρατοῦ στη Σμύρνη.

όμως δεν εξηγούν αυτή την ειδική αντιμετώπιση. Άλλωστε οι δάσκαλοι δεν ήταν οι μόνοι που διαμαρτύρονταν στα 1919. Οι διαμαρτυρίες των διαφόρων κλάδων ήταν στην ημερήσια διάταξη, στη Μακεδονία γίνονταν μεγάλες καπνεργατικές απεργίες και “η Λάρισα ξανάβλεπε τις παλιές μέρες του μαχητικού αγροτισμού”⁶⁷. Γιατί, λοιπόν, ο Βενιζέλος ασχολήθηκε κατ’ εξαίρεση με το μισθολογικό αίτημα των δασκάλων σε μία εποχή εθνικά κρίσιμη;

4.1. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και μισθολογικό ζήτημα

Μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες και ένα από τα μεγάλα στοιχεία της δεύτερης βενιζελικής διακυβέρνησης ήταν η γλωσσική μεταρρύθμιση του 1917⁶⁸. Σχετικά με το θέμα αυτό έχουν καταγραφεί τα περισσότερα γεγονότα και έχουν δοθεί ορισμένες ερμηνείες⁶⁹. Αυτό που είναι λιγότερο γνωστό είναι οι ισχυρές αντιστάσεις που συνάντησαν οι ανώτεροι επόπτες⁷⁰ στην προσπάθειά τους να πείσουν τους δασκάλους για την αξία του

⁶⁷ Κορδάτος Γιάνης, *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. Ε΄, Αθήνα, Εκδόσεις 20ος αιώνας, χ.χ., σελ. 514 και 534.

⁶⁸ Η γλωσσοεκπαιδευτική και η αγροτική υπήρξαν οι δύο σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις που θεμελίωσε η προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης στον τομέα της εσωτερικής πολιτικής. Και οι δύο υπήρξαν τομές: η πρώτη στο ιδεολογικό και η δεύτερη στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε —επισημαίνει η Άννα Φραγκουδάκη— ότι ο Βενιζέλος τολμάει τις δυο μεταρρυθμίσεις “τη στιγμή που η κρίση με το παλάτι τον ωθεί σε επαναστατική πρακτική”. βλ. Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, 5η έκδ., Αθήνα, Κέδρος, 1987, σελ. 35-55.

⁶⁹ Βλ. Φραγκουδάκη Άννα, *ό.π.*, σελ. 35-55· Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Β΄ τόμ., Ανατύπωση, Αθήνα, Ερμής, 1988, σελ. μ΄, και 121-125· Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1985*, 2η έκδ., Αθήνα, Gutenberg, 1987, σελ. 59-73.

⁷⁰ Με το ν. 826/1917 θεσμοθετήθηκαν δύο θέσεις “ανώτερων εποπτών” με ρόλο να καθοδηγούν επιστημονικά το σύνολο του διδακτικού προσωπικού που είχε σχέση με τη δημοτική εκπαίδευση: τους καθηγητές των διδασκαλείων, τους επιθεωρητές, τους δασκάλους και τις νηπιαγωγούς. Στις θέσεις αυτές διορίστηκαν οι δύο από τους κορυφαίους του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο Αλ.

εγχειρήματος. Στα μαθήματα που οργάνωσαν τον Φεβρουάριο του 1918 και τον Φεβρουάριο του 1919⁷¹, ήρθαν αντιμέτωποι με την πραγματικότητα ενός δασκάλου που θεωρούσε ως βασικό πρόβλημα της εκπαίδευσης την ανεπάρκεια του μισθού του. Φαίνεται λοιπόν να οδηγήθηκαν στη θέση πως η συναίνεση και η ενεργή υποστήριξη των δασκάλων στη μεταρρύθμιση περνούσε μέσα από την επίλυση του μισθολογικού τους ζητήματος. Η θέση αυτή δε διατυπώνεται ρητά από την “τριανδρία”, εξάγεται όμως μέσα από συχνές αποστροφές του λόγου τους. Ο Γληνός με τα μαθήματά του στους δασκάλους του Πειραιά —τον Φεβρουάριο του 1919, όταν δηλαδή το μισθολογικό αίτημα άρχισε να παίρνει σαφή μορφή— προσπαθεί να πείσει τους δασκάλους να εργαστούν για

Δελμούζος και ο Μαν. Τριανταφυλλίδης. Ο τρίτος, ο Δημ. Γληνός, ήταν ήδη διορισμένος ως Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Παιδείας. Γνωρίζουμε ότι εμπνευστές του θεσμού ήταν οι τρεις τους και ότι ο Γληνός σκόπευε κατ' αρχήν να παραιτηθεί από την θέση του Γ. Γραμματέα και να αναλάβει και αυτός θέση επόπτη, ώστε ανεπηρέαστος από διοικητικά καθήκοντα να αφιερωθεί στην εποπτεία της μεταρρύθμισης, βλ. σχετικά τα πρακτικά τριών συνεδριάσεων της Εκπαιδευτικής Επιτροπής (23-6-1919, 8-8-1917, 24-9-1917) στο Τερζής Νίκος, *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Πρόγραμμα και πραγματικότητα. Πράγματα και πρόσωπα*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1988, σελ. 127-130. Στην πραγματικότητα δηλ. ο θεσμός των ανώτερων εποπτών ήταν μια διάταξη “φωτογραφική” η οποία έδινε τη θεσμική δυνατότητα στους εμπνευστές της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 να εποπτεύουν την διαδικασία υλοποίησής της.

⁷¹ Μία από τις αρμοδιότητες που αποφάσισαν να ζητήσουν από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο οι Επόπτες ήταν η διοργάνωση συστηματικών γλωσσικών, φιλολογικών και παιδαγωγικών μαθημάτων και φροντιστηρίων με σκοπό την μόρφωση των δασκάλων· βλ. Τερζής Νίκος, *ό.π.*, σελ. 130. Το 1919 τα μαθήματα άρχισαν στις 2 Φεβρουαρίου στο 10ο Δημ. Σχολείο Πειραιώς, γίνονταν δυο φορές την εβδομάδα και συνεχίστηκαν ως τις εορτές του Πάσχα. Μετά τις γιορτές μαθήματα παραδόθηκαν στους επιθεωρητές της χώρας. Ενδεικτικοί τίτλοι μαθημάτων: “Ανάλυση του βιβλίου ‘Γλώσσα και ζωή’ του Ελισαίου Γιαννίδη”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ΄, τεύχ. 37, 15-3-1919, σελ. 5-10· “Το λεξιλόγιο των αναγνωστικών βιβλίων”, *ό.π.*, τεύχ. 38, 30-4-1919, σελ. 5-10· “Το ζήτημα της ορθογραφίας και του τονισμού”, *ό.π.*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 56, 1-2-1920, σελ. 23-25.

την μεταρρύθμιση. Στο πρώτο μάθημά του⁷² τονίζει πως έχει επίγνωση του πόσο δύσκολο είναι να μεταβληθούν οι ριζωμένες ιδέες. Πιστεύει όμως πως μέσα από τη συζήτηση, τη μελέτη και την έρευνα οι δάσκαλοι θα κατανοήσουν την αποστολή τους. Αμέσως μετά δηλώνει πως θεωρεί δίκαια τα παράπονά τους και “ό,τι παρελείφθη έως τώρα ας ελπίσωμεν ότι θα συντελεσθή εις το μέλλον”. Στο δεύτερο μάθημά του⁷³ τονίζει ότι στην Ευρώπη, σε κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, προηγούνται οι δασκαλικοί σύλλογοι με μελέτες, έρευνες και πιέσεις και ακολουθούν οι κυβερνήσεις και οι βουλές. Σ’ εμάς συμβαίνει το αντίστροφο. Εάν οι δάσκαλοι πρωτοστατούσαν, προπορεύονταν και επέβαλλαν τις αλλαγές “φαντάζεσθε με πόσιν δύναμιν θα τους περιέβαλε [η κοινωνία] και πόσον η θέσις των θα ήτο καλύτερα;” Δίνει δηλαδή μια απάντηση-μήνυμα στις μισυολογικές διεκδικήσεις των δασκάλων: Η κοινωνική και οικονομική σας θέση είναι συνάρτηση της πορείας της μεταρρύθμισης. Ταυτόχρονα όμως παίρνει κι ο ίδιος το αντίστροφο μήνυμα: “Η άμεσος αιτία δεν είναι ούτε γλώσσα Δημοτική ή Καθαρεύουσα ούτε έλλειψις Αναγνωστικών μεθοδικών, ούτε περιοδικών. Και ταύτα δεν υπάρχουν ή είναι ατελή ένεκεν της αυτής αιτίας. Ιδού δε ποία είναι η αιτία αυτή: Η μισθοδοσία η ανεπαρκής”⁷⁴.

⁷² Εκτενή περίληψη του πρώτου μαθήματος βλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ΄, τεύχ. 33, 15-2-1919, σελ. 6-7. Για τις προσπάθειες να πειστούν οι δάσκαλοι βλ. και Χαραλάμπους Δ(ημήτρης), *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1987, σελ. 98-100.

⁷³ Εκτενή περίληψη του δευτέρου μαθήματος βλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ΄, τεύχ. 35, 15-3-1919, σελ. 4-5.

⁷⁴ Καμπάνης Αθ., “Σκέψεις”, *ό.π.*, τεύχ. 44, 31-7-1919, σελ. 14-15. Πρβλ. Την ανασκόπηση που κάνει ένα χρόνο αργότερα ο δημοτικιστής δάσκαλος-συγγραφέας Επαμεινώνδας Παπαμιχαήλ στο πρόγραμμα του περιοδικού *Νεοελληνική Αγωγή* που εξέδιδε ο ίδιος: “Ποια θέση πήρε ο κλάδος μας στο ζήτημα αυτό [τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση]; Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις ο κλάδος ετήρησε μια παθητική στάση. Και όμως το ζήτημα είναι ζωτικώτατο όχι μονάχα από την εθνική και εκπαιδευτική του άποψη, αλλά γιατί συνδέεται στενότερα με την υλική και ηθική

Ένα μήνυμα που οι ανώτεροι επόπτες αποδέχονται: “Για να υψωθεί το δημοτικό σχολείο στη θέση του, ανάγκη και προϋπόθεση είναι να εξυψωθεί ο διδασκαλικός κλάδος, πνευματικά, ψυχικά και οικονομικά” θα δηλώσει, σε ένα από τα μαθήματά του, ο Μαν. Τριανταφυλλίδης⁷⁵.

Όταν λοιπόν, στις 17 Ιουλίου, ο Γληνός με εντολή του Βενιζέλου έφθασε στο Παρίσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι έθεσε προς συζήτηση και τη συνάρτηση μεταρρύθμισης και μισθολογικού. Μια τέτοια υπόθεση ενισχύεται και από δύο κείμενα. Πρώτο από το παραπάνω τηλεγράφημα της *Εστίας*, όπου την πρώτη παράγραφο, η οποία αναφέρεται στο ζήτημα της αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης, ακολουθεί η δεύτερη που αναφέρεται στα μισθολογικά των δασκάλων. Δεύτερο από τη συνέντευξη του Γληνού στην *Πατρίδα*⁷⁶. Εκεί ο Γληνός, αφού παραθέτει εκτενώς τις συζητήσεις του με τον Πρωθυπουργό και τα σχέδια ολοκλήρωσης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, καταλήγει πάλι με τη φράση: “τέλος δια την βελτίωσιν της θέσεως του διδακτικού προσωπικού ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, —όπως άλλωστε και ο κ. υπουργός της Παιδείας— έχει τας πλέον γενναίας και φωτεινάς αποφάσεις.” Συνδέει μ’ αυτό τον τρόπο ξεκάθαρα τα δύο ζητήματα: την μεταρρύθμιση με το μισθολογικό. Κάποια σχετική επικοινωνία μεταξύ Γληνού και Βενιζέλου —με αντίστοιχο περιεχόμενο— ενδεχομένως να υπήρξε και τον Μάιο, μετά το υπόμνημα της “Πανελληνίου”. Με δεδομένο το προσωπικό ενδιαφέρον του Βενιζέλου για τη μεταρρύθμιση⁷⁷, κάτι τέτοιο θα ερμήνευε τη σπουδή του να αποστείλει το πρώτο τηλεγράφημα.

ανύψωση του κλάδου μας.” Βλ. Σύνταξη, “Πώς θα πάρη ο κλάδος τη θέση που του ανήκει”, *Νεοελληνική Αγωγή*, τεύχ. 1, Μάιος 1920, σελ. 1-6.

⁷⁵ Φράση από το μάθημά του για τη γλώσσα στο δημοτικό σχολείο: βλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τμήμ. Γ’, τεύχ. 38, σελ. 3.

⁷⁶ Εφ. *Πατρίς*, 11-8-1919.

⁷⁷ Βλ. τη φράση του Βενιζέλου όπως τη μεταφέρει ο Παύλος Νιρβάνας: “Πρέπει να ξέρετε ότι την εκπαιδευτική μας μεταρρύθμιση τη λογαριάζω σαν το μεγαλύτερο τίτλο της πρωθυπουργίας μου

Τα παραπάνω, βέβαια, ερμηνεύουν περισσότερο τη στάση των κορυφαίων του Εκπαιδευτικού Ομίλου και λιγότερο τη στάση του Βενιζέλου. Συχνά άλλες είναι οι βουλές των διανοουμένων και άλλες οι βουλές και οι προθέσεις της πολιτικής ηγεσίας. Μια δεύτερη υπόθεση που ίσως φωτίσει περισσότερο την στάση του Βενιζέλου συνδέεται με το θέμα της γενικότερης κοινωνικο-πολιτικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών.

4.2. Η κοινωνικο-πολιτική λειτουργία των δασκάλων

Στα 1920 το 63% του πληθυσμού διέμενε σε χωριά κάτω των 2.000 κατοίκων και άλλο ένα 10% σε κωμοπόλεις μεταξύ 2.000 και 5.000 κατοίκων⁷⁸. Την ίδια χρονιά το 70,9% του πληθυσμού ασχολούνταν με τη γεωργία⁷⁹. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι το σύνολο σχεδόν των κατοίκων που διέμεναν στα χωριά και ένα μεγάλο ποσοστό όσων διέμεναν σε κωμοπόλεις ασχολούνταν με τη γεωργία⁸⁰. Το ποσοστό αναλφαβητισμού στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας, για την ίδια πάντα χρονιά, ήταν κατά μέσο όρο 58,21% (43,81% άνδρες και 72,62% γυναίκες)⁸¹. Πιστεύουμε ότι δεν απέχουμε από την

και σαν τη μεγαλύτερη υπηρεσία μου προς την Πατρίδα.”, βλ. Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*, Ανατύπωση, Αθήνα, Ερμής, 1987, σελ. κς' -κη'. Ο Βενιζέλος φέρεται επίσης να χρηματοδότησε προσωπικά την Εκπαιδευτική Επιτροπή (Γληνός, Δελμούζος, Τριάνταφυλλίδης) για την συγγραφή αναγνωστικών βιβλίων στη δημοτική γλώσσα ήδη από το 1916· βλ. Τερζής Νίκος, *ό.π.*, σελ. 107-147 και Χαραλάμπους Δ(ημήτρης), *ό.π.*, σελ. 85-90.

⁷⁸ Βλ. Αλιβιζάτος Μπ., *Η γεωργική Ελλάδα και η εξέλιξή της*, Αθήνα, 1939, σελ. 13· Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα, 1830-1922*, Αθήνα, Εξάντας, 1991, σελ. 260.

⁷⁹ Βλ. Δερτιλής Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, 4η έκδ., Αθήνα, Εξάντας, 1985, σελ. 237.

⁸⁰ Για τους κατοίκους των κωμοπόλεων ο Γ. Δερτιλής υποστηρίζει ότι “οι περισσότεροι από αυτούς, τουλάχιστον πριν από το 1920, είχαν αγροτικές περιουσίες και ενασχολήσεις παράλληλες και συνήθως σημαντικότερες από τις αστικές.” Δερτιλής Γιώργος, *ό.π.*, σελ. 234.

⁸¹ Βλ. Δημαράς Αλέξης, “Προθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1913) στα εκπαιδευτικά”, στο *Μελετήματα γύρω απ' το Βενιζέλο και την εποχή του*, σελ. 21-47. Πρβλ.

πραγματικότητα, αν υποθέσουμε ότι το ποσοστό αναλφαριθμισμοϋ στα χωριά κάτω των 2000 κατοίκων θα ήταν τουλάχιστον το ίδιο αν όχι μεγαλύτερο από αυτό του μέσου όρου. Στην εποχή που μελετάμε, λοιπόν, έχουμε έναν αγροτικό πληθυσμό της τάξης του 60% που στην συντριπτική του πλειοψηφία είναι αναλφάβητος.

Το ερώτημα που θέτουμε είναι το εξής: Ασκούσαν οι δάσκαλοι κάποια ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτική επιρροή στον αναλφάβητο αγροτικό πληθυσμό; και αν ναι, τι είδους; Η απάντηση ούτε αυτονόητη είναι, ούτε εύκολη. Σχετική έρευνα δεν έχουμε υπόψη μας. Θα αρκεστούμε, λοιπόν, σε ορισμένες ενδείξεις και κάποιες θεωρητικές υποθέσεις.

Είναι γνωστό πως ο Αντόνιο Γκράμισι σημείωνε στα τετράδια της φυλακής ότι “υπάρχει μεγάλη διάσταση ανάμεσα στις λαϊκές μάζες και ομάδες των διανοουμένων, ακόμα και με εκείνες που είναι πιο ομοιογενείς και πιο κοντά στην εθνική περιφέρεια, όπως οι δάσκαλοι και οι παπάδες”⁸². Η άποψη αυτή χρησιμοποιήθηκε πρόσφατα και στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Υποστηρίχθηκε λοιπόν πως “αποτελεί χοντροκομμένο λαϊκισμό η αντίληψη πως οι εκπαιδευτικοί και ειδικότερα οι δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου, εξαιτίας της λαϊκής τους καταγωγής, βρίσκονται πολύ κοντά στο λαό και μάλιστα αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ‘λαϊκής πρωτοπορίας’ ”⁸³. Οι δάσκαλοι σύμφωνα μ’ αυτές τις απόψεις παρότι βρίσκονται κοντά στους αγρότες, τόσο γεωγραφικά όσο και ως προς την κοινωνική καταγωγή, δεν είναι σε θέση να ενδιαφερθούν και να κατανοήσουν τα προβλήματα, τις ανάγκες και τα αιτήματά τους, πολύ δε περισσότερο δεν είναι σε θέση να τα επεξεργαστούν, να τα μορφοποιήσουν και να τα εκφράσουν. Δεν μπορούν

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, γ' έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1982, σελ. 393.

⁸² Γκράμισι Αντόνιο, *Ιστορικός υλισμός. Τετράδια της φυλακής I*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1973, σελ. 44.

⁸³ Νούτσος Μπάμπης, “Οι εκπαιδευτικοί ως διανοούμενοι. Μια γκραμισιανή προσέγγιση της κοινωνικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών”, *Ο Πολίτης*, τεύχ. 79 (8), Μάιος 1987, σελ. 67-71.

δηλαδή να λειτουργήσουν ως οργανικοί διανοούμενοι της αγροτικής “τάξης”⁸⁴ προσδίδοντάς της “ομοιογένεια και συνείδηση της αποστολής της στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο”⁸⁵. Και δεν μπορούν επειδή ως διανοούμενοι ανήκουν στη “χαμηλή βαθμίδα”, είναι δηλαδή “οι κατώτεροι ‘διαχειριστές’ και διαφημιστές του υπάρχοντος παραδοσιακού πνευματικού πλούτου”⁸⁶. Δεν παράγουν ιδεολογία. Τη μεταφέρουν μόνο. Δεν είναι οι “στρατηγοί” αλλά οι “υπαξιωματικοί”.

Για να προσεγγίσουμε όμως πιο πολύ την εποχή στην οποία αναφέρεται η μελέτη μας, αξίζει να αναφερθούμε σε μια ομιλία του Κ. Καραβίδα. Ο Καραβίδας, μιλώντας στο πρώτο αγροτικό συνέδριο τον Ιανουάριο του 1922, εξέφρασε την άποψη ότι η συνεργασία δάσκαλου και αγρότη δεν είναι τόσο εύκολη όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Κι αυτό επειδή ο μεν αγρότης είναι φιλύποπτος, “λόγω της απαιδευσίας του”, ο δε δάσκαλος παραμένει απόμακρος “λόγω της τυπολατρίας του”⁸⁷. Παρόμοιες παρατηρήσεις κάνουν και αρκετοί δάσκαλοι σοσιαλιστές: “Ο κλάδος μας (...) ψευτοαριστοκρατίζει

⁸⁴ Δεν είναι στις προθέσεις μας —ούτε και στις δυνατότητές μας άλλωστε— να προσεγγίσουμε το ακανθώδες ζήτημα της ταξικής φύσης των αγροτών και των ορίων της έννοιας “αγρότες”. Ο Ν. Πουλαντζάς επιχειρεί κάτι τέτοιο για την ύπαιθρο της Γερμανίας και της Ιταλίας. Διακρίνει πέντε “τάξεις”: Τους μεγάλους γαιοκτήμονες, την πλούσια αγροτιά, την μεσαία αγροτιά, την φτωχή αγροτιά και τους αγρεργάτες, βλ. Πουλαντζάς Νίκος, *Φασισμός και δικτατορία*, Αθήνα, Ολκός, 1975, σελ. 369-377. Εδώ μας αρκεί να συμφωνήσουμε πως όταν λέμε “αγρότες” στην Ελλάδα του 1920 εννοούμε, τηρουμένων των αναλογιών, τις τρεις τελευταίες κατηγορίες, δηλ. τους μικροϊδιοκτήτες καλλιεργητές, τους εμφυτευτές, τους αγρολήπτες και τους αγρεργάτες. Το ΚΚΕ επίσης δεχόταν τους ακτήμονες και τους μικροϊδιοκτήτες ως πιθανούς συμμάχους για τη συγκρότηση του “Ενιαίου Μετώπου Εργατών Αγροτών”. Για τους μεσαιούς αγρότες θεωρούσε ότι ήταν δυνατόν να υποστηρίξουν μια εργατοαγροτική κυβέρνηση «αφού δεν θα τους αφαιρέσει την περιουσία τους», βλ. Το ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τομ. 2ος: 1925 - 1928, Αθήνα, Πολιτικές και λογοτεχνικές εκδόσεις, 1965, σελ. 85 - 89.

⁸⁵ Γκράμσι Αντόνιο, *Οι διανοούμενοι*, τόμ. Α', 2η έκδ., Αθήνα, Στοχαστής, 1972, σελ. 53.

⁸⁶ ό.π., σελ. 63.

⁸⁷ Παρουσίαση της ομιλίας του Καραβίδα βλ. *Εφημής*, τεύχ. 41, 15-1-1922, σελ. 3.

(...) Από τη μια δεν μπορεί να πάει με τον αστό αν και το λαχταράει, κι από την άλλη δεν πάει με τον εργάτη γιατί δεν καταδέχεται”⁸⁸. Οι εκτιμήσεις αυτές κινούνται στην ίδια κατεύθυνση με την εκτίμηση που κάνει ο Ι. Πυργιωτάκης αναφερόμενος στους δασκάλους των πρώτων πενήντα ετών του ελληνικού κράτους. Οι δάσκαλοι, γράφει, κατά πάσα πιθανότητα δεν απολάμβαναν της πρόπουσας κοινωνικής εκτίμησης κι αυτό οφειλόταν μάλλον στις οικονομικές τους δυσχέρειες, την ανεπαρκή κατάρτισή τους αλλά και στην επίδειξη αρχαιομάθειας που τους χαρακτήριζε⁸⁹. Σύμφωνα λοιπόν και με αυτές τις απόψεις υπήρχε διάσταση μεταξύ δασκάλων και αγροτών.

Υπάρχουν όμως και ορισμένες θετικές ενδείξεις. Σχετικά με το βαθμό εκτίμησης που τρέφουν οι αγρότες στους δασκάλους μια έρευνα του 1976 μας δείχνει ότι η συντριπτική πλειοψηφία των γεωργών (79,4%) εκτιμά το επάγγελμα του δασκάλου και μόνο ένα μικρό ποσοστό (5,7%) δεν το εκτιμά⁹⁰. Να υποθέσουμε ότι πρόκειται για χρονικά μεταγενέστερη εξέλιξη; Ας ξανααγυρίσουμε λοιπόν στα 1920, στο αγροτικό συνέδριο που αναφερθήκαμε πριν. Στερείται άραγε σημασίας το γεγονός ότι οι δάσκαλοι κλήθηκαν να παραστούν σε αυτό το συνέδριο; Νομίζουμε πως όχι. Την εκτίμησή μας αυτή ενισχύουν δύο ψηφίσματα του συνεδρίου. Το πρώτο αναφερόταν αποκλειστικά στους δασκάλους. Υπεράσπιζε τα μισθολογικά και εργασιακά τους αιτήματα και κατέληγε διακηρύσσοντας “τον κοινόν πόθον της αγροτικής τάξεως, όπως συνεργασθή μετ’ αυτών εις την επίτευξιν της ευημερίας αμφοτέρων των τάξεων”⁹¹. Το δεύτερο που ήταν και το βασικό ψήφισμα του συνεδρίου διακήρυξε την ανάγκη δημιουργίας “αγροτικού κόμματος αρχών

⁸⁸ Βλ. Χαρτουλάρης Δημήτριος (Χίος), επιστολή, *ό.π.*, τεύχ. 33, 15-9-1921, σελ. 3. Πρβλ. Ριζοσπαστικός (Κρήτη), επιστολή, *ό.π.*, τεύχ. 25, 15-5-1921, σελ. 5.

⁸⁹ Γ. Πυργιωτάκης, *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαίδευσεως των δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση 1828-1878*, Αθήνα, Χριστινάκης, 1981, σελ. 123.

⁹⁰ Βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Η Οδύσεια...*, *ό.π.*, σελ. 183.

⁹¹ *ό.π.*, σελ. 4.

βασιζομένου επί αγροτικών πολιτικών συνδέσμων, των οποίων μέλη θα είνε αγρόται, γεωπόνου και διδάσκαλου”⁹². Οι οργανωτές λοιπόν του αγροτικού συνεδρίου ξεχώρισαν από όλες τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες δύο: τους γεωπόνους και τους δάσκαλους. Κι αν οι γεωπόνου εκφράζουν την επιθυμία για επιστημονική στήριξη και εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής, οι δάσκαλοι δεν μπορεί παρά να εκφράζουν την ανάγκη του αγροτικού κόσμου για οργανικούς διανοούμενους. Μπορούμε φυσικά να αντιτάξουμε ότι το αγροτικό συνέδριο δεν εξέφραζε παρά μια ελάχιστη μερίδα αγροτών. Μπορούμε επίσης να αντιτάξουμε ότι κι αν ακόμη οι αγρότες το επιθυμούσαν, δεν είναι καθόλου σίγουρο πως οι δάσκαλοι μπορούσαν ή επιθυμούσαν να παίξουν το ρόλο του οργανικού διανοούμενου της αγροτικής “τάξης”.

Όταν πάντως αργότερα, τον Απρίλιο και Μάιο του 1922, η νεοσύστατη ΔΟΕ επιζητούσε την κοινωνική συμπαράσταση στην πίεση που ασκούσε στην κυβέρνηση για το ζήτημα διαβάθμισης, στράφηκε κυρίως στους αγρότες οι οποίοι και ανταποκρίθηκαν. Το 2ο αγροτικό συνέδριο εξέδωσε ψήφισμα με το οποίο εξέφραζε την ευγνωμοσύνη του αγροτικού κόσμου προς τους δασκάλους και διατύπωνε την ευχή να βελτιωθεί η θέση τους. Ταυτόχρονα 166 αγρότες-πολεμιστές στην πρώτη γραμμή του μετώπου έστειλαν στον τύπο επιστολή στην οποία δήλωναν: “θέλωμε το σχολείο μας και το δάσκαλό μας στο ύψος που πρέπει”⁹³. Δύο μήνες αργότερα το 2ο συνέδριο της ΔΟΕ θα έχει ως ένα από τα θέματα της ημερήσιας διάταξης και το ζήτημα της συνεργασίας της ΔΟΕ με την

⁹² Το ψήφισμα δημοσιεύτηκε στον *Ερμή*, τεύχ. 25, 15-5-1921, σελ. 4. Σχετικά με την δημιουργία και την εξέλιξη του Αγροτικού Κόμματος, βλ. Πουρνάρας Δημήτρης, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1931 και του ίδιου *Ελευθέριος Βενιζέλος*, τομ. 4, Αθήνα, Ελευθέρος, χ.χ., σελ. 68 - 97.

⁹³ Η επιστολή-έκκληση δημοσιεύτηκε στον ημερήσιο τύπο στις 26-5-1922. Αναδημοσιεύτηκε στον *Ερμή*, βλ. *Ερμής*, τεύχ. 49, 15-5-1922, σελ. 2-3. Πρόκειται για έκκληση 166 αγροτών-στρατιωτών που υπηρετούσαν στο 11ο σύνταγμα της 4ης Μεραρχίας. Η ενεργοποίησή τους οφείλεται ενδεχομένως στον δάσκαλο Π. Παυλούρο που υπηρετούσε στο ίδιο σύνταγμα, διατηρούσε επαφές με την Ομοσπονδία και αρθρογραφούσε τακτικά στον *Ερμή*.

ομοσπονδία των αγροτικών συνεταιρισμών⁹⁴. Πράγματι το ζήτημα αυτό απασχόλησε ολόκληρη την τελευταία (ενδέκατη) μέρα του συνεδρίου. Ο Ερμής αναφέρει τις τοποθετήσεις δέκα συνέδρων⁹⁵. Απ' αυτούς οι έξι τάχθηκαν ανεπιφύλακτα υπέρ της συνεργασίας με επιχειρήματα ηθικά ("ο διδάσκαλος έχει καθήκον να ενωθή με τον αγρότη"), κοινωνικά ("[έχουμε] κοινήν καταγωγήν και κοινά συμφέροντα") και λειτουργικά (η συνεργασία θα αποφέρει και στους δυο κλάδους "ποικίλας ωφελείας"). Ένας τάχθηκε κατά της συνεργασίας, θεωρώντας ακόμα και τη σχετική συζήτηση πρόωπη ("Δεν είναι ακόμη καιρός. Οφείλωμεν προηγουμένως να αποκτήσωμεν συνείδησιν επαγγελματικήν"). Οι υπόλοιποι τρεις αναγνώρισαν την ανάγκη της συνεργασίας, επισήμαναν όμως τις δυσκολίες που αυτή παρουσιάζει. Οι σύνεδροι της τελευταίας αυτής κατηγορίας προσπάθησαν να περιγράψουν την υπάρχουσα σχέση δασκάλων και αγροτών. Ενδεικτική του προβληματισμού τους είναι η ακόλουθη τοποθέτηση του σύνεδρου Δημ. Νοτόπουλου: "Καταγόμενος, κύριοι, εξ αγροτών και υπηρετών εις τμήμα καθαρώς αγροτικόν, εν ώ ζουν οι λευκοί καλούμενοι σκλάβοι, θεωρώ καθήκον μου να εξάρω το έργον των συναδέλφων, οίτινες κατά καιρούς επρωτοστάτησαν εις τους αγροτικούς αγώνας, δι' ους και εδιώχθησαν και εφυλακίσθησαν. Ήδη όμως, λόγω της οξείας πολιτικής διαμάχης ο αγρότης έχασε την εμπιστοσύνην του προς τον διδάσκαλον και ούτος προς τους αγρότας, και η συνεργασία διδασκάλου και αγρότου καθίσταται σήμερον δυσχερεστάτη, διδομένης προσέτι της ατελεστάτης οργανώσεως του αγρότου. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι πρέπει να εγκαταλείψωμεν τον αγρότην εις χείρας ασυνείδητων εκμεταλευτών, αλλά δια παντός τρόπου να άρωμεν τα επιπροσθούντα εμπόδια εις την μετ' αυτών συνεργασίαν μας". Στο τέλος της συζήτησης το συνέδριο ενέκρινε ψήφισμα στο οποίο εκφραζόταν η επιθυμία για συνεργασία με τους αγρότες και εξουσιοδότησε το Δ.Σ. να επιδιώξει μια τέτοια συνεργασία στην πράξη. Τα παραπάνω

⁹⁴ Βλ. εγκύκλιο της ΔΟΕ προς τους περιφερειακούς συλλόγους, ό.π., τεύχ. 54, 1-8-1922, σελ. 4-8.

⁹⁵ Βλ. ό.π., τεύχ. 61, 15-11-1922, σελ. 3-5.

φανερώνουν κατά τη γνώμη μας την επιθυμία και προθυμία των δασκάλων να προσεγγίσουν (και να καθοδηγήσουν) τους αγρότες. Φυσικά η επιθυμία και η προθυμία δεν αποδεικνύουν και πραγματική δυνατότητα.

Ενδείξεις για το βαθμό της πραγματικής δυνατότητας αποτελούν ίσως ορισμένες πρακτικές καταστάσεις. Ένα ξεφύλλισμα των εκπαιδευτικών περιοδικών της περιόδου 1919-1921 μας πληροφορεί ότι σε πολλά χωριά οι δάσκαλοι εργάζονται ως γραμματείς κοινοτήτων, συμμετέχουν στην ίδρυση γεωργικών συνεταιρισμών —όπου επίσης εργάζονται ως γραμματείς και λογιστές—, ιδρύουν νυχτερινές σχολές για τις αγράμματες γυναίκες, προσφέρουν βοήθεια σε πρόσφυγες, οργανώνουν δενδροφυτεύσεις, διαδίδουν συστηματικά γεωργικές γνώσεις, κλπ⁹⁶. Φαίνεται εδώ ότι αρκετοί δάσκαλοι έπαιζαν, γύρω στα 1920, ρόλους που σήμερα έχουν πλέον αναληφθεί από εξειδικευμένους επαγγελματίες ή επιστήμονες. Ο δάσκαλος δηλαδή κάλυπτε συχνά την έλλειψη γραμματέα, λογιστή, γεωπόνου, κλπ., πράγμα το οποίο σημαίνει, για να χρησιμοποιήσουμε ξανά τον Α. Γκράμσι, ότι λειτουργούσε ως αγροτικού τύπου διανοούμενος ο οποίος “φέρνει σ’ επαφή την αγροτική μάζα με την κρατική ή τοπική διοίκηση (...) και γι’ αυτή του τη λειτουργία αποχτά

⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά “Τιμαί εις δημοδιδασκάλους”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ΄, τεύχ. 38, 30-3-1919, σελ. 14· “Ο δημοδιδάσκαλος και οι συνεταιρισμοί”, *ό.π.*, τεύχ. 49, 15-10-1919, σελ. 13· “Πως λειτουργεί μια νυχτερινή σχολή”, *ό.π.*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 56, 1-2-1920, σελ. 34-35· “Πως μια απλή δοκιμή έφερε αποτελέσματα”, *ό.π.*, τεύχ. 59, 15-3-1920, σελ. 83-84· “Ευχαριστήρια Κοιγότητας προς τον διδάσκαλόν της”, *ό.π.*, σελ. 196· “Ζητούνται δάσκαλοι εις την περιφέρειαν Δράμας”, *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 4, 1-9-1921, σελ. 79· “Κοινωφελής δράσις δημοδιδασκάλου”, *ό.π.*, τεύχ. 8-9, 15-12-1921, σελ. 139· “Κοινωνική δράσις των διδασκάλων”, *Ερμής*, τεύχ. 60, 1-11-1922, σελ. 3. Κατατοπιστικό για τη συμβολή των δασκάλων στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών είναι και ένα μεταγενέστερο άρθρο του επιθεωρητή Κορινθίας Β. Παπαγεωργίου στο *Διδασκαλικόν Βήμα*: Παπαγεωργίου Βασίλης, “Η συμβολή των δημοδιδασκάλων εις την ανάπτυξιν των συνεταιρισμών”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 517, 17-3-1935, σελ. 3. Πιστεύουμε τέλος ότι μια έρευνα στον επαρχιακό τύπο της εποχής και στα αρχεία κοινοτήτων και συνεταιρισμών θα προσκόμιζε άφθονα παρόμοια κείμενα.

ένα μεγάλο πολιτικοκοινωνικό ρόλο, επειδή η πολιτική μεσολάβηση είναι δύσκολο να διακριθεί από την επαγγελματική μεσολάβηση”⁹⁷. Τι είδους όμως πολιτικοκοινωνικό ρόλο; Αν δεχθούμε ότι οι δάσκαλοι του 1920 δεν ήταν σε θέση να αναλάβουν ρόλο οργανικών διανοουμένων της αγροτικής “τάξης”, κι αν δεχθούμε ότι πράγματι ήταν φορείς αστικών (ή και προαστικών) συμπεριφορών και ιδεολογημάτων, η πολιτικοκοινωνική τους επιρροή μάλλον συνέτεινε στην αυθόρμητη συγκατάθεση “μεγάλων μαζών πληθυσμού στην καθοδήγηση της κοινωνικής ζωής απ’ τη βασική κυρίαρχη ομάδα”⁹⁸.

Όμως, για να ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας, μπορούμε να υποθέσουμε πως αυτό ακριβώς επιδίωκε και ο Βενιζέλος: Δάσκαλους που να ασκούν πολιτική επιρροή, αξιοποιώντας τη θέση και το ρόλο τους στην επαρχία, φυσικά μέσα στα πλαίσια του αστικού κράτους. Εάν την επιδίωξη αυτή του Βενιζέλου τη συνδέσουμε με το γεγονός ότι η “βουλή των Λαζάρων” έκλεινε τετραετία από την εκλογή της στις 31 Μαΐου και η αντιπολίτευση πίεζε για εκλογές,⁹⁹ η διεξαγωγή των οποίων δεν ήταν παρά ζήτημα κατάλληλης στιγμής, μπορούμε να ερμηνεύσουμε πληρέστερα τη σπουδή του να στείλει το τηλεγράφημα, αλλά και το γενικότερο ενδιαφέρον του, που θα δούμε να εκδηλώνεται αρκετές φορές στη συνέχεια. Ένα ενδιαφέρον που πιθανόν αποσκοπούσε και στον προσεταιρισμό των δασκάλων εν όψει των επερχόμενων εκλογών. “Πού είναι οι διανοούμενοι που μου ετοιμάσατε για

⁹⁷ Γκράτσι Αντόνιο, *Οι διανοούμενοι*, ό.π., σελ. 65.

⁹⁸ ό.π., σελ. 62.

⁹⁹ Βλ. επιστολή του Βενιζέλου στον Γ. Βεντήρη στο Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, τόμ. Β΄, Αθήνα, Ίκαρος, 1970, σελ. 425. Στην επιστολή του ο Βενιζέλος δεν κρύβει ότι αναζητούσε την κατάλληλη στιγμή για να προκηρύξει εκλογές. Στο μεταξύ απέρριπτε τις αιτήσεις της αντιπολίτευσης για εκλογές με το επιχείρημα ότι και στα άλλα κράτη δεν προκηρύσσονται λόγω του πολέμου. Όταν όμως, γράφει, “υπεγράφη και η συνθήκη των Σεβρών, έκρινα ότι δεν είχα πλέον καμιά δικαιολογία ν’ αναβάλω περαιτέρω τις εκλογές”.

να φωτίσουν το λαό;” θα πει απευθυνόμενος στον Γληνό την επομένη της —ταπεινωτικής γι’ αυτόν— εκλογικής αναμέτρησης του 1920¹⁰⁰.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στο μισθολογικό. Νομοθετικό Διάταγμα, δηλώνει ο Βενιζέλος, δεν είναι δυνατόν να εκδοθεί λόγω του ύψους του κονδυλίου που απαιτείται. Ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* προσπαθεί να πείσει τους δασκάλους να μην επιμείνουν: “Το να ζητηθή εκ νέου [Νομοθετικό Διάταγμα], κατόπιν του ανωτέρω τηλεγραφήματος, δεν μας φαίνεται ούτε ευπρεπές, ούτε εθνικόν, εις στιγμάς τόσο κρίσιμους, ούτε καν φρόνιμον. Εκείνο το οποίον θα ωφελήση (...) είναι η σοβαρά, η μελετημένη, προ παντός δε η αθόρυβος συγκέντρωσις υλικού δια την συζήτησιν των λεπτομερειών του μέλλοντος νομοθετήματος”¹⁰¹. Και ο Γληνός στη συνέντευξη στην *Πατρίδα* διερμηνεύοντας τις προθέσεις του Βενιζέλου συνιστά “εις τους ηρωικούς αυτούς στρατιώτας της Ελληνικής Ιδέας (...) μόνον μικρού χρόνου υπομονήν”¹⁰². Έτσι, με υποσχέσεις και συστάσεις για υπομονή, η έναρξη του νέου σχολικού έτους βρήκε “το φλέγον ζήτημα” των δασκάλων να εκκρεμεί.

Τον Οκτώβριο όμως φαίνεται πως η δυσαρέσκεια των δασκάλων ήταν κάτι περισσότερο από έκδηλη, αφού ακόμα και ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, ξεκαθαρίζοντας ότι “είναι γνωστά τα πολιτικά φρονήματα του διευθυντού [Χαράλαμπου Κυριακάτου] (...) και δεν υπάρχει φόβος να θεωρηθούν τα γραφόμενα μας αρθρογράφους κατ’ αποκοπήν αντιπολιτευομένης εφημερίδος”, υποστηρίζει ότι εφ’ όσον ο Βενιζέλος δεν επέστρεψε και η βουλή δε συγκλήθηκε ακόμη, είναι ανάγκη, “αν δεν θέλωμεν να ιδώμεν την δημοτικήν εκπαιδευσιν τελείως εξαρθρωμένην”, το ζήτημα να λυθεί όσο το δυνατό

¹⁰⁰ Βλ. Γάτος Γ., “Ανέκδοτο υπόμνημα του Δελμούζου προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο” στο περ. *Εποχές*, τεύχ. 27, 1965, σελ. 8. Η φράση αυτή φανερώνει νομίζουμε την πίστη του Βενιζέλου στο ρόλο που θα μπορούσαν να παίξουν οι “κατάλληλα” διαφωτισμένοι δάσκαλοι.

¹⁰¹ Σύνταξη, “Νέα διαβεβαίωσις”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 44, 31-7-1919, σελ. 1-2.

¹⁰² βλ. εφ. *Πατρίς*, 11-8-1919.

ταχύτερα με Νομοθετικό Διάταγμα¹⁰³. Στην ίδια κατεύθυνση η Εκτελεστική Επιτροπή της “Πανελληνίου” παρουσιάστηκε ξανά στον υπουργό Παιδείας και υπέβαλε νέο υπόμνημα, με το οποίο τονίζει “την τρομοκρατικήν έλλειψιν διδασκάλων” και συνιστά ως μόνο δραστικό φάρμακο την άμεση και γενναία αύξηση του μισθού των δασκάλων τουλάχιστον κατά 100%. Υπάρχει φόβος δηλώνει “γενικής εκ του κλάδου αποχωρήσεως των εναπολειφθέντων διδασκάλων τρεπομένων εις άλλα έργα προς εξοικονόμησιν του άρτου των τέκνων των.” Στη συνάντηση ήταν παρόντες και οι Δ. Γληνός και Ιάκ. Βαχαβιόλος, Γενικός Γραμματέας του υπουργείου και Τμηματάρχης Δημοτικής Εκπαίδευσης αντίστοιχα. Ο υπουργός παραδέχθηκε ότι η Εκτελεστική Επιτροπή εμφανίζει το ζήτημα “ως και είνε πράγματι”, δήλωσε όμως ότι δεν μπορεί να ρυθμιστεί με Νομοθετικό Διάταγμα, διότι το απαγορεύει ο Πρωθυπουργός και ότι θα ρυθμιστεί με νόμο, όταν συγκληθεί η βουλή η οποία, δήλωσε, θα συγκληθεί στις 10 Νοεμβρίου. Ο υπουργός θα αρνηθεί και το αίτημα να δοθεί, στο μεταξύ διάστημα, προσωρινό επίδομα, μια και η βουλή “ήτις θα λύση οριστικώς το ζήτημα του μισθού, δεν απέχει ή ελάχιστον χρόνον”¹⁰⁴.

Τελικώς ο Βενιζέλος επέστρεψε από το Συνέδριο της Ειρήνης τη Δευτέρα 18 Νοεμβρίου. Τρεις μέρες αργότερα, την Πέμπτη 21 Νοεμβρίου, δέχθηκε την Επιτροπή της Ένωσης — όχι της “Πανελληνίου” αλλά της “Γενικής”.

¹⁰³ Σύνταξη, “Οι μισθοί των δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 49, 15-10-1919, σελ. 1-2. Κριτική για την καθυστέρηση συναντούμε και στην εφ. *Ριζοσπάστης*, 21 και 31-7-1919 και 24-8-1919.

¹⁰⁴ “Οι μισθοί των διδασκάλων - οι δηλώσεις του κ. Δίγκα”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Β', τεύχ. Γ', Οκτώβριος 1919, σελ. 341-342.

5. Από την “Πανελλήνιο” στη “Γενική”

Όπως είδαμε, μετά τον πόλεμο, η μόνη δασκαλική συνδικαλιστική οργάνωση που εμφανιζόταν ως δευτεροβάθμια, ήταν η “Πανελλήνιος”, η οποία διατηρούσε χαλαρές επαφές με τους ελάχιστους διδασκαλικούς συλλόγους που υπήρχαν, καθώς και με άτυπες ομάδες ή μεμονωμένους δασκάλους της επαρχίας. Όπως είδαμε επίσης η “Πανελλήνιος” τυπικά διοικούνταν από τριμελή Εκτελεστική Επιτροπή αλλά ουσιαστικά μοναδικό δραστήριο μέλος ήταν ο πρόεδρος της, δημοσιογράφος Ευάγγελος Λαχανοκάρδης. Ο Λαχανοκάρδης, λοιπόν, ως απόλυτος ηγέτης της Ένωσης αποφάσισε να καλέσει αντιπρόσωπους από τις εκπαιδευτικές περιφέρειες όλης της χώρας σε γενική συνέλευση με θέμα το μισθολογικό, στις 19 Νοεμβρίου 1919. Η χρονική στιγμή φυσικά δεν ήταν τυχαία. Η γενική συνέλευση άρχισε τις εργασίες της ταυτόχρονα σχεδόν με την άφιξη του Βενιζέλου και εν αναμονή της ενάρξεως των εργασιών της βουλής. Ο Λαχανοκάρδης στόχευε προφανώς να αυξήσει την διαπραγματευτική του ικανότητα παίρνοντας άμεσα την εντολή της βάσης για τους χειρισμούς του. Είναι επίσης πιθανό, όντας αντιβενιζελικός, η ενέργειά του να είχε χαρακτήρα αντιπολιτευτικό προς την κυβέρνηση των φιλελευθέρων. Μπορούμε τέλος να υποθέσουμε πως έλπιζε και σε δική του προσωπική προβολή εφόσον γνωρίζουμε ότι είχε ευρύτερες πολιτικές φιλοδοξίες.

Στόχους και σχέδια όμως, όπως θα φανεί, είχαν και άλλα πρόσωπα και ομάδες. Στη συνέλευση οι αντιπρόσωποι¹⁰⁵ “ανεγνώρισαν τας ανεκτιμήτους υπηρεσίας του κ. Λαχανοκάρδη προς τον δημοδιδασκαλικόν κλάδον” και όλα “έβαινον πλέον κατ’ ευχήν, ότε μίαν ωραίαν πρωίαν παρά πάσαν προσδοκίαν,

¹⁰⁵ Συμμετείχαν συνολικά 46 αντιπρόσωποι. Υπολογίζουμε ότι οι είκοσι περίπου από αυτούς αντιπροσώπευαν τοπικούς συλλόγους. Οι υπόλοιποι εκπροσωπούσαν γενικά και αόριστα την περιφέρειά τους. Επρόκειτο μάλλον για δασκάλους που λειτουργούσαν ως “παράγοντες” στην περιοχή τους και οι οποίοι διατηρούσαν επαφές με τον Λαχανοκάρδη.

και άλλης ημερησίας διατάξεως υπαρχούσης, ξεφυτρώνει έξαφνα το ζήτημα της αναθεωρήσεως του καταστατικού”¹⁰⁶. Το ζήτημα φυσικά δεν “ξεφύτρωσε” μόνο του. Το έθεσαν οι αντιπρόσωποι των Αθηνών, οι οποίοι πρόσκεινταν στο κυβερνών κόμμα των φιλελευθέρων. Από τις εξελίξεις μάλιστα αποδείχτηκε ότι το καταστατικό ήταν απλώς το πρόσχημα που χρειάζονταν για να θέσουν κατόπιν θέμα εκλογών και ηγεσίας. Για να διεξαχθεί καλύτερα ο αγώνας χρειάζεται μια νέα εκλεγμένη ηγεσία που να εκφράζει τη δυναμική της εποχής, ήταν το επιχείρημά τους. Το επιχείρημα αποδείχτηκε πειστικό. Οι αντιπρόσωποι των Αθηνών και οι οπαδοί τους κατάφεραν να πάρουν την πλειοψηφία και προχώρησαν αμέσως σε αρχαιρεσίες. Από την άλλη πλευρά ο Λαχανοκάρδης και όσοι τον ακολουθούσαν απείχαν δηλώνοντας έτσι τη διαφωνία τους με τις μεθοδεύσεις των απρόσμενων αντιπάλων τους.

Το επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο που εξελέγη¹⁰⁷ πρότεινε στο Λαχανοκάρδη να αναλάβει με αμοιβή τις θέσεις του Νομικού Συμβούλου και του Διευθυντή του δημοσιογραφικού οργάνου της Ένωσης δηλ. της *Σάλπιγγας* — πιθανότατα για να αποτρέψει την κλιμάκωση της έντασης. Ο Λαχανοκάρδης αρνήθηκε τόσο την προσφορά όσο και τη νομιμότητα των εκλογών. Αποκάλεσε τα μέλη του νέου Δ.Σ. “σχισματικούς” και τους κατήγγειλε ότι προκάλεσαν διάσπαση της Ένωσης με σκοπό να μειώσουν τη δύναμή της στις κρίσιμες στιγμές των διαπραγματεύσεων για τους μισθούς¹⁰⁸. Ο Λαχανοκάρδης δεν ήταν μόνος. Τον ακολουθούσαν οι περισσότεροι αντιπρόσωποι της επαρχίας. Επιπλέον κατείχε επισήμως τον τίτλο της “Πανελληνίου” και της *Σάλπιγγας*. Αρνούμενος, λοιπόν, να αποδεχθεί τη νέα τάξη πραγμάτων ανάγκασε τα μέλη του νέου Δ.Σ. να ιδρύσουν νέα Ένωση, τη “Γενική Πανελλήνιον Ένωσιν των Δημοδιδασκάλων”.

¹⁰⁶ “Μία απάντησις”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 60, 31 Μαρτίου 1920, σελ. 96-97.

¹⁰⁷ Πρόεδρος: Χ. Χάρακας. Γραμματέας: Σ. Χατζάκης. Μέλη: Π. Αλεξόπουλος, Δ. Καφτάνης, Ι. Συκώκης, Κ. Σουράπας, Φ. Ματαράγκας.

¹⁰⁸ Βλ. “Μία ανταπάντησις”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 60, 31-3-1920, σελ. 98-100.

Αυτή την Ένωση, τη “Γενική”, δέχθηκε ο Βενιζέλος την Πέμπτη 21 Νοεμβρίου, τρεις μέρες μετά την επιστροφή του¹⁰⁹. Τη δέχθηκε μάλιστα κατά προτεραιότητα λίγες ώρες μόνο μετά την αίτησή της (και τη συγκρότησή της) κι ενώ εκατοντάδες αιτήσεις άλλων κλάδων εκκρεμούσαν.¹¹⁰ Με την κίνησή του αυτή ο Βενιζέλος έδωσε το μήνυμα ότι οι δάσκαλοι προηγούνται των άλλων κλάδων, ενώ ταυτόχρονα αναγνώρισε τη “Γενική” και όχι την “Πανελλήνιο” ως τον γνήσιο εκφραστή του δασκαλικού κόσμου και ως έγκυρο συνομιλητή στις διαπραγματεύσεις για το μισθολογικό που θα ακολουθήσουν.

Στη συνάντηση την προσφώνηση εκ μέρους της “Γενικής” έκανε ο αντιπρόσωπος Χανίων Ι. Φιωτάκης. Αρχικά ευχαρίστησε τον πρωθυπουργό για το τηλεγράφημα που έστειλε απ’ το Παρίσι. “Δι’ αυτού”, είπε, “συνεκρατήσατε εις τας τάξεις των τους Διδασκάλους της λαϊκής Εκπαιδεύσεως”. Κατόπιν πρόβαλε ευπρεπώς το αίτημα για αύξηση μισθών: “Έχομεν μεγάλην ελπίδα διότι έχομεν ακλόνητον πίστιν, ότι η φωτεινή Σας διάνοια θέλει υψώσει τον Διδάσκαλον εις την πραγματικήν θέσιν του δια να δυναθῆ να ανταποκριθῆ εις τας απαιτήσεις αίτινες ευλόγως θα του προβληθῶσιν εκ της κοινωνίας και Πολιτείας δια την μελλοντικήν δράσιν του.” Στην αντιφώνησή του ο Βενιζέλος υποσχέθηκε ότι κατά την συνεδρίαση του Σαββάτου [23 Νοεμβρίου] μετά την εισήγηση των Συνθηκών της Ειρήνης¹¹¹ θα υποβληθῆί νομοσχέδιο που προβλέπει την αύξηση του μισθού των δασκάλων “δι’ ου θα δοθῆ λύσις ανάλογος της ευρύτητος του ζητήματος και του πνεύματος της εποχής”. Επαναβεβαίωσε επίσης ότι η αύξηση θα δοθῆ αναδρομικῶς ἀπὸ 1ης Ιουνίου¹¹².

¹⁰⁹ Βλ. “Οι Διδάσκαλοι”, εφ. *Εστία*, 22-11-1919.

¹¹⁰ Βλ. “Τα της Ενώσεως των δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Β’, τεύχ. ΙΒ’, Δεκέμβριος 1919, σελ. 395-397.

¹¹¹ Εννοεί τις συνθήκες Βερσαλλιών, Αγ. Γερμανού και Νεϊγύ.

¹¹² Βλ. “Γενική Πανελλήνιος Ένωσις των Δημοδιδασκάλων. Το νέον προεδρείον. Παρουσίασις εις τον κ. Βενιζέλον”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ’, τεύχ. 52, 30-11-1919, σελ. 14-15. Πρβλ “Η

6. Το νομοσχέδιο

Τελικά το νομοσχέδιο κατατέθηκε στη βουλή μία μέρα αργότερα στις 24 Νοεμβρίου 1919¹¹³. Όριζε δυο διαφορετικά μισθολόγια, ένα για τους νεοδιοριστούς δασκάλους και ένα για τους ήδη υπηρετούντες. Εδώ μας ενδιαφέρει κυρίως το δεύτερο και συγκεκριμένα ο βαθμός στον οποίο ανταποκρινόταν στο κεντρικό αίτημα για υπερδιπλασιασμό των μισθών. Οι πίνακες 5α, 5β και 5γ [βλ. Παράρτημα Α] παρουσιάζουν τους μισθούς πριν και μετά το νομοσχέδιο καθώς και τη μεταξύ τους ποσοστιαία διαφορά. Σύμφωνα μ' αυτούς τους πίνακες οι αυξήσεις κυμαίνονταν γύρω στο 20%. Συγκεκριμένα οι αυξήσεις ανέρχονταν στο 23,6% κατά μέσο όρο για τους δημοδιδασκάλους, στο 16,7% για τις διδασκάλισσες και στο 25,1% για τους υποδιδασκάλους. Επρόκειτο, δηλαδή, για μικρές αυξήσεις σε σχέση τόσο με τις αιτούμενες και με την εξέλιξη του τιμάρθιμου όσο και με τις υποσχέσεις της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση ωστόσο προσπάθησε να εμφανιστεί ως συνεπής με τις δηλώσεις της, χρησιμοποιώντας δύο τεχνάσματα.

Πρώτο: Για τους ήδη υπηρετούντες δασκάλους υποστήριξε πως η αύξηση δεν ήταν της τάξης του 20%, αλλά του 70%. Αυτό γινόταν γιατί υπολόγιζε την αύξηση με αφετηρία τους βασικούς μισθούς, χωρίς δηλαδή να παίρνει υπόψη τα “πολεμικά επιδόματα” που είχαν δοθεί το 1917 και το 1918. Τα επιδόματα αυτά στη συνέχεια με ειδικό άρθρο τα καταργούσε. Προσπάθησε δηλαδή να εμφανίσει την ενσωμάτωση των επιδομάτων στο βασικό μισθό ως καθαρή αύξηση. Το πρόβλημα μεγάλωνε πρόσκαιρα με μια ρύθμιση που όριζε να επιστραφούν τα επιδόματα που είχαν δοθεί μετά την 1η Ιουνίου γιατί, όπως ο Βενιζέλος είχε υποσχεθεί ο νέος νόμος θα είχε αναδρομική ισχύ από 1ης Ιουνίου.

αύξεις των μισθών - οι δημοδιδάσκαλοι ενώπιον του κ. Βενιζέλου”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Β΄, τεύχ. ΙΑ΄, Νοέμβριος 1919, σελ. 369.

¹¹³ “Το νομοσχέδιον περί της αυξήσεως των μισθών των δημοδιδασκάλων”, *ό.π.*, σελ. 370-374.

Δεύτερο: για τους νεοδιόριστους οι ρυθμίσεις ήταν κάπως διαφορετικές. Ο βασικός μισθός τους διπλασιαζόταν (αύξηση 100%) και φαινομενικά ανταποκρινόταν στο αίτημα. Βέβαια και εδώ αφαιρούνταν (ή μάλλον δε δίνονταν εξαρχής) τα “πολεμικά επιδόματα” οπότε η πραγματική αύξηση περιοριζόταν αυτόματα στο 50%. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι το νομοσχέδιο κατέτασσε όλους τους νεοδιόριστους στην “γ’ τάξη”, δηλ. στα κατώτατα μισθολογικά κλιμάκια. Μόνο μετά από οχταετή ευδόκιμη υπηρεσία θα μπορούσαν να προαχθούν στη “β’ τάξη” και μετά δεύτερη οχταετία στην “α’ τάξη”, θα μπορούσαν δηλαδή να περάσουν στα μεσαία και ανώτερα μισθολογικά κλιμάκια. Έτσι ακόμα κι αυτές οι κάπως μεγαλύτερες αυξήσεις παραπέμπονταν στο μέλλον. Αποτελούσαν περισσότερο υπόσχεση αυξήσεων. Το γεγονός όμως ότι έστω και στα χαρτιά οι ήδη υπηρετούντες κατέληγαν, μετά τριακονταετή υπηρεσία, με ογδόντα δρχ. κατά μήνα λιγότερες από τους νεοδιόριστους λειτούργησε ως μια ακόμη πηγή δυσαρέσκειας για τους εν ενεργεία δάσκαλους¹¹⁴.

Με αυτά τα δυο τεχνάσματα η κυβέρνηση των φιλελευθέρων προσπάθησε να εμφανιστεί αρωγός των εκπαιδευτικών στα μάτια του τύπου και της κοινής γνώμης, να προσελκύσει νέους σπουδαστές στα διδασκαλεία και να πείσει τους δασκάλους ότι βελτιώνει σημαντικά το βιοτικό τους επίπεδο ή έστω να δώσει στη φίλα προσκείμενη Γενική Ένωση επιχειρήματα για το σχετικό κυβερνητικό ενδιαφέρον. Και αν τα δύο πρώτα ήταν μάλλον εύκολο να επιτευχθούν¹¹⁵, το τρίτο αποδείχτηκε ακατόρθωτο. Οι άμεσα ενδιαφερόμενοι,

¹¹⁴ Σχετική κριτική στο “Η αύξηση των μισθών - μία επιστολή του κ. Ζαμάνη”, ό.π., τεύχ. 1Β’, Δεκέμβριος 1919, σελ. 394-395.

¹¹⁵ Σχετικά με τις γενικότερες αντιδράσεις, ενδεικτικό είναι το κείμενο του λογοτέχνη Παύλου Νιρβάνα στην εφ. *Εστία* απ’ όπου και οι φράσεις που ακολουθούν: “Ίδου μία αποσοβηθείσα —ελπίζω τουλάχιστον ν’ αποσοβηθή με τα ληφθέντα μέτρα— κρίσις, η οποία, αν αφίνετο εις την τύχην της υπέσχετο να κάμει την Ελλάδα, εντός ολίγων ετών, όχι πλέον έθνος αγραμμάτων, αλλά έθνος αναλφαβήτων. Εννοώ την διδασκαλικήν κρίσιν, την κρίσιν του σχολείου.” Βλ. Παύλος

δηλαδή οι ήδη υπηρετούντες δάσκαλοι, αντέδρασαν έντονα με αποτέλεσμα να κριθεί αναγκαία η αναβολή της ψήφισης του νομοσχεδίου.

Εκτός από το ύψος των αυξήσεων, κριτική ασκήθηκε σε ορισμένα ακόμα επιμέρους σημεία του νομοσχεδίου. Παραθέτουμε, με αξιολογική σειρά, τα τρία σημαντικότερα:

Πρώτο: *Το ζήτημα της διαβάθμισης και των προαγωγών.* Σύμφωνα με το νομοσχέδιο οι δημοδιδάσκαλοι και οι διδασκάλισσες διαβαθμίζονταν σε τρεις τάξεις, α', β' και γ'. Οι δημοδιδάσκαλοι "α' τάξεως" έπρεπε να αποτελούν το 1/5 του συνόλου, οι "β' τάξεως" άλλο 1/5 και οι "γ' τάξεως" τα υπόλοιπα 3/5. Το ίδιο και οι διδασκάλισσες. Το ποσοστό της κάθε τάξης ήταν δηλαδή νομικά καθορισμένο και έπρεπε να παραμένει σταθερό. Φυσικά υπήρχε λόγος που γινόταν αυτό. Το νομοσχέδιο καταργούσε τα στεγανά που υπήρχαν μεταξύ των τριών τάξεων και παρείχε το δικαίωμα της προαγωγής από τη μία τάξη στην άλλη. Η ρύθμιση ικανοποιούσε τους τριτοβάθμιους και τους δευτεροβάθμιους δημοδιδασκάλους οι οποίοι μέχρι τώρα ήταν καθηλωμένοι βαθμολογικά και μισθολογικά στις τάξεις στις οποίες τοποθετήθηκαν με βάση το βαθμό του πτυχίου τους. Ωστόσο οι προαγωγές δεν ήταν ακώλυτες. Το νομοσχέδιο έθετε προϋποθέσεις μάλλον δυσάλωτες. Απαιτούσε α) οχταετή ευδόκιμη υπηρεσία και β) θετική κρίση του οικείου εποπτικού συμβουλίου. Επιπλέον οι προϋποθέσεις αυτές ήταν μεν αναγκαίες, αλλά όχι και ικανές. Η προαγωγή θα γινόταν τελικά μόνο εφόσον υπήρχαν κενές θέσεις στην επόμενη τάξη γιατί, όπως είπαμε, το ποσοστό της κάθε τάξης έπρεπε να παραμένει

Νιρβάνας, "Η κρίσις του σχολείου", εφ. *Εστία*, 26-11-1912. Για μια πιο συγκεκριμένη ανάλυση που υπερασπίζεται το νομοσχέδιο και εκφράζει μια μερίδα του τύπου βλ. Π.Π. Οικονόμου, "Οι μισθοί των διδασκάλων", *Αθήναι*, 2-12-1919. Στον αντίποδα ο Πέτρος Χαλκός [Γιάνης Κορδάτος] δημοσιεύει στο *Ριζοσπάστη* κείμενο επικριτικό του νομοσχεδίου βλ. Π. Χαλκός, "Δημοδιδάσκαλοι και πραγματικότητα", εφ. *Ριζοσπάστης*, 1-12-1919. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η ανάλυση του δάσκαλου, ηγετικού στελέχους του ΣΕΚΕ και μετέπειτα Προέδρου της ΔΟΕ. Παναγή Δημητράτου βλ. Π. Δημητράτος, "Οι διδάσκαλοι", *ό.π.*, 5 και 6-12-1919.

σταθερό. Η κριτική επικεντρωνόταν κυρίως σ' αυτό το τελευταίο σημείο¹¹⁶. Οι αντιρρήσεις αυτές καθώς και οι παραπάνω ρυθμίσεις στο σύνολό τους, φανερώνουν πως το μισθολογικό ζήτημα ήταν απολύτως συναρθρωμένο με το ζήτημα της διαβάθμισης. Αυτό στη φάση της ίδρυσης της ΔΟΕ θα γίνει απολύτως αποδεκτό και τα δυο ζητήματα, μισθολογικό και διαβάθμιση, θα αντιμετωπίζονται ως ένα.

Δεύτερο: *Το ζήτημα των διδασκαλισσών*. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η κριτική και η αντίδραση των διδασκαλισσών. Όπως είπαμε οι αυξήσεις ανέρχονταν στο 23,6% κατά μέσο όρο για τους δημοδιδασκάλους, στο 16,7% για τις διδασκάλισσες και στο 25,1% για τους υποδιδασκάλους. Οι μισθοί δηλ. των διδασκαλισσών, που ήταν ήδη μικρότεροι από αυτούς των συναδέλφων τους, δεν αυξάνονταν κατά ίση αναλογία. Ο Δ. Δίγκας στην εισήγησή του στη βουλή θα υποστηρίξει την άνιση μεταχείριση λέγοντας πως “η γυνή εν τη ελληνική κοινωνία είναι γνωστόν, ότι δεν είναι ο αρχηγός της οικογενείας, ο φέρων τα βάρη αυτής”¹¹⁷. Οι δασκάλες όμως αντέδρασαν άμεσα. Συγκρότησαν επιτροπή η οποία επισκέφθηκε απευθείας το Βενιζέλο και κέρδισε τόσο την υποστήριξή του¹¹⁸ όσο και την υποστήριξη του τύπου¹¹⁹. Ανταποκρινόμενη η βουλή αποδοκίμασε τη σχετική ρύθμιση¹²⁰ με αποτέλεσμα στη δεύτερη συζήτηση

¹¹⁶ Βλ. Ενδεικτικά, “Η αύξησις των μισθών - μία επιστολή του κ. Ζαμάνη”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Β', τεύχ. ΙΒ', Δεκέμβριος 1919, σελ. 394-395.

¹¹⁷ Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 4η, 24 Νοεμβρίου 1919.

¹¹⁸ Βλ. “Αι διδασκάλισσαι”, εφ. *Εστία*, 7-12-1919. Γνωρίζουμε δυο μέλη της πενταμελούς επιτροπής, τη Ζαχ. Ναυπλιώτου και τη Φ. Σακελλαρίου.

¹¹⁹ Βλ. “Αι διδασκάλισσαι”, εφ. *Εστία*, 26-11-1919 από όπου το απόσπασμα: “Ο μισθός όμως των διδασκαλισσών δεν αυξάνεται κατά ίσην αναλογίαν. Διατί άραγε; Αι διδασκάλισσαι ούτε ολιγωτέραν εργασίαν από τους διδάσκαλους κάμνουν, ούτε ευρήκαν τον τρόπο να αγοράζουν το κουνουπίδι φθηνότερα από τους άρρενας συναδέλφους των.”

¹²⁰ Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 21η, 18 Δεκεμβρίου 1919. Η συζήτηση είχε μάλιστα και μια απροσδόκητη (όσο και ενδιαφέρουσα) “παρενέργεια”: προκάλεσε την υποβολή από το βουλευτή Μπασιά της πρώτης πρότασης νόμου για την ψήφο των γυναικών.

του νομοσχεδίου να ανακοινωθεί η μισθολογική εξίσωση των μισθών δημοδιδασκάλων και διδασκαλισσών¹²¹. Η εξίσωση όμως και πάλι δε θα είναι πλήρης. Θα αφορά μόνο την βάση εκκίνησης, δηλαδή τον αρχικό μισθό. Έτσι το ζήτημα της μισθολογικής εξίσωσης των δύο φύλων θα εκκρεμεί και θα το δούμε να επανέρχεται στη φάση της ίδρυσης της ΔΟΕ συνδεδεμένο αυτή τη φορά και με την βαθμολογική εξίσωση¹²².

Τρίτο: Το ζήτημα των επιθεωρητών. Το τρίτο σημείο του νομοσχεδίου που έγινε αντικείμενο κριτικής ήταν αυτό που αφορούσε τους μισθούς των επιθεωρητών. Δεν θα σταθούμε αναλυτικά σ' αυτό το σημείο γιατί όπως είπαμε η επίδραση των επιθεωρητών στην εξέλιξη των συνδικαλιστικών πραγμάτων ήταν περιορισμένη. Θα πούμε μόνο ότι σύμφωνα με το νομοσχέδιο ο αρχικός μισθός του επιθεωρητή ήταν μικρότερος από τον τελικό του πρωτοβάθμιου δασκάλου. Θα ανέκυπταν έτσι περιπτώσεις στις οποίες οι υφιστάμενοι δάσκαλοι θα πληρώνονταν περισσότερο από τους προϊσταμένους τους επιθεωρητές. Έχοντας αυτό κατά νου ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, γράφει ότι το νομοσχέδιο αδικεί φανερά τους επιθεωρητές “και το πράγμα κατά τούτο είναι δυσάρεστον, ότι η θέσις του επιθεωρητού είναι η μόνη βαθμίς προαγωγής του δημοδιδασκαλικού κλάδου (...) και νομίζομεν, ότι έπρεπε να περιβληθή με κάποιαν αξίαν”¹²³.

βλ. “Κοινοβουλευτικός φεμινισμός”, εφ. *Εστία*, 21-12-1919. Σχετική πρόταση είχε αρχίσει ήδη να καλιεργείται σε κοινωνικό επίπεδο από τον “Σύλλογο Κυριών”.

¹²¹ Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 49η, 29 Φεβρουαρίου 1920.

¹²² Σχετικά με την ενδοκλαδική αντιπαράθεση ανάμεσα σε δασκάλους και δασκάλες για το ζήτημα της ισομισθίας κατά τη μεσοπολεμική περίοδο βλ. Αβδελά Έφη, “Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο”, *Δίνη*, τεύχ. 3, 1988, σελ. 46-53.

¹²³ Σύνταξη, “Επί του νομοσχεδίου”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 52, 30-11-1919, σελ. 1-5.

Τα παραπάνω τρία σημεία αφορούσαν όπως αναφέραμε δευτερεύουσες κριτικές στο νομοσχέδιο. Η κυρίως κριτικά αφορούσε τις πενιχρές, σε σχέση με τις προσδοκώμενες, αυξήσεις για τους εν ενεργεία δασκάλους. Σ' αυτό το σημείο επικεντρώθηκαν οι αντιδράσεις των δύο ενώσεων ("Πανελληνίου" και "Γενικής") καθώς και των εκπαιδευτικών περιοδικών.

Η "Πανελλήνιος" εκφράστηκε μέσω των ενεργειών του Ευάγγ. Λαχανοκάρδη ο οποίος συνέχιζε να δρα ως εκπρόσωπος της. Μόλις ολοκληρώθηκε η εισήγηση του Δ. Δίγκα στη βουλή, ο Λαχανοκάρδης προχώρησε σε τρεις ενέργειες: α) έστειλε στους επαρχιακούς δασκαλικούς συλλόγους μια τηλεγραφική περίληψη του νομοσχεδίου, συνοδευόμενη από αρνητικές κρίσεις, β) αρθρογράφησε στη *Σάλπιγγα* και στην εφ. *Εμπρός* ασκώντας απορριπτική κριτική στο νομοσχέδιο και γ) υπέβαλε υπόμνημα στη βουλή και το υπουργείο παιδείας με τις προτάσεις της "Πανελληνίου". Οι ενέργειές του φαίνεται πως πέτυχαν το σκοπό τους, αφού αρκετοί επαρχιακοί σύλλογοι και ομάδες δασκάλων της επαρχίας ανταποκρίθηκαν με τηλεγραφήματα, όπου δήλωναν πως τάσσονται στο πλευρό του αποκυρήσσοντας ταυτόχρονα τους "σχισματικούς" της "Γενικής"¹²⁴.

Τα μέλη του Δ. Σ. της "Γενικής", όπως αναμενόταν, κράτησαν θετική κατ' αρχήν στάση, εκφράζοντας ωστόσο ορισμένες αντιρρήσεις. Σε ανακοίνωσή τους στις αρχές Δεκεμβρίου υπεραμύνονται της στάσης και των ενεργειών τους λέγοντας ότι: α) αποδέχθηκαν κατ' αρχήν το νομοσχέδιο, διότι υπήρχε κίνδυνος να αποσυρθεί και, λόγω της εμπόλεμης κατάστασης, να αργήσει να επανυποβληθεί, β) προχώρησαν σε επαφές με τους διευθυντές των εφημερίδων και κέρδισαν τη συμπαράστασή τους με αποτέλεσμα όλες οι εφημερίδες να ζητήσουν από την κυβέρνηση βελτίωση του νομοσχεδίου, γ) υπέβαλαν στο υπουργείο και τη βουλή υπόμνημα με βελτιωτικές προτάσεις, δ) ενημέρωσαν

¹²⁴ Βλ. "Η Ένωση των Δημοδιδασκάλων", ό.π., τόμ. Δ', τεύχ. 55, 15-1-1920, σελ. 11-15. Πρβλ. "Τα της Ενώσεως των δημοδιδασκάλων", *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Β', τεύχ. 1Β', Δεκέμβριος 1919, σελ. 395-397.

αρκετούς βουλευτές για τις θέσεις των δασκάλων, ε) αξιοποιώντας όλες τις προηγούμενες κινήσεις πέτυχαν συνάντηση με τον υπουργό Παιδείας και συμφωνία σε δύο σημεία: Πρώτο οι αυξήσεις θα γίνουν κάπως μεγαλύτερες και, δεύτερο θα είναι ανάλογες και για τις δασκάλες¹²⁵.

Κλείνοντας η ανακοίνωση του Δ. Σ. της “Γενικής”, καλούσε τους δασκάλους να εκλέξουν ανάμεσα στις δυο ομοσπονδίες. “Της μιας”, τονίζει, “ηγείται επίλεκτος φάλαγγα εκ των σπλάχνων σας πονούσα και ενδιαφερόμενη ειλικρινώς δια το ζήτημά μας (...) Της άλλης ηγείται εις ξένος προς τον κλάδον σηματοφόρος, ο οποίος κατευθύνει τα βήματά του εις την εξασφάλισιν των ιδικών του βέβαια σκοπών”¹²⁶.

Εναντίον της “Πανελληνίου” και υπέρ της “Γενικής” τάχθηκαν και τα δύο εκπαιδευτικά περιοδικά, ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* και η *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, προσπαθώντας όμως ταυτόχρονα να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια των δασκάλων (αλλά και να την ελέγξουν). Χαρακτηριστικά, ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* ονομάζει “ατυχή” την κίνηση του Λαχανοκάρδη “να μεταδώση εις τας επαρχίας δυσμενείς κρίσεις περί του νομοσχεδίου και να προκαλέση τηλεγραφήματα δημοδιδασκάλων, εκφράζοντα δυσφορίαν και αγανάκτησιν, ήτις δεν εδικαιολογείτο εκ των πραγμάτων”. Ευτυχώς, συνεχίζει “εις τα τηλεγραφήματα εκείνα εδόθη εκ μέρους των αρμοδίων η ορθή εξήγησις. Εσκέφθησαν, και πολύ ορθώς, ότι οι διδάσκαλοι μένοντες μακράν του κέντρου και αγνοούντες τα πράγματα έδωσαν πίστιν εις εσφαλμένας εισηγήσεις και εν τη απελπισία των —διότι το ζήτημα δι’ αυτούς ήτο ζήτημα ζωής— εξέφραζον τόσην δυσφορίαν”¹²⁷.

¹²⁵ Στη συζήτηση παραβρέθηκαν και οι δασκάλες Ζαχ. Ναυπλιώτου και Φ. Σακελλαρίου.

¹²⁶ Βλ. “Τα της Ενώσεως των δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, ό.π.

¹²⁷ Βλ. “Η Ένωσις των Δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 55, 15-1-1920, σελ. 11-15.

Μέχρι το τέλος του χρόνου το νομοσχέδιο δεν είχε ακόμα ψηφιστεί και οι συζητήσεις συνεχίζονταν¹²⁸. Η κυβέρνηση προσπαθούσε να πείσει πως οι ρυθμίσεις του νομοσχεδίου είναι οι μόνες εφικτές προς το παρόν και πως στο μέλλον θα υπάρξουν βελτιώσεις. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο τηλεγράφημα-απάντηση του Βενιζέλου προς τον πρόεδρο της “Γενικής” Χ. Χάρακα (προηγήθηκε συχαρητήριο τηλεγράφημα του Χάρακα προς τον Βενιζέλο με την ευκαιρία του νέου έτους):

“Ευχαριστώ την Γενικήν Ένωσιν δια τας ευχάς της. Οι δημοδιδάσκαλοι δύνανται να είναι βέβαιοι, ότι η Κυβέρνησις δεν νομίζει ότι δια της εσχάτως αποφασισθείσης αυξήσεως του μισθού των δημοδιδασκάλων εξεπλήρωσεν ολόκληρον το καθήκον της προς την Λαϊκήν Εκπαιδευσιν. Θα έχη πάντοτε την εγκάρδιον διάθεσιν να εκδηλώνει την μέριμνάν της δια την εκπαιδευσιν ταύτην, και να βελτιώνη την θέσιν του διδάσκοντος προσωπικού βαθμηδόν και αναλόγως της αυξήσεως των προσόδων του Κράτους”¹²⁹.

¹²⁸ Βλ. “Επί του νομοσχεδίου”, *ό.π.*, τόμ. Γ΄, τεύχ. 54, 31-12-1919, σελ. 19-20. Κ. Δ. Αντωνιάδης, “Αποζημίωσις κατοικίας”, *ό.π.*, τόμ. Γ΄, τεύχ. 54, 31-12-1919, σελ. 20-21. “Υπόμνημα των εξ υποδιδασκάλων προερχομένων δημοδιδασκάλων του κράτους”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, Τόμ. Γ΄, τεύχ. Α΄, Ιανουάριος 1920, σελ. 20-21. “Υπόμνημα των επιθεωρητών του δημοτικού σχολείου επί του νομοσχεδίου”, *ό.π.*, σελ. 18-20. Π. Χαλκός [Γ. Κορδάτος], “Δημοδιδάσκαλοι και πραγματικότητα”, *εφ. Ριζοσπάστης*, 1-12-1919. Π. Δημητράτος, “Οι διδάσκαλοι”, *ό.π.*, 6-12-1919. Π.Π. Οικονόμου, “Οι μισθοί των διδασκάλων”, *εφ. Αθήναι*, 2-12-1919.

¹²⁹ Βλ. “Τηλεγράφημα του κ. Βενιζέλου προς τον Πρόεδρον της Γενικής Ενώσεως”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τευχ. 55, 15-1-1920, σελ. 10. Βλ. επίσης Ζήση Ζαμάνη, “Εν απαραίτητον μέσον προς ανύψωσιν του κλάδου μας εις την εμπρέπουσαν κοινωνικήν του θέσιν”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Β΄, τεύχ. ΙΒ΄, Δεκέμβριος 1919, σελ. 1-5, όπου παρατίθενται α) η φράση της εισηγητικής έκθεσης του νόμου “η ενίσχυσις αυτή επιδιώκεται...εν τω μέτρω του σήμερον δυνατού”, β) η δήλωση του υπουργού Παιδείας Δίγκα, σε συνέντευξή του στον *Βαλκανικό Ταχυδρόμο* (29 Νοεμβρίου 1919), πως “ενισχυομένων των οικονομικών της χώρας, ουδαμώς αποκλείεται η αναθεώρησις εν τω μέλλοντι των σημερινών αποφάσεων” και γ) η ρήση του πρωθυπουργεύοντος Εμμ. Ρέπουλη, στην συνεδρίαση της 19ης Δεκεμβρίου, “όταν

Στο χρονικό διάστημα της αναμονής η “Γενική” συνέχιζε τις διαπραγματεύσεις με το υπουργείο εργαζόμενη —κατά τον *Εκπαιδευτικό Ερευνητή*— με σύνεση, “όχι θορυβούσα ή απειλούσα ή ζητούσα να εκβιάση —διότι ουδείς έχει το ανάστημα τόσον υψηλόν ώστε να εκβιάση την Πολιτείαν— αλλά εξηγούσα και διαφωτίζουσα και συγκομίζουσα στοιχεία πείρας πείθοντα τους αρμοδίους”¹³⁰. Στα τέλη του Ιανουαρίου η “Γενική” ανακοίνωσε πως υπήρξε συμφωνία για ορισμένες καίριες βελτιώσεις στα ζητήματα των αυξήσεων και των προαγωγών¹³¹. Γνωστοποίησε επίσης ότι συνεργάζεται στενά με επιτροπή επιθεωρητών, ώστε να πετύχουν από κοινού ως βάση του επιθεωρητικού μισθού τουλάχιστον το ανώτατο όριο του διδασκαλικού μισθού¹³².

αύριον...αυξήσουν, ως ελπίζομεν, τα έσοδα, το Κράτος θα λάβη και πάλιν την μέριμνά του δια την επί μάλλον οικονομικήν βελτίωσιν των δημοδιδασκάλων.”

¹³⁰ Βλ. “Μερικαί υγιείς αντιλήψεις της Γενικής Ενώσεως”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 56, 1-2-1920, σελ. 29. Πρβλ. “Αναμένομεν αισιοδοξούντες”, *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-2-1920, σελ. 51. Επίσης “Τα περί διδασκάλων νομοσχέδια”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, Τόμ. Γ΄, τεύχ. Α΄, Ιανουάριος 1920, σελ. 20.

¹³¹ Βλ. “Τα περί διδασκάλων νομοσχέδια”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, *ό.π.* Πρβλ. Σύνταξη, “Επί του νομοσχεδίου”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 56, 1-2-1920, σελ. 17-18. Συγκεκριμένα οι βελτιώσεις οι οποίες θα γίνουν είναι, κατά τη Γενική Ένωση, οι εξής: α) Οι δημοδιδάσκαλοι με υπηρεσία μέχρι 10 ετών θα λάβουν αύξηση 140 δρχ., μέχρι 20 ετών 150 δρχ., μέχρι 30 ετών 160 δρχ. και με υπηρεσία πλέον των 30 ετών 170 δρχ. αύξηση. Τις ίδιες αυξήσεις θα λάβουν και οι δημοδιδασκάλισσες. Επίσης αυξήσεις θα πάρουν και οι υποδιδάσκαλοι αναλόγα με την τάξη που ανήκουν. Της α΄ τάξεως 95 δρχ., της β΄ τάξεως 90 δρχ. και της γ΄ τάξεως 85 δρχ. και β) Το ζήτημα των προαγωγών θα ρυθμιστεί έτσι ώστε οι συνολικά 3200 δευτεροβάθμιοι και τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι, να προαχθούν όλοι σε πρωτοβάθμιους και δευτεροβάθμιους αντίστοιχα σε διάστημα 6-8 ετών. Οι προαγωγικές εξετάσεις θα καταργηθούν και ως κριτήριο θα λαμβάνεται μόνο η ευδόκιμη υπηρεσία.

¹³² Βλ. “Τα περί διδασκάλων νομοσχέδια”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, *ό.π.* Πρβλ. “Μερικαί υγιείς αντιλήψεις της Γενικής Ενώσεως”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, *ό.π.* Η επιτροπή των επιθεωρητών αποτελούνταν από τους Δ. Ανδρεάδη (Αθηνών), Δ. Κοντογιάννη (Πειραιώς), Π. Λιβαδά

Οι μέρες όμως περνούσαν, οι διακοπές της βουλής λόγω των εορτών του Πάσχα πλησίαζαν και το νομοσχέδιο δεν είχε ψηφιστεί ακόμη. Το Συμβούλιο της "Γενικής", λόγω της "πανταχόθεν εκδηλουμένης ανησυχίας του διδασκαλικού κόσμου δια την βραδύτητα", επισκέφθηκε στα μέσα Φεβρουαρίου τον Δ. Δίγκα και του ζήτησε να επισπεύσει την ψήφιση. Ο υπουργός υποσχέθηκε ότι αμέσως μόλις ψηφιστεί το οικονομικό νομοσχέδιο, τις προσεχείς ημέρες, θα ακολουθήσει το εκπαιδευτικό. Η πρόταξη του οικονομικού, συμπλήρωσε, είναι εσκεμμένη για "να ίδη η Κυβέρνησις εάν και κατά πόσον θα είνε εις θέσιν από τούδε να βελτιώση ακόμη το νομοσχέδιον"¹³³. Παρόμοια ο Εμμ. Ρέπουλης, μιλώντας στη βουλή, δικαιολόγησε την καθυστέρηση λέγοντας πως καταβάλλεται προσπάθεια να συσχετισθούν οι αυξήσεις των δασκάλων με τις αυξήσεις που μελετούνται και για τους υπόλοιπους δημόσιους υπάλληλους¹³⁴. Τελικά στις 29 Φεβρουαρίου 1920, δυο μέρες πριν από τη λήξη των εργασιών της βουλής για τις διακοπές του Πάσχα και τρεις μήνες μετά την κατάθεσή του, το νομοσχέδιο ψηφίζεται, για ν' αποτελέσει το νόμο 2145¹³⁵.

(Χαλκίδος), Ι. Τσιότρα (Βοιωτίας), Δημ. Δέπο (Λαμίας), Δ. Ζαφειρακόπουλο (Ναυπλίου) και Ηλ. Βλάχο (Κορινθίας).

¹³³ Βλ. "Η Γενική Διδασκαλική Ένωσις δια τους μισθούς των διδασκάλων", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 57, 15-2-1920, σελ. 52.

¹³⁴ Βλ. "Η εκ της βραδύτητος δυσφορία", *ό.π.*, τεύχ. 58, 29-2-1920, σελ. 53.

¹³⁵ Ν. 2145 "Περί αποδοχών, αδειών και συντάξεως του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής εκπαίδευσεως", *ΦΕΚ 69Α*, 20-3-1920.

7. Ο νόμος 2145 “περί αποδοχών” και η “Γενική” Ενώση

Ο νόμος 2145 χαρακτηρίστηκε “πολυδαίδαλος” και “ασαφής”¹³⁶ και πράγματι ήταν — πράγμα που όπως θα δούμε ήταν μάλλον εσκεμμένο παρά τυχαίο. Για να κατανοήσουμε τους στόχους που υπηρετούσε θα επικεντρωθούμε στις δυο βασικές του ρυθμίσεις, στις οποίες άλλωστε επικεντρωνόταν και το ενδιαφέρον των δασκάλων: τις αυξήσεις και τη διαβάθμιση. Σύμφωνα λοιπόν με τον ν. 2145 οι δημοδιδάσκαλοι, οι διδασκάλισσες και οι υποδιδάσκαλοι διαβαθμίζονται σε τρεις “τάξεις” (α΄, β΄, και γ΄). Οι νεοδιόριστοι κατατάσσονται στη γ΄ τάξη. Για να προαχθούν στην επόμενη τάξη απαιτείται οχταετής ευδόκιμη υπηρεσία για τους άνδρες και εξαετής για τις γυναίκες. Σε αντίθεση με το νομοσχέδιο δε χρειάζονται εξετάσεις για την προαγωγή από τη μία “τάξη” στην άλλη. Διατηρείται όμως η διάταξη που ορίζει ότι κάθε “τάξη” μπορεί να δεχθεί περιορισμένο αριθμό δασκάλων. Όπως και στο νομοσχέδιο έτσι και στο νόμο οι δημοδιδάσκαλοι της “α΄ τάξεως” πρέπει να αποτελούν το 1/4 του συνόλου, της “β΄ τάξεως” επίσης το 1/4 και της “γ΄ τάξεως” τα υπόλοιπα 2/4. Οι προαγωγές, δηλαδή, δεν είναι ακώλυτες, παρά την κατάργηση της εξεταστικής διαδικασίας. Θα προάγονται τόσοι μόνο όσοι χρειάζονται για να αναπληρωθούν τα κενά που δημιουργούνται σε κάθε “τάξη” λόγω συνταξιοδοτήσεων, παραιτήσεων, κλπ. Με αυτό τον τρόπο οι μισοί δάσκαλοι καθλώνονται στην κατώτατη “γ΄ τάξη”, στην κατώτερη δηλαδή βαθμολογική κατηγορία. Επειδή όμως η διαβάθμιση συνδέεται άρρηκτα με το μισθολόγιο κατώτερη βαθμολογική σημαίνει ταυτόχρονα και κατώτερη μισθολογική κατηγορία.

Ο πίνακας 6α [βλ. Παράρτημα Α] δείχνει πως διαμορφώνονται με βάση το νέο νόμο οι μισθοί των νεοδιοριστών σε σχέση με την προηγούμενη κατάσταση. Παρατηρούμε μια μέση αύξηση της τάξης του 59%. Επειδή όμως οι

¹³⁶ Βλ. “Ο νέος νόμος”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 59, 15-3-1920, σελ. 69.

νεοδιόριστοι κατατάσσονται στην “γ’ τάξη”, η αύξηση που θα πάρουν άμεσα περιορίζεται στο 52,5%. Η περιορισμένη άμεση αύξηση αντισταθμίζεται —για τους νεοδιόριστους πάντα— με υπόσχεση για μεγαλύτερες αυξήσεις στο μέλλον. Όπως βλέπουμε στον πίνακα 6β [βλ. Παράρτημα Α], η μέση τελική αύξηση ανέρχεται στο 96,2 %. Για παράδειγμα ο δημοδιδάσκαλος “α’ τάξεως” με υπηρεσία πάνω από είκοσι πέντε χρόνια θα παίρνει 520 δραχ. έναντι 264 δραχ. που έπαιρνε ως τώρα. Οι αποδοχές του δηλαδή στο μέλλον σχεδόν θα διπλασιαστούν.

Εάν το σύστημα που ο ν. 2145 όριζε για τους νεοδιόριστους, εφαρμοζόταν και για τους ήδη υπηρετούντες δασκάλους, τότε ο νόμος θα ανταποκρινόταν σε γενικές γραμμές στο αίτημα για διπλασιασμό των αποδοχών. Όμως ο νόμος διαχωρίζει τους ήδη υπηρετούντες και ορίζει γι’ αυτούς ειδικό μισθολόγιο [βλ. Παράρτημα Α, πίνακες 7α, 7β και 7γ]. Σύμφωνα μ’ αυτό οι μισθοί των δημοδιδασκάλων αυξάνονται άμεσα κατά 52,5%, των διδασκαλισσών κατά 56,4% και των υποδιδασκάλων κατά 56,6%. Οι αυξήσεις θα συνεχίζονται κάθε τριετία μέχρι να συμπληρωθούν οι τελικοί μισθοί που προβλέπονται και για τους νεοδιόριστους [βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 6β]. Τα ανώτατα όρια όμως δεν πρόκειται ποτέ να τα εξαντλήσουν οι περισσότεροι από τους ήδη υπηρετούντες μια και πολύ νωρίτερα θα συνταξιοδοτηθούν. Παρόλα αυτά οι μισθοί των ανώτερων κλιμακίων (των δημοδιδασκάλων “α’ τάξεως” με πολλά χρόνια υπηρεσίας) θα μπορούσαν να θεωρηθούν στοιχειωδώς αξιοπρεπείς. Αυτές όμως αφορούσαν στην πραγματικότητα ένα πολύ μικρό ποσοστό δασκάλων. Ο μεγάλος όγκος συμπιεζόταν στις κατώτερες βαθμολογικές και μισθολογικές κατηγορίες. Για παράδειγμα στην περιφέρεια του Πειραιά εργάζονταν, τον Μάιο του 1920, 231 δάσκαλοι. Από αυτούς, με βάση το νέο νόμο, μόνο οι 14 έφταναν το ανώτερο όριο των 400 δραχ. το μήνα. Οι “προνομιούχοι”, δηλαδή, αποτελούσαν το 6 % του συνόλου¹³⁷.

¹³⁷ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 1, 15-5-1920, σελ. 8.

Το ειδικό, λοιπόν, μισθολόγιο για τους ήδη υπηρετούντες δεν ανταποκρινόταν ούτε κατά προσέγγιση στο κεντρικό τους αίτημα για (υπερ)διπλασιασμό των μισθών. Επιπλέον η επιλογή για δυο μισθολόγια δημιούργησε κι άλλα προβλήματα που πηγάζαν από μια βασική αντίφαση του νόμου. Από τη μια μεριά ήταν η βασική φιλοσοφία του νόμου, η σύνδεση βαθμού και μισθού. Σε κάθε βαθμό (“τάξη”) αντιστοιχούσε ένας μισθός. Διαβάθμιση και μισθολόγιο συνδέονταν μεταξύ τους άρρηκτα. Από την άλλη μεριά υπήρχαν δύο μισθολόγια, ένα για τους νεοδιόριστους και ένα για τους ήδη υπηρετούντες. Νεοδιόριστοι και ήδη υπηρετούντες είχαν, δηλαδή, κοινό βαθμολογικό αλλά διαφορετικό μισθολογικό σύστημα. Ο νομοθέτης, λοιπόν, ήταν αναγκασμένος να ορίσει δύο διαφορετικούς μισθούς για κάθε βαθμό, πράγμα που προσέκρουε στη βασική φιλοσοφία. Ο νομοθέτης έλυσε το “γόρδιο δεσμό” με βαθμολογικό υποβιβασμό των ήδη υπηρετούντων δασκάλων. Συγκεκριμένα όρισε τα εξής: Από τους δημοδιδασκάλους οι πρωτοβάθμιοι διαβαθμίζονται ως “β’ τάξεως”, ενώ οι δευτεροβάθμιοι μαζί με τους τριτοβάθμιους ως “γ’ τάξεως”. Από τις δασκάλες οι πρωτοβάθμιες, οι δευτεροβάθμιες με υπηρεσία πάνω από 5 χρόνια και οι τριτοβάθμιες με υπηρεσία πάνω από δέκα χρόνια διαβαθμίζονται ως “β’ τάξεως”. Οι υπόλοιπες ως “γ’ τάξεως”. Κανείς, δηλαδή, δεν παρέμενε στην “α’ τάξη” και ελάχιστοι στη “β’ τάξη”. Έτσι υποβιβάζονταν όλοι στις κατώτερες “τάξεις” δηλ. στα κατώτερα μισθολογικά κλιμάκια όπου και θα παρέμεναν αρκετά χρόνια μια και για να προαχθούν έπρεπε να υπερβούν όλα τα εμπόδια που έθετε ο νόμος. Όπως και στους νεοδιόριστους, απαιτούνταν και για τους ήδη υπηρετούντες, οχταετής ευδόκιμη υπηρεσία για τους άνδρες και εξαετής για τις γυναίκες. Επιπλέον ίσχυαν και εδώ οι περιορισμοί που αφορούσαν τον αριθμό των προακτέων.

☐ Η λύση όμως που έδωσε ο νομοθέτης δημιούργησε με τη σειρά της νέο πρόβλημα διότι βαθμός και μισθός δεν συνδέονταν μόνο μεταξύ τους αλλά και με τα χρόνια υπηρεσίας. Πώς θα περιοριστούν τα χρόνια υπηρεσίας των ήδη

υπηρετούντων, ώστε να ταιριάζουν με τον βαθμολογικό και μισθολογικό τους υποβιβασμό; Ο νομοθέτης έλυσε το πρόβλημα υπολογίζοντας την προϋπηρεσία τους ως εξής: Των πρωτοβαθμίων δημοδιδασκάλων και των δύο φύλων κατά το 1/2. Όσοι π.χ. είχαν εργαστεί 20 χρόνια θεωρείται ότι εργάστηκαν 10. Των δευτεροβαθμίων που διαβαθμίστηκαν ως “β’ τάξεως” κατά το 1/3. Των τριτοβαθμίων που διαβαθμίστηκαν ως “β’ τάξεως” κατά το 1/4. Των δευτεροβαθμίων που διαβαθμίστηκαν ως “γ’ τάξεως” κατά το 1/2 και των τριτοβαθμίων που διαβαθμίστηκαν ως “γ’ τάξεως” κατά το 1/3.

Ο βαθμολογικός υποβιβασμός όμως βιώθηκε, ιδιαίτερα από τους πρωτοβάθμιους και δευτεροβάθμιους δασκάλους, ως μείωση του κύρους τους. Ταυτόχρονα ως εμπαιγμός βιώθηκαν και όλες αυτές οι νομικές αλχημείες με τις οποίες το υπουργείο Παιδείας προσπάθησε να δείξει ότι αποδέχεται το βασικό αίτημα των δασκάλων για διπλασιασμό των μισθών, ενώ στην πραγματικότητα έδινε μια μέση αύξηση περίπου 55%.

Τα παραπάνω φαίνονται αρκετά για να ερμηνεύσουν την κίνηση του Δ.Σ. της “Γενικής” να επισκεφτεί ξανά τον Βενιζέλο δυο μήνες μετά την ψήφιση του νόμου και συγκεκριμένα στις 3 Μαΐου 1920. Στην προσφώνησή του ο πρόεδρος Χ. Χάρακας τόνισε ότι ο νόμος “δεν αφήκε τους δασκάλους εντελώς απηλλαγμένους σκέψεων και στενοχωριών δια το έργο των αυτών, διότι εσημείωσε μειονεκτήματα ενοχλητικά, μεταξύ των οποίων προέχει η διαβάθμιση του παρόντος προσωπικού και τα μεγάλα εμπόδια δια την προαγωγήν αυτού”. Δεν ζήτησε, δηλαδή, επιπλέον αυξήσεις, αλλά την απάλειψη των ρυθμίσεων για τη διαβάθμιση και τις προαγωγές. Έτσι αφενός θα έσπαζε το φράγμα, που έκλεινε το δρόμο για τις σχετικά υψηλές αποδοχές, και αφετέρου, με την άρση του υποβιβασμού, θα αποκαθίστατο το κύρος των δασκάλων. Στην αντιφώνησή του ο Βενιζέλος δήλωσε ότι θα φροντίσει, πριν

από την νέα αναχώρησή του για το εξωτερικό, να επανορθώσει “ατελείας τινάς του νόμου και ιδίως την διαβάθμισιν”¹³⁸.

Όπως είπαμε όμως το Δ.Σ. της “Γενικής” βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις με το υπουργείο Παιδείας σ’ όλη τη διάρκεια του τριμήνου που μεσολάβησε ανάμεσα στην κατάθεση του νομοσχεδίου και στην ψήφισή του. Γνώριζε την πορεία διαμόρφωσης του νομοσχεδίου και, όπως φάνηκε απ’ τις προαναγγελίες που έκανε, ήταν ενήμερο του τελικού σχεδίου. Το ερώτημα, λοιπόν, προκύπτει αβίαστα. Γιατί άφησε να περάσουν δύο και πλέον μήνες από την ψήφιση του νομοσχεδίου για να αντιδράσει;

¹³⁸ Βλ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Γ΄, τεύχ. Δ΄, Απρίλιος 1920, σελ. 119-120.

8. Αντιδράσεις και ρήξη: Η υπόθεση των Ιωαννίνων

Στις 6 Μαρτίου 1920, ελάχιστες δηλαδή ημέρες μετά την ψήφιση του νόμου 2145, το Δ.Σ. του συλλόγου δημοδιδασκάλων Ιωαννίνων τηλεγραφούσε προς το Δ. Σ. της “Γενικής” τα εξής: “Εντύπωση εκ ψηφισθέντος νόμου οικτρά. Αποστειλίτε κείμενον νόμου. Τηλεγραφήσατε τι πράξωμεν”. Δεν πήρε απάντηση και δυο μέρες μετά έστειλε νέο τηλεγράφημα: “Ψηφισθέντα νόμον αποκρούωμεν ως ταπεινωτικόν, άδικον. Δίκαιον εν υπηρεσία δημοδιδασκάλων στραγγαλίζεται, ηθικόν συμβόλαιον αθετείται. Υποβιβασμός εξεγείρει αγανάκτησιν. Γενική Ένωσις σιωπά. Συνεργασθείτε, αναλάβετε πρωτοβουλίαν, οδηγήσατε, τηλεγραφήσατε, γράψατε”¹³⁹. Η “Γενική” απαντά αυτή τη φορά με δύο ανακοινωθέντα μέσω της εφ. *Πατρίς*. Με το πρώτο μάλιστα εξαγγέλει ουσιώδεις βελτιώσεις του νόμου 2145, αυτές που αναφέραμε παραπάνω¹⁴⁰ ενώ συγχρόνως “οπαδοί της αυτής ενώσεως ετηλεγράφουν εκ των επαρχιών εις τας αυτάς εφημερίδας ευγνωμονούντες την επίσημον πολιτείαν δια την πατρικήν μέριμναν”¹⁴¹. Ακολούθησε η ακόλουθη επιστολή του συλλόγου Ιωαννίνων προς την “Γενική”:

“Κύριε Πρόεδρε

Κατ’ απόφασιν του Διοικητικού Συμβουλίου του ημετέρου Συλλόγου προαγόμεθα να γνωρίσωμεν υμίν τα εξής:

Λυπούμεθα διότι μέχρι σήμερον δεν ηξιώθημεν παρ’ υμών απαντήσεως εις το από 6 τρέχοντος μηνός τηλεγράφημα ημών. Ελάβομεν γνώσιν των δύο τελευταίων ανακοινωθέντων υμών των δημοσιευθέντων εις την Πατρίδα. Είνε ακατανόητος εις ημάς η σπουδή υμών προς δημοσίευσιν του πρώτου

¹³⁹ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 6, 30-7-1920, σελ. 6. Η σύνθεση του ΔΣ του συλλόγου Ιωαννίνων ήταν η εξής: Πρόεδρος: Κ. Σφάγγος. Γραμματέας: Ν. Τζούφης. Μέλη: Ευάγγ. Ζαγόρος, Δεβέκος και Νεον. Κουπάση.

¹⁴⁰ Εφ. *Πατρίς*, 15-3-1920.

¹⁴¹ *Ερμής*, τεύχ. 6, 30-7-1920, σελ. 6.

ανακοινωθέντος δι ου πομπωδώς εξηγγέλθησαν αι ουσιώδεις βελτιώσεις του νομοσχεδίου, τας οποίας ουδαμού ηδυνήθημεν ν' αποκαλύψωμεν. Προξένησε κατάπληξιν υμίν το δεύτερον ανακοινωθέν της 15 Μαρτίου. Εν αυτώ γρονθοκοπείται η λογική και το δίκαιον. Ομολογείται ότι το νομοσχέδιον εψηφίσθη εξ υφαρπαγής και εν αγνοία υμών ως και των κ.κ. βουλευτών, εν ω δε εγνωρίζετε καλώς την δυσμενεστάτην εντύπωσιν και αγανάκτησιν, ην προξένησεν εις τον διδασκαλικόν κόσμον, εν τούτοις εκπροσωπούντες κατά τεκμήριον νόμου σύμπαντα τον κλάδον αντί να διαμαρτυρηθήτε εντόνως και να συνεγείρετε τον κλάδον εις κοινήν δραστηρίαν ενέργειαν προς διόρθωσιν του κακού, συνιστάτε αποδοχήν αυτού και προσπαθείτε να ματαιώσητε πάσαν ιδέαν περί μεταρρυθμίσεως και άλλων και ιδία των 4 και 5 άρθρων των θιγόντων την τιμήν και το συμφέρον των εν υπηρεσία διδασκάλων¹⁴². Αποδοκιμάζωμεν εντόνως το ανακοινωθέν υμών τούτο. Δηλούμεν ότι διακόπτομεν πάντα δεσμόν μεθ' ημών. Τότε μόνον θέλομεν αναθεωρήσει την απόφασιν ημών ταύτην, όταν το Διοικητικόν Συμβούλιον της Γενικής Ενώσεως σπεύση τάχιστα και αναλάβει πρωτοβουλίαν και συνεργασίαν προς άμεσον μεταρρυθμισιν του νόμου δια της άρσεως της διαβαθμίσεως και του υποβιβασμού ή υποβάλη την παραίτησιν του. Η ληφθησομένη μία των δύο τούτων αποφάσεων δέον να δημοσιευθή το ταχύτερον δια του αθηναϊκού τύπου. Εις την απόφασιν ημών ταύτην προβαίνομεν μετά βαθυτάτου ψυχικού άλγους. Τα Ιωάννινα επρωτοστάτησαν εις την ιδέαν της ιδρύσεως της Γενικής Ενώσεως και ταύτα πρώτα ίσως αποκηρύττουσι ταύτην.

Τα χρυσά όνειρα και αι ελπίδες αι στηριχθείσαι επ' αυτής απεδείχθησαν φρούδοι. Επειδή δε τρομάζομεν προ της ιδέας ότι ο κλάδος μένων ασύντακτος και ανοργάνωτος θα καταβαραθρωθεί ηθικώς και υλικώς και θα επαναπέση και πάλιν εις τας αγκάλας παλαιού ή και νέου εκμεταλευτού¹⁴³, δια τούτο μετά

¹⁴² Πρόκειται για τα άρθρα που θεσμοθετούν το ειδικό μισθολόγιο και τον βαθμολογικό υποβιβασμό.

¹⁴³ Αναφέρεται προφανώς στον Ευάγγ. Λαχανοκάρδη.

θάροους και εν πλήρει συναισθήσει των ευθυνών τολμών και απαιτούμεν παρ' ημών [να παραδώσετε] εις χείρας νεανικάς και μάλλον στιβαράς, ίνα διασωθή η Γενική Ένωσις, ην μετά τόσον μόχθων ιδρύσαμεν.

Πάσα ημέρα παρερχόμενη είνε ολεθρία δια το ζήτημα και καθιστώμεν υμάς υπευθύνους απέναντι και ημών ως ατόμων και της όλης εκπαιδεύσεως, ήτις δια του ψηφισθέντος νόμου στραγγαλίζεται και ταπεινούται”¹⁴⁴.

Με την επιστολή του αυτή ο σύλλογος Ιωαννίνων κόβει τους δεσμούς του με τη “Γενική” χωρίς να επιστρέφει στην “Πανελλήνιο”. Στο εξής θα εκδίδει ανακοινώσεις, οι οποίες θα απευθύνονται πλέον άμεσα προς τους δασκάλους όλης της χώρας και την ευρύτερη κοινωνία τονίζοντας ότι ο νόμος 2145 συνιστά “ηθικήν και οικονομικήν ταπείνωσιν και οπισθοδρόμησιν”¹⁴⁵. Η αντίδραση του συλλόγου Ιωαννίνων βρίσκει απήχηση τόσο σε μεμονωμένα στελέχη όσο και σε άλλους δασκαλικούς συλλόγους. Ενδεικτικά προς το τέλος Μαρτίου ο Κ. Δραγώτης, δημοδιδάσκαλος Αθηνών που συνετέλεσε σημαντικά στη σύμπληξη της “Γενικής”, στέλνει στο σύλλογο Ιωαννίνων το εξής τηλεγράφημα: “Γεροντική εγωπληξία περιφρονεί υποδείξεις μας. Κίνδυνος μερικής άρσεως υποβιβασμού. Αδυνατώ επέμβω”¹⁴⁶. Το τηλεγράφημα εκφράζει εύγλωττα την προϊούσα απομόνωση του Δ.Σ. της “Γενικής” από τα στελέχη που τη στήριξαν. Από μια ανακοίνωση επίσης της ίδιας της “Γενικής” στις αρχές Απριλίου μαθαίνουμε ότι σε αντιδράσεις παρόμοιες μ’ αυτές των Ιωαννίνων προχώρησε και ο σύλλογος Ηρακλείου: “Αι υπερβολαί και εξάψεις των εξ Ιωαννίνων και Ηρακλείου κ. συναδέλφων προεκάλεσαν δυσφορίαν εις τους υπηρεσιακούς και άλλους κύκλους και ευρέθημεν εις την αναπόδραστον ανάγκην να παράσχωμεν εξηγήσεις εις την κυβέρνησιν, ήτις δεν συγκινείται

¹⁴⁴ Εγκύκλιος του συλλόγου Ιωαννίνων υπ’ αριθμ. 3, *Ερμής*, τεύχ. 6, 30-7-1920, σελ. 6-7.

¹⁴⁵ Από την εγκύκλιο υπ’ αριθμ. 5 του συλλόγου Ιωαννίνων, *Ερμής*, τεύχ. 5, 15-7-1920, σελ. 5.

¹⁴⁶ Βλ. σχόλιο, *ό.π.*, τεύχ. 6, 30-7-1920, σελ. 6 και επιστολή Κ. Δραγώτη, *ό.π.*, τεύχ. 9, 15-9-1920, σελ. 7.

από τοιαύτας εξάψεις”¹⁴⁷. Στην ίδια ανακοίνωση διαφαίνεται και η δυσφορία του υπουργείου Παιδείας, η οποία δεν άργησε να εκδηλωθεί και έμπρακτα: Με το υπ’ αριθμ. 17501 έγγραφο του προς τον Σ. Καλλιάφα —διευθυντή του διδασκαλείου Ιωαννίνων, στο πρότυπο του οποίου εργάζονταν οι Κ. Σφάγγος και Ν. Τζούφης— έδωσε εντολή να απολογηθούν οι εν λόγω δάσκαλοι, διότι η υπ’ αριθμ. 5¹⁴⁸ ανακοίνωση του συλλόγου τους χαρακτηρίζεται από “ανειλικρίνεια, ανευλάβια προς τας προϊσταμένας Αρχάς και πνεύμα στασιαστικόν”. Ο Σ. Καλλιάφας αρνήθηκε να γνωμοδοτήσει θεωρώντας ότι το ζήτημα, ως συνδικαλιστικό, δεν εμπίπτει στη δικαιοδοσία του¹⁴⁹. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο παραβλέποντας την, αναγκαία από το νόμο, γνωμοδότηση προχώρησε (18 Ιουνίου 1920) σε απολύσεις όλων των μελών του Δ.Σ. του συλλόγου Ιωαννίνων. Ως αιτιολογικό των απολύσεων το σχετικό Βασιλικό Διάταγμα θα αναφέρει την “διαγωγήν ασυμβίβαστον προς το αξίωμα του διδασκάλου ανεπιδέκτου βελτιώσεως”¹⁵⁰. Ο Αντώνης Καραγιάννης μέσω του *Ερμή* υποστηρίζει ότι η “Γενική” έλαβε ενεργό μέρος στην δίωξη των Ιωαννιτών δασκάλων: κατά την εκδίκαση της υπόθεσης κατέθεσε στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο τα δύο τηλεγραφήματα και το έγγραφο που της έστειλε ο Σύλλογος Ιωαννίνων, τα οποία και χρησιμοποιήθηκαν ως ενοχοποιητικά στοιχεία. Το ίδιο υποστηρίζει και ο *Ριζοσπάστης* σε σχόλιό του που επιτίθεται και κατά του

¹⁴⁷ Βλ.ό.π., τεύχ. 3, 15-6-1920, σελ. 7.

¹⁴⁸ Ένα μικρό απόσπασμα της ανακοίνωσης αυτής παραθέτουμε στη συνέχεια της εργασίας μας.

¹⁴⁹ Βλ. ό.π., τεύχ. 13, 15-11-1920, σελ. 6. Σχετικά με τη στάση του Σ. Καλλιάφα στο ζήτημα αυτό βλ. και Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία. Όψεις του Μεσοπολέμου*. Αθήνα, Ο Πολίτης, 1990, σελ. 33-34.

¹⁵⁰ Οι ακριβείς ποινές θα είναι οι ακόλουθες: Ο Κ. Σφάγγος και η Νεον. Κουπάρη απολύονται για ένα μήνα ο Δεβέκος για δύο μήνες και οι Ν. Τζούφης και Ευάγγ. Ζαγόρος οριστικά. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο βασίστηκε στη διάταξη 787 που αποτελεί τροποποίηση του άρθρου 28 του ν. ΒΤΜΘ / 1895. Η παραπάνω διάταξη ωστόσο αναφέρεται στον ιδιωτικό βίο ενώ οι ενέργειες των συγκεκριμένων δασκάλων αναφέρονται στον δημόσιο βίο και τα κοινά συμφέροντα, βλ. *Ερμή*, τεύχ. 5, 15-7-1920, σελ. 5.

Γληνού, και Δελμούζου οι οποίοι “αντί να υπογράψουν την παραίτησίν των προς τον εκλαμπρότατον Δίγκαν, την στιγμήν που αυτός έρπων προ του κ. Χάρακα, υπέγραψε την παύσιν και την τιμωρίαν των φωτισμένων τούτων δημοδιδασκάλων, επλειοδότησαν εις τας αντιδραστικάς ενεργείας του αντιδραστικού Δίγκα”¹⁵¹.

Αν ωστόσο οι εμπνευστές των απολύσεων στόχευαν να σταματήσουν με αυτό τον τρόπο την αντίδραση των δασκάλων στο νομοσχέδιο καταφανώς απέτυχαν. Οι απολύσεις ηρωοποίησαν τους Ιωαννίτες και τους ανέδειξαν σε σύμβολα της δασκαλικής αντίστασης. Ο σύλλογός τους ανέλαβε να τους πληρώνει για όσο διάστημα μείνουν εκτός υπηρεσίας, το περιοδικό *Ερμής* που εκδόθηκε την ίδια περίοδο κάλεσε τους δασκάλους της χώρας να συνδράμουν οικονομικά το σύλλογο Ιωαννίνων και η “Γενική” ακόμα θα αναγκαστεί να ανταποκριθεί στο κλίμα που, ενάντια στις προθέσεις της, είχε διαμορφωθεί και να καλέσει τον Ν. Τζούφη να αναλάβει επί μισθό τη Γραμματεία της¹⁵². Χαρακτηριστική αυτού του κλίματος είναι η ακόλουθη περιγραφή του Ν. Τζούφη από τον υπέρμαχο της “Γενικής” και βενιζελικό εκδότη του *Εκπαιδευτικού Ερευνητή*, Χ. Κυριακάτο: “Μεταξύ των παρεπιδημούντων [σε ένα εκπαιδευτικό συνέδριο] συναδέλφων ήτο και ο εσχάτως τόσο γνωστός και δημοφιλής γενόμενος κ. Τζούφης, όστις ωμίλησε τρις. Τον παρουσιάζω με ολίγας λέξεις εν τη πεποιθήσει, ότι θα ευχαριστήσω όλους τους συναδέλφους. Είναι νεώτατος, αγαθώτατος την ψυχήν, οξύς την αντίληψιν και βαθύς την σκέψιν και πάρα πολύ μελετημένος. Επί πάσι δε έχει το φυσικόν δώρον της ευγλωττίας. Ομιλεί με τόσην ευχέριαν και χάριν, ώστε όχι μόνον να πείθη, αλλά και να συναρπάξει τους ακροατάς του. Ορμητικός και ευπαρρησίαστος, αλλ’ εν ταυτώ και σεμνός και συμπαθής και ευδιάλλακτος. Είναι εν ενί λόγω

¹⁵¹ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 6, 30-7-1920, σελ. 7 και *ό.π.*, τεύχ. 4, 30-6-1920, σελ. 8. Το σχόλιο του *Ριζοσπάστη* αναδημοσιεύεται στον *Ερμή*, τεύχ. 6, 1-8-1920, σελ. 7.

¹⁵² Βλ. “Το Β’ Συνέδριον των Δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Γ’, τεύχ. Ζ’ και Η’, Ιούλιος και Αύγουστος 1920, σελ. 201-206.

μία λεβεντιά του δημοδιδασκαλικού κόσμου, από εκείνας, τας οποίας ημείς οι προς το γήρας κλίναντες ευραινόμεθα να καμαρώνωμεν”¹⁵³.

¹⁵³ Βλ. “Συνέδριον Δημοδιδασκάλων της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Αθηνών”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 68, 15-9-1920, σελ. 227-228.

9. Οι τροποποιήσεις του νόμου 2145

Κάτω λοιπόν από την πίεση των γεγονότων η Γενική Ένωση αναγκάστηκε να ζητήσει ξανά από το υπουργείο Παιδείας να προχωρήσει σε βελτιώσεις του νόμου 2145. Οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν με την επίσκεψη των μελών του Διοικητικού της Συμβουλίου, στις 3 Μαΐου 1920, στο Βενιζέλο, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε. Ο Βενιζέλος έδωσε το “πράσινο φως” και ο υπουργός Παιδείας υπέβαλε στη βουλή σχετικό νομοσχέδιο¹⁵⁴. Εξαιρετικά γρήγορα, στις 15 Μαΐου, το νέο νομοσχέδιο ψηφίστηκε για να αποτελέσει το νόμο 2249¹⁵⁵. Στην εισηγητική έκθεση του νόμου διαβάζουμε ότι οι μεταβολές αφορούν κυρίως “την κατάταξιν των νυν εν υπηρεσία δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φύλων (...) και την διακανόνισιν της προαγωγής αυτών κατά τρόπον επιεικέστερον.” Τροποποιείται με άλλα λόγια κυρίως το άρθρο 5 του ν. 2145, το οποίο αναφερόταν στη διαβάθμιση και τις προαγωγές και το οποίο προκάλεσε τις περισσότερες αντιδράσεις. Οι βασικότερες αλλαγές είναι οι ακόλουθες:

α. Οι δημοδιδάσκαλοι διαβαθμίζονται και πάλι σε τρεις “τάξεις”, όμως αυτή τη φορά οι “τάξεις” είναι ισοπληθείς: κάθε μία περιλαμβάνει το 1/3 του συνολικού αριθμού. Έτσι μειώνεται ο αριθμός των δασκάλων που καθηλώνονται στην γ', δηλαδή στη μισθολογικά υποβαθμισμένη “τάξη”.

β. Οι ήδη υπηρετούντες κατατάσσονται σε αντίστοιχη βαθμίδα με αυτήν την οποία ήδη κατείχαν: οι πρωτοβάθμιοι στην πρώτη τάξη, οι δευτεροβάθμιοι στην δεύτερη και οι τριτοβάθμιοι στην τρίτη. Αίρεται δηλαδή ο βαθμολογικός υποβιβασμός που είχε επιπτώσεις τόσο μισθολογικές όσο και ηθικές.

¹⁵⁴ Βλ. σχόλιο, *Νεοελληνική Αγωγή*, τεύχ. 1, Μάιος 1920, σελ. 32.

¹⁵⁵ Ν. 2249 “Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών των νόμων 2145 και 1242β' περί δημοτικής εκπαιδεύσεως”, *ΦΕΚ* 142Α', 29-6-1920.

γ. Η προϋπηρεσία για τις προαγωγές υπολογίζεται πλέον στο ακέραιο και όχι κατά το ήμισυ, το 1/3 κλπ. όπως πριν. Η διάταξη αυτή επηρεάζει άμεσα το ύψος των μισθών στο βαθμό που αυτό είναι συνάρτηση της αρχαιότητας¹⁵⁶.

Οι αποδοχές με βάση τις νέες διατάξεις αποφασίστηκε να αρχίσουν από την 1η Ιουνίου 1920. Οι τροποποιήσεις όμως και πάλι αφορούσαν μόνο ορισμένες βαθμίδες και συγκεκριμένα: τους πρωτοβάθμιους και δευτεροβάθμιους δημοδιδασκάλους και τις πρωτοβάθμιες διδασκάλισσες¹⁵⁷. Οι τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι και οι δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες διδασκάλισσες έπρεπε να αρκεστούν στην ελπίδα της προαγωγής. Για τους υποδιδάσκαλους δεν υπήρχαν ούτε αυξήσεις, ούτε ελπίδα προαγωγής. Γι' αυτούς ο ν. 2249 δεν προέβλεπε τίποτε. Οι μισθοί τους συνέχιζαν να ρυθμίζονται με το ν. 2145. Ο Πίνακας 8α' [βλ. Παράρτημα Α] παρουσιάζει την εξέλιξη του τελικού μισθού ενός πρωτοβάθμιου υποδιδάσκαλου σε σχέση με την αντίστοιχη ενός πρωτοβάθμιου δημοδιδάσκαλου. Διαπιστώνουμε ότι η εξαιρετικά μεγάλη αρχική διαφορά τους (87,9%) μειώνεται κάπως με το ν. 2145 (70,2%), αλλά αυξάνεται ξανά με τον ν. 2249 για να ξεπεράσει την αρχική (121,2%). Ο μισθός του πρωτοβάθμιου δημοδιδάσκαλου γίνεται πλέον υπερδιπλάσιος του πρωτοβάθμιου υποδιδασκάλου και υπερτριπλάσιος του τριτοβάθμιου υποδιδασκάλου [βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 8β'). Οι μισθολογικές διαφορές, δηλαδή, εσωτερικά του δασκαλικού κόσμου, γίνονται εξαιρετικά μεγάλες: Η "ψαλίδα" μεταξύ κατώτερου και ανώτερου μισθού ανοίγει υπερβαίνοντας τη σχέση 1:3.

Εάν η μισθολογική σχέση μεταξύ δημοδιδασκάλων και υποδιδασκάλων φανερώνει τη σχετική υποβάθμιση των δευτέρων, οι απόλυτοι αριθμοί

¹⁵⁶ Βλ. ν. 2249, ό.π. Επίσης βλ. "Αι τροποποιήσεις των περί δημοτικής εκπαίδευσεως νόμων", *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Γ', τεύχ. Ε', Μάιος 1920, σελ. 156-160. Επίσης "Ερμηνευτική εγκύκλιος του νεοστί ψηφισθέντος νόμου περί Δημοτικής Εκπαίδευσεως", ό.π., σελ. 175-176. Πρβλ. "Η αισία λύσις", *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ', τεύχ. 64, 31-5-1920, σελ. 49.

¹⁵⁷ Βλ. ν. 2249, ό.π. Επίσης βλ. *Ερμής*, τεύχ. 2, 1 Ιουνίου 1920, σελ. 8.

φανερώνουν την εξαθλίωσή τους. “Εις την προπολεμικήν εποχήν” γράφει ο υποδιδάσκαλος Ιω. Σπηλιωτακόπουλος, “εξούσαν [οι υποδιδάσκαλοι] πολύ καλλίτερα με τας 70 δραχμάς, ενώ τώρα αι 180 δραχμαί κατά μέσον όρον ή μάλλον αι 150 δραχμαί μόλις επαρκούν δια την διατροφήν 2 ατόμων επί 10 ημέρας”, με αποτέλεσμα οι υποδιδάσκαλοι να βασιζονται στα “ ψυχία των χωρικών, με τα οποία εξευτελίζεται το διδασκαλικόν επάγγελμα”¹⁵⁸. Συμπληρώνοντάς τον ο (προφανώς τριτοβάθμιος) υποδιδάσκαλος Δημ. Σινάνης, γράφει πως τουλάχιστον “αι 150 δραχμαί κατά μήνα επαρκούν για 10 ημέρες και για δύο άτομα, αλλ’ αν είναι 130 και τα άτομα 6-7, το δε χωριό εις το οποίον υπηρετεί δε φημίζεται και τόσο για τη φιλοξενία του, τότε τι γίνεται;”¹⁵⁹.

Τις ατομικές διαμαρτυρίες συνοψίζει ένα συλλογικό υπόμνημα¹⁶⁰ που κατατέθηκε στο υπουργείο Παιδείας αμέσως μετά την ψήφιση του ν. 2249 και στο οποίο ξανασυναντάμε τη βασική στρατηγική των υποδιδασκάλων: “Να αναγνωρισθούν [οι υποδιδάσκαλοι] ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι, ακριβώς όπως έγινε και δια τους υποδιδασκάλους της Μακεδονίας”¹⁶¹. Το

¹⁵⁸ Ιω. Σπηλιωτακόπουλος, “Μία έκκλησις υπέρ των υποδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ´, τεύχ. 69, 30-9-1920, σελ. 243-244.

¹⁵⁹ Δημ. Σινάνης, Υποδιδάσκαλος Δραγουμάνου Ολυμπίας, “Το δίκαιον των υποδιδασκάλων”, ό.π., τεύχ. 70, 15-10-1920, σελ. 259-260. Βλ. επίσης τις επιστολές των υποδιδασκάλων Ανδρ. Παπαδόπουλου από το Πέτα Αχαΐας, Ιθωμίτη από το Λεοντάρι, Κ. Κόγκκου από το Δραμιζίο Τρικάλων καθώς και του Διευθυντή του σχολείου Τραχήλας, Ιωάννη Κοντέα· βλ. ό.π., τεύχ. 65, 15-6-1920, σελ. 177-178. Επίσης την θετική στάση των περιοδικών στα δημοσιεύματα “Δικαιοσύνην δια τους υποδιδασκάλους”, *Ερμής*, τεύχ. 9, 15-9-1920, σελ. 1 και “Υπέρ των Υποδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ´, τεύχ. 69, 30-9-1920, σελ. 242-243.

¹⁶⁰ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 3, 15-6-1920, σελ. 7.

¹⁶¹ Στις νέες χώρες (Ηπειρο, Μακεδονία, Θράκη) υπήρχαν δυο κατηγορίες υποδιδάσκαλοι: πτυχιούχοι από τα διδασκαλεία Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, και μη πτυχιούχοι. Από τους πτυχιούχους όσοι είχαν βαθμό “άριστα” ή “λίαν καλώς” και δεκαετή υπηρεσία αναγνωρίστηκαν με το ν. 402 του 1914, ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι χωρίς κανένα φραγμό για την περαιτέρω προαγωγή τους ως αναγνώριση της εθνικής προσφοράς τους· σχετικά βλ. ν. 402/20-11-1914 “περί

υπόμνημα των υποδιδασκάλων, που υποβάλλεται αυτόνομα και όχι δια μέσου των ενώσεων, δεν είναι το μόνο που δηλώνει την απώλεια εμπιστοσύνης προς την “Γενική” και την “Πανελλήνιο”. Ταυτόχρονα εμφανίζονται οι πρώτες κινήσεις για αυτόνομη οργάνωση των υποδιδασκάλων: “Οι υποδιδάσκαλοι Πατρών συνέστησαν ίδιον Σύλλογον, προσκαλούν δε τους απανταχού υποδιδασκάλους να τους μιμηθούν, ίνα ενούμενοι καθ’ όλον το κράτος επιδιώξουν μόνοι των την βελτίωσιν της θέσεώς των (...) [καθότι] είνε αληθές ότι η πλειονότης των δημοδιδασκάλων διάκειται συμπαθέστατα προς τους τόσο σκληρώς παραγκωνισθέντας υποδιδασκάλους, πλην αι ποικιλώνυμοι Ενώσεις μας πέραν της εκφράσεως απλής ευχής υπέρ των δικαίων των και της γενναίας εκμεταλλεύσεώς των ουδέν έπραξαν”¹⁶².

Τελικά, μέσα από τις αλληπάλληλες τροποποιήσεις του νόμου, παρέμειναν ανικανοποίητοι οι τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι, οι δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες διδασκάλισσες και κυρίως οι υποδιδάσκαλοι όλων των κατηγοριών. Όλοι οι παραπάνω έχασαν, λοιπόν, και τα τελευταία ίχνη της εμπιστοσύνης τους προς τις δύο ενώσεις και κυρίως προς την “Γενική”, η οποία σήκωσε το βάρος των διαπραγματεύσεων. Αλλά και όσοι ικανοποιήθηκαν (στο βαθμό που οι μισθοί τους σχεδόν διπλασιάστηκαν), δηλ. οι πρωτοβάθμιοι και δευτεροβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι και οι πρωτοβάθμιες διδασκάλισσες, απέδιδαν το “αίσιον” τέλος περισσότερο στην αντίδραση των τοπικών συλλόγων παρά στην δράση της “Γενικής”, το κύρος της οποίας είχε πλέον τρωθεί ανεπανόρθωτα.

κυρώσεως του από 19 Αυγούστου έ. έ. Β. Δ. περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως των νέων χωρών”, ΦΕΚ 348 Α', 25-11-1914.

¹⁶² Βλ. Ερμής, τεύχ. 15, 15-12-1920, σελ. 8.

10. Η αποτυχία της “Γενικής”

Η “Γενική” προσπάθησε να αποκαταστήσει την εικόνα της οργανώνοντας ένα πανελλαδικό συνέδριο¹⁶³. Οι εργασίες του συνεδρίου έγιναν στην Αθήνα (5-7 ως 12-7-1920) με τη συμμετοχή 31 αντιπροσώπων από διάφορες περιοχές της χώρας [Παράρτημα Β, Πίνακας 2]¹⁶⁴. Παραθέτουμε στη συνέχεια τα βασικότερα σημεία του συνεδρίου:

1. Οι αντιπρόσωποι ενέκριναν τα πεπραγμένα του Δ.Σ. υπερψηφίζοντας το εξής κείμενο: “Η συνέλευσις των αντιπροσώπων των διδασκάλων του Πανελληνίου εκφράζει την ευαρέσκειαν και επιδοκιμασίαν προς το Δ.Σ. της Γενικής Ενώσεως, δια τον δεξιόν, αξιοπρεπή και νομιμόφρονα χειρισμόν του οικονομικού ζητήματος των διδασκάλων”.

2. Τροποποιήθηκε το καταστατικό σε δυο σημεία: α) στο Δ.Σ. θα συμμετέχουν οπωσδήποτε δυο διδασκάλισσες κι ένας υποδιδάσκαλος (ρύθμιση που στοχεύει εμφανώς να μειώσει τις αντιδράσεις των αδικημένων κατηγοριών) και β) οι επαρχιακοί σύλλογοι απαγορεύεται ρητώς να πολιτεύονται (ρύθμιση που απαντάει με τρόπο διοικητικό στην εξέγερση των τοπικών συλλόγων).

¹⁶³ Ο Ριζοσπάστης αποκάλεσε το συνέδριο “κατά παραγγελία συνέδριο του κ. Δίγκα”, βλ. τη σχετική επιστολή-απάντηση σ’ αυτό το χαρακτηρισμό του Ανδρέα Καλογήρα, αντιπροσώπου στο συνέδριο, εφ. *Πατρίς*, 13-7-1920.

¹⁶⁴ Λεπτομέρειες για το συνέδριο βλ. “Το Β’ Συνέδριον των Δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Γ’, τεύχ. Ζ’ και Η’, Ιούλιος και Αύγουστος 1920, σελ. 201-206 και εφ. *Πατρίς* 13-7-1920. Πρβλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ’, τεύχ. 66, 1-7-1920, σελ. 195-196· “Εκπαιδευτική Κίνηση”, *Νεοελληνική Αγωγή*, τεύχ. 2-3, Ιούνιος-Ιούλιος 1920, σελ. 86-87· Τέλλης Ράλλης, “Από το Γενικό Συνέδριο των δασκάλων του λαϊκού σχολείου”, *ό.π.* Σχόλιο, εφ. *Νέος Κόσμος*, αναδημοσιευμένο στον *Ερμή*, τεύχ. 6, 30-7-1920, σελ. 8. Τα παραθέματα στη συνέχεια του κεφαλαίου προέρχονται από τα παραπάνω δημοσιεύματα.

3. Προτάθηκε στην “Πανελλήνιο” η επανένωση των δύο ενώσεων. Σχετικές διαπραγματεύσεις έγιναν στις 10 Ιουλίου. Η “Πανελλήνιος” επιφυλάχθηκε να απαντήσει μετά το συνέδριο που θα οργάνωνε τον Αύγουστο.

4. Σε συνάντηση αντιπροσωπείας του συνεδρίου με τον υπουργό Παιδείας εκφράσθηκε η “ευγνωμοσύνη του κλάδου προς την Σεβαστήν Κυβέρνησιν δια το ενδιαφέρον και την μέριμναν, την οποίαν έδειξε προς την λαϊκήν εκπαίδευσιν δια της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως και της επιψηφίσεως του τελευταίου νόμου”. Ο Δίγκας απάντησε πως “η κυβέρνησις των Φιλελευθέρων ταχέως θα επανέλθη προνοούσα δια τον δημοδιδάσκαλον, διότι δια του ψηφισθέντος νόμου δεν φρονεί ότι ολοκληρωτικώς εξεπλήρωσε το καθήκον της απέναντι ενός κλάδου, εξ ου αναμένει την ηθικήν ανάπτυξι της μεγαλυνομένης Πατρίδος”.

5. Αποφασίσθηκε να κληθεί ο απολυμένος συνδικαλιστής των Ιωαννίνων Ν. Τζούφης για να αναλάβει με μισθό την γραμματεία της ένωσης. Ο Ν. Τζούφης, όμως, αρνήθηκε την προσφορά.

Είναι φανερό ότι όλα τα σημεία: το άνοιγμα του Δ.Σ. στις διδασκάλισσες και τους υποδιδασκάλους, η πρόταση στον Τζούφη, το ψήφισμα, κλπ. αποτελούσαν μια προσπάθεια της “Γενικής” να επανακτήσει την εμπιστοσύνη των δασκάλων και το τρωθέν κύρος της και να πείσει ότι αυτή “μόνη αντιπροσωπεύει πραγματικώς τον διδάσκαλον”. Το συνέδριο λοιπόν έκλεισε τις εργασίες του με διάχυτη αισιοδοξία και ελπίδες για μια νέα ανάπτυξη της “Γενικής”.

Το νέο Δ.Σ. [βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας 1] όμως θα “εξαφανιστεί” για πέντε ολόκληρους μήνες. Κι όταν τέλος θα εμφανιστεί, στις 1 Δεκεμβρίου 1920, θα το κάνει μόνο και μόνο για να δηλώσει ότι “στερείται της τε υλικής και ηθικής υποστηρίξεως” των δασκάλων και γι’ αυτό υποβάλλει την παραίτησή του¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Βλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ', τεύχ. 74, 15-12-1996, σελ. 323.

Η απόφαση των μελών του Δ.Σ. της “Γενικής” να παραιτηθούν μοιάζει ανεξήγητη. Ξαφνιάζει αυτή η άνευ όρων παραίτηση ατόμων που χρησιμοποίησαν κάθε μέσο για να αναδειχθούν και να παραμείνουν οι μόνοι εκφραστές του δασκαλικού κόσμου. Η κίνηση τους όμως ερμηνεύεται επαρκώς, αν λάβουμε υπόψην τρία σημαντικά γεγονότα που συνέβησαν στο πεντάμηνο που μεσολάβησε ανάμεσα στο συνέδριο και την παραίτηση. Πρόκειται για την εμφάνιση του περιοδικού *Ερμής*, την πρωτοβουλία του συλλόγου δασκάλων της Κορίνθου και την ριζική αλλαγή του πολιτικού σκηνικού.

10.1. Το περιοδικό “Ερμής”

Το περιοδικό “Ερμής” εκδόθηκε στη Χαλκίδα από το δάσκαλο Αντώνη Καραγιάννη. Το πρώτο του τεύχος κυκλοφόρησε στις 15 Μαΐου 1920. Ο *Ερμής* αποτέλεσε τομή στην ιστορία των εκπαιδευτικών εντύπων γιατί διεκδίκησε επάξια τον τίτλο του πρώτου συνδικαλιστικού δασκαλικού περιοδικού. Αντίθετα με τα προηγούμενα εκπαιδευτικά περιοδικά, ενδιαφέρθηκε ελάχιστα για τα παιδαγωγικά ζητήματα και καθόλου για τα ζητήματα διδακτικής. Αντιθέτως επικεντρώθηκε στα συνδικαλιστικά ζητήματα των δασκάλων. Ο στόχος του ορίζεται ξεκάθαρα από την πρώτη σελίδα του πρώτου τεύχους του. Αφού παρατηρεί ότι όλες οι κοινωνικές ομάδες —“εφοπλιστές, έμποροι, εργάτες”— έχουν πλέον οργανωθεί και προασπίζουν συλλογικά τα συμφέροντά τους, επισημαίνει ότι οι δάσκαλοι “αστοχήσαντες εν τη προσπάθεια των προς επαγγελματικήν οργάνωσιν υπελείφθησαν (...) εν τη κοινωνική των σταδιοδρομία.” Έτσι “άοπλοι” και “ανοργάνωτοι” είναι “προωρισμένοι να ηττηθούν και να αδικηθούν (...) όταν αύριο θα μοιράζονται τον κοινωνικόν αγρόν οι μαχηταί της σήμερον.” Στη συνέχεια δηλώνει πως στόχος τῆς είναι να σταθεί “εν τη πρώτη γραμμῇ των επαγγελματικῶν μας επιχειρήσεων” και υπόσχεται να γίνει “ὁ γνησιώτερος διερμηνεὺς ὅλης τῆς

επαγγελματικής μας ιδεολογίας”¹⁶⁶. Η εμφάνισή του *Ερμή* σ’ αυτή τη συγκεκριμένη περίοδο δεν είναι βεβαίως τυχαία. Είναι η περίοδος που το κύρος της “Γενικής” αμφισβητείται έντονα λόγω της πορείας του μισθολογικού και της υπόθεσης των Ιωαννίνων. Ο *Ερμής* εξέφρασε (και μορφοποίησε) αυτή την αμφισβήτηση, την οποία αδυνατούσαν να εκφράσουν τα δύο προϋπάρχοντα περιοδικά (ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* και η *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*) τόσο λόγω της θετικής τους στάσης έναντι της Κυβέρνησης και της “Γενικής”, όσο και λόγω του πρωταρχικά παιδαγωγικού και διδακτικού τους προσανατολισμού. Η εμφάνιση νέων εντύπων ήταν για τούτο εξαιρετικά πιθανή. Όντως το αίτημα για ένα έντυπο που να εκφράζει τη δυσαρέσκεια των δασκάλων και την κρίση των δύο ενώσεων είχε τεθεί από τους δασκάλους των Ιωαννίνων κατά την διάρκεια της σύγκρουσής τους με την “Γενική”¹⁶⁷. Το έντυπο αυτό δεν εκδόθηκε τελικά, εξαιτίας ίσως της εμφάνισης του *Ερμή* την ίδια περίοδο¹⁶⁸. Τέσσερις μήνες αργότερα, τον Οκτώβρη του 1920, έκαναν την εμφάνισή τους δύο ακόμα περιοδικά. Ο *Εκπαιδευτικός Οδηγός* που εξέδωσε στη Λαμία ο Επαμεινώνδας Γκαβέρας και η *Ένωσις* που εξέδωσε ο Σύλλογος Δασκάλων Θεσσαλονίκης. Λίγο αργότερα εκδόθηκε κι ένα τέταρτο από τον Αριστοτέλη Ράλλη, ο *Διδασκαλικός Αγών*¹⁶⁹. Όλα αυτά τα περιοδικά εξέφραζαν τις νέες αναζητήσεις. Η τάση λοιπόν ήταν

¹⁶⁶ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 1, 15-5-1920, σελ. 1.

¹⁶⁷ Βλ. Β. Παπαλεξαντρή, “Προς τους κ.κ. συναδέλφους Ιωαννίνων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ’, τεύχ. 15-6-1920, σελ. 178.

¹⁶⁸ Η εκτίμηση αυτή ενισχύεται και από την συγχαρητήρια επιστολή που έστειλε ο Ευάγγελος Ζαγόρος, μέλος του Δ. Σ. του συλλόγου Ιωαννίνων, στον Αντ. Καραγιάννη για την έκδοση του *Ερμή*, βλ. *Ερμής*, τεύχ. 7, 15-8-1920, σελ. 6.

¹⁶⁹ Την ύπαρξη των τριών περιοδικών (*Εκπαιδευτικός Οδηγός*, *Ένωσις* και *Διδασκαλικός Αγών*) γνωρίζουμε από αναφορές σε άλλα περιοδικά (*Ερμής*, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, *Παιδαγωγός*) δεν μπορέσαμε όμως να εντοπίσουμε κάποια τεύχη τους. Δεν γνωρίζουμε ούτε πότε σταμάτησε η έκδοσή τους ούτε πόσα τεύχη συνολικά εκδόθηκαν. Πρέπει πάντως να ήταν βραχύβια αφού μετά το 1922 δεν συναντάμε αναφορές σε αυτά.

γενικότερη. Το περιοδικό όμως που αναδείχθηκε ως άτυπο όργανο του δασκαλικού κόσμου ήταν ο *Ερμής*. Ίσως επειδή ήταν το πρώτο αυτού του είδους. Ίσως επειδή εκδιδόταν ανελλιπώς κάθε δεκαπενθήμερο, καταφέροντας έτσι να παρακολουθεί και να σχολιάζει έγκαιρα τις εξελίξεις. Ίσως πάλι επειδή δημοσίευε κατά προτεραιότητα επιστολές δασκάλων, πράγμα που έκανε τους τελευταίους να το νοιώσουν ως δικό τους έντυπο. Ίσως τέλος επειδή ο Καραγιάννης ήξερε ακριβώς που στόχευε όταν όλοι οι άλλοι τελούσαν εν συγχύσει. Ίσως όλα τα παραπάνω¹⁷⁰. Πάντως ήδη μέσα στους μήνες του καλοκαιριού αρκετοί δάσκαλοι με επιστολές τους άρχισαν να αποδίδουν στον *Ερμή* (και στον εκδότη του Αντ. Καραγιάννη) την ηγεσία του κλάδου. Ο *Ερμής* αποδέχεται την ιδιότητα και ταυτόχρονα επιτίθεται στις δυο Ενώσεις: “Ο *Ερμής* ευχαρίστως θα γίνη ο διερμηνεύς της διδασκαλικής γνώμης εν σχέσει προς την επαγγελματικήν μας οργάνωσιν. Και δια ν’ ανοίγη η συζήτησις, διατυπώνομεν την γνώμην, όπως επιδιωχθή η σύμπηξις νέας Ενώσεως και επί νέων βάσεων, και εκφράζομεν την ευχήν όπως ο κλάδος ταχέως ευρεθή προ της παραιτήσεως των Διοικητικών Συμβουλιών και των δύο υφισταμένων **μόνον κατά τεκμήριον νόμου** Ενώσεων”¹⁷¹. Η Γενική Ένωση, λοιπόν, αλλά και η “Πανελλήνιος”, έχουν πλέον απέναντί τους ένα έντυπο με απήχηση στο δασκαλικό κόσμο, που ασκεί σταθερά εναντίον τους αυστηρή και απορριπτική κριτική.

Αν προσπαθήσει κανείς να ανιχνεύσει την ιδεολογική ταυτότητα του *Ερμή* των τριών πρώτων χρόνων θα βρεθεί σε δύσκολη θέση. Θα έχει να αντιμετωπίσει ένα αμάλγαμα προαστικών και αστικών αντιλήψεων

¹⁷⁰ Κατά τα πρώτα δύο έτη της έκδοσής του, που έπαιξε το ρόλο του εκφραστή του δασκαλικού κόσμου, ο *Ερμής* απέκτησε συνολικά 1.162 συνδρομητές. Τα στοιχεία αυτά δίνει ο ίδιος ο *Ερμής* για να δείξει ότι οι συνδρομές δεν επαρκούν για να καλύψουν τα έξοδα έκδοσης του περιοδικού. Ωστόσο, αν δεχθούμε ότι τα στοιχεία είναι σωστά, οι συνδρομές αυτές είναι πολλές σε μια εποχή που ο συνολικός αριθμός των δασκάλων δεν ξεπερνούσε τις 10.000.

¹⁷¹ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 10, 30-9-1920, σελ. 6 (η υπογράμμιση του συντάκτη).

διαποτισμένο με ένα ιδιότυπο επαναστατικό ύφος (μείγμα δικανικής και σοσιαλιστικής ρητορείας). Παραθέτουμε, ενδεικτικά, τρία παραδείγματα.

Πρώτο: Η στάση του απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα που την εποχή εκείνη αποτελούσε ένα κριτήριο πολιτικοϊδεολογικής ταυτότητας. Ο Ερμής, δηλαδή ο εκδότης του Αντ. Καραγιάννης, χρησιμοποιούσε στα ανυπόγραφα κείμενα έναν τύπο απλής καθαρεύουσας. Επιπλέον, μέχρι τον Απρίλιο του 1923 που τελειώνει η πρώτη περίοδος της μελέτης μας, εντοπίσαμε τέσσερα σχόλια υπέρ της καθαρεύουσας¹⁷². Είναι λοιπόν φανερό ότι ο Αντ. Καραγιάννης προτιμούσε την καθαρεύουσα. Αυτό όμως δεν τον εμπόδιζε να δημοσιεύει κείμενα δασκάλων που τάσσονταν τόσο υπέρ της καθαρεύουσας όσο και υπέρ της δημοτικής¹⁷³. Δεν τον εμπόδιζε επίσης να επιδιώκει τη συνεργασία και των δυο πλευρών υποβαθμίζοντας την αξία του γλωσσικού¹⁷⁴.

¹⁷² Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 7, 15-6-1920, σελ. 8· τεύχ. 10, 30-9-1920, σελ. 6· τεύχ. 40, 30-12-1921, σελ. 7· τεύχ. 43, 15-2-1922, σελ. 8.

¹⁷³ Από την έκδοση του *Ερμή* ως το 3ο συνέδριο της ΔΟΕ, τον Απρίλιο του 1923, δημοσιεύτηκαν τρία κείμενα δασκάλων που τάσσονταν ανοιχτά υπέρ της καθαρεύουσας και εννέα που τάσσονταν ανοιχτά υπέρ της δημοτικής. Δεν προσμετρήσαμε τα κείμενα που παίρνουν έμμεσα θέση δια της γλώσσας που χρησιμοποιούν. Δεν προσμετρήσαμε επίσης ορισμένα κείμενα μη δασκάλων που τάσσονταν υπέρ της καθαρεύουσας. Τέλος δεν συμπεριλάβαμε τα σχόλια του *Ερμή* που τάσσονταν υπέρ της καθαρεύουσας και τα οποία παραθέτουμε στην προηγούμενη υποσημείωση. Υπέρ της καθαρεύουσας θα ταχθούν οι ακόλουθοι αρθρογράφοι: Ιάκ. Δραγάτης, *Ερμής*, τεύχ. 14, 30 Νοεμβρίου 1920, σελ. 6. Τρύφων Χ. Παπαθανασίου (Βούτυρον Καρπενησίου), *ό.π.*, τεύχ. 26, 30-5-1921. Παπαθανασίου Τρύφων “Επί του αιωνίου ζητήματος”, *ό.π.*, τεύχ. 43, 15-2-1922, σελ. 5-6. Υπέρ της δημοτικής οι ακόλουθοι: Ιω. Σταυρακάκις (Χίος), *ό.π.*, τεύχ. 9, 15-9-1920, σελ. 7. Κ. Σ. Δραγώτης, “Απολογία Ρυπαρογράφου”, *ό.π.*, τεύχ. 16, 30 Δεκεμβρίου 1920, σελ. 7-8. Κ. Λ. Θεοδωρόπουλος (Βόλος), *ό.π.*, 26, 30-5-1921. Φωτόπουλος Ιω., *ό.π.*, 31, 15-8-1921, σελ. 4-5. Χαρτουλάρης Δημήτριος (Χίος), *ό.π.*, 33, 15-9-1921, σελ. 3-5. Ριζοσπαστικός, *ό.π.*, τεύχ. 37, 15-11-1921, σελ. 2. Κ. Σ. Δραγώτης, “Το αιώνιο ζήτημα”, *ό.π.*, τεύχ. 40, 30-12-1921, σελ. 4-5. Χρ. Ράικος, “Ναι, να καούν”, *ό.π.*, σελ. 5-6. Ιω. Φωτόπουλος, “Το αλφαβητάρι”, *ό.π.*, σελ. 6-7.

¹⁷⁴ Βλ. π.χ. την απάντηση του Καραγιάννη στην επιστολή του Ιω. Σταυρακάκι (βλ. προηγούμενη υποσημείωση) ο οποίος τον ψέγει για την γλώσσα που χρησιμοποιεί “Η αποτίναξις της πολιτικής

Ο Καραγιάννης λοιπόν απέφευγε να ξεκαθαρίσει απολύτως τη στάση του. Ακόμα κι όταν κάτω από την πίεση των πραγμάτων αναγκαστεί, τον Απρίλιο του 1923, να πάρει ξεκάθαρη στάση για τη γλώσσα των αναγνωστικών του δημοτικού θα προσπαθήσει να συνδυάσει και τις δυο απόψεις: “Έχω λοιπόν την γνώμη ότι τα βιβλία της α΄ και β΄ τάξεως πρέπει να συγγράφονται εις την συνήθη γλώσσαν. Τα της γ΄ και δ΄ επίσης εις την συνήθην με την διαφοράν όπως οι εν αυτοίς απαντώντες τύποι μορφωμένων ανθρώπων μεταχειρίζονται τον καθαρεύοντα λόγον και τέλος τα της ε΄ και στ΄ εις την καθαρεύουσαν με την παρατήρησιν όπως οι εν αυτοίς απαντώντες λαικοί τύποι μεταχειρίζονται την καθομιλουμένην”¹⁷⁵.

Δεύτερο: *Η στάση του απέναντι στις σχέσεις των δύο φύλων.* Θα συναντήσουμε τον Καραγιάννη να επιχειρηματολογεί κατά της ισότητας των δύο φύλων και μάλιστα με επιχειρήματα βιολογικής τάξης: “Η γυναίκα έχει ακοήν αμβλυτέραν του ανδρός και δια τούτο δεν έχομεν μεγάλας συνθέτιδας. Η όρασις της γυναικός είνε ασθενεστέρα της του ανδρός και δια τούτο η ιστορία δεν ομιλεί περί μεγάλων ζωγράφων γυναικών. Η γυναίκα υπολείπεται του ανδρός κατά την ποσότητα του αίματος και δια τούτο κορδακίζεται εν ω περπατεί, αποσκοπεί δε η τάνυσις των μελών του σώματός της εις την παροχήν αίματος εις τα άκρα”¹⁷⁶. Ταυτόχρονα θα τον συναντήσουμε να διεξάγει σκληρό αγώνα για την εξίσωση των μισθών των διδασκαλισσών με αυτές των δημοδιδασκάλων¹⁷⁷.

ολιγαρχίας αποτελεί ή τουλάχιστον οφείλει να αποτελή δια τον λαόν ύψιστον αντικειμενικόν σκοπόν. Η γλώσσα όμως δεν δύναται ν’ αποτελέση ειμή απλούν μέσον μορφώσεως του λαού. Ιδού διατί ο ‘Ερμής’ δεν δύναται ν’ αποδώση τόσον γενικήν σημασίαν εις το γλωσσικόν ζήτημα, όπως κάμνει ο ανωτέρω επιστολογράφος μας” βλ. *ό.π.*, τεύχ. 9, 15-9-1920, σελ. 7.

¹⁷⁵ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 73, ειδική έκδοση, 30-5-1923, σελ. 8.

¹⁷⁶ Βλ. δηλώσεις του Αντ. Καραγιάννη στο 2ο συνέδριο της ΔΟΕ με αφορμή την πρόταση των διδασκαλισσών να διορίζονται και αυτές επιθεωρήτριες, *ό.π.*, τεύχ. 60, 1-11-1922, σελ. 5.

¹⁷⁷ Βλ. ενδεικτικά το πρωτοσέλιδο “Η διδασκάλισσα”, *ό.π.*, τεύχ. 39, 15-12-1921.

Τρίτο: Η στάση του απέναντι στο κοινωνικό καθεστώς. Συχνά ο Καραγιάννης θα προβάλλει ως πρότυπο κοινωνικού καθεστώτος την αμερικάνικη δημοκρατία: “η τελειότερα κοινωνία εν τω κόσμω είναι, ομολογημένως, η των Ηνωμένων Πολιτειών...Ταύτην, επομένως την κοινωνίαν οι διοικούντες το ελληνικόν κράτος εκάστοτε δύνανται να έχουν υπ’ όψιν των, και ταύτην οφείλουν κυρίως ν’ αντιγράφουν”¹⁷⁸. Άλλοτε πάλι βάζει κατά του κοινοβουλευτισμού: “Κύριε Γόντικα, εάν είσθε ή όχι προσηλομένος εις τον κοινοβουλευτισμόν, τούτο αποτελεί υπόθεσιν καθαρώς προσωπικήν στερουμένην οιας δήποτε εσωτερικής αξίας δια την εκπαίδευσιν του λαού. Ο κοινοβουλευτισμός εις το κεφάλαιον της εκπαιδεύσεως εχρεωκόπησε. Τούτο είνε το αληθές”¹⁷⁹. Συχνά τέλος θα προβάλλει απόψεις σοσιαλιστών δασκάλων ή θα δημοσιεύει υπό μορφή γνωμικών φράσεις του Μαρξ, του Προυντόν, του Ροβεσπιέρου, κλπ¹⁸⁰.

Τι είναι αυτό που ενώνει και διαπερνά όλες αυτές τις αντιφατικές απόψεις και πρακτικές; Και πώς εξηγείται η συσπείρωση γύρω του (στα πρώτα τρία χρόνια πάντα) καθαρευουσιάνων και δημοτικιστών, βενιζελικών αντιβενιζελικών και σοσιαλιστών δασκάλων; Νομίζουμε ότι ο Αντ. Καραγιάννης (και συνακόλουθα ο Ερμής) της πρώτης περιόδου, για ένα πράγμα πρώτιστα ενδιαφερόταν: Να στηθεί μία ισχυρή και ανεξάρτητη από τα κόμματα και το κράτος δασκαλική συνδικαλιστική οργάνωση. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος έκανε τα πάντα: Το “γλωσσικό” που δίχαζε τους δασκάλους φρόντιζε να το υποβαθμίζει. Την άρση της μισθολογικής ανισότητας μεταξύ των φύλων, εφ’ όσον συνέβαλλε στην εσωκλαδική συνοχή, την ανέδειξε σε κεντρικό αίτημα. Τους σοσιαλιστές δασκάλους εφόσον αγωνίζονταν για τη συγκρότηση οργάνωσης τους παραχωρούσε ευχαρίστως το

¹⁷⁸ Βλ. ό.π., τεύχ. 35, 15-10-1921, σελ. 12.

¹⁷⁹ Βλ. ό.π., τεύχ. 70, 15-4-1923, σελ. 1.

¹⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά ρήσεις των Μάρξ, Προυντόν και Ροβεσπιέρου ό.π., στα τεύχη 1 (15-5-1920, σελ. 5), 4 (30-6-1920, σελ. 5) και 8 (30-8-1920, σελ. 3) αντίστοιχα.

βήμα. Ακόμα και οι ρήσεις των στοχαστών που δημοσιεύονταν παρότρυναν σε οργανωμένη δράση¹⁸¹. Ο *Ερμής*, δηλαδή, προωθούσε σ' όλους τους τόνους και με όλους τους τρόπους μια "επαγγελματική", όπως την ονόμαζε ο ίδιος, ιδεολογία. Για την ανάδυση αυτής της "επαγγελματικής" ιδεολογίας και το ρόλο που έπαιξε στην ίδρυση της ΔΟΕ θα αφιερώσουμε στο τέλος του πρώτου μέρους ειδικό κεφάλαιο.

10.2. Η πρωτοβουλία της Κορίνθου

Στις 16 Οκτωβρίου 1920 ο Σύλλογος Δημοδιδασκάλων Κορίνθου έστειλε ανοιχτή επιστολή με την οποία καλούσε τις δυο Ενώσεις ("Πανελλήνιο" και "Γενική") και τους υπάρχοντες τοπικούς δασκαλικούς συλλόγους να συναντηθούν, με σκοπό την ίδρυση ενιαίας οργάνωσης. Επειδή θεωρούμε την επιστολή καίριο στοιχείο την παραθέτουμε στη συνέχεια ολόκληρη:

“Κύριοι Συνάδελφοι

Εις κανένα από όλους μας δεν είχε άγνωστον ότι εσχάτως, και μάλιστα εις την κρισιμώτεραν στιγμήν, ευρέθημεν ή παρεστάθημεν —αδιάφορον— διηρημένοι, αλλά και κανείς επίσης δεν είχε, πιστεύω, που να μη κατηράσθη την στιγμήν της τοιαύτης διαιρέσεως, και να μη εύχεται ολόθερμα την συσσωμάτωσιν —μα την αληθινήν τοιαύτην— του Κλάδου μας και την ενιαίαν παράστασίν του.

Τα ατυχή γεγονότα του 1897, εδημιούργησαν την επανάστασιν του 1909 και τα εκ ταύτης κοσμοϊστορικά κατορθώματα του 1912-1920.

Ας ελπίσωμεν και ας ευχηθώμεν, κατ' αναλογίαν, όπως η ανωμαλία του εγγύς παρελθόντος δημιουργήση την Δύναμιν, του μέλλοντος, η οποία θα

¹⁸¹ Βλ. ενδεικτικά τη ρήση του Μαξ στο πρώτο τεύχος: “Μία κοινωνία δεν δύναται ούτε να υπερβεί δι' ενός άλματος ούτε να καταλύσει δια διαταγμάτων τας φάσεις της φυσικής της αναπτύξεως αλλά δύναται να συνδράμει την περιόδον της κυοφορίας και να πράξῃ τας ωδίννας του τοκετού”, *ό.π.*, τεύχ. 1, 15-5-1920, σελ. 5.

τοποθετήση τον διδάσκαλον εις την εμπρέπουσαν θέσιν, και την οποίαν ο καθένας μας πρέπει να ονειρεύεται.

Η Κορινθία, κ.κ. Συνάδελφοι, δια του συνολικού αριθμού των υπέρ 170 συναδέλφων της, καλεί πάντας υμάς εις την πραγμάτωσιν της απείρως ζηλευτής ενώσεως.

Κύριοι Συνάδελφοι!

Η διαίρεσις η οποία επ' εσχάτων εδημιουργήθη εις τας τάξεις του κλάδου μας, επόμενον ήτο, φυσικώς, να αποφέρει τα αποτελέσματα τα οποία πάσα τοιαύτη συνεπάγεται. Οι Κορίνθιοι Συνάδελφοί Σας ενομίσαμεν ότι το κακόν θα έπρεπε να κτυπηθή πριν ή ανδρωθή, ώστε να προληφθώσιν, εφ' όσον ανθρωπίνως δυνατόν, βέβαιοι ηθικοί και υλικοί κίνδυνοι του μέλλοντος. Και ιδού ημείς συνελθόντες ιδρύσαμεν ίδιον αυτοτελή Σύλλογον αναγνωρισθέντα δι' αποφάσεως του Πρωτοδικείου Κορίνθου.

Η αυτοτελής μας αυτή παράστασις μας δίνει το Συναδελφικόν δικαίωμα ν' απευθυνθώμεν προς όλους τους κατά τόπους Συναδελφικούς Συλλόγους και να παρακαλέσωμεν αυτούς όπως, αφήνοντας κατά μέρος πάσαν συμπάθειαν προς τα αποτελούντα την μίαν ή την άλλην Ένωσιν πρόσωπα, συνέλθωμεν δια των Προέδρων ή Αντιπροσώπων των κατά Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Συλλόγων εις Αθήνας κατά τας διακοπάς των Χριστουγέννων [του 1920] και κανονίσωμεν τα καθ' ημάς εις τρόπον ώστε να μη παρουσιάζωμεν εφεξής το πλέον ή φρικιαστικόν φαινόμενον μορφωμένων ατόμων μη δυναμένων να παρουσιάσωσιν ενιαίαν την παράστασιν των.

Την έκκλησιν ταύτην απευθύνομεν προς τους απανταχού Συνάδελφους οιασδήποτε ενώσεως Πανελληνίου ή Γεγικής, χωρίς να μας εγκαταλείπη διόλου η πεποίθησις ότι ανταποκρινόμεθα εις διακαή πόθον όλου του κλάδου, ο οποίος με όλην, ασφαλώς, την δύναμιν της ψυχής του θα εύχεται την εμφάνισιν του ενιαίαν και σοβαράν.

Τελειώνοντες, παρακαλούμεν, όπως ευαρεστηθώσι και δηλώσωσι προς τον ημέτερον Σύλλογον την συμμετοχήν των οι διάφοροι Συναδελφικοί

τοιούτοι, εις την ουτωςί πανελλήνιον συγκέντρωσί μας, αν εγκρίνωσι τας αντιλήψεις μας, ώστε έχοντες δεδομένον την αποδοχήν της εκκλήσεώς μας ταύτης παρά του συνόλου ει δυνατόν —και τότε θα πραγματοποιηθή— των διαφόρων περιοχών να προβώμεν εν καιρώ δια του Αθηναϊκού τύπου ή εγκυκλίων εις τον καθορισμόν των λεπτομερειών, της ημέρας της συγκλήσεως κλπ. άλλως να μείνωμεν και ημείς απλώς ήσυχoi εν συνειδήσει ότι, και αν δεν επετεύχθη το ιδεώδες, πάντως εξ ημών επιδιώχθη”¹⁸².

Αξίζει να επισημανθεί ότι ο σύλλογος Κορίνθου δηλώνει πως δεν ανήκει σε καμμιά από τις δύο ενώσεις. Είχε συγκροτηθεί ως ανεξάρτητο σωματείο με δικό του καταστατικό. Από την ιδιότητά του αυτή αντλεί το δικαίωμα να απευθύνεται ως ίσος προς τις δύο ενώσεις ή μάλλον ως πρώτος μεταξύ ίσων: Τώρα που οι δυο ενώσεις απώλεσαν το κύρος και την αξιοπιστία τους μόνο αυτός, ως σύλλογος χωρίς παρελθόν, δικαιούται να πάρει την πρωτοβουλία. Αυτός καλεί σε πανελαδική συνάντηση και σ’ αυτόν καλούνται οι άλλοι να δηλώσουν, αν θα συμμετάσχουν ή όχι. Απευθύνεται επίσης στους (ελάχιστους) τοπικούς συλλόγους, ως ξεχωριστές οντότητες και όχι ως μέλη των δύο Ενώσεων. Και μόνο το γεγονός αυτό τείνει να υπονομεύσει *de facto* τις δύο Ενώσεις ως δευτεροβάθμια σωματεία.

Η πρόσκληση του συλλόγου Κορινθίας βρίσκει —όπως θα περιμέναμε— την άμεση συμπαράσταση του *Ερμή*, ο οποίος μάλιστα τραβάει το σκοινί στα άκρα. Προτείνει να ενωθεί βέβαια ο κλάδος, μακριά όμως από τις παλαιές ενώσεις: “Η σύμπτωσης των ιδεών του Ερμού προς εκείνες των συναδέλφων Κορινθίας, (...), δεν αποτελεί βεβαίως δυσεξήγητον φαινόμενον. Ολόκληρος ο κλάδος υπό μιας διακατέχεται σφοδράς επιθυμίας: Να ενωθεί. Και η Ένωσις του να γίνει μακράν των δύο παλαιών Ενώσεων, αι οποίες —και αν κατά τα άλλα είναι άγιοι— τουλάχιστον δια τον λόγον ότι είνε πολιτικώς

¹⁸² Την εγκύκλιο του συλλόγου Κορινθίας υπογράφουν οι Χρ. Ράικος και Π. Δημητρίου. Βλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 72, 15-11-1920, σελ. 288-289. Επίσης *Ερμής*, τεύχ. 11, 15-10-1920, σελ. 6-7 και *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμ. Γ', τεύχ. Ι', Οκτώβριος 1920, σελ. 264.

χρωματισμένοι δεν είναι πλέον δυνατόν να είναι ανεκταί. Το δίμηνον δε διάστημα, όπερ μεσολαβεί μέχρι των εορτών των χριστουγέννων, είναι υπεραρκετόν δια την πλήρη συννενόησιν των απανταχού συναδέλφων”¹⁸³.

Βλέπουμε ότι η αποτυχία και η κρίση των δύο ενώσεων αποδίδεται ευθέως στο γεγονός ότι είναι “πολιτικώς χρωματισμένοι”. Κατασκευάζεται έτσι μια πρώτη ερμηνεία για την κρίση: Η κρίση του δασκαλικού συνδικαλισμού οφείλεται στην εξάρτηση από τα πολιτικά κόμματα. Η νέα ένωση πρέπει να συγκροτηθεί “μακράν των παλαιών Ενώσεων”, μακριά, δηλαδή, από τις πολιτικές παρατάξεις που ταυτίζουν τα συμφέροντά τους με τα συμφέροντα της κρατικής εξουσίας.

Η πρόσκληση του συλλόγου Κορινθίας υιοθετείται παραδόξως και από τον σταθερό υποστηρικτή της “Γενικής” τον *Εκπαιδευτικό Ερευνητή*: “Αφού δι’ ένα ή άλλο λόγον είμεθα ή φαινόμεθα διηρημένοι, επιβάλλεται να αρθή παν εμπόδιον, υπαρκτόν ή φανταστικόν αδιάφορον, προκαλούν την διαίρεσιν. Τούτου δε γενομένου, να συμπληχθή μία και μόνον δημοδιδασκαλική ένωσις. Προ τούτου όμως ανάγκη να γείνουν σύλλογοι εις τας επαρχίας και να στείλουν αντιπροσώπους με την ρητήν εντολήν να επιδιώξουν την συγχώνευσιν των δύο υπαρχουσών ενώσεων εις μίαν δι’ αμοιβαίων υποχωρήσεων. Οι της Γενικής Ενώσεως, καθ’ όσον γνωρίζω, είναι διατεθειμένοι να συντελέσωσιν εις την συγχώνευσιν ταύτην καθ’ οιονδήποτε τρόπον ήθελεν αποφασίση η γενική συνέλευσις των νέων αντιπροσώπων. Δεν αμφιβάλλω δε, ότι και οι της Πανελληνίου υπό των αυτών θα εμπνέωνται διαθέσεων”¹⁸⁴. Η στροφή αυτή του *Εκπαιδευτικού Ερευνητή* φαινομενικά μόνο είναι παράδοξη. Αν προσέξουμε, βλέπουμε ότι η ανταπόκρισή του στην πρόσκληση του συλλόγου Κορινθίας δεν είναι άμεση όπως του *Ερμή*.

¹⁸³ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 11, 15-10-1920, σελ. 7.

¹⁸⁴ Βλ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 72, 15-11-1920, σελ. 289.

Δημοσιεύεται ένα μήνα αργότερα, όταν πλέον το πολιτικό σκηνικό έχει αλλάξει ριζικά.

10.3. Η αλλαγή του πολιτικού τοπίου

Πέραν των δύο ενδοκλαδικών γεγονότων, υπήρξε ένα ακόμα που, αν και δεν άλλαξε την πορεία των γεγονότων, ωστόσο επιτάχυνε τις εξελίξεις. Το γεγονός αυτό ήταν οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920. Ως γνωστόν, στις εκλογές αυτές οι Φιλελεύθεροι, παρά τις αντίθετες προβλέψεις, ηττήθηκαν. Ο Βενιζέλος, μόλις έγιναν γνωστά τα αποτελέσματα, παραιτήθηκε και αναχώρησε για το εξωτερικό. Οι ανώτεροι επόπτες Αλ. Δελμούζος και Μαν. Τριανταφυλλίδης καθώς και ο Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Παιδείας Δημ. Γληνός —οι άνθρωποι που καθοδηγούσαν τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και επόπτευαν εν γένει τη δημοτική εκπαίδευση— επίσης παραιτήθηκαν¹⁸⁵. Το οικοδόμημα που έστησε το υπουργείο Παιδείας της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων κατέρρευσε. Και μέρος αυτού του οικοδομήματος ήταν και η Γενική Ένωση. Γιατί όπως φάνηκε από τα προηγούμενα η “Γενική” όφειλε κατ’ ουσίαν την ύπαρξη της στις προνομιακές διασυνδέσεις της με το υπουργείο Παιδείας. Εφάρμοζε μια “σώφρονα” συνδικαλιστική πολιτική και ως αντάλλαγμα το υπουργείο Παιδείας και προσωπικά ο Βενιζέλος την αναγνώριζαν ως τον γνήσιο εκφραστή του δασκαλικού κόσμου. Οι αμοιβαίες φιλοφρονήσεις¹⁸⁶, τα τιμητικά γεύματα¹⁸⁷

¹⁸⁵ Σχετικά με την παραίτηση βλ. Παπανούτσος Ε.Π., *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*, Αθήνα, 1978, σελ. 79.

¹⁸⁶ Βλ. ενδεικτικά “Τηλεγράφημα του κ. Βενιζέλου προς τον Πρόεδρον της Γενικής Ενώσεως”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχ. 55, 15-1-1920, σελ. 10.

¹⁸⁷ Βλ. ενδεικτικά το παρακάτω σχόλιο από την εφ. *Εμπρός*: “Το Συμβούλιον της Γενικής Ενώσεως των δημοδιδασκάλων μετά του Συμβουλίου του δημοδιδασκαλικού Συνδέσμου Αθηνών κυκλοφορεί κατ’ αυτὰς ονομαστικούς καταλόγους και συλλέγει δηλώσεις μετερχόμενον πάσαν πίεσιν περί συμμετοχής των δημοδιδασκάλων εις γεύμα δοθησόμενον εις το ‘Ηραϊόν’ προς τιμήν

και οι “συνωμοσίες”¹⁸⁸ ήταν επίσης μέσα στους κανόνες του παιχνιδιού. Τα πρόσωπα που συγκροτούσαν τον ηγετικό πυρήνα της είχαν στενές σχέσεις με το υπουργείο και την εκπαιδευτική του πολιτική. Για παράδειγμα τον Επ. Παπαμιχαήλ, αντιπρόσωπο Αθηνών και πρόεδρο της συνεδρίου της “Γενικής”, τον συναντάμε και ως συγγραφέα των πέντε από τα ένδεκα νέα αναγνωστικά βιβλία που κυκλοφόρησαν μεταξύ 1917 και 1919¹⁸⁹. Ως συγγραφέα ενός αλφαβηταρίου συναντάμε και τον Ι. Συκώκη, μέλος του Δ.Σ.¹⁹⁰. Τη Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου, μέλος του Δ.Σ. επίσης, και τον αντιπρόεδρο Παν. Αλεξόπουλο τους συναντάμε δίπλα στον Δελμούζο, ως βασικούς εισηγητές, σε παιδαγωγικό φροντιστήριο που οργάνωσαν οι ανώτεροι επόπτες τον Μάρτιο του 1919 στον Πειραιά¹⁹¹. Ο Αντ. Καραγιάννης κατηγόρησε επανειλημένα τους ηγέτες της “Γενικής” ως υποχείρια του υπουργού Παιδείας Δ. Δίγκα ο οποίος —πάντα κατά τον Καραγιάννη— τους χρησιμοποίησε για να στήσει τον προσωπικό του μηχανισμό στο χώρο των δασκάλων¹⁹².

Οι ισχυρισμοί του Καραγιάννη δεν ήταν εντελώς αβάσιμοι. Στις 19 Νοεμβρίου 1919, κι ενώ η γενική συνέλευση που κατέληξε στη διάσπαση της “Πανελληνίου” μόλις είχε αρχίσει, οι Γληνός, Δελμούζος και Τριανταφυλλίδης συνεδρίασαν ως Εκπαιδευτική Επιτροπή¹⁹³ στο σπίτι του τελευταίου. Εκεί

του κ. Υπουργού και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.” Αναδημοσιεύεται στον *Ερμή*. Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 4, 30-6-1920, σελ. 8.

¹⁸⁸ Εάν δεχθούμε ότι υπήρξε όντως συνεργασία Δίγκα και “Γενικής” στην υπόθεση Ιωαννίνων.

¹⁸⁹ Βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, ό.π., σελ. 41. Επίσης Άννα Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, γ' έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, σελ. 142.

¹⁹⁰ ό.π.

¹⁹¹ Βλ. “Το παιδαγωγικών φροντιστηρίων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Γ', τεύχ. 35, σελ. 6-8.

¹⁹² Εκτός από τα σχετικά κείμενα στα οποία ήδη παραπέμφαμε, βλ. επίσης “Πατάξατε τον φαβοριτισμόν”, *Ερμής*, τεύχ. 7, 15-8-1920, σελ. 1.

¹⁹³ Η Εκπαιδευτική Επιτροπή συγκροτήθηκε από τους Γληνό, Δελμούζο και Τριανταφυλλίδη στα 1916 και είχε για σκοπό την έκδοση εκπαιδευτικών βιβλίων γραμμένων στη δημοτική. Όταν το

συζητήθηκε και το ζήτημα του δασκαλικού συνδικαλισμού. Αποφασίστηκε “να γίνει ενέργεια στον πρόεδρο της κυβερνήσεως [Βενιζέλο] ώστε να γίνη νομοσχέδιο για κρατικούς συλλόγους δημοδιδασκάλων, εκτός αν θα κατωρθωνόταν να εκτοπισθή ο εκμεταλευτής τους [Ευάγγ. Λαχανοκάρδης], από τους ίδιους δημοδιδασκάλους στη συνέλευση των τμημάτων [συλλόγων]”¹⁹⁴. Η “τριανδρία” λοιπόν γνώριζε εκ των προτέρων την προσπάθεια κάποιων να εκτοπίσουν τον Ευάγγ. Λαχανοκάρδη. Συνεργαζόταν μαζί τους, πιθανόν και να τους καθοδηγούσε. Προετοίμαζε μάλιστα ως εναλλακτική λύση —σε περίπτωση που αποτύχαινε η προσπάθεια εκτοπισμού— τη θέσπιση με νόμο κρατικών συλλόγων δημοδιδασκάλων. Η διάσπαση δηλαδή δεν ήταν —όπως άλλωστε ο καθένας υποψιάζεται— μια υπόθεση καθαρά ενδοδασκαλική. Ήταν μέσα στις βασικές επιδιώξεις της

1917 τα μέλη της ανέλαβαν κρατικές θέσεις η Εκπαιδευτική Επιτροπή συνέχισε να λειτουργεί ως άτυπο όργανο χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής. Σχετικά με την Επιτροπή βλ. Χαραλάμπους Δ(ημήτρης), *ό.π.*, σελ. 85-90· τα πρακτικά των συνεδριάσεών της δημοσιεύει ο Ν. Τερζής· βλ. Τερζής Νίκος, *ό.π.*, σελ. 107-147.

¹⁹⁴ Βλ. Τερζής Νίκος, *ό.π.*, σελ. 139. Μετά στη λέξη “εκμεταλευτής” ακολουθεί δυσανάγνωστο όνομα. Ο Ν. Τερζής σημειώνει ότι “πρόκειται για κάποιον εκπαιδευτικό με επιρροή στους κύκλους της Δημοτικής Εκπαίδευσης, ο οποίος αντιστρατεύοταν προφανώς το έργο της Εκπαιδευτικής Επιτροπής”. Φυσικά δεν πρόκειται για εκπαιδευτικό αλλά για το γνωστό μας δημοσιογράφο Ευάγγ. Λαχανοκάρδη. Όπως είπαμε, οι βενιζελικοί δάσκαλοι θεωρούσαν ότι δεν έχει θέση στα δασκαλικά πράγματα, βλ. για παράδειγμα την ακόλουθη φράση του Χ. Κυριακάτου που αποτυπώνει εύγλωττα (αν και προσεκτικά) τη θέση των βενιζελικών δασκάλων για το ζήτημα: “Έπρεπε να έχη τοιαύτην θέσιν ο κ. Λαχανοκάρδης εις τα δημοδιδασκαλικά πράγματα; Έκαστος είναι ελεύθερος να έχη τη γνώμη του. Η ιδική μας γνώμη είναι ότι δεν έπρεπε. Όχι βέβαια δια τίποτε άλλο, αλλά διότι δεν είναι στοιχείον του κλάδου. Και ήτο προσβλητικόν της αξιοπρεπείας του δημοδιδασκαλικού κλάδου, ανήκοντες εις την τάξιν των διανοουμένων του έθνους, να εκπροσωπήται και να διευθύνεται από ένα ξένον. Τι θα έλεγε ο κ. Λαχανοκάρδης εάν ο σύλλογος των δημοσιογράφων, εις τον οποίον και αυτός ανήκει, διευθύνετο από ένα δημοδιδάσκαλον”· βλ. “Η Ένωσις των Δημοδιδασκάλων”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ', τεύχ. 55, 15-1-1920, σελ. 11-15.

πολιτικής-εκπαιδευτικής ηγεσίας η οποία προσπάθησε και πέτυχε να δημιουργήσει ένα “καλόπιστο” και φίλα προσκείμενο συνεργάτη και συνομιλητή.

Διακινδυνεύοντας ίσως έναν αναχρονισμό θα υποστηρίξουμε πως στην περίπτωση της “Γενικής” έχουμε να κάνουμε με μια συνειδητή προσπάθεια οικοδόμησης μιας “κορπορατίστικης” οργάνωσης στο χώρο των δασκάλων. Όλες οι πρακτικές που παρατηρήσαμε ως εδώ καλύπτουν το σύνολο σχεδόν των προδιαγραφών των πλέον κλασικών ορισμών του “κορπορατισμού”¹⁹⁵. Είδαμε ότι το υπουργείο Παιδείας και προσωπικά ο Βενιζέλος “παραχωρούσαν” το μονοπώλιο εκπροσώπησης των δασκάλων σε μια οργάνωση, στην ηγεσία της οποίας ασκούσαν άτυπο, βέβαια, αλλά ουσιαστικό

¹⁹⁵ Διατηρούμε εδώ τον εισαγόμενο όρο “κορπορατισμός” λόγω της αρνητικής φόρτισης του ελληνικού αντίστοιχου “συντεχνιακός”. Παραθέτουμε στη συνέχεια δυο κλασικούς ορισμούς του “κορπορατισμού”, ως πρότυπα σε σχέση με τα οποία θα εκτιμήσουμε την περίπτωση της “Γενικής”:

α) “Ο “κορπορατισμός” είναι σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων, συγκροτημένο από περιορισμένο αριθμό μοναδικών, υποχρεωτικών, μη ανταγωνιστικών, λειτουργικά οριοθετημένων και ιεραρχημένων οργανώσεων, που έχουν κρατική αναγνώριση ή άδεια (όταν δεν δημιουργούνται εξουχώς από το κράτος) και στις οποίες απονέμεται το μονοπώλιο εκπροσώπησης των αντίστοιχων κατηγοριών, με αντάλλαγμα ορισμένους περιορισμούς στην επιλογή ηγεσίας και στην άρθρωση αιτημάτων.” Ο ορισμός αυτός ανήκει στον P. Schmitter, βλ. P. Schmitter, “Still the Century of Corporatism” στο P. Schmitter & G. Lehbruch (eds), *Trends Toward Corporatist Intermediation*, London, Sage, 1979, pp. 13-15. β) “Ένα σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων ορίζεται ως “κορπορατίστικο” στο βαθμό που χαρακτηρίζεται από ένα τέτοιο μοντέλο δόμησης της αντιπροσώπευσης το οποίο παράγει ένα σύστημα επίσημα εγκεκριμένων, μη ανταγωνιστικών, οργανώσεων συμφερόντων οι οποίες οργανώνονται σε νομικά καθορισμένες λειτουργικές ομάδες, στο βαθμό που αυτές οι οργανώσεις επιδοτούνται από το κράτος και στο βαθμό που υπάρχει κρατικός έλεγχος πάνω στην ηγεσία, διατύπωση αιτημάτων και εσωτερική διακυβέρνηση αυτών των οργανώσεων.” Ο ορισμός αυτός προτάθηκε από τους D. Collier & R. Collier, βλ. D. Collier & R. Collier, “Who Does What to Whom and How. Toward a Comparative Analysis of Latin American Corporatism” στο J. Malloy (ed), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, University of Pittsburgh Press 1977, pp. 493.

έλεγχο. Είδαμε ότι στην πράξη είχαν αναπτυχθεί κλειστές, ειδικές σχέσεις της “Γενικής” με το υπουργείο Παιδείας, σε σημείο που να δικαιούμαστε να μιλήσουμε όχι απλώς για συνεργασία αλλά για “συνάρθρωση”. Βεβαίως αυτή η σύνδεση κράτους και συνδικαλιστικής οργάνωσης δεν εκφράστηκε θεσμικά. Είδαμε όμως ότι διατυπώθηκε γι’ αυτό σχετικός προβληματισμός (“κρατικοί σύλλογοι δημοδιδασκάλων”) και επιπλέον δε γνωρίζουμε πώς θα εξελισσόταν θεσμικά η υπόθεση, εάν δεν παρεμβάλλονταν η “ρήξη” και η πτώση της κυβέρνησης των φιλελευθέρων. Δεν γνωρίζουμε επίσης αν η “Γενική” επιδοτούνταν οικονομικά από το κράτος, όπως θέλουν οι θεωρίες περί “κορπορατισμού”. Αν και δεν υπάρχουν στοιχεία, δεν αποκλείεται να υπήρξε μυστική χρηματοδότηση. Το βέβαιο είναι ότι η “Γενική” ουδέποτε δημοσιοποίησε τα οικονομικά της, πράγμα που όπως θα δούμε στη συνέχεια ήταν το πρώτο που θεώρησε υποχρέωσή της να κάνει η νεοσύστατη ΔΟΕ. Τέλος οι δάσκαλοι, ως ομάδα συμφερόντων, έπαιζαν στην εποχή που μελετάμε κρίσιμο ρόλο στην επιτυχία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Στον έναν δηλαδή από τους δύο τομείς της εσωτερικής κρατικής πολιτικής, στους οποίους η κυβέρνηση των φιλελευθέρων “επένδυσε” ιδεολογικά, πολιτικά και οικονομικά. Η κυβέρνηση λοιπόν είχε ισχυρό συμφέρον να προσδέσει στο άρμα της τη συνδικαλιστική οργάνωση των δασκάλων, χρησιμοποιώντας κάθε τρόπο για να το πετύχει. Η αναγνώριση της “Γενικής” ως μόνου έγκυρου εκφραστή και συνομιλητή, ο έλεγχος στην ηγεσία της, η πιθανή χρηματοδότησή της και κυρίως η ίδια η οικονομική αναβάθμιση των δασκάλων ήταν μερικοί από αυτούς τους τρόπους. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι, παρόλο που ο “κορπορατισμός” ως θεωρία αναπτύχθηκε από τη δεκαετία του 1970 και μετά, παρόμοιες απόπειρες δεν ήταν διόλου άγνωστες στο μεσοπόλεμο, ιδιαιτέρως στη γειτονική μας Ιταλία. Αλλά και ο Βενιζέλος έδωσε ορισμένα δείγματα γραφής σ’ αυτήν την κατεύθυνση. Είναι γνωστές για

παράδειγμα οι παρεμβάσεις του στη διαδικασία ίδρυσης της ΓΣΣΕ και οι προσπάθειές του να ελέγξει την πορεία της¹⁹⁶.

Στο βαθμό, λοιπόν, που η “Γενική” συνδέθηκε άρρηκτα με την πολιτική ηγεσία, ήταν επόμενο η επελθούσα πολιτική μεταβολή να πέσει “ως λοιμώδης επιδημία εφ’ όλων των μελών του Διοικητικού της Συμβουλίου”¹⁹⁷.

Πραγματικά, όπως είδαμε, την 1η Δεκεμβρίου 1920, το Δ.Σ. της “Γενικής” δήλωσε ότι “στερείται της τε υλικής και ηθικής υποστηρίξεως” των δασκάλων, υπέβαλε την παραίτησή του και δέχθηκε να συμμετάσχει άνευ όρων στην διερευνητική συνάντηση που κάλεσε ο σύλλογος Κορίνθου. *Acta est fabula*. Οι μάχες για την Γενική δεν μπορεί παρά να είναι πλέον αμυντικές. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι δεν αποζητεί τουλάχιστον μία αξιοπρεπή ήττα.

¹⁹⁶ Σχετικά με τη στάση του Βενιζέλου στο ζήτημα της ίδρυσης της ΓΣΣΕ βλ. Leon, George, *The Greek Socialist Movement and the First World War: the Road to Unity*, New York, Columbia University Press, 1976, pp. 102 κ.ε.

¹⁹⁷ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 20, 28-2-1921, σελ. 6-7.

11. Η αυτοδιάλυση των δύο ενώσεων

Η συνάντηση έγινε στις 3 Ιανουαρίου 1921 και κράτησε ως τις 6 του ίδιου μήνα. Συμμετείχαν συνολικά δεκαεφτά άτομα τα οποία εκπροσωπούσαν τις δύο ενώσεις και επτά τοπικούς συλλόγους¹⁹⁸.

Οι συζητήσεις κατέληξαν σε τρία σχέδια ανακοινωθέντων. Ένα του συλλόγου Κορινθίας, ένα της “Πανελληνίου” και ένα της “Γενικής”. Ακολούθησαν διαβουλεύσεις κατά τις οποίες τα δυο τελευταία σχέδια συγχωνεύθηκαν σε ένα. Έτσι τελικώς παρουσιάστηκαν για ψήφιση δύο σχέδια ανακοινωθέντων τα οποία αξίζει νομίζουμε να τα παραθέσουμε ολόκληρα.

Το σχέδιο του συλλόγου Κορινθίας ήταν το ακόλουθο:

“Έν Αθήναις σήμερον τη 6 Ιανουαρίου 1921 οι κάτωθι υπογεγραμμένοι αντιπρόσωποι τοπικών Σωματείων λαϊκής εκπαίδευσεως, ως και των ομοσπόνδων Ενώσεων αυτών “Πανελληνίου και Γενικής”, συνελθόντες επί τη από 16 Οκτωβρίου π[ροηγούμενου] έ[τους] προσκλήσει των Συναδέλφων Κορινθίας και συζητήσαντες κατά την 3, 4, 5 και 6 τρ[έχοντος] μηνός ευρέως επί της θέσεως και καταστάσεως της καθολικής των διδασκάλων οργανώσεως, ως επί του τρόπου δι’ ου θα επιτυγχάνετο η συσσωμάτωσις του Κλάδου εις ενιαίαν και αδιαίρετον δύναμιν, αποφασίζουσι:

1. Διακηρύττουσι απροκαλύπτως ότι ουδόλως ανταποκρίνεται προς τους πόθους και τας αξιώσεις του Διδασκαλικού κόσμου η ήδη υφισταμένη

¹⁹⁸ Συγκεκριμένα από την “Πανελλήνιο” συμμετείχαν οι Λαχανοκάρδης, Τρίκας και Θεοφυλακτόπουλος ενώ από την “Γενική” οι Χάρακας, Καφτάνης, Δούκας, Δεδόπουλος, Συκώκης, Ματαράγκας, Ναυπλιώτου και Αλεξόπουλος (ο οποίος εκπροσωπούσε και το σύλλογο Πειραιώς). Συμμετείχαν επίσης ο Μπούρας από το σύλλογο Αθηνών, ο Ζώτος από το σύλλογο Λιβαδειάς, ο Κασίμης από το σύλλογο Άρτας, ο Τσιγαρίδας από το σύλλογο Φθιώτιδος, ο Παπαθανασίου από το σύλλογο Εδέσσης και ο Ράικος από το σύλλογο Κορινθίας.

εκπροσώπησις αυτών δια των δύο Ενώσεων κατατεμνουσών επί ανυπολογίστω ζημίας τας δυνάμεις του Κλάδου.

2. Θεωρούσι πλημμελέστατον το σύστημα της εν γένει οργάνωσης των Διδασκαλικών Σωματείων τοπικών και ομοσπονδιακών.

3. Φρονούντες ότι αι ανωτέρω σκέψεις αντιπροσωπεύουσι την αντίληψιν της ολότητας του Διδασκαλικού Κόσμου, και επιθυμούντες να προετοιμάσωσι το έδαφος νέας ενιαίας και καθολικής οργάνωσης των Δημοδιδασκάλων επί τη βάσει συστήματος παρέχοντος τα εχέγγυα της επιτυχίας των επιδιωκομένων σκοπών, εκλέγουσι Συντακτικήν Επιτροπήν αποτελουμένην εκ των κ.κ. [αφήνει ανοικτό το ζήτημα των προσώπων] εις ην αναθέτουσι την εντολήν α) να μελετήσει και εκπονήση το σχέδιον της οργάνωσης ταύτης, β) να αποστείλη το σχέδιον τούτο εντός του μηνός το πολύ από σήμερα εις άπασας τας Εκπαιδευτικάς περιφερείας προς μελέτην και μόρφωσιν γνώμης επ' αυτού.

4. Να συνέλθωσιν εν Αθήναις τη 21 Απριλίου [έχοντος] [έτους] αντιπρόσωποι όλων των εκπαιδευτικών περιφερειών πλήρως εξουσιοδοτημένοι από τους Συναδέλφους της περιφερείας των όπως προβώσιν εις την ψήφισιν του Καταστατικού της ενιαίας οργάνωσης.

5. Τα Διοικητικά Συμβούλια της τε Γενικής και Πανελληνίου Ενώσεως δηλούσι επισήμως και επί τω λόγω της τιμής των ότι πειθόμεναι εις τας αποφάσεις της πλειοψηφίας της κατά την 21η Απριλίου [έχοντος] [έτους] μελλούσης να συνέλθη Συνελεύσεως, οιασδήποτε και αν ώσιν αύται, θέλουσι προβή άμέσως εις συγχώνευσιν της τε Πανελληνίου και Γενικής Ενώσεως προς την νέαν ενιαίαν οργάνωσιν άνευ όρων”¹⁹⁹.

Το κοινό σχέδιο των δύο πρώην αντιπάλων, της “Πανελληνίου” και της “Γενικής”, ήταν το ακόλουθο:

“Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι αντιπρόσωποι οργάνωσης και συνδέσμων διδασκαλικών, ήτοι της Πανελληνίου διδασκαλικής Ενώσεως, της Γενικής

¹⁹⁹ Βλ. “Ανακοινωθέν”, Ερμής, τεύχ. 17, 15-1-1921, σελ. 6.

Ενώσεως, του Συνδέσμου των διδασκάλων Κορινθίας, Αθηνών, Πειραιώς, Λεβαδειάς, Καστοριάς, Εδέσσης, Ανασελίτσης Τριχωνίας, Μολάων, Άρτης και Φθιώτιδος, επί τη προσκλήσει του συνδέσμου των διδασκάλων Κορινθίας συνελθόντες εν Αθήναις εις συνεδρίασιν τη 3, 4, 5 και 6 Ιανουαρίου έ[χοντος] έ[τους], και μετά συζήτησιν του θέματος της Ενώσεως του κλάδου ευρέθησαν σύμφωνοι εις τα εξής:

Αναγνωρίζοντες την ανάγκην της άρσεως της υφισταμένης διαιρέσεως δια της συσσωματώσεως του κλάδου εις μίαν ενιαίαν οργάνωσιν, θεωρών αναγκαίον προς επίτευξιν του σκοπού τούτου την όσον το δυνατόν ταχύτερον συγκρότησιν εν Αθήναις Πανδιδασκαλικής συνελεύσεως, εις την οποίαν ν' αντιπροσωπευθούν όλαι ει δυνατόν, αι εκπαιδευτικά Περιφέρειαι, δι' επί τούτου ειδικών απεσταλμένων αποκλειομένης της αναθέσεως αντιπροσωπείας εις πρόσωπον μη υπηρετών εν τη Περιφέρεια.

Σκοπός της συνελεύσεως ταύτης έσται ο συνασπισμός του κλάδου εις μίαν ενιαίαν οργάνωσιν και χρόνος αυτής ορίζεται η Τετάρτη ημέρα της εβδομάδος της διακαινησίμου του Πάσχα, ήτοι η 21 Απριλίου τρέχοντος έτους.

Εν ονόματι της συναδελφικής αλληλεγγύης και των υψίστων συμφερόντων του κλάδου, τα οποία είνε και τα ζωτικότερα του κλάδου συμφέροντα, και τα τιμιώτερα δίκαια του λαού, εν ονόματι της αξιοπρέπειας, των υποχρεώσεων και ευθυνών του κλάδου απέναντι της λαϊκής εκπαιδεύσεως, αλλά και των απαραγράπτων και υψηλών αυτού δικαιωμάτων, όπως διεκδικήση και εξασφάλιση την ανήκουσαν εις αυτόν θέσιν εν τη εκπληρώσει της εθνικής αυτού αποστολής, απευθύνομεν έντονον και θερμήν έκκλησιν προς τους απανταχού συναδέλφους, όπως μη αδιαφορήσωσι και κατά την περίστασιν ταύτην, αλλ' αντί πάσης θυσίας αποστείλωσι τους αντιπροσώπους των κατά Περιφέρειαν ή καθ' ομάδας 15 τουλάχιστον δημοδιδασκάλων προς σκοπιμωτέραν διεξαγωγήν του έργου της συνελεύσεως. Καλούνται οι κατά τόπους συνάδελφοι εγκαίρως διασκεπτόμενοι να μελετήσωσι τον κατά την γνώμη των προσφύεστερον τρόπον οργανώσεως

έχοντες υπ' όψη, αν θέλουν, και τους υφισταμένους οργανισμούς και νέα σχέδια τοιούτων, ίνα δια της προμελέτης ταύτης εμφανισθή ωριμότερον το ζήτημα ενώπιον της συνελεύσεως”²⁰⁰.

Η συνέλευση αποδέχτηκε κατά πλειοψηφία το δεύτερο σχέδιο, θεωρώντας ότι το πρώτο έθιγε ηθικά τις δύο ενώσεις. Ο Χρ. Ράικος αρνήθηκε να το υπογράψει, αλλά με επιστολή του στον Ερμή δήλωσε ότι αυτό δε συνιστά διαφωνία ως προς το σκοπό, τη σύγκληση δηλαδή πανδιδασκαλικής συνδιάσκεψης στις 21 Απριλίου²⁰¹.

Ο Αντ. Καραγιάννης δε συμμετείχε στη συνέλευση, πήρε θέση όμως μέσω του Ερμή δηλώνοντας διαφωνεί “ριζικώς μεν προς τας αντιλήψεις των δύο Ενώσεων, εν μέρει δε προς τας γνώμας του αντιπροσώπου Κορινθίας, και συγκεκριμένως προς την τελευταίαν προτασίν του, όπως αι δύο Ενώσεις συγχωνευθούν προς την νέαν ενιαίαν οργάνωσιν άνευ όρων”²⁰². Στη συνέχεια αναπτύσσει τις απόψεις του σε δέκα σημεία, σημαντικότερα από τα οποία είναι τα εξής:

“(…)

β. Φρονούμεν ότι [οι δύο Ενώσεις] εις τας προσπαθείας των να οργανώσουν τον κλάδον απέτυχαν παταγωδώς, λόγω του πλημμελούς συστήματος και δια την έλλειψιν πάσης μεθόδου εν τη εργασία των.

γ. Ότι αι δύο ενώσεις κείνται σήμεραν νεκραί, μη αντιπροσωπεύουσαι ούτε εαυτάς, και ότι επομένως ουδείς λόγος δύναται να γίνει περί συγχωνεύσεως.

δ. Ότι στοιχειώδης υποχρέωσις είναι δια τας δύο ενώσεις η υποβολή των παραιτήσεών των προς τα τυχόν μέλη, που αντιπροσωπεύουν.

ε. Ότι η νέα οργάνωσις δεν θα είναι τρίτη Ένωσις αλλά δημιούργημα νέον, επομένως πρώτον(…)

²⁰⁰ Βλ. “Ανακοινωθέν”, ό.π., τεύχ. 18, 30-1-1921, σελ. 7.

²⁰¹ Βλ. επιστολή Χρ. Ράικου, ό.π., τεύχ. 17, 15-1-1921, σελ. 6.

²⁰² Βλ. ό.π., σελ. 7.

ι. Ότι τα όπως δήποτε αναμιχθέντα εις τας μέχρι τούδε Ενώσεις πρόσωπα, οφείλουν επί ωρισμένον χρονικόν διάστημα να απόσχουν οιας δήποτε αναμίξεως εις τα της οργανώσεως, αφ' ενός μεν δια να μή γεννηθούν αντεγκλήσεις και έριδες, και αφ' ετέρου δια να μη πιστευθή ότι η νέα οργάνωσις είναι μεταμόρφωσις μιας εκ των παλαιών ενώσεων”²⁰³.

Από τις αντιδράσεις τέλος άλλων συνδικαλιστικών στελεχών ξεχωρίζουμε αυτή του διωχθέντος Ν. Τζούφη: “Αι δύο μας Ενώσεις έχουν χρεωκοπήσει, έχουν πεθάνει προ πολλού. (...) Οι πεθαμένοι, που έως τώρα ως άσπονδοι εχθροί υβρίζοντο και εσπαράσσοντο, επάνω στο ξεψύχημα, όχι για την ενότητα του κλάδου!! όπως έγραψαν στο ανακοινωθέν, αλλά με την ελπίδα να ζωντανέψουν πάλι, να σώσουν το τομάρι των, συνεμάχησαν και εξέδωσαν το γνωστόν ανακοινωθέν και ύστερα... απέθαναν. Οι αποθανώντες δεδικαίωνται”²⁰⁴.

Η συνάντηση του Ιανουαρίου πυροδότησε τις συζητήσεις²⁰⁵ για τη νέα οργάνωση μέχρι και στις 21 Απριλίου οπότε έγινε στην Αθήνα η προγραμματισμένη Γενική Συνέλευση. Τα γενικά χαρακτηριστικά της συνέλευσης θα δικαιώσουν τον Καραγιάννη και τον Τζούφη. Οι δύο ενώσεις δεν έστειλαν αντιπροσώπους. Από τους αντιπροσώπους των εκπαιδευτικών περιφερειών μόνο δυο άτομα είχαν συμμετάσχει ως εκπρόσωποι των ίδιων περιφερειών και στο συνέδριο της “Γενικής” τον Ιούλιο του 1920. Τα μέλη της τετραμελούς Διοικούσας Επιτροπής που θα εκλεγεί θα είναι άτομα

²⁰³ ό.π.

²⁰⁴ Βλ. επιστολή Ν. Τζούφη, ό.π., τεύχ. 22, σελ. 7.

²⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά Παυλούρος Παν. (Γαργαλιάνοι), ό.π., τεύχ. 18, 30-1-1921, σελ. 6-7· Ιωακείμ Πέτρος (Καρδάμυλα Χίου), ό.π., τεύχ. 19, 15-2-1921, σελ. 7· Γεραντώνης Αντώνης (Μπουφλιανή-Φθιώτιδος), ό.π., τεύχ. 21, 15-3-1921, σελ. 8· Στυλιανίδης Παρ. (Λέσβος), ό.π., τεύχ. 22, 30-3-1921, σελ. 5. Βλ. επίσης Δημητράτος Π., “Οι διδάσκαλοι”, *Ριζοσπάστης*, 5 και 6-12-1919· του ίδιου, “Η νέα οργάνωσις των δημοδιδασκάλων”, ό.π., φύλ. 22 και 25-12-1919· Του ίδιου, “Και οι συνδικαλισταί διδάσκαλοι”, *Εργατικός Αγών*, 23-8-1920. Σχετικά και τα σχόλια του *Ριζοσπάστη*, φύλ. 3, 4, 7, 11, 17 και 19-12-1919.

προερχόμενα από την επαρχία που ποτέ δε σχετίζονταν με κάποια από τις δύο ενώσεις. Η οργάνωση που θα προκύψει δε θα είναι, δηλαδή, μια συνένωση των δύο προηγούμενων ενώσεων. Μπορούμε να υποστηρίξουμε πως μάλλον συγκροτήθηκε πάνω στις στάχτες τους. Θα είναι μια νέα οργάνωση με ποιοτικά νέα χαρακτηριστικά που σηματοδοτούν το πέρασμα από την “προϊστορία” στην “ιστορία” του δασκαλικού συνδικαλισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΔΡΑΙΩΣΗ

Κλείσαμε το προηγούμενο κεφάλαιο γράφοντας ότι η οργάνωση που θα προκύψει —δηλαδή η ΔΟΕ— δε θα είναι μια συνένωση των δύο προηγούμενων Ενώσεων. Θα είναι μια νέα οργάνωση με ποιοτικά νέα χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά θα εμφανιστούν σταδιακά στα πλαίσια μιας πορείας, που αρχίζει ουσιαστικά με την υπόθεση των Ιωαννίνων, τυπικά όμως με τη τη Γενική Συνέλευση του Απριλίου του 1921. Μ' αυτή την έννοια η Γενική Συνέλευση του Απριλίου δεν αποτελεί το ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ. Συνιστά την επίσημη τομή με το παρελθόν, την έναρξη της διαδικασίας για τη συγκρότηση της ΔΟΕ, η οποία θα ολοκληρωθεί με το ιδρυτικό συνέδριο σχεδόν ένα χρόνο αργότερα. Στη συνέχεια θα παρακολουθήσουμε την πορεία αυτής της συγκρότησης αρχίζοντας από τη περιγραφή της Γενικής Συνέλευσης. Στο τέλος της πορείας, όταν θα είναι πλέον ευδιάκριτα θα προσπαθήσουμε να συνοψίσουμε και τα ποιοτικά νέα χαρακτηριστικά της ομοσπονδίας.

1. Η Γενική Συνέλευση του Απριλίου

Η Γενική Συνέλευση έγινε, όπως είχε προγραμματιστεί, στις 21 Απριλίου 1921 στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Θηλέων της Αθήνας²⁰⁶. Συμμετείχαν 16

²⁰⁶ Σχετικά με τις εργασίες και τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης βλ. "Το Διδακταλικόν Συνέδριον", *Ερμής*, τεύχ. 24, 30-4-1921, σελ. 3-8. Πρβλ. "Συνέλευσις δημοδιδασκάλων εν Αθήναις. Πανδιδασκαλική Ένωσις", *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 1, 1-5-1921, σελ. 15 και "Το υπόμνημα της συνελεύσεως των δημοδιδασκάλων", *ό.π.*, τεύχ. 2, 15-5-1921, σελ. 30-32.

αντιπρόσωποι οι οποίοι εκπροσωπούσαν αντίστοιχες εκπαιδευτικές περιφέρειες [βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας 3]. Δε συμμετείχαν εκπρόσωποι των δύο ενώσεων (“Γενικής” και “Πανελληνίου”), ούτε αντιπρόσωποι των συλλόγων της Αθήνας και του Πειραιά.

Τα ζητήματα που κυρίως απασχόλησαν τη συνέλευση ήταν τα οργανωτικά. Οι αποφάσεις που πήρε είναι οι εξής:

1. Συγκροτείται προσωρινή “Ομοσπονδία” με έδρα τη Χαλκίδα. Το επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την μεταφορά της έδρας εκτός Αθηνών είναι πως “η Αθήνα ύστερα από τις τόσες αποτυχίες της έπαψε να εμπνέει και την ελάχιστη εμπιστοσύνη στις επαρχίες”²⁰⁷. Η μεταφορά όμως ήταν πρακτικά αναγκαία, εφ’ όσον κανένα από τα μέλη της “Διοικούσας Επιτροπής” που εκλέχθηκε δεν κατοικούσε στην Αθήνα και ο “Διευθυντής” της, Αντ. Καραγιάννης, ήταν δάσκαλος στη Χαλκίδα. Για τους ίδιους λόγους έγινε αποδεκτό να χρησιμοποιείται προσωρινά ως δημοσιογραφικό όργανο της ομοσπονδίας ο *Ερμής*.

2. Εκλέχθηκε τετραμελής “Διοικούσα Επιτροπή” αποτελούμενη από τους εξής: Αντ. Καραγιάννη (Χαλκίδα) ως “Διευθυντή”, Χρ. Ράικο (Κόρινθος) ως “Ταμία”, Ευάγγ. Ζαγόρο (Ιωάννινα) και Ιω. Τουρνά (Σπάρτη) ως μέλη. Βασικός σκοπός της θα είναι η προετοιμασία του ιδρυτικού συνεδρίου. Για το σκοπό αυτό αποφασίσθηκε οι τέσσερις της επιτροπής να χωρίσουν τη χώρα σε περιοχές ευθύνης και να κάνουν περιοδείες με στόχο να συμβάλλουν στη συγκρότηση τοπικών δασκαλικών συλλόγων σ’ όλες τις εκπαιδευτικές περιφέρειες. Όπως φανερώνει και ο μικρός αριθμός των αντιπροσώπων που συμμετείχαν στη Γενική Συνέλευση, οι πρωτεργάτες της Ομοσπονδίας ήρθαν αντιμέτωποι με ένα από τα βασικότερα εμπόδια για τη συγκρότησή της: Την τυπική και ουσιαστική ανυπαρξία τοπικών συλλόγων. Αντελήφθησαν ότι “η

²⁰⁷ Κ. Δραγώτης, “Τα συλλογικά μας”, *Ερμής*, τεύχ. 26, 30-3-1921, σελ. 8. Πρβλ. Αντ. Καραγιάννης (επιστολή), *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 1, 1-5-1921, σελ. 15-16.

δασκαλική ένωση θα εξακολουθήσει νάναι όνειρο, όσο οι τοπικοί σύλλογοι θάναι σκιές”²⁰⁸.

3. Η ανυπαρξία τοπικών συλλόγων οδήγησε τη συνέλευση να υπερψηφίσει την ακόλουθη πρόταση: “Προτεινόμεν όπως ψηφισθή νόμος περί ιδρύσεως ισαριθμών προς τας εκπαιδευτικές περιφέρειας της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως Διδασκαλικών Συλλόγων, με υποχρεωτικήν εις αυτούς συμμετοχήν πάντων των εν υπηρεσία ή μη λειτουργών της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και υπό τας διατάξεις του οικείου καταστατικού”²⁰⁹. Σύμφωνα μ’ αυτή την πρόταση η συνέλευση ζητούσε ευθέως την παρέμβαση της κυβέρνησης για τη δημιουργία τοπικών διδασκαλικών συλλόγων. Για να τεκμηριωθεί η πρόταση επιστρατεύεται η διαπίστωση ότι έγινε πλέον “έκδηλος η διάκρισις των διδασκάλων εις δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα [βενιζελικών και αντιβενιζελικών]” και το επιχείρημα ότι αυτή η διάκριση θα αρθεί με την υποχρεωτική ένωση των δασκάλων στα πλαίσια του περιφερειακού τους συλλόγου. Ωστόσο το επιχείρημα αυτό δεν ήταν παρά το πρόσχημα. Η ουσία ήταν οι τεράστιες πρακτικές δυσκολίες που παρουσίαζε η ίδρυση τοπικών συλλόγων. Η κρίση μας αυτή επιβεβαιώνεται και από τις εξελίξεις. Όταν, στους μήνες που ακολούθησαν, οι περιοδικές των μελών της Διοικούσας Επιτροπής απέφεραν καρπούς, διευκρινίζεται ότι η θέση για κρατικούς συλλόγους δεν ήταν παρά “μέτρον πρακτικόν” και δεν έχει πλέον λόγο ύπαρξης: “Η συνέλευσις του Απριλίου εξήτησε την επέμβασιν του Κράτους προς συγκρότησιν περιφερειακών συλλόγων ως μέτρον πρακτικόν. Θα μας

²⁰⁸ Φράση του Κ. Δραγώτη· βλ. Δραγώτης Κ., “Τα συλλογικά μας”, *Ερμής*, τεύχ. 26, 30-3-1921, σελ. 8.

²⁰⁹ Την πρόταση για δημιουργία τοπικών δασκαλικών συλλόγων δια νόμου (“κρατικών”) την είχαμε συναντήσει και παραπάνω. Η τριανδρία της “Εκπαιδευτικής Επιτροπής” την έβλεπε ως εναλλακτική λύση στην περίπτωση που οι δάσκαλοι δεν θα κατάφερναν να διώξουν τον “εκμεταλευτή” τους. Αυτά το Νοέμβριο του 1919 κάτω από άλλες συνθήκες και για διαφορετικούς λόγους.

διευκόλυνε τότε η τοιαύτη επέμβασις. Εφ' όσον τότε το κράτος δεν επενέβη και εφ' όσον ημείς δια των προσπαθειών μας ιδρύσαμεν τοιούτους συλλόγους, φρονούμεν ότι το πρώτον αίτημά μας ητόνησε και πρέπει να απαληφθεί”²¹⁰.

Εκτός από τα οργανωτικά, τα θέματα που απασχόλησαν τη συνέλευση ήταν τα συναρτώμενα μεταξύ τους ζητήματα “μισθολογικό” και η “διαβάθμιση”²¹¹. Οι σχετικές αποφάσεις είναι οι ακόλουθες:

1. Οι μισθοί δημοδιδασκάλων και διδασκαλιστών να εξισωθούν.
2. Οι δευτεροβάθμιοι να προαχθούν άμεσα στην “α΄ τάξη”, να ενοποιηθούν δηλαδή οι δευτεροβάθμιοι με τους πρωτοβάθμιους.
3. Οι τριτοβάθμιοι να προαχθούν, επίσης, άμεσα στην “β΄ τάξη” και μετά από τρία έτη στην “α΄ τάξη”, δηλ. και οι τριτοβάθμιοι να ενοποιηθούν σε τρία χρόνια με τους πρωτοβάθμιους.
4. Οι υποδιδάσκαλοι όλων των τάξεων να αναγνωρισθούν ως δημοδιδάσκαλοι “γ΄ τάξεως” χωρίς δικαίωμα περαιτέρω προαγωγής. Προσωρινοί υποδιδάσκαλοι να μην προσλαμβάνονται. Ο θεσμός δηλαδή του υποδιδασκάλου να καταργηθεί εντελώς²¹².

²¹⁰ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 33, 15-9-1921, σελ. 8.

²¹¹ Εισηγητής των θεμάτων ήταν ο Αντ. Καραγιάννης. Πιο συγκεκριμένα τα θέματα που εισηγήθηκε χωρίζονταν σε επτά κεφάλαια: Οργάνωση, Διοίκηση, Σχολεία, Προσωπικό, Αποδοχές, Προαγωγές, Ειδικά ζητήματα. Η συνέλευση όμως επικεντρώθηκε στο τέταρτο, πέμπτο και έκτο κεφάλαιο που κατ' ουσίαν αναφέρονταν στο μισθολογικό ζήτημα και θα μπορούσαν να ενοποιηθούν με τον τίτλο Διαβάθμιση-Αποδοχές. Στο ζήτημα αυτό αναφέρονταν και οι δεκαέξι από τις τριάντα προτάσεις που τελικά υποβλήθηκαν στο υπουργείο Παιδείας.

²¹² Η πρόταση για την προαγωγή των υποδιδασκάλων σε τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους προκάλεσε πολλές συζητήσεις μέσα από τις στήλες του *Ερμή*. Τη συζήτηση πυροδότησαν με επιστολή τους οχτώ δημοδιδάσκαλοι της περιοχής Σπερχειάδος οι οποίοι θεωρούν ότι βεβαίως πρέπει να αυξηθεί ο μισθός των υποδιδασκάλων αλλά να μη τους αποδοθεί ο τίτλος του δημοδιδασκάλου, διότι αυτός κατατάσσεται με αξία και κόπο· βλ. *Ερμής*, τεύχ. 31, 15-8-1921, σελ. 5. Σε επιστολή που ακολουθεί, πέντε υποδιδάσκαλοι από τη Μαντινεία Κυνουρίας διαμαρτύρονται για τις απόψεις των δημοδιδασκάλων Σπερχειάδος και υποστηρίζουν ότι αν τοποθετηθούν σε πολυτάξια σχολεία (και όχι μόνο σε μονοτάξια όπως τώρα) θα αποδειχθούν εφάμιλλοι των

5. Οι πρωτοβάθμιοι να παίρνουν 550 δραχ. εισαγωγικό μισθό και 700 δραχ. καταληκτικό. Οι δευτεροβάθμιοι, για το διάστημα των τριών ετών που θα υπάρχουν, να παίρνουν 480 δραχ. Κατόπιν θα προαχθούν στην α' τάξη και θα πληρώνονται ως πρωτοβάθμιοι. Οι τριτοβάθμιοι να παίρνουν 300 δραχ. εισαγωγικό μισθό και 450 δραχ. καταληκτικό. Τέλος οι νεοδιοριζόμενοι να ξεκινούν από τις 450 δραχ. και να καταλήγουν στον τελικό μισθό του πρωτοβάθμιου δηλ. στις 700 δραχ. Μεταξύ του εισαγωγικού και του καταληκτικού μισθού προτείνεται να χορηγούνται τριαντάδραχμες αυξήσεις ανά τριετία.

Από τις προτάσεις αυτές διαπιστώνουμε ότι η συνέλευση, δηλαδή η προσωρινή ομοσπονδία, ενδιαφέρθηκε βέβαια για αυξήσεις, κυρίως όμως επικεντρώθηκε στο ζήτημα της διαβάθμισης. Ξεκινά από τα πάγια αιτήματα δύο μεγάλων κατηγοριών του δασκαλικού κόσμου: το αίτημα των διδασκαλισσών για ίση μεταχείριση των δύο φύλων και το αίτημα των υποδιδασκάλων για αναβάθμισή τους σε τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους. Δε μένει όμως εκεί. Εντάσσει αυτά τα αιτήματα σε ένα γενικότερο σύνολο αιτημάτων που στοχεύουν να περιορίσουν τις βαθμολογικές και μισθολογικές κατηγορίες των δασκάλων από έντεκα (τρεις δημοδιδασκάλων, τρεις διδασκαλισσών, τρεις υποδιδασκάλων, μία προσωρινών δημοδιδασκάλων και μία προσωρινών υποδιδασκάλων) σε δύο (δημοδιδασκάλων "α' τάξης" και δημοδιδασκάλων "γ' τάξης"). Το επιχείρημα, που επίσημα προβάλλεται είναι

δημοδιδασκάλων: βλ. *ό.π.*, τεύχ. 33, 30-9-1921, σελ. 4. Για το ίδιο ζήτημα έγινε συνέλευση στη Λαμία με την παρουσία του Καραγιάννη και κατέληξε να παραμείνει το αίτημα όπως είναι στο υπόμνημα: βλ. *ό.π.*, σελ. 8. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι επιστολές των δημοδιδασκάλων Δημ. Χαρτουλάρη (Γραμματέα του συλλόγου Χίου) και Παύλου Παπαντωνίου (Ζορμπίσια Καρυστίας) καθώς και του υποδιδασκάλου Δημ. Παναγόπουλου (Ρώγες Καλαβρυτών) οι οποίοι τονίζουν την ανάγκη να παραμεριστούν τα ατομικά μικροσυμφέροντα στο όνομα της ενότητας της οργάνωσης: βλ. *ό.π.*, σελ. 3, 4, 6 και 8. Σχετικές επίσης οι επιστολές των Δίκ. Σούμπαση (Κελαφά Οιτύλου), Π. Ηλιάδη (Κρασιά Γρεβενών), Ι. Ουζουνέλλη (Άγρα Λέσβου) καθώς και το απαντητικό σχόλιο του Ερμή, όλα *ό.π.*, τεύχ. 27, 15-6-1921, σελ. 4, 5, 6 και 7.

ότι “η άρσις όλων τούτων των διακρίσεων θέλει εξαλείψει την αιτίαν της διωρκούς εκ μέρους των δασκάλων μεμψιμοιρίας κατά του επίσημου κράτους”²¹³. Είναι όμως φανερό ότι αυτό που ενδιέφερε τους πρωτεργάτες της ομοσπονδίας ήταν να αυξήσουν την ομοιογένεια του δασκαλικού σώματος ώστε να μειωθούν οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί που εμπόδιζαν τη συσπείρωση και την ενιαία έκφρασή του. Με άλλα λόγια η κατάσταση που επικρατούσε στο ζήτημα της διαβάθμισης και των μισθών αποτελούσε το δεύτερο, μετά την ανυπαρξία τοπικών συλλόγων, βασικό εμπόδιο για την συγκρότηση της ομοσπονδίας²¹⁴.

²¹³ Βλ. “Το Διδασκαλικόν Συνέδριον”, ό.π., τεύχ. 24, 30-4-1921, σελ. 5.

²¹⁴ Οι προτάσεις για τη διαβάθμιση και τους μισθούς, διατυπωμένες σε υπόμνημα, υποβλήθηκαν στον υπουργό της Παιδείας και συζητήθηκαν με τον τμηματάρχη Ι. Μεγαρέα, ο οποίος δήλωσε ότι “εν μέρει” τις αποδέχεται, βλ. “Το Διδασκαλικόν Συνέδριον”, ό.π., σελ. 6-7.

2. Πρώτες οργανωτικές προσπάθειες

Από τις 26 Ιουνίου 1921 ως το τέλος Οκτωβρίου του ίδιου έτους οι τρεις της Διοικούσας Επιτροπής²¹⁵ επιδόθηκαν σε ένα αγώνα δρόμου με σκοπό να καλύψουν όλες τις περιοχές της χώρας. Ο στόχος τους ήταν διττός: Να πείσουν τους ήδη υπάρχοντες συλλόγους να ενταχθούν στην ομοσπονδία και να ιδρύσουν συλλόγους όπου δεν υπήρχαν. Η προσπάθειά τους φαίνεται πως απέδωσε καρπούς. Από τον Ιούνιο έως τον Δεκέμβριο οι σελίδες του *Ερμή* γεμίζουν με επιστολές συλλόγων που τάσσονται υπό τη σημαία της ομοσπονδίας²¹⁶.

Όταν οι περιοδείες αρχίζουν ν' αποδίδουν, ο *Ερμής*, με την ιδιότητά του πλέον ως οργάνου της προσωρινής ομοσπονδίας, ανακοινώνει ότι το ιδρυτικό συνέδριο θα συγκληθεί τον Οκτώβριο και ότι θα διαρκέσει ένα μήνα. Καλεί για τούτο τους τοπικούς συλλόγους να φροντίσουν για την κάλυψη των εξόδων των αντιπροσώπων, τα οποία υπολογίζει περίπου στις 1500 δραχ²¹⁷. Σχολιάζοντας την είδηση ο *Παιδαγωγός*, το περιοδικό που εξέδωσε ο Χ. Κυριακάτος μετά τη διακοπή του *Εκπαιδευτικού Ερευνητή*, τονίζει: "Θέλομεν

²¹⁵ Ο Ευάγγ. Ζαγόρος δε θα εμφανίζεται πλέον ως μέλος της Διοικούσας Επιτροπής χωρίς να δίνεται κάποια εξήγηση γι' αυτό. Οι περιοχές της Ηπείρου για τις οποίες ήταν υπεύθυνος δε θα αντιπροσωπευτούν στο ιδρυτικό συνέδριο που θα ακολουθήσει. Υποθέτουμε ότι υπήρξε κάποια διάσταση απόψεων η οποία αποσιωπήθηκε από τα εκπαιδευτικά περιοδικά.

²¹⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε τους συλλόγους: Ηρακλείου, Μεσσηνίας, Καστοριάς, Νάξου, Κύμης, Λευκάδας, Κιλκίς, Κοζάνης, Έδεσσας, Βέροιας, Σερρών, Δράμας, Καβάλλας, Ηλείας και Δωρίδος, Χίου, Τρικάλων-Μετσόβου, Λέσβου, Καστοριάς, Χαλκίδας, Σάμου, υποδιδασκάλων Τυμφρηστού και Ματρακώμης Φθιώτιδος, δημοδιδασκάλων των τέως δήμων Κυπαρισσίας, Αετού, Τρίπολης, Αυλώνος και Φωρίου, δημοδιδασκάλων Καλαβρύτων, Σιάτιστας, Λαγκαδά, Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκης, βλ. επιστολές τους στο *Ερμής*, τεύχ. 28 (30-6-1921), τεύχ. 34 (30-9-1921), τεύχ. 36 (30-10-1921), τεύχ. 39 (15-12-1921), τεύχ. 40 (30-12-1921), τεύχ. 37 (15-11-1921), τεύχ. 38 (1-12-1921).

²¹⁷ Βλ. ό.π., τεύχ. 31, 15-8-1921, σελ. 8.

να πιστεύωμεν, ότι την εν Αθήναις συνέλευσιν των δημοδιδασκάλων τον προσεχῆ μήνα θα στέψη πλήρης επιτυχία. Και λέγοντες επιτυχίαν εννοούμεν την αποστολήν αντιπροσώπων εκ μέρους πάντων των δημοδιδασκαλικών συλλόγων των επαρχιών και την προθυμίαν, μεθ' ης θα παρακολουθήσωσι και θα συντρέξωσι το επιδιωκόμενον ἔργον της ενώσεως απάντων των ελλήνων δημοδιδασκάλων εις ένα κοινόν σύνδεσμον. Οι αναλαβόντες την πρωτοβουλίαν συνάδελφοι, ειργάσθησαν ὅσον ἦτο δυνατόν. Τα περαιτέρω εξαρτώνται εκ της προθυμίας ὄλων των ἄλλων. Αν και αυτήν την φορὰν ἔχωμεν αποτυχίαν, μας απομένει βέβαια ἀκέραιον το δικαίωμα να κλαίωμεν τη μοίραν μας, δεν θα ἔχωμεν ὅμως κανέν δικαίωμα να παραπονούμεθα κατ' ουδενός²¹⁸. Το σχόλιο αὐτό του *Παιδαγωγού* εκφράζει τους φόβους για μια νέα αποτυχία, αποτελεί ὅμως και προειδοποίηση προς τους δασκάλους της Αθήνας και του Πειραιά, οι οποίοι βλέπουν με καχυποψία το ὄλο εγχείρημα. Μια καχυποψία αναμενόμενη, στο βαθμό που η Αθήνα και ο Πειραιάς αποτελούσαν τα προπύργια των παλαιῶν σχημάτων και ιδιαίτερα της "Γενικῆς". Δεν εἶναι ἄλλωστε τυχαία ἡ ἐπιλογή του Αντ. Καραγιάννη να κλείσει τὴν περιοδεία του με ομιλία σε συγκέντρωση των δασκάλων της Αθήνας και του Πειραιά, τον Οκτώβρη, ὅταν πλέον ἡ ἐπαρχία εἶχε ἀποδεχθεῖ το εγχείρημα για "ἴδρυση ὁμοσπονδίας". Παρουσιάζοντας τὴ συγκέντρωση ὁ *Παιδαγωγός* ἀνακοινώνει ὅτι "καὶ ὁ των Αθηνῶν δημοδιδασκαλικὸς σύλλογος καὶ ὁ του Πειραιῶς θα προσχωρήσωσι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εις τὴν Ἐνωσιν"²¹⁹. Πράγματι οἱ δυο σύλλογοι προσχωροῦν καὶ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τους ἀποφασιστικῆς σημασίας, γιατί φανερώνει τὴν κάμψη των τελευταίων

²¹⁸ Βλ. *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 4-5, 1-9-1921, σελ. 79.

²¹⁹ Βλ. "Ἡ Πανδιδασκαλικὴ Ἐνωσις", ὁ.π., τεύχ. 6-7, 15-10-1921, σελ. 100.

αντιστάσεων των παλιών σχημάτων και την αποδοχή από τους δασκάλους του κέντρου της νέας κατάστασης που δημιουργήθηκε ερήμην τους²²⁰.

Το συνέδριο όμως δεν έμελλε να γίνει τον Οκτώβρη. Στις 3 του μήνα αυτού ο πρωθυπουργός της χώρας Δ. Γούναρης αναχώρησε για το Παρίσι και το Λονδίνο και η βουλή διέκοψε τις εργασίες της²²¹. Τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής θεώρησαν την αναχώρηση του πρωθυπουργού και τη διακοπή των εργασιών της βουλής ως λόγο που επέβαλε την αναβολή του συνεδρίου μια και στόχος ήταν να πιεστεί η κυβέρνηση από το συνέδριο (δηλαδή το σύνολο του δασκαλικού κόσμου) για νέο μισθολόγιο²²².

Στη διάρκεια της αναμονής η μόνη κίνηση που έγινε από την πλευρά της προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής ήταν η κατάθεση ενός υπομνήματος για τα μισθολογικά²²³ προς τον υπουργό Παιδείας Θεόδωρο Ζαΐμη²²⁴. Το υπόμνημα κατατέθηκε στις 29 Νοεμβρίου 1921 και συνέκρινε τους μισθούς των δασκάλων με τους μισθούς των άλλων δημοσίων υπαλλήλων, για να διαπιστώσει ότι οι

²²⁰ Η αποδοχή της νέας κατάστασης από τους συλλόγους Αθηνών και Πειραιώς παραμένει ωστόσο επιφανειακή. Όπως θα δούμε παρακάτω, με τις πρώτες δυσκολίες στο άμεσο μέλλον θα λειτουργήσουν αποσχιστικά.

²²¹ Ο σκοπός του ταξιδιού ήταν, δια της άμεσης επαφής με τις κυβερνήσεις της Entente, να βρεθεί λύση στο πολεμικό αδιέξοδο της Μικράς Ασίας.

²²² Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 39, 15-12-1921, σελ. 5.

²²³ Επισημαίνουμε ότι δεν υπήρξε καμία συλλογική αντίδραση των δασκάλων όταν τον Ιούλιο του 1921 ψηφίστηκε ο νόμος "Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλότερων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων". Το στοιχείο αυτό ενισχύει την άποψή μας ότι η διαδικασία ίδρυσης της ΔΟΕ δεν επηρεάστηκε άμεσα —παρά μόνο έμμεσα— από τις εξελίξεις στο γλωσσικό ζήτημα.

²²⁴ Μετά τις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου συγκροτήθηκε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Δημ. Ράλλη, η οποία παραιτήθηκε στις 22-1-1921. Ακολούθησε νέα βραχύβια κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ν. Καλογερόπουλο, για να φθάσουμε στην κυβέρνηση του πραγματικού ηγέτη της αντιβενιζελικής παράταξης Δ. Γούναρη στις 26-3-1921. Και στις τρεις κυβερνήσεις υπουργός Παιδείας παρέμεινε ο Θεόδ. Ζαΐμης (1847-1922), καθηγητής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών για το διάστημα 1902-1918. Η θητεία του συνεχίστηκε μέχρι τις 25 Φεβρουαρίου 1922.

δάσκαλοι μειονεκτούν ακόμη και έναντι “του υπηρετικού προσωπικού των δημοσίων υπηρεσιών”. Το υπόμνημα καταλήγει στο αίτημα να δοθεί σ’ όλους τους δασκάλους επίδομα 200 δραχ. το μήνα, το οποίο να συμψηφισθεί, όταν “μετά την έκβασιν των εθνικών μας υποθέσεων” η βουλή ψηφίσει νόμο περί μισθών. Ο υπουργός υπέβαλε έγγραφο προς το Υπουργικό Συμβούλιο —επισυνάπτοντας και το υπόμνημα— με το οποίο ζητούσε έγκριση για επίδομα όχι 200 δραχ., αλλά 80 έως 140 δραχ. κατά μήνα. Το Υπουργικό Συμβούλιο δεν αποδέχθηκε το αίτημα, προβάλλοντας την αδυναμία της δημόσιας οικονομίας. Πράγματι, μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου η δημόσια οικονομία οδηγούνταν σταθερά προς όλο και μεγαλύτερα αδιέξοδα. Αιτία ήταν οι υπέρογκες πολεμικές δαπάνες²²⁵, σε συνδυασμό με το πάγωμα των συμμαχικών πιστώσεων. Κατά την απουσία του στο εξωτερικό ο Δ. Γούναρης ξέχωρα από τα εθνικά ζητήματα διαπραγματεύεται και τη σύναψη δανείου — την οποία όμως δε θα πετύχει²²⁶. Η προσωρινή ομοσπονδία δε θα επιμείνει, δηλώνοντας πως σέβεται “τας κρίσιμους περιστάσεις”, χωρίς αυτό να σημαίνει, συνεχίζει, “ότι θα σιωπήσουμε επ’ άπειρον”. Το πιο πιθανό είναι η Διοικούσα Επιτροπή να μην επιθυμούσε να ξεκινήσει σ’ αυτή τη φάση έναν αγώνα για τα μισθολογικά. Όπως και η ίδια παραδέχθηκε, θα προτιμούσε ο αγώνας να δοθεί κατά τη διάρκεια του επερχόμενου συνεδρίου αποφεύγοντας έτσι να αναλάβει μόνη της το βάρος ενός δύσκολου αγώνα και το κόστος μιας ενδεχόμενης αποτυχίας. Μια τέτοια αποτυχία θα δυναμίτιζε τις προσπάθειες για την συγκρότηση της ομοσπονδίας. Άλλωστε όλες οι δυνάμεις των πρωτεργατών κατευθύνονταν προς την επιτυχία του συνεδρίου. Από την επιτυχία αυτή θα εξαρτιόταν η ύπαρξη ή όχι της ομοσπονδίας. Υπάρχει

²²⁵ Το μέσο ημερήσιο κόστος του πολέμου ήταν στη διάρκεια του 1921 6,8 εκατομ. δραχ. βλ. Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, “Η οικονομία από το 1919 ως το 1923”, στο *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1980, σελ. 296-301.

²²⁶ ό.π.

δηλαδή κατά την περίοδο αυτή μία στροφή στα εσωτερικά οργανωτικά ζητήματα.

3. Το ιδρυτικό συνέδριο

Το ταξίδι του πρωθυπουργού διήρκησε πέντε ολόκληρους μήνες. Στην Αθήνα επέστρεψε στις 22 Φεβρουαρίου 1922 και η βουλή άρχισε τις εργασίες της στις 25 του ίδιου μήνα. Όπως είχε αποφασισθεί το ιδρυτικό συνέδριο άρχισε σχεδόν ταυτόχρονα με την άφιξη του πρωθυπουργού. Συγκεκριμένα άρχισε στις 21 Φεβρουαρίου και τελείωσε στις 9 Μαρτίου, διήρκησε δηλαδή 17 ημέρες. Οι εργασίες έγιναν ξανά στο β' δημοτικό σχολείο θηλέων της Αθήνας με τη συμμετοχή αυτή τη φορά 58 αντιπροσώπων οι οποίοι εκπροσωπούσαν ισάριθμους τοπικούς συλλόγους [βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας 4].

Για τα οργανωτικά ζητήματα αποφασίστηκαν τα εξής:

1. Ιδρύεται Ομοσπονδία των διδασκαλικών συλλόγων με την επωνυμία "Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος" (ΔΟΕ) και έδρα την Αθήνα.

2. Η ΔΟΕ θα διοικείται από πενταμελές Διοικητικό Συμβούλιο. Από τα πέντε μέλη, ο Πρόεδρος και ο Γραμματέας θα είναι "εκτός θέσεως", θα πληρώνονται δηλαδή από την Ομοσπονδία²²⁷. Η "φωτογραφική" αυτή ρύθμιση επέτρεψε στους δύο αδιαμφισβήτητους ηγέτες, τον Αντ. Καραγιάννη και τον Χρ. Ράικο, να παραιτηθούν από τις θέσεις τους και να μετοικήσουν στην Αθήνα στελεχώνοντας τις θέσεις του Προέδρου και του Γραμματέα αντίστοιχα. Τα υπόλοιπα τρία μέλη θα προέρχονται κατ' ανάγκη από την Αθήνα ή τον Πειραιά αφού η έδρα της ομοσπονδίας δεν ήταν δυνατό να παραμένει άλλο μακριά από την πρωτεύουσα²²⁸.

²²⁷ Η "μισθοδοσία" του Προέδρου και του Γραμματέα από την Ομοσπονδία άρχισε την επομένη της έναρξης της τακτικής λειτουργίας της, δηλ. την 21η Απριλίου του 1922. Ο μισθός του Προέδρου ήταν 2.000 δραχ. και του Γραμματέα 1800 δραχ. βλ. *Ερμής*, τεύχ. 50, 30-5-1922, σελ. 7.

²²⁸ Στις αρχαιρεσίες που έγιναν ψήφισαν συνολικά 43 αντιπρόσωποι και ανέδειξαν στο πρώτο Δ.Σ. της ΔΟΕ η σύνθεση του οποίου ήταν η ακόλουθη: Αντ. Καραγιάννης (Πρόεδρος), Χρ. Ράικος (Γραμματέας), Π. Δαμαλάς, Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου και Α. Θεοφανόπουλος (Μέλη).

3. Μετά το συνέδριο η ΔΟΕ θα νοικιάσει γραφεία στην οδό Δεληγεώργη 27Α²²⁹ και θα αρχίσει να λειτουργεί τακτικά από τις 20 Απριλίου 1922²³⁰. Το καταστατικό της θα εγκριθεί λίγο αργότερα, στις 15 Μαΐου²³¹. Στις αρχές Ιουλίου θα εκδώσει και το δικό της δημοσιογραφικό όργανο, τον *Ηρακλή*, ο οποίος όμως δε θα μακροημερεύσει²³².

Εκτός από τα οργανωτικά, το συνέδριο ασχολήθηκε με δώδεκα ακόμη ζητήματα, παρόμοια με αυτά της συνέλευσης του Απριλίου²³³. Για τα ζητήματα

Η Ζαχ. Ναυπλιώτου υπήρξε μέλος του 2ου, βραχύβιου, Δ.Σ. της “Γενικής”. Είναι το μόνο άτομο από τα ηγετικά στελέχη των δύο παλαιών ενώσεων που παίρνει ηγετική θέση στην ΔΟΕ.

²²⁹ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 50, 30-5-1922, σελ. 5.

²³⁰ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 54, 1-8-1922, σελ. 4. Επίσης *ό.π.*, τεύχ. 31, 15-8-1921, σελ. 1.

²³¹ Το καταστατικό κατατέθηκε στις 6 Μαΐου 1921 και εγκρίθηκε στις 18-5-1922 με την απόφαση υπ’ αριθ. 1849 του Πρωτοδικείου Αθηνών.

²³² Δεν εντοπίσαμε τεύχη του πρώτου αυτού οργάνου της ΔΟΕ. Για την έκδοσή του μας ενημερώνει ο *Ερμής*: βλ. *Ερμής*, τεύχ. 52, 1-7-1922, σελ. 7. Μαθαίνουμε επίσης ότι τον *Ηρακλή* ανέλαβε να τον εκδίδει ο Αντ. Καραγιάννης στα τυπογραφεία του *Ερμή* αντί των 480 δραχ. ανά φύλλο, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 7. Η έκδοσή του, αν κρίνουμε από την απουσία αναφορών, πρέπει να σταμάτησε μάλλον τον Αύγουστο του 1922 μετά το 2ο συνέδριο της ΔΟΕ.

²³³ Συγκεκριμένα τα ζητήματα που απασχόλησαν το συνέδριο ήταν τα εξής: Σχολεία-Φοίτηση, Μαθήματα, Εγγραφές-κατάταξη, Διδακτικό προσωπικό, Οργάνωση και Διοίκηση, Μόρφωση διδακτικού προσωπικού, Υγειονομική σχολική υπηρεσία, Ποινές, Εκπαιδευτικά ταμεία, Αποδοχές, Προαγωγές και Συντάξεις. Εδώ πρέπει να πούμε ότι τον Οκτώβριο του 1921, πριν από το συνέδριο, κυκλοφόρησε “ειδικό τεύχος” του *Ερμή*, το οποίο δημοσίευε ένα πρώτο σχέδιο των θεμάτων αυτών (*Ερμής*, τεύχ. 35, 15-10-1921). Το σχέδιο αποτελούνταν από 22 ενότητες. Οι δέκα από αυτές προσπαθούσαν να στοιχειοθετήσουν μια συνολική φιλοσοφική θεώρηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και της ελληνικής κοινωνίας. Οι (ιδιότυπα συντηρητικές) απόψεις που διατυπώνονται σε αυτές τις δέκα ενότητες καθώς και το ύφος της γραφής δεν αφήνουν αμφιβολία ότι εμπνευστής και συντάκτης τους ήταν ο Αντ. Καραγιάννης. Οι υπόλοιπες ένδεκα ενότητες προσπαθούσαν να καλύψουν όλο το φάσμα των επαγγελματικών και εκπαιδευτικών αιτημάτων των δασκάλων και δεν ήταν παρά ένας “απόγονος” των θέσεων που αποδέχθηκε η συνέλευση του Απριλίου και αντίστοιχα ένας “πρόγονος” των θέσεων που αποδέχτηκε το ιδρυτικό συνέδριο. Στη διαμόρφωση αυτών των ενοτήτων φαίνεται να

αυτά συντάχθηκαν δύο υπομνήματα και υποβλήθηκαν στο υπουργείο Παιδείας, την Βουλή και τον Πρωθυπουργό. Το πρώτο αφορούσε το μισθολογικό ζήτημα και το δεύτερο το ζήτημα της οργάνωσης της δημοτικής εκπαίδευσης. Όπως όμως και στη συνέλευση του Απριλίου, έτσι κι εδώ, οι εργασίες επικεντρώθηκαν σχεδόν αποκλειστικά στα ζητήματα της διαβάθμισης και των μισθών. Τα ίδια ζητήματα θα απορροφήσουν και το σύνολο σχεδόν της δραστηριότητας του Δ.Σ. στο πρώτο διάστημα λειτουργίας της νεοσύστατης ΔΟΕ. Επιπλέον, για την προώθηση τους το συνέδριο θα αποφασίσει, ενάντια στην παράδοση, να χρησιμοποιηθεί το όπλο της απεργίας. Εξαιτίας λοιπόν της σπουδαιότητας που απέδωσαν οι αντιπρόσωποι και το Δ.Σ. στα δύο αυτά ζητήματα, τα οποία όπως έχουμε ήδη τονίσει ουσιαστικά συναρθρώνονται σε ένα, θα χρειαστεί να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις με περισσότερες λεπτομέρειες σε ξεχωριστές ενότητες.

συνεργάστηκαν και τα τρία μέλη της προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής. Μια ενδιαφέρουσα διαφορά του σχεδίου από τα άλλα δύο κείμενα είναι η θέση του για το “γλωσσικό”. Στο σχέδιο προβάλλεται η άποψη του Αντ. Καραγιάννη “όπως τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου συντάσσονται εις τον μικτόν τύπον γλώσσης”. Στα άλλα δυο κείμενα το “γλωσσικό” δεν υπάρχει. Το ιδρυτικό συνέδριο δεν ασχολήθηκε διόλου με το θέμα αυτό. Κατά την εκτίμησή μας δεν ασχολήθηκε επειδή το “γλωσσικό” δίχαζε τους δασκάλους από τη βάση ως την κορυφή. Ο στόχος όμως αυτού του συνεδρίου ήταν ακριβώς ο αντίθετος: να οικοδομήσει την ενότητα του κλάδου, να αναδείξει τα κοινά σημεία και όχι τα σημεία σύγκρουσης. Γι’ αυτό άλλωστε και επικεντρώθηκε, όπως είδαμε, στα ζητήματα διαβάθμισης και μισθών. Όχι μόνο γιατί ήταν φλέγοντα αλλά και γιατί συσπείρωναν.

4. Η εξέλιξη του μισθολογικού

Τη δεύτερη μέρα του ιδρυτικού συνεδρίου (22-2-1922) άρχισε η συζήτηση για τα δώδεκα ζητήματα που είχε εισηγηθεί την πρώτη μέρα ο Αντ. Καραγιάννης. Δεν προχώρησε όμως πέρα από το πρώτο θέμα, διότι η “μικτότης των σχολείων” αποδείχθηκε ανυπέρβλητο εμπόδιο. Στο μεταξύ έφθασαν πληροφορίες που έλεγαν πως το υπουργείο θα υποβάλει στη βουλή άμεσα μόνο το οικονομικό νομοσχέδιο και πολύ αργότερα νομοσχέδιο για “τον οργανισμό του σχολείου”. Έτσι οι αντιπρόσωποι αποφάσισαν να εγκαταλείψουν προς το παρόν τη συζήτηση για τα εκπαιδευτικά ζητήματα και να επικεντρωθούν στο οικονομικό. Η απόφαση στην οποία κατέληξε το συνέδριο ζητούσε οι βαθμολογικές και μισθολογικές κατηγορίες των δασκάλων να περιοριστούν, από έντεκα που ήταν, στις ακόλουθες δύο:

1. *Δημοδιδάσκαλοι “α΄ τάξεως”*. Η κατηγορία αυτή να περιλαμβάνει τις τρεις τάξεις των δημοδιδασκάλων, τις τρεις των διδασκαλισσών και όλους τους προσωρινούς δημοδιδασκάλους για τους οποίους ζητείται να μονιμοποιηθούν. Ο αρχικός μισθός της “α΄ τάξεως” να είναι 600 δραχ. και ο τελικός 1050 δραχ.

2. *Δημοδιδάσκαλοι “β΄ τάξεως”*. Η κατηγορία αυτή να περιλαμβάνει τις τρεις τάξεις των υποδιδασκάλων. Για τους προσωρινούς υποδιδασκάλους ζητείται να απολυθούν. Ο αρχικός μισθός της “β΄ τάξεως” να είναι 450 δραχ. και ο τελικός 750 δραχ.²³⁴.

²³⁴ Βλ. “Το εν Αθήναις Συνέδριον των αντιπροσώπων των διδασκαλικών συλλόγων”, *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 16-17, 15-4-1922, σελ. 262-263. Το σχέδιο αναφέρεται και στους επιθεωρητές. Ζητά ο αρχικός τους μισθός να είναι 1000 δραχ., να ταυτίζεται δηλ. σχεδόν με τον τελικό των πρωτοβάθμιων δημοδιδασκάλων, και ο τελικός τους να φθάνει τις 1675 δραχ. Επιπλέον για πρώτη φορά γίνεται ειδική μνεία για τις νηπιαγωγούς. Ίσως γιατί αυξήθηκε κάπως ο αριθμός τους (σύμφωνα με τον *Εορμή* οι νηπιαγωγοί της χώρας ανέρχονται κατά το σχολικό έτος 1921-1922 σε 258, βλ. *Εορμή*, τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 5.

Παρατηρούμε ότι στην απόφαση αυτή οι τάσεις του προηγούμενης (που είχε αποδεχθεί η συνέλευση του Απριλίου) γίνονται σαφέστερες. Προτείνεται κι εδώ όπως κι εκεί η κατάργηση του θεσμού των υποδιδασκάλων και η κατάργηση της διάκρισης με βάση το φύλο. Δε μεσολαβεί όμως πλέον το μεσοδιάστημα των τριών ετών για να ενσωματωθούν οι τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι στους πρωτοβάθμιους, ενώ οι υποδιδάσκαλοι ζητείται να αναγνωρισθούν ως δευτεροβάθμιοι και όχι ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Γίνεται πλέον ξεκάθαρο ότι οι πρωτεργάτες της ΔΟΕ αλλά και οι αντιπρόσωποι των δασκάλων που συμμετείχαν στο ιδρυτικό συνέδριο έθεταν ως πρώτο μέλημά τους την άρση της εσωτερικής ανομοιογένειας, ενδιαφέρονταν δηλαδή κυρίως για την ενίσχυση της συνοχής του δασκαλικού κόσμου. Σημαντικές διαφορές υπάρχουν επίσης στο ύψος των μισθών που τώρα διεκδικούν, πράγμα που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, υποδηλώνει μια επιθετική πλέον και όχι αμυντική τακτική.

Στις 25 Φεβρουαρίου το συνέδριο ανέθεσε σε επιτροπή να υποβάλει σχετικό υπόμνημα στη βουλή. Δεν πρόλαβε όμως γιατί την ίδια μέρα ξέσπασε κυβερνητική κρίση: ο πρωθυπουργός Δ. Γούναρης —μετά την πεντάμηνη απουσία του— παρουσιάστηκε στη βουλή και ενημέρωσε για τις διπλωματικές εξελίξεις που αφορούσαν τα εθνικά θέματα και για τις δανειακές διαπραγματεύσεις. Στην ψηφοφορία που ακολούθησε ο απολογισμός του καταψηφίστηκε και αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Ξαναπήρε όμως την εντολή, σχημάτισε νέα κυβέρνηση, η οποία πήρε την έγκριση της βουλής στις 5 Μαρτίου. Νέος υπουργός Παιδείας θα οριστεί ο ακραιφνής αντιβενιζελικός Κ. Πολυγένης. Στις 7 και 8 Μαρτίου η επιτροπή του δασκαλικού συνεδρίου επισκέφτηκε διαδοχικά το νέο υπουργό Παιδείας, τον υπουργό οικονομικών (Π. Πρωτοπαπαδάκη) και τον πρωθυπουργό υποβάλλοντάς τους το υπόμνημα.

Οι απαντήσεις του πρώτου ήταν μάλλον θετικές, του δευτέρου σαφέστατα αρνητικές και του τρίτου ασαφείς και γενικόλογες²³⁵.

Στο μεταξύ το συνέδριο ολοκλήρωσε τις εργασίες του στις 9 Μαρτίου. Την επομένη το (πρώτο) Διοικητικό Συμβούλιο δήλωσε στον τύπο πως έχουν ληφθεί ορισμένες αποφάσεις "αι οποίαι, εάν εκτελεσθούν, ούτε την εκπαίδευσιν μέλλουν να προαγάγουν, ούτε την κυβέρνησιν να διευκολύνουν"²³⁶. Εμφανίζεται εδώ για πρώτη φορά η (έμμεση) απειλή προς το κράτος και την κοινωνία ότι οι δάσκαλοι δε θα περιοριστούν στα συνήθη υπομνήματα αλλά θα προχωρήσουν σε κινητοποιήσεις περισσότερο δυναμικές. Στην πραγματικότητα το συνέδριο, με έγγραφο που έφερε τις υπογραφές όλων των αντιπροσώπων ώστε να αποκτήσει βαρύτητα, καλούσε τους επαρχιακούς συλλόγους σε απεργία αν μέσα σε μία εβδομάδα δεν κατατεθεί το νομοσχέδιο για τους μισθούς²³⁷. Οι λόγοι για τους οποίους το Δ.Σ. απέφυγε να δηλώσει ρητά πως οι δάσκαλοι θα απεργήσουν, θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα στη συνέχεια. Εδώ αρκεί να τονίσουμε ότι η απειλή για απεργία αποδείχτηκε ικανή να πείσει τον υπουργό να ζητήσει -αυτός πλέον- μια νέα συνάντηση. Για την πραγματοποίησή της θα μεσολαβήσει ο Δ. Νικολαΐδης, πρόεδρος του συλλόγου Αθηνών και αντιπρόσωπος στο συνέδριο της ΔΟΕ, με ισχυρές προσβάσεις στο υπουργείο Παιδείας. Στη συνάντηση που έγινε την ίδια μέρα ο υπουργός δήλωσε πως καταρτίστηκε ήδη σχετικό νομοσχέδιο που θα κατατεθεί άμεσα στη βουλή²³⁸.

²³⁵ Ο Κ. Πολυγένης υποσχέθηκε πως σύντομα θα κατέθετε στη βουλή σχετικό σχέδιο νόμου. Ο Π. Πρωτοπαπαδάκης αντίθετα φέρεται να απάντησε: "Ο προϋπολογισμός αφήνει έλλειμμα 700 εκατομμυρίων δραχμών· εάν η Εθνοσυνέλευσις μου δώση τα 700 αυτά εκατομμύρια και άλλα 30 επί πλέον, αυτά τα 30 θα σας τα δώσω"· βλ. ό.π., σελ. 8.

²³⁶ Βλ. εφ. *Πολιτεία*, 10-3-1922.

²³⁷ Βλ. τη σχετική συζήτηση στο 2ο συνέδριο, *Ερμής*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 2-3.

²³⁸ Βλ. ό.π., τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 4-5.

Πράγματι στις 14 Μαρτίου 1922 ο Κ. Πολυγένης κατέθεσε στη Βουλή το νομοσχέδιο, το οποίο όμως δεν έθιγε καν τα ζητήματα της βαθμολογικής και μισθολογικής διαβάθμισης στα οποία επικεντρωνόταν το υπόμνημα των δασκάλων²³⁹. Χορηγούσε απλώς ένα επίδομα 60% στο μηνιαίο μισθό των δημοδιδασκάλων ως τη λήξη του πολέμου και για ένα εξάμηνο μετά την λήξη. Έχουμε δηλαδή μια επαναφορά της λογικής των “πολεμικών επιδομάτων”, την οποία κατάργησε ο ν. 2145 δυο χρόνια πριν. Μάλιστα, από το επίδομα αυτό εξαιρούνταν οι 2070 υποδιδάσκαλοι, οι 1000 και πλέον προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι και οι 258 νηπιαγωγοί. Την επόμενη ημέρα (15-3-1922) δημοσιεύτηκαν στον τύπο δύο διαφορετικές ανακοινώσεις. Η πρώτη ήταν της ΔΟΕ και επέκρινε το νομοσχέδιο. Η δεύτερη ήταν του συλλόγου Αθηνών και δήλωνε πως “ευγνωμόνως αποδέχεται τα προσωρινά μέτρα του υπουργού της εκπαιδεύσεως δι’ ων επέρχεται άμεσος και ταχεία οικονομική ενίσχυσις και ανακούφισις του κλάδου”. Τη δεύτερη ανακοίνωση υπέγραφε Δ. Νικολαΐδης, δηλώνοντας ταυτόχρονα πως ο ίδιος, ως πρόεδρος του συλλόγου Αθηνών, και όχι η νεοσύστατη ΔΟΕ εκπροσωπεί την “υγιειντέραν μερίδα συναδέλφων των επαρχιών”.

Την ίδια επίσης μέρα και ενώ το ΔΣ της ΔΟΕ συνεδρίαζε για να οργανώσει την απεργία, επεδίδετο η διακοίνωση της συμμαχικής διάσκεψης του Παρισιού²⁴⁰ και η εθνοσυνέλευση διέκοψε τις εργασίες της για λίγες μέρες. Θεωρώντας ότι το εθνικό ζήτημα επείγει, το ΔΣ αποφάσισε να αναστείλει τις

²³⁹ Ως συντάκτης του νομοσχεδίου φέρεται ο Τμηματάρχης Δημοτικής Εκπαίδευσης Ι. Μεγαρέας.

²⁴⁰ Η Συμμαχική διάσκεψη άρχισε στο Παρίσι στις 9 Μαρτίου και διήρκεσε πέντε μέρες. Η διακοίνωση, στην οποία κατέληξε, καλούσε την Ελλάδα και την Τουρκία να κάνουν τρίμηνη ανακωχή και στη συνέχεια ο ελληνικός στρατός να αποχωρήσει από την Μικρά Ασία. Προέβλεπε επίσης την επιστροφή της Ανατολικής Θράκης στους Τούρκους και γενικές αρχές για την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας. Παρόλο που οι όροι ευνοούσαν καταφανώς την τούρκικη πλευρά, ο Κεμάλ γνωρίζοντας τη δυσχερή θέση της Ελλάδας απέρριψε τη μεσολάβηση.

κινητοποποιήσεις²⁴¹. Έστειλε λοιπόν τηλεγράφημα στους επαρχιακούς συλλόγους να αναστείλουν την απεργία²⁴². Η κοινή γνώμη ήταν απορροφημένη με το εθνικό ζήτημα, θα απαντήσει ο Καραγιάννης στην κριτική που θα του ασκηθεί αργότερα για την αναστολή της απεργίας, και “τυχόν εκτελέσις της αποφάσεώς μας [ήταν πιθανό] να μας στερήση των συμπαθειών της κοινής γνώμης, του μόνου δηλ. κεφαλαίου, το οποίον μας απέμενεν”. Ταυτόχρονα, θα συνεχίσει, πλησίαζαν και οι γιορτές του Πάσχα “αι οποίαι θα καθίστων την απεργίαν ανεπαίσθητον”²⁴³.

Η βουλή ξανάρχισε τις εργασίες της το Σάββατο 19 Μαρτίου. Η συνεδρίαση αυτή αφιερώθηκε στο εθνικό ζήτημα. Στην επόμενη συνεδρίαση (Δευτέρα 21 Μαρτίου) έγινε η εισήγηση του νομοσχεδίου για το αναγκαστικό δάνειο²⁴⁴. Η συζήτηση και οι ψηφοφορίες γι’ αυτό θα κάλυπταν όλες τις συνεδριάσεις που απόμεναν ως τη λήξη των εργασιών της βουλής, δηλ. ως την Πέμπτη 24 Μαρτίου. Το απόγευμα της Τετάρτης 23 Μαρτίου με παρέμβαση του βουλευτή Λακωνίας Πετρακάκου, η βουλή αποφάσισε να προταχθεί, πριν την κατ’ άρθρο συζήτηση του αναγκαστικού δανείου, το νομοσχέδιο των δασκάλων. Πράγματι το νομοσχέδιο ψηφίσθηκε (Πέμπτη 24 Μαρτίου) ενσωματώνοντας ταυτόχρονα και την τροποποίηση που πρότεινε ο Πετρακάκος για επέκταση του επιδόματος σε όλες τις κατηγορίες δασκάλων²⁴⁵.

²⁴¹ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 45, 15-3-1921, σελ. 3-6.

²⁴² Βλ. την κριτική του Αρ. Ρουχωτά για το ζήτημα αυτό στο 2ο συνέδριο, ό.π., τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 2.

²⁴³ Βλ. απάντηση του Καραγιάννη στην κριτική του Αρ. Ρουχωτά, στο 2ο συνέδριο, ό.π., σελ. 3.

²⁴⁴ Πρόκειται για το ιδιότυπο αναγκαστικό δάνειο του Πρωτοπαπαδάκη που έγινε με τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος σε “Σταύρους” και σε “Στέμματα”.

²⁴⁵ Εκτός από τον ανεξάρτητο βουλευτή Λακωνίας Πετρακάκο, τρεις ακόμα βουλευτές φέρονται να βοήθησαν τη νεοσύστατη ΔΟΕ στον αγώνα της για τα μισθολογικά: Οι βουλευτές Θεσσαλονίκης Χατζηγεωργίου και Αλεξάνδρου και ο βουλευτής Αργολιδοκορινθίας Καρπετόπουλος. Ο *Ερμής* θα προτείνει στους δασκαλικούς συλλόγους των αντίστοιχων περιοχών να τους ανακηρύξουν επίτιμα μέλη. Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 46, 30-3-1922, σελ. 5.

Προέβλεπε, δηλαδή, να δοθεί από τις 1 Απριλίου 1922 επίδομα 60% στους μισθούς των δημοδιδασκάλων, των διδασκαλισσών, των υποδιδασκάλων και των νηπιαγωγών. Συνέχιζαν να εξαιρούνται οι (1000 περίπου) προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι²⁴⁶.

Το Δ.Σ. της ΔΟΕ αυτή τη φορά περιορίστηκε απλώς να ανακοινώσει ότι το επίδομα απείχε πολύ από τις οικονομικές αξιώσεις του δασκαλικού κόσμου και να διαμαρτυρηθεί για την εξαίρεση των προσωρινών δημοδιδασκάλων²⁴⁷. Αργότερα, στο 2ο συνέδριο θα ασκηθεί αυστηρή κριτική στο ΔΣ που δεν επέμεινε στις θέσεις του συνεδρίου. Ο Καραγιάννης θα απαντήσει ότι δεν υπήρχε περιθώριο για περαιτέρω πίεση: “Ο νόμος περί επιδόματος εψηφίσθη διαπραξικοπήματος. Εν τω μέσω της γενικής συγκινήσεως, την οποίαν προεκάλεσεν ο νόμος περί αναγκαστικού δανείου, βεβαίως ουδείς λόγος ηδύνατο να γίνη περί ενισχύσεως των διδασκάλων. Ο τύπος, η Βουλή, οι υπουργοί, η κοινωνία, οι σύλλογοι και αι ομάδες εν και μόνο θέμα συζητήσεως είχαν, το αναγκαστικόν δάνειον. Και όμως ημείς διαπραξικοπήματος επετύχομεν την ψήφισιν του νόμου τούτου”²⁴⁸.

Το επίδομα 60% ήταν το πρώτο που πήραν οι δάσκαλοι μετά τις αυξήσεις που πέτυχαν τον Ιούνιο του 1920, με τις οποίες ασχοληθήκαμε εκτενώς πιο πάνω. Θυμίζουμε πως με τις αυξήσεις εκείνες μόνο οι πρωτοβάθμιοι και δευτεροβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι κατάφεραν να πλησιάσουν σε ικανοποιητικό βαθμό την άνοδο του τιμάριθμου στα χρόνια του πολέμου (1914-1918). Στην τετραετία που ακολούθησε (1919-1922) η κίνηση του τιμάριθμου (με βάση το 100 για το 1914) είχε ως εξής: 1918: 366, 1919: 323, 1920: 351, 1921: 398, 1922: 636²⁴⁹. Μετά δηλαδή από μια μικρή κάμψη στα 1919, που οφειλόταν στην

²⁴⁶ Ν. 2755/8-4-1922 “περί παροχής προσωρινού επιδόματος εις το διδακτικόν προσωπικόν μέσης και δημοτικής εκπαιδεύσεως”, ΦΕΚ 56Α', 14-4-1922.

²⁴⁷ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 46, 30-3-1922, σελ. 3-5.

²⁴⁸ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 3 και 5.

²⁴⁹ Βλ. Δερτιλής Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός...*, *ό.π.*, σελ. 233.

απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου μετά τον πόλεμο, ξεπέρασε στα 1921 τα επίπεδα του 1918 για να τυναχτεί στα ύψη κατά το 1922. Η έκρηξη όμως αυτή δεν έχει συμβεί μέχρι τον Απρίλιο του 1922 που μελετάμε εδώ, μια και δεν έχει συμβεί ακόμη η μικρασιατική καταστροφή και η έλευση των προσφύγων. Κατά συνέπεια, σε σχέση με το 1920 η άνοδος του τιμάρθμου το Μάρτη του 1922 ήταν της τάξης του 15%.

Το επίδομα λοιπόν του 60% ανεξαρτήτως των άλλων μειονεκτημάτων του (το γεγονός ακριβώς ότι ήταν επίδομα και μάλιστα ορισμένου χρόνου) κάλυπτε με το παραπάνω την άνοδο του κόστους ζωής για τη διατία 1920-1921. Μπορούμε γι' αυτό να υποθέσουμε ότι οι δάσκαλοι αυτή την περίοδο ασκούν μια επιθετική πολιτική με στόχο όχι μόνο να αναπληρώσουν τις απώλειες της τελευταίας διατίας αλλά και τις απώλειες που δεν κατάφεραν να καλύψουν εξ ολοκλήρου το 1920. Το επίδομα δόθηκε στη συνέχεια και στους άλλους δημόσιους υπάλληλους. Δεν αποτελούσε όμως το 60% αλλά το 30% του μισθού τους (για τους καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης το 50%). Η ποσοστιαία διαφορά στα επιδόματα αποτελεί μία επιπλέον ένδειξη της επιθετικής πολιτικής που ασκούσε η Ομοσπονδία στην πρώτη φάση της ίδρυσής της, μία ένδειξη δηλ. του δυναμισμού της.

5. Η εξέλιξη της διαβάθμισης

Έχουμε ήδη αναφερθεί στην αρχή της εργασίας μας για την στρατηγική των υποδιδασκάλων να επιδιώκουν την μισθολογική τους βελτίωση μέσω της βαθμολογικής τους αναβάθμισης σε τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους. Έχουμε επίσης αναφερθεί στο αίτημα των διδασκαλισσών να εξομοιωθούν μισθολογικά με τους άνδρες συναδέλφους τους. Έχουμε τέλος αναφερθεί στην υιοθέτηση των αιτημάτων αυτών από τη νεοσύστατη ΔΟΕ, την περαιτέρω επεξεργασία τους και την ανάδειξή τους σε στόχο στρατηγικής σημασίας. Τόνισαμε επίσης ότι η ΔΟΕ δεν υιοθέτησε τα αιτήματα αυτά απλώς για να ανταποκριθεί στα συμφέροντα ορισμένων μελών της. Τα υιοθέτησε κυρίως γιατί η βαθμολογική και μισθολογική ομοιογένεια των μελών της ήταν όρος για την δική της ενότητα και ανάπτυξη. Γι' αυτό το ιδρυτικό της συνέδριο επικεντρώθηκε σχεδόν απόλυτα στα αλληλένδετα μεταξύ τους ζητήματα των μισθών και της διαβάθμισης. Η δυναμική που δημιούργησε το ίδιο το ιδρυτικό συνέδριο (η προβολή από τον τύπο, η πρωτοφανής για δασκάλους απόφαση για απεργία, η εμφάνιση του κλάδου ενωμένου και αποφασισμένου) διευκόλυνε αν δεν επέβαλλε να τεθούν αυτά τα δύο ζητήματα σε επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής.

Το πρώτο ζήτημα, το μισθολογικό, αντιμετωπίστηκε όπως είδαμε προσωρινά με το επίδομα του 60%. Σχεδόν αμέσως μετά η ΔΟΕ κλήθηκε να αναμετρηθεί με το δεύτερο ζήτημα, τη διαβάθμιση²⁵⁰. Οι βασικές κατευθύνσεις του σχετικού

²⁵⁰ Οι πληροφορίες για τις οποίες δεν παραπέμπουμε ρητά στη συνέχεια του υποκεφαλαίου αντλήθηκαν από τη διασταύρωση και αλληλοσυμπλήρωση των ακόλουθων τεκμηρίων: Εγκύκλιος της ΔΟΕ προς τους περιφερειακούς συλλόγους (25 Ιουνίου 1922), *Ερμής*, τεύχ. 54, 1-8-1922, σελ. 4-8. Σχόλια, *ό.π.*, τεύχ. 48, 30-4-1922, σελ. 7-8 και τεύχ. 52, 1-7-1922, σελ. 5. Επιστολή του δημοδιδασκάλου Αχάϊας Ιω. Φωτόπουλου, *ό.π.*, τεύχ. 50, 30-5-1922, σελ. 5-6. Ζυγούρης Φίλιππος "Προς τον κ. Υπουργόν της Παιδείας", *ό.π.*, τεύχ. 51, 15-6-1922, σελ. 5. Απάντηση του *Ερμή* σε επιστολή του δασκάλου Β. Α. Από το Βελημάχι Γορτυνίας, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 7. Κύριο άρθρο, *ό.π.*, τεύχ. 54, 1-8-1922, σελ. 1. Σημαντικά βοήθησε τέλος ο απολογισμός του Δ.Σ. στο 2ο συνέδριο της ΔΟΕ σχετικά με το ζήτημα της διαβάθμισης και κυρίως η αντιπαράθεση που

νομοσχεδίου που ετοίμαζε το υπουργείο Παιδείας δημοσιεύθηκαν στις 23-4-1922 στον ημερήσιο τύπο. Το ΔΣ της ΔΟΕ που μόλις είχε συγκροτηθεί ζήτησε να δημοσιοποιηθεί το σύνολο του σχεδίου και κατόπιν να υποβάλλει τις προτάσεις του. Ο υπουργός απάντησε θετικά, όμως η δημοσιοποίηση καθυστέρουσε υπερβολικά και σ' αυτή την καθυστέρηση το ΔΣ διέκρινε "προσπάθειαν προς ματαίωσίν του". Για να αποφευχθεί μια τέτοια εξέλιξη, να επιταχύνει τις εξελίξεις, να κερδίσει τη συμπαράσταση της κοινωνίας και να επιβάλλει τις απόψεις του, το ΔΣ προχώρησε στις εξής ενέργειες: Πρώτο, γνωστοποίησε τις απόψεις του δια μέσου του ημερήσιου τύπου²⁵¹. Δεύτερο, ενήργησε ώστε να συνταχθεί και να δημοσιευτεί στον τύπο επιστολή-έκκληση υπέρ της αναβάθμισης των δασκάλων, την οποία υπέγραφαν 166 αγρότες - πολεμιστές στην πρώτη γραμμή του μετώπου²⁵². Τρίτο, φρόντισε ώστε το 2ο αγροτικό συνέδριο να εκδώσει ψήφισμα το οποίο εξέφραζε την ευγνωμοσύνη του αγροτικού κόσμου προς τους δασκάλους και διατύπωνε την ευχή για τη βελτίωση της θέσης τους.

Δεν ξέρουμε αν οφείλεται σ' αυτές τις ενέργειες, σε άλλες παρασηκναικές ή στο πλήρωμα του χρόνου, πάντως το νομοσχέδιο εκτυπώθηκε και διανεμήθηκε στις αρχές Ιουνίου. Οι σημαντικότερες από τις ρυθμίσεις του ήταν οι εξής:

1. Καταργείται η διάκριση των σχολείων σε κοινά και πλήρη.
2. Καταργείται η βαθμολογική και μισθολογική διάκριση των δασκάλων με βάση το φύλο. Οι δάσκαλοι και των δύο φύλων διαβαθμίζονται ως εξής:

ακολούθησε (σχόλια και επικρίσεις έγιναν από τους αντιπροσώπους Αρ. Ρουχωτά, Τρύφωνα Παπαθανασίου, Ιω. Τσιτσιπάνη, Γ. Εμμανουήλ, Δημόκριτο Ζεβελάκη), βλ. *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 3-5.

²⁵¹ Βλ. εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 24-5-1922. Επίσης εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 25-5-1922, εφ. *Εμπρός*, 26-5-1922 και εφ. *Πολιτεία*, 27-5-1922.

²⁵² Η επιστολή-έκκληση δημοσιεύτηκε στον ημερήσιο τύπο στις 26-5-1922. Αναδημοσιεύτηκε στον *Ερμη*, βλ. *Ερμής*, τεύχ. 49, 15-5-1922, σελ. 2-3. Πρόκειται για έκκληση 166 αγροτών πολεμιστών που υπηρετούσαν στο 11ο Σύνταγμα της 4ης Μεραρχίας. Προήλθε μάλλον από δραστηριοποίηση του δασκαλού Π. Παυλούρου που υπηρετούσε εκεί, διατηρούσε επαφές με την Ομοσπονδία και αρθρογραφούσε τακτικά στον *Ερμη*.

α. Ως δημοδιδάσκαλοι “α΄ τάξεως” διαβαθμίζονται όσοι ήταν ήδη πρωτοβάθμιοι, όσοι δευτεροβάθμιοι ήταν πτυχιούχοι διδασκαλείων και είχαν δεκαετή τουλάχιστον υπηρεσία, όσοι δευτεροβάθμιοι των νέων χωρών είχαν εικοσαετή τουλάχιστον υπηρεσία²⁵³ και όσοι τριτοβάθμιοι είχαν βαθμό πτυχίου “άριστα” και πενταετή τουλάχιστον υπηρεσία. Εντάσσονται δηλ. στην “α΄ τάξη” ορισμένες κατηγορίες δευτεροβάθμιων και τριτοβάθμιων. Όλοι αυτοί θα πληρώνονται στο εξής με το μισθό που έπαιρναν ως τώρα οι πρωτοβάθμιοι.

β. Ως δημοδιδάσκαλοι “β΄ τάξεως” διαβαθμίζονται όλοι οι υπόλοιποι, δευτεροβάθμιοι και τριτοβάθμιοι, δημοδιδάσκαλοι. Στη β΄ τάξη θα υπηρετούν επίσης και οι νεοδιόριστοι. Καταργείται, δηλαδή, η τάξη των τριτοβαθμίων. Όλοι αυτοί θα πληρώνονται με το μισθό που έπαιρναν ως τώρα οι δευτεροβάθμιοι. Θα μπορούν επίσης, μετά από εξαιτή ευδόκιμη υπηρεσία, να προάγονται στην α΄ τάξη. Όμως από όσους θα έχουν κάθε χρόνο δικαίωμα προαγωγής, μόνο το ένα τέταρτο θα προάγεται (μετά από εξετάσεις). Τίθεται έτσι ένα ουσιαστικό εμπόδιο για την γρήγορη μετάβαση στην τελική τάξη, για την ουσιαστική ενοποίηση, δηλαδή, και των τάξεων α΄ και β΄.

γ. Ως νηπιαγωγοί διαβαθμίζονται οι νηπιαγωγοί των δύο (α΄ και β΄) τάξεων. Αυτές θα πληρώνονται με το μισθό που έπαιρναν ως τώρα οι νηπιαγωγοί “α΄ τάξεως”. Ενοποιούνται, δηλαδή, βαθμολογικά και μισθολογικά, οι μη πτυχιούχες με τις πτυχιούχες νηπιαγωγούς.

Είναι φανερό ότι οι ρυθμίσεις αυτές κινούνται στην κατεύθυνση που επιθυμούσε και η ομοσπονδία. Εξομοιώνονται τα “κοινά” με τα “πλήρη” σχολεία, εξομοιώνονται μισθολογικά οι δασκάλες με τους δασκάλους και καταργείται η γ΄ τάξη δημοδιδασκάλων. Μειώνονται έτσι οι έξι μισθολογικές κατηγορίες (τρεις των δημοδιδασκάλων και τρεις των διδασκαλισσών) σε δύο. Το νομοσχέδιο,

²⁵³ Οι δάσκαλοι αυτοί δεν ήταν πτυχιούχοι διδασκαλείων, αλλά απόφοιτοι γυμνασίου. Αναγνωρίστηκαν ως δευτεροβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι το 1914, βλ. ν. 402/20-11-1914 “περί κυρώσεως του από 19 Αυγούστου ε.ε. Β.Δ. περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσως των νέων χωρών”, ΦΕΚΑ΄ 348, 25-11-1914.

λοιπόν, ικανοποιεί εν μέρει το στρατηγικού χαρακτήρα αίτημα της ΔΟΕ για βαθμολογική και μισθολογική ενοποίηση του δασκαλικού κόσμου. “Ξεχνάει” ωστόσο τους υποδιδασκάλους. Κι αυτό θα είναι το πρώτο αίτημα της ΔΟΕ όταν δυο μέρες μετά, στις 4-6-1922, υποβάλλει στο υπουργείο υπόμνημα με προτάσεις-αιτήματα για την βελτίωση του νομοσχεδίου: Να αναγνωρισθούν όλοι οι υποδιδάσκαλοι (και οι τρεις τάξεις) ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Ακολουθούσαν τρία ακόμα αιτήματα με τον ίδιο στόχο, την ομογενοποίηση δηλ. του δασκαλικού κόσμου²⁵⁴. Πρώτο, για να διαβαθμιστούν οι δευτεροβάθμιοι σε πρωτοβάθμιους, να αρκούν έξι (αντί για δέκα) έτη υπηρεσίας. Το αίτημα αυτό στοχεύει να εντάξει όσο το δυνατόν περισσότερους δευτεροβάθμιους στην τελική τάξη των πρωτοβάθμιων. Δεύτερο, οι προαγωγές να γίνονται μετά διετία με εξετάσεις και μετά εξαιτία αυτοδίκαια. Να μην υπάρχει δηλαδή το εμπόδιο του 1/4 ώστε μετά από έξι χρόνια όλοι να περνάνε στην α΄ τάξη. Τρίτο, να ρυθμιστεί το ζήτημα των δευτεροβάθμιων των νέων χωρών. Σύμφωνα με το νομοσχέδιο γι’ αυτούς απαιτούνταν όχι δέκα αλλά είκοσι χρόνια υπηρεσίας για να αναγνωρισθούν ως πρωτοβάθμιοι²⁵⁵. Η ΔΟΕ υποστήριζε την ισότιμη μεταχείρισή τους στα πλαίσια της γενικότερης στρατηγικής που αναφέραμε. Εκτός όμως από αυτή τη θέση αρχής, δέχονταν και ισχυρότατες πιέσεις από τους δάσκαλους της Μακεδονίας και Θράκης. Ακόμα και μετά την ψήφιση του νομοσχεδίου οι

²⁵⁴ Εκτός από τα τέσσερα βασικά αιτήματα που αναφέρουμε ακολουθούσαν ακόμα οχτώ ελάσσονος σημασίας, τα οποία πρότειναν βελτιώσεις σε επιμέρους σημεία.

²⁵⁵ Ευρύτερο ενδιαφέρον, που άπτεται του ρόλου του δασκάλου σ’ αυτές τις περιοχές, παρουσιάζει το βασικό επιχείρημα που προβαλλόταν για την ισότιμη μεταχείρισή τους (ελλείπει πτυχίου διδασκαλείου): “...μένοντες φρουροί εκεί ένθα η βουλγαρική προπαγάνδα οργίαζε και απειλητικώς επέσειε το δολοφόνον εγχειρίδιον, εδίδασκον την γλώσσαν εις ανθρώπους, οίτινες είχαν χάσει αυτήν, εγνώριζον εις αυτούς την Πατρίδα, την οποίαν η ξένη προπαγάνδα είχε πλαστογραφήσει και εξεγείροντες την υπνωτισμένην ελληνικήν συνείδησιν εθέρμαινον και εξωντάνευον τας καρδίας των, τας οποίας μακρά δουλεία είχε ψυχράνει...”, βλ. ανοιχτή επιστολή προς τον υπουργό της Παιδείας του Φίλιππου Ζυγούρη, προέδρου των δημοδιδασκάλων Ανασελίτσης, *Ερμής*, τεύχ. 51, 15-6-1922, σελ. 5.

δάσκαλοι των περιοχών αυτών οργάνωσαν συνέδριο στο οποίο κάλεσαν και το ΔΣ της ΔΟΕ και ζητούσαν να αρθεί με ειδική εγκύκλιο η συγκεκριμένη ρύθμιση.

Για να προωθήσει τις θέσεις της η ΔΟΕ συναντήθηκε με τον Διευθυντή της Δημοτικής Εκπαίδευσης Ι. Μεγαρέα, τον Γενικό Γραμματέα του υπουργείου Παιδείας Ν. Εξαρχόπουλο και τέλος τον πρωθυπουργό Δ. Γούναρη. Ζήτησε από τους τοπικούς συλλόγους να προβαίνουν σε δημόσιες διαμαρτυρίες με ανακοινώσεις στον τύπο και τηλεγραφήματα στην κυβέρνηση ώστε να δημιουργήσει το κατάλληλο κλίμα. Τελικά με εντολή του Γούναρη συγκροτήθηκε στο υπουργείο επιτροπή από τους Εξαρχόπουλο, Μεγαρέα και Χατζηγεωργίου²⁵⁶ με σκοπό να μελετήσει τις δυνατότητες τροποποίησης του νομοσχεδίου σύμφωνα με τις θέσεις της ΔΟΕ. Τελικώς έγινε αποδεκτό ένα ακόμα από τα αιτήματα της ομοσπονδίας: η αναγνώριση των υποδιδασκάλων σε τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους. Έτσι στο νομοσχέδιο συμπεριλήφθηκε ένα ακόμα άρθρο σύμφωνα με το οποίο, όλοι οι υποδιδάσκαλοι αναγνωρίζονται ως δημοδιδάσκαλοι "γ' τάξεως", χωρίς όμως δικαίωμα περαιτέρω προαγωγής και με σταθερό μισθό, τον αρχικό μισθό του ως τώρα τριτοβάθμιου δημοδιδάσκαλου. Με την αποδοχή και αυτού του αιτήματος ο θεσμός του υποδιδασκάλου καταργήθηκε. Οι τρεις κατηγορίες των υποδιδασκάλων ενοποιήθηκαν σε μία και αναγνωρίστηκαν ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Έτσι οι 9 συνολικά κατηγορίες των μόνιμων δασκάλων μειώθηκαν πλέον σε τρεις.

Η ΔΟΕ, μετά τη βελτίωση, δήλωσε πως αποδέχεται το νομοσχέδιο με την παρατήρηση ότι ο δασκαλικός κλάδος επιφυλάσσεται να διεκδικήσει την ολοκληρωτική αποδοχή των αιτημάτων του στο προσεχές μέλλον. Η τακτική αυτή

²⁵⁶ Ο πληρεξούσιος Θεσσαλονίκης Χατζηγεωργίου, θεωρούνταν όπως γράψαμε και παραπάνω "φιλοδιδάσκαλος". Ο *Ηρακλής*, το επίσημο όργανο της ΔΟΕ, δημοσίευσε, μετά την ψήφιση του νομοσχεδίου, τη φωτογραφία του με ευχαριστίες για τη συμπαράστασή του. Για τη δημοσίευση αυτή θα επικριθεί το Δ.Σ. στο 2ο συνέδριο. Υπήρξαν όμως και θεσσαλονικείς δάσκαλοι οι οποίοι δήλωσαν ότι ο Χατζηγεωργίου τους συμπαράσταθη στην περίοδο των διώξεων παρότι ήταν πολιτικά αντίθετοί του, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 4.

θα επικριθεί στο 2ο συνέδριο από ορισμένους αντιπροσώπους, οι οποίοι θα θεωρήσουν πως το ΔΣ δεν εξάντλησε όλες τις δυνατότητες που υπήρχαν για την βελτίωση του νομοσχεδίου. Στις επικρίσεις αυτές ο Καραγιάννης, συμπυκνώνοντας την τακτική του ΔΣ, θα απαντήσει: "Προκειμένου περί του νόμου της διαβαθμίσεώς μας, ημείς υπηγορεύσαμεν τας αρχάς, εφ' ων εστηρίχθη η σύνταξις του. Η επιψήφισις του επνίγετο εις την τρικυμίαν, την οποίαν διήγειρεν ο αγροτικός νόμος. Δεν υπεχωρήσαμεν. Επροχωρήσαμεν άφοβοι. Μετεχειρίσθημεν την πλαστογραφίαν, διεμαρτυρήθημεν ενώπιον υπουργών και πρωθυπουργού, ειργάσθημεν δια του τύπου, προεκαλέσαμεν τηλεγραφήματα και διαμαρτυρίες των περιφερειακών συλλόγων, επεσκέφθημεν κατ' ιδίαν βουλευτάς, εισήλθομεν και εντός της αιθούσης των συνεδριάσεων της Βουλής και τελικώς εξεβιάσαμεν την ψήφισίν του παρά τας αντιδράσεις εκείνων, των οποίων εθίγοντο τα συμφέροντα, παρά τας αποφάσεις της συνελεύσεως [βουλής], όπως αποσύρωνται νομοσχέδια προκαλούντα συζήτησιν"²⁵⁷. Όπως και να 'χει το νομοσχέδιο κατατέθηκε στη βουλή, συζητήθηκε και ψηφίστηκε στις 25 Ιουνίου, για να αποτελέσει τον νόμο 2858²⁵⁸.

Με το νόμο αυτό η νεοσύστατη ΔΟΕ κατάφερε να υλοποιήσει σε αδρές γραμμές τον στρατηγικό της στόχο: την ενοποίηση του δασκαλικού κόσμου. Παρέμεναν ωστόσο σημαντικά επιμέρους προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά καταγράφονται στον απολογισμό του Δ.Σ. δυο μήνες αργότερα: Πρώτο, ο νόμος ονομάζει τους υποδιδασκάλους τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους, αλλά τους στερρεί "των δεδουλευμένων προσαυξήσεων". Δεν αναγνωρίζει δηλ. μισθολογικά την πρότερη υπηρεσία τους²⁵⁹. Δεύτερο, διαβαθμίζει τους δευτεροβάθμιους αλλά όχι όλους, "λησμονεί τους ημίσεις εξ αυτών τους οποίους και καταδικάζει εις

²⁵⁷ Βλ. ό.π., σελ. 3-4.

²⁵⁸ Ν. 2858/9-7-1922, ΦΕΚΑ ' 133, 1-8-1922.

²⁵⁹ Σύμφωνα με τον ν. 2145/1920 ο μισθός των δημοδιδασκάλων αυξανόταν κάθε πενταετία. Εφ' όσον οι υποδιδάσκαλοι εξομοιώθηκαν πλέον με τους τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους η ΔΟΕ εκτιμά ότι πρέπει ο μισθός τους να προσαυξηθεί με βάση τις πενταετίες του καθένα.

παντοτινήν στασιμότητα". Τρίτο, στις προαγωγές θέτει "τους πρωτοφανείς περιορισμούς του ενός τετάρτου εξ εκάστης κατηγορίας και εξ εκάστης περιφέρειας, ώστε ουδείς να προάγεται"²⁶⁰.

Εκτός από τα παραπάνω η ΔΟΕ έχει να αντιμετωπίσει και τη δυσαρέσκεια των πρωτοβάθμιων δημοδιδασκάλων, οι οποίοι ήταν οι μόνοι που δεν κέρδισαν το παραμικρό από το νόμο. Το Δ.Σ. της ΔΟΕ είχε ως κύριο στόχο τη μέγιστη εσωτερική ομοιογένεια. Όμως αυτή δε μπορούσε να επιτευχθεί παρά με "κλείσιμο της ψαλίδας" μεταξύ ανώτερων και κατώτερων τάξεων, δηλ. με βαθμολογική και μισθολογική στασιμότητα των πρωτοβάθμιων. Αν όμως για τη ΔΟΕ αυτό ήταν απαραίτητο και σημαντικό, για τους πρωτοβάθμιους σημαντικά ήταν τα συμφέροντά τους. Αμέσως μετά την ψήφιση του νομοσχεδίου οι πρωτοβάθμιοι του Πειραιά αποφάσισαν να διεξάγουν χωριστό αγώνα για τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους. Ως πρώτη κίνηση υπέβαλλαν σχετικό υπόμνημα στο υπουργείο Παιδείας²⁶¹ και ως δεύτερη απηύθυναν πρόσκληση προς τους πρωτοβάθμιους όλης της χώρας να πράξουν ανάλογα. Το παράδειγμά τους ακολούθησαν οι πρωτοβάθμιοι της Αθήνας²⁶². Το ΔΣ της ΔΟΕ θορυβημένο επιτέθηκε εναντίον τους μέσα από τις στήλες του *Ηρακλή*, κατηγορώντας τους για εσκεμμένη προσπάθεια διάσπασης²⁶³. Οι ενέργειες των πρωτοβάθμιων Αθήνας και Πειραιά δε βρήκαν άλλους μιμητές, όμως στο 2ο συνέδριο²⁶⁴ το ΔΣ δέχθηκε έντονη κριτική για την στάση του. Η Εξελεγκτική Επιτροπή στην έκθεσή της τόνιζε ότι "ήτο ήμισα εξυπηρετικός των συμφερόντων της ομοσπονδίας ο τρόπος καθ' όν εσχολιάσθει εν τω *Ηρακλεί* μία ατυχής απ' ευθείας προς το υπουργείον ενέργεια των πρωτοβαθμίων

²⁶⁰ Βλ. *Εφημ.*, τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 2-3.

²⁶¹ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 52, 1-7-1922, σελ. 7.

²⁶² Βλ. την τοποθέτηση του Θεοφανόπουλου στο 2ο συνέδριο, *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 2.

²⁶³ Βλ. τις τοποθετήσεις των Καραγιάννη και Ράικου στο 2ο συνέδριο, *ό.π.*, τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 7.

²⁶⁴ Οι εργασίες του 2ου συνεδρίου έγιναν στην αίθουσα εμποροϋπαλλήλων από 1 ως 11 Αυγούστου.

δημοδιδασκάλων Πειραιώς υποβαλλόντων προς τούτο υπόμνημα”²⁶⁵. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν και διάφοροι αντιπρόσωποι, όπως π.χ. ο αντιπρόσωπος Κεφαλληνίας, και μετέπειτα πρόεδρος της ΔΟΕ, Αρ. Ρουχωτάς: “Ωφείλεν η Επιτροπή [το ΔΣ] να εργασθεί προς συνδιαλλαγήν μετά των συναδέλφων Αθηνών και Πειραιώς”²⁶⁶. Η κριτική εξέφραζε τη διάχυτη δυσαρέσκεια των πρωτοβάθμιων όλης της χώρας. Το ΔΣ βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Από τη μια η πολιτική του για ενοποίηση του δασκαλικού κόσμου και από την άλλη η εκφρασμένη δυσαρέσκεια των πρωτοβάθμιων. Ο συμβιβασμός εκφράστηκε με τη δεύτερη από τις παρακάτω θέσεις-αιτήματα τις οποίες τελικά αποδέχτηκε το συνέδριο²⁶⁷:

1. Ως “α΄ τάξεως” να διαβαθμιστούν:

α. Όλοι όσοι υπηρέτησαν ως δευτεροβάθμιοι πριν τον νόμο 2858 (και όχι μόνο ορισμένες κατηγορίες από αυτούς όπως ορίζει ο νόμος).

β. Όλοι όσοι υπηρέτησαν ως τριτοβάθμιοι πριν το νόμο 2858 και εξήλθαν μετά το 1915 από τα Διδασκαλεία με βαθμό “άριστα” ή μετά το 1914 με βαθμό “λίαν καλώς”. Επίσης όσοι από αυτούς, ανεξαρτήτως βαθμού πτυχίου, είχαν δωδεκαετή τουλάχιστον προϋπηρεσία. Με την πρόταση του αυτή, το συνέδριο ζητάει στην ουσία να αναγνωρισθούν όλοι σχεδόν οι δημοδιδάσκαλοι ως πρωτοβάθμιοι. Για τις ελάχιστες κατηγορίες που θα παραμείνουν δευτεροβάθμιοι ζητάει να προάγονται ακώλυτα και μάλιστα μετά από τριετή (και όχι εξαετή) υπηρεσία.

2. Όσοι υπηρετούσαν ως πρωτοβάθμιοι πριν την εφαρμογή του 2858 να διαβαθμιστούν ως “διευθυντές”. Η πρόταση αυτή είναι φανερό ότι προσπαθεί να απαντήσει, μάλλον αμύχανα, στο πρόβλημα που δημιουργήθηκε με τους πρωτοβάθμιους. Προτείνεται, λοιπόν, μία επιπλέον βαθμίδα εξέλιξης, αυτή του “διευθυντή”, ένα είδος δηλαδή “υπερπρωτοβάθμιου”. Η πρόταση σαφώς στρέφεται ενάντια στη γενική στρατηγική της ΔΟΕ. Για να μειωθεί κάπως το πρόβλημα

²⁶⁵ Βλ. την έκθεση της Ε. Ε., ό.π., τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 7.

²⁶⁶ Βλ. την τοποθέτηση του Αρ. Ρουχωτά στο 2ο συνέδριο, ό.π., τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 2.

²⁶⁷ Βλ. ό.π., τεύχ. 60, 30-10-1922, σελ. 3-4.

προτείνεται να υπάρχει ακώλυτη προαγωγή και των άλλων πρωτοβάθμιων στη βαθμίδα του “διευθυντή” μετά από έξι χρόνια υπηρεσίας.

3. Οι τρεις τάξεις των υποδιδασκάλων που αναγνωρίστηκαν με το νόμο ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι να παραμείνουν σ’ αυτή τη βαθμίδα, αλλά ο αρχικός τους μισθός να αυξηθεί στις 300 δραχ. Αυτό η ΔΟΕ το ζητούσε επειδή, σύμφωνα με το νόμο, οι υποδιδάσκαλοι με την αναγνώρισή τους σε τριτοβάθμιους δημοδιδασκάλους έχαναν τις προσαυξήσεις που δικαιούνταν λόγω της προϋπηρεσίας τους και πληρώνονταν με τον αρχικό μισθό της γ’ τάξης. Έτσι η σημαντική βαθμολογική τους άνοδος δεν συνοδεύονταν και από ανάλογη μισθολογική. Επιπλέον η ΔΟΕ ζητούσε μια κατηγορία από αυτούς που διέθετε κάποιες μορφωτικές αποσκευές να έχει δικαίωμα προαγωγής. Πρόκειται για ορισμένους που διορίστηκαν ως πρωτοβάθμιοι υποδιδάσκαλοι μετά το 1914 και είχαν απολυτήριο γυμνασίου.

4. Οι πτυχιούχες νηπιαγωγοί να πληρώνονται με μισθό δημοδιδασκάλου “β’ τάξεως”. Ο νόμος συνένωσε τις δύο τάξεις νηπιαγωγών και όρισε να πληρώνονται και οι δυο με το μισθό της ανώτερης α’ τάξης. Παρότι η ρύθμιση αυτή δεν υπήρχε στα αιτήματα της ΔΟΕ είναι φανερό ότι εντάσσεται στη γενική στρατηγική της. Ωστόσο και εδώ εκφράστηκαν αντιρρήσεις στο συνέδριο και έτσι αποφασίσθηκε να παραμείνουν βαθμολογικά ενωμένες αλλά να διαφοροποιηθούν μισθολογικά με βελτίωση του μισθού των πτυχιούχων.

5. Όσοι υπηρετούν ως προσωρινοί υποδιδάσκαλοι να απολυθούν, εκτός από όσους υπηρετούν στη Θράκη και στους ξενόφωνους συνοικισμούς της Μακεδονίας. Μετά την κατάργηση του θεσμού των μόνιμων υποδιδασκάλων η ΔΟΕ ζητάει τώρα να καταργηθεί και ο θεσμός των προσωρινών υποδιδασκάλων, τους οποίους άλλωστε θεωρούσε ανάξιους για το επάγγελμα του δασκάλου. Για λόγους ανάγκης (έλλειψη προσφοράς) αποδεχόταν την ύπαρξή τους στις ξενόφωνες περιοχές των νέων χωρών.

6. Οι πρόσφυγες έλληνες πτυχιούχοι ξένων διδασκαλείων να θεωρούνται, μετά από δοκιμασία στην ελληνική γλώσσα, ισότιμοι με τους πτυχιούχους των

ελληνικών διδασκαλείων. Η ανάγκη για το αίτημα αυτό ανέκυψε λόγω της εισροής προσφύγων η οποία άρχισε ήδη στις παραμονές της μικρασιατικής καταστροφής.

Βλέποντας κανείς τις παραπάνω προτάσεις και συγκρίνοντάς τις με την κατάσταση που υπήρχε πριν την ψήφιση του ν. 2858 θα έκρινε πως εκφράζουν περισσότερο το επιθυμητό, παρά το πολιτικά και συνδικαλιστικά εφικτό. Θα ξαφνιαζόταν, λοιπόν, όταν τρεις μήνες αργότερα, όλες σχεδόν οι προτάσεις θα υιοθετηθούν από το επαναστατικό καθεστώς των Πλαστήρα-Γονατά και θα θεσμοθετηθούν με Νομοθετικό Διάταγμα²⁶⁸ και μάλιστα χωρίς να μεσολαβήσει κανένας συνδικαλιστικός αγώνας γι' αυτό.

Συγκεκριμένα μετά τις τροποποιήσεις που έγιναν με το Ν.Δ. της 9ης Νοεμβρίου 1922 η διαβάθμιση θα έχει ως εξής:

1. Ως δημοδιδάσκαλοι "α' τάξεως" διαβαθμίζονται

α. Όλοι όσοι υπηρετούσαν ως πρωτοβάθμιοι ή δευτεροβάθμιοι πριν το ν. 2858.

β. Όσοι τριτοβάθμιοι απόφοιτοι των μετά το 1914 διδασκαλείων είχαν βαθμό "άριστα" (σύμφωνα με το ν. 2858 αυτοί χρειάζονταν και πενταετή υπηρεσία). Όσοι είχαν βαθμό "λίαν καλώς" και πενταετή υπηρεσία. Όσοι είχαν βαθμό "καλώς" και δωδεκαετή προϋπηρεσία (με το νόμο οι δυο τελευταίες κατηγορίες διαβαθμίζονταν ως "β' τάξεως").

γ. Οι παλιοί πρωτοβάθμιοι (πριν τον ν. 2858) παρέμειναν "α' τάξεως", διαφοροποιήθηκαν όμως μισθολογικά από τους νέους πρωτοβάθμιους (όσους προήχθησαν με τον ν. 2858 και το Ν.Δ. της 9ης Νοεμβρίου). Συγκεκριμένα ο αρχικός τους μισθός ορίστηκε στις 480 δραχ. αυξήθηκε δηλ. κατά 40 δραχ. Η αύξηση αυτή δόθηκε λόγω των πιέσεων που ασκούσαν οι παλιοί πρωτοβάθμιοι, οι οποίοι αισθάνονταν ότι αδικούνταν επειδή ήταν οι μόνοι που δεν έπαιρναν τίποτε από το

²⁶⁸ Ν. Δ. της 9-11-1922 "Περί τροποποίησης διατάξεων των νόμων 2857 και 2858", ΦΕΚΑ ' 236, 16-11-1922. Βλ. επίσης την Ερμηνευτική Εγκύκλιο του Ν. Δ. (17-12-1922, αριθμ. Πρωτ. 50712), Ερμής, τεύχ. 66, 30-1-1923, σελ. 4.

ν. 2858. Η ικανοποίηση (περισσότερο ηθική) των παλιών πρωτοβάθμιων γλύτωσε βέβαια τη ΔΟΕ από τις συνεχείς πιέσεις τους, προκάλεσε όμως τις αντιρρήσεις των άλλων δασκάλων οι οποίοι θεώρησαν ότι δημιουργείται μια νέα βαθμίδα την ίδια στιγμή που ο κύριος στόχος ήταν να μειωθούν οι υπάρχουσες. Ο Ερμής παραδέχεται ότι η “βαθμίδα” δόθηκε σε αντίθεση με το γενικό σχέδιο, θυμίζει όμως ότι το Δ.Σ. ακολούθησε στο ζήτημα αυτό πιστά τις αποφάσεις του 2ου συνεδρίου και γι’ αυτό δεν έχουν νόημα οι βολές εναντίον του²⁶⁹.

2. Ως δευτεροβάθμιοι διαβαθμίζονταν

α. Οι νεοδιόριστοι δημοσιδάσκαλοι. Μετά από πενταετή ευδόκιμη υπηρεσία μπορούσαν να προαχθούν στην “α’ τάξη”. Επιπλέον καταργήθηκε και ο περιορισμός που όριζε να προάγεται κάθε χρόνο μόνο το 1/4 των όσων δικαιούνταν προαγωγή. Έτσι στην ουσία η “β’ τάξη” αποτελούσε ένα πενταετές στάδιο δοκιμασίας για τους νεοδιόριστους δημοδιδάσκαλους.

β. Όσοι υποδιδάσκαλοι “α’ τάξεως” διορίσθησαν μετά το 1914 και είχαν απολυτήριο γυμνασίου.

3. Ως δημοδιδάσκαλοι “γ’ τάξεως” παρέμειναν όλοι οι υπόλοιποι υποδιδάσκαλοι. Έγινε όμως αποδεκτό το αίτημα της ΔΟΕ να αυξηθεί κάπως ο μισθός τους.

4. Οι νηπιαγωγοί παραμένουν ενοποιημένες από βαθμολογική άποψη, διαφοροποιούνται όμως από μισθολογική. Οι απόφοιτες διδασκαλείων παίρνουν αρχικό μισθό 280 δρχ. οι υπόλοιπες 240 δρχ.

5. Οι πτυχιούχοι των ιεροδιδασκαλείων Σάμου και Κρήτης (για τους οποίους ο ν. 2858 δεν πρόβλεπε τίποτα) θεωρείται ότι προέρχονται από αυτοτελή διδασκαλεία και διαβαθμίζονται σύμφωνα με τις διατάξεις που ισχύουν και για τους άλλους. Το ίδιο ισχύει και για τους πρόσφυγες πτυχιούχους διδασκαλείων ισοτίμων με τα ελληνικά (μετά από εξέταση στην ελληνική γλώσσα).

²⁶⁹ Βλ. “Η βαθμιά”, ό.π., τεύχ. 69, 30-3-1923, σελ. 1.

Μετά και από αυτές τις τροποποιήσεις ο Ερμής θα γράψει ότι “το κράτος μας εχορήγησεν ό,τι είχε και δεν είχε” και ότι “η Επαναστατική Επιτροπή εν τη εκπαιδευτική της πολιτική υπερέβη τας προσδοκίας μας”²⁷⁰.

Ποιοι ήταν οι παράγοντες που συνετέλεσαν στη λύση του ζητήματος της διαβάθμισης από την επαναστατικό καθεστώς που κυβέρνησε τη χώρα μετά τη μικρασιατική καταστροφή; Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε θα χρειαστεί να περιγράψουμε σύντομα τις εξελίξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή και τη στάση της ΔΟΕ απέναντι σ' αυτές.

²⁷⁰ Βλ. ό.π., τεύχ. 62, 30-11-1922, σελ. 1 και σελ. 3.

6. Η ΔΟΕ και το επαναστατικό καθεστώς του 1922

Δυο μέρες μετά τη λήξη του 2ου δασκαλικού συνεδρίου που διατύπωσε τις παραπάνω προτάσεις, άρχισε στο Αφιόν Καραχισάρ η μεγάλη επίθεση των τούρκων που σήμανε την κατάρρευση του μετώπου και οδήγησε στις 31 του ίδιου μήνα στον εμπρησμό της Σμύρνης και στην τραγωδία του ξεριζωμού. Οι στιγμές δεν ήταν κατάλληλες για την προβολή αιτημάτων. Οι προτεραιότητες τώρα ήταν άλλες. Στις 5 Σεπτεμβρίου η ΔΟΕ καλεί τους τοπικούς συλλόγους να οργανώσουν ομιλίες στα χωριά και διαλέξεις στις πόλεις προκειμένου να ενημερώσουν για "τον άμεσον κίνδυνον του Κράτους" και να συμβάλλουν στην "ηθική ενίσχυση του αποθαρρυνθέντος λαού". Τους καλεί επίσης να οργανώσουν σε συνεργασία με τις σχολικές επιτροπές εράνους, τα χρήματα των οποίων δια μέσου της ομοσπονδίας θα κατατεθούν στην κεντρική κρατική επιτροπή των εράνων. Καλεί, τέλος, τους επαρχιακούς συλλόγους να στέλνουν σε κάθε μέλος τους έναν αριθμό εφημερίδων ώστε να μεταδίδονται στον αγροτικό πληθυσμό οι εξελίξεις για τα εθνικά ζητήματα²⁷¹. Στο μεταξύ οι εξελίξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή είναι ραγδαίες: Στις 28 Αυγούστου παραιτήθηκε η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη και ορκίσθηκε η κυβέρνηση Τριανταφυλλάκου (υπουργός Παιδείας: Θ. Σκούφος) για να παραιτηθεί κι αυτή στις 13 Σεπτεμβρίου με την άφιξη των επαναστατών στο Λαύριο. Την επομένη παραιτήθηκε και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και το κίνημα επικράτησε αναίμακτα. Η εξουσία βρέθηκε έτσι στα χέρια της Εκτελεστικής Επιτροπής της "Επανάστασης" (Ν. Πλαστήρας, Στ. Γονατάς, Δ. Φωκάς, Αλ. Χατζηκυριάκος, Α. Σακελλαρόπουλος) όπου και ουσιαστικά παρέμεινε ακόμα και όταν, στις 29 Σεπτεμβρίου, σχηματίστηκε πολιτική κυβέρνηση στην οποία καθήκοντα πρωθυπουργού ασκούσε ο Σωτ. Κροκιδάς και υπουργός Παιδείας ανέλαβε ο Ι. Σιώτης.

²⁷¹ Βλ. ανακοίνωση της ΔΟΕ προς τους περιφερειακούς δασκαλικούς συλλόγους, ό.π., τεύχ. 57, 14-9-1922, σελ. 5-6.

Πριν ακόμα ξεκαθαρίσει η πολιτική κατάσταση, η ΔΟΕ τάχθηκε με ανακοίνωσή της τάχθηκε υπέρ της “Επανάστασης”²⁷². Το γεγονός αυτό, καθώς και ο ειδικός κοινωνικο-πολιτικός ρόλος των δασκάλων την εποχή εκείνη, είναι πιθανότατα οι λόγοι που ώθησαν τους ηγέτες της “Επανάστασης” να ζητήσουν τη συνδρομή της ΔΟΕ στο δύσκολο έργο “της ειρηνεύσεως και ενώσεως του ελληνικού λαού”²⁷³. Το ΔΣ της ΔΟΕ αποδέχθηκε την πρόσκληση και αποφάσισε να περιοδεύσει σ’ ολόκληρη τη χώρα, να μιλήσει σε συγκεντρώσεις των δασκάλων της κάθε περιφέρειας και να τους πείσει να εργαστούν για να ανορθωθεί “το καταπεσόν εθνικό φρόνημα” και ν’ ανασυνδεθούν “τα διακοπέντα νήματα της εσωτερικής κρατικής συνεκτικότητας”²⁷⁴. Για να πετύχει η περιοδεία ζήτησε με τη

²⁷² Η ανακοίνωση της ΔΟΕ ήταν η εξής: “ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΑΝΔΡΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ: Το στρατιωτικό σας κίνημα αποτελεί την κολυμβήθραν της εθνικής ιστορίας. Είναι το ευρύ και πελώριον βήμα από του οποίου θα ομιλήση η λαϊκή μεγαλειότης επανευρίσκουσα τα καταπατηθέντα δικαιώματά της. Τασσόμεθα ανεπιφυλάκτως υπό την αγίαν σημαίαν του στρατιώται πιστοί και ιεροκύρηκες διαπρύσιοι”, *ό.π.*, τεύχ. 76, 15-7-1923, σελ. 5. Δεν γνωρίζουμε ποια ακριβώς ημέρα εκδόθηκε η ανακοίνωση. Υποθέτουμε όμως ότι εκδόθηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 1922 μια και εκείνη την ημέρα κυκλοφόρησε και ο *Ερμής* με πρωτοσέλιδο ανάλογο περιεχομένου, βλ. “Ο λαός”, *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 1.

²⁷³ Την πληροφορία αυτή αντλούμε από τον απολογισμό του Καραγιάννη στο 3ο συνέδριο της ΔΟΕ. Ολόκληρο το σχετικό απόσπασμα είναι το ακόλουθο: “Μετά την επικράτηση της Επαναστάσεως και την πλήρη αποκατάστασιν των εσωτερικών μας πραγμάτων η Ομοσπονδία προσεκλήθη όπως βοηθήση το έργο της εσωτερικής ειρηνεύσεως και ενώσεως του ελληνικού λαού. Εδηλώθη δε προς ημάς ότι η αποστολή μας ώφειλε να είνε υπεράνω των πολιτικών κομμάτων και ν’ αποσκοπή εις την εξυπηρέτησιν των μεγάλων συμφερόντων του κοινού διαφέροντος. Ενομίσαμεν ότι δεν έπρεπεν να διστάσωμεν, εφ’ όσον άλλως τε δεν επρόκειτο ει μη να συνεχίσωμεν την παρ’ ημών καθιερωθείσαν πολιτικήν της διαλλαγής και αδελφώσεως του λαού”· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 76, 15-7-1923, σελ. 5. Η πληροφορία ενισχύεται από ένα μεταγενέστερο κείμενο του Ράικου στο περιοδικό *Αυγή*: “Την εποχή όμως εκείνη η Επανάσταση εξήτησε τη συνδρομή της Ομοσπονδίας για τη συμφιλίωση του Ελληνικού λαού, και η Ομοσπονδία τέθηκε στη διάθεση του εθνικού τούτου έργου”· βλ. Ράικος Χρ., “Γύρω στη διπλή θέση”, *Αυγή*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 3-4.

²⁷⁴ Βλ. έγγραφο της ΔΟΕ προς τον υπουργό της Παιδείας με ημερομηνία 20 Οκτωβρίου 1922, *Ερμής*, τεύχ. 76, 15-7-1923, σελ. 5-6.

σειρά του τη βοήθεια του υπουργείου Παιδείας. Το υπουργείο ανταποκρίθηκε άμεσα στέλνοντας εγκύκλιο σ' όλους τους επιθεωρητές της χώρας με την οποία τονίζει πως αποδίδει "όλως ιδιαίτεράν σημασίαν εις την τοιαύτην προσπάθειαν του μεγάλου διδασκαλικού παράγοντος" και διατάζει (τους επιθεωρητές) να συγκεντρώσουν όλους τους δασκάλους της περιφέρειάς τους τη μέρα που θα φτάσουν οι περιοδεύοντες. Μάλιστα καταλήγει με την έμμεση απειλή ότι "θέλει εκτιμήσει μετά δικαιοσύνης, αλλά και μετά πολλής αυστηρότητος την τοιαύτην ή τοιαύτην επί του προκειμένου συμβολήν"²⁷⁵.

Στις περιοδείες αποφασίστηκε να συμμετάσχουν οι Αντ. Καραγιάννης, Χρ. Ράικος, Β. Θεοφανόπουλος και Κ. Δραγώτης. Επειδή οι τρεις τελευταίοι εργάζονταν σε σχολεία θα απαλλαγθούν από τα καθήκοντά τους και θα τεθούν στην διάθεση του υπουργείου Παιδείας²⁷⁶. Οι περιοδείες κράτησαν σχεδόν

²⁷⁵ Βλ. Εγκύκλιο υπ' αριθμ. 41703, του υπουργείου Παιδείας προς τους επιθεωρητές, ό.π., τεύχ. 61, 15-11-1922, σελ. 6.

²⁷⁶ Βλ. Ράικος Χρ., "Γύρω στη διπλή θέση", *Αυγή*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 3-4. Ο Δραγώτης συμμετείχε στην περιοδεία παρόλο που δεν ήταν μέλος του Δ.Σ. Για την συμμετοχή του θα επικριθεί το Δ. Σ. στο 3ο συνέδριο όπου ο Καραγιάννης απάντησε αόριστα ότι η επιλογή του Δραγώτη για την περιοδεία "προβλέπεται υπό του καταστατικού", βλ. *Ερμής*, τεύχ. 82, 15-10-1923, σελ. 2. Είναι όμως φανερό ότι επιλέχθηκε λόγω της σαφούς πολιτικής του τοποθέτησης. Στο βαθμό που η περιοδεία στόχευε να στηρίξει το καθεστώς, το πολιτικό κριτήριο ήταν αναμενόμενο να πρυτανεύσει. Ο Ράικος μάλιστα αναφέρει ότι η "Επανάσταση" και η Κυβέρνηση δεν ήθελαν να συμμετάσχει στις περιοδείες ούτε ο Καραγιάννης διότι υπήρχαν "απειρώς πολλές δυσπιστίες στο πρόσωπό του" και ότι ήταν αυτός (ο Ράικος) που τους έπεισε για το αντίθετο αναλαμβάνοντας προσωπικά τις ευθύνες για τη στάση του προέδρου. Την πληροφορία θα επιβεβαιώσει και ο Θεοφανόπουλος που ήταν ομοϊδεάτης του Καραγιάννη. Θα προσθέσει μάλιστα πως η έναρξη των περιοδειών καθυστέρησε κατά 40 ημέρες γι' αυτό το λόγο. Τελικά οι περιοδείες θα αρχίσουν αφού προσυμφωνήθηκε το περιεχόμενο των ομιλιών βλ. επιστολή του Β. Θεοφανόπουλου, ό.π., τεύχ. 377, 28-9-1929, σελ. 340-345. Σε αντίθεση με τον Καραγιάννη ο ίδιος ο Ράικος, όντας βενιζελικός, υποβοηθήθηκε ποικιλότροπα. Ενώ βρισκόταν κανονικά εκτός θέσεως ως Γραμματέας της ΔΟΕ μόλις ψηφίστηκε το Ν.Δ. "περί επαναφοράς των εκτός θέσεως υπαλλήλων", δήλωσε ότι θα επιστρέψει στην εργασία του μια και (κατά δήλωσή του) αποφάσισε να παραιτηθεί από το Δ.Σ.

τέσσερις μήνες (από τα μέσα Νοεμβρίου 1922 ως τις αρχές Μαρτίου 1923) και φαίνεται πως είχαν μεγάλη επιτυχία. Στα Γιανιτσά π.χ. και σε καιρικές συνθήκες δύσκολες παραβρέθηκαν και δάσκαλοι “εκ Καρατζόβης, ήτοι εξ αποστάσεως δεκαπέντε και είκοσι ωρών υπό χιονοθύελλαν πρωτοφανή”²⁷⁷. Στις ομιλίες τους τα μέλη του ΔΣ καλούσαν τους δασκάλους να υποστηρίξουν το επαναστατικό καθεστώς στο έργο του. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από την εφ. *Θάρρος* των Τρικκάλων: “Ο αφιχθείς Πρόεδρος της Πανελληνίου Ομοσπονδίας των Δημοδιδασκάλων κ. Αντ. Καραγιάννης ωμίλησε χθες το απόγευμα προς τους κ. διδασκάλους της εκπαιδευτικής περιφέρειας Τρικκάλων συγκεντρωθέντας επί τούτω εις το Δημαρχείον. Ο κ. Καραγιάννης μετά πολλής ευγλωττίας εξωγράφησεν την εσωτερικήν κατάστασιν και εξήρε το έργον της

Τελικώς όμως δεν παραιτήθηκε εξαιτίας των περιοδειών (κατά δήλωσή του πάντα). Αποσπάστηκε λοιπόν στο υπουργείο διατηρώντας ταυτόχρονα τις θέσεις του δασκάλου και του γραμματέα της ΔΟΕ, πράγμα για το οποίο θα επικριθεί έντονα αργότερα. Και οι τέσσερις θα επικριθούν επίσης για τα χρήματα που πήραν από την κυβέρνηση ως κάλυψη των εξόδων τους. Σε μεταγενέστερο κείμενό του ο Ράικος θα περιγράψει ακριβώς την διαδρομή που ακολούθησε: “έφυγα από τας Αθήνας την 18 Νοεμβρίου 1922 και περιώδευσα Θεσσαλονίκη, Κιλκίς, Σιδηρόκαστρον, Σέρρας, Δράμαν, Καβάλλαν, Γκιουμουλτζίναν, Αλεξανδρούπολιν, Λαγκαδά, Καλάβρυτα, Αίγιον, Πάτρας, Πύργον, Κυπαρισσίαν, Μεγαλόπολιν, Καλάμας, Γύθειον, Τρίπολιν, Ναύπλιον, Άργος και επανήλθα αρχάς Μαρτίου 1923.” Βλ. επιστολή του Ράικου *ό.π.*, τεύχ. 384, 16-11-1929, σελ. 455-456. Σε μεταγενέστερο κείμενο θα περιγράψει και ο Θεοφανόπουλος τη δική του διαδρομή: “[εδέχθην] να διαπλεύσω εν μέσω χειμώνι το Μυρτώον, το Αιγαίον, το Ικάριον και το Κρητικόν πέλαγος, να ριφθώ υπό της τρικυμίας εις τας ακτάς της Μήλου, να διασχίσω τα Κρητικά βουνά, ν’ αποκλεισθώ υπό του χειμώνος εις τον Άγιον Μύρωνα Κρήτης, να γνωρισθώ με τον λήσταρχον Μπαρμπούνην (...) επί δύο ολόκληρους μήνας...” βλ. επιστολή του Β. Θεοφανόπουλου, *Ερμής*, τεύχ. 377, *ό.π.* Από τους άλλους δυο ο Καραγιάννης θα περιοδεύσει στη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία και ο Δραγώτης στην Ήπειρο και τη Στερεά Ελλάδα. Για τις περιοδείες τους οι τέσσερις θα πάρουν από την κυβέρνηση για τα έξοδά τους (επισήμως) 40.000 δραχ. συνολικά, για τις οποίες και θα κατηγορηθούν από μεταγενέστερη διοίκηση της ΔΟΕ για χρηματισμό. Οι ανωτέρω επιστολές των Ράικου και Θεοφανόπουλου στον *Ερμή* απαντούν σε αυτές τις κατηγορίες.

²⁷⁷ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 62, 30-11-1922, σελ. 8.

Επαναστάσεως εκ της οποίας αναμένει το Έθνος και το κράτος την σωτηρίαν του. Ο κ. Καραγιάννης συνέστησεν, όπως ο διδασκαλικός κόσμος, ο έχων επίγνωσιν της καταστάσεως και συναισθανόμενος την ανάγκην της επιτεύξεως της Εθνικής ενότητος πρωταγωνιστήση εις την διαφώτισιν του λαού και διερμηνεύση τους μεγάλους πατριωτικούς σκοπούς της Επαναστάσεως²⁷⁸. Οι συγκεντρώσεις δεν ήταν “κλειστές”. Προβάλλονταν από τον τοπικό τύπο και εκτός από τους εκπροσώπους των τοπικών αρχών που παρευρίσκονταν σχεδόν πάντα τις παρακολουθούσαν συχνά και αρκετοί πολίτες²⁷⁹. Η περιοδεία ενίσχυσε το γόητρο της ομοσπονδίας και την καθιέρωσε στη συνείδηση των δασκάλων, του τύπου και της κοινωνίας ως παράγοντα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης.

Εκείνο όμως που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ, είναι ο τρόπος με τον οποίο η όλη στάση της ΔΟΕ απέναντι στο επαναστατικό καθεστώς επηρέασε το νόμο για τη διαβάθμιση. Δώδεκα μόλις ημέρες μετά την συγκρότηση της κυβέρνησης Κροκιδά η ομοσπονδία κατέθεσε υπόμνημα στον υπουργό Παιδείας Ι. Σιώτη με το οποίο ζητούσε να τροποποιηθεί ο νόμος 2858 σύμφωνα με τις αποφάσεις του 2ου δασκαλικού συνεδρίου²⁸⁰. Ο υπουργός απέρριψε το υπόμνημα αρνούμενος καν να το συζητήσει με το πρόσχημα ότι συνδέεται άμεσα με τον προϋπολογισμό και άρα είναι άκαιρο. Όταν όμως —αναφέρει στον απολογισμό του ο Καραγιάννης— λίγες μέρες αργότερα το ΔΣ “ήλθεν εις επαφήν προς την Επανάστασιν δια τον εθνικιστικόν αγώνα, επανήλθομεν επί του ζητήματος της τροποποιήσεως του νόμου 2858”²⁸¹. Αυτή τη φορά η απάντηση θα είναι θετική. Η “Επανάσταση” θα ικανοποιήσει το σύνολο σχεδόν των σχετικών με τη διαβάθμιση αιτημάτων του

²⁷⁸ “Οι διδάσκαλοι υπέρ της Επαναστάσεως”, εφ. *Θάρρος* (Τρικκάλων), 16-12-1922.

²⁷⁹ Βλ. “Η χθεσινή διάλεξις”, εφ. *Ταχυδρόμος* (Βόλου), 21-12-1922, από όπου το ακόλουθο απόσπασμα: “Ενώπιον του διδασκαλικού κόσμου της περιφερείας μας και πυκνοτάτου άλλου ακροατηρίου εγένετο χθες την 4 μ.μ. εις την αίθουσαν Αργυλλά η διάλεξις του προέδρου της Πανελληνίου Διδασκαλικής Ομοσπονδίας κ. Καραγιάννη”.

²⁸⁰ Βλ. υπόμνημα της 10ης Οκτωβρίου, *Ερμής*, τεύχ. 76, 15-7-1923, σελ. 6-8.

²⁸¹ *ό.π.*, σελ. 8.

2ου συνεδρίου. Είναι φανερό ότι το υπουργείο άλλαξε στάση ακριβώς επειδή η ΔΟΕ αποδέχθηκε το ρόλο του υποστηρικτή της “Επανάστασης”. Τρία χρόνια αργότερα, κάτω από άλλες συνθήκες, ο Καραγιάννης θα παραδεχθεί ότι υποστήριξε την “Επανάσταση” παρότι ήταν πολιτικά αντίθετος μόνο και μόνο για να ψηφιστεί το διάταγμα της 9 Νοεμβρίου²⁸². Με άλλα λόγια, η λύση του ζητήματος της διαβάθμισης δεν ήρθε ως αποτέλεσμα συνδικαλιστικού αγώνα, αλλά ως προϊόν του πολιτικού αγώνα που έδωσε η ΔΟΕ για τη νομιμοποίηση της “Επανάστασης” στην αρχική της δύσκολη φάση²⁸³.

²⁸² Βλ. ό.π., τεύχ. 193, 18-3-1926, σελ. 8 από όπου το απόσπασμα (γράφει ο ίδιος ο Καραγιάννης αναφερόμενος στον εαυτό του): “Ο Καραγιάννης κ. Μούργελα, την εποχήν εκείνην, έσχισε το φόρεμα της πολιτικής του αρετής, δια να καλύψη με αυτό την γυμνότητα του διδασκαλικού σώματος. Χάριν της ανυψώσεως του κλάδου, χάριν του διατάγματος της 9 Νοεμβρίου 1922, χάριν της διαβαθμίσεώς μας ελησμόνησεν εαυτόν, συνήλθεν με τους μισητοτέρους των εχθρών του, υπεβλήθη εις θυσίας υλικάς και ηθικάς...”.

²⁸³ Παρά την εντολή του ίδιου του Πλαστήρα για την ικανοποίηση των δασκαλικών αιτημάτων και τη συμφωνία του υπουργού Παιδείας, το υπουργικό συμβούλιο διατύπωσε έντονες αντιρρήσεις προβάλλοντας τη σημαντική επιβάρυνση του προϋπολογισμού. Το πρόβλημα ξεπεράστηκε με την παρέμβαση του πολιτευτή Κορινθίας Παν. Αραβαντινού. Στον απολογισμό του στο 3ο συνέδριο ο Καραγιάννης παραδέχθηκε πως ο Ράικος χρησιμοποίησε “τον στενόν προσωπικόν του δεσμόν με τον πολιτευτήν Κορινθίας κ. Παν. Αραβαντινόν [σ.σ. ήταν κουμπάροι], όστις λαβών το διάταγμα μετέβη εις την οικίαν του τότε προέδρου της κυβερνήσεως και αναπληρωτού υπουργού οικονομικών κ. Κροκιδά και απέσπασε την υπογραφήν του”, βλ. ό.π., τεύχ. 76, 15-7-1923, σελ. 8. Τα γεγονότα αυτά επιβεβαιώνει και ο Ράικος σε κείμενό του που γράφτηκε ένα χρόνο μετά, βλ. Ράικος Χρ., “Γύρω στη διπλή θέση”, *Αυγή*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 3-4. Το παρασκήνιο αυτό δεν αλλάζει βέβαια την εκτίμησή μας ότι το Ν. Δ. ήταν προϊόν του πολιτικού αγώνα της ΔΟΕ. Ενισχύει όμως τη διαπίστωση ότι παράλληλα με τους καθαρά συνδικαλιστικούς ή και πολιτικούς αγώνες η ΔΟΕ, στη φάση της ίδρύσής της, αξιοποιούσε και τις προσωπικού χαρακτήρα διασυνδέσεις της με πολιτικούς παράγοντες.

7. Μισθολογικό-Διαβάθμιση: οι τελικές ρυθμίσεις

Μετά τις τελικές ρυθμίσεις για την διαβάθμιση, μετά δηλ. την ψήφιση του Ν.Δ. της 9ης Νοεμβρίου 1922, οι αρχικοί μισθοί των -τεσσάρων πλέον- κατηγοριών δασκάλων διαμορφώθηκαν ως εξής:

1. Ο αρχικός μισθός των δημοδιδασκάλων “α΄ τάξεως” που ήταν 400 δραχ. έγινε 480 δραχ. Αν προσθέσουμε και το επίδομα 60% φθάνουμε στις 768 δραχ. Μεταξύ Μαρτίου και Νοεμβρίου είχαμε δηλ. αύξηση κατά 92%.

2. Ο αρχικός μισθός των δημοδιδασκάλων “β΄ τάξεως” που ήταν 320 δραχ. έγινε 400 δραχ. (επειδή αναγνωρίστηκαν ως “α΄ τάξεως”). Αν προσθέσουμε και το επίδομα 60% φθάνουμε στις 640 δραχ. Μεταξύ Μαρτίου και Νοεμβρίου είχαμε δηλ. αύξηση κατά 100%.

3. Ο αρχικός μισθός των δημοδιδασκάλων “γ΄ τάξεως” που ήταν 240 δραχ. έγινε 320 δραχ. (επειδή αναγνωρίστηκαν ως “β΄ τάξεως”). Αν προσθέσουμε και το επίδομα 60% φθάνουμε στις 512 δραχ. Μεταξύ Μαρτίου και Νοεμβρίου είχαμε έτσι αύξηση κατά 113%.

4. Εκείνοι όμως που θα δούν τους μισθούς τους να απογειώνονται θα είναι οι αδικημένοι του ν. 2145: οι υποδιδάσκαλοι. Ο αρχικοί μισθοί τους που ήταν —αναλόγως της κατηγορίας— 134, 121 και 101, 5 δραχ. θα γίνουν για όλους 260 δραχ. (επειδή θα αναγνωριστούν ως δημοδιδάσκαλοι “γ΄ τάξεως”). Αν προσθέσουμε και το επίδομα 60% έχουμε σύνολο 416 δραχ. Μέσα σε μισό μόλις χρόνο δηλ. οι υποδιδάσκαλοι θα δουν το μισθό τους να τετραπλασιάζεται.

Με τις ρυθμίσεις αυτές οι δάσκαλοι μείωσαν σημαντικά τις μισθολογικές διαφορές τους από τους άλλους δημοσίους υπαλλήλους. Η νέα σχέση όμως θα κινδυνέψει σύντομα να ανατραπεί. Στο δεύτερο εξάμηνο του 1922, ως αποτέλεσμα της μικρασιατικής καταστροφής, ο τιμάρριθμος θα διπλασιασθεί: Από 398 μονάδες στα 1921 θα ανέλθει στις 636 στα 1922²⁸⁴. Έτσι στις αρχές

²⁸⁴ Βλ. Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός...*, ό.π., σελ. 233.

του 1923 θα τεθεί ζήτημα αύξησης του επιδόματος για όλους τους δημόσιους υπάλληλους. Σε συνομιλίες μεταξύ της κυβέρνησης και της Λέσχης των Υπαλλήλων συμφωνήθηκε να δοθεί επιπλέον επίδομα 100%, χωρίς να καταργηθεί εντελώς το προηγούμενο 30%. Συγκεκριμένα για τους θεωρούμενους ως υψηλόμισθους, δηλ. αυτούς που έπαιρναν από 475 ως 900 δραχ. το επίδομα θα ήταν $100+10=110\%$. Για όσους έπαιρναν μέσους μισθούς, δηλ. αυτούς που έπαιρναν από 376 ως 474 το επίδομα θα ήταν $100+20=120\%$ και για τους χαμηλόμισθους, δηλ. όσους έπαιρναν από 230 ως 375 δραχ. το επίδομα θα ήταν $100+30=130\%$ ²⁸⁵. Όλες οι κατηγορίες δηλ. διατήρησαν ένα μέρος από το 30%. Εξαιρέση αποτέλεσαν οι δάσκαλοι στους οποίους δινόταν βέβαια το 100% αλλά με ταυτόχρονη περικοπή του προηγούμενου επιδόματος που μάλιστα δεν ήταν 30% αλλά 60%. Έτσι ενώ πριν το επίδομα των δασκάλων ήταν κατά 30% ανώτερο των άλλων δημοσίων υπαλλήλων τώρα έγινε κατά 10% ως 30% μικρότερο.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι: πώς η ΔΟΕ υστέρησε σε μια συγκυρία που οι σχέσεις της με την κυβέρνηση θα χαρακτηρίζονταν μάλλον προνομιακές; Η εξήγηση είναι απλή. Οι συζητήσεις ανάμεσα στη “Λέσχη” και την κυβέρνηση έγιναν στο διάστημα που το Δ.Σ. της ΔΟΕ βρισκόταν στις περιόδους. Στις συζητήσεις που διεξάγονταν δεν υπήρχε εκπρόσωπος των δασκάλων. Στις εσωτερικές συζητήσεις που διεξάγονταν στη “Λέσχη” ανάμεσα στους εκπροσώπους των διαφόρων κλάδων τη ΔΟΕ εκπροσωπούσε ο Τσουκαλάς, διοικητικός υπάλληλος της ομοσπονδίας. Σύμφωνα με τη δική του μαρτυρία, έθεσε σε μία από αυτές τις συγκεντρώσεις το αίτημα των δασκάλων να παραμείνει η διαφορά του 30% υπέρ τους με το επιχείρημα ότι οι δάσκαλοι ξεκινάνε από μικρότερη μισθολογική βάση. Οι εκπρόσωποι των άλλων κλάδων απάντησαν (σύμφωνα πάντα με τον Τσουκαλά) ότι τη διαφορά του 30% οι δάσκαλοι δεν την πήραν επειδή είχαν μικρότερη μισθολογική βάση αλλά επειδή

²⁸⁵ Βλ. ν. 2808/1922. Πρβλ. εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 26-1-1923.

είχαν ισχυρή οργάνωση²⁸⁶. Εάν αυτά αληθεύουν, υποδηλώνουν έναν υποβόσκοντα ανταγωνισμό ανάμεσα στους δασκάλους και τους άλλους δημόσιους υπάλληλους, ο οποίος ίσως να οφείλεται στις επιτυχίες των δασκάλων κατά τον προηγούμενο χρόνο. Παρόμοιος ανταγωνισμός άρχισε να εμφανίζεται και ανάμεσα στους δασκάλους και τους καθηγητές της Μέσης εκπαίδευσης. Στις μέρες που ψηφίζοταν το επίδομα 100%, η εφ. *Πολιτεία* υποστηρίζοντας τα οικονομικά αιτήματα των καθηγητών τόνιζε ότι “θα ήτο άτοπον να φθάση με τας νέας αυξήσεις ο μισθός ενός δημοδιδασκάλου να είνε μεγαλύτερος του μισθού ενός καθηγητού γυμνασίου”²⁸⁷. Σε απαντητική επιστολή ο Καραγιάννης συνιστά στους καθηγητές να μην προβαίνουν σε προκλήσεις οι οποίες δεν βοηθάνε “την προαγωγήν των αγαθών σχέσεων μεταξύ Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως”²⁸⁸.

Βρισκόμαστε ήδη στα τέλη Ιανουαρίου του 1923, ο Καραγιάννης έχει διακόψει τις περιοδείες του για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα που ανέκλυψε. Στο σχετικό υπόμνημα (23-1-1923) αναπτύσσει τους λόγους για τους οποίους είναι αναγκαία η διατήρηση της διαφοράς του 30% υπέρ των δασκάλων. Κύριο επιχείρημα η συγκριτικά χαμηλότερη μισθολογική βάση των δασκάλων²⁸⁹. Οι αποφάσεις όμως έχουν ήδη ληφθεί και νομοθετούνται με Ν.Δ. μια μέρα αργότερα στις 24 Ιανουαρίου 1923. Το ΔΣ της ΔΟΕ επέμεινε: την επομένη (25-1-1923) επισκέφτηκε διαδοχικά τον υπουργό οικονομικών Γ. Κοφινά, τον πρωθυπουργό Σ. Γονατά και τον υπουργό Παιδείας Ι. Σιώτη ζητώντας εκτός από το νέο επίδομα (100%) να παραμείνει και το προηγούμενο (60%). Ο Κοφινάς απάντησε ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, ο Γονατάς ότι θα συνεννοηθεί με τον υπουργό οικονομικών, δηλ. τον Κοφινά και ο Σιώτης ότι εισηγηθεί

²⁸⁶ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 79, 30-8-1923, σελ. 2.

²⁸⁷ Βλ. “Οι λειτουργοί της Μέσης”, εφ. *Πολιτεία*, 22-1-1923.

²⁸⁸ Βλ. *ό.π.*, 23-1-1923.

²⁸⁹ Βλ. υπόμνημα της ΔΟΕ, *Ερμής*, τεύχ. 79, 30-8-1923, σελ. 5.

ευνοϊκά στους προηγούμενους²⁹⁰. Συνοδευόμενο από τον τμηματάρχη Κ. Σωτηρίου το Δ.Σ. επισκέφτηκε τελικά και τον αρχηγό της “Επανάστασης” Ν. Πλαστήρα από τον οποίο και απέσπασε την υπόσχεση να διατηρηθεί το μισό του επιπλέον ποσοστού. Πράγματι θα ακολουθήσει διορθωτική ρύθμιση σύμφωνα με την οποία και οι τέσσερις μισθολογικές κατηγορίες δασκάλων θα παίρνουν επίδομα $100+30=130\%$ επί του μισθού τους. Δεν γνωρίζουμε το λόγο για τον οποίο ο αρχηγός της Επανάστασης δέχθηκε να τροποποιηθεί μια ήδη νομοθετημένη απόφαση της κυβέρνησης. Μπορούμε όμως βάσιμα να υποθέσουμε πως το επιχείρημα της ΔΟΕ ήταν η πολιτική προσφορά της ΔΟΕ που βρισκόταν εν εξελίξει: προσέφερε υπηρεσίες στην “Επανάσταση” και διεκδικούσε την “αμοιβή” της.

Μετά και από αυτή την τελική ρύθμιση το Δ.Σ. συγκρίνοντας τα συνολικά ποσά της μισθοδοσίας των δασκάλων μεταξύ του Μάρτη του 1922 και του Φεβρουαρίου του 1923 θα γράψει: “Ενώ κατά τον παρελθόντα Μάρτιον η μισθοδοσία μας ανήρχετο εις 30 εκατομμύρια δραχμών, σήμερον υπερβαίνει κατά τινάς χιλιάδας τα 110. Επετύχομεν δηλ. εν διαστήματι δέκα μηνών αύξησιν της μισθοδοσίας μας κατά 265%”²⁹¹.

²⁹⁰ Βλ. “Διαμαρτυρία, διαμαρτυρία...”, εφ. *Πολιτεία*, 26-1-1923. Πρβλ. “Οι δημοδιδάσκαλοι ζητούν μεγαλειότεραν αύξησιν του μισθού”, εφ. *Νέα Ημέρα*, 26-1-1923.

²⁹¹ Βλ. ανακοίνωση της ΔΟΕ. *Ερμής*, τεύχ. 68, 15-3-1923, σελ. 3-4. Πρβλ. απολογισμό του Δ.Σ. στο 3ο συνέδριο, ό.π., τεύχ. 81, 30-9-1923, σελ. 8.

9. Η εδραίωση της Ομοσπονδίας

Το πεντάμηνο που μεσολάβησε ανάμεσα στο ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ (Μάρτιος 1922) και στο 2ο έκτακτο συνέδριό της (Αύγουστος 1922) ήταν το πλέον κρίσιμο διάστημα για την αποδοχή της από τους δάσκαλους (ως εκφραστή) και την κυβέρνηση (ως συνομιλήτη). Όπως ήταν αναμενόμενο δέχθηκε ορισμένες επιθέσεις και αμφισβητήσεις του ρόλου της κυρίως από ενδοκλαδικούς παράγοντες και από το υπουργείο Παιδείας. Έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε τις σημαντικότερες από αυτές, όχι επειδή ήταν ιδιαίτερα έντονες ή ισχυρές αλλά για τον ακριβώς αντίστροφο λόγο: Επειδή οι αντιδράσεις της ΔΟΕ ήταν υπερβολικά έντονες σε μάλλον ασήμαντες επιθέσεις. Η πρώτη αμφισβήτηση που δέχθηκε, έξι μόλις μέρες μετά την ίδρυσή της, ήταν η γνωστή μας δήλωση του προέδρου του συλλόγου Αθηνών Δημ. Νικολαΐδη. Υπενθυμίζουμε ότι ο Νικολαΐδης συμμετείχε ως εκπρόσωπος του συλλόγου Αθηνών στο ιδρυτικό συνέδριο και μεσολάβησε μεταξύ ΔΟΕ και υπουργού Παιδείας για να ματαιωθεί η κυρυχθείσα απεργία. Όταν, τέλος, δόθηκε το επίδομα 60% διαφοροποιήθηκε από τη ΔΟΕ και εξέδωσε ανακοίνωση δηλώνοντας ότι ο σύλλογος Αθηνών αποδέχεται τα “προσωρινά μέτρα του κ. υπουργού της εκπαίδευσης” και υποστηρίζοντας ότι εκπροσωπεί “την υγιεστέραν μερίδα συναδέλφων των επαρχιών”.

Η δήλωση του Νικολαΐδη δόθηκε στη δημοσιότητα στις 15 Μαρτίου. Δυο μέρες αργότερα η ΔΟΕ εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία αφού ενημερώνει ότι “ο κ. ούτος έλαβε μέρος εις το πανδιδασκαλικόν συνέδριον, υπέγραψε τα καταρτισθέντα υπομνήματα, μετέσχεν ως μέλος διαφόρων επιτροπών του συνεδρίου και εψηφοφόρησε κατά τας αρχαιρεσίας της ομοσπονδίας λαβών και μίαν ψήφον ως πρόεδρος επί 43 ψηφοφορησάντων”, τον καλεί να δηλώσει συγκεκριμένα “εάν εκπροσωπή έστω και ένα περιφερειακόν σύλλογον και ποίον”²⁹². Ταυτόχρονα ο Ερμής του επιτίθεται κατηγορώντας τον ότι πρόσβαλε

²⁹² Βλ. ό.π., τεύχ. 46, 30-3-1922, σελ. 3-4.

την “ιερότητα της αλληλεγγύης” και τρεις τοπικοί συλλογοί (Καστοριάς, Κοζάνης και Φλώρινας) εξέδωσαν ανακοινώσεις με τις οποίες καταδικάζουν την ενέργεια του²⁹³. Λογικά η αντίδραση αυτή θα επαρκούσε. Όμως στην πρόσκληση για το 2ο έκτακτο συνέδριο που απηύθυνε η ΔΟΕ προς τους τοπικούς συλλόγους τρεις μήνες αργότερα (25-6-1922) διαβάζουμε ότι ένα από τα θέματα της ημερήσιας διάταξης θα είναι και η δήλωση του Νικολαΐδη²⁹⁴. Πράγματι το ζήτημα απασχόλησε ένα μεγάλο μέρος της 7ης ημέρας του συνεδρίου (6-8-1922). Τη συζήτηση άνοιξε ο Καραγιάννης δηλώνοντας ότι η δήλωση δεν ήταν ατύχημα αλλά “δόλος” εφόσον είχαν προηγηθεί, αφενός η συμμετοχή του Νικολαΐδη στο ιδρυτικό συνέδριο και, αφετέρου η διαμεσολάβησή του ανάμεσα στην ομοσπονδία και τον υπουργό για τη ματαίωση της απεργίας. Στη συζήτηση που ακολούθησε δεν υπήρξε κανείς σύνεδρος που να μη καταδίκασε την ενέργεια του Νικολαΐδη. Τέθηκε όμως το ερώτημα γιατί οι δάσκαλοι των Αθηνών τον ακολουθούν και τον στηρίζουν. Απάντηση προσπάθησαν να δώσουν οι σύνεδροι Δημ. Κουτσουμπέλας και Β. Θεοφανόπουλος οι οποίοι εμφανίσθηκαν ως γνώστες της κατάστασης που επικρατούσε στο σύλλογο Αθηνών (ο δεύτερος ήταν μέλος του ΔΣ της ΔΟΕ και μέλος του συλλόγου Αθηνών). Σύμφωνα με αυτούς ο Νικολαΐδης, αμέσως μετά το ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ, κάλεσε τους δασκάλους των Αθηνών σε γενική συνέλευση και στην ενημέρωσή του περιέγραψε με μελανά χρώματα τα του συνεδρίου τονίζοντας ότι οι αποφάσεις του και ιδιαιτέρως αυτή της απεργίας ελήφθησαν εκβιαστικώς. Κατέληξε δηλώνοντας εκβιαστικά “όστις δεν είνε μεθ’ ημών είνε καθ’ ημών” υπενθυμίζοντας έμμεσα τις αγαθές σχέσεις του με το υπουργείο Παιδείας και τους “επίστρατους”. Οι απειλές του επηρέασαν τους δασκάλους, συνέχισε ο Θεοφανόπουλος, διότι διάφοροι που κατά καιρούς του εναντιώθηκαν φανερά, “επήραν την άγουσαν προς το Πήλιον, την Κρήτην και την Μακεδονίαν.” Έτσι, σύμφωνα πάντα με τους δυο σύνεδρους, ο Νικολαΐδης

²⁹³ Βλ. ό.π., σελ. 2-3 και τεύχ. 47, 15-3-1922, σελ. 3.

²⁹⁴ Βλ. ό.π., τεύχ. 54, 1-8-1922, σελ. 7.

απέσπασε τη συναίνεση των δασκάλων της Αθήνας με ψεύδη και απειλές²⁹⁵. Μετά την ολοκλήρωση της σχετικής συζήτησης, το συνέδριο αποδέχθηκε ψήφισμα αποδοκιμασίας του Νικολαΐδη επειδή εργάσθηκε “προδοτικώς” εναντίον των συμφερόντων του κλάδου και επειδή καταχράσθηκε των γνωριμιών του στο υπουργείο Παιδείας προβαίνοντας “εις την τρομοκράτησιν των συναδέλφων του”²⁹⁶.

Η δεύτερη αμφισβήτηση που δέχτηκε η ΔΟΕ προήλθε από τον επιθεωρητή Αθηνών Ι. Σιόρη. Στις 11 Απριλίου 1922, λίγο μετά την έναρξη της λειτουργίας της ομοσπονδίας, ο Σιόρης με εγκύκλιό του συνέστηνε στους δασκάλους της Αθήνας να αποφεύγουν “επιμελώς των θορυβοποιών και εκμεταλευτών τας επικλήσεις, εν αις πολλάκις εγκλείονται απώτεροι σκοποί ουδόλως εναρμονιζόμενοι προς το τίμιον και σεμνόν έργον του διδασκάλου όσον και του νομοταγούς πολίτου”²⁹⁷. Με τα λόγια αυτά ο Σιόρης αν και δεν κατονόμαζε ρητά, “φωτογράφιζε” τους πρωτεργάτες της ΔΟΕ. Ο *Ερμής* αντέδρασε με την προειδοποίηση ότι “δια των αοριστολογιών του κατορθώνη ν’ αποφεύγη την ποινικήν ευθύνην, όμως την ηθικήν τοιαύτην δεν θα την αποφύγη”²⁹⁸. Ταυτόχρονα το επίσημο όργανο της ομοσπονδίας, ο *Ηρακλής*, τονίζει ότι “οι συνάδελφοι θα εισέδυσαν εις το βαθύτερον πνεύμα του γράψαντος και θ’ αντελήφθησαν καλώς από ποιόν πρέπει να προφυλάσσονται και απέναντι τίνος πρέπει να ίστανται μετά πάσης επιφυλάξεως και δυσπιστίας”²⁹⁹. Ο επιθεωρητής δεν έδωσε συνέχεια και θα περίμενε κανείς ότι το ζήτημα θα έκλεινε, όμως κι εδώ, όπως και στην

²⁹⁵ Όταν τον Μάρτη του 1923, κάτω από άλλες πολιτικές συνθήκες, ο Σύλλογος Αθηνών θα προσχωρήσει ξανά με ομόφωνη απόφασή του στην Ομοσπονδία, ο *Ερμής* θα θυμίσει στους δάσκαλους-μέλη του ότι έφταναν οι απειλές ενός ανθρώπου για να κρατάνε το σύλλογο “νεκρόν” και θα τους συστήσει στο εξής μόνοι τους “να δημιουργούν τα πεπρωμένα των ουδένα φοβούμενοι και προ ουδενός υποχωρούντες”· βλ. ό.π., τεύχ. 68, 15-3-1922, σελ. 8.

²⁹⁶ Βλ. ό.π., τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 6 και τεύχ. 59, 15-10-1922, σελ. 3.

²⁹⁷ Βλ. ό.π., τεύχ. 49, 15-5-1922, σελ. 5.

²⁹⁸ ό.π., σελ. 7.

²⁹⁹ Αναδημοσιεύεται ό.π., τεύχ. 50, 30-5-1922, σελ. 6.

περίπτωση Νικολαΐδη, το ΔΣ έκρινε σκόπιμη τη συζήτησή του στο 2ο συνέδριο³⁰⁰. Πράγματι, μετά την ολοκλήρωση της συζήτησης για την περίπτωση Νικολαΐδη, τέθηκε το ζήτημα Σιόρη και αποφασίσθηκε να “ερωτηθῆ δι’ εγγράφου ο εν λόγω επιθεωρητής περί της εννοίας των εν τη εγκυκλίω εκείνη διαλαμβανομένων”³⁰¹. Τριμελής επιτροπή του συνεδρίου συνάντησε τον Σιόρη (7-8-1922) και του επέδωσε το έγγραφο ζητώντας του να απαντήσει επίσης εγγράφως. Ο Σιόρης αρνήθηκε να απαντήσει και το συνέδριο ενέκρινε ψήφισμα με το οποίο χαρακτήρισε τον Σιόρη ως “όργανον αλλοτριών προς τα εκπαιδευτικά συμφέροντα επιρροών και εστερημένων της καλώς εννοούμενης επαγγελματικής συνειδήσεως”, και ως εκ τούτου “παραδίδει αυτόν εις την περιφρόνησιν και την αποστροφήν παντός μέλους της διδασκαλικής οικογενείας”³⁰². Το ψήφισμα αυτό όπως και το προηγούμενο που αφορούσε τον Νικολαΐδη κοινοποιήθηκαν και στον ημερήσιο τύπο. Ο στόχος ήταν βεβαίως η ηθική σπίλωση των καταγγελομένων. Σε περιόδους ωστόσο έντασης των πολιτικών παθών εύκολα ο ηθικός πόλεμος μετατρέπεται σε υλικός. Δεν γνωρίζουμε αν παρενέβει η ΔΟΕ, πάντως ο Σιόρης θα είναι ένας από τους τέσσερις επιθεωρητές που η “Επανάσταση” θα απολύσει λίγους μήνες αργότερα³⁰³.

Ως τρίτη προσπάθεια αμφισβήτησης της ύπαρξης και του ρόλου της, θεώρησε η ΔΟΕ ένα επεισόδιο ανάμεσα στον υπουργό Παιδείας Κ. Πολυγένη και το μέλος του ΔΣ της ΔΟΕ Β. Θεοφανόπουλου, τον Ιούλιο του 1922. Μετά την ψήφιση του ν. 2858 ο Καραγιάννης πήγε στη Θεσσαλονίκη για να συμμετάσχει σε συνέλευση

³⁰⁰ Βλ. ό.π., τεύχ. 54, 1-8-1922, σελ. 7.

³⁰¹ Βλ. ό.π., τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 6.

³⁰² Βλ. ό.π., τεύχ. 59, 15-10-1922, σελ. 3-4 και τεύχ. 60, 30-10-1922, σελ. 7.

³⁰³ Βλ. “Εκπαιδευτικά μεταβολαί”, ό.π., τεύχ. 66, 30-1-1923, σελ. 7. Γνωρίζοντας τις καλές σχέσεις της ΔΟΕ με την “Επανάσταση” στην αρχική της περίοδο, δε θεωρούμε διόλου απίθανη την παρέμβασή της για την απόλυση του Σιόρη. Την εκτίμηση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι ο δεύτερος από τους τέσσερις επιθεωρητές που απολύθηκαν ήταν ο Κ. Καρατζίνης, ο οποίος συγκρούσθηκε την άνοιξη του 1921 προσωπικά με το Χρ. Ράικο αναγκάζοντάς τον τότε να παραιτηθεί από δάσκαλος.

των δασκάλων Μακεδονίας και Θράκης οι οποίοι θίγονταν άμεσα από τον συγκεκριμένο νόμο. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του, πιεζόμενος προφανώς από τους θιγόμενους δασκάλους, έστειλε επιστολή στα υπόλοιπα μέλη του ΔΣ ζητώντας τους να συναντηθούν με τον υπουργό με σκοπό να διερευνήσουν την δυνατότητα επίλυσης του προβλήματος με ερμηνευτική εγκύκλιο. Όντως ο Θεοφανόπουλος παρουσιάστηκε, εκ μέρους του ΔΣ, στον Πολυγένη, ο οποίος όμως αρνήθηκε να συζητήσει μαζί του και αμφισβήτησε το ρόλο της ΔΟΕ ως εκφραστή των συμφερόντων του δασκαλικού κλάδου: “Που το βρήκατε γραμμένο να μου κάνετε παρέες παρέες και να έρχεστε σεις να τους αντιπροσωπεύετε;”, φέρεται πως είπε³⁰⁴. Το θέμα τέθηκε εκτός ημερησίας διάταξης στο 2ο έκτακτο συνέδριο της ΔΟΕ που άρχισε λίγες μέρες αργότερα. Μετά την ενημέρωση που έγινε από τον ίδιο τον Θεοφανόπουλο, εξελέγη επιτροπή η οποία συναντήθηκε με τον υπουργό και του επέδωσε επιστολή του συνεδρίου. Η επιστολή κατέληγε ως εξής: “Εντολοδόχοι ημείς και εκτελεσταί των αποφάσεων των καθ’ όλον το κράτος περιφερειακών συλλόγων, φοβούμενοι δε μήπως δια του επεισοδίου τούτου καταλύονται δικαιώματα ανεγνωρισμένα δι’ οργανικών του επισήμου Κράτους νόμων, παρακαλούμεν την εξοχότητά σας να ευαρεστηθεί να μας δηλώση κατηγορηματικώς, εάν ο διδασκαλικός κόσμος δύναται εγκύρως να εκπροσωπήται παρά της ομοσπονδίας του και δια ταύτης παρουσιαζόμενος να εκθέτη προς την

³⁰⁴ Βλ. ό.π., τεύχ. 55, 15-8-1922, σελ. 3. Ό,τι διεμείφθη μεταξύ Πολυγένη και Θεοφανόπουλου τα μαθαίνουμε από τη διήγηση του δευτέρου. Η υποκειμενικότητα της διήγησης θεωρείται ως εκ τούτου δεδομένη. Έχοντας υπόψη μας αυτό, παραθέτουμε τον διάλογο μεταξύ των δύο:

“Θεοφανόπουλος: Κύριε υπουργέ, εν Μακεδονία υπάρχει κατηγορία τις διδασκάλων αδικηθέντων δια του τελευταίου νόμου.

Υπουργός: Που το βρήκατε γραμμένο να μου κάνετε παρέες παρέες και να έρχεστε σεις να τους αντιπροσωπεύετε;

Θεοφανόπουλος: Ωστε δεν έχουν οι δημοδιδάσκαλοι το δικαίωμα ν’ απαρτίζουν συλλόγους και δι’ αντιπροσώπων να υποβάλουν τα παράπονά των;

Υπουργός: Όποιος θέλει να υποβάλλη παράπονα, να τα υποβάλλη μόνος του εις το υπουργείον και όχι δι’ άλλων.”

προϊσταμένην μας Αρχήν τας ποικίλας απόψεις μας”³⁰⁵. Κατά τη συζήτηση που ακολούθησε ο υπουργός δήλωσε ότι δεν υφίσταται θέμα: “Πάντοτε ειργάσθην με την ομοσπονδίαν σας και εις το μέλλον θα συνεργασθώ οσάκις θα παρουσιάζεται ανάγκη.” Σχετικά με το “λυπηρόν επεισόδιο” πρόκειται για παρεξήγηση: δεν είχε αντιληφθεί πως ο Θεοφανόπουλος ήρθε ως αντιπρόσωπος της ΔΟΕ. Θεώρησε ότι ήρθε να του μεταφέρει παράπονα ομάδας δασκάλων. Σε κάθε περίπτωση και για να αποφεύγονται ανάλογες παρεξηγήσεις στο μέλλον ζήτησε οι όποιες γνώμες, υποδείξεις ή ενστάσεις να του υποβάλλονται γραπτώς και όχι προφορικώς³⁰⁶. Η επιτροπή μετέφερε τις απαντήσεις του υπουργού στο συνέδριο το οποίο τις θεώρησε ικανοποιητικές και έκλεισε το ζήτημα.

Η αναλυτική παρουσίαση των παραπάνω τριών περιπτώσεων επιβεβαιώνει νομίζουμε την αρχική μας εκτίμηση: οι αντιδράσεις της νεοσύστατης ΔΟΕ ήταν υπερβολικά έντονες σε μάλλον ασήμαντες επιθέσεις. Παρότι οι Νικολαΐδης και Σιόρης δεν έδωσαν συνέχεια μετά τις αρχικές αντιδράσεις του ΔΣ, εκείνο επέμενε να θέσει το ζήτημα στο συνέδριο και να ξοδέψει δυο μέρες από τις εργασίες του γι’ αυτό το σκοπό. Αναλόγως και στο ζήτημα με τον υπουργό ο οποίος αμφισβήτησε το ρόλο της ΔΟΕ μία συγκεκριμένη στιγμή, η οποία δεν είχε επίσημο χαρακτήρα, και δεν επιχείρησε να δημοσιοποιήσει αυτές του τις απόψεις. Η ΔΟΕ όμως θεώρησε ότι βάλλεται το κύρος της και δημοσιοποίησε με δική της πρωτοβουλία το ζήτημα. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε πως δεν είμαστε βέβαιοι αν ο υπουργός υπαναχώρησε σε αρχικές του δηλώσεις σκεπτόμενος το πολιτικό κόστος ή αν όντως ο Θεοφανόπουλος δεν παρουσίασε με σαφήνεια το αίτημα της ΔΟΕ και συνέβαλε στην παρεξήγηση. Ό,τι όμως και αν συνέβη ελάχιστη σημασία έχει. Κατά τη γνώμη μας αυτό που κυρίως έχει σημασία και στις τρεις περιπτώσεις είναι η προσπάθεια της ΔΟΕ να εδραιωθεί στις συνειδήσεις των δασκάλων της χώρας, στην κυβέρνηση και την κοινωνία ως μόνος εκφραστής του δασκαλικού κόσμου.

³⁰⁵ Βλ. ό.π., τεύχ. 55, 15-8-1922, σελ. 6.

³⁰⁶ Βλ. ό.π., τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 5-6.

Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιεί κάθε ευκαιρία για να υπενθυμίζει την ύπαρξή της και να επιδεικνύει την τόλμη και την ικανότητά της να αντιστέκεται στις όποιες επιθέσεις. Ταυτόχρονα αξιοποιεί τις επιθέσεις για να τονώσει την επαγγελματική συνείδηση και αλληλεγγύη, το αίσθημα της ενότητας και του “ανήκειν”. Δηλώνεται άλλωστε ρητά πως η καταγγελία του Νικολαΐδη επιδιώκει “την εδραίωσιν της πειθαρχίας και την εξασφάλισιν της συνεκτικότητος και αλληλεγγύης των μελών αυτής [της ΔΟΕ]”³⁰⁷. Παρόμοια ο Σιόρης καταγγέλλεται ως “όργανον αλλοτριών προς τα εκπαιδευτικά συμφέροντα επιρροών και εστερημένων της καλώς εννοούμενης επαγγελματικής συνειδήσεως”³⁰⁸.

Παρουσιάσαμε τρεις περιπτώσεις αμφισβήτησης της ΔΟΕ οι οποίες προήλθαν από τρία πρόσωπα. Πρόσωπα με κύρος βέβαια, αλλά πάντως πρόσωπα. Υπήρξε όμως και μία αμφισβήτηση που είχε συλλογικό χαρακτήρα. Αυτή του συλλόγου Πειραιώς. Όπως είδαμε οι πρωτοβάθμιοι Πειραιώς με αφορμή τον νόμο 2858 λειτούργησαν αποσχιστικά: αποσπάστηκαν από την Ομοσπονδία, οργάνωσαν χωριστό αγώνα για τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους και προσπάθησαν να πείσουν και τους άλλους πρωτοβάθμιους της χώρας να πράξουν ανάλογα. Το Δ.Σ. επιτέθηκε εναντίον τους μέσω του *Ηρακλή*, όμως σ’ αυτή την περίπτωση το 2ο συνέδριο όχι μόνο αρνήθηκε να επικυρώσει την κριτική αυτή αλλά αντιθέτως επέκρινε το Δ.Σ. για τη στάση του τονίζοντας ότι η ΔΟΕ βρίσκεται ακόμη σε εμβρυώδη κατάσταση και δεν είναι συνετό να υπερεκτιμά τις δυνάμεις της. Στο επιχείρημα αυτό διαφαίνεται μία τακτική επιλογή των συνέδρων: αμύνονται επιτιθέμενοι στις μεμονωμένες προσωπικές αμφισβητήσεις, όχι όμως και στις συλλογικές. Στις περιπτώσεις αυτές φαίνεται να προτιμούν τη διαλακτικότητα και την συνδιαλλαγή. Την ερμηνεία αυτή ενισχύει και η διαμάχη με τον Νικολαΐδη. Μετά τη διένεξη του με το Δ.Σ. της ΔΟΕ, ο σύλλογος Αθηνών αποχώρησε από την Ομοσπονδία. Το συνέδριο όμως επέλεξε να επιτεθεί προσωπικά κατά του

³⁰⁷ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 59, 15-10-1922, σελ. 3.

³⁰⁸ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 60, 30-10-1922, σελ. 7.

Νικολαΐδη και όχι γενικά κατά του συλλόγου θεωρώντας ότι η στάση των υπολοίπων μελών οφείλεται στην τρομοκρατήσή τους. Πιθανότατα ήταν έτσι. Ίσως όμως να ήταν μία κίνηση τακτικής της ΔΟΕ με σκοπό να εμφανίσει ότι η αμφισβήτηση δεν είχε συλλογικό αλλά ατομικό χαρακτήρα. Έτσι στην περίπτωση του συλλόγου Αθηνών απέδωσε την ευθύνη αποκλειστικά στον πρόεδρο του και στην περίπτωση του συλλόγου Πειραιά απάντησε ενσωματώνοντας και προωθώντας το αίτημά τους.

.Εκτός από αυτές τις ελάχιστες και ελάχιστα αποτελεσματικές αμφισβητήσεις της ύπαρξης και του ρόλου της, η ΔΟΕ δε συνάντησε άλλες δυσκολίες στην αποδοχή της. Σ' αυτό βοήθησαν σημαντικά η επαγγελματική ιδεολογία και η οργανωτική δομή στις οποίες θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω. Βοήθησαν όμως σημαντικά και οι επιτυχίες που ήρθαν αμέσως μετά την ίδρυση: το επίδομα 60% και η μερική βελτίωση της διαβάθμισης. Μια τυχόν παρατεταμένη αναποτελεσματικότητα της ομοσπονδίας να προωθήσει αυτά τα δυο σημαντικότερα ζητήματα θα κλόνιζε σοβαρά την εμπιστοσύνη των δασκάλων και θα διέψευδε προσδοκίες τους.

Εάν όμως στους πέντε πρώτους μήνες της λειτουργίας της η ΔΟΕ πέτυχε σχετικά εύκολα την κατ' αρχήν αποδοχή της, στους επόμενους έξι μήνες θα πετύχει την οριστική της εδραίωση στις συνειδήσεις των δασκάλων, την πανηγυρική αναγνώρισή της ως μόνου εκφραστή του δασκαλικού κόσμου έναντι της Πολιτείας και την ενίσχυση του κύρους της έναντι της κοινωνίας. Σ' αυτό συνέβαλαν αποφασιστικά δύο στοιχεία τα οποία παραδόξως συναρθρώνονταν μεταξύ τους και στα οποία αναφερθήκαμε εκτενώς παραπάνω: οι περιοδείες του Δ.Σ. με σκοπό την εθνική συμφιλίωση (δηλαδή την πολιτική υποστήριξη της "Επανάστασης") και η ριζική επίλυση του προβλήματος της διαβάθμισης.

Η επίσημη επιβεβαίωση της εδραίωσης της ΔΟΕ έναντι των δασκάλων, της κυβέρνησης και της ευρύτερης κοινωνίας θα γίνει στο 3ο συνέδριο (Απρίλιος 1923). Παρουσιάζοντας το συνέδριο μετά το τέλος του ο *Ερμής* θα γράψει: "Ουδέποτε συνέδριον οιονδήποτε, είτε επαγγελματικόν είτε επιστημονικόν,

διήγειρε τόσον ζωηρόν κοινωνικόν διαφέρον όσον το λήξαν Γ΄ Διδασκαλικόν Συνέδριον το οργανωθέν παρά της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας. Είτε διότι κατενοήθη πλήρως η μεγάλη αποστολή του διδασκάλου είτε διότι τα τεθέντα θέματα προς συζήτησιν ήσαν κοινού διαφέροντος είτε διότι η δράσις της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας συνεχρονίσθη με την κατάστασιν, ως ταύτην, αυτά ταύτα τα πράγματα σήμερον διαμορφώνουν είτε δι' άλλον οιονδήποτε λόγον, το βέβαιον είναι ότι το εν λόγω Συνέδριον τόσον δια την εμφάνισίν του όσον και δια την εργασίαν, την οποίαν έφερεν εις πέρας, θα σημειώσει τον μεγαλύτερον σταθμόν εν τη εξελίξει της επαγγελματικής μας κινήσεως³⁰⁹.

Δε θα ασχοληθούμε στο σημείο αυτό με το περιεχόμενο των εργασιών του συνεδρίου αλλά με ορισμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά του που επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Το 3ο συνέδριο διήρκησε δώδεκα ημέρες. Από την Κυριακή 15 ως την Πέμπτη 26 Απριλίου. Την πλήρη αποδοχή της ΔΟΕ εσωτερικά του κλάδου θα επιβεβαιώσουν οι εκ νέου προσχωρήσεις των συλλόγων Αθηνών και Πειραιώς λίγο πριν την έναρξη του συνεδρίου. Ο σύλλογος Πειραιώς θα προσχωρήσει στις 14 Φεβρουαρίου 1923 δίνοντας “όρκο τιμής” για πίστη στην ομοσπονδία³¹⁰. Ο σύλλογος Αθηνών θα προσχωρήσει μισό μήνα αργότερα με ομόφωνη απόφασή των μελών του³¹¹. Σχετικά με την αποδοχή της ΔΟΕ από την κυβέρνηση και την ευρύτερη κοινωνία ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο χαρακτηριστικά του συνεδρίου. Το πρώτο είναι η απόφαση που πήραν από κοινού όλοι οι αντιπρόσωποι να επιτραπεί σε όποιον ήθελε, είτε ήταν δάσκαλος είτε όχι, να παρακολουθήσει τη συζήτηση και ακόμη να παρέμβει αν επιθυμεί. Ανάλογη απόφαση δεν υπήρξε στα δυο προηγούμενα συνέδρια. Κατά τη γνώμη μας φανερώνει τη διάθεση των δασκάλων να ανοιχτούν στην κοινωνία, την πεποίθησή τους ότι τα δασκαλικά ζητήματα αφορούν και πολίτες εκτός του δασκαλικού κόσμου και κυρίως την αυτοπεποίθησή τους ότι είναι σε θέση αυτοί (οι δάσκαλοι) να εκτεθούν στα μάτια

³⁰⁹ Βλ. ό.π., τεύχ. 72, 15-5-1923, σελ. 2.

³¹⁰ Βλ. ό.π., τεύχ. 69, 30-3-1923, σελ. 7.

³¹¹ Βλ. ό.π., τεύχ. 68, 15-3-1923, σελ. 8.

της κοινωνίας. Φανερώνει, δηλαδή, τη σιγουριά τους ότι τώρα πλέον η οργάνωση είναι ένας θεσμός με κύρος. Η σιγουριά και η αυτοπεποίθηση αποτυπώνονται και στην εγκύκλιο με την οποία το Δ.Σ. κάλεσε τους περιφερειακούς συλλόγους στο συνέδριο: “Σήμερον ουδείς καλής πίστεως συζητητής θα δυνηθή ν’ αμφισβητήση την προνομιακήν μας θέσιν εν τη κοινωνία και τη Πολιτεία από πάσης απόψεως και ακριβώς τούτο απετέλεσε τον αντικειμενικόν μας σκοπόν ευθύς εξ αρχής”³¹². Το δεύτερο ενδιαφέρον στοιχείο κινείται στην ίδια κατεύθυνση: το Δ.Σ. θα απευθύνει επίσημη πρόσκληση στην πολιτική, εκπαιδευτική και πνευματική ηγεσία της χώρας να παραβρεθούν στην έναρξη των εργασιών του συνεδρίου. Στο ιδρυτικό συνέδριο δεν είχαμε κάτι παρόμοιο. Στο 2ο συνέδριο προσκλήθηκε μόνο ο υπουργός Παιδείας Κ. Πολυγένης, ο οποίος όμως αρνήθηκε την πρόσκληση. Αντιθέτως στην επίσημη έναρξη των εργασιών του 3ου συνεδρίου (Δευτέρα 16 Απριλίου), η οποία “έγινε δια μεγαλοπρεπούς τελετής” στην αίθουσα της Αρχαιολογικής Εταιρίας, παραβρέθηκαν οι εξής: Από την πολιτική ηγεσία ο υπουργός Παιδείας Κ. Γόντικας, ο υπουργός εσωτερικών Γ. Παπανδρέου, ο νομικός σύμβουλος της “Επανάστασης” Καραπαναγιώτης και ο ηγέτης της Δημοκρατικής Άμυνας Αλ. Παπαναστασίου. Από την εκπαιδευτική ηγεσία ο Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Παιδείας Γεωργακάκης, ο Τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαίδευσης Κ. Σωτηρίου, ο Πρόεδρος και τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Από την πνευματική ηγεσία οι Γληνός, Χατζηδάκης, Εξαρχόπουλος και Κακριδής και “άλλος κόσμος των γραμμάτων και της δημοσιογραφίας”. Οι περισσότεροι από αυτούς παρακολούθησαν το συνέδριο και τις επόμενες ημέρες, παρενέβησαν επανειλημμένα και ορισμένες φορές αναδείχθηκαν πρωταγωνιστές ισχυρών συγκρούσεων ιδιαιτέρως γύρω από το “γλωσσικό”³¹³. Πράγματι, λοιπόν,

³¹² Βλ. ανακοίνωση της ΔΟΕ προς τους περιφερειακούς συλλόγους, ό.π., τεύχ. 68, 15-3-1923, σελ. 3-4.

³¹³ Βλ. πρακτικά του συνεδρίου, ό.π., τεύχ. 72, 15-5-1923, σελ. 2-8. Δε θα αναφερθούμε εδώ στη θεματολογία του 3ου συνεδρίου. Η απόφαση, ωστόσο, να τεθεί προς συζήτηση το γλωσσικό ζήτημα πιστεύουμε ότι αποτελεί μία επιπλέον ένδειξη για τη σιγουριά και την αυτοπεποίθηση της ΔΟΕ.

το 3ο συνέδριο αποτέλεσε την επίσημη αναγνώριση της ΔΟΕ από την κυβέρνηση και ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις ως μόνου εκφραστή του δασκαλικού κόσμου που εκτός από τα επαγγελματικά συμφέροντα των δασκάλων δικαιούται να παρεμβαίνει και στα εκπαιδευτικά κι ακόμα σε ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα. Το ΔΣ της ΔΟΕ φαίνεται να έχει συνείδηση αυτής της επιτυχίας όταν στον απολογισμό του τονίζει τα ακόλουθα: “Προ ενός έτους δεν υπήρχομεν. Σήμερον δεν θα υπερβάλωμεν τα πράγματα ισχυριζόμενοι ότι φέρομεν την αναγνώρισιν και το κύρος ως οργάνωσις εκ μέρους της τε επισήμου και κοινής γνώμης”³¹⁴.

Μία δήλωση ότι η ΔΟΕ μπορεί πλέον να αναμετρηθεί με το πολιτικά και ιδεολογικά φορτισμένο “γλωσσικό” ζήτημα χωρίς να διατρέχει κίνδυνο διάσπασης.

³¹⁴ Από τον απολογισμό του Δ.Σ. στο 3ο συνέδριο, ό.π., τεύχ. 81, 30-9-1923, σελ. 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΩΞΕΙΣ

Στα δυο προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε αναλυτικά τον τρόπο με τον οποίο το μισθολογικό ζήτημα των δασκάλων επηρέασε την εξέλιξη των συνδικαλιστικών τους πραγμάτων και συνέβαλε στην ίδρυση της ΔΟΕ. Αναφερθήκαμε επίσης παρενθετικά και στον τρόπο με τον οποίο το γλωσσικό ζήτημα επηρέασε τις διαδικασίες ίδρυσης τόσο με την παρουσία όσο και με την απουσία του. Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την επίδραση που είχε στη συγκρότηση της ΔΟΕ ένα τρίτο ζήτημα που απασχόλησε τον δασκαλικό κόσμο στη συγκυρία 1920-22: ο “χορός” των μεταθέσεων-διώξεων των δασκάλων, που ακολούθησε την κυβερνητική αλλαγή στις 1 Νοεμβρίου 1920.

Κατ’ αρχή πρέπει να τονίσουμε ότι οι διώξεις των πολιτικά διαφωνούντων στα χρόνια που μελετούμε ήταν “φυσικό” επακόλουθο της εναλλαγής των δύο παρατάξεων (βενιζελικής και αντιβενιζελικής) στην εξουσία. Ήταν κατά συνέπεια αναμενόμενο, κάθε εναλλαγή των κομμάτων στην κυβέρνηση να επιφέρει και την άμεση (και συνήθως αναιτιολόγητη) απόλυση ενός μεγάλου μέρους δασκάλων. Ο Ι. Πυργιωτάκης υποστηρίζει πως το φαινόμενο εμφανίστηκε ταυτόχρονα με την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα και οφείλεται στις πελατειακές σχέσεις στις οποίες αυτό στηρίχτηκε. Για να αποδείξει τον ισχυρισμό του κατέγραψε τις απολύσεις δασκάλων για την περίοδο 1882-1903. Κατά την περίοδο αυτή κυριαρχούσαν στην πολιτική σκηνή και εναλλάσσονταν στην εξουσία τα κόμματα “Νεωτερικόν” του Χ. Τρικούπη και “Εθνικόν” του Θ. Δηλιγιάννη. Συγκρίνοντας τις διακυμάνσεις των απολύσεων με τις εναλλαγές στην εξουσία

των δύο κομμάτων, δείχνει την έκταση των παρεμβάσεων της εκάστοτε νέας κυβέρνησης στην υπηρεσιακή κατάσταση των δασκάλων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το έτος 1894: υπηρετούσαν συνολικά 3256 δάσκαλοι όλων των κατηγοριών και διαβαθμίσεων. Απολύθηκαν 1139 και μετατέθηκαν 1421. Μετακινήθηκαν δηλαδή συνολικά 2560 δάσκαλοι ενώ παρέμειναν στις θέσεις τους μόνο 696: περίπου το ένα πέμπτο του συνόλου. Την πραγματικότητα αυτή απέδιδε και ο πολιτευτής Αθ. Ευταξίας που ασχολήθηκε επισταμένα με την εκπαίδευση όταν δήλωνε τα ακόλουθα: “Από της αντιπολιτεύσεως και εντεύθεν (εννοείται η επικράτηση του κοινοβουλευτισμού) μετεβλήθησαν οι όροι. Οι δημοδιδάσκαλοι απηλλάγησαν της αυθαιρεσίας του Γενικού Επιθεωρητού, αλλ’ όπως γείνωσιν έρμαιον του έκτοτε επικρατήσαντος παρ’ ημίν κοινοβουλευτισμού. Υπό την νέαν ταύτην κατάστασιν των πραγμάτων έπρεπεν εις πάσαν κυβερνητικήν μεταβολήν να προσενεχθώσιν εκατόμβαι όλαι διδασκάλων. Ούτε ικανότης, ούτε πιστή και εύορκος του καθήκοντος εκπλήρωσις ελαμβάνετο συνήθως υπ’ όψιν. Αναλόγως των συμπαθειών των εκάστοτε κρατούντων διωρίζοντο, μετετίθεντο και απελύοντο οι δημοδιδάσκαλοι”³¹⁵.

Το πρόβλημα φάνηκε να βρίσκει τη λύση του στα 1911 όταν η Β’ Αναθεωρητική Βουλή τροποποίησε το σύνταγμα του 1864 καθιερώνοντας ανάμεσα σε άλλα και τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Η ρύθμιση αυτή που αποσκοπούσε στην εύρυθμη λειτουργία της κρατικής μηχανής “σύμφωνα προς τα πρότυπα των προηγμένων δυτικοευρωπαϊκών κρατών”³¹⁶

³¹⁵ Βλ. Πυργιωτάκης Ι(ωάννης), *Η Οδύσσεια...*, ό.π., σελ.128.

³¹⁶ Βλ. Πετρίδης Παύλος, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα 1844-1936*, Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 1984, σελ. 95.

δεν άντεξε, όταν άνοιξαν οι ασκοί του διχασμού. Ακυρώθηκε “έργω και νόμω” με τις εκτεταμένες εκκαθαρίσεις των περιόδων 1915-17 και 1917-18³¹⁷.

Όταν το Νοέμβριο του 1920 η αντιβενιζελική παράταξη πήρε την εξουσία οι δάσκαλοι άνέμεναν και ταυτόχρονα ξόρκιζαν το νέο κύμα διώξεων. Αμέσως μετά τις εκλογές ο *Ερμής* δηλώνει πως πρέπει “να ικανοποιηθούν απλώς οι αδικηθέντες άνευ ζημίας των ήδη υπηρετούντων όπου τούτο είναι δυνατόν, ιδού το άλφα και το ωμέγα της ενεργείας του κ. Θ. Ζαΐμη”³¹⁸. Στο ίδιο μήκος κύματος ο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* γράφει: “Το να επανέλθουν εις τας θέσεις των οι δια πολιτικά φρονήματα αποβληθέντες εξ αυτών είναι ορθόν και δίκαιον”, όμως, “πάσα άλλη μεταβολή θα είχε πλέον τον χαρακτήρα της καταδιώξεως”³¹⁹. Επίσης η Γενική Συνέλευση των δημοδιδασκάλων Αθηνών υπέβαλε μέσα στο Νοέμβριο υπόμνημα στο υπουργείο Παιδείας, με το οποίο προτρέπει την ηγεσία του να μην ενδώσει στον πειρασμό να τιμωρήσει με απολύσεις και μεταθέσεις δάσκαλους που κατηγορούνται “δια ζωηράν εκδήλωσιν πολιτικών φρονημάτων”, διότι “ούτε 10% εκ των μετατιθεμένων θα δεχθώσι δια τοιούτους λόγους μετάθεσιν, πράγμα το οποίον ερημώνει τελείως την εκπαίδευσιν, την δεινώς ήδη δοκιμαζομένην, δι’ έλλειψιν προσωπικού”³²⁰. Εκτός όμως από αυτές τις, ηθικού χαρακτήρα, εκκλήσεις δεν υπήρξε καμιά έμπρακτη αντίσταση. Κι αυτό οφείλεται πιθανότατα στο γεγονός ότι οι δύο ενώσεις που υπήρχαν τότε (η “Πανελλήνιος” και η “Γενική”) βρίσκονταν, όπως έχουμε πει, σε κατάσταση κρίσης και αποδιάθρωσης.

³¹⁷ Για τις εκκαθαρίσεις της περιόδου 1917-18 βλ. Edwar W., “Οι εκκαθαρίσεις του 1917: η σημασία τους για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου”, στο *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, Φιλιλπότης, 1980.

³¹⁸ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 13, 15 Νοεμβρίου 1920, σελ. 6.

³¹⁹ Βλ. “Ας Ελπίσωμεν”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ΄, τεύχ. 73, 30-11-1920, σελ. 293.

³²⁰ Βλ. “Έν υπόμνημα των δημοδιδασκάλων προς τον Υπουργόν της Παιδείας”, *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Γ΄, τεύχ. ΙΑ΄, Νοέμβριος 1920, σελ. 281-283.

Οι φόβοι βέβαια αποδείχθηκαν αληθινοί. Οι εκκαθαρίσεις άρχισαν αμέσως μετά τις εκλογές και απλώθηκαν σε όλους τους τομείς: Δημόσια Διοίκηση, Δικαιοσύνη, Εκκλησία, Ένοπλες Δυνάμεις και φυσικά στην Εκπαίδευση³²¹. Για τους δασκάλους αυτή τη φορά, αντί απολύσεων, επιλέχτηκε η μέθοδος των διαδοχικών μεταθέσεων. Η μέθοδος αυτή είχε τα εξής χαρακτηριστικά: Πρώτο, οι μεταθέσεις δεν αποφασίζονταν από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο όπως πριν αλλά απ' ευθείας από τον υπουργό Παιδείας πράγμα που επέτεινε το στοιχείο της αυθαιρεσίας. Δεύτερο, οι μετακινήσεις δεν περιορίστηκαν εντός των ορίων της κάθε εκπαιδευτικής περιφέρειας, αλλά εκτεινονταν “από Νάξου εις Πρέβεζαν και από Κρήτης εις Θεσσαλίαν”, έλαβαν δηλαδή χαρακτήρα “εποικισμού”. Τρίτο, η μετάθεση δεν ήταν μία μόνο, αλλά δύο, τρεις ή και περισσότερες σε διάστημα λίγων μηνών. Το επίσημο επιχείρημα που προβαλλόταν ήταν πως οι μεταθέσεις γίνονταν κατ' απαίτηση της κοινής γνώμης. Το επιχείρημα αυτό κατέρρευε και μόνο από το γεγονός ότι αρκετοί δάσκαλοι ανακλήθηκαν στις πρότερες θέσεις τους, όταν προσέφεραν “γην και ύδωρ”.

³²¹ Οι απολύσεις και οι μεταθέσεις των δημοσίων υπαλλήλων άρχισαν στις 5 Νοεμβρίου 1920. Ένα μήνα αργότερα δόθηκε σ' αυτές νομική υπόσταση με το Νομοθετικό Διάταγμα της 3 Δεκεμβρίου 1920 “περί επαναφοράς των απολυθέντων μονίμων υπαλλήλων”. Σύμφωνα με αυτό αναδιορίζονται όσοι είχαν απολυθεί ή παραιτηθεί από τον Ιούνιο του 1917, δηλ. κατά τη διάρκεια της βενιζελικής διακυβέρνησης (με το Ν.Δ. της 20 Ιουνίου 1917, ΦΕΚ 119Α', 20-7-1917 και άλλα που ακολούθησαν) και αντίστοιχα μπορούν να απολυθούν ή να μετατεθούν όσοι κατέχουν θέσεις των παραπάνω “άνευ αποφάσεως ή γνωμοδοτήσεως του οικείου Εποπτικού Συμβουλίου”. Οχτώ μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1921, το Νομοθετικό Διάταγμα κυρώνεται με το νόμο 2641 με τον οποίο κυρώνονται (άρθρο 12) και οι μεταθέσεις και απολύσεις που έγιναν στο διάστημα που δεν υπήρχε το Ν.Δ., δηλ. από 5 Νοεμβρίου έως 2 Δεκεμβρίου. Επίσης με τον ίδιο νόμο (άρθρο 3) ορίζεται ως λήξη της ισχύος του Νομοθετικού Διατάγματος η 30η Σεπτεμβρίου 1921· βλ. ν. 2641/23-7-1921 “περί κυρώσεως και συμπληρώσεως του περί επαναφοράς των απολυθέντων μονίμων υπαλλήλων νομοθετικού διατάγματος”, ΦΕΚ 135Α', 4-8-1921.

Αν αφήσουμε όμως τις επίσημες αιτιολογήσεις, που άλλωστε κανείς δεν τις πίστευε, πρέπει να δούμε τις επιπτώσεις της τακτικής των διαδοχικών μεταθέσεων τόσο στους ίδιους τους δασκάλους όσο και στην εκπαίδευση και στον κρατικό προϋπολογισμό. Από τους δασκάλους, αν εξαιρέσουμε αυτούς που υπόμεναν μοιρολατρικά τις αλλεπάλληλες μεταθέσεις και αυτούς που προσέφεραν “γην και ύδωρ” για να παραμείνουν στις θέσεις τους, έχουμε δύο επιπλέον πρακτικές: α) Αρχετοί μετατιθέμενοι, εξαιτίας της αναστάτωσης που συνεπαγόταν η μετοίκηση στην οικογενειακή και οικονομική τους κατάσταση, προτιμούσαν να παραιτηθούν και να ασκήσουν προσωρινά κάποιο άλλο επάγγελμα, περιμένοντας να περάσει ένα εξάμηνο ώστε να μπορέσουν να κάνουν αίτηση για επαναπρόσληψη³²². β) Αρχετοί επίσης, αξιοποιούσαν τις “γνωριμίες” τους και έπαιρναν αναρρωτική άδεια μεγάλης διάρκειας (συνήθως δίμηνη) αναμένοντας τις εξελίξεις³²³.

³²² Σύμφωνα με το άρθρο 2 του νόμου 2249, “δημοδιδάσκαλος, υποδιδάσκαλος και νηπιαγωγός παραιτούμενος από 20 Αυγούστου εκάστου έτους μέχρι της 20 Ιουνίου του επομένου έτους ή απολύμενος επί εγκαταλείπει θέσεως δεν δύναται να αναδιορισθή προ της παρελεύσεως εξ μηνών από της υποβολής της παραιτήσεως ή της εγκαταλείψεως της θέσεως.” Βλ. ν. 2249 “Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών των νόμων 2145 και 1242β’ ‘περί δημοτικής εκπαίδευσως’”, ΦΕΚ 142Α’, 29-6-1920.

³²³ Τη μέθοδο αυτή χρησιμοποίησε και ο Χρ. Ράικος, μέλος τότε της Διοικούσας Επιτροπής της προσωρινής ομοσπονδίας, όταν μετατέθηκε από την Κορινθία στα Μακρύσια Τριφυλλίας χωρίς ωστόσο να αποφύγει τελικώς την παραίτηση. Για να πάρουμε μια εικόνα των προβλημάτων των δασκάλων και των σχολείων λόγω των μεταθέσεων αξίζει να παρακολουθήσουμε την περίπτωση Ράικου: α) μετατέθηκε τον Μάρτιο του 1921 στα Μακρύσια Τριφυλλίας, β) στις 7 Απριλίου ανέλαβε υπηρεσία ως 5ος παρών ενός διταξίου σχολείου, δηλαδή ως υπεράριθμος λόγω του γραφειοκρατικού χάους που προέκυψε από τις μεταθέσεις, γ) εργάστηκε μέχρι τις διακοπές του Πάσχα, δηλαδή μόλις μία βδομάδα, δ) στις 26 Απριλίου που έπρεπε να επιστρέψει από τις διακοπές πήρε αναρρωτική άδεια μέχρι τις 25 Μάη, ε) στις 22 Μαΐου είχαν λήξει και τα μαθήματα οπότε δεν ξαναπήγε σχολείο, όμως στ) ο οικείος επιθεωρητής Καρατζίνας ζήτησε απ’ το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο την απόλυσή του επειδή πρώτο, καθυστέρησε 24 μέρες να αναλάβει υπηρεσία, δεύτερο, θεώρησε ως αδικαιολόγητη την απουσία του λόγω ασθένειας και τρίτο, έκρινε

Γενικώς ο “χορός” των μεταθέσεων και ειδικότερα οι δύο αυτές πρακτικές οδήγησαν την εκπαίδευση σε πλήρη διάλυση. Τα σχολεία από τα οποία έφευγαν οι δάσκαλοι έκλειναν χωρίς πολλές φορές ν’ ανοίγουν τα σχολεία στα οποία, σύμφωνα με τη μετάθεσή τους, έπρεπε να μεταβούν³²⁴. Η σύγχυση μεγάλωνε από τις γραφειοκρατικές ανεπάρκειες: Δάσκαλοι μετακινούνταν σε θέσεις που δεν ήταν κενές με αποτέλεσμα να συσσωρεύονται σε ορισμένα σχολεία περισσότεροι από όσους χρειαζόταν το σχολείο, ενώ αλλού δεν επαρκούσαν. Άλλοι πάλι τοποθετούνταν σε ανύπαρκτα σχολεία ή ακόμη και σε ανύπαρκτα χωριά³²⁵. Τα έξοδα μετακίνησης ήταν τεράστια και

την εν γένει διαγωγή του ως ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του δασκάλου, ζ) το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο τον απολύει, η) Ο Ράικος κάνει ένσταση, θ) η ποινή του μετριάζεται σε κράτηση ενός μισθού, ι) την 1η Σεπτεμβρίου, με το άνοιγμα των σχολείων, επειδή δεν ήθελε ή δεν μπορούσε να μετακομίσει στην Τριφυλία παραιτείται, ια) ο επιθεωρητής αρνείται να υπογράψει τις καταστάσεις για να πληρωθεί από 1 Απριλίου ως 1 Σεπτεμβρίου που θεωρείται πως εργάστηκε. Όλα αυτά τα γράφει ο ίδιος ο Ράικος σε επιστολή του προς τον υπουργό Παιδείας, τον τμηματάρχη και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ζητώντας τη δικαίωση και αποκατάστασή του· βλ. *Ερμής*, τεύχ. 34, 30-9-1921, σελ. 5-6.

³²⁴ Για τις διαδοχικές μεταθέσεις και τις επιπτώσεις του στους δασκάλους και τα σχολεία βλ. ενδεικτικά και τα παρακάτω δημοσιεύματα: α) “Τα ατυχή μέτρα”, *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τόμ. Δ’, τεύχ. 75, 31-12-1920, σελ. 329-330· β) τα σχόλια του *Ερμή* στα τεύχη 14 (30-11-1920, σελ. 7), 17 (15-1-1921, σελ. 8), 23 (15-4-1921, σελ. 7) και 26 (30-5-1921, σελ. 8)· γ) τις επιστολές στον *Ερμή* των παρακάτω μετατιθεμένων δασκάλων: Σ.Δ.(Λακεδαιμών), *Ερμής*, τεύχ. 21, 15-3-1921, σελ. 7. Δημ. Δρομάζος (Δωρίς), *ό.π.*, τεύχ. 23, 15-4-1921, σελ. 5. Βασ. Π. Πανουτσόπουλος (Γορτυνίας), *ό.π.*, τεύχ. 23, 15-4-1921, σελ. 5. Μαλέας Μήτσος (Λακεδαίμων), *ό.π.*, τεύχ. 29, 15-7-1921. Τσιγκρίκας Διανέλλος, *ό.π.*, τεύχ. 27, 15-6-1921, σελ. 3. Παναγιώτης Γιαννόπουλος, *ό.π.*, τεύχ. 34, 30-9-1921, σελ. 5. Χρήστος Ράικος, *ό.π.*, τεύχ. 34, 30-9-1921, σελ. 5-6. Κ. Δραγώτης, *ό.π.*, τεύχ. 51, 15-6-1922, σελ. 4· δ) Τα ακόλουθα δημοσιεύματα εφημερίδων: “Πανδιδασκαλικός χορός”, *Πατρίς*, 9-12-1920· “Εμείς ξέρουμε γράμματα”, *Πατρίς*, 12-12-1920.

³²⁵ Σχετικά με τις γραφειοκρατικές ανεπάρκειες ενδεικτικό το απόσπασμα που ακολουθεί: “Είς το υπ’ αριθμ. 52 της 2 Φεβρουαρίου του 1921 φύλλον της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εδημοσιεύθη: ‘μετατίθεται Κ. Δραγώτης δημοδιδάσκαλος προτύπου διδασκαλείου Αθηνών και Ν. Σίδερης του εν Μπανίτση Μακεδονίας εναλλάξ’. Διδάσκαλος Ν. Σίδερης εν Μπανίτση δεν υπήρχε, η δε

επιβάρυναν τόσο τον κρατικό προϋπολογισμό όσο και τους οικογενειακούς³²⁶. Τέλος εκτός από τις μεταθέσεις, οι “στιγματισμένοι” βενιζελικοί δάσκαλοι υπόκεινταν και στην άμεση και εξωθεσμική βία των “επιστράτων” (αλλά και της αστυνομίας κάποιες φορές), με σημαντικές επίσης επιπτώσεις τόσο στους ίδιους όσο και στην εκπαίδευση³²⁷.

κοινοποίησις της άνω μεταθέσεως εγένετο δια το ανύπαρκτον Διδασκαλείον Μπανίτσης” βλ. *Ερμής*, τεύχ. 51, 15-6-1922, σελ. 4.

³²⁶ Σχετικά με το κόστος στον κρατικό προϋπολογισμό ο *Παιδαγωγός* γράφει: “Με τας δεκάδας εκατομμυρίων, τα οποία εδαπανήθησαν δι’ οδοιπορικά μετατιθεμένων με μίαν και δύο και πολλές μεταθέσεις -οκτώ, αν καλώς πληροφορήθημεν, είναι το maximum- δεν θα ελύετο το σπουδαιότατον ζήτημα της οικοδομής και επισκευής των διδακτηρίων; Αλλ’ η ζημία είναι ασυγκρίτως μεγαλύτερα της ασκόπου σπατάλης εκατομμυρίων. Κατέπεσεν εκ θεμελίων αυτό τούτο το οικοδόμημα της εθνικής εκπαιδεύσεως”, βλ. “*Ας ελπίσωμεν*”, *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 4-5, 1-9-1921, σελ. 66. Σχετικά με την καθυστέρηση της καταβολής των οδοιπορικών βλ. Ιω. Δρομούζος, *Ερμής*, 43, 15-2-1922, σελ. 5 (“περί των οδοιπορικών εξόδων των μετατεθέντων διδασκάλων της περιφέρειας μας σας γνωρίζομεν ότι εξήτηθησαν εν συνόλω παρά των μετατεθέντων δραχ. 1794, πληρώθησαν δραχ. 90, εκκρεμούσι δραχ. 1674”). Σχετικά με τη διαφορά του πραγματικού κόστους μετακίνησης και του κόστους που τελικώς καλύπτεται από την υπηρεσία, ενδεικτικό το ακόλουθο απόσπασμα από επιστολή διδασκάλου: “για μια μετάθεσή μου στη Χαλκιδική ξόδεψα από το πτωχό μου βαλάντιο 500 δραχμάς, γιατί έθεσα σε ενέργεια όλα τα μέσα μεταφοράς που γνωρίζομε σήμερα να μεταβώ στη θέση μου, ήτοι ατμόπλοια, αυτοκίνητα, αραμπάδες και φορτηγά. Πόσα πήρα από την αρμοδιαν υπηρεσίαν; δραχμάς 200!” Η βλ. την επιστολή Γ. Φ. Λ. (Κορινθία), *ό.π.*, τεύχ. 42, 31-12-1922, σελ. 6.

³²⁷ Βλ. π.χ. το ρεπορτάζ “*Τάξις και ασφάλεια εις όλην την Ελλάδα*” εφ. *Πατρίς*, 22-12-1920 από όπου και το χαρακτηριστικό απόσπασμα που ακολουθεί: “Οι διδάσκαλοι Φώτιος Δοούσης των Δαμουλιανιάτων και Σ. Λαδάς των Καμιναράτων τρομοκρατούνται απειλούμενοι συνεχώς υπό των επιστράτων ότι θα παυθούν επειδή είνε βενιζελικοί, επίστρατοι δε ένοπλοι επιτεθέντες κατά του γέροντα Π. Μουρελάτου, διδασκάλου εις Χαυριάτας, καθ’ ήν ώρα εδίδασκε, τον ηνάγκασαν να παύση την διδασκαλίαν του και να απέλθη του χωρίου, απειλούντες εν εναντία περιπτώσει να τον κτυπήσουν μόνο και μόνο επειδή είνε βενιζελικός. Και κατά μεν των επιτιθέντων επεδόθη μύνησις υπό του ιδίου εκδιωχθέντος, αλλά το δημοτικόν σχολείον Χαυριατών μένει από 40 ημερών κλειστόν του κ. Μουρελάτου μη τολμώντος να επανέλθη”. Εκτός από τους “επίστρατους” ορισμένες φορές άμεση βία ασκούσε και η αστυνομία· βλ. για παράδειγμα τα σχετικά με τον άγριο

Με το τέλος του σχολικού έτους 1920-21 η έξαρση των διώξεων φαίνεται να κοπάζει και γίνονται προσπάθειες να βρεθεί κάποια λύση. Οι σχετικές προτάσεις από μεμονωμένους δασκάλους και από τα εκπαιδευτικά περιοδικά συμπυκνώνονται στην πρόταση της προσωρινής ομοσπονδίας που έχει ως εξής: “Ένεκα των τελευταίων διωγμών εναντίον του δημοδιδασκαλικού κλάδου, πολλοί δημοδιδάσκαλοι παρητήθησαν, πλείστοι δε μετέβησαν προσωρινώς εις τας θέσεις των με την ελπίδα ότι ταχέως θέλει ληφθή μέριμνα περί επανόδου αυτών, τουλάχιστον εις τας Περιφέρειάς των. Εάν δε τυχόν δεν ήθελε ληφθή άμεσος η φροντίς αύτη απειλείται γενική παραίτησις των ούτω διωχθέντων, ήτις θα έχη μοιραία αποτελέσματα τόσον δια την εκπαίδευσιν, όσον και δι’ ολόκληρον την κοινωνίαν. Προς πρόληψιν της απευκτέας ταύτης περιπτώσεως, προτείνωμεν: Όπως καταργηθή το 7ον εδάφιον του 8ου άρθρου του νόμου 1242β’, ως ετροποποιήθη υπό του 5ου εδαφίου του 2ου άρθρου του νόμου 2249, ώστε να καταστή δυνατός ο αναδιορισμός των παραιτηθέντων ή μελλόντων να παραιτηθούν άνευ της μεσολαβήσεως του εξαμήνου”³²⁸.

Τον Ιούλιο του 1921 η κυβέρνηση ψήφισε το νόμο 2641 με τον οποίο ορίσε ότι η ισχύς του Νομοθετικού Διατάγματος για τις απολύσεις και τις μεταθέσεις θα λήξει στις 30 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους³²⁹. Μια δεύτερη όμως έξαρση διώξεων των βενιζελικών παρουσιάστηκε το φθινόπωρο του 1921, ως

ξυλοδαρμό από χωροφύλακες του επιθεωρητού Μπούρα στο Γαρδίκι Τρικάλων. βλ. εφ. *Πατρίς*, 22-5-1921. Πρβλ. *Ερμής*, τεύχ. 27, 15-6-1921, σελ. 4 και *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 3, 1-6-1921, σελ. 45-46.

³²⁸ βλ. “Το Διδασκαλικόν Συνέδριον” *Ερμής*, τεύχ. 24, 30-4-1921, σελ. 3-8. Πρβλ. “Το υπόμνημα της συνελεύσεως των δημοδιδασκάλων”, *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 2, 15-5-1921, σελ. 30-32. Σχετικά με την ανάγκη να κλείσει ο κύκλος των μεταθέσεων είναι και τα ακόλουθα δημοσιεύματα: “Η επανόρθωσις επείγει”, *ό.π.*, τεύχ. 1, 1-5-1921, σελ. 12· Σχόλιο, *Ερμής*, τεύχ. 23, 15-4-1921, σελ. 8· “Άμεσος αποκατάστασιν”, *Ερμής*, τεύχ. 24, 30-4-1921, σελ. 1· Σχόλιο, *ό.π.*, τεύχ. 25, 15-5-1921, σελ. 8.

³²⁹ Βλ. άρθρο 3 του ν. 2641/23-7-1921 “περί κυρώσεως και συμπληρώσεως του περί επαναφοράς των απολυθέντων μονίμων υπαλλήλων νομοθετικού διατάγματος”, *ΦΕΚ* 135Α’, 4-8-1921.

αποτέλεσμα της δημοσίευσης στον τύπο δύο επιστολών του Βενιζέλου, με τις οποίες έκρινε την κυβέρνηση Γούναρη για τους χειρισμούς της στο ζήτημα του πολέμου. Στον εκπαιδευτικό χώρο οι διώξεις αυτής της περιόδου μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη είναι οι μεταθέσεις οι οποίες συνέχισαν να γίνονται, παρόλο που δεν καλύπτονταν πλέον νομικά. Μέσα στους παράνομα μετατιθέντες αυτής της περιόδου βρίσκουμε και τον Ι. Τουρνά, μέλος της Διοικούσας Επιτροπής της προσωρινής ομοσπονδίας³³⁰. Η δεύτερη κατηγορία είναι οι αναγκαστικές αποσπάσεις με υπουργική απόφαση³³¹. Η τρίτη κατηγορία είναι η άμεση εξωθεσμική βία των “επιστράτων” στην οποία έχουμε αναφερθεί παραπάνω. Η άμεση βία φυσικά δεν περιοριζόταν στους δασκάλους αλλά εκτεινόταν στο σύνολο των βενιζελικών πολιτών και τροφοδοτούσε το διχασμό που χαρακτήριζε την ελληνική κοινωνία από το 1915 και μετά. Οι διώξεις αυτές συνεχίστηκαν μέχρι και το ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ. Γεγονός ενδεικτικό του κλίματος διχασμού της κοινωνίας μέσα στο οποίο άρχιζε το συνέδριο είναι η δολοφονία του Ανδρέα Καβαφάκη, εκδότη του Ελεύθερου Τύπου που δημοσίευσε τις δυο επιστολές του Βενιζέλου. Η δολοφονία έγινε ακριβώς στις 21 Φεβρουαρίου, τη μέρα δηλαδή που άρχιζε το δασκαλικό συνέδριο.

³³⁰ Ο Ιω. Τουρνάς μετατέθηκε με την Υπουργική Πράξη 45721, ΦΕΚ 233Γ', 2-10-1921. Ο Τουρνάς θεωρώντας την μεταθεσή του παράνομη, εφ' όσον έγινε μετά τις 30 Σεπτεμβρίου, προέβη σε αγωγή κατά του Δημοσίου με αποτέλεσμα η μετάθεσή του να ανακληθεί ως παράνομη· βλ. Υπουργική Πράξη 61371/29-12-1921, ΦΕΚ 309Γ', 30-12-1921. Σχετικά με την υπόθεσή του βλ. και *Ερμής*, τεύχ. 40, 30-12-1921, σελ. 8. Αν ωστόσο ο Τουρνάς είχε την τόλμη να κινηθεί νομικά δε συνέβαινε το ίδιο και με τους άλλους μετατιθέμενους. Για παράδειγμα 25 με την ίδια πράξη που μετατέθηκε ο Τουρνάς μετατέθηκαν και άλλοι 26 δάσκαλοι. Κανένας από αυτούς δεν επιχείρησε το ίδιο. Φαίνεται πως αποδέχθηκαν τη μετάθεση μοιρολατρικά ή επέλεξαν “πλάγιους” τρόπους για να την αποφύγουν.

³³¹ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 40, 30-12-1921, σελ. 7. Το δικαίωμα του υπουργού να προβαίνει σε αποσπάσεις θα καταργηθεί με νόμο τον Μάιο του 1922, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 48, 30-4-1922, σελ. 5.

Παρουσιάσαμε αναλυτικά το ζήτημα των διώξεων μόνο και μόνο για να θέσουμε το ακόλουθο ερώτημα που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ: Επέδρασαν οι διώξεις στην διαδικασία ίδρυσης της ΔΟΕ και, αν ναι, με ποιο τρόπο;

Ο Ι. Πυργιωτάκης³³² στην εργασία του, που παρουσιάσαμε πιο πάνω, εκτιμά ότι οι απολύσεις, οι μεταθέσεις και η ανασφάλεια την οποία αυτές συνεπάγονταν, ευνοούσαν την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων ανάμεσα σε δασκάλους και κομματικούς παράγοντες. Το εκτεταμένο δίκτυο πελατειακών σχέσεων αποτελούσε με τη σειρά του το γόνιμο έδαφος πάνω στο οποίο άνθιζαν η καχυποψία και ο ανταγωνισμός μεταξύ των δασκάλων, στοιχεία που παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη κοινής συνείδησης και τη συγκρότηση συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Αν μεταφέρουμε τη συλλογιστική αυτή και στην περίπτωσή μας, θα πρέπει να δεχθούμε ότι οι διώξεις παρεμπόδισαν τη διαδικασία συγκρότησης της ΔΟΕ και καθυστέρησαν —εφόσον γνωρίζουμε ότι δεν ακύρωσαν— την ίδρυσή της. Ωστόσο εμείς θα υποστηρίξουμε ότι, αντιθέτως, οι διώξεις στη περίπτωσή μας συνέβαλαν θετικά στην ανάπτυξη της κοινής συνείδησης και γι' αυτό υποβοήθησαν την ίδρυση της ΔΟΕ. Αυτό δε σημαίνει ότι η συλλογιστική του Πυργιωτάκη είναι λαθεμένη. Απλώς υποστηρίξουμε ότι οι διώξεις μπορούν να λειτουργήσουν θετικά ή αρνητικά στην ανάπτυξη κλαδικής συνείδησης ανάλογα με τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Στη συγκυρία 1921-22 υπήρχαν δυο τουλάχιστον στοιχεία που ευνοούσαν τη λειτουργία των διώξεων ως ενισχυτικού παράγοντα: Πρώτο, η ρήξη με το κράτος και τα κόμματα είχε ήδη συντελεστεί από την άνοιξη του 1920 όπως έχουμε δείξει παραπάνω. Δεύτερο, είχε αρχίσει ήδη να διαδίδεται η “επαγγελματική ιδεολογία” με τη δράση του *Ερμή* και των σύλλογων Ιωαννίνων, Ηρακλείου, Κορινθίας, κλπ. Οι φορείς αυτοί χρησιμοποίησαν συστηματικά τις διώξεις ως τεκμήρια για να αποδείξουν ότι η συγκρότηση ισχυρής οργάνωσης

³³² Πυργιωτάκης Ι, *Η Οδύσσεια...*, ό.π., σελ. 130-131.

ανεξάρτητης από τα κόμματα και το κράτος, αποτελεί τη μόνη διέξοδο. Ενισχυτικές αυτής της εκτίμησης είναι επτά επιστολές δασκάλων που δημοσιεύτηκαν στον *Ερμή* και οι οποίες συνδέουν άμεσα τις διώξεις με τη συγκρότηση οργάνωσης³³³. Στις επιστολές αυτές η αδυναμία των δασκάλων να αντισταθούν στις αυθαιρεσίες της κυβέρνησης, αποδίδεται στην ανυπαρξία ισχυρής οργάνωσης: “όλοι οι επαγγελματίαι ηνώθησαν, πλην ημών των διδασκάλων, και δι’ αυτό οι της Κρήτης ανταλλάσσονται με της Μακεδονίας (...) οι δε τοπικοί σύλλογοι και μαζί με αυτούς η Γενική και η Πανελλήνιος έπαυσαν να υπάρχουν”³³⁴. Οι διώξεις χρησιμεύουν ως επιχείρημα για να υποστηριχθεί η αναγκαιότητα μιας τέτοιας ισχυρής οργάνωσης: “θα μας διδάξουν [οι διώξεις] ότι το μόνο μέσον να επιβάλωμεν τον προς ημάς σεβασμόν εις τα κόμματα είναι η ισχυρά ένωσις”³³⁵. Φυσικά δεν υποστηρίζουμε ότι οι επτά αυτές επιστολές αντιπροσωπεύουν το σύνολο του κλάδου. Το γεγονός όμως ότι αυτές και όχι άλλες δημοσιεύτηκαν, δείχνει οπωσδήποτε τον τρόπο με τον οποίο ο *Ερμής* ερμήνευε την πραγματικότητα και το μήνυμα που επιχειρούσε να μεταδώσει στους δάσκαλους. Το ίδιο δείχνει και το γεγονός ότι τα δύο από τα τρία μέλη της Διοικούσας Επιτροπής της προσωρινής ομοσπονδίας (οι δύο βενιζελικοί) υπήρξαν θύματα των διώξεων καθώς και το γεγονός ότι αντέδρασαν δυναμικά. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι στις περιόδους τους, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1921, τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής καλλιέργησαν συστηματικά αυτή την ερμηνεία της

³³³ Βλ. Αριστ. Κανναβός (Ηράκλειο), *Ερμής*, τεύχ. 23, 15-4-1921· Αντώνης Γεραντώνης (Μπουφλιανή-Φθιώτιδος), *ό.π.*, τεύχ. 21, 15-3-1921, σελ. 8· Εμμαν. Τσαγγάρης (Μιστρά-Σπάρτης), *ό.π.*, τεύχ. 23, 15-4-1921· Βασ. Πανουτσόπουλος, *ό.π.*, τεύχ. 23, 15-4-1921· Γ.Φ.Λ. (Κορινθία), *ό.π.*, τεύχ. 42, 31-1-1922, σελ. 6· Παν. Παπαϊωάννου (Σώθαινα Δωριίδας), *ό.π.*, τεύχ. 23, 15-4-1921, σελ. 5· Μήτσος Μαλέας, *ό.π.*, σελ. 5.

³³⁴ Βλ. Αριστ. Κανναβός (Ηράκλειο), *ό.π.*, τεύχ. 23, 15-4-1921.

³³⁵ Βλ. Αντώνης Γεραντώνης (Μπουφλιανή-Φθιώτιδος), *ό.π.*, τεύχ. 21, 15-30-1921, σελ. 8.

πραγματικότητας. Η συγκρότηση των περισσότερων τοπικών συλλόγων σ' αυτό το ίδιο χρονικό διάστημα φανερώνει πως μάλλον το πέτυχαν.

Το ζήτημα των διώξεων —οι οποίες αν και σε μικρότερο βαθμό συνεχίζονταν ως τις παραμονές της μικρασιατικής καταστροφής— προτάχθηκε εκτός ημερησίας διατάξης στο 2ο έκτακτο συνέδριο της ΔΟΕ. Η σχετική συζήτηση δημιούργησε, όπως ήταν αναμενόμενο, πολιτικού χαρακτήρα αντεγκλήσεις με αποτέλεσμα πολλοί απ' τους αντιπροσώπους να αποχωρήσουν διαμαρτυρόμενοι. Σε μια προσπάθεια να ηρεμήσουν τα πνεύματα ο Αντ. Καραγιάννης δήλωσε χαρακτηριστικά τα εξής: “ομιλείτε, κύριοι, περί πολιτικής, εν ώ ημείς διακηρύσσομεν από τόσου χρόνου ότι δεν ενδιαφερόμεθα περί αυτής. Δεν ενδιαφερόμεθα, κύριοι, δια τους σήμερα διωκόμενους συναδέλφους, αλλά και δια τους χθες, αλλά και δια τους αύριον”. Στην ίδια κατεύθυνση το ψήφισμα που τελικώς εγκρίθηκε και δόθηκε στη δημοσιότητα τονίζει πως οι δάσκαλοι διαμαρτύρονται για τους “σκληρούς από πενταετίας διωγμούς” περιλαμβάνοντας έτσι και την βενιζελική περίοδο μετά το 1917. Καλεί, λοιπόν, τον υπουργό Παιδείας να επέμβει προς “θεραπείαν των γενομένων αδικημάτων”. Καλεί επίσης τους επιθεωρητές (“έκκλησιν προς την επαγγελματική συνείδησίν των”) να “αποκαταστήσωσι τους εκτοπισθέντας”. Καλεί τέλος τους δασκαλικούς συλλόγους να συνεργαστούν με τους επιθεωρητές στην ίδια κατεύθυνση³³⁶. Το γεγονός ότι, παρότι υφίστατο, το θέμα των διώξεων δεν περιλήφθηκε στα θέματα του συνεδρίου, αλλά τέθηκε την τελευταία στιγμή εκτός ημερησίας διατάξεως, προφανώς κατόπιν πιέσεων κάποιων συνέδρων, φανερώνει ότι η ομοσπονδία απέφευγε να αναμετρηθεί άμεσα με το ζήτημα αυτό ακριβώς επειδή δίχαζε πολιτικά τον δασκλαϊκό κόσμο. Προτιμούσε να το αξιοποιήσει έμμεσα για να τονώνει την επαγγελματική συνείδηση των μελών της. Και όταν ακόμη το ζήτημα τέθηκε de facto στο συνέδριο, έγινε φανερό τόσο η ένταση που προκαλούσε όσο και η προσπάθεια του συνεδρίου να γεφυρώσει τον πολιτικό διχασμό

³³⁶ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 55, 15-8-1922, σελ. 4-6.

ενοποιώντας την τρέχουσα περίοδο των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων με αυτή των βενιζελικών που προηγήθηκε. Το σύνολο του δασκαλικού κόσμου (επιθεωρητές και τοπικοί σύλλογοι) κλήθηκαν να παραμερίσουν τις πολιτικές διαφορές και να συμβάλλουν στην επίλυσή του προβλήματος με πνεύμα “επαγγελματικής συνείδησης”. Φυσικά το ζήτημα δε λύθηκε ακριβώς επειδή δεν ήταν δυνατή η ανάπτυξη της “επαγγελματικής συνείδησης” σε τέτοιο βαθμό ώστε να εξαφανίζει τις επιπτώσεις του ευρύτερου πολιτικού και κοινωνικού διχασμού. Σημασία όμως έχει πως οι δυνάμεις που εργάστηκαν για τη συγκρότηση της ΔΟΕ αξιοποίησαν τον διχασμό για την περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της “επαγγελματικής συνείδησης”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΟΕ

Κλείνοντας το πρώτο μέρος της διατριβής, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις διαδικασίες δόμησης και ανάπτυξης ορισμένων χαρακτηριστικών της ΔΟΕ, που τη διαφοροποιούν καίρια σε σχέση με τις δυο προηγούμενες ενώσεις (τη “Γενική” και την “Πανελλήνιο”) θεμελιώνοντας πιο πειστικά την άποψή μας για “ρήξη” και “ασυνέχεια”. Ως τέτοιες διαδικασίες διακρίναμε κυρίως τρεις:

- α) την ανάπτυξη της “επαγγελματικής ιδεολογίας”,
- β) την ανάπτυξη μιας οργανωτικής δομής “προλεταριακού” τύπου και
- γ) τις προσπάθειες για οικονομική αυτοδυναμία.

Οι διαδικασίες εμφάνισης και ανάπτυξης αυτών των χαρακτηριστικών πτοκύπτουν μέσα από τη “ρήξη” των δασκάλων με τις προγενέστερες ενώσεις τους και τη “χειραφέτησή” τους από το κράτος. Υπήρξαν τα λογικά επακόλουθα και ταυτόχρονα οι παράγοντες ολοκλήρωσης αυτών των διαδικασιών. Παράγοντες δηλαδή δευτερογενείς που ωστόσο συνέβαλαν αποφασιστικά στην εδραίωση της νεοσύστατης ΔΟΕ.

1. Η ανάπτυξη της “επαγγελματικής ιδεολογίας”

Παράλληλα με τη διαδικασία συγκρότησης της ΔΟΕ αναπτύσσονταν και μια διαφορετική, από την ως τότε ισχύουσα, ιδεολογία σχετικά με το ρόλο μιας δασκαλικής συνδικαλιστικής οργάνωσης και τη σχέση της με το κράτος. Το κράτος παύει σταδιακά να είναι ο “πατέρας” (“στοργικός” ή “άστοργος”

αναλόγως των περιστάσεων) και αρχίζει να γίνεται κατανοητό ως “εργοδότης”. Στην ίδια κατεύθυνση ο δάσκαλος από “λειτουργός”, που αποτελεί μέρος του κρατικού μηχανισμού, ταυτίζεται μαζί του και τον εκφράζει, αρχίζει να γίνεται αντιληπτός ως “πνευματικός εργάτης”. Η σχέση συνεπώς που συνδέει το δάσκαλο με το κράτος προσλαμβάνεται ως σχέση εργάτη προς εργοδότη. Η εισαγωγή του σχήματος αυτού από το εργοστάσιο στον κρατικό μηχανισμό δε θα ήταν βεβαίως δυνατή, αν δεν προηγούνταν η ίδρυση της ΓΣΕΕ, η γενικότερη άνθηση του ελληνικού και ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος και η ακτινοβολία της Οκτωβριανής επανάστασης στη Ρωσία. Η άνθηση όμως του εργατικού κινήματος και της ιδεολογίας του δε συνεπάγεται και τη βέβαιη, άμεση και ευθύγραμμη υιοθέτησή αυτής της ιδεολογίας από τους άλλους κλάδους εργαζομένων. Στην περίπτωση των δασκάλων θα χρειαστεί η σύνολη πολιτεία των δύο ενώσεων (“Γενικής” και “Πανελληνίου”) στα συγκεκριμένα δασκαλικά προβλήματα και στο μισθολογικό.

Τα πρώτα κείμενα δασκάλων που απηχούν αυτή τη νέα σχέση εμφανίζονται με την υπόθεση των Ιωαννίνων: “Είμεθα οι μορφωμένοι εργάτες του λαού. Την στιγμήν ταύτην, καθ’ ην γίνεται ο σφοδρός αγών της επικρατήσεως των τάξεων, ημείς οι κυμαινόμενοι και διστάζοντες μέχρι σήμερον, πρέπει τάχιστα να ταχθώμεν με τον εργάτην”³³⁷. Για την ανακοίνωσή τους αυτή θα απολυθούν, όπως είδαμε παραπάνω, τα μέλη του ΔΣ του συλλόγου Ιωαννίνων. Στο διάστημα που ακολουθεί ο *Ερμής* δημοσιεύει τακτικά επιστολές με ανάλογο περιεχόμενο. Οι δάσκαλοι που τις υπογράφουν είναι φανερά επηρεασμένοι από τις σοσιαλιστικές ιδέες. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από μια επιστολή του προέδρου του δασκαλικού

³³⁷ Βλ. εγκύκλιο 5 του Διδασκαλικού Συλλόγου Ιωαννίνων, όπως αναδημοσιεύεται στο άρθρο “Το συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων. Λίγη προϊστορία. Συνθήκες μέσα στις οποίες ιδρύθηκε η διδ. Ομοσπονδία”, *Νέα Αγωγή*, τεύχ. 4, Απρίλης 1927, σελ. 5-7· τεύχ. 5, Μάης 1927, σελ. 7-9· τεύχ. 6, Ιούνιος 1927, σελ. 3-5.

συλλόγου Χίου, Δημ. Χαρτουλάρη: “Σήμερα μια παγκόσμια πάλη παρατηρείται ανάμεσα σε δυο κοινωνικές τάξεις, την τάξη των αστών και των προλεταρίων. Είνε φανερό πως ο δάσκαλος ανήκει στη δεύτερη, γιατί ποιος από τους δασκάλους, που ζούνε αποκλειστικά από το επάγγελμά τους, μπορεί ν’ αντιμετωπίσει την κοινωνική ζωή, όπως εκδηλώνεται σήμερα, πράγμα που το καταφέρει ο μικροέμπορος κι ο μικρομπακάλης ακόμα;”³³⁸ Οι θέσεις αυτές των σοσιαλιστών και σοσιαλιζόντων δασκάλων ήταν βέβαια αναμενόμενες. Παρόμοιες απόψεις άλλωστε προωθούνταν από τον *Ριζοσπάστη* που, μετά την αποχώρηση του Ν. Γιαννιού, “προσανατολιζείται αριστερότερα” ήδη από τα τέλη του 1918³³⁹.

Οι παραπάνω απόψεις είναι φανερό πως αποτελούν ψήγματα της μαρξιστικής ταξικής ιδεολογίας. Προτρέπουν τους δασκάλους όχι μόνο να μιμηθούν αλλά και να συμπορευτούν με τους εργάτες. Μόνο όμως το πρώτο απ’ τα δύο σκέλη (η μίμηση της πρακτικής των εργατών) ξεφεύγει από τα στενά όρια της σοσιαλιστικής σκέψης και αποκτά χαρακτήρα ηγεμονικό στο δασκαλικό χώρο στη συγκυρία 1920-23. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από πρωτοσέλιδο του *Ερμή*: “Επ’ εσχάτως αι υπαλληλικάι μάζαι των προηγμένων εις πολιτισμόν χωρών, οργανωθείσαι επαγγελματικώς και τεθείσαι υπό την προστασίαν και την ενιαίαν επαγγελματικήν συνείδησιν των μαζών των, και χειραφετηθείσαι εκ της πολιτικής και κρατικής επιρροής προσέδωκαν εις το υπαλληλικόν έργον χαρακτήρα άλλου όρου, παραβλήτου

³³⁸ Βλ. Δημήτριος Χαρτουλάρης (Χίος), επιστολή, *Ερμής*, τεύχ. 33, 15-9-1921, σελ. 3. Σχετικά επίσης και τα ακόλουθα: α) Ανακοίνωση του Συνδέσμου Κεφαλλήνων Δημοδιδασκάλων προς τους δασκάλους της περιφέρειάς του· *ό.π.*, τεύχ. 50, 30-5-1922, σελ. 3 και β) “Ριζοσπαστικός” (Κρήτη), *ό.π.*, τεύχ. 25, 15-5-1921, σελ. 5.

³³⁹ Για το θέμα αυτό βλ. Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιδεολογία...*, *ό.π.*, σελ. 134-135, καθώς και τα άρθρα στα οποία παραπέμπει: Μιχ. Πετρίδης) “Εργάται - Διδάσκαλοι”, *εφ. Ριζοσπάστης*, 10, 17 και 20-12-1918 και Π. Χαλκός [Γιάνης Κορδάτος], “Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις”, *ό.π.*, 6-10-1919.

προς εκείνας τας συμφωνίας, αι οποίαι κανονίζουν τας σχέσεις του εργάτου προς τον εργοδότην”³⁴⁰. Και σ’ αυτό το απόσπασμα παραμένει ευδιάκριτη η λειτουργία της ΓΣΕΕ ως προτύπου στη σκέψη των δασκαλικών δυνάμεων που στρατεύθηκαν στην υπόθεση για την ίδρυση ομοσπονδίας. Εκτός όμως από την προβολή της ως παράδειγμα, πρότυπο ή αναφορά δε φαίνεται (στη συγκυρία αυτή πάντα) να έχουμε κάποια άλλη στενότερη σύνδεση ανάμεσα στη ΓΣΕΕ και τις δασκαλικές συνδικαλιστικές οργανώσεις³⁴¹.

Στη διάρκεια του 1921 τα κείμενα που περιέχουν ανάλογες αναφορές και εκτιμήσεις πολλαπλασιάζονται και εξειδικεύονται. Κατ’ αρχήν δηλώνεται ότι ο ένας πόλος της σχέσης, το κράτος, παραμένει “εργοδότης” και ως τέτοιος θα φέρεται, ανεξάρτητα από το κόμμα που βρίσκεται στην κυβέρνηση: “Πρέπει να το βάλουν καλά μέσα στο μυαλά τους οι διδάσκαλοι, πως αν δεν ενωθούν (...) να μη περιμένουν τίποτε καλόν. Πάντα κλωτσιές θα τρώνε απ’ όλα τα πολιτικά στρατόπεδα. Ας θυμηθούν το κοινόν λόγιον: Αλοίμονο σε κείνους που περιμένουν να τους ξύσουν άλλοι και δεν μπορούν να ξυστούν μόνοι των.

³⁴⁰ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 21, 15-3-1921, σελ. 1· πρβλ. επίσης τα σχόλια στα τεύχη 1, 15-5-1920, σελ. 1 και 42, 31-1-1922, σελ. 7.

³⁴¹ Υπάρχουν ορισμένες αναφορές στη βιβλιογραφία σχετικά με τις σχέσεις των δασκάλων με τη ΓΣΕΕ τις παραμονές της ίδρυσής της. Συγκεκριμένα ο Γιάνης Κορδάτος αναφέρει ότι οι δάσκαλοι είχαν προσχωρήσει στο Εργατικό Κέντρο Αθηνών (ΕΚΑ) και μάλιστα ότι εκπροσωπήθηκαν, από τον Παναγή Δημητράτο, στην εργατική συνδιάσκεψη που προετοίμασε την ίδρυση της ΓΣΕΕ τον Αύγουστο του 1918. Συμπληρώνει ωστόσο ότι η προσχώρησή τους ήταν “εντελώς εικονική” βλ. Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, 7η έκδ., Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1972, σελ. 298. Την πληροφορία επιβεβαιώνει ο Αβραάμ Μπεναρόγια ο οποίος προσθέτει ότι “προ της συγκλήσεως του Πανελλαδικού Εργ. Συνεδρίου οι δημοδιδάσκαλοι είχαν διαγραφεί εκ της δυνάμεως αυτού [του ΕΚΑ]”, βλ. Μπεναρόγια Αβραάμ, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Αθήνα, Ολκός, 1975, σελ. 107. Εκτίμησή μας είναι πως η συμμετοχή των δασκάλων ήταν απλώς ένα πρόσχημα για να συμμετάσχει στη συνδιάσκεψη ο δάσκαλος και στέλεχος του σοσιαλιστικού κινήματος Παναγής Δημητράτος.

Γιατί θα τους πληγιάσουν”³⁴². Για τον άλλο πόλο, τους δασκάλους, τονίζεται η ανάγκη να υπάρξει ενότητα η οποία θα στηρίζεται στην “επαγγελματική συνείδηση” και την “επαγγελματική αλληλεγγύη”: “Μέλλοντες μετ’ ολίγον να ενεργήσωμεν ως τάξεις οργανωμένη προς σκοπούς επαγγελματικούς, ένα πρέπει να έχωμεν σύμβουλον και καθοδηγόν: την επαγγελματικήν συνείδησιν. Και ένα έμβλημα και σύμβολον: την επαγγελματικήν αλληλεγγύην”³⁴³. Η ανάγκη ενότητας γινόταν επιτακτική, όπως είδαμε παραπάνω, και λόγω της έξαρσης των διώξεων των βενιζελικών δασκάλων στους πρώτους μήνες μετά τις εκλογές του 1920 και ξανά μετά τον Αύγουστο του 1921. Οι διώξεις, ενώ από τη μία πλευρά χώριζαν τους δασκάλους, όπως και όλους τους έλληνες, σε δυο αντίθετες παρατάξεις, από τη άλλη παρείχαν ευνοϊκό πεδίο για την διάδοση μιας ιδεολογίας που αναδείκνυε τα κοινά ενοποιητικά τους στοιχεία. Μιας ιδεολογίας η οποία: α) προβάλλει και καλλιεργεί την “επαγγελματική συνείδηση” δηλαδή τη συνείδηση των ιδιαίτερων συμφερόντων του δασκαλικού κλάδου, και την “επαγγελματική αλληλεγγύη”, δηλαδή την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών του κλάδου που οφείλει να υπεβεί τις όποιες άλλες διαφορές τους· β) διακηρύσσει την ανεξαρτησία της συνδικαλιστικής οργάνωσης από τα κόμματα και το κράτος: “Θα μείνωμεν πάντοτε μακράν των πολιτικών κομμάτων και υπεράνω αυτών”³⁴⁴. γ) θεωρεί ως κύριο σκοπό μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης την προάσπιση και προώθηση των ιδιαίτερων συμφερόντων του κλάδου τα οποία εναντιώνονται σε αυτά του κράτους αλλά και σε αυτά των άλλων επαγγελματικών κλάδων: “Όλη η κοινωνία πέριξ ημών οργανούται κατ’ επαγγελματικές τάξεις, ίνα προασπίση τα συμφέροντά της απέναντι των άλλων επαγγελματικών τάξεων και ενίοτε απέναντι της Πολιτείας, η

³⁴² Βλ. επιστολή του Βασ. Παπαγεωργίου, τέως επιθεωρητή Πατρών, *Ερμής*, τεύχ. 37, 15-11-1921, σελ. 6.

³⁴³ Βλ. “Η συνείδησις” (κύριο άρθρο), *ό.π.*, τεύχ. 36, 30-10-1921, σελ. 1.

³⁴⁴ Από ομιλία του Αντ. Καραγιάννη στο 2ο συνέδριο τον Αύγουστο του 1922, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 4.

οποία πολλάκις πιεζόμενη υπό αναγκών ή παραμελεί κλάδον τινά αυτή, ώστε να υποστή μαρασμόν, ή επιρρίπτει μεγαλύτερα βάρη εις εκείνον όπου ευρίσκει ολιγωτέρα αντίδρασιν”³⁴⁵. Η ιδεολογία αυτή που θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε “επαγγελματική” ιδεολογία φαίνεται να παίρνει τις αποστάσεις της από την ταξική “προλεταριακή” ιδεολογία. Ενδιαφέρον σχετικά με αυτό το ζήτημα παρουσιάζει το ακόλουθο απόσπασμα που συντάχθηκε από τον Αντ. Καραγιάννη και δημοσιεύτηκε ως πρωτοσέλιδο στον *Ερμή* αμέσως μετά την έναρξη της λειτουργίας της ΔΟΕ: “Πως γεννάται ο μπολσεβικισμός; Είνε ναι ή όχι απόρροια καταθλίψεως και αδικίας; (...) Είναι, ναι ή όχι, γνήσιον τέκνον της πείνας, της καταδυνάστευσης και της προσβολής των παγκοσμίως πλέον ανεγνωρισμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου; Εάν λοιπόν διαβλέπεται, κύριοι, την ανάπτυξιν του μπολσεβικισμού παρά τοις διδασκάλοις, ομολογείται την ιδίαν υμών ευθύνην. Αλλά τοιούτον τι δεν συμβαίνει. Απλώς ιδρύθη η διδασκαλική ομοσπονδία. (...) Και ιδρύθη, διότι εμόρφωσε την πεποίθησιν, ότι του λοιπού οι λαοί δεν θα διοικηθούν ως άτομα ή ως μπουλούκια, αλλά υπό την μορφήν των οργανωμένων ομάδων. Των ομάδων εκείνων, δια των οποίων η Γερμανία και η Αμερική διαφυγούντι τον κίνδυνον της διεισδύσεως του κομμουνισμού εις τον οργανισμόν των [και] επρόλαβαν την κοινωνικήν αναταραχήν”³⁴⁶. Η θέση που διατυπώνεται στο απόσπασμα αυτό, συνάδει με τις απόψεις των λεγόμενων πλουραλιστών. Σύμφωνα με αυτούς “ο πολλαπλασιασμός των ομάδων, που επέρχεται από τον κοινωνικοοικονομικό εκσυγχρονισμό συντελεί στη δημοκρατική σταθερότητα, καθώς: δημιουργούνται ενδιάμεσα μεσολαβητικά στρώματα ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία τα οποία ‘φιλτράρουν’ τα κοινωνικά αιτήματα και τα κοινωνικά σχίσματα, προτού αυτά πάρουν επικίνδυνες διαστάσεις για την κρατική εξουσία (...) Στο επίπεδο της σύγχρονης

³⁴⁵ Από εγκύκλιο του διδασκαλικού συλλόγου Χανίων-Αποκορώνου, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 51, 15-6-1922, σελ. 7-8.

³⁴⁶ Βλ. “Μπολσεβικίζοντες”, *ό.π.*, τεύχ. 47, 15-4-1922, σελ. 1.

πολιτικής θεωρίας αναπτύσσεται η αντίληψη ότι το πολιτικό σύστημα δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια αρένα ανταγωνισμού ομάδων³⁴⁷.

Όπως θα δούμε βεβαίως στα επόμενα μέρη της διατριβής, η “επαγγελματική” ιδεολογία, ως κεντρική ιδεολογία της ΔΟΕ, θα υποχωρήσει σύντομα. Η ανάδυσή της και η ταχύτατη διάδοσή της στη συγκυρία 1920-1923 εξέφραζε τις ανάγκες της χεοραφέτησης του δασκαλικού κόσμου από το κράτος και τις ανάγκες της κλαδικής συνοχής σε μια περίοδο έντασης των πολιτικών παθών και του διχασμού. Για τους λόγους αυτούς συνέβαλε σημαντικά στη διαδικασία ίδρυσης της ΔΟΕ. Οι δασκαλικές δυνάμεις που εργάστηκαν για την ίδρυση της ΔΟΕ καλλιέργησαν συστηματικά αυτή την ιδεολογία ακριβώς επειδή διευκόλυνε το στόχο τους ενώ ταυτόχρονα άμβλυνε τις άλλες διαφορές που υπήρχαν ανάμεσά τους. Ας μην ξεχνάμε πως από τα ηγετικά στελέχη της νεοσύστατης ΔΟΕ άλλοι ήταν βενιζελικοί και δημοτικιστές (όπως ο Χρ. Ράικος και ο Κ. Δραγώτης) και άλλοι αντιβενιζελικοί και καθαρευουσιάνοι (όπως ο Αντ. Καραγιάννης και ο Β. Θεοφανόπουλος), ενώ στα μεσαία στελέχη θα συναντήσουμε αρκετούς σοσιαλίζοντες και σοσιαλιστές (όπως ο Δ. Χαριτουλάρης).

Στα πλαίσια της χειραφέτησης (οργανωτικής και ιδεολογικής) από το κράτος εμφανίζονται και τα πρώτα σπέρματα των αντιλήψεων για δυναμικές μορφές διεκδίκησης. Λίγο μετά την ίδρυση της προσωρινής ομοσπονδίας, μέσα από τον *Ερμή* εμφανίζονται για πρώτη φορά απειλές για “αποχή από τα καθήκοντα”, εάν το κράτος δεν αναγνωρίσει “τον εκπαιδευτικόν λειτουργόν ως ίσον εν τη μισθολογική βαθμίδι προς τους λοιπούς κρατικούς του υπαλλήλους”³⁴⁸. Οι επιστολές δασκάλων για το ίδιο ζήτημα είναι επίσης αρκετά εύγλωττες. Θεωρούν ότι είναι πλέον καιρός να επιδείξουν δύναμη (“να παύσωμε να παρουσιαζόμεθα ως ζητιάνοι, να σφίξωμε την πυγμή μας και να

³⁴⁷ Βλ. Κούκλιας Δημήτρης, *Οργάνωση συμφερόντων...*, ό.π., σελ. 30.

³⁴⁸ Βλ. “Και αρνητικήν πολιτική”, *Ερμής*, τεύχ. 28, 30-6-1921, σελ. 1.

δείξωμε πραγματική δύναμι”³⁴⁹) και να μη μένουν μόνο στα λόγια (“όχι πλέον λόγους αλλά πλήγμα”³⁵⁰). Φυσικά αναφερόμαστε σε μη σοσιαλιστές δασκάλους με δεδομένο πως οι τελευταίοι θα προτείνουν πάγια συμπόρευση με τους εργάτες³⁵¹. Στην κατεύθυνση αυτή θα αρχίσουν να ακούγονται συγκεκριμένες προτάσεις για μορφές διεκδίκησης. Κάποιοι θα μιλήσουν για συλλογική παραίτηση: “εάν δε παρά πάσαν προσδοκίαν η φωνή του δικαίου καταπνιγή τότε εν υπολείπεται. Σύσσωμοι να εγκαταλείψωμεν την θέσιν μας εις τους προσωρινούς”³⁵². Κάποιοι για απεργία: “να δείξωμεν δια μιας, έστω και τριημέρου, απεργιακής επιδείξεως ότι είμεθα ηνωμένοι και ισχυροί, δια να διαπιστώσωμεν ότι είμεθα σύμμαχοι μεν πολύτιμοι, αντίπαλοι δε όχι ευκαταφρόνητοι”³⁵³. Οι προηγούμενες αντιλήψεις, που ήθελαν τους δασκάλους να εκφράζουν “κόσμια” τα “παράπονά” τους, πλέον αμφισβητούνται: “δια τον πεινώντα δεν υπάρχουν ούτε ιερά ούτε όσια ούτε τίμια”³⁵⁴. Και σε ύφος περισσότερο συνδικαλιστικό: “Εάν το επίσημον κράτος φανεί προς ημάς κακόπιστον, θα ευρεθώμεν υποχρεωμένοι να επιστρατεύσωμεν όλας τας ηθικάς και υλικάς δυνάμεις προς εφαρμογήν των δραστικών εκείνων μέτρων, τα οποία διαταράσσοντα την διοικητικήν λειτουργίαν, θα εξαναγκάσουν το κρατικόν συγκρότημα να υποκύψει”³⁵⁵.

Όπως είπαμε όμως η δράση της προσωρινής ομοσπονδίας περιορίστηκε στην υποβολή δύο υπομνημάτων. Το πρώτο θα υποβληθεί τον Απρίλη, ταυτόχρονα με τη διενέργεια της Γενικής Συνέλευσης, και το δεύτερο στις 29 Νοεμβρίου 1921. Και τα δύο αφορούσαν το μισθολογικό ζήτημα. Οι

³⁴⁹ Βλ. Ευφ. Φιλιππίδης (Ραψάνη), ό.π., σελ. 3.

³⁵⁰ Βλ. Αγαθή Κωνσταντίνου (Γιάλτρα Χαλκίδος), ό.π., σελ. 3-4.

³⁵¹ Βλ. “Ριζοσπαστικός” (Κρήτη), ό.π., σελ. 4-5.

³⁵² Βλ. Ιω. Τουρνάς, μέλος της Διοικούσας Επιτροπής (Αγόριανη Λακωνικής), ό.π., σελ. 5-6.

³⁵³ Βλ. ό.π., σελ. 7.

³⁵⁴ Βλ. σχόλιο, *Ερμής*, τεύχ. 36, 30-10-1921, σελ. 8.

³⁵⁵ Βλ. κύριο άρθρο, ό.π., τεύχ. 31, 15-8-1921, σελ. 1.

αντιλήψεις για δυναμικές κινητοποιήσεις υπερισχύουν για πρώτη φορά στο ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ τον Μάρτιο του 1922. Γνωρίζουμε ότι πάρθηκε απόφαση για απεργία³⁵⁶, αλλά το ΔΣ δεν είχε την τόλμη ούτε τη λέξη να χρησιμοποιήσει. Ανακοίνωσε στον πως το συνέδριο έχει πάρει ορισμένες αποφάσεις “αι οποίαι, εάν εκτελεσθούν, ούτε την εκπαίδευσιν μέλλουν να προαγάγουν, ούτε την κυβέρνησιν να διευκολύνουν”³⁵⁷. Είναι φανερό πως οι κατεστημένες αντιλήψεις που ήθελαν τους δημοσίους υπαλλήλους να μη κάνουν χρήση του “όπλου της απεργίας” ήταν στη συγκυρία αυτή εξαιρετικά ισχυρές. Πράγματι παρόλο που δεν υπήρχε ακόμα νομοθετική ρύθμιση που να απαγορεύει την απεργία στους δημόσιους υπαλλήλους, αυτό φαίνεται να συνέβαινε απλώς και μόνο επειδή κάτι τέτοιο δεν ήταν καν νοητό. Μετά όμως από τις κινητοποιήσεις των τριατατικών στα 1919 ψηφίστηκε ο νόμος 2151 ο οποίος συμπλήρωνε τον ν. 281/1914 “περί σωματείων”, απαγορεύοντας τη συνένωση σωματείων των δημοσίων υπαλλήλων με εργατικά σωματεία³⁵⁸. Η επίσημη ερμηνεία που δόθηκε σ’ αυτή τη διάταξη από τον τότε υπουργό Εθνικής Οικονομίας Κ. Σπυρίδη ήταν η εξής: “Ιδιαίτερος το όπλον της απεργίας δεν επιτρέπεται εις τους δημοσίους υπαλλήλους. Δια τον λόγον τούτον, κύριοι και ίνα μη εξωθηθή ο δημόσιος υπάλληλος εις πειρασμόν, εις εκβιασμούς, εις απειλάς και εις αναμείξεις, εις ζητήματα απεργιών, δια τούτο ενομίσαμεν ότι έπρεπε να τον προφυλάξωμεν από πάσης αναμίξεως και πάσης συσχετίσεως με σωματεία επαγγελματιών και δι’ ιδίας διατάξεως του νομοσχεδίου τούτου απαγορεύεται η ένωσις των σωματείων των δημοσίων υπαλλήλων με σωματεία ιδιωτών επαγγελματιών”³⁵⁹.

Αν η απεργία για τους δημοσίους υπαλλήλους ήταν μη αποδεκτός τρόπος διεκδίκησης, για τους δασκάλους φαίνεται πως ήταν αδιανόητος. Ίσως γι’ αυτό

³⁵⁶ Βλ. τη σχετική συζήτηση στο 2ο συνέδριο, *ό.π.*, τεύχ. 57, 15-9-1922, σελ. 2-3.

³⁵⁷ Βλ. εφ. *Πολιτεία*, 10-3-1922.

³⁵⁸ Βλ. άρθρο 21 του νόμου 2151 “Περί επαγγελματικών σωματείων”, *ΦΕΚ 77Α*, 6-4-1920.

³⁵⁹ Βλ. Μουδόπουλος Σταύρος, *ό.π.*, σελ. 67-68.

και ο υπουργός Παιδείας Κ. Πολυγένης βιάστηκε να έρθει σε διαπραγμάτευση με τη ΔΟΕ και να ικανοποιήσει σε ένα βαθμό το οικονομικό αίτημά της. Από την άλλη μεριά η ΔΟΕ, παρόλο που δεν δήλωσε ικανοποιημένη από την αύξηση (επίδομα 60%) θα αναστείλει την απεργία επικαλούμενη τη μερική ικανοποίηση και εθνικά κρίσιμες περιστάσεις. Οι εθνικές δυσκολίες ήταν βεβαίως γεγονός. Μετά την υποχώρηση από το Σαγγάριο είχε αρχίσει να γίνεται συνείδηση η αδυναμία της Ελλάδας να διατηρήσει τις κτήσεις της στη Μικρά Ασία. Η διακοίνωση της Συμμαχικής διάσκεψης, που συνέπεσε με τις διαπραγματεύσεις των δασκάλων με το υπουργείο Παιδείας, επιβεβαίωσε και επισημοποίησε το αδιέξοδο. Πιθανόν λοιπόν η αναστολή να οφειλόταν όντως στις εθνικά κρίσιμες στιγμές. Η δυσκολία όμως της νεοσύστατης Ομοσπονδίας ακόμα και να κοινοποιήσει το είδος της κινητοποίησης που αποφάσισε, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι δεν ήταν ακόμη σε θέση να αμφισβητήσει εμπράκτως την ιδεολογία που ήθελε τους “λειτουργούς” να προβάλλουν τις διεκδικήσεις τους κόσμια με υπομνήματα και όχι με απεργίες, οι οποίες θεωρούνταν ότι προσιδιάζουν στους εργάτες. Από την άλλη μεριά το γεγονός ότι στο εσωτερικό του κλάδου άρχισε να ωριμάζει η ιδέα για πιο δυναμικές κινητοποιήσεις και το γεγονός ότι το ιδρυτικό συνέδριο αποφάσισε παρόμοιες κινητοποιήσεις μας πείθουν ότι εμφανίζονται τα πρώτα σοβαρά ρήγματα σ’ αυτή την ιδεολογία.

Κλείνοντας θα πρέπει να αναφερθούμε και στις μεθόδους ψυχολογικής πίεσης που χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να διαδοθεί η επαγγελματική ιδεολογία και να επιβληθεί η συσπείρωση όλων των δασκάλων γύρω από τις αποφάσεις της Ομοσπονδίας. Το μέλος που αδιαφορεί ή αντιδρά σε μια απόφαση απειλείται με το στίγμα της προδοσίας και τον εξοβελισμό από την ομάδα: “ο κλάδος θα σε θέση εκτός τιμής και συν τω χρόνω εκτός της οικογενείας του. Θα είσαι στιγματισμένος. Θα σε βαρύνει η καταφρόνησις των

συναδέλφων σου”³⁶⁰. Τη μέθοδο αυτή χρησιμοποιούσαν και οι τοπικοί σύλλογοι. Εδώ η ψυχολογική πίεση είναι μεγαλύτερη μια και υπάρχει το στοιχείο της προσωπικής γνωριμίας: “Ουδεμία άρνησις επιτρέπεται και ουδεμία δικαιολογία είνε ικανή να εξιλεώση και απέναντι του συνόλου και απέναντι της συνειδήσεώς του τον τυχόν διστακτικόν και λιπόψυχον. Ο τοιούτος λιποτάκτης της επαγγελματικής μας ενώσεως, εκμεταλευτής μόνον της αλληλεγγύης, μηχανικώς δια τον μισθόν και μόνον εργαζόμενος, άνθρωπος ανευ ιδανικών, είνε όγκος αδρανής, αναπνέων αλλά μη ζων, ως μη δρων, ήτοι ζων νεκρός”³⁶¹. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τέτοιες φράσεις αρχίζουν να εμφανίζονται μετά το Αύγουστο του 1922. Υποθέτουμε ότι πριν την ίδρυση της ΔΟΕ, όταν ο στόχος ήταν να προσεγγισθούν και να ενεργοποιηθούν οι δυναμικοί και συνδικαλιστικά ευαισθητοποιημένοι δάσκαλοι χρησιμοποιούνταν η ιδεολογική προπαγάνδα. Άλλωστε η προσωρινή ομοσπονδία δεν είχε το κύρος και την ισχύ να ασκήσει ψυχολογική πίεση. Όταν όμως η ΔΟΕ ιδρύθηκε, και κυρίως όταν μετά τον Αύγουστο του 1922 εδραιώθηκε, ο στόχος πλέον ήταν να αναγκασθούν και οι “αδιάφοροι” να ακολουθήσουν τις επιλογές της. Τότε δίπλα στην προπαγάνδα και την πειθώ προστέθηκε και η ψυχολογική βία.

³⁶⁰ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 69, 30-3-1923, σελ. 8.

³⁶¹ Βλ. ανακοίνωση του συλλόγου Καβάλλας προς τα μέλη του στις 8 Μαρτίου 1923, ό.π., σελ. 3-4.

2. Οργανωτική δομή και ανάπτυξη

Η οργανωτική δομή της ΔΟΕ περιγράφεται στο καταστατικό της³⁶². Σύμφωνα με αυτό η ΔΟΕ ιδρύθηκε ως ομοσπονδία δασκαλικών συλλόγων. Μέλη της δηλαδή δε νοούνται οι δάσκαλοι ως φυσικά πρόσωπα αλλά οι τοπικοί σύλλογοι δασκάλων. Οι σύλλογοι αυτοί συγκροτούνταν συνήθως με βάση τις εκπαιδευτικές περιφέρειες οι οποίες με τη σειρά τους καθορίζονταν συνήθως με βάση τον διοικητικό χωρισμό της χώρας σε νομούς.

Σχετικά με την οργανωτική ανάπτυξη της ΔΟΕ μας ενδιαφέρουν δύο στοιχεία. Το πρώτο είναι ο αριθμός των συλλόγων μελών της. Τον Απρίλιο του 1921, στη Γενική Συνέλευση που συγκρότησε την προσωρινή ομοσπονδία συμμετείχαν 16 αντιπρόσωποι. Ο αριθμός των αντιπροσώπων σε αυτή τη συνέλευση ωστόσο δεν αποτελεί δείκτη για τον συνολικό αριθμό των υπάρχοντων τότε τοπικών δασκαλικών συλλόγων. Πρώτο επειδή δεν συμμετείχαν όλοι οι υπάρχοντες σύλλογοι και δεύτερο επειδή ορισμένοι αντιπρόσωποι δεν εκπροσωπούσαν συλλόγους αλλά ομάδες δασκάλων. Επιχειρήσαμε, λοιπόν, να καταμετρήσουμε τους συλλόγους μέσα από άμεσες ή έμμεσες αναφορές στα εκπαιδευτικά περιοδικά. Από τις αρχές του 1919 που αρχίζει η έρευνά μας ως τον Απρίλη του 1921 έδωσαν στίγμα της ύπαρξής τους 22 δασκαλικοί σύλλογοι³⁶³. Στο μεσοδιάστημα ως το ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ, από τον Απρίλιο δηλαδή του 1921 ως το Φεβρουάριο του 1922, ο αριθμός των τοπικών συλλόγων αυξήθηκε θεαματικά. Τον αριθμό τους μπορούμε να τον προσεγγίσουμε μέσω του αριθμού των αντιπροσώπων που συμμετείχαν στο συνέδριο. Σχετικά με τον αριθμό αυτό οι πληροφορίες διίστανται. Ο *Ερμής*, που αποτελεί για την περίοδο αυτή αξιόπιστη πηγή για τα οργανωτικά, τους

³⁶² Βλ. "Καταστατικόν της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", *Ερμής*, τεύχ. 92, 15-3-1924, σελ. 6-8.

³⁶³ βλ. παραπάνω σημείωση 27.

θέλει 56³⁶⁴. Ο *Παιδαγωγός* καταγράφει 53 ονόματα εκ των οποίων τα 51 ταυτίζονται με αυτά του *Ερμή*, τα 2 όμως είναι διαφορετικά³⁶⁵. Πιθανόν οι δύο αυτοί αντιπρόσωποι να προσήλθαν αργότερα (ο *Ερμής* δημοσίευσε τα ονόματα στο φύλλο της 1ης Μαρτίου ενώ το συνέδριο έκλεισε τις εργασίες του στις 9 Μαρτίου). Θεωρούμε λοιπόν την πληροφορία για τα δύο επιπλέον ονόματα ως έγκυρη. Άλλωστε ο ένας από αυτούς, ο αντιπρόσωπος Αθηνών, υπήρξε διαπιστωμένα σύνεδρος³⁶⁶. Ένας συνδυασμός των ονομάτων, που παρέχουν οι δύο πηγές, ανεβάζει τους αντιπροσώπους σε 58 [Παράρτημα Β, Πίνακας 4· τα ονόματα των δύο επιπλέον αντιπροσώπων σημειώνονται με αστερίσκο]. Για τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής ελήφθη απόφαση να συμμετάσχουν στη συνέλευση χωρίς δικαίωμα ψήφου, μια και οι ίδιοι ήταν κρινόμενοι. Όντως οι Αντ. Καραγιάννης και Ι. Τουρνάς εφάρμοσαν την απόφαση. Τις περιοχές τους εκπροσώπησαν άλλοι αντιπρόσωποι. Εξαιρεση αποτέλεσε ο Χρ. Ράικος που εκπροσώπησε με δικαίωμα ψήφου την Κορινθία. Ο ακριβής προσδιορισμός του αριθμού των αντιπροσώπων δεν έχει όπως είπαμε απλώς ανεκδοτολογικό ενδιαφέρον. Αποτελεί ένδειξη για τον αριθμό των τοπικών συλλόγων που είχαν ιδρυθεί σ' ολόκληρη τη χώρα, δηλ. για την οργανωτική ανάπτυξη της Ομοσπονδίας. Βεβαίως είναι πιθανόν ορισμένοι αντιπρόσωποι να μην εξέφραζαν συλλόγους αλλά άτυπες ομάδες δασκάλων. Πιστεύουμε όμως ότι αυτοί θα ήταν ελάχιστοι διότι α) υπήρχε ο εκφρασμένος στόχος της προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής να ιδρυθούν σύλλογοι σ' όλες τις περιφέρειες, β) για το σκοπό αυτό έγιναν οι περιοδείες των μελών της Διοικούσας Επιτροπής σ' όλη τη χώρα από τον Ιούνιο ως τον Οκτώβριο, οι οποίες θεωρήθηκαν επιτυχημένες, γ) στο ίδιο χρονικό διάστημα περίπου 30

³⁶⁴ Βλ. "Το διδασκαλικόν συνέδριον", *Ερμής*, τεύχ. 44, 1-3-1922, σελ. 4-7 και τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 3-5.

³⁶⁵ Βλ. "Το εν Αθήναις Συνέδριον των αντιπροσώπων των διδασκαλικών συλλόγων". *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 16-17, 15-4-1922, σελ. 262-263.

³⁶⁶ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 46, 30-3-1922, σελ. 2.

επιστολές επώνυμων συλλόγων δημοσιεύτηκαν στον *Ερμή*, δ) στις επιστολές αυτές διακρίνεται ενθουσιασμός για την πορεία των οργανωτικών ζητημάτων. Αν θεωρήσουμε λοιπόν ότι ο αριθμός αντιπροσώπων και συλλόγων συμπίπτει, έχουμε 58 τοπικούς συλλόγους μέλη της ΔΟΕ. Την ίδια εποχή οι εκπαιδευτικές περιφέρειες της χώρας ήταν 70. Άρα μπορούμε να ισχυριστούμε πως στο 83% των εκπαιδευτικών περιφερειών ιδρύθηκαν τοπικοί δασκαλικοί σύλλογοι.

Το δεύτερο στοιχείο που μας ενδιαφέρει είναι η συνδικαλιστική πυκνότητα της ΔΟΕ. Με τον όρο συνδικαλιστική πυκνότητα εννοούμε τον αριθμό των δασκάλων που αντιπροσώπευαν όλοι οι σύλλογοι (άρα και η ΔΟΕ) ως ποσοστό επί του συνόλου των δασκάλων. Η ΔΟΕ στη φάση της ίδρυσής της δεν είχε καταρτίσει μητρώο μελών και ως εκ τούτου δεν διαθέτουμε επίσημα στοιχεία³⁶⁷. Άτυπα ο *Ερμής* υπολογίζει το σύνολο των μελών σε “6 έως 7 χιλιάδες”³⁶⁸. Την ίδια εποχή, σύμφωνα πάλι με στοιχεία που δίνει ο *Ερμής*, το σύνολο των δασκάλων της χώρας είναι 9.090³⁶⁹. Αν δεχθούμε τα στοιχεία αυτά, οι συνδικαλιστικά οργανωμένοι δάσκαλοι ανέρχονται στο 70% περίπου του συνόλου. Θεωρούμε τον αριθμό υπερβολικό γιατί σύμφωνα με δικούς μας

³⁶⁷ Αναφερόμενος στη διαφορά μεταξύ προϋπολογισθέντων και πραγματοποιηθέντων εσόδων της ΔΟΕ μέχρι τον Αύγουστο του 1922, ο *Ερμής* γράφει ότι δεν είχε υπ’ όψη “τον ακριβή αριθμό των μελών της Ομοσπονδίας”· βλ. *Ερμής*, τεύχ. 58, 30 Σεπτεμβρίου 1922, σελ. 5. Το πρόβλημα συνέχιζε να υπάρχει —και δημιούργησε σοβαρές προστριβές— στο 4ο συνέδριο τον Οκτώβριο του 1923 όταν, εξαιτίας της σύγκρουσης δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων, χρειάστηκε να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός των μελών· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 3-4.

³⁶⁸ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 52, 1-7-1922, σελ. 6.

³⁶⁹ Ο *Ερμής* παρουσιάζει αυτά τα στοιχεία ως ακριβή. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι σ’ ολόκληρη τη χώρα την Άνοιξη του 1922 εργάζονται 1359 δημοδιδάσκαλοι και δημοδιδασκάλισσες “α’ τάξεως”, 1624 “β’ τάξεως” και 2779 “γ’ τάξεως”. Επίσης 2070 υποδιδάσκαλοι όλων των τάξεων, 258 νηπιαγωγοί και των δύο τάξεων και 1000 προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι (ο αριθμός των προσωρινών δημοδιδασκάλων δεν είναι απολύτως ακριβής). Δεν υπολογίζονται οι προσωρινοί υποδιδάσκαλοι οι οποίοι κατά τη γνώμη των υπολοίπων δεν έχουν θέση στην εκπαίδευση· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 44, 1-3-1922, σελ. 8 και τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 5.

υπολογισμούς, που βασίστηκαν στα συνολικά έσοδα από συνδρομές για το διάστημα από τον Μάιο του 1921 έως τον Απρίλιο του 1922, ο αριθμός των μελών πρέπει να κυμαίνεται γύρω στις 3000, δηλαδή η συνδικαλιστική πυκνότητα είναι της τάξης του 30%³⁷⁰.

Τα δύο παραπάνω στοιχεία (58 σύλλογοι μέλη και 30% συνδικαλιστική πυκνότητα) μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε τη ΔΟΕ ως την πρώτη μαζική δευτεροβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση δασκάλων ή καλύτερα την πρώτη συνδικαλιστική οργάνωση δασκάλων που δικαιολογεί τον τίτλο της ως “δευτεροβάθμια”³⁷¹. Επίσης τόσο τα παραπάνω μεγέθη, όσο και η δομή και ο

³⁷⁰ Η μηνιαία συνδρομή που όρισε το ιδρυτικό συνέδριο ήταν για κάθε μέλος 2 δρχ. Οι σύλλογοι συνηθίζαν να καταβάλλουν τις συνδρομές των μελών τους κάθε εξάμηνο. Αναλογούσαν λοιπόν σε κάθε μέλος 12 δρχ. Το σύνολο των συνδρομών που εισέπραξε η ΔΟΕ για το πρώτο εξάμηνο της λειτουργίας της ήταν 32.363 δρχ. Μια απλή διαίρεση μας δίνει 2697 οικονομικά εντάξει μέλη. Ήταν όμως συνηθισμένο να υπάρχουν μέλη που για διάφορους λόγους δεν είχαν εκπληρώσει τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Στο Δ' συνέδριο για παράδειγμα θα υπάρξει διαμάχη για το αν πρέπει να δεχθούν ως έγκυρο τον αριθμό μελών που κατάθεσαν οι σύλλογοι ή τον αριθμό των οικονομικά εντάξει μελών (βλ. παρέμβαση του Κ. Κάραμα, *ό.π.*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 4). Έχουμε επίσης εντοπίσει εγκυκλίους συλλόγων προς τα μέλη τους που τους ψέγουν γιατί ενώ με ενθουσιασμό έγιναν μέλη καθυστερούν απαράδεκτα στις οικονομικές τους υποχρεώσεις (βλ. εγκύκλιο 24 του Διδασκαλικού Συνδέσμου Ρεθύμνου, *ό.π.*, τεύχ. 51, 15-6-1922, σελ. 7). Νομίζουμε λοιπόν ότι ανεβάζοντας στις 3000 τον αριθμό των μελών δεν εκβιάζουμε την πραγματικότητα. Άλλωστε στον προϋπολογισμό της η Ομοσπονδία υπολόγιζε 48.000 δρχ. έσοδα. Υπολόγιζε δηλαδή 4000 μέλη. Για τα προϋπολογισθέντα και τα πραγματοποιηθέντα έσοδα βλ. *ό.π.*, τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 5.

³⁷¹ Σε κείμενα των μελών της διοίκησης, που αναφέρονται στις περιοδικές που έγιναν προς όφελος της “Επανάστασης”, φαίνεται πως αυτές αξιοποιήθηκαν και για να ιδρυθούν νέοι σύλλογοι ή να ενδυναμωθούν οι υπάρχοντες: “...οι περιοδικές μας εκείνες μέσα στη μέση του χειμώνας εκράτησαν στη ζωή την τρεμοσβύνουσα τότε οργάνωση...”, θα γράψει ο Ράικος, βλ. επιστολή του στον *Ερμή*, τεύχ. 384, 16-11-1929, σελ. 455-456. “Ημείς περιοδεύσαντες διετηρήσαμεν την Ομοσπονδιάν”, θα γράψει και ο Θεοφανόπουλος, δικαιολογώντας τη συμμετοχή του στις

τρόπος που κινήθηκαν οι πρωτεργάτες της συγκρότησης (οι περιοδείες), θυμίζουν έντονα τον τρόπο συνδικαλιστικής και πολιτικής οργάνωσης της εργατικής τάξης. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο που σε μια μεταγενέστερη κριτική τους στη ΔΟΕ οι κομμουνιστές δάσκαλοι θα μιλήσουν με θαυμασμό για την οργανωτική της δομή και ανάπτυξη: “Ενώ ο κλάδος δεν μπόρεσε να δώσει στο κίνημά του γερά ταξικά θεμέλια, οργανώθηκε τουλάχιστο με την τελειότερη οργανωτική φόρμα. Οι συνδικαλιστικές προλεταριακές οργανώσεις υπήρξαν το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο οργανώθηκε”³⁷².

περιοδείες παρότι ήταν πολιτικά αντίθετος με την “Επανάσταση”. Βλ. την επιστολή του στον *Ερμή*, τεύχ. 377, 28-9-1929, σελ. 340-345.

³⁷² Βλ. “Το συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων. Λίγη προϊστορία. Συνθήκες μέσα στις οποίες ιδρύθηκε η διδ. Ομοσπονδία”, *Νέα Αγωγή*, τεύχ. 4, Απρίλης 1927, σελ. 5-7, τεύχ. 5, Μάης 1927, σελ. 7-9 και τεύχ. 6, Ιούνιος 1927, σελ. 3-5.

3. Προσπάθειες για οικονομική αυτοδυναμία

Ένα από τα πρώτα μελήματα του ΔΣ της νεοσύστατης ΔΟΕ ήταν να δημοσιοποιήσει τα οικονομικά της. Η κίνηση αυτή ήταν βεβαίως μέσα στις συνδικαλιστικές υποχρεώσεις του. Στο βαθμό όμως που αποτελούσε καινοτομία σε σχέση με τις πρακτικές της “Γενικής” και της “Πανελληνίου” επέιχε περισσότερο θέση μηνύματος: Το Δ.Σ. διαφωτίζει το δασκαλικό κόσμο τόσο για την προέλευση των πόρων όσο και για τη διαχείρησή τους, πράγμα που δεν παραλείπει να τονίσει στον πρώτο του απολογισμό: “Το παρελθόν ουδόλως είχαν εποικοδομήσει εις την προαγωγήν της εμπιστοσύνης του κλάδου εν προκειμένω. Και της εμπιστοσύνης ταύτης έχομεν απόλυτον ανάγκην. Επιδιώξαμεν δε την εμπιστοσύνην ταύτην δια της δημοσιεύσεως λεπτομερέστατων μηνιαίων απολογισμών της χρηματικής μας διαχειρίσεως, ώστε εις ουδένα να υπολείπεται έστω και η ελαχίστη αμφιβολία περί της σκοπίμου διαθέσεως και ενός ακόμη οβολού”³⁷³.

Πράγματι μέχρι τον Αύγουστο του 1922 που ειπώθηκαν τα παραπάνω είχαν ήδη δημοσιοποιηθεί δυο οικονομικοί απολογισμοί. Ο πρώτος κάλυπτε την περίοδο λειτουργίας της προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής, δηλ. από την πρώτη Μαΐου 1921, που εκλέχτηκε η επιτροπή, ως τις 10 Μαρτίου 1922, που έληξαν οι εργασίες του ιδρυτικού συνεδρίου και ανέλαβε το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο. Ο δεύτερος κάλυπτε τον πρώτο μήνα λειτουργίας της ΔΟΕ. Τέλος τη διαχείριση των οικονομικών για το διάστημα από 1 Μαρτίου 1922 ως 31 Ιουλίου 1922 έλεγξε εκλεγμένη Εξελεγκτική Επιτροπή στο 2ο συνέδριο η οποία στην έκθεσή της δηλώνει ότι βρήκε τα έσοδα “καλώς εισπραχθέντα” και τα έξοδα “εντός των ορίων των δαπανών, των υπό του εσωτερικού κανονισμού της ομοσπονδίας”³⁷⁴. Μια ματιά στους δυο πρώτους αναλυτικούς απολογισμούς

³⁷³ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 3.

³⁷⁴ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 4-5. Η Ε. Ε. Αποτελούνταν από τον Π. Παπαδά ως πρόεδρο και τους Αγγ. Γιούρτση και Γ. Βούρτση ως μέλη.

[Παράρτημα Γ, Πίνακες 3 και 4] καθώς και στην έκθεση της Εξελεγκτικής Επιτροπής φανερώνει ότι η ομοσπονδία κατάφερε, στηριζόμενη μόνο στις συνδρομές των μελών της, να καλύπτει τα έξοδα λειτουργίας της και να πληρώνει και δυο επαγγελματικά στελέχη (ο Πρόεδρος και ο Γραμματέας παραιτήθηκαν από τις θέσεις τους και ασχολούνταν αποκλειστικά με την οργάνωση)³⁷⁵.

Εκτός από τις συνδρομές το Δ.Σ. προσπάθησε να πετύχει την οικονομική αυτοδυναμία και ευρωστία της Ομοσπονδίας με δύο ακόμα τρόπους.

Ο πρώτος ήταν η ίδρυση ενός προμηθευτικού συνεταιρισμού με την επωνυμία “Ο Ηρακλής”. Κύριος στόχος του ήταν να μονοπωλήσει τα σχολικά είδη³⁷⁶. Μια πρώτη όμως προσπάθεια να διοχετευθούν τα “ενδεικτικά” της σχολικής χρονιάς 1921-22 μέσω των συλλόγων σε όλα τα σχολεία φαίνεται πως δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Έτσι η ιδέα του συνεταιρισμού μετά από ένα τρίμηνο εφαρμογής εγκαταλείπεται: “Τοιοιτοτρόπως η ιδέα του προμηθευτικού μας συνεταιρισμού παρουσιάζεται ατονούσα μέχρι σημείου να θεωρείται προς το παρόν εγκαταλειφθείσα”³⁷⁷. Οι λόγοι οι οποίοι προβλήθηκαν στο 2ο συνέδριο για την εγκατάλειψη της προσπάθειας ήταν οι ακόλουθοι τρεις: Πρώτος, η έλλειψη των απαραίτητων κεφαλαίων για το ξεκίνημα. Δεύτερος, οι πρακτικές δυσκολίες που παρουσιάστηκαν. Τρίτος, η θεσμική αδυναμία να διαθέσουν τα έσοδα του συνεταιρισμού για τις ανάγκες της ομοσπονδίας: “Είνε δε

³⁷⁵ Οι μισθοί του Προέδρου και του Γραμματέα ορίστηκαν σε 2.000 δρχ. και 1800 δρχ. αντίστοιχα. Στο 2ο συνέδριο τα επαγγελματικά στελέχη αυξήθηκαν. Προβλέπονταν Βοηθός Γραφείου (υπάλληλος που βοηθά τον πρόεδρο στα καθήκοντά του) με μισθό 500 δρχ., Ταμίας με μισθό 300 δρχ. και Κλητήρας με μισθό 150 δρχ.

³⁷⁶ Για το τέλος του σχολικού έτους που πλησίαζε τύπωσε “ενδεικτικά”, τα οποία προσπάθησε να διοχετεύσει στα σχολεία μέσω των συλλόγων, βλ. σχόλια, *Ερμής*, τεύχ. 50, 20-5-1922, σελ. 8. Σχετικά με τους σκοπούς του προμηθευτικού συνεταιρισμού βλ. αποσπάσματα από το καταστατικό του: *ό.π.*, τεύχ. 49, 15-5-1922 και τεύχ. 50, 30-5-1922, σελ. 7.

³⁷⁷ Από τον απολογισμό του Καραγιάννη στο 2ο συνέδριο, τον Αύγουστο του 1922, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 60, 1-11-1922, σελ. 6.

τόσον αυστηρός ο νόμος 602 περί συνεταιρισμών ώστε να μη δυνάμεθα ούτε όβολον να διαθέσωμεν εκ του ταμείου του συνεταιρισμού χάριν των αναγκών της ομοσπονδίας”³⁷⁸.

Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο το Δ.Σ. θέλησε να τονώσει τα οικονομικά της Ομοσπονδίας ήταν ένα μεγαλόπνοο σχέδιο με στόχους κατά πολύ ευρύτερους από τους οικονομικούς: η έκδοση καθημερινής εφημερίδας. Η πρόταση τέθηκε αρχικά στο 2ο συνέδριο από τον σύνεδρο Γ. Εμμανουήλ και είχε εξαρχής διττό σκοπό: “οικονομικώς θα μας καταστήση ανεξάρτητους και κοινωνικώς θα μας επιβάλη εις την κοινήν γνώμην”³⁷⁹. Συνδεόταν επίσης ρητά με την καλλιέργεια επαγγελματικής συνείδησης: “Όπως κάθε τάξις κοινωνική, τοιουτοτρόπως και η διδασκαλική ομάς έχει την επαγγελματικήν της θρησκείαν (...) [και η θρησκεία έχει] ανάγκην ενός μηχανισμού, δια του οποίου το πνεύμα του συνασπισμού και της αλληλεγγύης ισχυρώς πυκνούμενον θα διοχετευθή και θα φωτίση απλέτως τας συνειδήσεις των μελών της διδασκαλικής ομοσπονδίας. Είναι δε ο μηχανισμός ούτος η έκδοσις ημερησίας εφημερίδος”³⁸⁰.

Η πρόταση έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από το συνέδριο. Υπήρχε όμως το πρόβλημα των τεράστιων κεφαλαίων που απαιτούνταν και το οποίο υπολογίστηκε στις 400.000 δραχ.³⁸¹. Για τη συγκέντρωσή τους αποφασίστηκε να διατεθούν μετοχές στο δασκαλικό κόσμο αλλά και ευρύτερα στον κοινωνικό περίγυρο: “Έκαστος συνάδελφος, μέλος της ομοσπονδίας, υποχρεούται να αγοράση παρά της ομοσπονδίας ή να διαθέση μίαν τουλάχιστον διακοσιόδραχμον μετοχήν προς έκδοσιν ημερησίας εφημερίδος καταβάλλον το αντίστοιχον χρηματικόν ποσόν εφ άπαξ ή εις δύο εκατονταδράχμους δόσεις”³⁸². Ένα μήνα

³⁷⁸ Βλ. ό.π., τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 6.

³⁷⁹ Βλ. ό.π., τεύχ. 60, 1-11-1922, σελ. 6-7.

³⁸⁰ Βλ. ό.π., τεύχ. 55, 15-8-1922, σελ. 1.

³⁸¹ Βλ. πρακτικά του 3ου συνεδρίου, ό.π., τεύχ. 73, 30-5-1923, σελ. 2-4 και τεύχ. 75, 30-6-1923, σελ. 4-5.

³⁸² ό.π.

αργότερα άρχισαν πράγματι να φθάνουν στη ΔΟΕ τα πρώτα διακοσιόδραχμα. Ο σύλλογος Σουφλίου-Κεσάνης έστειλε εξήντα διακοσιόδραχμα δασκάλων της περιοχής του και 25 εκατοντάδραχμα κατοίκων της περιοχής που δέχθηκαν να γίνουν μέτοχοι. Παρόμοια έπραξαν και 150 δασκάλες της Θράκης οι οποίες, σύμφωνα με την επιστολή τους, εκφράζουν έτσι τις ευχαριστίες τους για την εξίσωση τους με τους άνδρες που πέτυχε η ΔΟΕ με το ν. 2858³⁸³. Τα μέλη του Δ.Σ. στη διάρκεια των περιοδειών τους για την “Επανάσταση” προπαγάνδισαν συστηματικά την ιδέα της εφημερίδας. Με επιμονή επίσης την υποστήριξαν και αρκετοί τοπικοί σύλλογοι. Στις ανακοινώσεις τους φαίνεται η πίστη τους τόσο στη δυνατότητα να υπερπηδηθούν τα οικονομικά εμπόδια και να εκδοθεί η εφημερίδα, όσο και στον ευρύτερο ρόλο που μπορεί αυτή να παίξει: “η πρόοδος του φύλλου θα είναι εξασφαλισμένη, αφού ευθύς εξ αρχής θα έχη συνδρομητάς τους απανταχού του Κράτους μετόχους διδασκάλους και τους συγγενείς και φίλους τούτων. Βαθμηδόν εκ της αφόγου του φύλλου πορείας θ’ αποβή ασφαλεστάτη η εξάπλωσις του εις τας λαϊκάς μάζας και ευεργετικώτατα θα επιδρά επ’ αυτών. Η Ομοσπονδία ... θα χρησιμοποιήση την μεγάλην ταύτην ηθικήν δύναμιν, ην η εφημερίς θ’ αντιπροσωπεύη, ως μοχλόν αναγεννήσεως της σκληρώς δοκιμαζομένης λατρευτής μας Πατρίδος”³⁸⁴.

Σήμερα φαντάζει υπερφίαλη και απραγματοποίητη η ιδέα της εκδόσεως καθημερινής εφημερίδας από μια συνδικαλιστική οργάνωση. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η ΔΟΕ υπερεκτίμησε τις δυνατότητές της λόγω των σημαντικών επιτυχιών που είχε στον πρώτο κιόλας χρόνο της λειτουργίας της και του εθνικού (κατ’ ουσίαν πολιτικού) ρόλου που κλήθηκε να παίξει από την “Επανάσταση”. Φαίνεται όμως ότι η δυνατότητα και η πιθανότητα της υλοποίησης του σχεδίου δεν ήταν στο χώρο του αδύνατου μια και ο υπουργός Παιδείας Κ. Γόντικας θεώρησε σκόπιμο να παρέμβει. Συγκεκριμένα το Μάρτη του 1923, μιλώντας στην

³⁸³ Βλ. επιστολή του συλλόγου Σουφλίου και των 150 διδασκαλισσών στο *Ερμής*, τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 8.

³⁸⁴ Βλ. ανακοίνωση του συλλόγου Καβάλλας προς τα μέλη του, *ό.π.*, τεύχ. 69, 30-3-1923, σελ. 3-4.

επίσημη έναρξη των εργασιών του 3ου συνεδρίου της ΔΟΕ, ο υπουργός τόνισε: “Μεταξύ των θεμάτων, άτινα θα σας απασχολήσουν κατά την σύσκεψιν, είδον ότι αναγράφεται και η έκδοσις ημερησίας εφημερίδος. Δεν δυσκολεύομαι να εκφέρω την ατομικήν μου γνώμην, ότι τούτο θεωρώ άκρως επικίνδυνον δια τον σκοπόν σας. Εν πεποιθήσει πιστεύω ότι η ημερησία εφημερίς θα μετατραπή και θα χαρακτηρισθή ως πολιτικόν φύλλον και ναι μεν ο διδάσκαλος δύναται ως πολίτης να φρονή ελευθέρως και ανεξελέγκτως δια τα της πολιτείας πράγματα και δια τα πολιτικά κόμματα, εν τη εκτελέσει όμως των έργων του και εν τη καθόλου δράσει του οφείλει να είναι ξένος προς τα πολιτικά κόμματα, η δε Ομοσπονδία εντελώς αχρωμάτιστος πολιτικώς”³⁸⁵. Η παρέμβαση αυτή του Γόντικα φανερώνει νομίζουμε την ανησυχία της κυβέρνησης για την πιθανότητα ενός ευρύτερου πολιτικού ρόλου της ΔΟΕ αλλά και το φόβο ότι μια τέτοια εξέλιξη είναι όντως πιθανή.

Η επίσημη απάντηση του συνεδρίου θα δοθεί την επόμενη μέρα, Τρίτη 17 Μαρτίου. Ο πρόεδρος του συνεδρίου, Γ. Γιαννικόπουλος, στην εναρκτήρια ομιλία του θα τονίσει τα εξής: “Η γιγαντιαία οργάνωσις των δημοδιδασκάλων δεν πρέπει να είναι άφωνος και άοπλος. Δικαιούται να έχη και στόμα και τηλεβόλον. Η κοινωνία και η επίσημος πολιτεία ενδιαφέρονται βεβαίως υπέρ της εκπαιδεύσεως, δεν έχουν όμως τον καιρόν ν’ ασχολούνται αποκλειστικώς με τα ζητήματα μας και δια τούτο χρειάζεται όργανον, όπερ θα διερμηνεύει την ιδεολογίαν μας. Έχει δε ο διδασκαλικός κόσμος το δικαίωμα να εμφανισθή και δημοσιογραφικώς, αφού ο καθένας έχει το δικαίωμα τούτο”³⁸⁶. Το γεγονός ότι η απάντηση δεν δόθηκε άμεσα υποδηλώνει ότι δεν ήταν αυθόρμητη, αλλά σχεδιασμένη και μάλιστα προσεκτικά. Σαν κύριος λόγος έκδοσης της εφημερίδας, στην επίσημη θέση του συνεδρίου, προβάλλεται η μελέτη των εκπαιδευτικών και η προώθηση των επαγγελματικών ζητημάτων. Η γενικότερη πολιτική παρέμβαση της εφημερίδας δεν απεμπολείται

³⁸⁵ Βλ. πρακτικά του 3ου συνεδρίου, ό.π., τεύχ. 72, 15-5-1923, σελ. 2-8.

³⁸⁶ Βλ. πρακτικά του 3ου συνεδρίου, ό.π., τεύχ. 73, 30-5-1923, σελ. 2.

εντελώς, καλύπτεται όμως έντεχνα κάτω από τη γενική αρχή της ελευθερίας του λόγου: Ο διδασκαλικός κόσμος μπορεί να “εμφανισθή δημοσογραφικώς” αφού αυτό αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα όλων των πολιτών.

Η παρέμβαση όμως του υπουργού πυροδότησε έντονη συζήτηση μεταξύ των αντιπροσώπων³⁸⁷. Αρκετοί από αυτούς πρότειναν να εγκαταλειφθεί η σκέψη για έκδοση εφημερίδας και να περιοριστεί η Ομοσπονδία στην έκδοση ενός επιστημονικού περιοδικού. Για να υποστηρίξουν την θέση τους πρόβαλαν τους οικονομικούς λόγους (το τεράστιο κόστος), τα τεχνικά προβλήματα (σύσταση ανώνυμης μετοχικής εταιρίας, προσλήψεις δημοσιογράφων, κλπ.), την πολιτική συγκυρία (“είνε πρόσφορος η παρούσα στιγμή, καθ’ ην η πολιτική ατμόσφαιρα είναι κεκορεσμένη από μίση και πάθη;”) και τον πόλεμο που σίγουρα θα κηρυχθεί από τον κατεστημένο τύπο (“θα καταπολεμηθή [η εφημερίδα] εξ επαγγελματικού συναγωνισμού εκ μέρους των λοιπών εφημερίδων”). Οι υπέρμαχοι της εφημερίδας από την άλλη αντιπαραθέτουν ότι το περιοδικό θα ωφελήσει βεβαίως τους δασκάλους επιστημονικά, δε θα προωθήσει όμως τα επαγγελματικά τους ζητήματα διότι τα περιοδικά από τη φύση τους δεν είναι μαχητικά (“τα σοβαρά περιοδικά διαβάζονται μόνο από κείνους που και σήμερα είναι σε θέση κάτι να ξέρουν”). Επιμένουν επίσης ότι οι δάσκαλοι μπορούν και πρέπει να παίξουν ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό ρόλο, χωρίς κατ’ ανάγκη να αναμειχθούν στην πολιτική αντιπαράθεση (“Μόνο με τη διαφώτιση και των ζητημάτων που τον ενδιαφέρουν άμεσα [το λαό], αγροτικών και εργατικών, σε επίπεδο όμως που να μη μπορή να παρεξηγηθεί από κανένα, με επιχειρήματα επιστημονικά, λογικά, μετρημένα, μόνον έτσι θα μπορέσουμε δημιουργώντας εμπιστοσύνη γύρω μας, να σύρωμε το περιβάλλον στα μεγάλα μας ιδανικά, στην εκπαιδευτική και από πάσης απόψεως αναγέννηση”). Άλλωστε, αναρωτιούνται, “μήπως και σήμερα δεν πολιτευόμεθα; Μήπως η άσκησης της επαγγελματικής μας πολιτικής δεν συνεπάγεται κινδύνους;”

³⁸⁷ Βλ. πρακτικά του 3ου συνεδρίου, ό.π., τεύχ. 75, 30-6-1923, σελ. 4-5.

Τελικά τη λύση θα δώσει το οικονομικό ζήτημα. Το ποσό που είχε συγκεντρωθεί από τις μετοχές στο διάστημα Αύγουστος 1922 έως Μάρτιος 1923 ήταν 600.000 δραχ. Παρότι όμως υπερέκαλυπτε τον αρχικό προϋπολογισμό των 400.000 δραχ. δεν επαρκούσε πλέον. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε για να μελετήσει το τεχνικό μέρος του ζητήματος υπολόγιζε ότι για να είναι βιώσιμη η έκδοση χρειαζόταν τώρα το ποσό των 1.500.000 δραχ. Κι αυτό επειδή στο διάστημα των έξι μηνών που μεσολάβησε ο τιμάριθμος τινάχτηκε στα ύψη εξαιτίας της μικρασιατικής καταστροφής. Εάν η επιχείρηση άρχιζε με το υπάρχον ποσό θα παρουσίαζε, σύμφωνα πάντα με την επιτροπή, έλλειμμα 3.000 δραχ. περίπου ημερησίως³⁸⁸. Μετά από αυτά το ζήτημα ανατίθεται στο Δ.Σ. για να μελετηθεί περαιτέρω κι όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος η επιλογή ενός περιοδικού εντύπου θα προτανεύσει.

³⁸⁸ ό.π.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΑΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α
ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

1. Από την ενότητα στο διχασμό

Πέντε μήνες μετά το 3ο συνέδριο, στις 30 Σεπτεμβρίου 1923, συγκλήθηκε εκτάκτως το 4ο¹. Δε συγκλήθηκε όμως κανονικά, με πρωτοβουλία δηλαδή του Δ.Σ. της ΔΟΕ. Συγκλήθηκε από το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας το οποίο όρισε και τα θέματα της ημερήσιας διάταξης. Τα θέματα αυτά ήταν μόνο δύο: α) Λογοδοσία του Διοικητικού Συμβουλίου και β) Αρχαιρεσίες για εκλογή νέου Δ.Σ. Έχουμε να κάνουμε, δηλαδή, με μια άμεση παρέμβαση του κράτους στα εσωτερικά του συνδικαλιστικού κινήματος των δασκάλων. Τη δυνατότητα μιας τέτοιας παρέμβασης πράγματι προέβλεπε ο νόμος 281 “περί σωματείων” στις περιπτώσεις παραβάσεων του καταστατικού ή διοικητικών και διαχειριστικών ανωμαλιών από τη διοίκηση του σωματείου. Το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, στο οποίο υπάγονταν όλα τα επαγγελματικά σωματεία των δημοσίων υπαλλήλων, μπορούσε να παρέμβει είτε αυτεπαγγέλτως είτε μετά από αίτηση του 1/20 των μελών του

¹Όσες (ελάχιστες) από τις πληροφορίες που παρατίθενται στη συνέχεια, δεν παραπέμπονται ρητά, οφείλονται σε σύγκριση και αντιπαράθεση στοιχείων, τα οποία αντλήθηκαν από τα πρακτικά του 4ου συνεδρίου, όπως αυτά δημοσιεύτηκαν στον *Ερμή* από το τεύχος 83, 30-10-1923 ως το τεύχος 87, 30-12-1923. Σε σχόλιό του ο *Ερμής* δηλώνει ότι δημοσίευσε τα επίσημα πρακτικά “χωρίς προσθαφαιρέσεις ή αλλοιώσεις”· βλ. *Ερμής*, τεύχ. 87, 30-12-1923, σελ. 6. Πράγματι τα όσα παραθέτει δεν αμφισβητήθηκαν από το αντίπαλο περιοδικό, την *Αυγή* που θα εκδοθεί λίγο αργότερα. Εξαιρέση αποτελεί ένα μόνο σημείο στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

συγκεκριμένου σωματείου². Στην περίπτωση της ΔΟΕ το υπουργείο παρενέβη μετά από αίτηση μιας ομάδας τοπικών δασκαλικών συλλόγων, η οποία πράγματι αντιπροσώπευε το 1/20 του συνολικού αριθμού των συλλόγων μελών της ομοσπονδίας. Η όλη κίνηση οργανώθηκε από δύο μέλη του Δ.Σ., τον Κ. Κάρμα και την Ελ. Στεργιοπούλου, οι οποίοι κατηγόρησαν τον Πρόεδρο Αντ. Καραγιάννη για διοικητικές ανωμαλίες. Όταν κατέθεσαν την αίτηση τα δύο μέλη είχαν ήδη παραιτηθεί από το Δ.Σ. της ΔΟΕ. Συγκεκριμένα παραιτήθηκαν στις 2-8-1923 ενώ ένα μήνα περίπου πριν (1-6-1923) είχε παραιτηθεί και ο Χρ. Ράικος για οικογενειακούς λόγους. Το Δ.Σ. είχε μείνει έτσι μόνο με δύο μέλη: τον πρόεδρο Αντ. Καραγιάννη και το μέλος Δημ. Κουτσούμπελα. Με την παραίτησή τους, δηλαδή, ο Κάρμας και η Στεργιοπούλου προκάλεσαν κρίση στην ηγεσία της ΔΟΕ. Ο Καραγιάννης προσπάθησε να ξεπεράσει την κρίση συμπληρώνοντας το Δ.Σ. με μια διαδικασία άτυπης εκλογής: έστειλε στους τοπικούς συλλόγους τις υποψηφιότητες ζητώντας να ψηφίσουν δι' αλληλογραφίας. Τον πρόλαβε όμως η αίτηση κι έτσι με πρόσκληση του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας συνήλθε, στις 30 Σεπτεμβρίου 1923, σε αίθουσα της Φιλοσοφικής Σχολής, το 4ο έκτακτο συνέδριο της ΔΟΕ. Τις εργασίες κήρυξε και επέβλεπε σ' όλη τη διάρκειά τους ο επόπτης εργασίας του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας Μ. Κρητικός.

Και μόνο ο τρόπος με τον οποίο συγκλήθηκε το 4ο συνέδριο αποτελεί ένδειξη ενός βαθύτατου ρήγματος στο εσωτερικό του δασκαλικού κόσμου. Θα παραθέσουμε ωστόσο τέσσερις επιπλέον εικόνες, μέσα από το συνέδριο, οι οποίες επιβεβαιώνουν το ρήγμα ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουν την ολοκλήρωσή του κατά τη διάρκεια του συνεδρίου.

Εικόνα πρώτη: η μάχη για τις ψήφους.

Η πρώτη μέρα του συνεδρίου αναλώθηκε για να οριστεί πόσοι ψήφοι αναλογούν σε κάθε σύλλογο. Στο 1ο και 2ο συνέδριο κάθε σύλλογος είχε μία ψήφο. Στο 3ο συνέδριο όμως το καταστατικό τροποποιήθηκε για να προσαρμοστεί στον ν. 281 περί σωματείων, σύμφωνα με τον οποίο ο αριθμός των ψήφων του κάθε

²Βλ. τα άρθρα 29-32 του ν. 281/23-6-1914, Περί σωματείων, ΦΕΚ 171Α', 25-6-1914.

συλλόγου οφείλει να εξαρτάται από τον αριθμό των “εκπληρωσάντων τας υποχρεώσεις των” μελών του³. Ορίστηκε λοιπόν κάθε σύλλογος να διαθέτει μία ψήφο για κάθε δέκα μέλη του. Το μέτρο υπολογισμού των ψήφων ήταν δηλαδή καταστατικά ρυθμισμένο. Πόσα μέλη είχε όμως ο κάθε σύλλογος; Για το ζήτημα αυτό ξέσπασε έντονη διαμάχη. Η μία πλευρά, που εκφραζόταν από τον πρόεδρο Αντ. Καραγιάννη, υποστήριζε πως ο αριθμός μελών του κάθε συλλόγου πρέπει να υπολογιστεί με βάση το χρηματικό ποσό που κατέθεσε στο ταμείο της οργάνωσης: “να ληφθή υπ’ όψει το παρ’ εκάστου συλλόγου εις το ταμείο της Ομοσπονδίας καταβληθέν χρηματικόν ποσόν κατά το τρέχον λογιστικόν έτος”⁴. Η δεύτερη πλευρά, που εκφραζόταν από το Χρ. Ράικο, υποστήριζε πως πρέπει να υπολογιστεί με βάση το ποσό που κατέθεσαν τα μέλη στο ταμείο του κάθε συλλόγου: “[δεν πρέπει να] κανονισθή ο αριθμός των ψήφων σύμφωνα με τας καταθέσεις προς την Ομοσπονδίαν, αλλά με τας καταθέσεις των μελών εις το ταμείον του συλλόγου”⁵. Φυσικά η διαμάχη δεν γινόταν για λόγους αρχής αλλά για λόγους σκοπιμότητας. Ο Καραγιάννης είχε στον έλεγχό του το ταμείο της ΔΟΕ. Μπορούσε λοιπόν να υπολογίζει, με βάση τις εγνωσμένες συμπάθειες, το συσχετισμό δυνάμεων. Μάλιστα εκ των υστέρων θα κατηγορηθεί ότι αξιοποίησε αυτόν τον έλεγχο για να τροποποιήσει προς όφελός του το συσχετισμό: “μας πληροφορήσαν πως ο κ. Καραγιάννης ενήργησε ώστε τις τελευταίες ημέρες οι φίλοι του αντιπρόσωποι να πληρώσουν όλες τις συνδρομές τους κι’ έτσι να μπορέσουν στην ψηφοφορία των αρχαιρεσιών να ψηφίσουν με πολλούς ψήφους ο καθένας, ενώ αντιπρόσωποι αντίθετοί του που αντιπροσωπεύουν συλλόγους με περισσότερα μέλη διαθέτανε μόνο 1-2 ψήφους γιατί ο σύλλογός των δεν είχε πληρώσει πολλές συνδρομές”⁶. Η άλλη πλευρά αντιθέτως επειδή είχε αποχωρήσει από τη διοίκηση της ΔΟΕ έριχνε το βάρος της στους περιφερειακούς συλλόγους. Θα διαμαρτυρηθεί λοιπόν ότι

³Βλ. ό.π., άρθρο 43, παρ. 3.

⁴Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 3.

⁵ό.π.

⁶Βλ. “Η συνέλευσις της δασκαλικής ομοσπονδίας”, *Εργασία*, τεύχ. 2, 30-9-1923, σελ. 42-43.

ορισμένοι σύλλογοι εσκειμμένα δεν πλήρωσαν τις συνδρομές τους “εφ’ όσον η Ομοσπονδία δεν αντεπροσωπεύετο υπό νομίμου Διοικητικού Συμβουλίου”⁷. Κι όταν η πρότασή τους καταψηφιστεί θα επιμείνουν προβάλλοντας επιχειρήματα ηθικής τάξης: “Δεν είνε λοιπόν ηθικόν να εξαρτηθή η απόφασίς μας εκ του ποσού των εμπισθέντων χρημάτων, αλλ’ εκ του αριθμού των διδασκάλων, τους οποίους έκαστος αντιπρόσωπος αντιπροσωπεύει”⁸. Ο Καραγιάννης αντιθέτως, γνωρίζοντας πως έχει κερδίσει όχι απλώς μια διαδικαστική αλλά μια καίρια μάχη, ικανή να κρίνει το αποτέλεσμα του συνεδρίου, θα διακόψει: “Κύριε πρόεδρε, ο κ. συνάδελφος συζητεί περί του εάν θα γίνη η ψηφοφορία αναλογικώς ή μη. Το ζήτημα τούτο είνε λελυμένον εκ του νόμου και του καταστατικού της Ομοσπονδίας και απορώ πως επιτρέπετε τοιαύτην συζήτησιν”⁹. Μετά λοιπόν από χρονοβόρες συζητήσεις και αφού επικράτησε η άποψη του Καραγιάννη, ανατέθηκε σε μια επιτροπή να καθορίσει, με κριτήριο τις κατατεθείσες στη ΔΟΕ συνδρομές, τον αριθμό ψήφων του κάθε συλλόγου [το πόρισμα της επιτροπής παραθέτουμε στο Παράρτημα Γ, Πίνακας 6]¹⁰.

⁷Βλ. την τοποθέτηση του αντιπροσώπου Κιλκίς, Παπαδόπουλου, *Ερμής*, τεύχ. 83, 30-10-1, σελ. 3.

⁸ό.π., σελ. 4.

⁹ό.π.

¹⁰Συγκεκριμένα η τελική απόφαση όριζε: “Να ληφθή υπ’ όψει ο χρόνος προσχωρήσεως έκαστου συλλόγου προς την Ομοσπονδίαν και το χρηματικόν ποσόν, όπερ έχει καταβάλει έκαστος σύλλογος να διαιρεθῆ δια του χρηματικού ποσού, με το οποίον έχει χρεωθῆ έκαστος διδάσκαλος προς την Ομοσπονδίαν”. Και με αυτό το κριτήριο ωστόσο στάθηκε εξαιρετικά δύσκολο να οριστεί ο αριθμός μελών του κάθε συλλόγου. Από την ίδρυση της ΔΟΕ (Μάρτιος 1922) ως το τέλος του 1922 η συνδρομή ήταν 2 δρχ. το μήνα. Από τις αρχές του 1923 ανήλθε στις 4 δρχ. το μήνα. Άλλοι σύλλογοι είχαν δώσει τις συνδρομές όλων των μηνών του 1923 άλλοι μόνο των έξι μηνών και άλλοι καθόλου. Μερικοί σύλλογοι πάλι εντάχθηκαν αργότερα στην Ομοσπονδία. Όλες αυτές και άλλες λεπτομέρειες πυροδότησαν διαπληκτισμούς και επέτειναν την ένταση. Στο τέλος, όπως είδαμε, ανατέθηκε σε επιτροπή να λάβει υπ’ όψει της όλους τους παράγοντες και να αποφασίσει για τον αριθμό των ψήφων του κάθε συλλόγου. Για όλα αυτά βλ. *Ερμής*, τεύχ. 83, 30-10-1, σελ. 2-4. Η απόφαση της επιτροπής δεν έλυσε όλα τα προβλήματα και οι διαμάχες για τους

Εικόνα δεύτερη: Ο εσωστρεφής χαρακτήρας του συνεδρίου

Πρόκειται επίσης για διαδικαστικό ζήτημα, το οποίο όμως φανερώνει εύγλωττα την αλλαγή που επήλθε από τον Απρίλη του 1923 ως τον Οκτώβρη του ίδιου έτους στον τρόπο με τον οποίο η ΔΟΕ έβλεπε τον εαυτό της σε σχέση με την ευρύτερη κοινωνία. Το ζήτημα που τέθηκε ήταν εάν το συνέδριο είναι “ανοιχτό” ή “κλειστό” στο κοινό. Χωρίς σημαντικές αντιστάσεις υιοθετήθηκε η δεύτερη θέση. Έτσι σε αντίθεση με το 3ο συνέδριο, ο χαρακτήρας του 4ου θα είναι απόλυτα εσωστρεφής¹¹. Ο στόχος δεν είναι πλέον η προβολή και η δημοσιότητα: “Κατά την λογοδοσίαν μου θα εκτεθούν πράγματα τα οποία δεν πρέπει να κοινολογηθούν”, θα επιχειρηματολογήσει υπέρ του κλειστού χαρακτήρα ο Καραγιάννης. Αυτό όμως που παντελώς απουσίαζε ήταν το αίσθημα της αυτοπεποίθησης, της σιγουριάς και της περηφάνιας που χαρακτήριζαν το προηγούμενο συνέδριο. Οι προστριβές και τα “χτυπήματα κάτω από τη μέση”, οι αλληλοκατηγορίες για σκάνδαλα, ιδιοτέλειες και αυθαιρεσίες, η καταγραφή της αδράνειας και της αναποτελεσματικότητας, σίγουρα δεν κολακεύουν την ομοσπονδία και δε συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός θετικού και ελκυστικού συνδικαλιστικού ή (και) επιστημονικού προφίλ. “Από σεβασμό στην ομοσπονδία των δασκάλων δε θέμε να σχολιάσωμε πλατιά τον τρόπο της διεξαγωγής των αρχαιρεσιών της”, θα σχολιάσει το παιδαγωγικό περιοδικό *Εργασία* που εξέδιδε ο Μ. Παπαμαύρος¹². Το κλίμα της έντασης αποτυπώνεται και στο ακόλουθο απόσπασμα του αντιπρόσωπου Φθιώτιδος Γ. Παπαθανασίου στο οποίο κρίνεται η συμπεριφορά του Καραγιάννη προς τους αντιπάλους του (ας σημειωθεί πως ο Παπαθανασίου ανήκε στην παράταξη του Καραγιάννη): “Τον αντιπρόσωπον Φθιώτιδος δεν εξένισεν ολίγον ο τρόπος της συμπεριφοράς του προέδρου της Ομοσπονδίας τόσοσ απέναντι των αντιπάλων του όσον και απέναντι ολοκλήρου της συνελεύσεως. Και περί των αντιπάλων του, οσάκις ωμίλησεν, ωμίλει

αντιπροσώπους συνεχίστηκαν ως την τρίτη ημέρα του συνεδρίου, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 2.

¹¹*ό.π.*, τεύχ. 83, 30-10-1, σελ. 3.

¹²Βλ. *Εργασία*, τεύχ. 2, 30-9-1923, σελ. 40.

μετά της εσχάτης περιφρονήσεως, πολλάκις ηγήθη ν' απαντήσει εις ερωτήματα αυτών, πλέον δε ή άπαξ απηξίωσε να τους ακούση επιδεικτικώς εξερχόμενος της αιθούσης"¹³.

Εικόνα τρίτη: Οι αρχαιρεσίες

Οι αρχαιρεσίες για την εκλογή νέου Δ.Σ. ήταν το κύριο ζητούμενο αυτού του συνεδρίου. Στη διάρκεια του συνεδρίου σταδιακά όλοι οι αντιπρόσωποι πολώθηκαν γύρω από τις δύο βασικές ομάδες. Την ομάδα του Ράικου και την ομάδα του Καραγιάννη. Στη διάρκεια του συνεδρίου οι άτυπες ομάδες μετασηματίστηκαν ταχύτατα σε παρατάξεις οι οποίες συνεδρίαζαν χωριστά, κρατούσαν ενιαία στάση και τελικώς εκφράστηκαν με δύο διαφορετικά ψηφοδέλτια. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Καραγιάννη "η εκλογή κατά την προηγουμένη των αρχαιρεσιών προσέλαβεν εκατέρωθεν τον χαρακτήρα καθαρώς πολιτικής εκλογής, ώστε οι καταψηφίσαντες τον πρόεδρον της Ομοσπονδίας να συνέλθουν εις ιδιαίτεραν σύσκεψιν και να λάβουν από κοινού αποφάσεις. Εντεύθεν και τα ψηφοδέλτια υπήρξαν δύο με ωρισμένα ονόματα και ψήφοι εδόθησαν αποκλειστικώς εις τα ονόματα αυτά και μόνο"¹⁴. Περισσότερα στοιχεία μας δίνει ο αντιπρόσωπος Φθιώτιδος Γ. Παπαθανασίου: "Καίτοι η ψηφοφορία υπήρξε μυστική, εν τούτοις οι κ.κ. αντιπρόσωποι διηρέθησαν εις δύο αντίθετα στρατόπεδα ώστε να μη δύναται τις ούτε κατά κεραιάν να πλανηθή ως προς τα επί μέρους αποτελέσματα. Τοιουτοτρόπως κατά την αντίληψιν του αντιπροσώπου Φθιώτιδος εψήφισαν υπέρ του κ. Ράικου και των εν τω ψηφοδελτίω του προσώπων οι εξής αντιπρόσωποι με τας έναντι εκάστου ψήφους: Αργινίου 4, Αργολίδος 5, Βοιωτίας 2, Γορτυνίας 9, Δωρίδος 4, Ηλείας 6, Καρυστίας 4, Κεφαλληνίας 2, Κορινθίας 4, Μεγαλοπόλεως 3, Μαγνησίας 3, Φωκίδος 4, Σουφλίου 1, Ροδόπης 1, Καβάλλας 4, Δράμας 7, Σερρών 7, Κιλκίς 3, Θεσσαλονίκη 6, Βερροίας 3, Γενιτσών 4, Εδέσσης 4, Κοζάνης 2, Ρεθύμνου 3, Χανίων 4, Σφακίων 3, Ηρακλείου 9 και Χίου 2, ήτοι εν όλω 113, όσας

¹³Βλ. "Παρατηρήσεις ενός αντιπροσώπου παρά τη Δ' Γενική Συνελεύσει της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", *Ερμής*, τεύχ. 85, 30-11-1923, σελ. 6-8.

¹⁴ό.π. τεύχ. 89, 30-1-1924., σελ. 8.

ακριβώς έδωκεν η διαλογή. Κατά ταύτα Θράκη, Μακεδονία και Κρήτη κατεψήφισαν εξ ολοκλήρου τον πρόεδρον της Ομοσπονδίας, πλην του αντιπροσώπου Φλωρίνης. (...) Ας μη διστάσωμεν, κύριοι συνάδελφοι, να το ομολογήσωμεν. Πλην ελαχίστων —δύο μόνον— παρασυρθέντων και ετέρων δύο εργασθέντων χάριν ατομικών σκοπών, πάντες οι λοιποί εψήφισαν ΚΟΜΜΑΤΙΚΩΣ¹⁵.” Γενικότερα η ερμηνεία που δίνεται από την πλευρά της παράταξης Καραγιάννη για τη στάση των αντιπροσώπων της αντίπαλης παράταξης είναι πως αυτή κινήθηκε είτε από κομματικά κίνητρα, είτε από κίνητρα προσωπικού συμφέροντος, είτε από τη γλωσσική τους ιδεολογία¹⁶.

Από την άλλη πλευρά η Ελένη Στεργιοπούλου υποστήριξε ότι οι παρατάξεις δεν ήταν εξαρχής δεδομένες και ότι η παράταξη του Ράικου κέρδισε τη συμπαράσταση των αντιπροσώπων κατά τη διάρκεια του συνεδρίου: “Το αρχικό πνεύμα της Συνελεύσεως που ήταν υπέρ του Καραγιάννη, μετεστράφη εις αντίθετον, ώστε από τους 50 αντιπροσώπους να τον ακολουθήσουν μόνον το 1/3¹⁷.” Για την ακρίβεια οι αντιπρόσωποι ήταν 53 [βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας 5]. Από αυτούς 35 ψήφισαν το ψηφοδέλτιο του Ράικου και 18 του Καραγιάννη¹⁸. Στους αντιπροσώπους που υποστήριξαν το ψηφοδέλτιο του Ράικου συγκαταλέγονται και οι δύο κομμουνιστές αντιπρόσωποι, Σουφλίου Ν. Κιρκινέζης και Γενιτσών Ταλαγάνης (μετέπειτα ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ με το ψευδώνυμο Γ. Ζεύγος), καθώς και ο σοσιαλίζων αντιπρόσωπος Κεφαλληνίας και μετέπειτα πρόεδρος της ΔΟΕ Αρ. Ρουχωτάς. Οι αντιπρόσωποι αυτοί κατά τη διάρκεια του συνεδρίου άσκησαν έντονη κριτική στο Ράικο —κυρίως για το προσωπικό του ζήτημα της δεύτερης θέσης— στο τέλος όμως φαίνεται πως ήρθαν σε συμφωνία γιατί όχι μόνο υποστήριξαν το ψηφοδέλτιό του, αλλά συμμετείχαν σε αυτό με τον Κιρκινέζη ως

¹⁵Βλ. “Παρατηρήσεις ενός αντιπροσώπου παρά τη Δ΄ Γενική Συνελεύσει της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 85, 30-11-1923, σελ. 6-8.

¹⁶Βλ. ενδεικτικά *ό.π.*, τεύχ. 86, 15-12-1923, σελ. 8 και τεύχ. 87, 30-12-1923, σελ. 4.

¹⁷Βλ. Ελένη Στεργιοπούλου, “Η Ομοσπονδία μας”, *Αυγή*, τεύχ. 1, 1-12-1923, σελ. 2-4.

¹⁸Βλ. “Στην περιφρόνησι του κλάδου”, *ό.π.*, σελ. 5.

υποψήφιο Γραμματέα. Ωστόσο όταν στις 6 Οκτωβρίου 1923 έγιναν οι αρχαιρεσίες, προηγήθηκε το ψηφοδέλτιο του Καραγιάννη με διαφορά 9 ψήφους. Όπως είδαμε αυτό οφείλεται στο διαφορετικό αριθμό ψήφων που διέθετε ο κάθε σύλλογος. Η Ελ. Στεργιοπούλου θα γράψει σχετικά: “Η αναλογική όμως ψηφοφορία —με βάση όχι τα μέλη κάθε συλλόγου, αλλά τα χρήματα που είχε καταθέσει— είχε για αποτέλεσμα να υπερισχύσει έστω και με 9 ψήφους η μειοψηφία¹⁹.” Επειδή το εκλογικό σύστημα ήταν πλειοψηφικό, και τις πέντε θέσεις του Δ.Σ. της ΔΟΕ κατέλαβαν τα μέλη του πλειοψηφίσαντος συνδυασμού και συγκεκριμένα οι εξής: Πρόεδρος ο Αντ. Καραγιάννης, Γραμματέας ο Ανδρ. Κοντογεώργης, σύμβουλοι οι Δημ. Κουτσούμπελας, Γαβριήλ Παναγιωτίδης και Ελένη Μουζακιώτου.²⁰

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε με σιγουριά πλέον ότι το 4ο συνέδριο επισημοποίησε τη διάσπαση του κλάδου σε δύο παρατάξεις. Όμως το 4ο συνέδριο δεν ήταν παρά η κορυφή του παγόβουνου. Πότε άρχισε η διαδικασία της διάσπασης, μέσα από ποια γεγονότα τροφοδοτήθηκε, γιατί εκδηλώθηκε τη συγκεκριμένη στιγμή και κυρίως σε ποιες αιτίες οφείλεται; Σε αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στη συνέχεια.

Σε ένα άρθρο της που γράφτηκε στα τέλη του 1923 η Ελ. Στεργιοπούλου γράφει: “Από τον Απρίλη του 23 οι πιο διορατικοί άρχισαν να διαβλέπουν και να τονίζουν μερικούς κινδύνους στο δρόμο που τραβούσε η Ομοσπονδία. Μα κανείς δεν πίστεψε πως ο κ. Καραγιάννης —ο ακοίμητος φρουρός των δασκαλικών συμφερόντων, όπως τον υπέθεταν— θα τολμούσε να βάλει (...) τις ατομικές του αντιλήψεις και πεποιθήσεις πάνω από τις αντιλήψεις και υποδείξεις του κλάδου, για την πορεία της Οργανώσεώς του²¹.” Ένας άλλος δημοτικιστής δάσκαλος ο Γ. Δαφέρμος, σε ένα επίσης απολογιστικό κείμενο, πάει ακόμα πιο πίσω: “Η Ομοσπονδία μας τορσιλλίστικε βέβαια προ πάντων στη Συνέλευση του περασμένου

¹⁹Βλ. Ελένη Στεργιοπούλου, ό.π.

²⁰Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 87, 30-12-1923, σελ. 3.

²¹Βλ. Ελένη Στεργιοπούλου, ό.π..

Σεπτέμβρη. Μα η τουπίλλα ήτο τοποθετημένη από τον Πρόεδρο της από πολύν καιρό, πριν κι' από τη Συνέλευση του Απρίλη. Από όταν άρχισε δική του πολιτική ο Πρόεδρος, την πολιτική της μεγαλομανίας και της βρυσιάς²².”

Οι παραπάνω εκτιμήσεις συμφωνούν ότι για να καταλάβουμε τις αιτίες που δημιούργησαν το διχασμό της ΔΟΕ σε δύο παρατάξεις χρειάζεται να πάμε στο 3ο συνέδριο και ακόμα πιο πριν. Συμφωνούν επίσης ότι οι αιτίες σχετίζονται με την πολιτική του Καραγιάννη. Ποια όμως είναι αυτή η πολιτική και πότε ακριβώς άρχισε να ασκείται;

²²Γ. Δαφέρμος, “Υπάρχει διδασκαλική Ομοσπονδία;”, *Αυγή*, τεύχ. 5, 1-2-1924, σελ. 6-7.

2. Προσωπικές αντιπαραθέσεις και γλωσσικό ζήτημα

Στο 4ο έκτακτο συνέδριο της ΔΟΕ ο Κ. Κάρμας παρουσιάζοντας στους αντιπροσώπους τους λόγους για τους οποίους παραιτήθηκε από το Δ.Σ. προσφέρει ταυτόχρονα ένα οδηγητικό νήμα για να εντοπίσουμε τις αιτίες που προκάλεσαν το διχασμό και το χρονικό τους βάθος: “Οι λόγοι της παραίτησής μου είναι τρεις”, θα πεί ο Κάρμας “α) η διακοπή της συνεργασίας υπουργείου και Ομοσπονδίας λόγω κακοπίστων δημοσιευμάτων του ‘Ερμού’· β) η διακοπή της συνεργασίας μας προς την Επανάστασιν και γ) ο πόλεμος τον οποίον διεξήγαγε η Ομοσπονδία κατά των αποφάσεων του Γ’ Συνεδρίου μας²³.”

2.1. Καραγιάννης και Σωτηρίου

Ας αρχίσουμε από τον πρώτο λόγο που επικαλείται ο Κ. Κάρμας: τη διακοπή της συνεργασίας μεταξύ του υπουργείου και της Ομοσπονδίας λόγω ορισμένων δημοσιευμάτων του *Ερμή*.

Πράγματι ήδη από τις 15 Δεκεμβρίου 1922 θα συναντήσουμε μια πρώτη συγκρατημένη πρωτοσέλιδη επίθεση του Καραγιάννη εναντίον του Κ. Σωτηρίου, μελλοντικού τμηματάρχη της Δημ. Εκπαίδευσης: “Πληροφορίες εξώδικοι φέρουσι τον υπουργόν της Παιδείας κ. Σιώτην διατεθειμένον ν’ αναθέση την διεύθυνσιν του εν τω υπουργείω τμήματος της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως εις ένα εκ των παιδαγωγικών ανδρών και ως δικαιολογία της τοιαύτης σκέψεως του κ. υπουργού προβάλλεται το γεγονός ότι η δημοτική εκπαίδευσις έχει ανάγκην αναδιοργανώσεως. (...) Εάν πρόκειται να γίνη αναδιοργάνωσις εν τη δημοτική εκπαιδεύσει, αύτη θα προέλθη έσωθεν, δηλαδή από αυτόν τούτον τον κλάδον αναλαμβάνοντα δι’ ενός των μελών του την διεύθυνσιν των ιδίων αυτού υποθέσεων²⁴.”

²³Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 2.

²⁴Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 63, 15-12-1922, σελ. 2.

Το αίτημα για ανάθεση της θέσης του τμηματάρχη της Δημοτικής Εκπαίδευσης σε επιθεωρητή είχε ήδη τη μικρή του ιστορία. Ένα μήνα πριν, στις 15 Νοεμβρίου 1922, λίγο μετά την ψήφιση του Ν.Δ. για την διαβάθμιση, η ΔΟΕ είχε στείλει έγγραφο στο υπουργείο της Παιδείας με το οποίο ζητούσε να ανατεθεί η διεύθυνση του τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης σε κάποιον από τους επιθεωρητές “ίνα ο διδασκαλικός κόσμος αναλάβη ακεραίαν την ευθύνην του έργου του”. Πρότεινε μάλιστα και τρία ονόματα που θεωρούσε ότι μπορούν να ανταπεξέλθουν στο ρόλο του τμηματάρχη²⁵.

Μισό μήνα μετά τη φημολογία ότι η θέση θα δοθεί στον παιδαγωγό Κ. Σωτηρίου, στις 2 Ιανουαρίου του 1923, η ΔΟΕ θα στείλει δεύτερο έγγραφο με το ίδιο αίτημα: Να διοριστεί στη θέση του τμηματάρχη άτομο προερχόμενο από το δασκαλικό χώρο, κατά προτίμηση κάποιος από τους επιθεωρητές. Ακριβώς όμως επειδή έχει γίνει ήδη γνωστό ότι η θέση θα δοθεί στον Σωτηρίου, το αίτημα θα συνοδευτεί τώρα από μια εκτεταμένη ιστορική αναδρομή και μια προσπάθεια να τεκμηριωθεί το αίτημα λογικά και ιστορικά. Για τον ίδιο λόγο δε θα σταλεί στο υπουργείο αλλά κατ’ ευθείαν στον ηγέτη της “Επανάστασης” Ν. Πλαστήρα.

Ο Πλαστήρας απάντησε πως έχει στα χέρια του και ένα δεύτερο υπόμνημα από δασκάλους της Αθήνας και του Πειραιά οι οποίοι θεωρούν ως τον πλέον κατάλληλο για τη θέση του τμηματάρχη τον Σωτηρίου ενώ ταυτόχρονα αποδέχονται ότι οι δάσκαλοι δεν είναι ακόμη σε θέση να “αυτοδιοικηθούν”. “Εξωδίκως”, γράφει ο Καραγιάννης στον απολογισμό του στο 3ο συνέδριο, “επληροφορήθημεν ότι μεταξύ των υπογραψάντων το υπόμνημα τούτο είνε οι κ. Παπαμιχαήλ και Σγκώκης²⁶.” Οι δύο τελευταίοι όπως έχουμε δει στο πρώτο μέρος της εργασίας μας ήταν δημοτικιστές δάσκαλοι, συγγραφείς αναγνωστικών βιβλίων και στελέχη της τότε Γενικής Ένωσης. Φαίνεται λοιπόν ότι αμέσως μετά την εδραίωση της “Επανάστασης” υπήρξε μια νέα δραστηριοποίηση των δημοτικιστών

²⁵Πρότεινε τους επιθεωρητές Ζαχ. Καπερνάρο, Παν. Παναγόπουλο, Δημ. Κοντογιάννη, βλ. έγγραφο, ό.π., τεύχ. 78, 15-8-1923, σελ. 6.

²⁶Βλ. “Το Γ’ Διδασκαλικόν συνέδριον”, ό.π., τεύχ. 79, 30-8-1923, σελ. 2.

δασκάλων που ενδιαφέρονταν για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Στην ίδια κατεύθυνση, βέβαια, εργάζονταν πυρετωδώς και οι παιδαγωγοί του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Ο Κ. Σωτηρίου, μέλος και ο ίδιος του Εκπαιδευτικού Ομίλου και συνεργάτης του Γληνού και του Δελμούζου είχε τις περισσότερες πιθανότητες να καταλάβει τη θέση, πράγμα που άλλωστε τελικά έγινε. Ο Καραγιάννης θα απαντήσει με σκληρή και ευθέως προσωπική επίθεση. Το πρωτοσέλιδο του *Ερμή* στις 15 Ιανουαρίου 1923 θα έχει τίτλο “Προς τον Τμηματάρχη της Δημοτικής Εκπαιδύσεως”²⁷ και ανάμεσα σε άλλα θα γράφει: “Είς τον κόσμον των δημοδιδασκάλων είσαι άγνωστος. Η ιστορία της δημοτικής εκπαιδύσεως δεν ασχολήθη μέχρι σήμερα με το όνομά σου, διότι ουδεμία πραγματική κατάσταση εν τη όλη εκδηλώσει της ζωής του δημοτικού σχολείου φέρει τη σφραγίδα της προσωπικότητός σου. Οι τίτλοι σου, εάν έχεις τοιούτους, μας είναι άγνωστοι εκ των πραγμάτων. Την πράξιν δεν την ήσκησες, την θεωρίαν την εφύλαξες δια τον εαυτόν σου. Δεν εχάραξες γραμμήν τινά εν τη εκπαιδευτική κινήσει, δεν κατηύθυνες, δεν εδημιούργησες και δεν συνέγραψες ιστορίαν. Όμως εκλήθεις να διευθύνεις τα της Δημοτικής Εκπαιδύσεως. Ποία τα προσόντα σου; Συμπάθειαι προσωπικαί ή, όπως ελέχθη, προσωπική εκτίμησις, απόλυτος έλλειψις πείρας, θεωρίαι μη απηλλαγμένοι θυμοσοφικών στοιχείων, άκρατος δημοτικισμός...”. Στο πρωτοσέλιδο αυτό θα υπάρξει απάντηση από τον δάσκαλο Ι.Φ. με τίτλο “Ο νέος τμηματάρχης”²⁸. Στο κείμενο αυτό ο Ι. Φ. υποστηρίζει την επιλογή του Σωτηρίου για τη θέση του τμηματάρχη θεωρώντας το αίτημα της ΔΟΕ για “αυτοδιοίκηση” άκαιρο: “Καλόν θα ήταν λοιπόν, αν ο τμηματάρχης μας προερχόταν από τον διδασκαλικό κόσμο.

²⁷Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 65, 15-1-1923, σελ. 1. Στο ίδιο τεύχος φιλοξενούνται δύο ακόμα επικριτικά κείμενα: Ένα του παιδαγωγού Π. Π. Οικονόμου, βλ. Π.Π.Οικονόμου, “Ο τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαιδύσεως”, *ό.π.*, σελ. 6-7 και μία αναδημοσίευση από εφημερίδα του Ηρακλείου Κρήτης, βλ. “Εκπαιδευτικά”, εφ. *Νέα Εφημερίς* (Ηρακλείου), 12-1-1923, αναδημοσιεύεται στο *Ερμή*, *ό.π.*, σελ. 8. Η επίθεση θα συντηρηθεί και στο επόμενο τεύχος με νέα αναδημοσίευση από την εφ. *Ανόρθωσις* (Ηρακλείου), αναδημοσιεύεται στο *Ερμή*, τεύχ. 66, 30-1-1923, σελ. 3-4.

²⁸Πρόκειται μάλλον για τον Ι. Φωτόπουλο, δημοδιδάσκαλο Αχαΐας που αρθρογράφησε κατ’ επανάληψη στον *Ερμή* υπέρ της δημοτικής· βλ. *Ερμή*, τεύχ. 67, 15-2-1923, σελ. 2.

Πρέπει να ομολογήσωμε όμως πως για το παρόν τουλάχιστον δεν φαίνεται ανάμεσά μας ο κατάλληλος που θ' αναλάμβανε ένα τέτοιο φορτίο. Γιατί δεν αρκεί η πείρα και η επαγγελματική συνείδηση μονάχα, αλλά χρειάζεται και απόλυτη θεωρητική υπέροχή απέναντι της όλης ιεραρχίας." Ο Ι. Φ. Θα υποστηρίξει επίσης πως η πείρα δε λείπει από τον Σωτηρίου γιατί δίδαξε στις δύο κατώτερες τάξεις του Ελληνικού Σχολείου, που αντιστοιχούν στις δύο ανώτερες του Δημοτικού, και στην Ανώτερη Γυναικεία Σχολή. Ούτε την θεωρία κρατά για τον εαυτό του, όπως ο *Ερμής* τον κατηγορεί, αφού συνέγραψε σειρά άρθρων για την εκπαίδευση και έδωσε αρκετές διαλέξεις στον Εκπαιδευτικό Όμιλο με σημαντικότερη αυτή για τα "Ψηλά βουνά".

Η θέση ότι το αίτημα της Ομοσπονδίας για αυτοδιοίκηση ήταν άκαιρο θα αναπτυχθεί πολλές φορές στη συνέχεια από δημοτικιστές δασκάλους που τάσσονταν υπέρ της επιλογής του Σωτηρίου για τη θέση του τμηματάρχη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το ακόλουθο απόσπασμα:

"Ο κ. Καραγιάννης βλέποντας τα πράγματα με πολύ στενή αντίληψη επέμεινε πως την ανώτερη κεντρική διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσεως έπρεπε να την αναλάβει στα χέρια του ο κλάδος.

Εις την ψυχήν όλων μας είναι βαθιά ριζωμένος ο πόθος αυτός, μα πρέπει νάχωμε και την ειλικρίνεια να πούμε πως ο κλάδος μας ακόμη δεν έχει εξελχθή στο σημείο εκείνο που να μπορεί να αντιμετωπίσει όλα τα σπουδαία ζητήματα που παρουσιάζει μια πραγματική εκπαιδευτική αναγέννηση.

Έχομε γλωσσική μεταρρύθμιση, έχομεν οργάνωση των σχολείων, έχομε την μετεκπαίδευση των δημοδιδασκάλων, έχομεν τον ανώτερο καταρτισμό των δημοδιδασκάλων, την ίδρυση ανώτερων λαϊκών σχολών, τον εξελληνισμό των ξενοφώνων πληθυσμών, την οργάνωση της κεντρικής υπηρεσίας και τόσα άλλα σπουδαία που παρουσιάζει μια εκπαιδευτική αναγέννηση.

Πως λοιπόν μπορούσε ο κλάδος ν' αντιμετωπίσει όλα αυτά; Εκτός αν θέλωμε να ψευτοδημοκοπούμε. Για όλους αυτούς τους λόγους η "Επανάσταση" και η

Κι βέβαια απεφάσισαν να αναθέσουν την διεύθυνση της δημοτ(ικής) εκπαιδεύσεως εις έναν από τους μεταρρυθμιστές.

Ο κ. πρόεδρος της Ομοσπονδίας τότε, αντί να αντιληφθή τα βαθύτερα αίτια της αιτιάσεως αυτής της Κυβερνήσεως, όλως επιτόλαια άρχισε μια προσωπική πολεμική κατά του τμηματάρχου κ. Σωτηρίου χωρίς κανένα ουσιαστικό λόγο, και προσπαθούσε με κακόβουλα και συγκοφαντικά δημοσιεύματα να διαβάλει τον κ. τμηματάρχη στον κλάδο²⁹.”

Η επόμενη πράξη θα εκτυλιχθεί τρεις μήνες αργότερα στο 3ο συνέδριο της ΔΟΕ (15 - 26 Απριλίου 1923). Στο συνέδριο παραβρέθηκε και χαιρέτησε ο υπουργός Παιδείας Κ. Γόντικας. Στην ομιλία του ανάμεσα σε άλλα τόνισε τα εξής: “Δεν αρνούμαι ότι η Ομοσπονδία δύναται να έχη και να εκφέρη γνώμας δια την διοίκησιν της εκπαιδεύσεως, δεν είναι όμως αποκλειστικώς έργον ιδιόν της τούτο. Η Πολιτεία δια των οργάνων της έχει την έγκυρον γνώμην και δίδει την δέουσαν κατεύθυνσιν, σύμφωνα με την όλην συγκρότησιν του Κράτους και τους σκοπούς εις ους η πολιτική η επίσημος αποβλέπει.” Με τα λόγια αυτά ο Γόντικας προφανώς απαντά στις αιτιάσεις της ΔΟΕ και του Καραγιάννη για τον τμηματάρχη Σωτηρίου³⁰.

Την έκτη μέρα της Συνέλευσης (20 Απριλίου 1923), Καραγιάννης και Σωτηρίου θα έρθουν δημοσίως αντιμέτωποι. Αφορμή θα αποτελέσει ένα πρωτοσέλιδο του *Ερμή* που καταφέρεται εναντίον του Γόντικα³¹. Με την ανάληψη του υπουργείου Παιδείας στις αρχές Απριλίου ο Γόντικας δήλωσε ότι δεν σκοπεύει να εισηγηθεί “μεταρρυθμίσεις σοβαράς εις τα της Παιδείας”, διότι εξαιτίας των εκτάκτων περιστάσεων λείπει ο κοινοβουλευτικός έλεγχος. Ο Καραγιάννης με πρωτοσέλιδο του *Ερμή* θα σχολιάσει επικριτικά τις υπουργικές δηλώσεις: “Εάν είσθε ή όχι προσηλωμένος εις τον κοινοβουλευτισμόν, τούτο αποτελεί υπόθεσιν καθαρώς προσωπικής στερουμένην οίας δήποτε εσωτερικής αξίας δια την

²⁹Βλ. Αρ. Σταγειρίτης, “Επανάσταση και Ομοσπονδία”, *Αυγή*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 7-8.

³⁰Βλ. Πρακτικά του 3ου συνεδρίου, *Ερμής*, τεύχ. 72, 15-5-1923, σελ. 2-8.

³¹Βλ. “Προς τον κ. Υπουργόν της Παιδείας”, *ό.π.*, τεύχ. 70, 15-4-1923, σελ. 1.

εκπαιδευσιν του λαού. (...) Εφ' όσον ανελάβετε την διεύθυνσιν του Υπουργείου της Παιδείας, κατέσθητε υπεύθυνος δια την παρ' υμίν εκπαιδευτικήν κατάστασιν³².” Το πρωτοσέλιδο αυτό δημοσιεύτηκε κατά τη διάρκεια του 3ου συνεδρίου, την έναρξη των εργασιών του οποίου κήρυξε όπως είδαμε ο ίδιος ο Γόντικας. Όταν την έκτη μέρα του συνεδρίου ο υπουργός έλαβε γνώση της επίθεσης ζήτησε δια μέσου του Σωτηρίου επίσημη διαβεβαίωση της ΔΟΕ ότι τα δημοσιευθέντα στον *Ερμή* δεν εκφράζουν τις θέσεις της. Ο Σωτηρίου παρακολουθούσε και παρέμβαινε στις (ανοιχτές στο κοινό) εργασίες του συνεδρίου. Παίρνοντας το λόγο συνεχάρη αρχικά τη ΔΟΕ διότι κατόρθωσε να κερδίσει την εκτίμηση της κοινωνίας και της Πολιτείας και υπενθύμισε ότι την εκτίμηση της τελευταίας εξέφρασε επισήμως ο υπουργός όταν δέχτηκε να κηρύξει ο ίδιος τις εργασίες του συνεδρίου. Κατόπιν μετέφερε την επιθυμία του υπουργού συμπληρώνοντας πως η διαβεβαίωση που ζητά αποτελεί όρο για να συνεχιστούν οι καλές σχέσεις υπουργείου και ομοσπονδίας. Η παρέμβαση του Σωτηρίου έγινε αφορμή για έντονους διαπληκτισμούς, οι οποίοι ανάγκασαν το προεδρείο να διακόψει προσωρινά τη συνεδρίαση³³.

Επίσημη διαβεβαίωση της ομοσπονδίας στον υπουργό δε δόθηκε. Η δημόσια αντιπαράθεση όμως έγινε αφορμή να τεθεί το ζήτημα επί τάπητος. Οι αντιπρόσωποι θα ζητήσουν να γίνει ειδική συνεδρίαση για τον δημοσιογραφικό πόλεμο που έχει ανοίξει ο Καραγιάννης με το το υπουργείο Παιδείας γενικώς και με τον τμηματάρχη Σωτηρίου ειδικότερα. Αποφασίστηκε τελικώς να γίνει ανεπίσημη συνεδρίαση στην οποία δε θα κρατηθούν πρακτικά. Η συνεδρίαση έγινε στις 23 Απριλίου το απόγευμα σε άλλο χώρο από αυτόν του συνεδρίου (σε αίθουσα του Δημαρχείου), με τη συμμετοχή μόνο των συνέδρων, μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας και χωρίς να κρατηθούν πρακτικά: μια κυριολεκτικά “μυστική συνεδρίαση” και “οικογενειακή συζήτηση” όπως και θα ονομαστεί. Από τις συχνές αναφορές που θα γίνουν αργότερα σε αυτή τη συζήτηση (όταν πλέον η ρήξη έχει συντελεστεί), μαθαίνουμε ότι από την πλειοψηφία των συνέδρων ασκήθηκε

³²ό.π.

³³Βλ. ό.π., τεύχ. 76, 15-7-1923, σελ. 4.

αυστηρή κριτική στον Καραγιάννη, ο οποίος αναγκάστηκε να δηλώσει πως δε θα επανυποβάλλει υποψηφιότητα για τη θέση του προέδρου (στην ουσία αναγκάστηκε να υποβάλλει την παραίτησή του). Το σώμα των συνέδρων δεν αποδέχτηκε την παραίτηση, “συμβούλεψε” όμως τον Καραγιάννη να επιδείξει “πολιτικότητα”, δηλαδή διαλακτικότητα, και “μετριοπάθεια” απέναντι στους παιδαγωγούς του υπουργείου και απέναντι στον ίδιο τον υπουργό³⁴. Ο Καραγιάννης υποσχέθηκε να τροποποιήσει τη στάση του και το ζήτημα έκλεισε. “Εσώθηκεν ο Πρόεδρος στη Συνέλευση του Απριλίου, γιατί έδειξεν υποκριτική μετάνοια, ύστερα από τες συμβουλές που του δόθηκαν στη μυστική συνεδρίαση στο Δημαρχείο”, θα γράψει ο σύεδρος Γ. Δαφέρμος ένα χρόνο αργότερα³⁵. Παρόμοια η Ελ. Στεργιοπούλου θα γράψει πως οι αντιπρόσωποι περιορίστηκαν σε συμβουλές και υποδείξεις αλλά “από σεβασμό στο πρόσωπο του προέδρου, απέφυγαν να δώσουν κατηγορηματικές εντολές και ακόμη δέχτηκαν πρόθυμοι να μην κρατηθούν πρακτικά της ειδικής συνεδριάσεως επί της πολιτείας του προέδρου, αλλά να θεωρηθή σαν οικογενειακή συζήτηση³⁶.”

Το 3ο συνέδριο ολοκλήρωσε τις εργασίες του εκλέγοντας πενταμελές Δ.Σ., στο οποίο παρότι παρέμενε Πρόεδρος ο Καραγιάννης την πλειοψηφία είχαν οι δημοτικιστές. Συγκεκριμένα ο Χρ. Ράικος που επανεξελέγη ως Γραμματέας και οι Κ. Κάρμας και Ελ. Στεργιοπούλου αποτελούσαν τη μία πλευρά ενώ ο Αντ. Καραγιάννης με τον Δημ. Κουτσούμπελα την άλλη³⁷. Παρόλο όμως το δυσμενή συσχετισμό γι’ αυτόν και παρόλο που είχε δώσει την υπόσχεσή του ο Καραγιάννης θα επανέλθει σύντομα στο ζήτημα Σωτηρίου. Σχετικά η Ελ. Στεργιοπούλου θα πει στην ομιλία της στο 4ο συνέδριο έξι μήνες αργότερα: “Εδέχθην την εκλογήν μου ως

³⁴Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 82, 15-10-1923, σελ. 4 και τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 8. Πρβλ. Ελένη Στεργιοπούλου, “Η Ομοσπονδία μας”, *Αυγή*, τεύχ. 1, 1-12-1923, σελ. 2-4. Αρ. Σταγειριτίης, “Επανάσταση και Ομοσπονδία”, *ό.π.*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 7-8. Γ. Δαφέρμος, “Υπάρχει διδασκαλική Ομοσπονδία”, *ό.π.*, τεύχ. 5, 1-2-1924, σελ. 6-7.

³⁵Γ. Δαφέρμος, *ό.π.*

³⁶Βλ. Ελένη Στεργιοπούλου, *ό.π.*.

³⁷Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 82, 15-10-1923, σελ. 7.

μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου με την πεποίθησιν ότι το κύριον καθήκον της νέας Διοικητικής Επιτροπής ήτο να γεφυρώσει το χάσμα που προϋπήρχε μεταξύ Ομοσπονδίας και Υπουργείου σύμφωνα με τας εντολάς και το πνεύμα της γ' γενικής μας συνελεύσεως. Δυστυχώς ο κ. πρόεδρος δεν είχε την αυτήν αντίληψιν και αντί να θέση τέρμα εις τα προηγούμενα και ν' αρχίση νέαν συνεργασίαν με το Κέντρον εφ' όσον και τούτο εδείχθη πρόθυμον εξηκολούθησε την ιδίαν και ακόμη χειροτέραν πολεμικήν κατ' αυτού ευθύς μετά 15 ημέρας από της συνελεύσεως. Η δια του Ερμού προϋπάρχουσα πολεμική επισημοποιήθη με την γνωστήν καταγγελίαν κατά του τμηματάρχου εκ μέρους του προέδρου πλέον της Ομοσπονδίας και ούτως ο κλάδος ευρέθη αντιμέτωπος προς το Υπουργείον³⁸.”

Πράγματι η επόμενη επίθεση θα εμφανιστεί στον *Ερμή* στις 30 Μαΐου και θα είναι μια επίθεση καθαρά σκανδαλοθηρικού χαρακτήρα: “Η τήβενος του προϊσταμένου της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως περιφέρεται **δαπάναις του κράτους** ανά τας διαφόρους εκπαιδευτικάς περιφερείας και **χρησιμοποιείται** ως φόβητρον κατά των πτωχών δημοδιδασκάλων καλουμένων ενώπιον του διλήμματος: ή ν' αποκηρύξουν τον Ερμήν ή ν' αντιμετωπίσουν τον κίνδυνον της αποτυχίας εις γενικότερα του κλάδου ζητήματα³⁹.” Ο Καραγιάννης πληροφορήθηκε ότι στις περιοδείας που έκανε ο Σωτηρίου για τη διάδοση της δημοτικιστικής ιδέας εκφράστηκε κατά του *Ερμή*. Για να διαπιστώσει αν όντως η πληροφορία αληθεύει ζήτησε από το Δ.Σ. του συλλόγου Αργολίδας πληροφορίες για τις εκεί ομιλίες του τμηματάρχη. Το Δ.Σ. του απάντησε ότι ο Σωτηρίου κυριολεκτικά έπλεξε το εγκώμιο της ΔΟΕ και του δασκαλικού κόσμου γενικότερα, “άφησε όμως να εννοηθή ότι υπάρχει μικρά τις δυσαρέσκεια δια μερικά διευθύνοντα την Διδασκαλικήν

³⁸Βλ. ό.π., τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 5. Τα ίδια θα υποστηρίξει σε μεταγενέστερο άρθρο της: “Αμέσως μετά τη συνέλευση του Απρίλη ο κ. Καραγιάννης, με τη μεγαλύτερη ασέβεια, περιφρονώντας τις συστάσεις της συνελεύσεως για μετριοπάθεια και πολιτικότητα, αρχίζει έναν πόλεμο αδικαιολόγητο και κακόπιστο κατά του Υπουργείου”, βλ. Ελένη Στεργιοπούλου, “Η Ομοσπονδία μας”, *Αυγή*, τεύχ. 1, 1-12-1923, σελ. 2-4.

³⁹Βλ. σχόλιο, *Ερμής*, τεύχ. 73, 30-5-1923, σελ. 8 [οι υπογραμμίσεις του συντάκτη].

Ομοσπονδίαν πρόσωπα και εσύστησε απλώς όπως προσέξωμεν εις εκείνους εις ους ενεπιστεύθημεν την διεύθυνσιν της Ομοσπονδίας⁴⁰.” Ο Σωτηρίου θα απαντήσει στο επόμενο τεύχος τονίζοντας ότι “και εις την Κόρινθον και εις τας Πάτρας και εις το Ναύπλιον, εις όσας δηλαδή περιφερείας επήγα ως τώρα, εταξίδευσα όχι δαπάναις του Κράτους, αλλά με ιδικά μου έξοδα χωρίς να πάρω απολύτως καμμίαν αποζημίωσιν⁴¹.” Ο Καραγιάννης θα επανέλθει αρκετές φορές με ποικίλες επικρίσεις και καταγγελίες κατά του Σωτηρίου. Θα καταγγείλει για παράδειγμα πως με “φωτογραφική” διάταξη στο άρθρο 14 του Ν.Δ. της 23ης Ιανουαρίου καθίσταται συντάξιμος ο χρόνος μιας εκπαιδευτικής άδειας που πήρε ο Σωτηρίου για να πάει στη Γερμανία⁴². Για τη συνολική στάση του και ειδικά για τη συγκεκριμένη καταγγελία ο αντιπρόσωπος Κεφαλληνίας και μετέπειτα πρόεδρος της ΔΟΕ Αρ. Ρουχωτάς, θα πει στο 4ο συνέδριο: “Από το σημείον του ελέγχου μέχρι του υβρεολογίου και των ανακριβειών υπάρχει απόστασις τεραστία. Την τακτικήν τιαυτήν δεν ενέκρινεν ούτε το α΄ ούτε το β΄ ούτε το γ΄ Διδασκαλικόν Συνέδριον. Επομένως ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας είχαν υποχρέωσιν να συμμορφωθή αλλ’ αυτός μετά 15 ημέρας επανευρίσκει τον δρόμον του και αρχίζει τας ανακριβείας με την εκπαιδευτικήν άδειαν του κ. Σωτηρίου⁴³.” Τέλος ο Καραγιάννης θα εστιάσει τις καταγγελίες του στη διδακτική δραστηριότητα του Κ. Σωτηρίου: δίδασκε στην Ανώτερη Γυναικεία Σχολή κατά τις ώρες που έπρεπε να βρίσκεται στο γραφείο του. Για το ζήτημα αυτό ο Καραγιάννης ζήτησε από το Δ.Σ. της ΔΟΕ να εκδώσει δημόσια καταγγελία. Το Δ.Σ. συνέστησε μια επιτροπή η οποία εξέτασε το ζήτημα, συζήτησε και με τον ίδιο τον Σωτηρίου και συνέταξε μία έκθεση, η οποία αντί για πόρισμα παρέθετε δύο εκδοχές: μία της πλευράς Καραγιάννη και μία του Ράικου. Η έκθεση στάλθηκε σε όλους τους συλλόγους καλώντας τους να την μελετήσουν και να πάρουν θέση ώστε η όποια απόφαση να είναι απόφαση όλου του κλάδου. Πριν

⁴⁰Βλ. ό.π., τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 8.

⁴¹ό.π.

⁴²ό.π., σελ. 6 και 8.

⁴³Βλ. ό.π., τεύχ. 86, 15-12-1923, σελ. 4.

ολοκληρωθεί η διαδικασία ο Ράικος παραιτήθηκε, ακολούθησαν οι Κάμας και Στεργιοπούλου και οι εξελίξεις οδήγησαν στο 4ο συνέδριο. Εκεί ο Ράικος απευθυνόμενος προς τους συνέδρους τόνισε: “Από την απόφαση που θα βγάλετε τώρα θα διαπιστωθεί εάν ο κ. τμηματάρχης της δημοτικής εκπαίδευσης ευρίσκεται εν τάξει και ο κ. υπουργός όταν κατήγγελλον τον πρόεδρον της Ομοσπονδίας ως κακόπιστον ή ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας όταν κατηγορεί τον τμηματάρχην επισήμως μεν ενώπιον του Διοικητικού Συμβουλίου, ως αρθρογράφος δε εν τω Ερμή⁴⁴.”

Η αντιπαράθεση του Καραγιάννη με τους ανθρώπους του “Κέντρου”, κυρίως με τον τμηματάρχη Κ. Σωτηρίου και με τον υπουργό Κ. Γόντικα⁴⁵, είχε κατά τη γνώμη της ομάδας Ράικου δυσμενή αποτελέσματα στα ζητήματα του κλάδου. Μετά το πρωτοσέλιδο του *Ερμή* εναντίον του Γόντικα και την άρνηση του Καραγιάννη να το αναιρέσει ο υπουργός φέρεται να δήλωσε: “Εφ’ όσον προΐστανται της οργανώσεως άνδρες, οίτινες εκ των δημοσιευμάτων αποδεικνύονται κακόπιστοι, τυπικώς ημπορεί να συνεργάζεται [το υπουργείο με τη ΔΟΕ], ουσιαστικώς όμως είναι ανθρωπίνως αδύνατον, εφ’ όσον δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη⁴⁶.” Σύμφωνα με την Ελένη Στεργιοπούλου “το συμβούλιο της Ομοσπονδίας, αν και βρισκόταν σε εποχή εξαιρετικά κατάλληλη, να πραγματοποιήσει τα ζητήματα του κλάδου με ένα δύο νομοθετικά διατάγματα, αν κατάλληλα χρησιμοποιούσε το κύρος μιας οργανώσεως σαν τη δική μας, δεν είχε επιτύχει ούτε την ελάχιστη λεπτομέρεια. Η εχθρική ατμόσφαιρα που είχε δημιουργήσει ο πρόεδρος με τα κακόπιστα δημοσιεύματά του, κρατούσε σε ουσιαστική απόσταση το συμβούλιο από το

⁴⁴Βλ. ό.π., τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 5.

⁴⁵Εκτός από αυτή στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω μια νέα πρωτοσέλιδη επίθεση εναντίον του Γόντικα είδε το φως στις 15 Ιουνίου, βλ. “Προς τον κ. υπουργόν της Παιδείας”, ό.π., τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 1. Πρβλ. ό.π., τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 6· τεύχ. 80, 15-9-1923, σελ. 8· τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 8.

⁴⁶Βλ. τις τοποθετήσεις των Κ. Κάμα και Ελ. Στεργιοπούλου στο 4ο συνέδριο, ό.π., τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 2.

Υπουργείο⁴⁷.” Τα πράγματα, σύμφωνα πάντα με τη Στεργιοπούλου χειροτέρευαν μετά την επίσημη καταγγελία του Καραγιάννη κατά του Σωτηρίου: “Η δια του Ερμού προϋπάρχουσα πολεμική επισημοποιήθη με την γνωστήν καταγγελίαν κατά του τμηματάρχου εκ μέρους του προέδρου πλέον της Ομοσπονδίας και ούτως ο κλάδος ευρέθη αντιμέτωπος προς το Υπουργείον. Εις τας συστάσεις μας ν’ αλλάξει πολιτικήν εις τον Ερμήν ή δεν απήντα ή έλεγεν ότι αναλαμβάνει την ευθύνην και για τον Ερμήν και ως πρόεδρος. Έτσι λοιπόν αι σχέσεις Υπουργείου και Ομοσπονδίας αν δεν είχαν τυπικώς διακοπή, ουσιαστικώς ευρίσκοντο εις δυσάρεστον σημείον, [και δια τούτο] δεν κατορθώσαμεν να επιτύχωμεν και τας ελαχίστας λεπτομερείας των ζητημάτων μας⁴⁸.”

Ο πρώτος λόγος λοιπόν που οδήγησε σε παραίτηση τα δύο μέλη του Δ.Σ. (πιθανότατα και το Ράικο, παρόλο που πρόβαλε λόγους οικογενειακούς) και πυροδότησε το διχασμό της ΔΟΕ, ήταν οι επιθέσεις του Καραγιάννη εναντίον του Σωτηρίου και του Γόντικα, που επέφεραν διακοπή της συνεργασίας ανάμεσα στο υπουργείο και την ομοσπονδία, η οποία με τη σειρά της είχε δυσμενείς επιπτώσεις στα κλαδικά ζητήματα. Τουλάχιστον αυτό διακηρύσσουν τα τρία παραιτηθέντα μέλη.

2.2. Καραγιάννης και “Επανάσταση”

Ο δεύτερος λόγος, όπως πάλι διατυπώνεται από τον Κάσμα, είναι συναφής με τον πρώτο: η διακοπή της συνεργασίας της ΔΟΕ με την “Επανάσταση”. Παρότι η διακοπή της συνεργασίας με την “Επανάσταση” θα μπορούσε να θεωρηθεί ως άμεση απόρροια της διακοπής της συνεργασίας με το υπουργείο Παιδείας, έχει ωστόσο και το δικό της ιδιαίτερο ιστορικό.

Έχουμε αναφερθεί, στο πρώτο μέρος, στις επιφυλάξεις που διατύπωσε η “Επανάσταση” για τον Καραγιάννη σχετικά με το ζήτημα της πολιτικής στήριξης.

⁴⁷Βλ. Ελένη Στεργιοπούλου, “Η Ομοσπονδία μας”, *Αυγή*, τεύχ. 1, 1-12-1923, σελ. 2-4.

⁴⁸Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 5.

Παρόλες όμως τις επιφυλάξεις που εκφράστηκαν, μετά από παρέμβαση του Ράικου, συμφωνήθηκε να μετάσχει και αυτός στις περιοδείες. Όμως τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το πέρας των περιοδειών προκλήθηκαν ορισμένες προστριβές. Στο 4ο συνέδριο ο Κάρμας τόνισε ότι “η Επανάστασις δεν έμεινε ευχαριστημένη εκ της περιοδείας του προέδρου της Ομοσπονδίας, έκτοτε δε η δυσπιστία της Επαναστάσεως προς τον Κλάδον και η μη υιοθέτησις ουδενός εκ των αιτημάτων μας⁴⁹.” Ο Καραγιάννης θα αποδεχθεί ότι πράγματι υπάρχει ένταση στις σχέσεις του με την “Επανάσταση” αλλά θα επιμείνει ότι πρόκειται για παρεξήγηση: “Προ ημερών παρουσιασθέντες ενώπιον του κ. υπουργού των Εσωτερικών [Γ. Παπανδρέου] ηκούσαμεν ότι ο αγών μας υπέρ της Επαναστάσεως δεν υπήρξεν ανεπιφύλακτος. Αλλά διατί; Διότι λέγουιν ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας κατά τας περιοδείας του ωμίλησε κατά της Επαναστάσεως. Πότε δε; Το γνωρίζετε όλοι σας. Καθ’ ην στιγμὴν η Επανάστασις διήρχετο την κρισιμωτέραν στιγμὴν του βίου της· καθ’ ην στιγμὴν μετά τον τουφεκισμόν των πρώην πρωθυπουργών του Κράτους ανήσυχον το δημόσιον φρόνημα δεν ηδύνατο να προσανατολισθῆ, πάντες δε εσίγον σιγὴν ιχθύος, ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας χαράσσων τας γραμμάς της εθνικῆς μας πορείας ανελάμβανε δια περιοδειών να δημιουργήσῃ λαϊκὴν συνείδησιν περὶ της υπάρξεως επαναστατικῆς καταστάσεως. Μη λησμονήτε δε ότι μόνον ἐπὶ της συνειδήσεως ταύτης εστηρίχθη ως ἐπὶ βάσεως ασφαλούς η Επανάστασις και μόνον ἐξ αὐτῆς ως ἀπὸ αφετηρίας ωρμήθη εἰς την εθνικὴν της σταδιοδρομίαν⁵⁰.” Ἐτσι ἐβλεπε τη συμβολή του ο Καραγιάννης. Ἀπὸ που προέρχεται λοιπὸν η δυσπιστία; Ο Καραγιάννης θα δώσει τὴ δική του ἐξήγησι: “Ἐνας πρώην προσωρινὸς ἐπιθεωρητὴς και ἤδη μονιμοποιηθεὶς ἀνευ ἐξετάσεων υπέβαλεν αναφορὰν εἰς τον νομάρχην Τρικκάλων, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνέφερον ὅτι ο κ. Καραγιάννης ναι μεν ωμίλησεν υπέρ της Επανάστασεως ἀλλ’ ὄχι ὅπως ηθέλαμεν ημεῖς. Αὐτὴν τὴν αναφορὰν ο νομάρχης Τρικκάλων διεβίβασε προς τὴν Επανάστασιν. Ἀλλὰ διατί ασχολούμεθα με αναφορὰς και δὲν ἐρωτῶμεν τον παριστάμενον ἀντιπρόσωπον Τρικκάλων, ὅστις

⁴⁹Βλ. ὁ.π., τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 2.

⁵⁰ὁ.π., σελ. 7.

παρευρέθη εις την ομιλίαν μου; Και διατί δίδομεν πίστιν εις τας φήμας των τριόδων, εφ' όσον ο επαρχιακός τύπος τόσον ο επαναστατικός όσον και ο μη φιλικώς διακείμενος προς την Επανάστασιν ωμίλησαν με τον ευφημότερον τρόπον περί των αγορεύσεών μου;⁵¹“

Ο Κάμας θα κατηγορήσει επίσης τον Καραγιάννη ότι “προήλθεν εις συμφωνίας με την Επανάστασιν και ανέλαβε απέναντί της υποχρεώσεις, τας οποίας δεν εξεπλήρωσε⁵².” Δεν γνωρίζουμε τι είδους υποχρεώσεις είχε αναλάβει έναντι της “Επανάστασης” ο Καραγιάννης. Πιθανότατα την αμέριστη πολιτική υποστήριξη, την οποία όμως δεν παρείχε πάντα. Με το ακόλουθο σχόλιο στον *Ερμή* ο Καραγιάννης φαίνεται πως προσπαθεί να απαντήσει και σε αυτή την κατηγορία: “Ότε ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας επέστρεψεν από τας περιοδείας τας οποίας ενήργησεν υπέρ της Επαναστάσεως και επρόκειτο να ομιλήση προς τους συναδέλφους Αθηνών καλουμένους εις γενικήν συνέλευσιν, ο κ. Παπανδρέου, υπουργός των Εσωτερικών, εξήτησε να ιδή τον λόγον του. Αφού τον εμελέτησεν, εξήτησεν όπως προστεθή εις αυτόν ίδια παράγραφος εγκρίνουσα και δικαιολογούσα τον τουφεκισμόν των πρώην πρωθυπουργών και λοιπών πολιτικών. Ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας ηρηγήθη το τοιούτον και η συγκέντρωσις των διδασκάλων Αθηνών εματαιώθη⁵³.”

Τέλος ο Καραγιάννης αποδίδει την διακοπή των σχέσεών του με την “Επανάσταση” στη συκοφάντησή του από το Γληνό: “Ο κ. Γληνός είνε ο εμπαιθέστερος των εχθρών μου. Αυτός με διέβαλεν εις την Επανάστασι ότι δεν δύναμαι να γίνω φορέυς της επαναστατικής ιδεολογίας, αυτός με κατασυκοφάντησεν εις την Λέσχην των Φιλελευθέρων ώστε να μου παραγγείλη ο δημοσιογράφος κ. Σπ. Μελάς ότι θα πέσω υπό τα σκάγια του όπλου του, αυτός τέλος εις τας παραμονάς της Γ' Γενικής μας Συνελεύσεως συνεκάλει μέλη του

⁵¹ό.π.

⁵²ό.π., σελ. 2.

⁵³βλ. ό.π., τεύχ. 88, 15-1-1924, σελ. 8.

Εκπαιδευτικού Συμβουλίου εις σύσκεψιν προς εξεύρεσιν τρόπου απομακρύνσεώς μου εκ της Ομοσπονδίας⁵⁴.”

Η διακοπή λοιπόν των σχέσεων της Ομοσπονδίας με την “Επανάσταση” είναι ο δεύτερος λόγος για τον οποίο ο Κάρμας δηλώνει πως παραιτήθηκε και άρα ο δεύτερος λόγος που προκάλεσε το ρήγμα στην ηγεσία αρχικά και κατόπιν στη βάση της ΔΟΕ.

2.3. Καραγιάννης και Ράικος

Ο Καραγιάννης φρόντιζε επιμελώς να εξαιρεί από τις επικριτικές του επιθέσεις τον Χρ. Ράικο. Η στάση του αυτή θα αρχίσει να αλλάζει μετά την παραίτηση των δύο μελών (Κάρμας και Στεργιοπούλου) από το Δ.Σ.. Συγκεκριμένα στα τέλη Αυγούστου ο *Ερμής* θα κάνει την “αυτοκριτική” του διότι “πολλάκις ενόχως εσίγησεν” για τις πράξεις του Ράικου και έτσι χωρίς να πρέπει “ησέβησε προς τας κείμενας διατάξεις του καταστατικού”, αλλά το έκανε με κύριο μέλημα να προφυλάξει την ομοσπονδία⁵⁵. Για ποια πράξη του Ράικου “εσίγησεν” ο *Ερμής*; Γιατί με τη σιωπή του “ησέβησε” στο καταστατικό; Ο *Ερμής* δεν προχωράει περισσότερο. Τα λόγια αυτά ακούγονται βεβαίως ως προειδοποίηση και πράγματι αυτό το ρόλο προσπάθησαν να παίξουν. Όταν γραφτήκαν, τα δύο παραιτηθέντα μέλη του Δ.Σ. είχαν ήδη υποβάλλει τη γνωστή αίτηση στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και το έκτακτο συνέδριο είχε δρομολογηθεί. Το σχόλιο αποτελούσε προειδοποίηση προς τον Ράικο. Από την τακτική του στο συνέδριο θα εξαρτιόταν η περαιτέρω στάση του *Ερμή*.

Η απειλή όπως είδαμε δεν απέδωσε. Ο Ράικος όχι μόνο δεν αποτραβήχτηκε, αλλά ηγήθηκε χωριστού ψηφοδελτίου, γι’ αυτό και ο *Ερμής* επανέρχεται μετά το συνέδριο με ευθεία επίθεση: “Τοιουτοτρόπως εφ’ όσον το Υπουργείον της Παιδείας τον διετήρει απεσπασμένον [τον Ράικο] ήτοι από 5 Νοεμβρίου 1922 μέχρι τέλους Απριλίου 1923 παρ’ εαυτώ και ελάμβανε πλην του μισθού του γραμματέως της

⁵⁴Βλ. ό.π., τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 6.

⁵⁵Βλ. ό.π., τεύχ. 77, 30-7-1923, σελ. 7.

Ομοσπονδίας και τον μισθόν του δημοδιδασκάλου, η Ομοσπονδία ηκολούθει τον ενδεδειγμένον δρόμον εκ των συμφερόντων του κλάδου. Ευθύς όμως ως ο κ. Γοντικας τον απεμάκρυνεν εκ του Υπουργείου και τον υπεχρέωσε να επανέλθη εις την θέσιν του, από τότε η Ομοσπονδία εξετράπη του προορισμού της και ώφειλε να αποκεφαλισθή⁵⁶.” Η κατηγορία είναι πλέον σαφής. Ο Ράικος ήταν γραμματέας της ΔΟΕ και σύμφωνα με το καταστατικό δεν έπρεπε να εργάζεται ως δάσκαλος. Πράγματι, τόσο ο Ράικος όσο και ο Καραγιάννης, είχαν παραιτηθεί από τις θέσεις τους και πληρώνονταν από την Ομοσπονδία. Όταν όμως στις 5 Νοεμβρίου εκδόθηκε το Ν.Δ. για την επαναπρόσληψη όσων δημόσιων υπαλλήλων είχαν απολυθεί στη διάρκεια της διατίας 1920 - 1922, ο Ράικος υπέβαλε τα χαρτιά του και επέστρεψε στην υπηρεσία. Ο ίδιος ο Ράικος υποστήριξε ότι για οικογενειακούς λόγους σκόπευε να παραιτηθεί από γραμματέας της Ομοσπονδίας. Για το λόγο αυτό μόλις εκδόθηκε το Ν.Δ. επέστρεψε στην εκπαίδευση. Όμως την ίδια εποχή η ΔΟΕ συμφώνησε με την “Επανάσταση” για τις περιοδείες. Αποσπάστηκε τότε στο υπουργείο για να μπορέσει να εκπληρώσει τη συμφωνία. “Τέλος”, συνεχίζει ο ίδιος ο Ράικος, “ήρθε η Συνέλευση του Απριλίου [το 3ο συνέδριο] και εγώ είπα προς όλα τα σημεία ότι θα φύγω πλέον. Οι κύριοι αντιπρόσωποι όμως ούτε να ακούσουν καν ήθελαν για απομάκρυνσή μου. Έφτασαν δε μέχρι του σημείου —όπως δεν θα αρνηθή ο κ. Καραγιάννης, Θεοφανόπουλος, Γιαννικόπουλος, Πρόεδρος της Συνελεύσεως, Χισκάκης, επιτροπή τροποποιήσεως του καταστατικού— να μου είπουν ότι είναι διατεθειμένοι να κάμουν το καταστατικό έτσι, που να είμαι και στην Ομοσπονδία γραμματέας, και στην υπηρεσία επίσης, για ν’ αντικρύζω τις οικογενειακές μου ανάγκες. Τούτο όμως δεν εδέχθηκα ως ανήθικο⁵⁷.” Ωστόσο χωρίς να λυθεί το καταστατικό ζήτημα ο Ράικος επανεξελέγη Γραμματέας. Ο Καραγιάννης δεν αντέδρασε τότε πιθανότατα επειδή η συνεργασία του Ράικου του ήταν απαραίτητη για να παραμείνει στην ηγεσία της οργάνωσης. Άλλωστε γνωρίζουμε πως αρκετοί αντιπρόσωποι, στο 3ο συνέδριο, πίεζαν τον Ράικο να

⁵⁶Βλ. ό.π., τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 7.

⁵⁷Βλ. Ράικος Χρ., “Γύρω στη διπλή θέση”, *Αυγή*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 3-4.

διαλύσει τη συνεργασία του με τον Καραγιάννη και να κατέλθει ο ίδιος ως υποψήφιος πρόεδρος. Αναφερόμενος αργότερα στο ζήτημα αυτό, ο Β. Θεοφανόπουλος, μέλος του πρώτου Δ.Σ. της ΔΟΕ, θα υποστηρίξει ότι “οι κομπάρσοι” του βενιζελικού κόμματος διέδιδαν στους αντιπροσώπους ότι τα ζητήματα των δασκάλων θα αντιμετωπιζόνταν ευνοϊκά αν δεν επανεξέλεγαν τον Καραγιάννη στη θέση του προέδρου. Γενικότερα, υποστηρίζει, κατέβαλαν απεγνωσμένες προσπάθειες να μεταβάλλουν την Ομοσπονδία σε κομματική και δεν το κατάφεραν επειδή δεν βρήκαν πρόθυμο για κάτι τέτοιο τον Ράικο⁵⁸. Ο Ράικος, λοιπόν, αρνήθηκε. Έτσι ίσως ερμηνεύεται και το εγκώμιο που του έπλεξε τότε ο Καραγιάννης για τη συμβολή του στη λύση του προβλήματος της διαβάθμισης και τη γενικότερη προσφορά του στον κλάδο: “Η ηθική οντότης ενός ανθρώπου τον οποίον προ ενός έτους εκαλέσατε να γραμματεύση της οργανώσεώς σας ηγέρθη βαρεία και επίσημος, αντιμετώπος της όλης καταστάσεως (...) η μεγαλοπρεπής χειρονομία, την οποία με τόσην υψηλήν μεγαλοφροσύνην διέγραψεν ο κ. Ράικος εν τη όλη πορεία της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, αποτελεί το κατ’ εξοχήν κρίσιμον γεγονός, δια του οποίου το μέγα διδασκαλικόν σύνολον, οριστικώς χειραφετούμενον προλήψεων “παλαιών” και μοιραίων δια τα επαγγελματικά μας συμφέροντα, οριστικώς απολακτίζει το παρελθόν και εύελπι εισέρχεται εις ευοίωνον μέλλον⁵⁹.” Μετά το 4ο συνέδριο, όμως, όταν το ρήγμα είχε επέλθει, ο Καραγιάννης αξιοποιεί έντεχνα την παρατυπία του Ράικου, συνδέοντάς την με το ζήτημα Σωτηρίου: “[Ο Ράικος] ηπείλει ότι θα εγείρει επανάστασιν κατά του κ. τμηματάρχου της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, εάν αι κατ’ αυτού κατηγορίαί του προέδρου της Ομοσπονδίας απεδεικνύοντο αληθείς. Και ότε απεδείχθησαν αληθέσταται, ο κ. Ράικος εσιώπησε. Και δικαίως. Εφ’ όσον ο κ. τμηματάρχης, κύριος οίδε δια τίνων ενεργειών, εκράτει απεσπασμένον τον κ. Ράικον εις το Υπουργείον επί εξάμηνον και τον επιλοδώρει κατ’ αυτόν τον τρόπον με δέκα χιλιάδραχμα, θα ήτο αγνώμων ο κ. Ράικος να στερηθή της ευνοίας του κ.

⁵⁸Βλ. επιστολή Β. Θεοφανόπουλου, *Ερμής*, τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 2-3.

⁵⁹Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 81, 30-9-1923, σελ. 8.

τμηματάρχου κηρύσσων κατ' αυτού επανάστασιν⁶⁰.” Φυσικά στη διαμάχη για την ηγεσία που ξέσπασε στο 4ο συνέδριο η παρατυπία αξιοποιήθηκε κατά κόρον. Μέλη της παράταξης Καραγιάννη κατέθεσαν πρόταση μομφής κατά του Ράικου. Μετά την απολογία του τελευταίου ακολούθησε συζήτηση η οποία κατέληξε στην εξής πρόταση προς τη συνέλευση: “Η συνέλευσις θεωρούσα τας δοθείσας εξηγήσεις υπό του κ. Ράικου ως επαρκείς απαλλάσσει αυτόν πάσης ευθύνης ουσιαστικής επί του ζητήματος της διπλής θέσεως και παραβάσεως του καταστατικού.” Ακολούθησε μυστική ψηφοφορία και η πρόταση απορίφθηκε με 107 ψήφους υπέρ, 121 κατά και ένα λευκό. Μετά την απόρριψη της πρότασης που ισοδυναμούσε με μομφή ο Ράικος δήλωσε ότι “είναι υποχρεωμένος να αποχωρήση μη δυνάμενος να προσφέρη εις το εξής τας υπηρεσίας του προς την Ομοσπονδιάν⁶¹.” Η αποδοχή της μομφής κατά του Ράικου δημιούργησε σοβαρότατο πρόβλημα στην παράταξή του, όμως ορισμένα μέλη της θα επανέλθουν την επομένη ζητώντας από τη Συνέλευση να αποφανθεί εάν θεωρεί την πράξη του Ράικου “κατάχρηση” ή απλή “παρατυπία”. Η Συνέλευση θα αποφανθεί ότι η πράξη του συνιστά απλή παρατυπία και έτσι ο Ράικος επανήλθε στις εργασίες του συνεδρίου και συμμετείχε, όπως είδαμε, με δικό του ψηφοδέλτιο στις αρχαιρεσίες. Το γεγονός ότι ο Ράικος ενώ είχε παραιτηθεί από γραμματέας στα τέλη Ιουνίου, επικαλούμενος οικογενειακούς λόγους, τρεις μήνες αργότερα έθετε υποψηφιότητα για πρόεδρος, οδηγεί τον αντιπρόσωπο Φθιώτιδας Γ. Παπαθανασίου να γράφει ότι “ο κ. Ράικος παρητείτο ουχί δι' οικογενειακούς λόγους, αλλά δια να θέση την βαθυτέραν όψιν ευρυτάτης σκηνοθεσίας ανατροπής του προέδρου της Ομοσπονδίας γενόμενος αυτός μεν το κυριώτερον όργανον του Κέντρου [υπουργείου Παιδείας], οι δε κ. Κάρμας και δεσποινίς Στεργιοπούλου τα δευτερεύοντα⁶².”

⁶⁰Βλ. ό.π., τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 7.

⁶¹Βλ. ό.π., τεύχ. 85, 30-11-1923, σελ. 2-3.

⁶²Βλ. “Παρατηρήσεις ενός αντιπροσώπου παρά τη Δ' Γενική Συνελεύσει της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, ό.π., σελ. 6-8. Ο Ράικος δε φαίνεται να πείθει απαντώντας ότι δέχτηκε με την

2.4. Καραγιάννης και γλώσσα

Σύμφωνα όμως με τον Κάριμα υπάρχει κι ένας τελευταίος λόγος που τον οδήγησε στην παραίτηση, μία τελευταία αιτία δηλαδή που προκάλεσε το ρήγμα στην ηγεσία της ΔΟΕ: “Ο πόλεμος τον οποίον διεξήγαγε η Ομοσπονδία κατά των αποφάσεων του Γ΄ Συνεδρίου”. Εδώ τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα. Ποιες συγκεκριμένα αποφάσεις του 3ου συνεδρίου καταπολεμήθηκαν; Την απάντηση θα αφήσει να διαφανεί η ΕΛ. Στεργιοπούλου στον δικό της απολογισμό στο 4ο συνέδριο: “Επειδή όμως τα σχόλια επί της παραιτήσεώς μου ευρήκαν μεγάλο έδαφος σχετίσαντα ταύτην με το γλωσσικόν ζήτημα, δηλώ με τύψιν συνειδήσεως ότι το Συμβούλιον όπως φαίνεται και από τα πρακτικά και από τας ενεργείας μας ελάχιστα, παράκαιρα και μόνον τυπικά εφρόντισε δια το γλωσσικόν ζήτημα και εκφράζω την πεποίθησιν ότι τόσον αι επί του γλωσσικού ζητήματος όσον και αι επί των άλλων ζητημάτων εντολαί της γ΄ γενικής μας συνελεύσεως θα είχον πολύ ευνοϊκότεραν λύσιν, αν αι μεταξύ Κέντρου και Ομοσπονδίας σχέσεις ήταν διαφορετικάί⁶³.” Η τοποθέτηση της Στεργιοπούλου ήταν σαφής. Η απόφαση του 3ου συνεδρίου που στη συνέχεια πολεμήθηκε από τον Καραγιάννη ήταν η απόφαση για την υποστήριξη της γλωσσικής μεταρρύθμισης.

Πραγματικά, στο 3ο συνέδριο, τέθηκε όπως είδαμε για πρώτη φορά το γλωσσικό ζήτημα. Ακριβέστερα αποτέλεσε το πιο βασικό ζήτημα που απασχόλησε το συνέδριο. Ο κεντρικός του χαρακτήρας διακρίνεται και στην εξαιρετικά μεγάλη χρονική διάρκεια που αφιερώθηκε για τη συζήτησή του: το απόγευμα της Τρίτης 17, ολόκληρη η Τετάρτη 18 και ολόκληρη η Πέμπτη 19 Απριλίου 1923. Οι συνεδριάσεις αυτές χαρακτηρίστηκαν από ένταση και οξείες αντιπαραθέσεις. Ιδιαίτερος κατά την απογευματινή συνεδρίαση της Τρίτης δημιουργήθηκαν αντεγκλήσεις και επεισόδια κυρίως ανάμεσα σε μη αντιπροσώπους (επιστημόνες, δημοσιογράφους, κλπ.) που, λόγω του ανοιχτού χαρακτήρα της συνέλευσης, συμμετείχαν στη

προϋπόθεση ότι θα “διορθωνόταν το καταστατικό, ώστε να μη μένη στην Αθήνα υποχρεωτικώς”, βλ. Χρ. Ράικος, “Χάριν της Αλήθειας”, *Αυγή*, τεύχ. 3, 15-12-1923, σελ. 3-4.

⁶³Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 5.

οιζήτηση. Επεισόδιο δημιουργήθηκε και ανάμεσα στον Γληνό και τον Καραγιάννη όταν ο πρώτος επέκρινε τις γλωσσικές θέσεις του δεύτερου. Οξύ επεισόδιο υπήρξε επίσης, την επόμενη μέρα, ανάμεσα στον Χατζιδάκι και τον Γληνό. Από τους δασκάλους-αντιπρόσωπους που μίλησαν οι περισσότεροι τάχθηκαν υπέρ της δημοτικής. Συγκεκριμένα δεκαπέντε τάχθηκαν υπέρ της δημοτικής και δύο υπέρ της καθαρεύουσας⁶⁴. Ο Αντ. Καραγιάννης τάχθηκε υπέρ ενός σταδιακού περάσματος από τη “συνήθη”, όπως ονόμασε τη δημοτική, στην καθαρεύουσα: “Έχω λοιπόν την γνώμην ότι τα βιβλία της α΄ και β΄ τάξεως πρέπει να συγγράφονται εις την συνήθη γλώσσαν. Τα της γ΄ και δ΄ τάξεως επίσης εις την συνήθη με την διαφοράν όπως οι εν αυτοίς απαντώντες τύποι μορφωμένων ανθρώπων μεταχειρίζονται τον καθαρεύοντα λόγον και τέλος τα της ε΄ και στ΄ εις την καθαρεύουσαν με την παρατήρησιν όπως οι εν αυτώ απαντώντες λαϊκοί τύποι μεταχειρίζονται την καθομιλουμένην⁶⁵.” Στην ψηφοφορία που ακολούθησε τριανταδύο αντιπρόσωποι ψήφισαν υπέρ της δημοτικής και δεκατέσσερις υπέρ της καθαρεύουσας. Έτσι η τελική απόφαση του 3ου συνεδρίου για τη γλώσσα ήταν η εξής: “Να εισαχθή εις

⁶⁴Υπέρ της δημοτικής τάχθηκαν οι: Αρ. Ράλλης, Δημ. Κουτσούμπελας (Χαλκιδικής), Δημ. Χαρτουλάρης (Χίος), Γ. Κριμιτσάς (Καβάλλας), Γ. Μακρής (Κιλκίς), Μιχ. Φλέσσας (Αργολίδος), Θ. Ράπτης (Κορινθίας), Κ. Χονδρομήτρος (Τρικάλων), Π. Παρλαβάντζας (Γενιτσών), Παν. Παυλός (Ολυμπίας), Σ. Σακελλαρόπουλος (Πατρών), Φ. Ζυγούρης (Ανασελίτσης), Μιλτ. Χισκάκης (Ηρακλείου), Χρυσός Καραγκούνης (Καστοριάς) και Γ. Δαφέρμος (Ρεθύμνου). Υπέρ της καθαρεύουσας οι: Τρύφων Παπαθανασίου και Αναστ. Δεληγεώργης (Καρυστίας). Όμως και αυτοί οι δυο τάσσονταν περισσότερο υπέρ μιας απλής καθαρεύουσας. Συγκεκριμένα ο πρώτος υποστήριζε την “καθομιλουμένη” για τις δυο πρώτες τάξεις και προσδευτικά μια ομαλή καθαρεύουσα για τις επόμενες. Ο δεύτερος πάλι ήταν υπέρ της παράλληλης διδασκαλίας δημοτικής και καθαρεύουσας.

⁶⁵Βλ. “Το γ΄ Διδασκαλικόν συνέδριον”, *Ερμής*, τεύχ. 73, ειδική έκδοση, 30-5-1923, σελ. 1-8 και “Το γ΄ Διδασκαλικόν συνέδριον”, *ό.π.*, τεύχ. 75, 30-6-1923, σελ. 2-8.

πάσας τας τάξεις του δημοτικού σχολείου η δημοτική γλώσσα απηλλαγμένη ιδιοματισμών και νεοπλάστων λέξεων⁶⁶.”

Η απόφαση αυτή σηματοδοτεί την προσχώρηση του δασκαλικού κόσμου στη δημοτική. Ο Δελμούζος αναφερόμενος σ’ αυτή θα τονίσει: “Ενώ η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση είταν δώ και λίγα χρόνια πόθος λίγων ανθρώπων, τώρα μόνο και μόνο με τη δύναμη των πραγμάτων και ιδίως με τη σύγκριση έγινε απαίτηση ενός ολόκληρου δασκαλικού κόσμου. Και ο δασκαλικός μάλιστα κόσμος στη γενική συνέλευση των αντιπροσώπων του ζήτησε να φύγη εντελώς από το δημοτικό σχολείο η καθαρεύουσα, προχωρώντας έτσι πιο πέρα ακόμα από τη μεταρρύθμιση του 17-20, όπου είχε αποφασιστή στα δύο τελευταία χρόνια να διδάσκεται παράλληλα με τη δημοτική και η καθαρεύουσα⁶⁷.”

Η απόφαση του συνεδρίου ήταν πράγματι σαφέστατη. Ο Καραγιάννης όμως θα προσπαθήσει να δώσει μια δική του ερμηνεία: “Το πνεύμα της αποφάσεως είναι: Ν’ απλοποιηθή η γλώσσα εις το δημοτικόν σχολείον. Τώρα, ποίαν ακριβώς μορφήν θα λάβη· ποίος θα είναι ο τύπος των λογίων λέξεων· ποία η βαθμιαία σύνθεσις αυτής και τα τοιαύτα, το Συνέδριον δεν συνεζήτησε, διότι ούτε το χρόνον είχε ούτε τα μέσα”. Και παρακάτω: “Η διαφορά των αντιλήψεων του Ερμού προς τας των δημοτικιστών δεν αναφέρεται κυρίως εις το γλωσσικόν, αλλά εις το παιδαγωγικόν. (...) Ότι η γλώσσα των αναγνωστικών οφείλει να απλοποιηθή, τούτο το θέτομεν ως προϋπόθεσιν πάσης προοδευτικής μεταρρυθμίσεως. Εκείνο επομένως που μας χωρίζει από τους δημοτικιστάς είναι η θεμελιώδης αρχή των να εκχυδαΐζουν την γλώσσαν και τους χαρακτήρας⁶⁸.”

⁶⁶Βλ. σχόλιο, *ό.π.*, τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 7. Ψηφίστηκαν επίσης οι εξής θέσεις που αφορούν τον τύπο και τον χαρακτήρα του σχολείου: Να γενικευτεί η εξαετής φοίτηση· Όλα τα δημοτικά να είναι μικτά· Ο χαρακτήρας του σχολείου να παραμείνει ανθρωπιστικός αλλά να ενταθεί η πρακτική κατεύθυνση, βλ. “Περίληψη πρακτικών του δασκαλικού συνεδρίου”, *Ερμής*, τεύχ. 75, 30-6-1923, σελ. 2-8.

⁶⁷Βλ. “Μια συνέντευξη με τον κ. Δελμούζο”, *Αυγή*, τεύχ. 3, 15-12-1923, σελ. 2-3.

⁶⁸Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 7.

Ενάμισι μήνα μετά το 3ο συνέδριο, στα τέλη Μαΐου του 1923, με πρωτοσέλιδο στον *Ερμή* ο Καραγιάννης θα κηρύξει για πρώτη φορά ανοιχτά και απόλυτα τον πόλεμο στη δημοτική γλώσσα. Τη χαρακτηρίζει “λύμη”, δηλαδή όλεθρο, και “αίρεση” η οποία “απέστρεψε την προσοχήν πολλών προοδευτικών στοιχείων του κλάδου από τα κύρια των έργα της μελέτης και διδασκαλίας” και ευνόησε “αντί επιστήμης πίστιν, αντί τέχνης θρησκείαν, αντί ασκήσεως ιδεώδες, αντί επαγγελματικού αγώνος χαλάρωσιν”. Καλεί λοιπόν τους δασκάλους να “αποδείξουν εις τον ελληνικόν λαόν ότι η εμφανισθείσα λύμη δεν είνε δυνατόν να προσβάλη την επαγγελματικήν υγείαν των⁶⁹.” Ταυτόχρονα θα αμφισβητήσει ανοιχτά την απόφαση του 3ου συνεδρίου υποστηρίζοντας ότι πολλοί από τους αντιπροσώπους δεν μετέφεραν τη γνώμη του συλλόγου τους για το ζήτημα αυτό αλλά ψήφισαν με βάση την προσωπική τους γνώμη. Ζητάει λοιπόν από τους συλλόγους να στείλουν τα πρακτικά με την πραγματική τους θέση διότι “είναι κατ’ εξοχήν επικίνδυνον να διατελή ολόκληρος ο κλάδος υπό μίαν κατάστασιν, ήτις δεν ανταποκρίνεται προς τα πράγματα⁷⁰.” Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η επιστολή του Γεώργ. Παπαθανασίου, αντιπροσώπου Λαμίας ο οποίος υποστηρίζει ότι από τους 46 αντιπροσώπους ούτε 10 δεν ψήφισαν σύμφωνα με τις εντολές του συλλόγου τους⁷¹.

Στα δημοσιεύματα αυτά φαίνεται πως υπήρξαν έντονες αντιδράσεις από πολλούς τοπικούς συλλόγους. Ο *Ερμής* δημοσιεύει μόνο μία από αυτές, αυτή του συλλόγου Καβάλλας, όχι φυσικά για να καταγράψει την αντίθετη άποψη αλλά για να την αποδώσει σε προσωπικά κίνητρα. Ο γραμματέας του συλλόγου αυτού ήταν ο Λ. Μαρούλης, ο οποίος, θα γράψει ο Καραγιάννης, ζήτησε από την ομοσπονδία να

⁶⁹Βλ. “Η λύμη”, *ό.π.*, τεύχ. 73, 30-5-1923, σελ. 1.

⁷⁰Βλ. *ό.π.*, σελ. 8.

⁷¹Βλ. Επιστολή Γεώργ. Παπαθανασίου, *ό.π.*, τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 4-5. Επίσης την επιστολή του Χαρ. Χατζηθάνου ο οποίος επιτίθεται συγκεκριμένα εναντίον του αντιπροσώπου Γενιτσών βλ. *ό.π.*, τεύχ. 73, 30-5-1923, σελ. 6. Πρβλ. με την απάντηση του αντιπροσώπου Γενιτσών Π. Παρλαβάντζα βλ. *ό.π.*, τεύχ. 75, 30-6-1923, σελ. 8. Επίσης ανταπάντηση του Χατζηθάνου, *ό.π.*, τεύχ. 77, 30-7-1923, σελ. 5-6.

μεσολάβησει ώστε να μετατεθεί στην Αθήνα. Η μη εξυπηρέτησή του ήταν, πάντα κατά τον Καραγιάννη, η αιτία της διαμαρτυρίας του συλλόγου⁷².

Την ίδια εποχή ο Ράικος παραιτείται επικαλούμενος οικογενειακούς λόγους. Δεν αποκλείεται όμως η παραίτησή του να έχει σχέση με την αγεφύρωτη πλέον διάσταση απόψεων για το γλωσσικό μεταξύ του ίδιου και του Καραγιάννη, μετά την δημοσίευση του επίμαχου κειμένου. Αυτή η ερμηνεία ενισχύεται από το γεγονός ότι η ομάδα του Ράικου αντέδρασε έντονα στο δημοσίευμα και για πρώτη φορά βάλλει ευθέως κατά του Καραγιάννη και ζητάει την απομάκρυνσή του από την προεδρία της ΔΟΕ. Από επιστολή στον *Ερμή* μαθαίνουμε ότι η ομάδα Ράικου δημοσίευσε σχετικό κείμενο στην εφ. *Σημαία* την οποία στη συνέχεια διένειμε στους συλλόγους: “Μπορούσαν οι συνάδελφοι να αντικρούσουν το άρθρο, όπως ήθελαν και είχαν υποχρέωση, μα όχι και να αποδοκιμάσουν πρόσωπα και αξιώματα και να σκορπίσουν στους συλλόγους τη ‘Σημαία’ για να φανερωθή η άτσαλη ενέργειά τους⁷³.” Παρόμοια: “Ας μην απορώμεν, κύριοι, δια την διαγωγήν πέντε δέκα ανθρώπων, οι οποίοι υπό το πρόσχημα της γλωσσικής των ιδεολογίας, αν έχουν τοιαύτην, ετόλμησαν να αποκηρύξουν ίνδαλμα πάσης διδασκαλικής ψυχής τον Καραγιάννην και τον Ερμήν του, το όργανον αυτό της εξυπηρητήσεως των σκοπών μας⁷⁴.”

Στο τέλος του Ιουλίου ο *Ερμής* δημοσιεύει “έκκληση” προς τον αρχηγό της “Επανάστασης” στην οποία διατυπώνει με καθαρότητα τη θέση του για το γλωσσικό: “Οι φιλόπονοι, οι συνετοί, οι επαΐοντες των διδασκάλων ζητούν μόνον απλοποίησιν της γλώσσης των αναγνωστικών ανάλογον προς την αντιληπτικήν βαθμίδα της τάξεως, ζητούν γλώσσαν εξελισσομένη βαθμηδόν από της μητρικής προς την γλώσσαν των Νομοθετικών Διαταγμάτων σας και ουχί γλώσσαν

⁷²Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 6.

⁷³ Βλ. Παν. Παυλίδης, “Ιδεολογία και Ομοσπονδία”, *ό.π.*, τεύχ. 77, 30-6-1923, σελ. 2.

⁷⁴Βλ. Επιστολή Ιω. Τουρνά, *ό.π.*

παρεφθαρμένην⁷⁵.” Είναι η εποχή που ο Κάρμας και η Στεργιοπούλου υποβάλλουν και αυτοί την παραίτησή τους.

Το γλωσσικό ζήτημα αποτέλεσε επίσης το θέμα για το οποίο κατ’ εξοχήν κριθίθηκε ο Καραγιάννης στο 4ο συνέδριο (παράλληλα με τη στάση του έναντι του Σωτηρίου, του υπουργείου και της “Επανάστασης”). Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση του αντιπροσώπου Δ. Νάκου (Καβάλλας), ο οποίος τόνισε πως ενώ αρχικά ο σύλλογός του τάχθηκε υπέρ του Καραγιάννη, όταν αυτός χαρακτήρισε την δημοτική γλώσσα “λύμη”, ο σύλλογος άλλαξε ριζικά στάση⁷⁶. Οι επιθέσεις αυτές θα αναγκάσουν τον Καραγιάννη να απολογηθεί ειδικά για το συγκεκριμένο άρθρο όπου θα τονίσει πως “το σχετικόν άρθρον ομιλεί περί της όλης ιδεολογίας του δημοτικισμού, μέσα εις την οποίαν η απλοποίησις της γλώσσης δεν είνε, ειμή εν απλούν μέσον. Αλλά περί του μέσου τούτου ουδείς λόγος γίνεται εις το κατηγορούμενον άρθρον. Εν αυτώ ομιλώ περί της πίστεως, της θρησκείας, του ιδεώδους, της αρχής της χαλαρώσεως, του σαμφασονισμού και του φανατισμού των δημοτικιστών, στοιχεία τα οποία αποτελούν τη ιδεολογίαν των, ήτις ως τοιαύτη είνε μοιραία δια τα συμφέροντα του λαϊκού σχολείου⁷⁷.”

Τρεις αιτίες, λοιπόν, προκάλεσαν το ρήγμα στη ΔΟΕ. Πράγματι, κάθε ένας έχει, όπως είδαμε, το ιστορικό του, τα γεγονότα που τον τροφοδότησαν και τις εκατέρωθεν ενέργειες που τον κατέστησαν αιτία πόλωσης. Από την αναλυτική παρουσίασή τους έγινε ωστόσο φανερό ότι η κυριότερη από τις τρεις αιτίες ήταν το γλωσσικό ζήτημα — ακόμα περισσότερο, οι άλλες δύο αιτίες αποτελούσαν ουσιαστικά πτυχές της αντιπαράθεσης για τη γλώσσα. Κατ’ αρχήν η αντιπαράθεση του Καραγιάννη με τον Σωτηρίου. Φαινομενικά άρχισε ως μια προσπάθεια να προωθηθεί το αίτημα για “αυτοδιοίκηση του κλάδου”. Το αίτημα αυτό είχε τεθεί ήδη από το 1ο συνέδριο. Το περιεχόμενό του αφορούσε κυρίως το θεσμό των

⁷⁵Βλ. “Εκκλησις προς τον κ. αρχηγό της Επαναστάσεως και τη Σην Κυβέρνηση”, ό.π., σελ. 4-5.

⁷⁶Βλ. ό.π., τεύχ. 86, 15-12-1923, σελ. 2-3.

⁷⁷Βλ. ό.π., τεύχ. 84, 15-11-1923, σελ. 6.

επιθεωρητών. Η ΔΟΕ ζητούσε να απαλειφθεί από τα σχετικά νομικά κείμενα και οι τελευταίες διατάξεις που παρείχαν τη δυνατότητα στους καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης να γίνονται επιθεωρητές της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Το αίτημα ονομάστηκε “αυτοδιοίκηση” ως αντίστιξη στην ετεροδιοίκηση που συνιστούσαν οι καθηγητές-επιθεωρητές. Εκτός από τους επιθεωρητές το αίτημα αναφερόταν γενικολόγα στην ανάγκη να αποδοθούν σταδιακά και οι άλλες διευθυντικές θέσεις του υπουργείου Παιδείας σε άτομα προερχόμενα από το δασκαλικό κόσμο. Όμως αυτή η συνιστώσα ήταν μάλλον ένα είδος μακροπρόθεσμου στόχου, ο οποίος εξέφραζε περισσότερο το επιθυμητό παρά το εφικτό. Ίσως γι’ αυτό δεν προβλήθηκε ούτε στο ελάχιστο κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από την αντιβενιζελική παράταξη. Το αίτημα ενεργοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Καραγιάννη αμέσως μόλις οι ηγέτες του δημοτικισμού άρχισαν να δραστηριοποιούνται για να επαναλάβουν το πείραμα του 1917. Ο Καραγιάννης γνώριζε πως για να υλοποιήσουν το πρόγραμμά τους οι δημοτικιστές θα προσπαθούσαν, όπως και το 1917, να καταλάβουν τις καίριες θέσεις του υπουργείου Παιδείας. Δεν μπορούσε όμως να αντιπαρατεθεί ευθέως με τους παραδοσιακούς ηγέτες Γληνό, Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη. Για πολλούς λόγους. Πρώτο, γιατί το κύρος των τελευταίων δεν του το επέτρεπε. Δεύτερο, γιατί οι θέσεις που καταλάμβαναν (Ανώτερων Εποπτιών ή Εκπαιδευτικών Συμβούλων) δεν αφορούσαν άμεσα τη διοίκηση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τρίτο, γιατί θα υπήρχαν έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό της ΔΟΕ. Επέλεξε, λοιπόν, τον πιο αδύναμο κρίκο. Τον Κ. Σωτηρίου, ο οποίος ήταν νέος, σχετικά άγνωστος στο πλατύ κοινό και συνεπώς περισσότερο ευάλωτος. Ο Σωτηρίου επίσης προοριζόταν για τη θέση του τμηματάρχη Δημοτικής Εκπαίδευσης, η οποία ήταν η πλησιέστερη διοικητική θέση στους δασκάλους, η αμέσως επόμενη από τη θέση του επιθεωρητή. Το αίτημα, λοιπόν, να αποδοθεί και αυτή η θέση σε άτομο προερχόμενο από τον δασκαλικό κόσμο, φαινόταν ως το λογικό επόμενο βήμα και εντασσόταν ομαλά στον στόχο για “αυτοδιοίκηση”. Έτσι, κάτω από τον μανδύα του αγώνα για “αυτοδιοίκηση” ο Καραγιάννης έδινε έναν αγώνα ενάντια στη γλωσσοεκπαιδευτική

μεταφρονηση. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι για να χτυπηθεί ο Σωτηρίου επιστρατεύθηκε κατ' επανάληψη ο συντηρητικός παιδαγωγός Π. Π. Οικονόμου, τον οποίο το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο απόλυσε την ίδια εποχή (αρχές του 1923) από τη θέση του Διευθυντή Διδασκαλείου Θηλέων Πειραιώς⁷⁸. Παρόμοια, όπως είδαμε, η διανομευία της “Επανάστασης” προς τον Καραγιάννη αποδίδεται από τον ίδιο στην σικοφάντησή του από τον Γληνό. “Ο κ. Γληνός”, είπε ο Καραγιάννης, “με διέβαλεν εις την Επανάστασι ότι δεν δύναμαι να γίνω φορέυς της επαναστατικής ιδεολογίας”. Ποια πτυχή όμως της ιδεολογίας του Καραγιάννη ενδιέφερε τον Γληνό αν όχι η εκπαιδευτική του ιδεολογία; Και επαναστατική εκπαιδευτική ιδεολογία στο μεσοπόλεμο μία ήταν: ο δημοτικισμός. Η διαμάχη τέλος του Καραγιάννη με τον Ράικο δε γινόταν αποκλειστικά για την εξουσία, την οποία άλλωστε για δύο χρόνια βρήκαν τρόπο να την κατανέμουν μεταξύ τους. Μετά το 4ο συνέδριο που η μεταξύ τους διαμάχη εκδηλώθηκε απροκάλυπτα ο Καραγιάννης θα συνδέει συνεχώς τη δράση του Ράικου με αυτή του Σωτηρίου: “...δυνάμεθα να ισχυρισθώμεν ότι τόσον η δεσποινίς Στεργιοπούλου όσον και ο κ. Κάρμας είχαν υποδειχθή [σ.σ. ως μέλη του Δ.Σ.] παρά του κ. τμηματάρχου της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, ως όργανον δε της τοιαύτης υποδειξεως εχρησίμευσεν ο κ. Ράικος⁷⁹.” Ο Καραγιάννης δεν είχε άδικο, μόνο που παρουσιάζει τη συνεργασία Ράικου και Σωτηρίου ως μια συνομωσία εναντίον του, ανθρώπων που κινούνται από ποταπά ελατήρια. Όμως το ζήτημα που συσπείρωνε τον Ράικο με τον Σωτηρίου (και φυσικά όχι μόνο αυτούς) ήταν σαφέστατα το γλωσσικό ζήτημα. Και αυτό θα φανεί περισσότερο καθαρά στη συνέχεια τόσο με την έκδοση του περιοδικού *Αυγή*

⁷⁸ Δημοσιεύτηκαν τα ακόλουθα τρία κείμενα του Π. Π. Οικονόμου που στόχευαν ευθέως στον Σωτηρίου: “Ο τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 65, 15-1-1923, σελ. 6-7. “Η σχέσις παιδαγωγικών και διδασκάλων”, *ό.π.*, τεύχ. 67, 15-2-1923, σελ. 3-4. “Αναμνήσεις εκ τής φανυλοδιοικούμενης δημόσιας Εκπαιδεύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 70, 15-4-1923, σελ. 4-5 και *ό.π.*, τεύχ. 71, 30-4-1923, σελ. 3-6. Από την άλλη με σχόλιό του ο *Ερμής* θα διαμαρτυρηθεί για την απόλυση του Π. Π. Οικονόμου, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 69, 30-3-1923, σελ. 8.

⁷⁹ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 7.

όσο και με τη στάση των δύο δασκαλικών παρατάξεων στην επιστροφή των παιδαγωγών

3. Το περιοδικό *Αυγή*

Στις 1 Δεκεμβρίου 1923 ο Χρ. Ράικος και η Ελ. Στεργιοπούλου, θα εκδώσουν το περιοδικό *Αυγή*⁸⁰. Φυσικά η στιγμή δεν ήταν τυχαία. Όπως είδαμε δύο μήνες πριν, στο 4ο συνέδριο, η παράταξη του Ράικου ηττήθηκε. Επειδή το εκλογικό σύστημα ήταν πλειοψηφικό το νέο Δ.Σ. της ΔΟΕ στελεχώθηκε αποκλειστικά από άτομα της παράταξης του Αντ. Καραγιάννη. Όπως είδαμε επίσης η ομάδα του Ράικου προκάλεσε κρίση με σκοπό να παραμερίσει τον Καραγιάννη και να ελέγξει την ομοσπονδία. Φυσικά ο έλεγχος της οργάνωσης δεν ήταν αυτοσκοπός. Στόχος ήταν η διάδοση των δημοτικιστικών ιδεών και η στήριξη της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ήδη από το 3ο συνέδριο οι δημοτικιστές πίεζαν τον Ράικο να υποβάλλει υποψηφιότητα για πρόεδρος ώστε να είναι συνεπείς στις ιδεολογικές τους αρχές: “Αγαπητέ Χρίστο, αν έχετε χαρακτήρα, πρέπει ν’ αποκηρύξετε τον κ. αυτό [τον Καραγιάννη] που έχει την αναίδιαν να μας νομίζει τόσο βλάκες ώστε να μπορεί να μας βρίζει τόσο αδιάντροπα κι ασύστολα. Μάθε ότι εγκληματίσες κατά της ιδέας μας που δε δέχτηκες να σε προτεινόμε πρόεδρο για νάμαστε συνεποί στις αρχές μας⁸¹.” Ο Ράικος αρνήθηκε τότε, πιθανότατα επειδή πίστευε ότι η συνεργασία με τον Καραγιάννη ήταν δυνατόν να συνεχιστεί. Οι εξελίξεις όπως

⁸⁰Την έκδοση της *Αυγής*, ο *Ερμής* υποδέχεται με το ακόλουθο σχόλιο: “Τα αποδοκιμασθέντα παρά του κλάδου μέλη του τέως Διοικητικού Συμβουλίου της Ομοσπονδίας μας εξακολουθούν να ασχημονούν μοιράζοντα βρωμερές φυλλάδες. Ο ‘Ερμής’ θεωρών την φυλήν των σικοφαντών και κακοπίστων αναξίαν και εμπτυσμού δεν θα τα ακολουθήση εις τον απονενομημένον κατήφορο, που επήραν”, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 85, 30-11-1923, σελ. 6-8. Η *Αυγή* θα εκδοθεί για δυο χρονιές. Την πρώτη χρονιά θα εκδίδεται ανά δεκαπενθήμερο εκδίδοντας συνολικά 24 οχτασέλιδα τεύχη. Την δεύτερη χρονιά θα καταστεί ουσιαστικά μηνιαία εκδίδοντας οχτώ δεκαεξασέλιδα (διπλά) τεύχη και τρία κανονικά. Θα αναστείλει την έκδοσή της τον Σεπτέμβριο του 1925.

⁸¹Βλ. την επιστολή του Γ. Κριμιτσά *ό.π.*, τεύχ. 74, 15-6-1923, σελ. 6. Την επιστολή δημοσίευσε ο *Ερμής* για να στηρίξει την κατηγορία για μηχανορραφίες εναντίον του. Τη γνησιότητα της επιβεβαιώνουν τα σχόλια στο *ό.π.*, τεύχ. 77, 30-6-1923, σελ. 4 και *ό.π.*, τεύχ. 77, 30-7-1923, σελ. 7 και κυρίως η επιστολή-απάντηση του Γ. Κριμιτσά, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 81, 30-9-1923, σελ. 2.

είδαμε τον διέψευσαν. Η διαμάχη εντάθηκε, η ομάδα Ράικου επέλεξε την κρίση, προκάλεσε το 4ο συνέδριο, χωρίς παρ' όλα αυτά να καταφέρει να ελέγξει την ομοσπονδία. Ήταν, λοιπόν, αναμενόμενο από τη στιγμή που απέτυχαν να πάρουν στα χέρια τους τη διοίκηση να προσπαθήσουν να διαδώσουν τις ιδέες τους και να αντιπαρατεθούν στις επιθέσεις που δέχονταν από τον *Ερμή* και την ηγεσία της ΔΟΕ με ένα άλλο έντυπο. Έτσι θα γεννηθεί η *Αυγή*⁸². Το πρόγραμμα του νέου περιοδικού που δημοσιεύεται στην πρώτη σελίδα του πρώτου τεύχους δεν αφήνει αμφιβολίες για τις στοχεύσεις του:

“Όλοι σήμερα ομολογούν ότι η Παιδεία μας σ’ όλες τις βαθμίδες βρίσκεται ακόμη σε πολύ κακή κατάσταση. και η κακομοιριά της είναι ολοφάνερη στη δημοτική εκπαίδευση, στη μοναδική τροφή του λαού μας.

Χρόνια τώρα από πολλές μεριές, αλλού νωρίτερα, αλλού αργότερα, αλλού βαθύτερα και επαναστατικώτερα, αλλού μαλακώτερα ξύπνησε η αντίδραση, για τη θεραπεία του κακού, για την εκπαιδευτική αναγέννηση.

Γι’ αυτή την κατάσταση του Δημοτικού Σχολείου το βαθύτερο πόνο έπρεπε πρώτα από όλους να είχε αισθανθή η διδασκαλική ψυχή, και αυτή πρώτη έπρεπε να έχει επαναστατήσει για να γίνει έτσι ο δάσκαλος ο φορέας της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως.

Δυστυχώς όμως —είναι μια αλήθεια που πρέπει να έχουμε το θάρρος και την ειλικρίνεια να την αναγνωρίσωμε— η δασκαλική ψυχή άργησε να ξυπνήσει, άργησε να σπάσει τις βαριές αλυσίδες, που κρατούσαν και αυτήν και το λαό μας

⁸²Στην ίδια κατεύθυνση επανακυκλοφόρησε την Κυριακή 30 Μαρτίου 1924 —μετά διακοπή δύο ετών— ο *Διδασκαλικός Αγών* του Αρ. Ράλλη. Γνωρίζουμε ότι ένα δεύτερο τεύχος του κυκλοφόρησε 20 μέρες αργότερα, στις 20 Μαΐου. Δεν γνωρίζουμε αν συνεχίστηκε η έκδοσή του. Το βάρος πάντως της αντιπαραθέσης, αν κρίνουμε από τα απαντητικά σχόλια του *Ερμή* και από τα σχόλια της *Εργασίας*, το σήκωσε σχεδόν αποκλειστικά η *Αυγή*. Η πληροφορία για την επανέκδοση του *Διδασκαλικού Αγώνα* προέρχεται από την *Αυγή*, βλ. *Αυγή*, τεύχ. 9, 1-4-1924, σελ. 8. Μέσα στο σχολικό έτος 1923-24 θα κυκλοφορήσουν επίσης δύο ακόμα επαρχιακά δασκαλικά περιοδικά: το “Φως” στο Ηράκλειο της Κρήτης και τα “Νιάτα” στη Σύρο.

σπλάβο σ' ένα εκπαιδευτικό Ιδανικό ψεύτικο στην ουσία του, και ψεύτικο ακόμη περισσότερο από τις χίλιες δύο προλήψεις, με τις οποίες το έτρεφαν.

Να λοιπόν ο απώτερος, ο βαθύτερος σκοπός μας.

Να διαφωτίσουμε με όλες μας τις δυνάμεις τον εαυτό μας και να συντελέσουμε κι' εμείς ώστε να ανδρωθούμε και να πάρουμε τη θέση που επιβάλλεται να έχουμε μέσα στην αναγέννηση της Παιδείας μας. Με δύο λόγια **ΝΑ ΕΝΣΤΕΡΝΙΣΘΟΥΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΙΔΑΝΙΚΟ, ΚΑΙ ΝΑ ΓΙΝΟΥΜΕ ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ.**

Μα και όταν η δασκαλική ψυχή —εδώ και μερικά χρόνια— άρχισε να ξυπνάει και να αποδείχνει τον πόνο της για την κατάντια του Σχολείου, όταν σιγά σιγά ωργανώθηκε ο Δάσκαλος, αντί να βρεί το σωστό το δρόμο για να γίνει η ασάλευτη βάση της αναδημιουργίας της Φυλής μας, σύρθηκε από διάφορους επιτηδείους εκμεταλευτές σε πλανερούς δρόμους τόσο που και σήμερα ακόμη —σήμερα που εφαρμόζεται η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση από τους εμπνευσμένους Παιδαγωγούς μας— να φαίνεται ότι είναι ξένος, αν όχι και αντίθετος, σ' όλη αυτή τη σημαντική δημιουργική κίνηση.

Γιατί άραγε να στραβοπάτησε έτσι ο δάσκαλος; Ποιος φταίει; Η Κοινωνία με την περιφρόνησή της σ' αυτόν, η Πολιτεία με την αστοργία της και την αδιαφορία της, οι Παιδαγωγοί του ή και ο ίδιος;

Όλοι αυτοί, **ΜΑ ΠΙΟ ΠΟΛΥ ΑΠΟ ΟΛΟΥΣ Ο ΙΔΙΟΣ Ο ΕΑΥΤΟΣ ΤΟΥ.**

Γιατί με τους διάφορους αρχηγούς του ως τώρα, που ο ίδιος τους διάλεξε και τους ετίμησε, κρατήθηκε στο σκοτάδι, καθωδηγήθηκε σε πλανερούς δρόμους, σύρθηκε σε αντίθεση προς τις νέες Ιδέες, προς την Πρόοδο. (...)

Να λοιπόν ο αμεσώτερος στόχος μας.

Να συντελέσουμε με όλες μας τις δυνάμεις να αποκαλυφθούν και να καταβαραθρωθούν όλοι αυτοί οι επιτήδαιοι εκμεταλευτές του, για να αναλάμψει το φως και να φανερωθή σ' όλη του τη δύναμη και με όλη του την ομορφιά ο πόνος της δασκαλικής ψυχής και ο πόθος της να βαστάξει γερά τη σημαία της αναπλάσεως. (...)

Θα αγωνισθούμε, με μια λέξη, για να τιμήσει και η Κοινωνία και η Πολιτεία το κυριώτερο εκπολιτιστικό της όργανο —το Δάσκαλο— και να αποκτήσει ο Δάσκαλος βαθειά συνείδηση πρώτα του μεγάλου του προορισμού και των καθηκόντων του, για να διεκδικήσει τότε με απόλυτη επιτυχία **και τα ηθικά και τα υλικά του δικαιώματα**⁸³.”

Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα η έκδοση του περιοδικού έχει τρεις στόχους:

Ο πρώτος είναι μακροπρόθεσμος και προβάλλεται ως ο ουσιαστικός: να διαδώσει το νέο εκπαιδευτικό ιδανικό (τη δημοτική γλώσσα) πρώτα στους δασκάλους, ώστε αυτοί να γίνουν στη συνέχεια φορείς της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Για να διευκολυνθεί όμως ο μακροπρόθεσμος στόχος χρειάζεται να επιτευχθεί ένας δεύτερος άμεσος: να “καταβαραθρωθούν” οι “αρχηγοί”, ο Καραγιάννης και η παράταξή του, που οδήγησαν το δασκαλικό κόσμο “σε αντίθεση προς τις νέες Ιδέες”, δηλαδή ενάντια στην δημοτική γλώσσα και γενικότερα στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η οποία τέθηκε σε εφαρμογή “από τους εμπνευσμένους Παιδαγωγούς μας”, τους Γληνό, Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη κλπ. Στο βαθμό τώρα που επιτευχθούν οι δύο προηγούμενοι στόχοι και ιδιαιτέρως ο πρώτος, η κοινωνία και η Πολιτεία τιμώντας το εκπολιτιστικό και αναμορφωτικό έργο των δασκάλων, θα αναγνωρίσουν τα ηθικά και υλικά δικαιώματα τους· αυτός είναι ο τρίτος στόχος του περιοδικού.

Μια ματιά επίσης στις λέξεις που γράφονται με κεφαλαίο αρχικό (Παιδεία, Δάσκαλος, Παιδαγωγοί, Ιδανικό, Πρόοδος, Φυλή) και στα επίθετα που τις συνοδεύουν φανερώνει τον πυρήνα της στρατηγικής τους η οποία θα μπορούσε να συμπυκνωθεί ως εξής: *Οι εμπνευσμένοι Παιδαγωγοί φορείς ενός ζωντανού Ιδανικού να συνεργασθούν με τον Δάσκαλο για να πετύχουν την αναγέννηση της Παιδείας, την ανάπτυξη της Φυλής και να οδηγήσουν στην Πρόοδο.*

⁸³Βλ. “Ο σκοπός και το πρόγραμμά μας”, *ό.π.*, τεύχ. 1, 1-12-1923, σελ. 1-2.

Ξέχωρα όμως από τη γενική της διακύρηξη η *Αυγή* με την συνολική ύλη των τευχών της θα αναδειχθεί σε βήμα προβολής και υποστήριξης της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Για να αποκτήσουμε μια εικόνα του περιεχομένου της θα αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά κείμενα. Θα περιοριστούμε ενδεικτικά στα τρία πρώτα τεύχη του περιοδικού. Στο πρώτο τεύχος θα δημοσιευθεί η ομιλία του Μ. Τριανταφυλλίδη στα παιδαγωγικά φροντιστήρια των ανώτερων εποπτών και δύο κείμενα δασκάλων υπέρ της μεταρρύθμισης. Οι τίτλοι τους είναι σαφείς: “Η εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και οι ανώτεροι επόπτες” του Αρ. Ράλλη και “Γύρω στην Εκπαιδευτική αναγέννηση” του Περ. Πετούνη. Στο δεύτερο τεύχος θα δημοσιευθεί η ομιλία του Δ. Γληνού στα παιδαγωγικά φροντιστήρια, η οποία θα συνεχιστεί και στο 3ο τεύχος όπου θα δημοσιευθεί επιπλέον και συνέντευξη με τον Αλ. Δελμούζο. Βλέπουμε λοιπόν ότι η *Αυγή* αξιοποιεί απ’ τα πρώτα κιόλας τεύχη της την αιχμή του δόρατος της παιδαγωγικής διανόησης, πράγμα που επιβεβαιώνει επίσης την άμεση σύνδεση των δημοτικιστών δασκάλων με τους παιδαγωγούς του υπουργείου αλλά και το είδος της σύνδεσής τους, η οποία βασίζεται πρώτιστα στο κοινό όραμα.

Πέρα όμως από τα συγκεκριμένα κείμενα το πνεύμα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης διαποτίζει το σύνολο της ύλης του νέου περιοδικού όπως άλλωστε φαίνεται και από την υποδοχή του από την *Εργασία* του Παπαμαύρου: “Με μεγάλη μας χαρά και συναδελφική συμπάθεια χαιρετίζουμε την έκδοση του περιοδικού *Αυγή* του οποίου ελάβαμε το πρώτο φύλλο. Μέσα στις ολίγες σελίδες του διακρίνουμε καθαρά το πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης...⁸⁴.”

Είναι μάλιστα τόσο μονόπλευρη η ανάπτυξη του περιοδικού ώστε προκαλεί ακόμα και αντιδράσεις φιλικών κατά τα άλλα δασκάλων. Ενδεικτική είναι η παρατήρηση του δημοτικιστή δασκαλου και αντιπροσώπου στο 4ο συνέδριο Β. Παρλαβάντζα “να μη τίθεται τόσο μακριά η διεκδίκηση και των υλικών μας

⁸⁴Βλ. “Το περιοδικό *Αυγή*”, *Εργασία*, τεύχ., 30 Νοεμβρίου 1923, σελ. 138.

δικαιωμάτων”. Η Αυγή σε απαντητικό σχόλιο διευκρινίζει πως δεν έχει καμιά αντίρρηση σχετικά με τη διεκδίκηση υλικών δικαιωμάτων. “Πιστεύει όμως πως παράλληλα με κάθε τέτοια ενέργεια που επιβάλλεται, είναι όχι μόνο δυνατή, αλλά και απαραίτητη, η προσπάθεια για την ηθική εξύψωση του δασκάλου και του σχολείου⁸⁵.” Και σε άλλο σημείο: “...ο πραγματικός της δρόμος [της Ομοσπονδίας] και μεγάλος της προορισμός δεν ήταν το κατατρίψιμο της σε εμπαθή πόλεμο κατά προσώπων και μάλιστα προσώπων που αποτελούν τη σημερινή και αυριανή εκπαιδευτική επιστήμη [σ.σ. εννοεί τον Σωτηρίου, Γληνό, κλπ.], ούτε γύρω στα λίγα μονόδρομα που θα πάρει ο κάθε δάσκαλος παραπάνω ή παρακάτω, όπως ως τώρα άφηνε να νοιώθεται το άπαντον του προορισμού της, αλλά η πραγματική ανύψωση του κλάδου από τη μια μεριά και του λαϊκού σχολείου από την άλλη⁸⁶.” Και η ανύψωση του κλάδου και του σχολείου, για την Αυγή, περνάει μέσα από την γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Πιστεύει απλώς ότι ως αποτέλεσμα της γενικότερης ανύψωσης “θα ακολουθήση και η υλική μας ανύψωση αν όχι για κανένα άλλο λόγο τουλάχιστον γιατί θα δώση την αυτοεπίγνωση των δικαιωμάτων μας και τη δύναμη να τα ζητήσωμε⁸⁷.”

⁸⁵Βλ. Αυγή, τεύχ. 4, 15-1-1924, σελ. 5, 7 και 8.

⁸⁶Βλ. “Τότε θα βρη τον αληθινό της δρόμο”, ό.π., τεύχ. 8, 15-3-1924, σελ. 1-2.

⁸⁷Ο.π. Στο σημείο αυτό έχει ενδιαφέρον να επισημάνουμε τη διαφορετική προσέγγιση των κομμουνιστών δασκάλων στο ζήτημα αυτό, όπως εκφράζεται μέσα από ένα κείμενο του Γ. Ταλαγάνη, ο οποίος συμμετείχε στο ψηφοδέλτιο του Ράικου ως υποψήφιος Γραμματέας. Ο Γ. Ταλαγάνης θεωρεί ότι η σχέση είναι αντίστροφη. Η πνευματική ανύψωση του δασκάλου και η εκπαιδευτική αναγέννηση θα έρθουν ως αποτέλεσμα της υλικής αναβάθμισης του δασκάλου, η οποία με τη σειρά της θα έλθει ως αποτέλεσμα της συλλογικής δράσης. Τα παραπάνω διακρίνονται ξεκάθαρα στο ακόλουθο απόσπασμα: “...η πραγματικότητα είναι πως τα λόγια, τα ιδανικά και κάθε πνευματική εκδήλωση της ζωής είναι καθρέφτισμα του υλικού κόσμου. Είναι αντανάκλαση υλικών συμφερόντων. Οι οικονομικοί παράγοντες είνε τα βασικά ελατήρια που ρυθμίζουνε και δίνουνε τη μορφή και τον τόνο στη ζωή. (...) Δόστε στο δάσκαλο τα υλικά μέσα για άνετη ζωή και τότε θα έχετε άμεση την επίδρασή του στον εκπολιτισμό των ατόμων και της κοινωνίας. (...) Τα ημίμετρα και η γλωσσική μεταρρύθμιση, που σέβουμε και εκτιμώ τη μεγάλη της

Η *Αυγή*, λοιπόν, είναι το πρώτο δασκαλικό περιοδικό με διακηρυγμένο σκοπό την διάδοση του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και η παράταξη Ράικου είναι διακηρυγμένα πλέον η παράταξη των δημοτικιστών δασκάλων. Μετά από επιθέσεις και αντεπιθέσεις καλυμμένες κάτω από τον μανδύα της αυτοδιοίκησης, μετά από προσωπικές αντιπαράθεσεις και καταγγελίες για παρατυπίες και σκάνδαλα, που κράτησαν έναν ολόκληρο χρόνο, η διαμάχη δίνεται πλέον ανοιχτά στο πεδίο της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Στο πραγματικό της πεδίο, δηλαδή, όπως ξεδιπλώθηκε ξανά μετά το 1923 με την επιστροφή των παιδαγωγών.

αξία, δε φέρουν αποτέλεσμα, όπως δε φέρουν αποτέλεσμα και οι κάθε λογής ιδεολογικές επικλήσεις στα αισθήματα των δασκάλων, όπως δε φέρουν αποτέλεσμα οι ευχές των παπάδων και τα ξόρκια των γριών στην πορεία της αρρώστειας, παρά μόνο τα δραστικά φάρμακα. Και στην εκπαιδευτική αρρώστεια φάρμακο είναι η οικονομική ανεξαρτησία του κλάδου. (...) Στη γενική συνέλευση να φανερώσουμε δύναμη πραγματική και με τη γερή οργάνωσή μας να πείσουμε την κοινωνία πως πρέπει να μας εξασφαλίσει ζωή ανθρώπινη χορηγώντας μας οικονομική ανεξαρτησία από την οποία εξαρτάται η ανόρθωση της εκπαίδευσης. Το εκπαιδευτικό πρόβλημα είναι στη βάση του μόνο οικονομικό, τα άλλα έρχονται μόνα τους." Βλ. Γ. Ταλαγάνης, "Για την παλινόρθωση της εκπαιδευσεως", *Αυγή*, τεύχ. 8, 15-3-1924, σελ. 4 και 6. Να σημειώσουμε πως ο Γ. Ταλαγάνης απολύθηκε αργότερα (1926) ως κομμουνιστής από τη δικτατορία του Πάγκαλου και αναδείχθηκε σε ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ με το ψευδώνυμο Γ. Ζεύγος· βιογραφικό και εργογραφία του βλ. στο Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα (1875-1974)*, τ. Γ': 1926-1955, Αθήνα, Γνώση, 1993, σελ. 340-355.

4. Η επιστροφή των παιδαγωγών

Τον Ιούλιο του 1923 η επιτροπή που συγκροτήθηκε στο υπουργείο Παιδείας με σκοπό να μελετήσει το σύνολο των εκπαιδευτικών ζητημάτων, υπέβαλε την πρώτη έκθεσή της στον υπουργό. Παρατίθενται σε αυτή τα εκπαιδευτικά μέτρα που κρίνονται ως επείγοντα και τα οποία, κατά τη γνώμη της επιτροπής, πρέπει να ληφθούν πριν από το νέο σχολικό έτος⁸⁸.

Το πρώτο ζήτημα που θεώρησε επείγον η επιτροπή ήταν η επανεισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Κατά το 1921 μετά την έκθεση της γνωστής “επιτροπείας” και το νόμο 2678 αποσύρθηκαν από τα σχολεία τα βιβλία της περιόδου 1917-1920 που ήταν γραμμένα στη δημοτική γλώσσα για να εισαχθούν ξανά τα προγενέστερα που ήταν γραμμένα στην καθαρεύουσα. Κατά το σχολικό έτος 1922-1923 συνέχισαν να διδάσκονται τα ίδια βιβλία μια και, σύμφωνα με την επιτροπή, η “Επανάσταση” ήταν “απησχολημένη εις γενικώτερα ζητήματα [και] δεν ηδύνατο μέχρι τούδε να προσέξη και εις το εκπαιδευτικόν”⁸⁹. Η επιτροπή λοιπόν “απεφάσισεν ομόφωνα να υποβάλη εις υμάς [στον υπουργό Παιδείας] το αίτημα, όπως εισαχθή και πάλιν η κοινή ομιλουμένη γλώσσα εις πάσας τας τάξεις των δημοτικών σχολείων, συμφώνως άλλως τε και προς την επισήμως διατυπωθείσαν και υποβληθείσαν γνώμην της παμψηφίας σχεδόν του δημοδιδασκαλικού κόσμου της Ελλάδος, διδαχθέντος εκ της πείρας περί της πραγματικής αξίας αμφοτέρων των συστημάτων (...) Επειδή δε οι μαθηταί έχουσιν ήδη διδαχθή από του 1921 την καθαρεύουσαν γλώσσαν και επομένως δεν

⁸⁸Η Επιτροπή αποτελούνταν από τους: Δ. Γεωργακάκι, Γενικό Γραμματέα του υπουργείου, Ιακ. Βαχαβιόλο, Πρόεδρο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Γ. Καψάλη, αντιπρόεδρο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Ι. Βαϊνοπούλου και Δ. Γληνού, Εκπαιδευτικών Συμβούλων, Αλ. Δελμούζου, Ανώτερου Επόπτη, Ε. Ζακούρου, Τμηματάρχου Μέσης Εκπαίδευσης, Κ. Σωτηρίου, Τμηματάρχη Δημοτικής Εκπαίδευσης και Μ. Τριανταφυλλίδη (ο τελευταίος δε συμμετείχε στη συγκεκριμένη συνεδρίαση επειδή απουσίαζε προσωρινά στη Γερμανία)· βλ. *Εργασία*, τεύχ. 3, 15 Οκτωβρίου 1923, σελ. 60-64 και τεύχ. 4, 31 Οκτωβρίου 1923, σελ. 82-83.

⁸⁹ ό.π.

ενδεικνύεται η άμεσος επαναφορά της κοινής ομιλουμένης εις πάσας τας τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, η επιτροπή προτείνει, όπως από του επομένου σχολικού έτους 1923-1924 εισαχθή η κοινή ομιλουμένη γλώσσα εις τας δύο πρώτας τάξεις των δημοτικών σχολείων, επεκταθή δε βαθμιαίως και εις πάσας τας λοιπάς⁹⁰.” Η επιτροπή τονίζει ότι προτάσσει το ζήτημα της γλωσσικής μεταρρύθμισης γιατί θεωρεί την καθαρεύουσα ως τη βασική αιτία της νοσηρής κατάστασης της εκπαίδευσης. Η επιτροπή υπέβαλε την έκθεσή της στις 14 Ιουλίου 1923. Δεκατρείς μέρες αργότερα (27-7-1923) θα εκδοθεί το Ν.Δ. για την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στις δύο πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου⁹¹.

⁹⁰ ό.π.

⁹¹Εκτός από την επανεισαγωγή της δημοτικής γλώσσας η επιτροπή πρότεινε επίσης, α) τη συγγραφή βοηθητικών βιβλίων για το δάσκαλο ώστε να μπορέσει να διδάξει σωστά τα νέα βιβλία της δημοτικής γλώσσας· β) την ίδρυση των μονοτάξιων διδασκαλείων διότι “τα εκ της ελλείψεως δημοδιδασκάλων κενά, ημέρα τη ημέρα καταπληκτικώς και επικινδύνως αυξάνονται εν τη δημοσία εκπαιδεύσει”· γ) την εφαρμογή του νόμου 2243/1920 που πρόβλεπε ίδρυση μιας Παιδαγωγικής Ακαδημίας για να εκπαιδεύσει καθηγητές για τα Διδασκαλεία της Δημοτικής Εκπαίδευσης· δ) τη μεταρρύθμιση του θεσμού της μετεκπαίδευσης των δασκάλων στο Πανεπιστήμιο· ε) την οργάνωση του Μαράσλειου Διδασκαλείου σε πρότυπο Διδασκαλείο· βλ. ό.π., τεύχ. 3, 15 Οκτωβρίου 1923, σελ. 60-64 και ό.π., τεύχ. 4, 31 Οκτωβρίου 1923, σελ. 82-83. Από τα παραπάνω ψηφίστηκε επίσης, στις 27 Ιουλίου 1923, και ο νόμος “περί ιδρύσεως μονοταξίων διδασκαλείων”, το δεύτερο επειγόν ζήτημα που πρότεινε η επιτροπή. Η ίδρυση των μονοταξίων είχε σκοπό να καλύψει γρήγορα τις ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό. Από την εισηγητική του έκθεση μαθαίνουμε ότι πάνω από 1200 σχολεία στις “Νέες Χώρες” και ιδιαίτερος στη Μακεδονία έμεναν κλειστά και επίσης ότι πάνω από 1500 θέσεις καλύπτονταν από προσωρινούς δασκάλους ή υποδιδασκάλους. Σύμφωνα με το Ν.Δ. τα μονοτάξια διδασκαλεία θα δέχονταν αποφοίτους γυμνασίου μετά από εξετάσεις. Επίσης θα δέχονταν και όσους από τους προσωρινούς δημοδιδασκάλους —οι οποίοι ήταν απόφοιτοι γυμνασίου— περάσουν τις εξετάσεις. Σ’ αυτούς θα δίνεται ετήσια άδεια με πλήρεις αποδοχές· βλ. “Αιτιολογική Έκθεσις και Ν.Δ. περί μονοταξίων Διδασκαλείων”, ό.π., τεύχ. 1, 15 Σεπτεμβρίου 1923, σελ. 21-23. Το θεσμό των μονοτάξιων Διδασκαλείων υποστηρίζει με το κύριο άρθρο της η *Εργασία* στο 2ο τεύχος της· βλ. “Τα μονοτάξια Διδασκαλεία”, ό.π., τεύχ. 2, 30 Σεπτεμβρίου 1923, σελ. 25-27. Τον πρώτο χρόνο θα αποφοιτήσουν από τα 6 μονοτάξια που θα λειτουργήσουν (Σερρών, Καστοριάς, Ιωαννίνων, Χανίων, Πύργου και Αθηνών) 271 δάσκαλοι, οι οποίοι με

Με την έναρξη της σχολικής χρονιάς 1923-24 και μετά την νομοθετική ρύθμιση τριών ζητημάτων που θεωρήθηκαν επείγοντα (γλώσσα, μονοτάξια διδασκαλεία και πρότυπο διδασκαλείο Μαρασλείου) οι Ανώτεροι Επόπτες (Γληνός και Τριανταφυλίδης) άρχισαν ξανά, όπως και στα 1918, τη διοργάνωση παιδαγωγικών συνεδρίων⁹². Τα συνέδρια άρχισαν στις 28 Οκτωβρίου 1923 και τέλειωσαν στις 9 Μαΐου 1924. Ο πρώτος εκτεταμένος κύκλος μαθημάτων διήρκησε από τα τέλη Οκτωβρίου 1923 ως τις αρχές Φεβρουαρίου 1924 και απευθυνόταν στους δασκάλους Αθηνών και Πειραιώς. Τα μαθήματα ήταν προαιρετικά και γίνονταν δύο απογεύματα κάθε εβδομάδας στη μεγάλη αίθουσα της Ακαδημίας. Αφού ολοκλήρωσαν αυτόν τον κύκλο, οι ανώτεροι επόπτες, οργάνωσαν αντίστοιχα συνέδρια στην επαρχία διάρκειας 4-5 ημερών το καθένα. Ξεκίνησαν από την Κεφαλλονιά και συνέχισαν με Πάτρα, Κόρινθο, Χαλκίδα, Καλαμάτα και Ναύπλιο για να ολοκληρώσουν στην Κοζάνη (26-6 με 2-7-1924 — μόνο ο Τριανταφυλίδης). Στην Αθήνα, θα γράψει η *Εργασία*, οι δάσκαλοι που συμμετείχαν δεν ξεπερνούσαν το 1/3 του συνόλου, οι παρεμβάσεις και τοποθετήσεις τους όμως είχαν “βάθος” σε αντίθεση με την επαρχία όπου η συμμετοχή ήταν σχεδόν καθολική αλλά οι συζητήσεις παρότι εξαιρετικά ενθουσιώδεις ήταν μάλλον “επιφανειακές”⁹³.

απόφαση της Κυβέρνησης θα τοποθετηθούν όλοι στη Μακεδονία και Θράκη, βλ. “Οι διδάσκαλοι των μονοταξίων”, *ό.π.*, τεύχ. 22, 30-9-1924, σελ. 41. Στις 11 Οκτωβρίου 1923 τέλος θα εκδοθεί και το Ν.Δ. “περί του εν Αθήναις Μαρασλείου Διδασκαλείου”. Με αυτό το Ν.Δ., το Μαράσλειο Διδασκαλείο μεταρρυθμίζεται σε πρότυπο Διδασκαλείο με σκοπό να δείξει “πως πρέπει να είναι οργανωμένο και πως πρέπει να λειτουργή ένα Διδασκαλείο”. Διευθυντής του ορίστηκε ο Ανώτερος Επόπτης Αλ. Δελμούζος· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 3, 15 Οκτωβρίου 1923, σελ. 65 και ολόκληρο το Ν.Δ. *ό.π.* σελ. 67-69 και *ό.π.*, τεύχ. 4, 30 Οκτωβρίου 1923, σελ. 91-92.

⁹²Ο Δελμούζος δεν συμμετείχε στις περιοδείες στην επαρχία μια και ήταν αφοσιωμένος στην αναδιοργάνωση του Μαρασλείου σε πρότυπο Διδασκαλείο. Τη θέση του πήρε ο Γληνός, ο οποίος αποσπάστηκε από τη θέση του Εκπαιδευτικού Συμβούλου που κατείχε σε αυτή του Ανώτερου Επόπτη.

⁹³Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 3, 15 Οκτωβρίου 1923, σελ. 66· “Περιοδείες εποπτών”, *Αυγή*, τεύχ. 6, 15-2-1924, σελ. 5· “Από το συνέδριο της Χαλκίδας”, *ό.π.*, τεύχ. 9, 1-4-1924, σελ. 6-7· “Πανζουρλισμός”, *ό.π.*,

Ο σκοπός των παιδαγωγικών φροντιστηρίων ήταν να διαδώσουν το πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στους δασκάλους. Από τον χρόνο και τον κόπο που επένδυναν στα φρονιστήρια οι Ανώτεροι Επόπτες γίνεται φανερό ότι στην επίτευξη αυτού του σκοπού στήριζαν τις ελπίδες τους για την επιτυχία της μεταρρύθμισης, πράγμα που ο Γληνός στις ομιλίες του θα δηλώνει και ευθέως: “Όσον αφορά τη μέθοδο της μεταρρύθμισης, θα είχαν πολλά να ειπωθούν. Μα ένας είναι ο απαραίτητος όρος. Η αλλαγή της δασκαλικής ψυχής. Μόνον ένας δάσκαλος εμπνευσμένος από μια καινούρια θερμή πίστη προς τα νέα ιδανικά μπορεί να πραγματοποιήσει τη μεταρρύθμιση. Αλλιώς θα μείνει στο χαρτί. (...) Ο αναγεννημένος δάσκαλος θα μας δώσει το αναγεννημένο σχολείο⁹⁴.” Επίσης: “Όσοι θέλουν να μεταβάλουν το δάσκαλο εις ένα παθητικό άγνωμο εκτελεστικό όργανο για οιοδήποτε εκπαιδευτικό ζήτημα, του κάνουν ένα κήρυγμα ηθικής λιποταξίας και ο δάσκαλος έχει υποχρέωση να μην τους ακούσει. Αυτός πρέπει να γίνει ο δυναμογόνος συντελεστής για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. (...) Γιατί το σπουδαιότερο μέρος της μεταρρυθμίσεως δεν είναι εκείνο που θα συντελεσθεί μέσα εις τους νόμους και τα διατάγματα, αλλά μέσα στις ψυχές των δασκάλων⁹⁵.”

Τη μεγάλη σημασία που απέδιδαν οι παιδαγωγοί στη στάση των δασκάλων την είχαμε δει και στο 3ο συνέδριο, όπου παραβρέθηκαν και συμμετείχαν στις συζητήσεις με σκοπό να πείσουν τους αντιπροσώπους να ψηφίσουν υπέρ της δημοτικής. Η απόφαση εκείνη φαίνεται να βοήθησε σημαντικά τους Ανώτερους Επόπτες στις προσπάθειές τους να νομοθετήσουν ξανά την εισαγωγή της δημοτικής. Δεν είναι νομίζουμε τυχαίο το γεγονός ότι στην έκθεση της επιτροπής τονίζεται ότι η εισαγωγή της δημοτικής είναι απαίτηση του δασκαλικού κόσμου. Την απόφαση

τεύχ. 11, 1-5-1924, σελ. 4· “Το συνέδριον του Ναυπλίου”, *ό.π.*, τεύχ. 12, 15-5-1924, σελ. 6· *Εργασία*, τεύχ., 13-14, 15-30 Μαρτίου 1924, σελ. 329· “Μερικοί από τους εκπαιδευθέντας. Το εκπαιδευτικό συνέδριο”, *ό.π.*, τεύχ. 19-20, 15-30 Ιουνίου 1924, σελ. 473-474.

⁹⁴“Οι παιδαγωγικές ομιλίες των ανώτερων εποπτών - Η Ομιλία του Γληνού”, *Αυγή*, τεύχ. 3, 1-1-1924, σελ. 6-8.

⁹⁵Από συνέντευξη του Γληνού στην *Αυγή*, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 9, 1-4-1924, σελ. 3-4.

αυτή θα δούμε να την προβάλλουν έκτοτε με κάθε ευκαιρία ως επιχείρημα νομιμοποιητικό των ενεργειών τους. Τα παιδαγωγικά φροντιστήρια ήταν για τους Επόπτες μια τέτοια ευκαιρία όπως δείχνει το ακόλουθο απόσπασμα από ομιλία του Τριανταφυλλίδη: “Γι’ αυτό είδαμε με ιδιαίτερη χαρά όλοι όσοι πρωτοστατήσαμε μια φορά στην εξύψωση και σχολική καθιέρωση της σχολικής μας γλώσσας, τους ίδιους τους δασκάλους να αξιώνουν πέρυσι με τους αντιπροσώπους των, στο συνέδριο των Αθηνών να ξαναγυρίσουν μέσα στα σχολεία τους τα δεκατρία αναγνωστικά που τυφλή μεσαιωνική κρίση τα είχε καταδικάσει μαζί με τη γραμματική της εθνικής γλώσσας να καούν⁹⁶.”

Ποια είναι η στάση των δύο δασκαλικών παρατάξεων απέναντι σ’ αυτά τα συνέδρια; Φαίνεται ξεκάθαρα από τα σχετικά δημοσιεύματα των αντίστοιχων περιοδικών. Όπως μπορούμε εύκολα να υποθέσουμε η *Αυγή* παρουσιάζει λεπτομερέστατα κάθε ένα από αυτά, ενώ ταυτόχρονα δημοσιεύει αρκετές από τις ομιλίες των ανώτερων εποπτών ή και εκτεταμένες παρεμβάσεις δασκάλων⁹⁷. Από την άλλη ο *Ερμής* αποσιωπά εντελώς τα συνέδρια. Η μόνη σχετική αναφορά του θα είναι η ακόλουθη: “Η τήβενος κομματικών αρροβιστών περιφέρεται ανά τας Ελληνικάς επαρχίας δια να επιβάλη ρακώδες και χυδαίον γλωσσικόν κατασκευάσμα...”⁹⁸. Η αναφορά γίνεται στις 30 Μαρτίου 1924 σε ένα πρωτοσέλιδο του *Ερμή* που αξίζει να το παρουσιάσουμε εκτενέστερα μια και πρωτοεμφανίζεται

⁹⁶“Παιδαγωγικές Ομιλίες των ανώτερων εποπτών (η ομιλία του Τριανταφυλλίδη στην Κόρινθο)”, *ό.π.*, τεύχ. 8, 15-3-1924, σελ. 6-8.

⁹⁷Συγκεκριμένα παρουσιάζει τις εξής ομιλίες: “Η Ομιλία του Γληνού”, *ό.π.*, τεύχ. 3, 1-1-1924, σελ. 6-8· “Οι παιδαγωγικές ομιλίες των ανώτερων εποπτών - Γληνός, Το μάθημα των Εκθέσεων”, τεύχ. 7, 1-3-1924, σελ. 6-7 και τεύχ. 10, 15-4-1924, σελ. 6-7 και τεύχ. 11, 1-5-1924, σελ. 6-7· “Παιδαγωγικές Ομιλίες των ανώτερων εποπτών (η ομιλία του Τριανταφυλλίδη στην Κόρινθο)”, τεύχ. 8, 15-3-1924, σελ. 6-8· Από τις ομιλίες δασκάλων δημοσιεύονται η ομιλία της Όλγας Οικονόμου, “Η βαθύτερη σημασία της γλωσσικής μεταρρύθμισης”, τεύχ. 4, 15-1-1924, σελ. 6 και η Ομιλία του Λ. Μαρούλη, τεύχ. 6, 15-2-1924, σελ. 6.

⁹⁸“Προλάβετε την αποσύνθεσιν”, *Ερμής*, τεύχ. 93, 30-3-1924, σελ. 1.

σε αυτό ένα γνώριμο είδος πολεμικής ενάντια στη δημοτική γλώσσα που όμως ως τότε δεν είχε αξιοποιήσει ο Καραγιάννης. Παραθέτουμε ένα εκτεταμένο απόσπασμα του κειμένου: “Ὡς αντίροπον κατά της διοικητικής μας ελαττωματικότητος εχρησίμευσαν η εθνική μας Ἰδέα, η θρησκεία, η γλώσσα και το πολίτευμα. Τα τέσσαρα ταῦτα μεγάλα εθνικά κεφάλαια υπήρξαν ... τα φωτοβόλα σημεία ... ο συμπυκνωτήρας του λαϊκού φρονήματος ... τα σύμβολα, δι’ ἃν ανεγνωρίζομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ... ατυχῶς τα σημεία ταῦτα κατέστησαν κατά τους τελευταίους χρόνους ο στόχος μανιώδους προσβολῆς εκ μέρους μηχανοράφου πολιτικού συγκροτήματος. Και βάλλεται παρ’ αὐτοῦ η θρησκεία, ενσπείρεται εἰς την ἐκκλησίαν η διαίρεσις, καταργεῖται η ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εκ των Διδασκαλείων, καταργεῖται εν αὐτοῖς η θέσις του τακτικού καθηγητοῦ των θρησκευτικῶν, ἵνα δι’ ἀπεσπασμένου τοιούτου παρέχωνται ‘στοιχεῖα’ τινά εκ του θρησκευτικοῦ μαθήματος εἰς τους δημοδιδασκάλους, ανακηρύσσεται δε αυθαδέστατα ο δια της φυσιολατρείας θεός. Και βάλλεται παρ’ αὐτοῦ η γλώσσα. Η τήβενος κομματικῶν ἀρριβιστῶν περιφέρεται ἀνά τας ἐλληνικὰς ἐπαρχίας δια να ἐπιβάλλει ρακῶδες και χυδαῖον γλωσσικόν κατασκευάσμα, τα δε ἀναγνωστικὰ βιβλία του δημοτικοῦ σχολείου δεν χρησιμεύουν, εἰμὴ ὡς στάδια ἀκολασίας των πολυώνυμων διλετάντηδων. Και βάλλεται το πολίτευμα. Δια της ἐφαρμογῆς του δόγματος των ‘τετελεσμένων γεγονότων’ πέντε-δέκα στρατιωτικοὶ ἀνατρέπουν την βασιλείαν⁹⁹.”

Στο παραπάνω κείμενο ο Καραγιάννης συνδέει ἄμεσα τὴ γλώσσα με τὴ θρησκεία, τὸ ἔθνος και τὸ πολίτευμα σε ἓνα ενιαῖο ὅλο. Η σύνδεση αὐτὴ ἀποτελοῦσε πάγια τακτικὴ των καθαρουμενιστῶν, ἡ ὁποία ἐμφανίστηκε και παλιότερα (“Εὐαγγελικά”, “Ὁρεστειακά”, “Ἀθεϊκά”) και στην ἐκθεση τῆς “Ἐπιτροπείας” τρισὴμισι χρόνια πριν στα 1920. Ὡστόσο στο (δημόσιο) λόγο του Καραγιάννη τὴ συναντᾶμε για πρώτη φορά. Ἴσως γι’ αὐτὸ ο Παπαμαύρος —ο ὁποῖος ὡς τότε εἶχε ἀποφύγει να πάρει σαφὴ θέση στην ἐνδοκλαδικὴ διαμάχη των δασκάλων— ἀφιερώνει τὸ κύριο ἀρθρο ἐνός τεύχους τῆς *Εργασίας* για να κρίνει τὸ παραπάνω

⁹⁹ὁ.π.

κείμενο, να ανασκευάσει τα επιχειρήματά του και να καταλήξει σε μια άμεση επίθεση στον Καραγιάννη: “Είναι γνώμες αυτές που επιτρέπεται να τις έχη άνθρωπος και μάλιστα εκπαιδευτικός, που θέλει νάναι βοηθός, οδηγός των δασκάλων; Ή είναι πιο πολύ ιδέες που τις έχουν είτε άνθρωποι ανάξιοι να φωτίσουν και να οδηγήσουν το δάσκαλο, είτε άνθρωποι που επίτηδες τις διαδίδουν για να σκοτίζουν το δάσκαλο και να φέρνουν ανωμαλίες και διαιρέσεις μέσα στον κλάδο...;¹⁰⁰”

Εκτίμησή μας είναι πως ο Καραγιάννης (δηλαδή η ΔΟΕ) αναπτύσσει ένα τέτοιο ακραίο λόγο επειδή βρίσκεται σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Δέχεται επιθέσεις ταυτόχρονα από την παράταξη Ράικου που διαθέτει πλέον το δικό της έντυπο, από τους παιδαγωγούς που διαδίδουν τις ιδέες τους με τα παιδαγωγικά συνέδρια και από το υπουργείο Παιδείας που αρνείται την οποιαδήποτε συνεργασία με την ομοσπονδία αρνούμενο να τη νομιμοποιήσει ως έγκυρο εκφραστή των δασκάλων και αξιόπιστο συνομιλητή¹⁰¹. Μαχόμενοι με τόσους αντιπάλους, και σε πολιτικές συνθήκες καθέ άλλο παρά ευνοϊκές γι’ αυτούς, ο Καραγιάννης και οι ομοϊδεάτες του γνωρίζουν ότι θα χάσουν. Τους απομένει μια αξιοπρεπής υποχώρηση. Ως τέτοια θα θεωρήσουν την ταυτόχρονη αποχώρηση από το προσκήνιο και των βασικών τους αντιπάλων, του Ράικου και της ομάδας του. Στην κατεύθυνση αυτή θα ρίξουν όλο το βάρος των προσπαθειών τους στο 5ο συνέδριο που θα ακολουθήσει.

¹⁰⁰Βλ. “Ένα οπισθοδρομικό κήρυγμα”, *Εργασία*, τεύχ., 13-14, 15-30 Μαρτίου 1924, σελ. 289-292.

¹⁰¹Από τον Οκτώβριο του 1923 που άρχισαν οι Ανώτεροι Επόπτες τα παιδαγωγικά φροντιστήρια ως τον Ιούνιο του 1924 που τελείωσαν θα υπάρξουν αρκετές αλλαγές στην πολιτική σκηνή και στην πολιτική ηγεσία του υπουργείου Παιδείας. Οι αλλαγές όμως αυτές σε τίποτα δεν θ’ αλλάξουν τη στάση του Υπουργείου απέναντι στη ΔΟΕ του Καραγιάννη. Αντιθέτως θα ισχυροποιήσουν την μεταρρυθμιστική “τριανδρία” ιδιαιτέρως μετά τις 12-3-1924, όταν πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Αλ. Παπαναστασίου και υπουργός Παιδείας ο Ι. Λυμπερόπουλος, μέλη και οι δυο του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

5. Από το διχασμό στην “τρίτη κατάσταση”

Το 5ο συνέδριο καθυστερούσε υπερβολικά να συγκληθεί σε σχέση με τα προηγούμενα. Τελικά ανακοινώθηκε η σύγκλησή του για τις 5 Μαΐου 1924¹⁰² αλλά και πάλι αναβλήθηκε με το πρόσχημα να συμπέσει με την ψήφιση στη βουλή ορισμένων εκπαιδευτικών νομοσχεδίων. Η *Αυγή* άρχισε να διαμαρτύρεται και να παροτρύνει τους τοπικούς συλλόγους να ζητήσουν επισήμως να συγκληθεί το αργότερο, “εντός του β’ δεκαημέρου του Μαΐου¹⁰³”. Πράγματι επτά σύλλογοι (που υπερκάλυπταν το 1/20 που προβλεπόταν καταστατικά) υπέβαλαν σχετικές αιτήσεις¹⁰⁴ ενώ ταυτόχρονα ο αντιπρόσωπος του συλλόγου Εδέσσης Άγγ. Γιούρτσος με επιστολή του σε όλους τους συλλόγους επέκρινε τον πρόεδρο Αντ. Καραγιάννη για την επίμονη άρνηση του να συγκαλέσει συνέδριο. Ο Καραγιάννης παρόλο που θεώρησε τις αιτήσεις αυτές “έκνομες” επειδή δεν υποβλήθηκαν απευθείας δια μέσου του Ράικου, θα συμμορφωθεί με την καταστατική ρύθμιση και θα καλέσει το 5ο συνέδριο για τις 25 Μαΐου¹⁰⁵.

Οι εργασίες του συνεδρίου άρχισαν πράγματι στις 25 Μαΐου 1924 στο Μέγαρο των Εμποροϋπαλλήλων με τη συμμετοχή 78 τοπικών διδασκαλικών συλλόγων [βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας 5]. Μια και είχε ήδη αποφασισθεί —στο 4ο συνέδριο— πως ο κάθε σύλλογος θα έχει τόσες ψήφους όσες και οι δεκάδες των οικονομικά τακτοποιημένων μελών του, Η “μάχη της ψήφου” του προηγούμενου συνεδρίου θα εξελιχθεί τώρα σε “μάχη της συνδρομής”: “Υπήρχε τσαούτη η επί του προκειμένου άμιλλα, ώστε ενώ το πλεόνασμα της χρηματικής διαχειρίσεως της Ομοσπονδίας υπελογίζετο στις δέκα το πολύ χιλιάδας δραχμών, ήδη υπερβαίνει τας εβδομήκοντα”, θα γράψει ειρωνικά ο *Ερμής*. Πράγματι ο συνολικός αριθμός

¹⁰²Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 94, 15-4-1924, σελ. 6 και *Αυγή*, τεύχ. 9, 1-4-1924, σελ. 5.

¹⁰³Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 95, 30-4-1924, σελ. 8· πρβλ. “Υπολογισμός”, *Αυγή*, τεύχ. 11, 1-5-1924, σελ. 2-3.

¹⁰⁴Κορινθίας, Εδέσσης, Καστοριάς, Χανίων, Ηρακλείου, Πειραιώς και Μεραμβέλλου.

¹⁰⁵Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 97, 17-5-1924, σελ. 8· πρβλ. “Επί τέλους”, *Αυγή*, τεύχ. 12, 15-5-1924, σελ. 5.

ψηφών θα διπλασιαστεί σχεδόν. Από 242 που ήταν στο 4ο συνέδριο, θα ανέλθει στους 420 στο 5ο, πράγμα που σημαίνει πως αντί 2400, εκπροσωπούνται τώρα 4200 δάσκαλοι περίπου [βλ. Παράρτημα Γ, Πίνακας 6].

Η έναρξη των εργασιών έγινε για άλλη μια φορά χωρίς επίσημο χαιρετισμό από τον υπουργό, η απουσία του οποίου επιβεβαίωσε τις τεταμένες σχέσεις υπουργείου Παιδείας και ΔΟΕ. Στη λογοδοσία του ο Καραγιάννης παραδέχτηκε την αναποτελεσματικότητα του απερχόμενου Δ.Σ. επέρριψε όμως την ευθύνη γι' αυτή στην αντιπολίτευση του Ράικου. Ακολούθησε κριτική των πεπραγμένων από τους αντιπροσώπους η οποία κατέληξε στην κατάθεση δύο προτάσεων. Η πρώτη παίρνοντας υπόψη “τας περιστάσεις υπό τας οποίας έδρασε το Διοικητικόν Συμβούλιον”, δηλαδή την εσωτερική αντιπολίτευση, και κρίνοντας “επιεικώς”, θεωρεί τη δράση του “επαρκή”. Η δεύτερη αν και παραδέχεται επίσης ότι “η γεννηθείσα από τινός προσωπική αντίθεση εν τη Ομοσπονδία δεν άφησε την Διοίκησιν ανενόχλητον εις το έργον της”, ωστόσο κρίνει τη δράση της ως “ανεπαρκή”. Στην ψηφοφορία που ακολούθησε υπερψηφίστηκε η δεύτερη πρόταση με ψήφους 221 έναντι 128. Παρατηρούμε ωστόσο ότι οι δύο προτάσεις παρά τη φαινομενική τους αντίθεση συμφωνούν ότι το ουσιαστικό πρόβλημα που ακύρωνε κάθε δυνατότητα δράσης, ήταν η διαπάλη των δύο παρατάξεων. Έμμεσα λοιπόν και οι δύο προτάσεις αποδοκίμαζαν και τις δύο παρατάξεις. Διακρίνοντας προφανώς αυτό το κλίμα ο Καραγιάννης δήλωσε ότι δε θα επαναθέσει υποψηφιότητα για να διευκολύνει τις εξελίξεις. Η κίνηση του Καραγιάννη θα συμπαρασύρει σε ανάλογη δήλωση και το Ράικο. Οι πιέσεις που ασκούνταν προς αυτή την κατεύθυνση θα εκδηλωθούν σαφέστερα όταν την επόμενη μέρα θα υπερψηφιστεί καταστατική τροποποίηση, η οποία θα απαγορεύει στο εξής να θέτουν υποψηφιότητα για τη διοίκηση σε όσους εκδίδουν δημοσιογραφικό έντυπο. Η ρύθμιση αυτή, καθαρά “φωτογραφική”, απέκλειε και καταστατικά από το νέο Δ.Σ. τους δύο βασικούς αντίπαλους, τον Καραγιάννη και το Ράικο.

Σε μια προσπάθεια επίσης να αποφευχθεί στο μέλλον η επανάληψη του διχασμού και να περιοριστούν οι μεγάλες εξουσίες του προέδρου, το συνέδριο

ίδρυσε ένα νέο θεσμό, το Εποπτικό Συμβούλιο, με αρμοδιότητα να ελέγχει την όλη εργασία του Δ.Σ. και να παρεμβαίνει ως διαιτητής σε περιπτώσεις σοβαρών εσωτερικών διαφωνιών. Το Εποπτικό θα είναι πενταμελές και θα συγκροτείται από εκπρόσωπους των πέντε γεωγραφικών συγκροτημάτων (Μακεδονίας-Θράκης, Ηπείρου-Θεσσαλίας, Πελοποννήσου-Ιονίων, Στερεάς Ελλάδος-Ευβοίας και Κρήτης-νησιών Αιγαίου)¹⁰⁶.

Το κλίμα λοιπόν που διαμορφώθηκε στο συνέδριο ήταν ενάντια στο διχασμό και στις δύο παρατάξεις και υπέρ μιας “τρίτης κατάστασης”. Το κλίμα αυτό θα εκφραστεί με σαφήνεια στις αρχαιρεσίες που θα γίνουν στις 31 Μαΐου και όπου θα εκλεγούν εντελώς νέα πρόσωπα¹⁰⁷. Ποια ήταν όμως η πολιτική, ιδεολογική και εκπαιδευτική ταυτότητα της νέας διοίκησης; Θα προσπαθήσουμε να το ανιχνεύσουμε κατ’ αρχήν μέσα από τις αντιδράσεις των δύο περιοδικών της *Αυγής* και του *Ερμή*.

Το πρώτο φύλλο της *Αυγής* μετά τη Συνέλευση απευθυνόμενο στο νέο Δ.Σ. θα γράψει: “Στη μάχη που σας ανέδειξε νικητάς, δε λάβαμε διόλου μέρος. Δε συντελέσαμε στη νίκη σας, πολύ ολιγότερο δεν ευχηθήκαμε την ήττα σας, που για μας κρύβει διπλή σημασία. Εμείναμε αμέτοχοι γιατί είχαμε τις γνώμες μας. Τούτο δε μας εμποδίζει να χαιρετήσουμε μ’ όλη την ειλικρίνεια τη νέα κατάσταση, που

¹⁰⁶Βλ. “Η Διοίκηση της Συνομοσπονδίας των δημοδιδασκάλων”, *Εργασία*, τεύχ., 15-16, 15-30 Απριλίου 1924, σελ. 378-379. Για να συγκροτηθεί το πρώτο Εποπτικό Συμβούλιο έγινε κλήρωση μεταξύ των συλλόγων του κάθε γεωγραφικού συγκροτήματος και κληρώθηκαν οι σύλλογοι Βεροίας, Τρικκάλων, Κορινθίας, Μεσογείων και Ηρακλείου· βλ. “Αποφάσεις Ε’ Γενικής Συνελεύσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 1, 15-8-1924, σελ. 7.

¹⁰⁷Εξελέγησαν οι ακόλουθοι: Ευάγγ. Δρόσος ως πρόεδρος, Νικ. Προκοπίδης ως αντιπρόεδρος, Ελένη Ρέπουλη, Παν. Δημητράτος και Κ. Δραγώτης ως μέλη. Η εκλογή του προέδρου έγινε ανάμεσα σε δυο υποψήφιους. Τον αντιπρόσωπο Χίου Ευαγγ. Δρόσο και το δάσκαλο Αθηνών Κ. Δραγώτη. Επικράτησε ο πρώτος με ψήφους 214 έναντι 148. Εξελέγησαν επίσης τρεις αναπληρωματικοί. Ο Άγγελος Γιούρτσης, ο Δημ. Δούκας και η Όλγα Οικονόμου, η οποία ήταν και γραμματέας του Εκπαιδευτικού Ομίλου· βλ. *Εργασία*, τεύχ. 15-16, 15-30 Απριλίου 1924, σελ. 378-379.

πολύ μέρος —αν μας αμφισβητηθή το όλον— οφείλεται στους δικούς μας αγώνες¹⁰⁸.” Ο Ράικος, λοιπόν, δηλώνει ότι δε συνέβαλε στην νίκη της νέας ηγετικής ομάδας. Πράγματι αυτό έγινε τουλάχιστον τυπικά: διαθέτοντας 10 ψήφους ως αντιπρόσωπος του συλλόγου Κορινθίας, ο Ράικος έριξε λευκό στις αρχαιρεσίες. Είναι σαφές όμως ότι θεωρεί το αποτέλεσμα ήττα του Καραγιάννη και τη νέα κατάσταση φιλική απέναντι στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Θα δηλώσει, λοιπόν, με σαφήνεια ότι ο έως τώρα σκοπός και ρόλος της *Αυγής* ουσιαστικά παύει να υφίσταται: “Ετελείωσε επί τέλους το βαρύ και άχαρο καθήκον μιας πολεμικής. Ευτυχώς οι αγώνες μας αποδείχτηκαν αποτελεσματικοί. Ας ελπίση πως το μέλλον θα την καλέση μόνον σε θετική εξυπηρέτηση των συμφερόντων του κλάδου¹⁰⁹.”

Από τη μεριά του ο *Ερμής* θα γράψει τα ακόλουθα: “Το Συμβούλιον τούτο αποτελεί τρίτην κατάστασιν, πιστεύομεν δε ότι υπ’ αυτό θα εύρη την ενότητά του πάλιν ο διδασκαλικός κόσμος, ίνα απερίσπαστος από ενδοοργανικούς περισπασμούς χωρήση προς τα μεγάλα πεπρωμένα του¹¹⁰.” Στον τονισμό του ουδέτερου χαρακτηρισμού “τρίτη κατάσταση” διαφαίνεται μία ικανοποίηση για τον παραμερισμό και της ομάδας Ράικου από την ηγεσία. Ο Καραγιάννης βέβαιος για την ήττα του φαίνεται πως κατηύθυνε όλες τις δυνάμεις του στην εξουδετέρωση και του αντιπάλου. Απουσιάζει, ωστόσο, οιαδήποτε νύξη για την ιδεολογική ταυτότητα της νέας διοίκησης πράγμα που αφήνει να εννοηθεί πως μάλλον δεν ήταν φίλα προσκείμενη στον *Ερμή*.

Τέλος η *Εργασία* θα επιβεβαιώσει απλώς τον παραμερισμό των δύο παρατάξεων: “Όλη η εργασία του Συνεδρίου των κ.κ. δημοδιδασκάλων μας έκανε καλή εντύπωση. Οι κ. κ. αντιπρόσωποι κατάλαβαν πως για να προκόψη ο κλάδος έπρεπε να χτυπηθούν και τα δύο κόμματα που ως τώρα κρατούσαν σε διάσπαση τον κλάδο και έκαμναν αδύνατη κάθε δημιουργική προοδευτική του εργασία και ότι

¹⁰⁸“Μαζί σας στο δρόμο”, *Αυγή*, τεύχ. 13, 1-6-1924, σελ. 1-2.

¹⁰⁹Βλ. *ό.π.*, σελ. 5.

¹¹⁰Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 99, 31-5-1924, σελ. 8.

πρέπει να βγουν νέα πρόσωπα, ξένα στις αντιζηλίες και τη διαμάχη και με όρεξη να εργαστούν¹¹¹.”

Εστιάζοντας στα συγκεκριμένα πρόσωπα μπορούμε να συμπληρώσουμε καιπώς την εικόνα. Ο Κ. Δραγώτης ήταν μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου με πλούσια αρθρογραφία στον *Ερμή* της πρώτης περιόδου υπέρ της δημοτικής γλώσσας. Ο Παν. Δημητράτος ήταν ο γνωστός σοσιαλιστής ηγέτης, γλωσσικά δημοτικιστής, υπέρμαχος ωστόσο μιας ευρύτερης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης¹¹². Ο πρόεδρος Ευάγγ. Δρόσος θεωρούνταν εκπαιδευτικά και πολιτικά “αχρωμάτιστος” και ίσως γι’ αυτό επιλέχθηκε για τη θέση του προέδρου. Παρόμοια και ο αντιπρόεδρος Ν. Προκοπίδης. Και οι δύο τους στα κείμενά τους στο *Διδασκαλικό Βήμα* θα χρησιμοποιούν την απλή καθαρεύουσα. Η Ελ. Ρέπουλη αντιθέτως θα χρησιμοποιεί τη δημοτική. Από τα ενεργά μέλη των δύο πρώην ομαδοποιήσεων θα συναντήσουμε μόνο τον Άγγ. Γιούρτση της ομάδας Ράικου ως αναπληρωματικό μέλος. Ως αναπληρωματικά μέλη θα συναντήσουμε επίσης τη γραμματέα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, Όλγα Οικονόμου, και τον Δ. Δούκα σοσιαλίζουσας απόκλισης, που συνεργαζόταν στενά με τον Δημητράτο.

¹¹¹Βλ. “Η Διοίκηση της Συνομοσπονδίας των δημοδιδασκάλων”, *Εργασία*, τεύχ., 15-16, 15-30 Απριλίου 1924, σελ. 378-379.

¹¹²Ο Παναγής Δημητράτος: στενός συνεργάτης του Μαρίνου Αντύπα στα 1904-1907· ηγετικό στέλεχος στις σοσιαλιστικές οργανώσεις του Ν. Γιαννιού και του Πλ. Δρακούλη· επικεφαλής της Σοσιαλιστικής Εργατικής Ένωσης Αθηνών κατόπιν θα παίξει μαζί με τη Φεντερασιόν καθοριστικό ρόλο στην ενοποίηση των σοσιαλιστικών οργανώσεων της χώρας· μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΣΕΚΕ θα αποχωρήσει με την ομάδα Μπεναρόγια στην κομματική κρίση των αρχών του 1924. Σ’ αυτή ακριβώς τη συγκυρία θα ασχοληθεί πιο ενεργά με το συνδικαλισμό των δασκάλων και θα εκλεγεί ως Γραμματέας στο 5ο συνέδριο. Άρθρα του υπέρ της δημοτικής εμφανίζονται ήδη από τα 1919 στο *Ριζοσπάστη*. Για τη δράση του βλ. Δημητρίου Μιχάλης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1985, σελ. 199 κ.ε. Κορδάτος Γιάνης, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Ζ’ εκδ., Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1972, σελ. 263 κ. ε. και κυρίως περ. *Νεοελληνική Παιδεία*, έτος β’, τεύχ. 16, Απρίλης 1947, όπου εκτενές μεταθανάτιο αφιέρωμα στο Δημητράτο (εκτελέστηκε από τους Γερμανούς τον Απρίλιο του 1944).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι τα περισσότερα μέλη της νέας διοίκησης έχουν ένα σαφή εκπαιδευτικό προσανατολισμό και έναν λιγότερο σαφή αλλά πάντως ευδιάκριτο πολιτικό προσανατολισμό. Ωστόσο η νέα διοίκηση ως σύνολο προσπαθεί να και η ίδια να εμφανιστεί ως (γλωσσικά και πολιτικά) ουδέτερη “τρίτη κατάσταση”. Αν λοιπόν, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για νίκη των δημοτικιστών και βενιζελικών του Ράικου μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα για ήττα των καθαρευουσιάνων και αντιβενιζελικών του Καραγιάννη. Στο αποτέλεσμα αυτό σημαντικότερο ρόλο έπαιξαν η Αυγή και τα παιδαγωγικά συνέδρια. Η αποτελεσματικότητα όμως της δράσης και των δύο πηγάζει από τις πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το 4ο στο 5ο συνέδριο. Η Κυβέρνηση Παπαναστασίου και η ανακήρυξη της Α΄ Ελληνικής Δημοκρατίας θα δημιουργήσουν ένα πιο ευνοϊκό πλαίσιο για τις δυνάμεις της αριστερής πτέρυγας του βενιζελισμού και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Ποια ήταν αλήθεια η αντίδραση της κυβέρνησης Παπαναστασίου στην εκλογή του νέου Δ.Σ.; Όπως είδαμε ο υπουργός Παιδείας, Ι. Λυμπερόπουλος, συνεχίζοντας την πολιτική των προκατόχων του, δεν παραβρέθηκε στην έναρξη των εργασιών του συνεδρίου. Οι αρχαιρεσίες ωστόσο για την ανάδειξη της νέας διοίκησης, αντί να γίνουν στο τέλος, όπως συνήθως, έγιναν μεσούσης της συνέλευσης. Η ασυνήθιστη αυτή κίνηση δεν φαίνεται να ήταν εντελώς αθώα αν κρίνουμε από ότι ακολούθησε: Την επομένη της εκλογής του νέου Δ.Σ. θα επισκεφτεί το συνέδριο και θα απευθύνει χαιρετισμό, όχι μόνο ο Λυμπερόπουλος, αλλά και ο ίδιος ο Παπαναστασίου¹¹³,

¹¹³Ο Παπαναστασίου, όντας ο ίδιος μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου, φαίνεται πως ενδιαφερόταν προσωπικά για την εκπαίδευση. Η κυβέρνησή του άλλωστε ήταν απ’ τις ελάχιστες που αφιέρωσε στην εκπαίδευση σημαντικό μέρος των προγραμματικών της δηλώσεων, στις οποίες ανάμεσα σε άλλα προβλεπόταν η “...εξύψωση της θέσεως των λειτουργών της παιδείας, βαθμιαία εισαγωγή της Δημοτικής γλώσσας εις την εκπαιδευσίν μας (...) διοικητική αποκέντρωση της εκπαιδύσεως, ούτως ώστε και κάθε πολίτης να επανακτήσει το ενδιαφέρον του, τα δικαιώματά του και την συνείδησιν των υποχρεώσεων του ως προς την εκπαίδευσιν των τέκνων του και οι λειτουργοί της παιδείας να αποκτήσουν βαθμιαίως την ικανότητα της αυτοδιοικήσεώς των...”, βλ.

ακολουθούμενοι από το σύνολο της εκπαιδευτικής ηγεσίας του υπουργείου Παιδείας (ανάμεσα σε άλλους και οι Ιακ. Βαχαβιόλος, πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Δημ. Γληνός, Ανώτερος Επόπτης, και Κ. Σωτηρίου, Τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαίδευσης). Η κίνηση του Παπαναστασίου ήταν ξεκάθαρη: η κυβέρνηση αναγνωρίζει πλέον τη ΔΟΕ ως εκφραστή των δασκάλων και έγκυρο συνομιλητή¹⁴. Ως έμπρακτη επιβεβαίωση αυτής της αναγνώρισης, ο Γληνός θα παρουσιάσει στους αντιπροσώπους το νέο νομοσχέδιο για τη διαβάθμιση και τις αποδοχές των δασκάλων, το οποίο εισηγήθηκε ο ίδιος στην κυβέρνηση και στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενώς στο δεύτερο κεφάλαιο αυτού του μέρους. “Στο τέλος αυτής της συνεδρίασης [1 Ιουνίου 1925]”, θα γράψει η *Αυγή*, “ήταν φανερή μια γενική ανακούφιση, που επί τέλους ο κλάδος ύστερα από ένα ολόκληρο χρόνο αδράνειας, ξανάρχεται σε επαφή και ξαναβρίσκει τη συνεργασία του με τα πρόσωπα και τας αρχάς από τις οποίες θα ζητήσει τη λύση των προβλημάτων του¹⁵.”

Η διάσπαση, λοιπόν, αποτράπηκε και οι σχέσεις της ΔΟΕ με τους παιδαγωγούς και το υπουργείο προς το παρόν εξομαλύνθηκαν. Στους μήνες του καλοκαιριού που θ’ ακολουθήσουν η μεταρρυθμιστική “τριανδρία” θα προσπαθήσει αξιοποιώντας την ευνοϊκή πολιτική συγκυρία να ολοκληρώσει το εκπαιδευτικό της πρόγραμμα. Η νέα διοίκηση της ΔΟΕ δε θα αντιδράσει ούτε θετικά ούτε αρνητικά. Θα αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην προώθηση του μισθολογικού της αιτήματος. Το

“Από το πρόγραμμα της δημοκρατικής κυβερνήσεως”, *Αυγή*, τεύχ. 9, 1-4-1924, σελ. 2-3· πρβλ. “Η εκπαιδευτική πολιτική της δημοκρατικής κυβέρνησης”, *Εργασία*, τεύχ. 11-12, 15-30 Φεβρουαρίου 1924, σελ. 241-246.

¹⁴Την επόμενη μέρα στην ομιλία του ο Κ. Σωτηρίου θα το δηλώσει ξεκάθαρα: “...η συνεργασία μας, που ξανάρχισε ύστερα από ενός χρόνου διακοπή -και σεις ξέρετε καλύτερα από μένα την αιτία αυτής της διακοπής- να στηριχθή και να εξακολουθή να στηρίζεται μόνο επάνω στην αλήθεια...”, βλ. “Ο λόγος του κ. Κ. Σωτηρίου στην Ε΄ Γεν. Συνέλευση”, *Αυγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος 1924, σελ. 17-22.

¹⁵Βλ. “Η Ε΄ Γενική Συνέλευσις της Ομοσπονδίας μας”, *ό.π.*, τεύχ. 13, 1-6-1924, σελ. 2-3.

φθινόπωρο, όμως, όταν οι “γλωσσαμύντορες” θα αντεπιτεθούν με σφοδρότητα, η ΔΟΕ θα αναγκασθεί να πάρει ξεκάθαρη θέση.

6. Οι “γλωσσαμύντορες” αντεπιτίθενται

“Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτελεί το στόχο του κάθε εμπαιθούς, του κάθε φωτοσβέστου, τις τελευταίες αυτές βδομάδες”, θα γράψει το Νοέμβριο του 1924 η *Αυγή*. “Φωνές υψώνονται, εναντίον τους σ’ όλους τους τόνους. Οι λέξεις τύραννοι, σπείρα, κλπ. δίνουν και παίρνουν στο στόμα ορισμένων *Εκπαιδευτικών-Κισσών*¹⁶.”

Πράγματι από τα τέλη του Αυγούστου ήδη η εφ. *Εμπρός* θα φιλοξενήσει μια σειρά άρθρων με το γενικό τίτλο “Αυτή είναι η δημοτική εκπαίδευση” και την υπογραφή “Κισσός”. Ο ανώνυμος αρθρογράφος κατηγορούσε τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου κυρίως για πολιτικό και γλωσσικό κομματισμό αλλά και για ανικανότητα και κακοπιστία¹⁷. Στο βαθμό βέβαια που το *Εμπρός* ανήκε παραδοσιακά στον αντιβενιζελικό τύπο, τέτοιου είδους επιθέσεις ήταν από μέρους του αναμενόμενες. Τα πράγματα όμως άρχισαν να οξύνονται, και ο Γληνός θα αναγκαστεί να απαντήσει, όταν τη σκυτάλη θα πάρει η φιλική στο βενιζελισμό *Εστία* κρίνοντας το “πρωθύστερον” της μεταρρύθμισης, το οποίο, κατά την εκτίμησή της, προκάλεσε τις αντιρρήσεις “τας οποίας έχουν σήμερα πλείστοι, πάμπολλοι εκ των παραγόντων της Φιλελεύθερης παρατάξεως¹⁸.” Το *Εμπρός* άδραξε την

¹⁶Βλ. τα σχόλια “Τότε και τώρα” και “Θα εξακολουθήσει ο ύπνος”, *ό.π.*, τεύχ. 24, 15-11-1924, σελ. 5· “Το αίσχος και την περιφρόνηση” και “Τόσο λοιπόν επτωχέυσαμε”, *ό.π.*, τεύχ. 23, 1-11-1924, σελ. 5· πρβλ. “Η τυραννολογία”, *Εργασία*, τεύχ. 24, 31-10-1924, σελ. 89.

¹⁷Κατά το περ. *Εργασία* ο αρθρογράφος με το ψευδώνυμο Κισσός ήταν ο πρώην επιθεωρητής Π. Μπακανάκης, ο οποίος είχε και προσωπικές διαφορές με το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επειδή τον υποβίβασε σε Διευθυντή· βλ. “Για τη δημοτική Εκπαίδευση”, *ό.π.*, τεύχ. 22, 30-9-1924, σελ. 40-41.

¹⁸Βλ. εφ. *Εστία*, 19-10-1924· πρβλ. την απάντηση του Γληνού, *ό.π.*, 21-10-1924 και την ανταπάντηση της *Εστίας* στο ίδιο φύλλο. Το απόσπασμα του κειμένου προέρχεται από την ανταπάντηση. Κείμενο στην *Εστία* θα στείλει αργότερα, με αφορμή νέες επιθέσεις, και ο Δελμούζος· βλ. *ό.π.*, 13-11-1924. Η εφημερίδα θα αφιερώσει στο ίδιο φύλλο το κύριο άρθρο της για να απαντήσει. Αυτή θα είναι όμως και η τελευταία φορά που θα δεχτεί να δημοσιεύσει κείμενα των μεταρρυθμιστών. Η ανταπάντηση του Δελμούζου που θα ακολουθήσει θα βρει καταφύγιο στην *Δημοκρατία* (φύλ. 16-11-1924), η οποία και θα αποδειχθεί στο εξής ο μόνος συνεπής υποστηρικτής

ευκαιρία και με κύριο άρθρο του επιτίθεται προσωπικά στο Γληνό κατηγορώντας τον ότι για να εφαρμόσει το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα δεν δίστασε να καταδιώξει τους αντιφρονούντες δασκάλους¹¹⁹. Λίγες μέρες αργότερα θα κλιμακώσει την επίθεσή του δημοσιεύοντας τηλεγράφημα με 187 υπογραφές, το οποίο ζητά την απομάκρυνση του Γληνού από το υπουργείο Παιδείας¹²⁰. Στην επίθεση μπαίνουν και οι εφημερίδες *Βραδυνή*, *Σκριπ* και *Νέα Ημέρα* διατυπώνοντας ξανά τις κλασικές πλέον κατηγορίες για αντεθνική δράση των παιδαγωγών¹²¹. Ο Νοέμβριος θα γίνει έτσι ο μήνας μιας νέας έντονης επίθεσης ενάντια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Ο *Ερμής* χαιρέκακα θα υπενθυμίσει τις προ ενός έτους επιθέσεις του: “Ότε ο Ερμής κατήγγελλε προς τον διδασκαλικόν κόσμον τους γλωσσοπλάστας επί αναρχισμώ, κατηγορείτο ως γράφων ταύτα κινούμενος από τα αντιβενιζελικά του φρονήματα. Τώρα που οι γλωσσοπλάσται καταγγέλλονται από την Εστίαν, το Εμπρός, την Εθνικήν Φωνήν, φιλελεύθερους γενικούς επιθεωρητάς και βενιζελικούς βουλευτάς, τι λέγει ο διδασκαλικός κόσμος;”¹²²“

Ο χρόνος που εκδηλώνεται η επίθεση δεν είναι τυχαίος. Ο βενιζελικός πολιτικός συνασπισμός που εξέφραζε τις αστικές δυνάμεις και στήριζε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση βρίσκεται πλέον κατακερματισμένος. Η πιο αριστερή συνιστώσα του —η *Δημοκρατική Ένωση*—, η οποία ως κυβέρνηση Παπαναστασίου

των μεταρρυθμιστών, βλ. ενδεικτικά το κύριο άρθρο της στο φύλλο της 14-11-1924 με το οποίο επιτίθεται εναντίον της *Εστίας*.

¹¹⁹Βλ. εφ. *Εμπρός*, 22-10-1924.

¹²⁰Βλ. *ό.π.*, 4-11-1924.

¹²¹Ενδεικτικοί οι τίτλοι “Κάτω η πατρίς! κάτω η Σημαία!”, εφ. *Βραδυνή*, 11-11-1924· “Εναντίον των υπονομευτών”, εφ. *Σκριπ*, 13-11-1924· “Να φύγουν οι μαλλιαροί του Υπουργείου”, εφ. *Νέα Ημέρα*, 25-11-1924.

¹²²Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 124, 22-11-1924, σελ. 8. Η νέα επίθεση του Καραγιάννη στη μεταρρύθμιση συμπίπτει με τη ανοιχτή πλέον υποστήριξη του στον Ι. Μεταξά, μέσα από τη νέα μόνιμη στήλη του *Ερμή* με τον τίτλο “πολιτικό δελτίο”, βλ. ενδεικτικά *ό.π.*, τεύχ. 120, 25-10-1924, σελ. 4· τεύχ. 121, 1-11-1924, σελ. 4 και τεύχ. 122, 4-11-1924, σελ. 4.

στήριξε ανεπιφύλακτα τη μεταρρύθμιση έδωσε σταδιακά τη θέση της στην πιο δεξιά εκδοχή του, τους *Συντηρητικούς Φιλελεύθερους*. Η έξαρση της επίθεσης το Νοέμβριο, συμπίπτει ακριβώς με την ανάδειξη της κυβέρνησης Μιχαλακοπούλου. Ωστόσο τα σπέρματα —και οι αφορμές— θα δοθούν από τις αρχές του καλοκαιριού όταν οι παιδαγωγοί αξιοποιώντας την θητεία του Λυμπερόπουλου θα προωθήσουν τη δεύτερη δέσμη των εκπαιδευτικών τους μέτρων¹²³. Όταν ορισμένα από αυτά φτάσουν για συζήτηση στη βουλή θα εμφανισθούν ξανά οι “γλωσσαμύντορες” βουλευτές και θα επιτεθούν στους παιδαγωγούς χαρακτηρίζοντάς τους “σπείρα συμφεροντολόγων”. Οι επιθέσεις θα έχουν τέτοια οξύτητα που θ’ αναγκάσουν τον τότε πρωθυπουργό Αλ. Παπαναστασίου να πάρει κατ’ επανάληψη το λόγο για να υποστηρίξει προσωπικά το έργο των παιδαγωγών¹²⁴. Θα ξεσπάσει όμως πολιτική κρίση, η κυβέρνηση Παπαναστασίου θα καταψηφιστεί (19-7-1924) και η κυβέρνηση Θ. Σοφούλη, μεταβατική κυβέρνηση “θερινών διακοπών”, δε φαίνεται διατεθειμένη να στηρίξει τη μεταρρύθμιση με την ίδια θέρμη. Θα λειτουργήσουν έτσι τα *Διδασκαλεία*¹²⁵ και η *Παιδαγωγική Ακαδημία*¹²⁶, θα ακυρωθούν όμως οι

¹²³Βλ. “Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια και η σημασία τους”, *Εργασία*, τεύχ. 17-18, 15-30 Μαΐου 1924· πρβλ. “Το εκπαιδευτικόν πρόγραμμα της Δημοκρατικής Κυβερνήσεως. Η εισήγησις υπό του υπουργού της Παιδείας κ. Ι. Λυμπεροπούλου”, εφ. *Δημοκρατία*, 25-5-1924.

¹²⁴Βλ. ενδεικτικά απόσπασμα από την τοποθέτηση του βουλευτή Καβαλλιεράτου *Ερμής*, 106, 19-7-1924, σελ. 8· πρβλ. τα σχόλια “Φωνές απ’ τους τάφους”, *Εργασία*, τεύχ. 17-18, 15-30 Μαΐου 1924, σελ. 423 και “Και πάλι οι γλωσσαμύντορες”, *ό.π.*, τεύχ. 19-20, 15-30 Ιουνίου 1924, σελ. 472. Όταν μετά την πτώση της κυβέρνησης Παπαναστασίου αρχίσουν οι επιθέσεις από μερίδα του τύπου ενάντια στη μεταρρύθμιση ο τέως υπουργός Παιδείας Ι. Λυμπερόπουλος θα αναγκαστεί να υποστηρίξει το μεταρρυθμιστικό έργο της θητείας του με 4 άρθρα του στην εφ. *Δημοκρατία*. Τα κείμενα θα κυκλοφορήσουν και σε τομίδιο· βλ. Ι. Σ. Λυμπερόπουλου, *Η εκπαιδευτική πολιτική της πρώτης Δημοκρατικής Κυβερνήσεως*, Εν Αθήναις 1925.

¹²⁵Θα λειτουργήσουν δυο νέες κατηγορίες διδασκαλείων: τα Εξατάξια και τα Πεντατάξια Διδασκαλεία. Τα πρώτα θα δέχονται παιδιά από την ΣΤ’ Δημοτικού και τα δεύτερα από την Γ’ Ελληνικού, παιδιά δηλαδή που δεν έχουν ακόμα επηρεαστεί από “το πνεύμα της γυμνασιακής μόρφωσης”. Κατά το έτος 1924-25 θα λειτουργήσουν τρία Πεντατάξια και τρία Εξατάξια. Τα πρώτα στις πόλεις Αθήνα, Γιάννενα, Τρίπολη και τα δεύτερα στις πόλεις Αλεξανδρούπολη,

εκπαιδευτικές αποστολές στην Ευρώπη και η αύξηση του αριθμού των Ανώτερων Εποπτών¹²⁷.

Σέρρες (θηλέων) και Δράμα. Οι μαθητές όλων θα είναι υπότροφοι και οικότροφοι· βλ. “Διδασκαλεία”, *Εργασία*, τεύχ. 21, 15-9-1924, σελ. 18 και “Νέα Διδασκαλεία”, ό.π., τεύχ. 24, 31-10-1924. Η Δικτατορία του Πάγκαλου που θα ακολουθήσει θα παγώσει αρχικά τη διαδικασία ίδρυσης νέων διδασκαλείων και αργότερα με το πρόσχημα των οικονομικών θα ψηφίσει Νομοθετικό Διάταγμα με το οποίο θα καταργεί και ορισμένα από τα παραπάνω· βλ. Ν.Δ. της 24-4-1926 “περί περιορισμού, καταργήσεως, κλπ. θέσεων εν τη μέση και Δημοτική εκπαίδευσει”. Η δικτατορία όμως θα πέσει πριν το Διάταγμα τεθεί σε εφαρμογή και η κυβέρνηση Κονδύλη θα το καταργήσει και θα ιδρύσει δύο ακόμα εξατάξια, ένα στην Καστοριά και ένα στη Φλώρινα· βλ. “Ίδρυσις Διδασκαλείων”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 100, 17-10-1926, σελ. 7. Ως το τέλος του 1927 εκτός από τα παραπάνω θα λειτουργούν ακόμα τα πολυτάξια αρρένων Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Λαμίας, Σάμου και Ηρακλείου· τα πολυτάξια θηλέων Θεσσαλονίκης και Πειραιώς· τα αρσάκεια Αθηνών, Κερκύρας, Λαρίσης και Πατρών· τα μονοτάξια Αθηνών (2), Ιωαννίνων, Καστοριάς, Μυτιλήνης, Πύργου, Σπάρτης, Χανίων· τα Διδασκαλεία Νηπιαγωγών Εδέσσης, Καλιθέας, Κοζάνης, Καστοριάς, Σερρών, Φιλιατών· βλ. “Τα διδασκαλεία μας”, ό.π., τεύχ. 144, 28-8-1927, σελ. 2.

¹²⁶Θα τεθεί σε λειτουργία η Παιδαγωγική Ακαδημία ως σχολή παραγωγής καθηγητών για τα Διδασκαλεία. Θα στεγαστεί στο ίδιο κτίριο με το Μαράσλειο Διδασκαλείο, το οποίο θα λειτουργήσει ως πρότυπο Διδασκαλείο της Ακαδημίας. Η ίδρυση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας είχε ψηφιστεί στα 1920 (ν. 2243), αλλά λόγω της ήττας του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920 έμεινε ανενεργός. Τα εγκαίνια της θα γίνουν έτσι 4 χρόνια αργότερα στις 5-11-1924. Εκεί θα ακουστεί και η γνωστή ομιλία του Δημ. Γληνού. Ολόκληρη την ομιλία του Γληνού θα δημοσιεύσει η *Εργασία*, βλ. Δημ. Γληνός, “Ο σκοπός της Παιδαγωγικής Ακαδημίας”, *Εργασία*, τεύχ. 25-26, 15-30 Νοεμβρίου 1924, σελ. 100-112. Σχετικό και το κείμενο “Η Παιδαγωγική Ακαδημία”, *Αυγή*, τεύχ. 24, 15-11-1924, σελ. 3. Τα μαθήματα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας θα αρχίσουν στις 3 Νοεμβρίου 1924· βλ. “Η παιδαγωγική Ακαδημία”, *Εργασία*, τεύχ. 25-26, 15-30 Νοεμβρίου 1924, σελ. 137-138.

¹²⁷Σύμφωνα με τις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις ο αριθμός των Ανώτερων Εποπτών έπρεπε να αυξηθεί από δύο σε τέσσερις με κύριο στόχο να περιοδεύουν σε όλη τη χώρα και να υποστηρίζουν παιδαγωγικά την μεταρρύθμιση· βλ. Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του άρθρου 13 του νόμου 1242 ‘περί ανωτέρων Εποπτών της Δημοτικής Εκπαίδευσεως’. Παρόμοια με άλλη νομοθετική ρύθμιση υποχρεώνονται οι Εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι να περιοδεύουν σε όλες τις Επαρχίες του κράτους και να οργανώνουν συνέδρια· Περί συμπληρώσεως του νόμου 1242 ‘περί

Το θέμα όμως που κυρίως αφορά την εργασία μας δεν είναι οι επιθέσεις ενάντια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αλλά οι αντιδράσεις της ΔΟΕ σ' αυτές. Ενδεικτική για την αρχική στάση της είναι η σχετική αναφορά της *Αυγής* το Νοέμβριο του 1924: "Ξέρει πολύ καλά η διοίκηση ότι τους αποκαλούμενους τυραννίσκους του Υπουργείου της Παιδείας ο κλάδος τους έχει επίσημα αναγνωρίσει για πρωτεργάτες της αναγεννήσεως του Δημοτικού Σχολείου. Αν δεν τόξερε ώφειλε να διαβάσει τα πρακτικά του Γ' Διδακταλικού Συνεδρίου (...) και

διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως", άρθρο 1. Στα πλαίσια των αντιδράσεων ο πληρεξούσιος Θεσσαλονίκης και αργότερα Υπουργός Παιδείας, Γ. Χατζηκυριακός κατέθεσε εναλλακτικά σχέδια νόμων με τα οποία πρότεινε την κατάργηση του θεσμού των Ανωτέρων Εποπτών και τη μείωση των Εκπαιδευτικών Συμβούλων από 12 σε 10. Τα σχέδια δημοσιεύει ο *Ερμής*, τεύχ. 105, 12-6-1924, 2-7. Οι προτάσεις του Χατζηκυριακού θα καταψηφισθούν αλλά θα επανέλθουν "απ' το παράθυρο": Η Επιτροπή Οικονομιών με το πρόσχημα του περιορισμού της σπατάλης δε θα εγκρίνει την αύξηση των εποπτών και ταυτόχρονα θα προτείνει (Οκτώβρης του 1924) τη μείωση των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου σε 10. Η Επιτροπή Οικονομιών μάλιστα θα παρέμβει και στη σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου προτείνοντας αρχικά τη συμμετοχή 2 καθηγητών της Μέσης και 2 καθηγητών του Πανεπιστημίου. Η *Εργασία* διαμαρτύρεται και προτείνει τουλάχιστο στη θέση των δυο καθηγητών του Πανεπιστημίου να μπουν δυο δάσκαλοι "που να προτείνονται κάθε δυο χρόνια από τους οργανωμένους σε σωματεία συναδέλφους των", βλ. "Το Εκπαιδευτικό", *Εργασία*, τεύχ. 24, 31-10-1924, σελ. 89. Από συλλόγους δασκάλων θα διαμαρτυρηθεί για το ίδιο ζήτημα μόνο ο σύλλογος Μαγνησίας (10-11-1924), βλ. *Ερμής*, τεύχ. 125, 29-11-1924, σελ. 6. Συμμετοχή των δασκάλων θα προτείνει και η εφ. *Εμπρός* (2 και 3-11-1924) καθώς επίσης και η πλευρά Ράικου βλ. Ιω. Τσιτσιπάνης, "Δημοδιδάσκαλοι που βαίνομεν", εφ. *Δημοκρατία*, 30-11-1924. Η Επιτροπή Οικονομιών δε θα ενδώσει στις πιέσεις. Μάλιστα με νεώτερη απόφασή της θα τροποποιήσει την αρχική αφαιρώντας και τους δυο εκπροσώπους της Μέσης Εκπαίδευσης. Στην σχετική συζήτηση θα παρέμβει και ο Αντ. Καραγιάννης, ο οποίος με κείμενο του στο *Εμπρός* θα προτείνει στην επιτροπή Οικονομιών να καταργηθούν ως περιττοί θεσμοί η Παιδαγωγική Ακαδημία, οι Ανώτεροι Επόπτες και ο θεσμός των υποτροφιών για το εξωτερικό· βλ. Αντ. Καραγιάννης, "Οικονομίες εις το υπουργείον της Παιδείας", εφ. *Εμπρός*, 24-9-1924. Στα υπό κατάργηση ωστόσο δεν περιλαμβάνει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, το οποίο με σχόλιά του στον *Ερμή* θεωρεί αναγκαίο θεσμό μόνο που πρέπει να αλλάξουν τα πρόσωπα που το στελεχώνουν· βλ. σχετικά σχόλια, *Ερμής*, τεύχ. 117, 4-10-1924, σελ. 7-8.

τότε διαβάζοντας στον καθημερινό τύπο ότι οι τυραννίσκοι της Παιδείας θέλουν να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα γλωσσικό και εκπαιδευτικό που δεν αναγνωρίζει η πλειοψηφία των δασκάλων ότι πτωχοί διδάσκαλοι δεν φαίνονται Φεύ! πλέον ικανοί δι' εν τοιούτον κατόρθωμα, ν' αποτινάξουν τον ζυγόν της τυραννίας κλπ. διαβάζοντας όλα αυτά θα τους εδημιουργείτο η επιτακτική υποχρέωση να διαμαρτυρηθούν εξ ονόματος του κλάδου για τις ασυνείδητες αυτές συκοφαντίες. Τίποτε όμως από όλα αυτά. Σιωπή απαθεσάτη!¹²⁸”

Πράγματι η ΔΟΕ αρχικά δε θα ασχοληθεί καθόλου με το θέμα. Μόνη έμμεση αναφορά της ένα σχόλιο στο οποίο φαίνεται να επιλέγει συνειδητά την ουδετερότητα: “Είχαμε παράπονα από μερικούς συναδέλφους δημοτικιστάς γιατί το Δ. Β. δεν γράφεται ολόκληρο στη δημοτική. Είχαμε επίσης παράπονα από μερικούς καθαρευουσιάνους γιατί δεν γράφεται ολόκληρο στην καθαρεύουσα. (...) όπως η Ομοσπονδία είναι η οργάνωσις όλων των δασκάλων, έτσι και το όργανόν της απευθύνεται προς όλους τους δασκάλους. Το Δ. Β. επομένως δεν είναι όργανο των δημοτικιστών ή των καθαρευουσιάνων...¹²⁹.” Μια τέτοια επιλογή προσιδιάζε στην εικόνα της νέας ηγεσίας ως “τρίτης κατάστασης”, η οποία υπερέβαινε το διχασμό των δύο προγενέστερων ομαδοποιήσεων. Η ασαφής άλλωστε εκπαιδευτική της ταυτότητα δεν της επέτρεπε αντικειμενικά να είναι σαφής στο γλωσσικό ζήτημα. Ίσως γι' αυτό επικεντρώθηκε αποκλειστικά στο μισθολογικό, το οποίο την συσπείρωνε τουλάχιστον στο επίπεδο της ηγεσίας και μόλις τον Μάρτη του επόμενου έτους (1925) στην εισήγηση του προς το 7ο συνέδριο το Δ.Σ. της ΔΟΕ θα αγγίξει και το εκπαιδευτικό ζήτημα: “Είνε ανάγκη να εννοηθή από όλους τους συναδέλφους ότι η δράσις της Ομοσπονδίας δεν ημπορεί να είνε εις το εξής περιορισμένη αποκλειστικώς και μόνον εις οικονομικάς επιδιώξεις. Η Ομοσπονδία οφείλει να καθορίση γενικήν εκπαιδευτικήν πολιτικήν της οποίας την αναγνώρισιν να αγωνισθή όπως επιβάλη εις το Κράτος και την

¹²⁸Βλ. “Σιωπή απαθεσάτη”, *Αυγή*, τεύχ. 23, 1-11-1924, σελ. 2-3.

¹²⁹Βλ. “Η πρέπουσα τιμωρία”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 5.

Κοινωνιαν¹³⁰.” Δεν είναι τυχαίο ότι στο μεταξύ είχε παραιτηθεί από τη θέση του Προέδρου ο πολιτικά και γλωσσικά “αχρωμάτιστος” Ευάγγ. Δρόσος¹³¹. Και πάλι όμως το Δ.Σ. αποφεύγει να πάρει σαφή θέση απέναντι στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική των παιδαγωγών. Στην τελευταία φράση μάλιστα μπορούμε να διακρινουμε τα ίχνη μιας διαφωνίας όχι στην ανάγκη για μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, αλλά στο είδος, την κατεύθυνση ή το εύρος της μεταρρύθμισης. Η διατύπωση αυτή ίσως εκφράζει τη σκέψη του σοσιαλιστή Παν. Δημητράτου του οποίου η θέση είχε ισχυροποιηθεί μετά την απομάκρυνση του Δρόσου. Όπως και νάχει η στάση της ΔΟΕ απέναντι στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, από τον Ιούνιο του 1925 ως τον Απρίλιο του 1926, θα κινείται ανάμεσα στην αδιαφορία και την αμηχανία. Η στάση αυτή, θα πυροδοτήσει όπως είδαμε τις επιθέσεις της *Αυγής*, η οποία θα υπενθυμίζει διαρκώς στην ηγεσία της ΔΟΕ τις σχετικές αποφάσεις 3ου συνεδρίου. Για να βγει από τη δύσκολη θέση το Δ.Σ. θα μεταθέσει το θέμα στο 7ο συνέδριο που θα ακολουθήσει.

¹³⁰Βλ. “Ειδική Εγκύκλιος Γ΄: Αι αποφάσεις επί της ημερησίας διατάξεως”, ό.π., τεύχ. 19, 15-3-1925, σελ. 1-2.

¹³¹Τον Δρόσο θα αντικαταστήσει ο αντιπρόεδρος Ν. Προκοπίδης. Σχεδόν ταυτόχρονα θα παραιτηθεί και ο Κ. Δραγώτης διαφωνώντας με τους χειρισμούς στο μισθολογικό. Πιθανόν όμως η παραίτησή του τελευταίου να σχετίζεται και με τον διορισμό του ως επιθεωρητή που σύντομα ακολούθησε. Με παρέμβαση του Εποπτικού, δύο από τους αναπληρωματικούς θα συμπληρώσουν το Δ.Σ.. Ο Άγγ. Γιούρτσης της ομάδας Ράικου και ο Δ. Δούκας της ομάδας Δημητράτου.

7. Η υπερίσχυση των μεταρρυθμιστών

Είναι η δεύτερη φορά που το ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης θα αποτελέσει θέμα συζήτησης σε συνέδριο της ΔΟΕ. Η πρώτη ήταν τον Απρίλη του 1923 στο 3ο συνέδριο. Όπως και τότε έτσι και τώρα το ζήτημα βρισκόταν στο πολιτικό και κοινωνικό προσκήνιο. Τότε οι παιδαγωγοί επιχειρούσαν μια δεύτερη έναρξη της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Τώρα την περιορεύουσα ατμόσφαιρα βαρραίνει η αντεπίθεση των “γλωσσαμυντόρων”. Η όποια απόφαση, λοιπόν, του συνεδρίου δε θα είχε έναν ακαδημαϊκό αλλά έναν σαφή πολιτικό χαρακτήρα. Η διαμάχη είχε ξεφύγει για άλλη μια φορά από τα στενά εκπαιδευτικά πλαίσια και η ΔΟΕ ήταν αναγκασμένη να εγκαταλείψει την ουδετερότητα.

Σε αντίθεση με το 3ο συνέδριο όπου η συζήτηση για το “γλωσσικό” διήρκησε τρεις ολόκληρες ημέρες, στο 7ο συνέδριο απασχόλησε μόνο την πρωινή συνεδρίαση μίας από τις δέκα ημέρες των εργασιών. Ωστόσο η χρονικά περιορισμένη ενασχόληση με το ζήτημα δεν ήταν αποτέλεσμα αδιαφορίας αλλά αντιθέτως μίας μάλλον διευρυμένης συμφωνίας. Τη φορά αυτή δε θα υπάρξουν οι έντονες αντιπαραθέσεις του 3ου συνεδρίου. Σχεδόν όλοι οι αντιπρόσωποι που θα τοποθετηθούν θα ξεκινούν με τη φράση “Ως προς την εισαγωγήν της δημοτικής γλώσσης πάντες συμφωνούμεν”. Πιθανότατα θα υπήρχαν και διαφορετικές γνώμες αλλά φαίνεται πως το όλο κλίμα δεν επέτρεπε να εκφραστούν. Έτσι όλες οι σχετικές προτάσεις του Δ.Σ. ψηφίστηκαν ομόφωνα κυριολεκτικά “δια βοής”¹³².

¹³²Βλ. ενδεικτικά το ακόλουθο απόσπασμα από τα πρακτικά: “Πρόεδρος: Η συνέλευσις εγκρίνει το κεφάλαιον εκπαιδευτικά ως έχει εκτεθεί εν τω σχεδίω της Διοικήσεως εις τας γενικάς γραμμάς. Λοιπόν ερωτώ την συνέλευσιν. Εγκρίνει; Αντιπρόσωποι: Μάλιστα, μάλιστα.” Βλ. “Τα πρακτικά της Ζ΄ Γενικής Συνελεύσεως—συζητήσεις επί των εκπαιδευτικών”, ό.π., τεύχ. 46, 20-9-1925, σελ. 4-6. Η μόνη διαφορετική πρόταση θα είναι η γνωστή πρόταση για μια “μεικτή” γλώσσα, η οποία θα υποστηριχθεί μόνο από τον Π. Μπακανάκη σε άρθρο του στο *Διδασκαλικόν Βήμα* στα πλαίσια του προσυνεδριακού διαλόγου· βλ. Π. Μπακανάκης, “Μεταρρυθμίσεις εις την δημοτ. Εκπαίδευσιν”, ό.π., τεύχ. 19, 15-3-1925, σελ. 3. Όπως είδαμε, ίσως ήταν ο ίδιος που με το ψευδώνυμο *Κισσός* θα

Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά αυτές τις προτάσεις. Η πρώτη φυσικά αφορούσε την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας σ' όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Το Δ.Σ. δε θα την παρουσιάσει ως νέα πρόταση αλλά ως αναγκαία (λόγω συνθηκών) επαναβεβαίωση της αντίστοιχης απόφασης του 3ου συνεδρίου. Θα συμπληρώσει όμως πως “για να μη συκοφαντιέται [η μεταρρύθμιση] πρέπει να πάρη όλη της την έκταση”. Και για να γίνει αυτό πρέπει εκτός από την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας να τεθούν σε εφαρμογή και οι ακόλουθες προτάσεις¹³³:

1. Να γενικευθεί το εξαετές “λαϊκό” σχολείο με ταυτόχρονη κατάργηση των “Ελληνικών” σχολείων ή τη μετατροπή τους σε πρακτικές σχολές. Υπενθυμίζουμε ότι οι δύο πρώτες τάξεις των “Ελληνικών” σχολείων αντιστοιχούσαν με τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και ότι πολλά Δημοτικά σχολεία παρά την τυπική κατάργηση της διάκρισης σε “κοινά” και “πλήρη” συνέχιζαν να λειτουργούν ως τετραετή.

2. Να καταργηθεί η διάκριση των σχολείων σε “αρρένων” και “θηλέων”.

3. Να τονιστεί ο “ανθρωπιστικός” χαρακτήρας της αγωγής στο δημοτικό. Με τον όρο αυτό δεν εννοείται η ενίσχυση του θεωρητικού προσανατολισμού των προγραμμάτων. Αντιθέτως η ΔΟΕ αντιτάσσεται ζητώντας την “ενίσχυση των φυσιογνωστικών μαθημάτων” και την “καλλιέργεια των τεχνικών δεξιοτήτων”. Με το αίτημα για “ανθρωπιστικό χαρακτήρα” των προγραμμάτων η ΔΟΕ προσπαθεί να απαντήσει στον εθνικισμό και στον αμοραλισμό που κατά τη γνώμη της είχαν διαποτίσει την κοινωνία λόγω του μακροχρόνιου πολέμου. Χρησιμοποιεί δηλαδή

επιτεθεί εναντίον της μεταρρύθμισης μέσα από τις στήλες του *Εμπρός*: βλ. τη σχετική κριτική της *Εργασίας*: “Για τη δημοτική Εκπαίδευση”, *Εργασία*, τεύχ. 22, 30-9-1924, σελ. 40-41.

¹³³Οι προτάσεις που ακολουθούν και τα αποσπάσματα που παρατίθενται προέρχονται από την εισήγηση του Δ.Σ., βλ. “Τα πρακτικά της Ζ' Γενικής Συνελεύσεως—συζήτησις επί των εκπαιδευτικών”, *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 46, 20-9-1925, σελ. 4-6 και από το σχετικό υπόμνημα που υποβλήθηκε προς την Δ' Εθνική Συνέλευση, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 30, 7-6-1925, σελ. 1. Για μια συνόψιση των προτάσεων βλ. επίσης “Αι αποφάσεις της έβδομης Γενικής Συνελεύσεως—το επίσημον πρακτικόν”, *ό.π.*, τεύχ. 23, 19-4-1925, σελ. 3-5 και “Η Γεν. Συνέλευσις του κλάδου”, *ό.π.*, τεύχ. 62, 17-1-1926, σελ. 1.

τον όρο “ανθρωπισμό” με την έννοια που θα τον χρησιμοποιήσει ο Δελμούζος όταν θα γράψει: “Δια την εθνική μου όμως αυτοσυντήρηση δεν έχω ανάγκη να κηρύξω την περιφρόνησή και το μίσος εναντίον άλλων λαών. Γιατί και τα δύο σκοτώνουν τον ανθρωπισμό, που βάση του δεν είναι μόνον η αγάπη και ο σεβασμός του εαυτού σου, αλλά και ο σεβασμός του άλλου¹³⁴.”

4. Να εισαχθεί η αρχή της εργασίας στη διδασκαλία: “Είναι ανάγκη το σχολείο ν’ αλλάξει. Σ’ αυτό το παιδί θα εργάζεται, ο δάσκαλος θα παρακολουθή και [θα] οδηγή”. Η αρχή της εργασίας προτείνεται να συνδυαστεί με μια διαφορετική οργάνωση της σχολικής ζωής και με την αυτοδιοίκηση των μαθητών κατά σχολικές κοινότητες.

5. Να αποκεντρωθεί το αναλυτικό πρόγραμμα και να προσαρμοστεί στις περιφερειακές κοινωνικές και φυσικές συνθήκες. Να αποδοθούν στις Σχολικές Επιτροπές ουσιαστικές αρμοδιότητες και οικονομικοί πόροι και να υποχρεωθούν οι κοινότητες να παραχωρούν σε αυτές χώρο για σχολικό κήπο.

6. Να συντονισθεί η μετεκπαίδευση των δασκάλων με τη λογική της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Είναι φανερή εδώ η αναφορά της ΔΟΕ στον αντιμεταρρυθμιστικό ρόλο της μετεκπαίδευσης των δασκάλων, η οποία ανατέθηκε από την έναρξή της το 1922 στη Φιλοσοφική Αθηνών.

Οι έξι παραπάνω προτάσεις εντάσσονται σαφέστατα στο ευρύτερο πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Αν υπάρχει κάποια διαφορά από την μεταρρύθμιση, όπως αυτή τέθηκε ήδη σε εφαρμογή, είναι περισσότερο διαφορά εύρους και όχι προσανατολισμού. Η ΔΟΕ ζητάει να προεκταθεί η μεταρρύθμιση ως τα λογικά της όρια τόσο στα εξωτερικά της χαρακτηριστικά (εξαετές, μικτό, αυτοτελές “λαϊκό” σχολείο), όσο και στα εσωτερικά της (χαρακτήρας της αγωγής, αναλυτικό πρόγραμμα, οργάνωση σχολικής ζωής — φανερές είναι εδώ οι επιρροές από το κίνημα του Σχολείου Εργασίας¹³⁵). Αποδεικνύεται έτσι ότι η επικράτηση

¹³⁴Βλ. Δελμούζος Αλ(έξανδρος), *Μαράσειο και ζωή*, Αθήνα, εκδ. Αθηνά, 1925, σελ.

¹³⁵Το κίνημα του Σχολείου Εργασίας άνθισε κυρίως στη Γερμανία κατά τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας. Στην Ελλάδα του μεσοπολέμου οι σχετικές αντιλήψεις εκφράστηκαν συχνά από τους

των μεταρρυθμιστικών ιδεών στο 3ο συνέδριο δεν ήταν ευκαιριακή και ταυτόχρονα ότι στα δύο χρόνια που μεσολάβησαν οι ιδέες επεκτάθηκαν και ολοκληρώθηκαν. Το στοιχείο αυτό θα επισημάνει η εφ. *Δημοκρατία* όταν θα γράψει πως “το πρόγραμμα τούτο [της ΔΟΕ] δεν είχε έμπνευσις της στιγμής. Ο δημοδιδασκαλικός κλάδος ησχολήθη και προ διετίας με αυτό εις την Γ΄ του Γενικήν Συνέλευσιν. Αλλ’ η πρό ολίγων ημερών περατώσασα το έργον της έβδομη τοιαύτη ευσυστηματοποίησε τας σκέψεις και τας γνώμας των υπερεβδομήκοντα διδασκαλικών συλλόγων¹³⁶.”

Η ΔΟΕ λοιπόν εγκαταλείπει την ουδετερότητα και τάσσεται με σαφήνεια υπέρ της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ακόμα περισσότερο, στο μέτρο που οι σχετικές προτάσεις ψηφίζονται ομόφωνα, ο δασκαλικός κόσμος εμφανίζεται στο ζήτημα αυτό ενωμένος. Στην πραγματικότητα βέβαια δεν πρόκειται για απόλυτη ενότητα αλλά για συντριπτική υπερίσχυση των δημοτικιστών έναντι των καθαρευουσιάνων. Ο συσχετισμός δυνάμεων αποτυπώνεται σ’ ένα βαθμό στη σύνθεση του νέου Διοικητικού Συμβουλίου που θα προκύψει από τις αρχαιρεσίες. Οι τέσσερις στους πέντε θα είναι υπέρμαχοι της μεταρρύθμισης. Ο πέμπτος θα είναι καθαρευουσιάνος χωρίς ωστόσο να ανήκει στην ομάδα του Καραγιάννη. Το στοιχείο, όμως, που καταγράφει την κυριαρχία της πιο αριστερής συνιστώσας των

παιδαγωγούς που στήριξαν τη μεταρρύθμιση. Ως βασικότερο εκφραστή στην περίοδο που βρισκόμαστε —γύρω στα 1925— μπορούμε να ξεχωρίσουμε τον υποδιευθυντή του Μαρασλείου Διδασκαλείου Μιχ. Παπαμαύρο. Ενδεικτική των απόψεών του είναι μια διαλέξη του στον Εκπαιδευτικό Όμιλο· βλ. Μ. Παπαμαύρου, “Το Σχολείο Εργασίας”, *Εργασία*, τεύχ. 15-16, 15-30 Απριλίου 1924, σελ. 348-367. Ενδιαφέρουσες ήταν και οι προσπάθειες του Κάστανου στη Φλώρινα βλ. Κάστανος Θεόδωρος, *Το Σχολείο Εργασίας στη θεωρία και στην πράξη*, φωτογραφική επανέκδοση, Θεσσαλονίκη, Κώδικας, 1995. Την ίδια περίοδο ως θεωρητικός του Σχολείου Εργασίας θα προσπαθήσει να παρουσιαστεί και ο καθαρευουσιάνος Σ. Καλιάφας. Αναφερόμενος σε αυτόν ο Δελμούζος θα πει: “Μεγαλύτερη μάλιστα εντύπωση κάνει, ότα βλέπει κανείς νεώτερους παιδαγωγικούς να νομίζουν πως μπορεί νά σταθή ‘σχολείον εργασίας’ χωρίς τη δημοτική γλώσσα”, βλ. “Μία συνέντευξη με τον κ. Δελμούζο”, *Αυγή*, τεύχ. 3, 15-12-1923, σελ. 2-3. Την εκτίμηση ότι το παράθεμα αφορά τον Καλιάφα κάνει ο Χ. Νούτσος· βλ. Νούτσος Χαράλαμπος, *ό.π.*, σελ. 53.

¹³⁶Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, 23-4-1925.

μεταρρυθμιστών θα είναι η επανεκλογή του σοσιαλιστή Π. Δημητράτου ως αντιπροέδρου και η εκλογή του “παπαναστασιακού” Αρ. Ρουχωτά ως προέδρου της ΔΟΕ.

Τόσο οι σχετικές αποφάσεις όσο και η συγκεκριμένη σύνθεση της ηγεσίας καταγράφουν την σαφή διάθεση των δημοτικιστών δασκάλων να αντιδράσουν στις αντιμεταρρυθμιστικές δυνάμεις του τύπου, της κοινωνίας και του πολιτικού κόσμου. Τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν θα προσφέρουν την ευκαιρία σ’ αυτή τη διάθεση να μεταφρασθεί σε πράξη, θα δοκιμάσουν όμως ταυτόχρονα και τα όρια της ισχύος των δημοτικιστών δασκάλων καθώς και τα όρια των δυνάμεων συνοχής της ΔΟΕ.

6.1. ΔΟΕ και “Εθνικό Συνέδριο”

Δεκαπέντε μέρες μετά το τέλος των εργασιών του δασκαλικού συνεδρίου θα αρχίσει τις δικές του εργασίες ένα άλλο συνέδριο που αυτοονομάστηκε “Εθνικό Συνέδριο”. Την πρωτοβουλία για την οργάνωσή του είχε η “Εταιρία του Ελληνισμού” συνεπικουρούμενη από μια πλειάδα οργανώσεων, σωματείων και ιδρυμάτων¹³⁷ και ως στόχος του θα οριστεί η καταπολέμηση “των εχθρών και διαφθορέων της Θρησκείας, της Γλώσσας, της Οικογένειας, της Ιδιοκτησίας, της Ηθικής, της Εθνικής Συνειδήσεως, της Πατρίδος”. Οι εργασίες του συνεδρίου θα αρχίσουν στις 23 Απριλίου 1925 στην μεγάλη αίθουσα της Ακαδημίας και θα διαρκέσουν ως τις 3 Μαΐου. Στην εκπαιδευτική του διάσταση, που κυρίως μας ενδιαφέρει, το “Εθνικό Συνέδριο” φιλοδοξούσε φανερά να συνενώσει τις αντιμεταρρυθμιστικές δυνάμεις και να συντονίσει τις επιθέσεις εναντίον της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και από αυτή την πλευρά αποτελούσε την αντίστιξη στο συνέδριο της ΔΟΕ που είχε προηγηθεί. Θα επικεντρωθούμε εδώ μόνο σε δύο από τα πορίσματά του, τα οποία εναντιώνονταν ευθέως στην εκπαιδευτική

¹³⁷Οι συνδιοργανώτριες οργανώσεις παρατίθενται στο Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. Β΄, Αθήνα, Ερμής, 1988, σελ. 143.

μεταρρύθμιση και ταυτόχρονα αφορούσαν άμεσα τους δασκάλους¹³⁸. Το πρώτο ζητούσε “να καταργηθώσι και καταστραφώσι τα εισαχθέντα διδακτικά βιβλία, τα γεγραμμένα εις χυδαίαν γλώσσαν, εις δε τας δύο κατωτάτας τάξεις των δημοτικών σχολείων να διδάσκηται η καθαρεύουσα εν τη απλουστέρα αυτής μορφή, συμφώνως προς την διανοητικότητα των μαθητών.” Η δεύτερη ζητούσε “να καταργηθή η Παιδαγωγική Ακαδημία”, να καταργηθεί δηλαδή το ίδρυμα που παρήγαγε καθηγητές διδασκαλείων εμποτισμένους με τις ιδέες της μεταρρύθμισης. Τόσο οι δύο προτάσεις όσο και τα ονόματα των βασικών ομιλητών του συνεδρίου¹³⁹ επιβεβαιώνουν ότι το “Εθνικό Συνέδριο” δεν ήταν παρά μια προσπάθεια κλιμάκωσης των επιθέσεων ενάντια στην γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Μια προσπάθεια που στόχευε να συνενώσει τις δυνάμεις οι οποίες αντιστρατεύονταν την μεταρρύθμιση και να οργανώσει αποτελεσματικότερα τη δράση τους. Ακριβώς γι’ αυτό το “Εθνικό Συνέδριο” θα αποτελέσει την πρώτη ευκαιρία για την ΔΟΕ να μεταφράσει σε πράξη τις διαθέσεις που εκφράστηκαν στο τελευταίο της συνέδριο.

¹³⁸Για το σύνολο των πορισμάτων του τμήματος “Γλώσσα και Εκπαίδευσις”, βλ. Αλέξης Δημαράς, ό.π., σελ. 143-145. Για το σύνολο των πορισμάτων και των άλλων τμημάτων, βλ. *Εθνικόν Συνέδριον. Τεύχος πρώτον: Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων. Ψηφίσματα*, Αθήνησι 1925, σελ. 39-42.

¹³⁹Από τους βασικούς ομιλητές ήταν ο γλωσσολόγος Γ. Χατζηδάκις, ο παιδαγωγός Θεμ. Μιχαλόπουλος και ο πρώην πρόεδρος της ΔΟΕ Αντ. Καραγιάννης με τις γνωστές τους απόψεις, ο αρχαιολόγος Α. Φιλαδελφεύς ο οποίος μάλιστα είχε και προσωπικούς λόγους να εναντιώνεται στη μεταρρύθμιση μια και είχε απολυθεί από το Πανεπιστήμιο ένα χρόνο πριν, ο Ν. Καζάζης, ο οποίος με άρθρα του στο *Εμπρός* ταύτιζε τον “μπολοσεβικισμό” με τον δημοτικισμό (βλ. την σχετική αναφορά του Χ. Νούτσου στο *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1990, σελ. 164 και 171), ο εκδότης της εφ. *Αθήναι* Γ. Πωπ, τον οποίο θα συναντήσουμε λίγο αργότερα ως υπουργό Παιδείας στην Κυβέρνηση Πάγκαλου και ο πρόεδρος του συνεδρίου και καθηγητής της φιλοσοφικής Σ. Σακελλαρόπουλος, ο οποίος συμμετείχε στην γνωστή “Επιτροπεία” που ζήτησε στα 1921 “να καώσι” τα πρώτα αναγνωστικά της δημοτικής. Για δυο (σκληρικές) παρουσιάσεις ομιλιών των παραπάνω βλ. Μαρούλης Λεωνίδας, “Από το εθνικόν...νεκροταφείον”, *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 25, 3-5-1925, σελ. 3 και Παυλίδης Παν., “Ένα κομμάτι σκοταδιού μέσα στο φως”, *Αυγή*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 11-12, Μάιος 1925, σελ. 2.

Πράγματι η ΔΟΕ θα κρίνει αρνητικά τα πορίσματα του “Εθνικού Συνεδρίου”. Στα σχετικά σχόλια του *Διδασκαλικού Βήματος* είναι πασιφανής μια σκωπτική και ειρωνική διάθεση. Η στάση αυτή θα ενισχυθεί με αναδημοσιεύσεις επιλεγμένων αποσπασμάτων από τον καθημερινό τύπο, ο οποίος πράγματι στην πλειοψηφία του κράτησε από αρνητική έως σατυρική στάση¹⁴⁰. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα τονίσει ότι η στάση αυτή του τύπου συνιστά πρόοδο, τουλάχιστον σε σχέση με τη στάση του απέναντι στα αλήστου μνήμης “Ορεστειακά” και “Ευαγγελικά” των αρχών του αιώνα¹⁴¹. Εξαιρέση θα αποτελέσουν οι εφημ. *Εμπρός* και *Αθήναι*, οι οποίες θα παρουσιάσουν θετικά το συνέδριο¹⁴². Εξαιρέση αναμενόμενη μια και τακτικοί αρθρογράφοι της πρώτης (Αντ. Καραγιάννης, Ν. Καζάζης) και ο εκδότης της δεύτερης (Γ. Πωπ) συμμετείχαν στο συνέδριο. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα γράψει σχετικά ότι “η απόπειρα μιας μερίδος του τύπου να το πάρη στα σοβαρά [σ. σ. το “Εθνικό Συνέδριο”], χωρίς να το ωφελήση το εχρωμάτισε πολιτικώς¹⁴³.” Ξέχωρα όμως από αυτά τα γενικά σχόλια η ΔΟΕ θα επικεντρωθεί ειδικότερα σε δύο σημεία στα οποία το “Εθνικό Συνέδριο” την έθιξε άμεσα.

Σημείο πρώτο: Στο συνέδριο συμμετείχε και ο πρώην πρόεδρος της Ομοσπονδίας Αντ. Καραγιάννης, ο οποίος στην ομιλία του επέκρινε την απουσία της ΔΟΕ. Την απουσία της δασκαλικής ομοσπονδίας θα επισημάνει και ο γλωσσολόγος Γ. Χατζηδάκης για να την αποδώσει στην “τρομοκρατία των δασκάλων” από τους ανθρώπους του υπουργείου Παιδείας¹⁴⁴. Οι επισημάνσεις

¹⁴⁰Βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα στις ακόλουθες εφημερίδες: *Πολιτεία*, 26 και 29-4-1925· *Δημοκρατία*, 25, 26, 27 και 28-4-1925 (στο φύλλο της 27ης δημοσιεύεται και ανακοίνωση των μετεκπαιδευόμενων δασκάλων στο Πανεπιστήμιο)· *Ριζοσπάστης*, 25, 26, 27 και 28-4-1925· *Νέα Ημέρα*, 29-4-1925· *Εθνος*, 24 και 25-4-1925· *Εθνική Φωνή*, 27-4-1925· *Ελεύθερος Λόγος*, 26-4-1925.

¹⁴¹Βλ. “Η μόνη επιτυχία”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 26, 10-5-1925, σελ. 2.

¹⁴²Βλ. εφ. *Εμπρός*, 26-6-1925· εφ. *Αθήναι*, 27-4-1925.

¹⁴³Βλ. “πολύ αργά”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 25, 3-5-1925, σελ. 7.

¹⁴⁴Βλ. Μαρούλη Λεωνίδα, “Από το εθνικόν...”, ό.π.

αυτές θα δημοσιευτούν στο *Εμπρός*¹⁴⁵ και θα δώσουν την ευκαιρία στη ΔΟΕ να δημοσιοποιήσει τις απόψεις της. Θα απαντήσει, λοιπόν, ότι απουσίαζε επειδή δεν προσκλήθηκε. Θα συνεχίσει, όμως, τονίζοντας πως ακόμη και αν προσκαλούνταν “θα εσκέπτετο πολύ αν θα έπρεπε να μετάσχη συζητήσεων και ενεργειών, αίτινες ενώ δεν φαίνονται να είναι ξένα κομματικών βλέψεων, ως οφείλει να είναι πάσα επιστημονική συζήτηση, διαπνέονται από πνεύμα αντίθετον προς τας αποφάσεις επανειλημμένων Γενικών Συνελεύσεων του Δημοδιδασκαλικού κλάδου¹⁴⁶.” Σε μια εκτενέστερη ανάλυσή του το Δ.Σ. της ΔΟΕ θα γράψει ότι η μη πρόσκληση τους δεν ήταν διόλου τυχαία. “Εγνώριζαν ότι η Διδασκαλική Ομοσπονδία δεν θα παρίστατο εκεί ως κωφάλαλον πρόσωπον, όπως παρέστη μία άλλη ομοσπονδία [σ.σ. εννοεί την ΟΛΜΕ η οποία συμμετείχε ως συνδιοργανώτρια του συνεδρίου]. Ήξεραν ότι η Διδ. Ομοσπονδία δεν είναι τυφλόν όργανον, άβουλον και χωρίς γνώμην, αλλ’ ότι συζητούσα από την Τρίτην της Γεν. Συνέλευσιν, κατέληξεν εις την Εβδόμην να αποκρυσταλλώση με σαφήνειαν και με πλήρη συνείδησιν το Πρόγραμμά της¹⁴⁷.”

Σημείο δεύτερο: Ο Γ. Χατζιδάκις καταφερόμενος ενάντια στη μεταρρύθμιση θα επικαλεστεί και τον νέο πρόεδρο της ΔΟΕ Αρ. Ρουχωτά, ο οποίος, σύμφωνα πάντα με τον Χατζηδάκι, σε πρόσφατη συνάντησή του με τον υπουργό Παιδείας υποστήριξε ότι “από το 1912 κι εδώ η μεταρρύθμιση κατέστρεψε την εκπαίδευσιν”¹⁴⁸. Ο Ρουχωτάς θα απαντήσει πως βεβαίως υποστήριξε ότι η εκπαίδευση μετά το 1912 βρίσκεται σε άθλια κατάσταση αλλά όχι για τους λόγους που ανέφερε ο Χατζηδάκις: “Την αθλιότητα αυτήν της Εκπαιδεύσεως είχαν και έχω την πεποίθησιν ότι έφεραν α) αι πολεμικαί και αι μεταπολεμικαί συνθήκαι από του 1912 β) αι εκπαιδευτικαί ανάγκαι των νέων χωρών που εδημιουργήθησαν και γ) η

¹⁴⁵Βλ. εφ. *Εμπρός*, 26-4-1925

¹⁴⁶Βλ. “Το ανακοινωθέν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 25, 3-5-1925, σελ. 5 και εφ. *Δημοκρατία*, 27-4-1925. Σχετική και η επιστολή του Π. Δημητράτου στην εφ. *Εμπρός*, 29-4-1925.

¹⁴⁷Βλ. “Η κατάντια του συνεδρίου—διατί δεν εκλήθη η Διδασκαλ. Ομοσπονδία”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 25, 3-5-1925, σελ. 5.

¹⁴⁸Βλ. Μαρούλη Λεωνίδα, “Από το εθνικόν...”, ό.π.

οικονομική εγκατάλειψις του Κλάδου εκ μέρους της Πολιτείας και όχι ο δημοτικισμός”. Διότι, συνεχίζει, “είνε γεγονός αναμφισβήτητον ότι αν παρατηρήθη κάποιο εκπαιδευτικόν ενδιαφέρον εκ μέρους του Κλάδου παρά τας αντιξοούς και αθλίας οικονομικάς συνθήκας και αν εσημειώθη κάποια πνευματική κίνησις και εδόθη κάποια ζωή, τούτο αναμφιβόλως οφείλεται εις τον δημοτικισμόν που εμπνέει εις ευρυτάτην κλίμακα τον Κλάδον μας¹⁴⁹.”

Η ΔΟΕ, λοιπόν, παρότι φανερά υποτιμά το ρόλο του συνεδρίου και ειρωνεύεται την κομπορημοσύνη του να αυτοορίζεται ως “εθνικό”, θα αδράξει την ευκαιρία να υπενθυμίσει την υποστήριξή της στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Παρόμοια όμως θα αξιοποιήσει την ευκαιρία και ο Καραγιάννης, ο οποίος συνεχίζει να εκφράζει τις δυνάμεις της αντιμεταρρύθμισης και ο οποίος όπως είδαμε θα συμμετέχει στο συνέδριο. Στην ομιλία του καταφερόμενος ενάντια στη μεταρρύθμιση θα καταγγείλλει ενδεικτικά τρία γεγονότα: α) ότι ο δάσκαλος Ι. Ιορδανίδης¹⁵⁰ πρότεινε σε μια συνεδρίαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου να συζητηθεί, κατά πόσο αυτός (ο Εκπαιδευτικός Όμιλος) μπορεί να πετύχει τους εκπαιδευτικούς του στόχους μέσα στο αστικό καθεστώς και ότι ο Γληνός αποδέχτηκε την πρότασή του· β) ότι στο πρότυπο δημοτικό του Μαρασλείου δε διδάσκονται θρησκευτικά και γ) ότι στο διδασκαλείο νηπιαγωγών Καλιθέας διδάσκεται το ηθικά επίμεμπτο βιβλίο “Ο παπάς ειδωλολάτρης”¹⁵¹. Στην τοποθέτησή του αυτή ο Καραγιάννης συνεχίζει να ασκεί το είδος της πολεμικής που είχε αρχίσει, όπως είδαμε, ένα χρόνο πριν. Συνδέει το γλωσσικό και εκπαιδευτικό πεδίο με το εθνικό-πολιτικό και θρησκευτικό-ηθικό. Οι χαρακτηριστικοί τίτλοι “Πατρίς”, “Θρησκεία” και “Οικογένεια” που κοσμούν τα πρωτοσέλιδα του *Ερμή* στα τεύχη που ακολουθούν το

¹⁴⁹Βλ. Ρουχωτάς Αρ., “Απάντησις επιβεβλημένη”, ό.π., τεύχ. 26, 10-5-1925, σελ. 7.

¹⁵⁰Ιορδάνης Ιορδανίδης, κομμουνιστής, μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου και δάσκαλος στο πρότυπο του Μαρασλείου ως τον Ιανουάριο του 1925, οπότε και απομακρύνθηκε από τον Δελμούζο διότι υπήρχαν υποψίες ότι ενεργούσε αντίθετα προς τις αρχές του σχολείου. Παρότι τον απομάκρυνε, ο Δελμούζος, τον θεωρούσε “παιδαγωγό, που επρόσφερε στο Μαρασλείο πολυτιμώτατες υπηρεσίες”.

¹⁵¹Βλ. την ομιλία του Καραγιάννη στο συνέδριο *Ερμής*, τεύχ. 147, 2-5-1925, σελ.6-8.

συνέδριο¹⁵², επιβεβαιώνουν εύγλωττα την οριστική μετατόπιση του πεδίου αντιπαράθεσης και προοιωνίζουν τα “Μαρασλειακά” που θα ακολουθήσουν.

Η ΔΟΕ δε θα απαντήσει ειδικά στον Καραγιάννη. Θα περιοριστεί να ξεκαθαρίσει γενικά προς την εσωτερική αντιπολίτευση ότι δεν σκοπεύει “ν’ αφήσει έκθετα τα εκπαιδευτικά ιδανικά του κλάδου εις τας σπερμολογίας και συγκοφαντίας των τριόδων, αίτινες απετέλεσαν την επιχειρηματολογίαν των πλείστων ρητόρων του ‘εθνικού’ λεγόμενου συνεδρίου¹⁵³.”

Ωστόσο η διάχυτη ειρωνική και στωπτική διάθεση με την οποία η ΔΟΕ αντιμετώπισε το “Εθνικό Συνέδριο” φανερώνει ότι υποτιμούσε το ρόλο και τη σημασία του. Τα “Μαρασλειακά”, που θα ακολουθήσουν σχεδόν αμέσως μετά, θα αποδείξουν ότι οι αντιμεταρρυθμιστικές δυνάμεις ήταν περισσότερο ισχυρές από όσο είχε εκτιμήσει.

6.2. ΔΟΕ και “Μαρασλειακά”

Τα “Μαρασλειακά”, όντας “η τελευταία μάχη που έχασαν μαζί” ο Γληνός και ο Δελμούζος, είναι ευρύτερα γνωστά ως ένας απ’ τους σταθμούς στην ιστορία των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων¹⁵⁴. Εμείς εδώ θα ξαναδούμε τα σχετικά γεγονότα

¹⁵²Βλ. *Ερμής* τεύχη 148 (9-5-1925), 150 (23-5-1925), 151 (30-5-1925).

¹⁵³Βλ. την απάντηση σε επικρίσεις τις οποίες δεν δημοσιεύει “Απαντώμεν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 30, 7-6-1925, σελ. 2.

¹⁵⁴Βλ. ενδεικτικά τις σχετικές αναφορές στα: Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. Β’, Αθήνα, Ερμής, 1988, σελ. μγ’-μδ’ και 145-146· Φραγγουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αι φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, 5η έκδ., Αθήνα, Κέδρος, 1987, σελ. 73-76, όπου και η επικρατέστερη ερμηνεία. Επίσης τα “Μαρασλειακά” ιδωμένα μέσα από τις σχέσεις του Δελμούζου με τον Καλλιόφα και του Δελμούζου με το ΚΚΕ βλ. Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1990, σελ. 76-95 και 180-192. Τα σχετικά γεγονότα επίσης από την οπτική γωνία των πρωταγωνιστών τους βλ. από τη μία πλευρά Δελμούζος Αλ(έξανδρος), *Μαράσλειο και Ζωή*, Αθήνα, 1925, σελ. 40-51 και από την άλλη πλευρά Χ. Δημητρακοπούλου, Κ. Κάμμα, Ι. Γεννηματά, *Ο κομμουνισμός εις το Μαράσλειον—Εις απάντησιν του κ. Α. Δελμούζου*, Αθήναι, 1925. Τέλος η έκθεση του εισαγγελέα Γ. Αντωνακάκη, βλ. *Τα Μαρασλειακά. Έκθεσις Γεωργίου Αντωνακάκη Αρεοπαγίτου*, Εν Αθήναις, 1926.

με οδηγό το ερώτημα: Επέτειναν τα “Μαρασλειακά” τις εσωτερικές διαμάχες της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας κι αν ναι σε ποιο βαθμό και με ποιο συγκεκριμένα τρόπο;

Όπως είναι γνωστό, τα “Μαρασλειακά” ξεκίνησαν από μια διαμάχη ελάσσονος σημασίας ανάμεσα σε τρεις δάσκαλους, οι οποίοι εργάζονταν στα πρότυπα του Μαρασλείου και της καθηγήτριας του ίδιου Διδασκαλείου Ρόζας Ιμβριώτη. Η υπόθεση πήρε δημοσιότητα μετά από τη δημοσίευση στο *Εμπρός* της καταγγελίας των τριών δασκάλων. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των τριών, η καθηγήτρια, σε μία γενική συνεδρίαση του προσωπικού (22 Μαρτίου 1925), δήλωσε ότι στο μάθημα της Ιστορίας που δίδασκε, προσεγγίζει τα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα του 1821 “απ’ τη βασική άποψη ότι η επανάσταση του 1821 είναι αποτέλεσμα της αστικής τάξεως της Ελλάδος επηρεασθείσης από ανάλογη κίνηση της Δύσεως, και επομένως δεν είναι τούτο αποτέλεσμα της γενικής του έθνους εξέγερσης”. Οι τρεις δάσκαλοι δεν αντέδρασαν άμεσα. Φαίνεται όμως πως το συζήτησαν μεταξύ τους γιατί στην επόμενη συνεδρίαση (9 Απριλίου) ζήτησαν διευκρινίσεις. Ξεκίνησε τότε σχετική αντιπαράθεση η οποία συνεχίστηκε και σε τρίτη συνεδρίαση (12 Μαΐου). Εκεί η αντιπαράθεση οξύνθηκε σε τέτοιο βαθμό που ανάγκασε τον Δελμούζο να απομακρύνει την επομένη (13 Μαΐου) τους τρεις δασκάλους χορηγώντας τους υποχρεωτικές δεκαήμερες άδειες. Την απομάκρυνσή τους οι τρεις δάσκαλοι θα θεωρήσουν μέγιστη προσβολή: “Και κατέστημεν αργόμισθοι άνθρωποι οίτινες έσχομεν το τίμιον θάρρος να ατενίσωμεν κατά πρόσωπον μίαν ύποπτον προσπάθειαν και να ζητήσωμεν μίαν εξήγησιν ως άνθρωποι ελεύθεροι”. Θα προχωρήσουν λοιπόν σε δημόσια καταγγελία στις 1 Ιουνίου. Το *Εμπρός* θα αξιοποιήσει την καταγγελία τους για να επιτεθεί ενάντια στα δύο συνδεόμενα μεταξύ τους εκπαιδευτικά ιδρύματα: του Μαράσλειου Διδασκαλείου και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Κυρίως όμως η επίθεση στρεφόταν ενάντια στους δύο διευθυντές των ιδρυμάτων, στον Δελμούζο και τον Γληνό. Το *Εμπρός* λοιπόν δημοσιεύει την καταγγελία τιτλοφορώντας την με τον

χαρακτηριστικό τίτλο “Ο κομμουνισμός εις το διδασκαλείον¹⁵⁵.” Δε σταματά όμως εκεί. Στις 5 Ιουνίου δημοσιεύει συνέντευξη του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Αλ. Μαζαράκη, ο οποίος ζητά από την κυβέρνηση να επέμβει για να προλάβει “το κακόν ω προξενούμενον εκ της διαδόσεως του κομμουνισμού εις τα σχολεία” διότι όταν οι μαθητές διδάσκονται στα σχολεία “να περιφρονούν την ιδέαν της Πατρίδος και παν ότι ιερόν εσεβάσθη μέχρι τούδε ο Έλλην, είνε επόμενον ότι θα είνε δυσχερέστατος αν μη αδύνατος ο εκ τοιούτου υλικού σχηματισμός στρατού υπολογισίμου¹⁵⁶.” Ακολουθεί συνέντευξη με τον αρχηγό της Χωροφυλακής Δημ. Διαλέτη ο οποίος ανάμεσα στα άλλα θα πει ότι “υπάρχουν πληροφορίες αρκετά σοβαρά, ότι η εργασία των κομμουνιστών εστράφη από τινός συστηματικώς εις το σχολείον, με τον προφανή σκοπόν να διαφθαρούν ψυχικώς τα παιδιά του Ελληνικού λαού και να προπαρασκευασθή δι’ αυτών το μέλλον, αφού το παρόν δεν μπορεί να το κατακτήση ο κομμουνισμός¹⁵⁷.” Η επίθεση εξελίσσεται σε σταυροφορία. Αν ωστόσο αυτή περιοριζόταν στο παραδοσιακά αντιβενιζελικό *Εμπρός* η σημασία του θα ήταν περιορισμένη. Όμως όπως και το προηγούμενο φθινόπωρο, επίθεση εναντίον των παιδαγωγών θα εξαπολύσει και η περισσότερη έγκυρη και αρχικά βενιζελικής απόκλισης *Εστία*¹⁵⁸.

Η *Εστία* εκτός από την καταγγελία των τριών δασκάλων θα αξιοποιήσει και μια δεύτερη καταγγελία η οποία έχει την αφετηρία της επίσης στο δασκαλικό κόσμο και συγκεκριμένα στον Αντ. Καραγιάννη και το περιοδικό του τον *Ερμή*. Στο τεύχος του της 30ης Μαΐου ο *Ερμής* παραθέτει αποσπάσματα από τα πρακτικά μιας συζήτησης που έγινε στην Παιδαγωγική Ακαδημία τέσσερις μήνες πριν (4

¹⁵⁵Βλ. “Ο κομμουνισμός εις το διδασκαλείον—πως απεμακρύνθησαν οι αντιδράσαντες”, *Εμπρός*, 2-6-1926.

¹⁵⁶Βλ. “Ο κομμουνισμός εις το σχολείον—Ανακοινώσεις προς το ‘Εμπρός’ του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου”, *ό.π.*, 5-6-1925.

¹⁵⁷Βλ. *ό.π.*, 6-6-1925.

¹⁵⁸Βλ. εφ. “Η εκπαίδευσις που κλονίζει την πατρίδα”, *Εστία*, 1-6-1925.

Φεβρουαρίου 1925)¹⁵⁹. Το θέμα της συζήτησης ήταν το βιβλίο του Χ. Σκαλισιάνου “Η παιδαγωγούσα οικογένεια”. Η κριτική του παρουσίαση έγινε από τον δόκιμο καθηγητή Ι. Πλαγιανάκο. Σύμφωνα με τον *Ερμή* ο δόκιμος καθηγητής έκρινε “ότι ο συγγραφέας φαίνεται πως δεν ζη στην σημερινή κοινωνία, γιατί σήμερα δεν υπάρχει οικογένεια.” Ο Π. Δημητράτος, συνεχίζει ο *Ερμής*, που συμμετείχε στη συζήτηση, “υπεστήριξε και ούτος, ότι οικογένεια σήμερα δεν υφίσταται ουδέ πρέπει να υφίσταται.” Ο Ε. Κακούρος, τμηματάρχης Μέσης Εκπαίδευσης, φέρεται επίσης να είπε: “(...) από τούδε η Πολιτεία είναι ανάγκη να φροντίση περί της συστάσεως οικοτροφείων, αφού κατά πάσαν πιθανότητα εις το μέλλον δεν πρέπει να προσδοκά επικουρίας της οικογενείας εν τη εκπαιδευτική προσπάθειά της, διότι οικογένεια πράγματι δεν υφίσταται (...)”. Σύμφωνα λοιπόν με τον *Ερμή* ολόκληρη η συζήτηση δεν ήταν παρά μια κομμουνιστικού χαρακτήρα επίθεση εναντίον του θεσμού της οικογενείας. Τον Δημητράτο μάλιστα δεν τον παρουσιάζει ως αντιπρόεδρο της ΔΟΕ, ούτε απλά ως δάσκαλο που μετεκπαιδεύεται στο πανεπιστήμιο, αλλά τονίζει ότι πρόκειται για έναν “εκ των συντακτών του Ριζοσπάστου”. Η εφ. *Εστία* αναδημοσιεύει στις 3 Ιουνίου τις παραπάνω κατηγορίες τονίζοντας και αυτή την ιδιότητα του Δημητράτου ως “εκ των συντακτών του ενταύθα κομμουνιστικού οργάνου” και γράφοντας ότι τα οικοτροφεία τα οποία προτείνει ο Κακούρος “είνε τα ιδρυθέντα εν τη Μπολσεβικική Ρωσία μετά την κατάργησιν της οικογενείας εις τα οποία τα παιδιά εισέρχονται άμα τη γεννησίν των, ή το πολύ δύο ή τρία χρόνια αργότερα, ανήκοντα πλέον εις το Κομμουνιστικόν κράτος¹⁶⁰.” Οι δύο εφημερίδες —συνεπικουρούμενες από αρκετές ακόμα— θα κλιμακώσουν τις επιθέσεις τους και θα αναδειχθούν σε πολιορκητικό κριό εναντίον των δύο παιδαγωγικών ιδρυμάτων¹⁶¹. Κινδυνεύουν η Πατρίδα, η Οικογένεια και η

¹⁵⁹Βλ. “Περίληψις των εκάστοτε συζητήσεων εν τη παιδαγωγική ακαδημία”, *Ερμής*, τεύχ. 151, 30-5-1925, σελ. 6-8.

¹⁶⁰“Η εκπαίδευσις που καταργεί την οικογένειαν”, *Εστία*, 3-6-1925.

¹⁶¹Βλ. ενδεικτικά στο *Εμπρός* τα ακόλουθα κείμενα που υπογράφονται με το ψευδώνυμο “Αθηναίος” [πιθανότατα ο Καραγιάννης]: “Η γλώσσα κα το έθνος”, εφ. *Εμπρός*, 8-7-1925. “Το

θηροσκεία. Εχθρός ο κομμουνισμός που έχει διεισδύσει στα δύο εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και γενικότερα στα σχολεία, πράγμα που θα παραδεχθεί ακόμα και ο υπουργός Παιδείας Ι. Μανέτας: “ως προς την παρατηρούμενη εξάπλωση της κομμουνιστικής προπαγάνδας εις τα σχολεία (...) το Υπουργείον της Παιδείας εξαμνε και κάμνει ό,τι είναι δυνατόν δια την καταπολέμησιν ταύτης¹⁶².” Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα η άμεση συσχέτιση του κομμουνισμού με τον δημοτικισμό είναι το λογικά επόμενο βήμα: “Ωστε ο μαλιαρισμός δεν είναι πλέον το σιχαμερόν αλλ’ ακίνδυνον σκουλήκι, το ρυπαίνον μόνον την γλώσσαν. Δεν είνε πλέον απλή παραφροσύνη μερικῶν εκπαιδευτικῶν κεφαλῶν. Αλλ’ είνε σάραξ κατατρώγων το κράτος, την θρησκείαν, την κοινωνίαν, τον στρατόν, την οικογένειαν. Είνε

μαλιαρικόν τέρας”, *ό.π.*, 9-7-1925. Θα αξιοποιηθούν επίσης επώνυμοι και κυρίως ο δικηγόρος Ευστρ. Κουλουμβάκης, ο παιδαγωγός Σπ. Καλλιάφας, ο γλωσσολόγος Γ. Χατζηδάκις και φυσικά ο Αντ. Καραγιάννης· βλ. ενδεικτικά τα κείμενα του Ευστρ. Κουλουμβάκη: “Επί του εκπαιδευτικού ζητήματος”, *ό.π.*, 15-6-1925· “Ο λόγος περί ελευθερίας”, *ό.π.*, 18-6-1925· “Ποιος είνε ο αγών μας”, *ό.π.*, 17-7-1925· τα άρθρα του Σ. Καλλιάφα: “Τα αποκαλυπτήρια της εκπ. αποσυνθέσεως”, *ό.π.*, 12-6-1925· “Ο ψευδοσυγχρονισμός των μεταρρυθμιστών”, *ό.π.*, 14-6-1925· τα άρθρα του Γ. Χατζηδάκι: “Οι εκπορθηταί και ο στόχος”, *ό.π.*, 6-7-1925· “Ο επιστημονικός ψευδομανδύας”, *ό.π.*, 8-7-1925· και το κείμενο του Αντ. Καραγιάννη: “Πραγματισμός και εκπαίδευσις”, *ό.π.*, 5-7-1925. Από την *Εστία* βλ. ενδεικτικά “Η εκπαίδευσις που κλονίζει την Πατρίδα”, *Εστία*, 1-6-1925· “Τα παλαιά σάπια ιδανικά”, *ό.π.*, 6-6-1925 (το κείμενο αναφέρεται στην ομιλία του Γληνού στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Παραθέτει αποσπάσματα αναδημοσιευμένα από το περ. *Εργασία* του Παπαμαύρου, τεύχ. 137, Νοέμβριος 1924 για να αποδείξει την εχθρικότητα του Γληνού έναντι “της κρατικής μας υποστάσεως”. Ο Γληνός θα αποδείξει την παραποίηση με επιστολή του στην εφ. *Δημοκρατία*, 7-6-1925.)· “Ποιητική και εκπαίδευσις”, *ό.π.*, 7-6-1925· “Ο ποινικός νόμος”, *ό.π.*, 16-6-1925· “Όπου αναγνωρίζεται ο κίνδυνος”, *ό.π.*, 17-6-1925· “Τα ψυχοφθόρα κέντρα”, *ό.π.*, 17-7-1925. Από τις άλλες εφημερίδες ιδιαίτερα θα επιμείνει η *Νέα Ημέρα*: βλ. ενδεικτικά τα κείμενα “Οι υπονομευταί”, *Νέα Ημέρα*, 2-6-1925· “Υπονομευταί και ανίκανοι”, *ό.π.*, 3-6-1925· “Μόνον ο εισαγγελεύς”, *ό.π.*, 16-6-1925· και τα κείμενα του απόστρατου Συνταγματάρχη Ιωάν. Πετρίδη: “Εκπαιδευτικά παραληρήματα”, *ό.π.*, 17-6-1925· “Finis Graeciae”, *ό.π.*, 4-7-1925· “Ζήτημα τιμής στρατού και στόλου”, *ό.π.*, 12-7-1925. Θ’ ακολουθήσουν επίσης συμβάλλοντας σημαντικά στο γενικό κλίμα οι εφημερίδες *Αθήναι*, *Πολιτεία*, *Σκριπ* και *Καθημερινή*.

¹⁶²Βλ. επιστολή του υπουργού στην εφ. *Εμπρός*, 6-6-1925.

κομμουνιστική οργάνωσις ετοιμάζουσα την γενικήν ανατροπήν¹⁶³.” Το συμπέρασμα έχει εξαχθεί. Ο δημοτικισμός είναι η μάσκα πίσω από την οποία κρύβεται ο βασικός εχθρός του κράτους, ο κομμουνισμός. Στο ίδιο φύλλο που δημοσιεύει τη δήλωση του υπουργού Παιδείας το *Εμπρός* θα εισάγει και τον νέο όρο: “Ο μαλλιαροκομμουνισμός¹⁶⁴.”

Αυτό που περισσότερο ενδιαφέρει την εργασία μας από τα παραπάνω είναι το γεγονός ότι και οι δύο πτυχές της επίθεσης είχαν ενδοδοσκαλικές αφετηρίες. Συγκεκριμένα η πρώτη πτυχή ξεκίνησε από την ομάδα των τριών δασκάλων του Μαρασλείου και η δεύτερη από το περιοδικό *Ερμής*. Αρχίζοντας από το δεύτερο θα θυμίσουμε ότι ο *Ερμής* από τις αρχές του 1924 αξιοποιούσε κάθε ευκαιρία για να επιτεθεί εναντίον της μεταρρύθμισης, των μεταρρυθμιστών παιδαγωγών και της παράταξης των δημοτικιστών δασκάλων. Η διαφορά είναι ότι τώρα οι επιθέσεις και οι καταγγελίες του βρήκαν πρόσφορο έδαφος στον αθηναϊκό τύπο και προβλήθηκαν συστηματικά. Ο *Ερμής* θα αξιοποιήσει την ευνοϊκή συγκυρία και θα εντείνει τις επιθέσεις του αφιερώνοντας σχεδόν το σύνολο της ύλης των δεκατεσσάρων τευχών, που εκδόθηκαν το καλοκαίρι του 1925, στην προβολή και τη στήριξη των κατηγοριών. Εκτός από τα πρωτοσέλιδα και το πλήθος των σχετικών σχολίων θα αναδημοσιεύει εκτενή αποσπάσματα από τον καθημερινό τύπο¹⁶⁵. Ως εδώ όμως δεν έχουμε κάτι ποιοτικά νέο, μια και ο *Ερμής* απλώς συνέχισε με μεγαλύτερη ένταση τον πόλεμο που διεξήγαγε στα προηγούμενα δύο χρόνια.

¹⁶³Βλ. “Μόνον η κοινωνία”, εφ. *Σκριπ*, 4-6-1925.

¹⁶⁴Βλ. Αθηναίος, “Ο μαλλιαροκομμουνισμός”, εφ. *Εμπρός*, 6-6-1925.

¹⁶⁵Βλ. γενικά τα σχόλια και τις αναδημοσιεύσεις από τον καθημερινό τύπο στα δεκατέσσερα τεύχη του *Ερμή*—από το τεύχ. 151 (30-5-1925) έως το τεύχ. 164 (29-8-1925)— που χρονικά καλύπτουν το καλοκαίρι του 1925. Ειδικότερα, ενδεικτικά είναι τα πρωτοσέλιδα “Ουχί επί ματαίω”, *Ερμής*, τεύχ. 153, 13-6-1925, σελ. 1 “Θα ήτο τερατώδες”, *ό.π.*, τεύχ. 154, 20-6-1925, σελ. 1 και “Προς τον υπουργόν της Παιδείας”, *ό.π.*, τεύχ. 159, 25-7-1925, σελ. 1. Επίσης η αρχική καταγγελία την οποία αναδημοσίευσε η *Εστία* “Περίληψις των εκάστοτε συζητήσεων εν τη παιδαγωγική ακαδημία”, *ό.π.*, τεύχ. 151, 30-5-1925, σελ. 6-8.

Συνέχιζε να εκφράζει τις δασκαλικές δυνάμεις που αντιτίθενταν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και οι οποίες αποτελούσαν μειοψηφία στη ΔΟΕ. Βέβαια ο Ερμής θα υποστηρίξει επίμονα ότι ο δασκαλικός κόσμος στο σύνολό του σχεδόν “αποκρούει τας αποσυνθετικές θεωρίας των εν τη εκπαιδεύσει αρριβιστών”. Ωστόσο είναι βέβαιο ότι από το 3ο συνέδριο και μετά αποτελεί μειοψηφική δύναμη, πράγμα που άλλωστε αποδέχεται όταν διατυμπανίζει ότι στην ηγεσία της ΔΟΕ “διεμορφώθη τοιαύτη πραγματική κατάσταση, ήτις τείνει να παραστήση τον δημοδιδάσκαλον ως συμπαθώς έχοντα προς τας κομμουνιστικές θεωρίας¹⁶⁶.”

Στην δεύτερη όμως και πιο σημαντική πτυχή της επίθεσης, η οποία ξεκίνησε με την καταγγελία των τριών δασκάλων του Μαρασλείου, παρατηρούμε κάτι ποιοτικά νέο μια και εμφανίζεται εκεί μια μικρή αλλά ενδεικτική μετατόπιση δυνάμεων. Γιατί εδώ χρειάζεται να πούμε ότι οι τρεις δάσκαλοι ήταν συνδικαλιστικά ενεργοί και ως τέτοιοι εξέφραζαν ορισμένες ιδεολογικές τάσεις και ορισμένες υπαρκτές δασκαλικές ομάδες. Συγκεκριμένα οι Χ. Δημητρόπουλος και Ν. Γεννηματάς ανήκαν στην αντιμεταρρυθμιστική παράταξη. Ο πρώτος μάλιστα στις τελευταίες αρχαιρεσίες αντιπαρατέθηκε με τον Π. Δημητράτο για τη θέση του αντιπροέδρου για να χάσει με ψήφους 104 προς 270. Από αυτή την άποψη, η στάση των δύο είναι εύκολα ερμηνεύσιμη. Τη μετατόπιση σηματοδοτεί ο τρίτος της ομάδας, ο Κ. Κάρμας. Θυμίζουμε ότι ο Κάρμας ήταν το μέλος του Δ.Σ. της ΔΟΕ που μαζί με την Ελ. Στεργιοπούλου παραιτήθηκαν δύο χρόνια πριν, σε μια προσπάθεια να αποτινάξουν την απόλυτη κυριαρχία του Καραγιάννη. Ανήκε δηλαδή στην δημοτικιστική παράταξη. Στις επαφές του με το Δ.Σ. της ΔΟΕ για το ζήτημα του Μαρασλείου, ο Κάρμας συνέχιζε να δηλώνει ότι “ουδεμία σχέσιν έχει η όλη εργασία του Μαρασλείου με το σημερινόν ζήτημα, ούτε και δύναται να αποφανθή εναντίον αυτής”, συνέχιζε δηλαδή να δηλώνει υποστηρικτής της γλωσσικής μεταρρύθμισης. Η ενέργειά του, δήλωνε, στρεφόταν όχι κατά του δημοτικισμού αλλά κατά του κομμουνισμού που υπόγεια αλλά συστηματικά διείσδυε στην εκπαίδευση. Θα μπορούσαμε ίσως να θεωρήσουμε τον Κάρμα ως μια

¹⁶⁶“Θα ήτο τερατώδες”, ό.π., τεύχ. 154, 20-6-1925, σελ. 1.

ατομική ιδιάζουσα περίπτωση με έντονο το προσωπικό στοιχείο αν δεν εμφανίζονταν και άλλες παρόμοιες περιπτώσεις. Η πρώτη από αυτές ήταν ο Χάρακας, πρόεδρος της αυτοδιαλυθείσας στα 1921 Γενικής Ένωσης και ακραιφνής βενιζελικός, ο οποίος είχε συνεργαστεί με τον Γληνό στα 1919 για να παραμερίσουν τον Ε. Λαχανοκάρδη που έλεγχε την τότε “Πανελλήνια Ένωση”. Ο Χάρακας εργαζόταν ως δάσκαλος στο πρότυπο του Μαρασλείου ως τον Ιούλιο του 1924 οπότε και απομακρύνθηκε (ο ίδιος θα ισχυριστεί ότι μόνος του ζήτησε μετάθεση). Με την έκρηξη των “Μαρασλειακών” ο Χάρακας θα στείλει στην *Εστία* επιστολή όπου θα υποστηρίξει ότι το δίκιο είναι με το μέρος των τριών δασκάλων, ότι εκτός από την Ιμβριώτου υπάρχουν στο Μαράσλειο και άλλα επιλήψιμα στοιχεία όπως π.χ. ο διευθυντής του προτύπου δημοτικού [εννοεί τον Μ. Παπαμαύρο] ο οποίος “εκύρηττεν εν αυτώ το χάος” και ότι ζήτησε μετάθεση ακριβώς επειδή δεν ήθελε να ακολουθήσει “τα νέα συστήματα”¹⁶⁷. Περισσότερο ωστόσο από τον Κάρμα και τον Χάρακα ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση του Ράικου και της *Αυγής* του. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα γράψει πως η *Αυγή* “προσεχώρησε και αυτή εις τον αντιεκπαιδευτικόν αγώνα του τελευταίου καιρού” διευκρινίζοντας ωστόσο πως δεν συμμετείχε στις επιθέσεις προς το “αντικείμενον” της μεταρρύθμισης, στο εκπαιδευτικό δηλαδή μέρος της, “αλλά εις τα περί ‘κομμουνισμών και ...δεν συμαζεύεται’ επιχειρήματά του”¹⁶⁸. Πράγματι η *Αυγή* θα υποστηρίξει τον Γληνό και τον Δελμούζο. Θα ξεκαθαρίσει όμως ότι είναι “ανάγκη οι οπαδοί της ανατροπής του σημερινού καθεστώτος να μη χρησιμοποιούν τις στέγες του, ίνα, υπό την προστασία αυτών, φροντίζουν να του υποσκάπτουν με περισσότερη ασφάλεια τα θεμέλια” και θα καλέσει τον Δελμούζο να απομακρύνει τους κομμουνιστές “οι οποίοι ύψωσαν για σημαία τους το Κρατικό και Εθνικό ξεχαρβάλωμα”¹⁶⁹.

Το ποιοτικά νέο στοιχείο, λοιπόν, είναι ο διάχυτος φόβος ενός μέρους των βενιζελικών δημοτικιστών δασκάλων, για την κομμουνιστική διείσδυση στην

¹⁶⁷Βλ. “Τα στοιχεία δια την ανάκρισιν”, εφ. *Εστία*, 6-6-1925.

¹⁶⁸Βλ. “Νέα προσχώρησις”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 35, 5-7-1925, σελ. 2.

¹⁶⁹Βλ. “Ο θόρυβος”, *Αυγή*, χρονιά Β’, τεύχ. 13-14, Ιούλιος 1925, σελ. 1-2.

εκπαίδευση. Βέβαια μια τέτοια διείσδυση ήταν περισσότερο μια φαντασιακή ανάπλαση παρά μια απτή πραγματικότητα. Ο Γληνός θα τονίσει εύστοχα στη συνέντευξή του στο *Διδασκαλικό Βήμα* ότι “το διανοητικό κατακάθι της Ελλάδος ανακινεί κάθε φορά με μια νέα τρΐαινα το συναισθηματικό κατακάθι. Η τρΐαινα αυτή πότε είναι θρησκεία, πότε έθνος, πότε οικογένεια, πότε βασιλιάς, πότε ιδιοκτησία. Τώρα η τρΐαινα αυτή ονομάζεται κομμουνισμός.” Ελάχιστη σημασία όμως έχει αν ο νέος εχθρός είναι περισσότερο φανταστικός παρά πραγματικός και οπωσδήποτε ελάχιστα ισχυρός. Σημασία έχει ότι ως τέτοιος αναπλάθεται στο φαντασιακό των συγκεκριμένων δασκαλικών ομάδων. Και ως τέτοιος τις ωθεί σε συντηρητικότερες θέσεις και ορισμένες φορές σε συνεργασία με τις παραδοσιακά συντηρητικές δασκαλικές δυνάμεις. Θ’ αρχίσει, δηλαδή, να εμφανίζεται δειλά και στους δασκάλους αυτό που την ίδια εποχή φαίνεται πως ήταν γενικότερη τάση. Η παράταξη των φιλελευθέρων θα χάσει την πρότερη επαναστατικότητά της και θα αρχίσει, μπροστά στο νέο εχθρό, να οπισθοχωρεί σε συντηρητικότερες θέσεις¹⁷⁰.

Ως εδώ παρουσιάσαμε την επίθεση που έγινε στη μεταρρύθμιση με αφορμή τα “Μαρασλειακά” και τις δασκαλικές δυνάμεις που την στήριξαν. Παρουσιάσαμε δηλαδή τις κινήσεις της μίας πλευράς. Φυσικά υπήρξαν ανάλογες κινήσεις και από την άλλη πλευρά. Είναι ευρέως γνωστά για παράδειγμα, μια και συγκεντρώθηκαν και σε βιβλίο¹⁷¹, τα άρθρα του Δελμούζου στην εφ. *Δημοκρατία*, στα οποία παρουσιάζει τη δική του εκδοχή για τη διαμάχη των τριών δασκάλων με την

¹⁷⁰Στη θέση αυτή η Α. Φραγκουδάκη βασίζει την ανάλυσή της για το “ερμηνευτικό αδιέξοδο των φιλελευθέρων διανοουμένων”· βλ. Φραγκουδάκη Άννα, *ό.π.*, σελ. 86-90.

¹⁷¹Βλ. Δελμούζος Αλέξανδρος, *Μαράσλειο και ζωή*, Αθήνα, εκδ. Αθηνά, 1925. Το βιβλίο περιέχει τα κείμενα που δημοσιεύτηκαν στην εφ. *Δημοκρατία* στις 6, 7, 8, και 9-7-1925 καθώς και την επιστολή στην *Εστία* που δημοσιεύτηκε πάλι στη *Δημοκρατία*, 5-7-1925 επειδή η *Εστία* αρνήθηκε να τη δημοσιεύσει. Η επιστολή στην *Εστία* και δύο από τα κείμενα της *Δημοκρατίας* θα αναδημοσιευτούν στο *Διδασκαλικόν Βήμα* σε ειδικό τεύχος· βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 32, 14-6-1925, σελ. 2-8. και τα τέσσερα κείμενα θα δημοσιεύσει η *Αυγή*, βλ. “Μαράσλειο και Ζωή”, *Αυγή*, Χρονιά Β’, τεύχ. 13-14, Ιούνιος 1925, σελ. 2-11.

Ιμβριώτη και ταυτόχρονα ξεκαθαρίζει την ιδεολογική του ταυτότητα και τη στάση του απέναντι στην κομμουνιστική ιδεολογία, πολιτική θεωρία και πρακτική¹⁷². Ο Δελμούζος αγωνιά στα άρθρα αυτά να αποδείξει ότι οι κατηγορίες που εκτοξεύονται εναντίον του Μαρσλείου και εναντίον του ίδιου προσωπικά για άρνηση της πατριδας, της οικογένειας και της θρησκείας είναι ψευδείς. Στην ίδια κατεύθυνση ο Γληνός θα επιχειρήσει να αποδείξει την πλαστότητα των αποσπασμάτων που παρέθεσαν ο *Ερμής* και η *Εστία* από τις συζητήσεις συζητήσεις στην Παιδαγωγική Ακαδημία παραβάλλοντάς τα με τα γνήσια πρακτικά¹⁷³. Παρόμοια ο εισηγητής τού σχετικού ζητήματος δόκιμος καθηγητής Ι. Πλαγιαννάκος θα διαμαρτυρηθεί για παραποίηση της ομιλίας του ενώ όλοι οι συσπουδαστές του με ανακοίνωσή τους θα δηλώσουν πως “όσα έχουν δημοσιευθή ως αποσπάσματα τάχα των πρακτικών μας, είναι κακόβουλα ψευδολογήματα¹⁷⁴.”

Ας αφήσουμε όμως αυτές τις αναμενόμενες άλλωστε αντεπιθέσεις για να επικεντρωθούμε σ’ αυτό που περισσότερο μας ενδιαφέρει, στις αντιδράσεις δηλαδή της ΔΟΕ. Μια πρώτη ένδειξη μας αποτελεί η αντίδραση του Δημητράτου, ο οποίος συμμετείχε στη συζήτηση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας και κατηγορήθηκε και αυτός για άρνηση του θεσμού της οικογένειας. Ο Δημητράτος θα διαμαρτυρηθεί και αυτός για παραποίηση της τοποθέτησής του και ταυτόχρονα θα επιτεθεί στον *Ερμή* και την *Εστία* για τους “δήθεν” ιδεολογικούς αγώνες τους. Σχετικά με την ιδιότητα του “συντάκτη του ενταύθα κομμουνιστικού οργάνου” που του αποδόθηκε, θα παραπέμψει στον ίδιο το *Ριζοσπάστη*, ο οποίος όντως θα ξεκαθαρίσει πως “Δημητράτος διδάσκαλος ή δημοσιογράφος δεν ανήκει στη σύνταξη του

¹⁷²Στην προσπάθεια του Δελμούζου να αποσαφηνίσει την ιδεολογική του ταυτότητα και να αντιπαρατεθεί συγκροτημένα απέναντι στο ΚΚΕ, καθώς και στις απαντήσεις του ΚΚΕ αναφέρεται εκτεταμένα ο Χ. Νούτσος, βλ. Νούτσος Χαράλαμπος, *ό.π.*, σελ. 181-192.

¹⁷³Βλ. Γληνός Δημήτρης, “Πως διαφωτίζεται η κοινή γνώμη—τα γνήσια και τα πλαστά πρακτικά”, *εφ. Δημοκρατία*, 5-6-1925· η επιστολή απευθυνόταν στην *Εστία*, η οποία όμως αρνήθηκε να τη δημοσιεύσει.

¹⁷⁴Βλ. “Η επιστολή του κ. Πλαγιαννάκου”, *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 33, 21-6-1925, σελ. 6· “Δήλωση των δόκιμων της Παιδαγ. Ακαδημίας”, *εφ. Δημοκρατία*, 7-6-1925.

Ριζοσπάστη¹⁷⁵.” Η στάση του Δημητράτου αποτελεί ένδειξη για τη στάση της ΔΟΕ μια και αυτός ανήκε στην κυρίαρχη ηγετική ομάδα της Ομοσπονδίας. Άλλωστε τόσο ο εκπαιδευτικός και ιδεολογικός προσανατολισμός της ηγεσίας όσο και οι αποφάσεις του 7ου συνεδρίου της επέβαλλαν την υποστήριξη της μεταρρύθμισης. Πράγματι μόλις εκδηλώθηκε η γενική επίθεση του τύπου, η ΔΟΕ θα υποβάλλει υπόμνημα στη βουλή και στην Κυβέρνηση, με το οποίο πληροφορεί ότι το συνέδριο των δασκάλων “(...) διεκύρηξεν ως βασικώτατον μέρος του προγράμματος της Διδ. Ομοσπονδίας την επίτευξιν της πλήρους πραγματοποιήσεως της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως”. Ως εκ τούτου η ΔΟΕ θεωρεί ότι το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα “εις το Μαράσλειον Διδασκαλείον και την προσηρητημένην εις τούτο Παιδαγωγικήν Ακαδημίαν διεξάγεται μετά μεγίστης εμβρίθειας συνέσεως και επιστημοσύνης” και ως κατακλείδα καλεί τη βουλή “να επιληφθή του θέματος” και “να διαλύση την ατμόσφαιραν των μεσαιωνικών σκοτεινών θρύλων, οι οποίοι περιβάλλουν με την αποπνικτικήν αχλύν των πάσαν προοδευτικήν προσπάθειαν εις τον τόπον μας¹⁷⁶.” Η αντίδραση, λοιπόν, της ΔΟΕ στις επιθέσεις εναντίον της μεταρρύθμισης υπήρξε άμεση και σαφής όπως άμεση και σαφής ήταν και στα “εθνικοσυνεδριακά” ενάμισι μήνα πριν.

Αν όμως τα “εθνικοσυνεδριακά” δεν προκάλεσαν ρήγματα στην ηγεσία της ΔΟΕ δεν έγινε το ίδιο και με τα “Μαράσλειανά”. Ο Ε. Παπαβασιλείου, ο οποίος εξέφραζε τους καθαρευουσιάνους στο Δ.Σ., εναντιώθηκε στην πλειοψηφία και

¹⁷⁵Βλ. “Αι επιστολαί του Δημητράτου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 33, 21-6-1925, σελ. 6 (Η *Εστία* αρνήθηκε να δημοσιεύσει την επιστολή του Δημητράτου). Πρβλ. “Οι ψευτιές της *Εστίας*”, *Ριζοσπάστης*, 4-6-1925 (Ο Δημητράτος πράγματι είχε αποχωρήσει από τη σύνταξη του *Ριζοσπάστη*, μια και είχε αποχωρήσει και από το ΣΕΚΕ στις αρχές του 1924 ταυτόχρονα με την αποχώρηση της ομάδας Μπεναρόγια).

¹⁷⁶Βλ. “Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς την Δ’ Εθνικήν Συνέλευσιν και την Κυβέρνησιν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 30, 7-6-1925, σελ. 1-2. Το υπόμνημα θα προβληθεί και από τη *Δημοκρατία*, βλ. “Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς την Εθνικήν Συνέλευσιν”, εφ. *Δημοκρατία*, 6-6-1925. Πρβλ. επίσης “Το καθήκον και η στάσις της Διοικήσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 32, 14-6-1925, σελ. 1.

διαχώρησε τη θέση του. Ο Παπαβασιλείου ξεκίνησε πιέζοντας το Δ.Σ. να ταχθεί με σαφήνεια υπέρ των τριών δασκάλων και να τους προστατέψει από πιθανές διώξεις. Ο Δελμούζος πράγματι είχε παραπέμψει τους τρεις δασκάλους στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ζητώντας όχι μόνο τη μετάθεσή τους αλλά και την πειθαρχική τους τιμωρία. Η πλειοψηφία της ΔΟΕ, λοιπόν, δεν μπορούσε να αρνηθεί ξεκάθαρα την πρόταση του Παπαβασιλείου μια και η ομοσπονδία θεωρείτο κατ' εξοχήν οργάνωση προστασίας των μελών της. Πώς όμως θα προστάτευε τους δασκάλους και ταυτόχρονα θα υπεράσπιζε τη μεταρρύθμιση; Η ΔΟΕ προσπάθησε να δώσει (ή να φανεί ότι δίνει) σολομώντεια λύση. Χαρακτήρισε την παραπομπή των τριών δασκάλων στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ως ζήτημα υπηρεσιακό και “μεμονωμένο”, αποσυνδέοντάς το από την “όλη μεταρρυθμιστική εργασία” του Μαρασλείου και δηλώνοντας πως δε θα αναμιχθεί ωστόσο υποβάλλει το πόρισμά του ο πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Δ. Λάμπας, ο οποίος ανέλαβε να διενεργήσει τις ανακρίσεις¹⁷⁷. Ο Ε. Παπαβασιλείου θα αντιδράσει θεωρώντας τη στάση αυτή “μεροληπτική” υπέρ των παιδαγωγών, θα δηλώσει ότι αποχωρεί από το Δ.Σ. και θα καλέσει με επιστολή του, η οποία θα δημοσιευτεί και στον τύπο, τους τοπικούς συλλόγους να εναντιωθούν στη διοίκηση¹⁷⁸. Ο Ερμής θα προσπαθήσει να αξιοποιήσει την κρίση ζητώντας επίμονα να συγκληθεί το Εποπτικό Συμβούλιο, όργανο αρμόδιο για την επίλυση των κρίσεων. Το Εποπτικό Συμβούλιο¹⁷⁹ θα συγκληθεί πράγματι αλλά αρκετά αργότερα (20 Νοεμβρίου) και θα εγκρίνει τη στάση του Δ.Σ. μια και αντίθετη στάση “θα εσήμαινε σιωπηράν εγκατάλειψιν και προδοσίαν των προγραμματικών απόψεων του κλάδου επί της μεταρρυθμίσεως.” Κατά συνέπεια θα κρίνει την αποχώρηση του Παπαβασιλείου απ' το Δ.Σ. όχι μόνο αδικαιολόγητη αλλά και επιζήμια γιατί καλλιέργησε κλίμα διχασμού στους

¹⁷⁷ό.π.

¹⁷⁸Βλ. εφ. *Εμπρός και Νέα ημέρα*, 11-6-1925.

¹⁷⁹Το Εποπτικό Συμβούλιο θα αποτελείται από τους: Δημ. Γεωροζίτο (Λαοίσης), Α. Καβουρίδη (Λήμνου), Δημ. Σεϊτανίδη (Σουφλίου) και Γρ. Μούργελα (Κορίνθου).

τοπικούς συλλόγους.¹⁸⁰ Ο *Ερμής*, που έλλιξε σε καταδίκη του Δ.Σ., θα επιτεθεί τότε και στο Εποπτικό Συμβούλιο υποστηρίζοντας ότι ναι μεν οι Γενικές Συνελεύσεις πήραν απόφαση για το γλωσσικό, “περί διδασκαλίας όμως πορνογραφικών βιβλίων, περί καταργήσεως του θρησκευτικού μαθήματος και περί της αρχής του ιστορικού υλισμού εν τη διδασκαλία της ιστορίας ουδέποτε ουδεμία γενική συνέλευσις διδασκάλων ησχολήθη”¹⁸¹.

Παρόμοια με τον Παπαβασιλείου και οι τρεις δάσκαλοι θα διαμαρτυρηθούν με επιστολή τους, η οποία επίσης θα δημοσιευθεί στον τύπο, για τη στάση της ΔΟΕ, τονίζοντας ότι η ομοσπονδία είναι φύσει ταγμένη “να προασπίξη τα συμφέροντα των μελών” της. Και στη χειρότερη ακόμη περίπτωση τονίζουν —αν η ΔΟΕ αμφέβαλε για την αξιοπιστία τους— έπρεπε να περιμένει το πόρισμα των ανακρίσεων και όχι να πάρει θέση¹⁸². Αυτό το τελευταίο δεν έρχεται φαινομενικά σε αντίθεση με τη στάση της ΔΟΕ. Ουσιαστικά όμως οι τρεις δάσκαλοι είχαν δίκιο. Η ΔΟΕ πήρε θέση εναντίον τους και μάλιστα ξεκάθαρα. Πήρε θέση δημοσιεύοντας και αναδημοσιεύοντας στο *Διδασκαλικό Βήμα* αποκλειστικά τα κείμενα της μίας πλευράς ακριβώς όπως ο *Ερμής* δημοσίευε και αναδημοσίευε αποκλειστικά τα κείμενα της άλλης. Για παράδειγμα το *Διδασκαλικό Βήμα* θα αναδημοσιεύσει σε ειδικό τεύχος από την εφ. *Δημοκρατία* τα κείμενα του Δελμούζου¹⁸³, θα ζητήσει συνέντευξη από το Γληνό¹⁸⁴, θα δημοσιεύσει την απαλλακτική για το Μαράσλειο

¹⁸⁰Βλ. “Τα πρακτικά του Εποπτικού Συμβουλίου της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 56, 29-11-1925, σελ. 1-2.

¹⁸¹Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 188, 13-2-1926, σελ. 7.

¹⁸²Η επιστολή φέρει ημερομηνία 12-6-1925 αλλά θα δημοσιευτεί στο *Εμπρός* μια βδομάδα αργότερα, βλ. “Η διαμαρτυρία των θυμάτων του Διδασκαλείου”, εφ. *Εμπρός*, 18-6-1925.

¹⁸³Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 32, 14-6-1925, σελ. 2-8.

¹⁸⁴Βλ. “Συνέντευξη με τον κ. Γληνό”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 33, 21-6-1925, σελ. 5. Ενδιαφέρουσα επίσης ανάμεσα στα άλλα σχετικά δημοσιεύματα η παρουσίαση του βιβλίου του Γληνού “Ένας άταφος νεκρός”, ό.π., τεύχ. 36, 12-7-1925, σελ. 5. το *Διδασκαλικόν Βήμα* θα τονίσει ότι το βιβλίο “έρχεται σε μια στιγμή που ο αναχρονιστικός και αντιμεταρρυθμιστικός

έκθεση του Λάμψα¹⁸⁵ και μόνο μετά την έκθεση θα αναφερθεί στους τρεις δασκάλους και αυτό για να δηλώσει ότι η Διοίκηση της Ομοσπονδίας λυπάται για τη μετάθεσή τους, αλλά συμφωνεί ότι αυτή ήταν αναγκαία διότι “οι ίδιοι κατέστησαν αδύνατον την περαιτέρω εν τω Διδασκαλείω συνεργασίαν των.” Στη συνέχεια θα τους κατηγορήσει ότι ο δρόμος που ακολούθησαν τους έθεσε “εις υπηρεσίαν προσώπων και αντιλήψεων αντιτιθέμενων προς τα αληθή συμφέροντα της εκπαιδεύσεως και εχθρικών προς τας απόψεις του κλάδου¹⁸⁶.” Με τα παραπάνω και τη σωρεία των άλλων σχετικών δημοσιευμάτων η ΔΟΕ θα συντονιστεί την περίοδο αυτή απολύτως με την εφ. *Δημοκρατία* η οποία εξέφραζε τη *Δημοκρατική Ένωση* του Παπαναστασίου, και η οποία ήταν η μόνη από τον καθημερινό τύπο

κυκλώνας βρίσκεται στο κορύφωμά του απειλώντας να ματαιώσει ακόμη μια φορά την επιβαλλόμενη μεταρρύθμιση που ωρίμασε πια στη συνείδηση των δασκάλων”.

¹⁸⁵Στην έκθεση του ο Δ. Λάμψας θα χαρακτηρίσει τις απόψεις της Ρ. Ιμβριώτου για την Επανάσταση του 1821 επιστημονικώς πεπλανημένες και θα αφιερώσει το 1/3 περίπου της εκτεταμένης έκθεσης του για να αποδείξει τον ισχυρισμό του. Σημειώνει ωστόσο ότι δεν μπορούν να θεωρηθούν “ως αντεθνικά” και ως προς αυτό “παρεξηγήθησαν υπό των 3 δημοδιδασκάλων”. Επρόκειτο λοιπόν σύμφωνα με τον Λάμψα για παρεξήγηση στην οποία σημαντικό ρόλο έπαιξαν “οι λόγοι” [οι τοποθετήσεις] της Ιμβριώτου οι οποίοι ήταν “επιδεκτικοί παρεξήγησεως”. Γι’ αυτό ο Λάμψας δεν αποδέχεται την πρόταση του Δελμούζου για “πειθαρχική τιμωρία” των τριών δασκάλων. Επειδή όμως αυτοί δημοσιοποίησαν την αντίθεσή τους “και έγειναν υπαίτιοι αδικωπάτων επιθέσεων κατά του ιδρύματος” κατέστησαν αδύνατη την περαιτέρω παραμονή τους στο ίδρυμα και γι’ αυτό μετατίθενται “δι’ υπηρεσιακούς λόγους εις άλλα δημ. σχολεία της πόλεως των Αθηνών” βλ. “Ολόκληρος η έκθεσις του κ. Λάμψα δια το θορυβώδες ζήτημα του Μαρασλείου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 34, 28-6-1925. Η συμβιβαστική διάθεση της έκθεσης είναι φανερό πράγμα που δεν θα ικανοποιήσει τους πρωταγωνιστές της επίθεσης. Η *Εστία* θα γράψει ότι “εις την έκθεσιν του κ. Λάμψα καταβάλλεται καταφανώς προσπάθεια όπως συγκαλυφθούν τα γεγονότα του Διδασκαλείου” βλ. “Τα γεγονότα του Μαρασλείου Διδασκαλείου—η έκθεσις του κ. Λάμψα”, εφ. *Εστία*, 21-6-1925. Στην ίδια κατεύθυνση το *Εμπρός* θα γράψει ότι “ο κ. Λάμψας εξέδωκε μίαν, ας είπωμεν, απόφασιν, δια της οποίας κατεδίκασε και εαυτόν και το αξίωμά του και την εμπιστοσύνην, με την οποίαν τον περιέβαλε το κράτος” βλ. “Μετά το πόρισμα”, εφ. *Εμπρός*, 22-6-1925.

¹⁸⁶Βλ. “Μετά την έκθεσιν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 35, 5-7-1925, σελ. 2.

που υποστήριξε με σθένος και χωρίς ενδοιασμούς τους παιδαγωγούς και τη μεταρρύθμιση¹⁸⁷. Ο μεταξύ τους συντονισμός θα αγγίξει τα όρια της ταύτισης όταν η Δημοκρατία θα αναλάβει “να υποστηρίξει τα συμφέροντα του διδασκαλικού κόσμου δι’ ειδικής αρθρογραφίας” και αντίστοιχα η ΔΟΕ θα ζητήσει από κάθε δασκάλιο “να φροντίσει με ενδιαφέρον δια την διάδοσιν του φύλλου [της Δημοκρατίας] εις την περιφέρειάν του”¹⁸⁸.

6.3. ΔΟΕ και αντιμεταρρύθμιση

Στις 10 Ιουνίου 1925 ξέσπασε κυβερνητική κρίση, η κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου παραιτήθηκε για να ξαναπάρει όμως την εντολή και να σχηματίσει νέα κυβέρνηση στις 15 Ιουνίου. Η κυβέρνηση αυτή θα παραμείνει στην εξουσία μόνο δέκα ημέρες. Στις 25-6-1925 εκδηλώθηκε και το κίνημα του στρατηγού Θ. Πάγκαλου. Στις 30 Ιουνίου η κυβέρνηση Πάγκαλου θα πάρει ψήφο εμπιστοσύνης χάρη στην υποστήριξη του Παπαναστασίου και την ανοχή των περισσότερων βενιζελικών βουλευτών. Υπουργός Παιδείας θα οριστεί ο Γ. Κατζηκυριακός, πρώην επιθεωρητής δημοτικής εκπαίδευσης και εκφρασμένος αντίπαλος της μεταρρύθμισης.

¹⁸⁷Εκτός από τα κείμενα στα οποία παραπέψαμε ήδη βλ. επίσης, Γληνός Δημ., “Αλήθεια και ψέμα”, εφ. *Δημοκρατία*, 7-6-1925· Παπαναστασίου Αλ., “Η Δημοκρατία και η αντίδρασις”, ό.π. Οι εφημερίδες *Ελεύθερος Τύπος* και *Ελεύθερος Λόγος* που εξέφραζαν τις συντηρητικές βενιζελικές αποκλίσεις θα προσπαθήσουν να κρατήσουν ουδέτερη στάση. Παρόμοια το *Ελεύθερο Βήμα* που υποστήριζε την άρση του διχασμού και τη συμφιλίωση των αντιμαχόμενων μερίδων της αστικής τάξης θα προτιμήσει τη σιωπή. Για μια καταγραφή της στάσης του τύπου στα “Μαρσλειανά” βλ. επίσης Νούτσος Χαράλαμπος, ό.π., σελ. 79-81.

¹⁸⁸“Η ‘Δημοκρατία’ όργανο των διδασκαλικών συμφερόντων”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 37, 19-7-1925, σελ. 3. Στην ίδια κατεύθυνση, λίγο αργότερα, η *Δημοκρατία* θα αναζητήσει μέσω του *Διδασκαλικού Βήματος* δασκάλους ανταποκριτές από τις διάφορες περιοχές της Ελλάδας· βλ. “Ανταποκριταί δημοδιδάσκαλοι”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 43, 30-8-1925, σελ. 2.

Η πρώτη αντίδραση της ΔΟΕ στην αλλαγή του πολιτικού σκηνικού θα είναι ένα πρωτοσέλιδο στο *Διδασκαλικό Βήμα* λίγες μέρες αργότερα.¹⁸⁹ Θα ξεκινάει επικρίνοντάς την προηγούμενη κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου διότι “απέφυγε φαρισαϊκώς να πάρη μίαν θέσιν” στα “Μαρασλειακά” και θα καταλήξει ευχόμενη η νέα κυβέρνηση “να ανατρέψη όχι πρόσωπα, αλλά καταστάσεις, και αντιλήψεις και μεθόδους (...) να ικανοποιήση τας εκπαιδευτικές ανάγκας του έθνους και ν’ ανταποκριθή εις τας αναγεννωμένας προσδοκίας του κλάδου μας, υιοθετούσα αδιστακτως το πρόγραμμά του”. Το πρωτοσέλιδο δημοσιεύεται στο *Διδασκαλικό Βήμα* με ημερομηνία 12-7-1925, δηλαδή δύο μέρες μετά την αντικατάσταση του εχθρού της μεταρρύθμισης Γ. Χατζηκυριακού από τον υπέρμαχό της Ι. Τσιριμώκο. Φαίνεται όμως πως είχε γραφτεί λίγο πριν την αλλαγή στα πλαίσια της σχετικής πίεσης που ασκούνταν προς τον Πάγκαλο. Δεν γνωρίζουμε με σιγουριά αν η ΔΟΕ συμμετείχε ενεργά στις παρασκηνιακές πιέσεις για την αλλαγή της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Παιδείας. Είναι όμως σχεδόν βέβαιο ότι τέτοιες ενέργειες έκανε η *Δημοκρατική Ένωση* και προσωπικά ο Παπαναστασίου, η γνώμη του οποίου φαίνεται πως ήταν καθοριστική. Με δεδομένες πάντως τις στενές σχέσεις της ηγεσίας της ΔΟΕ με το χώρο της *Δημοκρατικής Ένωσης* αυτή την περίοδο μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε πως και αν δεν συμμετείχε ενεργά ήταν σίγουρα ενήμερη των σχετικών προσπαθειών. Ταυτόχρονα άλλωστε με την κυκλοφορία του παραπάνω *Διδασκαλικού Βήματος* η *Δημοκρατία*, σε άρθρο της με τίτλο “Ο δημοδιδασκαλικός κλάδος”, θα γράψει ότι η ανάθεσή του υπουργείου στον Τσιριμώκο “εξηγεί την ανακούφισιν που ησθάνθη ο εκπαιδευτικός κόσμος, ο οποίος βλέπει δια πρώτην φοράν, μετά την αποχώρησιν εκ της αρχής της πρώτης δημοκρατικής Κυβερνήσεως, ν’ αντιμετωπίζεται το εκπαιδευτικόν πρόβλημα από τους υπεύθυνους με ειλικρίνειαν και μες βαθείαν συναίσθησιν των προς την χώραν

¹⁸⁹“Η πρόσφατος ιστορία και το καθήκον της νέας κυβερνήσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 36, 12-7-1925, σελ. 1.

υποχρεώσεών των.”¹⁹⁰ Έξι μέρες αργότερα, στις 18 Ιουλίου, η ηγεσία της ΔΟΕ θα έχει μια πρώτη συνάντηση με τον Πάγκαλο και τον Τσιριμώκο και θα υποβάλλει υπόμνημα με τις θέσεις του δασκαλικού κλάδου, όπου θα επαναλαμβάνεται η υποστήριξη της ομοσπονδίας στην μεταρρύθμιση. Ο Τσιριμώκος θα βεβαιώσει ότι είναι αποφασισμένος να συνεχίσει και να ολοκληρώσει το πρόγραμμα της μεταρρύθμισης.¹⁹¹ Πράγματι, η πρώτη ενέργεια του θα είναι το ανακοινωθέν του Υπουργείου Παιδείας για τα “Μαρασλειακά”. Βασιζόμενο στην έκθεση του Δ. Λάμψα το ανακοινωθέν θα διαφεύσει ότι στο Διδασκαλείο καλλιεργούνται κομμουνιστικές ιδέες και ότι στο πρότυπο δημοτικό του καταργήθηκαν τα θρησκευτικά. “Δεν είναι ακριβές”, θα γενικεύσει καλύπτοντας και τους δασκάλους, “ότι η εισαγωγή της ομιλουμένης γλώσσας εις το Δημοτικόν σχολείον, συνεδέθη ποτέ υπό των εκπαιδευτικών λειτουργών προς οιαδήποτε προσβολήν ή υπονόμεισιν των εθνικών, θρησκευτικών και οικογενειακών ιδεωδών της Ελληνικής κοινωνίας.”¹⁹² Δύο βδομάδες αργότερα θ’ ακολουθήσουν και δηλώσεις του στις εφημερίδες, όπου θα διαπιστώσει πως το μεταρρυθμιστικό πνεύμα “εισέδυσε βαθέως εις τας τάξεις των δημοδιδασκάλων” και θα υποστηρίξει ότι “η εισαγωγή της κοινής λαλουμένης γλώσσας εις το Δημοτικόν σχολείον αποτελεί μέρος μόνον της επιβαλλομένης γενικωτέρας και ριζικωτέρας αναδημιουργίας της εκπαιδύσεως”.¹⁹³ Βλέποντας τα πρώτα δείγματα γραφής το *Διδασκαλικόν Βήμα* θα γράφει πως “επί τέλους και δια το υπουργείον της παιδείας ευρέθη ο άνθρωπός

¹⁹⁰Βλ. “Ο δημοδιδασκαλικός κλάδος”, εφ. *Δημοκρατία*, 12-7-1925 και *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 37, 19-7-1925, σελ. 5.

¹⁹¹Βλ. “Το Διοικητικόν Συμβούλιον ενώπιον του κ. Πρωθυπουργού και Υπουργού της Παιδείας”, ό.π., σελ. 1.

¹⁹²Βλ. “Το ανακοινωθέν του Υπουργείου της παιδείας δια τα του Μαρασλείου και την άρσιν της μονιμότητας”, ό.π., τεύχ. 39, 2-8-1925, σελ. 5 και *Δημοκρατία*, 28-7-1925.

¹⁹³Βλ. “Δηλώσεις του κ. Υπουργού της Παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 41, 16-8-1925, σελ. 5· *Δημοκρατία*, 12-8-1925· *Ελεύθερος Τύπος*, 12-8-1925.

του.”¹⁹⁴ Έτσι η ΔΟΕ βέβαιη για την απρόσκοπτη πορεία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης θα στρέψει στις επόμενες βδομάδες την προσοχή της αποκλειστικά στο μισθολογικό ζήτημα.

Στις 20-10-1925 όμως ο Τσιριμώκος θα παραιτηθεί ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τη μετάθεση των εκλογών από τον Πάγκαλο. Οι δύο νέοι υπουργοί, που θ’ ακολουθήσουν ο ένας τον άλλο σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, θα αποτελέσουν δύο διαδοχικά βήματα προς το πνεύμα της αντιμεταρρύθμισης. Τη μάλλον αδιάφορη στάση του Δ. Ρούφου θα ακολουθήσει η αρχικά διακριτική αλλά στη συνέχεια όλο και πιο σαφής στροφή του Ρ. Λιβαθινόπουλου. Στην πρώτη του συνέντευξη ο Λιβαθινόπουλος θα δηλώσει ότι τάσσεται “υπέρ της καθαρής δημοτικής, της απηλλαγμένης ακροτήτων και μαλλιαρισμών” και ότι θα καταρτίσει επιτροπή, η οποία θα μελετήσει τα διδακτικά βιβλία του δημοτικού “και όσα εύρη μαλλιαρά ή εις καθαρεύουσιν” θα τα καταργήσει.¹⁹⁵ Οι δηλώσεις αυτές ξαναθέτουν επισήμως το ζήτημα της γλώσσας των βιβλίων. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα περιοριστεί να τις αναδημοσιεύει χωρίς να τις σχολιάσει. Αντιθέτως ο *Ερμής* θα σημειώσει πως “οι λόγοι του υπουργού Λιβαθινόπουλου δεν είνε τυχαίοι, δεν είνε οι συνήθειες εις τοιαύτας στιγμάς υπουργικοί λόγοι, αλλ’ ενέχουν βαθυτέραν σημασίαν της φαινομενικής” και θα χαιρετίσει στο πρόσωπο του νέου υπουργού “τον προάγγελον του ελληνικού εκπαιδευτικού έαρος”.¹⁹⁶

¹⁹⁴Βλ. “Ο κ. Τσιριμώκος”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 41, 16-8-1925, σελ. 2.

¹⁹⁵Βλ. “Αι εκπαιδευτικά αντιλήψεις του υπουργού της Παιδείας κ. Λιβαθινόπουλου”, *ό.π.*, τεύχ. 55, 22-11-1925, σελ. 3. Αναδημοσίευση από την εφ. *Πολιτεία*. Επίσης “Το νέον εκπαιδευτικόν πρόγραμμα—Η διδασκόμενη γλώσσα”, εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-11-1925.

¹⁹⁶Βλ. “Ο προάγγελος”, *Ερμής*, 14-11-1925, σελ. 1. Η παραίτηση του Ι. Τσιριμώκου θα έχει μια άμεση πρακτική επίπτωση στη ΔΟΕ. Λίγο πριν την παραίτησή του υπουργού είχε προηγηθεί παραίτηση του Κ. Σωτηρίου από τη θέση του Τμηματάρχη Δημοτικής Εκπαίδευσης. Η ΔΟΕ θα ζητήσει να αποδοθεί η θέση σε άτομο προερχόμενο από το δασκαλικό κλάδο· βλ. “Το τμήμα της Δημ. Εκπαιδύσεως — Αι απόψεις της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 50, 18-10-1925, σελ. 5. Ο Τσιριμώκος θα αποδεχθεί το αίτημα και θα ετοιμάσει Ν.Δ. που θα ορίζει νέο τμηματάρχη τον δημοτικιστή επιθεωρητή Β. Σταματέλλο. Οι διάδοχοί του όμως αρχικά θα

Ο Εομής δε θα διαψευστεί. Στις αρχές του Γενάρη, με το πρόσχημα των βελτιώσεων και των οικονομιών, ο Λιβαθινόπουλος θα μειώσει τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, θα τροποποιήσει τη σύνθεση του και ταυτόχρονα θα καταργήσει το θεσμό των Ανώτερων Εποπτών.¹⁹⁷ Σύμφωνα με το σχετικό Ν.Δ. ο υπουργός Παιδείας θα επιλέξει τέσσερις εκπαιδευτικούς συμβούλους από τους ήδη υπάρχοντες, η σύγκλητος του Πανεπιστημίου θα εκλέξει δύο από τα μέλη της και τέλος οι προηγούμενοι έξι θα επιλέξουν τους υπόλοιπους τέσσερις. Ο στόχος βέβαια είναι πασιφανής: μια βδομάδα αργότερα, οι τρεις πρωτεργάτες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης) θα απολυθούν.¹⁹⁸

Η ΔΟΕ, που ως τότε δεν είχε ασκήσει κριτική στον Λιβαθινόπουλο, ελπίζοντας μάλλον ότι ο Πάγκαλος θα προστατέψει τη μεταρρύθμιση, θα αντιδράσει τώρα υποβάλλοντας υπόμνημα μόνο στον πρωθυπουργό, όπου θα τονίζει ότι “το Υπουργείον ενεργεί έξω του Υμετέρου Προγράμματος”, ότι βελτίωση της σύνθεσης του Εκπ. Συμβουλίου νοείται μόνο προς την κατεύθυνση της αυτοδιοίκησης και ότι θεωρεί “εγκληματικήν δια την λαϊκήν εκπαίδευσιν και εντελώς αντιδημοκρατικήν την επιχειρούμενην και πάλιν υπό διάφορα προσχήματα και συγκεκαλυμμένας προθέσεις επάνοδον εις τον σχολαστικισμόν και

παγώσουν το Ν.Δ. (Δ. Ρούφος) και στη συνέχεια θα ενδώσουν στις πιέσεις των υπαλλήλων του υπουργείου (Ρ. Λιβαθινόπουλος) οι οποίοι ζητούσαν να καλύπτεται η θέση του Τμηματάρχη από υπάλληλο με προαγωγή. Νέος Τμηματάρχης θα οριστεί έτσι ο Κωνστανταράκης, ως τότε τμηματάρχης Β΄ του υπουργείου· βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα “Απ’ τη ζωή της οργανώσεως”, ό.π., τεύχ. 51, 25-10-1925, σελ. 4· “Η νέα αρχή”, ό.π., τεύχ. 52, 1-11-1925, σελ. 1· “Απ’ τη ζωή της οργανώσεως”, ό.π., τεύχ. 53, 8-11-1925, σελ. 2· “Απ’ τη ζωή της οργανώσεως”, ό.π., τεύχ. 54, 15-11-1925, σελ. 2· “Ο νέος Τμηματάρχης”, τεύχ. 56, 29-11-1925, σελ. 4.

¹⁹⁷Βλ. Ν.Δ. της 29-12-1925, ό.π., τεύχ. 61, 10-1-1926, σελ. 6-7.

¹⁹⁸Βλ. ό.π., σελ. 8. Πρβλ. Εομής, τεύχ. 182, 2-1-1926, σελ. 8. “Απελύθησαν οι μαλλιαροί”, εφ. Αθήναι, 6-1-1926. Ταυτόχρονα θα απολυθούν και οι Εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι Βαχαβιόλος, Λάμπας, Σακελλαρίου, Τζαφτζανός, Παπαδάκης, Τραυλαντώνης και Χαντέλης. Από το παλιό συμβούλιο θα παραμείνουν οι Γεωργακάκης, Καψάλης, Βαϊνόπουλος και Γρατσιατός. Η σύγκλητος θα εκλέξει τους Εξαρχόπουλο και Βολωνάκη και τέλος οι έξι τους θα επιλέξουν τους Καπετανάκη, Καλλιόφα, Χ. Οικονόμου και Σουχλερή.

τον γλωσσαμυντορισμόν”.¹⁹⁹ Φυσικά το υπόμνημα δεν θα ανακόψει την αντιμεταρρύθμιση μια και οι αποφάσεις έχουν πλέον ληφθεί, θα γίνει όμως αφορμή μιας νέας ενδοκλαδικής διαμάχης. Με τίτλο “Οι Δημοδιδάσκαλοι Αθηνών” θα δημοσιευθεί στο *Εμπρός* επιστολή ανώνυμου δασκάλου, στην οποία υποστηρίζεται ότι ο δασκαλικός κόσμος αποδοκιμάζει το υπόμνημα της ΔΟΕ και συνεπώς η ηγεσία της δεν εκφράζει πλέον τη βάση. Η απάντηση της ΔΟΕ θα δημοσιευθεί στην εφ. *Δημοκρατία* (το *Εμπρός* θα αρνηθεί να τη δημοσιεύσει). Θα υποστηριχθεί εκεί πως πίσω από το ψευδώνυμο “δημοδιδάσκαλοι Αθηνών” κρύβεται ένας μόνο δάσκαλος, ο Β. Στεφόπουλος.²⁰⁰ Ωστόσο θα αποδειχθεί ότι πρόκειται για μια συγκροτημένη ομάδα στην οποία, ανάμεσα σε άλλους, συμμετέχουν και ο Ευάγγ. Παπαβασιλείου, που παραιτήθηκε από το Δ.Σ. της ΔΟΕ, και ο παλιός μας γνώριμος Χ. Χάρακας. Τρεις μήνες αργότερα, στο 8ο συνέδριο, η ομάδα θα αποχωρήσει από τον σύλλογο Αθήνας και θα ζητήσει από τη ΔΟΕ να αναγνωρισθεί ως ξεχωριστός σύλλογος.²⁰¹

Ο *Ερμής*, όπως ήταν αναμενόμενο, όχι μόνο θα πανυγηρίσει για την απόλυση των μεταρρυθμιστών, μα θα ζητήσει να απολυθούν “και οι εν ταις εκπαιδευτικαίς περιφερείαις του κράτους πράκτορες της απαισίας ταύτης σπείρας”, εννοώντας κυρίως τους δημοτικιστές επιθεωρητές αλλά και τους δημοτικιστές συνδικαλιστές.²⁰²

¹⁹⁹Βλ. “Υπόμνημα προς τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 61, 10-1-1926, σελ. 1-2. Επίσης “Μια διαμαρτυρία των δημοδιδασκάλων”, εφ. *Δημοκρατία*, 10-1-1924. Σχετικά επίσης τα σχόλια “Το εκπ. Συμβούλιον”, “Ο λογιωτατισμός” και “εν μια νυκτί”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 61, 10-1-1926, σελ. 2.

²⁰⁰Βλ. *Εμπρός*, 12-1-1926. Πρβλ. *Δημοκρατία*, 14-1-1926.

²⁰¹Βλ. επιστολή τους *Ερμής*, τεύχ. 185, 23-1-1926. Πρβλ. “Τα πρακτικά της Η' Γεν. Συνελεύσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 78, 16-5-1926, σελ. 5. Η Συνέλευση θα αρνηθεί να τους αναγνωρίσει επικαλούμενη το καταστατικό σύμφωνα με το οποίο δεν μπορούν να υπάρχουν πάνω από δυο σύλλογοι σε μία εκπαιδευτική περιφέρεια. Στην Αθήνα ήδη θα έχει δημιουργηθεί ένας δεύτερος σύλλογος, αυτός των προσφύγων δασκάλων, οπότε η αίτηση αφορούσε την αναγνώριση ενός τρίτου συλλόγου.

²⁰²Βλ. “Προς τον πρόεδρον της κυβερνήσεως”, *Ερμής*, τεύχ. 183, 9-1-1926, σελ. 1.

Ταυτόχρονα θα εγκαινιάσει μια καμπάνια με στόχο τη σύγκληση έκτακτου συνεδρίου και την εκλογή νέας διοίκησης, ώστε ο κλάδος “να παρακολουθήσει την συντελούμενη εν τη στοιχειώδη εκπαιδύσει μεταβολήν”.²⁰³ Το βασικό του επιχείρημα θα είναι η αναντιστοιχία “κοινής γνώμης” και διδασκαλικού κόσμου: “Ολόκληρος ο ελληνικός λαός δια του τύπου εστιγμάτισε τα εν τω Μαρασλείω σκάνδαλα. Το δημοσιογραφικόν όμως όργανον των Ελλήνων δημοδιδασκάλων υπερημύνετο των αντεθνικών σχεδίων μιας σπείρας αντιτασσόμενον εκ του φανερού προς το δημόσιον φρόνημα.”²⁰⁴ Η καμπάνια θα πετύχει το στόχο της μια και άμεσα τέσσερις σύλλογοι, οι οποίοι καλύπτουν το καταστατικά προβλεπόμενο 1/20, θα ζητήσουν εγγράφως Γενική Συνέλευση.²⁰⁵ Η διοίκηση της ΔΟΕ ωστόσο δε φαίνεται διατεθειμένη να αποχωρήσει σε μια τέτοια κρίσιμη περίοδο. Θα επικαλεστεί διαδικαστικές παρατυπίες στην υποβολή των εγγράφων και θα περιοριστεί να προαναγγείλει την ημερομηνία του τακτικού 8ου συνεδρίου για τις

²⁰³Βλ. *ό.π.*, σελ. 8.

²⁰⁴Βλ. “Προς τον Διδασκαλικόν κόσμον”, *ό.π.*, τεύχ. 185, 23-1-1926, σελ. 1. Πρβλ. Αντ. Καραγιάννης, “Λαός και δημοδιδάσκαλοι”, *Εμπρός*, 15-1-1926.

²⁰⁵Πρόκειται για τους συλλόγους Αγρινίου, Πατρών, “Παλαιός” Θεσσαλονίκης και Λακωνικής. Γενική Συνέλευση θα ζητήσει επίσης και ομάδα δασκάλων της Αθήνας στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω και στην οποία συμμετείχε και ο παλιός πρόεδρος της “Γενικής” Χ. Χάρακας. Τα σχετικά έγγραφα όλων δημοσιεύονται στο *Ερμής*, τεύχ. 185, 23-1-1926. Τον Χάρακα θα τον δούμε και ιδρυτικό μέλος στην Εθνική Εκπαιδευτική Ένωση, μία οργάνωση που θα ιδρύσουν ως αντίστιξη στον Εκπαιδευτικό Όμιλο οι Εξαρχόπουλος, Κουλουμβάκης, Αδαμαντίου κλπ. Διακηρυγμένος σκοπός της νέας οργάνωσης θα είναι η προστασία της γλώσσας, της οικογένειας, της θρησκείας και της πατρίδας. Με την ένταξή του ο Χάρακας θα ολοκληρώσει το πέρασμά του στην αντιμεταρρύθμιση· βλ. “Εισήγηση του Α. Αδαμαντίου”, *ό.π.*, τεύχ. 191, 6-3-1926, σελ. 17-8. Ενάντια στην ΔΟΕ θα ταχθεί εγγράφως αλλά χωρίς να ζητήσει συνέλευση και ο σύλλογος Γορτυνίας. Στο έγγραφό του θα διαδηλώνει την πίστη των δασκάλων της περιοχής του “εις τας πατροπαράδοτους αρχάς, τα ήθη και τα έθιμα της θρησκείας των πατέρων μας, της εθνικής μας γλώσσας και της ελληνοπρεπούς Παιδείας”· βλ. “Αποφάσεις και προτάσεις του διδασκαλικού συνεδρίου Γορτυνίας και Μεγαλοπόλεως 30 Ιανουαρίου - 2 Φεβρουαρίου 1926”, *ό.π.*, τεύχ. 189, 20-2-1926, σελ. 4.

18 Απριλίου 1926. Ως τότε μπορούν “να ετοιμάσουν τα όπλα τους να χτυπήσουν τη σκέψη μας και τις ενέργειές μας”, θα ειρωνευτεί.²⁰⁶

Στις αρχές Μαρτίου το νέο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο²⁰⁷ θα ασχοληθεί με τα αναγνωστικά του δημοτικού. Η ΔΟΕ θα υποβάλλει στο συμβούλιο ένα δεύτερο υπόμνημα όπου με εξαιρετική διαύγεια συγκρίνονται τα βιβλία της καθαρεύουσας με τα βιβλία της δημοτικής από διδακτικής απόψεως για να υποστηριχθεί ότι η βασική αιτία για την οποία το σχολείο δε μπορούσε να πετύχει ούτε τον πλέον στοιχειώδη σκοπό του (γραφή και ανάγνωση) ήταν η καθαρεύουσα.²⁰⁸ Το υπόμνημα δε θα εμποδίσει φυσικά το νέο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, πρόεδρος του οποίου είναι ο Ν. Εξαρχόπουλος, να εκδόσει εγκύκλιο σύμφωνα με την οποία: α) το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα φροντίσει για την συγγραφή και εισαγωγή στα δημοτικά από το νέο σχολικό έτος “νέων αναγνωστικών βιβλίων επί τη βάσει υγιών παιδαγωγικών και γλωσσικών αρχών” και β) ως τότε οι δάσκαλοι να διδάσκουν από τα υπάρχοντα βιβλία αλλά μόνο εκείνα τα μαθήματα “άτινα είνε εν ανεκτή πως γλώσσα γεγραμμένα και έχουσι περιεχόμενον ηθικοπλαστικόν, ή επιτήδειον να πλουτίση τας πραγματικάς γνώσεις των παιδων, ή γνωρίση αυτούς από τινός απόψεως την Πατρίδα και τον εν αυτή βίον”. Επιπλέον, για να σιγουρευθεί ότι οι δάσκαλοι θα διδάξουν μόνο τέτοια μαθήματα, θα ζητήσει: α) από τους επιθεωρητές να επιβλέπουν και να αναφέρουν τις τυχόν παρεκλίσεις· β) από τους διευθυντές να υποβάλλουν έκθεση προς τον οικείο επιθεωρητή στο τέλος της χρονιάς όπου να αναφέρονται ποια μαθήματα διδάχθηκαν στην κάθε τάξη· γ) από τους δασκάλους

²⁰⁶Βλ. “Οι βιαστικοί και η Γενική Συνέλευσις”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 65, 7-2-1926, σελ. 1 και σε πιο επίσημη εκδοχή βλ. “Εγκύκλιος προς τους περιφερειακούς συλλόγους”, *ό.π.*, τεύχ. 66, 14-2-1926, σελ. 1-2.

²⁰⁷Βλ. Υ.Α. της 18/19-2-1926, “περί Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης, *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, τόμ. Α΄, τεύχ. 2, 1-3-1926, σελ. 35-37. Με βάση αυτό το Διάταγμα τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου θα μειωθούν ακόμα περισσότερο — από 10 σε 8.

²⁰⁸Βλ. “Το επιδοθέν υπόμνημα προς το εκπαιδευτικόν συμβούλιον”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 71, 21-3-1926, σελ. 3-4.

να φυλάξουν τα τετράδια των εκθέσεων των μαθητών “διότι εν καιρώ θα ζητηθώσι προς έλεγχον, [για να διαπιστωθή] κατά πόσον έκαστος των διδασκόντων συνεμορφώθη”.²⁰⁹ Οι μορφές ελέγχου που προέκρινε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, και ιδιαίτέρως η τελευταία, φανερώνουν ανάγλυφα το φόβο της νέας εκπαιδευτικής ηγεσίας ότι οι δάσκαλοι πράγματι έχουν προσχωρήσει μαζικά στον δημοτικισμό.

Μετά την υποβολή του υπομνήματος στον Πάγκαλο η ΔΟΕ θα συνειδητοποιήσει ότι δεν μπορεί να επαναπαύεται άλλο στην ως τότε εκφρασμένη θέση του υπέρ της μεταρρύθμισης. Ο Πάγκαλος απομονωμένος πλέον από τους παλιούς του πολιτικούς φίλους θα αναζητεί στηρίγματα στον αντιβενιζελικό χώρο. Η ΔΟΕ θα εγκαταλείψει τη στάση αναμονής που κρατούσε απέναντι στον Λιβαθινόπουλο, θα δηλώσει απερίφραστα ότι ο Λιβαθινόπουλος ανήκει στο αντιμεταρρυθμιστικό στρατόπεδο και θα ξαναμπεί δυναμικά στη μάχη. Από τα μέσα Ιανουαρίου ως τα μέσα Απριλίου 1926 που θα συγκληθεί το 8ο συνέδριο, το *Διδασκαλικό Βήμα* θα μετατραπεί, όπως θα επισημάνει το *Εμπρός*, σε “όργανο των μαλλιαρών”. Παρόμοια ο *Ερμής* θα πληροφορήσει πως “οι μαλλιαροκομμουνισταί εκδιωχθέντες εκ του Μαρασλείου και του Υπουργείου μετέφερον το στρατηγείον των εις τα γραφεία της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας όπου συνεδριάζουν δις και τρις της ημέρας”.²¹⁰ Μελετώντας τα τεύχη του *Διδασκαλικού Βήματος* αυτής της περιόδου, μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι ο *Ερμής* πράγματι έχει δίκιο. Οι παιδαγωγοί φαίνεται να είναι άμεσα αναμειγμένοι ακόμα και στη σύνταξή του.

²⁰⁹Η εγκύκλιος εκδόθηκε στις 20-3-1926· βλ. “Η δευτέρα εγκύκλιος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου”, *ό.π.*, τεύχ. 73, 4-4-1926, σελ. 6-7 και *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, τεύχ. 4, 1-6-1926, σελ. 110-111. Στο πνεύμα της απόφασης αυτής του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου θα εκδοθεί λίγο αργότερα Υπουργική Απόφαση που θα ορίζει πως η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων οφείλει να προχωρεί βαθμhdόν από την “οικογενειακή γλώσσα” του παιδιού προς την “γλώσσα της λογίας παραδόσεως”, έτσι ώστε “να προάγεται και πλουτίζεται η αρχικώς πτωχή και εν πολλοίς πλημμελής γλώσσα του παιδός (...) [προς] την γλώσσαν του τύπου, των νόμων και του δημοσίου βήματος”· βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 79, 23-5-1926, σελ. 4.

²¹⁰Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 185, 23-1-1926, σελ. 8.

Ιδιαίτερος εμφανής θα είναι η συμμετοχή τους σε δύο νέες στήλες που θα καθιερωθούν ακριβώς μετά την απόλυση των παιδαγωγών. Η πρώτη θα έχει τίτλο "Γνώμες που δείχνουν το δρόμο" και θα παραθέτει αποσπάσματα μικρής έκτασης από κείμενα ελλήνων και ξένων στοχαστών με θετικές αναφορές στη νεοελληνική γλώσσα. Εικοσιπέντε συνολικά ονόματα λογοτεχνών και γλωσσολόγων θα παρελάσουν από τη στήλη στα 13 συνολικά τεύχη της ζωής της. Η δεύτερη στήλη θα έχει τίτλο "Γύρω από το μεγάλο ζήτημα της εθνικής μας αναδημιουργίας", θα δημοσιεύσει εκτεταμένα κείμενα των Νιρβάνα, Δραγούμη, Σολωμού, Βηζυηνού, όλα γύρω από το ζήτημα της γλώσσας. Στην ίδια στήλη θα δημοσιευθούν πέντε άρθρα του Γληνού και τέσσερις από τις ομιλίες του Δελμούζου που οργάνωσε η "Φοιτητική Συντροφιά" στο θέατρο Διονύσια (Πέμπτη, 28-1-1926).²¹¹

Έτσι με συνεχή αντιπαράθεση και πολεμική μέσα από τις στήλες του *Διδασκαλικού Βήματος* από τη μια και του *Ερμή* από την άλλη ο δασκαλικός κόσμος θα φτάσει ως τις 15 Απριλίου οπότε θα αρχίσει τις εργασίες του το 8ο συνέδριο. Το γλωσσικό δε θα συμπεριλαμβάνεται στα θέματα της ημερήσιας

²¹¹Βλ. Παύλου Νιρβάνα, "Γλωσσική αυτοβιογραφία", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 62, 17-1-1926, σελ. 5-7. Ίωνος Δραγούμη, "Τι είναι το γλωσσικό ζήτημα και ποια η σημασία του για την παιδεία" (κείμενο του 1909), *ό.π.*, τεύχ. 63, 24-1-1926, σελ. 5-6. Διονύσιου Σολωμού, *Διάλογος: ποιητής-φίλος-σοφολογιώτατος* (κείμενο του 1824), *ό.π.*, τεύχ. 64, 31-1-1926, σελ. 5-7. Γ. Βηζυηνού, "Γιατί η μηλιά δεν έγινε μηλέα", *ό.π.*, τεύχ. 65, 7-2-1926, σελ. 5-6. Αλ. Δελμούζος, "Τα προβλήματα της Νεοελληνικής Αγωγής" (περιλήψεις), *ό.π.*, τεύχ. 65, 7-2-1926, σελ. 3· τεύχ. 66, 14-2-1926, σελ. 5-6· τεύχ. 67, 21-2-1926, σελ. 5-6 και τεύχ. 68, 28-2-1926, σελ. 5-6. Δ. Γληνός, "Ο δημοτικισμός και η τύχη του δημοτικού σχολείου", *ό.π.*, τεύχη: 70, 14-3-1926, σελ. 5-6· 71, 21-3-1926, σελ. 5-6· 72, 28-3-1926, σελ. 5-6. 73, 4-4-1926, σελ. 5-6· 74, 11-4-1926, σελ. 5-6. Στα ίδια τεύχη θα δημοσιευθεί ένα πλήθος σχολίων που θα εξυπηρετεί τις ανάγκες της αντιπαράθεσης με εφημερίδες, ενέργειες της κυβέρνησης και φυσικά τον *Ερμή*. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν μια επιστολή και μια στρατιωτική διαταγή του Πάγκαλου από παλιότερες εποχές γραμμένες στη δημοτική. Το *Διδασκαλικόν Βήμα* θα τις παραθέσει και θα σχολιάσει δηκτικά: "Απολυτέος λοιπόν και ο κ. Πρωθυπουργός ως μαλλιαρός, ή δεν είνε έτσι κ. Λιβαθινόπουλε;" βλ. *ό.π.*, τεύχ. 62, 17-1-1926, σελ. 2 και τεύχ. 64, 31-1-1926, σελ. 1.

διαιτιξής — πιθανότατα εσκεμμένα για να αποφευχθεί η διάσπαση. Όμως παρόλα αυτά θα “μπει από το παράθυρο” και θα απορροφήσει τον περισσότερο χρόνο του συνεδρίου — τέσσερις στις εννιά ημέρες. Το “παράθυρο” δε θα είναι παρά η “κριτική των πεπραγμένων” του απερχόμενου Δ.Σ., η οποία πρώτα και κύρια θα περιστασιαφεί γύρω από τις ενέργειές του στο γλωσσικό και δευτερευόντως γύρω από τις ενέργειές του στο μισθολογικό.²¹² Η κριτική θα εξελιχθεί σε έντονη διαμάχη, και ο διχασμός φαίνεται να είναι απόλυτος: Από τους 31 συνολικά ομιλητές, οι 14 θα ταχθούν φανατικά υπέρ των χειρισμών της διοίκησης στα “Μαρασλειακά” και γενικότερα στο γλωσσικό, 15 εξίσου φανατικά κατά, ενώ 2 θα υποστηρίξουν κριτικά την απερχόμενη διοίκηση. Οι προτάσεις που θα κατατεθούν στην τελική ψηφοφορία θα αντανακλούν τις δύο αντιτιθέμενες μερίδες. Η πρώτη θα ζητάει να εγκριθούν τα πεπραγμένα “ως απορρέοντα από τας αποφάσεις της 3ης και 7ης συνελεύσεως” και η δεύτερη θα ζητάει από τη συνέλευση να αποδοκιμάσει “την όλην δράσιν αυτής [της διοίκησης] και ιδία την δια του Διδ. Βήματος ακολουθηθείσαν εν τω ζητήματι της γλώσσης”. Θα υπερψηφιστεί η πρώτη με ψήφους 233 έναντι 140 και 7 λευκά.²¹³ Οι δημοτικιστές δηλαδή παρόλη την πολεμική που θα δεχθούν τελικά θα πάρουν την πλειοψηφία της συνέλευσης με το μέρος τους. Η διάσπαση όμως βρίσκειται προ των πυλών και για να αποφευχθεί τα μέλη της απερχόμενης διοίκησης θα δεχθούν να αποχωρήσουν οικειοθελώς από το προσκήνιο. Στις 22 Απριλίου το βράδυ, μετά από ολονύκτιες διαπραγματεύσεις, θα επιτευχθεί of the record συμφωνία ανάμεσα στις δύο πλευρές, να εκλεγεί Δ.Σ. “το οποίον να φαίνεται ότι προέρχεται από την ολότητα και ότι εκπροσωπεί τη συμφωνίαν όλου του κλάδου”.²¹⁴ Πράγματι στις 23 Απριλίου, τελευταία ημέρα του συνεδρίου, θα ψηφιστεί ομόφωνα το ακόλουθο Δ.Σ.: Πρόεδρος: Ν. Προκοπίδης, Αντιπρόεδρος: Αν. Κοντομάρης, Γραμματέας: Ευάγγ. Παράσχης, Ταμίας: Εμμ.

²¹²Βλ. “Τα πρακτικά της Η΄ Γεν. Συνελεύσεως”, ό.π., τεύχη 81 (6-6-1926) έως 92 (22-8-1926).

²¹³Βλ. “Τα πρακτικά της Η΄ Γεν. Συνελεύσεως”, ό.π., τεύχ. 93, 29-8-1926, σελ. 6.

²¹⁴Βλ. “Τα πρακτικά της Η΄ Γεν. Συνελεύσεως”, ό.π., τεύχ. 106, 28-11-1926, σελ. 6· πρβλ. την ανακοίνωση του συλλόγου Πατρών, ό.π., τεύχ. 82, 13-6-1926, σελ. 6.

Χρύσης, μέλος: Ζαχ. Ναυπλιώτου, αναπληρωματικά μέλη: Ι. Ευαγγελίδης, Α. Ραμπαούνης, Μαθ. Μπογράκου.²¹⁵

Σχετικά με τις σχέσεις της ΔΟΕ με το υπουργείο Παιδείας μετά την έντονη τρίμηνη πολεμική ενδεικτικά είναι τα ακόλουθα δύο γεγονότα.

Πρώτο: Τη δεύτερη ημέρα του 8ου συνεδρίου το προεδρείο θα πάει στο υπουργείο για να προσκαλέσει και επίσημα τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και τον υπουργό Δ. Αιγινήτη (ο οποίος διαδέχθηκε στις 6-3-1926 τον Ρ. Λιβαθινόπουλο). Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο δια στόματος Βολωνάκη θα απαντήσει: “Πώς θέλετε να συνεργασθώμεν ημείς όταν σεις δεν αναγνωρίζετε τας πράξεις της κυβερνήσεως και του Συμβουλίου. Ποία σχέσις μπορεί να υπάρξη μεταξύ Συμβουλίου και κλάδου τη στιγμή που ημείς συνερχόμεθα να αποφασίσωμεν περί των βιβλίων και της γλώσσης και έρχεται ο Αντιπρόσωπος της Ομοσπονδίας και λέγει δια δημοσιεύματος εις το *Βήμα*, τι κάθεστε και κάνετε αφού ο κλάδος δεν είναι σύμφωνος με σας;”²¹⁶ Με τον υπουργό τα πράγματα θα εξελιχθούν επίσης άσχημα. Ο Τμηματάρχης θα τους ενημερώσει ότι ο υπουργός είναι δυσαρεστημένος με την Ομοσπονδία και δεν θα τους δεχθεί. Ακόμα χειρότερα ο υπουργός, μέσω του Τμηματάρχη πάντα, θα ζητήσει τα ονόματα των αντιπροσώπων “ίνα μάθει πώς και με ποίαν άδειαν εγκατέλειψαν τας θέσεις των και ένας-ένας θα κληθή εις απολογία”. Η επιτροπή θορυβημένη θα απαντήσει ότι “οι πλείστοι των κ. Αντιπροσώπων αφήσαν αιτήσεις προς τους κ. Επιθεωρητάς και έφυγαν ελπίζοντες ότι, όπως συμβαίνει πάντοτε, θα δοθή υπό του Υπουργείου η σχετική άδεια.” Τελικά το συνέδριο θα αναγκασθεί να στείλει μια δεύτερη

²¹⁵Βλ. “Τα πρακτικά της Η’ Γεν. Συνελεύσεως”, ό.π. Ο Αν. Κοντομάρης θα αποχωρήσει από το δασκαλικό επάγγελμα και κατά συνέπεια θα παραιτηθεί από τη θέση του αντιπροέδρου της ΔΟΕ τον Νοέμβριο του 1926. Με απόφαση του Εποπτικού Συμβουλίου την κενή θέση θα καλύψει από τις 3 Δεκεμβρίου ο Ι. Ευαγγελίδης· βλ. “Παραίτησις αντιπροέδρου”, ό.π., τεύχ. 106, 28-11-1926, σελ. 4· “Η συμπλήρωσις του Συμβουλίου μας”, ό.π., τεύχ. 107, 5-12-1926, σελ. 4· “Η δράσις της διοικήσεως”, ό.π., τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 3.

²¹⁶Βλ. “Τα πρακτικά της Η’ Γεν. Συνελεύσεως”, ό.π., τεύχη 79, 23-5-1926, σελ. 6.

επιτροπή, φίλα προσκείμενη στο καθεστώς, η οποία έγινε δεκτή από τον υπουργό και απομακρύνθηκε η απειλή κυρώσεων στους αντιπροσώπους. Και πάλι όμως ο υπουργός αρνήθηκε να χαιρετίσει το συνέδριο.²¹⁷

Γεγονός δεύτερο: Τρεις μέρες μετά τη λήξη της Συνέλευσης, με το Ν.Δ. της 26ης-4-1926, ο υπουργός θα απολύσει όλα τα μέλη του τέως Δ.Σ., “εν τω προσώπω του τέως υπουργού της Παιδείας κ. Λιβαθινόπουλου επέκριναν το εκπαιδευτικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως κατά τρόπον απάδοντα εις δημοσίους υπαλλήλους.”²¹⁸ Ως τεκμήριο του αδικήματος παρετίθητο ακόλουθο απόσπασμα από την έκθεση των πεπραγμένων του απερχόμενου Δ.Σ.: “Κατά το λήξαν σχολικό έτος ηγέρθη μία θύελλα αντιεκπαιδευτική, η οποία αφού προσπάθησε ανεπισημώς να παρασύρη και να συντριψη κάθε τι, το οποίον οικοδόμησε η αγάπη του λαϊκού σχολείου και η φωτισμένη επιστημονική αντίληψις επάνω εις το στείρον και άγονον εκπαιδευτικόν μας έδαφος, ύστερα υιοθετήθηκε από ένα Υπουργόν, ο οποίος ευτυχώς δεν είναι πλέον τοιούτος, επέτυχε να πλήξη εκείνο, που η ιδική μας πείρα και η ιδική μας νηφάλιος και αντικειμενική εξέτασις δύο φορές, μίαν κατά την Γ΄ και μίαν κατά την Ζ΄ γενικήν Συνέλευσιν, επεκύρωσεν ως μέτρον αναγκαίον και επείγον δια την αναγέννησιν του λαϊκού σχολείου. Εννοούμεν την εκπαιδευτικήν μεταρρυθμισιν, που η εφαρμογή της άρχισε με την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσης εις το δημοτικόν σχολείον”²¹⁹.

²¹⁷Βλ. “Τα πρακτικά της Η΄ Γεν. Συνελεύσεως”, *ό.π.*, σελ. 5 και τεύχ. 98, 3-10-1926, σελ. 6.

²¹⁸Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 77, 9-5-1926, σελ. 7.

²¹⁹Βλ. “Η δράσις του Διοικ. Συμβουλίου”, *ό.π.*, τεύχ. 75, 18-4-1926, σελ. 2-12 (το απόσπασμα από τη σελ. 7).

8. Η ανακωχή

Στο πρώτο της έγγραφο προς τους τοπικούς συλλόγους η νέα διοίκηση της ΔΟΕ θα τονίσει τον ενωτικό της χαρακτήρα: “Η σημερινή διοίκησης εκπροσωπούσα το επικρατήσαν αυτό πνεύμα της αληθινής συναδελφώσεως, είνε αποφασισμένη να εργασθή δι’ όλων της των μέσων υπέρ της πλήρους επικρατήσεως της συναδελφώσεως αυτής.”²²⁰ Ο χαρακτήρας αυτός φαίνεται να γίνεται αποδεκτός χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες τόσο από τους δημοτικιστές που συσπειρώνονται γύρω από την προηγούμενη διοίκηση όσο και από τους καθαρευουσιάνους που συσπειρώνονται γύρω από τον *Ερμή*.

Συγκεκριμένα η αρχική αντίδραση του *Ερμή* συμπυκνώνεται στο ακόλουθο απόσπασμα: “Σας βεβαιούμεν ημείς ότι ο δρόμος σας είνε ανοικτός και το στάδιον ελεύθερον ενώπιόν σας. Ο κλάδος ολόκληρος ευρίσκεται εις την διάθεσίν σας έτοιμος εις πάσαν συνδρομήν και εις πάσαν θυσίαν υλικήν και ηθικήν. Σεις δεν έχετε, ει μη να δώσετε το σύνθημα της κινητοποιήσεως και ο διδασκαλικός κόσμος θα κινηθή με βήμα ταχύ”²²¹. Χρειάζεται επίσης να δούμε την αντίδραση ενός ακόμα καθαρευουσιάνου δάσκαλου, του Γ. Γιαννικόπουλου. Ο Γ. Γιαννικόπουλος ήταν από τα ηγετικά στελέχη των καθαρευουσιάνων και τακτικός αρθρογράφος του *Ερμή*. Το 1923 διηύθυνε ως πρόεδρος τις εργασίες του 3ου συνεδρίου. Τώρα, στα 1926, θα είναι πρόεδρος του συλλόγου Ηλείας. Δεν καταγράφουμε ωστόσο την στάση του λόγω των παραπάνω τίτλων, αλλά επειδή θα παίξει σημαντικό ρόλο στη συνέχεια. Ο Γ. Γιαννικόπουλος, λοιπόν, θα είναι σαφής. Θα καλέσει μέσα από τις στήλες του *Διδασκαλικού Βήματος* όλους τους δασκάλους να συσπειρωθούν “μέχρις ενός υπό την σημαίαν της Ομοσπονδίας”²²². Πιο αναλυτικός θα εμφανιστεί στον *Ερμή* μέσα από τον οποίο απευθύνεται στους γλωσσικά ομοϊδεάτες του: “Κατόπιν

²²⁰Βλ. “Προς τους περιφερειακούς συλλόγους—Αθήναι 4 Μαΐου 1924”, *ό.π.*, τεύχ. 77, 9-5-1926, σελ. 5-6.

²²¹Βλ. “Προς κασσάνδρας”, *Ερμής*, τεύχ. 202, 22-5-1926, σελ. 1.

²²²Βλ. Γ. Γιαννικόπουλος, “Πρός το νέον Μέλλον”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 80, 30-5-1926.

της ενιαίας εμφανίσεως του κλάδου κατά την τελευταίαν, την 8ην, Γενικήν Συνέλευσιν της Ομοσπονδίας δια της ομοφώνου εκλογής της νέας διοικήσεως αυτής, απαρτισθείσης εξ εκλεκτών συναδέλφων, πάσα διασπαστική κίνησις πρέπει να σταματήσει, πάσα μεμονωμένη ενέργεια πρέπει ν' ανήκη εις το παρελθόν, πάσα παραφωνία πρέπει να παραδοθή εις την λήθην”²²³.

Η νέα ηγεσία φαίνεται να βρήκε τον μαγικό ραβδί που εξαφανίζει τις διαμάχες ανάμεσα στους δημοτικιστές και στους καθαρευουσιάνους. Η άνευ όρων συσπείρωση τους γύρω της μοιάζει αληθινή και ισχυρή, θ' αποδειχθεί όμως έωλη και πρόσκαιρη. Οι πρώτες ρωγμές θα χρειαστούν λιγότερο από δύο μήνες για να εμφανιστούν.

Η πρώτη αφορμή θα δοθεί από το σύλλογο Ηλείας, πρόεδρος του οποίου ήταν όπως είπαμε ο καθαρευουσιάνος δάσκαλος Γ. Γιαννικόπουλος. Στις 10 Ιουνίου 1926 ο σύλλογος θα διαμαρτυρηθεί εγγράφως για τον “γλωσσικό ερμαφροδιτισμό” του *Διδασκαλικού Βήματος* και ζητά τη χρησιμοποίηση σ' αυτό “ενιαίας γλώσσης, της ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ”²²⁴. Το Διδασκαλικό Βήμα δεν θα δημοσιεύσει τη διαμαρτυρία του συλλόγου Ηλείας. Όταν όμως αυτή δημοσιευθεί στον Ερμή θα απαντήσει: “Το Δ. Βήμα ανήκει εις όλους τους συναδέλφους και συνεπώς δεν έχει δικαίωμα να προτιμά το ενα ή το άλλο γλωσσικόν ιδίωμα. Η Διοίκησις της Ομοσπονδίας έχει υποχρέωσιν να δημοσιεύη κάθε άρθρον, αποβλέπουσα όχι εις το γλωσσικόν ιδίωμα του, αλλά εις το περιεχόμενον αυτού. Και απορούμεν, διατί ο Σύλλογος Ηλείας απαγορεύει τοιουτοτρόπως εις τους εκ των μελών του δημοτικιστάς συναδέλφους να ειπούν τη γνώμην των δια του οργάνου της Ομοσπονδίας των”²²⁵. Η διαμάχη θα κλιμακωθεί σταδιακά²²⁶ και θα

²²³Βλ. Γ. Γιαννικόπουλος, “Κατά της παραφροσύνης”, *Ερμής*, τεύχ. 206, 19-2-1926, σελ. 6.

²²⁴Βλ. “Σύλλογος Δημοδιδασκάλων Ηλείας”, *ό.π.*, τεύχ. 207, 26-6-1927, σελ. 7-8· (τα κεφαλαία στο κείμενο). Πράγματι στην πρώτη περίοδο της νέας διοίκησης στο *Διδασκαλικόν Βήμα* εναλλάσσεται η δημοτική με την καθαρεύουσα χωρίς να διακρίνεται κάποιο άλλο κριτήριο εκτός από τις γλωσσικές απόψεις του κάθε συντάκτη.

²²⁵Βλ. “Ο σύλλογος Ηλείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 2.

οδηγήσει σε “σταυροφορία” του Γ. Γιαννικόπουλου κατά της ΔΟΕ μέσα από τις στήλες του *Ερμή*. Πρόκειται για μια σειρά εννέα κειμένων με τον γενικό τίτλο “Ο σύλλογος Ηλείας και η Ομοσπονδία”. Με τα άρθρα του αυτά ο Γιαννικόπουλος θα κηρύξει ανοιχτά τον πόλεμο κατά της νέας διοίκησης και θα αναδειχθεί ως βασικός εκφραστής των καθαρευουσιάνων δασκάλων αυτής της περιόδου. Η βασική του θέση είναι ότι οι τρεις διοικήσεις από το 1924 και μετά (κατά σειρά οι διοικήσεις Προκοπίδη-Δημητράτου, Ρουχωτά-Δημητράτου και Προκοπίδη-Παράσχη) ακολουθούν στο γλωσσικό την ίδια ακριβώς πολιτική άλλοτε φανερά και άλλοτε καλυμμένα ανάλογα με τις πολιτικές και συνδικαλιστικές συνθήκες. Ενδεικτικό της λογικής του είναι το ακόλουθο απόσπασμα που αναφέρεται στο επίμαχο ζήτημα, δηλαδή στη γλώσσα του *Διδασκαλικού Βήματος*: “Αλλά πόθεν ήντησαν το δικαίωμα οι διοικήσαντες και διοικούντες την ομοσπονδία κατά τας τελευταίας περιόδους και πόθεν έλαβον την εντολήν να εισαγάγουν και να επιβάλλουν μετά τινός δειλίας κατ’ αρχάς, μετ’ αφθάστου κινισμού κατόπιν και συγκεκριμένου εσχάτως πάλιν δια του γλωσσικού ερμαφροδιτισμού τον μαλλιαρισμόν εις το επίσημον όργανον της ομοσπονδίας;”²²⁷

Η δεύτερη αφορμή θα είναι εξωγενής. Στη συγκυρία αυτή (αρχές Ιουλίου 1926) θα τεθεί το ζήτημα της στελέχωσης της παιδαγωγικής έδρας του νεοσύστατου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών θα προτείνει τους Καπετανάκη, Λάμψα, Σακελλαρίου, Γεωργακάκη και Δελμούζο. Θα απορρίψει τους Καλλιάφα και Γεωργόπουλο, επειδή αν και ήταν διδάκτορες, δεν είχαν ανακηρυχθεί και τυπικά ως τέτοιοι. Ο Καραγιάννης θα πάρει θέση στο ζήτημα υπερασπιζόμενος ιδιαίτερος τον Καλλιάφα (ο οποίος ξέχωρα από

²²⁶Βλ. ενδεικτικά την ανακοίνωση του συλλόγου Ηλείας, *Ερμής*, τεύχ. 210, 17-7-1926, σελ. 4 και την απάντηση της ΔΟΕ “Και πάλιν ο σύλλογος Ηλείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 87, 18-7-1926, σελ. 5.

²²⁷Βλ. Γ. Γιαννικόπουλος, “Ο σύλλογος Ηλείας και η Ομοσπονδία”, *Ερμής*, τεύχ. 214, 14-8-1926, σελ. 4· τεύχ. 215, 21-8-1926, σελ. 5-6· τεύχ. 216, 28-8-1926, σελ. 5-6· τεύχ. 218, 11-9-1926, σελ. 6-7· τεύχ. 219, 18-9-1926, σελ. 6-7· τεύχ. 220, 25-9-1926, σελ. 5-6· τεύχ. 222, 9-10-1926, σελ. 6· τεύχ. 223, 16-10-1926, σελ. 6· τεύχ. 226, 6-11-1926, σελ. 4-5· το απόσπασμα από το τεύχ. 219.

γλωσσικά ομοϊδεάτης του ήταν και τακτικός αρθρογράφος του *Ερμή* και μεμφόμενος τους “μαλλιαρούς”, οι οποίοι παρακώλυαν τεχνητά την εκλογή του.²²⁸ Στο ίδιο ζήτημα όμως —το ζήτημα της επιλογής των κατάλληλων παιδαγωγών για το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης— θα πάρει θέση και η ΔΟΕ μέσα από σειρά κειμένων του Γραμματέα της Ευάγγ. Παράσχη. Ο Παράσχος θα συνδέσει τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο δημοτικό σχολείο και τους σχετικούς αγώνες της ΔΟΕ με το ρόλο που καλείται να παίξει το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και όσοι θα το στελεχώσουν: “Όλοι μας ξαίρουμε τη θαρρετή προσπάθεια που εδώ και λίγα χρόνια κάνει το Δημοτικό σχολείο για να μπορέσει να σπάσει τον πάγο του σχολαστικισμού, που μας καθήλωσε ψυχρούς και μουνδιασμένους κάτω απ’ το σκοτάδι της αμάθειας και της ψευτομάθησης. (...) Και στο σημείο αυτό περιμένουμε να μιλήσει διαφορετικά το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Γι’ αυτό και δίνουμε ιδιαίτερη σημασία στη λειτουργία του. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών όπως ήταν φυσικό στάθηκε στην άποψη της εκπαιδευτικής μας μεταρρύθμισης συντηρητικό. (...) [το διαφορετικό έργο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης] το εξαρτούμε από τα πρόσωπα, που θα διδάξουν εκεί και που θα πρέπει να διαλεχτούν δίχως προκαταλήψεις, δίχως επηρεασμούς και δίχως εμπόδια...”²²⁹. Παρά την μετριοπάθεια του ύφους του, το κείμενο θα προκαλέσει την έντονη αντίδραση του Καραγιάννη: “Μας γεννά το συναίσθημα του αποτροπιασμού αληθώς η διαγωγή του γραμματέως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας στέρξαντος να ενοικιάση την υπογραφήν και την ιδιότητά του εις

²²⁸Βλ. “Χρονικά”, *ό.π.*, τεύχ. 209, 10-7-1926, σελ. 6· ο Καλλιάφας θα ανακηρυχθεί στα τέλη Ιουνίου διδάκτορας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών σε μια από τις θνελωδέστερες συνεδριάσεις όπου διαγράφηκε με σαφήνεια η ενδοπανεπιστημιακή αντίθεση δημοτικιστών - καθαρευουσιάνων. Ωστόσο ο Κακριδής, όντας Κοσμήτορας της σχολής, θα ζητήσει, σύμφωνα με το γράμμα του νόμου, να τυπωθεί η διατριβή του Καλλιάφα πριν αυτός ανακηρυχθεί και επισήμως διδάκτωρ. Η ενέργεια αυτή ήταν κατά τον *Ερμή* εσκεμμένη για να μην προλάβει τις προθεσμίες ο Καλλιάφας.

²²⁹Ευάγγ. Παράσχος, “Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 85, 4-7-1926, σελ. 2· τεύχ. 86, 11-7-1926, σελ. 2· τεύχ. 87, 18-7-1926, σελ. 1· τεύχ. 89, 1-8-1926, σελ. 5· το απόσπασμα από το τεύχ. 87.

τους μαλλιαροκομμουνιστάς”²³⁰. Η διοίκηση θα ανταπαντήσει στο ίδιο ύφος και η ανακωχή των καθαρευουσιάνων με τη διοίκηση θα δεχθεί και δεύτερο πλήγμα²³¹.

Επιθέσεις, αν και μειωμένης έντασης, θα δεχθεί η διοίκηση και από την πλευρά των δημοτικιστών που συσπειρώθηκαν γύρω από την προηγούμενη διοίκηση. Αφορμή εδώ θα αποτελέσει το ζήτημα της απόλυσης των πέντε μελών της προηγούμενης διοίκησης. Τη σημαία θα σηκώσει ο σύλλογος Κεφαλληνίας (από τον οποίο προερχόταν ο Ρουχωτάς) ακολουθούμενος από τους συλλόγους Ηρακλείου και Καβάλλας. Οι τρεις σύλλογοι εγκαλούν το Δ.Σ. για αδράνεια στο ζήτημα της επαναπρόσληψής τους. Χωρίς να το δηλώνουν ξεκάθαρα οι τρεις σύλλογοι υπονοούν πως η αδράνεια αυτή είναι εσκεμμένη. Υπενθυμίζουν διαρκώς ότι οι πέντε απολύθηκαν για τη μαχητική στάση τους στο ζήτημα της μεταρρύθμισης την οποία αντιπαραβάλλουν με την ήπια (“χλιαρή”) τακτική της νέας διοίκησης στο ίδιο ζήτημα²³².

Ποια όμως ήταν η πραγματική στάση της νέας διοίκησης απέναντι στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση; Ας παρακολουθήσουμε κατ’ αρχήν τη στάση της στο ζήτημα της γλώσσας των αναγνωστικών βιβλίων.

Στα τέλη Μαΐου, αρχές Ιουνίου ο Πάγκαλος ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας πλέον περιόδευσε στην Κρήτη, τη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο. Η ΔΟΕ θα δώσει εντολή στα Δ.Σ. των περιφερειακών συλλόγων να επιδιώκουν συναντήσεις μαζί του και να αναπτύσσουν τα βασικά αιτήματα της ομοσπονδίας. Ο επίσημα διατυπωμένος στόχος της κίνησης αυτής ήταν να δοθεί η αίσθηση πως η ηγεσία της ΔΟΕ δεν είναι αποκομμένη από τον δασκαλικό κόσμο· πως ολόκληρος ο κλάδος διεκδικεί τα ίδια αιτήματα. Υπήρχε όμως και ένας δεύτερος λόγος: η ΔΟΕ

²³⁰Βλ. σχόλιο, *Ερμής*, τεύχ. 213, 7-8-1926, σελ. 7.

²³¹Βλ. “Δ. Βήμα και Ερμής”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 91, 15-8-1926, σελ. 2.

²³²Βλ. “Αγώνες και όχι δημοψηφίσματα”, *ό.π.*, τεύχ. 100, 17-10-1926, σελ. 1-2· πρβλ. “Σύλλογος Καβάλλας”, *ό.π.*, τεύχ. 97, 26-9-1926, σελ. 8· “Ο σύλλογος Ηρακλείου κι η Ομοσπονδία”, *ό.π.*, τεύχ. 104, 14-7-1926, σελ. 2-3· “Τα πρακτικά του Εποπτικού Συμβουλίου”, *ό.π.*, τεύχ. 108, 12-12-1926, σελ. 4-6.

προσβλέπει πλέον αποκλειστικά στον Πάγκαλο για την προώθηση των ζητημάτων της μια και ο υπουργός Παιδείας Δ. Αιγινήτης θεωρείται ότι διάκειται απολύτως αρνητικά απέναντι σε αυτά.

Πράγματι οι πρόεδροι των συλλόγων Ηρακλείου, Κέρκυρας, Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Ανασελίτσας (Σιάτιστας) και Καβάλλας θα συναντήσουν τον Πάγκαλο και θα του θέσουν τα τρία βασικά αιτήματα του κλάδου: το μισθολογικό, τη γλωσσικό και το ζήτημα των διώξεων. Ας παρακολουθήσουμε ενδεικτικά την παρέμβαση του συλλόγου Ηρακλείου στο γλωσσικό ζήτημα: “Είναι επιτακτική, είναι Εθνική ανάγκη, κ. Πρόεδρε, να μας αφήσετε τη δημοτική γλώσσα στα δημοτικά σχολεία. Μόνο μ’ αυτήν την ζωντανή, την αληθινή, θα μπορέσουμε στο σχολείο να δημιουργήσουμε τις ψυχές που θέλετε. Χωρίς τη δημοτική γλώσσα δε θα μπορέσουμε ποτέ όση όρεξη και αν έχουμε να δημιουργήσουμε τη νέα γεννιά όπως την ονειροπολεί η εθνική ψυχή. Και ο αρχιστράτηγος του Έβρου όταν ήθελε να επικοινωνήσει με τις ψυχές των στρατιωτών του στη δημοτική έγραφε τις διαταγές του [σ.σ. αναφέρεται σε στρατιωτικές διαταγές του Πάγκαλου γραμμένες στη δημοτική] και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας στη Δημοτική έγραψε το διάγγελμα του για να επικοινωνήσει με την ψυχή του ελληνικού λαού. Κατά τον ίδιο τρόπο μόνο μ’ αυτή κι εμείς οι δάσκαλοι θα κτυπήσουμε τις ευαίσθητες χορδές της παιδικής ψυχής. Γι’ αυτούς και μόνους τους λόγους [σ.σ. και όχι επειδή αντιτίθενται στο καθεστώς, τη θρησκεία, την οικογένεια, την ηθική] τα 80% του διδασκαλικού κόσμου είναι δημοτικιστές”. Και η απάντηση του Πάγκαλου: “Η Κυβέρνησις δεν αρνείται την χρησιμότητα της δημοτικής γλώσσας εις τα δημοτικά σχολεία. Επειδή όμως έγιναν μερικοί υπερβασίαι υπό εκπαιδευτικών, οι οποίοι προσεπάθησαν με τον δημοτικισμόν να μετεμφυτεύσουν και νεωτεριστικές ιδέας εις την νεολαίαν μας, δια τούτο η Κυβέρνησις έλαβε μέτρα εναντίον τούτων μόνον και όχι εναντίον του Δημοτικισμού”²³³.

²³³Βλ. “Σύλλογος Ηρακλείου—Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας για τα ζητήματά μας”, *ό.π.*, τεύχ. 82, 13-6-1926, σελ. 6-7. Η συνάντηση θα γίνει στις 18 Μαΐου 1926. Πρόεδρος του συλλόγου Ηρακλείου θα είναι ο Στελ. Αλοΐζος, εκδότης του εκπαιδευτικού περιοδικού *Φως* και μετέπειτα

Μετά τους τοπικούς συλλόγους, στις 24 Μαΐου, θα ακολουθήσει υπόμνημα της ομοσπονδίας πλέον, επίσης απευθείας στον Πάγκαλο, όπου για το ζήτημα της δημοτικής γλώσσας τονίζεται: “Ο πατριωτισμός δεν είναι μονοπώλιον ουδενός και αν υπήρχε κανείς που θα μπορούσε να τον διεκδικήσει αυτός θα ήτο ο διδασκαλικός κλάδος. Αυτός και μόνον αυτός ο λόγος επιβάλλει εις τους διδασκάλους να είναι δημοτικισταί. Αυτός και μόνον έκαμε το 80% του διδασκαλικού κόσμου δημοτικιστάς. (...) Ο κομμουνισμός και η αθεΐα είναι εφευρέσεις εκείνων που θέλουν να ευρίσκουν προσχήματα εύσχημα για να κτυπήσουν την γλώσσαν του ελληνικού λαού. Υπάρχουν άλλως τε χίλια δύο μέσα ν’ ανακαλύψωμεν και να πατάξωμεν τους αληθινούς κομμουνιστάς χωρίς να είναι ανάγκη να λαμβάνομεν ως αξίωμα τον παραλογισμόν κάθε δημοτικιστής και κομμουνιστής”²³⁴.

Η στάση, λοιπόν, της νέας διοίκησης στο ζήτημα της γλώσσας των αναγνωστικών βιβλίων είναι σαφής. Όπως θα τονίζει και στο πρόγραμμα που θα υποβάλλει στις αρχές Αυγούστου στον νέο Υπουργό Παιδείας Γ. Πωπ (με την αποχώρηση του Δ. Αιγινήτη οι σχέσεις υπουργείου Παιδείας και ΔΟΕ θα αποκατασταθούν στοιχειωδώς) οι δάσκαλοι επιθυμούν “τη δημοτική γλώσσα ως όργανον διδασκαλίας εν τω Δημοτικώ σχολείω”²³⁵.

Όμως στις ενέργειες αυτές δε θα αντιδράσουν άμεσα οι καθαρευουσιάνοι. Ο Ερμής δε θα αφιερώσει το παραμικρό σχόλιο. Κι αυτό επειδή η διοίκηση εκτελούσε αποφάσεις συνεδρίων πράγμα που δεν παρέλειπε ποτέ να τονίζει. Η θέση για εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό είχε υιοθετηθεί από το 3ο συνέδριο και επιβεβαιώθηκε στο 7ο. Ακριβώς γι’ αυτό οι καθαρευουσιάνοι θα κατευθύνουν τα πυρά τους σε ένα δεύτερο στόχο. Όχι στη γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων

πρόεδρος της ΔΟΕ. Παρόμοια βλ. “Σύλλογος Κερκύρας”, ό.π., τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 11 και “Σύλλογος Καβάλλας”, ό.π., τεύχ. 87, 18-7-1926, σελ. 7.

²³⁴Βλ. ό.π., τεύχ. 83, 20-6-1926, σελ. 6-7.

²³⁵Βλ. “Αι προγραμματικά απόψεις του κλάδου”, ό.π., τεύχ. 90, 8-8-1926, σελ. 1-3. Με τον σχηματισμό της Κυβέρνησης Ευταξία, υπουργός Παιδείας θα αναλάβει ο Γ. Πωπ, πολιτευτής Νέων Ψαρών και διευθυντής της εφημερίδας *Αθήναι*.

αλλά στη γλώσσα του *Διδασκαλικού Βήματος*: “Μας λένουν και μας γράφουν και μας επαναλαμβάνουν από καιρού εις καιρόν, ότι η θέλησις του κλάδου κατά πλειοψηφίαν μάλιστα απόλυτον έχει κηρυχθή υπέρ της γλώσσης. Δεν μας λένουν όμως ούτε μας γράφουν ούτε τολμούν να εκστομίσουν πότε και πως η τοιαύτη του Κλάδου θέλησις εξεδηλώθη. Εάν νομίζουν εκδήλωσιν σχετικήν την περί της γλώσσης των αναγνωστικών αποφασίν της Γ’ Γενικής Συνελεύσεως, ψεύδονται αναισχύντως. Διότι αύτη αφορά την γλώσσαν των αναγνωστικών και όχι την του Δ. Βήματος”²³⁶. Ποια είναι όμως πραγματικά η γλώσσα του *Διδασκαλικού Βήματος*. Ο Γιαννικόπουλος τη χαρακτηρίζει “ερμαφρόδιτον” και δεν έχει άδικο. Το *Διδασκαλικό Βήμα* αυτής της περιόδου εναλλάσσει τη δημοτική με την (απλή) καθαρεύουσα τόσο στα κύρια άρθρα όσο και στα σχόλια και στις επιστολές δασκάλων πράγμα που φαίνεται να αποτελεί τόσο συνειδητή επιλογή όσο και αναγκαία κατάσταση. Συνειδητή επιλογή μια και το *Διδασκαλικό Βήμα* δημοσιεύει κείμενα δασκάλων με μόνο κριτήριο το περιεχόμενό τους και όχι τη γλώσσα τους. Ταυτόχρονα το *Διδασκαλικό Βήμα* θα αρνηθεί να ανοίξει διάλογο για το γλωσσικό ζήτημα. Δε δημοσιεύονται κείμενα δασκάλων ούτε υπέρ της δημοτικής ούτε υπέρ της καθαρεύουσας. Φαίνεται να είναι όμως και αναγκαία κατάσταση μια και τα δύο κορυφαία και πολυγραφότερα στελέχη γράφουν σε διαφορετική γλώσσα: Ο Πρόεδρος Ν. Προκοπίδης παρότι υπερασπίζει την απόφαση του κλάδου για την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό ο ίδιος γράφει σε απλή καθαρεύουσα. Ο Γραμματέας Ενάγγ. Παράσχης αντιθέτως γράφει στη δημοτική.

Η γλώσσα λοιπόν του *Διδασκαλικού Βήματος* είναι όντως “ερμαφρόδιτη”. Σταδιακά όμως, και καθώς η διαμάχη με τους καθαρευουσιάνους ξαναρχίζει, τα κείμενα που γράφονται στη δημοτική ποσοτικά αυξάνουν ενώ ταυτόχρονα κάνουν την εμφάνισή τους και κείμενα που αναφέρονται στο γλωσσικό ζήτημα και

²³⁶Βλ. “Ο σύλλογος Ηλείας και η Ομοσπονδία”, *Ερμής*, τεύχ. 220, 25-9-1926, σελ. 5-6.

τάσσονται αποκλειστικά υπέρ της δημοτικής.²³⁷ Παράλληλα ο Γραμματέας Ευάγγ. Παράσχης θα αρχίσει να καταπιάνεται με γενικότερα θέματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η αρχή θα γίνει με τα μετριοπαθή κείμενα για το πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης —τα οποία όπως είδαμε θα προκαλέσουν επίσης την έντονη αντίδραση του *Ερμή* ακριβώς επειδή ξεφεύγουν από τις αποφάσεις των συνεδρίων. Με την πτώση της δικτατορίας του Πάγκαλου, ο Παράσχης θα συνεχίσει και με άλλα περισσότερο μαχητικά κείμενα ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν δύο: το πρώτο αναφέρεται στην εκπαιδευτική πολιτική της δικτατορίας και το δεύτερο στα μαρσλειακά²³⁸.

Η εκπαιδευτική ταυτότητα της νέας διοίκησης γίνεται νομίζουμε πλέον φανερή. Η νέα ηγεσία υποστηρίζει με σαφήνεια την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Σπανίως όμως να υποστηρίζει το κίνημα του δημοτικισμού στις ευρύτερες διαστάσεις του και όταν το κάνει χρησιμοποιεί έναν ήπιο και συγκρατημένο λόγο. Η μετριοπάθεια πιθανόν να οφείλεται στις ανάγκες των εσωτερικών ισορροπιών (ανακωχή με τους καθαρευουσιάνους) και στις δύσκολες πολιτικές συνθήκες της περιόδου (σκλήρυνση της δικτατορίας του Πάγκαλου). Οφείλεται όμως και στις αντιλήψεις της ηγετικής ομάδας και ιδιαίτερος στον αντικομμουνισμό της. Η ταύτιση του δημοτικισμού με τον

²³⁷Βλ. ενδεικτικά Ι. Καρδάμης, “Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 103, 7-11-1926, σελ. 5· Γ. Δαφέρμος, “Η γλώσσα του δημοτ. σχολείου”, *ό.π.*, τεύχ. 109, 19-12-1926, σελ. 5.

²³⁸Βλ. Ε. Παράσχης], “Η δικτατορία και η δημοτική μας εκπαίδευση”, τεύχ. 93, 29-8-1926, σελ. 2 και τεύχ. 94, 5-9-1926, σελ. 3. Βλ. Ε. Παράσχης], “Τα μαρσλειακά κι ο επίλογός τους—φως στην κατατρεγμένη αλήθεια”, *ό.π.*, τεύχ. 108, 12-12-1926, σελ. 3· το κείμενο χαιρετίζει την έκθεση Γ. Αντωννάκη που έρχεται “να αποκαταστήσει στη θέση της την κατατρεγμένη αλήθεια” και “να ξεσκεπάσει πρόσωπα και σκοπούς”. Ο *Ερμής* θα απαντήσει δημοσιεύοντας το υπόμνημα προς την Βουλή και την Κυβέρνηση των Π. Θεοδωρόπουλου, Αγγ. Παπαζαχαρίου και Σπ. Καλλιάφα, δηλ. της Επιτροπής που είχε διενεργήσει τις νέες ανακρίσεις με εντολή του υπουργού Παιδείας Δ. Αιγινήτη στα τέλη του Μαΐου του 1926· βλ. “Αναίρεσις των μαρσλειακών του αρεοπαγίτου κ. Γ. Αντωννάκη”, *Ερμής*, τεύχ. 238, 29-1-1927, σελ. 20-4, τεύχ. 239, 5-2-1927, σελ. 2-4 και τεύχ. 240, 12-2-1927, σελ. 2-3.

κομμουνισμό που καλλιεργήθηκε συστηματικά από τους “γλωσσαμύντορες” στη συγκυρία αυτή αναγκάζει τη νέα ηγεσία να τονίζει διαρκώς ότι ο δημοτικισμός δεν έχει καμιά σχέση με τον κομμουνισμό. Τον χαρακτηρισμό “κομμουνιστής” θα τον εισπράττει ως βαριά προσβολή: “Μας γεννάται όμως μία εύλογος απορία και θα ηθέλαμεν να ερωτήσωμεν τον κ. Πάγκαλον, διατί, ενώ αναγνωρίζει την χρησιμότητα της δημοτικής γλώσσης εις τα δημοτικά σχολεία, επιτρέπει δια της ανοχής του να αποκαλείται **κομμουνιστής** κάθε δημοτικιστής δημοδιδάσκαλος; Ή μήπως νομίζει ότι είνε επιτετραμμένον εις τον καθένα να προσβάλλη τοιουτοτρόπως εκείνους που θα δημιουργήσουν και θα του παραδώσουν ψυχές Ελληνικές;”²³⁹ Η νέα ηγεσία, λοιπόν, εκφράζει την δεξιά πτέρυγα του δημοτικισμού. Οι αποστάσεις που κρατάει από την παλιά ηγεσία, η οποία εκφράζει την αριστερή πτέρυγα του δημοτικισμού, προαναγγέλει νομίζουμε τη διάσταση μεταξύ εκπαιδευτικού και κοινωνικού δημοτικισμού που θα εκφραστεί λίγους μήνες αργότερα με την διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Και η ανακωχή της με τους καθαρευουσιάνους, εκτός από τις ανάγκες της ενότητας, εκφράζει νομίζουμε και την ανάγκη να αποτραπεί η “κομμουνιστική διείσδυση” στους δασκάλους. Αυτό επεδίωκαν και οι καθαρευουσιάνοι όταν υπερψήφισαν στο 8ο συνέδριο τη συγκεκριμένη ηγεσία. Όπως θα ξεκαθαρίσει εκ των υστέρων ο Καραγιάννης, όταν η διαμάχη ξανάρχισε, “η εκλογή εκείνη ήτο βεβιασμένη και επεβλήθη ως αναγκαιόν κακόν” στη λογική του “πάντως Ρουχωτάδες δεν θα είνε”²⁴⁰.

Ενώ η ενότητα διαρρηγνύεται το Δ.Σ. θα προσπαθήσει μέσα από μια σειρά περιοδειών τον Οκτώβριο του 1926 σε Μακεδονία, Θράκη και Στερεά Ελλάδα —αξιοποιώντας και την επιτυχία του στο μισθολογικό— να αμβλύνει τις

²³⁹Βλ. σχόλιο, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 82, 13-6-1926, σελ. 1-2 (η υπογράμμιση στο κείμενο).

²⁴⁰Βλ. σχόλιο, *Ερμής*, τεύχ. 234, 1-1-1927, σελ. 8.

αντιθέσεις και να περιθωριοποιήσει τις αντιδράσεις²⁴¹. Θα προσπαθήσει να παίξει το ρόλο της κεντρικής δύναμης που εγγυάται την ενότητα του κλάδου. Αυτή τη φορά όμως δε θα τα καταφέρει. Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1926 θα διενεργηθούν οι πρώτες εκλογές για αιρετούς Εκπαιδευτικούς Συμβούλους. Ο προεκλογικός αγώνας που θα διεξαχθεί όλο τον Νοέμβριο θα αναζωπυρώσει τις αντιθέσεις αλλά ταυτόχρονα θα σκιαγραφήσει ανάγλυφα τις δύο ισχυρές παρατάξεις του δασκαλικού κόσμου σε αυτή τη συγκυρία: την αριστερή πτέρυγα του δημοτικισμού και τους καθαρευουσιάνους.

²⁴¹Βλ. "Από την περιοδείαν του Γεν. Γραμματέα μας εις την Μακεδονίαν", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 100, 17-10-1926, σελ. 5 και τεύχ. 101, 24-10-1926, σελ. 3· "Από την περιοδεία του προέδρου της Ομοσπονδίας στη Θεσσαλία", *ό.π.*, τεύχ. 105, 21-7-1926, σελ. 4.

9. Η τελευταία μάχη

Για να κατανοήσουμε την αξία που απέδιδε η ΔΟΕ στη συμμετοχή αιρετών (εκλεγμένων) δασκάλων στα Εποπτικά Συμβούλια και στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο χρειάζεται παρενθετικά και περιληπτικά να περιγράψουμε το ρόλο και τη σύνθεση αυτών των συμβουλίων.

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα Εποπτικά Συμβούλια ήταν οι βασικοί θεσμοί διοίκησης της Εκπαίδευσης. Τα Εποπτικά Συμβούλια είχαν την έδρα τους στο κέντρο κάθε εκπαιδευτικής περιφέρειας (συνήθως πρωτεύουσα του κάθε νομού) και η σύνθεσή τους ήταν τριμελής και απρόσωπη. Αποτελούνταν από τον επιθεωρητή της περιφέρειας, έναν διευθυντή διδασκαλείου ή γυμνασιάρχη (κατάλοιπο της επικυριαρχίας της μέσης στη δημοτική εκπαίδευση) και έναν δικαστικό. Η σύνθεσή τους δηλαδή δεν ελεγχόταν άμεσα από την πολιτική ηγεσία του υπουργείου Παιδείας παρά μόνο έμμεσα—μέσα από τους διορισμούς επιθεωρητών οι οποίοι είχαν το ρόλο του εισηγητή μια και οι γυμνασιάρχες και οι δικαστικοί είχαν ελλιπή γνώση (και ενδιαφέρον) για τους δασκάλους της κάθε περιοχής. Ο ρόλος των Εποπτικών Συμβουλίων ήταν διοικητικός. Ασχολούνταν δηλαδή με τις υπηρεσιακές μεταβολές των δασκάλων (αποσπάσεις, μεταθέσεις, προαγωγές, πειθαρχικές κυρώσεις, κλπ.). Ο χαρακτήρας τους όμως ήταν καθαρά εισηγητικός—ακριβώς γι' αυτό δεν ήταν αναγκαίος ο άμεσος έλεγχός τους. Για τις όποιες υπηρεσιακές μεταβολές των δασκάλων δε θα αποφασίζουν τα ίδια αλλά θα υποβάλλουν τις προτάσεις τους στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Κι αυτός τους ο ρόλος όμως σε περιόδους πολιτικών κρίσεων θα υποσκάπτεται από τους διάφορους τοπικούς πολιτικούς παράγοντες. Παρόλο τον εισηγητικό τους χαρακτήρα και την εμμέσως ελεγχόμενη και δυσμενή για τους δασκάλους σύνθεσή τους, η ΔΟΕ σε κρίσιμες στιγμές—όπως όταν θα τα καταργήσει η δικτατορία του Πάγκαλου—θα υπεραμυνθεί του θεσμού. Όπως αναφέρει στο υπόμνημά της προς τον Πάγκαλο ο θεσμός αυτός “εσήμανε την απαρχήν της αληθινής αναγεννήσεως του Δημοτικού Σχολείου, το οποίον σφαδάζον υπό το πέλημα του κοτσαμπασισμού και των

ποικιλώνυμων πολιτικών επεμβάσεων, απελευτρώθη της πνιγηράς ατμόσφαιρας εν τω μέσω της οποίας έδρα και ηδυνήθη κάπως ανενόχλητον να χωρήση προς το μέγα αναπλαστικόν του έργον²⁴².

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, αντιθέτως με τα Εποπτικά, είχε χαρακτήρα αποφασιστικό. Βεβαίως και οι δικές του αποφάσεις έπρεπε να υπογραφούν από τον εκάστοτε υπουργό Παιδείας, ο οποίος κάποιες φορές θα καθυστερεί ή θα αρνείται υπογραφή ή ακόμα θα νομοθετεί το δικαίωμά του να αποφασίζει αυτοτελώς. Σε ομαλές ωστόσο συνθήκες το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα είναι ένα πραγματικά αποφασιστικό όργανο με πολλαπλές αρμοδιότητες. Αρμοδιότητες κατ' αρχήν διοικητικές: θα αποφασίζει για διάφορες υπηρεσιακές μεταβολές δασκάλων με βάση τις εκθέσεις-προτάσεις των Εποπτικών Συμβουλίων, αλλά και θα δίνει γενικές κατευθύνσεις για συνολικές υπηρεσιακές μεταβολές, οι οποίες θα εξειδικεύονται από τα Εποπτικά Συμβούλια — για παράδειγμα μπορεί να αποφασίσει για συνολικούς αριθμούς προαγωγών ή απολύσεων με βάση συγκεκριμένα κριτήρια και να ζητήσει σχετικές προτάσεις από τα Εποπτικά Συμβούλια. Αρμοδιότητες επίσης παιδαγωγικές: θα αποφασίζει για ζητήματα διδακτικής και παιδαγωγικής πράξης, τα οποία θα καλούνται να υλοποιήσουν οι δάσκαλοι κάτω από την εποπτεία των επιθεωρητών. Ο επιθεωρητής δηλαδή θα συγκεντρώνει στο πρόσωπό του εκτός από διοικητικές και παιδαγωγικές αρμοδιότητες αλλά και εδώ δεν είναι παρά μάντας μεταβίβασης των αποφάσεων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και ελεγκτής της εφαρμογής τους. Τέλος το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διαθέτει αρμοδιότητες εκπαιδευτικής πολιτικής: υποβάλλει στον υπουργό Παιδείας προτάσεις γενικής εκπαιδευτικής πολιτικής, για τις οποίες βεβαίως τελικά αποφασίζει ο υπουργός, η πρόταση όμως του Συμβουλίου βαρύνει αποφασιστικά. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ήταν ένα όργανο με διευρυμένες αρμοδιότητες αποφασιστικού

²⁴²· Βλ. “Η ανασυγκρότηση των εποπτικών συμβουλίων—Το υπόμνημα της Δ. Ομοσπονδίας” ό.π., τεύχ. 85, 4-7-1926, σελ. 3. Σχετικό και το σχόλιο “Εποπτικά Συμβούλια”, ό.π., τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 2.

χαρακτήρα. Ακριβώς γι' αυτό και τα μέλη του ορίζονταν απευθείας από τον εκάστοτε υπουργό Παιδείας καθιστώντας το ένα καθαρά πολιτικό όργανο. Κάθε κυβερνητική μεταβολή, και κάποιες φορές κάθε υπουργική μεταβολή, συνεπαγόταν και τη μεταβολή της σύνθεσης του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Παρόλα αυτά το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διέθετε υψηλό κύρος που δεν πήγαζε μόνο από τις διευρυμένες αρμοδιότητές του αλλά και από τις προσωπικότητες που οι διάφοροι υπουργοί επέλεγαν για να το στελεχώσουν. Κάθε αλλαγή στη σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου αποτελούσε θέμα για τις εφημερίδες και η παράδοση επέβαλε την επιλογή ισχυρών προσωπικοτήτων. Ως εκπαιδευτικούς συμβούλους θα συναντήσουμε τους επιφανέστερους επιστήμονες της κάθε πολιτικής παράταξης. Ο Εξαρχόπουλος και ο Γληνός που ως εκπαιδευτικοί σύμβουλοι θα επιβάλλουν δύο διαφορετικές εκπαιδευτικές πολιτικές, δύο διαφορετικών πολιτικών παρατάξεων, είναι νομίζουμε το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα.

Χρειάζεται επίσης να παρακολουθήσουμε συνοπτικά το ιστορικό του αιτήματος της ΔΟΕ για συμμετοχή αιρετών δασκάλων στα συμβούλια. Τον Μάρτιο του 1923 στο τρίτο της συνέδριο —στο συνέδριο δηλαδή που θα την εδραιώσει ως παράγοντα διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής— η ΔΟΕ θα ασχοληθεί για πρώτη φορά με το ζήτημα της “αυτοδιοίκησης του κλάδου”. Με τον όρο “αυτοδιοίκηση” εννοούσαν ακριβώς αυτό: τη στελέχωση των Εποπτικών Συμβουλίων και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με αιρετούς δασκάλους. Η απόφαση ήταν συγκεκριμένα η ακόλουθη: Τα Εποπτικά Συμβούλια να παραμείνουν τριμελή, αλλά μόνο ο επιθεωρητής να παραμείνει διορισμένος. Οι δύο “άσχετοι” με το επάγγελμα του δασκάλου —ο γυμνασιάρχης και ο δικαστικός— να αντικατασταθούν από δύο αιρετούς δασκάλους (όχι όμως και δασκάλες). Ταυτόχρονα το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να γίνει εξαμελές και να απαρτίζεται από δύο παιδαγωγούς, δύο επιθεωρητές και δύο αιρετούς δασκάλους²⁴³.

²⁴³Βλ. Πρακτικά του 3ου συνεδρίου, *Ερμής*, τεύχ. 72, 15-5-1923, σελ. 2-8.

Το αίτημα όμως θα χαθεί μέσα στη δίνη της γλωσσικής διαμάχης που θα αρχίσει ακριβώς μετά το τρίτο συνέδριο. Θα το βλέπουμε να εμφανίζεται σποραδικά και ευκαιριακά όπως τον Οκτώβρη του 1924, όταν η Επιτροπή Οικονομιών θα προτείνει τη μείωση των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου από 12 σε 8 και τη συμπλήρωσή τους από 2 καθηγητές της Μέσης και 2 καθηγητές του Πανεπιστημίου. Το περιοδικό *Εργασία* θα διαμαρτυρηθεί τότε και θα προτείνει στη θέση των δύο καθηγητών του Πανεπιστημίου να μπουν δύο δάσκαλοι "που να προτείνονται κάθε δύο χρόνια από τους οργανωμένους σε σωματεία συναδέλφους των"²⁴⁴.

Το αίτημα θα επανέλθει στο προσκήνιο το καλοκαίρι του 1926 λίγο πριν την πτώση του Πάγκαλου. Η στιγμή δεν είναι τυχαία. Θα είναι η εποχή που η ανακωχή ανάμεσα σε δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους θα κατασιγάσει προσωρινά τη γλωσσική διαμάχη και θα επιτρέψει στη ΔΟΕ να ασχοληθεί και με το ζήτημα των διώξεων. Η σύνδεση ήταν άμεση. Κάθε φορά που διενεργούνται εκτεταμένες πολιτικές διώξεις αξιοποιείται ο ρόλος και η σύνθεση των συμβουλίων. Κάποιες φορές μάλιστα τα συμβούλια παραμερίζονται τελείως ή και καταργούνται όπως στη φάση της σκλήρυνσης της δικτατορίας. Εκκινώντας, λοιπόν, από το αίτημα για την επανασύσταση των Εποπτικών Συμβουλίων η ΔΟΕ θα σκιαγραφήσει την πιο ολοκληρωμένη πρόταση της για την αυτοδιοίκηση: Κάθε δικαιοδοσία σχετική με την δημοτική εκπαίδευση (διοικητική ή εκπαιδευτική) πρέπει να περάσει στα χέρια του Εκπαιδευτικού και των Εποπτικών συμβουλίων. Τα σώματα αυτά όμως χρειάζεται να χειραφετηθούν από την πολιτική ηγεσία του υπουργείου Παιδείας. Αυτό θα επιτευχθεί τόσο με ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις όσο και με τη συμμετοχή των δασκάλων σε αυτά. Τέλος οι αποφάσεις των συμβουλίων χρειάζεται να είναι υποχρεωτικές για τον υπουργό²⁴⁵.

²⁴⁴Βλ. "Το Εκπαιδευτικό", *Εργασία*, τεύχ. 24, 31-10-1924, σελ. 89.

²⁴⁵Βλ. "Αι προγραμματικά απόψεις του κλάδου", *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 90, 8-8-1926, σελ. 1-3.

Το υπόμνημα θα υποβληθεί στις αρχές Αυγούστου του 1926. Υπουργός Παιδείας μόλις έχει αναλάβει—στα πλαίσια της κυβέρνησης Ευταξία— ο διευθυντής της εφημερίδας *Αθήναι Γ. Πωπ* και οι σχέσεις της ΔΟΕ με το υπουργείο που είχαν διακοπεί εντελώς επί υπουργίας Δ. Αιγινήτη θα αποκατασταθούν στοιχειωδώς. Γνωρίζουμε ότι μετά την συνάντηση το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα καταρτίσει σχέδιο διατάγματος που προέβλεπε και έναν αιρετό δάσκαλο²⁴⁶. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν η δικτατορία που κατάργησε εντελώς τα Εποπτικά Συμβούλια εφαρμόζε ένα τέτοιο σχέδιο μια και λίγες μέρες αργότερα θα ανατραπεί από τον Κονδύλη. Καθήκοντα Υπουργού Παιδείας στη νέα κυβέρνηση θα αναλάβει ο Κωσταντινουπολίτης γιατρός Α. Παπάς. Όπως και οι προκάτοχοί του έτσι και ο (φανατικός δημοτικιστής) Α. Παπάς φρόντισε άμεσα για την αλλαγή των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με βάση τις εκπαιδευτικές και πολιτικές του απόψεις. Η ριζοσπαστικότητα ίσως που χαρακτηρίζει κάθε μεταπολίτευση θα του επιτρέψει να αποδεχθεί και το αίτημα της ΔΟΕ και να ορίσει δίπλα στα επτά διορισμένα μέλη να υπάρχουν και τέσσερα αιρετά: δύο από τη Μέση και δύο από τη Δημοτική εκπαίδευση²⁴⁷. Τα τέσσερα αιρετά μέλη θα εκλέγονται για τριετή θητεία από όλους τους δασκάλους και νηπιαγωγούς (τα δύο) και τους καθηγητές (τα άλλα δύο). Οι πρώτες εκλογές ορίστηκε να γίνουν την δεύτερη Κυριακή του Δεκεμβρίου

²⁴⁶Βλ. Β. Θεοφανόπουλος, “Λυσανδρισμός”, *Ερμής*, τεύχ. 240, 18-2-1927, σελ. 6-7. Ο Β. Θεοφανόπουλος φέρεται να συνέβαλε ως άτυπος σύμβουλος στην σύνταξη αυτού του σχεδίου.

²⁴⁷Ν.Δ. της 17 Σεπτεμβρίου 1926 “περί ανασυστάσεως και συγκροτήσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και των Εποπτικών Συμβουλίων”. Το νέο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα αναλάβει τα καθήκοντά του στις 15 Οκτωβρίου 1926. Τα επτά μόνιμα μέλη του θα είναι τα ακόλουθα: Ιακ. Βαχαβιόλος (θα εκτελεί παράλληλα και καθήκοντα Γεν. Γραμματέα), Γ. Καψάλης, Δ. Τσαμασφύρος (Γενικός Επιθεωρητής Φυσικών), Ι. Ρωμανός (Γενικός Επιθεωρητής Μαθηματικών), Δ. Σάρρος (Γυμνασιάρχης), Θ. Παρασκευόπουλος (Καθηγητής Παιδαγωγός) και Ν. Καραχρήστος (διευθυντής του διδασκαλείου θηλέων Θεσσαλονίκης). Εκτός από τους δυο πρώτους οι υπόλοιποι συμμετέχουν για πρώτη φορά στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο· βλ. *Αναγέννηση*, τεύχ. 3, Νοέμβριος 1926, σελ. 176.

1926 (12 Δεκεμβρίου)²⁴⁸. Η ΔΟΕ θα κρίνει το γεγονός ως “βαρυσήμαντον από πάσης απόψεως” μια και “εξυψώνει τον περιφρονημένον διδάσκαλον εις εκπαιδευτικόν και κοινωνικόν παράγοντα πρώτης δυνάμεως”²⁴⁹.

Όπως όμως το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ήταν συνδεδεμένο με την εκπαιδευτική πολιτική, η οποία συμπυκνωνόταν στο δίπολο μεταρρύθμιση - αντιμεταρρύθμιση, επόμενο ήταν η συμμετοχή των δασκάλων σε αυτό να αναζωπυρώσει τη γλωσσική διαμάχη στους κόλπους της δασκαλικής ομοσπονδίας.

Αρχικά θα εμφανιστούν δύο ψηφοδέλτια. Το πρώτο θα συσπειρώσει τους καθαρευουσιάνους που αντιτίθενται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ομοσπονδίας. Ως βασικός εκφραστής των καθαρευουσιάνων δασκάλων αυτής της περιόδου αναδείχθηκε όπως είδαμε, μέσα από την αντιπαράθεσή του με τη ΔΟΕ και τα άρθρα του στον *Ερμή*, ο πρόεδρος του συλλόγου Ηλείας Γ. Γιαννικόπουλος. Βέβαια ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης αυτού του χώρου θα παραμένει ο Καραγιάννης. Ο Καραγιάννης όμως βρίσκεται πλέον εκτός υπηρεσίας και δεν έχει δικαίωμα να είναι υποψήφιος. Επιπλέον την περίοδο αυτή θα πολιτευτεί με το Αγροτικό Κόμμα ηγούμενος του συνδυασμού Ευβοίας²⁵⁰. Ο *Ερμής* του για ένα διάστημα θα θυμίζει περισσότερο πολιτικό παρά εκπαιδευτικό έντυπο. Αφιερωμένος στην προεκλογική

²⁴⁸Βλ. “Το διάταγμα περί της εκλογής των αιρετών μελών του εκπαιδευτικού συμβουλίου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 101, 24-10-1926, σελ. 5-6. Οι δυο ομοσπονδίες ΔΟΕ και ΟΛΜΕ θα διαφωνήσουν με τον τρόπο εκλογής ζητώντας να αφηθεί αυτός στις ομοσπονδίες και να μην επέμβει το κράτος. Δε θα τα καταφέρουν. Βλ. “Η εκλογή των αιρετών μελών”, *ό.π.*, τεύχ. 101, 24-10-1926, σελ. 2.

²⁴⁹Βλ. “Ένα βήμα προς τα εμπρός”, *ό.π.*, τεύχ. 97, 26-9-1926, σελ. 2. Τα Εποπτικά Συμβούλια θα ανασυσταθούν επίσης αλλά διατηρώντας την παλιά τους σύνθεση — χωρίς, δηλαδή, συμμετοχή αιρετών. Θα επαναλειτουργήσουν και αυτά στις 15 Οκτωβρίου 1926· βλ. “Τα Συμβούλια”, *ό.π.*, τεύχ. 96, 19-9-1926, σελ. 2. Επίσης, “Τα εποπτικά Συμβούλια”, *ό.π.*, τεύχ. 98, 3-10-1926, σελ. 3· “Η εκλογή των αιρετών μελών του Εκπαιδευ[τικού] Συμβουλίου”, *ό.π.*, τεύχ. 100, 17-10-1926, σελ. 2.

²⁵⁰Στις εκλογές του 1926 το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος θα πάρει το 2,95% των ψήφων και θα εκλέξει τέσσερις βουλευτές. Ο Καραγιάννης δε θα είναι ανάμεσά τους.

του εκστρατεία ο Καραγιάννης θα εκχωρήσει και ουσιαστικά την ηγεσία του καθαρευουσιάνικου χώρου στον Γιαννικόπουλο. Θα κρατήσει ωστόσο το ρόλο του "βετεράνου". Θα συγκροτήσει το ψηφοδέλτιο και θα το προβάλλει συστηματικά από τον *Ερμή*: "Ας εύρη λοιπόν ο δημοδιδάσκαλος και ας εκλέξη τους αρίστους. Τους βριζινοντας ηθικώς όσον ολόκληρος ο κλάδος. Τους επιστημονικώς ουδενός υστεροίνας. Τους γενναίους τω φρόνημα, τους μαχητικούς κατά τους αγώνας, τους ακεραίους κατά τον χαρακτήρα, τους δυνάμενους να φθάσουν και μέχρις αυταπαρνήσεως χάριν των γενικών μας συμφερόντων. Πολλοί είνε οι τοιούτοι. Και πρώτοι μεταξύ τούτων δύο: Ο Γεώργιος Γιαννικόπουλος και ο Βασίλειος Θεοφανόπουλος"²⁵¹. Το ψηφοδέλτιο θα συμπληρωθεί με τους Παπαβασιλείου Κωνσταντίνο και τον Αντωνιάδη Κωνσταντίνο ως αναπληρωματικούς.

Το δεύτερο ψηφοδέλτιο θα συγκροτηθεί από τα μέλη του προηγούμενου (του απολυθέντος και επαναπροσληφθέντος) Δ.Σ.. Θα προτείνει ως τακτικά μέλη τους Αρ. Ρουχωτά και Παν. Δημητράτο και ως αναπληρωματικά τους Δημ. Δούκα και Άγγ. Γιούρτση, δηλαδή όλα τα μέλη του εκτός από την Ελ. Ρέπουλη. Η ομάδα μη διαθέτοντας δικό της έντυπο θα αρχίσει την προεκλογική της εκστρατεία αρκετά νωρίς (στις 27-10-1926) με προσωπική επιστολή σε όλους τους φιλικά προσκείμενους δασκάλους. Αφού εξασφαλίσει τη δημόσια υποστήριξη δύο συλλόγων (Καβάλλας και Ηρακλείου) θα δημοσιοποιήσει την υποψηφιότητα μέσα από το *Διδασκαλικό Βήμα*. Η πρώιμη εμφάνιση της αριστερής πτέρυγας των δημοτικιστών δεν ήταν τυχαία. Σκοπό είχε να προλάβει την όποια κίνηση του Δ.Σ. της Ομοσπονδίας, δηλαδή της δεξιάς πτέρυγας των δημοτικιστών, και να εμφανιστεί ως η γνήσια έκφραση, η ψυχή της μεταρρύθμισης, η πραγματική πλειοψηφούσα δύναμη του κλάδου. Φαίνεται πως πετυχαίνει το στόχο της. Το Δ.Σ. της ΔΟΕ εμφανίζεται αρχικά αμήχανο, επιχειρεί να ασκήσει κριτική στη μεθόδευση του τέως Δ.Σ. και τελικά θα δηλώσει ότι τα μέλη του δε θα θέσουν υποψηφιότητα και θα κρατήσουν ουδέτερη στάση απέναντι στα δύο αντίπαλα ψηφοδέλτια και

²⁵¹Βλ. "Τους αρίστους", *Ερμής*, τεύχ. 227, 13-11-1926, σελ. 1.

στους διάφορους ανεξάρτητους υποψήφιους²⁵². Λίγο αργότερα όμως θα αλλάξει στάση: θα ζητήσει από τους τοπικούς συλλόγους να προτείνουν υποψήφιους ώστε να καταρτισθεί ένα ενωτικό ψηφοδέλτιο που θα ξεπερνά την αντίθεση που εκφράζουν τα δύο αντίπαλα ψηφοδέλτια. Η κίνησή της αυτή θα ανοίξει τους ασκούς του αιόλου στο στρατόπεδο των δημοτικιστών. Θα προταθούν δεκάδες υποψήφιοι από τους οποίους τελικά το Δ.Σ. θα υποδείξει οχτώ δηλώνοντας ότι τους ξεχώρισε με βάση την εγνωσμένη αξία τους και την στάση τους απέναντι στο πρόγραμμα της Ομοσπονδίας²⁵³. Αρκετοί όμως από τους απορριφθέντες υποψήφιους, δυσαρεστημένοι, θα συγκροτήσουν τρία “τοπικού χαρακτήρα” ψηφοδέλτια: Το “Μακεδονικό”, το “Θρακικό” και το “Θεσσαλικό” όπως ονομάστηκαν. Έτσι το στρατόπεδο των δημοτικιστών θα διασπασθεί σε πέντε ψηφοδέλτια και αρκετούς μεμονωμένους υποψηφίους.

Η αντιπαράθεση ωστόσο θα επικεντρωθεί ανάμεσα στα δύο ψηφοδέλτια των καθαρευουσιάνων και των αριστερών δημοτικιστών και γρήγορα θα εκτραχυνθεί. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από κείμενο του Γιαννικόπουλου: “Οι αποτελούντες την πρώην διοίκειν της ομοσπονδίας επιδιώκουν δι’ ήμισυ τιμητικών μέσων να εισπηδήσουν εν σώματι και εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον, όπως δια των ιδίων μέσων εισεπήδησαν εις την διοίκειν της ομοσπονδίας και τα έκαμαν κυριολεκτικώς θάλασσα, εν ονόματι της εκπαιδευτικής ‘Μεταρρύθμισης’ (...) οι άνθρωποι αυτοί είνε ανάγκη να οδηγηθούν εις το Δαφνί ή εις την Κέρκυραν δια να παύσουν άπαξ δια παντός να ασχημονούν εις βάρος του κλάδου και να κακοποιούν αυτόν”²⁵⁴.

²⁵²Βλ. “Οι υποψήφιοι”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 104, 14-11-1926, σελ. 4· “Η αυτοδιοίκηση του κλάδου”, *ό.π.*, σελ. 2· “Προεκλογικά ανεξήγητα”, *Προσοχή κ. Συνάδελφε*, “Κίνησις υποψηφίων”, “Αυτός μόνος” όλα *ό.π.*, τεύχ. 107, 5-12-1926, σελ. 2.

²⁵³Βλ. “Οι υποδεικνυόμενοι υπό της Ομοσπονδίας υποψήφιοι”, *ό.π.*, τεύχ. 106, 28-11-1926, σελ. 2· “Ποιοι είναι;”, *ό.π.*, τεύχ. 107, 5-12-1926, σελ. 2.

²⁵⁴Γ. Γιαννικόπουλος, “Προσοχή-προσοχή”, *Ερμής*, τεύχ. 228, 20-11-1926, σελ. 6-7.

Οι εκλογές θα γίνουν όπως είχε οριστεί στις 12 Δεκεμβρίου. Από τους 8.188 δασκάλους που θα ψηφίσουν συνολικά, πάνω από έξι χιλιάδες θα ψηφίσουν τους διάφορους δημοτικιστές. Το ψηφοδέλτιο της αριστερής πτέρυγας θα έρθει πρώτο συγκεντρώνοντας 1833 ψήφους και θα εκλέξει τον Ρουχωτά ως τακτικό μέλος και τους Γιούρτση και Δούκα ως αναπληρωματικούς. Ο Δημητράτος με 1381 ψήφους θα προσπεραστεί από τον Γιαννικόπουλο, ο οποίος θα συγκεντρώσει 1791 ψήφους και θα εκλεγεί ως δεύτερο τακτικό μέλος²⁵⁵. Η αριστερή πτέρυγα θα βγει σχετικά δικαιωμένη. Παρόλο που δεν είχε στα χέρια της το μηχανισμό της ΔΟΕ, ούτε άλλο έντυπο, κατάφερε να έρθει πρώτη και να εκλέξει τους τρεις από τους τέσσερις αιρετούς (ένα τακτικό και δύο αναπληρωματικούς). Η τακτική του Δ.Σ. της ΔΟΕ αντιθέτως αποδείχθηκε λανθασμένη. Αντί να αποτρέψει τη νίκη της αριστερής πτέρυγας όπως ενδόμυχα έλπιζε διέσπασε ανώφελα το στρατόπεδο των δημοτικιστών. Αντί να αποτρέψει το κλίμα διχασμού όπως επίσημα δήλωνε, βοήθησε να εκφραστεί με τον πιο επίσημο τρόπο: με την εκλογή των δύο βασικών αντιπάλων (Ρουχωτά και Γιαννικόπουλου) ως τακτικών μελών του ανώτατου εκπαιδευτικού οργάνου, του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Ο Ι. Ευαγγελίδης, μέλος του Δ.Σ. θα το παραδεχθεί ευθέως: “Δεν είναι άξιο απορίας, πως με τόση μειοψηφία κατωρθώθηκε να βγή κι ένας καθαρευουσιάνος, γιατί εμείς με την τακτική μας τον βγάλαμε. Ενώ αυτός ακολούθησε τη θαυμάσια τακτική του ‘διαίρει και βασιλεύει’, εμείς απειρότατοι πολιτικά, τοπικισταί και, προ πάντων, φανατικοί εγωισταί, αποδείξαμε αυτά μας τα ελαττώματα τρανά και επιτύχαμε τη διάσπαση των δυνάμεών μας και τον ανώφελο καταμερισμό των ψήφων σε 5 (κυρίως) ψηφοδέλτια”²⁵⁶.

Η σκληρή προεκλογική εκστρατεία και το αποτέλεσμα των εκλογών θα κλείσουν οριστικά το διάλειμμα της ανακωχής. Η ανέλπιστα επιτυχία τους θα δώσει στους καθαρευουσιάνους την αυτοπεποίθηση που χρειαζόνταν για να

²⁵⁵Βλ. σχετικό πίνακα, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 112, 9-1-1927, σελ. 7.

²⁵⁶Βλ. Ι. Ευαγγελίδης, “Συμπεράσματα απ’ τις εκλογές μας”, *ό.π.*, τεύχ. 110-111, 1-1-1927, σελ. 14.

επιτεθούν. Θα ξεκινήσουν με τρεις προκλήσεις. α) Ο *Ερμής* θα καλέσει με πρωτοσέλιδο τη διοίκηση της ΔΟΕ να παραιτηθεί μια και οι υποψήφιοι που υπέδειξε απέτυχαν και επομένως η διοίκηση βρίσκεται σε δυσαρμονία με τον κλάδο.²⁵⁷ β) Ο σύλλογος Ηλείας θα αποφασίσει τη διαγραφή όλων των μελών του από τον κατάλογο συνδρομητών του *Διδασκαλικού Βήματος* και την εγγραφή όλων στον *Ερμή*, τον οποίο θα αναγνωρίζει στο εξής ως όργανο του συλλόγου, χωρίς ωστόσο να αποχωρεί από την ομοσπονδία—θα παραμένει για να ελέγχει “τους δήθεν εκπροσωπώντας αυτήν”²⁵⁸. γ) Ο επίσης ελεγχόμενος από τους καθαρευουσιάνους σύλλογος Φθιώτιδας θα υποβάλλει υπόμνημά²⁵⁹ απευθείας στον Πρωθυπουργό, τον υπουργό Παιδείας, τους αρχηγούς των κομμάτων και σε όλους τους τοπικούς συλλόγους, ζητώντας να καταργηθεί το (δημοτικιστικής κατά πλειοψηφία σύνθεσης) Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ώστε να “παραμερίσουν εκείνα τα πρόσωπα των η πολιτεία εν τω παρελθόντι εξεπροσώπησε την αδιαλλαξίαν, τα πάθη και τα μίσση”, και να ανασυγκροτηθεί υπό την μόνιμη προεδρία του “καθηγητού της Παιδαγωγικής εν τω Πανεπιστημίω Έδρας”, δηλαδή του Εξαρχόπουλου²⁶⁰.

²⁵⁷Βλ. “Προς τον πρόεδρον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Ερμής*, τεύχ. 233, 25-12-1926, σελ.

1.

²⁵⁸Βλ. “Σύλλογος Ηλείας”, *ό.π.*, τεύχ. 232, 18-12-1926, σελ. 6 πρβλ. ‘Ανακοίνωσις του συλλόγου Ηλείας”, *ό.π.*, τεύχ. 235, 8-1-1927, σελ. 8.

²⁵⁹Βλ. το έγγραφο του συλλόγου (με ημερομηνία 17-1-1927), *ό.π.*, τεύχ. 238, 29-1-1927, σελ. 6-7.

²⁶⁰Το μέτωπο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου δεν επιλέχθηκε τυχαία. Στη συγκυρία εκείνη κυκλοφόρησε η φήμη ότι ο υπουργός Παιδείας Α. Αργυρός μελετά το ενδεχόμενο ριζικής τροποποίησης του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Ενέργειες σαν αυτή του συλλόγου Φθιώτιδας, καθώς και σχετικά δημοσιεύματα του *Ερμή*, προετοίμαζαν το έδαφος (χαρακτηριστικό το πρωτοσέλιδο “Προς τον Υπουργον της Παιδείας”, *ό.π.*, τεύχ. 237, 22-1-1927, σελ. 1). Πράγματι στα μέσα του Μαρτίου θα δει το φως της δημοσιότητας ένα σχέδιο διατάγματος για την ανασύσταση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με αυτό το υπάρχον Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διαλύεται και συνίσταται άλλο το οποίο θα αποτελείται από 9 μέλη (4 μόνιμα και 5 καθηγητές πανεπιστημίου με τριετή θητεία). Η συνάφειά του με τις προτάσεις του *Ερμή* και του συλλόγου Φθιώτιδας ήταν μεγάλη για να είναι τυχαία. Το σχέδιο δηλ. καταργούσε τους 4 αιρετούς (δύο της Μέσης και 2 της δημοτικής) και ταυτόχρονα παρέδιδε το συμβούλιο στο Πανεπιστήμιο

Η επανακήρυξη του πολέμου όμως θα βγάλει και την ηγεσία της ΔΟΕ από τη μετριοπάθειά της. Θα απαντήσει άμεσα διαγράφοντας, στις 10 Γενάρη, το σύλλογο Ηλείας από τη δύναμή της “διότι, αντενεργών ούτος εις την διάδοσιν του οργάνου της Ομοσπονδίας, παρέβη ρητήν διάταξιν του άρθρου 11 του καταστατικού”²⁶¹. Ταυτόχρονα θα παραπέμψει στο 8ο συνέδριο με το ερώτημα της διαγραφής και τον σύλλογο Φθιώτιδος επίσης “επί παραβάσει του καταστατικού”, διότι με την ενέργειά του ο σύλλογος εξέθεσε την ομοσπονδία “εις τα όμματα του Κυβερνητικού και Κοινοβουλευτικού κόσμου”.²⁶² Η κατηγορία για παράβαση του καταστατικού δεν ήταν παρά το πρόσχημα. Η ουσιαστική κατηγορία θα απαγγελθεί στο συνέδριο: Οι δύο σύλλογοι με τις ενέργειές τους εκτελούσαν “σχέδιον καλώς καθορισμένον και προδιαγεγραμμένον” που στόχευε στην “ανατροπή του ισχύοντος γλωσσοεκπαιδευτικού καθεστώτος, υπέρ του οποίου η πλειοψηφία του Κλάδου εντόνους και πολυετείς αγώνες διεξήγαγεν...”²⁶³.

Έτσι μετά από μια περίοδο κλιμάκωσης της έντασης ανάμεσα στην πλειοψηφία των δημοτικιστών και την μειοψηφία των καθαρευουσιάνων θα φθάσουμε στο 9ο συνέδριο, το συνέδριο της διάσπασης.

Αθηνών, δηλ. στο προπύργιο του καθαρευουσιανισμού. Οι δυο ομοσπονδίες θα συνεργαστούν ενάντια στην κατάργηση της αυτοδιοίκησης του κλάδου και στην “υποδούλωσι της Μέσης και Δημοτικής Εκπαιδύσεως εις την φεουδαρχικήν αντίληψιν ορισμένων καθηγητών του πανεπιστημίου” βλ. το υπόμνημα “Η εποπτεία και η διοικήσις της εκπαιδύσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 122, 20-3-1927, σελ. 3-4. Μετά την αντίδραση των Ομοσπονδιών το Υπουργείο θα δηλώσει ότι το νομοσχέδιο δεν είναι παρά “απλή διατύπωσις γνωμών” και το σχέδιο προς το παρόν θα “παγώσει”. βλ. Εκπαιδευτικός, “Το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον”, εφ. *Πολιτεία*, 15-3-1926, όπου υποστηρίζεται ότι αντιθέτως με αυτά που υποστηρίζουν οι Ομοσπονδίες το σχέδιο διεύρυνε την αυτοδιοίκηση και αναβάθμιζε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

²⁶¹ Βλ. “Απόφασις κατά του Συλλόγου Ηλείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 114, 23-1-1927, σελ. 2.

²⁶² Βλ. “Απόφασις κατά του Συλλόγου Λαμίας”, *ό.π.*, τεύχ. 119, 27-2-1927, σελ. 2. Ο σύλλογος Φθιώτιδας θα παραπεμφθεί ταυτόχρονα, όπως θα δούμε στο δεύτερο κεφάλαιο, και για δεύτερη αντικαταστατική ενέργεια που σχετίζεται με τη διαβάθμιση.

²⁶³ “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, *ό.π.*, τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (τα αποσπάσματα από τις σελ. 5 και 6).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

1. Το πανυπαλληλικό μισθολόγιο

Στις 22-1-1923 η ΔΟΕ κατέθεσε ένα υπόμνημα προς το υπουργικό συμβούλιο και τον αρχηγό της “Επανάστασης”, Ν. Πλαστήρα, με το οποίο ζητούσε να ενταχθούν και οι δάσκαλοι στην υπαλληλική διαβάθμιση και συγκεκριμένα να διαβαθμιστούν οι τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι ως “γραφείς α’”, οι δευτεροβάθμιοι ως “ακόλουθοι”, οι πρωτοβάθμιοι ως “γραμματείς β’” και οι “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι²⁶⁴ ως “γραμματείς α’”.

Η χρονική στιγμή που κατατέθηκε το υπόμνημα δεν ήταν τυχαία. Τις ημέρες εκείνες είχε ενταχθεί στον πανυπαλληλικό νόμο ο συγγενής κλάδος των καθηγητών της Μέσης Εκπαίδευσης. Ωστόσο και πάλι δεν ερμηνεύεται η ξαφνική εμφάνιση του αιτήματος. Οι καθηγητές διεκδικούσαν την ένταξή τους σχεδόν από τα 1920 όταν ψηφίστηκε ο σχετικός νόμος 2494. Οι δάσκαλοι αντιθέτως ως εκείνη τη στιγμή δεν το είχαν αναφέρει καν έστω και ως δευτερεύον αίτημα. Καμιά από τις δύο συνελεύσεις τους δεν ασχολήθηκε με αυτό. Γιατί λοιπόν η διοίκηση έκρινε σκόπιμο να προβάλλει ένα αίτημα που δεν είχε τεθεί από τον κλάδο;

Όπως θα φανεί ανάγλυφα στη συνέχεια οι δάσκαλοι δεν έθεσαν το αίτημα, όχι επειδή δεν επιθυμούσαν την ένταξή τους στην πανυπαλληλική διαβάθμιση, αλλά επειδή δεν τολμούσαν καν να φαντασθούν πως κάτι τέτοιο θα ήταν πιθανό. Όταν στα 1920 ψηφίστηκε ο νόμος οι δάσκαλοι ήταν κατακερματισμένοι σε εννιά

²⁶⁴ Όσοι ήταν πρωτοβάθμιοι πριν τον νόμο 2858/1922.

βαθμολογικές και μισθολογικές τάξεις και οι μισθοί τους ήταν σημαντικά μικρότεροι από τους μισθούς των άλλων δημοσίων υπαλλήλων. Η βαθμολογική και η οικονομική τους θέση, δηλαδή, δεν ευνοούσαν ένα τέτοιο αίτημα. Δύο χρόνια αργότερα όμως η κατάσταση είχε αλλάξει ριζικά. Οι βαθμολογικές τάξεις ήταν τώρα μόνο τρεις και οι μισθολογικές μόνο τέσσερις. Οι διαφορές των δασκαλικών μισθών από τους υπαλληλικούς ήταν επίσης ασήμαντες. Ακόμα και η κοινωνική εικόνα και η αυτοεικόνα των δασκάλων είχαν βελτιωθεί σημαντικά λόγω της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που τους έφερε στο προσκήνιο, λόγω της δράσης της ΔΟΕ και λόγω των προηγούμενων κατακτήσεων. Πάνω στη γενικότερη αναβάθμιση του κλάδου και κυρίως στις δύο συγκεκριμένες κατακτήσεις της, η ΔΟΕ θα οικοδομήσει το αίτημά της για ένταξη των δασκάλων στον πανυπαλληλικό. Ο τριτοβάθμιος, θα υποστηρίξει, παίρνει πλέον 26 δρχ. περισσότερες από τον “γραφέα α’”, ο δευτεροβάθμιος 24,50 δρχ. περισσότερες από τον “ακόλουθο”, ο πρωτοβάθμιος 22,50 δρχ. περισσότερες από τον “γραμματέα β’” και μόνο ο παλαιός πρωτοβάθμιος παίρνει 12 δρχ. λιγότερες από τον “γραμματέα α’”. Συμπέρασμα: η ένταξη των δασκάλων στον πανυπαλληλικό μειώνει το συνολικό κονδύλι για δασκαλικούς μισθούς κατά 190.000 δρχ. περίπου, και άρα κάθε άλλο παρά επιβαρύνει το δημόσιο ταμείο. “Παρ’ όλην την αναμφισβήτητον ταύτην ελάττωσιν των αποδοχών μας”, καταλήγει το υπόμνημα, “ζητούμεν την υπαγωγήν μας εις τον πανυπαλληλικόν νόμον 2494”. Πρόκειται προφανώς για ζήτημα κύρους και επίσημης αναγνώρισης: οι δάσκαλοι, επί δεκαετίες υποδεέστεροι μισθολογικά και κοινωνικά, θα αναγνωριστούν επιτέλους ως ισότιμοι με τους άλλους δημόσιους υπάλληλους. Και αφού η μισθολογική ισοτιμία έχει ήδη επιτευχθεί, απομένει η κοινωνική ισοτιμία την οποία επιζητούν μέσα από μια επίσημη πράξη της πολιτείας - την ένταξή τους στην πανυπαλληλική διαβάθμιση: “Επειδή δε δια της πραγματοποιήσεως της αιτήσεώς μας ταύτης δεν πρόκειται να επιβαρυνθή ο δημόσιος προϋπολογισμός, η τυχόν άρνησις της επισήμου Πολιτείας να μας παράσχη απλώς μίαν ηθικὴν ικανοποίησιν δεν θα ηδύνατο να χαρακτηρισθῆ παρά του διδασκαλικού κόσμου ως εκδήλωσις ευμενείας προς τον κλάδον ημών, της

οποίας ευμενείας τόσην έχει ανάγκην ο δημοδιδάσκαλος σήμερον εις τον ανεπιφύλακτον αγώνα του και την υπεριάτην προσπάθειάν του υπέρ της επικρατήσεως των υγιών επαναστατικών απόψεων”.²⁶⁵ Στο απόσπασμα αυτό καταγράφεται ξεκάθαρα και ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο η ΔΟΕ πρόβαλε το πανυπαλληλικό σ’ αυτή τη χρονική στιγμή. Μόλις είχαν ολοκληρωθεί οι πετυχημένες περιοδοείες της υπέρ της “Επανάστασης”, από τις οποίες η ΔΟΕ βγήκε με ενισχυμένο κύρος και αυξημένη αυτοπεποίθηση. Αφενός, λοιπόν, αισθάνεται αρκετά δυνατή για να θέσει ένα τέτοιο, στρατηγικής φύσης, αίτημα και αφετέρου εκτίμησε ότι η στιγμή είναι κατάλληλη για μία επιπλέον “αμοιβή”.

Οι εξελίξεις όμως κάθε άλλο παρά επιβεβαίωσαν τις προσδοκίες της ΔΟΕ. Αντί για την ένταξη των δασκάλων στον πανυπαλληλικό, θα βρεθεί στη δυσχερή θέση να προσπαθεί να περισώσει το επίδομα 60% που συνιστούσε ταυτόχρονα και τη θετική μισθολογική διαφορά των δασκάλων σε σχέση με τις αντίστοιχες βαθμίδες των δημοσίων υπαλλήλων. Το επιπλέον ποσοστό δηλαδή το οποίο αποτελούσε την υλική βάση του αιτήματός της για ένταξη στον πανυπαλληλικό. Η ΔΟΕ θα προσπαθήσει να προσπεράσει το πρόβλημα με άλμα προς τα εμπρός. Θα επισκεφτεί τον αρχηγό της “Επανάστασης” Ν. Πλαστήρα και συνεπικουρούμενο από τον τμηματάρχη Σωτηρίου θα τονίσει πως το ζήτημα του επιδόματος παύει να υφίσταται αν ενταχθούν και οι δάσκαλοι στην πανυπαλληλική διαβάθμιση.²⁶⁶

Και η προσπάθεια αυτή δε θα αποδώσει. Με ιδιαίτερη μάλιστα δυσκολία, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, θα δοθεί ως συμβιβασμός ένα επίδομα 30%. Έτσι, η θετική διαφορά των δασκαλικών μισθών σε σχέση με τους υπαλληλικούς, η οποία κράτησε μόνο για δύο μήνες, χάθηκε ξανά συμπαρασύροντας και την υλική βάση που στήριζε το αίτημα για ένταξη στον πανυπαλληλικό.

²⁶⁵Βλ. Υπόμνημα της ΔΟΕ προς το Υπουργικό Συμβούλιο και τον Αρχηγό της “Επανάστασης”, *Ερμής*, τεύχ. 79, 30-8-1923, σελ. 3-4.

²⁶⁶Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 67, 15-2-1923, σελ. 5. Το ίδιο θα προτείνει και η εφ. *Εμπρός*: βλ. “Προφανής αδικία”, εφ. *Εμπρός*, 26-1-1923.

Ενάμισι μήνα αργότερα, το ζήτημα θα γίνει αντικείμενο αντιπαράθεσης στο 3ο συνέδριο.²⁶⁷ Από τους 32 ομιλητές, οι 26 θα υποστηρίξουν πως η υπαγωγή των δασκάλων στον υπαλληλικό νόμο πρέπει να αναδειχθεί σε στρατηγικής φύσης αίτημα μια και η επίτευξή του θα αποφέρει τόσο οικονομικό όφελος όσο και κοινωνική αναβάθμιση. Έξι ομιλητές ωστόσο θα ταχθούν εναντίον μιας τέτοιας υπαγωγής υποστηρίζοντας πως οι δάσκαλοι θα χάσουν την διαφορετική τους οντότητα και η ΔΟΕ τον δυναμισμό της. Ανάμεσα στους πρώτους θα συναντήσουμε τον Καραγιάννη, τον Ρουχωτά και τον Τζούφη και ανάμεσα στους δεύτερους τον Ράικο και τον Ράλλη.²⁶⁸ Δεν είναι ξεκάθαρο αν οι τοποθετήσεις σκιαγραφούν δύο αντιτιθέμενες πολιτικές επιλογές για το ζήτημα της ένταξης των δασκάλων στον υπαλληλικό νόμο. Θα μπορούσαμε ίσως να υποστηρίξουμε ότι ο σκληρός πυρήνας των βενιζελικών τάχθηκε ενάντια στην ένταξη αλλά ότι δεν κατάφερε να πείσει τους υπόλοιπους αντιπροσώπους, ούτε καν τους βενιζελικούς. Η αμυδρή αυτή υπόνοια ενισχύεται από τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν ενάμισι χρόνο αργότερα, τον Ιούνιο του 1924. Σ' αυτόν τον ενάμισι χρόνο, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, η Ομοσπονδία θα διχαστεί και θα στραφεί στα εσωτερικά της. Οι αναφορές στον πανυπαλληλικό θα είναι ελάχιστες, αποσπασματικές και αποκλειστικά φραστικές.²⁶⁹ Μικρή εξαίρεση θα αποτελέσει ένα εκτεταμένο υπόμνημα που θα υποβάλλει ο Καραγιάννης στην πρώτη δημοκρατική Κυβέρνηση, στις αρχές του Μάρτη του 1924. Το υπόμνημα υπερακοντίζει το αρχικό αίτημα ζητώντας να καταταχθούν οι διάφορες κατηγορίες δασκάλων από το βαθμό του "ακόλουθου" ως το βαθμό του "γραμματέως α' ". Η ενέργεια, αποσπασματική και

²⁶⁷Βλ. ανακοίνωση της ΔΟΕ προς τους περιφερειακούς συλλόγους, *Ερμής*, τεύχ. 68, 15-3-1923, σελ. 3-4.

²⁶⁸Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 82, 15-10-1923, σελ. 5-6

²⁶⁹Συγκεκριμένα εντοπίσαμε μόνο δυο κείμενα: ένα πρωτοσέλιδο στον *Ερμή* το καλοκαίρι του 1923, βλ. "Μέχρις αποτελέσματος", *ό.π.*, τεύχ. 75, 30-6-1923, σελ. 1 και ένα άρθρο στην *Αυγή* τον Απρίλιο του 1924, βλ. Ι. Παπαχρήστου, "Αναγέννηση με σαπουνόφουσκες;", *Αυγή*, τεύχ. 10, 15-4-1924, σελ. 4.

χωρίς συνέχεια, φαίνεται πως σκοπό είχε περισσότερο να απαντήσει στις εσωσυνδικαλιστικές επικρίσεις για αδράνεια, ενόψει του 5ου συνεδρίου.²⁷⁰

Η επόμενη πράξη θα εκτυλιχθεί μέσα στη συνέδριο. Όπως είδαμε, μετά την εκλογή του νέου Δ.Σ., ο Γληνός, ως έμπρακτη απόδειξη της εξομάλυνσης των σχέσεων Ομοσπονδίας και Υπουργείου Παιδείας, παρουσίασε στους αντιπροσώπους τις νέες ρυθμίσεις για τη διαβάθμιση και τους μισθούς των δασκάλων, τις οποίες ο ίδιος εισηγήθηκε στην Κυβέρνηση. Οι νέες ρυθμίσεις δεν ενέτασαν τους δασκάλους στον πανυπαλληλικό νόμο, αλλά αντιθέτως πρότειναν ένα ειδικό μισθολόγιο - βαθμολόγιο, το οποίο βασιζόταν σε ένα σύστημα που ονομάστηκε “σύστημα των δέκα τριετιών”. Η συνάφεια της πρότασης του Γληνού με τη θέση του σκληρού πυρήνα των βενιζελικών στη Γ΄ Συνέλευση γεννά υπόνοιες, αν και αμυδρές λόγω της μεγάλης χρονικής απόστασης, για κάποιου είδους άτυπες μεταξύ τους συνεννοήσεις. Ο Γληνός λοιπόν θα έχει να αντιμετωπίσει την εκφρασμένη επιθυμία της συντριπτικής πλειοψηφίας των δασκάλων για ένταξη στην πανυπαλληλική διαβάθμιση. Θα έχει να αντιμετωπίσει και το πραγματικό γεγονός ότι οι δάσκαλοι ήταν μία από τις λίγες κατηγορίες δημοσίων υπαλλήλων που έμεναν ακόμη “αδιαβάθμητοι”.

Όπως φαίνεται από το απόσπασμα που ακολουθεί ο Γληνός για να πείσει τους αντιπροσώπους θα επιλέξει μια επιθετική τακτική: “Ο δημοδιδασκαλικός κόσμος σχεδόν ομόφωνα επρότεινε και εξήτησε για λύση του προβλήματος την υπαγωγή στον πανυπαλληλικό νόμο. Αυτήν θεωρεί πανάκεια. Και έχει γίνει ένα είδος θρυλικού πόθου και γαργαλιστικού ονείρου για τους δασκάλους το περίφημο μπάσιμό των στον πανυπαλληλικό παράδεισο. Και όπως συμβαίνει σ’ όλες τις περιστάσεις, όπου πρόκειται για αόριστη ικανοποίηση αορίστων πόθων, κανείς δεν έκανε μια βαθειά και ριζική εξέταση του θέματος, κανείς δεν είδε αν συμφέρη αληθινά στους δημοδιδασκάλους η υπαγωγή στον πανυπαλληλικό, κανείς δεν

²⁷⁰Βλ. Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, *Ερμής*, τεύχ. 91, 28-2-1924, σελ. 2-8 και τεύχ. 92, 15-3-1924, σελ. 2-6.

εξέτασε αν δεν υπάρχει άλλη πολύ καλύτερη και συμφερότερη και ομαλότερη και οριστικώτερη λύση για το ζήτημα.”²⁷¹

Για να αποδείξει τον ισχυρισμό του ο Γληνός θα παρουσιάσει αναλυτικά τις ατέλειες του πανυπαλληλικού. Ο νόμος αυτός, ισχυρίζεται, βασίζεται σε δύο αρχές οι οποίες παρήγαγαν σημαντικά προβλήματα.

Η πρώτη αρχή ήταν η σύνδεση του μισθού με το βαθμό. Η σύνδεση αυτή δημιούργησε προβλήματα κυρίως επειδή δεν συνοδευόταν και από τη σύνδεση του μισθού με τα χρόνια υπηρεσίας. Δεν υπήρχε, δηλαδή, αυτό που σήμερα ονομάζουμε “χρονοεπίδομα” ή κάτι αντίστοιχο. Έτσι παρότι περνούσαν τα χρόνια υπηρεσίας ο μισθός του υπαλλήλου παρέμενε καθηλωμένος στο μισθό που αντιστοιχούσε στο βαθμό του. Ο μόνος τρόπος για να αυξηθεί ο μισθός, ήταν να αλλάξει ο υπάλληλος βαθμό. Επειδή όμως οι θέσεις ήταν περιορισμένες και κατειλημμένες από άλλους δημιουργήθηκε συνεχής πίεση για αύξηση του αριθμού των υψηλόβαθμων θέσεων χωρίς να υπάρχει υπηρεσιακή ανάγκη για κάτι τέτοιο. Αυτό με τη σειρά του παρήγαγε το φαινόμενο να απονέμονται οι βαθμοί εικονικά. Παρότι, δηλαδή, ο υπάλληλος έπαιρνε ως πούμε το βαθμό του “τμηματάρχη”, δεν εκτελούσε τα χρέη του βαθμού αυτού, αλλά συνέχιζε να εκτελεί τα χρέη του προηγούμενου βαθμού του π.χ. του “ακόλουθου”.

Η δεύτερη αρχή του πανυπαλληλικού ήταν η σύνδεση του βαθμού με το εκπαιδευτικό επίπεδο. Για το βαθμό του “γραμματέως” π.χ. αναγκαίο προσόν ήταν το πτυχίο του Πανεπιστημίου. Η αρχή αυτή λειτουργούσε εύρυθμα όσο ο νόμος αφορούσε μόνο τους ολιγάριθμους υπαλλήλους των κεντρικών υπηρεσιών των υπουργείων (για τους οποίους άλλωστε έγινε). Άρχισε όμως να καταστρατηγείται όταν στο νόμο εντάχθηκαν και ευρύτερες κατηγορίες δημοσίων υπαλλήλων. Κάθε κατηγορία, όπως ήταν αναμενόμενο, πίεζε να καταταχθεί όσο το δυνατό ψηλότερα στη βαθμολογική κλίμακα. Έτσι σύντομα διάφορες κατηγορίες υπαλλήλων άρχισαν να κατατάσσονται σε βαθμούς χωρίς να διαθέτουν το προβλεπόμενο γι’ αυτούς μορφωτικό επίπεδο.

²⁷¹ Βλ. Δ. Γληνός, “Η οριστική λύση”, *Αυγή*, τεύχ. 13, 1-6-1924, σελ. 6-8.

Ο πανυπαλληλικός νόμος, λοιπόν, τον οποίο οι δάσκαλοι έχουν σχεδόν μυθοποιήσει δεν είναι, σύμφωνα με τον Γληνό πάντα, ορθά δομημένο βαθμολογικό και μισθολογικό σύστημα και κάποια στιγμή η Πολιτεία θα αναγκασθεί να τον αναθεωρήσει και να εισαγάγει άλλο “επιστημονικότερο σύστημα”.

Πώς όμως συγκεκριμένα οι αρχές στις οποίες βασίζεται το υπαλληλικό βαθμολογικό σύστημα θα επιδρούσαν αρνητικά στους δασκάλους; Με δύο τρόπους, λέει ο Γληνός.

Πρώτο, “οι προαγωγές από βαθμό σε βαθμό μέσα σ’ ένα πολυάριθμο κλάδο, θα δυσκολεύωντε και ως μηχανισμός ακόμα τόσο πολύ, ώστε θάχωμε πολύχρονες βραδύτητες και έπειτα ομαδικές και ταυτόχρονες προαγωγές καλών και κακών δασκάλων, με πολλή και με ελάχιστη υπηρεσία”. Επιπλέον προβλήματα θα δημιουργούνται στην προσπάθεια να συμβιβαστούν οι υπάρχοντες αναγκαίοι εκπαιδευτικοί βαθμοί (δάσκαλος, διευθυντής, επιθεωρητής) με την υπηρεσιακή κλίμακα. Επειδή ας πούμε ο εκπαιδευτικός βαθμός του Διευθυντή σχολείου, από κάπου πρέπει να αρχίζει μέσα στην υπαλληλική κλίμακα θα γίνεται εμπόδιο στην προαγωγή των απλών δασκάλων σε ανώτερους βαθμούς.

Δεύτερο, “η σύγκρισή τους [των δασκάλων] με άλλους κλάδους δημοσίων υπαλλήλων υπό έποψιν μορφώσεως θα τους κρατεί πάντα χαμηλά στην υπαλληλική ιεραρχία.” Υπάρχει δηλαδή σοβαρή πιθανότητα η κατάταξη των δασκάλων στην υπαλληλική κλίμακα να περιοριστεί στους κατώτερους βαθμούς λόγω του τυπικά χαμηλού μορφωτικού τους επιπέδου. Αν οι δάσκαλοι προσπαθήσουν μέσα από συνδικαλιστική πίεση να παραβλέψουν αυτή την πραγματικότητα, θα αντιδράσει πιθανότατα τόσο η κυβέρνηση όσο και “η γενική υπαλληλική συνείδηση”. Σ’ αυτό το τελευταίο θα επιμείνει και ο Σωτηρίου: “ο Πανυπαλληλικός Νόμος αποδίνει - δίκαια ή άδικα- θεμελιώδη σημασία στα εξωτερικά προσόντα του υπαλλήλου και κυρίως στο δίπλωμα του Πανεπιστημίου. (...) Εάν μεν τοποθετηθεί ο διδασκαλικός κλάδος ανάλογα με τα εξωτερικά προσόντα του, και τότε δεν μπορεί να πάει παραπάνω από το βαθμό του εισηγητού, όλοι οι άλλοι κλάδοι θα ιδούν με καλό μάτι και χωρίς διαμαρτυρία την κατάταξη αυτή. Εάν όμως ζητήσει ο δάσκαλος να

διαβαθμιστεί παραπάνω, τότε ωρισμένως, οι άλλοι υπάλληλοι -όσοι έχουν ανώτερα προσόντα- θα στενοχωρηθούν, θα γκρινιάσουν, θα διαμαρτυρηθούν και θα αποκτήσουν και αυτοί ανώτερη διαβάθμιση. Και το αποτέλεσμα θα είναι, να έχη να υπερνικήση ο δημοδιδάσκαλος όχι μόνο όσα εμπόδια έχει να υπερνικήση τώρα, αλλά ακόμη και το σπουδαιότερο εμπόδιο της διαμαρτυρίας και απαιτήσεων των άλλων υπαλλήλων, και επομένως η κάθε κυβέρνησις -όσο και αν θέλη να ευνοήση το δάσκαλο- θα διστάξη πολύ να δεχθή τα αιτήματα του δασκάλου για την ανώτερη διαβάμισή του.”²⁷²

Οι δάσκαλοι, λοιπόν, υποστηρίζει ο Γληνός, λανθασμένα θεωρούν ότι τους συμφέρει η ένταξή τους στον πανυπαλληλικό νόμο. Άλλωστε οι δάσκαλοι έχουν το δικό τους “**ευγενικό τίτλο** εργασίας” και πρέπει να δημιουργήσουν τη δική τους “οργανική ιεραρχία”. Τονίζοντας τον χαρακτηρισμό “ευγενικό τίτλο” ο Γληνός, φανερά προσπαθεί να επιδράσει στο φαντασιακό των δασκάλων ώστε να πετύχει την καταξίωση του ρόλου τους, πρώτα στα ίδια τους τα μάτια. Στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοεικόνας του δασκάλου θα αφιερώσει στη συνέχεια και ο Σωτηρίου ένα μεγάλο μέρος της ομιλίας του αναφερόμενος σε διάφορες πτυχές του δασκαλικού σύμπαντος. Συγκρίνοντας για παράδειγμα το επίπεδο της συνδικαλιστικής εξέλιξης των δασκάλων με αυτή των άλλων δημοσίων υπαλλήλων —με προφανή σκοπό να τονίσει τη συνδικαλιστική υπεροχή των δασκάλων— θα πει: “οι δημοδιδάσκαλοι **είναι σήμερα οι πρώτοι**, που με την **Ομοσπονδία τους** ύστερα μάλιστα από την κάθαρση που έκανε η τωρινή Συνέλευση σας [σ.σ. εννοεί την απομάκρυνση του Καραγιάννη από την ηγεσία], μας παρουσιάζουν την πολύ ευχάριστη και παρήγορη εικόνα ενός καλά οργανωμένου κλάδου, που ανδρώθηκε, απέκτησε βαθειά επαγγελματική συνείδηση, και είναι σε θέση να διεκδικήση νομιμόφρονα τη βελτίωση της οικονομικής του καταστάσεως και την κοινωνική και ηθική του ανύψωση. Απέναντι στον διδασκαλικό κλάδο έχομε τον όγκο των των άλλων υπαλλήλων. Πρέπει με λύπη μου να ομολογήσω, ότι η εικόνα

²⁷²Βλ. “Ο λόγος του Κ. Σωτηρίου στην Ε΄ Γεν. Συνέλευση απάνω στο οικονομικό νομοσχέδιο”, ό.π., τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος, σελ. 17-22.

που μας παρουσιάζουν δεν είναι ευχάριστη. Οι οργανώσεις των ακόμη ρευστές, το συναίσθημα της αλληλεγγύης πολύ χαλαρωμένο, η επαγγελματική των συνείδηση μόλις αρχίζει να ξυπνάει, και θα περάσουν ακόμα πολλά στάδια, για να φθάσουν στο σημείο της επαγγελματικής οργάνωσης, που βρίσκεται ο δημοδιδάσκαλος.”²⁷³ Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η βελτίωση της αυτοεικόνας του δασκάλου κρίθηκε από τους Γληνό και Σωτηρίου εξίσου απαραίτητη προϋπόθεση με την απομυθοποίηση του πανυπαλληλικού, η οποία προηγήθηκε, για να πειστούν οι αντιπρόσωποι του συνεδρίου —και μέσω αυτών όλοι οι δάσκαλοι— να αποδεχθούν ένα ειδικό, δικό τους μισθολόγιο-βαθμολόγιο και μια ειδική, δική τους “οργανική ιεραρχία”.

²⁷³ό.π.

2. Το ειδικό μισθολόγο των “δέκα τριετιών”

Αφού δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την αποδοχή της πρότασής του, ο Γληνός, προχώρησε σε εκτενή παρουσίασή της:

“Κάθε οργανικός βαθμός (...) έχει έναν βασικό μισθό. Ο μισθός αυτός αυξάνει σε κάθε τριετία και επί δέκα τριετίες κατά το δέκατο του βασικού μισθού. Έτσι μετά τριάντα χρόνια ο βασικός μισθός διπλασιάζεται. Αν λ.χ. έχωμε στη δημοτική εκπαίδευση τρεις οργανικούς βαθμούς, δημοδιδασκάλους, διευθυντάς σχολείου, επιθεωρητάς, ο κάθε βαθμός έχει το βασικό μισθό του λ.χ. δημοδιδάσκαλος 400, διευθυντής 500, επιθεωρητής 600 δρ. Και ο κάθε βαθμός δέκα τριετίες προσαυξήσεις, δηλαδή ο δημοδιδάσκαλος από 40, ο διευθυντής από 50, ο επιθεωρητής από 60 δρ. Έτσι, που σε τριάντα χρόνια ο δημοδιδάσκαλος θα παίρνει 800, ο διευθυντής 1000, ο επιθεωρητής 1200 δρ. μηνιαίο μισθό.

Το σύστημα αυτό έχει εξαιρετικά πλεονεκτήματα, α. Είναι απλούστατο, ομαλώτατο, γαληνευτικά αποκλείει κάθε διαγωνισμό [σ.σ. ανταγωνισμό] υπαλλήλων του αυτού βαθμού, β. Ανοίγει σε κάθε βαθμό μια πλατειά διάπτυξη προαγωγής σε μισθό, που σκεπάζει ολόκληρη την υπαλληλική του ζωή, γ. Κρατάει τον υπάλληλο με ένα ικανοποιητικό θέλγητρο [σ.σ. την αύξηση της κάθε τριετίας] για πολλά χρόνια στην υπηρεσία, δ. Συμπίπτει στο διάστημα αυτό βαθμός και οργανική λειτουργία, ώστε κάθε προαγωγή είναι ουσιαστική και προάγονται όσοι χρειάζονται και εκείνοι που χρειάζονται, ε. επιτρέπει την εφαρμογή της στασιμότητας με τρόπο ανεκτό από όλους και δίκαιο.”²⁷⁴

Με τα παραπάνω επιχειρήματα ο Γληνός προσπάθησε να αποδείξει ότι το σύστημά του βασίζεται σε αρχές περισσότερο δίκαιες και κυρίως περισσότερο ορθολογικές από τις αρχές στις οποίες βασίζεται ο πανυπαλληλικός νόμος. Συγκεκριμένα: Πρώτο, εκτός από τη σύνδεση μισθού και βαθμού, εισάγει και τη σύνδεση μισθού και χρόνου υπηρεσίας. Η σύνδεση αυτή είναι τέτοια ώστε η εξέλιξη του μισθού να έχει περιοδικότητα και η σχέση μεταξύ εισαγωγικού και

²⁷⁴Βλ. Δ. Γληνός, ό.π.

καταληκτικού μισθού να είναι 1 προς 2. Να είναι δηλαδή αρκετά μεγάλη ώστε να αποτρέπει την πίεση για τεχνητή βαθμολογική άνοδο που παρατηρείται στον υπαλληλικό κόσμο (ώστε να μην υπάρξουν π.χ. περιπτώσεις (εικονικών) επιθεωρητών που να ασκούν καθήκοντα δασκάλου, όπως υπήρξαν περιπτώσεις “γραμματέων” που ασκούσαν καθήκοντα “γραφέων”). Δεύτερο, η βαθμολογική διάκριση (δάσκαλος, διευθυντής, επιθεωρητής) είναι σύμφυτη (οργανικά δεμένη) με το πραγματικό έργο του δασκάλου. Οι βαθμοί αυτοί πηγάζουν από τις πραγματικές απαιτήσεις της συγκεκριμένης εργασίας και δεν εισάγονται από μια άλλη εργασία με διαφορετικές ανάγκες, δηλαδή την εργασία των υπαλλήλων των κεντρικών υπηρεσιών των υπουργείων. Η αρχή αυτή, που θέλει τον βαθμό να πηγάζει από τη φύση της εργασίας, θα έχει και μια επιπλέον θετική συνέπεια: θα καταργήσει και τις τελευταίες διακρίσεις των δασκάλων σε τριτοβάθμιους, δευτεροβάθμιους, πρωτοβάθμιους και “παλαιούς” πρωτοβάθμιους, ολοκληρώνοντας έτσι μια διαδικασία που είχε αρχίσει η ΔΟΕ ταυτόχρονα με την ίδρυση της. Όπως θα γράψει και ο Μ. Παπαμαύρος υποστηρίζοντας το νομοσχέδιο, “δεν υπάρχει δικαιότερο και ωραιότερο πράγμα από το όλοι οι δάσκαλοι να αποτελούν μια κατηγορία, αφού όλοι κάμνουν την ίδια δουλειά.”²⁷⁵ Η σύνδεση βέβαια του βαθμού με το εκπαιδευτικό επίπεδο θα διατηρηθεί αλλά μόνο για τους τρεις βαθμούς που πραγματικά πηγάζουν από την φύση της εργασίας του εκπαιδευτικού δηλαδή τις θέσεις του δασκάλου, του διευθυντή σχολικής μονάδας και του επιθεωρητή. Και σ’ αυτή την περίπτωση όμως δεν αναγκάζει τους δασκάλους να συγκρίνουν τις μορφωτικές τους αποσκευές με αυτές των άλλων υπαλλήλων. Η σύγκριση παραμένει μια καθαρά εσωτερική υπόθεση.

Ξέχωρα ωστόσο από τη φιλοσοφία και τη δομή του συστήματος, τι ακριβώς γίνεται με τους αριθμούς; Πόσο δηλαδή θα αυξηθούν οι υπάρχοντες μισθοί των δασκάλων αν εφαρμοστεί το σύστημα των δέκα τριετιών; Εδώ το νέο σύστημα

²⁷⁵ Βλ. “Διαβάθμιση και μισθοδοσία των δημοδιδασκάλων”, *Εργασία*, τεύχ. 15-16, 15-30 Απριλίου, 1924, σελ. 337-339.

προβλέπει μια διάκριση ανάμεσα στους μελλοντικούς δασκάλους, δηλαδή αυτών που θα διοριστούν μετά την ψήφιση του, και σ' αυτούς που ήδη υπηρετούν.

Οι μελλοντικοί δάσκαλοι θα παίρνουν βασικό μισθό 400 δρχ. το μήνα, δηλαδή 25% ανώτερο από όσο έπαιρναν μέχρι τότε και "ανώτερο κατά 25 δρχ. από τον οργανικό μισθό του ακολούθου, όπου κατατάσσονται οι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου", θα τονίσει ο Γληνός, και θα συνεχίσει: "Ο νεοδιοριζόμενος άμα εκτελεί το καθήκον του αρκετά και χωρίς καμιά προαγωγή θα φτάσει μετά τριάντα χρόνια τις 800 δρχ. δηλαδή θα ξεπεράσει κατά 50 δρχ. τον τμηματάρχη Β' τάξεως."²⁷⁶ Βλέπουμε ότι, όπως και στο επίπεδο της φιλοσοφίας του νέου συστήματος έτσι και στο επίπεδο των αριθμών, ο Γληνός συγκρίνει το νέο σύστημα με το πανυπαλληλικό. Το ίδιο θα κάνει στηρίζοντάς το με αρκετές λεπτομέρειες και παραδείγματα και ο Σωτηρίου για να καταλήξει: "Το πρώτο μας λοιπόν συμπέρασμα είναι ότι αν υπαχθήτε στον Πανυπαλληλικό Νόμο υπό τους καλύτερους όρους [σ.σ. δηλαδή αυτούς που πρότεινε ο Καραγιάννης στο υπόμνημα] πάλι θα πάρετε μικρότερο μισθό από εκείνον που ορίζεται με το προτεινόμενο νομοσχέδιο."²⁷⁷

Για την επίδραση του νέου συστήματος στους μισθούς των δασκάλων που ήδη υπηρετούν, θα στηριχθούμε για μεγαλύτερη ακρίβεια στην εισηγητική έκθεση του νόμου και στον ίδιο τον νόμο. Ο νόμος, όπως ήδη αναφέραμε, έχει συνταχθεί από τον Γληνό, ενώ η εισηγητική έκθεση φαίνεται να έχει δεχθεί και τη συμβολή του Κ. Σωτηρίου, τουλάχιστον αν κρίνουμε από την ομοιότητά της με την ομιλία του στο 5ο συνέδριο.²⁷⁸ Σύμφωνα λοιπόν με αυτά τα κείμενα οι τρεις τάξεις δασκάλων (α', β' και γ') καταργούνται, και όλοι οι δάσκαλοι κατατάσσονται σε ένα βαθμό, το βαθμό του "δημοδιδασκάλου". Μισθολογικά όμως δεν εξισώνονται απόλυτα.

²⁷⁶Βλ. Γληνός Δημ., ό.π.

²⁷⁷Βλ. "Ο λόγος του κ. Κ. Σωτηρίου στην Ε' Γεν. Συνέλευση απάνω στο οικονομικό νομοσχέδιο", *Αυγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος, σελ. 17-22.

²⁷⁸Τόσο η εισηγητική έκθεση του νόμου όσο και ο ίδιος ο νόμος δημοσιεύονται στην *Αυγή*, βλ. Βλ. "Ο νόμος περί αποδοχών", ό.π., τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος, σελ. 10-17.

Απλώς μειώνεται η μεταξύ τους απόσταση. Ενώ για παράδειγμα ο βασικός μισθός του τριτοβάθμιου με υπηρεσία έως 15 ετών ήταν μέχρι τότε 260 δραχ. και του πρωτοβαθμίου με ίδια χρόνια υπηρεσίας 480 δραχ. τώρα γίνονται αντίστοιχα 400 και 600 δραχ. Η μεταξύ τους σχέση, δηλαδή, περιορίζεται από 1:1,8 σε 1:1,5. Με άλλα λόγια οι χαμηλόμισθοι θα είναι αναλογικά περισσότερο κερδισμένοι από τους υψηλόμισθους. Παρέμενε όμως μεταξύ τους μία σημαντική διαφορά, η οποία πριν δικαιολογούνταν λόγω της διαφοράς βαθμού ενώ τώρα στερούνταν νομιμοποιητικής βάσης. Το πρόβλημα λύθηκε με τη μέθοδο που είχε χρησιμοποιηθεί και στον νόμο 2145 του 1920: σε κάθε μία από τις προηγούμενες βαθμολογικές και μισθολογικές τάξεις θα αναγνωριστεί διαφορετικός (εικονικός) χρόνος υπηρεσίας. Στην περίπτωση π.χ. του πρωτοβαθμίου με υπηρεσία έως 15 ετών θα αναγνωριστούν όλες οι “τριετίες” του (400 δραχ. βασικός μισθός + 5 τριετίες επί 40 δραχ. η κάθε μία = 600 δραχ.). Αντιθέτως στην περίπτωση του τριτοβαθμίου δεν θα αναγνωριστεί καμία τριετία (εικονικός χρόνος υπηρεσίας 0 έτη) με αποτέλεσμα να παίρνει μόνο το βασικό μισθό των 400 δραχ. [αναλυτική σύγκριση των δασκαλικών μισθών πριν και μετά το νόμο βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 9]. Γιατί όμως δεν έγινε και απόλυτη μισθολογική εξίσωση εφόσον έγινε η βαθμολογική; Ο πρώτος και σημαντικότερος λόγος διακρίνεται στην εισηγητική έκθεση του νόμου: Για να υλοποιηθεί το νέο σύστημα απαιτούνταν 25 εκατομμύρια δραχ. ετησίως επιπλέον των 100 εκατομμυρίων δραχ. που δίνονταν ως τότε για τη μισθοδοσία των δασκάλων. Εάν οι τρεις πρώην τάξεις εξισώνονταν απολύτως και μισθολογικά (κατ’ ανάγκη με τον υψηλότερο μισθό) η δημόσια δαπάνη θα τετραπλασιάζονταν.²⁷⁹ Ο δεύτερος λόγος, διακρίνεται στην ομιλία του Σωτηρίου: αρκετοί (πρωτοβάθμιοι) αντιπρόσωποι αντέδρασαν για την εξίσωση τους με τους τριτοβάθμιους δηλαδή με τους πρώην υποδιδασκάλους που μορφωτικά δεν ήταν παρά απόφοιτοι του Ελληνικού σχολείου και απόφοιτοι των μονοτάξιων

²⁷⁹Τουλάχιστον σύμφωνα με την εισήγηση του Λυμπερόπουλου στη Βουλή, η οποία δεν αμφισβητήθηκε από τη ΔΟΕ· βλ. “Η εισήγησης του κ. Λυμπερόπουλου επί των διδασκαλικών νομοσχεδίων”, *Ερμής*, τεύχ. 104, 5-6-1924, σελ. 6-7.

υποδιδασκαλείων. Αυτό φανερώνει καταρχή ότι η πλειοψηφία, αν όχι το σύνολο, των αντιπροσώπων προέρχεται από τους πρωτοβάθμιους. Αυτό όμως δεν ερμηνεύει απόλυτα την αντίδρασή τους. Θυμίζουμε ότι παρόμοιες αντιδράσεις είχαμε συναντήσει ξανά όταν οι υποδιδάσκαλοι είχαν αναγνωριστεί με τον νόμο 2858 του 1922 ως τριτοβαθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Απειλήθηκε τότε η συνοχή της ΔΟΕ αλλά ξεπεράστηκε με την άτυπη αναγνώριση της “ειδικής βαθμίδας” των “παλαιών” λεγόμενων πρωτοβαθμίων. Και τότε οι αντιπρόσωποι προέρχονταν σχεδόν στο σύνολό τους από την τάξη των πρωτοβαθμίων. Όμως στο σύνολό τους τάχθηκαν τόσο στο 1ο συνέδριο όσο και στο 2ο, υπέρ της “αναγνώρισης”. Κι αυτό γιατί η μάχη τότε δόθηκε ανάμεσα σε όσους προσπαθούσαν να συγκροτήσουν τη ΔΟΕ και να της προσδώσουν συνοχή και σε όσους την αντιστρατεύονταν (πρωτοβάθμιοι του Πειραιά και των Αθηνών). Τώρα όμως η ομοσπονδία ήταν αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Επιπλέον είναι άλλο να αναγνωρίζονται οι υποδιδάσκαλοι ως δημοδιδάσκαλοι αλλά να παραμένουν “γ’ τάξης” και άλλο να εξισώνονται απόλυτα (βαθμολογικά έστω) με τους πρωτοβάθμιους. Οι υπερασπιστές της εξίσωσης είναι τώρα λιγότερο οι συνδικαλιστές αντιπρόσωποι και περισσότερο οι πρωτεργάτες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (οι παιδαγωγοί), οι οποίοι προσπαθούν να εξορθολογίσουν το χάος των δασκαλικών κατηγοριών στοχεύοντας κυρίως στην εσωτερική “γαλήνευση” του δασκαλικού κόσμου και την απερίσπαστη αφοσίωσή του στην υλοποίηση της μεταρρύθμισης. Βέβαια πρέπει να πούμε ότι οι αντιρρήσεις προέρχονταν από λίγους αντιπροσώπους και δεν φαίνεται να ήταν ιδιαίτερος έντονος, ξεκάθαρος και τεκμηριωμένος αν κρίνουμε από την κριτική που άσκησε σ’ αυτές ο Σωτηρίου: “Αν όμως **σεις** έχετε την αντίληψη ότι είναι δίκαιον όλοι χωρίς καμμιά εξαίρεση οι σημερινοί τριτοβάθμιοι να παραμερισθούν και να θεωρηθούν κατώτεροι στην ιεραρχία σας, τότε πρέπει να έχετε το θάρρος να το διακηρύξετε παληκαρίσια, οφείλεται δηλαδή να προκαλέσετε ψήφισμα της Συνέλευσης σας, όπου θα αποφασίζετε καθαρά ότι τους θεωρείται υποδεέστερους και επομένως τους αποχωρίζετε από το κύριο Σώμα του Κλάδου σας. Αυτό απαιτεί η Ηθική, εν ονόματι της οποίας διαμαρτυρήθηκαν πρωτίτερα μερικοί

αντιπρόσωποι. Γιατί, θα ειπώ καθαρά τη σκέψη μου, δεν είναι ηθικό, να διαμαρτύρεσθε σήμερα σεις, που, όταν επρόκειτο να ενισχύσετε την οργάνωσή σας με 2500 μέλη —τόσοι είναι περίπου οι σημερινοί τριτοβάθμιοι— εχαλάσατε τον κόσμο να τους εξομοιώσετε και να τους δώσετε τον τίτλο του μονίμου διδασκάλου.”²⁸⁰ Μετά την παρέμβαση του Σωτηρίου οι αντιρρήσεις φαίνεται πως περιορίστηκαν. Γενικότερα οι συνδυασμένες, προσεκτικά σχεδιασμένες και γι’ αυτό εύστοχες παρεμβάσεις του Γληνού και του Σωτηρίου επηρέασαν σημαντικά τη στάση των αντιπροσώπων, οι οποίοι παρόλο που ήταν δεσμευμένοι απέναντι στους συλλόγους τους να προωθήσουν την ένταξη στον πανυπαλληλικό νόμο, τελικά αποδέχθηκαν ομόφωνα το νέο σύστημα προβάλλοντας απλώς ορισμένες βελτιωτικές προτάσεις σε επιμέρους σημεία του.

Στη μεταστροφή των αντιπροσώπων επέδρασαν πιθανότατα και δύο άλλοι παράγοντες:

Ο πρώτος φάνηκε από το αποτέλεσμα των αρχαιρεσιών. Η νέα διοίκηση και η πλειοψηφία των αντιπροσώπων παρότι δεν ταυτιζόταν, ήταν κατ’ αρχήν θετικά διακείμενη απέναντι στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, στην κυβέρνηση Παπαναστασίου και στους παιδαγωγούς του υπουργείου. Η πραγματικότητα αυτή σε συνδυασμό με την τιμή που απέδιδε στη ΔΟΕ η επίσκεψη του Πρωθυπουργού και τη γενική αίσθηση ότι μετά από ενάμισι χρόνο πλήρους περιθωριοποίησης η Ομοσπονδία “Ξαναπαίρνει στο παιχνίδι” δημιούργησαν ένα θετικό κλίμα το οποίο άλλωστε εκμεταλεύτηκαν έξυπνα ο Γληνός και ο Σωτηρίου.

Ο δεύτερος παράγοντας διακρίνεται ξεκάθαρα σ’ ένα σχόλιο του Καραγιάννη δημοσιευμένο στον *Ερμή* που κυκλοφόρησε τις μέρες που γινόταν η συζήτηση στο συνέδριο: “Δια του νομοσχεδίου τούτου, ως βεβαιοί η υπηρεσία του Υπουργείου, μας παρέχονται 25 εκατομμύρια δραχμών. Και όντως μας παρέχονται μετά των

²⁸⁰Βλ. “Ο λόγος του . Κ. Σωτηρίου στην Ε’ Γεν. Συνέλευση απάνω στο οικονομικό νομοσχέδιο”, *Αιγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος, σελ. 17-22· πρβλ. την κριτική ενός πρώην μέλους του Δ.Σ. της Ομοσπονδίας, Θεοφανόπουλος Βασίλειος, “Το οικονομικόν νομοσχέδιον και το υπόμνημα της Γενικής Συνελεύσεως”, *Ερμής*, τεύχ. 102, 21-6-1924, σελ. 7-8.

επιδομάτων. (...) Βεβαίως το άριστον θα ήτο να υπαχθώμεν εις τον νόμον 2494 [σ.σ. ο “πανυπαλληλικός” νόμος], αλλά τούτο υπό τας σημερινάς συνθήκας δεν είνε δυνατόν. (...) Το ζήτημα των προσφύγων απειλεί να ανατρέψη την Κυβέρνησιν. Τα στρατιωτικά νομοσχέδια θα προτιμηθούν, διότι τελούν υπό την προστασίαν της σπάθης και των σπηρουνιών. Η διοικητική αποκέντρωσις θ’ απασχολήση σοβαρώς την Βουλήν. Επί πλέον ευρισκόμεθα εις την έξοδον της βουλευτικής περιόδου. Δια πάντα ταύτα επιβάλλεται η άμεσος ψήφισις του νομοσχεδίου με τας αναγκαίας τροποποιήσεις προς ενίσχυσιν των νεότερων συναδέλφων, δια να μη το χάσωμεν όλως διόλου.”²⁸¹ Η τελευταία φράση είναι αποκαλυπτική. Παρόλο που ο Σωτηρίου θα απαντήσει πως θεωρεί “ηθική μείωσις της διδασκαλικής αξιοπρέπειας” την αποδοχή από τους αντιπροσώπους της λογικής του Καραγιάννη, είναι βέβαιο ότι δύσκολα οι αντιπρόσωποι που διαφωνούσαν θα έπαιρναν το κόστος να καταψηφίσουν μια μέση αύξηση των μισθών κατά 25%, η οποία ήρθε μετά από μια παρατεταμένη περίοδο αναποτελεσματικότητας και μάλιστα ήρθε χωρίς συνδικαλιστικό αγώνα.

Το συνέδριο λοιπόν έληξε με μια σχεδόν απόλυτη σύμπνοια απόψεων ανάμεσα στους παιδαγωγούς του υπουργείου και τους συνδικαλιστές αντιπροσώπους. Φάνηκε πως πράγματι οι δάσκαλοι πείστηκαν να εγκαταλείψουν το “όνειρό” τους για ένταξη στην πανυπαλληλική διαβάθμιση και να υιοθετήσουν ένα ειδικό βαθμολόγιο - μισθολόγιο. Ωστόσο δύο μόλις μήνες αργότερα η διοίκηση της ΔΟΕ θα στείλει στον Γ. Γεωργαλά, Πρόεδρο της Λέσχης των Δημοσίων Υπαλλήλων, ένα έγγραφο με το οποίο ενημερώνει ότι έχει “την εντολήν του κλάδου περί υπαγωγής αυτού εις τον νόμον 2494” και δηλώνει ότι είναι έτοιμη να “ρίψη εις τον κοινόν αγώνα τον όγκον της δυνάμεως των 78 οργανωμένων συλλόγων της Ομοσπονδίας εν στενωτάτη συναφεία και συνεργασία μετά του λοιπού υπαλληλικού κόσμου και επί τη βάσει κοινών απαιτήσεων αναλόγων προς τας

²⁸¹ Βλ. ό.π., τεύχ. 99, 31-5-1924, σελ. 8.

σημερινάς ανάγκας της ζωής.”²⁸² Το έγγραφο σηματοδοτεί εμφανώς μια επιστροφή στο πρότερο αίτημα για ένταξη στον πανυπαλληλικό. Μένει να δούμε τα γεγονότα και να ανιχνεύσουμε τις αιτίες αυτής της παλινδρόμησης.

²⁸²Βλ. “Υπέρ της υπαγωγής μας εις τον νόμον 2494”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 3, 15-9-1924, σελ. 1-2.

3. Η παλινδρόμηση

Στα μέσα του Αυγούστου η διοίκηση της ΔΟΕ σε έγγραφό της προς τους τοπικούς συλλόγους αναφερόμενη στην πορεία του νομοσχεδίου των “δέκα τριετιών” θα γράψει: “Και είναι μεν αληθές ότι μετά την πρώτη εντύπωση και μετά την εξονύχισιν του νέου τούτου συστήματος από ηθικής και υλικής αποκαταστάσεως των διαφόρων κατηγοριών του Κλάδου, διείδεν και ανεύρεν ούτος τα τρωτά του, διαμαρτυρία δε μονομερείς και επικλήσεις νέων βάσεων διαβαθμίσεως και αποδοχών υπεδεικνύοντο εις το Συμβούλιον ημών, αλλά ταύτα ανέντροπον αυτάς τας βάσεις του συστήματος, η δε αρμοδία υπηρεσία του υπουργείου καταχωρωμένη με την απόφασιν της Ε΄συνελεύσεως, ούτε καν συζήτησιν εδέχετο επ’ αυτών”²⁸³

Πράγματι αμέσως μετά την 5ο συνέδριο, έχοντας πλέον και τη σύμφωνη γνώμη των δασκάλων, το υπουργείο Παιδείας θα προχωρήσει στην κατάθεση (23 Ιουνίου 1924) και την ψήφιση (17-23 Ιουλίου) του νέου μισθολογίου.²⁸⁴ Η

²⁸³Βλ. “Ο απολογισμός μας”, *ό.π.*, τεύχ. 1, 15-8-1924, σελ. 1-2.

²⁸⁴Ορισμένες φράσεις του Υπουργού Παιδείας κατά τη διάρκεια της εισήγησης του νόμου των δέκα τριετιών στη Βουλή θα δημιουργήσουν ένταση ανάμεσα σε αυτόν και στη ΔΟΕ. Συγκεκριμένα ο Λυμπερόπουλος είπε τα εξής: “Το ζήτημα αυτό [σ.σ. της μισθολογικής ανομοιογένειας] ταράσσει την ψυχήν των δημοδιδασκάλων, γκρινιάζουν μεταξύ των δια την αδικίαν, πιέζουν την Βουλήν, πιέζουν τα υπουργικά συμβούλια, παρουσιάζονται δε και οι προστάται οι ηρωϊκοί των δημοδιδασκάλων, οι οποίοι τους καλλιεργούν εξωφρενικάς ελπίδας και διαταράσσουν την ψυχήν αυτών και αποτρέπουν από τα ψηλά έργα του δημοδιδασκάλου (...)” και πιο κάτω “Δια τούτο προσεπαθήσαμεν να άρωμεν τας υπαρχούσας ανισότητας, και αδικίας ταύτα δε να αυξήσωμεν την σημερινήν μισθοδοσίαν των δημοδιδασκάλων ούτως, ώστε απερίσπαστοι πλέον οι δημοδιδάσκαλοι να επιδοθώσιν εις το κύριον αυτών έργον, της διαπαιδαγωγήσεως της Ελληνικής νεολαίας, να αποδοθώσιν εις τον υψηλόν αυτών προορισμόν και να παύσωσι πλέον να συζητούν περί μισθοδοσιών, να παραπονούνται, να ταράσσονται και να συνέρχονται εις ομοσπονδίας και το χείριστον να πίπτωσι θύματα επιτηδείων εκμεταλευτών και δημαγωγών” βλ. “Η εισήγησις του κ. Λυμπερόπουλου επί των διδασκαλικών νομοσχεδίων”, *Ερμής*, τεύχ. 104, 5-6-1924, σελ. 6-7. Οι αντιδράσεις ήταν άμεσες τόσο από το Δ.Σ. της ΔΟΕ όσο και από τις δυο αντιπολιτευόμενες

δημοσίευσή του ωστόσο θα καθυστερεί υπερβολικά ενώ επίμονες φήμες θα μιλούν για απόσυρσή του.

Στο μεταξύ λίγο μετά την ψήφιση του δασκαλικού μισθολογίου θα ψηφισθούν και τα μισθολόγια των στρατιωτικών και των δικαστικών τα οποία θα δώσουν “γενναίες” αυξήσεις στους δύο κλάδους. Η εξέλιξη αυτή είναι σημαντική γιατί οι μισθοί στρατιωτικών και δικαστικών λειτουργούσαν στα χρόνια εκείνα ως μέτρο σύγκρισης της σχετικής θέσης του κάθε κλάδου. Οι δάσκαλοι λοιπόν μόλις είδαν τη σχετική τους θέση να βελτιώνεται μέσα στο σύνολο των επαγγελματιών θα την δουν ξανά να υποβαθμίζεται [για μια σύγκριση των μισθών δασκάλων, δικαστικών και στρατιωτικών με βάση τους νέους νόμους βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 10]. Εκτός όμως από τους δασκάλους τα νέα μισθολόγια των στρατιωτικών και των δικαστικών πυροδότησαν κινητοποιήσεις στο ευρύτερο χώρο των δημοσίων

τάσεις την *Αυγή* και τον *Ερμή*. Συγκεκριμένα ο *Ερμής* θα γράψει: “Σωστά να παύσωμεν να συνερχώμεθα εις Ομοσπονδίας. Έκαστος δια τον εαυτόν του και ο Θεός δια όλους (...) ο κ. Λυμπερόπουλος ας παύση να ασχολήται περί της Ομοσπονδίας μας ως αναμώδιος. Η Ομοσπονδία μας λειτουργεί επί τη βάσει του νόμου 281 και 2151 οι οποίοι καμμίαν σχέσιν δεν έχουν με το Υπουργείον της Παιδείας”· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 104, 5-6-1924, σελ. 6-7. Η αντίδραση της *Αυγής* έχει περισσότερο ενδιαφέρον μια και ήταν φιλοκυβερνητικό έντυπο: “Ο τέως Υπουργός της Παιδείας κ. Λυμπερόπουλος υποβάλλοντας στην Εθνοσυνέλευση νομοσχέδια περί “διαβαθμίσεως δημοδιδασκάλων κλπ. ενόμισε πως μπορούσε να μιλήση για την Ομοσπονδία των δασκάλων. Κι έτσι αράδιασε κάμποσα λόγια που το νόημά τους είναι, πως δεν του άρεσε η ύπαρξή μας. Κείνο που μας κορυφώνει την έκπληξη όμως, δεν είναι τόσο τα λόγια του κ. Λυμπερόπουλου, αλλ’ ότι τα λόγια αυτά τα άκουσε σιωπηλά και ο τότε Πρόεδρος της πρώτης Δημοκρατικής Κυβερνήσεως κ. Παπαναστασίου”· βλ. “Μια απορία”, *Αυγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος 1924, σελ. 25. Τέλος το Δ.Σ. της ΔΟΕ θα αντιδράσει με ανοιχτή επιστολή προς τον πρωθυπουργό, στην οποία αφού διαμαρτύρεται για τις επίσημα εκφρασμένες αντιλήψεις του υπουργού Παιδείας και υπεραμύνεται του ρόλου της ΔΟΕ, τόσο στην προάσπιση των οικονομικών συμφερόντων του κλάδου όσο και στην “ανύψωσιν και βελτίωσιν της λαϊκής εκπαιδεύσεως”, ζητά επίσημη ανάκληση των δηλώσεων του υπουργού. Η επιστολή στάλθηκε στις 17 Ιουλίου 1924· βλ. “Περί...διαλύσεως της Ομοσπονδίας μας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 1, 15-8-1924, σελ. 4. Στις 19 Ιουλίου όμως η κυβέρνηση Παπαναστασίου “έπεσε” και έτσι δε δόθηκε συνέχεια στο θέμα. Ωστόσο το Δ.Σ. της ΔΟΕ θα αξιοποιήσει το αρνητικό κλίμα που δημιουργήθηκε στην μετέπειτα αντιπαράθεσή του με τον Γληνό.

υπαλλήλων. Η αρχικά “ασθενής και μονομερής εκ μέρους της Λέσχης των Δημοσίων υπαλλήλων Αθηνών κίνησις” σύντομα θα ενταθεί και θα διευρυνθεί με τη συμμετοχή των επαρχιακών υπαλληλικών οργανώσεων, των ομοσπονδιών Τ.Τ.Τ. και των καθηγητών της Μέσης Εκπαίδευσης. Συγκροτήθηκε έτσι, μέσα στον Αύγουστο, η Πανυπαλληλική Διαχειριστική Επιτροπή, με τη συμμετοχή αντιπροσώπων όλων των παραπάνω οργανώσεων, η οποία με υπόμνημά της αξίωσε αυξήσεις αντίστοιχες με των στρατιωτικών και για τους υπόλοιπους δημόσιους υπάλληλους.²⁸⁵ Η ΔΟΕ δε θα συμμετάσχει στην Πανυπαλληλική Επιτροπή, πράγμα αναμενόμενο μια και βρισκόταν σε αναμονή της δημοσίευσης του νόμου των “δέκα τριετιών”, ενός συστήματος εντελώς διαφορετικού από αυτό των άλλων υπαλλήλων. Φαίνεται όμως πως δεν συμμετείχε μόνο και μόνο επειδή βρισκόταν εγκλωβισμένη στην απόφαση του 5ου συνεδρίου για το ειδικό βαθμολόγιο - μισθολόγιο. Τουλάχιστον αυτό δείχνει η συνέντευξη που έδωσε ο νέος πρόεδρος Ευάγγ. Δρόσος στην εφημερίδα *Δημοκρατία*, στις 11-8-1924. Θα υποστηρίξει εκεί τα ακόλουθα:

1. Ο κλάδος των δασκάλων βρέθηκε εντελώς ξαφνικά αντιμέτωπος με το νέο σύστημα των “δέκα τριετιών” χωρίς να έχει ενημερωθεί έγκαιρα, όπως θα έπρεπε, ώστε να συμβάλλει στην τελική του διαμόρφωση.

2. Οι παιδαγωγοί του υπουργείου (Γληνός, Σωτηρίου) πέτυχαν να ξαφνιάσουν τους αντιπροσώπους στο 5ο συνέδριο και κυριολεκτικά να “επιβάλλουν” την υπερψήφιση της πρότασής τους. “Μεταχειρίζομαι την φράσιν να το επιβάλλουν”, θα πει ο Δρόσος, διότι οι αντιπρόσωποι βρέθηκαν “ανέλπιστα” μπροστά στο ποσό “των δήθεν 25 εκατομμυρίων εις αυξήσεις των αποδοχών” με αποτέλεσμα να μη προσέξουν “τας λεπτομερείας του συστήματος” και διότι οι παιδαγωγοί έριξαν έντεχνα την απειλή, ότι αν δεν γίνει αποδεκτή η πρόταση, η λύση του οικονομικού προβλήματος των δασκάλων “θα αφεθή εις πολύ απώτερον μέλλον και τότε θα φέρη αυτός ο κλάδος την ευθύνην”.

²⁸⁵Βλ. “Η έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου”, ό.π., τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 2.

3. Οι αντιπρόσωποι λοιπόν περιορίστηκαν να ζητήσουν ορισμένες βελτιωτικές τροποποιήσεις. Όμως σχεδόν καμιά τους δεν έγινε αποδεκτή παρότι δόθηκαν σχετικές υποσχέσεις.²⁸⁶

4. Παρόλα αυτά, εφόσον το νέο σύστημα έχει πλέον ψηφισθεί, οι δάσκαλοι ζητούν να δημοσιευθεί στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως και δυσφορούν για την υπέρμετρη καθυστέρησή του. “Αλλά πλην τούτου ο Κλάδος απαιτεί από την Πολιτείαν να τον απαλλάξη από την οικονομική αθλιότητα και δια της υπαγωγής του εις τα αυτά μέτρα οικονομικής ενισχύσεως, τα οποία μελετά και δι’ όλους εν γένει τους Δημοσίους υπαλλήλους.”²⁸⁷

Η σύγχυση είναι φανερή στην τελευταία παράγραφο, όπου διατυπώνονται ταυτόχρονα τα δύο αντιφατικά μεταξύ τους αιτήματα: Η δημοσίευση του νόμου των δέκα τριετιών και η υπαγωγή στον Πανυπαλληλικό νόμο.

Τις αντιφάσεις της συνέντευξης θα επισημάνει ο Γληνός σε απαντητικό του άρθρο: “Από όλη τη συνέντευξη ένα και μόνο λογικό συμπέρασμα συνάγεται, ότι δεν πρέπει να δημοσιευτή αυτός ο νόμος. Και όμως το πραγματικό συμπέρασμά του είναι αντίθετο και συγκρούεται με την όλη επιχειρηματολογία του.”²⁸⁸ Η Διοίκηση της ΔΟΕ στον απολογισμό της αργότερα, στο 6ο (έκτακτο) συνέδριο, θα παραδεχθεί εμμέσως την αντιφατικότητα της πρακτικής της: “Εδημιουργήθη δε τότε διμέτωπος

²⁸⁶Συγκεκριμένα το συνέδριο πρότεινε 10 μάλλον επουσιώδες τροποποιήσεις. Στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν ο Γληνός αποδέχτηκε δύο από τις δέκα, ατέρριψε τις πέντε διότι κατά τη γνώμη του προσέκρουαν στη φιλοσοφία του νόμου και παρέπεμψε τρεις στη Βουλή επειδή ανέβαζαν σημαντικά το κόστος εφαρμογής του νόμου. Η πιο σημαντική από αυτές τις τρεις ζητούσε να εφαρμοστεί ο νόμος αναδρομικά από 1ης Απριλίου. Στη Βουλή όμως δεν έγινε αποδεκτή καμιά από τις τρεις και πολύ περισσότερο η τελευταία, η οποία ανέβαζε το κόστος εφαρμογής του νόμου κατά δέκα εκατομμύρια δραχμές· βλ. “Τροποποιήσεις ψηφισθείσαι υπό της Ε’ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Ερμής*, τεύχ. 107, 26-7-1924, σελ. 6-7 και *Αυγή*, τεύχ. 13, 1-6-1924, σελ. 3-4· πρβλ. Εγκύκλιος αριθμ. 1 της ΔΟΕ προς τους τοπικούς συλλόγους, *Ερμής*, τεύχ. 106, 19-7-1924, σελ. 6.

²⁸⁷Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, 11-8-1924.

²⁸⁸Το κείμενο δημοσιεύτηκε στην εφ. *Δημοκρατία* και στο περ. *Αυγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος, σελ. 2-4· Αναδημοσιεύτηκε στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 2, 1-9-1924, σελ. 7.

αγών αξιώσεων. Αφ' ενός ηξίωνε ανένδοτα την άμεσον δημοσίευση του ψηφισθέντος νόμου, θεωρήσαν τούτον ζήτημα τιμής μάλλον δια τον κλάδον αφ' ετέρου δε ήρχισε να ρίπτη κατ' επανάληψιν και επίκαιρα και προς την επίσημον Πολιτείαν και προς την κοινήν γνώμην την δικαίαν αξίωσιν του κλάδου, όπως τύχη και ούτος εκ παραλλήλου και εν ίση μοίρα προς τους λοιπούς πολιτικούς υπαλλήλους της αυτής Κρατικής μερίμνης εις βελτίωσιν της οικονομικής του θέσεως...".²⁸⁹ Αυτά δύομισι μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο. Τον Αύγουστο όμως θα αντιδράσει με δριμύτητα στο κείμενο του Γληνού, ο οποίος με τη σειρά του θα ανταπαντήσει για να προκαλέσει νέα αντίδραση της ΔΟΕ. "Γιατί τάχα η Διοίκηση μας (...) τόσο άσκοπα άνοιξε αγώνα με φανταστικό εχθρό για σκοπούς, στην επιδίωξη των οποίων, μπορούσε νάχε συναγωνιστή και κείνον, που πίστεψε για εμπόδιο;" θα αναρωτηθεί η *Αυγή* και θα χύσει άφθονο μελάνι για να αποδείξει ότι η δημοσιογραφική αντιπαράθεση της διοίκησης της ΔΟΕ με τον Γληνό οφείλεται σε "απειρία" και σε τακτικό λάθος της πρώτης.²⁹⁰ Για να δούμε αν πράγματι πρόκειται για τακτικό λάθος και απειρία ή για συνειδητή επιλογή θα χρειαστεί να παρουσιάσουμε, με συντομία έστω, την αντιπαράθεση.

Στην παραπάνω συνέντευξη του Δρόσου ο Γληνός θα απαντήσει μέσα από τις στήλες της ίδιας εφημερίδας υποστηρίζοντας τα ακόλουθα:

1. Αν το νομοσχέδιο δεν συζητήθηκε με τους δασκάλους, φταίει κυρίως το προηγούμενο Δ.Σ. της ΔΟΕ (της εποχής Καραγιάννη), "το οποίον με την κατασυκοφάντηση της υπηρεσίας του Υπουργείου και των υπουργών, με την κακή του πίστη και τη χυδαία υβρεολογία έγινε ανάξιο για κάθε σοβαρή συζήτηση από μέρους του Κράτους".

²⁸⁹Βλ. "Η έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου", ό.π., τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 2.

²⁹⁰Βλ. "Είναι ακόμα καιρός", *Αυγή*, τεύχ. 19, 1-9-1924, σελ. 1-2, από όπου το απόσπασμα που παραθέσαμε. Σχετικά και τα ακόλουθα κείμενα: "Γύρω από τη συνέντευξη του κ. προέδρου της Ομοσπονδίας", ό.π., τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος 1924, σελ. 23-24· "Το δίκημο του κλάδου ήταν απλό και φανερό", ό.π., τεύχ. 19, 1-9-1924, σελ. 2-4· "Οι ευθύνες του καθενός", ό.π., σελ. 6· "Από τις απορίες μας" και "Συνέχεια στις απορίες μας", ό.π., σελ. 4-5.

2. Στις κατηγορίες ότι το νομοσχέδιο επεβλήθη και ότι η συναίνεση των αντιπροσώπων υφαρπάγη ο Γληνός θα ρωτήσει “πότε αντιλήφθηκε το προεδρείο τις πλεκτάνες και τις παγίδες του νέου νομοσχεδίου; Από τη μέρα που αναπτύχθηκε το νομοσχέδιο στη Δασκαλική Ομοσπονδία ως την ημέρα που ψηφίστηκε, πέρασαν δύο μήνες σχεδόν. Γιατί λοιπόν δε ζήτησαν εν τω μεταξύ να μη ψηφιστεί;”

3. Σχετικά με το αίτημα της άμεσης δημοσίευσης του νόμου ο Γληνός, αφού επισημάνει την αντίφαση στην οποία αναφερθήκαμε, θα αποδώσει την αργοπορία σε τεχνικούς λόγους και εν κατακλείδι θα ενημερώσει ότι πλέον “εξετάσθηκε από την υπηρεσία του Υπουργείου των Οικονομικών υπογράφηκε και δημοσιεύεται.”

4. Σχετικά με τις τροποποιήσεις που το 5ο συνέδριο πρότεινε, αυτές “ή ήταν αμελέτητες ή ήταν απλώς επαυξητικές του ποσού που [η Κυβέρνηση] απεφάσισε τότε να διαθέσει τότε για τους δασκάλους”. Οι πρώτες θα απορριφθούν γιατί δεν ήταν δυνατόν να ενταχθούν στη φιλοσοφία του νόμου. Τις δεύτερες ο ίδιος τις είχε εισηγηθεί θετικά στην πολιτική ηγεσία, η οποία όμως λόγω της γενικότερης οικονομικής της πολιτικής τις απέρριψε. Ωστόσο, θα τονίσει ο Γληνός, παραμένει γεγονός, “ότι ο προπολεμικός μισθός των διδασκάλων με το νέο μισθολόγιο στις περισσότερες μεν κατηγορίες των, υπερδεκαπλασιάστηκε, σε μερικές δε κατηγορίες υπερεικοσαπλασιάστηκε.”²⁹¹

Στην ανταπάντησή του το Δ.Σ. της ΔΟΕ θα παραβλέπει όλες τις άλλες παρατηρήσεις του Γληνού για να επικεντρωθεί στην τελευταία. Θα παραθέσει στοιχεία με τα οποία θα υποστηρίξει ότι σε σχέση με τον προπολεμικό μισθό, με βάση τον νέο νόμο, ο μισθός των δημοδιδασκάλων γίνεται 5 1/2 έως 8 φορές μεγαλύτερος (αναλόγως της κατηγορίας) και μόνο των πρώην υποδιδασκάλων που τώρα αναγνωρίστηκαν ως δημοδιδάσκαλοι έγιναν από 10 έως 13 φορές μεγαλύτερος.²⁹² Στη συνέχεια ο Γληνός θα επανέλθει παραθέτοντας τους δικούς του

²⁹¹Βλ. εφ. *Δημοκρατία* 12-8-1924. Ο Γληνός θα αναλύσει πληρέστερα ορισμένα σημεία του κειμένου του σε συνέντευξή του στην *Αυγή*, βλ. “Απαραίτητα στοιχεία”, *Αυγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος 1924, σελ. 22-23.

²⁹²Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, 18-8-1924.

αριθμούς προκειμένου να αποδείξει τους ισχυρισμούς του για υπερδεκαπλασιασμό του μισθού των δημοδιδασκάλων και εικοσαπλασιασμό του μισθού των υποδιδασκάλων.²⁹³ Η αντιπαράθεση δεν είναι, όπως ίσως φαινομενικά δείχνει, λογιστικού χαρακτήρα. Στην περίοδο που εκτυλίσσεται η αντιπαράθεση ΔΟΕ - Γληνού η Λέσχη των υπαλλήλων έχει προσδιορίσει με σαφήνεια σε υπόμνημά της προς την κυβέρνηση το οικονομικό της αίτημα: ενδεκαπλασιασμός του προπολεμικού μισθού της κάθε βαθμίδας. Η αντιπαράθεση λοιπόν, αν και δεν γράφεται ρητά, αναφέρεται στη σχέση των δασκάλων με τους άλλους δημόσιους υπάλληλους. Και πιο συγκεκριμένα η αντιπαράθεση θέτει ξανά το ερώτημα: ποιο μισθολόγιο - βαθμολόγιο αναβαθμίζει πραγματικά τους δασκάλους; το ειδικό των “δέκα τριετιών” ή το πανυπαλληλικό; Η διάσταση αυτή που υποβόσκει στην αντιπαράθεση ΔΟΕ - Γληνού θα διατυπωθεί με σαφήνεια σε μια δεύτερη και τελευταία ανταπάντηση της ΔΟΕ: “Η θέση του δασκάλου μειονεκτεί της θέσεως παντός άλλου υπαλλήλου και από απόψεως οικονομικής και από απόψεως προαγωγής. Εκείνος δε μόνος ο κυβερνήτης θα έχει το δικαίωμα να ειπή ότι έδωκε μίαν ριζικήν και οριστικήν λύσιν, ο οποίος θα κατακούση το Σινικόν τείχος, το οποίον εγείρεται μεταξύ δημοτικής εκπαιδεύσεως και πάσης άλλης κρατικής λειτουργίας και θα αποκαταστήση ισορροπίαν ηθικών και υλικών όρων μεταξύ του δημοδιδασκαλικού και των λοιπών κλάδων της δημοσίας υπηρεσίας.”²⁹⁴ Η απάντηση αυτή θα είναι η τελευταία, ακριβώς γιατί δηλώνει ξεκάθαρα πως οι αποφάσεις έχουν ληφθεί. Πράγματι, ταυτόχρονα με τη δημοσίευση της απάντησης η Διοίκηση της ΔΟΕ θα αποστείλει επείγον έγγραφο σ’ όλους τους επαρχιακούς συλλόγους, με το οποίο θα ζητάει την εξουσιοδότησή τους να ενεργήσει για την υπαγωγή των δασκάλων στην πανυπαλληλική διαβάθμιση. Θα ζητάει δηλαδή να αναθεωρήσουν την ομόφωνη απόφαση του 5ου συνεδρίου. Ήδη κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης οι Δρόσος και Δημητράτος είχαν πραγματοποιήσει ανιχνευτική επίσκεψη στη Λέσχη και συνομίλησαν με τον Μ. Μαντούδη, μέλος της διοίκησης

²⁹³Βλ. *ό.π.*, 21-8-1924.

²⁹⁴Βλ. *εφ. Εμπρός* 25-8-1924.

της, ο οποίος είχε αναλάβει, στα πλαίσια του καταμερισμού εργασίας της Λέσχης, να συντάξει πίνακες με τις αποδοχές των εκπαιδευτικών (δασκάλων και καθηγητών). Η αντιπαράθεση, λοιπόν, του Δ.Σ. με τον Γληνό αποτελεί στην ουσία συνέχεια της συζήτησης που άνοιξε στο 5ο συνέδριο για το ειδικό και το πανυπαλληλικό μισθολόγιο. Το Δ.Σ. παρόλο που φανερά πέφτει σε αντιφάσεις δε φαίνεται να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα γι' αυτό. Ενδιαφέρεται πρωτίστως να "αξιοποιήσει" τη διαμάχη ως αφορμή για να απαλλαγεί από την ομόφωνη απόφαση του 5ου συνεδρίου υπέρ του ειδικού μισθολογίου των "δέκα τριετιών". Και από αυτή τη σκοπιά η αντιπαράθεση ούτε λάθος λόγω απειρίας, ούτε "άστοχη" ήταν όπως η *Αυγή* εκτίμησε²⁹⁵. Αντιθέτως ήταν εσκεμμένη και εξαιρετικά

²⁹⁵Κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης ο Μαντουδής θα συναντηθεί και με τον Γληνό με τον οποίο μάλιστα θα συμφωνήσει ότι βάση για πιθανή βελτίωση των οικονομικών των δασκάλων πρέπει να θεωρηθεί ο ειδικό μισθολόγιο των "δέκα τριετιών" που μέλλει να δημοσιευθεί. Ο Γληνός είχε υποστηρίξει την ίδια θέση και στην πρώτη συνέντευξη που είχε δώσει στην *Δημοκρατία* πριν αρχίσει η αντιπαράθεσή του με το Δ.Σ. της ΔΟΕ. Είχε πει εκεί πως "αν η Πολιτεία αυξήσει εκ των υστέρων τους μισθούς των άλλων δημοσίων υπαλλήλων κατ' αναλογίαν με την αύξηση που έδωσε στους αξιωματικούς και στους δικαστικούς, πρέπει εκ νέου να αυξήσει τους μισθούς ή τα επιδόματα των δημοδιδασκάλων". Επέμενε όμως πως οι αυξήσεις αυτές πρέπει να γίνουν με βάση των νόμο των τριετιών, βλ. εφ. *Δημοκρατία*, 18-8-1924. Οι εκατέρωθεν διαβουλεύσεις ΔΟΕ και Γληνού με τη Λέσχη των υπαλλήλων επιβεβαιώνουν νομίζουμε ότι η μεταξύ τους αντιπαράθεση δεν οφειλόταν σε παρεξήγηση και κάθε άλλο παρά στερούνταν νοήματος· βλ. επιστολή Μαντουδή προς το περ. *Αυγή*, τεύχ. 20-21, 15-12-1924, σελ. 3-4· πρβλ. "Τα πραγματικά γεγονότα", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 4, 1-10-1924, σελ. 3-4. Ωστόσο η φαινομενική έλλειψη νοήματος, η οποία οδήγησε την *Αυγή* να μιλήσει για "λάθος" και "απειρία", θα κάνει τον Γληνό να αφήσει αιχμές για κυριαρχία στο Δ.Σ. της πολιτικής και συνδικαλιστικής λογικής του Κομμουνιστικού κόμματος [ΣΕΚΕ(Κ)]: "Το προεδρείον της Ομοσπονδίας πρέπει να πεισθή ότι μέσα εις το σημερινό κράτος, δυο δρόμοι είναι ανοιχτοί. Ή η θετική συμβολή στην πρόοδο της σημερινής καταστάσεως ή η απόλυτη, μα καθαρή, ξάστερη και τίμια άρνηση με την προϋπόθεση της δημιουργίας άλλου μέλλοντος σε άλλα καθεστάτα. Μέσα στο Προεδρείο της Ομοσπονδίας είναι μερικά μέλη που εννοούν πολύ καλά τι θέλω να πω [σ.σ. εννοεί τον Π. Δημητράτο]. Αν θέλουν να εξωθήσουν τον δάσκαλο σε απόλυτη άρνηση του σημερινού κράτους, σε πόλεμο κατά του Κράτους με οποιαδήποτε μέσα και οτιδήποτε και αν κάνη, ας το πράξουν, φανερά, καθαρά

αποτελεσματική: οι τοπικοί σύλλογοι θα υποστηρίξουν “ομόθυμα” την αλλαγή στόχου.

Μετά από την έγκριση της πρότασής του, το Δ.Σ., “ελεύθερον πλέον [θα επιδοθεί] εις ενεργείας προς την νέαν ταύτην κατεύθυνσιν”. Έστειλε αμέσως (5-9-1924) στον πρόεδρο της Λέσχης Γ. Γεωργαλά το έγγραφο στο οποίο αναφερθήκαμε και με το οποίο ζήτησε να συμμετάσχει στην Πανυπαλληλική Διαχειριστική Επιτροπή των δημοσίων υπαλλήλων. Το αίτημα θα γίνει αποδεκτό και οι Δρόσος και Δημητράτος θα συμμετάσχουν, ως εκπρόσωποι της ΔΟΕ, στην τελευταία συνεδρίαση της Επιτροπής (6-9-1924). Η συνεδρίαση αυτή θα αφιερωθεί σχεδόν εξολοκλήρου στο ζήτημα των δασκάλων. Οι Δρόσος και Δημητράτος θα επιμείνουν να υποστηριχθεί από την Λέσχη το αίτημά τους για κατάταξη των δασκάλων στην υπαλληλική διαβάθμιση. Συγκεκριμένα, σύμφωνα και με υπόμνημα που είχαν ετοιμάσει, ζητούσαν να κατατάσσονται οι δάσκαλοι με κατώτερο βαθμό αυτόν του “ακολουθού” και ανώτερο αυτόν του “τμηματάρχη β΄ τάξεως”²⁹⁶. Αρκετά μέλη της Επιτροπής αντέδρασαν έντονα, σύμφωνα με τον Μαντούδη, διότι είδαν “την

και τίμια. Είναι μια τακτική και αυτό και ένα σύστημα ιδεών. Όσοι όμως δάσκαλοι εννοούν να συνεργασθούν με το κράτος το σημερινό, ας μάθουν ότι η κατασυκοφάντηση και η κακοπιστία ποτέ δεν τους ωφέλησε σε τίποτε. Η μόνη σωστή σχέση της Ομοσπονδίας με το Κράτος είναι η έντιμη και ειλικρινής συνεργασία με αμοιβαία ελευθερία κριτικής αντικειμενικής και καλόπιστης”, βλ. εφ. *Δημοκρατία* 12-8-1924 και περ. *Αυγή*, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος 1924, σελ. 2-4. Παρόμοια κριτική θα ασκήσει λίγο αργότερα και η *Εργασία* με πρωτοσέλιδό της, βλ. “Θολή ατμόσφαιρα”, *Εργασία*, τεύχ. 23, 15-10-1924, σελ. 49-52. Ποιος αρνείται αυτή την σχέση; θα απαντήσει το Δ.Σ.. Όμως για να είναι γόνιμη μια συνεργασία στη βάση αυτή πρέπει να αποκτήσει οργανικό χαρακτήρα. Γι’ αυτό και η ΔΟΕ αγωνίζεται για συμμετοχή στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα εποπτικά συμβούλια. “Χωρίς την εγκατάστασιν αυτήν σχέσεων οργανικών, χωρίς την συμμετοχήν του κλάδου εις την Διοίκησιν της Εκπαιδεύσεως κατά τρόπον πραγματικόν, η ‘συνεργασία’ είνε προβληματική”, βλ. “Η συνεργασία και το αληθινό της νόημα”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 2, 1-9-1924, σελ. 9. Το Δ.Σ. εμφανίζεται στο σημείο αυτό ξεκάθαρο, σαφές και χωρίς αντιφάσεις, ακριβώς επειδή η αντιπαράθεση που άνοιξε δεν έχει αυτό το στόχο.

²⁹⁶“Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, περί της διαβαθμίσεως κατά τον νόμον 2494”, *ό.π.*, τεύχ. 3, 15-9-1924, σελ. 1-2.

τελευταίαν στιγμή παρεισαγόμενον τόσον σπουδαίον ζήτημα”, σύμφωνα με το Δ.Σ. της ΔΟΕ, για λόγο “τον οποίον καλόν είναι να μη καταστήσωμεν επί του παρόντος αντικείμενον δημοσίας συζητήσεως”, εννοώντας προφανώς την αρνητική προκατάληψη των δημοσίων υπαλλήλων έναντι των δασκάλων²⁹⁷. Τελικά έγινε αποδεκτή η συμβιβαστική πρόταση του Μαντούδη, η οποία υπεράσπιζε το κατώτερο όριο, ζητούσε δηλαδή “όπως οι δημοδιδάσκαλοι υπαχθούν εις τον νόμον 2494 με κατωτέραν βαθμίδα κατατάξεως την του ακολούθου” αλλά άφηνε εντελώς ανοιχτό το ανώτερο όριο²⁹⁸. Το αίτημα των δασκάλων για ένταξη τους στον πανυπαλληλικό νόμο έγινε πλέον αίτημα όλων των δημοσίων υπαλλήλων. Η παλινδρόμηση ολοκληρώθηκε.

²⁹⁷Βλ. επιστολή Μαντούδη προς το περ. Αυγή, τεύχ. 20-21, 15-12-1924, σελ. 3-4· πρβλ. “Τα πραγματικά γεγονότα”, Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 4, 1-10-1924, σελ. 3-4.

²⁹⁸“Η πανυπαλληλική απόφασις”, ό.π., τεύχ. 3, 15-9-1924, σελ. 2.

4. Η ατελής ένταξη

Μόλις ανακοινώθηκε στον τύπο η απόφαση της Πανυπαλληλικής Διαχειριστικής Επιτροπής (Κυριακή 7-9-1924), το Δ.Σ. της ΔΟΕ επισκέφθηκε τον Β. Δεληγιάννη, εισηγητή στην Επιτροπή Οικονομικών για το υπαλληλικό ζήτημα, και του επέδωσε ένα υπόμνημα, το οποίο περιέγραφε αναλυτικά το αίτημα των δασκάλων, και ταυτόχρονα την απόφαση της Πανυπαλληλικής Επιτροπής, η οποία το υποστήριζε. Ο Β. Δεληγιάννης αποδέχτηκε ότι οι δάσκαλοι πρέπει να ενταχθούν στον ν. 2494, διατύπωσε όμως επιφυλάξεις “ως προς τους βαθμούς και τον τρόπον κατατάξεως”.²⁹⁹ Την επομένη (Δευτέρα 8-9-1924) επισκέφθηκε τον Δεληγιάννη και η Πανυπαλληλική Επιτροπή η οποία επέμεινε κυρίως σε δύο ζητήματα: στους συντελεστές με τους οποίους θα πολλαπλασιαστούν οι μισθολογικές βάσεις και στο ζήτημα της διαβάθμισης των δασκάλων. Στο δεύτερο ζήτημα που μας αφορά κυρίως, ο Β. Δεληγιάννης πρότεινε να “συσταθή επιτροπή διαβαθμίσεως” για να ορίσει τους συγκεκριμένους βαθμούς κατάταξης. Το Δ.Σ. της ΔΟΕ αποδέχτηκε αυτή την πρόταση με την προϋπόθεση να γίνουν άμεσα μισθολογικές αυξήσεις ανάλογες με αυτές των άλλων υπαλλήλων και όταν η επιτροπή αποφανθή για την διαβάθμιση να ρυθμιστούν αναδρομικά οι όποιες διαφορές.³⁰⁰

Σ’ αυτό το σημείο είχαν φθάσει οι διαπραγματεύσεις το απόγευμα της Δευτέρας 8-9-1924 όταν θα κυκλοφορήσει η *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* και θα δημοσιεύει τον έως τότε αδημοσίευτο νόμο των “δέκα τριετιών”, τον οποίο οι δάσκαλοι θεωρούσαν πλέον οριστικά εγκαταλειμμένο.³⁰¹ Όπως ήταν αναμενόμενο

²⁹⁹Βλ. *ό.π.*, σελ. 3.

³⁰⁰Βλ. “Συμπληρωματικόν Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 3, 15-9-1924, σελ. 3.

³⁰¹Βλ. ν. 3215 “περί διαβαθμίσεως και αποδοχών των λειτουργών της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως”, *Εργασία*, τεύχ. 21, 15-9-1924, σελ. 22-24. Η καθυστέρηση της δημοσίευσης του νόμου κατά ένα μήνα αξιοποιήθηκε όπως είδαμε από το Δ.Σ. της ΔΟΕ για να απεγκλωβιστεί από την απόφαση του 5ου Συνεδρίου. Το ευτράπελο είναι ότι ο λόγος για τον οποίο ο νόμος καθυστέρησε να δημοσιευθεί, επισήμως τουλάχιστον, ήταν ένα δευτερεύον σημείο του και συγκεκριμένα το άρθρο 6

κυκλοφόρησαν φήμες ότι η ΔΟΕ έχει πλέον ικανοποιηθεί και ότι αποχωρεί από το πανυπαλληλικό μέτωπο. Δύο μέρες μετά (Τετάρτη 10-9-1924) η ΔΟΕ θα εκδώσει ανακοίνωση με το οποίο ξεκαθαρίζει ότι “αδιαφορούσα δια την δημοσίευσιν του Νόμου 3215 θα εξακολουθήση τον αγώνα ακλόνητος και αδιάσπαστος μετά των άλλων υπαλληλικών οργανώσεων υπέρ του κοινού υπαλληλικού υπομνήματος του οποίου εν θέμα είναι η υπαγωγή και διαβάθμισις του διδασκαλικού κλάδου βάσει του Νόμου 2494 με κατώτατον βαθμόν αυτόν του ακολούθου”³⁰². Η συνεργασία, λοιπόν, της ΔΟΕ με την Πανυπαλληλική Επιτροπή θα συνεχιστεί.

Μια ευέλικτη τριμελής επιτροπή, στην οποία θα συμμετέχει και ο Δημητράτος, θα αναλάβει στο εξής τις διαπραγματεύσεις. Θα συναντηθεί διαδοχικά με τον πρωθυπουργό Σοφούλη, τον διευθυντή του Γενικού Λογιστηρίου και συντάκτη του σχετικού Νομ. Διατάγματος Σαμαράκη, τον υπουργό οικονομικών Γκότση και τον προεδρεύοντα του Υπουργικού Συμβουλίου Ρούσσο. Στις 18 Σεπτεμβρίου μετά από μαραθώνιες διαπραγματεύσεις το Νομοθετικό

που αφορούσε τους διευθυντές. Το άρθρο αυτό έδινε το προνόμιο στους μετεκπαιδευθέντες στο πανεπιστήμιο να γίνονται αυτοδικαίως διευθυντές σχολείων με συντάξιμο επίδομα 120 δραχ. το μήνα. Παρόμοιο προνόμιο έδινε και σε όσους πρωτοβάθμιους είχαν υποστεί διευθυντικές εξετάσεις αλλά με μικρότερο (60 δραχ.) και μη συντάξιμο επίδομα. Την τελευταία στιγμή όμως κατατέθηκε τροπολογία που γενίκευε το προνόμιο των μετεκπαιδευθέντων για όλους τους πρωτοβάθμιους με πάνω από 25 χρόνια υπηρεσία. Ο υπουργός δέχτηκε την τροπολογία θεωρώντας ότι πρόκειται για όσους πέρασαν τα 25 χρόνια από τους πρωτοβάθμιους που είχαν υποστεί διευθυντικές εξετάσεις, περισσότερο δηλ. ως μια τιμητική έξοδο από την υπηρεσία. Το νομοσχέδιο λοιπόν δημοσιεύτηκε στα πρακτικά της βουλής εμπεριέχοντας τη συγκεκριμένη τροπολογία. Την επομένη διαπιστώθηκε το λάθος και ο Υπουργός κατέθεσε στο Προεδρείο της Βουλής “διόρθωση” του άρθρου. Η εξαιρετικά χρονοβόρα διαδικασία της διόρθωσης καθυστέρησε, σύμφωνα με τον Γληνό και την Εργασία, τη δημοσίευση του νόμου κατά ένα μήνα, βλ. “Πως ψηφίζονται οι ελληνικοί νόμοι”, ό.π., σελ. 17-18. Φυσικά αυτό δε σημαίνει ότι οι εξελίξεις θα ήταν ριζικά διαφορετικές μια και η καθυστέρηση “αξιοποιήθηκε” κυρίως ως αφορμή. Πιθανότατα αν εξέλιπε να “αξιοποιούνταν” κάποιο άλλο γεγονός.

³⁰²Βλ. “Ανακοινωθέν της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 3, 15-9-1924, σελ. 3.

Διάταγμα δεν θα έχει καν συνταχθεί. Η Επιτροπή εκτιμώντας ότι το όλο ζήτημα παρελκύεται τεχνητά θα εκδώσει ανακοίνωση με την οποία θα θέτει προθεσμία ως τις 24 Σεπτεμβρίου, απειλώντας ότι πέρα από αυτό το όριο “η πανυπαλληλική επιτροπή απεκδύεται πάσης ευθύνης αδυνατούσα πλέον να συγκρατήσει τους δικαίως εξηγεμένους υπαλλήλους”. Το “τηλεσίγραφο”, όπως θα χαρακτηριστεί από τον τύπο, τόνιζε δύο αιτήματα στα οποία οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι ανυποχώρητοι: Το πρώτο ήταν ο “συντελεστής 12 και 13” δηλαδή ο δωδεκαπλασιασμός των προπολεμικών μισθών για τους ανώτερους υπάλληλους και ο δεκατριαπλασιασμός τους για τους κατώτερους. Το δεύτερο ήταν η διαβάθμιση των δασκάλων με κατώτερο βαθμό αυτόν του “ακολουθού”.³⁰³

Πράγματι στις 25 Σεπτεμβρίου 1924 το Ν.Δ. θα ψηφιστεί. Όμως κανένα από τα δύο βασικά αιτήματα δεν ικανοποιήθηκε. Σχετικά με το πρώτο οι συντελεστές θα είναι 11 και 12 αντί για 12 και 13. Οι ανώτεροι υπάλληλοι ωστόσο θα αποδεχτούν τη ρύθμιση αυτή χωρίς αντιδράσεις μια και οι αρκετά ψηλές αρχικές μισθολογικές βάσεις τους εξασφάλιζαν πολλαπλασιαζόμενες ικανοποιητικό εισόδημα. Οι κατώτεροι θα αντιδράσουν έντονα δηλώνοντας ότι ο αγώνας δεν έληξε γι’ αυτούς. Εκφράστηκε έτσι ανοιχτά η διαφορά που υπέβασκε στους κόλπους των υπαλλήλων, η οποία όμως δεν θα μας απασχολήσει εδώ μια και ξεφεύγει από το θέμα μας. Σχετικά με το δεύτερο αίτημα που κυρίως μας αφορά το Ν.Δ. θα περιορισθεί να ορίσει, όπως άλλωστε είχε συμφωνηθεί, τη μισθολογική κλίμακα των δασκάλων παραπέμποντας την βαθμολογική σε ειδική επιτροπή. Ωστόσο οι τέσσερις μισθολογικές κατηγορίες που θα δημιουργήσει εκ των πραγμάτων θα αντιστοιχούν σε τέσσερις βαθμούς και μ’ αυτή την έννοια έχουμε μια ατελή ένταξη των δασκάλων στον πανυπαλληλικό νόμο.

Πριν δούμε όμως ποιοί είναι αυτοί οι τέσσερις βαθμοί χρειάζεται να παρουσιάσουμε τον τρόπο με τον οποίο το Ν.Δ. όρισε τις μισθολογικές και κατ’ επέκταση τις βαθμολογικές κατηγορίες. Το Ν.Δ., όπως είπαμε, υπολόγιζε τις αυξήσεις των διαφόρων κλάδων με βάση τον προπολεμικό τους μισθό και

³⁰³Βλ. “Το τηλεσίγραφο”, ό.π., τεύχ. 4, 1-10-1924, σελ. 3.

συγκεκριμένα με βάση τον μισθό του 1914. Τη βάση αυτή την πολλαπλασιάζει με τον συντελεστή 12 για τους κατώτερους υπαλλήλους και 11 για τους ανώτερους. Ούτε η χρονολογία 1914 ούτε οι συντελεστές 11 και 12 ορίστηκαν αυθαίρετα. Συναρτώνταν άμεσα με τον τιμάριθμο, ο οποίος ήταν γνωστός από το 1914 και ο οποίος κατά τη δεκαετία 1914-1924 σχεδόν δεκατριπλασιάστηκε. Γι' αυτό άλλωστε και το αίτημα της Πανυπαλληλικής Επιτροπής ήταν "συντελεστές 12 και 13". Αν όμως για τους κλάδους που ήταν ενταγμένοι στον πανυπαλληλικό και άρα κατείχαν συγκεκριμένους βαθμούς ο υπολογισμός ήταν πανεύκολος, για τους δασκάλους ήταν εξαιρετικά δύσκολος. Όπως γνωρίζουμε, στα 1914 υπήρχαν εννέα διαφορετικοί βαθμοί και άρα εννέα διαφορετικοί μισθοί δασκάλων (τρεις κατηγορίες δημοδιδασκάλων, τρεις διδασκαλισσών και τρεις υποδιδασκάλων). Όμως στα 1922 έπαψε η διάκριση κατά φύλα και καταργήθηκε η κατηγορία των υποδιδασκάλων με αποτέλεσμα να περιοριστούν οι βαθμολογικές κατηγορίες των δασκάλων σε τρεις και οι μισθολογικές τους σε τέσσερις. Με τον νόμο τέλος των "δέκα τριετιών", που μόλις είχε δημοσιευθεί, έχουμε πλέον μόνο ένα βαθμό, του "δημοδιδασκάλου", ενώ οι μισθολογική εξέλιξη συνδεόταν μόνο με τα έτη υπηρεσίας. Μπροστά στην πολυπλοκότητα και το αδιέξοδο το Ν. Δ. θα ορίσει αυθαίρετα τέσσερα ποσά ως προπολεμικές βάσεις των δασκαλικών μισθών, τα οποία αντιστοιχούν σε τέσσερις κατηγορίες δασκάλων που επίσης ορίστηκαν σχεδόν αυθαίρετα. Τέσσερις κατηγορίες που πηγαζουν από μια υποθετική κατάταξη -που δεν λέγεται αλλά εννοείται- σε τέσσερις βαθμούς της υπαλληλικής κλίμακας. Συγκεκριμένα:

1. Μισθολογική βάση 180 δραχ. Η βάση αυτή αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραμματέως β'. Σ' αυτήν θα καταταχθούν οι "παλαιοί" πρωτοβάθμιοι και οι α' και β' τάξεως με 15ετή τουλάχιστον υπηρεσία.

2. Μισθολογική βάση 140 δραχ. Αντιστοιχεί στο βαθμό του Ακόλουθου. Σ' αυτήν θα καταταχθούν οι δημοδιδάσκαλοι α' και β' τάξεως με 3 έως 15 έτη υπηρεσίας.

3. Μισθολογική βάση 120 δρχ. Αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραφέως α΄. Σ' αυτήν κατατάσσονται οι δημοδιδάσκαλοι α΄ και β΄ τάξεως με 1 έως 3 έτη υπηρεσίας.

4. Μισθολογική βάση 100 δρχ. Αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραφέως β΄. Σ' αυτήν κατατάσσονται όλοι οι δημοδιδάσκαλοι γ΄ τάξεως. Για τις νηπιαγωγούς θα οριστεί μισθολογική βάση 110 δρχ. "Ούτε γραφείς α΄ ούτε γραφείς β΄", θα σχολιάσει το *Διδάσκαλικό Βήμα*.³⁰⁴

Οι βάσεις αυτές θα πολλαπλασιάζονται με το συντελεστή 12 και αφού προστεθούν και οι προσαυξήσεις που ορίζει το Ν.Δ. λόγω 10ετούς, 15ετούς, 20ετούς και 25ετούς υπηρεσίας θα προκύπτει ο τελικός μισθός.³⁰⁵

Οι μισθοί που διαμορφώνονται τελικά θα ξεκινούν από 1200 δρχ. για τον τριτοβάθμιο δημοδιδάσκαλο με 0 έως 10 χρόνια υπηρεσίας και θα φθάνουν στις 2700 δρχ. για τον πρωτοβάθμιο με 25 χρόνια υπηρεσίας. Οι μισθοί αυτοί παρουσιάζουν μια αύξηση της τάξης του 20% σε σχέση με τους μισθούς που θα έπαιρναν με το ειδικό μισθολόγιο των "δέκα τριετιών" [βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 11].

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω οι δάσκαλοι θα καταταχθούν άτυπα σε τέσσερις βαθμίδες του πανυπαλληλικού. Από το βαθμό του γραφέα β΄ ως το βαθμό του γραμματέα β΄. Κατατάχθηκαν δηλαδή δύο βαθμίδες κάτω από αυτές που διεκδικούσαν. Θα επιβεβαιωθούν έτσι τις προβλέψεις του Γληνού, του Σωτηρίου και του Παπαμαύρου που υποστήριζαν ότι μια ένταξη στον πανυπαλληλικό θα "στριμώξει" τους δασκάλους στις κατώτερες βαθμίδες λόγω των μορφωτικών τους αποσκευών. Δεν επιβεβαίωσε όμως τις προβλέψεις τους ότι οι άλλοι κλάδοι θα αντιδράσουν σε μια ανώτερη κατάταξη. Ή καλύτερα τις επιβεβαίωσε εν μέρει. Όπως είδαμε η Πανυπαλληλική Επιτροπή υιοθέτησε τελικά το αίτημα των δασκάλων. Υπήρξαν ωστόσο ισχυρές αντιδράσεις οι οποίες

³⁰⁴Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 5.

³⁰⁵Βλ. "Το Νομοθετικόν Διάταγμα περί των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων υπηρετών και εργατών", *ό.π.*, τεύχ. 4, 1-10-1924, σελ. 3-4.

εκφράστηκαν με την άρνηση να συμφωνήσουν στο ανώτερο όριο του “τμηματάρχη β’” που ζητούσε η ΔΟΕ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η στάση της Πανυπαλληλικής Επιτροπής απέναντι στους δασκάλους μετά την ψήφιση του Ν.Δ. και η οποία εκφράζεται στο ακόλουθο ψήφισμα: “Η Επιτροπή θεωρούσα την τοιαύτην λύσιν της διαβαθμίσεως των δημοδιδασκάλων ως μέγα εκ μέρους της Πολιτείας προς τον δημοδιδάσκαλον αδίκημα, συνεχίζουσα τον υπέρ αυτών αγώνα αξιοί την υπό της διορισθησομένης τριμελούς επί της διαβαθμίσεως Επιτροπής δικαίαν αυτών διαβάθμισιν εντός της δεκαπενθημέρου προθεσμίας.”³⁰⁶ Πρόκειται για θετική στάση. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα παρατηρήσει, ωστόσο, ότι μόνο οι αντιπρόσωποι των κατωτέρων υπαλλήλων θα υπερασπίσουν μαχητικά τους δασκάλους. Οι αντιπρόσωποι των ανωτέρων υπαλλήλων “πλην της συμπαθείας εκράτησαν στάσιν παθητικήν”. Τελικά, ωστόσο, και αυτοί θα υπογράψουν το ψήφισμα. Εξαιρέση θα αποτελέσει ο Λώλος, αντιπρόσωπος της Μέσης Εκπαίδευσης, ο οποίος θα ψηφίσει λευκό με την ακόλουθη αιτιολόγηση: “Αν και αισθάνομαι βαθύτερα ίσως από τους λοιπούς αντιπροσώπους τον πόνον των δημοδιδασκάλων καθότι και εγώ εκ της αυτής οικογενείας, όμως επειδή αγνώω τας αξιώσεις αυτών και δεν εκοινοποίησα αυτάς εις τους Συλλόγους, τους οποίους αντιπροσωπεύω και συνεπώς δεν έχω την επί τούτων έγκρισιν αυτών, είμαι ηναγκασμένος να δώσω λευκήν ψήφον.”³⁰⁷ Η τοποθέτησή του αυτή θα προκαλέσει την έντονη αντίδραση του Δημητράτου μέσα στην συνεδρίαση και αργότερα τα ειρωνικά σχόλια του *Διδασκαλικού Βήματος*.³⁰⁸

³⁰⁶Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 3.

³⁰⁷Βλ. *ό.π.*, σελ. 3-4.

³⁰⁸“...όταν από τα 26 μέλη της Επιτροπής τα 25 εδέχθησαν το ψήφισμα εκείνο, με το οποίον εδηλώσαν ότι θεωρούν τον αγώνα ισχύοντα, εφ’ όσον δεν ικανοποιούνται τελείως τα δίκαια του δημοδιδασκάλου, μόνος ο κ. Λώλος, σφίγγων την καρδιά του και σκουπίζων τα δάκρυά του σαν μικρό παιδί -Διευθυντής Β΄αυτός- και δεν γνωρίζομεν εν τω συμφερόντι τίνος, Μέσης ή Δημοτικής, έδωκε λευκήν ψήφον...” *ό.π.*, τεύχ. 4, 1-10-1924, σελ. 5. Στην Έκτακτη Συνέλευση που θα ακολουθήσει 4 αντιπρόσωποι θα ασκήσουν δριμεία κριτική στη στάση του εκπροσώπου της Μέσης Εκπαίδευσης φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να υποστηρίξουν ότι “η θέση μας δεν είναι στη

Το ζήτημα ωστόσο είχε λήξει. Και η συγκεκριμένη κατάληξη θα προσληφθεί από τους δασκάλους ως αποτυχία της ΔΟΕ, πράγμα που θα σημάνει την έναρξη των εσωτερικών αντιπαραθέσεων.

Λέσχη, γιατί εκεί ευρίσκεται ο εχθρός της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, η Μέση Εκπαίδευσις...” βλ. τοποθέτηση Τσασάκου, πρακτικά της έκτακτης Γενικής Συνέλευσης, ό.π., τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 3-5. Η πρόσληψη της Μέσης Εκπαιδεύσεως ως εχθρού όπως και η άρνηση συμπαράστασης του Λώλου είχαν στη συγκεκριμένη περίπτωση υλικότατη βάση μια και στο Ν.Δ. επικράτησε η αντίληψη που θέλει την κατώτατη βαθμίδα των καθηγητών να λειτουργεί ως φράγμα για την εξέλιξη των δασκάλων. Πράγματι η ανώτερη κατηγορία δημοδιδασκάλων (οι παλαιοί πρωτοβάθμιοι) αντιστοιχεί μισθολογικά στη βαθμίδα του Γραμματέα Β', δηλ. ένα βαθμό πριν τη θέση του Γραμματέα Α' την οποία κατέχει η κατώτατη κατηγορία καθηγητών (οι ελληνοδόσκαλοι χωρίς πτυχίο).

5. Οι ασκοί του Αιόλου

Αμέσως μετά την ψήφιση του Νομοθετικού Διατάγματος το Δ.Σ. της ΔΟΕ κάλεσε τους τοπικούς συλλόγους σε έκτακτο συνέδριο με αντικείμενο τον επανακαθορισμό, με βάση τα νέα δεδομένα, της θέσης της ομοσπονδίας στο μισθολογικό και τη χάραξη συγκεκριμένης τακτικής για την προώθησή της. Πράγματι το 6ο κατά σειρά συνέδριο θα αρχίσει στις 1-10-1924 και θα διαρκέσει δέκα ημέρες³⁰⁹. Αν κάτι χαρακτήριζε αυτό το συνέδριο ήταν το διάχυτο αίσθημα της αποτυχίας και η αγωνιώδης αναζήτηση “αποδιοπομπαίων τράγων”. Μέσα από αυτό το κλίμα θα αναδυθούν μ’ όλη τους την καθαρότητα δύο απόψεις που είχαν ηττηθεί κατά κράτος στις προηγούμενες συνελεύσεις.

Η πρώτη θα υποστηρίξει την επαναφορά της μισθολογικής διάκρισης κατά φύλα. Θα τεθεί από τον αντιπρόσωπο του συλλόγου Ιωαννίνων, Δημ. Τσίρκα, και θα υποστηριχθεί δημοσίως και από τον Μιλτ. Χισκάκη του συλλόγου Ηρακλείου. Οι δύο γυναίκες αντιπρόσωποι, η Ελένη Ρέπουλη και η Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου, θα αντιδράσουν έντονα και θα κερδίσουν και τη δημόσια συμπάρασταση ακόμα 14 αντιπροσώπων. Έτσι η πρόταση δε θα γίνει αποδεκτή³¹⁰.

³⁰⁹Στο συνέδριο θα συμμετέχουν συνολικά 51 τοπικοί σύλλογοι. Την πρώτη μέρα προσήλθαν μόνο 30 αντιπρόσωποι. Τη δεύτερη άλλοι 12 και ως το τέλος του συνεδρίου άλλοι 9. Η καθυστέρηση δε φαίνεται να οφείλεται παρά στον έκτακτο χαρακτήρα του συνεδρίου, βλ. τα πρακτικά του συνεδρίου, *ό.π.*, σελ. 3· *πρβλ.* “Η έκθεσις της Διοικήσεως ενώπιον της Ζ’ Γεν. Συνελεύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 22, 5-4-1925, σελ. 1. Αναλυτικά τα ονόματα των αντιπροσώπων Παράρτημα Β’, Πίνακας 5.

³¹⁰Βλ. *πρακτικά της έκτακτης Γενικής Συνέλευσης, ό.π.*, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 3-5· τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 1-2· τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 3. Η συζήτηση θα συνεχιστεί και μετά τη συνέλευση· βλ. Ελένη Οικονόμου, “Η ισομοσθία”, *ό.π.*, τεύχ. 9, 15-12-1924, σελ. 3· Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου, “Γύρω στον αγώνα της γυναίκας”, *ό.π.*, τεύχ. 8, 1-12-1924, σελ. 2. Την τοποθέτηση του Τσίρκα θα προβάλλει η *Εργασία* με τη σημείωση ότι περιέχει “αρκετές αλήθειες για το ζήτημα της διαβάθμισης”, βλ. *Εργασία*, τεύχ. 23, 15-10-1924, σελ. 68 και ολόκληρη την τοποθέτηση του, *ό.π.*, σελ. 63-65. Το ζήτημα θα επανέλθει μισό χρόνο μετά, στην προσυνεδριακή συζήτηση του 7ου συνεδρίου· βλ. τις σχετικές προτάσεις των συλλόγων Κορινθίας και Γορτυνίας, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 14, 8-2-1925, σελ. 4 και 7· *πρβλ.* την απάντηση της δασκάλας Αθηνάς Αρταβάνη, “Τα

Η δεύτερη άποψη θα υποστηρίξει την επαναφορά μιας διευρυμένης βαθμολογικής κλίμακας. Παρόλο που και αυτή η άποψη θα συναντήσει αντιδράσεις, αυτές δε θα είναι τόσο ισχυρές ώστε να την αποτρέψουν ολωσδιόλου. Συγκεκριμένα δεκατέσσερις αντιπρόσωποι θα συμφωνήσουν με την επιστροφή στη διευρυμένη βαθμολογική κλίμακα ενώ πέντε μόνο θα αντιδράσουν δημόσια και μόνο ένας θα προτείνει επιστροφή στον νόμο των “δέκα τριετιών” που καταργούσε εντελώς τους βαθμούς. Το Δ.Σ. θα προσπαθήσει να εξισορροπήσει τις αντιθέσεις και να αποσοβήσει τη διαμάχη προτείνοντας μια περιορισμένη διεύρυνση. Οχτώ αντιπρόσωποι θα υποστηρίξουν την πρότασή του, η οποία ως συμβιβαστική θα υπερψηφιστεί. (289 ψήφοι υπέρ, 9 κατά, 6 λευκά, 1 αποχή)³¹¹. Η τελική απόφαση του συνεδρίου θα ζητάει τα ακόλουθα³¹²:

δίκαια των διδασκαλισών”, *ό.π.*, τεύχ. 16-17, 1-3-1925, σελ. 14 και το άρθρο της δασκάλας Στέλλας Σκλαβουνάκου, “Για μερικούς άρρενας συναδέλφους”, *ό.π.*, τεύχ. 21, 29-3-1925, σελ. 7.

³¹¹Είχε λήξει το ζήτημα όταν ο Σωτηρίου θα επισκεφτεί το συνέδριο και θα δηλώσει ότι πιστεύει στην αξία του νόμου των “δέκα τριετιών”, αλλά εφόσον η απόφαση του δασκαλικού κόσμου υπέρ του πανυπαλληλικού εμφανίζεται σύσσωμη, τόσο ο ίδιος όσο και οι άλλοι παιδαγωγοί του υπουργείου δε θα σταθούν εμπόδιο· βλ. πρακτικά της έκτακτης Γενικής Συνέλευσης, *ό.π.*, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 3-5· τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 1-2· τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 3· πρβλ. *Εργασία*, τεύχ. 24, 31-10-1924, σελ. 68. Η επίσκεψη του Σωτηρίου δεν ήταν τυχαία ή τυπική. Τις πρώτες οχτώ μέρες της Συνέλευσης πολλοί αντιπρόσωποι καταφέρονταν εναντίον των παιδαγωγών θεωρώντας τους υπεύθυνους για την αρνητική έκβαση του μισθολογικού ζητήματος. Τις δυσαρέσκειες φαίνεται πως υπέθαλπε και το Δ.Σ. μεταθέτοντας έτσι ένα μέρος της ευθύνης που του ανήκε. Ο σύνεδρος Τρύφων Παπαθανασίου πρότεινε τότε να κληθούν οι παιδαγωγοί για να παρουσιάσουν τα πράγματα από τη δική τους οπτική γωνία. Το Δ.Σ. φαίνεται πως προσπάθησε να αποφύγει μια τέτοια εξέλιξη, αλλά στο τέλος υποχώρησε. Έτσι κλήθηκε ο Σωτηρίου την προτελευταία μόλις μέρα του συνεδρίου και, σύμφωνα με την *Αυγή* τουλάχιστον, οι πλήρως διαταραγμένες σχέσεις αποκαταστάθηκαν. βλ. “Εντυπώσεις και κρίσεις από την έκτακτη Γεν. Συνέλευση της Διδ. Ομοσπονδίας”, *Αυγή*, τεύχ. 22, 15-10-1924, σελ. 2-4 και σχόλιο “Κι ο κύριος Τσασάκος”, *ό.π.*, σελ. 5· πρβλ. επιστολή Τρύφωνας Παπαθανασίου, *ό.π.*, τεύχ. 23, 1-11-1924, σελ. 7-8 και ολόκληρη την πρόταση του Παπαθανασίου στο *Ερμής*, τεύχ. 125, 29-11-1924, σελ. 8. Η υποχώρηση των παιδαγωγών στο μισθολογικό δεν πρέπει να είναι άσχετη με την επιστροφή των

1. Αύξηση των βαθμών κατάταξης των δασκάλων στην υπαλληλική κλίμακα από τέσσερις που ορίζει το Νομοθετικό Διάταγμα σε έξι.

2. Η αύξηση να γίνει με διεύρυνση του ανώτερου ορίου κατά δύο βαθμίδες (μέχρι το βαθμό του “εισηγητή”). Παρατηρούμε εδώ μια μικρή υποχώρηση (κατά ένα βαθμό) σε σχέση με το αρχικό αίτημα που ήθελε ανώτερο όριο το βαθμό του “τμηματάρχη β’”. Την υποχώρηση αυτή θα μπορούσαμε να την θεωρήσουμε ως “προσγείωση στην πραγματικότητα” μετά την καταλυτική διάψευση των προσδοκιών από την κυβέρνηση και μετά τις ισχυρές αντιδράσεις των άλλων δημοσίων υπαλλήλων στο αρχικό αίτημα.

3. Γίνεται αποδεκτό το κατώτερο όριο του “γραφέα β’” για τους τριτοβάθμιους και τις νηπιαγωγούς. Μάλιστα για ορισμένες κατηγορίες θα προταθεί ακόμα χαμηλότερη μισθολογική βάση (από 100 δρχ. σε 90 δρχ.), με αποτέλεσμα ο τελικός μισθός να μειώνεται από 1200 δρχ. σε 1080 δρχ. Η αποδοχή αυτού του κατώτερου ορίου είναι το πλέον ανάγλυφο αποτέλεσμα της αναβίωσης των παλιότερων απόψεων. “Που ηκούσθη ποτέ το κράτος να δίδη περισσότερα εις μίαν τάξιν ενός κλάδου υπαλλήλων, ο δε κλάδος να ζητή ολιγώτερα;” θα διαμαρτυρηθεί ο Χ. Παπαμάρκου, υποδιδάσκαλος από την Ελασσώνα.³¹³

“γλωσσαμυντόρων”, που εμφανίστηκε ακριβώς την ίδια περίοδο, και της συνακόλουθης ανάγκης που είχαν από τη συμπαράσταση του δασκαλικού κόσμου στο γλωσσικό ζήτημα. Σ’ αυτά αναφερόμαστε εκτεταμένα στο πρώτο κεφάλαιο, παραπάνω.

³¹² Για την απόφαση βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 6. Επίσης *Αυγή*, ταύχ. 22, 15-10-1924, σελ. 7 και *Ερμής*, τεύχ. 120, 25-10-1924, σελ. 5-6 όπου δημοσιεύεται και το σχετικό υπόμνημα προς την πρόεδρο της Κυβέρνησης. Σχετικές αναφορές έγιναν και στον καθημερινό τύπο. Ενδεικτικά βλ. “Η συνέλευσις των δημοδιδασκάλων”, εφ. *Εμπρός*, 5-10-1924 και “Τους αγκαλιάζουμε”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 5-10-1924.

³¹³ Η υποβάθμιση αφορούσε τους τέως υποδιδασκάλους των νέων χωρών οι οποίοι δεν είχαν τελειώσει υποδιδασκαλεία αλλά είχαν διοριστεί με μόνο προσόν το απολυτήριο του σχολαρχείου. Με τον νόμο 2858 αναγνωρίστηκαν και αυτοί, όπως και οι απόφοιτοι υποδιδασκαλείων, ως τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Το Ν.Δ. της 25-9-1924 τους αντιμετώπισε επίσης ως ενιαία κατηγορία. Η πρόταση της ΔΟΕ τους διαχωρίζει ξανά· βλ. *Ερμής*, τεύχ. 122, 8-11-1924, σελ. 7.

Σύμφωνα με τη νέα πρόταση της ΔΟΕ η σχέση μεταξύ κατώτερου και ανώτερου μισθού μέσα στο δασκαλικό σώμα ζητείται να διευρυνθεί και από 1 : 2,2 που ορίζει το Ν.Δ., να γίνει 1 : 3 σχεδόν (κατά το Ν.Δ.: 1200 δρχ. κατώτερος προς 2700 ανώτερο. Κατά το αίτημα της Έκτακτης Συνέλευσης: 1080 δρχ. κατώτερος προς 3080 ανώτερο). Έτσι από τα 40.429.440 δρχ. συνολική δαπάνη που απαιτείται για να εφαρμοστεί η νέα πρόταση, μόνο το 1.085.760 δρχ. προβλέπεται για τους 2666 υποδιδασκάλους και νηπιαγωγούς (μέση αύξηση ανά άτομο: 407 δρχ. ετησίως). Οι υπόλοιπες 39.343.680 δρχ. προβλέπονται για τους 6773 πρωτοβάθμιους και δευτεροβάθμιους (μέση αύξηση ανά άτομο: 5809 δρχ. ετησίως) [βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 12].

Η απόφαση αυτή, δηλαδή, σηματοδοτεί όχι απλώς την εγκατάλειψη του ειδικού μισθολογίου και την παλινδρόμηση στο αίτημα για ένταξη στην Πανυπαλληλική διαβάθμιση, αλλά κυρίως μια γενικότερη αλλαγή προσανατολισμού της ΔΟΕ: δεν επιδιώκεται πλέον η εσωτερική ομογένεια του κλάδου όπως στο διάστημα 1921-22 αλλά αντίθετα επιδιώκεται η εσωτερική του διαφοροποίηση. Δεν επιδιώκεται το κλείσιμο της μισθολογικής “ψαλίδας” αλλά το άνοιγμά της. Οι ανώτερες μισθολογικές κατηγορίες που πριν συναινούσαν στην προνομιακή μεταχείριση των κατώτερων κατηγοριών στο όνομα της επαγγελματικής συνείδησης, της ενότητας, της αλληλεγγύης και της συσπείρωσης —της οικοδόμησης συνδικάτου εν τέλει—, τώρα δε φαίνονται διατεθειμένες να υποκύψουν. Οι αντιπρόσωποι-υπέρμαχοι της διευρυμένης βαθμολογικής κλίμακας θα είναι σαφείς στις τοποθετήσεις τους: “...ωθήσαντες προς τα πάνω όλους τους δασκάλους καταντήσαμε όλοι γραμματοδιδάσκαλοι”³¹⁴. Οι ασκοί του Αιόλου έχουν πλέον ανοίξει.

³¹⁴Φράση από την τοποθέτηση του αντιπρόσωπου Θηβών Μπέλου. Βλ. επίσης τις τοποθετήσεις των Πίσπερη και Τσίρκα, “Πρακτικά της έκτακτης Γενικής Συνέλευσης”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 3-5· τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 1-2· τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 3. Εμμέσως τη διεύρυνση της κατηγοριοποίησης θα υποστηρίξει και η *Εργασία* τόσο προβάλλοντας την τοποθέτηση του Τσίρκα, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, όσο και σε ιδιαίτερο σχόλιο στο οποίο υποστηρίζει ότι

5. Η κρίση και ο Π. Δημητράτος

Πρώτοι θα αποχωρήσουν από την ΔΟΕ οι τριτοβάθμιοι της περιοχής Οιτύλου-Λακωνίας καλώντας και τους ομόβαθμους τους των άλλων περιφερειών να πράξουν το ίδιο μια και, όπως υποστηρίζουν, η ομοσπονδία απέδειξε στην πράξη ότι κάνει διακρίσεις σε βάρος τους. Σε ανακοίνωσή τους ζητάνε “την ανάληψιν της διοικήσεως της Ομοσπονδίας υπό συναδέλφων αισθανομένων βαθέως την ιερότητα της συναδελφικής αγάπης και αλληλεγγύης και δυνάμενων να ενώσουν τον διαιρεθέντα κλάδον και να τον οδηγήσουν εις την εκπλήρωσιν των ονείρων του.”³¹⁵ Η κίνησή τους θα αποτελέσει το έναυσμα για παρόμοιες συλλογικές και ατομικές αντιδράσεις σε όλη τη χώρα.³¹⁶ Από τις πιο δυναμικές και τις πιο καίριες θα είναι η αντίδραση των τριτοβάθμιων Ιωαννίνων: “Οι τριτοβάθμιοι δημ/λοι Ιωαννίνων πληροφορηθέντες με πρωτοφανή κατάπληξιν την

“αδικήθηκε σκληρά το σώμα των πρωτοβάθμιων αρρένων διδασκάλων”, βλ. “Οι πρωτοβάθμιοι”, *Εργασία*, τεύχ. 22, 30-9-1924, σελ. 42. Η στάση της αυτή που εμφανίζεται σε δύο ανυπόγραφα σχόλια αντιφάσκει με την επίσης ανυπόγραφη κεντρική της άποψη υπέρ του νόμου των “δέκα τριετιών” και πιθανότατα πρόκειται για δυο διαφορετικούς συντάκτες· βλ. το κύριο άρθρο “Ένας αδικημένος νόμος”, *ό.π.*, τόμ. Β΄, τεύχ. 5 και 6, 15-30 Νοεμβρίου 1924, σελ. 97-100. Τον νόμο των “δέκα τριετιών” θα υποστηρίξει εκ των υστέρων και ο αρθρογράφος με το ψευδώνυμο “Εκπαιδευτικός”, στην εφ. *Δημοκρατία*, 13 και 15-10-1924.

³¹⁵Βλ. Ανακοίνωση της επιτροπής των υποδιδασκάλων Οιτύλου, *Ερμής*, τεύχ. 124, 22-11-1924, σελ. 5.

³¹⁶Ενδεικτικά οι τριτοβάθμιοι της περιοχής Λακεδαιμόνος και Επιδαύρου Λιμηράς θα υποβάλουν στη Βουλή υπόμνημα με το οποίο θα ζητάνε να καταταχθούν όλοι οι δάσκαλοι σε έναν ενιαίο βαθμό αυτόν του Γραμματέως β΄, βλ. το υπόμνημά τους *ό.π.*, τεύχ. 125, 29-11-1924, σελ. 5. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι διαμαρτυρίες των υποδιδασκάλων των νέων χωρών βλ. ενδεικτικά τις επιστολές των Χ. Παπαμάρκου, *Ερμής*, τεύχ. 122, 8-11-1924, σελ. 7· και των Κ. Σάγκα, Σωκρ. Νικόπουλου, Κ. Παπαδόπουλου, Χ.Κ., όλες στο *Ερμής*, τεύχ. 123, 15-11-1924, σελ. 7-8· Π. Μάλαινου (Αργίνιο), *Ερμής*, τεύχ. 125, 29-11-1924, σελ. 7-8· Γκριτζάλας Κώστας, *Ερμής*, τεύχ. 127, 13-12-1924, σελ. 7. Επίσης, επιστολή του Β. Τσιτσιβάκου, αντιπροσώπου των τριτοβαθμίων Λακωνίας, εφ. *Δημοκρατία*, 17-12-1924.

απόφασιν της εκτάκτου Συνελεύσεως των μελών της διδ/λικής οικογένειας, όσον αφορά την κατάταξιν αυτών εις την πανυπαλληλικήν οικογένειαν με τον βαθμόν του γραφέως, όστις βαθμός ελαττώνει αντί να αυξήση τον μισθόν, αισθάνονται την υποχρέωσιν να επικαλεσθώσι την προσοχήν της Κυβερνήσεως επί της καταπατήσεως των δικαίων των υπό των ανωτέρων συναδέλφων οίτινες εφρόντισαν ν' αναβιβάσωσιν εαυτούς εις δυσθεώρητα ύψη δια περικοπής του λαμβανομένου μισθού των τριτοβαθμίων και προσθέσεως τούτου εις τους ιδικούς των...". Το απόσπασμα αυτό προέρχεται από ένα υπόμνημα που ενέκρινε η γενική συνέλευση των ιωαννιτών τριτοβαθμίων και υποβλήθηκε στον πρωθυπουργό και στον υπουργό Παιδείας. Ζητούσαν με αυτό να υπαχθούν στον βαθμό του Ακόλουθου.³¹⁷ Με την κίνησή τους αυτή οι γιαννιώτες θα αποτελέσουν την αιχμή του δόρατος του κινήματος των τριτοβάθμιων και τον πυρήνα της Ένωσης Τριτοβαθμίων που θα συσταθεί αργότερα.

Αντιδράσεις όμως θα υπάρξουν και από την άλλη άκρη. Πέντε "παλαιοί πρωτοβάθμιοι" της Πάτρας θα αποχωρήσουν από τον τοπικό τους σύλλογο και με έγγραφό τους προς τους "παλαιούς" πρωτοβάθμιους όλης της χώρας θα τους καλέσουν να αποσπαστούν από τους "αμαθείς" και να ιδρύσουν νέα οργάνωση. Ως "αμαθείς" χαρακτηρίζονται οι άλλες δύο κατηγορίες πτυχιούχων δημοδιδασκάλων δηλαδή οι νέοι πρωτοβάθμιοι και οι δευτεροβάθμιοι από τους οποίους η πρόταση της έκτακτης συνέλευσης δεν τους διαχωρίζει με σαφήνεια. Συγκεκριμένα ενώ τους κατατάσσει στον βαθμό του "Γραμματέα Α'", στον ίδιο βαθμό κατατάσσει και όσους από τους δασκάλους των άλλων δύο τάξεων έχουν συμπληρώσει 15ετή υπηρεσία. Ταυτόχρονα τον ανώτερο βαθμό (του "Εισηγητή") τον αποδίδει στους μετεκπαιδευμένους ανεξαρτήτως σε ποια τάξη αυτοί εντάσσονταν πριν την μετεκπαίδευσή τους. Οι "παλαιοί" πρωτοβάθμιοι Πατρών θα θεωρήσουν ότι οι δύο μέχρι πρότινος υποδεέστερες από αυτούς τάξεις συνωμοτούν εις βάρος τους. Το κήρυγμά τους θα βρει ανταπόκριση τόσο στην Πάτρα, όπου θα τους ακολουθήσουν οι περισσότεροι ομοβάθμιοί τους, όσο και στους άλλους συλλόγους

³¹⁷Βλ. υπόμνημα, Αυγή, Χρονιά Β', τεύχ. 1-2, Δεκέμβρος 1924, σελ. 10-11.

αποδυναμώνοντάς τους, και μερικούς —όπως τον σύλλογο Λαρίσης— καθιστώντας τους απολύτως ανενεργούς³¹⁸. Στην εξέλιξή της η κίνηση των πρωτοβαθμίων θα ορίσει σαφέστερα το αίτημά της, θα απαλείψει τους μειωτικούς χαρακτηρισμούς για τις άλλες τάξεις και θα προσπαθήσει να εμφανίσει το συμφέρον της ως ταυτόσημο με το συλλογικό συμφέρον: “Οι παλαιοί πρωτοβάθμιοι αγωνιζόμενοι να δοθή (...) μια βαθμίδα σ’ αυτούς παραπάνω απ’ τους άλλους και το δίκιο έχουν με το μέρος τους και στις ολότητες τα συμφέροντα αποβλέπουν, γιατί μόνον έτσι θα υπάρχει στάδιο για όλους και άμιλλα και πρόοδος και Εκπαίδευση”³¹⁹.

Η ΔΟΕ θα θορυβηθεί από τις εκατέρωθεν επιθέσεις και θα αφιερώσει δύο κύρια άρθρα του *Διδασκαλικού Βήματος* για να απαντήσει³²⁰. Το δεύτερο από αυτά αποδίδει με σαφήνεια την επίσημη θέση της ΔΟΕ απέναντι στις δύο εκατέρωθεν αντιδράσεις. Παραθέτουμε ένα εκτεταμένο απόσπασμά του: “Ναι! Το ηλίθιο κίνημα των γ’ τάξεως συναδέλφων και το έγκληματικό κήρυγμα των 5 πατρινών αρσενικών “παλαιών” πρωτοβαθμίων και όσων τους ακολουθούν, είνε κίνημα και κήρυγμα ιδιοτελές που χωρίς δικαιολογία λογική, έρχεται να διασπάση

³¹⁸Περίληψη του εγγράφου δημοσιεύει ο *Ερμής*, τεύχ. 125, 29-11-1924, σελ. 5. Σχετικά και τα σχόλια του *Διδασκαλικού Βήματος*, “Μόνον να την καταδικάσουν”, “Αριστείς και αριστείς”, “Νέος αριστεύς”, “Η διαφορά”, όλα στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 8, 1-12-1924, σελ. 3. “Οι πτυχιούχοι πρωτοβάμιοι”, *ό.π.*, τεύχ. 106, 28-11-1926, σελ. 1.

³¹⁹Βλ. Κώστας Θεοδωρόπουλος, “Συνέλθετε κύριοι”, *Αυγή*, Χρονιά Β’, τεύχ. 1-2, Δεκέμβριος 1924, σελ. 10.

³²⁰Βλ. Π.Δ., “Υστερική κραυγή, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 1. “Προς τους κήρυκες της διχόνοιας”, *ό.π.*, τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 1-2. Το πρώτο υπογράφεται με τα αρχικά του Παναγή Δημητράτου. Το δεύτερο αν και ανυπόγραφο είναι φανερά γραμμένο από τον ίδιο. Αυτό επιβεβαιώνεται από την προσωπική επίθεση των 5 πατρινών κατά του Δημητράτου καθώς και από την απάντησή του βλ. “Το νέον έντυπον”, *ό.π.*, τεύχ. 9, 15-12-1924, σελ. 4 και Παναγής Δημητράτος, “Για τους συναδέλφους Πατρών”, *ό.π.*, τεύχ. 10, 1-1-1925. Το *Διδασκαλικόν Βήμα* δημοσιεύει επίσης δύο “συνετά” αντιπαρατιθέμενα άρθρα για το ζήτημα των τριτοβάθμιων, βλ. Κωνστ. Παπαϊωάννου (δημοδιδάσκαλος), “Το ζήτημα των γ’ τάξεως δημοδιδασκάλων”, *ό.π.*, τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 3. Κ. Ζυγούρης (υποδιδάσκαλος), “Η σωστή άποψις”, *ό.π.*, τεύχ. 6, 1-11-1924, σελ. 3.

την ενότητα του κλάδου, να χύση το δηλητήριο των αμοιβαίων αντιζηλιών, να χαλαρώση τη συνοχή της οργανώσεως, να σβύση την ομοφωνία των αξιώσεων, να θάψη την ελπίδα της νίκης! Οι πρώτοι, δάσκαλοι αυτοί, μορφωτές αυτοί, στηρίζουν την απαίτησή τους στην άρνηση της μορφώσεως, στην άρνηση της αξίας κάθε σπουδής. Οι άλλοι, εχθροί αυτοί του 'οδοστρωτήρος' και της 'ισοπεδώσεως' απαιτούν να μείνη ολόκληρος ο κλάδος στιβαγμένος και περωρισμένος σε δύο μόνον βαθμούς, τους δύο κατώτερους, για να μείνη ελεύθερο το στάδιο της προαγωγής σε μια ελάχιστη μειοψηφία επειδή σ' αυτήν ανήκουν οι 5 πατρινοί διαμαρτυρόμενοι. Και τυφλωμένοι από τη λάμψη των προσδοκιών τους κηρύσσουν τη διχόνοια και τη διαίρεση με πρωτοφανή αδιαντροπιά και ξεστομίζουν βροσιές κατά της οργανώσεως, η οποία με τους αγώνες της χθες και σήμερα, όπως θα κάμη και εις το μέλλον, τους εξησφάλισε μια θέση η οποία αν δεν τους πλουτίζει, τουλάχιστον δεν τους ατιμάζει. (...) Σεις οι γ' τάξεως στασιασταί δεν μπορείτε να περάσετε, γιατί δεν πρέπει, και δεν θα περάσετε τα όρια του ακολούθου, το βαθμό δηλαδή από τον οποίον αρχίζουν οι πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι. Και σεις οι στασιασταί εκ των "παλαιών" πρωτοβαθμίων, που είστε στην κορυφή, δεν θ' ανεβήτε ψηλότερα, αποσπώμενοι από το επαγγελματικό μας σώμα. Όχι! Για την ανύψωσή σας, την ανύψωσή μας, την τοποθέτηση της διαβαθμιστικής σκάλας ψηλότερα, αγωνίζεται και θ' αγωνιστεί η Ομοσπονδία."³²¹

Ταυτόχρονα θα δημοσιευθούν στο *Διδασκαλικό Βήμα* 27 τηλεγραφήματα τοπικών συλλόγων που θα καταδικάζουν τις αποσχιστικές ενέργειες τόσο των πρωτοβαθμίων Πατρών όσο και των τριτοβαθμίων Οιτύλου. Από τον σχετικά τυποποιημένο χαρακτήρα των τηλεγραφημάτων μπορούμε να υποθέσουμε ότι αποτελούν μία ενέργεια κατευθυνόμενη από το ΔΣ της ΔΟΕ. "Ο κλάδος αποδοκιμάζει τους σχισματικούς" θα τιτλοφορήσει τη δημοσίευσή τους το *Διδασκαλικό Βήμα*³²². Από τα περιοδικά, η *Αυγή*, παρότι θα επιμένει πως η έκβαση του μισθολογικού ζητήματος ήταν αρνητική και ότι γι' αυτό ευθύνεται "η

³²¹Βλ. "προς τους κήρυκες της διχόνοιας", ό.π., τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 1-2

³²²Τα τηλεγραφήματα των συλλόγων δημοσιεύονται ό.π., τεύχ. 8, 1-12-1924, σελ. 4-5.

βεβαιωμένη αδεξιότητα” του Δ.Σ., στο ζήτημα των αποσχιστικών κινήσεων αρχικά θα στηρίξει χωρίς επιφυλάξεις την Ομοσπονδία.³²³ Αργότερα, όταν οι αντιδράσεις γενικευθούν, θα τηρήσει μια πιο ουδέτερη στάση: “Μια μόνο θερμή απευθύνουμε σήμερα σύσταση στους αντιπροσώπους [σ. σ. των πρωτοβαθμίων]. Σύνεση και βαθειά εξέταση του ζητήματος. Δεν υπονοούμε υποχωρητικότητα μέχρι μείωσης των δικαίων τους, αλλά δεν εγκρίνουμε και διάλυση της Ομοσπονδίας.”³²⁴ Ο *Ερμής* αντιθέτως δε θα έχει ενδιασμούς — θα αδράξει την ευκαιρία που φαίνεται πως αναζητούσε. Θα αρχίσει την επίθεσή του με ένα πρωτοσέλιδο στις 25 Οκτωβρίου 1924, δηλαδή αμέσως μετά την εκδήλωση των αποσχιστικών ενεργειών: “Η Ομοσπονδία μας κατ’ ουσίαν κατέρευσε” θα αναφωνήσει και θα προτείνει “ανασυντασσόμενοι οι σύλλογοι και οργανούμενοι ας προπαρασκευάσουν νέαν τοιαύτην.”³²⁵ Από την ημερομηνία αυτή και κάθε βδομάδα μέχρι το τέλος του 1924, ο *Ερμής* με τα πρωτοσέλιδά του θα προσπαθεί να αξιοποιήσει τις δυσαρέσκεις, να εκφράσει το διάχυτο αίσθημα αποτυχίας και ως μόνιμη επωδό θα καλεί τη ΔΟΕ να διαλυθεί. Ενδεικτικό της στάσης του είναι το ακόλουθο απόσπασμα: “Το πνεύμα της αλληλεγγύης και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης εφυγαδεύθη (...) Την καταστροφήν θα προλάβωμεν δημιουργούντες νέαν κατάστασιν, ουδέν το κοινόν έχουσαν προς την ήδη υφισταμένην. Και συνίσταται η νέα αυτή κατάστασις εις την προσωρινήν αναστολήν της λειτουργίας της Ομοσπονδίας μας, εις την αγρανάπαυσίν της [ώστε] να συντελεσθή η κατάπαυσις των αντεγκλήσεων και των ερίδων...”³²⁶

³²³“Εκάς Εκάς οι βέβηλοι”, *Αυγή*, τεύχ. 22, 15-10-1924, σελ. 1-2· “Καιρός ν’ αναλογισθούν, ό.π., τεύχ. 23, 1-11-1924, σελ. 1-2.

³²⁴Βλ. “Η Γεν. Συνέλευση των πρωτοβαθμίων”, ό.π., Χρονιά Β’, τεύχ. 5-6, Φεβρουάριος 1925, σελ. 16.

³²⁵Βλ. “Ουσιαστικώς κατέρευσε”, *Ερμής*, τεύχ. 120, 25-10-1924, σελ. 1.

³²⁶Βλ. “Αγρανάπαυσιν, αγρανάπαυσιν”, ό.π., τεύχ. 125, 29-11-1924, σελ. 1· στην ίδια κατεύθυνση κινούνται τα ακόλουθα πρωτοσέλιδα: “Αυτοτέλεια και υποδούλωσις”, ό.π., τεύχ. 121, 1-11-1924, σελ. 1· “Προς Μακεδόνας”, ό.π., τεύχ. 122, 8-11-1924, σελ. 1· “Προς τους Διδασκαλικούς

Μέσα σ' αυτό το κλίμα θα παραιτηθούν δύο βασικά μέλη του Δ.Σ. της ΔΟΕ: ο πρόεδρος Ευάγγ. Δρόσος και ο Κ. Δραγώτης. Ο Δραγώτης θα υποβάλει την παραίτησή του στις 9-11-1924. Με επιστολή του προς τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. ξεκαθαρίζει ότι παραιτείται επειδή θεωρεί ότι το Δ.Σ. απέτυχε στο μισθολογικό, επειδή διαφωνεί με την πρόταση του έκτακτου συνεδρίου και επειδή διαφωνεί με τους τακτικούς χειρισμούς του Δ.Σ. στο ζήτημα των “εσωτερικών προστριβών”³²⁷. Η παραίτηση του Δραγώτη δηλαδή είναι σαφέστατα απόρροια της κρίσης που προκάλεσε το μισθολογικό. Μια εβδομάδα αργότερα θα υποβάλει την παραίτησή του και ο Δρόσος προβάλλοντας όμως, επισήμως τουλάχιστον, οικογενειακούς λόγους και φροντίζοντας να καλύψει τους χειρισμούς του Δ.Σ.³²⁸. Η αποχώρηση, ωστόσο, σε μια κρίσιμη στιγμή, δεν μπορεί να είναι εντελώς ανεξάρτητη από τις εξελίξεις στο μισθολογικό. Εάν δεν εκφράζει σαφή διαφωνία, οπωσδήποτε εκφράζει την αδυναμία του ήπιου και διαλλακτικού Δρόσου να διαχειριστεί την κρίση στη δίνη της οποίας είχε βρεθεί η ΔΟΕ. Η *Νέα Αγωγή* αργότερα θα δώσει τη δική της εξήγηση: “...η μεταρρυθμιστική μερίδα για να αποφύγει το σκόπελο της εξάρτησής της απ’ την αστική τάξη, παρουσιάστηκε σαν τρίτη κατάσταση με τον αγαθό συνάδελφο Δρόσο επί κεφαλής, τον οποίο αργότερα και παραμέρισε, όπως

σύλλογους”, *ό.π.*, τεύχ. 123, 15-11-1924, σελ. 7. “Σχέδια και όχι θυμοσοφίαν”, *ό.π.*, τεύχ. 124, 22-11-1924, σελ. 1. Πρβλ. τα απαντητικά κείμενα του *Διδασκαλικού Βήματος*: Γεωργ. Μπέλλος, “Αγρανάπαυσιν, αγρανάπαυσιν!”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 9, 15-12-1924, σελ. 4 και “Δια τελευταίαν φοράν”, *ό.π.*, τεύχ. 11, 18-1-1925, σελ. 1-2.

³²⁷Το Δ.Σ. θα προσπαθήσει να μειώσει τη σημασία και το ρόλο της επιστολής αποσιωπώντας την. Θα δημοσιευθεί στο *Διδασκαλικόν Βήμα* πολύ αργότερα, στο 7ο συνέδριο, στα πλαίσια του απολογισμού του Δ.Σ., βλ. *ό.π.*, τεύχ. 22, 5-4-1925, σελ. 7. Στο μεταξύ ο Δραγώτης έχοντας ολοκληρώσει την μετεκπαίδευσή του στο Πανεπιστήμιο θα διοριστεί Επιθεωρητής στην περιφέρεια Κομοτινής· βλ. *ΦΕΚ* 37, 19-2-1925. Δε φαίνεται ωστόσο να υπάρχει, άμεση τουλάχιστον, σχέση μεταξύ της παραίτησης και του διορισμού του ως Επιθεωρητή.

³²⁸Βλ. “Ο τέως Πρόεδρος της Διδασκαλ. Ομοσπονδίας αποχαιρετά τον κλάδον”, *ό.π.*, τεύχ. 8, 1-12-1924, σελ. 2 και Ευάγγ. Δρόσος, “Μετά την παραίτησίν μου”, *ό.π.*

ήταν επόμενο, και έτσι απόσπασε το κίνημα απ' τα χέρια της αντίδρασης"³²⁹. Αν η *Νέα Αγωγή* ως "μεταρρυθμιστική μερίδα" εννοούσε τον Παν. Δημητράτο, τότε οι εκτιμήσεις της έχουν κάποια βάση. Πράγματι ο αρχιτέκτονας της "τρύτης κατάστασης" ήταν ο Π. Δημητράτος. Από το 5ο συνέδριο, ακόμα, δική του ήταν η καταστατική πρόταση για το ασυμβίβαστο των ιδιοτήτων "εκδότης περιοδικού" και "μέλος του Δ.Σ.", με την οποία παραμερίστηκαν οι πρωτεργάτες Καραγιάννης και Ράικος. Ο ίδιος επέμενε για την αναγκαιότητα της συνεργασίας με την Λέσχη Δημοσίων Υπαλλήλων και πιθανότατα ήταν ο υπεύθυνος για τη σύγκρουση με τον Γληνό αν κρίνουμε από την έμμεση επίθεση που του έκανε στην απάντησή του ο τελευταίος. Ο Δημητράτος επίσης ήταν αυτός που συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για την διαβάθμιση των δασκάλων στον πανυπαλληλικό και αυτός που σήκωσε το βάρος της αντιπαράθεσης με τους αποσχισθέντες και τους διαφωνούντες. Γι' αυτό και θα είναι αυτός που θα δεχτεί τις περισσότερες επιθέσεις. Θα γράψει, για παράδειγμα, ο Καραγιάννης σε ένα από τα πρωτοσέλιδα του *Ερμή*: "Οι διοικητικοί σύμβουλοι της Ομοσπονδίας στερούμενοι του απαραίτητου ηθικού βάρους [επηρεάζονται από] τους χρωματιστούς πλομακισμούς μιας κομμουνιστικής σαλούφας, ή οποία, εφόσον μεν πλέει εντός του θεωρητικού κύματος, εξαπατά και παρασύρει, ευθύς δε ως ριφθή επί της στερεάς και τραχείας πραγματικότητας, μεταβάλλεται εις άμορφον και γλοιώδη σωρόν". Η "κομμουνιστική σαλούφα" ή "κομμουνιστικός σκώληκας", όπως τον αποκαλεί σε άλλο του κείμενο, είναι, στη γλώσσα του Καραγιάννη, ο Παναγής Δημητράτος³³⁰.

Στον Δημητράτο θα επιτεθεί και η πτέρυγα Ράικου με κείμενα του Ι. Τσιτσιπάνη στην *Αυγή* και στην εφ. *Δημοκρατία*³³¹: "Ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας

³²⁹Βλ. "Το συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων", *Νέα Αγωγή*, τεύχ. 4, Απριλίου 1927, σελ. 5-6.

³³⁰Βλ. "Τιτουλάριοι και Οφειτσιούχοι", *Ερμής*, τεύχ. 127, 13-12-1924, σελ. 1 και "Προς την Διδασκαλικήν Ομοσπονδίαν", *ό.π.*, τεύχ. 126, 6-12-1924, σελ. 1.

³³¹Βλ. Ιω. Τσιτσιπάνης, "Δημοδιδάσκαλοι που βαίνομεν", εφ. *Δημοκρατία*, 30-11-1924 από όπου και το απόσπασμα. Επίσης του ιδίου, "Ανασυγκρότηση", *Αυγή*, Χρονιά Β', τεύχ. 1-2, Δεκέμβριος 1924, σελ. 11-12 όπου χαρακτηρίζει τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. θύματα του Δημητράτου.

που χρησιμοποιήθηκε για μια στιγμή στο διδασκαλικό σώμα ως γεφύρι μιας τρίτης κατάστασης απεχώρησε. Η οργάνωσής μας είχε ακέφαλη. (...) Περιμένομεν από στιγμή σε στιγμή να φύγει ήσυχα και σιωπηλά, όπως ήσυχα και εγκληματικά και θανάσιμα έμπηξε το μαχαίρι στον οργανισμό και τον πλήγωσε, να φύγει ο Γραμματέας της Ομοσπονδίας.” Στον Δημητράτο, τέλος, “τον χρεωκοπημένο ιδεολόγο της Ομοσπονδίας”, θα επιτεθούν με δριμύτητα και οι αποσχισθέντες “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι της Πάτρας: “Πρέπει να μάθει για πάντα ο κ. Δημητράτος ότι αν δεν μπόρεσε να εφαρμόσει τις νεφελώδεις ιδέες του στους εργάτες που τόσα χρόνια δούλευε για δαύτες πολύ περισσότερο δε θα μπορέσει στους δασκάλους, που αν δεν είναι περισσότερα είναι τουλάχιστον ένα σκαλί παραπάνω.”³³²

Ο Δημητράτος, λοιπόν, εκφράζοντας σ’ αυτή τη φάση την κυρίαρχη λογική της ηγεσίας της ΔΟΕ, ιδιαίτερος μετά τις δύο παραιτήσεις (Νοέμβριος 1924) και έως το 7ο συνέδριο (Απρίλιος 1925), θα κληθεί να διαχειριστεί την κρίση.

³³²Βλ. Επιστολή Ν. Σταματέλου, ό.π., Χρονιά Β΄, τεύχ. 1-2, Δεκέμβριος 1924, σελ. 11 από όπου το απόσπασμα. Βλ. επίσης το έγγραφό τους με ημερομηνία 7-12-1924, Ερμής, τεύχ. 129, 27-12-1924, σελ. 6 από όπου ο χαρακτηρισμός “χρεωκοπημένος...”. Πρβλ. τέλος την απάντηση του Δημητράτου “Για τους συναδέλφους Πατρών”, Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 10, 1-1-1925, σελ. 4.

6. Η διαχείριση της κρίσης

Στον απολογισμό του στο 7ο συνέδριο (Απρίλιος 1925)³³³ το Δ.Σ. θα παραδεχθεί πως, όντως, τα αποτελέσματα από τον οικονομικό αγώνα “δεν είναι εκείνα τα οποία όλοι ανεμόμεν”. Θα επιμείνει όμως ότι “χωρίς αμφιβολίαν δεν ήτο δυνατόν να είναι διαφορετικώτερα”. Όχι όμως επειδή η στρατηγική και τακτική της ηγεσίας ήταν λανθασμένες, όπως οι επικριτές υποστηρίζουν, αλλά λόγω των αντικειμενικών συνθηκών. Οι αντικειμενικές συνθήκες θα είναι για το Δ.Σ. οι ακόλουθες:

1. Η δράση της περιβόητης Επιτροπής Οικονομιών “η οποία διεκήρυττεν ότι το Κράτος φθίνει, ότι επιβάλλονται άγρια οικονομία, ότι οι υπάλληλοι δεν δύνανται να ζητήσουν επιπλέον δαπάνας.” Το Δ.Σ. θα παραδεχθεί, ωστόσο, ότι οι διακηρύξεις της Επιτροπής έβρισκαν έρεισμα στις πραγματικές οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε το κράτος λόγω του προσφυγικού δανείου.

2. Ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας πείστηκαν για την ανάγκη περικοπής των δημόσιων εξόδων αν και αυτή η πίστη ήταν συχνά επίπλαστη: “Ενώ ο περισσότερος κόσμος έκλεβεν ασύστολα δια να γεμίση την τζέπη του, από το άλλο μέρος εφώναζεν υπέρ των οικονομιών και αυτός”. Πάντως τόσο η κοινωνία όσο και

³³³Βλ. “Η έκθεσις της Διοικήσεως ενώπιον της Ζ΄ Γεν. Συνελεύσεως”, ό.π., τεύχ. 22, 5-4-1925, σελ. 1-8. Τα παραθέματα που παρατίθενται στο παρόν υποκεφάλαιο και δεν παραπέμπονται ρητά προέρχονται από την έκθεση αυτή. Ολόκληρο το κείμενο των επίσημων πρακτικών της 7ης Γεν. Συνέλευσης (1 έως 10 Απριλίου 1925) δημοσιεύεται στα ακόλουθα 20 τεύχη του *Διδασκαλικού Βήματος*: τεύχ. 28, 24-5-1925, σελ. 3-5· τεύχ. 29, 31-5-1925, σελ. 3-7· τεύχ. 30, 7-6-1925, σελ. 3-4· τεύχ. 31, 14-6-1925, σελ. 5-7· τεύχ. 33, 21-6-1925, σελ. 3-5· τεύχ. 34, 28-6-1925, σελ. 6-7· τεύχ. 35, 5-7-1925, σελ. 3-6· τεύχ. 36, 12-7-1925, σελ. 3-5· τεύχ. 37, 19-7-1925, σελ. 4-6· τεύχ. 38, 26-7-1925, σελ. 4-5· τεύχ. 39, 2-8-1925, σελ. 3· τεύχ. 40, 9-8-1925, σελ. 5-7· τεύχ. 41, 16-8-1925, σελ. 6-8· τεύχ. 42, 23-8-1925, σελ. 3-4· τεύχ. 43, 30-8-1925, σελ. 3-4· τεύχ. 44, 6-9-1925, σελ. 4-5· τεύχ. 46, 20-9-1925, σελ. 4-6· τεύχ. 47, 27-9-1925, σελ. 6-7· τεύχ. 48, 4-10-1925, σελ. 6-7· τεύχ. 49, 11-10-1925, σελ. 4-7.

ο τύπος δεν ήταν ιδιαίτερα θετικοί απέναντι στις διεκδικήσεις των δασκάλων μια και πίστευαν ότι το ζήτημά τους είχε λυθεί τον Σεπτέμβριο του 1924.

3. Οι ταχύτατες εξελίξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή που είχαν ως επακόλουθο τις συχνές κυβερνητικές αλλαγές. Από τον Ιούνιο του 1924 που έγινε το 5ο συνέδριο ως τον Απρίλιο του 1925 που έγινε το 7ο άλλαξαν τρεις κυβερνήσεις. Στην τελευταία μάλιστα καθήκοντα υπουργού Παιδείας θα ασκεί ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Κ. Σπυρίδης³³⁴. Επρόκειτο δηλαδή για ουσιαστική ανυπαρξία υπουργού Παιδείας, πράγμα που θα δυσχεράνει ακόμα περισσότερο τις διαπραγματεύσεις και θα περιορίσει ακόμα περισσότερο τις πιθανότητες επιτυχίας: “υπουργός υπεύθυνος δεν υπήρχεν εις το υπουργείον, επιθυμών και δυνάμενος να υιοθετήση τας απόψεις ημών και ή να τας περάση ή να πέση”³³⁵.

4. Οι εσωτερικές διαμάχες και οι αποσχιστικές κινήσεις, οι οποίες θα εμποδίσουν τη ΔΟΕ να λειτουργήσει απερίσπαστα και ενιαία. Θα την αναγκάζουν να στρέφεται συχνά στα εσωτερικά της και να αμύνεται στις διάφορες χωριστικές ανακοινώσεις και υπομνήματα των επιμέρους ομάδων.

Τα τέσσερα παραπάνω στοιχεία θα αποτελούν για το Δ.Σ. τέσσερις πτυχές της κρίσης την οποία προσπαθούσε να αντιμετωπίσει με πρώτο στόχο τη διατήρηση της

³³⁴Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Παπαναστασίου (υπουργός Παιδείας Ι. Λυμπερόπουλος) θα ακολουθήσει η μεταβατική Κυβέρνηση Σοφούλη, η “Κυβέρνησις θερινών διακοπών” όπως ονομάστηκε (υπουργός Παιδείας Θ. Βελιανίτης). Η Κυβέρνηση αυτή θα υποβάλλει την παραίτησή της στις 1-10-1924. Η εντολή θα ανατεθεί τότε στον αρχηγό των “Συντηρητικών Φιλελευθέρων”, Α. Μιχαλακόπουλο, ο οποίος θα σχηματίσει κυβέρνηση (7-10-1924) και θα αναθέσει τα καθήκοντα υπουργού Παιδείας στον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Κ. Σπυρίδη. Σχετικές επισημάνσεις της ΔΟΕ βλ. “1925”, ό.π., τεύχ. 10, 1-1-1925, σελ. 1. Για τον Κ. Σπυρίδη το *Διδασκαλικό Βήμα* θα γράψει ότι “δεν είνε δυνατόν να θεωρηται παρά των δημοδιδασκάλων ως κανονικός υπουργός των”, βλ. “Το νομοσχέδιον”, ό.π., τεύχ. 14, 8-2-1925, σελ. 1. Το υπουργείο Παιδείας, λοιπόν, θα είναι ουσιαστικά ακέφαλο ως τις αρχές Μαρτίου του 1925, οπότε θα οριστεί υπουργός Παιδείας ο Ι. Μαννέτας.

³³⁵Βλ. “Η έκθεσις...”, ό.π., σελ. 5.

ενδοκλαδικής ενότητας και δεύτερο την προώθηση του μισθολογικού. Θα προχωρήσει, λοιπόν, σε ορισμένες ενέργειες:

1. Αρχικά θα προσπαθήσει να επιλύσει την κρίση στην ηγεσία. Κάλεσε στη θέση του Δραγώτη τον Άγγ. Γιούρτση, αναπληρωματικό μέλος ως τότε, και ανέθεσε τη θέση του προέδρου στον αντιπρόεδρο Νικ. Προκοπίδη. Ο Προκοπίδης όμως αρνήθηκε, δηλώνοντας ότι όντας μετεκπαιδευόμενος δεν επιθυμεί να παραιτηθεί όπως το καταστατικό ορίζει. Η άρνηση του Προκοπίδη δημιούργησε αδιέξοδο και προκάλεσε τη σύγκληση του Εποπτικού Συμβουλίου, του οργάνου δηλαδή που το 5ο συνέδριο ίδρυσε ως αρμόδιο για την επίλυση κρίσεων στην ηγεσία. Πράγματι το Συμβούλιο συνήλθε στις 25 Νοεμβρίου και αποφάσισε να αναθέσει την προεδρία στον αντιπρόεδρο Ν. Προκοπίδη αποδεχόμενο τον όρο του να μην παραιτηθεί, ενέργεια που θα επικριθεί έντονα από τον *Ερμή*³³⁶. Το Εποπτικό Συμβούλιο συμπλήρωσε επίσης το Δ.Σ. με τον Δ. Δούκα, επίσης αναπληρωματικό μέλος ως τότε. Έτσι διευθετήθηκε η κρίση στο επίπεδο της ηγεσίας. Στο επίπεδο της βάσης, το Δ.Σ. προσπάθησε να απαντήσει όπως είδαμε αρθρογραφώντας στο *Διδασκαλικό Βήμα* και δημοσιεύοντας τηλεγραφήματα συλλόγων καταδικαστικά των αποσχιστικών ενεργειών³³⁷. Τέλος θα πετύχει συμφωνία με τους αντιπροσώπους των “παλαιών” Πρωτοβαθμίων της χώρας που σήλθαν σε Γεν. Συνέλευση στην Αθήνα στις 18 Φεβρουαρίου 1925. Οι αντιπρόσωποι εκπροσωπούσαν τις 15

³³⁶Βλ. Πράξεις και αποφάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου της Διδ. Ομοσπονδίας”, ό.π., τεύχ. 9, 15-12-1924, σελ. 2. Για την κριτική του *Ερμή* βλ. Α. Ευθυμιάδης, “Η κατάσταση της Διοικήσεως της Ομοσπονδίας ύστερα απ’ την παραίτησιν του κ. Δρόσου”, *Ερμής*, τεύχ. 127, 13-12-1924, σελ. 6· για την κριτική της *Αυγής*, βλ. Γρηγ. Μουργέλας (δάσκαλος Κορινθίας, μέλος του Εποπτικού Συμβουλίου) “Αναγκαία απάντησις”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 14, 8-2-1925, σελ. 3.

³³⁷Εκτός από τα τηλεγραφήματα των 27 συλλόγων στα οποία ήδη αναφερθήκαμε, με την ευκαιρία του νέου έτους δημοσιεύτηκαν ευχετήρια τηλεγραφήματα 44 συλλόγων, τα οποία στην ουσία ήταν τηλεγραφήματα συμπαράστασης. Ενδεικτικό το ακόλουθο τηλεγράφημα του συλλόγου Ανασελίτσης (Σιάτιστα): “Περιφερειακός σύλλογος Ανασελίτσης επ’ ευκαιρία ανατέλλοντος νέου έτους χαιρετίζει εύστοχον δράσιν υμετέρου Διοικητικού Συμβουλίου...”, βλ. “Ο κλάδος για το 1925”, ό.π., τεύχ. 10, 1-1-1925, σελ. 2-4.

οργανώσεις “παλαιών πρωτοβαθμίων” που είχαν στο μεταξύ συσταθεί. Διακηρυγμένος στόχος της συνάντησης ήταν η ίδρυση άλλης ομοσπονδίας. Όμως μετά τη συμφωνία οι 15 εκπρόσωποι θα ανακοινώσουν πως η ΔΟΕ αγωνίζεται ειλικρινά για την πραγμάτωση και των δικών τους στόχων και άρα δεν δικαιολογείται πλέον καμιά χωριστική ενέργεια. Θα καλέσουν γι’ αυτό όλους τους “παλαιούς” πρωτοβάθμιους της χώρας να επανέλθουν στους συλλόγους τους. Τί τους υποσχέθηκε το Δ.Σ. για να πετύχει αυτή την στροφή 180 μοιρών; Υποσχέθηκε πως θα συνεχίσει να διεκδικεί την απόδοση στους δασκάλους των βαθμών του Γραμματέα Α΄ και του Εισηγητή αλλά θα αποδεχθεί ως κριτήριο για την κατάληψή τους το βαθμό του πτυχίου. Με αυτό το κριτήριο οι δύο ανώτεροι βαθμοί θα αποδιδόταν μόνο στους “παλαιούς” πρωτοβάθμιους μια και μόνο αυτοί αποφοίτησαν με “άριστα” από τα διδασκαλεία (στοιχείο στο οποίο όφειλαν και την ιδιότητά τους ως πρωτοβαθμίων)³³⁸.

2. Ωστόσο το Δ.Σ. γνώριζε ότι οι παραπάνω ενέργειες ήταν ανεπαρκείς: η κρίση προκλήθηκε από την αποτυχία της ΔΟΕ να προωθήσει ικανοποιητικά το ζήτημα της ένταξης στον πανυπαλληλικό νόμο και για να εκτονωθεί χρειαζόταν κάποια επιτυχία στο ίδιο ζήτημα. Θα χαράξει λοιπόν με σαφήνεια την τακτική του. Κατ’ αρχή θα περιορίσει τις επιδιώξεις του καταθέτοντας μια παραλλαγή της αρχικής του πρότασης, της πρότασης δηλαδή που ψήφισε το έκτακτο συνέδριο. Μια και η άρνηση της κυβέρνησης υποστηριζόταν με το επιχείρημα της οικονομικής ένδειας του κράτους, θα προτείνει να αποδοθούν άμεσα μόνο οι βαθμοί και να αναπροσαρμοσθούν οι μισθοί σταδιακά σε διάστημα δύο ετών: “Αλλ’ επειδή το ζήτημά μας προσέκρουσεν εις τας δαπάνας, τας οποίας συνεπήγετο, ηναγκάσθημεν ν’ αρχεσθώμεν εις την απόδοσιν μόνον των βαθμών αφιεμένης της αποδόσεως των αντίστοιχων μισθών εντός διετίας από της εφαρμογής του Νόμου.” Για τον ίδιο λόγο θα δεχθεί να μετατεθεί στο απροσδιόριστο μέλλον και το ζήτημα των

³³⁸Βλ. “Η Γεν. Συνέλευση των πρωτοβαθμίων”, *Αυγή*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 5-6, Φεβρουάριος 1925, σελ. 16· πρβλ. “Η απόφασις των παλαιών πρωτοβαθμίων”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 16-17, 1-3-1925, σελ. 9.

προαγωγών μια και πιθανές προαγωγές ενός αριθμού δασκάλων θα αυξήσουν το κόστος εφαρμογής του νόμου. Η ΔΟΕ δηλαδή θα περιορίσει τις επιδιώξεις της στο ελάχιστο και στη βάση αυτή φαίνεται αρχικά να πλησιάζει το στόχο της. Η εφ. *Δημοκρατία*³³⁹ θα δημοσιεύσει στις 13 Δεκεμβρίου 1924 το συμφωνηθέν σχέδιο νόμου το οποίο υπογράφεται από τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας και Παιδείας Κ. Σπυρίδη. Το νομοσχέδιο, όσον αφορά τη διαβάθμιση, ήταν σχεδόν όμοιο με την πρόταση του έκτακτου συνεδρίου. Κατέτασε τους δασκάλους από το βαθμό του “γραφέα α’” (τους τριτοβάθμιους) ως τον βαθμό του “εισηγητή” (τους μετεκπαιδευμένους). Γράφουμε “σχεδόν όμοιο”, διότι δεν προβλέπεται για καμιά κατηγορία η θέση του “γραφέα β’”, στην οποία η πρόταση του συνεδρίου κατέτασε ορισμένες κατηγορίες τριτοβαθμίων και νηπιαγωγών. Προφανώς μετά την εξέγερση των τριτοβάθμιων, στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, το Δ.Σ. της ΔΟΕ απέσυρε την πρόταση αυτή.

Όμως παρότι η ΔΟΕ δέχθηκε να καταβληθούν μελλοντικά οι μισθοί και παρά την αρχική συμφωνία της με τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας, το νομοσχέδιο τελικά θα αποριφθεί μετά από έκθεση του Γεν. Λογιστηρίου (30-1-1925). Σύμφωνα με την έκθεση αυτή ο προϋπολογισμός δεν αντέχει την επιβάρυνση των 60 εκατομμυρίων που θα απαιτηθούν για την έστω και μελλοντική μισθολογική εφαρμογή ενός τέτοιου νόμου³⁴⁰. Η ΔΟΕ θα κατηγορήσει τον Σπυρίδη γιατί “αντί να καταθέση αυτό [το νομοσχέδιο] ως υπεσχέθη, το διεβίβασε προς υπολογισμόν της απαιτηθησομένης δαπάνης εις το Γενικόν Λογιστήριον, το οποίον δεν ηδύνατο, παρά να συντάξη αρνητικήν έκθεσιν”³⁴¹. Η μάχη όμως θα έχει χαθεί για άλλη μια φορά.

³³⁹Βλ. “Νομοσχέδιον διαβαθμίσεως των δημοδιδασκάλων”, εφ. *Δημοκρατία*, 13-12-1924· επίσης “Το καταρτισθέν σχέδιον νόμου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 9, 15-12-1924, σελ. 5. Σχετικές αναφορές με μορφή σχολίων και στην εφ. *Εμπρός*, 6-12-1924 και στον *Ερμή*, τεύχ. 128, 20-12-1924, σελ. 8.

³⁴⁰Βλ. “Η έκθεσις του Γενικού Λογιστηρίου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 16-17, 1-3-1925, σελ. 12.

³⁴¹Βλ. “Το νομοσχέδιον”, *ό.π.*, τεύχ. 14, 8-2-1925, σελ. 1. Σχετικό επίσης και το άρθρο της εφ. *Εμπρός*, βλ. “το νομοσχέδιον της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως”, εφ. *Εμπρός*, 30-1-1925.

3. Το Δ.Σ. θα αποδώσει την νέα αποτυχία στην έλλειψη ουσιαστικής υποστήριξης από τον τύπο και την κοινωνία. Θα ξεκινήσει, λοιπόν, στα τέλη του 1924, μια εκστρατεία ενημέρωσης της κοινής γνώμης και του τύπου με σκοπό να τους πείσει για το δίκαιο των οικονομικών διεκδικήσεων των δασκάλων. Το σκεπτικό της εκστρατείας θα διατυπωθεί με σαφήνεια: “Όταν έχεις δίκαιο οφείλεις να πείσης και τους άλλους περί αυτού. Συνεπώς, αν τα ζητήματά μας διαιωνίζονται δεν πταίουν πάντοτε αι διάφοροι Κυβερνήσεις, αλλά πταίομεν αρκετά και ημείς οι ίδιοι.” Στα πλαίσια αυτού του αγώνα εντάσσονται τα τηλεγραφήματα των 40 τοπικών δασκαλικών συλλόγων και των 182 άλλων σωματείων που εστάλησαν τον Φεβρουάριο του 1925 στον τύπο και στην Κυβέρνηση.³⁴² Η δημοσιογραφική πλευρά της “εκστρατείας” θα κορυφωθεί με τη δημοσίευση ενός υπομνήματος για τη διαβάθμιση στο σύνολο του καθημερινού τύπου στις 25-2-1925.³⁴³ Στα πλαίσια της

³⁴²Ένα μέρος των τηλεγραφημάτων θα δημοσιεύσει το *Διδασκαλικόν Βήμα*, βλ. “Η κίνησις εις τας επαρχίας υπέρ της διαβαθμίσεώς μας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 16-17, 1-3-1925, σελ. 8-9. Επίσης “Κοινοτικά συμβούλια, συνεταιρισμοί, επαγγελματικά οργανώσεις όλης της Ελλάδας ζητούν την πλήρη ικανοποίηση των δικαίων αιτημάτων μας”, *ό.π.*, τεύχ. 18, 8-3-1925, σελ. 5-6. Η διοίκηση της ΔΟΕ θα θεωρήσει την εκστρατεία συλλογής ψηφισμάτων αποτυχημένη μια και “(...) μέσα σε 12000 κοινότητες, συνεταιρισμούς και σωματεία δε βρέθηκαν να βάλουν την υπογραφή τους κάτω απ’ το υπόμνημά μας περισσότερες από 180 οργανώσεις!” βλ. “Προς τους συλλόγους και τους οργανωμένους συναδέλφους”, *ό.π.*, τεύχ. 25, 3-5-1925, σελ. 1. Ωστόσο ο μικρός αναλογικά αριθμός ψηφισμάτων φαίνεται να οφείλεται όχι τόσο στην αδιαφορία της κοινωνίας όσο στην ολιγωρία των τοπικών συλλόγων, η πλειονότητα των οποίων δεν κινήθηκε διόλου στην κατεύθυνση αυτή. Πράγματι τα 182 ψηφίσματα συνελέγησαν από ελάχιστους συλλόγους. Για παράδειγμα τα 100 από αυτά συνελέγησαν από τους 6 πιο δραστήριους συλλόγους βλ. *ό.π.*, τεύχ. 22, 5-4-1925, σελ. 2. Παρόλα αυτά τα 182 ψηφίσματα θα πυροδοτήσουν σχετικά δημοσιεύματα στον τύπο και έτσι θα υποβοηθήσουν σημαντικά την όλη εκστρατεία ενημέρωσης.

³⁴³Βλ. “Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας περί διαβαθμίσεως των δημοδιδασκάλων κατά τον νόμον 2494”, *ό.π.*, τεύχ. 16-17, 1-3-1925, σελ. 5-7. Το υπόμνημα υποβλήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου και δημοσιεύτηκε τις επόμενες ημέρες σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες βλ. ενδεικτικά εφ. *Εμπρός*, 25-2-1925 και εφ. *Βραδυνή* 25-2-1925. Το υπόμνημα αφιέρωνε το μεγαλύτερο μέρος του για να παρουσιάσει τη θετική στάση των διαφόρων οργανώσεων έναντι του αιτήματος των

ίδιας “εκστρατείας” η ΔΟΕ θα ζητήσει και θα δημοσιεύσει στο πρωτοχρονιάτικο *Διδασκαλικό Βήμα* τις απόψεις όλων των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων για την εκπαίδευση.³⁴⁴ Ο επίσημα εκφρασμένος στόχος της έρευνας είναι “να καταστήση την λαϊκήν εκπαίδευσιν ένα ζήτημα μεγάλης σημασίας εις τους πολιτικούς αγώνας”. Ο κύριος στόχος ωστόσο της ΔΟΕ ήταν να προβάλλει την εικόνα μιας οργάνωσης που δε νοιάζεται μόνο για τα στενά οικονομικά συμφέροντα των μελών της αλλά νοιάζεται πραγματικά για την εκπαίδευση “των παιδιών του λαού”. Η επιδίωξη αυτή διακρίνεται πιο καθαρά στον απολογισμό του Δ.Σ. στο 7ο συνέδριο όπου θα τονιστεί ότι η έρευνα αποσκοπούσε και στο να κάνει

δασκάλων. Τα σχόλια του τύπου ήταν στο σύνολό τους ευνοϊκά· βλ. “Το υπόμνημα της Ομοσπονδίας”, εφ. *Εμπρός*, 26-2-1925· “Τα δίκαια των δημοδιδασκάλων”, εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 26-2-1925· “Ο αγώνας των δημοδιδασκάλων”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 26-2-1925· “Επί του υπομνήματος”, *Ελεύθερος Τύπος*, 26-2-1925· “Αι διδασκαλικά αξιώσεις”, εφ. *Καθημερινή* 26-2-1925, “Τουλάχιστον αυτό”, εφ. *Πολιτεία*, 26-2-1925· “Οι δημοδιδάσκαλοι”, εφ. *Νέα Ημέρα*, 26-2-1925· “Δημοκρατία και δημοδιδάσκαλοι”, εφ. *Δημοκρατία*, 28-2-1925· “Να σκεφθή σοβαρότερον” εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-2-1925. Από επαρχιακές βλ. ενδεικτικά “οι μισθοί των δημοδιδασκάλων”, εφ. *Φως* (Θεσσαλονίκης), 25-2-1925· “Η κοινωνία μας και οι δημοδιδάσκαλοι”, εφ. *Σημαία* (Καβάλλας), 27-2-1925.

³⁴⁴Στις 21 Δεκεμβρίου η Διοίκηση της Ομοσπονδίας έθεσε στους πολιτικούς ηγέτες τα εξής τρία ερωτήματα: α) Το κράτος διέπον τα της λαϊκής εκπαίδευσως ανταπεκρίθη εις την αποστολήν του ταύτην; β) Ποία φρονείτε ότι είνε τα αίτια της σημερινής τοιαύτης ή τοιαύτης καταστάσεως της λαϊκής εκπαίδευσως; γ) τί φρονείτε ότι σχετικώς επιβάλλεται δια το άμεσον μέλλον; Στις ερωτήσεις απάντησαν οι Α. Παπαναστασίου της *Δημοκρατικής Ένωσης*, Γ. Καφαντάρης των *Προοδευτικών Φιλελευθέρων*, Ι. Μεταξάς των *Ελευθεροφρόνων*, Α. Σίδερισ της *Σοσιαλιστικής Ομάδας*, Π. Τσαλδάρης του *Λαϊκού κόμματος*, Π. Πουλιόπουλος του *Κομμουνιστικού κόμματος*, Γ. Κονδύλης του *Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος* και Γ. Ράλλης του *Συντηρητικού Κόμματος*. Ο μόνος που δεν απάντησε ήταν ο Πρωθυπουργός, και ηγέτης των *Συντηρητικών Φιλελευθέρων*, Α. Μιχαλακόπουλος· βλ. “Μεγάλη δημοσιογραφική έρευνα του Διδασκαλικού Βήματος για τη λαϊκή μας εκπαίδευση”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 10, 1-1-1925, σελ. 5-8. Οι απαντήσεις των πολιτικών αρχηγών θα ήταν χρήσιμες στους μελετητές των εκπαιδευτικών απόψεων των πολιτικών κομμάτων. Αυτό όμως που ενδιαφέρει την παρούσα διατριβή είναι ο λόγος για τον οποίο η ΔΟΕ έκανε σκόπιμη αυτή την έρευνα.

πέτυχε, κυρίως με την “εκστρατεία” ενημέρωσης, ήταν να αποδεχτεί ο τύπος, η κοινωνία και το κράτος (επισήμως) ότι το δασκαλικό ζήτημα δε λύθηκε με το Ν.Δ. της 25ης Σεπτεμβρίου 1924 όπως ως τότε πίστευαν. Φαίνεται πως αυτό θεωρήθηκε ικανό για να εγκριθεί τελικά η γενική πολιτεία του Δ.Σ. στο μισθολογικό. Σε συνδυασμό επίσης με τις ανάγκες των εξελίξεων στο γλωσσικό θα αποδειχθεί ικανό να εδραιώσει την κυριαρχία της πιο αριστερής μεταρρυθμιστικής ομάδας που πολιτικά κινούνταν από την αριστερά του βενιζελισμού ως τις παρυφές του ΚΚΕ. Τουλάχιστον αυτό φανερώνει η επανεκλογή του Παν. Δημητράτου στη θέση του αντιπροέδρου, η εκλογή του Αρ. Ρουχωτά στη θέση του προέδρου καθώς και η όλη σύνθεση του νέου Δ.Σ.³⁴⁹.

Ταυτόχρονα όμως η αποτυχία της ηγεσίας να προωθήσει την πλήρη ένταξη, η αδυναμία της να συνθέσει τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των διαφόρων κατηγοριών δασκάλων, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στο γλωσσικό, θα αξιοποιηθούν στο έπακρο από τον Ερμή και την παράταξη των αντιβενιζελικών και καθαρευουσιάνων, η οποία θα καταφέρει να επανεμφανιστεί δυναμικά στο συνέδριο και να αποσπάσει το 46% των ψήφων. Η σύγκρουση θα εκφραστεί μέσα από την αντιπαράθεση του Ρουχωτά με τον Γιαννικόπουλο για τη θέση του

³⁴⁹Οι εργασίες του 7ου συνεδρίου άρχισαν στις 1 Απριλίου 1925, ημέρα Τετάρτη, και ολοκληρώθηκαν στις 10 του ίδιου μήνα, ημέρα Παρασκευή. Οι αρχαιρεσίες έγιναν την τελευταία ημέρα. Τη θέση του προέδρου διεκδίκησαν ο εκπαιδευτικά δημοτικιστής και σοσιαλίζων Αρ. Ρουχωτάς (ο οποίος στο 4ο συνέδριο είχε ταχθεί με την ομάδα Ράικου) και ο καθαρευουσιάνος και δεξιός Γ. Γιαννικόπουλος (ο οποίος είχε ταχθεί με την ομάδα Καραγιάννη). Υπερψηφίστηκε ο πρώτος με ψήφους 226 έναντι 191. Τη θέση του αντιπροέδρου διεκδίκησαν ο σοσιαλιστής (αποχωρήσας από το ΣΕΚΕ) Π. Δημητράτος και ο Χ. Δημητρακόπουλος που τον συναντήσαμε στα “Μαρασλειακά”. Υπερψηφίστηκε ο πρώτος με ψήφους 270 έναντι 104. Εκλέχτηκαν επίσης ως μέλη οι Ελ. Ρέπουλη (415 ψήφοι), Δ. Δούκας (186 ψήφοι) και ο μόνος της δεξιάς παράταξης Ευάγγ. Παπαβασιλείου (200 ψήφοι). Τέλος ως αναπληρωματικά μέλη θα εκλεγούν οι Αγγ. Γιούρτσος (171 ψήφοι), Σβώλος (155 ψήφοι) και Ζαχ. Ναυπλιώτου (149 ψήφοι)· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 23, 19-4-1925, σελ. 5 και τεύχ. 49, 11-10-1925, σελ. 7. Το νέο Δ.Σ. συνήλθε σε σώμα στις 13 Απριλίου 1925 και όρισε ως Γραμματέα τον Δ. Δούκα και ως ταμία την Ελ. Ρέπουλη. “Η κίνησις της Ομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 24, 26-4-1925, σελ. 7.

προέδρου. Ο δεύτερος θα χάσει τελικά πετυχαίνοντας ωστόσο να συγκεντρώσει 191 σε σύνολο 417 ψήφων.

Όσο για τις αποφάσεις του συνεδρίου στο ζήτημα της διαβάθμισης και τις επιπτώσεις της στις ενδοκλαδικές διαμάχες ενδεικτικά θα είναι τα λόγια της Αυγής: “Η Αυγή ύστερα από τις αποφάσεις της τελευταίας γενικής συνέλευσης αποβάλλει πια οριστικά κάθε ελπίδα για τη συνεργασία των διαφόρων βαθμίδων του κλάδου”³⁵⁰.

³⁵⁰Βλ. “Συλλογική κατάσταση”, *Αυγή*, Χρονιά Β', τεύχ. 9-10, Απρίλιος 1925, σελ. 9.

“γνωστήν την ύπαρξιν της Οργανώσεως η οποία δια του δημοσιογραφικού της οργάνου, επιθυμή να ασχοληθή με την Εκπαίδευσιν του λαού, και να ενδιαφερθή δια το μέλλον αυτής και συγχρόνως δια το μέλλον του Λαού.”³⁴⁵ Στα πλαίσια πάντα της “εκστρατείας”, η ΔΟΕ, θα προσπαθήσει να απαντήσει και στην διαφημιζόμενη ανάγκη οικονομιών στην εκπαίδευση. Θα στείλει σε όλες τις εφημερίδες συγκριτικά στοιχεία για το ποσοστό του προϋπολογισμού που αποδίδεται στην εκπαίδευση σε μια σειρά από ευρωπαϊκές χώρες, στοιχεία που θα προβληθούν αρκετά από τον ημερήσιο τύπο³⁴⁶. Ταυτόχρονα θα θέσει ως πρώτο θέμα ημερήσιας διάταξης στο 7ο συνέδριο που πλησιάζει το ζήτημα της εκπαιδευτικής πολιτικής του κράτους. “Είνε ανάγκη να εννοηθή από όλους τους συναδέλφους ότι η δράσις της Ομοσπονδίας δεν ημπορεί να είνε εις το εξής περιορισμένη αποκλειστικώς και μόνον εις οικονομικάς επιδιώξεις. Η Ομοσπονδία οφείλει να καθορίση γενικήν εκπαιδευτικήν πολιτικήν της οποίας την αναγνώρισιν να αγωνισθή όπως επιβάλη εις το Κράτος και την Κοινωνίαν.” Γιατί όμως “οφείλει”; Γιατί “χωρίς αυτήν την **εκπαιδευτικήν πολιτικήν**, οι αγώνες μας δια την

³⁴⁵Βλ. “Η έκθεσις...”, *ό.π.*, σελ. 7. Το γεγονός ότι λίγο μετά την έρευνα οι δύο πρώην υπουργοί Παιδείας Θ. Βελιανίτης και Ι. Λυμπερόπουλος θα στείλουν άρθρα τους στο *Διδασκαλικόν Βήμα* αποτελεί ένδειξη για την καταξίωση του *Διδασκαλικού Βήματος*. Στα άρθρα τους αυτά οι πρώην υπουργοί καταθέτουν τις απόψεις τους για την εκπαίδευση και υπεραμύνονται της πολιτικής που άσκησαν, βλ. Θ. Βελιανίτη, “Η Δημοτική Εκπαίδευσις”, *ό.π.*, τεύχ. 19, 15-3-1925, σελ. 6-7 και Ι. Λυμπερόπουλος, “Δημοκρατία και Εκπαίδευσις”, *ό.π.*, σελ. 7-8.

³⁴⁶Βλ. “Επιχειρήματα και εντροπή”, εφ. *Δημοκρατία*, 10-3-1925· “Που θα φθάση;”, εφ. *Εμπρός*, 10-3-1925· “Μία στατιστική”, εφ. *Έθνος*, 10-3-1925· “Ανοίξατε τα μάτια σας”, εφ. *Νέα Ημέρα*, 10-3-1925· “Δια τον νέον υπουργόν της Παιδείας”, εφ. *Πολιτεία*, 10-3-1925· “Οι διδασκαλικοί μισθοί”, εφ. *Καθημερινή*, 10-3-1925. Σύμφωνα με την Έκθεση το έτος 1924 η Εσθονία αφιέρωσε το 10% του προϋπολογισμού της για την εκπαίδευση, η Σαξωνία το 9 1/2%, η Ρουμανία το 9%, η Ρωσσία το 9%, η Βουλγαρία το 7%, η Γαλλία το 6%, η Σερβία το 6% και η Ελλάδα μόλις το 2,8%· βλ. “Η Δημοτική Εκπαίδευσις στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες—Μία Έκθεσις της Διδ. Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 19, 15-3-1925, σελ. 5.

οικονομικήν μας βελτίωσιν εν τω μέλλοντι θα συναντήσουν ομοίας και μεγαλυτέρας δυσχερείας ή όσας εις το παρελθόν”³⁴⁷.

Έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη του τύπου και σ’ ένα βαθμό της κοινωνίας η ΔΟΕ θα επανέλθει όταν, στα μέσα Φεβρουαρίου και για λόγους που εδώ δεν μας ενδιαφέρουν, θα ανακινηθεί ξανά το πανυπαλληλικό ζήτημα. Θα συνεργασθεί τότε ξανά με την Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων και θα θέσει ξανά το ζήτημα της διαβάθμισης³⁴⁸. Τη φορά αυτή, φαίνεται να πλησιάζει στην επιτυχία του στόχου της. Η έκρηξη όμως των εργατικών κινητοποιήσεων στα τέλη Φεβρουαρίου - αρχές Μαρτίου θα αναγκάσουν τους δημοσίους υπάλληλους να αναστείλουν τις δικές τους κινητοποιήσεις και τους δάσκαλους να αρκεστούν στην υπόσχεση του Μιχαλακόπουλου, ότι θα δοθεί λύση στο ζήτημά τους, αμέσως μετά τη λήξη των εργατικών κινητοποιήσεων. Η ΔΟΕ θα αρκεστεί ξανά σε μια αόριστη υπόσχεση και θα φτάσει στο 7ο συνέδριο χωρίς να πετύχει την πλήρη ένταξη στον πανυπαλληλικό. Όπως θα αποδεχτεί στον απολογισμό του το Δ.Σ., το μόνο που

³⁴⁷Βλ. Ειδική Εγκύκλιος Γ΄: Αι αποφάσεις επί της ημερησίας διατάξεως”, ό.π., τεύχ. 19, 15-3-1925, σελ. 1-2.

³⁴⁸Βλ. “Υπόμνημα των δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων επί της αφομοιώσεως των αποδοχών των κρατικών οργάνων”, ό.π., τεύχ. 16-17, 1-3-1925, σελ. 3-4. Το υπόμνημα επικεντρώνεται στην πρόταση να αντιστοιχηθούν οι βαθμοί και οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων με αυτές των στρατιωτικών κατά το ακόλουθο υπόδειγμα: Ο Διευθυντής Α΄ τάξεως να αντιστοιχεί στον υποστράτηγο, ο Διευθυντής Β΄ τάξεως στον Συνταγματάρχη, ο Τμηματάρχης Α΄ τάξεως στον Αντισυνταγματάρχη, ο Τμηματάρχης Β΄ τάξεως στον Ταγματάρχη, ο Γραμματέυς Α΄ τάξεως στον Λοχαγό, ο Γραμματέυς Β΄ τάξεως στον Υπολοχαγό, ο Ακόλουθος στον Ανθυπολοχαγό και ο Γραφεύς (Α΄ και Β΄) τάξεως στον ανθυπασπιστή. Για τον βαθμό του Εισηγητή που περισσεύει προτείνεται να παραμείνει μεταξύ Λοχαγού και Ταγματάρχη. Είναι φανερό ότι η μισθολογική αναβάθμιση του κλάδου των στρατιωτικών τον Ιούλιο του 1924 με τον ν. 3122 τους κατέστησε μέτρο σύγκρισης για τους άλλους δημοσίους υπαλλήλους. Το υπόμνημα αφιερώνει ειδική εκτεταμένη παράγραφο στους δημοδιδασκάλους υποστηρίζοντας την κατάταξή τους “από του βαθμού του Ακολουθού μέχρι του βαθμού του Εισηγητού δια τους έχοντας αρκετήν υπηρεσίαν μετεκπαιδευομένους εν τω Πανεπιστημίω, των γ΄ τάξεως δημοδιδασκάλων κατατασσομένων εις τον βαθμόν του γραφέως”, υποστηρίζοντας δηλ. απολύτως το αίτημα της ΔΟΕ.

7. Η τριφωνία

Ας δούμε όμως τι προκάλεσε τις απαισιόδοξες εκτιμήσεις της Αυγής.

Πριν από το 7ο συνέδριο το Δ.Σ. (στο οποίο θυμίζουμε κυριαρχούσε ο Δημητράτος) ήρθε σε συμφωνία με τους “παλαιούς” πρωτοβάθμιους υποσχόμενο πως θα αποδεχθεί ως κριτήριο για την κατάληψη των δύο ανώτερων βαθμών (“Γραμματέα Α’” και “Εισηγητή”) το βαθμό του πτυχίου. Το συνέδριο όμως όχι μόνο δεν έκανε αποδεκτό το αίτημα αυτό αλλά τροποποίησε την προηγούμενη πρόταση κάνοντάς την ακόμη δυσμενέστερη για τους “παλαιούς” πρωτοβάθμιους. Συγκεκριμένα διεκδίκησε ξανά τον βαθμό του “Εισηγητή” αποκλειστικά για τους μετεκπαιδευμένους ανεξαρτήτως προέλευσης και όρισε ως κριτήριο για την κατάταξη στο βαθμό του “Γραμματέα Α’” τις εκθέσεις των επιθεωρητών.³⁵¹ Με αυτή την τελευταία απόφαση αναιρείται ακόμα και η αυτοδίκαια κατάταξη των “παλαιών” πρωτοβάθμιων στο βαθμό του Γραμματέα Α’. Εάν η έκθεση του Επιθεωρητή δεν είναι θετική θα παραμένουν στον βαθμό του “Γραμματέα Β’”. Αντίστροφα εάν κάποιος δευτεροβάθμιος έχει θετική έκθεση θα ανέρχεται στη θέση του γραμματέα Α’ και έτσι η έως τώρα ιεραρχία μεταξύ των πτυχιούχων

³⁵¹ Συγκεκριμένα το 7ο συνέδριο διεκδικεί τη διαβάθμιση των δημοδιδασκάλων από το βαθμό του “Ακολούθου” ως το βαθμό του “Εισηγητού”. Ως κριτήρια κατάταξης διεκδικεί το χρόνο υπηρεσίας και την αξιολόγηση, δηλ. τις εκθέσεις των επιθεωρητών. Πιο αναλυτικά: 1) Οι δημοδιδάσκαλοι και οι διδασκάλισσες Α’ και Β’ τάξεως με 0-3 έτη υπηρεσίας να διαβαθμισθούν ως Ακόλουθοι. Πάνω από 3 χρόνια ως Γραμματείς Β’. Όσοι από αυτούς έχουν εκθέσεις ευδόκιμης υπηρεσίας ή προτάσεις επιθεωρητών ως Γραμματείς Α’. 2) Οι μετεκπαιδευμένοι, μόλις ολοκληρώσουν την μετεκπαίδευση προάγονται κατά έναν βαθμό σε σχέση με αυτόν που είχαν και μόλις συμπληρώσουν 10 χρόνια υπηρεσίας κατατάσσονται στο βαθμό του Εισηγητή που είναι και ο ανώτερος. Βλ. “Αποφάσεις Ζ’ Γεν. Συνέλ. επί του οικονομικού”, *ό.π.*, Χρονιά Β’, τεύχ. 9-10, Απρίλιος 1925, σελ. 3-4. Επίσης “Αι αποφάσεις της έβδομης Γενικής Συνελεύσεως—το επίσημον πρακτικόν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 23, 19-4-1925, σελ. 3. Επίσης το τμήμα των πρακτικών που αναφέρεται στο οικονομικό ζήτημα, *ό.π.*, τεύχ. 34, 28-6-1925, σελ. 6-7· τεύχ. 35, 5-7-1925, σελ. 3-6· τεύχ. 36, 12-6-1925, σελ. 3-5 και τεύχ. 37, 19-7-1925, σελ. 4-6.

δημοδιδασκάλων (“παλαιός” πρωτοβάμιος, νέος πρωτοβάμιος, δευτεροβάμιος) θα ανατραπεί.

Μετά από αυτή την απόφαση, η αποχώρηση των “παλαιών” πρωτοβάθμιων από τη ΔΟΕ, όπως άλλωστε προέβλεψε και η *Αυγή*, ήταν κάτι παραπάνω από βέβαιη. Το ακόλουθο απόσπασμα από μια επιστολή αποχώρησης των κορινθίων “παλαιών” πρωτοβάθμιων από το σύλλογό τους περιγράφει εύγλωττα τον ψυχικό και οργανωτικό διχασμό μεταξύ των “τάξεων” στο επίπεδο της βάσης: “Κανένας δεν μπορεί ν’ αμφισβητήσει ότι μεταξύ των συναδέλφων Κορινθίας κατά την τελευταία αυτή εποχή έπαυσε να υπάρχει η ψυχική συνεκτικότητα, η οποία στο παρελθόν απετέλεσε το σπουδαίο λόγο της υπερηφάνειας του Συλλόγου μας. (...) Το κορύφωμα του πείσματος και της περιφρόνησης, το αντικρύζει κανείς, περισσότερο από φανερά, στις αποφάσεις της Γεν. Συνελεύσεως της 27 Φεβρουαρίου. Βλέπομε εκεί όλες τις δημοδιδασκαλικές βαθμίδες αγωνιζόμενες να βάλουν στο περιθώριο από κάθε συλλογική κίνηση τον πρωτοβάθμιο δημοδιδάσκαλο. Μεταχειρίζονται την αληθινά ασύγκριτη αριθμητική υπεροχή τους για να κυρήξουν σ’ άγνοια τούτον. Κάνουν αρχαιρεσίες 5μελούς Διοικ. Συμβουλίου και ο στοιχειώδης ιπποτισμός απουσιάζει από τις τάξεις τους. Ο πρωτοβάθμιος αγνοείται και επιδεικτικά και εσκεμμένα αποδιώκεται από το συμβούλιο.”³⁵² Η απόφαση του 7ου συνεδρίου, δηλαδή, δεν επιβεβαίωνε απλώς τη διαπάλη ανάμεσα στις τάξεις των πτυχιούχων δημοδιδασκάλων. Όξυνε αυτή τη διαπάλη προκαλώντας ένα βαθύτατο ρήγμα στην ενιαία επαγγελματική ιδεολογία που αναδύθηκε στη φάση της ίδρυσης της ΔΟΕ. Οι “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι θα υποστηρίξουν ότι οι δύο κατώτερες τάξεις συμμαχησαν με τους μετεκπαιδευμένους με σκοπό την εξόντωσή τους. Σύμφωνα με τα στοιχεία

³⁵²Βλ. την επιστολή *Αυγή*, Χρονιά Β’, τεύχ. 9-10, Απρίλιος 1925, σελ. 14. Από το σύλλογο Κορινθίας αποχώρησαν όλοι (σύνολο 30) οι πρωτοβάθμιοι. Δύο ακόμα νέες οργανωμένες αποχωρήσεις είχαμε στους συλλόγους Μαντινείας και Πειραιά (αρχόνων): βλ. “Συλλ. Μαντινείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 31, 14-6-1925, σελ. 4 και “Ίδού τ’ αποτελέσματα”, *Αυγή*, Χρονιά Β’, τεύχ. 15-16, Ιούλιος 1925, σελ. 16. Με τις νέες αυτές αποχωρήσεις οι χωριστές οργανώσεις πρωτοβαθμίων αυξάνονται σε δεκαοχτώ.

που οι ίδιοι δίνουν στο 7ο συνέδριο μόνο 4 από 60 αντιπροσώπους ήταν “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι. Οι υπόλοιποι ήταν νέοι πρωτοβάθμιοι και δευτεροβάθμιοι, οι οποίοι αποτελούν την πλειονότητα του κλάδου και ελέγχουν απολύτως την ομοσπονδία. Λόγω όμως της μορφωτικής τους κατωτερότητας δεν τολμούν να εκλέξουν Δ.Σ. από την τάξη τους και έτσι συμμαχησαν με τους μετεκπαιδευμένους, με αποτέλεσμα το Δ.Σ. να αποτελείται αποκλειστικά από τους τελευταίους. Οι μετεκπαιδευμένοι όμως, σύμφωνα πάντα με τους “παλαιούς” πρωτοβάθμιους, δεν είναι κατάλληλοι να χειρίζονται ζητήματα οικονομικής και ηθικής εξύψωσης των δασκάλων μια και “από της εισόδου των εις το Πανεπιστήμιον ανοίγονται νέοι ορίζοντες εξελίξεως και νέα ιδανικά δι’ αυτούς”, προσανατολίζονται δηλαδή για τη θέση του επιθεωρητή.³⁵³

Η ΔΟΕ απαντώντας θα υπερασπισθεί το κριτήριο της ευδοκιμότητας που το συνέδριο θέσπισε: “Είσαι ικανός; προάγεσαι. Δεν είσαι ικανός; μένεις στάσιμος”³⁵⁴, θα τονίζει και θα προσπαθεί να διασπάσει το μέτωπο των “παλαιών” πρωτοβάθμιων απευθυνόμενη “σ’ όσους από αυτούς “δεν έχουν ανάγκη να επιδείξουν το πτυχίον τους δια να αποδείξουν την αξίαν τους.”³⁵⁵ Στην κατεύθυνση αυτή θα δημοσιεύει επιλεκτικά επιστολές πρωτοβαθμίων αλλά και τριτοβαθμίων που εγκρίνουν τις θέσεις της.³⁵⁶ Γιατί και οι προσδοκίες των τριτοβαθμίων για ευνοϊκότερη γι’ αυτούς τροποποίηση της απόφασης από το 7ο συνέδριο θα διαφρευστούν. Η απόφαση θα παραμείνει στο σημείο αυτό ακριβώς η ίδια με την απόφαση του βου έκτακτου συνεδρίου. Η απόφαση εκείνη, θυμίζουμε, τους καθήλωνε στο βαθμό του “Γραφέα” χωρίς δυνατότητα προαγωγής.³⁵⁷ Οι αντιδράσεις τους, οι οποίες όπως είδαμε είχαν

³⁵³ Βλ. “Ανακοινωθέν συλλόγου Πρωτοβαθ. Δημοδιδασκάλων Πατρών, 25-6-1925”, *ό.π.*, Χρονιά Β’, τεύχ. 15-16, Ιούλιος 1925, σελ. 14.

³⁵⁴ Βλ. “Η ηθική βάσις”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 29, 31-5-1925, σελ. 1.

³⁵⁵ Βλ. “Τι πρώτον;”, *ό.π.*, τεύχ. 30, 7-6-1925, σελ. 2.

³⁵⁶ Βλ. ενδεικτικά τις επιστολές των Εμμ. Τσαγκάρη (Πρωτοβάθμιου) και Απόστ. Μαλτέζη (τριτοβάθμιου), *ό.π.*, τεύχ. 41, 16-8-1925, σελ. 4.

³⁵⁷ Συγκεκριμένα το 7ο συνέδριο διεκδικεί την κατάταξη των τριτοβαθμίων δημοδιδασκάλων (πρώην υποδιδασκάλων) από το βαθμό του “Γραφέα Β’ ως το βαθμό του Γραφέα Α’”. Πιο

αρχίσει με την απόσχιση των τριτοβάθμιων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Οιτύλου, είχαν κάπως κοπάσει εν αναμονή του 7ου συνεδρίου. Τώρα όμως θα αναζωπυρωθούν ξανά. Η ομάδα των ιωαννιτών τριτοβάθμιων, που είχε πάρει δυναμικά τη σκυτάλη, θα έλθει σε επαφή και με τις άλλες περιοχές της Ηπείρου και θα εκλέξει την Πανεπειρωτική Επιτροπή Τριτοβάθμιων Δημοδιδασκάλων. Η επιτροπή θα εκδώσει ανακοίνωση προς τους τριτοβάθμιους όλης της χώρας (24 Μαΐου 1925) στην οποία τονίζει πως με την απόφαση τους οι αντιπρόσωποι του 7ου συνεδρίου έθαιψαν οριστικά το πνεύμα του νόμου 2858 ο οποίος είχε πράγματι συναδελφώσει τον κλάδο. Μετά από αυτό, θα τονίσουν, “είναι ανάγκη να ιδρύσωμεν περιφερειακούς Συλλόγους. Αποτελούμεν τα 30%. Δεν πρέπει να περιμένωμεν περισσότερον τίποτε καλόν από τους αρχηγούς συναδέλφους μας. (...) Το σύνθημά μας είναι ‘κατάταξις τριτοβαθμίων από του βαθμού του ακολούθου και μετεκπαιδευσεως αυτών’.”³⁵⁸

Από τα περιοδικά η *Αυγή* θα πάρει πλέον καθαρά το μέρος των “παλαιών” πρωτοβάθμιων δηλώνοντας πως από τις παντελώς αναξιόπιστες εκθέσεις των επιθεωρητών, που άλλωστε δε συντάχθηκαν για το σκοπό αυτό, προτιμότερος ως κριτήριο είναι ο βαθμός πτυχίου.³⁵⁹ Ο αντίλογος θα επιμένει πως οι εκθέσεις είναι αξιόπιστες ακριβώς επειδή συντάχθηκαν χωρίς τον συγκεκριμένο σκοπό και άρα δεν ασκήθηκαν πιέσεις. Και σε κάθε περίπτωση είναι προτιμότερο αυτό το κριτήριο

αναλυτικά: 1) Οι υποδιδάσκαλοι με απολυτήριο σχολαρχείου και 1-10 έτη να καταταχθούν ως Γραφείς Β΄. Άνω των 10 ετών ως Γραφείς Α΄ και 2) Οι υποδιδάσκαλοι με πτυχίο υποδιδασκαλείου να καταταχθούν ως Γραφείς Α΄· βλ. “Αποφάσεις Ζ΄ Γεν. Συνέλ. επί του οικονομικού”, *Αυγή*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 9-10, Απρίλιος 1925, σελ. 3-4.

³⁵⁸Βλ. “Πανεπειρωτική Επιτροπή Γ΄βάθμιων δημοδ/λων”, *ό.π.*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 13-14, Ιούνιος 1925, σελ. 13-14. Η *Αυγή* θα υπεραμύνεται του αιτήματος της μετεκπαίδευσης αλλά στο ζήτημα της διαβάθμισης θα τους καλεί να μετριάσουν τις απαιτήσεις τους· βλ. “Άμεση ανάγκη”, *ό.π.*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 13-14, Ιούνιος 1925, σελ. 9.

³⁵⁹Βλ. “Απάνω στις αποφάσεις για το οικονομικό ζήτημα”, *ό.π.*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 9-10, Απρίλιος 1925, σελ. 4.

από το να επαναπαύεται “κάθε τεμπέλης επί του άριστα” του πτυχίου του.³⁶⁰ Η Αυγή ωστόσο θα σβήσει ως αντιπολίτευση μια και λίγο αργότερα (τον Νοέμβριο του 1925) θα διακόψει την έκδοσή της. Στα τελευταία της τεύχη καθώς βλέπει τη διαμάχη να εντείνεται, θα επιστρέψει νοσταλγικά στις μέρες της δόξας της: θα θυμίζει πόσο δίκαια και σοφά έλυνε αυτά τα προβλήματα ο νόμος των “δέκα τριετιών” (ν. 3215) και θα προτείνει στην ΔΟΕ να επιστρέψει σε αυτόν.³⁶¹ Στον ένα χρόνο που μεσολάβησε ωστόσο κύλησε πολύ νερό και ο δρόμος της επιστροφής στον νόμο των “δέκα τριετιών” ήταν μάλλον αδύνατος. Η ένταξη στον “πανυπαλληλικό” θα είναι τώρα ο στόχος γύρω από τον οποίο θα αναπτύσσονται οι ενδοκλαδικές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις που θα τροφοδοτούν την πόλωση και τις αποσχιστικές ενέργειες. Η πολυπόθητη ένταξη θα ορίζει πλέον τις κινήσεις της καθεμιάς από τις τρεις ομάδες και πρώτα και κύρια της νέας σοσιαλίζουσας ηγεσίας των Ρουχωτά και Δημητράτου.

³⁶⁰Βλ. Γρηγ. Μούργελας, “Η σημασία της αποφάσεως δια το οικονομικόν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 26, 10-5-1925, σελ. 5.

³⁶¹Βλ. “Μόνον έτσι”, *Αυγή*, Χρονιά Β΄, τεύχ. 15-16, Ιούλιος 1925, σελ. 9.

8. Το νομοσχέδιο του Τσιριμώκου

Στο εννιάμηνο διάστημα της διακυβέρνησης της χώρας από την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου το μισθολογικό των δασκάλων δεν κατάφερε να προχωρήσει πέρα από το Γενικό Λογιστήριο. Στο πρώτο πεντάμηνο Υπουργός Παιδείας ουσιαστικά δεν υπήρχε. Ο υπουργεύων Κ. Σπυρίδης σεβόμενος το ρόλο του ως υπουργός Οικονομικών είχε επανειλημμένα διακηρύξει την αντίθεσή του στην οποιαδήποτε αύξηση μισθών. Η τρίμηνη υπουργία του Μαννέτα που ακολούθησε συνέπεσε με την όξυνση της ενδοκλαδικής διαμάχης. Αμέσως μετά το 7ο συνέδριο θα ξεσπάσουν τα “μαρασλειακά” και η προσοχή της νέας διοίκησης θα επικεντρωθεί στο ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Τον Ιούνιο με την κυβερνητική κρίση, υπουργός θα οριστεί ξανά για δέκα μόνο μέρες ο Κ. Σπυρίδης. Στο περιθώριο λοιπόν της δράσης της και περισσότερο για να τηρήσει τα προσχήματα και για να απαντήσει στην εσωτερική αντιπολίτευση το Δ.Σ. προχώρησε σε επαφές με πολιτευτές και επέδωσε ένα εκτεταμένο υπόμνημα με τις θέσεις της ΔΟΕ για το μισθολογικό στην βουλή και την κυβέρνηση.³⁶² Έτσι όταν ο Πάγκαλος θ’ ανατρέψει την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου η ΔΟΕ κάθε άλλο παρά θα λυπηθεί: “Και αν καμμία άλλη αιτία ανατροπής της κυβερνήσεως εκείνης δεν υπήρχε, ήρκει αυτή και μόνη, η περιφρόνησις προς τα πλέον στοιχειώδη δικαιώματα του λαού, προς τα πλέον ζωτικά συμφέροντα της λαϊκής εκπαίδευσως δια να δικαιολογήσουν δέκα επαναστάσεις, όχι μίαν”.³⁶³ Ταυτόχρονα θα αποτανθεί στον Πάγκαλο προσδοκώντας από αυτόν πλέον την επίλυση του μισθολογικού ζητήματος όπως ακριβώς προσδοκούσε και την προστασία της δημοτικής γλώσσας. Τις προσδοκίες θα εντείνει η υπουργοποίηση του δημοτικιστή Ι. Τσιριμώκου (10-7-

³⁶²Βλ. “Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς την Δ’ Εθνικήν Συνέλευσιν και την Κυβέρνησιν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 31, 14-6-1925, σελ. 1-3.

³⁶³Βλ. “Η πρόσφατος ιστορία και το καθήκον της νέας κυβερνήσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 36, 12-7-1925, σελ. 1. Επίσης “Το Διοικητικόν Συμβούλιον ενώπιον του κ. πρωθυπουργού και Υπουργού της Παιδείας”, *ό.π.*, τεύχ. 37, 19-7-1925, σελ. 1-2.

1925), ο οποίος παράλληλα με την προάσπιση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης πρέσβευε και την υλική αναβάθμιση των δασκάλων. Οι δηλώσεις του ήταν σαφείς: “Προς την κατεύθυνσιν της μορφώσεως των διδασκάλων έγιναν και γίνονται ήδη αρκετά προσπάθειαι. Προέχει όμως το ζήτημα της υλικής και της ηθικής αποκαταστάσεως των δημοδιδασκάλων. Έχει καταντήσει τούτο μία γαγγραινώδης πληγή της εκπαιδευσεώς μας. Χρειάζονται μέσα γενναία. Ο διδάσκαλος πρέπει να εύρη την γαλήνην του δια να επιδοθή απερίσπαστος εις το υψηλόν του έργον. Και ελπίζω ότι η σημερινή Κυβέρνησις θα κάμη την γενναίαν χειρονομίαν, τουλάχιστον εγώ θα επιμείνω ανενδότης επί του σημείου τούτου.” Οι δηλώσεις όμως αυτές θα προκαλέσουν τις αντίθετες δηλώσεις του υπουργού Οικονομικών Γ. Κοφινά: “Η Κυβέρνησις είναι αποφασισμένη να μη προβή εις ουδεμίαν αύξησιν μισθών καθ’ όσον το τοιούτον θα ανέρπε το ισοζύγιον του προϋπολογισμού. (...) Δεν δύναται διάφοροι ομάδες να εκβιάζουν εκάστοτε την κυβέρνησιν, επιδιώκοντας την βελτίωσιν της οικονομικής θέσεώς των επί βλάβη της οικονομικής θέσεως της χώρας (...) Θα κάμω έκκλησιν προς τους πολιτικούς και προς τον Τύπον, τας δύο ταύτας τάξεις των διανοουμένων, ίνα γίνωσι διερχομείς του εθνικού τούτου συμφέροντος (...) Πρέπει να αγωνισθώμεν δια την βελτίωσιν της οικονομικής καταστάσεως της Χώρας, του όλου δηλαδή Ελληνικού λαού. Και τότε θα βελτιωθή και η θέσις των δημοδιδασκάλων και των μισθοδοτούμενων εν γένει.”³⁶⁴

Οι αλληλοσυγκρουόμενες δηλώσεις που εξέφραζαν την απουσία πολιτικής ενότητας της κυβέρνησης του Πάγκαλου, θα συνεχιστούν με τον Τσιριμώκο να δηλώνει πως ετοιμάζει νομοσχέδιο για την διαβάθμιση των δασκάλων και τον Κοφινά να επικαλείται την αδυναμία του προϋπολογισμού.³⁶⁵

³⁶⁴Οι εκατέρωθεν δηλώσεις θα δημοσιευτούν στον αθηναϊκό τύπο της 29-8-1925 και θα αναδημοσιευτούν από το *Διδασκαλικόν Βήμα*, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 44, 6-9-1925, σελ. 5.

³⁶⁵Βλ. “Υπουργικά αλληλογρονθοκοπήματα”, *Αυγή*, Χρονιά Β’, τεύχ. 17-18, Αύγουστος 1925, σελ. 2, 3, 8 και 10. “Οικονομία και εκπαίδευσις”, *εφ. Δημοκρατία*, 2-8-1925. “Η λαϊκή εκπαίδευσις και οι δηλώσεις του κ. Κοφινά”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 43, 30-8-1925, σελ. 5.

Ταυτόχρονα με τη διαμάχη Τσιριμώκου-Κοφινά και για τους ίδιους λόγους θα εκτυλίσσεται και η διαμάχη ΔΟΕ-Κοφινά. Στις αντιδράσεις της ομοσπονδίας για τις αρχικές του δηλώσεις ο Κοφινάς θα απαντήσει ως εξής: “Εδώ εις την Ελλάδα πρέπει να ξεύρετε ότι το καλοκαίρι οπότε δεν έχουν εργασίαν οι δημοδιδάσκαλοι οργανούνται εις ομάδας και συνωμοτούν κατά του κράτος. Ελπίζω όμως ότι η παρούσα Κυβέρνησις θα θέση όλους εις την θέσιν των ώστε να μη παρουσιάζονται διάφοροι ομάδες εις τα υπουργεία δια να πιέζουν τους διαφόρους υπουργούς.”³⁶⁶ Ταυτόχρονα θα καλέσει τους υπόλοιπους πολιτικούς και τον τύπο να πάρουν θέση: “Δεν δύνανται διάφοροι ομάδες να εκβιάζουν εκάστοτε την κυβέρνησιν, επιδιώκοντας την βελτίωσιν της οικονομικής θέσεως των επί βλάβη της οικονομικής θέσεως της χώρας (...) Θα κάμω έκκλησιν προς τους πολιτικούς και προς τον Τύπον, τας δύο ταύτας τάξεις των διανοουμένων, ίνα γίνωσι διερμηνείς του εθνικού τούτου συμφέροντος”.³⁶⁷

Αξιοποιώντας για δικό της όφελος την έκκληση η ΔΟΕ θα προχωρήσει στις παρακάτω ενέργειες:

1. Θα στείλει επιστολή σε όλες τις εφημερίδες και θα ζητήσει να ανταποκριθούν στην έκκληση του Κοφινά καταθέτοντας την πραγματική γνώμη τους ώστε να γνωρίσει και η ίδια αν τα αιτήματά της “τυγχάνουν της επιδοκίμασίας ή ου της κοινής γνώμης”.³⁶⁸ Το σύνολο σχεδόν των εφημερίδων θα ανταποκριθεί καταδικάζοντας τις δηλώσεις του Κοφινά και υπερασπίζοντας τις διεκδικήσεις των δασκάλων.³⁶⁹

2. Θα προκαλέσει μέσω των τοπικών συλλόγων τηλεγραφήματα διαφόρων σωματείων, επιμελητηρίων, κοινοτήτων και συνεταιρισμών τα οποία

³⁶⁶Βλ. *Εστία*, 29-8-1925 και *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 44, 6-9-1925, σελ. 5.

³⁶⁷ό.π.

³⁶⁸Βλ. την επιστολή, ό.π., τεύχ. 44, 6-9-1925, σελ. 5.

³⁶⁹Βλ. τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Ελεύθερο Βήμα*, *Αθήναι*, *Σκρπ.*, *Νέα Ημέρα*, *Καθημερινή*, *Εστία*, *Εμπρός*, *Δημοκρατία*, *Έθνος*, *Πολιτεία*, *Ελληνική*. Τα δημοσιεύματα θα αναδημοσιεύσει το *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 44, 6-9-1925, σελ. 6-8 και τεύχ. 45, 13-9-1925, σελ. 4.

υπερασπίζονται του αιτήματος των δασκάλων.³⁷⁰ Ξεχωρίζουμε την υποστήριξη της συγγενούς ομοσπονδίας ΟΛΜΕ μια και συνιστά στροφή στην προγενέστερη στάση της. Η ΟΛΜΕ θα υποστηρίξει το αίτημα της ΔΟΕ μέσα από συνέντευξη του προέδρου της Α. Χωραφά: “Η μέση Εκπαίδευσις μετά την δικαίαν διαβάθμισιν εαυτής, κατόπιν της οποίας δεν έχει πλέον να προβάλλη ίδιας αξιώσεις αποφασισμένη να παρακολουθήση την τύχην της όλης υπαλληλικής οικογενείας, είναι φυσικόν να μην είναι ευχαριστημένη, εφ’ όσον δεν διαβαθμίζεται και η κατωτέρα.”³⁷¹

Με τις κινήσεις της αυτές η ΔΟΕ θα αποδείξει πως έχει τη συμπαράσταση της κοινής γνώμης. Ωστόσο στην προσπάθειά της να κερδίσει αυτή τη συμπαράσταση θα τονίζει συνεχώς πως διεκδικεί μόνο τη διαβάθμιση και όχι αυξήσεις, ότι διεκδικεί δηλαδή την απόδοση των βαθμών μόνο και όχι των μισθών που αντιστοιχούν σε αυτούς.³⁷² Πάντως μετά τα δημοσιεύματα του τύπου ο Κοφινάς θα υποχωρήσει και το νομοσχέδιο θα δοθεί στη δημοσιότητα στα τέλη του Οκτωβρίου. Πρόκειται για ένα νομοσχέδιο προϊόν της συνεργασίας ΔΟΕ και Τσιριμώκου που παρότι δεν είναι ταυτόσημο με τις θέσεις του 7ου συνεδρίου δεν απέχει πολύ από αυτές.

Σύμφωνα με αυτό οι δάσκαλοι κατατάσσονται σε έξι βαθμολογικές κατηγορίες.

Η πρώτη, η χαμηλότερη, θα αντιστοιχεί με το βαθμό του Γραφέα Β΄. Σ’ αυτή θα κατατάσσονται όπως και πριν οι τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι που δεν έχουν πτυχίο υποδιδασκαλείου και οι μη πτυχιούχοι νηπιαγωγοί. Η διαφορά είναι ότι τώρα τους δίνεται η δυνατότητα μετά από δεκαετή ευδόκιμη υπηρεσία να προάγονται στη θέση του Γραφέα Α΄. Η δεύτερη κατηγορία θα αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραφέα Α΄. Σ’ αυτή θα κατατάσσονται όπως και πριν οι τριτοβάθμιοι

³⁷⁰Βλ. “Ολόκληρος η κοινωνία υποστηρίζει τις απόψεις του κλάδου”, ό.π., τεύχ. 46, 20-9-1925, σελ. 9-10· τεύχ. 47, 27-9-1925, σελ. 5· τεύχ. 48, 4-10-1925, σελ. 4-5· τεύχ. 50, 18-10-1925, σελ. 3.

³⁷¹Βλ. τη συνέντευξη του Α. Χωραφά, εφ. *Δημοκρατία*, 19-9-1925.

³⁷²Βλ. δηλώσεις του Προέδρου Αφ. Ρουχωτά στον τύπο, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 45, 13-9-1925, σελ. 3-4.

που διαθέτουν πτυχίο υποδιδασκαλείου και οι πτυχιούχοι νηπιαγωγοί. Τώρα όμως οι υποδιδάσκαλοι μετά από 20ετή ευδόκιμη υπηρεσία μπορούν να προάγονται στη θέση του Ακόλουθου. Επίσης —κι αυτό είναι το σημαντικότερο— μπορούν να φοιτήσουν σε μονοτάξιο διδασκαλείο, να πάρουν πτυχίο δημοδιδασκάλου και από κει και πέρα να εξελιχθούν όπως και οι δημοδιδάσκαλοι. Παρόμοια οι πτυχιούχοι νηπιαγωγοί μπορούν με βάση το χρόνο υπηρεσίας και την ευδοκιμότητα να φθάσουν μέχρι το βαθμό του Γραμματέα Β'. Η τρίτη και τέταρτη κατηγορία θα αντιστοιχούν στους βαθμούς του Ακολουθού και του Γραμματέα Β'. Σ' αυτή θα κατατάσσονται όπως και πριν οι δευτεροβάθμιοι και πρωτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Ως Ακόλουθοι στην πρώτη πενταετία και κατόπιν ως Γραμματείς Β'. Επίσης θα δοθεί η δυνατότητα για εξέλιξη στο βαθμό του Γραμματέα Α' μετά από δεκαετή υπηρεσία. Η πέμπτη κατηγορία θα αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραμματέως Α'. Θα είναι ο πρώτος επιπλέον βαθμός και θα αποδοθεί στους "παλαιούς" πρωτοβάθμιους ξεχωρίζοντάς τους έτσι από τους προηγούμενους. Η έκτη κατηγορία θα αντιστοιχεί στο βαθμό του Εισηγητή. Ένα βαθμό που δόθηκε μόνο για τους μετεκπαιδευθέντες στο Πανεπιστήμιο. Και μόνο εφόσον αυτοί προαχθούν ως διευθυντές τετραταξίων και πάνω σχολείων—αλλιώς παραμένουν και αυτοί στην θέση του Γραμματέα Α'.³⁷³

Το νομοσχέδιο απαντά σ' ένα βαθμό στα αιτήματα των τριτοβαθμίων και των "παλαιών" πρωτοβαθμίων. Οι δύο κατηγορίες, ωστόσο, και πάλι δε θα ικανοποιηθούν. Οι πρώτοι θα ζητάνε να μετεκπαιδεύονται μέχρι το 40ό έτος (το νομοσχέδιο προέβλεπε μετεκπαίδευση μόνο όσων ήταν κάτω των 35 ετών)³⁷⁴ και οι δεύτεροι θα ζητούν να καταλαμβάνουν και αυτοί τη θέση του Εισηγητή όπως και οι

³⁷³Βλ. "Το πλήρες κείμενον του νομοσχεδίου του Νομοθετικού Διατάγματος της διαβαθμίσεως", ό.π., τεύχ. 51, 25-10-1925, σελ. 1-3.

³⁷⁴Βλ. "Δια τους Γ' Ταξεως συναδέλφους της Ηπείρου", ό.π., τεύχ. 55, 22-11-1925, σελ. 6.

μετεκπαιδευμένοι στο Πανεπιστήμιο.³⁷⁵ Οι δύο τάξεις θα προσπαθούν μέσω πολιτευτών να αλλάξουν διάφορα σημεία του προς όφελός τους. Οι παρεμβάσεις αυτές θα καθυστερήσουν επικίνδυνα την δημοσιοποίηση του νομοσχεδίου: “Ο Τσιριμώκος επί πολύ edίσταζε να προβή εις την οριστικήν διατύπωσιν του νομοσχεδίου το οποίον εξήτει ο κλάδος επειδή εφοβείτο μήπως το διάταγμα τούτο δυσηρέσται την πλειονότητα του κλάδου και τοιουτοτρόπως κατηναλώθη εις μελέτας υπομνημάτων και τηλεγραφημάτων ο χρόνος, ο οποίος ως εκ των υστέρων αποδεικνύεται ήτο ο πλέον εύθετος δια την λύσιν του ζητήματός μας.”³⁷⁶

Η πορεία του νομοσχεδίου προς την ψήφιση θα επηρεαστεί επίσης και από τις αλλαγές στο υπουργείο Παιδείας. Στις 20-10-1925 ο Τσιριμώκος θα παραιτηθεί ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τη μετάθεση των εκλογών από τον Πάγκαλο. Οι δύο νέοι υπουργοί που θ’ ακολουθήσουν, ο Δ. Ρούφος και ο Ρ. Λιβαθινόπουλος, δε θα επιδείξουν τη θέρμη του προκατόχου τους για την προώθηση του νομοσχεδίου. Στο τέλος του 1925 το νομοσχέδιο δεν είχε πάρει ακόμα την έγκριση του Γενικού Λογιστηρίου.³⁷⁷ Μπροστά στο αδιέξοδο η ΔΟΕ θα στραφεί στον ίδιο τον Πάγκαλο: “Οι διδάσκαλοι με φρικτήν απογοήτευσιν εις την ψυχήν βλέπουν το Υπουργείον της Παιδείας να αποφεύγη επιμόνωσ να υποβάλη υπό την Υμετέραν έγκρισιν νομοθέτημα σειράς υπουργών συζητηθέν διονυχισθέν και έτοιμον καθ’ όλα.”³⁷⁸

³⁷⁵ Βλ. “Ερίζοντες δημιουργούμεν την κοινήν δυστυχίαν”, Κων Οικονομίδης, *ό.π.*, τεύχ. 121, 13-3-1927, σελ. 4.

³⁷⁶ Βλ. “Η έκθεσις του διοικητικού έτους 1925-26”, *ό.π.*, τεύχ. 75, 18-3-1926, σελ. 1-12 (το απόσπασμα από τη σελ. 4). Το Διοικητικό Συμβούλιο είχε τότε απευθύνει δραματική έκκληση στους τριτοβάθμιους και παλαιούς πρωτοβάθμιους αλλά και σε άλλες μικρότερες ομάδες (“παπαδάσκαλους” και “δασκάλους των δύο μαρτύρων”) να διακόψουν όλες τις παρασκηνιακές ενέργειες, διότι γεννούν κινδύνους για ακύρωση του νομοσχεδίου· βλ. “Εγκύκλιος προς τους περιφερειακούς συλλόγους”, *ό.π.*, τεύχ. 57, 6-12-1925, σελ. 1-2.

³⁷⁷ Βλ. “Αι αντιρρήσεις του Γεν. Λογιστηρίου—Το επιδοθέν εις τον κ. Υπουργόν υπόμνημα”, *ό.π.*, τεύχ. 53, 8-11-1925, σελ. 4-5.

³⁷⁸ Βλ. “Υπόμνημα προς τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 61, 10-1-1926, σελ. 1-2.

Ο Πάγκαλος δεν είχε ιδιαίτερο λόγο να αρνείται την ικανοποίηση ενός ώριμου αιτήματος που επιπλέον δεν είχε σημαντικές επιπτώσεις στον προϋπολογισμό. Είχε όμως κάθε λόγο να το καθυστερήσει. Στις 4 Απριλίου 1926 θα διενεργηθούν οι προεδρικές εκλογές. Ο Πάγκαλος, παρότι ήταν ο μοναδικός υποψήφιος, δεν έπαυε βεβαίως να επιδιώκει υψηλά ποσοστά συμμετοχής και υποστήριξης. Η προεκλογική ικανοποίηση ώριμων επαγγελματιικών αιτημάτων αποτελούσε μια συνήθη πρακτική ενισχυτική παρόμοιων επιδιώξεων. Τρεις μέρες πριν τις εκλογές θα υπογράψει, ως Πρόεδρος της Κυβέρνησης, το Διάταγμα της Διαβάθμισης.³⁷⁹ Εκκρεμούσε όμως ακόμα η δεύτερη υπογραφή του, ως Προέδρου της Δημοκρατίας πλέον. Στο διάστημα μεταξύ των δύο υπογραφών θα παρεμβληθεί το 8ο συνέδριο της ΔΟΕ.

³⁷⁹Βέβαια από τον Γενάρη ως τον Απρίλη μεσολάβησαν τρεις μήνες. Σ' αυτό το διάστημα όμως η ΔΟΕ, όπως είδαμε, είχε εμπλακεί ολοκληρωτικά στη διαμάχη για το γλωσσικό ζήτημα που ξέσπασε πάλι με την απόλυση του Γληνού και του Δελμούζου. Από τις 10 του Γενάρη ως το 8ο συνέδριο το *Διδασκαλικόν Βήμα* θα μετατραπεί αποκλειστικά σε όργανο πάλης για τον δημοτικισμό. Η πίεση για το μισθολογικό θα εξασθενήσει εντελώς: δε θα υπάρξει ούτε ένα σχετικό δημοσίευμα.

9. Η απόδοση των βαθμών

Στο 8ο συνέδριο θα επικρατήσει, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, “πνεύμα συναδελφώσεως”. Στην ηγεσία θα εκλεγεί ομόφωνα η “δεξιά” πτέρυγα των δημοτικιστών, η οποία θα υποστηριχθεί για μερικούς μήνες τόσο από τους “αριστερούς” δημοτικιστές όσο και από τους καθαρευουσιάνους. Η νέα ηγεσία, λοιπόν, είχε τη δεδομένη υποστήριξη ή έστω ανοχή της αντιπολίτευσης τόσο από τα “δεξιά” όσο και από τα “αριστερά” της. Όμως στο μισθολογικό ζήτημα όπως παραπάνω είδαμε οι διασπαστικές κινήσεις δεν προέρχονταν από τους καθαρευουσιάνους — οι οποίοι άλλωστε συμφωνούσαν ως προς το στόχο— αλλά από τις δύο κυρίως τάξεις που θεωρούσαν ότι αδικούνται: από τους “παλαιούς” πρωτοβάθμιους και από τους τριτοβάθμιους. Σ’ αυτές τις δύο τάξεις θα στρέψει την προσοχή της η νέα ηγεσία και θα προσπαθήσει να πετύχει την επανένταξή τους στην ομοσπονδία και την αποδοχή των δικών της κινήσεων γύρω από το μισθολογικό. Θα ξεκινήσει από τους πατρινούς αποσχιστήσαντες που ήταν οι σημαιοφόροι της κίνησης των “παλαιών” πρωτοβαθμίων. Το πνεύμα συναδέλφωσης που επικράτησε στο συνέδριο και η αποχώρηση του Δημητράτου από την ηγεσία με τον οποίο είχαν έρθει σε κάθετη ρήξη θα βοηθήσει να πεισθούν οι πατρινοί να επανέλθουν στον οικείο σύλλογο. Στις 17-6-1926 θα γίνει ειδικό συνέδριο “συναδελφώσεως” του συλλόγου Πατρών στην οποία παραβρέθηκε και ο νέος πρόεδρος Ν. Προκοπίδης. Η προσχώρηση πήρε επίσημο χαρακτήρα ακριβώς για να λειτουργήσει ως μήνυμα για τους πρωτοβάθμιους της υπόλοιπης Ελλάδας και πράγματι ως τέτοιο θα προβληθεί: αφού οι πατρινοί “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι που πρωτοστάτησαν στις αποσχιστικές ενέργειες επιστρέφουν το ίδιο πρέπει να κάνουν και οι “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι των άλλων περιοχών³⁸⁰.

³⁸⁰Βλ. “Οι παλαιοί πρωτοβάθμιοι Πατρών”, *ό.π.*, τεύχ. 81, 6-6-1926, σελ. 2. Πρβλ. την ανακοίνωση του συλλόγου Πατρών, *ό.π.*, τεύχ. 82, 13-6-1926, σελ. 6· Ευάγγ. Παράσχος, “Η δυναμικότης μας”, *ό.π.*, τεύχ. 83, 20-6-1926, σελ. 1· “Σύλλογος Πατρών”, *ό.π.*, σελ. 2· “Η προσχώρησης των πρωτοβαθμίων”, *ό.π.*, τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 3.

Η δεύτερη κίνηση αφορούσε τους τριτοβάθμιους. Η Ένωση Τριτοβαθμίων που ξεκίνησε αρχικά από τα Γιάννενα και επεκτάθηκε κατόπιν σε όλη την Ήπειρο, συνδέθηκε στο μεταξύ και με οργανώσεις τριτοβάθμιων από άλλες περιοχές, εξέλεξε Διοικητικό Συμβούλιο με πρόεδρο τον Γ. Ίκκο και άρχισε να εκδίδει δικό της έντυπο, το *Εγεροτήριο*. Ο Ίκκος θα γίνει δεκτός στο 8ο συνέδριο όπου θα παρουσιάσει τα βασικά αιτήματα των τριτοβάθμιων τα βασικότερα των οποίων (η μετεκπαίδευσή τους και η δυνατότητα προαγωγής υπό προϋποθέσεις από το βαθμό του Γραφέα στο βαθμό του Ακόλουθου) θα γίνουν αποδεκτά. Μετά από αυτό αν και η ένωση θα συνεχίσει να τυπικά υπάρχει και το *Εγεροτήριο* θα συνεχίσει να εκδίδεται οι περισσότερες οργανώσεις τριτοβάθμιων θα διαλυθούν και τα μέλη τους θα ενταχθούν στους οικείους δασκαλικούς συλλόγους.³⁸¹

Τέλος στο 8ο συνέδριο θα γίνει δεκτός για πρώτη φορά με την επωνυμία Β΄ Σύλλογος Αθηνών, ο σύλλογος των προσφύγων δασκάλων. Η υποβόσκουσα ένταση που υπήρχε μεταξύ των γηγενών και των προσφύγων δασκάλων (οι πρώτοι θα αποκαλούν τους δεύτερους, υποτιμητικά, “δασκάλους των δύο μαρτύρων” εξαιτίας του τρόπου επιλογής τους) θα υποχωρήσει, φαινομενικά τουλάχιστον, και το πνεύμα της συμφιλίωσης θα εκφραστεί με την εκλογή του εκπροσώπου τους Εμμ. Χρύση στο νέο Δ.Σ. της ΔΟΕ. Μετά την εκλογή του ο Χρύσης με κείμενό του στο *Διδασκαλικό Βήμα* θα καλέσει τους 2300 περίπου δασκάλους-πρόσφυγες (σύμφωνα με δικούς του υπολογισμούς) να εγγραφούν χωρίς χρονοτριβή στους συλλόγους της περιοχής τους ώστε να δείξουν πως δεν υστερούν “στο πνεύμα και στην ιδέα της ενώσεως και επαγγελματικής οργανώσεως”.³⁸²

Η νέα ηγεσία, λοιπόν, παρά τα συνεχιζόμενα προβλήματα θα εξασφαλίσει σε αδρές γραμμές την υποστήριξη όλων των κατηγοριών και θα μπορέσει να διαπραγματευτεί απερίσπαστη το Διάταγμα της Διαβάθμισης, το οποίο είχε ήδη δρομολογηθεί μεσούντος του 8ου συνεδρίου.

³⁸¹Βλ. “Να διαλυθή”, *ό.π.*, τεύχ. 102, 31-10-1926, σελ. 2.

³⁸²Βλ. Εμμ. Χρύση, “Προς τους απανταχού του κράτους πρόσφυγες δημοδιδασκάλους”, *ό.π.*, τεύχ. 77, 19-5-1926, σελ. 4.

Στις 4 Απριλίου 1926 διενεργήθηκαν από τον Πάγκαλο οι εκλογές για την προεδρεία της Δημοκρατίας με μοναδικό υποψήφιο τον ίδιο. Όπως είδαμε, τρεις μέρες νωρίτερα, στα πλαίσια της προεκλογικής του παροχολογίας ο Πάγκαλος υπέγραψε ως Πρόεδρος της Κυβερνήσεως το Διάταγμα της δασκαλικής διαβάθμισης. Με τηλεγράφημα του γραφείου τύπου η είδηση θα φτάσει ως τα πιο απομακρυσμένα χωριά δημιουργώντας ευφορία στους δασκάλους. Στις 18 Απριλίου ο Πάγκαλος ορκίστηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας και τρεις μέρες αργότερα θα κυρώσει το Νομοθετικό Διάταγμα με τη νέα του ιδιότητα. Την άλλη μέρα, στις 22 Απριλίου, ο πρόεδρος του 8ου συνεδρίου, το οποίο δεν είχε τελειώσει ακόμα, ανακοίνωσε το ευχάριστο νέο. Ενώ όμως το Διάταγμα όδευε προς το Εθνικό Τυπογραφείο, στις 23 του μήνα, κι ενώ το συνέδριο κήρυξε τη λήξη των εργασιών του, “λοξοδρόμησε” προς το Γενικό Λογιστήριο μετά από παρέμβαση του υπουργού Παιδείας Δ. Αιγινήτη. Το Γενικό Λογιστήριο για μια φορά ακόμη θα εισηγηθεί αρνητικά με το κλασικό επιχείρημα ότι η εφαρμογή του Διατάγματος απαιτεί δαπάνη την οποία δεν αντέχει ο προϋπολογισμός του κράτους. Η παρέμβαση του Αιγινήτη ωθεί το νέο Δ.Σ. της ΔΟΕ να στραφεί ξανά στον Πάγκαλο.³⁸³ Στην κατεύθυνση αυτή θα αξιοποιήσει την περιοδεία του Πάγκαλου στην Κρήτη, Κέρκυρα, Ήπειρο και Μακεδονία. Θα δώσει εντολή στους διάφορους τοπικούς συλλόγους να έρχονται σε επαφή με τον περιοδευόντα Πρόεδρο και να του θέτουν τα τρία σημαντικότερα αιτήματα της ομοσπονδίας στη συγκυρία αυτή: τη δημοσίευση του διατάγματος της διαβάθμισης, τη διατήρηση της δημοτικής γλώσσας στα αναγνωστικά και την επαναπρόσληψη των μελών του τέως Δ.Σ. που είχαν απολυθεί. Τρία αιτήματα τα οποία δεν ήταν παρά στιγμές των τριών μεγάλων ζητημάτων που απασχολούσαν τον κλάδο: του μισθολογικού, του γλωσσικού και

³⁸³Βλ. “Το Νομοσχέδιον της Διαβαθμίσεως”, ό.π., τεύχ. 81, 6-6-1926, σελ. 1. “Η δικαίωσις του αγώνος μας”, ό.π., σελ. 2. Ν. Ρούσσενος, “Ένα από τα δύο”, ό.π., σελ. 4-5. Σχετικά και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Ελεύθερο Βήμα*, 29-5-1926 και *Ελεύθερος Τύπος*, 30-5-1926.

των διώξεων. Τα συμβούλια των τοπικών συλλόγων θα ανταποκριθούν με αξιοσημείωτη επάρκεια.³⁸⁴

Όταν ο Πάγκαλος επέστρεψε στην Αθήνα δέχθηκε και το ΔΣ της ΔΟΕ. Στο σχετικό υπόμνημα θα υπενθυμίζονται οι δημόσιες υποσχέσεις του για δημοσίευση του Διατάγματος: “Προς την γνώμην Υμών ιδιαιτέρως αποβλέψας ο κόσμος των δημοδιδασκάλων και έχων υπ’ όψιν αφ’ ενός μεν τας ανορθωτικές προσπάθειάς Υμών, αφ’ ετέρου δε την παντοδυναμίαν Υμών, παντοδυναμίαν ήτις θα ηδύνατο να θέση εκποδών οιονδήποτε εμπόδιον, οιανδήποτε αντίρρησην, και οιονδήποτε κώλυμα, ενεστερνίσθη την πίστιν, ότι το νομοσχέδιον ‘Διαβαθμίσεως των δημοδιδασκάλων’ ήτο ασφαλώς Νόμος του Κράτους και ως τοιούτος έθετε την βάσιν της δημιουργίας ενός καλύτερου και λαμπρότερου μέλλοντος.

Πλην όμως η πραγματική κατάσταση, η δημιουργουμένη μετά την εκ νέου παραπομπήν του νομοσχεδίου εις το Γενικόν Λογιστήριον του Κράτους, καίτοι κυρωθέντος δια της Υμετέρας υπογραφής, εμβάλλει σήμερον εις θλίψιν και αποκαρδίωσιν τας χιλιάδας των δημοδιδασκάλων, οι οποίοι εδοκίμαζον ανακούφισιν όταν προ της Προεδρικής εκλογής δια τηλεγραφημάτων του Πολιτικού γραφείου, κοινοποιηθέντων και εις τα μάλλον απομακρυσμένα χωρία, επληροφορούντο, ότι το νομοσχέδιον το διαγράφον αυτήν την τύχην του λαϊκού σχολείου, εκυρώθη παρ’ Υμών και δημοσιεύεται εις την εφημερίδαν της Κυβερνήσεως καθιστάμενον Νόμος του Κράτους.”³⁸⁵

Η παραπάνω πρακτικές συνοψίζουν την τακτική της ΔΟΕ αυτής της περιόδου. Μια τακτική που εκφράζεται με δύο τρόπους: πρώτο τα αιτήματα απευθύνονται αποκλειστικά στον Πάγκαλο — το υπουργείο Παιδείας αγνοείται παντελώς, σα να μην υπάρχει και δεύτερο το ύψος του λόγου αλλάζει ριζικά

³⁸⁴ Βλ. Σύλλογος Ηρακλείου: “Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας για τα ζητήματά μας”, *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 82, 13-6-1926, σελ. 6-7. Επίσης “Σύλλογος Κερκύρας”, *ό.π.*, τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 11. “Σύλλογος Καβάλλας”, *ό.π.*, τεύχ. 87, 18-7-1926, σελ. 7.

³⁸⁵ Βλ. “Το υπόμνημα της Ομοσπονδίας προς τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας”, *ό.π.*, τεύχ. 81, 6-6-1926, σελ. 1.

αγγίζοντας απροκάλυπτα τα όρια της κολακείας. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο του νέου προέδρου Ν. Προκοπίδη γραμμένο ταυτόχρονα με την υποβολή του υπομνήματος: “Αλλά Συ, κύριε Πρόεδρε της Δημοκρατίας, ο οποίος αναγνωρίσας το ‘ρεκόρ της αδικίας’ του δημοδιδασκάλου έσπευσες να υπογράψης το Διάταγμα τούτο, αναθέσας τοιουτοτρόπως εις τον αρμόδιον επί της Παιδείας Υπουργόν σου την άμεσον αυτού δημοσίευσιν, πως ανέχεσαι να μειούται κατά τον πρωτοφανή τούτον τρόπον το κύρος Σου, να περιφρονήται η υπογραφή σου και τα υπογραφόμενα παρά Σου Διατάγματα ν’ απορρίπτονται εις τα ερμάρια του Γενικού Λογιστηρίου;

Αναγνωρίσας ο Λαός την σημερινήν ‘κατάστασιν’ ωρμάτο από της πεποιθήσεως, ότι έχεις την θέλησιν να κτυπήσης κατακέφαλα το τέρας της πολιτικής διαφθοράς, το οποίον επί έτη εκμεταλευόμενον τον Λαόν έπαιζε με τα ιερώτερα ιδανικά του και έσπειρε την αποκαρδίωσιν και τον μαρασμόν, του οποίου τας συνέπειας σκληρότατα εδοκιμάσαμεν και δοκιμάζομεν όλοι μας.

Ένας ολόκληρος διδασκαλικός, ενθουσιώδης και δυνατός, αναμένει με αγωνίαν σήμερα να ιδή από Σε την μεγάλην χειρονομίαν, η οποία θα τον ανυψώση και θα τον καταστήση ικανόν να ριφθή απερίσπαστος εις το μέγα και ιερόν αναπλαστικόν έργον του.”³⁸⁶

Εύκολα μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο λόγος που οδήγησε τη νέα διοίκηση στην επιλογή μιας τέτοιας τακτικής, ήταν η ακριβώς αντίθετη, επιθετική τακτική, της προηγούμενης. Η νέα διοίκηση φαίνεται να εκτιμά ότι η προηγούμενη τακτική ήταν υπεύθυνη για την επιδείνωση των σχέσεων Υπουργείου και ΔΟΕ, η οποία με τη σειρά της ήταν υπεύθυνη για τις αλλεπάλληλες αναβολές της δημοσίευσης του διατάγματος. Το γεγονός ότι επρόκειτο για τακτική και όχι για πραγματική αφοσίωση της νέας διοίκησης στον Πάγκαλο φανερώνεται και από τη στάση της ΔΟΕ μετά την πτώση του. Ο θεοποιημένος Πάγκαλος γίνεται αυτόματα “ανήθικος δικτάτορας” που προσπαθούσε να εξαγοράσει την πολιτική υποστήριξη των δασκάλων με την υπογραφή του διατάγματος την παραμονή των προεδρικών

³⁸⁶Βλ. “Έμπρός, κύριε Πάγκαλε”, ό.π., τεύχ. 80, 30-5-1926, σελ. 1.

εκλογών.³⁸⁷ Όμως τώρα, “ύστερα από την άρση των τρομοκρατικών μέτρων που κρατούσαν τόσον καιρό, αλυσοδεμένη τη σκέψη κάθε ελεύθερου διανοούμενου”, η ΔΟΕ μπορεί επιτέλους να δημοσιεύσει την έκθεση της Διεθνούς των Εκπαιδευτικών για την εκπαιδευτική πολιτική της δικτατορίας. Στην έκθεση αυτή που δημοσιεύεται αμέσως μετά την πτώση του Πάγκαλου περιγράφεται η εκπαιδευτική κατάσταση της Ελλάδας και η εκπαιδευτική πολιτική της δικτατορίας με τα πιο μελανά χρώματα.³⁸⁸

Το Διάταγμα τελικά θα δημοσιευτεί στις 18 Ιουνίου δηλαδή δύο μήνες αργότερα από την ημερομηνία εκδόσεως του (21 Απριλίου).³⁸⁹ Σύμφωνα με αυτό οι δάσκαλοι θα κατατάσσονται σε έξι βαθμολογικές κατηγορίες.

Η πρώτη, η χαμηλότερη, θα αντιστοιχεί με το βαθμό του Γραφέα Β΄. Σ’ αυτή θα κατατάσσονται όπως και πριν οι τριτοβάθμιοι που στερούνται πτυχίο υποδιδασκαλείου καθώς και οι μη πτυχιούχοι νηπιαγωγοί. Η διαφορά είναι ότι τώρα τους δίνεται η δυνατότητα μετά από δεκαετή ευδόκιμη υπηρεσία να προάγονται στη θέση του Γραφέα Α΄.

Η δεύτερη θα αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραφέα Α΄. Σ’ αυτή θα κατατάσσονται όπως και πριν οι τριτοβάθμιοι που διαθέτουν πτυχίο υποδιδασκαλείου και οι πτυχιούχοι νηπιαγωγοί. Τώρα όμως οι υποδιδάσκαλοι μετά από 20ετή ευδόκιμη υπηρεσία μπορούν να προάγονται στη θέση του Ακόλουθου. Επίσης —κι αυτό είναι το σημαντικότερο— μπορούν να φοιτήσουν σε μονοτάξιο διδασκαλείο, να πάρουν πτυχίο δημοδιδασκάλου και εξελιχθούν και περαιτέρω. Παρόμοια οι πτυχιούχοι νηπιαγωγοί μπορούν με βάση το χρόνο υπηρεσίας και την ευδοκιμότητα να φθάσουν μέχρι το βαθμό του Γραμματέα Β΄.

³⁸⁷Βλ. “Που οδηγεί η ανηθικότητα”, *ό.π.*, τεύχ. 93, 29-8-1926, σελ. 1.

³⁸⁸Βλ. “Η δικτατορία και η δημοτική μας εκπαίδευση”, *ό.π.*, σελ. 2 και τεύχ. 94, 5-9-1926, σελ. 3.

³⁸⁹Βλ. ΦΕΚ 204Α΄/18-6-1926. Επίσης *Ερμής*, τεύχ. 237, 22-1-1927, σελ. 5-7 και τεύχ. 251, 304-1927, σελ. 6-7· πρβλ. “Η ερμηνευτική εγκύκλιος του Υπουργείου δια την εφαρμογήν του διατάγματος της διαβαθμίσεώς μας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 91, 15-8-1926, σελ. 3.

Η τρίτη και τέταρτη κατηγορία θα αντιστοιχούν στους βαθμούς του Ακολούθου και του Γραμματέα Β'. Σ' αυτή θα κατατάσσονται όπως και πριν οι δευτεροβάθμιοι και πρωτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Ως Ακόλουθοι στην πρώτη πενταετία και κατόπιν ως Γραμματείς Β'. Επίσης δυνατότητα για εξέλιξη στο βαθμό του Γραμματέα Α' μετά από δεκαετή υπηρεσία.

Η πέμπτη κατηγορία θα αντιστοιχεί στο βαθμό του Γραμματέως Α'. Θα είναι ο πρώτος επιπλέον βαθμός και θα αποδοθεί στους "παλαιούς" πρωτοβάθμιους ξεχωρίζοντάς τους έτσι από τους προηγούμενους.

Η έκτη κατηγορία θα αντιστοιχεί στο βαθμό του Εισηγητή. Ένα βαθμό που δόθηκε μόνο για τους μετεκπαιδευθέντες στο Πανεπιστήμιο. Και μόνο εφόσον αυτοί προαχθούν ως διευθυντές τετραταξίων και πάνω σχολείων—αλλιώς παραμένουν και αυτοί στην θέση του Γραμματέα Α'.

Το διάταγμα θα θεωρηθεί επιτυχία εφόσον βελτιώνει τη θέση όλων των κατηγοριών και εφόσον συμφωνεί σε αδρές γραμμές με τις θέσεις της ΔΟΕ. Μια σημαντική επιτυχία που ήρθε μετά από αποτυχημένες προσπάθειες δύο ετών. Ακριβώς γι' αυτό χρήζει ερμηνείας πράγμα που θα επιχειρήσουν δύο πλευρές: το Δ.Σ. και το προηγούμενο Δ.Σ..

Το Δ.Σ. (η "δεξιά" πτέρυγα των δημοτικιστών) θα αποδώσει την επιτυχή έκβαση σε δύο παράγοντες. Πρώτο στην ενότητα: "[Όταν] το πνεύμα της ενότητας επεκράτησεν εις όλας τας τάξεις των συναδέλφων, το επίμαχον ζήτημα ελύθη, έστω και κατά το ήμισυ". Δεύτερο στην αλλαγή τακτικής και ύφους: "Ο κρότος των τυμπάνων οφείλει πολλάκις να καταπαύη, όταν ο στρατός καλείται να κάμη τον σπουδαιότερον ελιγμόν του (...) όσα δεν κατορθώνει πολλάκις ο βορράς δια της μανίας του τα κατορθώνει πάντοτε ο ήλιος δια της γλυκύτητος των ακτίνων του."⁹⁰

Το προηγούμενο Δ.Σ. (η "αριστερή" πτέρυγα των δημοτικιστών) θα επιμείνει σε δύο άλλες αιτίες: Πρώτο στον ανασταλτικό ρόλο του υπουργού Δ. Αιγινήτη—το διάταγμα θα δημοσιευτεί μετά την αντικατάσταση του, επί υπουργίας Γ. Παπ. Δεύτερο στον καθοριστικό ρόλο που έπαιξαν οι παραστάσεις των τοπικών

⁹⁰Βλ. "Διαβάθμισις και διδάγματα", ό.π., τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 2.

συλλόγων. Η εκτίμηση αυτή φαίνεται να ευσταθεί στο βαθμό που ο Πάγκαλος αναγκάστηκε κατ' επανάληψη να δεσμευθεί δημόσια ότι το διάταγμα “θα δημοσιευθή τις προσεχείς ημέρες”.³⁹¹

Οι λόγοι που προβάλλουν ωστόσο η “δεξιά” και η “αριστερή” πτέρυγα αποσκοπούν περισσότερο στη δικαίωση της τακτικής της καθεμιάς παρά στην ερμηνεία της επιτυχίας. Η “αριστερή” πτέρυγα τονίζει τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν τα στερεότυπα του κράτους αντίπαλου και του κλάδου-αγωνιστή. Η “δεξιά” πτέρυγα προβάλλει αντιθέτως την εικόνα ενός κράτους που ενδιαφέρεται για το γενικό καλό και ενός συνδικάτου-συμβούλου και συνεργάτη. Θα προτάσσει επίσης διαρκώς τη “φιλοπατρία” του δασκαλού προσπαθώντας να αποσείσει την εικόνα του κομμουνιστή δασκαλού που εκτιμά πως καλλιέργησε το προηγούμενο Δ.Σ. Η τακτική αυτή θα συνεχιστεί και μετά την πτώση του Πάγκαλου. Χαρακτηριστικό είναι ένα υπόμνημα προς την κυβέρνηση Κονδύλη (18-10-1926) με το οποίο ζητά την απόδοση των αντίστοιχων με τους νέους βαθμούς μισθών. Ως κύριο επιχείρημα προβάλλεται το ότι ο δάσκαλος “προπαρασκευάζει τον φιλόνομον πολίτην του μέλλοντος, τον αγαθόν οικογενειάρχην και τον αληθή Έλληνα”.³⁹² Στο λόγο της “αριστερής” πτέρυγας διακρίνεται η σύγκρουση και η επιθετική τακτική που είχε προκρίνει το προηγούμενο Δ.Σ. Στο λόγο της “δεξιάς” τονίζεται η σύμπνοια και η μετριοπάθεια που πρόκρινε το νέο Δ.Σ. Θα πρέπει να τονίσουμε ωστόσο ότι ανεξάρτητα από τις διαφορές τους στην τακτική, ο στόχος ταυτίζεται και για τις δύο πτέρυγες.

Εκτός από τους παραπάνω λόγους που συνέβαλαν στη θετική έκβαση του αγώνα, δεν πρέπει να παραβλέπουμε και τις πολιτικές ανάγκες του Πάγκαλου στην κρίσιμη γι' αυτόν καμπή της μετάβασής του στην Προεδρία της Δημοκρατίας. Ωστόσο, και αυτός ο λόγος, όπως και οι προηγούμενοι ερμηνεύουν περισσότερο τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή της επιτυχούς έκβασης και λιγότερο αυτή καθεαυτή την επίτευξη του στόχου. Η επιτυχής έκβαση ήταν κατά τη γνώμη μας αποτέλεσμα.

³⁹¹Βλ. Π. Δημητράτος, “Κάποιες ημερομηνίες”, *ό.π.*, τεύχ. 85, 4-7-1926, σελ. 6.

³⁹²Βλ. “Μισθοί”, *ό.π.*, τεύχ. 102, 31-10-1926, σελ. 1.

της στρατηγικής που εγκαινιάστηκε τον Σεπτέμβριο του 1924. Η στρατηγική αυτή που συνοψίζεται στο αίτημα “ένταξη στον πανυπαλληλικό”, ανεξάρτητα από το κατά πόσο υπηρετούσε πράγματι τα συμφέροντα των δασκάλων, εξέφραζε μια βαθύτατη επιθυμία του δασκαλικού κόσμου· συσπείρωνε, παρά τις επιμέρους διαφορές, όλες τις δασκαλικές κατηγορίες· εφαρμόστηκε με συνέπεια για δύο ολόκληρα χρόνια και απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος της ενεργητικότητας της ΔΟΕ. Τα στοιχεία αυτά ήταν που έθεσαν το ζήτημα, το διατήρησαν στην επικαιρότητα, προκάλεσαν στη διαμόρφωση διαφόρων σχεδίων Διατάγματος και τελικά, βοηθούσης και της συγκυρίας, επέβαλαν την ψήφισή του.

Το παλιό Δ.Σ., που άλλωστε με τον Δημητράτο είχε εγκαινιάσει αυτή την πολιτική, με επιστολή του στο ΔΒ θα τονίσει ότι το Διάταγμα της Διαβάθμισης θέτει την βάση για την πραγματική ενότητα μια και “από δω και πέρα δεν υπάρχει πια παρά ένα μόνο και για όλους κοινό οικονομικό αίτημα: κατά το βαθμό και η αμοιβή.” Τα μέλη του παλιού Δ.Σ. θα θυμίσουν ότι και οι ίδιοι “για έναν χρόνον ολόκληρο παλεύοντας γι’ αυτήν ακριβώς την ενοποίηση και για την εξεύρεση κοινού σημείου συμφωνίας τόσων διαφόρων και αντιθέτων αντιλήψεων και απαιτήσεων, εφορτώθηκαν τις μοιραίες δυσσάρεσκειες που εγέννησε —και που δε μπορούσε να μη γεννήση— η προσπάθειά της, που την ευτυχή της έκβαση χαιρείται ο κλάδος σήμερα.”³⁹³

Η επιτυχία στο ζήτημα της διαβάθμισης θα εντείνει την επιστροφή των “παλαιών” πρωτοβάθμιων και των τριτοβάθμιων στους δασκαλικούς συλλόγους. Το διάταγμα θα κατατάσσει τους πρώτους στο βαθμό του Γραμματέα Α’ (ένα βαθμό δηλαδή πάνω από αυτόν στον οποίο βρισκόνταν). Τους δεύτερους θα τους αφήνει στη θέση του Γραφέα (Α’ και Β’) αλλά θα τους δίνει δυνατότητα εξέλιξης ένα βαθμό ακόμα δηλαδή ως το βαθμό του Ακολουθού, καθώς και δυνατότητα φοίτησης στα διδασκαλεία, άρα και περαιτέρω εξέλιξης. Η “Ένωσις Τριτοβαθμίων” θα χαιρετίσει το αποτέλεσμα ως νίκη και θα καλέσει ξανά τους τριτοβάθμιους να

³⁹³Βλ. “Στην κοινή χαρά”, ό.π., τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 3.

συσπειρωθούν γύρω από τη ΔΟΕ. Η ίδια ωστόσο δε θα διαλυθεί αναμένοντας και την τελευταία πράξη του δράματος. Παρόμοια οι περισσότεροι “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι φαίνεται να έχουν αποδεχθεί ότι η θέση του Γραμματέα Α΄ ήταν ότι καλύτερο μπορούσε να επιτευχθεί. Έξι όμως από τις οργανώσεις που είχαν στήσει υφίσταντο ακόμα και, με πρωτοβουλία του συλλόγου πρωτοβαθμίων του Πειραιά, θα συναντηθούν στις 5 Ιουλίου στην Αθήνα όπου θα ορίσουν το αίτημα-προϋπόθεση για την αυτοδιάλυσή τους: την εξομοίωση τους με την έκτη κατηγορία, την κατηγορία των “μετεκπαιδευθέντων” στο Πανεπιστήμιο, στους οποίους αποδόθηκε ο βαθμός του “Εισηγητή”. Η ΔΟΕ θα θεωρήσει την στάση τους ιταμή. Θα υπενθυμίσει ότι η επιτυχία οφείλεται στην ομοσπονδία και θα τους καλεί συχνά να διαλυθούν. Είναι όμως φανερό ότι χρειάζεται μια δεύτερη επιτυχία για να πείσει. Αυτή που εκκρεμεί: Την απόδοση και των, αντίστοιχων με τους βαθμούς, μισθών.³⁹⁴

³⁹⁴Βλ. ενδεικτικά “Να διαλυθώ”, ό.π., τεύχ. 102, 31-10-1926, σελ. 2· “Πως σκέπτονται μερικοί πρωτοβάθμιοι συνάδελφοι”, ό.π., τεύχ. 86, 11-7-1926, σελ. 4· “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, ό.π., τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (σχετικές πληροφορίες στη σελ. 6).

10. Η απόδοση των μισθών

Οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων είχαν καθοριστεί όπως είδαμε με τα Νομ. Διατάγματα της 24ης Σεπτεμβρίου 1924 και 27ης Απριλίου 1925. Με τα διατάγματα αυτά οι προπολεμικοί τους μισθοί είχαν 12πλάσιαστεί προσεγγίζοντας τον τιμάριθμο που στα 1924 είχε 13πλάσιαστεί σε σχέση με το 1914. Δύο χρόνια όμως μετά, τον Αύγουστο του 1926, ο τιμάριθμος, σε σχέση πάντα με το 1914, θα έχει 19πλάσιαστεί. Στο διάστημα των δύο αυτών χρόνων αρκετοί κλάδοι είχαν κερδίσει διάφορα μικροεπιδόματα. Το σημαντικότερο όλων θα είναι το επίδομα των 3/16 του μισθού που θα δοθεί στους αξιωματικούς και τους οικονομικούς υπαλλήλους τον Ιούλιο του 1926.³⁹⁵ Με αφορμή το επίδομα αυτό θα δραστηριοποιηθεί η Συνομοσπονδία των Δημοσίων Υπαλλήλων που είχε ιδρυθεί δύο μήνες πριν, στις 2 Μαΐου 1926. Η ΔΟΕ αν και δεν ήταν ακόμα μέλος της θα δηλώσει πως είναι έτοιμη να προσφέρει στον κοινό αγώνα “τας δυνάμεις 11.000 δημοδιδασκάλων” αρκεί η συνομοσπονδία να “τάξει μεταξύ των πρώτων αιτημάτων της” το βασικό αίτημα των δασκάλων. Το αίτημα είναι σαφές: “Η Πολιτεία να αποδώσει εις τους Δημοδιδασκάλους και τους μισθούς των οποίων δικαιούνται μετά την κατάταξιν των εις τους βαθμούς της υπαλληλικής ιεραρχίας”.³⁹⁶

Πράγματι στο υπόμνημα που θα υποβάλει η Συνομοσπονδία στον Πάγκαλο στις 23 Ιουλίου 1926 το αίτημα των δασκάλων θα εμφανίζεται πρώτο: “1ον) Να δοθή εις τους δημοδιδασκάλους ο μισθός του βαθμού, εις τον κατετάχθησαν εν τη υπαλληλική ιεραρχία κατά την τελευταίαν διαβάθμισιν και 2ον) να κανονισθή το ζήτημα των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων άπαξ διά παντός, πολλαπλασιαζόμενον του βασικού αυτών μισθού επί τον τιμάριθμον των ειδών της ζωής. (...) Μέχρις ότου όμως δοθή ο απαραίτητος χρόνος, προς τον οριστικόν

³⁹⁵Βλ. “Μερικά ερωτήματα”, ό.π., τεύχ. 87, 18-7-1926, σελ. 1.

³⁹⁶Βλ. “Η κίνησις των δημοσίων υπαλλήλων και δημοδιδασκάλων”, ό.π., σελ. 3. Επίσης “ Αι προγραμματικά απόψεις του κλάδου”, ό.π., τεύχ. 90, 8-8-1926, σελ. 1-3.

διακανονισμόν του ζητήματος τούτου (...) παρακαλούσιν όπως δοθή και εις αυτούς μηνιαίον επίδομα ανάλογον του εις τους αξιωματικούς ξηράς και θαλάσσης χορηγηθέντος.”³⁹⁷

Σε μια προσπάθεια κλιμάκωσης της πίεσης η συνομοσπονδία θα οργανώσει τέσσερις μέρες αργότερα (27-7-1926) πανυπαλλήλική συνέλευση στο θέατρο “Ολύμπια”. Η συνέλευση κατέληξε σε ψήφισμα το οποίο επιβεβαίωνε τα αιτήματα του υπομνήματος και ανέθετε την οργάνωση του αγώνα στη συνομοσπονδία. Όταν όμως την επομένη η Εκτελεστική Επιτροπή της συνομοσπονδίας επέδωσε το ψήφισμα στον πρωθυπουργό θα υπαναχωρήσει, ουσιαστικά θα παραιτηθεί από τα αιτήματά της: “[Οι δημόσιοι υπάλληλοι] μη επιθυμούντες να θεωρηθώσιν ως φέροντες πρόσκομμα εις το έργον της Κυβερνήσεως, παραιτούνται προσωρινώς των οικονομικών των απαιτήσεων περί παροχής επιδόματος, με την πεποίθησιν, ότι η Κυβέρνησις θα εξεύρη ταχέως τον τρόπον της ανακουσίσεώς των.”³⁹⁸ Πως ερμηνεύεται αυτή η αναδίπλωση; Γιατί η συνομοσπονδία αποσύρει ακόμα και το άμεσο αίτημά της για τη χορήγηση του επιδόματος των 3/16; Η Εκτελεστική Επιτροπή θα αφήσει υπόνοιες για τις αιτίες της αναδίπλωσης: “Προς αποφυγήν παρεξηγήσεων εκ του προκύψαντος συνεπεία του ψηφίσματος θορύβου, η επιτροπή θεωρεί εαυτήν υποχρεωμένην να δηλώση ότι ο αγών των δημοσίων υπαλλήλων ίσταται μακράν πάσης πολιτικής επιρροής εξ οιασδήποτε κομματικής παρατάξεως.”³⁹⁹ Το *Διδασκαλικό Βήμα* επίσης θα μιλήσει για “μέτρα” εναντίον των δημοσίων υπαλλήλων που απείλησε να πάρει η κυβέρνηση και τα οποία έκαναν την συνομοσπονδία να υποχωρήσει.⁴⁰⁰

Ένα μήνα αργότερα όμως, στις 21 Αυγούστου 1926, ο Πάγκαλος θα ανατραπεί από τον Γ. Κονδύλη. Η ΔΟΕ θα δραστηριοποιηθεί ξανά για την

³⁹⁷Βλ. “Το υπόμνημα της Συνομοσπονδίας”, ό.π., τεύχ. 88, 25-7-1926, σελ. 1.

³⁹⁸Βλ. “Η Γενική Συνέλευσις των εν Αθήναις υπαλλήλων—το εγκριθέν ψήφισμα”, ό.π., τεύχ. 89, 1-8-1926, σελ. 1.

³⁹⁹ό.π.

⁴⁰⁰ό.π.

απόδοση των αντίστοιχων με τους βαθμούς μισθών εκμεταλευόμενη την υπουργοποίηση του δημοτικιστή Α. Παπά ο οποίος θα ενθαρρύνει τις κινήσεις της υποσχόμενος να εργαστεί δραστήρια σ' αυτή την καταεύθυνση.⁴⁰¹ Η παραίτησή του όμως, μετά από τις επιθέσεις που δέχτηκε για τις γλωσσικές του πεποιθήσεις, θα ανακόψει την πρόοδο που στο μεταξύ συντελέστηκε και θα προκαλέσει την αγανάκτηση της ΔΟΕ για την “κινηματογραφικής ταχύτητας” εναλλαγή των υπουργών Παιδείας που δεν επιτρέπει κανένα έργο να ολοκληρωθεί.⁴⁰² Το νομοσχέδιο που είχε συντάξει θα φθάσει στο Υπουργικό Συμβούλιο επί υπουργίας Γ. Διδάχου και θα απορριφθεί στο όνομα της ανεπάρκειας του Δημόσιου Ταμείου.⁴⁰³ Η απρόσμενη ανακοπή θα κάνει τη ΔΟΕ να επαναπροσδιορίσει την ήπια στάση της: “Οι παρακλήσεις κι οι ικεσίες εξηγούνται κοινωνικά με τη λέξη αδυναμία. Γι' αυτό πρέπει να παραχωρήσουν τη θέση τους στην υπολογισμένη αντιμετώπιση των εκκρεμων ζητημάτων με δραστικώτερα μέσα.”⁴⁰⁴

⁴⁰¹Βλ. “Τα εκκρεμούντα ζητήματά μας”, *ό.π.*, τεύχ. 94, 5-9-1926, σελ. 2· πρβλ. “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, *ό.π.*, τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (σχετικές πληροφορίες στη σελ. 11).

⁴⁰²Βλ. “Αι υπουργικαί μεταβολαί”, *ό.π.*, τεύχ. 96, 19-9-1926, σελ. 1-2. Η υπουργοποίηση του Παπά προκάλεσε κίνηση ορισμένων σωματείων εναντίον των “άθεων υπουργών”, των “μαλλιαροκομμουνιστών διδασκάλων”, των “μαλλιαρών βιβλίων” κλπ. Η ΔΟΕ θα εκδώσει ανακοίνωση “Προς τας επαγγελματικές και λοιπὰς οργανώσεις” με την οποία θα καλεί τα σωματεία να στηρίξουν το αναπλαστικό έργο του νέου Υπουργού και αν ανησυχούν για την πορεία των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων να επικοινωνούν με την Διδασκαλική Ομοσπονδία η οποία είναι η μόνη αρμόδια να εκφέρει έγκυρη γνώμη για τα εκπαιδευτικά ζητήματα· βλ. “Η επέμβασις μερικῶν σωματείων εις τα εκπαιδευτικά μας ζητήματα”, *ό.π.*, τεύχ. 95, 12-9-1926, σελ. 3· “Αι εργατικαί οργανώσεις”, *εφ. Ελεύθερος Λόγος*, 8-9-1926· Σχόλιο, *εφ. Ελεύθερος Τύπος*, 8-9-1926. Παρά την συμπαράσταση της ΔΟΕ ο νέος υπουργός θα οδηγηθεί τελικά σε παραίτηση. Θα τον διαδεχθεί ο προερχόμενος από τον δικαστικό κλάδο τέως Γεν. Γραμματέας του Υπουργείου Δικαιοσύνης Γ. Διδάχος.

⁴⁰³Βλ. “Ο νέος Υπουργός”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 96, 19-9-1926, σελ. 2 και Ευάγγ. Παράσχη. “Ο αγώνας μας και οι φάσεις του”, *ό.π.*, τεύχ. 97, 26-9-1926, σελ. 3.

⁴⁰⁴*ό.π.*

Την ευκαιρία για δραστικότερα μέσα θα δώσει η νέα ανακίνηση του δημοσιοϋπαλληλικού ζητήματος. Την Δευτέρα 27-9-1926 η συνομοσπονδία κάλεσε ξανά τους δημοσίους υπάλληλους σε Γενική Συνέλευση στον ίδιο χώρο, το θέατρο “Ολύμπια”. Στη συνέλευση συμμετείχε και η ΔΟΕ.⁴⁰⁵ Στο τελικό ψήφισμά θα διατυπωθούν ιεραρχικά 12 αιτήματα: Το πρώτο θα είναι η ενοποίηση των μισθών όλων των δημοσίων υπαλλήλων στα πλαίσια ενός ενιαίου μισθολογίου που θα συνδέεται με την εξέλιξη του τιμάρθμου. Το γενικό αυτό αίτημα πρακτικά θα περιοριστεί στην διεκδίκηση ενός 500δραχμου επιδόματος για όσους κλάδους δεν πήραν κάποιο από τα επιδόματα που κατά καιρούς δόθηκαν (πρόκειται για κατά προσέγγιση δραχμοποίηση του επιδόματος των 3/16). Το δεύτερο θα είναι η απόδοση στους δασκάλους των μισθών που αντιστοιχούν στους νέους βαθμούς τους.⁴⁰⁶ Η συνέλευση θα εξουσιοδοτήσει ξανά εν λευκώ την Εκτελεστική Επιτροπή να αποφασίσει για τα μέσα με τα οποία θα διεξαχθεί ο αγώνας. Αυτή τη φορά η Επιτροπή θα τολμήσει 24ωρη πανελλαδική απεργία — απεργία “διαμαρτυρίας” όπως θα την χαρακτηρίσει. Η απόφαση δημοσιεύτηκε στον αθηναϊκό τύπο στις 11-10-1926. Η κυβέρνηση όμως θα απαντήσει αυθημερόν εκδίδοντας “συντακτική πράξη” με την οποία απειλώντας με απόλυση τους απεργούς και με διάλυση τα σωματεία.⁴⁰⁷ Οι δημόσιοι υπάλληλοι και μαζί τους οι δάσκαλοι θα υποχωρήσουν. Την επομένη, στις 12-10-1926, η Εκτελεστική Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία αφού διαμαρτύρεται για τη Συντακτική Πράξη δηλώνει πως αναβάλλει την διεκδίκηση των αιτημάτων της μια και η απεργία ξεφεύγει από την απλή διαμαρτυρία και παίρνει χαρακτήρα σύγκρουσης με το κράτος. Στο βαθμό που κάτι

⁴⁰⁵Θα συμμετάσχουν επίσης οι ακόλουθες οργανώσεις: ΟΛΜΕ, Ομοσπονδία κατωτέρου προσωπικού ΤΠΤ, Σύνδεσμος ΤΠΤ υπαλλήλων, η νέα επαγγελματική ένωση υπαλλήλων ΤΠΤ, Ένωση Δημοσίων Υπαλλήλων Αθηνών, Ένωση ταμειακών υπαλλήλων Πειραιώς, Ένωση υπαλλήλων Εθν. Τυπογραφείου και ο σύνδεσμος δασικών υπαλλήλων.

⁴⁰⁶Βλ. “Η συνέλευσις των δημοσίων υπαλλήλων Αθηνών και Πειραιώς”, ό.π., τεύχ. 98, 3-10-1926, σελ. 3.

⁴⁰⁷Βλ. Συντακτική Πράξις 11-10-1926, “περί απολύσεως δημοσίων υπαλλήλων προτρεπόντων εις απεργίαν κλπ.”, ΦΕΚ 357/11-10-1926.

τέτοιο θα παρακώλυε την είσοδο της χώρας στην πολιτική ομαλότητα, ξεφεύγει από τις προθέσεις της συνομοσπονδίας.⁴⁰⁸ Η ΔΟΕ που είχε πρωταγωνιστήσει στην απόφαση για 24ωρη —η απόφαση ελήφθη σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των ομοσπονδιών— θα κυκλοφορήσει το *Διδασκαλικό Βήμα* με τον τίτλο *Ανακωχή*: “Αναγκασθέντες μετά των λοιπών υπαλλήλων να μη εκτελέσουν την ληφθείσαν απόφασιν περί κηρύξεως απεργίας διαμαρτυρίας, διότι δεν επεθύμουν, υπό τας εξαιρετικές σημερινάς κρατικές συνθήκας, εις πάλην κατά του Κράτους, εις την οποίαν προκάλει αυτούς η Κυβέρνησις δια της αντισυνταγματικής αποφάσεως, την οποίαν δεν edίστασσε να λάβη, παρ’ όλον τον υπηρεσιακόν χαρακτήρα της, κατ’ αυτών, ουδόλως εγκαταλείπουν τον αγώνα των υπέρ των νομίμων, ηθικών και δικαίων απαιτήσεών των.”⁴⁰⁹

Ανεξάρτητα όμως από τις δημόσιες ανακοινώσεις της, η συνομοσπονδία, σε εσωτερικό της έγγραφο προς τα μέλη της και τις συνεργαζόμενες οργανώσεις, διατύπωνε τρεις λόγους για την υποχώρησή της: 1) αν επέμενε στην 24ωρη απεργία διαμαρτυρίας θα θυσίαζε άσκοπα οργανώσεις και στελέχη, 2) αν προχωρούσε σε απεργία πάλης κατά του κράτους θα αποτύχαινε διότι οι οργανώσεις ούτε προετοιμασμένες ήταν, ούτε τη δύναμη διέθεταν για κάτι τέτοιο και 3) και στις δύο περιπτώσεις δε θα υπήρχε συμπαράσταση από τον τύπο και την κοινωνία μια και όλοι είχαν στραμένη την προσοχή τους στις επερχόμενες εκλογές αναμένοντας διέξοδο από την πολιτική κρίση. Η συνομοσπονδία τονίζε τέλος ότι η υποχώρηση είναι καθαρά τακτική κίνηση και κάλεσε τους δημόσιους υπάλληλους να προετοιμάζονται για απεργία στο προσεχές μέλλον μια και όλα δείχνουν πως νέες οικονομίες θα επιβαρύνουν τους δημόσιους υπάλληλους διότι “τους στρατιωτικούς δεν τολμούν να τους θίξουν”.⁴¹⁰

Μετά την αποτυχία της πανυπαλληλικής κίνησης η ΔΟΕ θα προσανατολιστεί σε αυτόνομες ενέργειες που θα στοχεύουν ειδικά στην προώθηση του δικού της

⁴⁰⁸“Ανακοίνωσις της Διοικήσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 100, 17-10-1926, σελ. 3.

⁴⁰⁹Βλ. “Η ανακωχή”, ό.π., σελ. 1. Επίσης “Μισθοί”, ό.π., τεύχ. 101, 31-10-1926, σελ. 1.

⁴¹⁰Βλ. “Η υπαλληλική κίνηση”, ό.π., τεύχ. 105, 21-11-1926, σελ. 6.

ζητήματος. Στις επόμενες 20 ημέρες θα υποβάλλει υπόμνημα στον Κονδύλη, θα συναντηθεί επανηλειμμένα με τον υπουργό Παιδείας και τον υπουργό Οικονομικών, και στις 5 Νοεμβρίου θα πετύχει την υπογραφή του ακόλουθου Διατάγματος: “Άρθρον μόνον: Από 1ης Σεπτεμβρίου έ.έ. παρέχονται εις τους λειτουργούς της Δημοτικής Εκπαιδύσεως και οι αντίστοιχοι μισθοί των βαθμών, εις ους κατατάσσονται συμφώνως προς το από 21 Απριλίου έ.έ. Νομοθ. Διάταγμα ‘περί διαβαθμίσεως κλπ.’ Αντίστοιχος μισθός των γραφένων β’ τάξεως λογίζονται μεταλλικαί δραχμαί 100.”⁴¹¹ Τι μεσολάβησε στις σαράντα μέρες από τότε που το Υπουργικό Συμβούλιο απέρριψε το ίδιο νομοσχέδιο; Νομίζουμε ότι μεσολάβησε ακριβώς η κινητοποίηση των δημοσίων υπαλλήλων. Η κυβέρνηση με την ικανοποίηση του αιτήματος των δασκάλων στόχευε στη διάσπαση των δυνάμεων του υπαλληλικού κόσμου, ακριβώς όπως η αποδοχή και ανάδειξή του [του αιτήματος] από την συνμοσπονδία στόχευε στην ένταξη και της ΔΟΕ στην συνμοσπονδία, δηλαδή στη συνδικαλιστική ενοποίηση του υπαλληλικού κόσμου.⁴¹²

Χρειάζεται επίσης να επισημάνουμε ότι οι δάσκαλοι δραστηριοποιήθηκαν συνειδητά όταν αντικαταστάθηκε ο αρνητικός στο αίτημά τους υπουργός Οικονομικών Δροσόπουλος από τον ευνοϊκά διακείμενο Πρέκκα⁴¹³. Η ενέργεια αυτή επιβεβαιώνει την εκτίμηση που κάναμε στο πρώτο μέρος της εργασίας μας πως η ΔΟΕ συστηματικά αξιοποιούσε τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις. Στο βαθμό που τα πρόσωπα σε μια οικουμενική κυβέρνηση αποκτούν βαρύνουσα σημασία

⁴¹¹Βλ. “Η λύσις του οικονομικού μας ζητήματος”, ό.π., τεύχ. 103, 7-11-1926, σελ. 3. “Το οικονομικόν ζήτημα”, ό.π. “Τα υποβληθέντα υπομνήματα της Ομοσπονδίας”, ό.π., τεύχ. 102, 31-10-1926, σελ. 1.

⁴¹²Την ερμηνεία αυτή υποστηρίζει και η τελευταία πρόταση του διατάγματος με την οποία αυξάνεται ο μισθός των γραφένων Β', από 90 σε 100 μεταλλικές δραχμές, δηλ. κατά 120 χαρτινές δραχμές. Η άσχετη αυτή “τροπολογία” που απέδιδε ουσιαστικά το επίδομα των 3/16 μόνο στους κατώτατους υπαλλήλους στόχευε πιθανότατα στον διαχωρισμό τους από τους υπόλοιπους.

⁴¹³Βλ. “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, ό.π., τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (σχετικές πληροφορίες στη σελ. 11).

μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Πρόεδρος μείωσε τις τριβές και διευκόλυνε την τελική δημοσίευση του διατάγματος.

Για τους δασκάλους άλλωστε η μεγάλη επιτυχία δεν θα ήταν το 500δραχμο επίδομα που ζητούσαν οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά η απόδοση των μισθών που αντιστοιχούσαν στους βαθμούς τους ή αλλιώς η απόδοση στους βαθμούς της υλικής τους υπόστασης, η οποία αποδίδει στους δασκάλους το γόητρο της “ισοτιμίας”. Όπως θα τονίσει το *Διδασκαλικό Βήμα* εκτός από την άμεση οικονομική μας αναβάθμιση με το διάταγμα πετύχαμε και την “αποκατάσταση του γοήτρου μας ως δημοσίων υπαλλήλων” και την “εξύψωσή μας στη συνείδηση Κοινωνίας και Δημ. υπαλλήλων”. Οι επισημάνσεις αυτές επιβεβαιώνουν ξανά αυτό που συχνά επισημάναμε: Για τους δασκάλους η ένταξη στον πανυπαλληλικό δεν ήταν στενά οικονομικό ζήτημα αλλά γενικότερα υπόθεση κύρους, γοήτρου απέναντι στην κοινωνία, αυτοπεποίθησης και αυτοεικόνας απέναντι στον εαυτό τους. Αυτός ήταν ο πραγματικός λόγος που τους ωθούσε για δύο ολόκληρα χρόνια να προσανατολίσουν τους αγώνες τους με πυξίδα το αίτημα “ένταξη στο πανυπαλληλικό”, επιδεικνύοντας μάλιστα αξιοθαύμαστη επιμονή και εφευρετικότητα. Εάν επρόκειτο μόνο για την οικονομική αναβάθμιση θα ήταν ίσως πιο εύκολος ο δρόμος ενός ειδικού δασκαλικού μισθολογίου όπως οι Γληνός και Σωτηρίου είχαν προτείνει τον Ιούνιο του 1924.

Μετά και από αυτή τη δεύτερη επιτυχία της, η ΔΟΕ θα οργανώσει περιοδείες του προέδρου της με κύριο στόχο να πείσει και τις τελευταίες οργανώσεις των τριτοβαθμίων και κυρίως των “παλαιών” πρωτοβαθμίων να διαλυθούν και τα μέλη τους να επανέλθουν στους τοπικούς συλλόγους τους.⁴¹⁴ Οι πιο εντυπωσιακές επιτυχίες της θα είναι η απόφαση της Ένωσης Τριτοβαθμίων να αυτοδιαλυθεί και η ανασύσταση και επανένταξη στη ΔΟΕ του συλλόγου αρρένων Πειραιώς.⁴¹⁵ Στον

⁴¹⁴Βλ. “Οι πτυχιούχοι πρωτοβάθμιοι”, ό.π., τεύχ. 106, 28-11-1926, σελ. 1.

⁴¹⁵Βλ. την επιστολή του προέδρου της Ένωσης τριτοβαθμίων, Γ. Ίκκου, ό.π., τεύχ. 107, 5-12-1926, σελ. 5. Από αυτή την εποχή και μετά η Ένωση Τριτοβαθμίων θα αδρανοποιηθεί. Ως “σφραγίδα”

σύλλογο αυτόν ωστόσο δε θα ενταχθούν οι “παλαιοί” πρωτοβάθμιοι, οι οποίοι θα παραμένουν εκτός ΔΟΕ επιμένοντας στο αίτημά τους να ενταχθούν στην ανώτερη (ΣΤ΄) κατηγορία, στον βαθμό δηλαδή του εισηγητού, ο οποίος προβλεπόταν μόνο για τους μετεκπαιδευθέντες στο Πανεπιστήμιο. Στο σημείο αυτό θα εκτοξευθούν και κατηγορίες κατά των μελών του Δ.Σ. για προώθηση των ατομικών συμφερόντων τους, μια και στην πλειοψηφία τους ήταν μετεκπαιδευμένοι. Ο σύλλογος Φθιώτιδος μάλιστα με εγγραφό του προς τους τοπικούς συλλόγους θα προτείνει τον καταστατικό αποκλεισμό των μετεκπαιδευθέντων από την ηγεσία της οργάνωσης.

Ο *Ερμής* θα προσπαθήσει να αξιοποιήσει τις δυσαρέσκειες που αναπτύχθηκαν γύρω από το ζήτημα της διαβάθμισης για τις ανάγκες της πολεμικής του προς τη διοίκηση της ΔΟΕ. Όμως δε θα πάρει με σαφήνεια τη μία ή την άλλη θέση μια και οι διαμάχες αυτές διαπερνούσαν και την παράταξη των καθαρευουσιάνων όπως ακριβώς και την παράταξη των δημοτικιστών.⁴¹⁶ Όμως στο βαθμό που οι δημοτικιστές είχαν στα χέρια τους τη ΔΟΕ και εφάρμοζαν μια πολιτική για τη διαβάθμιση, η οποία αναπόφευκτα προκαλούσε εντάσεις και συγκρούσεις, ήταν και οι κύριοι αποδέκτες των δυσαρεσκείων. Τις δυσαρέσκειες αυτές θα καλλιεργεί συστηματικά ο *Ερμής* με προφανή στόχο να φθείρει την ηγεσία.

θα συνεχίσει να υπάρχει ως τις 24-3-1930 οπότε θα διαλυθεί και τυπικά· βλ. ανακοίνωση του Γ. Ίκκου, *ό.π.*, τεύχ. 270, 30-3-1939, σελ. 2. Επίσης “Ο σύλλογος αρρένων Πειραιώς”, *ό.π.*, τεύχ. 109, 19-12-1926, σελ. 1-2. Οι δημοδιδάσκαλοι Πειραιώς είχαν αποχωρήσει από τη ΔΟΕ αμέσως μετά το ιδρυτικό της συνέδριο επειδή αυτή είχε αναγνωρίσει τον σύλλογο των διδασκαλισών του Πειραιά. Έκτοτε, αν και ως σύλλογος ουσιαστικά αδρανοποιήθηκε, οι πρωτοβάθμιοι Πειραιά θα συμμετέχουν σε κάθε αντιμοσπονδιακή κίνηση.

⁴¹⁶Για τη διαμάχη ανάμεσα στους καθαρευουσιάνους βλ. ενδεικτικά υπέρ των μετεκπαιδευθέντων Β. Στεφόπουλος, “Οι μετεκπαιδευθέντες”, *Ερμής*, τεύχ. 246, 26-3-1927, σελ. 6-7, τεύχ. 249, 16-4-1927, σελ. 2-3, τεύχ. 251, 30-4-1927, σελ. 5-6 και υπέρ των “παλαιών” πρωτοβάθμιων Δημ. Τζούρας, “Η μετεκπαίδευσις”, *ό.π.*, τεύχ. 249, 16-4-1927, σελ. 3-4.

Και η ηγεσία της ΔΟΕ όμως μετά και από αυτή τη δεύτερη επιτυχία της (την απόδοση των μισθών) αισθάνεται αρκετά σίγουρη για να αντικαταστήσει τις εκκλήσεις για ενότητα με επιθέσεις, και να παραπέμψει τον σύλλογο Φθιώτιδας στο 8ο συνέδριο με το ερώτημα της διαγραφής για αντικαταστατικές ενέργειες.⁴¹⁷

Έτσι με μειωμένες αλλά συνεχιζόμενες διαμάχες για την διαβάθμιση, ταυτόχρονα όμως με οξυμένη την διάθεση για σύγκρουση θα φθάσουμε στο 8ο συνέδριο — το συνέδριο της διάσπασης.

⁴¹⁷Βλ. “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (σχετικές πληροφορίες στις σελ. 5 και 6). Ο σύλλογος Φθιώτιδας θα παραπεμφθεί επίσης (και κυρίως) επειδή διαχώρησε εμπράκτως τη θέση του από τη θέση της ΔΟΕ στο γλωσσικό ζήτημα. Για το ζήτημα αυτό βλ. πρώτο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ
ΔΙΩΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΔΟΚΛΑΔΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

1. Η περίοδος της “Επανάστασης” (1922-23)

Στην περίοδο της “Επανάστασης” είχαμε δύο κύματα διώξεων.

Το πρώτο ξεκίνησε με την έκδοση του Ν.Δ. της 5ης Νοεμβρίου 1922 “περί παναφοράς των δημοσίων υπαλλήλων και διακανονισμού των Δημοσίων Ύπηρεσιών”.⁴¹⁸ Όπως φαίνεται και από τον τίτλο του ο στόχος αυτού του Ν.Δ. ήταν να επαναφέρει στις θέσεις τους όσους είχαν απολυθεί κατά τη διάρκεια της αντιβενιζελικής διακυβέρνησης, δηλαδή από τις 5 Νοεμβρίου 1920 ως τις 14 Σεπτεμβρίου 1922. Μια τέτοια αποκατάσταση όμως συνεπαγόταν αυτοδίκαια μία μείρα από μεταθέσεις, υποβιβασμούς ή και απολύσεις όσων κατέχουν στα 1922, τις θέσεις που κατείχαν οι προ του 1920. Σε κάθε υπουργείο, λοιπόν, συγκροτήθηκε να πενταμελές Συμβούλιο με σκοπό να προχωρήσει σ’ αυτές τις “αναγκαίες υπηρεσιακές μεταβολές”. Το Συμβούλιο στο υπουργείο Παιδείας συγκροτήθηκε από τους Βαχαβιόλο ως πρόεδρο και Γληνό, Χαρδαλιά, Καψάλη, Χαντέλη, Μπουντόνα ως μέλη.⁴¹⁹ Η πρώτη πράξη του (υπ’ αριθμ. 925) αναφερόταν στους επιθεωρητές. Έσσερις από αυτούς απολύθηκαν, πέντε υποβιβάστηκαν σε διευθυντές σχολείων, 9 μετατέθηκαν —άλλοι ευμενώς και άλλοι δυσμενώς—, ένας προήχθη και έσσερις παραιτήθηκαν.⁴²⁰ Η “εκκαθάριση” του σώματος των επιθεωρητών

⁴¹⁸ Δημοσιεύεται στο *Ερμής*, τεύχ. 64, 30-12-1922, σελ. 6-7.

⁴¹⁹ Βλ. εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 19-12-1922.

⁴²⁰ Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 66, 30-1-1923, σελ. 7.

αποτελούσε προϋπόθεση για να ξεκινήσει η “εκκαθάριση” στο σώμα των δασκάλων. Πράγματι, μόλις οι επιθεωρητές κατέλαβαν τις νέες τους θέσεις συγκρότησαν κατά περιφέρειες Εποπτικά Συμβούλια (τριμελή: ο επιθεωρητής, ένας δικαστικός και ένας γυμνασιάρχης) και πρότειναν μία σειρά υπηρεσιακών μεταβολών. Δε γνωρίζουμε το συνολικό αριθμό των μεταβολών που προτάθηκε από όλα τα Εποπτικά Συμβούλια. Σε ένα υπόμνημα της, που χρονικά τοποθετείται στις αρχές του 1923, η ΔΟΕ —ενωμένη και ισχυρή τότε όντας αμέσως μετά το τέλος των περιοδίων υπέρ της “Επανάστασης”—, θα διαμαρτυρηθεί ήπια υποστηρίζοντας ότι έγιναν “υπερβασίες” από τα Εποπτικά Συμβούλια και ότι αν τελικά εκτελεστούν οι αποφάσεις τους θα απολυθούν ή θα οδηγηθούν στην παραίτηση περίπου 1500 δάσκαλοι. Ο αριθμός είναι μάλλον υπερβολικός αφού κύριος στόχος του ήταν να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι “μία τιαυτή αναστάτωση του διδασκαλικού κόσμου δε δύναται να μείνη άνευ βαρυτάτων συνεπειών τόσο από καθαρώς εκπαιδευτικής απόψεως όσον και από κοινωνικής τιαυτής”⁴²¹, το οποίο με τη σειρά του έρχεται να στηρίξει την πρόταση να δοθεί στους κριθέντες το “δικαίωμα της εφέσεως”. Η εκτέλεση των αποφάσεων φαίνεται να εκκρεμεί μέχρι τα μέσα του Φλεβάρη του 1923, αν κρίνουμε από το πρωτοσέλιδο του *Ερμή* (15-2-1923), το οποίο προτείνει να αναβληθεί η εκκαθάριση έως ότου ηρεμήσει το κύμα της πολιτικής μισαλλοδοξίας, ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο αντικειμενική.⁴²² Στο κείμενο αυτό διατυπώνεται ξεκάθαρα αυτό που υποβόσκει στο υπόμνημα: η ΔΟΕ δεν αμφισβητεί την ανάγκη της εκκαθάρισης, ζητάει απλώς να είναι όσο το δυνατόν πιο περιορισμένη και πιο “αντικειμενική”. Η στάση της αυτή αποτελεί πιθανότατα μια συνειδητά επιλεγμένη τακτική, τόσο επειδή την περίοδο εκείνη βρισκόταν στο πλευρό της “Επανάστασης” όσο και επειδή γνώριζε πως ένας αριθμός απολύσεων ή μεταθέσεων θα γινόταν

⁴²¹Βλ. ό.π., τεύχ. 81, 30-9-1923, σελ. 7. Στις “υπερβασίες” των Εποπτικών Συμβουλίων αναφέρεται και το πρωτοσέλιδο ό.π., τεύχ. 66 30-1-1923, σελ. 1. Σχετικό και το άρθρο του Τρύφωνα Παπαθανασίου, “Περί επιθεωρητών ο λόγος”, ό.π., τεύχ. 66, 30-1-1923, σελ. 8, καθώς και τα σχόλια στο ίδιο τεύχος και στο τεύχ. 69, 30-3-1923, σελ. 7.

⁴²²“Η αναβολή απαραίτητος”, ό.π., τεύχ. 67, 15-2-1923, σελ. 1.

οπωσδήποτε προκειμένου να επαναπροσληφθούν οι βενιζελικοί που είχαν διωχθεί στη διετία 1920-1922. Θα προτείνει ωστόσο ορισμένες εναλλακτικές λύσεις ώστε να περιοριστούν στο ελάχιστο οι “υπηρεσιακές μεταβολές”. Συγκεκριμένα θα προτείνει αύξηση του αριθμού των δασκάλων με διαιρέσεις των “πληθωρικών τάξεων” και προαγωγές σχολείων, μια και είναι γενικώς αποδεκτό ότι “ο σημερινός αριθμός μαθητών εν σχέσει προς τον αριθμόν των διδασκάλων είνε δυσανάλογος”.⁴²³ Οι ενέργειες της ΔΟΕ φαίνεται πως είχαν κάποια αποτελέσματα, αν τουλάχιστον κρίνουμε από ένα μεταγενέστερο σχόλιο του *Εομή* σύμφωνα με το οποίο “τα Εποπτικά Συμβούλια είχαν αποκαταστήσει το διδακτικόν προσωπικόν κατά τον δυνατόν δικαιότερον τρόπον”.⁴²⁴

Το δεύτερο κύμα διώξεων ήρθε ως συνέπεια της “αντεπανάστασης” τον Οκτώβριο του 1923.⁴²⁵ Η ΔΟΕ μόλις είχε βγει από το 4ο συνέδριο βαθύτατα διχασμένη. Ο Καραγιάννης και οι καθαρευουσιάνοι θα πάρουν την ομοσπονδία στα χέρια τους ενώ οι δημοτικιστές του Ράικου θα προετοιμάζουν την αντεπίθεσή τους με την *Αυγή* που θα εκδοθεί λίγο αργότερα (1 Δεκεμβρίου 1923). Η ομοσπονδία δε βρίσκεται πλέον στο πλευρό της “Επανάστασης” αλλά εναντίον της. Η συγκυρία, λοιπόν, ήταν ριζικά διαφορετική και οπωσδήποτε περισσότερο ευνοϊκή για αξιοποίηση των διώξεων στην ενδοκλαδική διαμάχη.

Ωστόσο οι δημοτικιστές θα εμφανιστούν μάλλον απολογητικοί. Εν όψει των εκκαθαρίσεων, για παράδειγμα, η *Εργασία* του Παπαμαύρου θα γράφει: “Εκείνο που θέμε εμείς είναι να μην πάθουν αθώοι άνθρωποι, που άλλοι τους κατηγορούν και συκοφαντούν επειδή ίσως έτυχε νάχουν αντίθετα πολιτικά φρονήματα προς την

⁴²³Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 81, 30-9-1923, σελ. 7.

⁴²⁴Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 8.

⁴²⁵Στις 21 Οκτωβρίου 1923 ξέσπασε στρατιωτικό κίνημα εναντίον της “Επανάστασης” στο οποίο είχε αναμιχθεί και ο Μεταξάς. Η “αντεπανάσταση”, όπως ονομάστηκε, κατεστάλη εύκολα σε διάστημα 7 ημερών, ενώ ο Μεταξάς κατέφυγε στην Ιταλία. Ακολούθησαν εκτεταμένες εκκαθαρίσεις κυρίως στο στρατό (απομακρύνθηκαν 1284 αξιωματικοί, κυρίως φιλομοναρχικοί) αλλά και στις άλλες δημόσιες υπηρεσίες.

‘Επανάσταση’. Όσο και αν καταδικάζουμε τις πολιτικές αντιλήψεις τούτων πάντα όμως είναι συνάδελφοί μας και αδελφοί μας και έχουμε την υποχρέωση να τους υποστηρίξουμε. Οι κύριοι που θα επιφορτισθούν να κάμουν την εκκαθάριση μέσα στους δασκάλους πρέπει να δειχθούν ανώτεροι άνθρωποι και να κρίνουν τα πράγματα αντικειμενικά.”⁴²⁶ Για να στηρίξει τις παραινήσεις της η *Εργασία* καταφεύγει ξανά στα γνωστά επιχειρήματα για τις επιπτώσεις των διώξεων στην Εκπαίδευση: “Τα βάσανα του δασκάλου, ο φόβος του μην απολυθή ή μετατεθή, το συναίσθημα ότι είναι προσωρινός, ότι σήμερα είναι και αύριο μπορεί να μην είναι, καθώς επίσης και η απογοήτευσή του ή το μίσος του προς τους διώκτες του, έπνιξαν τη φωτιά που τυχόν αισθάνετο μέσα του για το σχολείο και τούβαλαν μες την ψυχή του την αδιαφορία και την αποστροφή προς το σχολείο και την παιδεία. Έπειτα και για τεχνικούς λόγους, με τις απολύσεις και τις αναγκαστικές παραιτήσεις πολλών δασκάλων αραιώθηκαν οι τάξεις των και οι νέοι δεν παν να τους αντικαταστήσουν.”⁴²⁷

Φυσικά σε περιόδους όξυνσης των παθών τέτοιου είδους παραινήσεις πέφτουν συνήθως στο κενό. Δύο μήνες αργότερα η *Εργασία* θα κάνει τον απολογισμό: “Εκείνο που προβλέπαμε, εκείνο δυστυχώς έγινε. Διακόσιοι δάσκαλοι μετατέθηκαν ή απολύθηκαν από τις θέσεις των από το Συμβούλιο της εκκαθάρισης. Είμεθα βέβαιοι ότι πολλοί λίγοι απ’ αυτούς πήραν ενεργό μέρος στο αντεπαναστατικό κίνημα. Οι περισσότεροι έπεσαν θύματα ή επιπόλαιας εκδήλωσης, χωρίς να ναι ανάγκη, πολιτικών φρονημάτων, ή συκοφαντιών που προέρχονται από ασυγχώρητη επαγγελματική αντιζηλία.”⁴²⁸ Για την ακρίβεια, όπως μας πληροφορεί η *Αυγή*, “με τη δημοσίευση των εκκαθαριστικών αποφάσεων του Υπουργείου της Παιδείας βλέπουμε πως απολύονται ένας επιθεωρητής και 50 δημοδιδάσκαλοι και μετατίθενται ακόμη 150 περίπου δημοδιδάσκαλοι, γιατί ανεμίχθησαν κατά τον ένα

⁴²⁶Βλ. “Η εκκαθάριση των υπαλλήλων”, *Εργασία*, τεύχ. 4, 31 Οκτωβρίου 1923, σελ. 73-75.

⁴²⁷Ο.π.

⁴²⁸Βλ. “Τα τελευταία θύματα”, *ό.π.*, τεύχ. 7 και 8, 15-30 Δεκεμβρίου 1923, σελ. 182.

ή τον άλλο τρόπο στο κίνημα του Οκτωβρίου.”⁴²⁹ Βλέπουμε δηλαδή ότι και η *Αυγή* επίσης δε θα αρνηθεί ότι έγιναν διώξεις, ούτε θα υπεραμυνθεί της αναγκαιότητάς τους. Θα είναι μάλλον επικριτική και παραινετική.

Έτσι αν και οι διώξεις ήταν λίγες, σε σύγκριση με τον “χορό του Ζαΐμη” στα 1921, δε χωρά αμφιβολία ότι υπήρξαν. Όπως δε χωρά αμφιβολία ότι ήταν κατά κύριο λόγο διώξεις αντιβενιζελικών. Η ΔΟΕ του Καραγιάννη λοιπόν, μέσω του *Ερμή* που την περίοδο αυτή λειτουργεί ως οργάνο της, θα προσπαθήσει να αξιοποιήσει τις διώξεις ως όπλο στην αντιπαράθεση της με την παράταξη Ράικου. Θα καταγγείλει ότι, με αφορμή τις εκκαθαρίσεις για το αντεπαναστατικό κίνημα, άρχισε συστηματική δίωξη των αντιπροσώπων που υποστήριξαν το ψηφοδέλιό του στο 4ο συνέδριο και αναφέρει τα ονόματα των Τσακίρη, Κόσκου, Μουζακιώτου, Παπαθανασίου, Παπανικολάου και Κοτζιά. Ταυτόχρονα θα υποστηρίξει ότι, μέσα στην αναστάτωση, φιλοκυβερνητικοί αντιπρόσωποι πέτυχαν παρατύπως ευνοϊκές μεταθέσεις στην Αθήνα και αναφέρει τα ονόματα των Χονδρομήτρου, Μαρούλη και Κριμιτσά που ανήκαν στην παράταξη του Ράικου. Στην πρώτη καταγγελία δεν υπήρξε κανενός είδους αντίδραση από την πλευρά της *Αυγής*, πράγμα που σημαίνει ότι πράγματι υπήρξαν τέτοιες διώξεις. Στη δεύτερη καταγγελία η *Αυγή* θα προσπαθήσει να απαντήσει δημοσιεύοντας επιστολή του άμεσα ενδιαφερόμενου Λεων. Μαρούλη, στην οποία υποστηρίζεται με στοιχεία ότι οι μεταθέσεις των τριών ήταν απολύτως νόμιμες και συστήνει στον Καραγιάννη να βάλει “χαλινό στην ψευδολογία”.⁴³⁰ Όπως και νάχει, το σημαντικό είναι ότι αυτό το δεύτερο κύμα

⁴²⁹Βλ. “Τι θα ηθέλαμε”, *Αυγή*, τεύχ. 3, 1-1-1924, σελ. 5· σχετικό επίσης το σχόλιο “Και πάλιν η εκκαθάριση”, *ό.π.*, τεύχ. 4, 15-1-1924, σελ. 5. Το νομοθετικό πλαίσιο που στήριξε τις διώξεις συνοψίζεται σε δύο Νομοθετικά Διατάγματα. Το Ν.Δ. της 5-12-1922 και το Ν.Δ. της 30-12-1923 που τροποποιούσε σε ορισμένα σημεία το προηγούμενο.

⁴³⁰Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 87, 30-12-1923, σελ. 8· επίσης τεύχ. 94, 15-4-1924, σελ. 6 και τεύχ. 89, 30-1-1924, σελ. 2-3 (όπου δημοσιεύονται σχετικές επιστολές δασκάλων και διαμαρτυρίες των συλλόγων Φθιώτιδας, Χαλκίδας και Χανίων) καθώς και το πρωτοσέλιδο “Το άγος”, *ό.π.*, τεύχ. 88, 15-1-1924, σελ. 1· πρβλ. επιστολή Μαρούλη *Αυγή*, τεύχ. 6, 15-2-1924, σελ. 6-7.

διώξεων αξιοποιήθηκε στην ενδοκλαδική διαμάχη. Έμενε, ωστόσο, να συσχετισθεί με το γλωσσικό, πράγμα που δε θα αργήσει να γίνει.

Την αρχή θα κάνει η εφ. *Εμπρός*: “Αλλ’ εις το Υπουργείον της Παιδείας από τινός εισέδυσαν, φαίνεται, κύριοι φρονούντες ότι εδικαιούνται εις βάρος της Επαναστάσεως να εκδικηθώσιν όλα τα πάθη των και να δικαιώσωσι τας γλωσσολογικάς αντιλήψεις των πλήσσοντες με το εγχειρίδιον τους ατιφρονούντας. (...) Είναι οι ίδιοι οι αναλαβόντες να εκχυδαΐσουν την Ελληνικήν γλώσσαν, να διαιρέσουν εις κόμματα τον εκπαιδευτικόν κλάδον, να παραμορφώσουν και να στραγγαλίσουν την εκπαίδευσιν”.⁴³¹ Το *Εμπρός*, δηλαδή, δε θα στραφεί τόσο εναντίον της “Επανάστασης” και της αναγκαιότητας των διώξεων όσο εναντίον των παιδαγωγών του υπουργείου τους οποίους κατηγορεί πως αξιοποιούν τη συγκυρία για να απολύσουν τους καθαρευουσιάνους δασκάλους. Παρόμοιες κατηγορίες θα συναντήσουμε και σε επιστολές διωκομένων δασκάλων. Σε επιστολή του για παράδειγμα στον *Ερμή* ο γνωστός καθαρευουσιάνος δάσκαλος Β. Στεφόπουλος αυτοχαρακτηρίζεται θύμα του “δημοτικίζοντος μαλλιαρισμού”.⁴³² Παρόμοιες επικρίσεις βέβαια στηρίζονται σε πραγματική βάση μια και οι μεταβολές αποφασίστηκαν από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, δηλαδή από τους Γεωργακάκη, Βαχαβιόλο, Παπαδάκη, Κακούρο και Σωτηρίου. Η *Αυγή* απαντώντας θα υποστηρίξει ότι το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο είναι άμεμπτο. Δε θα αρνηθεί ωστόσο ότι έγιναν αδικίες. Θα μεταθέσει απλώς την ευθύνη στους επιθεωρητές και στους νομάρχες οι οποίοι έκαναν τις εισηγητικές εκθέσεις. Ως απόδειξη αναφέρει την περίπτωση του Γενικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, ο οποίος ανάγκασε σε παραίτηση τον επιθεωρητή Κιλκίς με παντελώς αστήριχτα επιχειρήματα για την ανάμειξή του στο αντεπαναστατικό κίνημα.⁴³³ Στα πλαίσια, λοιπόν, της γενικότερης απολογητικής και παραινετικής τακτικής της, η *Αυγή* θα προτείνει την

⁴³¹Βλ. εφ. *Εμπρός*, 5, 11 και 12-1-1924 (το παράθεμα από το τελευταίο δημοσίευμα).

⁴³²Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 93, 30-3-1924, σελ. 5.

⁴³³Βλ. “Υπερβασίες Γεν. Διοικητού”, *Αυγή*, τεύχ. 2, 15-12-1923, σελ. 5.

“προσωρινή αναστολή της εκτελέσεως των αποφάσεων”, ώστε να υπάρξει χρόνος να γίνει “μια λεπτομερέστερη και πιο υπεύθυνη εξέταση από το Υπουργείο.”⁴³⁴

Το κύμα διώξεων που προκάλεσε το αντεπαναστατικό κίνημα φαίνεται να ενισχύθηκε προσωρινά και από τις επερχόμενες εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923 και από την τακτική της αποχής που επέλεξε ο συνασπισμός των αντιβενιζελικών κομμάτων.⁴³⁵ Την πιθανότητα αυτή διακρίνουμε σε μια εγκύκλιο του (γνωστού βενιζελικού) επιθεωρητή Κεφαλληνίας Β. Παπαγεωργίου προς τους δασκάλους της περιοχής του: “Παραγγέλομεν όπως εντός δύο ημερών από της λήψεως της παρούσης απολογηθήτε δια τινά λόγον απέσχετε της ψηφοφορίας, εκδηλώσαντες ούτως έμπρακτον δυσμένειαν κατά Κυβερνητικών αποφάσεων και δια της αποχής γενόμενοι αφορμή φατριασμού και σκανδαλισμού της Κοινωνίας, τουθ’ όπερ ανάρμοστον εις δημόσιον υπάλληλον.”⁴³⁶

Ωστόσο οι ίδιες εκλογές θα δώσουν και τη λύση. Ο νέος Υπουργός Παιδείας Ι. Βαλαλάς με εγκύκλιό του θα ζητήσει από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να προβεί σε αποκατάσταση όσων δασκάλων μετατέθηκαν ή απολύθηκαν όπου τουλάχιστον αυτό είναι δυνατό.⁴³⁷ Ταυτόχρονα με τηλεγράφημά του ζητούσε από τους επιθεωρητές να εισηγηθούν στα περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια την αποκατάσταση των διωχθέντων και να αποστείλουν τις σχετικές γνωματεύσεις στο υπουργείο το οποίο

⁴³⁴Βλ. “Τι θα ηθέλαμε”, ό.π., τεύχ. 3, 1-1-1924, σελ. 5.

⁴³⁵Για να αιτιολογήσει την αποχή ο συνασπισμός, ο οποίος εμφανίστηκε με τον τίτλο “Ηνωμένη Αντιπολίτευσις”, υποστήριξε ότι δεν υπήρχαν οι συνθήκες για την διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Πιθανόν βεβαίως οι αντιβενιζελικοί να προτίμησαν την απουσία από μία βουλή η οποία, όπως προβλεπόταν, θα καταργούσε τη Βασιλεία. Όπως και νάχει το σύνθημα της αποχής θα λειτουργήσει σε μεγάλο βαθμό μια και αυτή θα φτάσει στο 30%. Αν εξαιρέσουμε 7 έδρες (από τις 398) τις οποίες κατέλαβαν ορισμένοι αντιβενιζελικοί που δεν ακολούθησαν τη “γραμμή”, τα αντιβενιζελικά κόμματα δε θα συμμετέχουν στη νέα βουλή. Οι εκλογές θα οδηγήσουν σε βραχύχρονη κυβέρνηση Βενιζέλου, η οποία ορκίστηκε στις 11 Ιανουαρίου 1924.

⁴³⁶Βλ. εφ. Σκριπ, 11-1-1924.

⁴³⁷Βλ. εγκύκλιο υπ’ αριθμ. 3261, Αυγή, τεύχ. 5, 1-2-1924, σελ. 7-8 και Εργασία, τεύχ. 9, 15-1-1924, σελ. 211-212.

τελικά θα αποφασίσει.⁴³⁸ Το σχέδιο νόμου που καταρτίστηκε για να καλύψει τις επαναπροσλήψεις όριζε πως οι “λειτουργοί της Μέσης και Δημ. Εκπαιδύσεως δύνανται να διορισθώσιν εκ νέου μετά ομόφωνον γνώμην των συμβουλίων, υφ’ ων την δικαιοδοσίαν υπήγοντο κατά τον χρόνον της απολύσεώς των.”⁴³⁹

Η λήξη, λοιπόν, των διώξεων ήρθε κυρίως ως επακόλουθο της επιστροφής στον κοινοβουλευτισμό. Η ΔΟΕ του Καραγιάννη δε φαίνεται να είχε καμιά επίδραση. Επίσημα άλλωστε θα διαμαρτυρηθεί μόνο μία φορά αξιοποιώντας την βραχεία χρονική περίοδο από τις εκλογές ως την κυβέρνηση του Βενιζέλου.⁴⁴⁰ Η διαμαρτυρία δε θα έχει κανένα αποτέλεσμα μια και ο “υπηρεσιακός” υπουργός Παιδείας Στρατηγόπουλος, παραλέποντάς τους στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, θα τους αντιμετωπίσει περισσότερο υπηρεσιακά και γραφειοκρατικά παρά πολιτικά.⁴⁴¹ Αυτή η σχεδόν απόλυτη αδυναμία της ΔΟΕ, οφειλόταν προφανώς στη πλήρη ρήξη των σχέσεων μεταξύ ομοσπονδίας και υπουργείου και στον εσωτερικό διχασμό που όπως είδαμε κατέστησαν τη ΔΟΕ άκρως αναποτελεσματική. Περισσότερα αποτελέσματα είχε πιθανότατα, τουλάχιστον στο μικροεπίπεδο των ατομικών περιπτώσεων, η πίεση που ασκούσαν, τόσο επίσημα όσο και κυρίως παρασκηνιακά, ο Ράικος και η *Αυγή* του μέσω των προσωπικών τους σχέσεων με τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

Συμπερασματικά τα δύο κύματα διώξεων στην περίοδο της “Επανάστασης” δε φαίνεται να επηρέασαν την εξέλιξη της ενδοκλαδικής διαμάχης. Μόνο το δεύτερο θα αξιοποιηθεί, ευκαιριακά ωστόσο και επικουρικά, από τον Καραγιάννη και τον *Ερμή* του στη διαπάλη του με την παράταξη Ράικου.

⁴³⁸Βλ. τηλεγράφημα, *Αυγή*, τεύχ. 5, 1-2-1924, σελ. 8 και *Εργασία*, τεύχ. 9, 15-1-1924, σελ. 212.

⁴³⁹Βλ. Σχέδιο Νόμου “Περί διορισμού των υπό των εκκαθαριστικών συμβουλίων απολυθέντων κλπ. λειτουργών της Μέσης και Δημ. Εκπαιδύσεως”, *Αυγή*, τεύχ. 7, 1-3-1924, σελ. 4.

⁴⁴⁰Οι εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923 θα οδηγήσουν στις 11 Ιανουαρίου 1924 σε βραχύχρονη κυβέρνηση Βενιζέλου. Στο μεταξύ χρονικό διάστημα το υπουργείο Παιδείας θα ανατεθεί στον Στρατηγόπουλο που θα είναι ταυτοχρόνα και υπουργός Δικαιοσύνης.

⁴⁴¹Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 88, 15-1-1924, σελ. 4.

Από τις αρχές του 1923 ως τα μέσα του 1925 που η χώρα θα κυβερνηθεί από κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις δε θα υπάρξουν διώξεις δασκάλων. Σχετικά προβλήματα θα επανεμφανιστούν στη φάση της σκλήρυνσης της παγκαλικής δικτατορίας στις αρχές του 1926.

2. Η περίοδος της Δικτατορίας (1925-26)

Στα τέλη Μαΐου και αρχές Ιουνίου του 1926 ο Πάγκαλος, ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, περιόδευσε στην Κρήτη, τη Μακεδονία την Ήπειρο και την Κέρκυρα. Όπως είδαμε και στα δύο προηγούμενα κεφάλαια με εντολή της ΔΟΕ οι σύλλογοι Ηρακλείου, Κερκύρας, Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Ανασελίτσης (Σιάτιστας) και Καβάλλας θα συναντήσουν τον Πάγκαλο και θα θέσουν τα τρία βασικά ζητήματα του κλάδου: το μισθολογικό, το γλωσσικό και το ζήτημα της απόλυσης του προηγούμενου Δ.Σ. της ΔΟΕ (Ρουχωτάς, Δημητράτος, κλπ.). Το τελευταίο ζήτημα εντάσσεται στην κατηγορία των πολιτικών διώξεων. Το προηγούμενο Δ.Σ. απολύθηκε με διάταγμα (26 Απριλίου 1926) διότι στο 8ο δασκαλικό συνέδριο “εν τω προσώπω του τέως υπουργού της Παιδείας κ. Λιβαθινόπουλου επέκριναν το εκπαιδευτικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως κατά τρόπον απάδοντα εις δημοσίους υπαλλήλους”.⁴⁴² Το συνέδριο έχοντας πληροφορίες για την επικείμενη απόλυση είχε δώσει εντολή στο νέο Δ.Σ. να αγωνιστεί για την αποκατάστασή τους.⁴⁴³ Έτσι το ζήτημα θα περιληφθεί στην ομάδα των βασικών θεμάτων για τα οποία η ΔΟΕ θα δώσει τη μάχη μέσω των τοπικών συλλόγων. Από το υπόμνημα που υπέβαλλε ο σύλλογος Ηρακλείου στον Πάγκαλο θα παραθέσουμε στη συνέχεια ένα εκτεταμένο απόσπασμα για το συγκεκριμένο ζήτημα.

“Ο πατριωτισμός δεν είναι μονοπώλιον ουδενός και αν υπήρχε κανείς που θα μπορούσε να τον διεκδικήσει αυτός θα ήτο ο διδασκαλικός κλάδος. Αυτός και μόνον αυτός ο λόγος επιβάλλει εις τους διδασκάλους να είναι δημοτικισταί. Αυτός και μόνον έκαμε το 80% του διδασκαλικού κόσμου δημοτικιστάς. (...) Ο κομμουνισμός και η αθεΐα είναι εφευρέσεις εκείνων που θέλουν να ευρίσκουν προσχήματα εύσχημα για να κτυπήσουν την γλώσσαν του ελληνικού λαού. Υπάρχουν άλλως τε χίλια δύο μέσα ν’ ανακαλύψωμεν και να πατάξωμεν τους αληθινούς κομμουνιστάς

⁴⁴²Βλ. “Η απόλυσις του τέως Διοικητικού Συμβουλίου της Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 77, 9-5-1926, σελ. 7.

⁴⁴³Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 76, 2-5-1926.

χωρίς να είναι ανάγκη να λαμβάνομεν ως αξίωμα τον παραλογισμόν κάθε δημοτικιστής και κομμουνιστής.

Παρά ταύτα το υπουργείον της Παιδείας τελευταίως ήρχισε σφοδρόν διωγμόν εναντίον των δημοτικιστών διδασκάλων. Την αρχήν έκαμε με το προκάτοχον Διοικητικόν Συμβούλιον της διδ. Ομοσπονδίας το οποίον απέλυσε υπό το πρόσχημα μεν ότι ήλεγξε τον τέως υπουργόν της Παιδείας κ. Ρ. Λιβαθινόπουλον πραγματικώς όμως διότι ήτο δημοτικιστικών αρχών. Οι διωγμοί αυτοί πολύ φοβούμεθα ότι θα εξακολουθήσουν υπό το πρόσχημα καταργήσεως θέσεων Επιθεωρητών, αποσπάσεων εις νέας χώρας κλπ. και όλα αυτά τα παράδοξα την στιγμήν καθ' ην ο ανώτερος άρχων της Ελλάδος [σ.σ. ο Πάγκαλος] επικοινωνεί δημοσία δια της δημοτικής γλώσσης με τον Ελληνικόν λαόν.

(...) Η ακολουθήσις παρομοίας της σημερινής τακτικής του Κέντρου προώριεται να διαιρέση εις δύο αντιμαχόμενα και αλληλομισούμενα στρατόπεδα τον εκπαιδευτικόν κόσμον της Ελλάδος προς μεγίστην βλάβην της εκπαιδεύσεως του Ελληνικού λαού εις στιγμήν μάλλιστα καθ' ην πάσα προσπάθεια καταβάλλεται δια την σωτηρίαν συμφιλίωσιν του Ελληνικού λαού."⁴⁴

Όπως βλέπουμε ο σύλλογος Ηρακλείου θεωρεί το ζήτημα της απόλυσης των μελών του τέως Δ.Σ. ως μέρος ενός ευρύτερου κύματος διώξεων των δημοτικιστών δασκάλων. Δε γνωρίζουμε πόσοι απολύθηκαν και πόσοι μετατέθηκαν για τις γλωσσικές τους πεποιθήσεις στη διάρκεια της παγκαλικής δικτατορίας. Το βέβαιο είναι ότι ήταν αρκετοί. Ο επιθεωρητής Κερκύρας για παράδειγμα θα διαμαρτυρηθεί στον Πάγκαλο (όταν ο Πάγκαλος βρέθηκε εκεί στα πλαίσια της περιοδείας του) επειδή στην περιφέρειά του έγιναν υπερβολικά πολλές "υπηρεσιακές μεταβολές", οι οποίες "τείνουν να παραλύσουν την εκπαίδευσιν".⁴⁵ Οι μόνες γνωστές περιπτώσεις είναι οι επώνυμες. Συγκεκριμένα εκτός από τους πέντε του "τέως" Διοικητικού Συμβουλίου απολύθηκε επίσης ο διευθυντής του

⁴⁴Βλ. ό.π., τευχ. 83, 20-6-1926, σελ. 6-7.

⁴⁵Βλ. "Σύλλογος Κερκύρας", ό.π., τευχ. 84, 27-6-1926, σελ. 11.

περιοδικού *Εργασία* Β. Αγγελόπουλος⁴⁴⁶ και αποφασίσθηκε η απόλυση του προέδρου του 8ου συνεδρίου Σωτ. Δαγκλή.⁴⁴⁷

Πώς απάντησε ο Πάγκαλος στις αναφορές, τις εκκλήσεις και τα υπομνήματα; Κατ' αρχήν θα διαχωρίσει την υπόθεση του "τέως" Δ.Σ. από τις υπόλοιπες περιπτώσεις: "Αυτοί ετιμωρήθησαν δια πειθαρχικούς λόγους διότι εις έγγραφόν των εξεφράσθησαν απρεπώς προς το υπουργείον, πράγμα το οποίον δεν αρμόζει εις υφισταμένους υπαλλήλους, διότι τότε δεν είναι δυνατόν να υφίσταται έννοια Κράτους", θα τονίσει.⁴⁴⁸ Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις θα ισχυρισθεί πως δεν διώχθηκαν οι δημοτικιστές αλλά όσοι μέσα από τον δημοτικισμό προσπάθησαν να μεταφυτεύσουν "νεωτεριστικές ιδέας εις την νεολαίαν μας".⁴⁴⁹ Θα δηλώσει, ωστόσο, πως έδωσε εντολές να μη γίνονται μεταβολές χωρίς σημαντικό λόγο και θα

⁴⁴⁶Βλ. "Η δικτατορία και η λαϊκή εκπαίδευση", ό.π., τεύχ. 94, 5-9-1926, σελ. 3. Διευθυντής του περιοδικού *Εργασία* ήταν αρχικά ο υποδιευθυντής του Μαρασλείου Διδασκαλείου Μ. Παπαμαύρος. Μετά το 21ο τεύχ. δίπλα στον Παπαμαύρο θα εμφανιστεί, ως υποδιευθυντής του περιοδικού, και ο "δημοδιδάσκαλος" Β. Αγγελόπουλος. Πρόκειται μάλλον για ψευδώνυμο του κομμουνιστή δάσκαλου Ι. Ιορδανίδη. Μόλις ξέσπασαν τα "Μαρασλειακά" και η *Εργασία*, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, άρχισε να βάλ्लεται από την *Εστία* και το *Εμπρός*, ο Παπαμαύρος αποσύρθηκε από τη διεύθυνση του περιοδικού (για να διαχωρίσει τη θέση του από τον Ιορδανίδη;) Από το Σεπτέμβριο του 1925, ως διευθυντής του περιοδικού θα εμφανίζεται πλέον μόνο ο Αγγελόπουλος/Ιορδανίδης. Το περιοδικό θα συνεχίσει να εκδίδεται ως το τέλος του 1925 οπότε θα διακοπεί απροειδοποίητα μάλλον λόγω της απόλυσης του Αγγελόπουλου/Ιορδανίδη.

⁴⁴⁷Ο Σωτ. Δαγκλής, αντιπρόσωπος Ιωαννίνων και πρόεδρος του 8ου συνεδρίου, θα δημοσιεύσει κατά τη διάρκεια του συνεδρίου άρθρο στην εφ. *Εμπρός* στο οποίο θα επικρίνει την τρομοκρατική στάση του υπουργείου έναντι των αντιπροσώπων. Το άρθρο θεωρήθηκε πρόκληση κατά του υπουργού Δ. Αιγινήτη, ο οποίος και αποφάσισε την απόλυσή του. Σύμφωνα με τη ΔΟΕ η απόλυση, η οποία δεν είχε εκτελεστεί ακόμα όταν έγιναν οι παραστάσεις των συλλόγων στον Πάγκαλο, θα ανασταλεί μετά από αυτές με παρέμβαση του Διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου και παρά την επιμονή του Αιγινήτη· βλ. "Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (η πληροφορία στη σελ. 4).

⁴⁴⁸Βλ. ό.π., τεύχ. 83, 20-6-1926, σελ. 7.

⁴⁴⁹Βλ. Σύλλογος Ηρακλείου: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας για τα ζητήματά μας", ό.π., τεύχ. 82, 13-6-1926, σελ. 6-7.

ζητάει από όλους τους συλλόγους να υποβάλουν αναλυτικά υπομνήματα με τις περιπτώσεις στις οποίες εκτιμούν ότι έγιναν “υπερβάσεις”.⁴⁵⁰

Με ποιους τρόπους προσπάθησε η ΔΟΕ να αντιμετωπίσει το πρόβλημα; Αρχικά χρειάζεται να επισημάνουμε ότι οι διώξεις άρχισαν μετά τον Φεβρουάριο του 1926. Ένα μήνα πριν στις αρχές Ιανουαρίου του 1926 είχαν απολυθεί οι Δελμούζος, Γληνός και Τριανταφυλλίδης. Ο *Ερμής* τότε χαιρέτησε την “αποφασιστική και μεγαλοπρεπή στροφή προς τα δεξιά” του Πάγκαλου και ζήτησε “το έργο της εκκαθάρισεως και της εξυγιάνσεως” να επεκταθεί και στην επαρχία διότι αν “οι πράκτορες της απαισίας ταύτης σπείρας αφεθούν να συνεχίσουν το αποσυνθετικόν των έργων (...) η εθνική καταστροφή θα επέλθη αναπότρεπτος.”⁴⁵¹ Με την σκλήρυνση της παγκαλικής δικτατορίας τον Φεβρουάριο, μέσα στο γενικό κλίμα των εκτοπίσεων ο *Ερμής* θα επανέλθει: “Εις την δικτατορίαν μία υπολείπεται οδός προς απαλλαγήν της εκπαιδεύσεως από της ενσχυψάσης πανούκλας: Ν’ αφαιρέση την διοίκησιν της όλης Εκπαιδεύσεως από τας χείρας των μαλλιαρών των εγκατεσπαρμένων εις τας ελληνικάς επαρχίας.”⁴⁵² Σ’ αυτή τη συγκυρία πρέπει να άρχισαν και οι διώξεις των δημοτικιστών. Μέχρι τον Απρίλιο που στην ηγεσία της ΔΟΕ βρισκόταν η “αριστερή” πτέρυγα (Ρουχωτάς, Δημητράτος) και το *Διδασκαλικό Βήμα* ήταν κυριολεκτικά όργανο του δημοτικισμού, κυβέρνηση και ΔΟΕ θα βρίσκονται ουσιαστικά σε εμπόλεμη κατάσταση. Στις συνθήκες σκλήρυνσης της δικτατορίας κάτι τέτοιο κάθε άλλο παρά θα “διευκολύνει” τον περιορισμό των διώξεων. Η “δεξιά” πτέρυγα των δημοτικιστών (Προκοπίδης, Παράσχης) που θα αναλάβει στη συνέχεια τη διοίκηση της ΔΟΕ, προσπάθησε να χειριστεί το ζήτημα με μετριοπάθεια. Αρχικά επιχείρησε να διευθετήσει το ζήτημα με τον υπουργό Παιδείας Δ. Αιγινήτη. Η σχετική συνάντηση που έγινε στα τέλη Μαΐου απέβη άκαρπη και οι ήδη τεταμένες σχέσεις υπουργείου και ΔΟΕ θα

⁴⁵⁰Βλ. “Σύλλογος Κερκύρας”, *ό.π.*, τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 11.

⁴⁵¹Βλ. “Προς τον πρόεδρον της κυβερνήσεως”, *Ερμής*, τεύχ. 183, 9-1-1926, σελ. 1.

⁴⁵²Βλ. “Μία είνε η οδός”, *ό.π.*, τεύχ. 189, 20-2-1926, σελ. 1.

διακοπούν τελείως.⁴⁵³ Όταν ένα μήνα αργότερα ο Αιγινήτης αποχώρησε από το υπουργείο Παιδείας το *Διδασκαλικό Βήμα* θα γράφει: “Ο κ. Αιγινήτης αποχωρών εκ του Υπουργείου της Παιδείας, δεν ηθέλησε να αποκαταστήσει μίαν αδικίαν, την οποίαν διέπραξεν εις βάρος συναδέλφων, τους οποίους απέλυσε, διότι ήσαν υπέρ το δέον δημοτικισταί. (...) Ο κ. Αιγινήτης εχαρκτηρίσθη υπό των φίλων του ως κατ’ εξοχήν Υπουργός της πνυγμής. (...) Ο Θεός ας μας γλυτώνη από τοιαύτας Υπουργικάς πνυγμάς”.⁴⁵⁴ Η διοίκηση της ΔΟΕ θα προσανατολιστεί στη συνέχεια αποκλειστικά στον Πάγκαλο με τις παραστάσεις των τοπικών συλλόγων. Στη φάση αυτή φαίνεται πως σταμάτησαν οι διώξεις αλλά οι ήδη μετατιθεμένοι και απολυμένοι δεν επέστρεψαν στις θέσεις τους.

Όταν στον τελευταίο μήνα της δικτατορίας υπουργός Παιδείας αναλάβει ο εκδότης της εφημ. *Αθήναι Γ. Πωπ*, το Δ.Σ. θα θεωρήσει κατάλληλη την συγκυρία να θέσει ξανά το ζήτημα ζητώντας τόσο την ανάκληση της απόλυσης των πέντε “ως και πάντων, των δια λόγους γλωσσικούς ευρισκομένων εκτός υπηρεσίας”.⁴⁵⁵ Ο Πωπ υποσχέθηκε να ασχοληθεί με το ζήτημα. Στο ελάχιστο όμως χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ως την ανατροπή του Πάγκαλου δεν υλοποίησε την υπόσχεσή του. Στο ίδιο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα από τις 9-8 ως τις 13-8-1926 διεξήχθησαν στη Βιέννη οι εργασίες του 4ου συνεδρίου της εκπαιδευτικής Διεθνούς.⁴⁵⁶ Στο

⁴⁵³Βλ. “Το καθήκον του συλλόγου Κεφαλληνίας”, *ό.π.*, τεύχ. 90, 8-8-1926, σελ. 4.

⁴⁵⁴Βλ. “Ο κ. Αιγινήτης”, *ό.π.*, τεύχ. 84, 27-6-1926, σελ. 3. Σύμφωνα με τη ΔΟΕ φανατικοί υπέρμαχοι των διώξεων ήταν και αρκετά μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου· βλ. “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, *ό.π.*, τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (η πληροφορία στη σελ. 5). Υπενθυμίζουμε ότι σε αυτή την περίοδο πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ήταν ο Ν. Εξαρχόπουλος.

⁴⁵⁵Βλ. “Η απόλυσις των μελών του τέως Διοικ. Συμβουλίου—το επιδοθέν υπόμνημα”, *ό.π.*, τεύχ. 89, 1-8-1926, σελ. 4 και “Το Δ.Σ. ενώπιον του κ. Υπουργού”, *ό.π.*, σελ. 6.

⁴⁵⁶Υπήρχαν τρεις Διεθνείς εκπαιδευτικών. Μία με έδρα τη Χάγη, η *Διεθνής των δασκάλων και των δημοσίων υπαλλήλων* και δύο με έδρα το Παρίσι, η *Διεθνής των εργατών της Παιδείας* (κομμουνιστική) και η *Διεθνής των ενώσεων των δασκάλων*. Στο συνέδριο της τελευταίας θα συμμετέχει η ΔΟΕ. Η ίδια λίγο αργότερα θα την καλέσει να ενταχθεί στους κόλπους της· βλ.

συνέδριο συμμετείχαν αντιπρόσωποι από εκπαιδευτικές οργανώσεις 20 χωρών. Η ΔΟΕ θα συμμετέχει με δύο αντιπροσώπους, τον πρόεδρο της Ν. Προκοπίδη και τον Γραμματέα της Ευάγγ. Παράσχη. Το συνέδριο —προφανώς μετά από έκκληση των ενδιαφερομένων— ζήτησε την αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών και την παύση των διώξεων σε όλες τις χώρες που στη συγκυρία εκείνη αντιμετώπιζαν παρόμοια προβλήματα (Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία).⁴⁵⁷ Αυτή ήταν και η τελευταία (συμβολική) ενέργεια του Δ.Σ. για το ζήτημα των διώξεων στη διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Πάγκαλο. Ο πρώτος υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Κονδύλη, ο Κωσταντινουπολίτης γιατρός Α. Παπάς, δηλωμένος οπαδός της δημοτικής, θα επαναφέρει άμεσα, με νέο Νομοθετικό Διάταγμα που καταργούσε το παλιό, τα μέλη του πρώην Δ.Σ. στις θέσεις τους, τον δάσκαλο και διευθυντή της *Εργασίας* Β. Αγγελόπουλο καθώς και όσους μετατέθηκαν ή απολύθηκαν στη διάρκεια της δικτατορίας.⁴⁵⁸

Ευάγγ. Παράσχη, “Ο δρόμος των εκπαιδευτιών”, *ό.π.*, τεύχ. 125, 10-4-1927, σελ. 3-4 και το σχετικό σχόλιο σελ. 5.

⁴⁵⁷Βλ. “Ένα συνέδριο ζωντανών δασκάλων”, *ό.π.*, τεύχ. 95, 12-9-1926, σελ. 6-7.

⁴⁵⁸Βλ. “Τα εκκρεμούντα ζητήματά μας”, *ό.π.*, τεύχ. 94, 5-9-1926, σελ. 2. “Έργον δικαιοσύνης”, *ό.π.*, τεύχ. 95, 12-9-1926, σελ. 1. Επίσης τα σχόλια “Η αποκατάσταση των απολυθέντων συναδέλφων”, “Οι εν Μακεδονία αποσπασθέντες” και “Αι μεταθέσεις”, *ό.π.*, σελ. 3. Επίσης “Η Ακύρωση του αμαρτωλού Διατάγματος”, *ό.π.*, τεύχ. 98, 3-10-1926, σελ. 3. Ο Παπάς θα καταργήσει επίσης και άλλα αντιεκπαιδευτικά μέτρα της δικτατορίας όπως εκείνα που πρόβλεπαν μειώσεις επιθεωρητών, κατάργηση ορισμένων διδασκαλείων και αναστολή της λειτουργίας της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης των Δημοτικών όπου λειτουργούσαν Ελληνικά Σχολεία· βλ. “Αι αποφάσεις της επιτροπής οικονομιών”, *ό.π.*, τεύχ. 95, 12-9-1926, σελ. 3. “Αι αποφάσεις της Επιτροπής Οικονομιών”, *ό.π.*, τεύχ. 96, 19-9-1926, σελ. 2. Ειδικά για τους επιθεωρητές αξίζει να καταγράψουμε περιληπτικά το ιστορικό μια και σχετίζεται το θέμα μας. Με απόφαση της Επιτροπής Οικονομιών οι θέσεις επιθεωρητών Δημοτικής Εκπαίδευσης περιορίστηκαν από 70 σε 60 καταργήθηκαν δηλ. 10 θέσεις Επιθεωρητών και ανατέθηκε στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να αποφασίσει ποιοί θα απολυθούν· βλ. Ν.Δ. της 24-4-1926 “περί περιορισμού, καταργήσεως κλπ. θέσεων εν τη Μέση και Δημοτική Εκπαιδύσει”, *ό.π.*, τεύχ. 79, 23-5-1926, σελ. 8. Η ΔΟΕ θα αντιδράσει μια και κάτι τέτοιο “στερεί την καθυστερημένην λαϊκὴν μας παιδείαν ισάριθμων

Το ζήτημα των διώξεων και ιδιαιτέρως το ζήτημα της απόλυσης των πέντε μελών του τέως Διοικητικού Συμβουλίου θα τροφοδοτήσει κι αυτό με τη σειρά του την ενδοκλαδική διαμάχη. Όπως είδαμε το Δ.Σ. υλοποιώντας τη σχετική εντολή του 8ου συνεδρίου ιεράρχησε το θέμα της επαναπρόσληψης των “πέντε” ως τρίτο βασικό και προχώρησε σε μια σειρά από ενέργειες. Για τις ενέργειές του αυτές, ωστόσο, δέχθηκε επίθεση από τον *Ερμή* ο οποίος θεωρεί ότι “ο κλάδος δεν έδωσε εντολήν να υβρίζεται εξ ονόματος δήθεν αυτού ένας τέως Υπουργός της Παιδείας [και] ένας Καθηγητής του Πανεπιστημίου και πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου [σ.σ. ο Εξαρχόπουλος]”. Ιδιαιτέρως όμως ο *Ερμής* θα επικεντρωθεί στο ζήτημα της υλικής ενίσχυσης των “πέντε”. Σύμφωνα με την απόφαση του συνεδρίου η νέα διοίκηση έπρεπε να φροντίσει και για την υλική ενίσχυσή τους. Να τους συνδράμει, δηλαδή, από το ταμείο της ομοσπονδίας. Μια τέτοια κίνηση είναι παράνομη, θα απειλήσει ο *Ερμής*, “η δε τυχόν εκτέλεσής της θα προκαλέση της προϊσταμένης των σωματείων Αρχής την επέμβασιν, ήτις θα είνε οδυνηρωτάτη και δια τους μεν και δια τους δε.”⁴⁵⁹ Πράγματι σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα της 15ης μαΐου 1920 “περί επαγγελματικών Σωματείων” τα χρήματα του κάθε σωματείου δε μπορούν να διατεθούν για σκοπούς που δεν περιλαμβάνονται στο καταστατικό του. Εφόσον στο

φυσικών ηγητόρων”. Περισσότερο όμως αντιδρά στις φήμες ότι θα απολυθούν 10 διακεκριμένοι δημοτικιστές επιθεωρητές ακριβώς επειδή πιστεύουν “εις την μεγάλην αλήθειαν του Δημοτικισμού, εξ’ ου εξαρτούν την αναγέννησιν της παιδείας μας, τον εθνικόν μας συγχρονισμόν και την πνευματικήν μας εν τη Ευρώπη εδραίωσιν.” Η ΔΟΕ ζητά την προστασία των συγκεκριμένων επιθεωρητών απευθυνόμενη κι εδώ προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Πάγκαλο· βλ. “Η εκκαθάρισις των επιθεωρητών—το υποβληθέν υπόμνημα”, *ό.π.*, τεύχ. 86, 11-7-1926, σελ. 3 και “Η απόλυσις των επιθεωρητών”, *ό.π.*, τεύχ. 85, 4-7-1926, σελ. 2. Σε ένα δεύτερο υπόμνημά της προς τον Γ. Πωπ η ΔΟΕ θα αποδεχθεί ότι εκκαθάριση επιθεωρητών πρέπει να γίνει, όχι όμως με κριτήριο τις γλωσσικές πεποιθήσεις αλλά με κριτήριο τα “προσόντα”. Μείωση όμως σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να γίνει. Όσοι δεν έχουν τα απαραίτητα προσόντα να αντικατασταθούν από νέους μετεκπαιδευθέντες στο Πανεπιστήμιο· βλ. “Η εκκαθάρισις των επιθεωρητών—το υποβληθέν υπόμνημα”, *ό.π.*, τεύχ. 89, 1-8-1926, σελ. 4. Το ζήτημα θα συνεχίσει να εκκρεμεί ως την πτώση της δικτατορίας οπότε ο Α. Παπάς θα καταργήσει το διάταγμα που πρόβλεπε την μείωση.

⁴⁵⁹Βλ. τα σχετικά σχόλια, *Ερμής*, τεύχ. 201, 15-5-1926, σελ. 8.

καταστατικό της ΔΟΕ δεν είχε προβλεφθεί παρόμοιος σκοπός η νέα διοίκηση δεν νομιμοποιούνταν να ενισχύσει υλικά το τέως Δ.Σ.⁴⁶⁰ Ωστόσο η διάταξη αυτή στην πράξη ενεργοποιούνταν μόνο μετά από καταγγελία και για τούτο ακριβώς το σχόλιο του Ερμή ισοδυναμούσε με απειλή. Η νέα διοίκηση διστάζοντας να πάρει την ευθύνη απευθύνθηκε στο Τμήμα Εργασίας του υπουργείου Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας το οποίο φυσικά επιβεβαίωσε τη νομική της αδυναμία να συνδράμει υλικά τους “πέντε”. Η νέα διοίκηση, λοιπόν, θα περιοριστεί στις συνδικαλιστικές πιέσεις για επαναπρόσληψη των “πέντε”.

Εκτός από τον Ερμή η διοίκηση θα δεχθεί επιθέσεις και από το περιβάλλον του απολυμένου “τέως” Δ.Σ. Βεβαίως οι πέντε απολυμένοι με επιστολή τους θα αποδεσμεύσουν τη νέα διοίκηση από την υποχρέωσή της να εργαστεί τόσο για τον ξαναδιορισμό τους όσο και για την οικονομική τους ενίσχυση.⁴⁶¹ Τη σημαία όμως της επίθεσης θα σηκώσει ο σύλλογος Κεφαλληνίας (σύλλογος από τον οποίο προερχόταν ο Αρ. Ρουχωτάς). Θα εγκαλέσει τη διοίκηση για “μη έγκαιρη” και για “χλιαρή” δράση στο συγκεκριμένο ζήτημα. Ειδικά στο ζήτημα της υλικής ενίσχυσης θα την κατηγορήσει ότι “έξεμαίευσε την γνώμην του τμήματος Εργασίας”, ότι δηλαδή ενώ μπορούσε να την παρακάμψει δεν το επεχείρησε.⁴⁶² Τις κατηγορίες αυτές ο σύλλογος Κεφαλληνίας θα τις δημοσιοποιήσει με έγγραφό του σε όλους του τοπικούς συλλόγους. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα προσπαθήσει να υποβαθμίσει το ζήτημα γράφοντας πως ο σύλλογος Κεφαλληνίας δημιουργεί ζήτημα εκ του μηδενός και προκαλεί ένταση χωρίς λόγο.⁴⁶³ Στον απολογισμό του όμως το Δ.Σ. θα

⁴⁶⁰Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, στο 9ο συνέδριο που ακολούθησε, τροποποιήθηκε το καταστατικό (άρθρο 33) ώστε να μπορούν να διατίθενται χρήματα της ομοσπονδίας και “δι’ υλικήν υποστήριξιν παντός μέλους της διοικήσεως εις περίπτωσιν καθ’ ην εν τη εκτελέσει των καθηκόντων του ήθελεν υποστή τιμωρίαν τινά” βλ. “Οι αποφάσεις της Θ’ Γεν. Συνελεύσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 131, 29-5-1927, σελ. 5.

⁴⁶¹Βλ. “Μία δήλωσις του τέως Δ. Συμβουλίου της Ομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 81, 6-6-1926, σελ. 6.

⁴⁶²Βλ. “Σύλλογος Κεφαλληνίας”, *ό.π.*, τεύχ. 86, 11-7-1926, σελ. 7· πρβλ. “Τα πρακτικά του Εποπτικού Συμβουλίου”, *ό.π.*, τεύχ. 108, 12-12-1926, σελ. 4-6.

⁴⁶³Βλ. “Το καθήκον του συλλόγου Κεφαλληνίας”, *ό.π.*, τεύχ. 90, 8-8-1926, σελ. 4.

δηλώσει ότι την περίοδο εκείνη ήταν αναγκασμένο να είναι πολύ προσεκτικό στις κινήσεις του: “Τόσον ο Υπουργός της Παιδείας, όσον και ο Διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου είχαν εκδηλώσει την απορία των, διατί το νέον Δ. Συμβούλιον δεν κατεδίκαζε δημοσία την πολιτείαν του προκατόχου του· επίσης το ‘Δ. Βήμα’ ηρευνάτο επιμελώς παρά των περί τον Υπουργόν της Παιδείας προσώπων, τα οποία έθετον υπ’ όψιν αυτού παν ο,τι εκ των εν αυτώ δημοσιευομένων εθεώρουν ως εκδηλωτικόν των σκέψεων των προσώπων του νέου Δ. Συμβουλίου, προς ανεύρεσιν αφορμών και εναντίον αυτού. Δια τον λόγον τούτον εθεώρει ασύμφορον δια τα γενικά συμφέροντα η Διοίκησις να προβαίνει εις εκτενείς δια του ‘Δ. Βήματος’ ανακοινώσεις περί του ζητήματος της απολύσεως...”⁴⁶⁴

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε πως οι διώξεις των δημοτικιστών γενικά, δεν αποτέλεσαν θέμα ενδοκλαδικής αντιπαράθεσης. Αποτέλεσε όμως θέμα το ειδικότερο ζήτημα της απόλυσης των πέντε μελών του “τέως” Δ.Σ. Κάτω από τη διαμάχη για το ζήτημα των “πέντε” υπέβασκε η διαμάχη δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων, η οποία στη φάση της ανακωχής δεν εκδηλωνόταν ανοιχτά. Υπέβασκε επίσης η νέα αντίθεση που σιγά σιγά ξεφύτρωνε, η άρρητη ως τώρα αντιπαράθεση της “αριστερής” πτέρυγας (Αρ. Ρουχωτάς, Π. Δημητράτος) με τη “δεξιά” πτέρυγα των δημοτικιστών (Ν. Προκοπίδης, Ευάγγ. Παράσχης). Από αυτή την οπτική γωνία το ζήτημα των διώξεων συντήρησε τη φλόγα των ενδοκλαδικών αντιπαραθέσεων στους μήνες που κινδύνευε να σβήσει, στους πρώτους μήνες μετά το 8ο συνέδριο που ορίσαμε ως φάση της “ανακωχής”.

Μισό περίπου χρόνο αργότερα θα γίνει το 9ο συνέδριο — το συνέδριο της διάσπασης. Ως τότε δε θα έχουμε κάποιο τρίτο ισχυρό κύμα διώξεων.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴Βλ. “Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927”, ό.π., τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-12 (η πληροφορία στη σελ. 4).

⁴⁶⁵Εξαίρεση θα αποτελέσει ένα μικρότερο κύμα διώξεων που θα λάβει χώρα στην διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Κονδύλη και συγκεκριμένα στο διάστημα από 1 Σεπτεμβρίου έως 15 Οκτωβρίου. Στο διάστημα αυτο θα μετατεθούν παράνομα δεκάδες δάσκαλοι μετά από

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ 1927

1. Η “Εθνική” Ομοσπονδία

Το 9ο συνέδριο της ΔΟΕ διεξήγαγε τις εργασίες του στην Αθήνα από τις 28 Απριλίου ως τις 7 Μαΐου 1927. Η ένταση ανάμεσα στους δημοτικιστές και στους καθαρευουσιάνους βρισκόταν ήδη στο αποκορύφωμά της. Η υπερψήφιση των πεπραγμένων, με 268 ψήφους υπέρ έναντι 92 κατά κατέγραψε το συσχετισμό

παρεμβάσεις ορισμένων πολιτευτών “δια να μην αποβούν [οι δάσκαλοι] κέντρα πολιτικής αντιδράσεως” κατά της υποψηφιότητάς τους· βλ. “Πολιτική ομαλότης”, *ό.π.*, τεύχ. 99, 10-10-1926, σελ. 2 και “Εν διωγμώ”, *ό.π.*, τεύχ. 101, 24-10-1926, σελ. 1. Πριν εκτελεσθούν οι μεταθέσεις η ΔΟΕ θα συναντηθεί με τον υπουργό Παιδείας Γ. Διδάχο ζητώντας του να τις ακυρώσει. Ο υπουργός αν και θα το υποσχεθεί δεν θα τηρήσει την υπόσχεσή του και η ΔΟΕ θα αναγκασθεί να υποβάλλει ειδικό υπόμνημα (18-10-1926) απευθείας στον Κονδύλη με το οποίο θα ζητά να ακυρωθούν οι μεταθέσεις και να αντικατασταθεί ο ιδιαίτερος Γραμματέας του υπουργείου Παιδείας Διον. Βλάχος τον οποίο η ΔΟΕ θα θεωρήσει κύριο υπαίτιο. Πράγματι με παρέμβαση του Κονδύλη ο Δ. Βλάχος θα απομακρυνθεί και όσες μεταθέσεις δεν είχαν ήδη εκτελεστεί θα ακυρωθούν· βλ. “Οι μεταθέσεις”, *ό.π.*, τεύχ. 102, 31-10-1926, σελ. 1· “Ο κ. ιδιαίτερος”, *ό.π.*, σελ. 2· “Αι μεταθέσεις”, *ό.π.*, σελ. 3· “Αι μεταθέσεις”, *ό.π.*, τεύχ. 102, 7-11-1926, σελ. 3· “Ακύρωσις των μεταθέσεων”, *ό.π.*, τεύχ. 109, 19-12-1926, σελ. 2. Οι υπόλοιπες, όσες δηλ. είχαν ήδη εκτελεσθεί, θα ανακληθούν αργότερα επί οικουμενικής με ειδικό νόμο· βλ. “Το ψήφισμα δια τας παρανόμους εκπαιδ. μεταθέσεις”, *ό.π.*, τεύχ. 115, 30-1-1927, σελ. 1. Οι διώξεις αυτές δε φαίνεται να επηρέασαν διόλου την ενδοκλαδική διαμάχη.

δυνάμεων ανάμεσά τους.⁴⁶⁶ Η υπεροχή των δημοτικιστών ήταν σαφής. Σε συνθήκες όμως οξείας αντιπαράθεσης μια τέτοια υπεροχή ήταν επόμενο να προκαλέσει διαθέσεις “ξεκαθαρίσματος”. Έτσι στις αμέσως επόμενες ημέρες:

1. Θα διαγραφούν με συνοπτικές διαδικασίες οι σύλλογοι Φθιώτιδας και Ηλείας που ελέγχονταν από τους καθαρευουσιάνους.⁴⁶⁷

2. Θα εισαχθεί στο καταστατικό ποινική ρήτρα (άρθρο 11) για όσους συλλόγους στο μέλλον θα αντιτίθενται στην πολιτική της ΔΟΕ. Κάθε σύλλογος που δημόσια θα αντιδρά στο πρόγραμμα της ομοσπονδίας ή θα αντενεργεί στη διάδοση του Διδασκαλικού Βήματος θα διαγράφεται για ένα χρόνο.⁴⁶⁸

3. Θα επιβεβαιωθεί με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο η θέση του κλάδου στο ζήτημα της γλώσσας, των αναλυτικών προγραμμάτων και της διδακτικής μεθόδου: Μοναδική γλώσσα σε όλες τις τάξεις του δημοτικού να είναι η δημοτική γλώσσα. Τα αναλυτικά προγράμματα να προσαρμοσθούν στις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες, στις υποδείξεις της επιστήμης, στον γεωργικό χαρακτήρα της χώρας και στις τοπικές ιδιαιτερότητες. Οι μέθοδοι διδασκαλίας να ακολουθούν τις αρχές του Σχολείου Εργασίας.⁴⁶⁹ Οι δημοτικιστές δεν ήταν διατεθειμένοι όχι μόνο να υποχωρήσουν σε ζητήματα προγράμματος αλλά ούτε καν να συνομιλήσουν με τους καθαρευουσιάνους.

4. Οι καθαρευουσιάνοι γνωρίζοντας ότι είναι μειοψηφία αρχικά δε θα αντιδράσουν δυναμικά στις προκλήσεις. Είχαν το λόγο τους: στις διαδικασίες καταρτισμού του ψηφοδελτίου θα πιέσουν ο ένας από τους πέντε μέλλοντες

⁴⁶⁶Βλ. “Η Θ’ Γενική Συνέλευση—Σύντομη έκθεση των εργασιών της”, ό.π., τεύχ. 129, 15-5-1927, σελ. 7-8.

⁴⁶⁷Βλ. ό.π.

⁴⁶⁸Βλ. “Ένα άρθρο του καταστατικού”, ό.π., τεύχ. 133, 12-6-1927, σελ. 2.

⁴⁶⁹Βλ. “Η Διδασκαλική Ομοσπονδία και το έργο της—προγραμματικές δηλώσεις της διοικήσεως”, ό.π., τεύχ. 134, 19-6-1927, σελ. 1. Το πρόγραμμα στο σύνολό του θα δημοσιευθεί κωδικοποιημένο τέσσερις φορές “για να γίνει κτήμα όλων των δασκάλων”: βλ. 136 (3-7-1927), 137 (10-7-1927), 139 (24-7-1927), 141 (7-8-1927).

συμβούλους να είναι δικός τους. Οι δημοτικιστές θα αρνηθούν.⁴⁷⁰ Εσκεμμένα ή όχι τους εξώθησαν σε αποχώρηση.

Η αποχώρηση θα γίνει την τελευταία μέρα, λίγο πριν αρχίσουν οι αρχαιρεσίες, όταν πλέον καταρτίστηκε το ψηφοδέλτιο και οριστικοποιήθηκε η σύνθεση του νέου συμβουλίου. Κατατέθηκε, τότε, στο προεδρείο η ακόλουθη δήλωση:

“Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι αντιπρόσωποι παρά τη Θ’ Γενική Συνελεύσει της Ομοσπονδίας, διαπιστώσαντες μετά λύπης μας την οριστικήν στροφήν της Συνελεύσεως προς τον Κομμουνισμόν, αρνούμενοι ν’ αναλάβωμεν τας τεραστίας ευθύνας των συνεπειών των τοιούτων ροπών και διαμαρτυρούμενοι δια την επικράτησιν τοιούτων αντιλήψεων δηλούμεν, ότι αποχωρούμεν της ψηφοφορίας δια την ανάδειξιν Διοικητικού Συμβουλίου της Ομοσπονδίας με την επιφύλαξιν επανερχόμενοι εις τας περιφέρειας μας να εισηγηθώμεν εις τας Γενικάς Συνελεύσεις των Συλλόγων μας, όπως αποχωρούντες ούτοι της σημερινής Διδασκαλικής Ομοσπονδίας συγκροτήσωσιν ‘Εθνικὴν Διδασκαλικὴν Οργάνωσιν’ επί βάσεων εγκρινομένων παρά του ελληνικού Λαού και συμφώνως προς τας εθνικάς μας παραδόσεις.”⁴⁷¹

Η παραπάνω δήλωση, γνωστή δήλωση των “δώδεκα”, θεωρήθηκε ως η ληξιαρχική πράξις της διάσπασης. Οι “δώδεκα” θα διαδηλώσουν την πρόθεσή τους να ιδρύσουν νέα ομοσπονδία. Θα την βαφτίσουν μάλιστα προκαταβολικά “Εθνική Διδασκαλική Ομοσπονδία”, τονίζοντας το επίθετο “Εθνική” ως αντιδιαστολή προς

⁴⁷⁰Βλ. “Γύρω από μια πλάνη”, ό.π., τεύχ. 132, 5-6-1927, σελ. 1-2.

⁴⁷¹Η δήλωση δημοσιεύτηκε στο ό.π., τεύχ. 129, 15-5-1927, σελ. 1· στην *Αναγέννηση*, τεύχ. 9-10, Μάης-Ιούνης 1927, σελ. 572 στον *Ερμή*, τεύχ. 253, 14-5-1927, σελ. 24 και σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες της 9-5-1927. Την υπέγραψαν οι αντιπρόσωποι των παρακάτω συλλόγων: 1) Θεσσαλονίκης, Π. Παπαευγενίου, 2) Χανίων, Χ. Γυπάκης, 3) Ρεθύμνης, Π. Ηλιακάκης, 4) Λακωνικής, Κ. Οικονομίδης, 5) Λακεδαιμόνος, Ιω. Τουρνάς, 6) Φιλιατών, Αθ. Παρτάλης, 7) Κομοτινής Γ. Ρογδιανός, 8) Άρτης, Ευάγγ. Ραβανός, 9) Λαγκαδά, Σίμος Λότσης, 10) Αιγιαλείας, Ν. Παπαδημητρίου, 11) Μεσολογγίου, Χρ. Γεωργακόπουλος, 12) Σητείας Κωνσταντάκις.

το “Κομμουνιστική” όπως στο εξής θα αποκαλούν τη ΔΟΕ. Θα συστήσουν επίσης προσωρινή διοικούσα Επιτροπή αποτελούμενη από τους: Ν. Γιαννόπουλο, Χ. Δημητρακόπουλο, Δ. Παπαϊωάννου, Ε. Παπαβασιλείου και Ευφρ. Λόντου-Δημητρακοπούλου.⁴⁷² Ανάμεσά τους διακρίνουμε τον Χ. Δημητρακόπουλο, πρωταγωνιστή των “μαρσαλειακών” και τον Ευ. Παπαβασιλείου, μέλος του Δ.Σ. της ΔΟΕ που παραιτήθηκε ως διαμαρτυρία για τη στάση της ομοσπονδίας στο ίδιο ζήτημα.

Από την άλλη μεριά η συνεργασία των δύο πλευρών του δημοτικισμού, προϊόν της οξείας αντιπαράθεσης δημοτικιστών - καθαρευουσιάνων, θα επισφραγιστεί με την εκλογή του νέου Διοικητικού Συμβουλίου. Πρόεδρος θα αναδειχθεί ο Γραμματέας του απολυθέντος Δ.Σ., Π. Δημητράτος φανερώνοντας την ηγεμονία της “αριστερής” πτέρυγας. Γραμματέας ο Ευάγγ. Παράσχος, ο πιο “αριστερός” από τους “δεξιούς” δημοτικιστές, θα προσφέρει τη στήριξη που χρειαζόταν ο Δημητράτος. Από τη “δεξιά” πτέρυγα επίσης ο Εμμ. Χρύσης ως μέλος (υπήρξε μέλος και του προηγούμενου Δ.Σ.). Από την “αριστερή” πτέρυγα τέλος ο Κ. Χονδρομήτρος ως αντιπρόεδρος και η Όλγα Οικονόμου, φεμινίστρια, μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου και μέλος του Δ.Σ. του Συνδέσμου για τα δικαιώματα της Γυναίκας.⁴⁷³ Καταγράφοντας την είδηση μια μερίδα του τύπου θα εγκυλίσει την κρατική εξουσία για ανεπίτρεπτη ανοχή: “Αποτελεί θλιβεράν, θλιβερωτάτην εκδήλωσιν η εκλογή γνωστού κομμουνιστού ως προέδρου της Διδασκαλικής Συνομοσπονδίας. Το γεγονός ομιλεί ευγλύπτως περί των ανησυχητικών συνθηκών, αι οποίαι έχουν δημιουργηθή χάρις εις την κρατικήν αδιαφορίαν και ανοχήν αφ’ ενός και αφ’ ετέρου χάρις εις την ατόνησιν του ενστίκτου της αμύνης του κοινωνικού συνόλου.”⁴⁷⁴

⁴⁷²Βλ. σχετικό σχόλιο, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 129, 15-5-1927, σελ. 5.

⁴⁷³Βλ. “Η Θ’ Γενική Συνέλευση—Σύντομη έκθεση των εργασιών της”, ό.π., σελ. 7-8.

⁴⁷⁴Βλ. “Ο κομμουνιστής πρόεδρος”, εφ. *Έθνος*, 10-2-1927.

Το γεγονός ότι οι 12 καθαρευουσιάνοι αντιπρόσωποι στη συγκεκριμένη φάση εξωθήθηκαν σε αποχώρηση δε σημαίνει ότι οι ίδιοι δεν είχαν μελετήσει μια τέτοια πιθανότητα και δεν είχαν προσχεδιάσει ένα τέτοιο σενάριο. Όπως είδαμε άλλωστε κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση είχαν ήδη επιχειρήσει οι σύλλογοι Ηλείας και Φθιώτιδας. Στην ίδια κατεύθυνση εργαζόταν και ο *Ερμής* από το Φθινόπωρο του 1926 και μετά. Άλλωστε μία αποσχιστική κίνηση για να έχει έστω και ελάχιστες πιθανότητες επιτυχίας χρειάζεται να οργανωθεί προσεκτικά, έστω ως πιθανό σενάριο. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα γράψει ότι βασικός οργανωτής ήταν ο Καραγιάννης. Θα τονίσει ωστόσο, χωρίς να τους κατονομάζει, πως “οι κρύφιοι υποκινητές της απόπειρας είναι άλλοι”.⁴⁷⁵ Το ΔΣ αναφέρεται στις γνωστές πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις του καθαρευουσιάνικου χώρου. Στη συγκεκριμένη συγκυρία υπονοεί σαφώς το υπουργείο της Παιδείας (τον Α. Αργυρό και τους συμβούλους του), το Πανεπιστήμιο Αθηνών (κυρίως τον Ν. Εξαρχόπουλο), έναν αριθμό δημοσιογράφων (με σημαντικότερο τον Ευάγγ. Κουλουμβάκη) και ένα σύνολο εφημερίδων (με κυριότερες το *Εμπρός* και την *Καθημερινή*). Ωστόσο κάτι τέτοιο, αν και πιθανό, δεν ήταν αναγκαίο. Ο Καραγιάννης, ήταν ένας από τους πιο δραστήριους εχθρούς του δημοτικισμού, παρακολουθούσε λεπτομερώς την πορεία της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας και ήταν ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης των καθαρευουσιάνων δασκάλων. Επιπλέον είχε και στενά οικονομικά συμφέροντα από μια διάσπαση της ΔΟΕ: η “Εθνική Ομοσπονδία” θα αποδεχθεί ως όργανό της τον *Ερμή*, που για τον Καραγιάννη ήταν πλέον επιχείρηση.⁴⁷⁶ Ο ίδιος ο

⁴⁷⁵Βλ. “Ο ήρωας!”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 132, 5-6-1927, σελ. 3.

⁴⁷⁶Ο Καραγιάννης μετά την αποτυχία του να εκλεγεί ως βουλευτής Ευβοίας με το Αγροτικό Κόμμα, θα οργανώσει την κάθοδό του στην Αθήνα. Κατά δήλωσή του θα ξοδέψει 100.000 δραχ. για να στήσει εκδοτική επιχείρηση, στην οδό Νικηφόρου 16. Θα αναλαμβάνει κυρίως εκτυπώσεις σχολικών ειδών (ενδεικτικά, κλπ.) βλ. σχετικό σχόλιο, *Ερμής*, τεύχ. 251, 30-4-1927, σελ. 4. Βασική του έκδοση θα παραμένει ο *Ερμής*, που από τις 9 Απριλίου του 1927 και πέρα (τεύχ. 248) θα εκδίδεται στην Αθήνα, τεχνικά βελτιωμένος. Μετά την αποχώρησή του από την υπηρεσία (δεν επέστρεψε μετά τη μη επανεκλογή του στη διοίκηση της ΔΟΕ, βλ. σχετικό σχόλιο, *ό.π.*, τεύχ. 246,

Καραγιάννης τέλος, μέσω του *Ερμή*, θα προβάλλει την ανάμιξη του θεωρώντας την τίτλο τιμής: “Ο διευθυντής μας έλαβεν ενεργόν μέρος εις την διάσπασιν της διδασκαλικής κομμούνιας. Και θεωρεί την ενέργειάν του ταύτην ως τίτλον τιμής. Διότι η διάλυσις της αντεθνικής ταύτης σφηκοφωληάς αποτελεί υψίστην εθνικὴν υπηρεσίαν.”⁴⁷⁷ Πιστεύουμε, λοιπόν, ότι ο Καραγιάννης χάραξε αυτόνομη στρατηγική και τακτική. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι δεν προχωρούσε σε συμμαχίες, μόνιμες ή ενκαιριακές, μέσα και έξω από τον δασκαλικό χώρο. Άλλωστε αρκετοί βασικοί εκπρόσωποι του καθαρευουσιανισμού (Γ. Χατζιδάκης, Ν. Εξαρχόπουλος, Σ. Καλλιάφας, Π. Π. Οικονόμου, Ευστρ. Κουλουμβάκης) θα αρθρογραφήσουν κατά καιρούς στον *Ερμή* του. Δε φαίνεται όμως να αποτελούσε κατευθυνόμενο όργανο άλλων. Οι προσπάθειές του άλλωστε να δημιουργήσει κρίση στη ΔΟΕ χρονολογούνται από τον Ιούνιο του 1924, αμέσως μετά την αποχώρησή του από την προεδρία της. Για τον σκοπό αυτό εκμεταλευόταν έκτοτε κάθε ευνοϊκή συγκυρία (γενικότερη ή ενδοκλαδική). Η διαφορά είναι πως στη συγκεκριμένη περίπτωση η συγκυρία ήταν η πλέον ευνοϊκή. Η διχοτόμηση ανάμεσα στους δημοτικιστές και στους καθαρευουσιάνους δασκάλους ήταν πιο ξεκάθαρη από ποτέ και η μεταξύ τους πόλωση είχε τη μεγαλύτερη ένταση. Η κατηγορία για “κομμουνισμό” αποδιδόταν πλέον με εξαιρετική ευκολία —οι κοινωνικές υποδοχές είχαν ήδη διαμορφωθεί— και η ανάδειξη του Δημητράτου, πρώην ηγετικού στελέχους του ΣΕΚΕ, στη θέση του προέδρου, την έκανε πιστευτή. Οι δυνατότητες τέλος των καθαρευουσιάνων για συμμαχίες, ώστε νόμιμα να ελέγξουν την ΔΟΕ, είχαν εξαντληθεί στο προηγούμενο συνέδριο. Στήριξαν τότε τη “δεξιά” πτέρυγα των δημοτικιστών ελπίζοντας να απομονώσουν την “αριστερή”. Κάτι τέτοιο ήταν εξαιρετικά πιθανό μια και η “δεξιά” πτέρυγα, όντας απολύτως παραμερισμένη κατά το συνδικαλιστικό έτος 1925-26, δε φαινόταν διατεθειμένη να ξανασυνεργαστεί με την “αριστερή”. Σ’ αυτό συνέβαλε και ο φόβος της ετικέτας του

26-3-1927, σελ. 8), βιοποριστικά θα εξαρτάται πλέον από την επιχείρηση, βασικό έσοδο της οποίας ήταν οι συνδρομές του *Ερμή*.

⁴⁷⁷Βλ. ό.π., τεύχ. 255, 28-5-1927, σελ. 64.

“κομμουνιστή” που εύκολα θα τους προσέδιδε μια τέτοια συνεργασία. Οι συγκρούσεις εντός του Εκπαιδευτικού Ομίλου και η διαφαινόμενη διάσπασή του δημιουργούσαν τέλος και την ευνοϊκή περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Ωστόσο όπως είδαμε η ενδοκλαδική πραγματικότητα ακολούθησε τους δικούς της δρόμους και οι δύο μερίδες του δημοτικισμού θα πειστούν (ή θ’ αναγκαστούν) να συνεργαστούν. Στους καθαρευουσιάνους δεν έμενε παρά να περισώσουν το γόητρό τους με μια μειοψηφική συμμετοχή στο νέο Δ.Σ. ή να αποχωρήσουν. Η ανένδοτη στάση των δημοτικιστών από τη μια και η πίεση του Καραγιάννη από την άλλη δεν άφησαν περιθώρια για την πρώτη λύση.

Το περιοδικό *Αναγέννηση*, που εξέδιδε ο Γληνός, θα παρατηρήσει ότι τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στο 9ο συνέδριο της ΔΟΕ “παρουσιάζουν κάποιες χαρακτηριστικές αναλογίες με τα γεγονότα που έγιναν στον Εκπαιδευτικό Όμιλο”.⁴⁷⁸ Ωστόσο η *Αναγέννηση* δεν παραθέτει αυτές τις “χαρακτηριστικές” αναλογίες. Εκτίμησή μας είναι πως εκτός από την χρονική σύμπτωση η διάσπαση της ΔΟΕ (τουλάχιστον σε αυτή την πρώτη φάση) δεν παρουσιάζει άλλες ομοιότητες ή αναλογίες με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου — αντιθέτως παρουσιάζει μία σημαντικότερη διαφορά: η διάσπαση στον Εκπαιδευτικό Όμιλο ήταν διάσπαση ανάμεσα στους “συντηρητικούς” και στους “προοδευτικούς”, “ριζοσπάστες” δημοτικιστές. Αντιθέτως στη ΔΟΕ είχαμε από τη μια μεριά τους όλους τους δημοτικιστές (και τις δύο τάσεις) και από την άλλη τους καθαρευουσιάνους.

Η *Αναγέννηση* θα παρατηρήσει ακόμα πως “το διασπαστικό κίνημα είχε προετοιμαστή από καθαρά αντιδραστικούς κύκλους έξω από την Ομοσπονδία.”⁴⁷⁹ Πράγματι όπως φάνηκε από το σύνολο της μελέτης μας η περιρρέουσα ατμόσφαιρα

⁴⁷⁸Βλ. *Αναγέννηση*, τεύχ. 9-10, Μάης-Ιούνης 1927, σελ. 572. Την εκτίμηση αυτή φαίνεται να αποδέχονται οι ως τώρα μελετητές συνδέοντας έμμεσα τις δύο διασπάσεις: βλ. Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. Β’, ανατύπωση (α’ έκδ. 1974), Αθήνα, Ερμής, 1988, σελ. με’-μς· Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-1985*, β’ έκδ., Αθήνα, Gutenberg, 1987, σελ. 78· Ανδρέου Αποστόλης, *Όψεις του συνδικαλισμού των δασκάλων, -ισσών 1872-1927*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1995, σελ. 127-130.

⁴⁷⁹Βλ. *Αναγέννηση*, τεύχ. 9-10, Μάης-Ιούνης 1927, σελ. 572.

(οικονομική, κοινωνική και κυρίως η πολιτική) ευνοούσε και επέτεινε τις ενδοκλαδικές διαμάχες. Οι εξωκλαδικές παρεμβάσεις επίσης (από το υπουργείο Παιδείας, τον τύπο και τους διανοούμενους) ήταν αδιάλλειπτες και συχνά απροσχημάτιστες. Ωστόσο, όπως επίσης φάνηκε από το σύνολο της ανάλυσης μας, οι δάσκαλοι κάθε άλλο παρά άμοιροι ευθυνών ήταν για τη διάσπαση. Οι δυνάμεις που συγκρούονταν στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο συναντούσαν τις αντίστοιχές τους στο εσωτερικό του κλάδου. Συχνά μάλιστα (όπως π.χ. στα “μαρασλειακά”) θα δούμε τις δασκαλικές δυνάμεις να δίνουν το έναυσμα για τη σύγκρουση, η οποία στη συνέχεια έπαιρνε τεράστιες διαστάσεις στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο.

Στις μέρες που ακολούθησαν τη διάσπαση οι δυο μερίδες του συνεδρίου θα επιδοθούν σε ένα αγώνα δρόμου για την πρωτιά στο πεδίο των εντυπώσεων. Κύριο όπλο και των δύο πλευρών θα είναι οι ανακοινώσεις και τα δημοσιεύματα στον αθηναϊκό τύπο.⁴⁸⁰ Οι καθαρευουσιάνοι θα προβάλλουν το επίθετο “Εθνική” αντιδιαστέλλοντάς το με το επίθετο “Κομμουνιστική” που αποδίδουν στη ΔΟΕ.⁴⁸¹

⁴⁸⁰Βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα σε όλες τις εφημερίδες των ημερών 8, 9 και 10-5-1927. Ξεχωρίζουμε την επιστολή του νέου πρόεδρου Π. Δημητράτου στην εφ. *Καθημερινή* (απαντητική σε δημοσίευμα της εφημερίδας το οποίο πρόβαλλε την κίνηση των “δώδεκα”). Στην επιστολή τονίζεται πως κανένα μέλος του νέου Δ.Σ. δεν είναι μέλος του κομμουνιστικού κόμματος ούτε έχει κάποια άλλη σχέση με αυτό. Η *Καθημερινή* δε θα τη δημοσιεύσει και η επιστολή θα δημοσιευθεί στις εφ. *Εθνική* 9-5-1927 και *Ελεύθερο Βήμα*, 9-5-1927. Το ενδιαφέρον στη στάση τόσο του Δημητράτου όσο και των εφημερίδων έγκειται στο εξής: οι εφημερίδες γνωρίζουν ότι οι ηγέτες της ΔΟΕ δεν ανήκουν στο ΚΚΕ. Χρησιμοποιούν όμως την κατηγορία του κομμουνισμού γιατί θεωρούν πως έτσι τους διασύρουν. Οι δασκαλικοί ηγέτες από την άλλη νοιώθουν την ανάγκη να απολογηθούν παρόλο που γνωρίζουν ότι η επίθεση έχει άλλα κίνητρα. Εκτός από αυτά να σημειώσουμε ότι στη ΔΟΕ θα συμπαρασταθεί και η Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΥΕ) με ανακοίνωσή της όπου θα κρίνει ως “οικτρή” τη δήλωση των 12 αντιπροσώπων και θα καλέσει τους δασκάλους της χώρας να συσπειρωθούν γύρω από την ομοσπονδία τους· βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 129, 15-5-1927, σελ. 5.

⁴⁸¹Βλ. Καραγιάννης Αντώνης, “Ο κομμουνισμός της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, εφ. *Εμπρός*, 2-6-1927.

Θα προσπαθήσουν επίσης να εμφανιστούν ως δύναμη εξουσίας: “Είμεθα το καθεστώς και όχι η αντιπολίτευσις”, θα δηλώνουν.⁴⁸² Οι δημοτικιστές από την άλλη θα υποστηρίζουν πως όλα τα περί κομμουνισμού είναι καθαρός μύθος που σκοπό έχουν να καλύψουν τον πραγματικό στόχο των 12 αποχωρησάντων: το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ομοσπονδίας, δηλαδή τον δημοτικισμό. Η τακτική τους ωστόσο δε θα είναι απολογητική αλλά επιθετική: “Είμαστε οι πολλοί και κείνοι οι λίγοι. Είμαστε η αλήθεια και κείνοι η ψευτιά. Είμαστε η πρόοδος κι εκείνοι η οπισθοδρόμηση. Είμαστε η ζωή κι εκείνοι ο θάνατος. Και θα νικήσουμε.”⁴⁸³

Στη μάχη των ανακοινώσεων έπαθλο ήταν οι πρώτες εντυπώσεις. Ο πόλεμος ωστόσο θα κρινόταν στο πεδίο των τοπικών συλλόγων και εκεί θα στραφούν σε λίγο και οι δύο πλευρές. Για πέντε σχεδόν μήνες, από τα τέλη Μαΐου 1927 ως τις αρχές Οκτωβρίου του ίδιου έτους, σε όλους τους συλλόγους θα γίνουν Γενικές Συνελεύσεις. Οι συγκρούσεις θα είναι σκληρές και οι διοικητικές παρεμβάσεις συχνές.⁴⁸⁴ Πολλοί σύλλογοι θα διασπαστούν και πολλά μέλη θα αποχωρήσουν ή θα διαγραφούν. Ο τελικός απολογισμός έχει ως εξής:

⁴⁸²Βλ. “Είμεθα το καθεστώς και όχι η αντιπολίτευσις”, *Ερμής*, τεύχ. 259, 25-6-1927, σελ. 113.

⁴⁸³Βλ. “Το Διοικητικό Συμβούλιο της ομοσπονδίας στους οργανωμένους συναδέλφους — εγκύκλιος Α΄ — Αθήναι 10-5-1927”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 129, 15-5-1927, σελ. 3.

⁴⁸⁴Στις διαμάχες θα αναμειγνύονται συχνά οι επιθεωρητές προσπαθώντας να ασκήσουν πίεση με διοικητικά μέσα. Η ΔΟΕ θα καταγγείλει επώνυμα τον Κ. Μπακανάκη της περιφέρειας Λαγκαδά, τον Κοντογιάννη της περιφέρειας Κορινθίας και τον Μένταυλο της περιφέρειας Τρικκάλων· βλ. “Ξένες επιρροές”, *ό.π.*, τεύχ. 133, 12-6-1927, σελ. 1-2· “Ένα παιδαγωγικό συνέδριο που μεταβάλλεται σε εκλογικό κέντρο”, *ό.π.*, τεύχ. 148, 25-9-1927, σελ. 5-7· “Αυτόκλητοι κηδεμόνες”, *ό.π.*, τεύχ. 150, 9-10-1927, σελ. 2· πρβλ. επιστολή του Κ. Μπακανάκη, *Ερμής*, τεύχ. 267, 20-8-1927, σελ. 247-248· την επιστολή του Σ. Μένταυλου, *ό.π.*, τεύχ. 277, 29-10-1927, σελ. 412-414. Θα υπάρξουν από την άλλη και επιθεωρητές που ανοιχτά θα εργαστούν υπέρ της ΔΟΕ. Αυτούς το *Διδασκαλικόν Βήμα* θα τους επευφημεί βλ. ενδεικτικά “Η φωνή της Λέσβου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 149, 2-10-1927, σελ. 1. Επίσης το Διοικητικό Συμβούλιο του συλλόγου των επιθεωρητών, που τάχθηκε υπέρ της ΔΟΕ, θα στείλει έγγραφο προς όλα τα μέλη του ζητώντας να μην προχωρούν σε

Η ΔΟΕ θα κρατήσει και τους εξήντα συλλόγους των οποίων οι αντιπρόσωποι ήταν δημοτικιστές, όχι όμως χωρίς αποχωρήσεις μελών.⁴⁸⁵ Επιπλέον θα καταφέρει να κερδίσει και έξι από τους δώδεκα συλλόγους των οποίων οι αντιπρόσωποι υπέγραψαν τη δήλωση καθώς και την ουδετερότητα άλλων δύο.⁴⁸⁶

Η “Εθνική Ομοσπονδία” θα κερδίσει συνολικά δέκα συλλόγους: δύο τους διαγραφέντες, Ηλείας και Φθιώτιδας, τέσσερις μόνο από τους “δώδεκα”, επίσης με απώλειες⁴⁸⁷, και τέσσερις νεοϊδρυθέντες προερχόμενους από διάσπαση άλλων συλλόγων.⁴⁸⁸

αντιομοσπονδιακές ενέργειες· βλ. “Ο σύλλογος των επιθεωρητών”, *ό.π.*, τεύχ. 139, 24-7-1927, σελ. 5.

⁴⁸⁵Βλ. τηλεγραφήματά τους στα ακόλουθα τεύχη του *Διδασκαλικού Βήματος*: 130 (22-5-1927), 131 (29-5-1927), 132 (5-6-1927), 133 (12-6-1927), 134 (19-6-1927), 135 (25-6-1927), 136 (3-7-1927), 137 (10-7-1927), 138 (17-7-1927), 139 (24-7-1927), 140 (31-7-1927), 141 (7-8-1927), 142 (14-8-1927), 144 (28-8-1927), 147 (18-9-1927), 149 (2-10-1927), 150 (9-10-1927). Το κίνημα των “δώδεκα” θα καταδικάσει και η Ένωση Τριτοβαθμίων, η οποία με την ευκαιρία θα συγκαλέσει Γενική Συνέλευση, στις 28 Αυγούστου 1927, και θα αυτοδιαλυθεί μια και μετά το 9ο συνέδριο της ΔΟΕ που δέχθηκε και τα τελευταία της αιτήματα δεν είχε πλέον λόγο ύπαρξης· βλ. “Ένωση Τριτοβαθμίων”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 133, 12-6-1927, σελ. 7.

⁴⁸⁶Συγκεκριμένα: Ο αντιπρόσωπος Μεσολογγίου Χ. Γεωργακόπουλος με επιστολή του θα δηλώσει πως η υπογραφή του χρησιμοποιήθηκε χωρίς την έγκρισή του. Ο ίδιος την τελευταία ημέρα απουσίαζε για λόγους αλλότριους προς το κίνημα· βλ. “Ανακοίνωσις και διαμαρτυρία”, *ό.π.*, τεύχ. 131, 29-5-1927, σελ. 2. Οι σύλλογοι Άρτας, Χανίων, Λακεδαιμόνος και Αιγιαλείας με Γενικές τους Συνελεύσεις θα αποδοκιμάσουν τις ενέργειες των αντιπροσώπων τους, Ευάγγ. Ραβανού, Χαρ. Γυπάκη, Ι. Τουρνά και Παπαδημητρίου αντίστοιχα, και θα ταχθούν στο πλευρό της νέας διοίκησης· βλ. “Σύλλογος Άρτης”, *ό.π.*, τεύχ. 132, 5-6-1927, σελ. 7· “Σύλλογος Χανίων”, *ό.π.*, τεύχ. 134, 19-6-1927, σελ. 6· “Σύλλογος Αιγιαλείας - Καλαβρύτων”, *ό.π.* Οι σύλλογοι Ρεθύμνης και Τριφυλλίας θα αποφασίσουν πως παρότι διαφωνούν με τη σύνθεση και την πολιτική του Δ.Σ. της ΔΟΕ θα παραμείνουν μέλη της· βλ. “Σύλλογος Ρεθύμνης”, *ό.π.*, τεύχ. 137, 10-7-1927, σελ. 6· “Σύλλογος Λακεδαιμόνος”, *ό.π.*, τεύχ. 147, 18-9-1927, σελ. 6· “Σύλλογος Τριφυλλίας”, *ό.π.*, τεύχ. 139, 24-7-1927, σελ. 5.

⁴⁸⁷Ενδεικτικά: Ο σύλλογος Λαγκαδά ψήφισε την απόσχισή του από τη ΔΟΕ, αλλά 37 δάσκαλοι του συλλόγου διαχώρισαν τη θέση τους και αποχώρησαν· βλ. “Ξένες επιρροές”, *ό.π.*, τεύχ. 133, 12-6-1927, σελ. 1-2· Ο σύλλογος Θεσσαλονίκης (παλαιός) στην πρώτη σχετική συνέλευση θα

Το ιδρυτικό συνέδριο της “Εθνικής Ομοσπονδίας” όμως δε θα γίνει ποτέ. Οι εκπαιδευτικές και συνδικαλιστικές εξελίξεις του τελευταίου τριμήνου του 1927 θα αλλάξουν το σκηνικό και οι καθαρευουσιάνοι θα τροποποιήσουν την τακτική τους.

καταλήξει σε ισοψηφία· βλ. “Νέος αέρας”, *ό.π.*, τεύχ. 135, 25-6-1927, σελ. 2. Τριάντα επτά δάσκαλοι του συλλόγου Φθιώτιδας θα αποσχιστούν και θα ιδρύσουν δικό τους Β΄ Διδασκαλικόν Σύλλογο Φθιώτιδος “Διάκος” που θα ενταχθεί στη ΔΟΕ· βλ. “Οι διδάσκαλοι της Φθιώτιδος παραμένουν πιστοί στην Ομοσπονδία”, *ό.π.*, τεύχ. 147, 18-9-1927, σελ. 5 και τεύχ. 157, 8-1-1928, σελ. 1· Πρβλ. “Η εθνική οργάνωσις”, *εφ. Νέα Αλήθεια*, 16-6-1927· “Διδασκαλικόν Συνέδριον”, *Ερμής*, τεύχ. 258, 18-6-1927, σελ. 104-105· “Ο κλάδος των δημοδιδασκάλων αποδοκιμάζει τους διοικούντας την Διδ. Ομοσπονδία”, *ό.π.*, τεύχ. 272, 24-9-1927, σελ. 326-330.

⁴⁸⁸Συγκεκριμένα: Από τους “δώδεκα” θα κερδίσουν τους συλλόγους Λαγκαδά, Φιλιατών, Παλαιό Θεσσαλονίκης και Γορτυνίας· βλ. “Ξένες επιρροές”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 133, 12-6-1927, σελ. 1-2· “Στους πιστούς”, *ό.π.*, τεύχ. 134, 19-6-1927, σελ. 2· “Νέος αέρας”, *ό.π.*, τεύχ. 135, 25-6-1927, σελ. 2. Θα καταφέρουν επίσης να ιδρύσουν με διασπάσεις τους συλλόγους Β΄ Καβάλλας, Β΄ Ξάνθης, Β΄ Καρδίτσας και “Θησεύς” (Αθήνας)· βλ. “Οι 17”, *ό.π.*, τεύχ. 155, 25-12-1927, σελ. 2. Θα πάρουν τέλος και τους δύο συλλόγους, Ηλείας και Φθιώτιδας, που διαγράφηκαν στο συνέδριο. Σύνολο δέκα.

2. Ο Νικολούδης και τα (νομο)σχέδιά του

“Ο κ. Αργυρός είχε δύο μεγάλες αρετές ως άνθρωπος αντιδραστικός: Έλεγε πολλά και δεν έκανε τίποτε. Συγχρόνως έκανε ένα μεγάλο καλό που οφείλομε να το αναγνωρίσωμε. Κράτησε καλά τη θέση του Υπουργού ένα δεκάμηνο και έτσι δεν έγεινε κανένας άλλος ιδεολογικός συνάδελφός του υπουργός της Παιδείας που θα μπορούσε και να τη βλάψει. Από την άποψη αυτή ο κ. Αργυρός προσέφερε μια πρώτη τάξεως υπηρεσία στην εκπαίδευση.”⁴⁸⁹ Αυτά έγραψε το *Διδασκαλικό Βήμα* όταν τον Αύγουστο του 1927, με την κρίση της “Οικουμενικής”, ο Αργυρός θα αποχωρήσει από το Υπουργείο Παιδείας.⁴⁹⁰ Δε γνωρίζουμε αν το *Διδασκαλικό Βήμα* ξόρκιζε το κακό γνωρίζοντας ήδη ότι ο διάδοχος του Αθ. Αργυρού που προερχόταν από το Λαϊκό κόμμα, θα είναι Θ. Νικολούδης που προερχόταν από το κόμμα Ελευθεροφρόνων. Φαίνεται όμως πως έτσι έχει το πράγμα αν κρίνουμε από την έκκληση της ΔΟΕ στο νέο υπουργό να ολοκληρώσει το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα ώστε αυτό να μην εμφανίζεται πια “ως υπόθεση ωρισμένης πολιτικής μερίδος”.⁴⁹¹

Ο Νικολούδης, ωστόσο, στις κινήσεις ταχτικής αποδείχθηκε το αντίθετο του Αργυρού. Για ένα μήνα απέφευγε να ορίσει με σαφήνεια την εκπαιδευτική του πολιτική. Και ξαφνικά στις 7 Οκτωβρίου (1927) θα δημοσιοποιήσει τις τροποποιήσεις που σχεδίασε σε δύο διατάγματα: Στο διάταγμα για την

⁴⁸⁹Βλ. “Οι αρετές του”, ό.π., τεύχ. 143, 21-8-1927, σελ. 2.

⁴⁹⁰Η κυβερνητική κρίση προκλήθηκε στις 12-8 για τα συναρτώμενα μεταξύ τους ζητήματα του νέου δανείου από την Κ.Τ.Ε. και της ίδρυσης καθαρά Εκδοτικής Τράπεζας. Θα αποχωρήσουν από την κυβέρνηση οι τρεις υπουργοί του Λαϊκού Κόμματος — ανάμεσά τους και ο Αθ. Αργυρός. Στις 17-8 θα σχηματισθεί νέα κυβέρνηση πάλι υπό τον Αλ. Ζαΐμη με συμμετοχή της Δημοκρατικής Ένωσης, της Ένωσης Φιλελεύθερων (Καφαντάρης και Μιχαλακόπουλος) και των Ελευθεροφρόνων. Το υπουργείο Παιδείας θα δοθεί στους τελευταίους και συγκεκριμένα στον διευθυντή της εφημερίδας *Πολιτεία* Θ. Νικολούδη.

⁴⁹¹Βλ. “Μετά την μεταβολή”, ό.π.

ανασυγκρότηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και στο διάταγμα για τα διδακτικά βιβλία.⁴⁹²

Στο πρώτο σχέδιο διατάγματος θα προτείνεται η ανασύνθεσή του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με τη συμμετοχή τριών καθηγητών του Πανεπιστημίου και τη μείωση σε δύο (από τέσσερα) των αιρετών μελών. Στο δεύτερο θα προτείνεται η αποκλειστική διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού και η επανάκριση όλων των αναγνωστικών της δημοτικής.

Με τη δημοσιοποίηση των σχεδίων του ο Νικολούδης θα κηρύξει πόλεμο σε τρία μέτωπα: Στο πρώτο με τα υπόλοιπα κόμματα που στήριζαν την οικουμενική· στο δεύτερο με τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου· στο τρίτο με τα εκπαιδευτικά συνδικάτα.

Το πρώτο μέτωπο: Όπως και όλοι σχεδόν οι προκάτοχοί του ο νέος υπουργός θα προσπαθήσει να αλλάξει τον προσανατολισμό της εκπαίδευσης, αλλάζοντας τη σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Για την ανασύνθεση του όμως ο Νικολούδης απέφυγε να επικαλεστεί τις ανάγκες μιας άλλης πολιτικής — ενδεχομένως για να μην έρθει σε σύγκρουση με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις που στήριζαν την κυβέρνηση. Θα επιτεθεί, λοιπόν, προσωπικά στα συγκεκριμένα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, τα οποία θα κατηγορήσει πρώτο, πως αδρανούν και δεύτερο, πως ορισμένοι είναι και μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου και άρα πως διαπνέονται από την κομμουνιστική ιδεολογία.⁴⁹³ Τα μέλη του Εκπαιδευτικού

⁴⁹²Στο νομοθετικό έργο της οικουμενικής κυβέρνησης περιλαμβάνονται και η κύρωση των Νομοθετικών Διαταγμάτων της δικτατορίας και της κυβέρνησης Κονδύλη. Στα πλαίσια αυτής της κύρωσης ο Νικολούδης θα σχεδιάσει τις τροποποιήσεις για τα δύο διατάγματα: Το Ν.Δ. “περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 17/18 Σεπτεμβρίου 1926 Ν. Δ. περί ανασυστάσεως και συγκροτήσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου” και το Ν.Δ. “περί τροποποιήσεως και κυρώσεως των Ν.Δ. περί διδακτικών βιβλίων”.

⁴⁹³Βλ. “Η κατάργηση της αποκεντρώσεως και αυτοδιοικήσεως—κοινή διαμαρτυρία των ομοσπονδιών Μέσης και Δημοτικής παιδείας”, *ό.π.*, τεύχ. 150, 9-10-1927, σελ. 1. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως ο Νικολούδης χρησιμοποιεί στις κατηγορίες του ενάντια στους εκπαιδευτικούς συμβούλους ακριβώς τα ίδια επιχειρήματα που χρησιμοποίησε και ο *Ερμής*

Συμβουλίου θα υποβάλλουν απαντητικό υπόμνημα τόσο στον ίδιο τον Υπουργό όσο και στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Παιδείας. Στην πρώτη κατηγορία θα απαντήσουν δημοσιεύοντας εξαντλητικό κατάλογο με τις ενέργειες και δραστηριότητές τους στο ενδεκάμηνο διάστημα της θητείας τους. Ως απάντηση στη δεύτερη κατηγορία θα δηλώσουν ότι κανένας τους δεν ανήκει στο σημερινό [μετά τη διάσπαση] Εκπαιδευτικό Όμιλο. Με ιδιαίτερες προσωπικές επιστολές στον τύπο θα απαντήσουν δύο από τα αιρετά μέλη, ο Αρ. Ρουχωτάς (δάσκαλος) και ο Α. Χωραφάς (καθηγητής), οι οποίοι θα χαρακτηρισθούν από τον Νικολούδη δημοσίως ως φανατικοί κομμουνιστές, μια και όπως ισχυρίστηκε πρώτο, ήταν μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου και δεύτερο, ψήφισαν υπέρ του Γληνού στη διάσπαση του σωματείου.⁴⁹⁴ Στο σημείο αυτό θα παρέμβει με ανακοίνωσή του και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος δηλώνοντας πως “η πλειοψηφία” των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ποτέ δεν ήταν και δικά του μέλη ενώ “οι περισσότεροι

ενάμισι μήνα πριν καλώντας τον υπουργό να καταργήσει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και να το ανασυγκροτήσει σε νέες βάσεις· βλ. *Ερμής*, τεύχ. 267, 20-8-1927, σελ. 255-256. Αν συνδέσουμε το γεγονός αυτό με τις στενές σχέσεις του *Ερμή* με τον αιρετό σύμβουλο Γ. Γιαννικόπουλο και το γεγονός ότι ο τελευταίος ήταν ο μόνος εκπαιδευτικός σύμβουλος που υποστήριξε δημόσια τον Νικολούδη, μπορούμε να υποθέσουμε πως ο διάυλος μεταξύ *Ερμή* και υπουργείου ήταν ανοικτός. Άλλωστε στις μέρες που η διαμάχη θα κορυφωθεί ο Καραγιάννης θα ξεκινήσει προσωπική σταυροφορία υποστήριξης του Νικολούδη μέσα από την εφ. *Εμπρός*· βλ. Αντ. Καραγιάννης, “Το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον”, εφ. *Εμπρός*, 9-10-1927· του ίδιου, “Η εκπαιδευτική κατάστασις-ιακωβισμός διευθύνει τα πάντα”, *ό.π.*, 17-10-1927. Υπέρ του Νικολούδη θα ταχθεί με ανακοίνωσή της και η προσωρινή Διοικούσα Επιτροπή της “Εθνικής” Διδασκαλικής Ομοσπονδίας· βλ. “Η Εθνική Ένωσις των δημοδιδασκάλων”, *Ερμής*, τεύχ. 278, 5-11-1927, σελ. 423-424.

⁴⁹⁴Βλ. “Ο ιστορικός αγώνας του κλάδου μας για τις ηθικές κατακτήσεις του — Η στάση του κ. Υπουργού της Παιδείας απέναντι του εκπαιδευτ. κόσμου — Η διαφωνία στο Υπουργικό Συμβούλιο και η προσωρινή λύση”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 151, 16-10-1927, σελ. 1-4· οι επιστολές αναδημοσιεύονται στη σελ. 2. Για την επιστολή του αυτή ο Νικολούδης θα παραπέμψει τον Ρουχωτά στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο με το ερώτημα της απόλυσης· βλ. *ό.π.*, σελ. 4· πρβλ. “Η ανασύστασις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου”, *Ερμής*, τεύχ. 275, 15-10-1927, σελ. 373-375.

από κείνους που ήταν μέλη του, παραιτήθηκαν είτε δημόσια είτε ιδιωτικά, ύστερα από τη διάσπαση που έγινε τον περασμένο Μάρτη.”⁴⁹⁵ Η διαφωνία του Νικολούδη με όλα τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (μόνο ο αιρετός καθαρευουσιάνος δάσκαλος Γ. Γιαννικόπουλος θα ταχθεί δημοσίως με το μέρος του⁴⁹⁶) θα λειτουργήσει ενάντια του όταν τις επόμενες μέρες θα κληθεί να υποστηρίξει τις ενέργειές του στο Υπουργικό Συμβούλιο.

Το δεύτερο μέτωπο: Όπως είδαμε για να στηρίξει την ανάγκη για ανασύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ο Νικολούδης δεν επικαλέστηκε τις ανάγκες μιας άλλης πολιτικής, πιθανότατα για να αποφύγει μια σύγκρουση με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις που στήριζαν την οικουμενική κυβέρνηση. Προσπάθησε αντιθέτως να εμφανίσει το ζήτημα ως καθαρά διαχειριστικό και άρα στενά υπουργικό, που δεν αφορά την κυβέρνηση μια και δεν αποτελεί ριζική αλλαγή πολιτικής κατεύθυνσης. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες του δε θα τα καταφέρει. Πρώτος ο Παπαναστασίου θα αντιδράσει, και με δηλώσεις του στον τύπο θα υποστηρίξει πως τα διατάγματα του Νικολούδη αποτελούν σαφέστατα γενικό κυβερνητικό ζήτημα και γι’ αυτό θα πρέπει να συζητηθούν τόσο στο Υπουργικό Συμβούλιο όσο και μεταξύ των αρχηγών των κομμάτων που στηρίζουν την οικουμενική.⁴⁹⁷ Η αντίδραση του Παπαναστασίου θα αναγκάσει τον Νικολούδη να αντιπαρατεθεί με όρους πολιτικούς: “Ο κ. Παπαναστασίου”, θα απαντήσει, “γλωσσικώς, εκπαιδευτικώς και κοινωνικώς εμφορείται υπό ριζοσπαστικών ιδεών. Εγώ υπό συντηρητικών.” Άρα “η διαφωνία είναι φυσική”. Ωστόσο το θέμα αφορά αποκλειστικά το υπουργείο Παιδείας και δε βλέπει το λόγο ο Νικολούδης να απασχολήσει προκαταβολικά το Υπουργικό Συμβούλιο. Αυτό έτσι κι αλλιώς θα κληθεί να υπογράψει εκ των υστέρων τα διατάγματα. Εκεί, δηλώνει ο Νικολούδης, θα “διαφωτίσω” τους υπουργούς για την ανάγκη να εφαρμοστούν τα προτεινόμενα

⁴⁹⁵Βλ. ανακοίνωση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ό.π., σελ. 3.

⁴⁹⁶Βλ. “Ανασύσταση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου”, ό.π.

⁴⁹⁷ό.π. σελ. 3.

μέτρα, τα οποία θα ανακόψουν “τον τρομακτικό κατήφορο προς τον κατέρχεται το έθνος, ως εκ της πνευματικής και οργανικής αναρχίας, την προεκάλεσαν εν τη παιδεία μέτρα μεταρρυθμιστικά, πρόχειρα, φατριαστικά, ανελεύθερα, αντικοινωνικά και αντεθνικά.”⁴⁹⁸ Στις απόψεις αυτές θα απαντήσει ο Παπαναστασίου στο Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο θα συγκληθεί με πρότασή του παρά την αντίθετη γνώμη του Νικολούδη. Θα υποστηρίξει εκεί πως η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, παρόλα τα εμπόδια που συνεχώς ορθώνονταν μπροστά της, προσέφερε πολλά στην εκπαίδευση και υπήρξε σωτήρια για το κράτος. Αποτελεί για τούτο ζήτημα γενικό και πρέπει να αποφασίσει το Υπουργικό Συμβούλιο. Σε αυτή ακριβώς τη φάση το απαντητικό υπόμνημα του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, στο οποίο αναφερθήκαμε πριν, θα ενισχύσει τη θέση του Παπαναστασίου. Ο Νικολούδης, ωστόσο, θα επιμείνει στις απόψεις του, ο Μεταξάς θα τον καλύψει, και τελικά θα γίνει δεκτή η συμβιβαστική πρόταση του πρωθυπουργού Α. Ζαΐμη: Ο Νικολούδης μπορεί να εισηγηθεί στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Παιδείας τα νομοσχέδιά του αλλά το Υπουργικό Συμβούλιο επιφυλλάσσεται να τα εξετάσει, και να τα εγκρίνει ή να τα ακυρώσει, χωρίς να δεσμεύεται από την όποια απόφαση της επιτροπής.⁴⁹⁹ Την ίδια μέρα ο Καφαντάρης, ο οποίος, μαζί με τον Μιχαλακόπουλο, απουσίαζε στο εξωτερικό, θα γνωστοποιήσει με τηλεγράφημά του ότι δεν εγκρίνει τα νομοσχέδια του Νικολούδη και θα παρακαλέσει να ανασταλεί κάθε συζήτηση ως την επάνοδό του.⁵⁰⁰ Έτσι ο Νικολούδης θα εισηγηθεί τα νομοσχέδια του στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Παιδείας. Στην ίδια Επιτροπή θα υποβάλουν και τα δυο εκπαιδευτικά συνδικάτα (ΔΟΕ, ΟΛΜΕ) το επόμενο

⁴⁹⁸ό.π., σελ. 4.

⁴⁹⁹ό.π.

⁵⁰⁰ό.π. Για όλα τα παραπάνω βλ. επίσης τα σχετικά δημοσιεύματα των εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 10-10-1927, *Πρωΐα*, 13-10-1927 και *Εθνική*, 13-10-1927. Ο Γ. Καφαντάρης είχε από παλιότερα εκφραστεί δημοσίως υπέρ της δημοτικής γλώσσας βλ. “Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση—γνώμες πολιτικών”, *Αναγέννηση*, τεύχ. 2, Οκτώβρης 1926, σελ. 58.

υπόμνημά τους, αγνοώντας τον Νικολούδη, με τον οποίο στο μεταξύ έχουν έρθει σε πλήρη ρήξη.

Το τρίτο μέτωπο: Μόλις ο Νικολούδης δημοσιοποίησε τα σχέδιά του οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες, σε κοινή διαμαρτυρία τους, θα τονίσουν πως στις προτεινόμενες τροποποιήσεις “προβάλλει καταφανές το πνεύμα της οπισθοδρομήσεως” και γι’ αυτό απορρίπτουν τις δύο βασικές προτάσεις του Νικολούδη για το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο: Στο παρελθόν, θα δηλώσουν, η χειρότερη διοίκηση υπήρξε όταν εκπαιδευτικοί σύμβουλοι διετέλεσαν οι καθηγητές του Πανεπιστημίου. Ο περιορισμός πάλι των αιρετών από τέσσερις σε δύο αντιστρατεύεται το θεσμό της “αυτοδιοίκησης”, ο οποίος θεωρείται από τα εκπαιδευτικά συνδικάτα σημαντικότερος: όχι μόνο δεν πρέπει να περιοριστεί αλλά αντιθέτως να επεκταθεί και στα (τοπικά) Εποπτικά Συμβούλια. Εκτός από τις δύο αυτές βασικές ρυθμίσεις οι ομοσπονδίες θα εναντιωθούν και σε άλλες δύο, θεωρώντας τις άκρως επικίνδυνες. Με την πρώτη οι αποφάσεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου για υπηρεσιακά ζητήματα (μεταθέσεις, αποσπάσεις, προαγωγές και πειθαρχικές διώξεις) μπορούν να εφεσιβάλλονται σε άλλο (υπέρ)συμβούλιο που θα στελεχώνεται από διοικητικούς του υπουργείου άμεσα διορισμένους από τον υπουργό.⁵⁰¹ Με τη δεύτερη δίνεται το δικαίωμα στον υπουργό να επιβάλλει αυτόβουλα πειθαρχικές ποινές (περικοπή μέχρι ενός μηνιαίου μισθού) σε εκπαιδευτικούς. Για τις δύο αυτές τροποποιήσεις τα εκπαιδευτικά συνδικάτα θα υποστηρίξουν πως αποδυναμώνουν εντελώς το ρόλο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, καθιστώντας το αποκλειστικά εισηγητικό όργανο, και εισάγουν απροκάλυπτα την κομματική συναλλαγή στην διοίκηση της εκπαίδευσης.⁵⁰²

⁵⁰¹Συγκεκριμένα από τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου, τον Πρόεδρο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, τον Νομικό Σύμβουλο του Υπουργού, τον Διευθυντή της Παιδείας και τον Τμηματάρχη της Μέσης Εκπαίδευσης.

⁵⁰²Βλ. “Η κατάργηση της αποκεντρώσεως και αυτοδιοικήσεως—κοινή διαμαρτυρία των ομοσπονδιών Μέσης και Δημοτικής παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 150, 9-10-1927, σελ. 1· πρβλ. “Ενώπιον της κοινοβουλευτικής επιτροπής—το νέον υπόμνημα των δύο ομοσπονδιών”, *ό.π.*, τεύχ. 152, 23-10-1927, σελ. 3-4.

Η απάντηση του υπουργού στην οξεία διαμαρτυρία των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών υπήρξε μάλλον σπασμωδική: η δράση των ομοσπονδιών, δήλωσε, οφείλει να περιορίζεται αποκλειστικά στο οικονομικό πεδίο πράγμα που στο μέλλον θα φροντίσει να επιβάλλει και νομοθετικά. Θα ακολουθήσει ένας πόλεμος ανακοινώσεων: Στην πρώτη απαντητική της ανακοίνωση η ΔΟΕ εσκεμμένα θα αναφερθεί και στα τρία κεντρικά ζητήματα που την απασχόλησαν σ' όλο το διάστημα που μελετήσαμε: το γλωσσικό, το μισθολογικό και τις διώξεις, διαδηλώνοντας έτσι το δικαίωμά της να έχει λόγο για όλα.⁵⁰³ Ο Νικολούδης θα ανταπαντήσει περιοριζόμενος μόνο στο οικονομικό ζήτημα, δίνοντας έτσι για δεύτερη φορά το μήνυμα ότι μόνο αυτό αποτελεί αποδεκτό θέμα συζήτησης με τις ομοσπονδίες. Αναφερόμενος εκεί στο επίδομα των 3/16 θα αποδώσει τις ευθύνες για την εξαίρεση των εκπαιδευτικών στους προκατόχους του.⁵⁰⁴ Οι ομοσπονδίες αρπάζουν την ευκαιρία να του θυμίσουν πως στη σχετική συζήτηση στη βουλή ο ίδιος υπέβαλε τροποποίηση με την οποία χορηγούνταν το επίδομα στους υπαλλήλους της κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου Παιδείας όχι όμως και στους εκπαιδευτικούς.⁵⁰⁵ Ο υπουργός θα κλείσει τον πόλεμο ανακοινώσεων με μια κίνηση

⁵⁰³Βλ. τη σχετική ανακοίνωση στο "Ο ιστορικός αγώνας του κλάδου μας για τις ηθικές κατακτήσεις του", ό.π., τεύχ. 151, 16-10-1927, σελ. 1.

⁵⁰⁴Βλ. ανακοίνωση του Υπουργείου, ό.π.

⁵⁰⁵Βλ. ανακοίνωση των ομοσπονδιών, ό.π. Στις αρχές του Σεπτεμβρίου το Υπουργείο Δικαιοσύνης έφερε νομοσχέδιο που έδινε και στους δικούς του υπαλλήλους το γνωστό επίδομα των 3/16. Ευκαιρίας δοθείσης και άλλοι υπουργοί υπέβαλαν τροποποιήσεις οι οποίες έδιναν το επίδομα και στους δικούς τους υπαλλήλους. Η συζήτησή του θα αναβληθεί για τον Οκτώβριο. Η ΔΟΕ αρχικά θα προσπαθήσει να πείσει την Συνομοσπονδία να εκμεταλευτεί την κατάσταση και να επιδιώξει τη χορήγηση του επιδόματος για όλους. Η πρότασή της όμως θα καταψηφισθεί με 7 έναντι 3. Θα την υπερψηφίσουν μόνο η ΔΟΕ, η ΟΛΜΕ και η Ομοσπονδία υπαλλήλων Μακεδονίας Θράκης. Θα την καταψηφίσουν οι οικονομικοί και οι ταχυδρομικοί που ήδη έπαιρναν το επίδομα. Θα την καταψηφίσουν και οι εκπρόσωποι των άλλων κλάδων που περίμεναν να το πάρουν με τις τροποποιήσεις που κατατέθηκαν στη βουλή. Η ΔΟΕ θα συμπεράνει ότι "καθένας ψήφισε τη δική του περίπτωση και όχι τη γενική άποψη" και ότι στη συνομοσπονδία απουσιάζει το "ενιαίο

εντυπωσιακή όσο και σπασμωδική: “Ο κ. Νικολούδης ανέθεσε εις τον Νομικόν Σύμβουλον του Υπουργείου κ. Στεφανόπουλον, όπως εξετάση κατά πόσον η δημοσίευσις των ανακοινωθέντων των Διδασκαλικών Ομοσπονδιών συνεπάγεται πειθαρχικήν ή και ποινικήν δίωξιν των υπευθύνων.”⁵⁰⁶ Ο νομικός σύμβουλος θα απαντήσει πως ναι, οι διοικούντες τις ομοσπονδίες είναι “και πειθαρχικώς και νομικώς διωκτέοι.”⁵⁰⁷

Οι ομοσπονδίες δε θα απαντήσουν ευθέως στον υπουργό. Θα απαντήσουν μέσα από το υπόμνημά τους προς την Κοινοβουλευτική Επιτροπή Παιδείας που εξέταζε τότε τα νομοσχέδια του Νικολούδη. Ζητούν με αυτό να μη γίνουν δεκτές οι τροποποιήσεις του Νικολούδη. Η απάντηση όμως δεν βρίσκεται τόσο σε αυτή τη θέση, όσο στην εμφανώς πολεμική γλώσσα του υπομνήματος. Ενδεικτικά παραθέτουμε το απόσπασμα που αναφέρεται στο δεύτερο νομοσχέδιο, το οποίο εισήγαγε την αποκλειστική διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού: “Θεωρούμεν εγκληματικόν να μην ομιλώμεν εις τον λαόν την γλώσσαν την οποίαν εννοεί, είτε ως διδάσκαλος είτε ως ιεροκήρυξ είτε ως δικηγόρος είτε εις οιανδήποτε περίστασιν ερχόμεθα εις επαφήν με αυτόν, διότι ούτως αφίνομεν αυτόν εις το σκότος και την αμάθειαν (...) Θεωρούμεν ενόχους της σημερινής καταστάσεως του Ελληνικού λαού, του καθυστερημένου εις όλας σχεδόν

πνεύμα” (βλ. Π. Δημητράτος, “Η κατάσταση της συνομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 146, 11-9-1927, σελ. 5) και θα ακολουθήσει και αυτή τον κλασικό δρόμο: θα αποτανθεί στον Νικολούδη ζητώντας του να καταθέσει τροποποίηση και για τους δασκάλους. Ο Νικολούδης θα αρνηθεί λέγοντας πως το οικονομικό ζήτημα για τους δασκάλους έχει λήξει μια και πρόσφατα πήραν τη διαβάθμιση (βλ. “Το Δ. Συμβούλιο στον κ. Υπουργό”, *ό.π.*, τεύχ. 150, 9-10-1927, σελ. 9). Την ίδια ώρα όμως θα καταθέσει τροπολογία που θα δίνει το επίδομα στους υπαλλήλους της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου (βλ. “Ο ιστορικός αγώνας του κλάδου μας για τις ηθικές κατακτήσεις του — Η στάση του κ. Υπουργού της Παιδείας απέναντι του εκπαιδευτ. κόσμου — Η διαφωνία στο Υπουργικό Συμβούλιο και η προσωρινή λύση”, *ό.π.*, τεύχ. 151, 16-10-1927, σελ. 1). Σε αυτό το ζήτημα αναφέρεται το υπόμνημα των Ομοσπονδιών.

⁵⁰⁶Βλ. *ό.π.*

⁵⁰⁷Βλ. ανακοίνωση του Υπουργείου, *ό.π.*, σελ. 4.

τας εκδηλώσεις της ζωής εκείνους, οίτινες θέττουν γλωσσικούς φραγμούς εις την διανοητική μόρφωσιν και τον συναισθηματικόν εξευγενισμόν του...”⁵⁰⁸

Η Κοινοβουλευτική Επιτροπή κατά τη συζήτηση των διαταγμάτων θα χωρισθεί σε δύο παρατάξεις. Από τη μια μεριά οι “ελευθερόφρονες” και οι “λαϊκοί” θα προσπαθούν να πετύχουν την έγκριση των διαταγμάτων και από την άλλη οι τρεις εκδοχές των φιλελευθέρων (Παπαναστασίου, Καφαντάρης, Μιχαλακόπουλος) να προσπαθούν να πετύχουν τη ματαίωσή τους.⁵⁰⁹ Στην κρίσιμη στιγμή ο Μεταξάς θα θέσει ζήτημα εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση αν τα νομοσχέδια δεν ψηφισθούν. Έτσι “με την βίαν του πολιτικού καταναγκασμού” τα νομοσχέδια θα φθάσουν στη Βουλή. Και θα ψηφισθούν, αν και με κάποιες καίριες τροποποιήσεις.⁵¹⁰

Ο Νικολούδης, λοιπόν, προσπαθώντας να περάσει την εκπαιδευτική του πολιτική άνοιξε ταυτόχρονα τρία μέτωπα: με τα πολιτικά κόμματα που στήριζαν την οικουμενική, με το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και με τα εκπαιδευτικά συνδικάτα (ΔΟΕ, ΟΛΜΕ). Εφόσον τα νομοσχέδιά του τελικά ψηφίστηκαν (έστω με τροποποιήσεις), ο Νικολούδης βγήκε νικητής (έστω στα σημεία). Η διαμάχη του όμως με τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες, και ιδιαίτερος με τη ΔΟΕ, δεν έληξε.

⁵⁰⁸Βλ. “Ενώπιον της κοινοβουλευτικής επιτροπής—το νέον υπόμνημα των δύο ομοσπονδιών”, *ό.π.*, τεύχ. 152, 23-10-1927, σελ. 3-4.

⁵⁰⁹Βλ. “Το εκπαιδευτικό ζήτημα στην εξέλιξή του”, *ό.π.*, τεύχ. 153, 30-10-1927, σελ. 5.

⁵¹⁰Βλ. ν. 3436/22-12-1927 “περί ανασυνθέσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και των εποπτικών συμβουλίων”, *ΦΕΚ* 307/127 και ν. 3438/21-12-1927 “περί διδακτικών βιβλίων”, *ΦΕΚ* 307/1927. Βλ. επίσης την εισηγητική έκθεση του νόμου για τα διδακτικά βιβλία, *Ερμής*, τεύχ. 280, 19-11-1927, σελ. 453-457. Ο Χρ. Λέφας που παρακολούθησε τις συζητήσεις στη βουλή σημειώνει πως ήταν μακρές και επίπονες αλλά πρόχειρες και αμελέτητες βλ. *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, τόμ. Β', τεύχ. 18, 1-1-1928, σελ. 2. Οι συζητήσεις ερμηνεύονται λόγω των πολλών τροποποιήσεων που κατατέθηκαν: Σημειώνουμε τις δυο βασικότερες: α) Η ανασύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου θα γίνει αλλά θα είναι μερική και όχι πλήρης. Θα γίνουν μέλη του τρεις πανεπιστημιακοί αλλά θα συμμετέχουν μόνο στις συνεδριάσεις “επιστημονικού” χαρακτήρα. Θα γίνει όμως αποδεκτή η μείωση των τεσσάρων αιρετών σε δύο. β) Η καθαρεύουσα θα επιτραπεί στις δυο ανώτερες τάξεις του δημοτικού αλλά παράλληλα με τη δημοτική και μόνο για τέσσερις ώρες την εβδομάδα βλ. *Ερμής*, 280, 19-11-1927, σελ. 461.

3. Οι “διαχειριστικές ανωμαλίες”

Όπως είδαμε ο Νικολούδης είχε αναθέσει στο νομικό σύμβουλο του υπουργείου να εξετάσει κατά πόσο η δημοσίευση των ανακοινώσεων των δύο ομοσπονδιών συνεπάγεται πειθαρχική ή και ποινική δίωξη των διοικήσεών τους. Η δίωξη θα διενεργηθεί πράγματι άμεσα, αλλά μέσα από άλλο δρόμο. Στις 4-11-1927, επόπτης του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, εκτελώντας έγγραφη εντολή του Υπουργού Ν. Βελέντζα, θα ενεργήσει έλεγχο στα διοικητικά και διαχειριστικά βιβλία της ΔΟΕ. Θυμίζουμε ότι σύμφωνα με τον ν. 281/1914 “περί σωματείων”, προϊστάμενη αρχή των σωματείων ήταν το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.

Ο επόπτης εντόπισε τις ακόλουθες δύο “διαχειριστικές ανωμαλίες”:⁵¹¹

Η πρώτη: Η διοίκηση της ΔΟΕ διέθεσε 9.000 δραχ. από το ταμείο της υπέρ των “πέντε” που είχαν απολυθεί από τη δικτατορία του Πάγκαλου. Πράγματι η διοίκηση διέθεσε αυτό το ποσό μετά από εντολή του 9ου συνεδρίου. Η ενέργεια αυτή, ωστόσο, παρότι η ΔΟΕ φρόντισε να “θωρακισθεί” με σχετική καταστατική ρύθμιση, θεωρήθηκε πως αντέβαινε στον ν. 281/1914. Τα σωματεία δεν είχαν δικαίωμα να διαθέσουν τα χρήματά τους με όποιο τρόπο αυτά εκτιμούσαν.

Η δεύτερη: Ο Πρόεδρος και ο Γραμματέας του συμβουλίου πληρωνόταν από το ταμείο της ομοσπονδίας με ποσά που υπερέβαιναν το μηνιαίο μισθό που έπαιρναν ως δάσκαλοι. Πράγματι αυτό συνέβαινε με τα δύο μέλη του συγκεκριμένου συμβουλίου, όπως όμως και με τα αντίστοιχα μέλη όλων των προηγούμενων διοικήσεων. Τα σχετικά ποσά εγκρίνονταν τόσο ως μέρος του προϋπολογισμού από κάθε συνέδριο, όσο και ως μέρος του απολογισμού από το επόμενο του. Ο ελεγκτής ωστόσο θεώρησε πως η έγκρισή τους δεν αναιρούσε την παρατυπία με βάση το γράμμα του ν. 281.

Είναι φανερό ότι η παρέμβαση του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή ήταν εσκεμμένη και προκλήθηκε από τον Νικολούδη.

⁵¹¹Βλ. την έκθεση του επόπτη Ι. Μιχαλακάκη, δημοσιεύεται στο *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 156, 1-1-1928, σελ. 9-10.

Αυτό φαίνεται από το ίδιο το γεγονός του ξαφνικού “αυτεπάγγελτου” διαχειριστικού ελέγχου — ενός ελέγχου που στην πράξη δε διενεργούνταν παρά μόνο κατόπιν καταγγελίας.⁵¹² Φαίνεται επίσης από το γεγονός ότι ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας, Ν. Βελέντζας, και ο Θ. Νικολούδης ανήκαν στο ίδιο κόμμα, το κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Μεταξά. Ο ίδιος ο ελεγκτής επιθεωρητής τέλος θα δηλώσει ανοιχτά —τουλάχιστον σύμφωνα με τη ΔΟΕ— πως το υπουργείο του κινήθηκε μετά από πιέσεις του Νικολούδη.⁵¹³ Μια τέτοια δήλωση δεν είναι απίθανο να έγινε μια και ο στόχος της ήταν ακριβώς να δώσει το μήνυμα: εναντίωση στο υπουργείο συνεπάγεται διώξεις.

Στις 5-11-1927 οι “διαχειριστικές ανωμαλίες” της ΔΟΕ θα αποτελέσουν είδηση για το σύνολο των εφημερίδων. Η πλειοψηφία τους ή θα κρατήσει ουδέτερη στάση ή θα αποδοκιμάσει τα δύο υπουργεία για την αδόκιμη παρέμβασή τους. Εξαίρεση θα αποτελέσουν το *Εμπρός*, η *Ελληνική* και η *Πολιτεία*. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση της τελευταίας μια και διευθυντής της ήταν ο ίδιος ο Νικολούδης. Στα σχόλιά της δεν έκρυβε το στόχο της: Την αποπομπή των ηγετών της ΔΟΕ και κυρίως του Π. Δημητράτου: “Το γεγονός τούτο [σ.σ. της ανακαλύψης

⁵¹²Κατατοπιστικό πάνω σε αυτό το ζήτημα είναι το άρθρο του Α. Σβώλου στο *Ελεύθερο Βήμα*: “Μη φαντάζεσθε ότι οι άνθρωποι αυτοί υπέπεσαν σε εγκλήματα. Ανακαλύφθη ότι εκτελούσαν από τινών μηνών ένα προϋπολογισμόν, τον οποίον η γενική των συνέλευσις είχε ψηφίση. Αλλ’ η Συνέλευσις είχε παρανοήση τον νόμον και είχεν υπερβή την εξουσίαν της, λέγει το υπουργείον. Πολύ καλά. Επειδή όμως είνε γνωστόν ότι οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί δεν είνε νομομαθείς, το υπουργείον, αν δεν επεδίωκεν απλήν εκδίκησιν, έπρεπεν απλώς να καθοδηγήση την ομοσπονδίαν δια να διορθώση το νομικόν σφάλμα της. Και επιτέλους δια το σφάλμα αυτό υπεύθυνος είνε η συνέλευσις, η οποία εν πάση περιπτώσει διέθεσε χρήματα δικά της και όχι ξένα. Όχι, λέγει το υπουργείον, εγώ εννώ να εφαρμόζω τον νόμον. Αλλ’ αν τα υπερχίλια σωματεία της Ελλάδος είχαν φωνήν θα ερωτούσαν το σεβαστόν υπουργείον: Πότε τάχα εξήλεγξε την διαχειρισίν των; Και διατί —κατά σύμπτωσιν εντελώς!— επήρε τους κεραυνούς του νόμου και τους έριψε κατά προτίμησιν κατά της ομοσπονδίας των διδασκάλων;” βλ. το άρθρο του Α. Σβώλου, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 160, 29-1-1928, σελ. 3 (αναδημοσίευση από την εφ. *Ελεύθερο Βήμα*).

⁵¹³Βλ. “Σκόπιμη επέμβαση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας στην οργάνωσή μας”, ό.π., τεύχ. 152, 23-10-1927, σελ. 9.

των διαχειριστικών ανωμαλιών] ελπίζομεν ότι θα συντελέση εις την αφύπνισιν της μεγάλης τάξεως των Ελλήνων δημοδιδασκάλων οίτινες, είτε διότι τρομοκρατούνται ακόμη, είτε διότι παρεσύρθησαν παρ' αναξίων ηγετών, ευρέθησαν επί τόσον χρόνον υποχείριοι δημαγωγών και εκμεταλευτών”.⁵¹⁴

Από τη στιγμή που εντόπισε “διαχειριστικές ανωμαλίες” το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας είχε δικαίωμα σύμφωνα με το γράμμα του νόμου να καθαιρέσει το Διοικητικό Συμβούλιο, να διορίσει προσωρινή Διοικούσα Επιτροπή και να συγκαλέσει Έκτακτη Γενική Συνέλευση μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα με μόνο θέμα την εκλογή νέου Διοικητικού Συμβουλίου. Το Δ.Σ. της ΔΟΕ δεν μπορούσε να αποφύγει το πρώτο. Μπορούσε όμως να διαπραγματευτεί τα δύο επόμενα ζητήματα: πότε θα συγκληθεί έκτακτη Γενική Συνέλευση και ποια επιτροπή θα παραλάβει τη διοίκηση της ΔΟΕ στο μεταξύ χρονικό διάστημα.

Από τις 5 ως τις 13 Νοεμβρίου 1927 θα διεξαχθεί μεταξύ της ΔΟΕ και των δύο υπουργείων σκληρός αγώνας γι' αυτά ακριβώς τα φαινομενικά ασήμαντα θέματα. Περιληπτικά τα γεγονότα έχουν ως εξής: Στις 6 Νοεμβρίου, πριν αποφασισθεί η έκπτωσή της, η διοίκηση της ΔΟΕ σπεύδει να καλέσει συνέδριο για τις 20 του ίδιου μήνα. Τρεις μέρες αργότερα, στις 9 Νοεμβρίου, ο Βελέντζας κηρύσσει την έκπτωση, θεωρεί αναρμόδια πλέον την καθαιρεθείσα διοίκηση να συγκαλέσει συνέδριο και συγκαλεί το ίδιο για τις 4 Γενάρη του νέου έτους.⁵¹⁵ Ταυτόχρονα ο Νικολούδης με εγκύκλιό του διατάζει τους επιθεωρητές να μη δώσουν άδειες σε δασκάλους για το συνέδριο που κάλεσε η ΔΟΕ.⁵¹⁶ Σκληρή λεκτική μάχη για το ζήτημα της ημερομηνίας θα διεξαχθεί και μέσα από τις εφημερίδες.⁵¹⁷ Στο ζήτημα επίσης της προσωρινής επιτροπής το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας

⁵¹⁴Βλ. εφ. *Πολιτεία*, 5-11-1927.

⁵¹⁵Βλ. το έγγραφο υπ' αριθμ. 36813, 9-11-1927 του Υπουργείου Εθν. Οικονομίας: δημοσιεύεται στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 156, 1-1-1928, σελ. 9.

⁵¹⁶Η εγκύκλιος δημοσιεύεται στο ό.π.

⁵¹⁷Βλ. τις δηλώσεις της *Πολιτείας*, 10-11-1927 και την απάντηση της ΔΟΕ στο *Ελεύθερο Βήμα* της ίδιας μέρας.

όρισε αρχικά πενταμελή Επιτροπή αποτελούμενη από τους: Δ. Κάροναβο, Β. Στεφόπουλο, Δ. Οικονομόπουλο, Μπουρδούβαλη και Σοφία Σουρή. Το Δ.Σ. της ΔΟΕ όμως αρνήθηκε να παραδώσει (10-11) στην ανωτέρω επιτροπή με το επιχείρημα πως οι συγκεκριμένοι δάσκαλοι δεν ήταν μέλη της ΔΟΕ.⁵¹⁸ Ταυτόχρονα με έγγραφό του θα ζητήσει από το υπουργείο να ορίσει νόμιμη επιτροπή. Το υπουργείο θα στείλει τότε τον υπάλληλό του επιθεωρητή κοιν. πρόνοιας Παν. Φωτήλα να παραλάβει την ομοσπονδία στο όνομα του υπουργείου. Η ΔΟΕ θα αρνηθεί ξανά με το επιχείρημα πως κάτι τέτοιο θα συνιστούσε διακοπή της λειτουργίας της ομοσπονδίας, πράγμα που πιθανόν να οδηγήσει στην κατάργηση και διάλυση της οργάνωσης. Ο επιθεωρητής θα απειλήσει με μυνήσεις και κατασχέσεις των βιβλίων της ομοσπονδίας, η ΔΟΕ θα απαντήσει καλώντας η ίδια τον εισαγγελέα να την προστατέψει από τις παράνομες ενέργειες του υπουργείου, το υπουργείο θα πιέσει το Δ.Σ. με απειλητικό έγγραφό του και τέλος τα δύο ζητήματα θα φθάσουν στο υπουργικό συμβούλιο.⁵¹⁹ Το υπουργικό συμβούλιο θα συνεδριάσει στις 13-11 και θα αποφασίσει: πρώτο, η παράδοση να γίνει σε επιτροπή που θα αποτελείται από τα τρία αναπληρωματικά μέλη του Δ.Σ. (Δ. Δούκας, Δ. Καρατζίνιας, Αρσινόη Ταμπακοπούλου) και από δύο διορισμένα από το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Δεύτερο, η Γενική Συνέλευση να μη γίνει ούτε στις

⁵¹⁸Πράγματι ο πρώτος ήταν πρόεδρος του “παλαιού” συλλόγου Θεσσαλονίκης, ο οποίος αποσχίστηκε από τη ΔΟΕ τον Μάη μαζί με τους “δώδεκα”. Ο δεύτερος ήταν γνωστός καθαρευουσιάνος που αποπέμφθηκε επίσημα από το 9ο συνέδριο επειδή έγραψε στην εφ. *Εσπερινή* συκοφαντικό για τη ΔΟΕ άρθρο με τον τίτλο “Εκπαιδευτικό Συνέδριο”, βλ. *Διδακταλικόν Βήμα*, 2-5-1926· οι επόμενοι δύο επίσης καθαρευουσιάνοι δεν ήταν μέλη κανενός συλλόγου. Ξεχωρίζει η περίπτωση της Σοφίας Σουρή, η οποία ήταν “συντηρητική” δημοτικίστρια και μέλος του συλλόγου Πειραιώς (θηλέων). Θα δούμε στη συνέχεια πώς βρέθηκε ανάμεσα στους καθαρευουσιάνους..

⁵¹⁹Βλ. την επιστολή του επιθεωρητή κοιν. πρόνοιας στον πρόεδρο της ΔΟΕ· την επιστολή της ΔΟΕ στον εισαγγελέα, το έγγραφο υπ’ αριθμ. 37304, 12-11-1927 του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας· την απάντηση της ΔΟΕ, όλα στο *ό.π.*, τεύχ. 159, 22-1-1928, σελ. 3-4.

4 Γενάρη που ήθελε το υπουργείο, ούτε στις 20 που ζητούσε η ΔΟΕ, αλλά σε μια ενδιάμεση ημερομηνία, στις 10 του Δεκέμβρη.⁵²⁰

Όλες αυτές οι εκατέρωθεν βολές στόχευαν βέβαια στο συμβολικό πεδίο. Η ΔΟΕ έστελνε στους δασκάλους και στην κοινωνία το μήνυμα της αντίστασης στην κρατική αυθαιρεσία και το υπουργείο προάσπιζε και πρόβαλε το κύρος και την πυγμή του κράτους. Όμως εκτός από το συμβολικό τους ρόλο είχαν και ένα ουσιαστικότερο κατ' εξοχήν πρακτικό στόχο. Τον έλεγχο της ομοσπονδίας στο κρίσιμο χρονικό διάστημα από την καθαίρεση του τής διοίκησης ως το συνέδριο που θα εξέλεγε νέο. Το υπουργείο ήθελε να έχει τον έλεγχο μια ελεγχόμενη από το ίδιο επιτροπή και ταυτόχρονα επιθυμούσε ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ώστε να "στήσει" με άνεση το συνέδριο. Τελικός στόχος: να περάσει η ΔΟΕ "νομίμως" στα χέρια των καθαρευουσιάνων. Η ηγεσία της ΔΟΕ από την άλλη μεριά προσπαθούσε να διατηρήσει η ίδια τον έλεγχο αναθέτοντας την ομοσπονδία στους αναπληρωματικούς συμβούλους και ταυτόχρονα επεδίωκε να μειώσει το μεταξύ διάστημα ώστε να μειωθούν οι πιθανότητες αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων με "πλάγια" μέσα. Η τελική απόφαση του υπουργικού συμβουλίου ουσιαστικά δικαίωνε τη ΔΟΕ. Έτσι στις αρχές του Δεκέμβρη το Δ.Σ. θα παραδώσει στην προσωρινή επιτροπή και χαρακτηριστικά: μόνο στους τρεις που αναγνώριζε ως δικούς της. Στους άλλους δύο θα αρνηθεί με το ίδιο επιχείρημα: δεν ήταν μέλη της ΔΟΕ.⁵²¹ Η προσωρινή διοίκηση θα παραμείνει τριμελής και θα ηγηθεί της ΔΟΕ μόλις μία εβδομάδα. Το *Διδασκαλικό Βήμα* όμως θα έχει αναστείλει την έκδοσή του για ενάμισι μήνα. Θα κυκλοφορήσει στις 6 Νοεμβρίου 1927 με πρωτοσέλιδο "Ο κλάδος σε εξέγερση" και αντί για κύριο άρθρο θα

⁵²⁰Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 160, 29-1-1928, σελ. 4.

⁵²¹Στο ζήτημα αυτό το υπουργείο συνάντησε ανυπέροβλο εμπόδιο μια και όλα τα ηγετικά στελέχη των καθαρευουσιάνων είχαν αποχωρήσει από τη ΔΟΕ στην πρώτη διάσπαση τον Μάιο του 1927. Έτσι αναγκάστηκε ξανά να ορίσει δυο μη μέλη, τους Ι. Γεννηματά και Δ. Κουτσούμπελα· ο πρώτος ήταν ένας από τους τρεις των "μαρασλειακών" και ο δεύτερος ανήκε στον πυρήνα της ομάδας Καραγιάννη.

δημοσιεύει τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας των τοπικών συλλόγων για την επέμβαση του υπουργείου. Αμέσως μετά θα διακόψει την έκδοσή του μια και το Δ.Σ. επισήμως θα καθαιρεθεί. Θα επανακυκλοφορήσει στις 25-12-1927, όταν το συνέδριο, εκλέγοντας Διοικητικό Συμβούλιο, θα ξαναθέσει την ομοσπονδία σε κανονική λειτουργία. Ας δούμε όμως ορισμένες όψεις του συνεδρίου.

Το 10ο έκτακτο συνέδριο θα αρχίσει τις εργασίες του μία μέρα αργότερα από την προβλεπόμενη, στις 11-12-1927.⁵²² Την ίδια μέρα η εφ. *Ελεύθερο Βήμα* θα γράφει στο κύριο άρθρο της: “Η συνέλευση έχει να αποφασίσει περί του αν είναι ελεύθερα να διοικείται από το συμβούλιον, το οποίον εκφράζει τας γνώμας της και εκτελεί τας θελήσεις της, ή αν, αντιθέτως θα δέχεται το συμβούλιον που θα της επιβάλλουν οι κατά καιρούς υπουργοί των οποίων εν τοιαύτη περιπτώσει τας γνώμας θα προσωποποιή και εις των οποίων τας εντολάς θα υποτάσσεται. Αυτό είναι το ζήτημα.”⁵²³

Πράγματι οι τέσσερις μέρες που διήρκησε το συνέδριο δε θα είναι παρά ένας αγώνας ανάμεσα στο υπουργείο και τη ΔΟΕ γύρω από αυτό το ζήτημα. Θα επιμείνουμε σε τέσσερα χαρακτηριστικά σημεία.

1. Την έναρξη των εργασιών θα κηρύξει όπως προβλεπόταν από το νόμο ο επόπτης Παυλάκης (μαζί του οι Φωτήλας και Μαλαγαρδής). Ο Παυλάκης όμως θα επιχειρήσει, επικαλούμενος εντολές του υπουργείου, να προεδρεύσει του συνεδρίου και να διευθύνει ο ίδιος τη συζήτηση. Οι σύνεδροι αντιθέτως θα επιμείνουν να εκλέξουν γι’ αυτό το σκοπό προεδρείο, όπως το καταστατικό τους και τα συνδικαλιστικά ήθη επέβαλαν. Η διαμάχη γύρω από αυτό το ζήτημα θα διαρκέσει μιάμιση ημέρα. Οι απειλές από τη μεριά του υπουργείου για διάλυση του συνεδρίου

⁵²²Βλ. “Η δέκατη γενική έκτακτη Συνέλευση — Το πλήρες κείμενο των επίσημων πρακτικών”, ό.π., τεύχ. 155, 25-12-1927, σελ. 3-8. Οι εργασίες θα ολοκληρωθούν στις 14 του Δεκέμβρη. Οι πληροφορίες που παρατίθενται παρακάτω για τη συνέλευση προέρχονται από επεξεργασία των πρακτικών.

⁵²³Βλ. εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 11-12-1927.

και οι αποδοκιμασίες από τους συνέδρους που αρνούνταν να αρχίσουν τις εργασίες με δοτό προεδρείο δε θα είναι μια καθαρά διαδικαστική και εντελώς άσκοπη αντιπαράθεση. Εκτός από το πρακτικό ζήτημα του ελέγχου της συζήτησης, θα είναι κυρίως μία μάχη στο συμβολικό πεδίο για το ποιος ελέγχει την εσωτερική ζωή της οργάνωσης. Η ανυπακοή των συνέδρων που τελικά θα εκλέξουν αυτόβουλα προεδρείο θα θεωρηθεί γι' αυτό ως η πρώτη νίκη της ομοσπονδίας.

2. Στο συνέδριο δήλωσαν συμμετοχή 64 αντιπρόσωποι. Από αυτούς όμως η Επιτροπή Ελέγχου που οι ίδιοι οι σύνεδροι εξέλεξαν απέκλεισε τους συλλόγους Θεσσαλονίκης (παλαιό), Φιλιατών και Λαγκαδά, καθώς και τους συλλόγους β' Καβάλλας, β' Ξάνθης και β' Καρδίτσας. Όπως έχουμε δει, οι πρώτοι τρεις είχαν με απόφαση τους αποσχισθεί από τη ΔΟΕ ενώ οι άλλοι τρεις προήλθαν από διάσπαση των αντίστοιχων τοπικών συλλόγων. Και οι έξι ελέγχονταν από τους καθαρευουσιάνους και συμμετείχαν στις διεργασίες για την ίδρυση της "Εθνικής Ομοσπονδίας". Ο αποκλεισμός τους στόχευε ακριβώς στον αποκλεισμό των καθαρευουσιάνων, στόχευε δηλαδή στη διατήρηση του δημοτικιστικού προσανατολισμού της ΔΟΕ.

3. Η καίρια στιγμή: οι αρχαιρεσίες. Μετά τον αποκλεισμό των έξι συλλόγων θα συμμετάσχουν 58 σύλλογοι με συνολικό αριθμό ψήφων 428. Η συντριπτική πλειοψηφία από αυτούς (342) θα επανεκλέξει το Διοικητικό Συμβούλιο που είχε καθαιρεθεί.⁵²⁴

4. Παρόλο που μοναδικό θέμα της έκτακτης συνέλευσης ήταν η εκλογή Διοικητικού Συμβουλίου, πριν αποχωρήσουν οι αντιπρόσωποι θα αποδεχθούν και δύο ψηφίσματα. Με το πρώτο θα ζητάνε από τη Βουλή να αναβάλει την ψήφιση των δύο εκπαιδευτικών νομοσχεδίων του Νικολούδη, ώστε με ωριμότερη μελέτη να βελτιωθούν διότι ως έχουν είναι επιζήμια για την εκπαίδευση. Με το δεύτερο θα διαδηλώνουν προς την κοινωνία και την πολιτική ηγεσία πως το Δ.Σ. εσκεμμένα και αδίκως κατηγορήθηκε για διαχειριστικές ατασθαλίες με στόχο να

⁵²⁴ Αναπληρωματικά μέλη εκλέχθηκαν η Αρσινόη Ταμπακοπούλου, ο Λαζάρου και ο Στρατίκης.

“κατασιγασθεί” η φωνή του δασκαλικού κόσμου και να εμποδιστεί αυτός να έχει γνώμη για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας.

Η μάχη κρίθηκε σε αυτά τα τέσσερα σημεία και ιδιαίτερος στο τρίτο. Η ΔΟΕ βγήκε νικήτρια, ο πόλεμος όμως θα συνεχιστεί. Ο Νικολούδης θα αρνηθεί να χορηγήσει τη νόμιμη άδεια στον πρόεδρο και τον γραμματέα, θα διώξει πειθαρχικά τη διοίκηση επειδή διαμαρτυρήθηκε για την απόλυση του Δ.Σ. της ΟΛΜΕ⁵²⁵, και το σημαντικότερο: θα αρνείται οποιαδήποτε συνεργασία, οποιαδήποτε συνάντηση ή

⁵²⁵Στις αρχές του Γενάρη του 1928 το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με τη νέα του σύνθεση, συγκλήθηκε και εξέλεξε τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρό του. Η ΟΛΜΕ θα κατηγορήσει το υπουργείο ότι με παράνομες και παρασκηνιακές ενέργειες κέρδισε αυτό που δεν κατάφερε με τον νόμο: να διορίζει ο ίδιος τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο του συμβουλίου. Συγκεκριμένα η ΟΛΜΕ κατηγορεί τον υπουργό πως με μεθοδεύσεις άλλαξε προς όφελός του τη σύνθεση του εκλεκτορικού σώματος. Σε αυτό δεν συμμετείχαν οι δύο αιρετοί σύμβουλοι μια και ακόμα δεν είχαν εκλεγεί (το υπουργείο κατηγορείται ότι εσκεμμένα δεν περίμενε την εκλογή τους). Αντιθέτως συμμετείχαν οι τρεις καθηγητές του Πανεπιστημίου, οι οποίοι σύμφωνα με το νόμο έπρεπε να συμμετέχουν μόνο σε ζητήματα επιστημονικής φύσης (η ρύθμιση αυτή ήταν μία από τις τροποποιήσεις που το Υπουργικό Συμβούλιο επέβαλε στον Νικολούδη). Η ΟΛΜΕ καταλήγει απειλώντας πως θα επιδιώξει δια της νομικής οδού την ακύρωση της συγκρότησης του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Ο Νικολούδης θα απαντήσει παραπέμποντας το Δ.Σ. της ΟΛΜΕ στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με το ερώτημα της απόλυσης: το Δ.Σ. θα αρνηθεί να απολογηθεί δηλώνοντας πως δεν αναγνωρίζει στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο δικαιοδοσία σε συνδικαλιστικά ζητήματα. Το τελευταίο θα επιβάλλει ερήμην την ποινή της δίμηνης απόλυσης σ' όλα τα μέλη. Η ΔΟΕ με ανακοίνωσή της θα διαμαρτυρηθεί για την καταπάτηση των συνδικαλιστικών ελευθεριών και θα διακηρύξει ότι αναγνωρίζει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ως προϊσταμένη αρχή μόνο για τα υπηρεσιακά ζητήματα των εκπαιδευτικών. Ο Νικολούδης θα παραπέμψει και το Δ.Σ. της ΔΟΕ δηλώνοντας ταυτόχρονα πως “αι σωματειακαί ελευθερίαί δεν είνε δυνατόν επ’ άπειρον να δημιουργώσιν ασυδοσίαν δια τους υβρίζοντας και συκοφαντούντας το κράτος.” Βλ. “Η δίωξη της ομοσπονδίας Μέσης Εκπαιδύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 158, 15-1-1928, σελ. 5-6· την ανακοίνωση της ΔΟΕ εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-2-1928· “Οι απειλητικές δηλώσεις του υπουργού”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 165, 4-3-1928, σελ. 2· και την επιστολή του προέδρου της ΟΛΜΕ στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, *ό.π.*, σελ. 6-7.

επαφή με τη ΔΟΕ. Αντιθέτως θα αγκαλιάσει αμέσως μετά την συγκρότησή της, τη Νέα Διδασκαλική Ομοσπονδία.

4. Η “Νέα” Ομοσπονδία

Όπως είδαμε οι περισσότεροι σύνεδροι επιβεβαίωσαν την επιστοσύνη τους στη διοίκηση που είχε καθαιρεθεί (342 από τις 428 ψήφους). Υπήρξαν όμως και 80 ψήφοι “λευκοί”. Υπήρξε δηλαδή ένας μικρός αριθμός συνέδρων που δήλωνε τη διαφωνία του με τον προσανατολισμό και την πολιτική της ΔΟΕ. Αν η διαφωνία παρέμενε στο επίπεδο της καταγραφής, το ζήτημα δε θα είχε ιδιαίτερη σημασία. Αμέσως όμως μετά το τέλος της συνέλευσης δεκαεφτά σύνεδροι θα κυκλοφορήσουν μια προκήρυξη με την οποία θα καλούν τους συλλόγους σε απόσχιση από τη ΔΟΕ και σε συγκρότηση νέας ομοσπονδίας. Η νέα αποσχιστική κίνηση ήταν συνέχεια της αποσχιστικής ενέργειας του Απριλίου; Κάτι τέτοιο ήταν κατ’ αρχή πιθανό. Όπως είδαμε η ίδρυση της “Εθνικής Διδασκαλικής Ομοσπονδίας” παρότι είχε αναγγελθεί δεν έγινε προφανώς επειδή οι καθαρευουσιάνοι ανέμεναν την έκβαση του έκτακτου συνεδρίου. Ενδεχομένως, λοιπόν, η ανακοίνωση των “δεκαεφτά” να ήταν μια επανάληψη της δήλωσης των “δώδεκα”. Η νέα προκήρυξη όμως διέφερε ριζικά από την προηγούμενη τόσο στο ύφος όσο και στις εκφρασμένες στοχεύσεις.⁵²⁶

Συγκεκριμένα:

1. Εναντιώνεται στον διαχωρισμό του κλάδου σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα (δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων) με το επιχείρημα πως η μεταξύ τους οξύτατη διαμάχη μείωσε τον δυναμισμό του κλάδου. Η μείωση του δυναμισμού θα επιτρέψει στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας να κατηγορήσει το Δ.Σ. για διαχειριστικές ανωμαλίες, πράγμα που με τη σειρά του μείωσε το κύρος του κλάδου στην κοινωνία. Τελικό αποτέλεσμα: Η μείωση του δυναμισμού και του κύρους της ΔΟΕ θα βλάψουν τα ζωτικά συμφέροντα του κλάδου και κυρίως το θεσμό της συμμετοχής στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, που ουσιαστικά καταργήθηκε, και το

⁵²⁶Βλ. την προκήρυξη, ό.π., τεύχ. 155, 25-12-1927, σελ. 2.

Ν.Δ. για την διαβάθμιση που η κύρωση του ακόμη εκκρεμεί, μια και η ομοσπονδία ήταν κυριολεκτικά απύσχα.⁵²⁷

2. Δέχεται και υπερασπίζει τις αποφάσεις του κλάδου για την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο, αλλά εκτιμά πως με το νομοσχέδιο “περί της γλώσσας των διδακτικών βιβλίων”, το οποίο δεν καταργεί τη δημοτική γλώσσα στις τέσσερις πρώτες τάξεις, το γλωσσικό ζήτημα λύνεται. Εναντιώνεται γι’ αυτό στον ακραίο δημοτικισμό του 10ου συνεδρίου, ο οποίος στοχεύει στην επικράτηση της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες από το Δημοτικό ως το Πανεπιστήμιο και θεωρεί πως αντίκειται στα συμφέροντα της δασκαλικής ομοσπονδίας να αναλάβει ένα τέτοιο γενικευμένο αγώνα. Ξεκαθαρίζει ωστόσο ότι σέβεται την ιδεολογία των ακραίων δημοτικιστών, τιμά τα συγκεκριμένα πρόσωπα και οπωσδήποτε αποκρούει την εξίσωση “δημοτικισμός = κομμουνισμός”.

Για τους δύο παραπάνω λόγους —επειδή η διαμάχη βλέπει τα συμφέροντα του κλάδου και επειδή διαφωνεί με τον ακραίο δημοτικισμό— η Επιτροπή που υπογράφει την προκήρυξη θα καλέσει όλους τους δασκάλους της Ελλάδας να ιδρύσουν νέους τοπικούς συλλόγους και να συμμετάσχουν σε ιδρυτική Συνέλευση για μια “Νέα Διδασκαλική Ομοσπονδία”.

⁵²⁷Την όγδοη μέρα της Θ’ Γενικής Συνέλευσης ψηφίσθηκαν ορισμένες τροποποιήσεις στο Νομοθετικό Διάταγμα της Διαβάθμισης. Οι προτεινόμενες τροποποιήσεις επικεντρώνονταν στο χρόνο ευδόκιμης υπηρεσίας που απαιτείται για τις προαγωγές. Οι πενταετίες γίνονται τριετίες και οι εικοσαετίες δεκαπενταετίες (βλ. “Αι αποφάσεις της Θ’ Γενικής Συνέλευσης”, *ό.π.*, τεύχ. 130, 22-5-1927, σελ. 5-6). Η Συνέλευση ασχολήθηκε ξανά με το θέμα, με την ευκαιρία της κύρωσης των σχετικών Νομοθετικών Διαταγμάτων (βλ. “Το Ν.Δ. περί διαβαθμίσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 131, 29-5-1927, σελ. 3). Ωστόσο ο υπουργός Παιδείας Νικολούδης στη θητεία του οποίου θα κληθούν να κυρωθούν τα σχετικά Νομοθετικά Διατάγματα δεν θα ενσωματώσει ούτε μία από τις διατάξεις που η Θ’ Γενική Συνέλευση πρότεινε. Αντιθέτως, σύμφωνα με καταγγελία της ΔΟΕ, θα ενσωματώσει πλήθος “φωτογραφικών” διατάξεων για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους πολιτικούς του φίλους (βλ. “Πως γίνεται ένας νόμος”, *ό.π.*, τεύχ. 150, 9-10-1927, σελ. 2). Το Ν.Δ. θα κατατεθεί στη Βουλή αρχές του Οκτώβρη. Η καθαίρεση της διοίκησης της ομοσπονδίας όμως και οι ποικίλες βουλευτικές παρεμβάσεις για τροποποιήσεις που εξυπηρετούσαν ημετέρους θα δράσουν ακυρωτικά: μέχρι και το τέλος του χρόνου το Ν.Δ. δεν θα έχει κυρωθεί.

Από τον λόγο που διατυπώνει η προκήρυξη γίνεται φανερό πως δεν προέρχεται από καθαρευουσιάνους, αλλά από δημοτικιστές ή καλύτερα από μέλη της “δεξιάς” πτέρυγας των δημοτικιστών. Πράγματι επικεφαλής των μελών που υπογράφουν ως προσωρινή Επιτροπή θα δούμε τον πρώην πρόεδρο της ΔΟΕ Ν. Προκοπίδη. Ο Προκοπίδης είχε συνεργαστεί το συνδικαλιστικό έτος 1924-25 με τον Π. Δημητράτο, όταν ως “τρίτη κατάσταση” απέσπασαν τη ΔΟΕ από τον Καραγιάννη. Τον Απρίλη του 1926 επίσης έγινε αποδεκτός και από τις δυο πλευρές ως λύση στη διαμάχη καθαρευουσιάνων και δημοτικιστών. Τη θητεία του καταγράψαμε ως διοίκηση της “δεξιάς” πτέρυγας του δημοτικισμού. Η διοίκηση αυτή παρόλο που προσπάθησε να κρατήσει ίσες αποστάσεις, τελικά θα έρθει σε ρήξη με τους καθαρευουσιάνους και θα συμμαχήσει στο 8ο συνέδριο με τους “αριστερούς” δημοτικιστές. Ωστόσο τη συμμαχία δε θα εκφράσει ο Προκοπίδης αλλά οι Παράσχης και Χρύσης. Αυτό δεν ήταν εντελώς τυχαίο μια και μεταξύ των ηγετικών στελεχών της “δεξιάς” πτέρυγας των δημοτικιστών υπήρχαν διαφοροποιήσεις. Χαρακτηριστικά ενώ και οι τρεις που αναφέραμε (Προκοπίδης, Παράσχης, Χρύσης) υποστήριζαν με πάθος τη θέση της ΔΟΕ για την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο, οι δύο τελευταίοι έγραφαν και τα κείμενά τους στη δημοτική ενώ ο Προκοπίδης προτιμούσε μια απλή καθαρεύουσα. Θα μπορούσαμε δηλαδή να τον χαρακτηρίσουμε ως τον πιο “συντηρητικό” της “δεξιάς” πτέρυγας. Μαζί με τον Προκοπίδη θα υπογράψει τη διακήρυξη και η επίσης δημοτικίστρια Ελένη Σουρή, η οποία ορίστηκε, όπως είδαμε, από το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και στην πρώτη προσωρινή επιτροπή. Οι άλλοι τρεις θα είναι καθαρευουσιάνοι. Ξεχωρίζουμε τον Ευάγγ. Παπαβασιλείου, πρώην μέλος του Δ.Σ. της ΔΟΕ που είχε αποχωρήσει λόγω των “μαρσλειακών” και εμφανιζόταν ως μέλος και στην επιτροπή για την “Εθνική Ομοσπονδία”.⁵²⁸ Επίσης ανάμεσα στους 17 συλλόγους που υποστήριξαν αμέσως τη νέα κίνηση θα είναι και

⁵²⁸Συγκεκριμένα τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής όπως αυτοονομάστηκε ήταν τα εξής: Ν. Προκοπίδης, Δ. Οικονομόπουλος, Ελένη Σουρή-Οικονόμου, Ευάγγ. Παπαβασιλείου, Αντ. Διβόπουλος· βλ. ό.π., τεύχ. 155, 25-12-1927, σελ. 2.

οι δέκα που προσπάθησαν να στήσουν την “Εθνική Ομοσπονδία”.⁵²⁹ Και φυσικά την όλη κίνηση θα υιοθετήσει ο Καραγιάννης με το *Εομή* του.

Μετά τα παραπάνω γίνεται νομίζουμε φανερό τι ακριβώς έχει συμβεί: η ενδοκλαδική διαμάχη που εντάθηκε μετά από το καλοκαίρι του 1926, η επικράτηση στο υπουργείο Παιδείας των καθαρευουσιάνων υπουργών που ασκούσαν συνεχώς έντονες πιέσεις και οι συνεχείς καταγγελίες για “κομμουνισμό των δασκάλων” μέσα από τον τύπο, όλα αυτά, θα διαλύσουν τη “δεξιά” πτέρυγα των δημοτικιστών, η οποία ήδη χαρακτηριζόταν από έλλειψη εσωτερικής συνοχής και απουσία δυναμισμού. Τα ηγετικά της στελέχη θα αναγκασθούν να αποφασίσουν με ποιους θα πάνε και ποιους θα αφήσουν. Θα αναγκασθούν να διαλέξουν μία από τις δύο παρατάξεις με ιδεολογική συνοχή και πολιτική δυναμική που κυριαρχούσαν στους δασκάλους. Με τους καθαρευουσιάνους ή με τους “αριστερούς” δημοτικιστές. Ή αλλιώς (σχηματικά και προσωποποιημένα): με τον Δημητράτο ή με τον Καραγιάννη. Οι περισσότεροι θα διαλέξουν τον πρώτο. Για ορισμένους δημοτικιστές όμως ο σοσιαλιστής Δημητράτος με το έντονα χρωματισμένο παρελθόν φάνταζε περισσότερο επικίνδυνος από τον Καραγιάννη. Οι καθαρευουσιάνοι, από την πλευρά τους, βλέποντας πως δεν έχουν τη δύναμη να ιδρύσουν μόνοι τους την *Εθνική Ομοσπονδία* που διακήρυξαν, θα συνταχθούν πίσω από την κίνηση για τη *Νέα Ομοσπονδία*. Η νέα διασπαστική ενέργεια δηλαδή θα στηρίζεται σε μια συμμαχία ορισμένων δημοτικιστών της “δεξιάς” πτέρυγας με τους καθαρευουσιάνους. Η πρωτοβουλία των κινήσεων θα παραχωρηθεί στην πρώτη φάση, για λόγους τακτικής, στους δημοτικιστές. Μια τακτική έξυπνη που θα δυσκολέψει την ΔΟΕ μια και ο εχθρός τώρα δεν είναι ξεκάθαρος. Στις πρώτες κρίσεις της, η διοίκηση της ΔΟΕ, θα εμφανίζεται μάλλον αμήχανη: “Το έγγραφο αυτό με το υποκριτικό ύφος και την έντεχνη φρασεολογία δεν είναι παρά το δάχτυλο του ενόχου πίσω από το οποίο ζητούν να κρύψουν το πρόσωπο από το αυστηρό μάτι του Κλάδου οι αποστάτες και υπονομευτές του.”⁵³⁰

⁵²⁹Βλ. “Οι 17”, ό.π.,

⁵³⁰Βλ. “Το δάχτυλο του ενόχου”, ό.π., σελ. 1-2.

Όμως η ιδιότυπη αυτή συμμαχία θα αποδειχθεί ασταθής και πρόσκαιρη. Στα μέσα Ιανουαρίου του 1928 ο *Ερμής* θα γράψει σιβυλλικά: “Η πρώτη διοίκησης της ‘Νέας Διδασκαλικής Ομοσπονδίας’ διήλθεν μίαν δοκιμασία, εις την οποίαν δεν ηδυνήθη να αντιδράση αποτελεσματικώς. Το γεγονός βεβαίως δεν είνε ενθαρρυντικόν, αλλά δεν είνε και προς θάνατον. Η κρίσις θα παρέλθη αμέσως και το ζήτημα θα ρυθμισθή οριστικώς και μονίμως εντός των ημερών.”⁵³¹ Σε τι ακριβώς συνίστατο η κρίσις; Η δεύτερη ανακοίνωση της Νέας Ομοσπονδίας, δύο βδομάδες μετά, θα ξεκαθαρίσει την κατάσταση.⁵³² Πρόκειται για μια έκκληση προς τους δασκάλους να υπερψηφίσουν ως αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο τον καθαρευουσιάνο Γ. Γιαννικόπουλο. Η ενέργεια αυτή δεν συνάδει με την πρώτη ανακοίνωση που υπεράσπιζε την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Το πιο αποκαλυπτικό στοιχείο ωστόσο θα είναι η επιτροπή που υπογράφει την ανακοίνωση: Οι δύο δημοτικιστές, ο Ν. Προκοπίδης και η Ελένη Σουρή θα έχουν αντικατασταθεί από τους καθαρευουσιάνους Ιωάν. Φωτεινόπουλο και Τιμ. Σταυρόπουλο.⁵³³ Η κρίσις λοιπόν, στην οποία αναφέρθηκε ο *Ερμής* ήταν ακριβώς αυτή: η αποχώρηση των δύο δημοτικιστών. Και φαίνεται να προκλήθηκε στο πρώτο κιόλας ζήτημα που η Νέα Ομοσπονδία κλήθηκε να αντιμετωπίσει: τις νέες εκλογές για αιρετό Εκπαιδευτικό Σύμβουλο. Η τελική επιλογή του Γ. Γιαννικόπουλου οδήγησε στη διάλυση της ιδιότυπης συμμαχίας της ομάδας του Προκοπίδη με τους καθαρευουσιάνους. Ένα μόλις μήνα μετά τη συγκρότησή της η νεοσυσταθείσα *Νέα Ομοσπονδία* ξανάγινε ουσιαστικά η γνωστή μας *Εθνική Ομοσπονδία*.

Με σημαία της την καθαρεύουσα και το σεβασμό στα εθνικά ιδεώδη θα δώσει σε δύο μήνες την πρώτη της εκλογική μάχη. Με όργανό της τον *Ερμή* θα υποστηρίξει με πάθος την υποψηφιότητα του Γιαννικόπουλου συναρτώντας την με την ίδια την ύπαρξη του θεσμού των αιρετών. Συγκεκριμένα θα κινδυνολογεί

⁵³¹Βλ. *Ερμής*, τεύχ. 288, 14-1-1928, σελ. 591.

⁵³²Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 291, 4-2-1928, σελ. 631.

⁵³³Σχετικά με την παραίτηση βλ. και την επιστολή της Ελένης Σουρή στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 163, 19-2-1928, σελ. 6.

γράφοντας πως αν οι δάσκαλοι εκλέξουν τον αντίπαλο του Γιαννικόπουλου —τον Αρ. Ρουχωτά “εξ αιτίας του οποίου επλήγη ο θεσμός της αυτοδιοικήσεώς μας”—, το κράτος θα καταργήσει παντελώς το θεσμό των αιρετών· “και δε θα δύναται πλέον ο δημοδιδάσκαλος έναντι ουδενός να παραπονηθεί.”⁵³⁴ Η προεκλογική μάχη θα είναι σφοδρότατη. Χαρακτηριστική του κλίματος ήταν η ανάμειξη του Ν. Εξαρχόπουλου. Όταν οι μετεκπαδευόμενοι δάσκαλοι ταχθούν με ανακοίνωσή τους υπέρ του Ρουχωτά, ο Εξαρχόπουλος θα ζητήσει την παραπομπή τους στο πειθαρχικό. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα καταγγείλει την παρέμβασή του, ο *Ερμής* όμως θα υποστηρίξει πως “τούτο ήταν καθήκον του, διότι αυτός εκπροσωπεί το κράτος έναντι των αυθαδεστών τούτων νεανιών.”⁵³⁵

Οι εκλογές θα γίνουν στις 1-4-1928. Θα ψηφίσουν 10.187 δάσκαλοι και δασκάλες. Οι 5.993 θα ψηφίσουν Ρουχωτά (ποσοστό 59%). Οι 3795 Γιαννικόπουλο (ποσοστό 37%). Τρίτος με 103 ψήφους (ποσοστό 1%) θα έρθει ο Ρέλιος που θα προσπαθήσει να εκφράσει την ομάδα του Προκοπίδη.⁵³⁶ Η Νέα ΔΟΕ θα χάσει τη μάχη, θα καταγραφεί όμως με ένα σημαντικό ποσοστό. Το ποσοστό αυτό θα προσπαθήσει να μετατρέψει σε οργάνωση. Θα καλέσει σε ιδρυτικό συνέδριο στις 10 Μαΐου.⁵³⁷

⁵³⁴Βλ. “Οι πολιτικές ελευθερίες των δημ. υπαλλήλων σε κίνδυνο”, *ό.π.*, τεύχ. 165, 4-3-1928, σελ. 1· Β. Κολοφωτιάς, “Ο καθηγητής της αντιδράσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 168, 25-3-1928, σελ. 5· “Η προειδοποίησις”, *Ερμής*, τεύχ. 292, 11-2-1928, σελ. 641.

⁵³⁵Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 298, 24-3-1928, σελ. 752.

⁵³⁶Βλ. “Τα οριστικά αποτελέσματα της εκλογής των αιρετών μελών”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 172, 22-4-1928, σελ. 3.

⁵³⁷Βλ. τη σχετική πρόσκληση, *Ερμής*, τεύχ. 300, 7-4-1928, σελ. 784.

5. ΔΟΕ και Νέα ΔΟΕ

Τον Μάιο του 1928 θα γίνουν δύο συνέδρια. Το 11ο συνέδριο της ΔΟΕ και το ιδρυτικό συνέδριο της Νέας ΔΟΕ.⁵³⁸ Μετά από αυτές το τοπίο ξεκαθαρίζει και δίνεται η δυνατότητα να σκιαγραφήσουμε με κάποια σιγουριά τα χαρακτηριστικά της κάθε ομοσπονδίας.

1. Το πρόγραμμα:

Η πρώτη και κύρια προγραμματική διαφορά ανάμεσα στις δύο ομοσπονδίες βρίσκεται στο γλωσσικό ζήτημα. Η ΔΟΕ θα συνεχίσει να υποστηρίζει τη δημοτική ενώ η Νέα ΔΟΕ την καθαρεύουσα. Ιδιαίτερος μετά την αποχώρηση του Ν. Προκοπίδη και της Ελ. Σουρή η Νέα ΔΟΕ θα γίνει ξεκάθαρα η ομοσπονδία των καθαρευουσιάνων. Παρόμοια οι ομαδικές αποχωρήσεις ατόμων, ομάδων και συλλόγων θα καταστήσουν τη ΔΟΕ αποκλειστικά ομοσπονδία των δημοτικιστών.⁵³⁹ Βέβαια η διαφορά στο γλωσσικό ζήτημα θα είναι ταυτόχρονα διαφορά πολιτικού και ιδεολογικού προσανατολισμού. Στη Νέα ΔΟΕ θα συσπειρωθούν οι οπαδοί του κόμματος των Ελευθεροφρόνων και του Λαϊκού κόμματος (με ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία των πρώτων). Στη ΔΟΕ θα παραμείνουν οι βενιζελικοί, οι κομμουνιστές και οι σοσιαλιστές (με πολιτική και ιδεολογική ηγεμονία των τελευταίων).

⁵³⁸Το 11ο συνέδριο της ΔΟΕ θα γίνει από τις 30-4 ως τις 6-5-1928. Το ιδρυτικό συνέδριο της Νέας ΔΟΕ θα αρχίσει τέσσερις μέρες αργότερα, στις 10-5-1928 και θα διαρκέσει 5 ημέρες.

⁵³⁹Στην εισήγηση μάλιστα του απερχόμενου Δ.Σ. η θέση για το γλωσσικό ωθείται στα λογικά της όρια: "Ένας λαός, μία γλώσσα. Η γλώσσα του λαού, όργανο για όλες τις πνευματικές εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής. Για τους λόγους αυτούς η Διδασκαλική Ομοσπονδία ζητεί: α) να καταργηθεί η συνδιδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας στην πέμπτη και έκτη τάξη του λαϊκού σχολείου. β) η δημοτική γλώσσα να γίνει το μόνο όργανο διδασκαλίας από το νηπιαγωγείο ως το πανεπιστήμιο." Βλ. "Προτάσεις της διοικήσεως για την ΙΑ Γενική Συνέλευση", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 171, 15-4-1928, σελ. 1-3. Τελικά η ξεκάθαρη αυτή θέση δε θα τεθεί στο συνέδριο για λόγους που θα δούμε στη συνέχεια.

Η δεύτερη (και δευτερεύουσα) διαφορά έγκειται στο ζήτημα της “αυτοδιοίκησης”: Η Νέα ΔΟΕ θα εναντιωθεί στο θεσμό των αιρετών. Με υπόμνημά της στον Νικολούδη⁵⁴⁰ θα ζητήσει να καταργηθεί “ως αντικρατικός και άσκοπος και ανωφελής”. Η θέση αυτή ξαφνιάζει μια και η έννοια της “αυτοδιοίκησης” ήταν βαθειά ριζωμένη στους δασκάλους, όχι μόνο στους δημοτικιστές αλλά και στους καθαρευουσιάνους. Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος ο *Ερμής* ήταν από το 1922 ένθερμος οπαδός της (πλήρους μάλιστα) “αυτοδιοίκησης”. Αλλά και ως την άνοιξη του 1927 ούτε ο *Ερμής* ούτε κάποιος άλλος εκφραστής του καθαρευουσιανισμού θα εναντιωθεί στο αίτημα αυτό. Η στροφή, ωστόσο, δεν αποτελεί κεραυνό εν αιθρία. Ένα χρόνο πριν στις 14-5-1927 ο *Ερμής* θα δημοσιεύσει μια συνέντευξη με τον καθαρευουσιάνο δημοσιογράφο και πολιτευτή Ευστρ. Κουλουμβάκη.⁵⁴¹ Ο Κουλουμβάκης θα εναντιωθεί απόλυτα στη συμμετοχή αιρετών δασκάλων στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο: “Οι δημοδιδάσκαλοι και λόγω ανεπαρκείας κύρους και λόγω απολύτου ανεπαρκείας μορφώσεως αποτελούν αναρχικήν εκδήλωσιν συμμετέχοντες εις το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον.” Υποθέτουμε πως οι δηλώσεις αυτές προκλήθηκαν από την, πρόσφατη τότε, δημόσια διαμάχη του αιρετού εκπαιδευτικού συμβούλου Αρ. Ρουχωτά με τον υπουργό Παιδείας Θ. Νικολούδη — διαμάχη που κατέληξε στην παραπομπή του Ρουχωτά στο πειθαρχικό με το ερώτημα της απόλυσης. Οι δηλώσεις του Κουλουμβάκη όμως δεν εξέφραζαν ακόμη τους καθαρευουσιάνους δασκάλους. Η αντίδραση για παράδειγμα του καθαρευουσιάνου αιρετού Γ. Γιαννικόπουλου θα είναι άμεση: “Οι εις το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον παρακαθήμενοι δημοδιδάσκαλοι και περίσσειαν κύρους και περίσσειαν μορφώσεως επιδεικνύουν καθημερινώς, ουδαμώς υπολειπόμενοι των συμπαρακαθημένων”, θα δηλώσει, υπερασπιζόμενος άλλωστε

⁵⁴⁰Βλ. “Νέα Διδασκαλική Ομοσπονδία — Υπόμνημα προς τον κ. Υπουργόν της Παιδείας”, Βλ. *Ερμής*, έτος Θ', τεύχ. 307, 26-5-1928, σελ. 54.

⁵⁴¹Βλ. “Μεγάλη Έρευνα του Ερμού—το εκπαιδευτικό ζήτημα ενώπιον της κοινής γνώμης”, ό.π., τεύχ. 253, 14-5-1927, σελ. 18-22.

την υπόστασή του.⁵⁴² Ο Ερμής θα αποφύγει να πάρει θέση υπέρ του ενός ή το άλλου. Πριν τις εκλογές για αιρετούς όμως θα προειδοποιήσει πως ο θεσμός εξαρτάται από τα πρόσωπα που τον στελεχώνουν και μετά την ήττα των καθαρευουσιάνων θα δηλώσει ευθέως πως ο θεσμός πλέον απαξιώθηκε. Είναι λοιπόν, η πικρία της ήττας που στρέφει τους καθαρευουσιάνους ενάντια στο θεσμό του αιρετού. Οι καθαρευουσιάνοι έλπιζαν πως παρότι στη ΔΟΕ ήταν μειοψηφίο στο σύνολο του δασκαλικού κόσμου, και με δεδομένη την υποστήριξη του υπουργείου, θα κέρδιζαν την πλειοψηφία. Όμως η καταγραφή τους στο μειοψηφικό 37% απέδιδε, άμεσα αλλά και στο ορατό μέλλον, τη μοναδική θέση “αιρετού” στους δημοτικιστές: άρα θα είναι “άσκοπη και ανωφελής”. Αντιθέτως η ΔΟΕ θα ζητήσει την επέκταση του θεσμού των αιρετών και στα Ανώτερα Εποπτικά (επίπεδο διαμερισματος) και στα Εποπτικά (επίπεδο νομού) συμβούλια. Στα δεύτερα μάλιστα θα ζητάει σχεδόν πλήρη αυτοδιοίκηση: “Να αποτελεσθούν από τον Επιθεωρητή της Δημ. Εκπαίδευσης, από δύο αιρετά μέλη, χωρίς διάκριση φύλου, που να εκλέγονται απ’ τους **οργανωμένους** δασκάλους της εκπαιδευτικής περιφέρειας και από δύο αιρετά μέλη που να εκλέγονται από αιρετές σχολικές επιτροπές.”⁵⁴³

Στα υπόλοιπα ζητήματα (οικονομικό, μετεκπαίδευση, επιθεωρητές, κλπ.) δε θα υπάρξουν αξιοπρόσεκτες προγραμματικές αποκλίσεις ανάμεσα στις δύο ομοσπονδίες.

2. Η πυκνότητα:

Στα 1928 η ΔΟΕ θα εμφανίσει 66 εγγεγραμμένους συλλόγους, 15 δηλαδή λιγότερους από το προηγούμενο έτος. Παρόμοια, θα εμφανίσει 3819 μέλη, δηλαδή 1751 λιγότερα από το προηγούμενο έτος. Η συνδικαλιστική της πυκνότητα θα περιοριστεί από 0,47 σε 0,32 . Θα μειωθεί επίσης ο βαθμός αντιπροσώπευσης στο

⁵⁴²Βλ. “Δια τον κ. Κουλουμβάκη”, ό.π., τεύχ. 255, 28-5-1927, σελ. 57.

⁵⁴³Βλ. “Αποφάσεις της ΙΑ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 174, 13-5-1928, σελ. 2-3 (η υπογράμμιση δική μου).

συνέδριο. Συγκεκριμένα στο 11ο συνέδριο θα συμμετάσχουν 53 σύλλογοι με σύνολο ψήφων 357· θα αντιπροσωπευθούν δηλαδή περίπου 3600 δάσκαλοι. Στο προηγούμενο τακτικό συνέδριο, το 9ο συνέδριο του 1927, είχαν συμμετάσχει 61 σύλλογοι με σύνολο ψήφων 434· είχαν αντιπροσωπευθεί δηλαδή περίπου 4300 μέλη [αναλυτικότερα βλ. Παράρτημα Γ, Πίνακες 1 και 6]. Ο περιορισμός της συνδικαλιστικής συμμετοχής και της αντιπροσώπευσης ανήκουν ασφαλώς στις επιπτώσεις της διάσπασης.

Η Νέα ΔΟΕ δε θα δημοσιεύσει στοιχεία για την πυκνότητά της. Ο *Ερμής* θα γράψει απλώς πως στο ιδρυτικό της συνέδριο αντιπροσωπεύθηκαν 26 σύλλογοι. Δε θα δημοσιεύσει όμως ούτε κατάλογο αντιπροσώπων, ούτε κατάλογο συλλόγων, ούτε αριθμό μελών, δίνοντας έτσι το δικαίωμα στο *Διδασκαλικό Βήμα* να αμφισβητήσει τον ισχυρισμό του. Συγκεκριμένα το *Διδασκαλικό Βήμα* θα υποστηρίξει πως συμμετείχαν μόνο 19 αντιπρόσωποι. Από αυτούς μάλιστα, θα γράψει, μόνο οι 9 αντιπροσώπευαν υπαρκτούς συλλόγους. Οι υπόλοιποι δέκα ήταν δάσκαλοι των Αθηνών, οι οποίοι αυτοχρίστηκαν αντιπρόσωποι διαφόρων “ανύπαρκτων” συλλόγων της επαρχίας.⁵⁴⁴ Φαίνεται πως οι επικρίσεις αυτές είχαν κάποια βάση και ο *Ερμής* απέφυγε να απαντήσει. Αν έτσι είναι τότε η προσπάθεια των καθαρευουσιάνων για ίδρυση νέας ομοσπονδίας είχε περιορισμένη επιτυχία και σίγουρα μικρότερη από τις προσδοκίες που καλλιέργησε το ποσοστό (37% - 3795 ψήφοι) που συγκέντρωσε ο Γιαννικόπουλος στις εκλογές για αιρετούς. Θα μπορούσαμε βεβαίως να υποθέσουμε πως όσα μέλη αποχώρησαν από τη ΔΟΕ προσχώρησαν στη Νέα ΔΟΕ και άρα πως η τελευταία συγκεντρώνει περίπου 1700 ως 1800 μέλη. Κάτι τέτοιο όμως θα ήταν εντελώς αυθαίρετο μια και οι αποχωρήσαντες θα μπορούσαν κάλλιστα να παραμείνουν ανένταχτοι. Μπορούμε πάντως να θεωρήσουμε αυτόν τον αριθμό ως τον ανώτερο δυνατό.

⁵⁴⁴Το *Διδασκαλικόν Βήμα* για να αποδείξει τους ισχυρισμούς του παραθέτει τα ονόματά των δέκα αθηναίων: Στεφόπουλος, Γρηγοράτος, Παπαβασιλείου, Παπαϊωάννου, Δημητρακόπουλος, Γκόλφης, Φωτεινόπουλος, Κάρμας, Τσουκαλάς και Τατιανή Ρίτσου· βλ. “Οι δεκαεπενιά”, ό.π., τεύχ. 175, 20-5-1928, σελ. 1.

3. Οι ηγεσίες:

Το 11ο συνέδριο θα υπερψηφίσει τα πεπραγμένα της απερχόμενης διοίκησης με ψήφους 336 υπέρ 35 κατά και 9 λευκά. Παρότι, ωστόσο, επιδοκιμάστηκε η δράση της απερχόμενης διοίκησης δε διεκδικήσει ξανά την ηγεσία. Εξελέγη έτσι ένα άλλο Δ.Σ. με εντελώς νέα πρόσωπα.⁵⁴⁵ Φυσικά, η συνολική αυτή αλλαγή καταξιωμένων στελεχών δεν έγινε χωρίς λόγο. Κατά τη διάρκεια του 11ου συνεδρίου μια άτυπη επιτροπή αντιπροσώπων επισκέφτηκε τα γραφεία του *Ερμή* για να διερευνήσει τις δυνατότητες επανένωσης των δύο οργανώσεων.⁵⁴⁶ Η επιτροπή τόνισε ότι μεταξύ των αντιπροσώπων επικρατεί πνεύμα υπέρ της ένωσης και το απερχόμενο Δ.Σ., υποτασσόμενο σε αυτό το πνεύμα, θα παραμερίσει για να εκλεγεί άλλο από πρόσωπα “μετριοπαθή”. Πρόκειται, δηλαδή, για μια προσπάθεια να επαναληφθεί η πετυχημένη κίνηση του 8ου συνεδρίου (Απρίλιος 1926). Εκτός όμως από το στόχο της ενότητας και τώρα, όπως και τότε, η αλλαγή διοίκησης στόχευε και στην αποκατάσταση των σχέσεων της ΔΟΕ με το υπουργείο Παιδείας — ο νόμος για τη διαβάθμιση έβαινε προς τη βουλή για κύρωση και διάφορες “φωτογραφικές” ανεξέλεγκτες τροποποιήσεις ανησυχούσαν τη ΔΟΕ. Ακριβώς στα πλαίσια αυτής της επιλογής για μετριοπάθεια, επανένωση και αποκατάσταση σχέσεων το συνέδριο θα αποφύγει να συζητήσει ξανά το “γλωσσικό” (και να υιοθετήσει την ακραία θέση που εισηγήθηκε η απερχόμενη διοίκηση). Η προσπάθεια έχει, λοιπόν, πολλά κοινά με την αντίστοιχη του 1926. Τότε είχε πετύχει. Αυτή τη φορά όμως οι καθαρευουσιάνοι δε θα ενδώσουν. Ο Καραγιάννης θα υποστηρίξει πως και οι νεοεκλεγέντες είναι “άκρως κομμουνιστάι”, και τίποτα άλλο παρά “απλοί

⁵⁴⁵Συγκεκριμένα: Πρόεδρος: Στέλιος Αλοΐζος (αντιπρόσωπος Ηρακλείου) με 338 ψήφους· Γεν. Γραμματέας: Γ. Ντεγιάννης (αντιπρόσωπος Χαλκίδος) με 273 ψήφους· Αντιπρόεδρος: Τζάννος Τσαγγιάς, (δημοδιδάσκαλος Καλογρέζας) με 269 ψήφους· Μέλη: Δημ. Δούκας (δημοδιδάσκαλος Αθηνών) με ψήφους 187 και Ματίνα Δεσύπη (δημοδιδασκάλισσα Αθηνών) με ψήφους 179· Αναπληρωματικά μέλη: Πάνος Ταμπακόπουλος, Ηλίας Παπαδημητρίου και Μάχη Κωνσταντίνου· βλ. “Πρακτικά ΙΑ΄ Γενικής Συνελεύσεως”, τεύχ. 174 (παράρτημα), 1-5-1928, σελ. 1-42 (η πληροφορία στη σελ. 42).

⁵⁴⁶Βλ. *Ερμής*, έτος Θ΄, τεύχ. 305, 12-5-1928, σελ. 31.

τοποτηρηταί” των προηγούμενων.⁵⁴⁷ Ο Νικολούδης επίσης θα δηλώσει πως η αντικατάσταση του Δ.Σ. δεν έχει καμμία σημασία. Ενώσω η ΔΟΕ εμμένει στο εκπαιδευτικό της πρόγραμμα καμμία επαφή μεταξύ υπουργείου και ομοσπονδίας δεν μπορεί να υπάρξει.⁵⁴⁸ Αλλά και μια μερίδα του τύπου θα επιτεθεί εναντίον της ΔΟΕ γιατί επιμένει στην “ανταξτική εκπαιδευτική κατεύθυνσή της”.⁵⁴⁹

Είναι γεγονός πως οι καθαρευουσιάνοι (δάσκαλοι, υπουργείο και τύπος) είχαν κατ’ ουσία δίκιο, τόσο για το πρόγραμμα όσο και για τα πρόσωπα. Για το πρόγραμμα ήδη αναφερθήκαμε: Η ΔΟΕ παρότι για λόγους τακτικής δεν ώθησε στα άκρα την θέση της για το “γλωσσικό”, διατηρούσε ακέραιο τον δημοτικιστικό της προσανατολισμό, όπως αυτός είχε διατυπωθεί στο 3ο και 7ο συνέδριο. Σχετικά με την ηγεσία είχαν επίσης δίκιο. Η βασική νέα προσωπικότητα, ο πρόεδρος Στέλιος Αλοΐζος ήταν κατά τα προηγούμενα έτη πρόεδρος του συλλόγου Ηρακλείου και εκδότης του τοπικού εκπαιδευτικού περιοδικού *Φως*. Τόσο ο σύλλογος Ηρακλείου όσο και το *Φως* συχνότατα εκφράστηκαν υπέρ της σοσιαλίζουσας ηγετικής ομάδας των Ρουχωτά και Δημητράτου και υπέρ της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Βεβαίως οι εκφράσεις του Καραγιάννη “άκρως κομμουνισταί” κλπ. δεν αληθεύουν και πιθανότατα ούτε ο Καραγιάννης τις πίστευε. Ανήκαν απλώς στο βασικό οπλοστάσιο των καθαρευουσιάνων της εποχής που επέμεναν να ισχυρίζονται πως ο δημοτικισμός ταυτίζεται ουσιαστικά με τον κομμουνισμό. Φαίνεται, λοιπόν, πως πράγματι στην ηγεσία της ΔΟΕ δεν έχουμε να κάνουμε με ουσιαστικές αλλαγές προσανατολισμού. Απλώς η βασική, σοσιαλιστική ηγετική ομάδα (Ρουχωτάς – Δημητράτος) ενδίδοντας σε πιθανές πιέσεις αντιπροσώπων θέλησε να φανεί διαλλακτική και παραχώρησε τη θέση της σε άτομα πιο μετριοπαθή (και χωρίς παρελθόν).

⁵⁴⁷Ο.π.

⁵⁴⁸ό.π., σελ. 22.

⁵⁴⁹Βλ. “Και πάλιν το Διδασκαλικόν ζήτημα”, εφ. *Εστία*, 12-5-1928· πρβλ. την απάντηση της *Πατρίδας*: “Η κακοπιστία της Εστίας”, εφ. *Πατρίς*, 13-5-1928.

Ας δούμε τώρα τι γίνεται στην Νέα ΔΟΕ. Το ιδρυτικό της συνέδριο εξέλεξε πρόεδρό τον Γ. Γιαννικόπουλο. Ο Γιαννικόπουλος, όπως είδαμε, αναδείχθηκε ως ηγέτης του καθαρευουσιάνικου χώρου μετά την αποχώρηση του Καραγιάννη από την υπηρεσία στα 1924-25, και με τη βοήθεια του τελευταίου. Επιπλέον, ως αιρετός εκπαιδευτικός σύμβουλος, ήταν ο μόνος από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο που υποστήριξε τον υπουργό Θ. Νικολούδη και τα νομοσχέδιά του (Οκτώβριος 1927). Η εκλογή του, λοιπόν, πιστοποιούσε με τον καλύτερο τρόπο τον εκπαιδευτικό και πολιτικό προσανατολισμό της Νέας ΔΟΕ. Από τα άλλα τέσσερα μέλη, οι τρεις ήταν ήδη μέλη στο προσωρινό Δ.Σ. (Ν. Γιαννόπουλος ως αντιπρόεδρος· Δ. Παπαϊωάννου ως γραμματέας· Δ. Οικονομόπουλος ως μέλος). Τέλος θα συμμετέχει η Τατιανή Ρίτσου συνεχίζοντας της παράδοση που επιβάλλει και τη συμμετοχή μιας δασκάλας στη διοίκηση.⁵⁵⁰ Στον τομέα της οργάνωσης τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι η Νέα ΔΟΕ, μετά το συνέδριο, απέκτησε στέγη (Κάνιγγος 11) και δικό της έντυπο (“Η Εκπαιδευτική”).⁵⁵¹

4. *Οι σχέσεις με το υπουργείο και το κράτος:* Ποιες είναι οι σχέσεις των δύο ΔΟΕ με το υπουργείο Παιδείας και πως αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με το κράτος;

Οι συγκρούσεις για τα νομοσχέδια, η δίωξη του Δ.Σ. για “οικονομικές ατασθαλίες” και η καθαίρεσή του, η παραπομπή του στο πειθαρχικό καθώς και ορισμένες σποραδικές διώξεις δασκάλων “επί κομμουνισμών” θα κάνουν τις σχέσεις ΔΟΕ και υπουργείου Παιδείας απολύτως εχθρικές. Εκείνο όμως που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι πως οι τεταμένες σχέσεις και οι ποικίλες διώξεις θα θέσουν επί τάπητος το ζήτημα των σχέσεων του δασκάλου και των συνδικαλιστικών του οργανώσεων με το κράτος. Το 11ο συνέδριο θα αφιερώσει ειδική συνεδρίαση για τη συζήτηση του θέματος “Ο δάσκαλος σαν υπάλληλος και σαν πολίτης”. Η

⁵⁵⁰Βλ. *Ερμής*, έτος Θ', τεύχ. 306, 19-5-1928, σελ. 39.

⁵⁵¹Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 307, 26-5-1928, σελ. 53.

συζήτηση θα καταλήξει στην αποδοχή ενός ψηφίσματος, το οποίο εκτιμάμε πως αξίζει να παραθέσουμε ολόκληρο:

“1) Ο δάσκαλος και γενικά ο δημόσιος υπάλληλος **μισθώνοντας τις υπηρεσίες του στο Κράτος**, διατηρεί όλα και απαραμείωτα τα δικαιώματα, που το δημοκρατικό πολίτευμα αναγνωρίζει σ’ όλους τους πολίτες.

2) Ο δάσκαλος και γενικά ο δημόσιος υπάλληλος ασκεί ελεύθερα τα δικαιώματά του, την ελευθερία της συνείδησης, την ελευθερία της γνώμης, του συνεταιρισμού και της συγκέντρωσης και δε μπορεί να υποβληθή σε άλλους περιορισμούς εκτός από εκείνους, που ισχύουν γενικά για όλους τους πολίτες.

3) Ο δάσκαλος και γενικά ο δημόσιος υπάλληλος αναγνωρίζει προϊσταμένους και υφισταμένους, ιεραρχία και πειθαρχική δικαιοδοσία μονάχα μέσα στην υπηρεσία και μόνο για τις πράξεις, που αποτελούν την υπηρεσία. Γι’ αυτό **αρνιέται** και αποκρούει οποιαδήποτε **επέμβαση** των προϊσταμένων του στα ατομικά και πολιτικά του δικαιώματα, επομένως και **στη σωματειακή του δράση**. Έχει επομένως βαριά υποχρέωση και κάθε δάσκαλος χωριστά και η οργάνωσή του πολύ περισσότερο, να αντιδράση ενάντια σε τέτοιες επεμβάσεις που τείνουν να βάλουν τον υπάλληλο σε μια κατάσταση υποπολίτη.

4) Ο δάσκαλος όχι μονάχα σαν πολίτης που κάνει χρήση των δικαιωμάτων του, μα και **σαν εκπαιδευτικός λειτουργός, φορέας και διερμηνευτής των αναγκών της λαϊκής παιδείας**, υπερασπιστής των λαϊκών απαιτήσεων για τη βελτίωση της παιδείας, έχει την υποχρέωση να φέρνει στη δημοσιότητα είτε ατομικά είτε ομαδικά τις γνώμες του και να κρίνει όλα τα μέτρα, όσα προτείνονται για την παιδεία, με το σκοπό να διαφωτίση τη δημόσια γνώμη. Η τέτια δημόσια κριτική του δασκάλου δε μπορεί να εξαρτηθή από οποιαδήποτε άδεια ή έγκριση των προϊσταμένων του, ούτε να χρησιμοποιηθή σαν αφορμή διώξεων εις βάρος του.”⁵⁵²

Θεωρούμε το παραπάνω ψήφισμα εξαιρετικά σημαντικό. Η ΔΟΕ για πρώτη φορά θα αμφισβητήσει ξεκάθαρα τις κατεστημένες αντιλήψεις για το ρόλο του

⁵⁵²Βλ. “Αποφάσεις της ΙΑ΄ Γενικής Συνελεύσεως Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 174, 13-5-1928, σελ. 2 (οι υπογραμμίσεις στο κείμενο).

δάσκαλου και τη θέση του μέσα στο κράτος και απέναντι σε αυτό. Ο δάσκαλος δεν είναι φορέας της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά “φορέας και διερμηνευτής των αναγκών της λαϊκής παιδείας”. Δεν είναι συνεπώς αδιάφορος εκτελεστής μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που αποφασίζεται ερήμην του. Έχει δικαίωμα κριτικής, ακόμα περισσότερο: υποχρέωση να διαφωτίζει την κοινή γνώμη τόσο ως άτομο (εισάγεται εδώ η ατομική ευθύνη) όσο και συλλογικά, ως συνδικαλιστική οργάνωση. Η υπηρεσιακή του ιδιότητα δεν αναιρεί, ούτε αλλοιώνει την ιδιότητά του ως πολίτη. Αν η κρατική εξουσία επιχειρήσει να καταλύσει ή να περιορίσει τα πολιτικά του δικαιώματα ο δάσκαλος (ατομικά και συλλογικά) πρέπει να αντιδράσει. Οι απόψεις που διατυπώνονται σε αυτό το κείμενο συμπυκνώνουν την πορεία της ΔΟΕ σε αυτή τη δεύτερη περίοδό της (από το 1923 ως το 1928). Η στενή “επαγγελματική” ιδεολογία της πρώτης περιόδου (1920-1923) δίνει τη θέση της σε μια ευρύτερη “πολιτική” ιδεολογία. Πρόκειται για μια ιδεολογία η οποία χωρίς να ξεπερνά αγγίζει τα όρια των ανοχών της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας του ελληνικού μεσοπολέμου.

Η παραπάνω διακήρυξη δεν εμπόδισε τη ΔΟΕ να επιδιώξει την αποκατάσταση των σχέσεών της με το υπουργείο Παιδείας. Άλλωστε η διακήρυξη δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να προβάλλει τους όρους με τους οποίους, κατά τη ΔΟΕ, οφείλουν να οικοδομηθούν αυτές οι σχέσεις. Ο Θ. Νικολούδης, ωστόσο, θα έχει αντίθετη γνώμη. Όταν αμέσως μετά το τέλος του συνεδρίου, το νέο Δ.Σ. πραγματοποιήσει την εθιμοτυπική επίσκεψη γνωριμίας ο υπουργός θα ξεκαθαρίσει: “Μεταξύ του υπουργού της Παιδείας και της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας ουδεμία επαφή ή σχέσις είνε δυνατόν να υφίσταται. Εφ’ όσον η Διδασκαλική Ομοσπονδία δεν διαδηλοί επισήμως αλλαγὴν προγράμματος και προσαρμογὴν ἀπόλυτον πρὸς την συντηρητικὴν πολιτικὴν του Κράτους, ἀλλὰ κατορθώνει ἀκόμη και τελευταίως να εκφέρῃ θεωρίας περὶ του ‘δάσκαλου ως δασκάλου και περὶ του δασκάλου ως πολίτη’, ως αὐταί, ας ἐξήνεγκε προχθὲς ἀκόμη το διδασκαλικὸν συνέδριον, όπου και πάλιν ἐξ ὅλων των ἐλλήνων εκπαιδευτικῶν

μόνον ο κ. Γληνός ερρηγόρευσε, η στάσις του υπουργείου της Παιδείας θα είνε ειλικρινώς και απεριφράστως δυσμενής κατά μιας τοιαύτης οργανώσεως.”⁵⁵³

Πως διαμορφώθηκε όμως η σχέση του Νικολούδη με τη Νέα ΔΟΕ; Χωρίς να υπάρχουν γραπτές αποδείξεις είναι φανερό ότι ο Νικολούδης βοήθησε ποικιλοτρόπως τη Νέα ΔΟΕ να στηθεί. Όπως αναμενόταν, λοιπόν, ο Νικολούδης θα υποδεχθεί με χαρά την επίσημη ίδρυση της Νέας ΔΟΕ επειδή, όπως θα δηλώσει στην πρώτη του συνάντηση μαζί της, βαδίζει “επί τη βάσει των κοινωνικών και εκπαιδευτικών απόψεων του Κράτους”. Θα εκφράσει μάλιστα την ελπίδα ότι και οι άλλοι δάσκαλοι “θα ανανήψουν τελικώς και θα συσπειρωθούν περί την Νέαν Ομοσπονδία”.⁵⁵⁴ Όσον αφορά τώρα τη σχέση των δασκάλων με το κράτος και τον ευρύτερο κοινωνικό ρόλο του δασκάλου, τις απόψεις της Νέας ΔΟΕ θα αναλάβει να διερμηνεύσει ο Αντώνης Καραγιάννης μέσα από τις στήλες του *Εμπρός*:

“Η Επίσημος Πολιτεία γνωρίζει, ότι ο δημοδιδάσκαλος εργάζεται μόνον 160 ημέρας το έτος και μάλιστα άνευ τινός πίεσεως. Και παρά το γεγονός τούτο τον αμείβει ως να ειργάζετο όλας τας ημέρας του έτους. Και πράττει ούτως η επίσημος Πολιτεία, διότι δεν θεωρεί τον δημοδιδάσκαλον απλώς ως εργάτην ή τεχνικόν της υπάλληλον, αλλ’ **ως ιερέα της**, ως σύμβουλόν της, ως πρόσωπον έμπιστον της, ως το **‘αγαπητόν της παιδί’**. Και αληθώς. Ο δημοδιδάσκαλος είνε —οφείλει να είνε— **μυσταγωγός και ιεροφάντης των ιστορικών δεδομένων της φυλής** το, ο **φορέυς των ιδανικών του λαού**, ο διερμηνεύς της θελήσεως αυτού, ο **λειτουργός εν τω ιερώ ναώ της εκπαιδευτικής γλαυκός**, ο **σκαπανεύς του εσωτερικού του λαού πολιτισμού**, ο **ηθικός της Κοινωνίας οδηγός**.”⁵⁵⁵

⁵⁵³Βλ. *Ερμής*, έτος Θ’, τεύχ. 305, σελ. 32 (οι υπογραμμίσεις δικές μας).

⁵⁵⁴Βλ. εφ. *Πολιτεία*, 15-5-1928.

⁵⁵⁵Βλ. Αντ. Καραγιάννης, “Αι μισθώσεις”, *Ερμής*, έτος Θ’, τεύχ. 305, σελ. 23-24 (αναδημοσίευση από την εφ. *Εμπρός* — οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Η συζήτηση για τη σχέση των δασκάλων και των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων με το κράτος φαίνεται πως άρχισαν να ξεπερνούν τις ανοχές του υπουργείου Παιδείας. Για κάποιους και τις ανοχές του κράτους: Η *Εστία* θα ζητάει επίμονα από την κυβέρνηση να αναλάβει δράση εναντίον της “κομμουνιστικής οργανώσεως”.⁵⁵⁶ Ο Νικολούδης θα πάρει το μήνυμα και θα αποφασίσει την απόσπαση των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών από την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και την άμεση υπαγωγή τους στο υπουργείο Παιδείας “δια να δύναται τούτο να παρακολουθή την δράσιν των”⁵⁵⁷, δηλαδή να παρεμβαίνει άμεσα όποτε χρειάζεται. Δε θα προλάβει. Μια βδομάδα αργότερα θα ξεσπάσει πολιτική κρίση που θα οδηγήσει στην προσωρινή αρχικά και, ένα μήνα αργότερα, στην οριστική παραίτηση της κυβέρνησης Ζαΐμη. Μαζί με τη νέα άνοδο στην εξουσία του Βενιζέλου θα αρχίσει και μια νέα περίοδος για τη δασκαλική ομοσπονδία.

⁵⁵⁶Βλ. “Και πάλιν το Διδασκαλικόν ζήτημα”, εφ. *Εστία*, 12-5-1928· πρβλ. την απάντηση της *Πατρίδας*: “Η κακοπιστία της Εστίας”, εφ. *Πατρίς*, 13-5-1928.

⁵⁵⁷Βλ. “Δηλώσεις του κ. Υπουργού περί των διδασκαλικών οργανώσεων”, εφ. *Έθνος*, 14-5-1928.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
Η ΝΕΑ ΑΝΤΙΘΕΣΗ

Στις 22 Μαρτίου 1929 οι διοικήσεις των δύο δασκαλικών ομοσπονδιών εξέδωσαν από κοινού την ακόλουθη ανακοίνωση:

“Τα Διοικητικά Συμβούλια και των δύο Διδ. Ομοσπονδιών, έχοντα σαφή συνείδησιν της προσγινόμενης εις τον κλάδον ζημίας εκ του επελθόντος διχασμού του, και ανταποκρινόμενα προς την πανταχόθεν εκδηλουμένην επιθυμίαν περί ενώσεώς του, αποφασίζουσιν όπως εργασθώσι δι’ αυτήν, μέχρι της συγκλήσεως των γενικών Συνελεύσεων προς τας οποίας θα ορίσωσι ως πρώτον θέμα το της ενώσεως. Ίνα δε διευκολύνωσι την ένωσιν, αποφασίζουσι να συγχρονίσωσι τας εργασίας των συνελεύσεων και προσδιορίζουσιν ως χρόνον συγκλήσεώς των την 10 Μαΐου. Το παρόν θέλει δημοσιευθή εις το Διδ. Βήμα και την Εκπαιδευτικήν ίνα λάβωσι γνώσιν οι απανταχού συνάδελφοι και εκφράσωσιν εις τον κατάλληλον χρόνον την επί του ζητήματος αυτού γνώμην των”¹.

Σύμφωνα με αυτή την ανακοίνωση, οι διοικήσεις των δύο δασκαλικών συνδικάτων αποφάσισαν να εργασθούν για την επανένωσή τους επειδή ο διχασμός ζημίωσε τον κλάδο. Η ανακοίνωση δε μας πληροφορεί σε ποια συγκεκριμένα ζητήματα ζημιώθηκαν οι δάσκαλοι. Εφόσον όμως οι δυο παρατάξεις συμφωνούν πως αιτία της ζημίας ήταν ο διχασμός, είναι φανερό πως τουλάχιστον σε κάποια από τα ζητήματα αυτά οι εκατέρωθεν προσδοκίες και προτάσεις θα συνέκλιναν. Είναι επίσης φανερό πως τα ζητήματα ήταν σημαντικά, αν όχι ζωτικής σημασίας, αφού θεωρούνται λόγοι ικανοί να επιβάλουν την επανένωση.

Στο πρώτο κεφάλαιο του τρίτου μέρους θα παρουσιάσουμε αναλυτικά εκείνα τα ζητήματα που έφεραν τις δυο ομοσπονδίες στο ίδιο μετερίζι ή μείωσαν τις μεταξύ τους εντάσεις. Τα ζητήματα, δηλαδή, που ώθησαν σε (ή επέτρεψαν τις)

¹Βλ. “Η ιστορία των προσπαθειών μας για την ένωση των δύο διδ. ομοσπονδιών—πως άρχισε και γιατί ναυάγησε”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 220, 31-3-1929, σελ. 9.

συγκλίσεις ανάμεσα στις δυο οργανώσεις. Ως τέτοια διακρίναμε το γλωσσικό ζήτημα, το ζήτημα των προαγωγών και αυτό της εκπαιδευτικής διοίκησης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο ξεκινώντας από το γνωστό “ιδιώνυμο” και τις στοχεύσεις του θα οδηγηθούμε στον άρρητο (και πιο σημαντικό) λόγο που θα ωθήσει τις δυο ομοσπονδίες στην επανένωση. Πρόκειται για μια νέα αντίθεση που θα ανακύψει στο εσωτερικό του δασκαλικού κλάδου και θα συμβάλλει στην ραγδαία υποβάθμιση της προηγούμενης.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναζητώντας τις επιπτώσεις της επανένωσης θα εμπλακούμε στην αντιπαράθεση της Συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΥΕ) με την κυβέρνηση που θα καταλήξει στον “διαλυτικό” νόμο του 1931.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα παρακολουθήσουμε βήμα προς βήμα τις μορφές με τις οποίες εκφράζεται η νέα αντίθεση ως την διάλυσή της ΔΟΕ στα 1935.

Παρακολουθώντας δηλ. την πορεία των δύο ομοσπονδιών προς την επανένωση και αναζητώντας τις αιτίες που τελικά την κατέστησαν δυνατή και τις επιπτώσεις της, θα παρακολουθήσουμε ταυτόχρονα και την εξέλιξη των σημαντικότερων ζητημάτων που απασχόλησαν το δασκαλικό (αλλά και το δημοσιοϋπαλληλικό) κόσμο στη συγκυρία 1928-1936.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α ΟΙ ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ

1. Η υποβάθμιση του “γλωσσικού”

Το γλωσσικό ζήτημα, ιδιαιτέρως μετά το 1917, εξέφραζε το διχασμό (και συνέβαλε στο διχασμό) των εκπαιδευτικών, των διανοούμενων, αλλά και πολλών πολιτών σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Δεν πέρασε απαρατήρητο έτσι το γεγονός πως οι δυο πολιτικοί ηγέτες (Βενιζέλος και Τσαλδάρης) απέφυγαν να αναφερθούν σε αυτό στις προεκλογικές τους ομιλίες, παρότι θα αναφερθούν εκτεταμένα στην εκπαίδευση και τις ανάγκες της: “Θεμελιώδες αλλά και φλέγον εν τη εκπαιδευσει ζήτημα είνε το γλωσσικόν. Είνε αυτό το προκαλέσαν και προκαλούν την διδακτική αναρχίαν, είνε αυτό το διαιρέσαν το διδασκαλικόν κόσμον εις δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, είνε αυτό το καταστρέψαν την ψυχική συγγένειαν των διδασκάλων και την ομοιομορφίαν εν τω παιδευτικώ μας συστήματι. Διατί άραγε επί του φλέγοντος τούτου ζητήματος δεν ηθέλησαν να ομιλήσουν οι δυο πολιτικοί μας ηγέται;”²

Η αποσιώπηση φαίνεται πως ήταν σκόπιμη επιλογή που εντασσόταν στη γενικότερη προσπάθεια του Βενιζέλου να γεφυρώσει τις αντιθέσεις του αστικού πολιτικού κόσμου. Μια επιλογή που θα εκφραστεί ανάγλυφα ένα χρόνο αργότερα.

²Βλ. *Ερμής*, έτος Θ', τεύχ. 318, 11-8-1928, σελ. 240. Βλ. επίσης “Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του κόμματος των φιλελευθέρων—Από το λόγο του κ. Βενιζέλου στη Θεσ/νίκη”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 186, 5-8-1928, σελ. 1 και “Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του λαϊκού κόμματος—Από το λόγο του κ. Π. Τσαλδάρη στην Πάτρα”, ό.π., τεύχ. 187, 11-8-1928, σελ. 1.

Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Γόντικα δε θα κάνουν την παραμικρή αναφορά στη γλώσσα των διδακτικών βιβλίων. Κι όταν ακόμα το ζήτημα τεθεί ρητά, κατά τη διάρκεια της συζήτησής τους στη βουλή, η κυβέρνηση, δια στόματος Βενιζέλου, θα αποτρέψει την αναδίφησή του. Συγκεκριμένα όταν ο δημοτικιστής βουλευτής και πρώην υπουργός Παιδείας, Α. Παπάς, ζητήσει “να γραφή φαρδιά πλατιά μέσα στο νομοσχέδιο, ότι γλώσσα της δημοτικής παιδείας είναι η δημοτική”, ο Βενιζέλος θα απαντήσει: “Το λέγει ο νόμος και μάλιστα φέρει την υπογραφή του κ. Νικολούδη. Εισ το δημοτικόν σχολείον η διδασκαλία γίνεται δια της δημοτικής γλώσσης. Ας αρκεσθώμεν εις αυτό και ας μην εξωθούμε τα πράγματα”³. Ο Βενιζέλος γνωρίζει, βέβαια, πως ο νόμος του Νικολούδη, όντας προϊόν πολιτικού συμβιβασμού, όριζε ως αποκλειστική τη διδασκαλία της δημοτικής μόνο για τις τέσσερις πρώτες τάξεις. Για τις δυο τελευταίες επέβαλλε την παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας. Την κατάργηση αυτής της διγλωσσίας ζητούσε ο Παπάς: “...η δημοτική να μπη ως μόνη γλώσσα εις το δημοτικόν σχολείον και εις όλες τις τάξεις”⁴. Η απάντηση όμως του Βενιζέλου ήταν σαφής και επέιχε θέση μυνήματος: “...ας μην εξωθούμε τα πράγματα.” Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση, επιλέγει το συμβιβασμό. Αποδεχόμενη το νόμο που υπογράφεται από τον πολιτικό της αντίπαλο, υποβαθμίζει συνειδητά την εκπαιδευτική και κοινωνική σημασία του γλωσσικού ζητήματος αλλά και τη λειτουργία του ως ιδεολογικού συμβόλου, όπως ακριβώς θα πράξει και με μια σειρά από άλλα ζητήματα, στοχεύοντας προφανώς στη συμφιλίωση των δυο μερίδων του αστικού πολιτικού κόσμου.

Πώς θα αντιδράσουν οι δυο δασκαλικές ομοσπονδίες απέναντι σε αυτή τη νέα πραγματικότητα που διαμορφώθηκε με πρωτοβουλία της κυβέρνησης;

Η ΔΟΕ στη φάση της ψήφισης των νομοσχεδίων θα ζητάει επίμονα να ξεκαθαριστεί πως “γλώσσα διδασκαλίας εις όλας τας τάξεις του Δημοτικού

³Βλ. “Β’ συζητήσεις επί των άρθρων και του συνόλου του σχεδίου νόμου περί στοιχειώδους εκπαιδύσεως”, στο Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τομ. Α’, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 307-336· τα παραθέματα από τη σελ. 327.

⁴Βλ. Μπουζάκης Σήφης, ό.π.

Σχολείου και εις όλα τα μαθήματα ορίζεται η δημοτική καταργουμένης της εις τα δημοτικά σχολεία διδασκαλίας της καθαρευούσης εις την ε΄ και στ΄ τάξιν⁵. Όταν η πρότασή της δε γίνει αποδεκτή, θα προσπαθήσει να μειώσει τις παρενέργειες της διγλωσσίας. Τον Δεκέμβριο του 1929 με έγγραφό της στο υπουργείο της Παιδείας θα καταγγείλει πως, ακόμα και ο νόμος του Νικολούδη στην πράξη καταστρατηγείται από την πλειονότητα των δασκάλων: “1) Εις όλας τας τάξεις του Δημοτικού Σχολείου από της α΄ μέχρι της στ΄ διδάσκεται συστηματικά η Γραμματική της Καθαρευούσης. 2) Όλα τα μαθήματα εις όλας τας τάξεις διδάσκονται εις την Καθαρεύουσαν μηδέ των λεκτικών ασκήσεων εξαιρουμένων εις πολλά σχολεία⁶. Η ΔΟΕ με το υπόμνημα ζητάει τη δραστική επέμβαση του υπουργείου για την εφαρμογή του νόμου. Το υπουργείο θα παραδεχθεί το πρόβλημα και με εγκύκλιό του προς τους επιθεωρητές θα ζητήσει να ελέγχονται αυστηρά οι διευθυντές των σχολείων, διότι “η διδασκαλία της καθαρευούσης και εις τας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου αποτελεί ανατροπήν αυτών τούτων των βάσεων του εκπαιδευτικού μας συστήματος⁷. Η παραδοχή από το υπουργείο του προβλήματος —θα ζητηθούν μάλιστα από τους επιθεωρητές ειδικές εκθέσεις για το ζήτημα αυτό— επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά πως άλλη η νομική και άλλη η όντως πραγματικότητα. Για ποιο λόγο όμως οι δάσκαλοι δίδασκαν την καθαρεύουσα; Ο βασικότερος ήταν τούτος: πίστευαν πως διδάσκοντας την καθαρεύουσα προετοιμάζουν με επάρκεια τους μαθητές τους για το γυμνάσιο. Με άλλα λόγια, η γλωσσική πραγματικότητα του γυμνασίου επικαθόριζε εκείνη του δημοτικού. Το υπουργείο θα προσπαθήσει να αμβλύνει το πρόβλημα ορίζοντας ως γλώσσα των εισητηρίων (από το δημοτικό για το γυμνάσιο) εξετάσεων τη

⁵Βλ. υπόμνημα της ΔΟΕ προς το Υπουργείο Παιδείας της 11-6-1929, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 232, 30-6-1929, σελ. 6-7.

⁶Βλ. υπόμνημα της ΔΟΕ προς το υπουργείο Παιδείας, *ό.π.*, τεύχ. 253, 1-12-1929, σελ. 11.

⁷Βλ. εγκύκλιο υπ΄ αριθμ. 25 του υπουργείου Παιδείας, *ό.π.*, τεύχ. 254, 8-12-1929, σελ. 4.

δημοτική⁸. Φυσικά το πρόβλημα θα διαιωνίζεται όσο θα παραμένει ως γλώσσα του γυμνασίου η καθαρεύουσα. Η ΔΟΕ το γνώριζε αυτό, γι' αυτό και συχνά θα παρεμβαίνει με προτάσεις που αφορούσαν και τον προσανατολισμό της Μέσης Εκπαίδευσης, πράγμα που θα τη φέρνει σε σύγκρουση και με την ΟΛΜΕ⁹. Ωστόσο ένας προσεκτικός παρατηρητής θα διαπιστώσει πως τα σχετικά δημοσιεύματα του *Διδασκαλικού Βήματος* θα μειώνονται συνεχώς και ο τόνος τους θα χαμηλώνει. Η ΔΟΕ φαίνεται πως σταδιακά αποδέχεται τη νέα κατάσταση ή, καλύτερα, πως έχει λόγους να την αποδεχθεί.

Από την άλλη πλευρά, η Νέα ΔΟΕ, φαίνεται να υποδέχεται μάλλον με ανακούφιση το γλωσσικό συμβιβασμό. Ίσως επειδή από μία ισχυρότατη και σταθερή βενιζελική κυβέρνηση μια τέτοια πρόταση φάνταζε μάλλον γεναιόδωρη. Όπως θα δούμε όμως στη συνέχεια είχε και άλλους, περισσότερο σημαντικούς, λόγους. Σε σχετικό υπόμνημά της, λοιπόν, η καθαρευουσιάνικη ομοσπονδία θα ζητάει να τερματισθεί η γλωσσική σύγχυση “δια της καθιερώσεως εις μεν τας τέσσαρας κατωτέρας τάξεις του Δημοτικού της αγνής και αδιαφθόρου δημοτικής, εις δε τας δύο ανωτέρας της απλής καθαρευούσης, απηλλαγμένης παντός αρχαϊσμού, ήτις και μόνη είνε ικανή και εις τους προωρισμένους δι’ ανωτέρας σπουδάς να παράσχη τας γλωσσικάς βάσεις της περαιτέρω μορφώσεως των και τους

⁸“Διάταγμα περί εγγραφών κλπ. εν τοις σχολείοις της Μέσης Εκπαιδεύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 280, 8-6-1930, σελ. 3-4. Αργότερα, τον Μάιο του 1931, θα ψηφιστεί ο ειδικός νόμος για τα διδακτικά βιβλία. Θα επιβεβαιώνεται εκεί πως στην Ε΄ και ΣΤ΄ παράλληλα με τη δημοτική θα διδάσκεται και η καθαρεύουσα από 1 ως 3 ώρες τη βδομάδα· βλ. “Το νέο νομοσχέδιο για τα διδακτικά βιβλία”, *ό.π.*, τεύχ. 312, 1-2-1931, σελ. 2.

⁹Βλ. για παράδειγμα τη διαμάχη για το ζήτημα των ελληνικών σχολείων. Στις προτροπές της ΟΛΜΕ “να περιορίση [η ΔΟΕ] την δράσιν της εντός του πλαισίου των ιδικών της εκπαιδευτικών προβλημάτων”, η ΔΟΕ θα απαντήσει πως δεν αντιμετωπίζει την εκπαίδευση “ως υπό διανομήν οικόπεδον μεταξύ των Εκπαιδ. Ομοσπονδιών”, ότι δηλαδή τη θεωρεί ενιαία, ότι η διαρρύθμιση των σχολείων της μέσης και το πνεύμα που θα κυριαρχήσει σε αυτή επιδρούν αναγκαστικά στο δημοτικό σχολείο, και άρα δικαιούται να εκφέρει γνώμη για το σύνολο του εκπαιδευτικού συστήματος· βλ. “Ανακοινωθέν Ομοσπονδίας Μέσης”, *ό.π.*, τεύχ. 222, 14-4-1929, σελ. 2· προβλ. “Ανακοινωθέν Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *ό.π.*

μη αποβλέποντας εις ανωτέρας σπουδάς αποφοίτους του Δημοτικού να καταστήση ικανούς να εννοούν την εφημερίδα των, τους πολιτικούς των, τους ιεροκήρυκας των και το περιεχόμενον των κρατικών εγγράφων. Και τούτο ακριβώς ζητούμεν, του οποίου ουδέν άλλο ορθότερον, ουδέν λογικώτερον, ουδέν δικαιότερον, ουδέν δημοκρατικώτερον”¹⁰. Με το υπόμνημά της η Νέα ΔΟΕ δεν αποκηρύσσει βέβαια τις πρότερες θέσεις της. Προσεκτικά θα χρησιμοποιήσει για τη δημοτική τα επίθετα “αγνή” και “αδιάφθορος” σε αντίθεση προφανώς με τη “μαλλιαρή”. Προσεκτικά επίσης θα ζητάει τον τερματισμό της διγλωσσίας στις δυο ανώτερες τάξεις υπέρ της “απλής” καθαρεύουσας. Αυτός όμως ο προσεκτικός χειρισμός και ο ήπιος τόνος, αλλά και η οριστική αποδοχή της δημοτικής στις τέσσερις πρώτες τάξεις, φανερώνουν την ανταπόκρισή της στην κυβερνητική στάση, τη διάθεση για συμβιβασμό στο γλωσσικό ζήτημα. Είναι έντονη η αίσθηση πως η συντηρητική ομοσπονδία με το υπόμνημά της λιγότερο αντιτάσσεται και περισσότερο σπεύδει να παρέξει τη συνδρομή της στην κυβέρνηση.

Η διάθεση της Νέας ΔΟΕ για συμβιβασμό στο γλωσσικό ζήτημα θα διαφανεί και στην πρώτη επίσημη συνάντησή της με τη ΔΟΕ η οποία έγινε στις 15 Μαΐου 1929 για να διερευνηθούν οι δυνατότητες για επανένωση. Την περίοδο εκείνη τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια είχαν ήδη κατατεθεί στη βουλή. Η Νέα ΔΟΕ θα θέσει πέντε όρους για την επανένωση και οι τρεις από αυτούς θα αφορούν το γλωσσικό ζήτημα. Θα προτείνει να γίνει αποδεκτό από τα δύο συνέδρια που θα ακολουθήσουν πως γλωσσικό ζήτημα για τα δημοτικά σχολεία δεν υφίσταται πλέον μια και αυτό λύθηκε από την πολιτεία με νόμο. Προφανώς η Νέα ΔΟΕ δεν αναφέρεται μόνο στο νόμο του Νικολούδη αλλά και στην αποδοχή του από τα νέα νομοσχέδια. Στην ίδια κατεύθυνση, την κατεύθυνση ενός έντιμου συμβιβασμού, θα προτείνει να αφηθεί η γλώσσα του *Διδασκαλικού Βήματος* στους εκάστοτε αρθρογράφους. Οι συντάκτες των κειμένων, είτε είναι μέλη της διοίκησης είτε όχι,

¹⁰Βλ. “Υπόμνημα της Νέας Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς τον κύριον Υπουργόν της Παιδείας”, *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 380, 19-10-1929, σελ. 391.

να γράφουν σε οποιαδήποτε γλώσσα επιθυμούν.¹¹ Η πρόταση αυτή συνιστά υποχώρηση, μια και στις πρώτες άτυπες διαπραγματεύσεις η Νέα ΔΟΕ επέμενε πως τα κείμενα της ομοσπονδίας και τα κείμενα των μελών του διοικητικού της συμβουλίου, ό,τι δηλαδή συνιστά την επίσημη έκφραση της οργάνωσης, έπρεπε να γράφονται στην καθαρεύουσα¹².

Παρά όμως τη διάθεση συμβιβασμού που έδειξε η καθαρευουσιάνικη ομοσπονδία, η δημοτικιστική δε θα αποδεχθεί τους όρους της. Θα απαντήσει πως δέχεται την ένωση “υπό τον απαράβατον όρον να μη θιγούν αι προγραμματικά απόψεις της Διδ. Ομοσπονδίας”¹³. Και η βασικότερη προγραμματική άποψη της ΔΟΕ ήταν, όπως έχουμε δει αναλυτικά στο δεύτερο μέρος, ο δημοτικισμός. Η πρώτη αυτή προσπάθεια επανένωσης θα αποβεί, και για το λόγο αυτό, άκαρπη. Η ΔΟΕ δεν ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει σε συμβιβασμό στο γλωσσικό ζήτημα — ή μάλλον δεν ήταν *ακόμη* έτοιμη.

Εννέα μήνες αργότερα η ΔΟΕ θα δημοσιεύσει την ημερήσια διάταξη του 13ου συνεδρίου. Ανάμεσα στις θέσεις που προτείνονται για ψήφιση ξεχωρίζουν και οι ακόλουθες δύο:

1. “Κατάργηση της διγλωσσίας του Δημοτικού Σχολείου και ριζική τονική μεταρρύθμιση με κατάργηση των πνευμάτων, της βαρείας και της περισπωμένης και καθιέρωση μόνο της οξείας στις φωνητικά τονιζόμενες συλλαβές.”

¹¹Βλ. “Η ένωση των δύο ομοσπονδιών. Γιατί δεν έγινε. Όλη η ιστορία του ενωτικού ζητήματος”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 228, 2-6-1929, σελ. 2-4.

¹²Βλ. “Η ιστορία των προσπαθειών μας για την ένωση των δύο διδ. ομοσπονδιών—πως άρχισε και γιατί ναυάγησε”, *ό.π.*, τεύχ. 220, 31-3-1929, σελ. 9. Οι πρώτες συννενοήσεις για την επανένωση άρχισαν με πρωτοβουλία του Ευ. Παπαβασιλείου, καθαρευουσιάνου και μέλους του ΔΣ της ΔΟΕ στη φάση των “μαρασλειακών”. Η πρώτη άτυπη συνάντηση έγινε στις 17 Φεβρουαρίου του 1929. Συμμετείχαν οι Αλοϊζος και Ντεγιάννης από τη ΔΟΕ και Γιαννόπουλος και Παπαϊωάννου από τη Νέα ΔΟΕ.

¹³Ψήφισμα της 12ης Γ.Σ. της ΔΟΕ, *ό.π.*, τεύχ. 228, 2-6-1929, σελ. 2.

2. “Γλώσσα Αναγνωστικού βιβλίου του Δημοτικού Σχολείου δεν μπορεί να είναι άλλη από τη Δημοτική σ’ όλες τις τάξεις, η γλώσσα της νέας Ελληνικής λογοτεχνίας με λέξεις και πλοκή ανάλογη με την ηλικία του παιδιού”¹⁴.

Παρά την ψήφιση, δηλαδή, των νομοσχεδίων και παρά τη εκφρασμένη διάθεση της κυβέρνησης να υποβαθμίσει το γλωσσικό, η ΔΟΕ θα επιμένει προχωρώντας μάλιστα και σε πρόταση για τονική απλοποίηση. Μια τέτοια επιμονή δε συνέβαλλε βεβαίως στις διαδικασίες επανένωσης των δύο ομοσπονδιών, πράγμα που θα επισημάνει ο *Ερμής*, καθώς θα πλησιάζει ο χρόνος της σύγκλησης του συνεδρίου: “Θεμελιώδες ζήτημα χωρίζον τον διδασκαλικόν κόσμον, είνε το γλωσσικόν. Ο αρνούμενος την αλήθειαν ταύτην, είνε ως να αρνήται αυτήν την πραγματικότητα. Επειδή όμως δεν δύναται να εξευρεθή τρόπος συμβιβασμού των δύο γλωσσικών απόψεων, ο διδασκαλικός κόσμος οφείλει να θέση το ζήτημα τούτο εκτός του οργανωτικού του προγράμματος. Άλλως τε το γλωσσικόν ζήτημα, επιστημονικόν και παιδαγωγικόν καθεαυτό, δύναται και πρέπει να χωρισθή των καθαρώς επαγγελματικών του κλάδου επιδιώξεων”¹⁵.

Γνωρίζοντας όσα προηγήθηκαν, δύσκολα θα υποστήριζε κανείς, πως η πρόταση αυτή του Καραγιάννη είχε πιθανότητες να γίνει δεκτή στο 13ο συνέδριο, το συνέδριο της επανένωσης. Και πράγματι δεν έγινε. Επισήμως τουλάχιστον. Γιατί σιωπηρά, υπό το πρόσχημα πως δεν επαρκεί ο χρόνος, το γλωσσικό ζήτημα δε θα συζητηθεί καθόλου και οι ανωτέρω προτάσεις θα παραπεμφθούν στις ελληνικές καλένδες.

Έτσι, η γενικότερη υποβάθμιση του γλωσσικού, που θα γίνει αρχικά με πρωτοβουλία της κυβέρνησης, θα επιτρέψει τη μείωση των τόνων και την ύφεση της ενδοκλαδικής διαμάχης γύρω από αυτό το ζήτημα, που με τη σειρά του θα επιτρέψει τη διακριτική αποσιώπησή του στη φάση της επανένωσης. Ή, με άλλα λόγια, το γλωσσικό συνέβαλε στη διαδικασία της επανένωσης — συνέβαλε όμως με

¹⁴“Ημερήσια διάταξη της ΙΓ΄ Γενικής Συνέλευσης”, *ό.π.*, τεύχ. 264, 16-2-1930, σελ. 1 και τεύχ. 265, 23-2-1930, σελ. 1.

¹⁵Βλ. *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 405, 12-4-1930, σελ. 800.

την απουσία του. Ωστόσο η υποβάθμιση του γλωσσικού δεν ερμηνεύει την επανένωση, αλλά μάλλον το αντίστροφο: η ανάγκη για επανένωση ερμηνεύει την υποβάθμιση του γλωσσικού. Το γλωσσικό παραμερίστηκε για να επιτευχθεί η επανένωση της ομοσπονδίας όπως ακριβώς είχε παραμεριστεί στα 1921-22 για να επιτευχθεί η ίδρυσή της. Όπως τότε οι αναγκαιότητες που επέβαλλαν την ίδρυση απαιτούσαν την αποσιώπηση του γλωσσικού, έτσι ακριβώς και τώρα: οι αναγκαιότητες (ή οι προτεραιότητες) που επιβάλλουν την επανένωση, απαιτούν την υποβάθμιση του γλωσσικού, την αποπομπή του από το προσκήνιο.

2. Η Διοίκηση της Εκπαίδευσης

Για να κατανοήσουμε κάτω από ποιες συνθήκες, μετά από ποιες εξελίξεις και με ποιο τρόπο συνδέθηκε το ζήτημα της Διοίκησης της Εκπαίδευσης με την επανένωση των δύο δασκαλικών ομοσπονδιών, θα χρειαστεί α) να σκιαγραφήσουμε σε αδρές έστω γραμμές το σύστημα της εκπαιδευτικής διοίκησης όπως είχε διαμορφωθεί στα 1929 β) να παρουσιάσουμε τις σχετικές προτάσεις της ΔΟΕ και της Νέας ΔΟΕ και γ) να παρουσιάσουμε το σχετικό νομοσχέδιο που θα καταθέσει στη βουλή ο διάδοχος του Γόντικα, Γ. Παπανδρέου.

Η Διοίκηση της (δημοτικής) Εκπαίδευσης στα 1929 θα ασκείται από δυο πυραμίδες: μία προσώπων και μία συμβουλίων.

Η πρώτη είναι η κλασική διοικητική πυραμίδα. Στη βάση της, στο επίπεδο της σχολικής μονάδας, βρίσκονται οι 12500 περίπου δάσκαλοι. Στο επίπεδο της σχολικής μονάδας επίσης, αλλά πάνω από τους δασκάλους, υπάρχουν οι 630 διευθυντές των πολυτάξιων δημοτικών. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το επίπεδο της εκπαιδευτικής περιφέρειας, υπάρχουν οι 71 επιθεωρητές δημοτικής εκπαίδευσης και πάνω από αυτούς οι 18 Γενικοί Επιθεωρητές. Στο τρίτο και τελευταίο επίπεδο έχουμε τον τμηματάρχη Δημοτικής Εκπαίδευσης και πάνω από αυτόν τον Διευθυντή Παιδείας που είναι και η κορυφή της διοικητικής πυραμίδας. Φυσικά η εξουσία που δια μέσου της διοικητικής πυραμίδας ασκείται στις σχολικές μονάδες δεν πηγάζει από την ίδια. Ούτε καν από την κορυφή της δηλ. τον Διευθυντή Παιδείας. Η εξουσία πηγάζει από την πολιτική ηγεσία του υπουργείου: Τον Γεν. Γραμματέα και τον Υπουργό Παιδείας. Μ' αυτή την έννοια πραγματική κορυφή της πυραμίδας είναι ο υπουργός μια και είναι ο μοναδικός αποφασιστικός παράγοντας. Όλοι οι άλλοι είτε εξειδικεύουν τις εντολές του και τις μεταφέρουν στο κατώτερο από αυτούς επίπεδο, είτε εφαρμόζουν την κείμενη νομοθεσία. Και στη δεύτερη περίπτωση, όμως, οι όποιες αποφάσεις τους (στη βάση νόμων) δεν είναι τελεσίδικες αλλά υπόκεινται στην επικύρωση των διοικητικών προϊσταμένων με

τελική κατάληξη και πάλι την υπογραφή τους από τον υπουργό. Πρόκειται, δηλαδή για ένα απόλυτα συγκεντρωτικό, ιεραρχικό και προσωποπαγές σύστημα.

Η δεύτερη, η πυραμίδα των συμβουλίων, αν και συνδέεται με την πρώτη διατηρεί μια κάποια αυτονομία. Στη βάση της βρίσκονται κι εδώ οι δάσκαλοι. Στο επίπεδο όμως της σχολικής μονάδας πλάι στους Διευθυντές υπάρχουν και οι εκπρόσωποι των γονέων και των Δήμων για να συγκροτήσουν μαζί με τους πρώτους τις Σχολικές Επιτροπές. Στο επίπεδο της εκπαιδευτικής περιφέρειας υπάρχουν τα τριμελή Εποπτικά Συμβούλια, που ασχολούνται με τις πάσης φύσεως υπηρεσιακές μεταβολές (μεταθέσεις, προαγωγές κλπ.) των δασκάλων. Σε επίπεδο Γενικών Διοικήσεων (γεωγραφικών διαμερισμάτων) θα συγκροτηθούν τα Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια και στο κεντρικό επίπεδο το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Ωστόσο στην περίπτωση αυτή παρότι το σύστημα παραμένει πυραμιδικό δε θα είναι απόλυτα ιεραρχικό. Ο χαρακτήρας του κάθε συμβουλίου χωρίς να είναι ολοκληρωτικά αποφασιστικός, δε θα είναι και αποκλειστικά εισηγητικός. Για παράδειγμα το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο για τα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής είχε εισηγητικό χαρακτήρα. Λειτουργούσε δηλ. ως συμβουλευτικό σώμα του υπουργού. Για διάφορα διοικητικής φύσης ζητήματα, όμως, όπως π.χ. για προαγωγές και μεταθέσεις του διδακτικού προσωπικού, είχε αποφασιστικό χαρακτήρα. Ο υπουργός ήταν υποχρεωμένος να υπογράψει τις όποιες αποφάσεις του. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο δηλ. διατηρούσε μια σχετική αυτονομία απέναντι στον υπουργό Παιδείας. Βέβαια καθώς κινούμαστε από την κορυφή προς στη βάση της πυραμίδας, το εύρος των αποφασιστικών αρμοδιοτήτων μειώνεται και ο χαρακτήρας των συμβουλίων γίνεται όλο και περισσότερο εισηγητικός. Ο βαθμός αυτονομίας για παράδειγμα των Εποπτικών Συμβουλίων είναι μικρός, ενώ των Σχολικών Επιτροπών σχεδόν ανύπαρκτος.

Η πυραμίδα των συμβουλίων διακρίνεται από τη διοικητική, εκτός από τη σχετική της αυτονομία, και από το συλλογικό της χαρακτήρα. Οι Σχολικές Επιτροπές, τα Εποπτικά και τα Ανώτερα Εποπτικά θα είναι τριμελή, ενώ το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ενδεκαμελές. Εμφανίζονται επίσης και δυο πινελιές

αυτοδιοίκησης. Ο λαϊκός παράγοντας (εκπρόσωποι γονέων και δήμων) στις Σχολικές Επιτροπές και η συμμετοχή δύο αιρετών εκπαιδευτικών (ένας της Δημοτικής και ένας της Μέσης) στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Οι δυο πυραμίδες ωστόσο δεν ήταν απολύτως διαχωρισμένες μεταξύ τους. Τα πρόσωπα της πρώτης πυραμίδας, που εκπροσωπούσαν απόλυτα το κράτος, στελέχωναν και τα συμβούλια της δεύτερης. Ο Διευθυντής για παράδειγμα θα είναι ο βασικότερος συντελεστής της Σχολικής Επιτροπής διαβρώνοντας τον συλλογικό και τον όποιο “αυτοδιαχειριστικό” της χαρακτήρα. Παρόμοια ο Επιθεωρητής θα είναι ο βασικότερος συντελεστής του Εποπτικού, ο Γενικός Επιθεωρητής του Ανώτερου Εποπτικού και μόνο η κορυφή της διοικητικής υπηρεσίας (Τμηματάρχες και Διευθυντής Παιδείας) δε θα συμμετέχουν στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Οι δυο πυραμίδες, δηλαδή, συναρθρώνονταν σε μεγάλο βαθμό σε μία, με αποτέλεσμα ο συγκεντρωτισμός και η ιεραρχία της πρώτης να διαποτίζουν τη δεύτερη, καθιστώντας τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της μάλλον φορμαλιστικά. Την πραγματικότητα αυτή θα επισημαίνει συχνότατα η ΔΟΕ. Οι Σχολικές Επιτροπές, τονίζει στο βασικό υπόμνημά της, “υπό την πίεσιν του συγκεντρωτισμού κατανατούν υποτυπώδεις οργανισμοί χωρίς αυθυπαρξία και πρωτοβουλία δράσεως”, ενώ οι δυο αιρετοί “είνε σταγόνες εις τον ωκεανόν του αντιδημοκρατισμού και της συγκεντρωτικής κακοδαιμονίας”¹⁶.

Συχνά επίσης καταστρατηγούνται απροκάλυπτα ακόμα και οι θεσμισμένες αρμοδιότητες των συμβουλίων προς όφελος του συγκεντρωτισμού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, παρότι θεωρητικά ήταν το ανώτατο μόνιμο επιτελείο του υπουργού με προορισμό να γνωματεύει για ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής, στην πράξη δε θα έχει την παραμικρή συμβολή. Τα νομοσχέδια θα συνταχθούν σχεδόν αποκλειστικά από το Διευθυντή Παιδείας Ευάγγ. Κακούρο (μικρή συμβολή φαίνεται πως είχε και ο Γεν. Γραμματέας Ιακ. Βαχαβιόλος). Θα αγνοηθούν επίσης εντελώς και τα υπόλοιπα ανώτερα στελέχη του υπουργείου, όπως ο τμηματάρχης Δημοτικής

¹⁶Βλ. *Το υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, Αθήνα, εκδ. Διδασκαλικού Βήματος, 1929.

Εκπαίδευσης Ι. Κωνστανταράκης, ο οποίος ακριβώς γι' αυτό θα υποβάλει την παραίτησή του¹⁷.

Γνωρίζοντας τα χαρακτηριστικά αυτά του συστήματος διοίκησης κατανοούμε εύκολα γιατί η ΔΟΕ διεκδικεί την μεταρρύθμισή του με βάση τις αρχές της αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης. Όπως είδαμε στο δεύτερο μέρος, η ΔΟΕ, ήδη από το 3ο της συνέδριο, άρχισε να διαμορφώνει και να προβάλλει ορισμένες προτάσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Είδαμε επίσης πως εκμεταλευόμενη τον πρόσκαιρο ριζοσπαστισμό της μεταπαγκαλικής συγκυρίας πέτυχε την εισαγωγή του θεσμού των αιρετών. Είδαμε τέλος πως, με δυσκολία και κολοβωμένος, επιβίωσε ο θεσμός στην περίοδο της υπουργίας Νικολούδη. Όταν, τέλος, την οικουμενική διαδέχθηκε η κυβέρνηση Βενιζέλου, με υπουργό παιδείας τον Κ. Γόντικα, η ΔΟΕ θα εκτιμήσει πως έφτασε η ώρα για ευρύτερες αλλαγές στη Διοίκηση της Εκπαίδευσης, αίτημα που θα θέσει στην πρώτη της κιόλας συνάντηση με το νέο υπουργό (7 Ιουλίου 1928)¹⁸. Ο Γόντικας όμως δε θα περιλάβει το ζήτημα αυτό στα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1929, πράγμα που θα προκαλέσει τις επικρίσεις της ΔΟΕ, η οποία εκτιμά πως ο συγκεντρωτισμός που χαρακτηρίζει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θα παρεμποδίσει τη σύνολη μεταρρυθμιστική προσπάθεια¹⁹. Η απάντηση θα δοθεί με την εισηγητική έκθεση των νομοσχεδίων όπου διευκρινίζεται πως και στη διοίκηση της εκπαίδευσης θα υπάρξουν αλλαγές, απλώς παραπέμπονται στο άμεσο μέλλον. Σε αναμονή, λοιπόν, ενός νέου νομοσχεδίου η ΔΟΕ θα επεξεργαστεί ένα συνολικό σχέδιο και θα το υποβάλει στον Γόντικα στα τέλη Νοεμβρίου 1929, ένα μήνα δηλαδή πριν αυτός παραδώσει τη θέση του στον Γ. Παπανδρέου και

¹⁷Βλ. τα τρία υπομνήματα του Κωνστανταράκη προς τον Υπουργό Παιδείας, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 244, 29-9-1929, σελ. 6 και τεύχ. 245, 6-10-1929, σελ. 3-5. Η παραίτηση θα γίνει αποδεκτή και νέος Τμηματάρχης θα αναλάβει ο Καμπέρης, ανώτερος υπάλληλος του υπουργείου Παιδείας.

¹⁸Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 183, 15-7-1928, σελ. 2.

¹⁹Βλ. *Τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια*, *ό.π.*, τεύχ. 229, 9-6-1929, σελ. 1-2 και *“Τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια”*, *ό.π.*, τεύχ. 232, 30-6-1929, σελ. 1-2 από όπου και το παράθεμα.

λίγους μήνες πριν ο τελευταίος καταθέσει σχετικό νομοσχέδιο στη βουλή.²⁰ Με αυτό προτείνεται να δομηθεί η διοίκηση της εκπαίδευσης σε τέσσερα επίπεδα: σχολικής μονάδας, τοπικό, περιφερειακό και κεντρικό. Ως γενικά χαρακτηριστικά προτείνει α) να υπάρξει μεταφορά αρμοδιοτήτων από το κεντρικό επίπεδο προς το περιφερειακό και τοπικό (“αποκέντρωση”) και β) να θεσμοθετηθεί η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στα διάφορα συμβούλια (“αυτοδιοίκηση”).

Πιο συγκεκριμένα η ΔΟΕ προτείνει:

1) Στο επίπεδο της σχολικής μονάδας, να ιδρυθούν τρεις θεσμοί: α) Η Σχολική Κοινότητα των μαθητών· θεσμός παιδαγωγικός κυρίως που σκοπός του θα είναι να καλλιεργήσει τις έννοιες της συμμετοχής και της πρωτοβουλίας στους μαθητές-μελλοντικούς πολίτες. β) Το Σχολικό Συμβούλιο των δασκάλων, με διευρυμένες αρμοδιότητες παιδαγωγικού χαρακτήρα και νομοθετική προστασία από τυχόν παρεμβάσεις των επιθεωρητών. γ) Η Σχολική Επιτροπή αποτελούμενη από το διευθυντή του σχολείου και δυο εκλεγμένους γονείς. Οι αρμοδιότητες της θα περιορίζονται “μόνον επί εξωτερικής φύσεως ζητημάτων σχετικών με την λειτουργία των σχολείων”²¹, ζητήματα δηλ. υλικοτεχνικής υποδομής και όχι παιδαγωγικής. Σ’ αυτό τον τομέα όμως προτείνεται να της αποδοθεί ελευθερία κινήσεων και πρωτοβουλιών με περιορισμό στο ελάχιστο των γραφειοκρατικών διατυπώσεων. Η ΔΟΕ δηλ. προτείνει μια διεύρυνση της αυτονομίας της σχολικής μονάδας με καθοριστικό το ρόλο των τριών παραγόντων που εμπλέκονται άμεσα στην εκπαιδευτική διαδικασία: του μαθητή (Σχολική Κοινότητα), του δασκάλου (Σχολικό Συμβούλιο) και του γονέα (Σχολική Επιτροπή).

2) Στο τοπικό επίπεδο(επίπεδο νομού) η ΔΟΕ δέχεται να διατηρηθεί ο θεσμός του Εποπτικού Συμβουλίου. Ζητά όμως να διευρυνθούν οι αποφασιστικές του αρμοδιότητες ιδιαιτέρως στα διοικητικά ζητήματα (διορισμοί, προαγωγές και μεταθέσεις δασκάλων, ιδρύσεις, προαγωγές και συγχωνεύσεις σχολείων, κ.ά.), σε θέματα πρόνοιας (λήψη υγειονομικών μέτρων) αλλά και σε ορισμένα εκπαιδευτικά

²⁰Βλ. Το υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, ό.π.

²¹ό.π.

(προσαρμογή του προγράμματος στις τοπικές συνθήκες). Ζητά επίσης να τροποποιηθεί η σύνθεσή του με βάση την αρχή της αυτοδιοίκησης. Ως τότε τα Εποπτικά Συμβούλια στελεχώνονταν από έναν Διευθυντή Διδασκαλείου ή Γυμνασιάρχη ως πρόεδρο, τον επιθεωρητή ως εισηγητή των θεμάτων και έναν Πρωτοδίκη²². Ως πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της αυτοδιοίκησης η ΔΟΕ θα ζητήσει πρόεδρος να είναι ο επιθεωρητής, πρώτο μέλος ένας αιρετός δάσκαλος και δεύτερο μέλος ένας Διευθυντής δημοτικού σχολείου οριζόμενος από το ανώτερο Εποπτικό. Κανονικά, θα παραδεχθεί, ο τρίτος πρέπει να είναι εκλεγμένος γονέας, όμως είναι προτιμότερο “η συμμετοχή του να πραγματοποιηθή στο μέλλον, αφού εκπαιδευθή εις τας σχολικάς επιτροπάς, όπου πρέπει να αφεθή ελεύθερος ν’ αναπτύξη όλην την πρωτοβουλίαν του”²³.

²²Στην επαρχία μάλιστα συχνά το Εποπτικό Συμβούλιο στελεχωνόταν με μέλη χαμηλότερης βαθμίδας από τα προβλεπόμενα. Μια εικόνα για τον τρόπο λειτουργίας τους στην πράξη, ίσως ακραία, μας δίνει το ακόλουθο απόσπασμα από καταγγελία δασκάλου προς τη ΔΟΕ: “[Το εποπτικό Συμβούλιο αποτελούνταν από] ένα εξ αναγνωρίσεως Ελληνοδιδάσκαλο, ως Πρόεδρο, το δε τρίτο σκέλος, επειδή συνήθως έλλειπε Ειρηνοδίκης, αποτελούσε ο γραμματέας ή υπογραμματέας του Ειρηνοδικείου. Φαντάζεστε αν μπορούσε νάχη γνώμη τέτοιου Εποπτικού για Εκπαιδευτικά θέματα. Η δράση του περιοριζότανε στο να κυρώνη τις εισηγήσεις του Επιθεωρητή για τα στενά υπηρεσιακά ζητήματα. (...) Τα υπηρεσιακά αυτά πρακτικά, πολλές φορές αρκετά σοβαρού περιεχομένου εις βάρος συναδέλφων, υπογραφόταν συνήθως με περιφορά του βιβλίου κατ’ οίκον ή με τη φιλόφρονα παράκληση του προϊστάμενου ‘πέρασε σε παρακαλώ να βάλεις μια υπογραφή σε κείνα τα πρακτικά, για νάμαστε εν τάξει’. (...) Έτσι τα μέλη του Συμβουλίου ήσαν απόλυτα ευχαριστημένα, διότι στο στενό επαρχιακό κύκλο αποτελούσαν την Τριανδρία, που κυβερνούσε και τρομοκρατούσε τους δασκάλους. (...) Μερικοί νέοι με αυτοπεποίθηση που θέλησαν να ερευνήσουν το μυστήριο της αυθαίρετης αυτής διοίκησης και να θίξουν τα κακώς κείμενα βρέθηκαν αρκετά ζημιωμένοι και υλικά, αλλά και ηθικά στο περιβάλλον των όσο επέτρεπε η παντοδυναμία του Επιθεωρητού και προς τα άνω όσο επέτρεπε η μυστικότητα των εκθέσεων!” βλ. Γιάννης Λαύρας, “Τα Εποπτικά Συμβούλια”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 271, 6-4-1930, σελ. 11.

²³Βλ. *Το υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, ό.π. Η Νέα ΔΟΕ θα ζητάει και αυτή συμμετοχή δυο αντιπροσώπων του κλάδου στα εποπτικά αλλά “ουχί αιρετών”. βλ. “Υπόμνημα της Νέας Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς τον κύριον Υπουργόν της Παιδείας”, *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 380, 19-10-1929, σελ. 391-393.

3) Στο περιφερειακό επίπεδο η ΔΟΕ προτείνει επίσης τη διατήρηση του θεσμού των Ανώτερων Εποπτικών που λειτουργούσαν στις έδρες των Γενικών Διοικήσεων. Ζητά όμως και εδώ σημαντικές τροποποιήσεις τόσο στη σύνθεση όσο και στο είδος και το εύρος των αρμοδιοτήτων τους. Για τη σύνθεσή τους αξιοποιεί κι εδώ την αρχή της αυτοδιοίκησης: προτείνει τη διχοτόμηση του κάθε συμβουλίου σε δυο τμήματα, ένα Δημοτικής και ένα Μέσης. Το καθένα από αυτά να στελεχώνεται από τρεις εκπαιδευτικούς της αντίστοιχης βαθμίδας: δυο διορισμένους και έναν αιρετό. Για τις αρμοδιότητες αξιοποιεί την αρχή της αποκέντρωσης. Αναθέτει στα Ανώτερα Εποπτικά μόνο τη δευτεροβάθμια εκδίκαση των υποθέσεων που ήδη απασχόλησαν τα κατώτερα και την άσκηση πειθαρχικής εξουσίας επί των μελών των τελευταίων.

4) Στο κεντρικό επίπεδο προτείνει επίσης την διατήρηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το οποίο θεωρεί θεσμό καταξιωμένο. Προτείνει όμως τη μετατροπή του σε όργανο αποκλειστικά παιδαγωγικό και καθοδηγητικό: “έργον [του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου] θα είναι να συντονίζη τας προσπάθειάς των εκπαιδευτικών λειτουργών, να επιβλέπη και να καθοδηγή αυτούς δια την εφαρμογήν του Εκπαιδευτικού Προγράμματος προσαρμόζον την Εκπαιδευτικήν Πολιτικήν του κράτους προς τας απαιτήσεις της επιστήμης”²⁴. Ζητά, δηλαδή, να του αφαιρεθούν εντελώς οι διοικητικές αρμοδιότητες —διορισμοί, μεταθέσεις και προαγωγές εκπαιδευτικών, ιδρύσεις, συγχωνεύσεις, προαγωγές σχολείων, κλπ.— τις οποίες όπως είδαμε η ΔΟΕ αναθέτει κυρίως στα τοπικά Εποπτικά και αν χρειαστεί δευτεροβάθμια εκδίκαση στα Ανώτερα Εποπτικά. Σχετικά με τη σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, προτείνει να στελεχωθεί από τέσσερις Επόπτες της Παιδείας (προτείνει την επαναφορά του θεσμού των Ανωτέρων Εποπτών), από το Διευθυντή της Παιδείας και από τους Τμηματάρχες Δημοτικής και Μέσης. Δε θα επιμένει, δηλαδή, στην εκπροσώπηση του κλάδου, αλλά θα αποδέχεται το κράτος και τους παιδαγωγούς ως κύριους υπεύθυνους για την γενική εκπαιδευτική πολιτική.

²⁴Βλ. Το υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, ό.π.

Εκτός όμως από τις δύο βασικές αρχές, την αποκέντρωση και την αυτοδιοίκηση, ή καλύτερα τη βαθμιαία εφαρμογή της αποκέντρωσης και της αυτοδιοίκησης²⁵, οι προτάσεις της ΔΟΕ θα υπηρετούν και έναν άλλο στόχο εξαιρετικά βασικό για την ίδια: τη χειραφέτηση της Δημοτικής από τη Μέση Εκπαίδευση. Στα 1929, βέβαια, η “κηδεμονία” της Μέσης επί της Δημοτικής δε θα είναι τόσο άμεση όσο στην εποχή πριν το 1914, όταν οι επιθεωρητές της Δημοτικής Εκπαίδευσης ήταν στο σύνολό τους σχεδόν φιλόλογοι. Για τη ΔΟΕ, όμως, θα παραμένει υπαρκτή —και εξόχως υποτιμητική. Συγκεκριμένα εντοπίζεται σε τρία σημεία. Πρώτο και κύριο στο θεσμό των Γενικών Επιθεωρητών, οι οποίοι είναι

²⁵Τονίζουμε το επίρρημα ‘βαθμιαία’ ακριβώς επειδή οι θέσεις της ΔΟΕ για το ζήτημα της διοίκησης είναι σαφέστατα ριζοσπαστικότερες από αυτές που προτείνει με το υπόμνημα. Για παράδειγμα οι σχετικές αποφάσεις των συνεδρίων θέλουν τα Εποπτικά Συμβούλια πενταμελή με τον Επιθεωρητή ως εισηγητή, δυο αιρετούς δασκάλους και δυο εκλεγμένους γονείς. Περιορίζουν δηλ. την αντιπροσώπευση του κράτους στο 1/5. Παρόμοια περιορίζουν την συμμετοχή του κράτους στα Ανώτερα Εποπτικά στο 1/3 (τρεις διορισμένοι, έξι αιρετοί δάσκαλοι) και μόνο στο Εκπαιδευτικό θα αφήνουν την πλειοψηφία στο κράτος (έξι διορισμένοι, τέσσερις αιρετοί)· βλ. “Αι απόψεις του κλάδου για τη διοίκηση της Παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 196, 14-10-1928, σελ. 3-4. Στις τελικές όμως προτάσεις που περιέχονται στο υπόμνημα επικράτησαν όπως είδαμε περισσότερο μετριοπαθείς απόψεις, πιθανότατα στο όνομα του ρεαλισμού και μιας σταδιακής μετάβασης στην αυτοδιοίκηση. Ενδεικτικό της φιλοσοφίας της ΔΟΕ στο ζήτημα αυτό είναι και το ακόλουθο απόσπασμα: Δικαιώματα, γνώμη, συμμετοχή στον εκπαιδευτικό οργανισμό δεν παίρνουν οι τρεις σπουδαιότεροι παράγοντες, ο δάσκαλος, ο γονιός, το παιδί. Γι’ αυτούς προβάλλεται η παιδεία έξωθεν, σαν κάτι ξένο και καθωρισμένο κατά τρόπο που δεν επιτρέπεται να παίρνη αντίρρηση ή συζήτηση. Το κράτος ανώτατος και μοναδικός ρυθμιστής της παιδείας. Τάχα εντολοδόχος της βούλησης της κοινής ομάδας, μα ουσιαστικά πνευματικός διχτάτορας. Να, γιατί η παιδεία μας είναι αντιδημοκρατική και ανελεύθερη. Μα εμείς οι δάσκαλοι σαν ελεύθεροι πολίτες μιας δημοκρατούμενης χώρας και σαν ενσαρκωτές των λαϊκών ελευθεριών θα αγωνισθούμε για μια παιδεία δημοκρατική που στη λειτουργία της θα παίρνουν μέρος όλοι οι παράγοντες, γονείς, παιδί, δάσκαλος γιατί ο καθένας από αυτούς είναι συνειδητό και ενεργό μέλος της μέσα στην κοινωνική μας ομάδα με καθήκοντα και υποχρεώσεις και επομένως και με δικαιώματα να ρυθμίζουν [σύμφωνα] με τη θέλησή τους την κοινωνική [ζωή] στις διάφορες εκδηλώσεις της.”, ό.π.

επιθεωρητές της Μέσης Εκπαίδευσης, αλλά και προϊστάμενοι των επιθεωρητών της Δημοτικής: “Η Διδ. Ομοσπονδία έχει την γνώμη, ότι ο θεσμός της γεν. επιθεωρήσεως με δικαιοδοσίαν και επί της δημοτικής πρέπει να αντικατασταθή δια της Επιθεωρήσεως των σχολείων της Μέσης. Οι γεν. επιθεωρηταί μετονομαζόμενοι εις επιθεωρητάς της Μέσης Εκπαιδεύσεως θα έχουν ως αποκλειστικόν έργον την επιθεώρησιν της Μέσης μηδεμίαν δικαιοδοσίαν έχοντες επί των σχολείων της δημοτικής, ων η εποπτεία θα είνε αποκλειστικόν έργον των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων”²⁶. Δεύτερο σημείο στο οποίο η ΔΟΕ διακρίνει την “κηδεμονία” της Μέσης είναι η συμμετοχή ενός γυμνασιάρχη ή καθηγητή διδασκαλείου στα τοπικά Εποπτικά Συμβούλια. Παρόλο που παραδέχεται πως στην πράξη η συμμετοχή αυτή είναι εντελώς τυπική —ο γυμνασιάρχης υπογράφει πάντα την εισήγηση του επιθεωρητή— ωστόσο, στο βαθμό που υπονοεί την αδυναμία της δημοτικής εκπαίδευσης να αυτοδιοικηθεί, “αποκλείει η Διδ. Ομοσπονδία την εις τα περιφερειακά εποπτικά συμβούλια της Δημοτικής την συμμετοχήν λειτουργού της Μέσης”²⁷. Τρίτο στοιχείο κηδεμονίας συνιστά για τη ΔΟΕ η πάγια κατάληψη της θέσης του Τμηματάρχη Δημοτικής Εκπαίδευσης από μη δάσκαλο (φιλόλογο ή παιδαγωγό). Έτσι, μετά την παραίτηση του Ι. Κωνστανταράκη, η ΔΟΕ θα επαναθέσει το αίτημά της να αποδοθεί αυτή η θέση σε

²⁶Βλ. *υπόμνημα...*, ό.π. Στο ζήτημα αυτό θα συμφωνεί και ο *Ερμής*, βλ. “Η τυραννία”, *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 404, 5-4-1930, σελ. 769. Βλ. επίσης το ίδιο αίτημα στο υπόμνημα της Νέας ΔΟΕ, “Υπόμνημα της Νέας Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς τον κύριον Υπουργόν της Παιδείας”, *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 380, 19-10-1929, σελ. 391-393.

²⁷Το *υπόμνημα...*, ό.π. Επίσης βλ. “Η σύνθεση των Εποπτικών Συμβουλίων—Β΄”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 262, 2-2-1930, σελ. 1 από όπου και το ακόλουθο απόσπασμα: “Η συμμετοχή του λειτουργού της Μέσης στο Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής στηριζόταν και στηρίζεται ακόμα στην ιδέα, πως ο Δάσκαλος δεν είνε ικανός να πάρη στα χέρια του την πρωτοβουλία για τη διοίκηση της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Στη συνείδηση όμως του Δασκαλικού Κόσμου δε στέκει η ιδέα αυτή. Ωρίμασε πια στην ψυχή του η ιδέα, πως είνε ικανός να πάρη τη θέση, που μέσα στο Εποπτικό δινόταν και δίνεται ακόμα στους λειτουργούς της Μέσης. Δεν του χρειάζονται κηδεμόνες. Όσο θα βαστάη η σημερινή σύνθεση του Εποπτικού Συμβουλίου, θα θεωρή τον εαυτό του **μειωμένο ηθικά.**”

άτομο που να προέρχεται από το δασκαλικό κλάδο: “Το τμήμα της Δημοτικής ανετίθετο πάντοτε σχεδόν εις φιλολόγους ουδεμίαν γνωριμίαν και ουδένα ψυχικόν δεσμόν έχοντας με το Δημοτικόν Σχολείον και τον Δημοδιδάσκαλον, σπανιώτατα δε εις παιδαγωγούς, οίτινες εγνώριζον βεβαίως παιδαγωγικάς θεωρίας, εστερούντο όμως την εκ της ζωής γνώσεως των πραγμάτων και των καταστάσεων”²⁸.

Τρεις λοιπόν αρχές προτείνει η ΔΟΕ να χαρακτηρίζουν την επικείμενη μεταρρύθμιση στη διοίκηση της εκπαίδευσης: η αυτοδιοίκηση, η αποκέντρωση και η χειραφέτηση της Δημοτικής από τη Μέση Εκπαίδευση. Και στις τρεις αρχές, και ιδιαιτέρως στην πρώτη, η ΔΟΕ θα εμφανίζεται διαλλακτική αρκούμενη στη σταδιακή εφαρμογή τους.

Ας δούμε τώρα ποιες θα είναι οι ρυθμίσεις του σχετικού νομοσχεδίου που θα καταθέσει στη βουλή τον Φεβρουάριο του 1930 ο νέος υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου. Οι σημαντικότερες ρυθμίσεις του νομοσχεδίου θα είναι οι ακόλουθες²⁹:

1) Καθιερώνεται ένας νέος θεσμός, το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Σκοπός του είναι να ενοποιεί τις εκπαιδευτικές πολιτικές των τριών υπουργείων που εμπλέκονται στην εκπαίδευση: του υπουργείου Παιδείας που έχει στην ευθύνη του την κλασική εκπαίδευση, του υπουργείου Γεωργίας που έχει στην ευθύνη του τη γεωργική εκπαίδευση και του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας που έχει στην ευθύνη του την εμπορική και βιομηχανική εκπαίδευση. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα όργανο που σκοπό έχει να χαράζει τις γενικές γραμμές της εκπαιδευτικής πολιτικής του κράτους. Επειδή όμως πρέπει να εκπροσωπούνται οι αρμόδιοι φορείς και των

²⁸Βλ. “Το τμήμα δημοτικής και το υπόμνημα της Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 245, 6-10-1929, σελ. 1. Στο αίτημα αυτό θα αντιταχθούν οι υπάλληλοι του υπουργείου Παιδείας, οι οποίοι θα ζητούν ο νέος τμηματάρχης να προέρχεται από τον χώρο τους· βλ. *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 382, 2-11-1929, σελ. 423.

²⁹ Βλ. “Σχέδιον νόμου περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 267, 9-3-1930, σελ. 1-6 και “Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια—Η αγόρευσις του υπουργού της Παιδείας και Γ. Παπανδρέου”, *ό.π.*, τεύχ. 266, 2-3-1930, σελ. 4-5.

τριών υπουργείων αλλά και των ανώτατων σχολών και των τριών κατευθύνσεων, συγκροτείται τελικά ένα εξαιρετικά πολυμελές όργανο. Η ΔΟΕ θα εκτιμήσει πως το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα καταντήσει λόγω του αριθμού του ένας δυσκίνητος θεσμός (“είναι ζήτημα αν θα κατορθώσει το συμβούλιο των 40 μελών να πάρη μια απόφαση έστω και με σχετική πλειοψηφία”) και λόγω της σύνθεσής του ένας αντιδραστικός θεσμός (“κιντυνεύουμε να βρεθούμε μπροστά σ’ ένα θεσμό αντιδραστικό σε κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια”)³⁰.

2) Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα διχοτομηθεί σε Εκπαιδευτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο και Εκπαιδευτικό Διοικητικό Συμβούλιο. Το πρώτο θα είναι πενταμελές και θα έχει προορισμό αποκλειστικά εκπαιδευτικό (συντάξεις προγραμμάτων, διδακτικών οδηγιών, νόμων και διαταγμάτων). Το δεύτερο θα έχει καθαρά διοικητικό χαρακτήρα. Θα προτείνει ιδρύσεις, προαγωγές και καταργήσεις σχολείων, θα ασχολείται δευτεροβάθμια με προαγωγές, μεταθέσεις και πειθαρχικά του διδακτικού προσωπικού, και άλλες διοικητικού χαρακτήρα αρμοδιότητες. Γίνεται δηλ. αποδεκτό το αίτημα της ΔΟΕ για διάκριση μεταξύ διοικητικών και γνωμοδοτικών καθηκόντων αν και η τελευταία απέδιδε τα διοικητικά καθήκοντα

³⁰Το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα συνεδριάσει μόνο δυο φορές. Η πρώτη (27 Οκτωβρίου 1930) δεν ήταν παρά η συνεδρία συγκρότησης. Θα αποδεχθούν την πρόσκληση και θα αποτελέσουν το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο 33 συνολικά άτομα. Η δεύτερη συνεδρία θα διαρκέσει από τις 5 έως τις 24 Οκτωβρίου 1931 και η μόνη απόφαση στην οποία θα καταλήξει θα είναι η ακόλουθη: “Να τυπωθή ο λόγος του κ. Υπουργού της Παιδείας ‘περί των ιδανικών της Παιδείας’ και να διανεμηθή εις τα σχολεία.” Επιβεβαιώνεται έτσι η ΔΟΕ για τη δυσκίνησία του νέου θεσμού. Επιβεβαιώνεται όμως και στην πρόβλεψή της για το συντηρητισμό του θεσμού αν τουλάχιστον κρίνουμε από την ιδεολογία που διαποτίζει τον λόγο του υπουργού. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως η πρόταση να τυπωθεί ο λόγος και να αποσταλεί στα σχολεία θα υποβληθεί από τον Ν. Εξαρχόπουλο. Χαρακτηριστική είναι επίσης η απειλή που εκτοξεύει ο υπουργός προς τους δασκάλους που διαφωνούν με τις αρχές της ομιλίας του: “Διδάσκαλοι, όμως, οι οποίοι τυχόν δεν συμφωνούν, διότι προτιμούν είτε την ανατροπήν, είτε την αντίδρασιν, δικαιούνται, βεβαίως να διατηρήσουν τας πεποιθήσεις των, αλλά όχι τας θέσεις των.”. Βλ. Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον—Πρακτικά Συνεδριάσεων 5-24 Οκτωβρίου 1931, χ.χ., Αθήναι (η ομιλία στις σελ. 462-469. Η απόφαση στη σελ. 470).

στα Ανώτερα Εποπτικά τα οποία με το νέο νόμο θα καταργηθούν. Παρά τις επιμέρους διαφορές ωστόσο η ΔΟΕ θα αποδεχθεί κατ' αρχή τη ρύθμιση του υπουργείου μια και το ουσιαστικό —η διάκριση των δύο ρόλων— επιτυγχάνεται.³¹

3) Η διοίκηση της Μέσης Εκπαίδευσης διενεργούνταν ως τώρα απευθείας από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Με το νόμο συστήνονται για πρώτη φορά Εποπτικά Συμβούλια Μέσης. Ταυτόχρονα το Εκπαιδευτικό Διοικητικό Συμβούλιο θα διχοτομηθεί με τη σειρά του σε τμήμα Δημοτικής και τμήμα Μέσης. Το όλο σύστημα δηλαδή εξορθολογίζεται και γίνεται πιο λειτουργικό. Οι διοικήσεις όμως των δυο

³¹Σύμφωνα με το νόμο τα ήδη μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου θα μονιμοποιηθούν, προκαλώντας την αντίδραση της ΔΟΕ: "Πιστεύαμε και πιστεύομε πως στα κεντρικά συμβούλια πρέπει να χρησιμοποιηθούν τα καλλίτερα στελέχη του Εκπαιδευτικού Κόσμου, οι συνειδητότεροι οπαδοί της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης. (...) Κι όμως ο καινούργιος νόμος παίρνει όλα τα ταχτικά μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, όπως το συγκρότησε η κομματική βία και ο ψυχολογικός εκβιασμός, και τα κατανέμει στα νέα κεντρικά συμβούλια. Στο σημείο αυτό ο νόμος ξεπερνάει και το νόμο του κ. Νικολούδη, γιατί μονιμοποιεί όλα τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και τα προάγει σε νομικούς συμβούλους." βλ. "Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 275, 4-5-1930, σελ. 11. Σύμφωνα επίσης με το νόμο για να μπορέσει να τριχοτομηθεί το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο έπρεπε να αυξηθεί τα μέλη του σε 15. Το ΔΣ της ΔΟΕ θα συναντηθεί με τον Παπανδρέου (30-4-1930) και θα ζητήσει τουλάχιστον οι νέοι σύμβουλοι που θα διοριστούν "να είναι από τους πιστότερους οπαδούς της Εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης", βλ. *ό.π.*, σελ. 3. Πράγματι στις 27-5-1930 το Υπουργικό Συμβούλιο διόρισε ως Εκπαιδευτικούς Συμβούλους τους Κουντουρά, Παϊδούση, Μαρίκα Αμαριώτου και τον επιθεωρητή Δημοτικής Σταματέλο. Στη συνέχεια το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διχοτομήθηκε σε Διοικητικό και σε Γνωμοδοτικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Το πρώτο θα διχοτομηθεί ξανά σε τμήμα Δημοτικής και τμήμα Μέσης. Το Εκπαιδευτικό Διοικητικό Συμβούλιο Δημοτικής που αφορούσε άμεσα τη ΔΟΕ θα αποτελεσθεί από τους: Θ. Παρασκευόπουλο, Ι. Σκουτερόπουλο, Σταματέλλο (επιθεωρητή), Σάρρο και τον αιρετό Δούκα. Της Μέσης από τους Ρωμανό, Καψάλη, Τσαμασφύρο, Χαντέλλη και Μισυρλή. Το Γνωμοδοτικό από τους Δ. Λάμψα, Μ. Κουντουρά, Παϊδούση, Δ. Σουχλέρη και Μ. Αμαριώτου· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 279, 1-6-1930, σελ. 2. Πρόεδρος του Γνωμοδοτικού θα εκλεγεί ο Δ. Λάμψας· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 282, 22-6-1930, σελ. 3. Να σημειώσουμε τέλος πως θετικά αντιμετώπισε τη διάκριση και η συντηρητική πτέρυγα όπως φαίνεται από τα σχετικά σχόλια του Ερμή· βλ. *Ερμής*, τόμ. Ι', τεύχ. 394, 25-1-1930, σελ. 624.

βαθμίδων δεν ξεχωρίζουν εντελώς. Οι Γενικοί Επιθεωρητές, ενάντια στις απόψεις της ΔΟΕ, δεν περιορίζονται στα καθήκοντά τους ως Επιθεωρητές Μέσης αλλά παραμένουν Γενικοί, παραμένουν δηλ. και προϊστάμενοι των Επιθεωρητών της Δημοτικής.

Το αίτημα όμως που θα συναντήσει την απόλυτη άρνηση του υπουργού θα είναι το αίτημα για αυτοδιοίκηση ή καλύτερα, όπως για λόγους ρεαλισμού συρρικνώθηκε, το αίτημα της συμμετοχής ενός αιρετού στα τοπικά Εποπτικά Συμβούλια. Ο Γ. Παπανδρέου θα στηρίξει την άρνησή του σε δύο επιχειρήματα. α) Εάν τα Εποπτικά Συμβούλια στελεχωθούν από δασκάλους, και μάλιστα εκλεγμένους, θα επικρατήσει ο κομματισμός. “Θεωρώ όχι συμφέρον σας να αποτελεσθούν τα Εποπτικά Συμβούλια εκ δημοδιδασκάλων, διότι θα γεννηθούν οξείαι αντιθέσεις”, θα τονίσει ο Παπανδρέου στο ΔΣ της ΔΟΕ στην πρώτη τους κιόλας συνάντηση³². β) Το δεύτερο επιχείρημα περισσότερο ουσιαστικό θα εδράζεται στην πολιτική του φιλοσοφία. Την Τρίτη 18-2-1930, όταν θα καταθέσει στη Βουλή το σχετικό νομοσχέδιο³³, θα τονίσει: “Η αυτοδιοίκησης του κλάδου αποτελεί προφανώς άρνησιν της έννοιας του Κράτους και παρανόησιν της Δημοκρατίας. Δεν είναι δυνατόν να αναγνωρίσωμεν εις τους κλάδους το δικαίωμα

³²Όπως είδαμε το υπόμνημα της ΔΟΕ υποβλήθηκε στον Κ. Γόντικα στα τέλη Νοεμβρίου του 1929. Όμως ένα μήνα αργότερα ο Γόντικας θα αποχωρήσει από το υπουργείο Παιδείας και από την ενεργό πολιτική γενικότερα. Νέος υπουργός Παιδείας θα ορκισθεί, την Πέμπτη 2-1-1920, ο Γ. Παπανδρέου, ο οποίος είχε ήδη κάποια επαφή με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μια και διετέλεσε πρόεδρος της κοινοβουλευτικής επιτροπής Παιδείας που επεξεργάστηκε τα νομοσχέδια πριν αυτά φθάσουν στη βουλή. Την Τρίτη 7-1-1930 θα γίνει η πρώτη συνάντηση του ΔΣ της ΔΟΕ με τον Γ. Παπανδρέου, στην οποία ο τελευταίος θα προβεί στις παραπάνω δηλώσεις: βλ. “Παρουσίαση της διοίκησης στο νέο υπουργό Παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 259, 12-1-1920, σελ. 5. Αξίζει να σημειωθεί πως στο αίτημα για συμμετοχή των δασκάλων στα συμβούλια θα αντιταχθούν και ορισμένοι επιθεωρητές με υπομνήματά τους προς το υπουργείο Παιδείας, “Γιατι κρυφά;”, *ό.π.*, τεύχ. 263, 9-2-1930, σελ. 1.

³³Βλ. “Ειδήσεις”, *ό.π.*, τεύχ. 265, 23-2-1930, σελ. 2. Επίσης *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 394, 25-1-1930, σελ. 617.

της ίδιας αυτοδιοικήσεως, διότι υπό τας συνθήκας ταύτας το Κράτος, η ενιαία γενική Αρχή, η συνείδηση του κοινού συμφέροντος αποσυντίθεται”³⁴.

Η ΔΟΕ θα προσπαθήσει να απαντήσει ορίζοντας καταρχήν την αυτοδιοίκηση όχι ως μέθοδο για τη θεσμοθέτηση ιδίων κανόνων, αλλά ως θεματοφύλακα των νόμων και έγκυρο διαχειριστή των κρατικών νομοθετικών ρυθμίσεων: “δε νοιώθουμε καθόλου, πως η συμμετοχή του Κλάδου στα εποπτικά συμβούλια αποτελεί άρνηση της έννοιας του Κράτους. Γιατί τα εποπτικά συμβούλια ενεργούν και θα ενεργούν πάντα μέσα στο πλαίσιο, που διαγράφουν οι νόμοι του Κράτους. Εκείνο που θα γίνη με τη συμμετοχή αιρετών αντιπροσώπων των διαφόρων κλάδων στα διοικητικά συμβούλια, είναι ίσα ίσα η εξασφάλιση δίκης εφαρμογής των νόμων του κράτους.”³⁵ Με το παράθεμα αυτό η ΔΟΕ απαντάει περισσότερο στο πρώτο επιχείρημα του Παπανδρέου. Τη δίκαια εφαρμογή των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών κανόνων, υποστηρίζει, δεν εγγυάται το κράτος αλλά οι ίδιοι οι δάσκαλοι. Η απάντησή της ωστόσο είναι μάλλον αμήχανη, μια και η κάθε πλευρά μπορεί να καταγγέλλει εσαεί την άλλη για μεροληψία και κομματισμό. Για να ισχυροποιήσει τη θέση της η ΔΟΕ θα αναζητήσει στηρίγματα στη διεθνή πρακτική: “Η συμμετοχή αιρετών αντιπροσώπων των διαφόρων κλάδων εις τα διοικητικά συμβούλια είναι εις δημοκρατικώτατος θεσμός καθιερωμένος ήδη εις πλείστας των

³⁴Βλ. “Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια—Η αγόρευσις του υπουργού της Παιδείας και Γ. Παπανδρέου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 266, 2-3-1930, σελ. 4-5. Αξίζει να επισημάνουμε πως σχεδόν ταυτόσημες απόψεις θα προβάλλει ένα μήνα πριν και ο *Ερμής*, απομακρυνόμενος από προγενέστερες αντιλήψεις του αλλά και από τη στάση της Νέας ΔΟΕ την οποία κατά τα άλλα υποστηρίζει: “Εάν όμως εκάστη επί μέρους δημοσία υπηρεσία αυτοδιοικηθή, θα καταστή και ηθικώς ανεξάρτητος και αυτοτελής. (...) Το τοιούτον προφανώς θα διασπάση πραγματοποιούμενον την κοινήν μας εκπολιτιστικήν προσπάθειαν και θα καταλύση την έννοιαν του Κράτους.”, *Ερμής*, τόμ. Γ', τεύχ. 396, 8-2-1930, σελ. 541.

³⁵Βλ. “Το νομοσχέδιο για τη διοίκηση της Παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 268, 16-3-1930, σελ. 1-2. Ταυτόχρονα η ΔΟΕ θα κινητοποιήσει τους τοπικούς συλλόγους. 34 τοπικοί σύλλογοι τηλεγραφούν στην κυβέρνηση ζητώντας τη συμμετοχή αιρετών στα Εποπτικά Συμβούλια· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 266, 2-3-1930, σελ. 1-2 και τεύχ. 267, 9-3-1930, σελ. 6.

συγχρόνων δημοκρατιών της Ευρώπης και βασιλευομένων ακόμη καθώς και εις την Αμερικήν. Δια της καθιερώσεως του θεσμού αυτού θα τονωθεί έτι περισσότερο το συναίσθημα της ευθύνης των εκπαιδευτικών λειτουργών και της εσωτερικής πειθαρχίας, τόσον συντελεστικώς δια την πρόοδον πάσης κοινωνικής λειτουργίας³⁶.

Στα παραθέματα διακρίνει κανείς εύκολα πως η ΔΟΕ και ο Παπανδρέου διατυπώνουν δυο διαφορετικές αντιλήψεις για τη διοίκηση της εκπαίδευσης και γενικότερα για την απόδοση ευθύνης στην κοινωνία για την εκπαίδευση.

Η ΔΟΕ επιδιώκει μια δημοκρατική αποκέντρωση του συστήματος διοίκησης, βασικό στοιχείο της οποίας θα είναι η συμμετοχή στα συμβούλια εκλεγμένων δασκάλων — αρχικά μειοψηφική και προοπτικά πλειοψηφική. Το μοντέλο αυτό όμως το θεωρεί ως ένα πρώτο στάδιο για το πέραςμα της εκπαιδευτικής διοίκησης στον έλεγχο όλων των εμπλεκόμενων φορέων: δασκάλων, γονέων και μαθητών³⁷: “Δικαιώματα, γνώμη, συμμετοχή στον εκπαιδευτικό οργανισμό δεν παίρνουν οι τρεις σπουδαιότεροι παράγοντες, ο δάσκαλος, ο γονιός, το παιδί. Γι’ αυτούς προβάλλεται η παιδεία έξωθεν, σαν κάτι ξένο και καθωρισμένο κατά τρόπο που δεν επιτρέπεται να παίρνη αντίρρηση ή συζήτηση. Το κράτος ανώτατος και μοναδικός ρυθμιστής της παιδείας. Τάχα εντολοδόχος της βούλησης της κοινής ομάδας, μα ουσιαστικά πνευματικός διχτάτορας. Να, γιατί η παιδεία μας είναι αντιδημοκρατική και ανελεύθερη. Μα εμείς οι δάσκαλοι σαν ελεύθεροι πολίτες μιας δημοκρατούμενης χώρας και σαν ενσάρκωτες των λαϊκών ελευθεριών θα αγωνισθούμε για μια παιδεία δημοκρατική που στη λειτουργία της θα παίρνουν μέρος όλοι οι παράγοντες, γονείς, παιδί, δάσκαλος γιατί ο καθένας από αυτούς

³⁶Βλ. “Υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας επί του σχεδίου νόμου περί Διοικήσεως της Παιδείας (8-3-1930)”, *ό.π.*, τεύχ. 269, 23-3-1930, σελ. 4.

³⁷Αν χρησιμοποιούσαμε σύγχρονη ορολογία, θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τη ΔΟΕ με βάση αυτές τις απόψεις της στο μοντέλο του επαγγελματικού συνδικάτου (“Professional union model”) με τάσεις εξέλιξης σε “συνδικάτο κοινωνικής δικαιοσύνης” (“social justice union”): σχετικά βλ. Kerchner, G. and Koppich J., *A Union of Professionals: Labor Relations and Educational Reform*, New York, Teachers College Press, 1993.

είναι συνειδητό και ενεργό μέλος της μέσα στην κοινωνική μας ομάδα με καθήκοντα και υποχρεώσεις και επομένως και με δικαιώματα να ρυθμίζουν [σύμφωνα] με τη θέλησή τους την κοινωνική [ζωή] στις διάφορες εκδηλώσεις της”³⁸.

Ο Γ. Παπανδρέου από την άλλη εμφανίζεται υπέρμαχος μιας συγκεντρωτικής διοίκησης που εκφράζεται με μια αυστηρά οργανωμένη ιεραρχία, στην κορυφή της οποίας υπάρχει μοναδική πηγή εξουσίας ο υπουργός Παιδείας ως εκφραστής του κράτους. Το κράτος παρουσιάζεται εδώ ως η οντότητα που υπερβαίνει την κοινωνία και τις αντιθέσεις της, φροντίζει για το γενικό καλό και άρα οφείλει να γίνει ο οδηγός της κοινωνίας, ο ουδέτερος ρυθμιστής των κοινωνικών αντιθέσεων και ο συγκεραστής των επιμέρους συμφερόντων. Η παρέμβαση, λοιπόν, του Παπανδρέου στη διοίκηση της εκπαίδευσης δε στοχεύει να τροποποιήσει τη δομή του συστήματος που προϋπήρχε. Στοχεύει να το καταστήσει περισσότερο ορθολογικό και αποτελεσματικό. Στην κατεύθυνση αυτή ο Παπανδρέου θα χρησιμοποιήσει και την έννοια της αποκέντρωσης: “δια την αποκέντρωσιν”, θα υποστηρίξει, “εις είναι ο στοιχειώσης και απαραίτητος όρος: η ποσοτική και ποιοτική επάρκεια των οργάνων

³⁸ Βλ. “Αι απόψεις του κλάδου για τη διοίκηση της Παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 196, 14-10-1928, σελ. 3-4. Εδώ αξίζει να σημειώσουμε πως ανάλογο ζήτημα προέκυψε και στις σχέσεις της Κυβέρνησης με την Συνομοσπονδία των Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΥΕ). Το πρώτο σχέδιο Καταστατικού Χάρτη που ετοίμαζε η Επιτροπή για το δημοσιουπαλληλικό ζήτημα υιοθετούσε το αίτημα της ΣΔΥΕ για συμμετοχή αιρετών δημοσίων υπαλλήλων στα υπηρεσιακά συμβούλια. Στο τελικό σχέδιο όμως η κυβέρνηση θα αφαιρέσει το σχετικό άρθρο με το ίδιο επιχείρημα που χρησιμοποίησε και στους δασκάλους: ένας τέτοιος θεσμός υποσκάπτει την έννοια του Κράτους. Στη συγκέντρωση των δημοσίων υπαλλήλων που θα γίνει στο θέατρο Ολύμπια, ο Γραμματέας της ΣΔΥΕ Παν. Δημητράτος θα αφιερώσει μεγάλο μέρος της ομιλίας του για να απαντήσει σε αυτή την κυβερνητική θέση. Ως κύριο επιχείρημα θα χρησιμοποιήσει και αυτός τους θεσμούς συμμετοχής στα κράτη της Ευρώπης. Μόνο στην Ιταλία και την Ισπανία δεν υπάρχουν συμβούλια, θα τονίσει, παραλληλίζοντας την πρακτική της κυβέρνησης Βενιζέλου με τις πρακτικές του φασισμού” βλ. “Η πανυπαλληλική συγκέντρωση της Παρασκευής”, *ό.π.*, τεύχ. 268, 16-3-1930, σελ. 5-6.

του Κράτους”³⁹. Εδώ ο Παπανδρέου αποδίδει στην έννοια “αποκέντρωση” το νόημα της έννοιας “αποσυμπύκνωση”, μια μορφή δηλαδή αποκεντρωμένης συγκέντρωσης, όπου το κράτος δε βρίσκεται μόνο στην πρωτεύουσα αλλά υπάρχει παντού⁴⁰. Έτσι ο Παπανδρέου θα αυξήσει σταδιακά τις θέσεις επιθεωρητών από 70 στους 120 ώστε να απαντήσει στην ανάγκη για ποσοτική επάρκεια. Ταυτόχρονα θα θεσπίσει αμοιβή 100 δρχ. για κάθε ένα από τα τρία μέλη των Εποπτικών Συμβουλίων και για κάθε συνεδρία τους, ώστε να εντείνει το ενδιαφέρον τους και συνεπώς να απαντήσει στην ανάγκη για ποιοτική επάρκεια. Την αποκέντρωση αυτή η ΔΟΕ θα την χαρακτηρίσει “κρατική αποκέντρωση” και θα την αντιπαραβάλει με τον συνδυασμό αποκέντρωσης-αυτοδιοίκησης που προτείνει η ίδια: “μια τέτια κρατική αποκέντρωση όσο κι’ αν ζητήσουν ν’ απλωθή σε μεγαλύτερη ακτίνα δε λείει τίποτε, γιατί η θέληση του λαού και του δασκάλου δεν εκδηλώνεται μέσα σ’ αυτή παρά μονάχα εκδηλώνονται οι βουλήσεις των κρατικών οργάνων που την αποτελούν. (...) Για να μπορέσουν να εκδηλωθούν και να βρη απήχηση η λαϊκή εκπαιδευτική βούληση πρέπει παράλληλα με την αποκέντρωση να συνυπάρχει και η αυτοδιοίκηση από την κατώτερη βαθμίδα ως την ανώτερη”⁴¹.

³⁹Βλ. “Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια—Η αγόρευσις του υπουργού της Παιδείας και Γ. Παπανδρέου”, *ό.π.*, τεύχ. 266, 2-3-1930, σελ. 4-5.

⁴⁰ Για τη διαφορά των εννοιών “αποκέντρωση” και “αποσυμπύκνωση” βλ. Ανδρέου Αποστόλης και Παπακωνσταντίνου Γιώργος, *Οργάνωση και διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σελ. 46-48.

⁴¹Βλ. “Αι απόψεις του κλάδου για τη διοίκηση της Παιδείας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 196, 14-10-1928, σελ. 3-4. Σε αποκεντρωτική κατεύθυνση κινήθηκαν και δυο διατάγματα στα πλαίσια της μεταρρύθμισης του Γόντικα. Συγκεκριμένα οι διορισμοί δασκάλων και η χορήγηση αδειών που ως τότε διενεργούνταν από την κεντρική υπηρεσία του υπουργείου Παιδείας θα εκχωρηθούν στα Εποπτικά Συμβούλια. Βλ. “Ν. Διάταγμα της 22/23 Μαρτίου 1929 (ΦΕΚ 115) Περί τροποποιήσεως των περί προαγωγής, μεταθέσεως, αδειών, κλπ. διατάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών”, *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, τόμ. Β΄, τεύχ. 13, 1-4-1929, σελ. 226-230. Επίσης Ν.Διάταγμα 22/23-3-1929 (ΦΕΚ 115), “Περί προσωρινής αναπληρώσεως των εν αδεία κλπ. διατελούντων λειτουργών της Δ. Εκπαιδεύσεως”, *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, τόμ. Β΄, τεύχ. 13, 1-4-1929, σελ. 232-233.) Η ΔΟΕ κρίνει θετικά αυτές τις ρυθμίσεις μια και, όπως θα τονίσει, αφαιρούν από τα χέρια του

Το νομοσχέδιο θα γίνει τελικά νόμος του κράτους χωρίς να γίνουν αποδεκτές οι πιο ουσιώδεις από τις αιτιάσεις της ΔΟΕ⁴². Έχουμε λοιπόν μια ξεκάθαρη ήττα της ΔΟΕ. Ποια όμως είναι η συμβολή της ήττας αυτής στο ζήτημα που κυρίως μας ενδιαφέρει, δηλαδή στο ζήτημα της επανένωσης των δυο ομοσπονδιών;

Εδώ χρειάζεται να τονίσουμε πως η Διοίκηση της Εκπαίδευσης θα απασχολήσει και τη Νέα ΔΟΕ. Οι θέσεις της παρότι δεν ταυτίζονται με τις θέσεις της ΔΟΕ, κινούνται στην ίδια κατεύθυνση. Και συγκλίνουν ιδιαίτερος στα δύο καίρια σημεία: τη συμμετοχή δασκάλων στα Εποπτικά και τη διοικητική απεξάρτηση της Δημοτικής Εκπαίδευσης από τη Μέση⁴³. Και τα δύο αυτά σημεία συνάντησαν, όπως είδαμε, την ανυποχώρητη άρνηση της κυβέρνησης. Μάλιστα, όπως είδαμε, ο Παπανδρέου θα προσπαθήσει να αξιοποιήσει τον διχασμό του κλάδου για να στηρίξει την άρνησή του στην αυτοδιοίκηση. Εάν τα Εποπτικά Συμβούλια στελεχωθούν από δασκάλους, και μάλιστα εκλεγμένους, θα επικρατήσει ο κομματισμός, ήταν το επιχείρημά του. Οι δάσκαλοι είναι χωρισμένοι σε δύο ομοσπονδίες. Όποια παράταξη έχει τον αιρετό θα προμοδοτεί τους δικούς της εις βάρος των αντιθέτων. Η κατ' αρχήν έξυπνη τακτική κίνηση του Παπανδρέου, θα φέρει ωστόσο τα αντίθετα αποτελέσματα. Οι δυο ομοσπονδίες θα προχωρήσουν σε κοινή παράσταση όπου θα τονίσουν πως το αίτημα για συμμετοχή αιρετών στα

υπουργείου αρμοδιότητες που χρησιμοποιούνταν για "έξυπνότερη της κομματικής συναλλαγής". Βλ. "Έκθεση Διοικητικού Συμβουλίου—Ομοσπονδιακή χρονιά 1928-29· κεφ. Η αποκέντρωση", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 226, 12-5-1929, σελ. 7.

⁴²Βλ. Νόμος 4653 Περί διοικήσεως της Εκπαιδύσεως, *ό.π.*, τεύχ. 279, 1-6-1930, σελ. 5-6· τεύχ. 280, 8--1930, σελ. 6-7· τεύχ. 281, 15-6-1930, σελ. 5· τεύχ. 282, 22-6-1930, σελ. 6-7. Εκτός από τα κείμενα που ήδη έχουμε παραπέμψει ένα πλήθος σχολίων του *Διδασκαλικού Βήματος* αυτής της περιόδου θα αφιερωθούν στις ανάγκες κριτικής του νομοσχεδίου. Ενδεικτικά βλ. τα ακόλουθα σχόλια "Οι επιφυλάξεις", *ό.π.*, τεύχ. 259, 12-1-1920, σελ. 1· "Δε θέλομε να πιστέψωμε", *ό.π.*, τεύχ. 263, 9-2-1930, σελ. 1· "Η φωνή του Διδασκαλικού Κόσμου", *ό.π.*, τεύχ. 264, 16-2-1930, σελ. 1· "Δεν το βλέπομε το συμφέρο...", "Γιατί δεν θέλουν τους δασκάλους", "Το χρέος τους", όλα *ό.π.*, τεύχ. 265, 23-2-1930, σελ. 1-2.

⁴³Βλ. "Υπόμνημα της Νέας Διδασκαλικής Ομοσπονδίας προς τον κύριον Υπουργόν της Παιδείας", *Ερμής*, τόμ. Ι', τεύχ. 380, 19-10-1929, σελ. 391-393.

Εποπτικά Συμβούλια “έχει ωριμάσει όσο κανένα άλλο στη συνείδηση του Δασκαλικού Κόσμου ολόκληρου”⁴⁴. Η ανυποχώρητη, λοιπόν, άρνηση της κυβέρνησης να αποδεχθεί το αίτημα αυτό θα συμβάλλει στη μορφοποίηση του κοινού μετώπου των δύο ομοσπονδιών. Η ήττα, που συχνά πυροδοτεί διασπαστικές κινήσεις σε μια οργάνωση, στη συγκεκριμένη περίπτωση θα λειτουργήσει αντίστροφα...

⁴⁴Βλ. “Η σύνθεση των Εποπτικών Συμβουλίων—Α’”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 261, 26-1-1930, σελ. 1.

3. Οι (μη) προαγωγές

Το βασικό οικονομικό αίτημα της ΔΟΕ στο διάστημα 1923-1926, ήταν η ένταξη των δασκάλων στον πανυπαλλήλικό νόμο. Μετά την επίτευξη αυτού του στόχου, τον Αύγουστο του 1926, και ως το καλοκαίρι του 1928, οι μισθολογικές διεκδικήσεις θα περιοριστούν στο αίτημα για επέκταση και στους δασκάλους του επιδόματος των 3/16. Σ' αυτή τη διετία η προτεραιότητα θα δοθεί στο γλωσσικό ζήτημα, γύρω από το οποίο θα αναπτυχθούν ισχυρές ενδοκλαδικές διαμάχες οι οποίες θα οδηγήσουν στην διάσπαση της ομοσπονδίας⁴⁵. Μετά όμως από την εκλογική νίκη των φιλελευθέρων, και ιδίως μετά τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια των Γόντικα-Κακούρου (Απρίλιος 1929), το γλωσσικό ζήτημα θα χάσει σταδιακά την πρώτη του θέση στην ατζέντα της ΔΟΕ, μια και η πολιτική της κυβέρνησης απέναντι σε αυτό ήταν δεδομένη, σταθερή και (κυρίως) μετριοπαθής. Όχι όμως μόνο γι' αυτό το λόγο. Στο ίδιο ακριβώς χρονικό διάστημα, μέσα δηλ. στο οικονομικό έτος 1928-29, θα επανεμφανιστεί το μισθολογικό ζήτημα, μεταμφιεσμένο αυτή τη φορά ως "ζήτημα των προαγωγών". Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Με την πλήρη ένταξή τους στον πανυπαλλήλικό νόμο οι δάσκαλοι θα αποκτήσουν και αυτοί, όπως και οι υπόλοιποι δημόσιοι υπάλληλοι, το δικαίωμα της προαγωγής⁴⁶. Τα προβλήματα όμως ανέκυψαν ταυτόχρονα με τις πρώτες

⁴⁵Τα ζητήματα αυτά, τα παρουσιάσαμε αναλυτικά στο δεύτερο μέρος.

⁴⁶Για τις νομικές ρυθμίσεις που αφορούν τις προαγωγές των δημοσίων υπαλλήλων βλ. ν. 2494/1920, άρθρο 17. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε επιγραμματικά τη διαδικασία που ακολουθούνταν στις προαγωγές των δασκάλων: Ως κριτήρια προαγωγής ο νόμος όριζε το χρόνο υπηρεσίας, τις μορφωτικές αποσκευές και την ευδοκιμότητα. Συνεκτιμώντας αυτά τα κριτήρια οι επιθεωρητές πρότειναν στα εποπτικά συμβούλια την προαγωγή ή τη στασιμότητα του κάθε δασκάλου της περιφέρειάς τους. Με βάση τις προτάσεις τους τα εποπτικά συνέτασσαν καταστάσεις προακτέων δασκάλων και τις διαβίβαζαν στους οικείους νομάρχες. Οι νομάρχες στηριζόμενοι στις καταστάσεις των εποπτικών συμβουλίων προχωρούσαν σε πράξεις προαγωγής των δασκάλων του νομού τους, τις οποίες έστελναν στο υπουργείο Παιδείας. Το υπουργείο Παιδείας τις διαβίβαζε τμηματικά, κατά ομάδες νομών, στο Γενικό Λογιστήριο. Το Γενικό

προτάσεις για προαγωγές, κατά το οικονομικό έτος 1928-1929⁴⁷. Από τις 753 προαγωγές που θα προταθούν⁴⁸ δε θα εκτελεστεί ούτε μία: το Γενικό Λογιστήριο διέγραψε από τον προϋπολογισμό το κονδύλι των 6 εκατομμυρίων που είχε

Λογιστήριο, αν υπήρχαν πιστώσεις, έδινε την απαραίτητη έγκριση στο υπουργείο Παιδείας, αυτό με τη σειρά του στους νομάρχες, και τότε μόνο οι νομάρχες έστελναν τις πράξεις προαγωγών στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως για δημοσίευση· βλ. “Η διαδικασία των προαγωγών”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 256, 22-12-1929, σελ. 2. Η διαδικασία αυτή, όντας υπερβολικά γραφειοκρατική, εξελισσόταν συχνά σε “οδύσσεια”. Ως ενδεικτικό των τριβών και των καθυστερήσεων παραθέτουμε το ακόλουθο απόσπασμα: “Την 1η Αυγούστου [1929] στάλθηκαν οι πράξεις των Νομαρχών [σ.σ. Ηρακλείου και Ρεθύμνης] στο Εθνικό Τυπογραφείο. Στις 4 Οκτωβρίου ύστερα από παράπονα των ενδιαφερομένων και των Συλλόγων Ηρακλείου και Ρεθύμνης η Διδ. Ομοσπονδία τις ξετριπώνει από τα αρχεία του Εθνικού Τυπογραφείου πούχαν σκαλώσει γιατί δεν ανέφεραν οι Νομάρχες τον αριθμό της εγκριτικής διαταγής του γεν. Λογιστηρίου. Στις 5 του Οκτώβρη παραδίνονται από την Ομοσπονδία στο υπουργείο της Παιδείας για να στείλη διαταγή για δημοσίευση. Την επαύριο αμέσως, ρεκόρ ταχύτητας, που οφείλεται στους κ.κ. Σμυρνήν και Καμπέρην, η διαταγή του υπουργείου δίνεται στα χέρια μας και παραδίνεται στη διεύθυνση του Εθνικού Τυπογραφείου όπου ύστερα από διαρκές τηλεφώνημα ημερών μαθαίνομε πως ... δεν δημοσιεύονται γιατί το Πολιτικό γραφείο τις απόρριψε. Μια έρευνά μας στο Πολιτικό Γραφείο μας αποκάλυπτε πως δίχρη απορρίφθηκαν αφού το Εθν. Τυπογραφείο δεν έστειλε μαζί με τα δοκίμια και τον αριθ. της Εγκριτικής Διαταγής. Νέα έρευνά μας στο Εθν. Τυπογραφείο μας αποκαλύπτει πως η διαταγή του Υπουργείου της Παιδείας, που του παραδώσαμε οι ίδιοι με τα χέρια μας ... πέταξε, χάθηκε. Νέες κινητοποιήσεις ύστερα, νέες διαταγές και τέλος να η αμοιβή των κόπων μας. Στο φύλλο 183 της Εφημ. της Κυβερνήσεως που κυκλοφόρησε σήμερα 11 Νοεμβρίου, ύστερα δηλαδή από μήνες σωστούς τρεις και μέρες έντεκα οι προαγωγές δημοσιευτήκανε.” Βλ. “Χωρίς σχόλια”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 251, 17-11-1929, σελ. 2. Τα γραφειοκρατικά προβλήματα ωστόσο ήταν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το πλέον ασήμαντο μέρος του όλου ζητήματος.

⁴⁷Το κάθε οικονομικό έτος άρχιζε από την 1 Απριλίου και τέλειωνε την 31 Μαρτίου του επόμενου ημερολογιακού έτους.

⁴⁸Συγκεκριμένα προτάθηκαν 38 δάσκαλοι για το βαθμό του γραφέα α΄· 82 για το βαθμό του ακολούθου· 381 για το βαθμό του Γραμματέα β΄ και 252 για το βαθμό του γραμματέα α΄.

αναγράψει το υπουργείο Παιδείας για προαγωγές δασκάλων⁴⁹. Η ΔΟΕ θα διαπιστώσει τότε πως η μεγάλη της επιτυχία, το Διάταγμα της Διαβάθμισης, κινδυνεύει να ακυρωθεί στην πράξη, πως οι νομικές ρυθμίσεις, δηλαδή, παραμένουν κενό γράμμα όταν δεν συνοδεύονται από τα σχετικά κονδύλια. Έτσι, το επόμενο έτος, στη φάση της κατάρτισης του νέου προϋπολογισμού (άνοιξη του 1929), θα ενεργοποιηθεί και θα ασκήσει ισχυρότατες πιέσεις⁵⁰. Ως αποτέλεσμα αυτών των πιέσεων θα αναγραφεί στον προϋπολογισμό του οικονομικού έτους 1929-30 πίστωση 5,5 εκατομμυρίων δραχ. για προαγωγές δασκάλων⁵¹. Με το ποσό αυτό θα εκτελεστούν οι προαγωγές που εκκρεμούσαν από το προηγούμενο έτος καθώς και 508 του τρέχοντος έτους. Στη διάρκεια όμως του οικονομικού έτους 1929-30 είχε προταθεί για προαγωγή από τα Εποπτικά Συμβούλια τριπλάσιος αριθμός δασκάλων από το προηγούμενο έτος (συγκεκριμένα 2.143)⁵². Αν

⁴⁹Βλ. “Οι προαγωγές των δασκάλων—Η διαμαρτυρία μας”, *ό.π.*, τεύχ. 211, 27-1-1929, σελ. 11. Πρβλ. Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου 1929-30, *ό.π.*, τεύχ. 284, 6-7-1930, σελ. 1-8· η πληροφορία στη σελ. 4.

⁵⁰ Βλ. *ό.π.*, τεύχη 268, 16-3-1930, σελ. 9. Ως αποτέλεσμα των πιέσεων θα έρθει η εγκύκλιος (αριθμ. 16771) του Κ. Γόντικα προς τους επιθεωρητές με την οποία θα ζητά να ξανασυνταχθούν οι πίνακες με τους προακτέους για να υπολογισθεί η απαιτούμενη δαπάνη, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 221, 7-4-1929, σελ. 2.

⁵¹ Βλ. “Έκθεση Διοικητικού Συμβουλίου—Ομοσπονδιακή χρονιά 1928-29· κεφ. Προαγωγές”, *ό.π.*, τεύχ. 226, 12-5-1929, σελ. 6-7.

⁵²Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 284, 6-7-1930, σελ. 4. Συγκεκριμένα θα προαχθούν 85 δάσκαλοι σε γραφείς α΄, 218 σε ακολούθους, 879 σε γραμματείς β΄, 153 σε γραμματείς α΄ και 508 σε εισηγητές. Στον τριπλασιασμό των προτεινόμενων για προαγωγή θα συντελέσει καθοριστικά ο νόμος 4374, κυρωτικός του διατάγματος της διαβάθμισης. Στη φάση της ψήφισής του η ΔΟΕ είχε καταφέρει να περάσει δυο βελτιωτικές ρυθμίσεις. Η πρώτη έδινε ένα επιπλέον βαθμό εξέλιξης σε ορισμένες κατηγορίες τριτοβαθμίων. Η δεύτερη όριζε ως υποχρεωτική για τον επιθεωρητή την πρόταση προαγωγής ή στασιμότητας για κάθε δάσκαλο που διέθετε τα προσόντα και όχι προαιρετική όπως το διάταγμα. Οι ρυθμίσεις αυτές θεωρήθηκαν ως μία αξιόλογη νίκη της ΔΟΕ μια και επιδρούσαν καθοριστικά στις προαγωγές και άρα στις απολαβές μεγάλου αριθμού δασκάλων.

αφαιρέσουμε τους 508 που προήχθησαν, οι υπόλοιποι 1.615 θα παραπεμφθούν στο επόμενο οικονομικό έτος 1930-31⁵³.

Στον προϋπολογισμό του οικονομικού έτους 1930-31 θα αναγραφεί για προαγωγές δασκάλων κονδύλι 4 εκατομμυρίων. Με το ποσό αυτό θα εκτελεστεί μόνο το ένα τρίτο περίπου από τις ανεκτέλεστες προαγωγές, και συγκεκριμένα οι 633⁵⁴ που προτάθηκαν κατά το πρώτο εξάμηνο του προηγούμενου οικονομικού έτους (από 1-4-1929 ως 31-9-1929)⁵⁵. Στο μεταξύ όμως θα προστεθούν οι προτεινόμενες προαγωγές του τρέχοντος οικονομικού έτους 1930-31, το οποίο θα κλείσει ανεβάζοντας τον αριθμό των προαγωγών που εκκρεμούν σε 2.700⁵⁶.

Έτσι, μέσα από τη διευρυμένη του αναπαραγωγή, το ζήτημα των προαγωγών θα αναδειχθεί σε πρωτεύον οικονομικό αίτημα της ΔΟΕ αυτής της περιόδου. Πρωτεύον επειδή οι 2.700 δάσκαλοι, των οποίων οι προαγωγές εκκρεμούσαν, αποτελούσαν το 1/4 του συνολικού δασκαλικού πληθυσμού. Αλλά και οι υπόλοιποι έβλεπαν τη δική τους σειρά να καθυστερεί όσο η “ουρά” μεγάλωνε, και με αυτή την έννοια το ζήτημα των προαγωγών αφορούσε άμεσα το σύνολο του δασκαλικού πληθυσμού. Οικονομικό επειδή κάθε προαγωγή μεταφραζόταν κατά μέσο όρο σε 500 δραχ. αύξηση του μισθού σε μια εποχή που ο μέσος δασκαλικός μισθός κινούνταν γύρω στις 3.000 δραχ. Οι καθυστερήσεις των προαγωγών, δηλαδή, ακύρωναν στην πράξη την σημαντικότερη οικονομική επιτυχία της ΔΟΕ, το νόμο της διαβάθμισης, πράγμα που συνεχώς θα επισημαίνει η ΔΟΕ στα πολυάριθμα

⁵³Βλ. Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου 1929-30, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 284, 6-7-1930, σελ. 1-8· η πληροφορία στη σελ. 4.

⁵⁴Συγκεκριμένα 66 σε γραφείς α´· 83 σε ακολούθους· 309 σε γραμματείς β´· 175 σε γραμματείς α´· ό.π., τεύχ. 281, 15-6-1930, σελ. 3.

⁵⁵Βλ. “Οι προαγωγές των δασκάλων- Α´. Η ευθύνη του υπουργείου της Παιδείας”, ό.π., τεύχ. 277, 18-5-1930, σελ. 1· πρβλ. *Ερμής*, τόμ. ΙΑ´, τεύχ. 414, 14-6-1930, σελ. 104.

⁵⁶Βλ. Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου 1930-31, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 335, 9-7-1931, σελ. 1-8· η πληροφορία στη σελ. πρβλ. *Ερμής*, έτος ΙΑ´, τεύχ. 454, 21-3-1931, σελ. 748.

κείμενα και υπομνήματα για το ζήτημα των προαγωγών⁵⁷: “Ο Εργοδότης-Κράτος καταπατώντας νόμο που το ίδιο έχει κάνει, κρατάει ένα πεντακοσάριο κατά μέσο όρο το μήνα. Κι αν εξακολουθήσει αυτή η κατάσταση σε δυο τρία χρόνια όλοι οι δάσκαλοι θα γίνουν στάσιμοι κ’ έτσι δε θα έχει καμιά σημασία ο Νόμος της Διαβάθμισης”⁵⁸.

Ως αντίπαλό της, λοιπόν, στο ζήτημα των προαγωγών η ΔΟΕ θα ορίσει κατ’ αρχή γενικά τον “εργοδότη-Κράτος”. Ποιοι όμως θεσμοί του κράτους ευθύνονται συγκεκριμένα για τις καθυστερήσεις των προαγωγών; Η ΔΟΕ θα νοιώσει την ανάγκη να τους προσδιορίσει με σαφήνεια. Ξεκινώντας από το οικονομικό έτος 1928-29, όταν πρωτοεμφανίστηκε το πρόβλημα, παρατηρεί ότι αν και το υπουργείο Παιδείας είχε αναγράψει πίστωση 6 εκατ. για προαγωγές δασκάλων, την πίστωση αυτή διέγραψε το Γενικό Λογιστήριο, δηλ. το υπουργείο Οικονομικών, επικαλούμενο την ανάγκη περιστολής των κρατικών δαπανών⁵⁹. Στον προϋπολογισμό πάλι του 1930-31 το υπουργείο Παιδείας θα αναγράψει 8 εκατομύρια για προαγωγές αλλά και πάλι το Γενικό Λογιστήριο θα επιβάλλει μείωση κατά 50% με επιχείρημα και πάλι την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού. Η ΔΟΕ όμως αμφισβητεί την εγκυρότητα του ισχυρισμού αυτού για δυο λόγους. Καταρχή επειδή το ίδιο το Γενικό Λογιστήριο ανακοίνωσε πως η χρήση του 1929-30 άφησε περίσυμα 350 εκατομμυρίων. Πώς και γιατί λοιπόν στα 1930-31 εμφανίζονται δυσκολίες στην ισοσκέλιση του προϋπολογισμού; Έπειτα, θα γράψει

⁵⁷Υπομνήματα και παραστάσεις της ΔΟΕ για το ζήτημα των προαγωγών βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχη 268, 16-3-1930, σελ. 9· 275, 4-5-1930, σελ. 3· 276, 11-5-1930, σελ. 7. 277, 18-5-1930, σελ. 2· 280, 8-6-1930, σελ. 2· 283, 29-6-1930, σελ. 1. Τα υπομνήματα θα απευθύνονται προς τον υπουργό Παιδείας Γ. Παπανδρέου, τον υπουργό Οικονομικών, το Βενιζέλο, την Βουλή και τη Γερουσία.

⁵⁸Βλ. “Να λείψη η εκμετάλευση και ο εμπαιγμός”, *ό.π.*, τεύχ. 274, 27-4-1930, σελ. 1.

⁵⁹Βλ. “Οι προαγωγές των δασκάλων—Η διαμαρτυρία μας”, *ό.π.*, τεύχ. 211, 27-1-1929, σελ. 11. Για τις παρεμβάσεις του Γενικού Λογιστηρίου στο ύψος των πιστώσεων βλ. επίσης *ό.π.*, τεύχ. 265, 23-2-1930, σελ. 2 και τεύχ. 267, 9-3-1930, σελ. 6.

η ΔΟΕ, “τοιαύτη τακτική θα εδικαιολογείτο καθ’ ημάς μόνον εάν το μέτρον ήτο γενικόν”⁶⁰. Οι μειώσεις, όμως, δεν αφορούν το σύνολο των υπουργείων αλλά επιλεκτικά το υπουργείο Παιδείας, πράγμα που, για τη ΔΟΕ, φανερώνει τις προτεραιότητες της κυβέρνησης. Κι ακόμα πιο συγκεκριμένα: στόχος του Γενικού Λογιστηρίου είναι “να ματαιωθούν οι προαγωγές των δασκάλων αν είναι δυνατόν ή τουλάχιστον να καθυστερούν γιατί (...) οι δάσκαλοι είναι πολλοί...”⁶¹. Βέβαια το υπουργείο Οικονομικών θα μπορούσε να ορίσει απλώς το συνολικό κονδύλι για προαγωγές υπαλλήλων και οι όποιες περικοπές να επιμεριστούν αναλογικά σε όλους. Όμως η ΔΟΕ δεν πιστεύει πως το υπουργείο Οικονομικών είναι ένας ουδέτερος προϊστάμενος: “Οι δημοδιδάσκαλοι δεν προάγονται γιατί αν προαχθούν κι αυτοί θα δυσκολέψουν ίσως τις προαγωγές των άλλων υπαλλήλων. Αυτή είναι η ψυχολογία κεινών, που έχουν στα χέρια τους την τύχη των δασκάλων. Τριάντα εκατομμύρια μπήκαν στον προϋπολογισμό 1928-1929 για προαγωγές⁶². Κι απ’ όλο αυτό τον πακτωλό δε δώσανε για το δημοδιδάσκαλο πεντάρα. Σαπίζει στη στασιμότητα, στο οικονομικό αδιέξοδο, στην καταφρόνια. Κι όταν προβάλλη το δικαίωμα του έρχεται πάντα η ίδια επωδός: ‘είστε πολλοί’. Πρωτότυπη αλήθεια Δημοκρατία. Δε λογαριάζει τους πολλούς για να περνούν καλά οι λίγοι”⁶³.

Εκτός όμως από το Γενικό Λογιστήριο, εκτός δηλ. από το υπουργείο Οικονομικών, η ΔΟΕ θα αποδώσει ευθύνες και στο υπουργείο Παιδείας. Το τελευταίο ανέγραψε, όπως είδαμε, αρχικά στον προϋπολογισμό του 1930-31, 8 εκατομμύρια για προαγωγές δασκάλων. Όμως το ποσό αυτό δεν επαρκούσε ούτε

⁶⁰Βλ. “Οι προαγωγές των δασκάλων—Η διαμαρτυρία μας”, *ό.π.*, τεύχ. 211, 27-1-1929, σελ. 11.

⁶¹Βλ. “Οι προαγωγές των δασκάλων- Α’ . Η ευθύνη του υπουργείου των οικονομικών”, *ό.π.*, τεύχ. 278, 25-5-1930, σελ. 1.

⁶²Αναλυτικός πίνακας με τα ποσά που διαθέτει ο προϋπολογισμός του 1928-29 *ό.π.*, τεύχ. 214, 17-2-1929, σελ. 4.

⁶³Βλ. “Αι άλλαι ιδέαι”, *ό.π.*, σελ. 1.

για τις προαγωγές που εκκρεμούσαν από το προηγούμενο έτος⁶⁴. Το ποσό λοιπόν ήταν ανεπαρκές και πριν από τις περικοπές που επέβαλε στη συνέχεια το Γενικό Λογιστήριο. Η υποχρηματοδότηση όμως δεν αφορούσε όλες τις δαπάνες του υπουργείου Παιδείας. Το Γενικό Λογιστήριο θα ζητήσει από το υπουργείο Παιδείας να μειώσει τον προϋπολογισμό του κατά 28 εκατομμύρια. Η γενική αυτή μείωση ωστόσο δε δεσμεύει το υπουργείο στο τρόπο που θα την καταλείψει στα πλαίσια του ειδικού προϋπολογισμού του. Το υπουργείο θα επιλέξει να περιορίσει στο μισό το κονδύλι για τις προαγωγές δασκάλων. Την ίδια στιγμή όμως θα αφήσει άθικτο το κονδύλι για τις προαγωγές των καθηγητών⁶⁵. Παρόμοια κατά το οικονομικό έτος 1928-29 όταν οι προαγωγές των δασκάλων ακυρώθηκαν, των καθηγητών θα εκτελεστούν στο σύνολό τους⁶⁶.

Συμπερασματικά λοιπόν, σύμφωνα πάντα με τη ΔΟΕ, το υπουργείο Οικονομικών δεν είναι ένας ουδέτερος κατανεμητής των πιστώσεων ανάμεσα στα διάφορα υπουργεία. Η κατανομή συναρτάται με τις προτεραιότητες της κυβέρνησης

⁶⁴ Η ΔΟΕ υποστήριζε πως μόνο για τις προαγωγές που εκκρεμούσαν απαιτούνταν κονδύλι 12 ως 13 εκατ. Με πρόχειρους δικούς μας υπολογισμούς το ποσό περιορίζεται στα 8 ως 8,5 εκατ. (1615 εκκρεμούσες προαγωγές X 500 δραχ. μέση αύξηση ανά μήνα X 12 μήνες = 8.169.000 δραχμές).

⁶⁵ Βλ. "Οι προαγωγές των δασκάλων- Α' . Η ευθύνη του υπουργείου της Παιδείας", ό.π., τεύχ. 277, 18-5-1930, σελ. 1. Πρβλ. "Να λείψη η εκμετάλευση και ο εμπαιγμός", ό.π., τεύχ. 274, 27-4-1930, σελ. 1 από όπου και το ακόλουθο ενδεικτικό του συλλογισμού της ΔΟΕ απόσπασμα: "Ρίχνοντας μια ματιά στον προϋπολογισμό [σ.σ. του οικονομικού έτους 1930-31] του Υπουργείου της Παιδείας βλέπουμε μερικά νούμερα χαρακτηριστικά. Το προσωπικό των δημοτικών σχολείων είχε 13.070, των σχολείων της Μέσης εκτός των διδασκαλείων της Δημοτικής 2.825. Για προαγωγές δασκάλων είχε περασμένες στον προϋπολογισμό 350.000 δραχμές το μήνα δηλ. 4.200.000 για όλο το χρόνο 1930-31, ενώ για προαγωγές Μέσης είχε περασμένες 384.000 δραχμές το μήνα δηλ. 4.608.000 για όλη τη χρονιά [σ.σ. ποσό που επαρκεί για τις προβλεπόμενες προαγωγές]. (...) [Και αυτά] σ' εποχή που μόνο για τις καθυστερούμενες προαγωγές χρειάζονται παραπάνου από 12.000.000 δραχμές, ενώ στη Μέση καμιά προαγωγή παλιά δεν καθυστερείται."

⁶⁶ Ο προϋπολογισμός του 1928-29 θα διαθέσει 1 εκατ. δραχ. για προαγωγές καθηγητών· βλ.

αναλυτικό πίνακα με τα κονδύλια για τις προαγωγές των δημοσίων υπαλλήλων, ό.π., τεύχ. 214, 17-2-1929, σελ. 4.

και οι προτεραιότητες επηρεάζονται από συγκεκριμένα συμφέροντα. Σε αυτό τον πόλεμο συμφερόντων η εκπαίδευση στο σύνολό της βγαίνει χαμένη. Ούτε όμως και το υπουργείο Παιδείας θα αποδειχθεί αμερόληπτος κατανεμητής. Εσωτερικά του εκπαιδευτικού συστήματος και του εκπαιδευτικού κόσμου η κατανομή των κονδυλίων θα είναι άνιση. Η Δημοτική εκπαίδευση αδικείται σε σχέση με τη Μέση και οι δάσκαλοι σε σχέση με τους καθηγητές. Και αυτό δε γίνεται επειδή προτανεύουν ορισμένα ορθολογικά κριτήρια αλλά επειδή υπάρχουν και δρουν συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα τονίζει συνεχώς πως οι διακρίσεις ανάμεσα σε καθηγητές και δασκάλους δεν είναι άσχετες με την κατάληψη όλων των βασικών θέσεων στο υπουργείο Παιδείας από ανθρώπους της Μέσης. Θα αναφερθεί μάλιστα επώνυμα στους Βαχαβιόλο, Κακούρο και Λέφα, υπονοώντας πως λειτουργούν ως εκφραστές των συμφερόντων των καθηγητών⁶⁷.

Διακρίσεις ωστόσο θα παρακολουθήσουμε και εντός του δασκαλικού κλάδου από την πιο ισχυρή κατηγορία εις βάρος των υπολοίπων. Αξίζει νομίζουμε να παρακολουθήσουμε επιγραμματικά μία ενδεικτική περίπτωση.

Με το διάταγμα της διαβάθμισης αποδόθηκε στο δασκαλικό κλάδο και ο βαθμός του εισηγητή. Στο βαθμό αυτό μπορούσαν να φθάσουν μόνο όσοι είχαν μετεκπαιδευθεί στο πανεπιστήμιο και είχαν υπηρεσία τουλάχιστον 15 χρόνια. Υπήρχε όμως και ένας περιορισμός: Ο βαθμός του εισηγητή ήταν οργανικά συνδεδεμένος με τη θέση του διευθυντή πολυθέσιου σχολείου (τετρατάξιου και πάνω). Για το λόγο αυτό ο συνολικός αριθμός των εισηγητών δεν μπορούσε να υπερβαίνει τον συνολικό αριθμό των διευθυντικών θέσεων, οι οποίες ανέρχονταν σε 630. Στην τελική φάση όμως της διαμόρφωσης του κυρωτικού νομοσχεδίου, όταν αυτό βρισκόταν στην κοινοβουλευτική επιτροπή, η ΔΟΕ πέτυχε να αποδεσμευθεί ο αριθμός των εισηγητών από τις διευθυντικές θέσεις και να αυξηθεί σε 1200. Για λόγους όμως οικονομικούς αποφασίστηκε οι 1200 να αποδοθούν σταδιακά, ανά 300 κατ' έτος, στα τέσσερα οικονομικά έτη από 1928-29 ως 1931-32⁶⁸. Στο πρώτο έτος

⁶⁷Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 202, 25-11-1928, σελ. 2 και τεύχ. 203, 2-12-1928, σελ. 1.

⁶⁸Βλ. "Διαβάθμιση— προαγωγές", *ό.π.*, τεύχ. 231, 23-6-1929, σελ. 1-2.

1928-29 όπως είδαμε δεν έγινε καμία προαγωγή μια και δεν είχε αναγραφεί στον προϋπολογισμό η σχετική πίστωση. Στο δεύτερο οικονομικό έτος δόθηκε, όπως είδαμε, πίστωση 5 εκατ. για προαγωγές δασκάλων. Με το ποσό αυτό προήχθησαν όσοι δάσκαλοι είχαν προταθεί το προηγούμενο έτος (σύνολο 753) και 508 από τους 2143 προταθέντες κατά το τρέχον έτος. Χαρακτηριστικό: και οι 508 προήχθησαν στο βαθμό του εισηγητή. Ας σημειωθεί πως ο αριθμός 508 δεν ήταν τυχαίος. Μαζί με τους 92 που είχαν προαχθεί στο βαθμό του εισηγητή στα έτη 1926-27 και 1927-28 έφταναν τον αριθμό 600, δηλαδή εξαντλούσαν τον προβλεπόμενο από τον κυρωτικό νόμο αριθμό εισηγητών. Με άλλα λόγια η καθυστέρηση των προαγωγών δεν θα επηρεάσει την ισχυρή ομάδα του δασκαλικού κόσμου, τους εισηγητές. Η ομάδα αυτή θα πετύχει κατ' εξαίρεση τη δική της έγκαιρη προαγωγή, ακόμα και παρά τη —φαινομενική τουλάχιστον— αντίθεση της ΔΟΕ, η οποία εμφανίζεται να επικρίνει τις σχετικές ενέργειες: “Θόρυβος και κοσμοχαλασμός για τις προαγωγές στο βαθμό του Εισηγητή. Ανεβοκατεβάσματα στις σκάλες και πηγαινοερχομοί στους διαδρόμους και τα γραφεία του Υπουργείου Παιδείας. Ο ένας αντιπροσωπεύει τη μία κατηγορία, ο άλλος αντιπροσωπεύει τους διευθυντές ορισμένης πόλης, που πρέπει να προαχθούν προνομιακά, και πάει λέγοντας”⁶⁹.

Οι διακρίσεις, λοιπόν, φαίνεται να μην έχουν τέλος. Ακόμα και αρκετοί δάσκαλοι των κατωτέρων κατηγοριών θα χαράσσουν τις προσωπικές τους στρατηγικές για να υπερπηδήσουν τα εμπόδια και να προωθήσουν, ο καθένας τη δική του προαγωγή, η οποία “σκάλωνε” συνήθως στο Γεν. Λογιστήριο. Συχνά ορισμένες προαγωγές, μετά από παρεμβάσεις πολιτευτών ή ανώτερων υπαλλήλων, “ξεσκάλωναν” και έπαιρναν την άγουσα για την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η ΔΟΕ, επισήμως τουλάχιστον, θα διαμαρτύρεται έντονα: “Μπορεί να διατηρήσει το

⁶⁹Βλ. “Ποιος αντιπροσωπεύει τον κλάδο”, *ό.π.*, τεύχ. 238, 18-8-1929, σελ. 2. Βλ. επίσης “Οι προαγωγές στο βαθμό του Εισηγητού”, *ό.π.*, τεύχ. 236, 28-7-1929, σελ. 3· “Οι προαγωγές των δασκάλων”, *ό.π.*, τεύχ. 238, 18-8-1929, σελ. 4· “Οι προαγωγές των εισηγητών”, *ό.π.*, τεύχ. 243, 22-9-1929, σελ. 7· “Πόσοι θα προσαχθούν σε εισηγητές”, *ό.π.*, τεύχ. 250, 10-11-1929, σελ. 2 και τέλος τα σχετικά σχόλια, *ό.π.*, τεύχ. 241, 8-9-1929, σελ. 2.

вето του και να χορηγή ή να αρνείται πιστώσεις μα δεν έχει, το γεν. Λογιστήριο, κανένα δικαίωμα να εγκρίνει αυτό τα πρόσωπα που θα προάγονται κάθε φορά. Ακόμα απλούστερα: Ο κ. Υπουργός έχει καθήκον να σταματήσει τη ρουσφετολογία του Γεν. Λογιστηρίου”⁷⁰.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια ατέλειωτη σειρά διακρίσεων, συλλογικών και ατομικών στρατηγικών προώθησης συμφερόντων που ξεκινούν από την κορυφή της πολιτικής κοινότητας και φθάνουν ως τη βάση του δασκαλικού κόσμου. Δεν πρέπει ωστόσο να ξεχνάμε πως τα φαινόμενα αυτά ανθίζουν πάνω στο γόνιμο έδαφος της διεθνούς οικονομικής κρίσης που κάνει την εμφάνισή της και στην Ελλάδα. Οι περικοπές των δασκαλικών προαγωγών δεν είναι παρά ένας από τους τρόπους που επέλεξε η κυβέρνηση των φιλελευθέρων να απαντήσει στην επερχόμενη και διαφαινόμενη κρίση. Κι αν άρχισαν από τους δασκάλους, επειδή πράγματι ο αριθμός τους ήταν μεγάλος και επειδή ως τότε δεν μετείχαν στο παιχνίδι των προαγωγών, δε θα αργήσει η στιγμή που το μέτρο θα επεκταθεί και στους άλλους κλάδους και θα βρεί και την θεσμική του έκφραση. Πράγματι όταν τα σημάδια της κρίσης θα κάνουν πρόδηλη την παρουσία τους το θεσμικό πλαίσιο θα σκληρύνει ταχύτατα. Τον Ιούνιο του 1930 με το ν. “περί τροποποιήσεως διατάξεων των του Δημοσίου Λογιστικού” (άρθρο 9) θα δοθεί το δικαίωμα στον υπουργό των Οικονομικών να εγκρίνει ή όχι την εκτέλεση των προαγωγών που έχουν προταθεί από τα διάφορα υπουργεία. Φυσικά το νομοσχέδιο προσκρούει τόσο στο νομοθετημένο δικαίωμα της από βαθμού σε βαθμό προαγωγής των υπαλλήλων όσο και στη θεσμοθετημένη αποκέντρωση μια και αφαιρεί εξουσία από τα υπηρεσιακά συμβούλια (αλλά και από τους υπόλοιπους υπουργούς) και αυξάνει υπέρμετρα την εξουσία του υπουργού οικονομικών⁷¹. Αυτά όμως φαντάζουν πλέον λεπτομέρειες. Η ΔΟΕ θα στρέψει την προσοχή της στο χειρότερο. Και το χειρότερο είναι η

⁷⁰Βλ. “Απλούστερα”, ό.π., τεύχ. 192, 16-9-1928, σελ. 2.

⁷¹Βλ. σχετικά και την διαμαρτυρία της Ένωσης Δημοσίων Υπαλλήλων Αθηνών, *Ερμής*, τόμ. ΙΑ΄, τεύχ. 416, 28-6-1930, σελ. 135-136.

αναδρομική ισχύ του νόμου μια και αυτή φαίνεται να αφορά αποκλειστικά τους δασκάλους: “Η αναδρομική δε ισχύς του μέτρου πλήττει κυρίως και μόνον τους δημοδιδασκάλους των οποίων 3000 προαγωγαί των οικονομικών ετών 1928-29 και 1929-30 καθυστερούνται αδικαιολόγητα μέχρι σήμερα ενώ έχουν εκτελεσθή όλαι αι προαγωγαί των άλλων δημοσίων υπαλλήλων”⁷².

Το ζήτημα των προαγωγών δε θα λυθεί ως το καλοκαίρι του 1930 που θα γίνει η επανένωση των δύο ομοσπονδιών. Οι προσπάθειες όμως για την επίλυσή του θα φέρουν τις δυο δασκαλικές ομοσπονδίες στο ίδιο μετερίζι. Ταυτόχρονα με τη ΔΟΕ, παραστάσεις και υπομνήματα προς την κυβέρνηση θα κάνει και η Νέα ΔΟΕ⁷³. Ταυτόχρονα με το *Διδασκαλικό Βήμα* θα ξοδέψει και ο *Ερμής* αρκετό μελάνι για να εκφράσει τη δυσαρέσκεια του δασκαλικού κόσμου⁷⁴. Τα επιχειρήματα θα είναι παρόμοια και το αίτημα κοινό: να εκτελεστούν άμεσα όλες οι προαγωγές. Κι όταν η συνένωση επιτευχθεί, την πρώτη κιόλας μέρα που οι σύνεδροι της Νέας ΔΟΕ προσχωρήσουν στο συνέδριο της ΔΟΕ (11-7-1930), σύσσωμο το συνέδριο θα μεταβεί στο πολιτικό γραφείο του πρωθυπουργού και θα ζητήσει να εκτελεστούν όλες οι

⁷²Βλ. υπόμνημα της ΔΟΕ προς τη Βουλή και τη Γερουσία, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 283, 29-6-1930, σελ. 1. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και τα σχόλια του Ερμή, βλ. *Ερμής*, τόμ. ΙΑ', τεύχ. 416, 28-6-1930, σελ. 144.

⁷³Βλ. τα δυο υπομνήματα της Νέας ΔΟΕ για το ζήτημα των προαγωγών *ό.π.*, τόμ. Ι', τεύχ. 380, 19-10-1929, σελ. 391 και τεύχ. 406, 19-4-1930, σελ. 811.

⁷⁴Βλ τα σχετικά δημοσιεύματα στα ακόλουθα τεύχη του *Ερμή*: τεύχ. 331, 10-11-1928, σελ. 448· τεύχ. 341, 19-1-1929, σελ. 598· τεύχ. 343, 2-2-1929, σελ. 625· τεύχ. 349, 16-3-1929, σελ. 736· τεύχ. 367, 20-7-1929, σελ. 192· τεύχ. 386, 30-11-1929, σελ. 490· τεύχ. 392, 11-1-1930, σελ. 585· τεύχ. 344, 9-2-1929, σελ. 656· τεύχ. 436, 15-11-1930, σελ. 664. Δείγμα γραφής: “Το ζήτημα των προαγωγών των δημοδιδασκάλων θ’ αποσυνθέσει πλήρως την στοιχειώδη εκπαίδευσιν. Όση δήποτε και αν είνε η αφοσίωσις του δημοδιδασκάλου εις το έργον του, δεν είνε δυνατόν να μη επηρεάζεται ούτος από την συναίσθησιν της αδικίας, ήτις γίνεται κατ’ αυτού εκ της παρατεινόμενης εκκρεμότητος των προαγωγών του. Και ο επηρεασμός ούτος καθίσταται από ημέρας εις ημέραν βαθύτερος, θα σημειώση δε συν τω χρόνω οδυνηροτάτας συνεπειάς εν τη λειτουργία των σχολείων.”, *ό.π.*, τόμ. Ι', τεύχ. 406, 19-4-1930, σελ. 816.)

προαγωγές⁷⁵. Ο Βενιζέλος επικαλούμενος την αδυναμία του προϋπολογισμού θα απορρίψει το αίτημα και το πρόβλημα θα συνεχιστεί⁷⁶. Αυτό όμως που ενδιαφέρει τη μελέτη μας είναι τούτο: Το οικονομικό αίτημα θα συσπειρώσει, όπως και στη φάση της ίδρυσης, τις αντικρουόμενες μερίδες του δασκαλικού κόσμου. Όπως και τότε όμως, κι ίσως περισσότερο από τότε, δεν αρκεί από μόνο του για να οδηγήσει στην επανένωση...

⁷⁵Βλ. "Το συνέδριον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας" εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-7-1930· πρβλ. "Τα αιτήματα του διδασκαλικού κόσμου και η Κυβέρνησις", *ό.π.*, 13-7-1930.

⁷⁶Ως το τέλος του 1931 η εκκρεμότητα θα συνεχίζεται και οι ανεκτέλεστες προαγωγές θα φθάσουν τις 3360. Στις 12-12-1931 σε ειδική συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου θα αποφασισθεί η άμεση εκτέλεση όλων. Οι λόγοι που επέβαλλαν την απρόσμενη εκτέλεσή τους συνδέονται με τη σύγκρουση κυβέρνησης και δημοσίων υπαλλήλων και θα μας απασχολήσουν στο τέταρτο κεφάλαιο αυτού του μέρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η ΝΕΑ ΑΝΤΙΘΕΣΗ

1. ΔΟΕ και “ιδιώνυμο”

Το νομοσχέδιο “περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών”, το νομοσχέδιο με τους επίσημα διακηρυγμένους αντικομμουνιστικούς στόχους, κατατέθηκε στη βουλή τέσσερις περίπου μήνες μετά τη νίκη του Βενιζέλου, στις 22-12-1928. Η συζήτηση του θ’ αρχίσει στις 3-4-1929, θα ψηφιστεί σε α’ ανάγνωση στις 30-5-1929 και σε β’ ανάγνωση στις 18-6-1929. Ως νόμος 4229 πλέον, ευρύτερα γνωστός ως “ιδιώνυμο”, θα τεθεί σε ισχύ από τις 25-7-1929. Από τη στιγμή αυτή ως την εξάντληση της βενιζελικής τετραετίας θα γίνουν, με βάση τις διατάξεις του, 11.400 συλλήψεις και 2.130 καταδίκες⁷⁷. Οι περισσότεροι από αυτούς, όμως, δεν καταδικάστηκαν για πραγματικά εγκλήματα κατά της ασφάλειας του κράτους, αλλά για συμμετοχές σε απεργίες και διεκδικητικές κινητοποιήσεις⁷⁸. Με εφαρμογή επίσης του “ιδιώνυμου” τα πολιτικά δικαστήρια θα αποφασίσουν τη διάλυση πολλών συνδικαλιστικών οργανώσεων, ιδιαίτερος όσων ελεγχόταν από το

⁷⁷Βλ. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1927-31*, Αθήνα, Κομμούνα, 1987, σελ. 123.

⁷⁸ Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Ρ. Κούνδουρος, το 60% των ατόμων που καταδικάστηκαν με το “ιδιώνυμο” στο πρώτο στάδιο εφαρμογής του (από το 1929 ως το 1937) ανήκε στην εργατική τάξη (βιομηχανικοί-βιοτεχνικοί εργάτες, εργάτες μεταφορών, κλπ.)· βλ. Κούνδουρος Ρούσσος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκποτίσεις και τάξεις στην Ελλάδα 1924-74*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1978, πίνακας 4(6), σελ. 97-98.

ΚΚΕ, όπως η Ενωτική ΓΣΕΕ⁷⁹. Ορθά, λοιπόν, έγκυροι μελετητές οδηγούνται στο συμπέρασμα πως η ανάπτυξη του συνδικαλισμού και όχι ο κομμουνιστικός κίνδυνος ήταν ο λόγος της ψήφισης του “ιδιώνυμου”⁸⁰. Άλλωστε ο “κομμουνιστικός κίνδυνος” στην Ελλάδα του μεσοπολέμου ήταν περισσότερο ένα ιδεολόγημα που στόχευε στη συσπείρωση της αστικής τάξης παρά μια απτή πραγματικότητα. Όπως θα παραδεχθεί ακόμα και ο συντηρητικός ιστορικός Γρ. Δαφνής, το ΚΚΕ αποτελούσε τότε περιθωριακή πολιτική δύναμη και ούτε μια στιγμή δεν απείλησε σοβαρά τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας⁸¹. Αντιθέτως θα είναι οι απεργίες και οι πάσης φύσεως κινητοποιήσεις των εργαζομένων που δημιουργούσαν οξύ κοινωνικό πρόβλημα πριν και κυρίως μετά την οικονομική κρίση του 1929. Η βενιζελική κυβέρνηση, ως εκφραστής μιας αστικής τάξης απρόθυμης (ή αδύναμης) να διαχειριστεί το πρόβλημα δημοκρατικά, επέλεξε να το αντιμετωπίσει κατασταλτικά⁸². Χρησιμοποιώντας το ρήμα “επέλεξε” θέλουμε να τονίσουμε πως το “ιδιώνυμο” δε λειτούργησε από παραδρομή ως αντισυνδικαλιστικός νόμος. Εξαρχής η πρόθεση του νομοθέτη ήταν και αυτή (αν όχι κυρίως αυτή) όπως γίνεται εμφανές στο εδάφιο 2 § 1 του άρθρου 1 όπου αναφέρεται πως “με τας αυτάς ποινάς [σ.σ. με τις οποίες τιμωρούνται οι εχθροί του καθεστώτος] τιμωρείται και όστις επωφελούμενος απεργίας ή λοκ άουτ, προκαλεί ταραχάς ή συγκρούσεις”. Όπως υποστηρίχθηκε, η διάταξη αυτή “ανοίγει απεριόριστες δυνατότητες εφαρμογής του νόμου για την αντιμετώπιση του καθημερινού διεκδικητικού αγώνα της εργατικής τάξης.”⁸³ Άλλωστε και ο ίδιος ο υπουργός Εσωτερικών Κ. Ζαβιτσιάνος, όταν

⁷⁹Βλ. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σελ. 372, υποσημ. 92.

⁸⁰Βλ. Κούνδουρος Ρούσσος, *ό.π.*, σελ. 78-84· Αλιβιζάτος Νίκος, *ό.π.*, σελ. 385-386.

⁸¹Βλ. Γρηγόρης Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, τόμ. 2, Αθήνα, Κάκτος, 1997, σελ. 91· πρβλ. τη σύμφωνη γνώμη του Δ. Λιβιεράτου, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1927-31*, Αθήνα, Κομμούνα, 1987, σελ. 119.

⁸²Για πιο εκτεταμένες αναλύσεις σ’ αυτή την κατεύθυνση βλ. Κούνδουρος Ρούσσος, *ό.π.*, και Αλιβιζάτος Νίκος, *ό.π.*

⁸³Βλ. Χ. Χατζηϊωσήφ, “Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο μεσοπόλεμο”, στο Γιώργος Μαυρογορδάτος - Χρήστος Χατζηϊωσήφ (επιμ.),

αμφισβητήθηκε η ύπαρξη κομμουνιστικού κινδύνου, θα καταδείξει εύγλωττα και τις άλλες αναγκαιότητες που επιβάλλουν την ψήφιση του νομοσχεδίου του: “Δεν αρκούν κύριοι οι διαρκείς ενοχλήσεις και διαρκείς ταραχαί των οποίων υφιστάμεθα μάρτυρες, δια να μας επιβάλλουν την λήψιν τουούτων μέτρων;”⁸⁴ Τέλος, ως επίθεση ενάντιά τους εξέλαβαν το “ιδιώνυμο” και τα συνδικάτα της εποχής — και όχι μόνο όσα επηρεάζονταν από το ΚΚΕ. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από την ομιλία του ηγέτη των σοσιαλιστών συνδικαλιστών και εργατικού γερουσιαστή Δημ. Στρατή στη Γερουσία: “... το νομοσχέδιον αυτό είναι ανελεύθερον και αντισυνταγματικόν, είναι ένας νόμος [που] αποσκοπεί να τρομοκρατήσει τους εργάτες και να περιορίσει τις πολιτικές και συνδικαλιστικές τους ελευθερίες και εναντίον του νόμου θα αγωνισθή σύσσωμος η τάξις των εργατών και γενικά των εκμεταλευομένων”⁸⁵. Το “ιδιώνυμο”, λοιπόν, είχε διπλό χαρακτήρα, διακηρυγμένα αντικομμουνιστικό και συγκαλυμμένα αντισυνδικαλιστικό. Ως τέτοιος έγινε αντιληπτός τόσο από τους ιστορικούς του σήμερα όσο και από τους συνδικαλιστές του μεσοπολέμου.

Ας περάσουμε όμως σε αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ: αν ο νόμος ασχολήθηκε με τους δασκάλους και αν οι δάσκαλοι ασχολήθηκαν με το νόμο. Ας θυμόμαστε όμως πως εκτός από την αυτοτελή αξία τους τα όσα θα ακολουθήσουν θα μας χρειαστούν στα επόμενα κεφάλαια για να ερμηνεύσουμε το κύριο ζήτημά μας που αφορά την επανένωση των δύο δασκαλικών ομοσπονδιών.

Οι Αλιβιζάτος και Παπαδάτος επισημαίνουν πως ενώ κατά παράδοση ο ποινικός νόμος τιμωρεί το τετελεσμένο έγκλημα ή, το πολύ πολύ, την απόπειρα

Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, β' έκδ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1992, σελ. 439-458 [το παράθεμα στη σελ. 445].

⁸⁴Βλ. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής*, 30-5-1929, σελ. 990· παρατίθεται στο Κούνδουρος Ρούσσο, ό.π., σελ. 83.

⁸⁵Από ομιλία του Δ. Στρατή στη Γερουσία στις 17-7-1929, παρατίθεται στο Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1927-31*, Αθήνα, Κομμούνια, 1987, σελ. 122.

(όταν το έγκλημα είναι ιδιαίτερος σοβαρό), το “ιδιώνυμο” στοχεύει το έγκλημα πολύ πιο πριν, στην απλή εξωτερίκευση της εγκληματικής πρόθεσης, “για να σταματήσει στο κατώφλι μόλις της συνείδησης”⁸⁶. Στην περίπτωση όμως των εκπαιδευτικών, συμπληρώνουμε, ο νομοθέτης φαίνεται να επιχειρεί να περάσει και αυτό το κατώφλι της συνείδησης. Σύμφωνα με το άρθρο 6 § 1 του “ιδιώνυμου” οι “Εκπαιδευτικοί λειτουργοί, καίτοι μη υποπέσοντες εις αξιόποινον πράξιν του παρόντος νόμου, προπαγανδίζοντες εν τούτοις κομμουνιστικάς αρχάς, ή προσβάλλοντες την ιδέαν της πατρίδος ή τα εθνικά σύμβολα, απολύονται οριστικώς της υπηρεσίας μετ’ απόφασιν του οικείου Συμβουλίου”⁸⁷. Δεν είναι αναγκαία, δηλαδή, για τους εκπαιδευτικούς κάποια ανατρεπτική πράξη ή έστω πρόθεση. Αρκούν οι ιδέες και μάλιστα ανεξάρτητα αν αυτές εκφράζονται μέσα στο σχολείο ή έξω από αυτό. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη στιχομυθία Παπαναστασίου - Βενιζέλου στη βουλή όταν ο πρώτος θα προτείνει την τροποποίηση της επίμαχης παραγράφου: “Εάν επρόκειτο περί παραβιάσεων των διδασκαλικών αυτών καθηκόντων”, θα πει ο Παπαναστασίου, “η διάταξη αυτή του υπό ψήφισιν άρθρου θα ήτο δικαιολογημένη, αλλά όπως έχει επεκτείνεται και δια τον εκτός του σχολείου βίον αυτών.” Και ο Βενιζέλος θα απαντήσει: “δεν είναι δυνατόν ο διδάσκαλος να διδάσκει εις το σχολείον υπέρ πατρίδος κλπ. και έξω να προπαγανδίζει κατά του αστικού καθεστώτος”⁸⁸. Σύμφωνα επίσης με το ίδιο άρθρο, δεν απαιτείται για τους εκπαιδευτικούς (σε αντίθεση με τους άλλους δημοσίους υπαλλήλους) δικαστική απόφαση για την οριστική τους απόλυση. Αρκεί η απόφαση

⁸⁶Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 358· P. Papadatos, *Le délit politique. Contribution a l' etude des crimes contre l' Etat*, Gevene, Droz, 1955, p.p. 149.

⁸⁷Βλ. άρθρο 6 του ν. 4229, “Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών”, δημοσιεύεται στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 238, 18-8-1929, σελ. 3.

⁸⁸Βλ. “Εψηφίσθη χθες σε β’ ανάγνωση το τρομοκρατικό νομοσχέδιο—στενογραφημένα πρακτικά”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 19-6-1929.

του υπηρεσιακού τους συμβουλίου⁸⁹. “Δεν δυνάμεθα δε προσέτι να δεχθώμεν την διάταξιν του νομοσχεδίου ότι απολύονται οι υπάλληλοι και δη οι εκπαιδευτικοί επί τη απλή απόφασει του εκπαιδευτικού συμβουλίου και άνευ δικαστικής αποφάσεως...”⁹⁰, θα υποστηρίξει στη βουλή ο βουλευτής Ν. Τζεργιάς. Η παρέμβαση του όμως θα πέσει στο κενό. Ήταν άλλωστε απόλυτα συνειδητή η σχετική ρύθμιση. Η εισηγητική έκθεση του νόμου θα είναι αποκαλυπτική όταν θα τονίζει πως “δι’ ωρισμένης κατηγορίας δημοσίων υπαλλήλων, εχόντων ιδιαζούσας εκ της θέσεως αυτών υποχρεώσεις σεβασμού του υπάρχοντος κοινωνικού καθεστώτος και των ιδανικών, άτινα εμπνέουσι την μεγαλυτέραν μερίδα των πολιτών, αναγράφεται εν άρθρω 6 του νομοσχεδίου η πειθαρχική ποινή της οριστικής απολύσεως δι’ ιδέας ασυμβιβάστους προς τα ιδιάζοντα καθήκοντα αυτών”⁹¹. Πρέπει εδώ να επισημάνουμε πως το άρθρο 6 εκτός από τους εκπαιδευτικούς αναφέρεται και σε δυο άλλα σώματα δημοσίων υπαλλήλων: τους στρατιωτικούς και τους αστυνομικούς. Και είναι ενδιαφέρον το γεγονός πως τα τρία αυτά σώματα (και μόνο αυτά) αντιμετωπίζονται από το νομοθέτη με ειδικό και μεταξύ τους όμοιο τρόπο. Αν ο στρατός και η αστυνομία συγκροτούν τον κορμό του (καταπιεστικού) μηχανισμού του κράτους, η ταύτιση αυτή καταδεικνύει την παρόμοια πρόσληψη του σώματος των εκπαιδευτικών από την πλευρά της κρατικής εξουσίας. Οι εκπαιδευτικοί θεωρούνται πρώτιστα ως όργανα περιφρούρησης του αστικού κράτους, όχι βέβαια κατασταλτικά, αλλά ιδεολογικά. Το ελληνικό μεσοπολεμικό κράτος έρχεται εδώ να συναντήσει στην πιο καθαρή τους μορφή τις αναλύσεις του

⁸⁹ Εξαιτίας αυτής της ρύθμισης δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πόσοι εκπαιδευτικοί έπεσαν θύματα του “ιδιώνυμου”. Οι αριθμοί που παρουσιάζει ο Κούνδουρος, ό.π., αναφέρονται στις καταδίκες των δικαστηρίων και συνεπώς δεν περιλαμβάνουν τους εκπαιδευτικούς.

⁹⁰Βλ. “Εψηφίσθη χθες...”, *Ριζοσπάστης*, ό.π.

⁹¹Βλ. ολόκληρη την εισηγητική έκθεση του νόμου, *Ερμής*, έτος Θ´, τεύχ. 351, 30-3-1929, σελ. 759-760.

Αλτουσέρ, που θέλει το σχολείο ως τον κατεξοχήν ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους⁹².

Οι ειδικές ρυθμίσεις του “ιδιώνυμου” για τους εκπαιδευτικούς, ήταν αναμενόμενο να προκαλέσουν την αντίδραση της ΔΟΕ. Πράγματι, τον Ιανουάριο του 1929, λίγο μετά την κατάθεσή του σχετικού νομοσχεδίου στη βουλή, η ΔΟΕ θα υποβάλλει το πρώτο σχετικό υπόμνημα προς την κυβέρνηση⁹³. στις 2 Απριλίου 1929, μία ημέρα πριν αρχίσει στη βουλή η σχετική συζήτηση, θα απευθυνθεί με έγγραφό της στους βουλευτές⁹⁴. τον Ιούνιο τέλος, κατά τη διάρκεια των εργασιών του 13ου συνεδρίου, κι ενώ πλησίαζε η μέρα της ψήφισης του νομοσχεδίου, το προεδρείο της συνέλευσης θα συναντηθεί με το Βενιζέλο για το ίδιο ζήτημα⁹⁵. Ποιο θα είναι το περιεχόμενο των τριών δημοσίων διαμαρτυριών της;

Κατ’ αρχήν η ΔΟΕ δεν απορρίπτει τον βασικό στόχο του νομοσχεδίου, τη δίωξη δηλ. του κομμουνισμού. Αποδέχεται ως θεμιτή την προσπάθεια της κυβέρνησης να περιφρουρήσει το “δημοκρατικό πολίτευμα”, δηλ. το αστικό καθεστώς. Επίσης δεν κρίνει το νομοσχέδιο στο σύνολό του. Αν και επισημαίνει τις επιπτώσεις που θα έχει το “ιδιώνυμο” στο “δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι”⁹⁶,

⁹²Βλ. Αλτουσέρ Λουί, “Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους”, στο *Θέσεις*, 3η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σελ. 69-121

⁹³Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 211, 27-1-1929, σελ. 11.

⁹⁴Βλ. το σχετικό έγγραφο *ό.π.*, τεύχ. 221, 7-4-1929, σελ. 3.

⁹⁵Βλ. “Δάσκαλοι και Ιδιώνυμο”, *Ριζοσπάστης*, 16-5-29.

⁹⁶Εκτενέστερες αναφορές για τον αντισυνδικαλιστικό χαρακτήρα του “ιδιώνυμου” θα συναντήσουμε σε κείμενα εσωτερικής χρήσης, βλ. για παράδειγμα “Εκθεση Διοικητικού Συμβουλίου—Ομοσπονδιακή χρονιά 1928-29· κεφ. Το ιδιώνυμο”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 226, 12-5-1929, σελ. 7· “Εκθεση Διοικητικού Συμβουλίου Διδ. Ομοσπονδίας 1929-30”, *ό.π.*, τεύχ. 284, 6-7-1930, σελ. 1-8 — ιδιαίτερος σελ. 1 από όπου και το ακόλουθο απόσπασμα: “Την περασμένη χρονιά όλες οι Οργανώσεις βρέθηκαν μπροστά σε μία συστηματική προσπάθεια του Κράτους να περιορίση τα συνδικαλιστικά δικαιώματα γενικά και ειδικότερα των δημοσίων υπαλλήλων φτάνοντας αν ήταν δυνατό στην ουσιαστική κατάργησή τους. Η πρώτη εκδήλωση είναι ο νόμος του ιδιώνυμου με τις διάφορες ερμηνείες του.”

τελικά θα επικεντρωθεί στο άρθρο 6 που αφορά αποκλειστικά τους εκπαιδευτικούς. Θεωρεί πως περιορίζει την ελευθερία σκέψης και πως αντίκειται στο σύνταγμα. Χαρακτηρίζει “πρωτάκουστον” την ποινή της απόλυσης των εκπαιδευτικών, απλώς και μόνο λόγω “υποψιών αναμίξεως” σε ενέργειες κατά του καθεστώτος. Επιμένει ιδιαίτερα στις παρενέργειες που θα έχει η προβλεπόμενη εφαρμογή του στους δασκάλους. Συχνά, υποστηρίζει, οι δάσκαλοι έρχονται σε σύγκρουση με τοπικούς παράγοντες για λόγους που άπτονται των διδακτικών τους καθηκόντων. Συχνά επίσης η συμπεριφορά τους παρεξηγείται από τους κατοίκους των χωριών λόγω προλήψεων. Καταγγέρονται τότε “επί κομμουνισμώ”. Ακολουθούν κατ’ οίκον έρευνες, δημόσιες διαπομπεύσεις και ανακρίσεις στα αστυνομικά τμήματα, για να αποδειχθεί στο τέλος ότι επρόκειτο “περί ανακριβών πληροφοριών.” Εφιστά επίσης την προσοχή στις αυθαιρεσίες των υπηρεσιών ασφαλείας σε βάρος των δασκάλων. Η ΔΟΕ δε διαμαρτύρεται επειδή όντας κομμουνιστές οι δάσκαλοι διώκονται, αλλά επειδή αδίκως και αυθαίρετως κατηγορούνται ως κομμουνιστές⁹⁷. Υπενθυμίζει τέλος την ευκολία με την οποία αποδόθηκε σε ολόκληρο τον κλάδο η κατηγορία για κομμουνιστική παρέκλιση από τον πρώην υπουργό Παιδείας Θ. Νικολούδη. Ζητά γι’ αυτό από τον Βενιζέλο την απάλειψη του άρθρου 6 και από τους βουλευτές να μην το ψηφίσουν στην κατ’ άρθρο συζήτηση. Γι’ αυτή τους την ιδιοτελή στάση θα επικρίνει τους δασκάλους ο Ριζοσπάστης και θα τους καλέσει να αντιδράσουν συνολικά στο νομοσχέδιο μια και “μόνο η ολοκληρωτική απόρριψη του

⁹⁷Με τους εκτοπισμούς δασκάλων “επί κομμουνισμώ”, ιδιαίτερος από τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, θα ασχοληθεί επισταμένα το 11ο συνέδριο, τον Μάιο του 1928. Μετά τις διαμαρτυρίες της ΔΟΕ οι εκτοπίσεις θα σταματήσουν για λίγο καιρό. Τον Οκτώβριο του 1928 όμως θα υπάρξουν νέα κρούσματα. Οι διαμαρτυρίες όπως είπαμε επιμένουν στο “άδικο” και “αυθαίρετο” των διώξεων: “Το πράγμα θάταν δικαιολογημένο και κανένας δε θάχε δικαίωμα να διαμαρτυρηθή γι’ αυτό αν οι εκτοπισμοί γινόταν ύστερα από τακτικές ανακρίσεις που θ’ απόδειχναν βάσιμες τις κατηγορίες των διαφόρων αστυνομικών οργάνων, τέτοιο πράγμα όμως δε γίνεται στη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης. Οι δάσκαλοι ύστερα από μια απλή αναφορά ενός οιοδήποτε αστυνομικού οργάνου εκσφενδονίζονται στα τέσσερα άκρα της Ελλάδος...” βλ. “Εκτοπισμοί”, ό.π., τεύχ. 195, 7-10-1928, σελ. 2.

νομοσχεδίου θα μπορούσε να τους εξασφαλίσει τις σημερινές ψευτοελευθερίες τους”⁹⁸. Η ΔΟΕ όμως φαίνεται πως εκτίμησε κάτι τέτοιο ως αδύνατο. Επιζητά τουλάχιστον την όμοια μεταχείρισή των δασκάλων με τους υπόλοιπους δημοσίους υπαλλήλους. Δεν θα καταφέρει να πείσει. Μόνο οι Παπαναστασίου και Τζεργιάς θα ζητήσουν την τροποποίηση του επίμαχου άρθρου, ενώ οι Βενιζέλος και Αβραάμ θα αναφερθούν επικριτικά στις απόψεις της ΔΟΕ⁹⁹.

Η επιμονή αυτή στην ιδιαίτερη μεταχείριση των εκπαιδευτικών, εκτός από την αντίληψη της πολιτείας για το ρόλο των εκπαιδευτικών στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, φαίνεται να επηρεάζεται και από συγκυριακές καταστάσεις. Κατ’ αρχήν δεν είναι τυχαίο πως μόνο η ΔΟΕ, και όχι η ΟΛΜΕ, θορυβήθηκε από το συγκεκριμένο άρθρο. Φαίνεται πως κάτω από τη γενική επωνυμία “εκπαιδευτικοί” το επίμαχο άρθρο φωτογράφιζε τους δασκάλους. Διότι η εικόνα της “κομμουνίζουσας” ΔΟΕ, που διαμορφώθηκε στην περίοδο της παγκαλικής δικτατορίας με τα “μαρασλειακά” και αργότερα στην οικουμενική διακυβέρνηση με τη διάσπαση, φαίνεται πως ακολουθούσε τη ΔΟΕ και στη βενιζελική τετραετία. Χαρακτηριστική για το “κυνήγι μαγισσών” που θα εξαπολυθεί είναι και η ακόλουθη ομιλία του υπουργού παιδείας Γ. Παπανδρέου στο συνέδριο των επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαίδευσης, ένα χρόνο μετά την ψήφιση του “ιδιώνυμου”:

⁹⁸Βλ. “Δάσκαλοι και Ιδιώνυμο”, *Ριζοσπάστης*, 16-5-29.

⁹⁹Από την ομιλία του βουλευτή Ν. Αβραάμ: “...Αλλά φαίνεται ότι κάμνομεν μίαν σύγχυσιν της διατάξεως περί ελευθερίας της σκέψεως και έχω ως παράδειγμα υπόμνημα της διδασκαλικής ομοσπονδίας όπερ λέγει ότι το ιδιώνυμον αδίκημα καταργεί το σύνταγμα, και παραπονούνται ότι καταργείται το δικαίωμα του συνεταιρισμού...”. Από παρέμβαση του Βενιζέλου: “Θέλω λοιπόν να είπω ότι δεν πρόκειται να περιορίσωμεν την ελευθερίαν των ιδεών αυτήν την έκφρασιν των ιδεών ως προς την οποίαν άλλωστε υπάρχουν τόσαι πεπλανημεναι ιδέαι, (...) ώστε οι δημόσιοι υπάλληλοι και μάλιστα οι διδάσκαλοι να μας λέγουν ότι παραβιάζεται το Σύνταγμα.” Βλ. “Εμφύισθη χθες σε β’ ανάγνωση το τρομοκρατικό νομοσχέδιο—στενογραφημένα πρακτικά”, *ό.π.*. Για τις παρεμβάσεις των Παπαναστασίου και Τζεργιά βλ. παραπάνω.

“(…) Θεωρώ στοιχειώδες καθήκον μου να εκκαθαρίσω το ζήτημα και το συνέδριον των Επιθεωρητών παρέχει μοναδικήν προς τούτο ευκαιρίαν. Σας ερωτώ λοιπόν και ζητώ μίαν απάντησιν σαφή και απερίφραστον:

—Έχει κανείς εξ υμών κομμουνιστήν διδάσκαλον εις την περιφέρειάν του;

Οι κ.κ. Επιθεωρηταί εγειρόμενοι όρθιοι διαμαρτύρονται και φωνάζουν: ‘κανένα, κανένα’.

‘Χαίρω’, εξακολουθεί ο κ. Υπουργός, ‘δια την διαβεβαίωσιν, η οποία μου επιτρέπει να διακηρύξω προς την Ελληνικήν Κοινωνίαν, ότι η Ελληνική Παιδεία παραμένει πιστή και αφοσιωμένη εις τα ιδεώδη του Έθνους. Αλλ’ επιθυμώ να προσθέσω, ότι, και αν τυχόν εις το μέλλον εκδηλωθούν τοιαύται τάσεις, πρέπει να παταχθούν αμειλίκτως. Εις μίαν δημοκρατίαν οι πολίται έχουν ελευθερίαν φρονημάτων και δια τούτο το ιδιώνυμον χαρακτηρίζει ως αδίκημα μόνον την έμπρακτον εκδήλωσιν του κομμουνιστικού φρονήματος. Αλλά δια τους διδασκάλους δεν είναι απαραίτητος η έμπρακτος εκδήλωσις δια να είναι υπεύθυνοι. Αρκεί και το φρόνημα. Διότι ο Διδάσκαλος είναι φορεύς ιδανικών. Και δεν είναι δυνατόν να εμπιστευθώμεν τον εθνικόν φρονηματισμόν εις τοιούτους, οι οποίοι εμπαιζουν και υπονομεύουν την ιδέαν του Έθνους. Διδάσκαλος κομμουνιστής είναι ηναγκασμένος ή να παραβιάση τον όρκον του ή να παραβιάση την συνείδησίν του. Και αι δύο περιπτώσεις είναι απαράδεκτοι. Ας συμπεράνωμεν λοιπόν: Κομμουνιστής διδάσκαλος δεν υπάρχει σήμερα εις την εκπαίδευσιν, αλλ’ αν τυχόν παρουσιασθή εις το μέλλον, αποτελεί κοινόν καθήκον πάντων ημών η άμεσος απόλυσίς του, διότι δεν έχει θέσιν εις την Ελληνικήν Εκπαίδευσιν”¹⁰⁰.

Ανεξάρτητα ωστόσο από την αντικομμουνιστική υστερία και τις αιτίες της, η εικόνα της “κομμουνιζούσης” διδασκαλικής ομοσπονδίας, στη φάση που ψηφίζόταν το “ιδιώνυμο”, δεν ήταν εντελώς φανταστική. Ήδη από τις αρχές του 1929, οι “παροικούντες την Ιερουσαλήμ” ήταν ενήμεροι των πρώτων κινήσεων. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

¹⁰⁰Βλ. Υπουργείον Παιδείας και Θρησκευμάτων, *Τα Εκπαιδευτικά συνέδρια του 1930*, χ.χ., Αθήναι, σελ. 592-593.

2. Η Αριστερή Παράταξη

Τον Μάιο του 1929, στο 12ο συνέδριο της ΔΟΕ, τα πρακτικά του απερχόμενου Δ.Σ. θα εγκριθούν με 291 ψήφους υπέρ, 57 κατά και 9 λευκές¹⁰¹. Αν εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε πως οι 9 ψήφοι (ένας ή δύο σύλλογοι) εκφράζουν μεμονωμένες δυσαρέσκειες προς την διοίκηση, δύσκολα θα υποθέταμε το ίδιο και για τις 57 αρνητικές ψήφους, οι οποίες αποτελούν το 1/5 του συνόλου, εκφράζουν περίπου 600 δασκάλους και περίπου δέκα συλλόγους. Τα μεγέθη αυτά μας οδηγούν να υποθέσουμε πως εμφανίστηκε μια νέα αντιπολιτευόμενη ομάδα διαφορετική από την καθαρευουσιάνικη, η οποία είχε ήδη αποχωρήσει και είχε ιδρύσει τη Νέα ΔΟΕ.

Την υπόθεση ενισχύουν ορισμένα σχόλια που δημοσιεύει το *Διδασκαλικό Βήμα* δυο βδομάδες πριν το συνέδριο. Τα σχόλια επικρίνουν “μερικά... μυστακοφόρα παιδιά δουλεύοντα σε γνωστή διεθνή εκπαιδευτική οργάνωση” επειδή έστειλαν στους τοπικούς συλλόγους “ανυπόγραφο έντυπο μανιφέστο διαμαρτυρία για την πορεία της Διδ. Ομοσπονδίας και τη δράση του Δ. Συμβουλίου της την ομοσπονδιακή χρονιά 1928-29.” “Δεν θ’ άξιζε τον κόπο ν’ ασχοληθούμε με τ’ ανώνυμα μανιφέστα των αξιολύπητων παιδιών της ΔΕΠ”, συνεχίζουν το σχόλια¹⁰², πληροφορώντας μας έτσι πως η γνωστή διεθνής εκπαιδευτική οργάνωση είναι η τριτοδιεθνιστική Διεθνής των Εργατών της Παιδείας και άρα πως η νεοεμφανισθείσα ομάδα αποτελείται από κομμουνιστές δασκάλους. Η ομάδα, πράγματι, θα εμφανισθεί επισήμως με τον τίτλο Αριστερή Παράταξη στο 12ο συνέδριο που θα ακολουθήσει¹⁰³.

¹⁰¹Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 227, 26-5-1929, σελ. 4.

¹⁰²Βλ. τα σχόλια “Τα μυστακοφόρα παιδιά” και “παληκαράδες”, *ό.π.*, τεύχ. 224, 28-4-1929, σελ. 1.

¹⁰³Τη συγκρότηση της ομάδας λίγο πριν το 12ο συνέδριο θα επιβεβαιώσει σε ένα μεταγενέστερο κείμενο ο Β. Παπλάς (βλ. Παπλάς Βασίλης, “Οι παρατάξεις στην οργάνωση και το χρέος της ΙΕ”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 388, 31-7-1932, σελ. 3-4) και σε ένα πολύ μεταγενέστερο κείμενό της στο *Ριζοσπάστη* η συνδικαλίστρια δασκάλα Ελένη Μπαμπαδάκι (βλ. Ελένη Δάκι

Γιατί όμως η Αριστερή Παράταξη εμφανίστηκε σε αυτή τη χρονική περίοδο; Γνωρίζουμε πως σε όλα σχεδόν τα συνέδρια της ΔΟΕ υπήρχαν κομμουνιστές αντιπρόσωποι. Στο 4ο έκτακτο συνέδριο, όταν ξέσπασε η διαμάχη Καραγιάννη και Ράικου, οι αντιπρόσωποι αυτοί (Γ. Ταλαγάνης και Ν. Κιρκινέζης, οι πιο γνωστοί) συμάχησαν με την παράταξη Ράικου, συμμετέχοντας μάλιστα στο ψηφοδέλτιο με τον Κιρκινέζη ως υποψήφιο γραμματέα. Γνωστούς κομμουνιστές θα συναντήσουμε επίσης στα συνέδρια των ετών 1925 (7ο συνέδριο: Ν. Κιρκινέζη, Κ. Παπανικολάου), 1926 (8ο συνέδριο: Σ. Τσέκα), και 1928 (11ο συνέδριο: Ν. Πλουμπίδη, Β. Παππά, Κ. Παπανικολάου, Μιχαλόπουλο), οι οποίοι θα ασκούν κριτική στα πεπραγμένα της διοίκησης ως άτομα. Φαίνεται όμως πως δε θεωρούσαν αναγκαία ή θετική μια συλλογική διακριτή συνδικαλιστική εμφάνιση. Όλα αυτά τα χρόνια, όπως φαίνεται από τις τοποθετήσεις τους στα συνέδρια, θα στηρίζουν κριτικά τη σοσιαλιστική πτέρυγα των δημοτικιστών, την παράταξη δηλ. των Ρουχωτά-Δημητράτου. Τους λόγους της επιλογής αυτής θα μπορούσαμε ίσως να αποδώσουμε στην πορεία της ΔΟΕ και στις ανάγκες που προέκυπταν από αυτή την πορεία. Μπορούμε για παράδειγμα να υποθέσουμε πως η παρατεταμένη ενδοκλαδική διαμάχη ανάμεσα σε δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους κατά την πενταετία 1923-28, σε συνδυασμό με την αστάθεια και τις παλινδρομήσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης καθιστούσαν πολυτέλεια τη χωριστή εμφάνιση των κομμουνιστών. Συνεχίζοντας την ίδια συλλογιστική θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως όταν στα 1928, με την ίδρυση της Νέας ΔΟΕ, το μέτωπο με τους καθαρευουσιάνους ξεκαθάρισε και ταυτόχρονα την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ανέλαβε να υλοποιήσει μια ισχυρή βενιζελική κυβέρνηση, τότε οι συνθήκες ήταν ώριμες για τη διακριτή εμφάνισή τους. Μια ερμηνεία σαν την παραπάνω παρότι μοιάζει λογική έχει ένα μειονέκτημα. Προϋποθέτει την δυνατότητα των κομμουνιστών συνδικαλιστών δασκάλων να χαράζουν αυτοτελώς και με καθαρά εσωτερικές διαδικασίες τη στρατηγική και την τακτική τους. Όμως μια τέτοια δυνατότητα είναι γνωστό πως δεν υπήρχε για τους

[Μπαμπαδάκι], "Ο κομμουνιστής δάσκαλος", *Ριζοσπάστης*, 14-8-1977). Και οι δυο μετείχαν στη συγκρότησή της.

κομμουνιστές του μεσοπολέμου, δασκάλους ή μη. Η θέση του ΚΚΕ για τη σχέση του κόμματος με τα συνδικάτα ήταν σαφής και δηλωμένη: “Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι τυπικώς ανεξάρτητες, ουσιαστικά δε καθοδηγούνται απ’ το Κόμμα, όχι δι’ αντιπροσώπων του αλλά δια μέσου κάθε φράξιας, που μπάζει τη συνδικαλιστική τακτική του κόμματος σύμφωνα με την οποία λύνει τα τρέχοντα ζητήματα του κύκλου της και διοχετεύει τις απόψεις του”¹⁰⁴. Γνωστό είναι επίσης πως ούτε το ίδιο το ΚΚΕ χάραξε αυτόνομα την πολιτική και συνδικαλιστική του στρατηγική. Επηρεαζόταν αποφασιστικά από τις εκάστοτε θέσεις της Τρίτης Διεθνούς. Πριν λοιπόν θέσουμε το ερώτημα γιατί η Αριστερή Παράταξη συγκροτείται και εμφανίζεται επίσημα στο 13ο συνέδριο, χρειάζεται να θέσουμε το ερώτημα ποια ήταν η γραμμή της Τρίτης Διεθνούς σ’ αυτή τη συγκυρία¹⁰⁵.

Όπως είναι γνωστό, στο 6ο συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς (Ιούλιος-Αύγουστος 1928) θα επικρατήσει η γραμμή του “σοσιαλφασισμού”. Επιγραμματικά η θεωρητική κατασκευή ήταν η ακόλουθη: Ο καπιταλισμός μετά τη φάση της μερικής σταθεροποίησης πέρασε πλέον στην τρίτη και τελευταία του φάση, τη φάση της διαρκούς κρίσης. Η κατάρρευση του πλησίαζε και χρέος των κομμουνιστικών κομμάτων ήταν να την επιταχύνουν οργανώνοντας γενική πολιτική απεργία. Όμως τον αντίθετο ακριβώς στόχο εξυπηρετούσαν οι σοσιαλιστές, οι οποίοι εμφανίζοντας

¹⁰⁴Το ΚΚΕ, “Θέσεις επί του συνδικαλιστικού κινήματος”, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 2ος, 1925-28, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1974, σελ. 216-224.

¹⁰⁵Για τις αλληπάλληλες μεταβολές της στρατηγικής της Τρίτης Διεθνούς στο συνδικαλιστικό κίνημα βλ. τη σχολιασμένη συλλογή επισήμων κειμένων: Degras Jane, *The Communist International 1919-1943. Documents*, Oxford University Press, London, τόμ. 1, 1956· τόμ. 2, 1960· τόμ. 3, 1965. Μια επιγραμματική παρουσίαση των μεταβολών επιχειρεί ο Αντ. Λιάκος με το ακόλουθο απόσπασμα: “Η τακτική της ολομέτωπης αντιπαράθεσης του 1919-1920 συνδυάστηκε με την πολιτική του ‘ενιαίου μετώπου’ στα 1921-1923, μεταβλήθηκε με τις ενωτικές εκκλήσεις στα 1925-1926, για να επιστρέψει σε εξοντωτικό ανταγωνισμό στα 1928-1932 με τη θεωρία του ‘σοσιαλφασισμού’ και να περάσει ξανά σε ενοποιητικές τάσεις στα 1934-1936, την εποχή των ‘λαϊκών μετώπων’...”· βλ. Λιάκος Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*. Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993, σελ. 155-156.

φιλεργατικό προσωπείο εξαπατούσαν τις εργατικές και αγροτικές μάζες και απομάκρυναν την τελική σύγκρουση. Καθήκον λοιπόν των κομμουνιστών ήταν να αποκαλύψουν τον πραγματικό ρόλο της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία δεν ήταν τίποτε άλλο παρά “σοσιαλφασισμός”¹⁰⁶.

Τέσσερις μήνες αργότερα (10-15 Δεκεμβρίου 1928) το 4ο συνέδριο του ΚΚΕ, θα υιοθετήσει τη γραμμή της Τρίτης Διεθνούς και θα εκτιμήσει πως “εφ’ όσον οξύνονται οι ταξικοί αγώνες της εργατικής τάξης και αυξάνει η δραστηριότητα των αριστεροποιημένων μαζών, οι σοσιαλφασίστες γίνονται οι πιο αμείλιχτοι εχθροί των αγώνων της εργατικής τάξης...”¹⁰⁷. Έτσι η συνύπαρξη με τους “σοσιαλφασίστες”, “βενιζελοφασίστες”, κλπ. δεν έχει πλέον νόημα και το κόμμα ορίζει ως άμεσο καθήκον του “από πάνω ως κάτω”, την “επανίδρυση του ταξικού κέντρου των συνδικάτων για την οργάνωση και διεξαγωγή των οικονομικών αγώνων της εργατικής τάξης”¹⁰⁸. Πράγματι από τις 3 έως 8-2-1929, τρεις μήνες μετά την επίσημη υιοθέτηση της νέας γραμμής από το 4ο Συνέδριο του ΚΚΕ, οι εργατικές οργανώσεις που ελέγχονταν από αυτό θα προχωρήσουν στην ίδρυση της Ενωτικής ΓΣΕΕ, δηλαδή στην επισημοποίηση της διάσπασης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το κύριο μέτωπο θα είναι οι σοσιαλιστές. Όπως αναφέρει ο Λιβιεράτος “οι αντιπρόσωποι της Ενωτικής, που οι περισσότεροι είναι και μέλη του ΚΚΕ, χτυπάνε πολύ κάθε αντιπολιτευόμενο αντιπρόσωπο. Τους

¹⁰⁶Εκτενή αναφορά στη γραμμή του “σοσιαλφασισμού” βλ. Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης—ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο*, β’ έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, σελ. 87-98. Αναφορές επίσης στα Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1927-31*, Αθήνα, Κομμούνα, 1987, σελ. 136. Αντ. Λιάκος, *Εργασία...*, ό.π., σελ. 143-144.

¹⁰⁷Βλ. Το ΚΚΕ, “Το 4ο Συνέδριο του ΚΚΕ, 10-15 Δεκεμβρίου 1928 — απόφαση επί του συνδικαλιστικού”, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 2ος, 1925-28, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1974, σελ. 591-598.

¹⁰⁸ό.π.

ονοματίζουν όλους σοσιαλφασίστες ή συμμάχους των σοσιαλφασιστών και της αστικής τάξης”¹⁰⁹.

Βέβαια είναι γεγονός πως όλες οι “επί του συνδικαλιστικού” αποφάσεις του ΚΚΕ, τουλάχιστον όσες περιέχονται στα *Επίσημα Κείμενα*, αναφέρονται στο συνδικαλιστικό κίνημα των εργατών, πράγμα ευεξήγητο μια και το ΚΚΕ θεωρούσε τον εαυτό του κόμμα της εργατικής τάξης και την εργατική τάξη ως το υποκείμενο της ιστορικής αλλαγής. Το ερώτημα όμως που απαιτείται να θέσουμε εμείς, είναι κατά πόσο η γραμμή του “σοσιαλφασισμού” επιβλήθηκε και στο δασκαλικό συνδικαλιστικό κίνημα. Η ίδια η συγκρότηση της Αριστερής Παράταξης στους δασκάλους αμέσως σχεδόν μετά την ίδρυση της Ενωτικής ΓΣΕΕ δίνει πιστεύουμε ξεκάθαρη απάντηση. Βέβαια θα μπορούσε κανείς να θέσει το ερώτημα αν σίγουρα υπήρχε οργανική σύνδεση της Αριστερής Παράταξης με το ΚΚΕ. Εύγλωτη απάντηση σε αυτό το ερώτημα μας δίνει η μαρτυρία ενός κομμουνιστή δασκάλου που συμμετείχε στο στήσιμο της Αριστερής Παράταξης: “Σιγά-σιγά γνωριστήκαμε οι προοδευτικοί δάσκαλοι και συνδεθήκαμε αγωνιστικά μεταξύ μας και αποτελέσαμε την αριστερή παράταξη μέσα στο δασκαλικό σύλλογο της επαρχίας και εκπαιδευτικής περιφέρειας Ελασσόνος. Στην πρωτοπορεία της αριστερής κίνησης: Ο Νίκος Πλουμπίδης — όσο ήταν στην επαρχία μας. Ο Θωμάς Παπακωνσταντίνου από το Λυκούδι — δάσκαλος στο Λυκούδι. Μεταξύ αυτών και ο γράφων —Χρήστος Ν. Παγώνης— δάσκαλος στο α΄ Δημοτικό Σχολείο Ελασσόνος και άλλοι τόσοι, που οι αριστεροί είχαμε πάντα την πλειοψηφία στο Δασκαλικό Σύλλογο Ελασσόνος. Έτσι ώστε πάντα ο Σύλλογος καθοδηγούνταν από τους προοδευτικούς δασκάλους, με στενή επαφή και σύνδεση με το Κομ. Κομ. Ελλάδας”¹¹⁰.

¹⁰⁹Βλ. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1927-31*, Αθήνα, Κομμούνια, 1987, σελ. 104.

¹¹⁰Απόσπασμα από επιστολή (ανέκδοτη) του Χρήστου Παγώνη στην Ιουλία (χήρα Νίκου) Πλουμπίδου με ημερομηνία 23-1-1989.

Και πάλι, ωστόσο, προκύπτει το ερώτημα γιατί οι κομμουνιστές δάσκαλοι περιορίστηκαν στη συγκρότηση παράταξης και δεν επιχείρησαν την ίδρυση μιας “κόκκινης” ΔΟΕ στο πρότυπο της Ενωτικής ΓΣΕΕ. Την απάντηση μας τη δίνει, νομίζουμε, η ανάλυση για το “ιδιώνυμο” που προηγήθηκε. Το άρθρο 6 του νόμου, η στερεοτυπική εικόνα της “αριστερίζουσας” δασκαλικής ομοσπονδίας και το “κυνήγι μαγισσών” που εξαπολύθηκε με υπουργική εντολή, θα επέφεραν την άμεση απόλυση των δασκάλων που θα συμμετείχαν σε μια “κόκκινη” ΔΟΕ. Οι κομμουνιστές συνδικαλιστές δάσκαλοι, λοιπόν, θα περιοριστούν στη συγκρότηση της Αριστερής Παράταξης. Όπως είπαμε, όμως, οι εντός των τειχών, γνώριζαν τις σχετικές κινήσεις και θορυβήθηκαν. Από τη μια η σφόδρα αντικομμουνιστική Νέα ΔΟΕ, έβλεπε στη συγκροτημένη εμφάνιση των κομμουνιστών δασκάλων, την ισχυροποίηση των πλέον άτεγκτων “εχθρών” της Παιδείας, του Έθνους, της Θρησκείας και της Οικογένειας. Από την άλλη η ευρεία δημοτικιστική παράταξη (ένα κράμα από βενιζελικούς και σοσιαλιστές) που με τα διάφορα ηγετικά της σχήματα διοικούσε τη ΔΟΕ από το 1924 και μετά, έβλεπε να ορθώνεται ένας νέος αντίπαλος στα αριστερά της. Δεν είναι λοιπόν διόλου τυχαίο που οι πρώτες άτυπες συνομιλίες για την επανένωση άρχισαν στις 17 Φεβρουαρίου 1929, ταυτόχρονα σχεδόν με τις πρώτες κινήσεις για τη συγκρότηση της Αριστερής Παράταξης.

3. Οι πρώτες διαπραγματεύσεις

Η πρωτοβουλία για την πρώτη συνάντηση ανήκει στη Νέα ΔΟΕ¹¹¹ πράγμα που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν στερείται σημασίας. Η συνάντηση έγινε στις 17 Φεβρουαρίου. Συμμετείχαν οι Αλοΐζος και Ντεγιάννης από τη ΔΟΕ και Γιαννόπουλος και Παπαϊωάννου από τη Νέα ΔΟΕ. Η Νέα ΔΟΕ θα δηλώσει εκεί πως θεωρεί αναγκαία την επανένωση, θεωρεί όμως αναγκαία και την αποδοχή πέντε τουλάχιστον όρων για να μπορέσει αυτή να επιτευχθεί. Ως πρώτο όρο ζητεί να απαλλαγεί η (ενιαία) ΔΟΕ από την επιρροή οποιασδήποτε οργάνωσης επιδιώκει να τη σύρει έξω από το πρόγραμμά της, όπως αυτό διαγράφεται στο καταστατικό της, και ν' αποκλείονται από τη διοίκηση της μέλη τέτοιων οργανώσεων. Στο σχετικό δημοσίευμά του το *Διδασκαλικό Βήμα* δε διευκρινίζει ποια οργάνωση και ποια μέλη εννοεί η Νέα ΔΟΕ. Περιορίζεται να αναφέρει πως δεν υπήρξε διαφωνία με τον όρο αυτό μια και "η Διδ. Ομοσπονδία δεν υφίσταται μέχρι σήμερα τοιαύτας επιρροάς". Στο αντίστοιχο όμως δημοσίευμά του ο *Ερμής* θα είναι σαφής και λακωνικός για το περιεχόμενο του πρώτου όρου: "Ν' αποκηρυχθούν τα αριστερίζοντα του Κλάδου στοιχεία"¹¹². Και μόνο από αυτόν τον όρο γίνεται φανερό πως ο κύριος λόγος που ώθησε τη Νέα ΔΟΕ να επιδιώξει τη συνάντηση ήταν η εμφάνιση στο προσκήνιο της Αριστερής Παράταξης. Ο δεύτερος όρος που θα θέσει η Νέα ΔΟΕ έχει να κάνει κυρίως με τη συνδικαλιστική της επιβίωση ως διακριτής παράταξης, αλλά και με τον παραγωνισμό (ξανά) της Αριστερής Παράταξης. Θα ζητήσει να εκπροσωπείται ως μειοψηφία στη διοίκηση με δύο (από τα πέντε) μέλη, εκ των οποίων ο ένας να είναι αντιπρόεδρος ή γραμματέας. Οι

¹¹¹ Συγκεκριμένα τις εκατέρωθεν επαφές ανέλαβε ο Ευάγγ. Παπαβασιλείου, ο οποίος θεωρούνταν από τους διαλακτικότερους της συντηρητικής παράταξης. Τον είχαμε συναντήσει ξανά στη φάση των "μαρασλειακών". Συμμετείχε τότε στο ΔΣ της ΔΟΕ από όπου αποχώρησε λόγω της "μεροληπτικής" στάσης της ομοσπονδίας υπέρ των παιδαγωγών. Βλ. "Η ιστορία των προσπαθειών μας για την ένωση των δύο διδ. ομοσπονδιών—πώς άρχισε και γιατί ναυάγησε", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 220, 31-3-1929, σελ. 9.

¹¹²Βλ. *Ερμής*, έτος Θ', τεύχ. 348, 9-3-1929, σελ. 712.

Αλοΐζος και Ντεγιάννης θα αποδεχθούν και αυτόν τον όρο. Στους υπόλοιπους τρεις όρους αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο για την υποβάθμιση του γλωσσικού. Και οι τρεις θα αφορούν πλευρές του γλωσσικού ζητήματος και θα συναντήσουν τις έντονες επιφυλάξεις της ΔΟΕ. Αυτό όμως δε θα εμποδίσει την επίτευξη μιας κατ' αρχήν συμφωνίας και την έκδοση της κοινής ανακοίνωσης στις 22 Μαρτίου του 1929¹¹³. Είναι φανερό πως οι δυο πρώτοι όροι, στους οποίους υπήρξε συμφωνία, θεωρήθηκαν αρκετοί για να επιτρέψουν την ένωση των δύο ομοσπονδιών. Ή, με άλλα λόγια, ο αντικομμουνισμός της Νέας ΔΟΕ υπερίσχυσε, σ' αυτή τη συγκυρία, του καθαρευουσιανισμού της.

Πράγματι, όπως είχε ανακοινωθεί, οι δύο ΔΟΕ θα συντονίσουν τα συνέδριά τους για τις 10-5-1929 και θα θέσουν ως πρώτο θέμα στην ημερήσια διάταξη το ζήτημα της επανένωσης. Στις 15 Μαΐου τα προεδρεία των δύο συνεδρίων θα συναντηθούν για τις οριστικές διαπραγματεύσεις¹¹⁴. Το θετικό όμως κλίμα της πρώτης συνάντησης, με κύρια ευθύνη της ΔΟΕ, θα διαταραχθεί στη δεύτερη. Για παράδειγμα, η Νέα ΔΟΕ θα προτείνει, ως συμβιβαστική πρόταση, να θεωρηθεί το γλωσσικό λήξαν μια και λύθηκε πλέον από την πολιτεία με νόμο. Θα δέχεται επίσης να συντάσσεται το *Διδασκαλικό Βήμα* και στις δυο γλώσσες (σε όποια γλώσσα επιθυμεί ο κάθε αρθρογράφος είτε είναι μέλος της διοίκησης είτε όχι). Η ΔΟΕ όμως θα εμφανισθεί αδιάλλακτη θέτοντας ως απαράβατο όρο να μη θιγούν οι βασικές προγραμματικές της απόψεις. Και ως βασικότερη προγραμματική θέση της θα προβάλλει τον δημοτικισμό. Ακόμα χειρότερα, στην ήδη συμφωνηθείσα πρόταση για συμμετοχή και της συντηρητικής παράταξης στη διοίκηση, θα αντιτάξει πως ένα προσυμφωνημένο ποσοστό μειοψηφικής συμμετοχής δεν αναιρεί τη διαίρεση, και άρα δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό. Ακόμα και όταν η Νέα ΔΟΕ υποχωρήσει σχεδόν

¹¹³Την ανακοίνωση παραθέσαμε στην αρχή του 3ου μέρους.

¹¹⁴Βλ. "Η ένωση των δύο ομοσπονδιών. Γιατί δεν έγινε. Όλη η ιστορία του ενωτικού ζητήματος", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 228, 2-6-1929, σελ. 2-4. Οι πληροφορίες που ακολουθούν βασίζονται σε αυτό το δημοσίευμα.

ολοκληρωτικά ζητώντας απλώς να συμμετέχουν και οι δικοί της αντιπρόσωποι στην εκλογή του νέου ΔΣ της ΔΟΕ, ένα αίτημα κυριολεκτικά για την τιμή των όπλων, η ΔΟΕ θα υποστηρίξει πως κάτι τέτοιο αντιβαίνει στο καταστατικό και στο νόμο περί σωματείων. Εν κατακλείδι η ΔΟΕ θα προτείνει στη Νέα ΔΟΕ να προχωρήσουν στην ένωση άνευ όρων. Κάτι τέτοιο δε θα συνιστούσε ένωση, αλλά “προσχώρηση” αντέτεινε η Νέα ΔΟΕ, και οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε ναυάγιο ενώ ο λεκτικός πόλεμος θα ξαναανάψει¹¹⁵. Ήταν φανερό πως η ΔΟΕ ώθησε εσκεμμένα τις διαπραγματεύσεις σε αδιέξοδο, πράγμα που με τη σειρά του σημαίνει πως ανάμεσα στις δυο συναντήσεις τα δεδομένα άλλαξαν και νέες συμφωνίες πήραν τη θέση των παλιών. Συμφωνίες που εύκολα μπορούμε να εικάσουμε μια και αποτυπώθηκαν στη σύνθεση της νέας ηγεσίας που εξέλεξε το συνέδριο. Η Αριστερή Παράταξη θα συμμετέχει σ’ αυτή με δύο (στα πέντε) μέλη: τον Βασίλη Παππά ως Γραμματέα και την Ελένη Μπαμπαδάκη ως μέλος¹¹⁶. Τη θέση λοιπόν που διεκδικούσε η Νέα ΔΟΕ θα καταλάβει τελικά η Αριστερή Παράταξη. Είναι φανερό πως ανάμεσα στην διοίκηση της ΔΟΕ και την Αριστερή Παράταξη προηγήθηκε συμφωνία. Και πιθανότατα εξαιτίας αυτής της συμφωνίας η ΔΟΕ εξώθησε σε αδιέξοδο τις διαπραγματεύσεις για την επανένωση. Γιατί όμως η διοίκηση προτίμησε τη συνεργασία με τους κομμουνιστές αντί την ένωση με τη Νέα ΔΟΕ; Και γιατί οι κομμουνιστές δέχθηκαν μια τέτοια συνεργασία που καταφανώς αντιτάσσεται στη γραμμή του “σοσιαλφασισμού”; Δε διαθέτουμε αδιάσειστα στοιχεία για να

¹¹⁵ Βλ. τα εκατέρωθεν ανακοινωθέντα, *ό.π.*, τεύχ. 227, 25-5-1929, σελ. 2-3 και τα σχετικά δημοσιεύματα του αθηναϊκού τύπου της 22-5-1929· πρβλ. *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 359, 25-5-1929, σελ. 57.

¹¹⁶ Συγκεκριμένα ως νέο ΔΣ εκλέχτηκαν οι: Πρόεδρος: Στέλιος Αλοΐζος, Γεν. γραμματέας: Βασίλης Παπάς, Μέλη: Ηλίας Λαζάρου, Μανώλης Χρύσης και Κατίνα Μίχα (η οποία θα μοιραστεί τη θητεία της με την Ελένη Μπαμπαδάκη)· βλ. *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 227, 26-5-1929, σελ. 7· πρβλ. *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 359, 25-5-1929, σελ. 57. Η Νέα ΔΟΕ αφού οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν θα εκλέξει και αυτή το δικό της ΔΣ με την ακόλουθη σύνθεση: Πρόεδρος: Γ. Γιαννικόπουλος, Αντιπρόεδρος: Ν. Γιαννόπουλος, Γραμματέας: Σίμος Λότσης, Μέλη: Σταυρόπουλος και Τατιανή Ρίτσου· βλ. *Ερμής*, τόμ. Ι΄, τεύχ. 359, 25-5-1929, σελ. 57.

απαντήσουμε με σιγουριά. Θα περιοριστούμε γι' αυτό σε εκτιμήσεις με βάση ορισμένες ενδείξεις.

Ας προσπαθήσουμε αρχικά να καταλάβουμε τί ήταν αυτό που έκανε διστακτική τη ΔΟΕ, και ειδικότερα την ηγετική ομάδα Αλοΐζου, απέναντι στην ένωση. Γνωρίζουμε πως οι εκατέρωθεν συλλογικές αγκυλώσεις συνέχιζαν να είναι υπαρκτές, οι προσωπικές αντιπάθειες πολλές και έντονες, οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις δυο ομοσπονδίες βαθύτατες. Η συγκυριακή υποβάθμιση του γλωσσικού και η ευκαιριακή συνεργασία στο ζήτημα των προαγωγών και της εκπαιδευτικής διοίκησης δεν αρκούσαν για να αναιρέσουν όλα όσα προηγήθηκαν στην προηγούμενη πενταετία. Μια επανένωση θα παρήγαγε κατά πάσα πιθανότητα σοβαρά προβλήματα συνεργασίας με βέβαιο συνδικαλιστικό κόστος, πράγμα που οι εσωπαραταξιακοί σοσιαλιστές αντίζηλοι του Αλοΐζου (Ρουχωτάς, Δημητράτος, κλπ.) δε θα άφηναν αναξιοποίητο. Κι αν ο κίνδυνος του κομμουνισμού έκανε τη Νέα ΔΟΕ να παραβλέπει όλες τις άλλες διαφορές, δεν ίσχυε το ίδιο και για την διοίκηση της ΔΟΕ. Η τελευταία δε θα είναι βεβαίως φιλοκομμουνιστική, παρότι συχνά θα της αποδίδεται αυτός ο χαρακτηρισμός και άλλο τόσο συχνά, δημοσίως, θα τον αποκηρύσει. Δύσκολα όμως θα μπορούσε κανείς να τη χαρακτηρίσει και ιδιαίτερος αντικομμουνιστική. Ούτε στην πρακτική της, ούτε στο λόγο της θα διακρίνουμε τέτοια στοιχεία. Επέλεξε, λοιπόν, να συνεργαστεί με την Αριστερή Παράταξη, ελπίζοντας σε μικρότερη φθορά και μικρότερο συνδικαλιστικό κόστος.

Ας δούμε τώρα τα πράγματα από την πλευρά της Αριστερής Παράταξης. Η γραμμή του “σοσιαλφασισμού” λογικά προέκρινε ως τακτική την εσωτερική αντιπολίτευση παρά τη συνεργασία. Μια τέτοια κατεύθυνση φαίνεται να δίνει και ο *Ριζοσπάστης*. Όταν το 12ο συνέδριο αρχίσει, θα καλέσει τους κομμουνιστές συνδικαλιστές να θέσουν ως στόχο “την ταξική συνειδητοποίηση του δασκάλου” και να αναγκάσουν τη ΔΟΕ να συντονίσει τους αγώνες της με την “ταξική πάλη” των εργατών και των φτωχών αγροτών. Εμπόδιο σ' αυτή την κατεύθυνση, τονίζει, είναι οι τωρινοί ηγέτες της ΔΟΕ, οι οποίοι “τώρα τελευταία ήρθαν και σε παζαρέματα με

τους αντιδραστικούς για να παραδώσουν στα χέρια τους την ομοσπονδία”¹¹⁷. Είναι φανερό πως η τελευταία φράση στιγματίζει τη διοίκηση της ΔΟΕ ως “σοσιαλφασιστική” και θα μπορούσαμε βάσιμα να υποθέσουμε πως το κείμενο συνιστά στους κομμουνιστές να αποφύγουν οποιαδήποτε συνεργασία μαζί της. Θα μπορούσαμε όμως εξίσου βάσιμα να υποθέσουμε πως ακριβώς για να εμποδίσουν την επανένωση και την κίνηση της ΔΟΕ προς τα δεξιά οι κομμουνιστές θα επιλέξουν, ως τακτική κίνηση, τη συνεργασία με τους “σοσιαλφασίστες”. Θα μπορούσαμε τέλος να υποθέσουμε πως οι δυο επιλογές συγκρούστηκαν στο εσωτερικό της Αριστερής Παράταξης γνωρίζοντας πως αντίστοιχη διαπάλη εμφανίσθηκε και στο εσωτερικό του ΚΚΕ¹¹⁸. Η τελευταία υπόθεση ενισχύεται από ένα κείμενο του *Διδασκαλικού Βήματος*, γραμμένο αργότερα, όταν φάνηκαν τα πρώτα σύννεφα στη συνεργασία της Αριστερής Παράταξης με την “προοδευτική” συσπείρωση όπως άρχισε να αυτοονομάζεται, άτυπα ακόμα, η ευρεία συσπείρωση βενιζελικών και σοσιαλιστών δασκάλων. Το κείμενο, γραμμένο από τον Βασίλη Παππά, φαίνεται να απαντάει στη μερίδα των κομμουνιστών που αντιτασσόταν στη συνεργασία: “[Το πρόγραμμα της Ομοσπονδίας] είναι ένα πρόγραμμα προοδευτικό χωρίς ξεκαθαρισμένη κοινωνική βάση. Γιατί δεν έγιναν ακόμα ζυμώσεις ιδεολογικές μέσα στον Κλάδο το δασκαλικό τέτοιες που να προκαλέσουν την διαφοροποίηση της Οργάνωσής μας σε παρατάξεις, ας πούμε που έχουν πλαισιωμένα τα προβλήματα της Ομοσπονδίας μας σε ένα ορισμένο κοινωνικό πλαίσιο. (...) Δεν αποκλείεται στο μέλλον να γίνουν μέσα στον οργανωμένο κλάδο μας ζυμώσεις ιδεολογικές και διαφοροποίηση του σε ομάδες, που να έχουν τοποθετημένα τα διάφορα προβλήματα σε ορισμένο φόντο κοινωνικό”¹¹⁹.

¹¹⁷Βλ. Εκπαιδευτικός, “Η ΙΒ ΄ Συνέλευση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Ριζοσπάστης*, 11-5-1929. Βλ. επίσης, Ο Δάσκαλος, “Τα καθήκοντα του διδασκάλου”, *ό.π.*, 5-5-1928.

¹¹⁸Για τη “φραξιονιστική πάλη χωρίς αρχές” και τη σχέση της με τη γραμμή του “σοσιαλφασισμού” βλ. Άγγελος Γ. Ελεφάντης, *Η επαγγελία...*, *ό.π.*, σελ. 98-104.

¹¹⁹Βλ. “Οργανωτικοί προσανατολισμοί—Δ΄”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 248, 27-10-1929, σελ. 1. Οι απόψεις που διατυπώνονται εδώ φαίνεται να συγγενεύουν με τις απόψεις της μίας από τις

Ανεξάρτητα πάντως από τους λόγους που ώθησαν τις δυο παρατάξεις της ΔΟΕ να συνεργαστούν, η συνεργασία αυτή ακύρωσε την επανένωση των δύο ομοσπονδιών. Η μεταξύ τους αντιπαράθεση θ' αρχίσει έντονη αμέσως μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων και θα γνωρίσει ιδιαίτερη έξαρση στη φάση της εκλογής του αιρετού εκπαιδευτικού συμβούλου¹²⁰. Για να τεθεί ξανά το αίτημα για επανένωση θα χρειαστεί να διαρραγεί η συνεργασία "προοδευτικών"-κομμουνιστών, πράγμα που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δε θα αργήσει να συμβεί.

δύο τάσεις που αντιπάλευαν στο εσωτερικό του ΚΚΕ, η οποία πρέσβευε πως η επανάσταση στην Ελλάδα δεν θα είχε προλεταριακό αλλά αστικοδημοκρατικό-απελευθερωτικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου, χωρίς να αντιτίθεται ρητά στην γραμμή του σοσιαλφασισμού, πρακτικά ωθούσε τους κομμουνιστές σε συνεργασία με τις υπόλοιπες "προοδευτικές" δυνάμεις.

¹²⁰Οι εκλογές για τον αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο θα διεξαχθούν την Κυριακή 7 Ιουλίου 1929. Από τη ΔΟΕ υποψήφιος θα είναι ο Δ. Δούκας ενώ από τη Νέα ΔΟΕ ο Γ. Γιαννικόπουλος. Θα ψηφίσουν συνολικά 8314 δάσκαλοι και δασκάλες. Οι 5848 (70%) θα ψηφίσουν τον Δούκα. Οι 2122 (25%) τον Γιαννικόπουλο [πιο αναλυτικά βλ. Παράρτημα Γ', Πίνακας 5]. Μετά τη νίκη του πρώτου το *Διδασκαλικό Βήμα* θα γράψει: "Καινούργια επιβλητική νίκη σημείωσε η Ομοσπονδία με την τελευταία εκλογή των αιρετών μελών. Μ' όλη την ανήθικη και συκοφαντική πολιτική της αντίδρασης η μεγάλη πλειοψηφία του Δασκαλικού Κόσμου πειθάρχησε στην Ομοσπονδία." Βλ. "Η καινούργια νίκη", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 236, 28-7-1929, σελ. 2. Η *Εκπαιδευτική* θα απαντήσει πως ο Γιαννικόπουλος θα νικούσε "εάν οι πλείστοι δυστυχώς των δημοδιδασκάλων δεν ήσαν όσον είνε δουλόφρονες και ψοφοδεείς, εάν πλείστοι εξ' αυτών δεν αποτελούσι συρφετόν κινούμενον κατά τας υποδείξεις συμφεροντολόγων εκμεταλευτών των εμφανιζομένων περιστάσεων και ευκαιριών"· βλ. "Μετά την εκλογήν", *Εκπαιδευτική*, τεύχ. 28, 1-15/7/1929.

4. Οι δυο τακτικές

Η Αριστερή Παράταξη επέλεξε, όπως είδαμε, να συνεργαστεί με την “προοδευτική” παρεκκλίνοντας έτσι από την επίσημη γραμμή του “σοσιαλφασισμού”. Θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να σκιαγραφήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά της δράσης της κατά το συνδικαλιστικό έτος 1929-30, και να απαντήσουμε στα ερωτήματα κατά πόσο αυτή η δράση θα επηρεάσει τις σχέσεις της με την πλειοψηφούσα παράταξη και κατά πόσο θα πυροδοτήσει τις νέες διαδικασίες για την επανένωση των δύο ομοσπονδιών.

Το πρώτο στοιχείο δράσης των κομμουνιστών που διαπιστώσαμε είναι η προσπάθεια τους για παρέμβαση στο ιδεολογικό πεδίο. Ως όχημα γι’ αυτή την παρέμβαση θα χρησιμοποιήσουν το επίσημο όργανο της ΔΟΕ, το *Διδασκαλικό Βήμα*. Κύριος στόχος τους θα είναι η “ταξική συνειδητοποίηση του δασκάλου”, την οποία, ίσως για λόγους πρόσθετης εγκυρότητας, θα επιχειρήσουν κυρίως με τα ανυπόγραφα κείμενα και ιδιαίτερος τα πρωτοσέλιδα. Ενδεικτικό μιας τέτοιας γενικής ιδεολογικής παρέμβασης είναι το ακόλουθο πρωτοσέλιδο:

“Σ’ όλα τα μέρη της γης η Κοινωνία έχει ταξική μορφή. Η άνιση κατανομή των υλικών αγαθών έχει για φυσική συνέπειά της το χωρισμό της Κοινωνίας σε τάξεις κοινωνικές, που τόσο περισσότερο οργανώνονται, όσο τα άτομα αυτοκαθοριζόμενα κοινωνικά αποχτούν ταξική συνείδηση. Η απόκτηση της συνείδησης αυτής είναι η βάση της οργάνωσης των τάξεων, γιατί αυτή ξεκαθαρίζει τους κοινούς σκοπούς και την κατεύθυνση, που σ’ αυτή βρίσκονται τα κοινά συμφέροντα και τα κοινά ιδανικά. Η άνιση κατανομή των μέσων της ζωής, που διαφοροποιεί το Κοινωνικό Σύνολο σε τάξεις κοινωνικές φέρει σε σύγκρουση τα συμφέροντα της μιας τάξης με τα συμφέροντα της άλλης. Η σύγκρουση δε αυτή έχει για συνέπειά της την πάλη των τάξεων, που, όσο κι αν χρησιμοποιείται για μπαμπούλας ή για δημοκοπικό σύνθημα, είναι μια πραγματικότητα που θα

βαστάξη όσο θα βαστάξη η κοινωνική ανισότητα και θα πάψη όταν κ' η ανισότητα αυτή λείψη. (...)

Μέσα στην ταξική διαμόρφωση της κοινωνίας ποια είναι η θέση των Δημοσίων λειτουργών; Για έναν, που χωρίς καμιά προκατάληψη βλέπει τα πράγματα, οι Δημόσιοι λειτουργοί δεν είναι τίποτε άλλο παρά άνθρωποι μισθωτοί, που προσφέρουν ένα ποσό εργασίας και γι' αυτή παίρνουν μια αμοιβή. Είναι λοιπόν η θέση τους στην τάξη των εργαζομένων, που περιλαμβάνει τους εργάτες του χεριού και τους εργάτες του πνεύματος¹²¹.

Το κείμενο αυτό παρότι κινείται στο γενικό ιδεολογικό πεδίο, φανερώνει και δυο ακόμα στρατηγικού χαρακτήρα κινήσεις της Αριστερής Παράταξης. Επιχειρεί κατ' αρχή την απόλυτη ταύτιση, στο φαντασιακό επίπεδο, του δασκαλικού κόσμου με τον ευρύτερο δημοσιούπαλληλικό. Χρησιμοποιεί συνειδητά αντί του όρου δάσκαλος τον όρο "Δημόσιος λειτουργός". Στη συνέχεια επιχειρεί μια δεύτερη ταύτιση: ο δημόσιος λειτουργός είναι εργάτης του πνεύματος και ως τέτοιος ανήκει μαζί με τους εργάτες του χεριού στην τάξη των εργαζομένων. Δεν είναι δύσκολο να συνδυάσουμε τις απόψεις αυτές με την επαναστατική τακτική που επιδίωκε, σύμφωνα με τη γραμμή της Τρίτης Διεθνούς, να εφαρμόσει το ΚΚΕ: Να επιτύχει τη συνεργασία των δημοσίων υπαλλήλων με τους εργάτες ώστε από κοινού να επιχειρήσουν τη γενική πολιτική απεργία, η οποία θα οδηγήσει στην κατάρευση του αστικού καθεστώτος. Αυτό, λοιπόν, που επιχειρεί να προωθήσει η Αριστερή Παράταξη από τη θέση της στη διοίκηση της ΔΟΕ είναι η ανάπτυξη στενής συνεργασίας αρχικά με την Συνομοσπονδία των Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΥΕ) και στη συνέχεια με τις εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις. Μια τέτοια επιλογή θα επηρεάσει αναγκαστικά και το είδος και την ιεράρχηση των αιτημάτων: Τα εκπαιδευτικά ζητήματα θα υποβαθμιστούν σε σχέση με τα οικονομικά. Τα

¹²¹Βλ. "Οργανωτικοί προσανατολισμοί—Γ", *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 247, 20-10-1929, σελ. 1· το κείμενο γράφτηκε από τον Βασίλη Παππά, όπως βεβαιωνόμαστε από σχετική αναφορά σε μεταγενέστερο άρθρο του βλ. Παππάς Βασίλης, "Οι παρατάξεις στην οργάνωση και το χρέος της ΙΕ'", *ό.π.*, τεύχ. 388, 31-7-1932, σελ. 3-4.

τελευταία επίσης θα γίνεται προσπάθεια να δεθούν άρρηκτα με τα γενικότερα δημοσιούπαλληλικά. Έτσι ως γενικότερο οικονομικό αίτημα της ΔΟΕ θα προβληθεί το ενιαίο μισθολόγιο όλων των δημοσίων υπαλλήλων που θα διέπεται από τις ακόλουθες τρεις αρχές: 1) Μείωση της μισθολογικής ψαλίδας ανάμεσα στην ανώτατη και την κατώτατη δημοσιούπαλληλική βαθμίδα, 2) Ορισμός κατώτατου ορίου “συντήρησης” (ορίου φτώχειας) και 3) Αύξηση του συντελεστή ανάλογα με τον τιμάρθμο της ζωής (τιμαριθμική αναπροσαρμογή)¹²².

Στην προσπάθειά της για συντονισμό του δασκαλικού συνδικαλιστικού κινήματος με το δημοσιούπαλληλικό, η Αριστερή Παράταξη, θα υποβοηθηθεί από την αναζωπύρωση του δημοσιούπαλληλικού ζητήματος μετά το 1928, καθώς και από τις εξελίξεις στην ηγεσία της ΣΔΥΕ στα 1929. Στο ζήτημα αυτό θα αναφερθούμε εκτενώς στο τρίτο κεφάλαιο του παρόντος μέρους. Προς το παρόν αρκεί να σημειώσουμε πως το *Διδασκαλικό Βήμα* αυτής της περιόδου συντονισμένο με το γενικότερο κλίμα θα γίνει περισσότερο ένα δημοσιούπαλληλικό παρά ένα δασκαλικό έντυπο. Εκτός από τη συνεχή ενημέρωση για την ελληνική δημοσιούπαλληλική κίνηση θα παρέχει και ενημέρωση για την ευρωπαϊκή αντίστοιχη¹²³. Τα ζητήματα που κυρίως πρόβαλλε ήταν αυτά που πρόβαλλε και η συνομοσπονδία των δημοσίων υπαλλήλων (ΣΔΥΕ), δηλαδή τα εξής δυο: η φημολογούμενη καθήλωση των μισθών και ο επίσης φημολογούμενος περιορισμός των συνδικαλιστικών ελευθεριών. Χαρακτηριστικό της στάσης του δασκαλικού

¹²²Η πρόταση αυτή θα διατυπωθεί στη συγκέντρωση που θα οργανώσει η ΔΟΕ την Κυριακή 22-12-1929 ως διαμαρτυρία για την παρέλκυση του δημοσιούπαλληλικού ζητήματος· βλ. “Οι βάσεις της διαρρύθμισης του μισθολογίου”, *ό.π.*, τεύχ. 257, 29-12-1929, σελ. 1· πρβλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 257, 29-12-1929, σελ. 4. Η ίδια θέση θα ψηφιστεί και στο 13ο συνέδριο που θα ακολουθήσει· βλ. “Η ΙΓ΄ Γενική Συνέλευση του κλάδου—Αποφάσεις και ψηφίσματα που έγιναν αποδεκτά”, *ό.π.*, τεύχ. 286, 3-8-1930, σελ. 2. Παρόμοια θα είναι και η θέση που θα υπερψηφίσει αργότερα το 4ο πανυπαλληλικό συνέδριο, βλ. “Αι εργασίαι του υπαλληλικού συνεδρίου”, *εφ. Εστία*, 12-11-30.

¹²³Βλ. ενδεικτικά ανταποκρίσεις από Χάγη, Βερολίνο, Γενεύη, Παρίσι, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 279, 1-6-1930, σελ. 3.

συνδικάτου σ' αυτά τα δυο ζητήματα είναι το ψήφισμα του 13ου συνεδρίου, το οποίο θα είναι και το συνέδριο της επανένωσης:

“Η Γ' γενική συνέλευσις της διδασκαλικής ομοσπονδίας διαμαρτύρεται εντονότατα δια την συστηματικήν προσπάθειαν του κράτους να δεσμεύση τας συνδικαλιστικάς ελευθερίας των μισθωτών του, αποβλέποντας ούτω εις την εύκολον εφαρμογήν της αντιύπαλληλικής πολιτικής του. Διαμαρτύρεται επίσης δια τας αλλεπάλληλας παρνόμους διώξεις συναδέλφων δημοσίων υπαλλήλων —Δαμασκόπουλου, Πιέρρου, διοικητικών συμβουλίων υπαλληλικών οργανώσεων, κλπ.— που αποβλέπουν εις το να τρομοκρατήσουν τους δημοσίους υπαλλήλους δια να παύσουν τον αγώνα των δια τας οικονομικάς και λοιπάς διεκδικήσεις των.

Καλεί τον οργανωμένον δημοσιούπαλληλικόν κόσμον να αγωνισθή δια να απαληφθούν από τον καταστατικόν χάρτην αι αντιύπαλληλικάι διατάξεις που απαγορεύουν την συνεργασίαν των μισθωτών του κράτους μετά των άλλων εργαζομένων και την χορήγησιν αδειών εις τους προέδρους και γενικούς γραμματείς των κεντρικών οργανώσεων”¹²⁴.

Φυσικά, όπως και όλες οι άλλες προσπάθειες που συνέτειναν στην ανάδειξη του δημοσιούπαλληλικού ζητήματος από την πλευρά της ΔΟΕ, έτσι και το παραπάνω ψήφισμα είχε υποβληθεί από την Αριστερή Παράταξη. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει πως η “προοδευτική” δεν επεδίωκε το συντονισμό με την ΣΔΥΕ. Η διαφορά της με την αριστερή ήταν ζήτημα βαθμού. Η Αριστερή θα πλειοδοτεί τόσο στα (οικονομικά) αιτήματα όσο (και κυρίως) στις αγωνιστικές κινητοποιήσεις. Όταν θα συναντά τη δυσφορία ή την άρνηση της Προοδευτικής να ακολουθήσει θα δρα με ανακοινώσεις της αυτόνομα, ως παράταξη.

Για παράδειγμα στα τέλη Μαΐου 1930 οι κομμουνιστές δάσκαλοι Ν. Πλουμπίδης και Κ. Παπανικολάου υπέγραψαν μια προκήρυξη όπου διατυπωνόταν η άποψη πως η ΔΟΕ “σίγουρα θα πεθάνη, αν οι ξυπνημένοι πρωτοπόροι δάσκαλοι δεν την κρατήσουν στη ζωή και δεν την σπρώξουν στον ιστορικά καθορισμένο

¹²⁴Βλ. “Διαμαρτυρία για τη δίωξη στελεχών”, *ό.π.*, τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 5. Επίσης εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-7-1930 και *Ερμής*, τόμ. ΙΑ', τεύχ. 419, 19-7-1930, σελ. 181.

δρόμο της φέρνοντάς την στην πρωτοπορεία του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων και γενικώτερα όλων των εργαζομένων τάξεων της χώρας μας”. Η ΔΟΕ, σύμφωνα με την προκήρυξη, οφείλει “να ξεκαθαρίσει τη θέση των δασκάλων μέσα στο κοινωνικό σύνολο για να συνειδητοποιήσει τα προβλήματα της οργάνωσής μας τοποθετώντας τα σε ξεκαθαρισμένο κοινωνικό φόντο”¹²⁵.

Η σοσιαλιστική πλειοψηφία απάντησε μέσα από τις στήλες του *Διδασκαλικού Βήματος*: “Όποιος βιάζεται σκοντάφτει! Ας μην την ξεχνούν [την παροιμία] οι βιαστικοί πρωτοπόροι(!) στα κηρύγματα της ηττοπάθειας δάσκαλοι, αν δεν θέλουν να πεθάνη πραγματικά η Οργάνωση. Και θάναι οι ίδιοι ... οι πρωτοπόροι νεκροθάφτες της”¹²⁶.

Η αντιπαράθεση των δύο παρατάξεων θα κορυφωθεί στο 13ο συνέδριο της ΔΟΕ, που άρχισε στις 6 Ιουλίου 1930. Στο συνέδριο δε θα αναγνωσθεί μία έκθεση πεπραγμένων, αλλά δύο. Η πρώτη (της πλειοψηφίας) από τον Αλοΐζο και η δεύτερη (της μειοψηφίας) από τον Παππά. Η διαφωνία των δύο απολογισμών εντοπίζεται, όπως και στη διάρκεια όλου του έτους, στη συνδικαλιστική τακτική. Σύμφωνα με τη μειοψηφία η ΔΟΕ έπρεπε να προχωρήσει σε δυναμική αντιπαράθεση με τον “εργοδότη Κράτος” ώστε να επιβάλλει τα δίκαια αιτήματα του δασκαλικού κόσμου που αυτό (το κράτος) αρνείται. Αντίθετα η πλειοψηφία προέκρινε μια μετριοπαθέστερη τακτική παίρνοντας υπόψη “τας περιστάσεις” δηλ. την πολιτική συγκυρία. Ο Αλοΐζος χαρακτήρισε την πλειοψηφία, της οποίας ηγούνταν, ως

¹²⁵Βλ. τα σχόλια “Κανένας φόβος”, “Νέκρα ή Πειθαρχία”, “Δεν θα πεθάνη”, “Πρωτοπόροι νεκροθάφτες”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 279, 1-6-1930, σελ.1-2. Από τα σχόλια μαθαίνουμε πως την ίδια εποχή η Αριστερή Παράταξη εξέδιδε περιοδικό έντυπο με τον τίτλο “Ο πρωτοπόρος δάσκαλος”. Στο περιοδικό θα αναφερθεί και η Ελ. Μπαμπαδάκι σε μεταγενέστερο κείμενό της στο *Ριζοσπάστη* (βλ. Ελένη Δάκι [Μπαμπαδάκι], “Ο κομμουνιστής δάσκαλος”, *Ριζοσπάστης*, 14-8-1977) καθώς και η συνταξιούχα δασκάλα Ιουλία Πλουμπίδου (χήρα Ν. Πλουμπίδη) —στην συνέντευξη που μας παραχώρησε—, η οποία μας πληροφόρησε πως η έκδοση του εντύπου διήρκεσε λιγότερο από χρόνο. Πιθανότατα διακόπηκε στις αρχές του 1931 με την ψήφιση του “διαλυτικού” νόμου. Παρότι ψάξαμε, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε κάποια τεύχη του.

¹²⁶Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 279, 1-6-1930, σελ.1-2.

“προοδευτική αριστερά”, σε αντίθεση με την μειοψηφία που κατά τη γνώμη του αποτελούσε την “άκρα αριστερά”. Στην αντιπαράθεση που θα ακολουθήσει μεταξύ Αλοΐζου και Παππά ο δεύτερος θα διευκρινίσει πως δεν προτείνει “κοινωνική επανάσταση” ούτε σχετίζεται με την Διεθνή των Εργατών της Παιδείας όπως τον κατηγορούν. Απλώς υποστηρίζει πως η ΔΟΕ οφείλει να εντάξει τους στόχους και τις επιδιώξεις της “σε ξεκαθαρισμένο κοινωνικό φόντο δια να γνωρίζουν τα μέλη της μέχρι ποίου σημείου μπορούν να διεκδικήσουν αυτά που ζητούν, υπό το σημερινόν αστικόν καθεστώς”¹²⁷.

Οι δηλώσεις αυτές αποσκοπούσαν πιθανότατα να αποσοβήσουν την ενεργοποίηση των διατάξεων του “ιδιωνύμου”, η ενεργοποίηση των οποίων διαγράφεται απειλητική μια και το συνέδριο εξελίσσεται υπό το άγρυπνο μάτι του αθηναϊκού τύπου, ο οποίος ζητάει από το κράτος “να τους αποστείλη [τους κομμουνιστές δασκάλους] εις τα σπίτια των”¹²⁸.

Παρόλα αυτά οι κομμουνιστές θα καταφέρουν να υπερψηφιστούν δύο σημαντικότερες, για την στρατηγική τους, προτάσεις: α) να αναγνωρισθεί ως μέσο αγώνα για τις οικονομικές διεκδικήσεις του κλάδου εκτός των υπομνημάτων και η απεργία, και β) να επιδιωχθεί η συνεργασία της ΔΟΕ με τις εργατικές οργανώσεις¹²⁹. Ο τρόπος που υποδέχθηκε αυτές τις αποφάσεις ο αθηναϊκός τύπος (πλην του *Ριζοσπάστη*) θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την εικόνα που άρχισε να σχηματίζεται στο κοινωνικό σώμα για τη δασκαλική ομοσπονδία, πράγμα που με τη σειρά του θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την εσπευσμένη προσχώρηση της Νέας ΔΟΕ στη ΔΟΕ. Ενδεικτικό της εικόνας αυτής είναι το ακόλουθο δημοσίευμα του *Ελεύθερου Βήματος*:

“Πρέπει με ειλικρίνεια να είπωμεν ότι αι εργασίαι της εφετεινής συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας ουδόλως υπήρξαν ικανοποιητικά. (...) Εις την θέσιν του διδασκάλου αναμορφωτού και καθοδηγητού της κοινωνίας,

¹²⁷Βλ. εφ. *Ακρόπολις*, 8-7-1930.

¹²⁸Βλ. εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-7-1930.

¹²⁹ό.π., 13-7-1930

του φρουρού των τιμίων και ευγενών του έθνους παραδόσεων και ιερουργού των ελπίδων του μέλλοντος αυτού, υψώθη το σύμβολον του διδασκάλου συνδικαλιστού, του συντρόφου του εργάτου, του κήρυκα της ανατροπής και της αναρχίας (...). Νομίζομεν όμως ότι ο δρόμος προς τον κατήφορον αυτόν πρέπει οπωσδήποτε να σταματήσει. Τα υγιά στοιχεία του διδασκαλικού κόσμου, τα οποία απαρτίζουν και την μεγάλη πλειοψηφία του, πρέπει αμέσως να κινηθούν και να εξοστρακίσουν από την περιοχή της ελληνικής εκπαίδευσως τις άρρωστες αντιλήψεις ευωνύμων ανθρώπων...”.¹³⁰

¹³⁰ό.π., 15-7-30.

5. Η επανένωση

Το 13ο συνέδριο της ΔΟΕ άρχισε ταυτόχρονα με το 3ο της Νέας ΔΟΕ στις 6 Ιουλίου 1930. Συμμετείχαν 64 αντιπρόσωποι με σύνολο ψήφων 345. Όπως είδαμε εκτός από την επίσημη έκθεση πεπραγμένων που εξέφραζε την πλειοψηφία του ΔΣ (την ομάδα του Αλοΐζου), θα αναγνωσθεί και έκθεση της μειοψηφίας από τον Β. Παππά της Αριστερής Παράταξης. Η πράξη αυτή των κομμουνιστών ισοδυναμούσε με πρόταση για καταψήφιση των πεπραγμένων του ΔΣ. Το ενδιαφέρον ωστόσο δεν είναι αυτό. Το ενδιαφέρον είναι πως πράγματι τα πεπραγμένα θα καταψηφιστούν. “Δέον να σημειωθεί ότι δια πρώτην φοράν εν Ελλάδι δεν εγκρίνονται πεπραγμένα διοικήσεως δημοσιούπαλληλικής οργανώσεως”, θα σημειώσει η εφ. *Ακρόπολις*¹³¹. Ωστόσο το δικό μας ενδιαφέρον εστιάζεται αλλού. Τα πεπραγμένα καταψηφίστηκαν με 182 κατά έναντι 143 υπέρ (επί συνόλου ψήφων 325)¹³². Είναι πράγματι όλοι όσοι καταψήφισαν τα πεπραγμένα οπαδοί της Αριστερής Παράταξης; Κατέχουν πράγματι οι κομμουνιστές την πλειοψηφία στο συνέδριο; Από τις τοποθετήσεις των αντιπροσώπων μπορούμε να υποθέσουμε πως εκτός από την Αριστερή Παράταξη καταψήφισε τα πεπραγμένα και η σοσιαλιστική ομάδα των Ρουχωτά - Δημητράτου, που αποτελούσε την πιο αριστερή πτέρυγα μέσα στην ευρεία προοδευτική συσπείρωση¹³³. Η υπόθεσή μας θα ενισχυθεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και από το αποτέλεσμα των αρχαιρεσιών. Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με μια διάσπαση της προοδευτικής συσπείρωσης σε βενιζελική και σοσιαλιστική πτέρυγα. Και βεβαιωμένα πλέον η βενιζελική πτέρυγα, παρότι συγκρατεί ένα μεγάλο μέρος των αντιπροσώπων (143 ψήφους), είναι μειοψηφία. Η

¹³¹Βλ. εφ. *Ακρόπολις*, 11-7-1930.

¹³²Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 3.

¹³³Βλ. ενδεικτικά την τοποθέτηση του Αρ. Ρουχωτά, *Ερμής*, τόμ. ΙΑ', τεύχ. 419, 19-7-1930, σελ. 178-184· επίσης τα ρεπορτάζ με τους τίτλους “Αι εργασίαι της συνελεύσεως των δημοδιδασκάλων” και “Το συνέδριον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9 και 10-7-1930 αντιστοίχως.

δράση της Αριστερής Παράταξης αλλά και οι εξελίξεις στο δημοσιοϋπαλληλικό πεδίο ανέτρεψαν το συσχετισμό δυνάμεων. Κι αυτός είναι ένας λόγος αρκετά σοβαρός για να κάνει την βενιζελική πτέρυγα των “προοδευτικών”, η οποία ήταν πλειοψηφία στην ηγεσία, πιο διαλλακτική στο ζήτημα της επανένωσης.

Στις 9 Ιουλίου επιτροπές των δύο ομοσπονδιών συναντήθηκαν για να προωθήσουν το ζήτημα της ένωσης. Η Νέα ΔΟΕ θέτει πλέον ως μοναδικό όρο τη συμμετοχή των αντιπροσώπων της στο συνέδριο της ΔΟΕ με δικαίωμα ψήφου. Όρος άλλωστε αναγκαίος για να ανατραπεί ο συσχετισμός δυνάμεων που διαμορφώθηκε. Θυμίζουμε πως στο προηγούμενο συνέδριο η αντιπροσωπεία της ΔΟΕ δεν είχε αποδεχθεί αυτόν τον όρο με το επιχείρημα πως αντιβαίνει στο καταστατικό της και στο νόμο 281/1914 περί σωματείων. Τώρα όμως θα βρεθεί ταχύτατα τρόπος να ξεπεραστούν τα τεχνικά προβλήματα. Οι επιτροπές θα ζητήσουν γνωμάτευση από το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (προϊστάμενη αρχή των σωματείων) για τη νομιμότητα μιας τέτοιας κίνησης: “Είναι δυνατή η ένωση των δύο Ομοσπονδιών και η συμμετοχή των αντιπροσώπων της Νέας Ομοσπονδίας εις τας εργασίας της Συνελεύσεως της Παλαιάς Διδασκαλικής Ομοσπονδίας με δικαίωμα ψήφου και άνευ της διαλύσεως της Παλαιάς Διδασκαλικής Ομοσπονδίας;”¹³⁴ Το υπουργείο θα απαντήσει πως η ένωση μπορεί να επιτευχθεί με δυο τρόπους: α) με την προσχώρηση των αντιπροσώπων της Νέας στην “Παλαιά” (ή αντιστρόφως) και β) με την ίδρυση μιας όλως νέας ομοσπονδίας. Η ΔΟΕ θα προτείνει την διάλυση της Νέας και την προσχώρησή της διασαφηνίζοντας πως η πρότασή της “δεν έχει την έννοια της μειώσεως της Ν. Δ. Ομοσπονδίας.” Η Νέα ΔΟΕ που την προηγούμενη χρονιά είχε θεωρήσει την ίδια πρόταση ακούστως προσβλητική για να διακόψει τις συνομιλίες τώρα θα την αποδεχθεί. Είναι νομίζουμε προφανές πως ο λόγος που ώθησε την Νέα ΔΟΕ στην έσχατη γραμμή υποχώρησης είναι ο αντικομμουνισμός της και η ελπίδα της να ανατρέψει τον

¹³⁴Βλ. “Η ΙΓ΄ Γενική Συνέλευση του κλάδου—Η ένωση των δύο ομοσπονδιών”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 286, 3-8-1930, σελ. 2-3· πρβλ. *Ερμής*, τόμ. ΙΑ΄, τεύχ. 419, 19-7-1930, σελ. 178-184· εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8 και 9-7-1930.

συσχετισμό δυνάμεων που τείνει να οδηγήσει την ομοσπονδία στα χέρια της Αριστερής Παρατάξης. Ο σφοδρός αντικομμουνισμός της παραγράφει τις σημαντικές και υπαρκτές διαφορές της με την προοδευτική μερίδα. Την εκτίμηση αυτή θα επιβεβαιώσει δυο χρόνια μετά με ένα άρθρο του ο Σίμος Λότσης, που ήταν ο Γεν. Γραμματέας της Νέας ΔΟΕ: “Όταν εις τον οργανωτικόν ορίζοντα ενεφανίζοντο τα πρώτα σημεία της υπάρξεως εν τη Παλαιά Διδασκαλική Ομοσπονδία στοιχείων [αντιθέτων] ως προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς προς την Οργάνωσιν (...) εξήτησαν και επέτυχον την ένωσιν κατά την ΙΓ’ γενικὴν Συνέλευσιν όντες πεπεισμένοι απολύτως ότι η ΙΔ’ Συνέλευσις θα εκκαθάριζε περισσότερον την οργανωτικὴν ατμόσφαιραν”¹³⁵. Ο Ερμής με τον απόλυτο λόγο του Καραγιάννη το είχε γράψει ήδη από τις πρώτες επαφές: “Εν Ελλάδι δεν υπάρχουν διαμορφωμένοι κοινωνικαί κατευθύνσεις, ει μη δύο: η ανέκαθεν υπάρχουσα εθνικιστική και η κομμουνιστική. Κατά ταύτα οι Έλληνες δημοδιδάσκαλοι θα κατανεμηθούν **αναγκαίως και αναποτρέπτως** εις τας δύο ταύτας κατευθύνσεις και θ’ αποτελέσουν μονίμως δύο αντιθέτους παρατάξεις”¹³⁶. Και όπως θα δούμε θα αποδειχθεί προφητικός.

Έτσι στις 12-7-1930 η ένωση θα επισφραγιστεί και τυπικά: οι αντιπρόσωποι της Νέας ΔΟΕ θα προσχωρήσουν στις εργασίες του 13ου συνεδρίου της ΔΟΕ και θα συμμετάσχουν στις αρχαιρεσίες¹³⁷. Όπως είδαμε στο συνέδριο συμμετείχαν 64 αντιπρόσωποι με σύνολο ψήφων 345. Μαζί με τους 19 αντιπροσώπους της Νέας

¹³⁵Βλ. Σίμος Λότσης, “Εκ του παρελθόντος και του παρόντος προς το μέλλον”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 375, 24-4-1932, σελ. 1-2.

¹³⁶Βλ. *Ερμής*, τόμ. Ι’, τεύχ. 379, 12-10-1929, σελ. 384.

¹³⁷Η Ένωση των δύο ομοσπονδιών θα ενοποιήσει και τη δημοσιογραφική τους έκφραση. Η *Εκπαιδευτική* θα διακόψει την έκδοσή της και το *Διδασκαλικό Βήμα* θα παραμείνει το μόνο έντυπο των οργανωμένων δασκάλων. Βλ. “Ο πρόδρομος για την ολοκληρωτική οργάνωση του κλάδου”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 5. Στη διάρκεια της συνδικαλιστικής χρονιάς που θα ακολουθήσει θα ενωθούν και οι τοπικοί σύλλογοι που είχαν διασπασθεί. Σχετικές ειδήσεις βλ. *ό.π.*, τεύχ. 296.

ΔΟΕ (με σύνολο ψήφων 62), ο συνολικός αριθμός αντιπροσώπων θα ανέλθει στους 83 και ο αριθμός ψήφων στους 407¹³⁸. Τα ψηφοδέλτια που θα διεκδικήσουν την διοίκηση θα είναι δύο, και τα δύο προερχόμενα από την ως τότε ευρεία προοδευτική συσπείρωση: το πρώτο της ομάδας Αλοϊζου και το δεύτερο της ομάδας Ρουχωτά-Δημητράτου. Οι αντιπρόσωποι της Νέας ΔΟΕ θα υποστηρίξουν το πρώτο ως πιο συντηρητικό, οι κομμουνιστές το δεύτερο ως πιο αριστερό. Θα εκλεγεί το δεύτερο¹³⁹.

Η Νέα ΔΟΕ φαίνεται να έχασε μια και προσχώρησε ανευ όρων και δεν πέτυχε καν να επιβάλλει μια συγκριτικά “συντηρητική” ηγεσία. Απέτρεψε ωστόσο το χειρόστο: την επικράτηση των κομμουνιστών. Όσο για τον Δημητράτο, που τρία χρόνια πριν, στα 1927, φάνταζε ανατρεπτικός, σε τελευταία ανάλυση είναι μια αποδεκτή εναλλακτική λύση. Ο *Ερμής* που τότε τον είχε αναδείξει σε υπ’ αριθμό ένα εχθρό, τώρα θα προτιμήσει την απόλυτη σιωπή.

Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε το ίδιο και για την Αριστερή Παράταξη. Έχασε την ευκαιρία να ηγηθεί της ΔΟΕ αλλά επέβαλλε στην ηγεσία τη σοσιαλιστική συνιστώσα της προοδευτικής συσπείρωσης. Θα ξεχνούσαμε όμως τη γραμμή του “σοσιαλφασισμού” που προωθούσε το κόμμα. Στην πραγματικότητα οι κομμουνιστές δάσκαλοι αυτής της συγκυρίας ήταν τραγικά πρόσωπα. Τον προηγούμενο χρόνο επέλεξαν να συμμετάσχουν στην ηγεσία ενάντια στην επίσημη γραμμή του κόμματός τους. Αγωνίστηκαν σκληρά στη διάρκεια του χρόνου και κατάφεραν να αυξήσουν την επιρροή τους και να αναδειχθούν σε σχετική —ίσως

¹³⁸Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 2.

¹³⁹Αναλυτικά η νέα διοίκηση θα έχει ως εξής: Πρόεδρος: Αρ. Ρουχωτάς· Γεν. Γραμματέας: Παν. Δημητράτος· Αντιπρόεδρος: Π. Γραφάκος· Μέλη: Γ. Χονδρόπουλος και Ισμήνη Βογιά η οποία θα αντικατασταθεί στη διάρκεια του έτους από την Αρσ. Ταμπακοπούλου. Αναπληρωματικοί: Ν. Αμπατζόγλου, Δ. Καραδήμας, Αρσ. Ταμπακοπούλου. Νέο Εποπτικό: Κ. Αλαφογιάννη (Αγρινίου), Ι. Ανδρεόπουλο (Πατρών), Λ. Αναγνωστάκη (Χαλκιδικής), Α. Λιούμπα (Τρικιάλων) Ι. Βλόνη (Λέσβου). Αντιπροσωπεία για το Δ΄ Πανυπαλληλικό Συνέδριο: Τακτικοί: Π. Δημητράτος, Α. Ρουχωτάς, Κ. Παπανικολάου (Φθιώτιδος), Δ. Χαρτουλάρης (Χίου). Αναπληρωματικοί: Γ. Σαξώνης (Θεσσαλονίκης), Δ. Δαμασκηνός (Β΄ Αθηνών), Ν. Πλουμπίδης (Ελασσώνος), Ι. Φουντάς. Βλ. “Η νέα διοίκηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 8.

και απόλυτη— πλειοψηφία¹⁴⁰. Είδαν το συσχετισμό να ανατρέπεται με την επανένωση των δυο ομοσπονδιών. Παρότι συνέχιζαν να αποτελούν τη σχετική πλειοψηφία αδυνατούσαν να ηγηθούν μιας συμμαχίας μια και κάτι τέτοιο ερχόταν σε αντίθεση με τη “γραμμή”· άλλωστε είναι αμφίβολο αν η ομάδα Ρουχωτά-Δημητράτου δεχόταν μια τέτοια συνεργασία. Αναγκάστηκαν τέλος να επιλέξουν ανάμεσα στις δυο μερίδες της προοδευτικής συσπείρωσης με κριτήριο τη θέση τους στον άξονα δεξιάς - αριστεράς — ένα κριτήριο όμως που το κόμμα τους δε δεχόταν αφού χαρακτήριζε τους πάντες “σοσιαλφασίστες”. Τέλος ήταν αναγκασμένοι να υποστούν τη δριμυία κριτική για τη στάση τους από το κόμμα. Το ακόλουθο πρωτοσέλιδο του *Ριζοσπάστη*, με το οποίο θα κλείσουμε το κεφάλαιο, είναι πιθανότατα μόνο ενδεικτικό για την εσωκομματική κριτική (μήπως και αυτοκριτική;) που υπέστησαν.

“Η ολομέτωπη επίθεση της μπουρζουαζίας κατά των εργαζομένων μαζών γενικά διεξάγεται επίσης και κατά των δασκάλων. Εντεύθεν το συμφέρον των δασκάλων να συμμαχήσουν με την εργατική τάξη και να παλαίψουν μαζί της για τις απαιτήσεις τους, κατά του Βενιζέλου.

Τις αλήθειες αυτές έπρεπε να θέσουν ανοιχτά και σαφώς οι επαναστάτες δάσκαλοι που βρέθηκαν μέσα στο Συνέδριο, ακόμα και στην περίπτωση που θα έμεναν μειοψηφία.

Αυτό όμως δεν έγινε. Μερικά μασημένα λόγια ειπώθηκαν που κατά τίποτα δεν διέφεραν από κείνα που έλεγε ο Δημητράτος. Η πλατφόρμα των επαναστατών

¹⁴⁰Εκτός από όσα ήδη αναφέραμε για τη δράση της Αριστερής Παράταξης, αξίζει να αναφέρουμε και τις συνεχείς περιοδείες του Βασίλη Παππά. Παρότι οι περιοδείες επισήμως στόχευαν στις επανενώσεις των τοπικών συλλόγων (πράγμα που πουθενά δεν επιτεύχθηκε) είναι φανερό πως ο Παππάς τις αξιοποιούσε για να συγκροτήσει σε πανελλαδική κλίμακα την Αριστερή Παράταξη. Στην περιοδεία του μάλιστα στη Μακεδονία θα καταγγελθεί ως επικίνδυνος κομμουνιστής που περιοδεύει με σκοπό την κομμουνιστική προπαγάνδα· θα ανακριθεί από την Ασφάλεια αλλά θα αφηθεί ελεύθερος όταν γίνει γνωστή η ιδιότητά του ως Γεν. Γραμματέα της ΔΟΕ. Βλ. ό.π., τεύχ. 280, 8-6-1930, σελ. 3 και τεύχ. 281, 15-6-1930, σελ. 1.

δασκάλων μέσα στο συνέδριο δεν ξεχώρισε σε κανένα σημείο από την πλατφόρμα του Δημητράτου.

Μίλησαν αφηρημένα για απεργία που είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί ως μέσον πάλης κατά τον ίδιο τρόπο που μιλάει και ο νόμος 281. Δεν μίλησαν για την απεργία που πρέπει τώρα να προετοιμάσουν οι δάσκαλοι και να τη συνδέσουν με τη Γενική Πολιτική Απεργία, που ετοιμάζουν οι εργάτες.

Μίλησαν για συνεργασία με την εργατική τάξη και για ανάγκη επιβολής των απαιτήσεων, δεν καθώρισαν όμως με ποιες οργανώσεις της εργατικής τάξης θέλουν να συνεργαστούν. Με την σοσιαλφασιστική γενική Συνομοσπονδία ή με την Ενωτική; με τις εργατικές οργανώσεις που προετοιμάζουν πραγματικά την πάλη ή με τις οργανώσεις των εμπορικών επιμελητηρίων και του υπουργείου της Εθνικής Οικονομίας; Ο Παναγής Δημητράτος όταν τεθεί συγκεκριμένα το ζήτημα θα προτείνει φυσικά τη συνεργασία με τους σοσιαλφασιστές. Όσο όμως μπορεί να κρύβεται γιατί να μην το κάνει;

Οι επαναστάτες δάσκαλοι δεν μίλησαν εκεί ξάστερα για τον πόλεμο που ετοιμάζει ο Βενιζέλος κατά της Σοβιετικής Ρωσίας, δεν συνέδεσαν το ζήτημα του πολέμου με την άρνηση να ικανοποιήση τις απαιτήσεις των δασκάλων και δεν εκάλεσαν τους δασκάλους να παλαίψουν ενάντια στον πόλεμο αυτόν, ενάντια στην προσπάθεια του αστικού κράτους να χρησιμοποιεί τους δασκάλους ως όργανα για τη φιλοπόλεμη δηλητηρίαση της εργαζόμενης νεολαίας. Δεν ξεσκέπασαν το ρόλο του αστικού σχολείου ως όπλον στα χέρια της αστικής τάξης για τη διατήρηση της οικονομικής της κυριαρχίας και την προπαρασκευή του πολέμου.

Με τον τρόπο αυτό τόσο η μάζα των δασκάλων όσο και οι σύνεδροι δεν μπορούνε να καταλάβουν τι είναι εκείνο που χωρίζει τους επαναστάτες δασκάλους από την ύπουλα σκεπασμένη σοσιαλδημοκρατική γραμμή του Δημητράτου. Έπειτ' από αυτά ήταν επόμενο να επισφραγίσουν τη στάση τους αυτή με τη ψήφιση του ψηφοδελτίου του Δημητράτου θεωρώντας τον αυτόν πιο φιλελεύθερο από τον Αλοΐζο.

Δεν κατάλαβαν ότι ο Δημητράτος είχε πιο επικίνδυνος από τον Αλοΐζο ακριβώς γιατί είχε σκεπασμένος εχθρός, γιατί θα προδώσει στην πιο κρίσιμη στιγμή τα συμφέροντα των δασκάλων, οι οποίοι δεν θάχουν προηγουμένως διαφωτισθεί για το ρόλο του...”¹⁴¹.

¹⁴¹Βλ. Δ.Π. “Το διδασκαλικό Συνέδριο και η γραμμή των επαναστατών δασκάλων”, Ριζοσπάστης, 18-7-1930.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Ο “ΔΙΑΛΥΤΙΚΟΣ” ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1931

1. Το 14ο συνέδριο

Ένα χρόνο μετά το συνέδριο της επανένωσης, στο επόμενο, 14ο συνέδριο της ΔΟΕ (8 ως 12-7-1931), εξελέγη το ακόλουθο Δ.Σ.: Πρόεδρος: Ζάκος Βλόντης, Γεν. Γραμματέας: Χρ. Χατζής, Αντιπρόεδρος: Χαρ. Κακουλάκης, Ταμίας: Δ. Γιαννιάς, Μέλος: Ελένη Σαμαροπούλου. Το πρώτο πράγμα που κάνει εντύπωση είναι πως οι πέντε σύμβουλοι είναι παντελώς άγνωστοι. Κανένας τους δεν υπήρξε ξανά μέλος της διοίκησης, κανένας τους δεν υπήρξε αντιπρόσωπος του συλλόγου του σε κάποιο από τα προηγούμενα συνέδρια, κανένας τους δεν αρθρογράφησε ποτέ στο *Διδασκαλικό Βήμα*. Πρόκειται για πέντε ανθρώπους που εμφανίστηκαν από το πουθενά. Πως κατάφεραν μέσα σε μια μόνο χρονιά να υπερσκελίσουν τα ιστορικά και έμπειρα στελέχη; Επρόκειτο για πέντε μεμονωμένα άτομα ή συγκροτούσαν ομάδα; Αν συγκροτούσαν ομάδα ποια ήταν η ιδεολογικοπολιτική της ταυτότητα; Είχαν κάποια συγγένεια με τις προηγούμενες συσωματώσεις και αν ναι με ποια από αυτές και πόσο στενή;

Δυστυχώς δε διαθέτουμε τα πρακτικά του 14ου συνεδρίου επειδή δεν δημοσιεύτηκε παρά ένα πολύ μικρό μέρος τους. Θα είναι η δεύτερη χρονιά που δε δημοσιεύονται πρακτικά συνεδρίου, γεγονός που εγείρει υποψίες πως δεν ήταν κάτι τυχαίο. Κατά πάσα πιθανότητα στόχος ήταν η απόκρυψη της έντονης εσωτερικής διαμάχης ανάμεσα στους βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς από τη μια και τους κομμουνιστές από την άλλη. Ωστόσο η ισχυρή παρουσία των κομμουνιστών όχι μόνο δεν πέρασε απαρατήρητη από τις εφημερίδες αλλά πυροδότησε και σταυροφορία ατόμων και ομάδων εναντίον τους. Σχεδόν αμέσως μετά το συνέδριο (24-7-1931) οι γνωστές μας και από τα “μαρασλειανά” *Αστικές Ενώσεις* (ενώσεις

ιδιοκτητών) επισκέφθηκαν τον υπουργό Παιδείας Γ. Παπανδρέου και ζήτησαν την άμεση εκκαθάριση του δασκαλικού κλάδου από τους κομμουνιστές¹⁴².

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει μία απο τις ατομικές επιθέσεις, αυτή του βουλευτή Αθηνών Λέοντος Μακκά μέσα από τις στήλες της εφ. *Πατρίς*¹⁴³. Ο Λ. Μακκάς θα υποστηρίξει πως το 40% των δασκάλων είναι κομμουνιστές και πως ο Παπανδρέου αναγκάστηκε να στείλει μυστικό έγγραφο στον πρόεδρο του συνεδρίου για να αποφευχθεί η εκλογή και κομμουνιστών στο συμβούλιο της ΔΟΕ¹⁴⁴. Ο Παπανδρέου θα απαντήσει υποστηρίζοντας πως ο Μακκάς γενικεύει αυθαίρετα την εικόνα που παρουσιάζουν τα δασκαλικά συνέδρια. Οι αριστερές μερίδες των συνεδρίων, τόνισε, δεν αποδίδουν την πραγματική εικόνα του δασκαλικού κόσμου¹⁴⁵. Από τα δυο αυτά κείμενα φαίνεται πως η Αριστερή Παράταξη είχε μια αρκετά ισχυρή παρουσία στο συνέδριο. Δεν έφτανε ωστόσο το 40% που κινδυνολογικά διατείνεται ο Μακκάς. Στην τελική ψηφοφορία θα καταγράψει ένα 24%¹⁴⁶. Αν βέβαια αληθεύει πως ο Παπανδρέου παρενέβη στο

¹⁴²Βλ. “Αι αστικές οργανώσεις και οι δάσκαλοι”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 337, 2-8-1931, σελ. 1-2.

¹⁴³Βλ. Μακκάς Λέων, “Εκπαιδευσις και κομμουνισμός”, εφ. *Πατρίς*, 18-7-1931.

¹⁴⁴Την ύπαρξη του εγγράφου επιβεβαιώνει και ο *Ριζοσπάστης*. Μάλιστα αναφέρει πως ο αντιπρόεδρος του συνεδρίου Β. Παππάς, μέλος της αριστερής παράταξης, ζήτησε να αναγνωσθεί δημοσίως. Ο πρόεδρος του συνεδρίου, Λιούμπας, αρνήθηκε και ο Παππάς παραιτήθηκε εις ένδειξη διαμαρτυρίας· βλ. “Ένα χαρακτηριστικό έγγραφο της κυβέρνησης στο διδασκαλικό συνέδριο”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 13-7-1931. Θα αναφερθεί επίσης κατ’ επανάληψη κατά την κριτική πεπραγμένων στην επόμενη Γεν. Συνέλευση· ενδεικτικά: “Η διοίκηση, καθώς όλοι ξέρουμε, βγήκε κατόπιν του ιστορικού εκείνου σημειώματος, το οποίον έκαμνε την ομοσπονδία μας τιμάριον του Υπουργού της Παιδείας.” Από τον έλεγχο του αντιπρόσωπου Χυτήρη, “Πρακτικά της ΙΕ’ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 45 [το παράθεμα στη σελ. 30].

¹⁴⁵Βλ. επιστολή του Παπανδρέου στην εφ. *Πατρίδα*. Αναδημοσιεύεται στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 337, 2-8-1931, σελ. 8.

¹⁴⁶Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 16-7-1931. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε πως το ποσοστό της Αριστερής Παράταξης στη βάση πρέπει να ήταν υψηλότερο διότι το εκλογικό σύστημα ήταν πλειοψηφικό.

συνέδριο (και φαίνεται πως αληθεύει), τότε η παρέμβαση του στόχευε πιθανότατα να απομονώσει τους κομμουνιστές συσπειρώνοντας τις μη κομμουνιστικές δυνάμεις¹⁴⁷.

Στοιχεία γι' αυτή τη συσπείρωση αντιβενιζελικών, βενιζελικών και σοσιαλιστών θα μας δώσει με ένα άρθρο του ο Σίμος Λότσης, πρώην γραμματέας της Νέας ΔΟΕ¹⁴⁸. Σύμφωνα λοιπόν με τον Λότση στο 14ο συνέδριο οι αντιπρόσωποι θα πολωθούν οριστικά σε δυο παρατάξεις. Η πρώτη θα είναι η ήδη συγκροτημένη Αριστερή Παρατάξη. Απέναντι σε αυτή θα ενωθούν οι υπόλοιποι σχηματίζοντας, επισήμως πλέον, την Προοδευτική Παρατάξη. Πριν τις αρχαιρεσίες οι δυο παρατάξεις θα καταθέσουν στο προεδρείο δηλώσεις οι οποίες αποτελούσαν κατά κάποιον τρόπο τις προγραμματικές τους αρχές: Οι προγραμματικές απόψεις της Αριστερής Παρατάξης διατυπώθηκαν ως εξής: “Η αριστερή παρατάξη δηλώνει και θεωρεί το Κράτος προς δασκάλους και υπαλλήλους γενικώτερα, με σχέσιν

Όποια παρατάξη έπαιρνε έστω και μία ψήφο περισσότερο από την άλλη στις τοπικές αρχαιρεσίες, έπαιρνε και τον αντιπρόσωπο δηλ. το 100% του συλλόγου. Ο συσχετισμός λοιπόν στο συνέδριο φανερώνει όχι το πραγματικό ποσοστό της κάθε παρατάξης, αλλά το ποσοστό των συλλόγων στους οποίους καθεμιά πλειοψηφεί.

¹⁴⁷Πράγμα που προκαλεί υποψίες πως η “αντιπαραθέση” Μακκά – Παπανδρέου ήταν “οκηνοθετημένη” με στόχο να δημιουργήσει το κατάλληλο κλίμα για την παρέμβαση. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως ο Μακκάς ήταν βουλευτής της βενιζελικής παρατάξης και μελλοντικά θα γίνει στενός συνεργάτης του Παπανδρέου.

¹⁴⁸Σίμος Λότσης, “Εκ του παρελθόντος και του παρόντος στο μέλλον”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 372, 3-4-1932, σελ. 1-2 και τεύχ. 375, 24-4-1932, σελ. 1-2. Πρβλ. μια σειρά από άρθρα για τις παρατάξεις και τις αντιπαραθέσεις τους: Αλ. Μεταξάς, *Συμπεράσματα από τη ΙΔ΄ Γενική Συνέλευση*, *ό.π.*, τεύχ. 344 (20-9-1931), 345 (27-9-1931) και 346 (4-10-1931)· Γ. Σ. Δάνος, “Οι παρατάξεις στην οργάνωσή μας”, *ό.π.*, τεύχ. 353, 22-11-1931, σελ. 1-2· Αλ. Μεταξάς, “Όλοι μια μάξα”, *ό.π.*, τεύχ. 356, 13-12-1931, σελ. 1-2· Γ. Σ. Δάνος, “Οι παρατάξεις στην οργάνωσή μας-2”, *ό.π.*, τεύχ. 382, 19-6-1932, σελ. 1-2· Βασίλης Παππάς, “Οι παρατάξεις στην οργάνωση και το χρέος της ΙΕ΄”, *ό.π.*, τεύχ. 386, 17-7-1932, σελ. 2-3 και τεύχ. 388, 31-7-1932, σελ. 3-4· Πλεχανόφσκης, “Δημόσιοι υπάλληλοι και συνδικαλισμός”, *Σοσιαλιστική Ζωή*, τόμ. 5ος, τεύχ. 54, 1933, σελ. 579-581.

εργοδότη προς εργάτας. Τοποθετεί το δάσκαλο και τον υπάλληλο ένεκα της σχέσεως ταύτης εις την εργατικήν τάξιν. Τα ζητήματα των δασκάλων θα τα επιβάλει εις το Κράτος δια της οργανωμένης δυνάμεως των δασκάλων με συνεργασία των εργατικών οργανώσεων οι οποίες ακολουθούν ταξική γραμμή μέσα στο σημερινό κοινωνικό καθεστώς.”

Η Προοδευτική Παράταξη θα δηλώσει πως τάσσεται υπέρ μιας προοδευτικής βελτίωσης της εκπαίδευσης σύμφωνα με τις ανάγκες του λαού, θα αντιτείνει όμως πως στην επιδίωξη της αυτή θεωρεί το κράτος συνεργάτη και όχι αντίπαλο. Στοχεύει επίσης στην προαγωγή των επαγγελματικών συμφερόντων των δασκάλων αλλά “με κάθε μέσον επιτρεπόμενον υπό του Νόμου.”

Όπως βλέπουμε από τις δυο δηλώσεις οι διαφορές των δύο παρατάξεων δεν εντοπίζονται στα αιτήματα που προτάσσουν. Μετά την υποβάθμιση και τον παραμερισμό του γλωσσικού ζητήματος που δίχασε την οργάνωση για μια επταετία, τα αιτήματα θα είναι και για τις δυο παρατάξεις πανομοιότυπα. Από τα εκπαιδευτικά θα προβάλλεται πλέον μόνο το αίτημα για συμμετοχή αιρετών στα εποπτικά συμβούλια. Από τα οικονομικά θα ξεχωρίζουν δύο κλαδικά: η εκτέλεση των προαγωγών που εκκρεμούσαν και η επέκταση και στους δασκάλους του επιδόματος των 3/16, και δύο πανυπαλληλικά: το ενιαίο μισθολόγιο και η μη περικοπή του μισθού κατά 6%. Οι διαφορές των δύο παρατάξεων εντοπίζονται αποκλειστικά στην συνδικαλιστική τακτική που πρέπει να υιοθετηθεί. Η Προοδευτική Παράταξη επεδίωκε τη συνεργασία με την κυβέρνηση και τις ήπιες μορφές διεκδίκησης (υπομνήματα, διαβήματα, διαπραγματεύσεις). Η Αριστερή Παράταξη αντιθέτως πίεζε για συνεργασία με τις “ταξικές” εργατικές οργανώσεις και έντονες μορφές διεκδίκησης (συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, απεργίες). Ως “ταξικές” εργατικές οργανώσεις θεωρούσε την Ενωτική ΓΣΕΕ και τις οργανώσεις που εντάσσονταν σε αυτή.

Ας δούμε τέλος την πολιτική ταυτότητα του προέδρου Ζάκου Βλόντη μέσα από τα λόγια του ίδιου: “Δεν αποκρύπτω ότι ιδεολογικώς ως άτομο ανήκω στο

Κόμμα των Φιλελευθέρων, με το οποίο με συνδέει ιστορία μακρά και κοινοί ευγενικοί αγώνες υπέρ των Εθνικών μας ιδανικών”¹⁴⁹.

Η Προοδευτική Παράταξη, αν και με ενός έτους καθυστέρηση, πήρε τελικά τη διοίκηση στα χέρια της, πετυχαίνοντας έτσι τον κεντρικό στόχο της επανένωσης. Πώς κατάφερε και, μέσα σε ένα χρόνο, πήρε την πλειοψηφία; Τι απέγινε η σοσιαλιστική ομάδα Ρουχωτά-Δημητράτου; Γιατί η Προοδευτική Παράταξη ανέδειξε στην ηγεσία πέντε άγνωστα ως τότε στελέχη; Αναζητώντας τις απαντήσεις σε αυτά τα ειδικά ερωτήματα θα παρακολουθήσουμε την προϊούσα διαπλοκή του δασκαλικού συνδικαλισμού με τον δημοσιοϋπαλληλικό, την ταχύτατη ανάπτυξη του τελευταίου στη συγκυρία 1928-1930 και την κλιμακούμενη σύγκρουσή του με την κυβέρνηση που θα καταλήξει στον περίφημο “διαλυτικό” νόμο του 1931. Μέσα από την αναλυτική παρουσίαση των σχετικών γεγονότων θα κατανοήσουμε τους μηχανισμούς με τους οποίους επιτεύχθηκε ο κεντρικός στόχος της επανένωσης: την αποτροπή της κατάληψης της ΔΟΕ από την Αριστερή Παράταξη.

¹⁴⁹“Ο απολογισμός του τέως Προέδρου της Δ.Ο. Ζ. Βλόντη για διοίκηση δέκα μηνών”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 386, 17-7-1932, σελ. 5 και τεύχ. 387, 24-7-1932, σελ. 1-4.

2. Οι μισθοί

Όπως είναι γνωστό στα 1914 ψηφίσθηκε ο ν. 281 περί σωματείων.¹⁵⁰ Σύμφωνα με το νόμο όσοι εξασκούν “το αυτό ή συναφές βιομηχανικών, εμπορικών, γεωργικών, ή άλλο οιονδήποτε επάγγελμα, ανεξαρτήτως φύλου” μπορούσαν να συστήσουν επαγγελματικά σωματεία (άρθρο 19, § 1). Παρότι ο νόμος δεν αναφέρεται ρητά και τους δημοσίους υπαλλήλους με την φράση “ή άλλο οιονδήποτε επάγγελμα” φαίνεται να τους καλύπτει. Έξι χρόνια αργότερα με την ψήφιση του ν. 2151 “Περί επαγγελματικών σωματείων”¹⁵¹ τα πράγματα θα ξεκαθαρίσουν. Ο νόμος αυτός ήταν ταυτόχρονα ευνοϊκός και περιοριστικός για τον δημοσιούπαλληλικό συνδικαλισμό. Από τη μια νομιμοποιεί ξεκάθαρα πλέον το δικαίωμα και των δημοσίων υπαλλήλων να συνδικαλίζονται, από την άλλη όμως απαγορεύει στους συλλόγους τους να ενώνονται με οποιαδήποτε άλλα συνδικάτα, θεσμοθετεί δηλαδή για πρώτη φορά τη διάκριση μεταξύ δημοσιούπαλληλικού και εργατικού συνδικαλισμού.

Με βάση τους παραπάνω δυο νόμους ιδρύθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1920 οι πρώτες δημοσιούπαλληλικές ενώσεις και ομοσπονδίες. Ο πρώτος συντονισμός τους επιτεύχθηκε τον Σεπτέμβρη του 1924. Μια τριμέλης Επιτροπή αποτελούμενη από έναν εκπρόσωπο των δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων της Αθήνας, έναν της επαρχίας και έναν των ομοσπονδιών, προσπάθησε να συντονίσει τον αγώνα για την, πρώτη μεταπολεμικά, συνολική ρύθμιση του μισθολογικού ζητήματος των δημοσίων υπαλλήλων. Η έναρξη του διεκδικητικού αγώνα πυροδότησε μια διαδικασία, με συγκρούσεις και αντιφάσεις, η οποία κορυφώθηκε

¹⁵⁰Ν. 281, ΦΕΚ 171Α', 25-6-1914.

¹⁵¹Ν. 2151 “Περί επαγγελματικών σωματείων”, ΦΕΚ 77, 6-4-1920.

τον Μάη του 1926 με την ίδρυση της συνομοσπονίας των δημοσίων υπαλλήλων (ΣΔΥΕ)¹⁵².

Σχεδόν ταυτόχρονα όμως θα αρχίσουν να εμφανίζονται και οι νομικές διατάξεις που θέτουν όρια στη δράση των δημοσιοϋπαλληλικών συνδικάτων. Αρχικά τον Οκτώβρη του 1926, με την συντακτική πράξη “περί απολύσεως δημοσίων υπαλλήλων προτρεπόντων εις απεργίαν”¹⁵³, και στη συνέχεια τον Μάρτη του 1928 με τον νόμο “περί απεργούντων δημοσίων υπαλλήλων”¹⁵⁴. Σύμφωνα με το νόμο αυτό η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων θεωρείται αδίκημα και συνεπάγεται την άμεση απόλυσή τους. Ο νόμος όμως που κατάφερε βαρύτατο πλήγμα στον δημοσιοϋπαλληλικό συνδικαλισμό ήταν ο ν. 4879/1931 “περί των οργανώσεων των δημοσίων υπαλλήλων” που ψηφίσθηκε τον Μάρτη του 1931 και έμεινε στην ιστορία ως “διαλυτικός”¹⁵⁵.

Για το νόμο αυτό θα αναπτυχθούν ισχυρότατες διαμάχες σε πολλαπλά πεδία. Εκτός από την βασική διαμάχη ανάμεσα στην κυβέρνηση και στα συνδικάτα (αλλά και την ενδοσυνδικαλιστική) στις οποίες θα αναφερθούμε εκτενώς στη συνέχεια, θα αναπτυχθεί επίσης και πολιτική (ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα) και θεωρητική διαμάχη (ανάμεσα στους συνταγματολόγους). Παρότι αυτές οι πτυχές της διαμάχης ξεφεύγουν από τον πυρήνα του θέματός μας, ίσως χρειάζεται να δώσουμε μια συνοπτική εικόνα, ιδιαίτερος για την πολιτική.

Η κυβέρνηση του Βενιζέλου στην επιλογή της να περιορίσει τις δυνατότητες και τη δράση του συνδικαλιστικού δημοσιοϋπαλληλικού κινήματος, διέθετε τη συναίνεση ολόκληρου σχεδόν του πολιτικού φάσματος. Πολιτική διαμάχη θα αναπτυχθεί ουσιαστικά μόνο ανάμεσα στο ΚΚΕ και την κυβέρνηση και

¹⁵²Το καταστατικό της ΣΔΥΕ και την προγραμματική της διακήρυξη παραθέτει ο Γ. Λιάσκος, βλ. Λιάσκος Γιάννης, *Η ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων*, Αθήνα, 1992, σελ. 22-29.

¹⁵³Συντακτική Πράξις 11-10-1926, “περί απολύσεως δημοσίων υπαλλήλων προτρεπόντων εις απεργίαν κλπ”, *ΦΕΚ* 357, 11-10-1926.

¹⁵⁴Ν. 3453 “περί απεργούντων δημοσίων υπαλλήλων”, *ΦΕΚ* 35, 14-3-1928.

¹⁵⁵Ν. 4879, *ΦΕΚ* 53, 6-3-1931.

(δευτερευόντως) ανάμεσα στην κυβέρνηση και τον Παπαναστασίου. Τη διαμάχη με το ΚΚΕ θα την επιδιώκει ο Βενιζέλος μια και θα αξιοποιεί τις θέσεις και πρακτικές του κομμουνιστικού κόμματος ως επιχειρήματα υπέρ της ψήφισης του νομοσχεδίου. Το ΚΚΕ έχοντας, όπως είδαμε, ως στρατηγική τη γενική πολιτική απεργία επέβαλλε στις οργανώσεις που έλεγχε να εντάξουν τις κινήσεις τους σε αυτή την προοπτική. Ο Βενιζέλος αποδίδοντάς αυτές τις στοχεύσεις στις δημοσιούπαλλικές οργανώσεις συλήβδην θα παρουσιάσει το “διαλυτικό” νόμο ως μέτρο άμυνας του αστικού καθεστώτος. Θα υποστηρίξει στη βουλή πως μύχιος πόθος των οργανώσεων είναι να συνενωθούν με τους εργάτες και να κηρύξουν γενική απεργία με στόχο “να παραλύσουν το Κράτος, να λιμοκτομήσουν την κοινωνία, να καταλύσουν το ελεύθερο της χώρας πολίτευμα και επί των ερειπίων που θα συσσωρεύσουν, να αναστηλώσουν ένα σοβιετικόν καθεστώς το οποίον θα απετέλει την χειροτέραν μορφήν της τυρρανίας”¹⁵⁶.

Πιο κοντά στην κοινωνική πραγματικότητα ο Παπαναστασίου θα χαρακτηρίσει πρώιμη και υπερβολική τη σπουδή της κυβέρνησης να ψηφίσει τον αντισυνδικαλιστικό νόμο. Θεωρεί πως δεν υφίσταται πραγματικός κίνδυνος για το κοινωνικό καθεστώς από τις δυο συνομοσπονδίες (εργατών και δημοσίων υπαλλήλων). Ακόμα και αν το επιδιώξουν, υποστήριξε, δεν έχουν τη δύναμη να οργανώσουν γενική απεργία. Στη φιλοσοφία του νομοσχεδίου όμως ο Παπαναστασίου δε θα διαφωνήσει. Θα υποστηρίξει και αυτός πως η σχέση κράτους και δημοσίων υπαλλήλων δεν προσομοιάζει με τη σχέση του εργοδότη προς εργάτη μια και “το Κράτος δεν επιδιώκει όπως αι ιδιωτικά επιχειρήσεις, να αποκομίση κέρδη εκ της εκμεταλεύσεως των υπαλλήλων”¹⁵⁷. Θα συμφωνήσει επίσης πως η απεργία δε συνάδει με την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου. Θα διαχωρίσει,

¹⁵⁶ Αποσπάσμα από την α΄ συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή (25-2-1931). Τα πρακτικά της συζήτησης δημοσιεύονται στο σύνολό τους στον *Ερμή*: βλ. *Ερμής*, τεύχ. 453, 14-3-1931, σελ. 722-731· τεύχ. 454, 21-3-1931, σελ. 738-746· τεύχ. 455, 28-3-1931, σελ. 754-761· τεύχ. 457, 11-4-1931, σελ. 786-790.

¹⁵⁷ ό.π.

ωστόσο, τους κατώτερους υπαλλήλους μια και στην απεργία ενδεχομένως τους σπρώξει η ανέχεια. Ως παράδειγμα θα φέρει τους (τριτοβάθμιους) δασκάλους: “Υπάρχουν υπάλληλοι οι οποίοι μισθοδοτούνται με δραχμάς 800 τον μήνα· μέχρι πέρυσι υπήρχον τοιούτοι που ημείβοντο με δραχμάς 500 τον μήνα (δημοδιδάσκαλοι) όπως υπάρχει και τώρα μέγας αριθμός υπαλλήλων μισθοδοτούμενος με 1000 δραχμάς το μήνα. Και ερωτώ αν είναι ανάγκη δι’ αυτούς τους ανθρώπους να θεσπίσωμεν ποινικές διατάξεις επιβαλλούσας φυλακίσεις μέχρις ενός έτους όταν εγκαταλείψουν τας θέσεις των;”¹⁵⁸ “Δύνανται να παραιτηθούν”, θα απαντήσει ο Βενιζέλος¹⁵⁹. Τέλος το Λαϊκό Κόμμα θα ζητήσει μόνο να διευκρινιστεί αν ο νόμος επιτρέπει στους δημοσίους υπαλλήλους να γίνονται μέλη κομμάτων. Όταν ο Βενιζέλος διευκρινίσει πως έχουν το δικαίωμα να είναι μέλη “οιουδήποτε κόμματος και των πολιτικών συλλόγων αυτού πλην του κομμουνιστικού”¹⁶⁰, το Λαϊκό Κόμμα θα υπερψηφίσει το νομοσχέδιο.

Τέλος για την τρίτη εκδοχή της διαμάχης, τη θεωρητική, θα περιοριστούμε να σημειώσουμε πως ο Αλ. Σβώλος ήταν ουσιαστικά ο μόνος από τους συνταγματολόγους που εναντιώθηκε με συνέπεια στο νόμο, πράγμα που σημαίνει πως οι συνδικαλιστικές οργανώσεις εκτός από την πολιτική είχαν στερηθεί και από μια ευρύτερη θεωρητική υποστήριξη¹⁶¹.

¹⁵⁸ ό.π.

¹⁵⁹ ό.π.

¹⁶⁰ ό.π.

¹⁶¹ Για μια εκτενέστερη αναφορά στη θεωρητική διαμάχη, αλλά και στον “διαλυτικό” νόμο, βλ. επίσης Έφη Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι...*, ό.π., σελ. 90-97. Από τα θεωρητικά κείμενα της εποχής βλ. Μ. Γ. Γεωργαντάς, “Το Κράτος και οι λειτουργοί του”, *Εργασία*, τόμ. 1ος, τεύχ. 45, 1930, σελ. 5-6· Γ. Λύχνος, “Το κράτος και οι υπάλληλοι”, ό.π.· Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, “Αι υπαλληλικά οργανώσεις”, ό.π., τόμ. 2ος, τεύχ. 61, 1931, σελ. 199. Η *Εργασία* υπήρξε θεωρητικό περιοδικό για τα εργασιακά θέματα που επρόσκειτο στο κυβερνών κόμμα των φιλελευθέρων και ως εκ τούτου τα παραπάνω δημοσιεύματα ήταν στο σύνολό τους υποστηρικτικά του νόμου. Σε ένα δεύτερο θεωρητικό περιοδικό, την *Πειθαρχία*, θα εμφανιστούν και οι δύο απόψεις· βλ. ενδεικτικά: Μιχαήλ Α. Δένδιας, “Ο νόμος περί υπαλληλικών οργανώσεων”, *Πειθαρχία*, τόμ. 2ος, τεύχ. 21, 1931, σελ. 568-570 [ο οποίος υπεραιμύνεται του νόμου] και Α. Σβώλος, “Το σύνταγμα και αι

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στη βασική διαμάχη ανάμεσα στην κυβέρνηση και στα συνδικάτα. Ο “διαλυτικός” νόμος, όπως ήδη τονίσαμε, ήρθε ως η τελευταία κίνηση της κυβέρνησης στη σύγκρουσή της με τη ΣΔΥΕ, μια σύγκρουση που άρχισε στα 1928 και κλιμακώθηκε ταχύτατα με εκατέρωθεν κινήσεις, σαν μια παρτίδα σκάκι όπου ο κάθε παίκτης απαντούσε στην κίνηση του άλλου προσπαθώντας να πετύχει την τελική επικράτησή του.

Τέσσερα χρόνια μετά την πρώτη συνολική του ρύθμιση, στην τελευταία φάση της οικουμενικής κυβέρνησης, το αίτημα για μια νέα, επίσης συνολική, ρύθμιση των δημοσιοϋπαλληλικών μισθών τέθηκε ξανά. Τη διεύθυνση του αγώνα ανέλαβε η ΣΔΥΕ, ως η αρμόδια πλέον συνδικαλιστική οργάνωση για πανδημοσιοϋπαλληλικά αιτήματα. Υποστηρίζοντας πως οι δημοσιοϋπαλληλικοί μισθοί δεν παρακολούθησαν την εξέλιξη του τιμάριθμου¹⁶² στα έτη 1924-1928 ενώ ταυτόχρονα το συνολικό σχετικό κονδύλι μειώθηκε ως ποσοστό επί του προϋπολογισμού σε σχέση με το 1914¹⁶³, η ΣΔΥΕ θα προβάλλει δυο αιτήματα. Πρώτο, την άμεση

υπαλληλικά οργανώσεις”, *ό.π.*, σελ. 567 [ο οποίος καταφέρεται κατά του νόμου]. Ο Σβώλος θα αρθρογραφήσει για το ίδιο ζήτημα και στον καθημερινό τύπο· βλ. ενδεικτικά Αλ. Σβώλος, “Το αντισυνταγματικό νομοσχέδιο περί οργανώσεων”, *Ελεύθερο Βήμα*, 2-3-1931.

¹⁶²Στα 1924 οι μισθοί των ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων ενδεκαπλασιάστηκαν και των κατωτέρων δωδεκαπλασιάστηκαν σε σχέση με τους προπολεμικούς. Ο τιμάριθμος όμως από 100 στα 1914 είχε φθάσει στο 1271 στα 1924, πράγμα που σημαίνει ότι οι νέοι μισθοί έφταναν το 85% έως 95% της αξίας των προπολεμικών. Στη συνέχεια οι μισθοί αυτοί ελαττώθηκαν κατά 12% περίπου από διάφορες κρατήσεις που επιβλήθηκαν έτσι ώστε στην πραγματικότητα οι μισθοί ανέρχονταν πλέον στα 75%-85 % της αξίας των προπολεμικών. Από το 1924 και μετά ο τιμάριθμος ανέβαινε κάθε χρόνο κατά 200 περίπου μονάδες για να φθάσει το φθινόπωρο του 1929 στο 2060. Έτσι η αξία των μισθών έπεσε πλέον στο μισό της αξίας του προπολεμικού μισθού· βλ. υπόμνημα της ΣΔΥΕ προς την κυβέρνηση, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 248, 27-10-1929, σελ. 3. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε πως η ΣΔΥΕ στο υπόμνημά της αυτό αποκρύπτει το επίδομα των 3/16 που δόθηκε σε αρκετούς κλάδους και, χωρίς να επιλύσει, βελτίωσε κάπως την κατάσταση.

¹⁶³Η ΣΔΥΕ θα υποστηρίζει πως η μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων στα 1928 υπέστη ελαφρά μείωση, ως ποσοστό επί του προϋπολογισμού, σε σχέση με το 1914, παρόλο που ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων σχεδόν τριπλασιάστηκε [βλ. Παράρτημα Α', Πίνακας 13α]. Η ελάφρυνση

οικονομική ανακούφιση των δημοσίων υπαλλήλων και δεύτερον, μια νέα συνολική ρύθμιση του ζητήματος με κατεύθυνση ένα ενιαίο μισθολόγιο τιμαριθμικά αναπροσαρμοζόμενο.

Ως ανταπόκριση στο πρώτο άμεσο αίτημα ο Καφαντάρης, ως υπουργός οικονομικών της οικουμενικής κυβέρνησης, είχε υποσχεθεί τη διάθεση 360 εκατ. για αυξήσεις των δημοσιοϋπαλληλικών μισθών. Στα τέλη Ιουνίου όμως η οικουμενική θα παραιτηθεί και την υπόσχεση θα κληθούν να τηρήσουν οι κυβερνήσεις Βενιζέλου που ακολούθησαν. Πράγματι η πρώτη, προσωρινή κυβέρνηση Βενιζέλου (4-7 ως 18-8-1928, υπουργός Οικονομικών Γ. Μαρής) διέθεσε 160 εκατ. ως πρώτη δόση του συνολικού ποσού. Τα 24 από αυτά δόθηκαν στους στρατιωτικούς. Τα υπόλοιπα 136 θα επιμερίσθηκαν στους διαφόρους κλάδους των δημοσίων υπαλλήλων, με την υπόδειξη της ΣΔΥΕ και με κριτήριο τον βαθμό τους. Έτσι ο συντελεστής των υψηλόβαθμων (από το βαθμό του τμηματάρχη α' και πάνω) ανήλθε κατά 1,5 μονάδα, των μέσων βαθμών (από το βαθμό του γραμματέα β' ως το βαθμό του τμηματάρχη β') κατά 2, και των κατώτερων (ως το βαθμό του ακολούθου) κατά 3 μονάδες¹⁶⁴. Η υπόδειξη της ΣΔΥΕ για τον τρόπο επιμερισμού προκάλεσε τη διαμαρτυρία της ΔΟΕ και την προσωρινή αποχώρησή της από τη συνομοσπονδία. Συγκεκριμένα η ΔΟΕ είχε ζητήσει να αξιοποιηθεί το ποσό των 134 εκατ. α) για να διαβαθμιστούν όσοι κλάδοι έμειναν ακόμα αδιαβάθμιστοι (σ' αυτούς δεν ανήκε η ΔΟΕ), β) για να δοθεί το επίδομα των 3/16 στους κλάδους που δεν το παίρνουν (σ' αυτούς ανήκε και η ΔΟΕ) και γ) ό,τι περισέψει να επιμεριστεί με τον τρόπο που πρότεινε η ΣΔΥΕ¹⁶⁵. Η πρότασή της απορρίφθηκε και η ΔΟΕ αποχώρησε.

του προϋπολογισμού φαίνεται περισσότερο καθαρά αν συμπεριληφθούν και οι στρατιωτικοί υπάλληλοι. Έτσι ενώ στα 1914 η μισθοδοσία του συνόλου των υπαλλήλων του κράτους κάλυπτε περίπου το 1/3 του προϋπολογισμού, στα 1928 θα περιοριστεί στο 1/4 [Βλ. Παράρτημα Α', Πίνακας 13β].

¹⁶⁴Βλ. "Η εγκύκλιος του υπουργείου", ό.π., τεύχ. 189, 26-8-1928, σελ. 8.

¹⁶⁵βλ. "Η αύξηση των αποδοχών των δημοσ. υπαλλήλων", ό.π., τεύχ. 184, 22-7-1928, σελ. 1.

Στους μήνες που ακολούθησαν η ΣΔΥΕ θα επανέρχεται συχνά ζητώντας τη χορήγηση και της δεύτερης δόσης. Εφτά μήνες αργότερα, όμως, την Κυριακή 3 Μαρτίου 1929, το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε τη μη καταβολή της¹⁶⁶. Η Εκτελεστική Επιτροπή της συνομοσπονδίας κάλεσε τότε σε σύσκεψη τους εκπροσώπους των κλαδικών οργανώσεων (14-3-1929), όπου αποφασίσθηκε να αγωνισθούν για την “απόληψιν του υπεσχημένου ποσού υπό της Κυβερνήσεως προς αύξησιν των αποδοχών”¹⁶⁷. Στη συνάντηση της Ε.Ε. με τον Βενιζέλο που ακολούθησε επιβεβαιώθηκε απλώς η οριστική ματαίωση των ελπίδων. Η ΣΔΥΕ σε απάντηση οργάνωσε συγκεντρώσεις υπαλλήλων σε όλο το κράτος με κορύφωση τη συγκέντρωση στην Αθήνα στο θέατρο Ολύμπια (2-4-1929)¹⁶⁸. Ο Βενιζέλος θα υποχωρήσει μερικά ζητώντας πίστωση χρόνου τριών ως έξι μηνών για να ρυθμίσει το ζήτημα. Μετά την πάροδο του τριμήνου όμως και μετά από μια νέα συνάντηση με τον Βενιζέλο η ΣΔΥΕ θα ανακοινώσει: “Ενώ μέχρι προ μηνός εξήτει πίστωσιν ουχί πέραν του Σεπτεμβρίου [1929] δια την χορήγησιν της αθετηθείσης αυξήσεως, υποσχόμενος ότι ήτο δυνατόν να συντομευθή ο χρόνος μέχρι τριμήνου, εφόσον η απόδοσις του προϋπολογισμού κατά το πρώτον τρίμηνον θα ήτο ευνοϊκή, (...) [τώρα] αρνείται και αυτή ακόμη την συζήτησιν...”¹⁶⁹. Σε αυτή τη φάση το 3ο πανυπαλληλικό συνέδριο (τέλη Ιουνίου του 1929) θα κληθεί να χαράξει την περαιτέρω στρατηγική της ΣΔΥΕ.

Το 3ο πανυπαλληλικό συνέδριο (Εθνικό Θέατρο, 30-6 ως 9-7-1929)¹⁷⁰ θα υπερψηφίσει, για πρώτη φορά, τη θέση για (εν δυνάμει) συνεργασία των δημοσίων

¹⁶⁶Βλ. την κυβερνητική ανακοίνωση, *ό.π.*, τεύχ. 217, 10-3-1929, σελ. 4.

¹⁶⁷Βλ. “Δημοσιοϋπαλληλικά ζητήματα”, *ό.π.*, τεύχ. 218, 17-3-1929, σελ. 1.

¹⁶⁸Στη διοργάνωση της συγκέντρωσης συμμετείχε και η ΔΟΕ παρά τις διαφωνίες της με την ΣΔΥΕ: βλ. *ό.π.*, τεύχ. 220, 31-3-1929, σελ. 1.

¹⁶⁹Βλ. το σχετικό ανακοινωθέν, *ό.π.*, τεύχ. 229, 9-6-1929, σελ. 1-2.

¹⁷⁰Βλ. Το Γ΄ Πανυπαλληλικόν Συνέδριον”, *ό.π.*, τεύχ. 233, 7-7-1929, σελ. 1-2. Η ΔΟΕ στη 12η συνέλευση που είχε προηγηθεί αποφάσισε να παραμείνει στη ΣΔΥΕ αλλά να αγωνισθεί για καταστατικές αλλαγές που θα συντείνουν στην αναλογική εκπροσώπηση των κλαδικών οργανώσεων και για έμπρακτη αλλαγή του προσανατολισμού της συνομοσπονδίας προς όφελος

υπαλλήλων με τους εργάτες¹⁷¹. Η απόφαση αυτή όμως, παρότι καινοφανής, δε θα αποτελέσει αντικείμενο πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης μια και θεωρήθηκε ως καθαρά θεωρητική πρόταση. Ωστόσο η απόφαση συνοδευόταν και από αλλαγή στη σύνθεση της νέας ηγεσίας. Μια αλλαγή εμφανώς σε κατεύθυνση σοσιαλιστική. Νέος Γεν. Γραμματέας της ΣΔΥΕ αναδείχθηκε ο Παναγής Δημητράτος¹⁷² πράγμα που, εκτός των άλλων, σήμανε και την αποκατάσταση των διαταραγμένων σχέσεων της ΔΟΕ με τη ΣΔΥΕ. Ως απόδειξη της νέας σχέσης η ΔΟΕ θα παρακινήσει τους συλλόγους της να διαδίδουν την εφημερίδα της συνομοσπονδίας, την *Υπαλληλική*, και, ακόμα περισσότερο, την Κυριακή 11 Αυγούστου 1929, αντί για το *Διδασκαλικό Βήμα* θα στείλει σε όλους τους συνδρομητές την *Υπαλληλική*.¹⁷³

των κατωτέρων δημοσίων υπαλλήλων. Στο 3ο συνέδριο από τη ΔΟΕ θα συμμετέχουν τέσσερα μέλη του ΔΣ (οι Στ. Αλοΐζος, Β. Παπάς, Η. Λαζάρου και Ε. Χρύσης) και ο Π. Δημητράτος. Θα συναντήσουμε ακόμα δυο δασκάλους τον Γ. Ντεγιάννη ως εκπρόσωπο της Πανευοϊκής Ενώσεως Δ.Υ. και τον Κ. Μπακανάκη ως εκπρόσωπο της Ένωσης Καλαβρύτων.

¹⁷¹Το ζήτημα της συνεργασίας είχε τεθεί και στο έκτακτο συνέδριο της ΣΔΥΕ (30 Απριλίου ως 4 Μαΐου 1927). Οι σύνεδροι όμως θα αποφασίσουν “επί του παρόντος αυτοτελή δράση” παραπέμποντας το ζήτημα στο απώτερο μέλλον.

¹⁷²Η νέα πενταμελής Εκτελεστική Επιτροπή συγκροτήθηκε στις 21-7-1929 ως εξής: Γ. Γραμματέας: ο Π. Δημητράτος (ΔΟΕ)· Ταμίας: ο Κ. Σταφυλάς (Κατ. Προσωπικό ΤΠΤ)· Διευθυντής της *Υπαλληλικής*: ο Δ. Φυκιώτης (Ένωση Αθηνών-υπάλληλος υπ. Προνοίας)· μέλη: Κ. Ματσακάς (ένωση Τελωνειακών) και Α. Αποσκίτης (ανώτερο προσωπικό ΤΠΤ)· βλ. “Η Νέα Εκτελεστική Επιτροπή της ΣΔΥΕ”, *ό.π.*, τεύχ. 235, 21-7-1929, σελ. 6 και τεύχ. 236, 28-7-1929, σελ. 4. Η σύνθεση αυτής της ΕΕ θα αλλάξει τρεις φορές (Δεκέμβριο 1929, Ιούλιο 1930, Σεπτέμβριο 1930). Σε όλο το διάστημα όμως θα παρμένει Γραμματέας ο Δημητράτος εκτός από το δίμηνο Ιούλιος-Σεπτέμβριος κατά το οποίο Γραμματέας θα είναι ο Ματσακάς.

¹⁷³Βλ. έγγραφο υπ’ αριθ. 51, 30-7-1929, *ό.π.*, τεύχ. 241, 8-9-1929, σελ. 7· πρβλ. *ό.π.*, τεύχ. 237, 4-8-1929, σελ. 1. Με τις ενέργειες αυτές η ΔΟΕ ανταποκρίθηκε σε σχετική έκκληση της ΣΔΥΕ προς όλες τις κλαδικές οργανώσεις. Η ΕΕ που ανέλαβε διαπίστωσε πως η *Υπαλληλική* βρίσκεται από κυκλοφοριακή άποψη σε θέση κατά πολύ κατώτερη από τα κλαδικά έντυπα. Πράγματι η κυκλοφορία της *Υπαλληλικής* στο 3ο συνέδριο ήταν μόλις 900 τεύχη. Με τις σύντονες προσπάθειες ΣΔΥΕ και κλαδικών ομοσπονδιών η κυκλοφορία του φύλλου ως το 4ο συνέδριο θα φτάση στις

Οι πρώτες ενέργειες της νέας Ε.Ε. στόχευαν στην απόδοση της περιβόητης πλεόν δεύτερης δόσης. Οι αλληπάλληλες διαπραγματεύσεις θα οδηγήσουν τελικά (1-10-1929) σε συμβιβασμό. Αντί για 180 εκατ. θα δοθούν 80. Τα 26 από αυτά θα διατεθούν στους 6 χιλιάδες περίπου στρατιωτικούς. Τα υπόλοιπα 54 εκατ. στους 45 χιλ. περίπου δημοσίους υπαλλήλους ως εφ' άπαξ επίδομα ίσο προς την αύξηση ενός εξαμήνου (1η Οκτωβρίου 1930 ως 31η Μαρτίου 1931), ωστόσο δηλαδή, σύμφωνα με τις υποσχέσεις της κυβέρνησης, εφαρμοσθεί το ενιαίο μισθολόγιο.¹⁷⁴

Το ενιαίο μισθολόγιο ήταν το δεύτερο, γενικότερο και ουσιαστικότερο, αίτημα της ΣΔΥΕ. Η κυβέρνηση Βενιζέλου, ήδη από τις αρχές της θητείας της, τον Αύγουστο του 1928, είχε συγκροτήσει σχετική επιτροπή (επιτροπή Τριανταφυλλόπουλου) για να μελετήσει στο σύνολό του το δημοσιούπαλληλικό ζήτημα, δηλαδή τις ακόλουθες τρεις συνιστώσες: το ενιαίο μισθολόγιο που ήταν και αίτημα της ΣΔΥΕ, τη σύνταξη ενός Καταστατικού Χάρτη των Δημοσίων Υπαλλήλων και τον περιορισμό των δημοσιούπαλληλικών θέσεων στις απολύτως αναγκαίες. Η επιτροπή όμως όντας πολυμελής¹⁷⁵ θα αποδειχθεί εξαιρετικά

7.000 περίπου· βλ. “Μια χρονιά συνομοσπονδιακής ζωής”, *ό.π.*, τεύχ. 300-301, 16-11-1930, σελ. 3-7.

¹⁷⁴Το ποσό των 54 εκατ. θα επιμεριστεί στις τρεις βαθμολογικές κατηγορίες ως εξής: οι ανώτεροι βαθμοί 40% επί του μισθού τους για όλο το εξάμηνο, οι μέσοι 50% και οι κατώτεροι 70%. Βλ. “Η αύξηση των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων”, *ό.π.*, τεύχ. 248, 27-10-1929, σελ. 3· το σχετικό ρεπορτάζ *ό.π.*, τεύχ. 247, 20-10-1929, σελ. 6· “Ετοιμοί για τον αγώνα”, *ό.π.*, τεύχ. 256, 22-12-1929, σελ. 1· “Ανάστατος ο δημοσιούπαλληλικός κόσμος για την άδικη διανομή των 80.000”, *ό.π.*, σελ. 6· επίσης τα σχετικά σχόλια, *Ερμής*, τόμ. Ι', τεύχ. 390, 28-12-1929, σελ. 553-555.

¹⁷⁵Την επιτροπή κατήρτισε ο υπουργός οικονομικών και αποτελούνταν από τον Γενικό γραμματέα του υπουργείου Οικονομικών, τον Γεν. Διευθυντή του Δημοσίου Λογιστικού, τον Νομικό Σύμβουλο του υπουργείου Οικονομικών, τους γεν. Γραμματείς και ανα ένα διευθυντή κάθε υπουργείου, τους καθηγητές του πανεπιστημίου Ανδρεάδη, Βαρθαρέσσο και Τριανταφυλλόπουλο, τον Διευθυντή του Πολυτεχνείου, τους διευθυντές των δημοσίων έργων, των σιδηροδρόμων και των ΤΤΤ, τον πρώην διευθυντή του προϋπολογισμού Μαυρίκη και δύο εκπροσώπους της ΣΔΥΕ (οι οποίοι θα αποχωρήσουν μετά από εννιά μήνες). Σύνολο 35 μέλη· βλ. *ό.π.*, έτος Θ', τεύχ. 320, 25-8-1928, σελ. 264.

δυσκίνητη και ενδεχομένως εσκεμμένα δυσκίνητη. Τουλάχιστον αυτό θα καταγγέλει συχνότατα η ΔΟΕ: “Πέρου συστήθηκε από το Κράτος η περιφημη επιτροπή μελέτης του Δημοσιούπαλληλικού Προβλήματος μ’ εντολή μέσα σ’ ένα δυο μήνες, ίσα με τόν περσινό Οκτώβρη, να τελειώση τη μελέτη και να υποβάλη τα πορίσματά της. Αυτή ήταν η φαινομενική εντολή. Η πραγματική όμως εντολή ήταν χωρίς άλλο, όπως δείχνουν τα πράγματα, να βοηθήση η Επιτροπή την Κυβέρνηση στην παρέλκυση του ζητήματος και στην αναβολή της λύσης του.”¹⁷⁶ Στη συγκυρία αυτή η ΔΟΕ λειτουργούσε ως αιχμή του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων κυρίως για δυο λόγους: α) επειδή γραμματέας της ΣΔΥΕ ήταν ο Παναγής Δημητράτος και οι σχέσεις (οργανωτικές, προσωπικές και ψυχολογικές) ήταν στενότερες και β) επειδή στη διοίκηση της ΔΟΕ συμμετείχε και η Αριστερή Παράταξη, η οποία πίεζε, όπως είδαμε παραπάνω, για συντονισμό των δασκάλων με τους άλλους δημόσιους υπάλληλους. Η ΔΟΕ, λοιπόν, θα πάρει την πρωτοβουλία για μια συγκέντρωση (Κυριακή 22-12-1929) ενάντια στην παρέλκυση του δημοσιούπαλληλικού ζητήματος και υπέρ του ενιαίου μισθολογίου¹⁷⁷. Η ενέργεια αυτή στόχευε πιθανότατα στην ενεργοποίηση της ΣΔΥΕ και όντως έτσι λειτούργησε. Στις αρχές του 1930, η ΣΔΥΕ, ανακοίνωσε και αυτή πως στην πραγματικότητα η επιτροπή δε μελετά τη λύση του δημοσιούπαλληλικού προβλήματος αλλά την καθήλωση των μισθών και τον περιορισμό των συνδικαλιστικών ελευθεριών: “...μελετάται αφ’ ενός μεν η καθήλωση των υπαλλήλων εις την σημερινήν οικονομικήν των αθλιότητα, αφ’ ετέρου δε ο περιορισμός των συνδικαλιστικών ελευθεριών δια της ψηφίσεως νέων περιοριστικών μέτρων, τα οποία με τον πέρουσι ψηφισθέντα κατά της απεργίας νόμον¹⁷⁸, με τον κατά του συνδικαλισμού των υπαλλήλων αστυνομίας πόλεων, τείνουν να ολοκληρώσουν τον περί ιδιωνύμου νόμον προς πλήρη εκμηδένισιν της

¹⁷⁶Βλ. “Ετοιμοι για τον αγώνα”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 256, 22-12-1929, σελ. 1.

¹⁷⁷Στην συγκέντρωση αυτή αναφερθήκαμε παραπάνω.

¹⁷⁸Εννοεί τον ν. 3453 “περι απεργούντων δημοσίων υπαλλήλων”, *ΦΕΚΑ* 35, 14-3-1928, σελ. 251.

συνδικαλιστικής ζωής της χώρας μας...¹⁷⁹. Πράγματι η επιτροπή Τριανταφυλλόπουλου αφού εργάστηκε για μια περίπου διετία, διαλύθηκε από την κυβέρνηση και αντικαταστάθηκε, το καλοκαίρι του 1930, από τη Μεγάλη Κοινοβουλευτική Επιτροπή, η οποία ξανάρχισε τη μελέτη του δημοσιοϋπαλληλικού ζητήματος από την αρχή¹⁸⁰.

Στο μεταξύ ως αντιστάθμισμα για την αναβολή της εφαρμογής του ενιαίου μισθολογίου η κυβέρνηση ανήγγειλε πως θα δώσει την περίφημη δεύτερη δόση “των υπεσχημένων” και ανέγραψε στο αρχικό σχέδιο του προϋπολογισμού για το επερχόμενο οικονομικό έτος, 1930-31, ποσό 160 εκατ. επιπλέον για τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων. Η υπόσχεση αυτή που ανέκοψε προσωρινά τις αντιδράσεις της ΣΔΥΕ, θα αναιρεθεί στο τελικό σχέδιο του προϋπολογισμού ωθώντας την ΣΔΥΕ ξανά στην οργάνωση μαχητικών συγκεντρώσεων στις αρχές Μαρτίου του 1930. Οι κινητοποιήσεις κορυφώθηκαν με την κεντρική πανυπαλληλική συγκέντρωση (Ολύμπια στις 7-3-1930) όπου αποφασίστηκε να τεθεί σε εφαρμογή η απόφαση του 3ου Συνεδρίου για συνεργασία των δημοσίων υπαλλήλων με τους εργάτες και τους ιδιωτικούς υπάλληλους.¹⁸¹ Η απόφαση αυτή μέσα στο γενικότερο κλίμα των ημερών έχανε τον αρχικό θεωρητικό της χαρακτήρα και ηχούσε απειλητικά. Η κυβέρνηση απάντησε άμεσα εισάγοντας ειδική διάταξη (άρθρο 89) στον (υπό ψήφιση) Καταστατικό Χάρτη, η οποία απαγόρευε τη συνεργασία των δημοσιοϋπαλληλικών Οργανώσεων με άλλες μη δημοσιοϋπαλληλικές (εργατικές και υπαλληλικές) οργανώσεις.¹⁸² Η ΣΔΥΕ εξέλαβε την ενέργεια της κυβέρνησης ως περιορισμό των συνδικαλιστικών ελευθεριών και

¹⁷⁹Βλ. “Υπάλληλοι! Εμπρός εις τον αγώνα!”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 259, 12-1-1930, σελ. 3· πρβλ. “Δημοσιοϋπαλληλική κίνηση”, *ό.π.*, τεύχ. 260, 19-1-1930, σελ. 4.

¹⁸⁰Βλ. Το ανακοινωθέν της Συνομοσπονδίας δημοσίων υπαλλήλων, *ό.π.*, τεύχ. 290, 31-8-1930, σελ. 6-7.

¹⁸¹Βλ. “Η πανυπαλληλική συγκέντρωση της Παρασκευής”, *ό.π.*, τεύχ. 268, 16-3-1930, σελ. 5-6. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα χαρακτηρίσει τη συγκέντρωση πρωτοφανή σε όγκο και θα υπολογίσει σε 4.000 περίπου τον αριθμό των συγκεντρωθέντων.

¹⁸²Βλ. “Οι κυβερνητικές διαθέσεις και το χρέος μας”, *ό.π.*, τεύχ. 273, 20-4-1930, σελ. 1.

ζήτησε τη συμπαράσταση των υπόλοιπων ελληνικών και διεθνών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Πράγματι όλες οι υπαλληλικές και εργατικές οργανώσεις καθώς και η Γενική Συνοσπονδία των Εργατών εξέδωσαν εντονώτατες διαμαρτυρίες. Διαμαρτυρήθηκε επίσης η Διεθνής των Δημοσίων Υπαλλήλων της Χάγης (της οποίας η ΣΔΥΕ είναι πλέον μέλος¹⁸³) τόσο στην ελληνική κυβέρνηση όσο και στην Κοινωνία των Εθνών και το Διεθνές Γραφείο Εργασίας. Η απαγόρευση, σύμφωνα με τη Διεθνή οργάνωση, “αποβλέπει εις το να κρατήσει χωρισμένους αλλήλων τους μισθωτούς, εις τρόπον ώστε η εκμετάλευσις των να καταστή ευχερεστέρα.”¹⁸⁴ Παρόμοια θα πράξουν και η Γερμανική Συνοσπονδία των Δημοσίων Υπαλλήλων και το τότε συνελθόν συνέδριο των γάλλων Δημοσίων Υπαλλήλων. Ο Γενικός Γραμματέας της Συνδικαλιστικής Διεθνούς του Άμστερνταμ Γιόχαν Σάσσεμπαχ απευθύνθηκε εξ ονόματος των οργανωμένων εργατών όλου του κόσμου προς το Διεθνές Γραφείο Εργασίας όπως επίσης και ο Σμιτ, Γενικός Γραμματέας της Διεθνούς των Ιδιωτικών Υπαλλήλων. Εκτός από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις η ΣΔΥΕ ζήτησε και δημοσίευσε τις γνώμες των επιφανέστερων ελλήνων συνταγματολόγων για την συνταγματικότητα του άρθρου 89. Τέλος προσπαθώντας να επηρεάσει και άμεσα τη στάση της βουλής διένειμε σε όλους τους βουλευτές υπόμνημα με τις απόψεις της.

Οι ενέργειές της φαίνεται πως είχαν αποτέλεσμα, αν και βραχυπρόθεσμα μόνο όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η κυβέρνηση που ήδη είχε αναγνώσει στη βουλή τον Καταστατικό Χάρτη θα τον αποσύρει μία μέρα πριν τη συζήτησή του και θα τον παραπέμψει για επιπλέον μελέτη στη Μεγάλη Κοινοβουλευτική Επιτροπή που

¹⁸³Η αρχική πρόταση για την ίδρυση της Διεθνούς των Δημοσίων Υπαλλήλων έγινε από τη γαλλική δημοσιοϋπαλληλική ομοσπονδία στα 1920. Η ίδρυσή της θα γίνει τελικά τρία χρόνια αργότερα (1923) με πρωτοβουλία της αυστριακής δημοσιοϋπαλληλικής ομοσπονδίας. Η ΣΔΥΕ προσχώρησε στη διεθνή ομόλογη οργάνωση με απόφαση του 2ου συνεδρίου της στα 1927· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 298, 26-10-1930, σελ. 8.

¹⁸⁴Βλ. “Εντονος διαμαρτυρία της Διεθνούς των Δημοσίων Υπαλλήλων προς την Κ.Τ.Ε. δια τον στραγγαλισμόν των συνδικαλιστικών ελευθεριών εν Ελλάδι”, *ό.π.*, τεύχ. 276, 11-5-1930, σελ. 3.

όπως είδαμε διαδέχθηκε την επιτροπή Τριανταφυλλόπουλου στη μελέτη του όλου δημοσιούπαλληλικού ζητήματος¹⁸⁵.

¹⁸⁵Βλ. "Μια χρονιά συνομοσπονδιακής ζωής", ό.π., τεύχ. 300-301, 16-11-1930, σελ. 3-7.

3. Τακτικές κινήσεις

Το μήνυμα της πανυπαλληλικής συγκέντρωσης του Μαρτίου για συνεργασία των δημοσίων υπαλλήλων με τους εργάτες θα γίνει στη συνέχεια αποδεκτό από όλα σχεδόν τα συνέδρια των κλαδικών συνδικάτων. Στη γενικότερη αυτή τάση το 13ο συνέδριο της ΔΟΕ, το συνέδριο της επανένωσης, με ψήφισμά του θα καλεί τον δημοσιοϋπαλληλικό κόσμο "...να αγωνισθή δια να απαληφθούν από τον καταστατικόν χάρτην αι αντιϋπαλληλικά διατάξεις που απαγορεύουν την συνεργασίαν των μισθωτών του κράτους μετά των άλλων εργαζομένων..."¹⁸⁶. Το *Διδασκαλικό Βήμα* επίσης, συντονισμένο με το γενικότερο κλίμα αυτής της περιόδου, θα γίνει περισσότερο ένα δημοσιοϋπαλληλικό παρά ένα δασκαλικό έντυπο, παρέχοντας πλήρη ενημέρωση για την ελληνική αλλά και για την ευρωπαϊκή δημοσιοϋπαλληλική κίνηση¹⁸⁷. Εκτός από το βασικό κλαδικό αίτημα, την εκτέλεση των προαγωγών, θα προβάλλει συστηματικά τα δυο γενικότερα ζητήματα: μισθολογικές αυξήσεις και συνδικαλιστικές ελευθερίες. Τα δυο αυτά ζητήματα θα προβάλλονται λιγότερο ή περισσότερο από όλες τις κλαδικές δημοσιοϋπαλληλικές οργανώσεις. Όπως σωστά θα τονίσει η Εκτελεστική Επιτροπή της ΣΔΥΕ στον απολογισμό της κατά το συνδικαλιστικό έτος 1929-30 "...το βάρος της διεκδικήσεως των δημοσιοϋπαλληλικών ζητημάτων μετετοπίσθη οριστικά από τους ώμους των κλαδικών οργανώσεων εις τους ώμους της ΣΔΥΕ (...) [όμως] τα καθήκοντα με τα οποία αι περιστάσεις εφόρτωσαν την ΣΔΥΕ είναι εντελώς δυσανάλογα με τας δυνάμεις της"¹⁸⁸.

Εκτός από την απόφαση για συνεργασία με τις εργατικές οργανώσεις, η ΔΟΕ στο 13ο συνέδριό της, θα αποφασίσει να διεκδικήσει τα αιτήματά της, αν χρειαστεί,

¹⁸⁶Βλ. "Διαμαρτυρία για τη δίωξη στελεχών", ό.π., τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 5. Επίσης εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-7-1930 και *Ερμής*, τόμ. ΙΑ', τεύχ. 419, 19-7-1930, σελ. 181.

¹⁸⁷Βλ. ενδεικτικά ανταποκρίσεις από Χάγη, Βερολίνο, Γενεύη, Παρίσι, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 279, 1-6-1930, σελ. 3.

¹⁸⁸Βλ. "Μια χρονιά συνομοσπονδιακής ζωής", ό.π.

και με απεργία. Η απόφαση αυτή θα σχολιαστεί εκτενώς από τις εφημερίδες, κατά κανόνα αρνητικά, και θα προκαλέσει την άμεση παρέμβαση του υπουργού Παιδείας Γ. Παπανδρέου. Αξίζει να παραθέσουμε ολόκληρο το κείμενο του Παπανδρέου μια και εκφράζει με σαφήνεια τη στάση της κυβέρνησης και στην κατοπινή της σύγκρουση με τη ΣΔΥΕ:

“Εις τας εφημερίδας ανεγνώσαμεν ότι το τελευταίον συνέδριον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας εξέδωκεν απόφασιν, δια της οποίας αναγνωρίζει ως όπλον εις τον αγώνα των διεκδικήσεων του κλάδου την απεργίαν καθώς και την συνεργασίαν με τας εργαζόμενας τάξεις.

Θέλομεν να πιστεύωμεν, ότι αι πληροφορίες αύται του Τύπου είνε εσφαλμέναι και ότι το συνέδριον δεν έλαβε τοιαύτας αποφάσεις.

Οπωσδήποτε όμως, εκ της αφορμής ταύτης, θεωρούμεν επιβεβλημένον να επαναλάβωμεν κατά τρόπον απολύτως σαφή και κατηγορηματικόν, ότι προς τοιαύτην τυχόν απόφασιν των δημοσίων υπαλλήλων και ιδιαιτέρως των εκπαιδευτικών η Κυβέρνησις ευρίσκεται ανυπόμονος.

Αποτελεί πλήρη διαστροφήν και παρανόησιν της εννοίας του Κράτους, καθώς και του δημοσίου λειτουργού, η αντίληψις ότι είναι δυνατόν να ευρίσκωνται προς αλλήλους εις σχέσεις εργάτου και εργοδότη. Το Κράτος, και μάλιστα το Δημοκρατικόν, είνε η έκφρασις της θελήσεως της πλειονότητος του λαού, αποσκοπεί δε την εξυπηρέτησιν ουχί του ιδιωτικού, αλλά του κοινού συμφέροντος.

Κατά συνέπειαν και ο δημόσιος λειτουργός κατά τούτο ακριβώς διαφέρει του υπαλλήλου ή του εργάτου της ιδιωτικής επιχειρήσεως, ότι είναι τεταγμένος εις την υπηρεσίαν του κοινού συμφέροντος, ότι δεν είνε ανυπόμονος, αλλά όργανον και φορεύς της εξουσίας και των γενικών σκοπών του κράτους, εντεταλμένος την πραγματοποίησιν αυτών, επομένως αποτελεί το κράτος. Κατά συνέπειαν, απεργία των δημοσίων λειτουργών, θα εσήμαιεν άρνησιν και διάλυσιν αυτού. Διότι ‘εάν το άλας μωρανθή, εν τινί αλισθήσεται’;

Η Κυβέρνησις, καθώς επανειλημμένως εδήλωσε, και καθώς σαφέστερον θέλει διατυπώσει εις τον καταστατικόν χάρτην των δημοσίων υπαλλήλων, η απεργία

αποτελεί αδίκημα, συνεπαγόμενον όχι μόνον την εκ της θέσεως απόλυσιν, αλλά και ποινικάς ευθύνas, αναφερομένας ήδη και εις τον κείμενον ποινικόν νόμον.

Ελπίζομεν όμως, ότι ο διδασκαλικός κόσμος εις τον οποίον και η Κυβέρνησις καί ο λαός στηρίζουν τας καλύτερας ελπίδας των δια την αναγέννησιν του Έθνους, δεν θα αφεθή να παρασυρθή εις τοιαύτας θλιβερωτάτας παρεκτροπάs, εις τας οποίας επιδιώκουν να τον ωθήσουν εχθροί του Κράτους και του λαού, οι οποίοι είνε και εχθροί ιδικοί του, αλλά θα ακολουθήση και εις το μέλλον την οδόν της νομιμοφροσύνης, επιτελών πιστώs το καθήκον του και αναλαμβανόμενος ότι την επικράτησιν των ιδιαίτερων διεκδικήσεων του κλάδου δεν εξυπηρετούν αι ακρότητες των εκδηλώσεων, αλλά μόνον η ουσία του δικαίου του, καθώς και η κοινή αναγνώρισιs των υπηρεσιών του”¹⁸⁹.

Στην απάντησή της η ΔΟΕ θα εμφανισθεί ιδιαίτερα προσεκτική δηλώνοντας πως το συνέδριο δεν αποφάσισε να προχωρήσει σε απεργία: “εδέχθη απλώς ότι η απεργία αποτελεί μοιραίαν και αναπόφευκτον συνέπειαν τελειωτικού παραγκωνισμού του δικαίου του κλάδου, επερχομένην δίκην φυσικού φαινομένου...”¹⁹⁰. Όσο για τη συνεργασία με τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα και την απειλή πως αυτή θα παρεμποδισθεί με ειδική διάταξη του Καταστατικού Χάρτη η ΔΟΕ θυμίζει πως “...η συνεργασία αυτή αποτελεί ήδη καθιερωμένον και ανεγνωρισμένον συνδικαλιστικόν δικαίωμα εις όλαs τας δημοκρατούμεναs χώραs του πολιτισμένου κόσμου χωρίς το γεγονός τούτο ούτε προς την έννοιαν του Κράτους να θεωρηθή αντικείμενον, ούτε της Δημοκρατίας την υπόστασιν να υπονομεύη”¹⁹¹.

Η προσεκτική διατύπωση της ΔΟΕ στόχευε μάλλον να κερδίσει τη συναίνεση του τύπου. Αντί να τα καταφέρει θα στρέψει εναντίον της, από την αντίθετη σκοπιά, και τον Ριζοσπάστη: “...οι κύριοι της Διδ. Ομοσπονδίας δέχονται τον

¹⁸⁹Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 285, 27-7-1930, σελ. 6· *Ερμής*, τόμ. ΙΑ΄, τεύχ. 419, 19-7-1930, σελ. 183-184· εφ. *Πρωία*, 18-7-1930.

¹⁹⁰ό.π.

¹⁹¹ό.π.

κόλαφο [σ.σ. την επίθεση του Παπανδρέου] ακόμα μια φορά σαν αναισχύνοι δούλοι του φασισμού. Εμείς, λένε, δεν μιλήσαμε για απεργία, ότι θα κάνουμε τάχα απεργία (...) εμείς απλώς είπαμε ότι εκτός από το 'διαφωτισμό' μέσα πάλης είναι και οι απεργίες. Κατ' αρχήν και γενικά, ακαδημαϊκά και δασκαλίστικα και σα δάσκαλοι που αριθμούμε τα μέσα του αγώνος για εγκυκλοπαιδική μόρφωση των μαθητών. Έτσι μιλήσαμε για απεργία." Αν όμως αυτή ήταν η απάντηση της ηγεσίας, η απάντηση των δασκάλων πρέπει, τονίζει ο Ριζοσπάστης, να είναι διαφορετική: "Η απάντησή τους πρέπει να είναι η κινητοποίησή τους και η οργάνωση της πάλης τους, της απεργίας τους μαζί με την εργατική τάξη, σε συνεργασία με την Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία των εργατών της Ελλάδος, που προπαρασκευάζει τη γενική πολιτική απεργία"¹⁹².

Το επεισόδιο ανάμεσα στη ΔΟΕ και στον υπουργό Παιδείας θα επαναληφθεί σχεδόν πανομοιότυπο ένα μήνα αργότερα. Μόνο που αυτή τη φορά στη θέση της ΔΟΕ θα βρίσκεται η ΣΔΥΕ και στη θέση του Παπανδρέου ο Βενιζέλος και, ως εκ τούτου, το δεύτερο επεισόδιο αποτελεί κλιμάκωση της αντιπαράθεσης σε σχέση με το πρώτο. Συγκεκριμένα στα μέσα του Αυγούστου η Εκτελεστική Επιτροπή της ΣΔΥΕ δημοσιοποίησε μία από τις προτάσεις της για το 4ο πανυπαλλήλικό συνέδριο με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Σχέσεις δημοσίου υπαλλήλου και κράτους—συνεργασία με τας εργαζομένας τάξεις—κατευθύνσεις του αγώνα"¹⁹³. Εκεί διασαφηνίζεται οριστικά πως η σχέση δημοσίου υπαλλήλου και κράτους είναι σχέση εργάτη προς εργοδότη. Ο υπάλληλος όπως και ο εργάτης προσφέρει την εργατική του δύναμη στο κράτος-εργοδότη. Το κράτος από τη μεριά του πληρώνει μισθό, όπως ακριβώς ο εργοδότης πληρώνει ημερομίσθιο, για το δικαίωμά του να εκμεταλεύεται την εργατική δύναμη του υπαλλήλου. Κατά συνέπεια τα γενικότερα και ουσιαστικότερα συμφέροντα των δημοσίων υπαλλήλων, των εργατών και των ιδιωτικών υπαλλήλων είναι κοινά και άρα κοινή πρέπει να είναι και η δράση τους.

¹⁹²Βλ. Ο Παπανδρέου και οι δάσκαλοι", εφ. Ριζοσπάστης, 19-7-1930.

¹⁹³Βλ. "Οι σχέσεις υπαλλήλου και κράτους", Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 288, 17-8-1930, σελ. 5-6.

Η απάντηση σε αυτή την τοποθέτηση θα έρθει από τον ίδιο τον Βενιζέλο και θα είναι αιχμηρότατη: "... ικανόν μέρος των σημερινών δημοσίων υπαλλήλων θεωρούν την υπηρεσίαν των ουχί ως ανωτέραν λειτουργίαν, αλλά ως απλούν επάγγελμα βιοποριστικόν, το οποίον μάλιστα ζητούν να εξομοιώσουν προς το του συνήθους μισθωτού εργασίας, φθάσαντες να διανοηθούν ότι δύνανται και δια της απεργίας να εκβιάσουν την επιβολήν των αξιώσεών των εναντίον του Κράτους. Η κατάσταση αυτή της πλήρους παραγνωρίσεως της σχέσεως των δημοσίων υπαλλήλων προς το Κράτος, συνδυαζόμενη προς την μονιμότητα, (...) εχαλάρωσεν εν τινί μέτρω την κυβερνητικήν επιβολήν επί των δημοσίων υπαλλήλων (...). Αλλ' η επικείμενη ψήφισις του Καταστατικού Χάρτου των δημοσίων υπαλλήλων θα δώση ευκαιρίαν όπως αποσαφηνισθή εις το μέλλον κατά τρόπον ανεπίδεκτον παρεξηγήσεως η πραγματική θέσις αυτών εις τον οργανισμόν της Πολιτείας και εξατμισθούν οι καπνοί οι οποίοι αναπτύσσονται εις τας κεφαλάς μερίδος δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι πιστεύουν ότι δύνανται να καταχρασθούν την εμπιστευμένην εις αυτούς δημοσίαν λειτουργίαν δια να καταλύσουν ουσιαστικώς το ελεύθερον ημών πολίτευμα και εγκαθιδρύνοντες την υπαλληλικήν ολιγαρχίαν ν' αποβούν αληθινοί τυραννίσκοι του λαού, προς τον οποίον μερικοί απ' αυτούς δεν παύουν και σήμερα ακόμη να συμπεριφέρονται με αυθάδειαν και ιταμότητα (...)"¹⁹⁴.

Τόσο η ΔΟΕ όσο και η ΣΔΥΕ θα αναζητήσουν διεθνή στήριξη για να ενισχύσουν τις θέσεις τους. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θα δημοσιεύσει ένα πλήθος από άρθρα ηγετικών στελεχών του ευρωπαϊκού δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλισμού. Θα προσέχει ωστόσο να διαχωρίζει με σαφήνεια τη θέση της από τις οργανώσεις που επηρεάζονταν από την Τρίτη Διεθνή δημοσιεύοντας μόνο κείμενα σοσιαλιστών ηγετών. Ενδεικτικό το ακόλουθο απόσπασμα από ομιλία του γραμματέα των γάλλων δημοσίων υπαλλήλων: "...έχουμε το χρέος να σμίξουμε, μέσα στους κόλπους της Γενικής Συνομοσπονδίας της Εργασίας και των επαρχιακών ενώσεων κι όλοι μαζί εργάτες, ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι να προσπαθήσουμε να ρίξουμε τα προχώματα των προλήψεων που μας χωρίζουν ακόμα, και να

¹⁹⁴Βλ. ό.π., τεύχ. 295, 5-10-1930, σελ. 1.

προετοιμάσουμε, με μια δραστήρια και σοβαρή συνεργασία, τις βαθιές μεταρρυθμίσεις που επιζητούμε. Τις μεταρρυθμίσεις εκείνες, που, όπως έλεγε ο Ζωρές και όπως υπενθύμισε προχτές στη βουλή ο Λαφαί, επιβάλλουν τη μεταρρύθμιση της σημερινής οικονομικής τάξης, φέρνουν τη Δημοκρατία μέσα στην οικονομική οργάνωση, μέσα στο εργαστήριο, στο ναυπηγείο, στο γραφείο, στο μαγαζί, στους αγρούς και συμπληρώνουν την πολιτική δημοκρατία με τη δημοκρατία την κοινωνική”¹⁹⁵.

Η ΣΔΥΕ δε θα αρχестεί όπως η ΔΟΕ σε δημοσιεύματα. Θα προσκαλέσει στην Ελλάδα τον Γεν. Γραμματέα της Διεθνούς των Δημοσίων Υπαλλήλων Σαρλ Λωράν: Ο Λωράν έφτασε στην Αθήνα στις 14 Οκτωβρίου και έμεινε εννέα ημέρες. Στις 20 του μήνα μίλησε σε συγκέντρωση των δημοσίων υπαλλήλων που οργανώθηκε ειδικά γι’ αυτό το σκοπό στο θέατρο “Ολύμπια”. Η ομιλία του επικεντρώθηκε όπως αναμενόταν στο ζήτημα των σχέσεων δημοσίων υπαλλήλων

¹⁹⁵Βλ. P. Neymeyer (Γεν. Γραμματέας της Συνομοσπονδίας των Δημοσίων Υπαλλήλων της Γαλλίας), “Ο συνδικαλισμός, κίνημα που χειραφετεί την οργανωμένη εργασία”, *ό.π.*, τεύχ. 287, 10-8-1930, σελ. 1 και 3. Επίσης βλ. F. S. Noordoff (Γεν. Γραμματέας της Διεθνούς των Δημοσίων Υπαλλήλων), “Γιατί επιβάλλεται η συνεργασία”, *ό.π.*, τεύχ. 286, 3-8-1930, σελ. 1-2. Albert Falkenberg (Γενικός Γραμματέας της Γερμανικής Συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων), “Οι εκλογές στη Γερμανία”, *ό.π.*, τεύχ. 288, 17-8-1930, σελ. 1-2. Τα κείμενα αυτά καθώς και άλλα αντίστοιχα δεν απευθύνονται μόνο προς την κοινωνία. Απευθύνονται και προς το εσωτερικό της ομοσπονδίας, προς τους δασκάλους, μια και οι αντιρρήσεις για την τακτική φαίνεται πως ήταν αρκετές. Όταν για παράδειγμα ο επιθεωρητής Κέρκυρας Παναγόπουλος με άρθρο του στην εφ. *Ακρόπολη* (24-4-1930) ειρωνευτεί την προτεινόμενη συνεργασία των δημοσίων υπαλλήλων με τους εργάτες το *Διδασκαλικό Βήμα* θα σχολιάσει: “Ό,τι κι αν πη όμως ο κ. Παναγόπουλος κι’ όλοι εκείνοι, που φοβούνται μήπως λερώσουν τα κολαρισιμένα μανικέτια τους πιάνοντας τα μαυρισμένα από τον ιδρώτα της τίμιας δουλειάς χέρια των εργατών, η συνεργασία των δημοσίων υπαλλήλων με τους εργάτες του χεριού είναι μια ανάγκη και θα πραγματοποιηθή με όλες τις αντιδράσεις που θα προβληθούν. Και θα προχωρήση παραπέρα η συνεργασία. Σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες έγινε η οργανική συγχώνευση όλων των εργατών του χεριού και του πνεύματος σε μια Συνομοσπονδία Εργασίας. Η ανάγκη θα φέρη κι’ εδώ την ίδια συγχώνευση. Όσοι τη φοβούνται ή την αντιπαθούν, ας φυλαχτούν, για να μη μουντζουρώσουν το γαντοφορεμένο ψευτοαριστοκρατισμό τους.” Βλ. “Ας φυλαχτούν αυτοί”, *ό.π.*, τεύχ. 275, 4-5-1930, σελ. 2.

και κράτους. Ο Λωράν αναφέρθηκε εκτεταμένα στις αντίστοιχες διεργασίες που εκτυλλίσσονται σε πανευρωπαϊκή κλίμακα και καταφέρθηκε ενάντια στο άρθρο 89 του (υπό διαμόρφωση) Καταστατικού Χάρτη. Ταυτόχρονα προσπάθησε να τεκμηριώσει και θεωρητικά αυτή την επιλογή του δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος. Ενδεικτικό απόσπασμα: “Επραγματοποιήσαμε την στενωτέραν επαφήν της Διεθνούς των Δημοσίων Υπαλλήλων μετά της Διεθνούς Συνδικαλιστικής του Άμστερνταμ, διότι η μεγάλη αυτή εργατική οργάνωσις περικλείει σήμερα εις τους κόλπους της τας δυνατότητας των πραγματοποιήσεων της αύριον. Η Διεθνής των Δημοσίων Υπαλλήλων είχεν υποχρέωσιν να το πράξη τούτο, εφ’ όσον όλαι αι Συνομοσπονδίαί που ανήκουν εις την δύναμιν της παρεδέχθησαν την ορθήν θέσιν ότι μέσα εις τα πλαίσια της σημερινής οικονομικής και πολιτικής οργανώσεως ο δημόσιος υπάλληλος είναι εργάτης συμβαλλόμενος μετά του Κράτους-εργοδότη δια κοινής συμβάσεως μισθώσεως εργασίας. Ο επιστημονικός καθορισμός της εννοίας ‘εργάτης’ υποδηλοί το άτομον εκείνο, που εστερήθη παντελώς των ατομικών μέσων παραγωγής, ευρίσκεται δε υποχρεωμένον να πωλήση την εργατικήν του δύναμιν, υπό οίανδήποτε μορφήν και αν αυτή εκδηλούται δια να ζήση. Αφ’ ετέρου ο εργοδότης υποχρεούται να εξασφαλίση προς αυτό τούτο το συμφέρον της τάξεώς του, ένα επαρκές τίμημα της εργασίας του εις τον εργάτην δια την αναπαραγωγήν της εργατικής του δυνάμεως. Επομένως ο δημόσιος υπάλληλος είναι εργάτης υπό την ευρύτεραν της λέξεως σημασίαν το δε κράτος ο εργοδότης του. (...)”¹⁹⁶.

Στις αρχές του Νοέμβρη το 4ο πανυπαλληλικό συνέδριο¹⁹⁷ οριστικοποίησε την απόφαση για συνεργασία δημοσίων υπαλλήλων – εργατών προσέχοντας βεβαίως

¹⁹⁶Βλ. “Οι κατευθύνσεις και τα δικαιώματα των υπαλλήλων”, *ό.π.*, τεύχ. 298, 26-10-1930, σελ. 1 και 8.

¹⁹⁷Το 4ο πανυπαλληλικό συνέδριο άρχισε τις εργασίες του στις 2-11-1930 και τις ολοκλήρωσε στις 12-11-1930. Αντιπρόσωποι της ΔΟΕ ήταν οι Κ. Παπανικολάου, Δ. Χαρτουλάρης, Α. Ρουχωτάς και Π. Δημητράτος ως ταχτικοί· Γ. Σαξώνης, Δ. Δαμασκηνός, Ν. Πλουμπίδης και Ι. Φουντάς ως αναπληρωματικοί· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 299, 2-11-1930, σελ. 8. Στο Γενικό Συμβούλιο θα εκλεγούν και οι δάσκαλοι Π. Δημητράτος, Ν. Πλουμπίδης, Ι. Φουντάς και Μ. Χρύσης· βλ. *ό.π.*, τεύχ. 300-301, 16-

να διευκρινίσει, εμμέσως πλην σαφώς, πως δεν εννοεί την Ενωτική ΓΣΕΕ: “1) Οι δημόσιοι υπάλληλοι προσφέροντες την δύναμιν εργασίας των εις το κράτος έναντι αμοιβής είναι μισθωτοί και σχετίζονται προς αυτό ως εργάτης προς εργοδότην. 2) Το Συνέδριον δέχεται κατ’ αρχήν την συνεργασίαν μετά της εργατικής τάξεως. 3) Το Δ’ Πανυπαλληλικόν Συνέδριον δίδον επαγγελματικόν περιεχόμενον εις την αποστολήν των δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων δεν αποκρούει την συνεργασίαν μετ’ ουδεμίας εργατικής οργανώσεως, δρώσης εντός του πλαισίου του σημερινού κοινωνικού καθεστώτος και μη έχουσης ουδεμίαν σχέσιν μετά της Γ’ Διεθνούς”¹⁹⁸.

Οι φιλικές προς την κυβέρνηση εφημερίδες χαρακτήρισαν τις απόψεις αυτές “εξωφρενικές”¹⁹⁹ ενώ ο Βενιζέλος δήλωσε για μια ακόμα φορά πως η κυβέρνηση με την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη θα ξεκαθαρίσει τις σχέσεις Κράτους και Δημοσίων Υπαλλήλων²⁰⁰.

Ο Βενιζέλος όμως δε θα χρειαστεί να περιμένει την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη μια και σύντομα θα δοθεί η κατάλληλη αφορμή για τη σύνταξη ενός ειδικού νόμου.

11-1930, σελ. 8. Στη νέα Εκτελεστική Επιτροπή Γενικός Γραμματέας θα αναδειχθεί ο τριατατικός Γεωργακόπουλος, ταμίας θα αναλάβει ο Σκαρπαλέζος (διοικητικός Πανεπιστημίου), διευθυντής της Υπαλληλικής ο Αποστολάτος (Ένωση Αθηνών) και μέλη οι Καζάκος (Εφοριακός) και Πετρούνιας (ΟΛΜΕ).

¹⁹⁸Βλ. “Οι αποφάσεις του 4ου Πανυπαλληλικού Συνεδρίου”, *ό.π.*, τεύχ. 303, 30-11-1930, σελ. 6-8.

¹⁹⁹Βλ. Για παράδειγμα “Το κράτος και οι δημόσιοι υπάλληλοι”, *εφ. Εστία*, 9-11-30 (κύριο άρθρο): “Το Κράτος και οι δημόσιοι υπάλληλοι—εξωφρενικά αντιλήψεις”, *ό.π.*, 10-11-30. “Οι μισθώνοντες την εργασίαν των προς το Κράτος”, *ό.π.*, 11-11-30 (κύριο άρθρο).

²⁰⁰Βλ. “Ο κ. Βενιζέλος και οι δημόσιοι υπάλληλοι”, *ό.π.*, 12-11-30 [πρωτοσέλιδο και ρεπορτάζ].

4. Το ψήφισμα

Ενώ οι πιέσεις της ΣΔΥΕ για μισθολογικές αυξήσεις συνεχίζονταν²⁰¹, άρχισε (12-1-1931) το 7ο συνέδριο της Ομοσπονδίας των Δημοσίων Υπαλλήλων Μακεδονίας-Θράκης²⁰². Την ίδια μέρα εκδικαζόταν η έφεση των καταδικασθέντων στρατιωτών του Καλπακίου. Όπως είναι γνωστό στον ουλαμό του Καλπακίου υπηρετούσαν τη θητεία τους κυρίως οι κομμουνιστές αλλά και γενικότερα οι “απειθαρχοί” στρατιώτες. Οι απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης και άσκησης προκάλεσαν (Σεπτέμβρης του 1930) την εξέγερση μιας ολιγομελούς ομάδας κομμουνιστών στρατιωτών. Η πρώτη δίκη τους έγινε στα Γιάννενα στις 28 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Οι ποινές ήταν βαρύτερες: Δυο στρατιώτες καταδικάστηκαν σε θάνατο, δυο σε ισόβια και τρεις σε επταετή κάθειρξη. Ενώ στην καταδίκη διαμαρτυρήθηκαν αρχικά μόνο το ΚΚΕ και οι οργανώσεις που ελέγχονταν από αυτό. Στις 13 Δεκεμβρίου όμως οι σημαντικότεροι διανοούμενοι της εποχής απηύθυναν έκκληση προς την κυβέρνηση ζητώντας επιείκεια για τους καταδικασθέντες και κατάργηση του ουλαμού Καλπακίου. Στο ίδιο πνεύμα ακολούθησε ένα τηλεγράφημα του συνεδρίου των δημοσίων υπαλλήλων προς την κυβέρνηση²⁰³. Το τηλεγράφημα υπέγραφε ο πρόεδρος του συνεδρίου, δάσκαλος Κ.

²⁰¹Την Τετάρτη 10-12-1930 η νέα ΕΕ της ΣΔΥΕ συναντήθηκε με τον Βενιζέλο και έθεσε τρία ζητήματα: α) την απόσυρση του νομοσχεδίου για την περικοπή κατά 6% των δημοσιούπαλληλικών μισθών, η ύπαρξη του οποίου αποκαλύφθηκε στη διάρκεια του πανυπαλληλικού συνεδρίου, β) την απόδοση των 160 εκατ. που ακόμα εκκρεμούσαν και γ) το γενικότερο αίτημα για ενιαίο μισθολόγιο. Ο Βενιζέλος αρνήθηκε κατηγορηματικά τα δυο τελευταία αφήνοντας ανοιχτό το ζήτημα της περικοπής· βλ. “Η κυβέρνηση αρνείται κατηγορηματικά να ικανοποιήσει τα υπαλληλικά δίκαια”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 305, 14-12-1930, σελ. 8.

²⁰²Η Ομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Μακεδονίας-Θράκης ήταν δευτεροβάθμιο σωματείο και ως μέλη της είχε διάφορα κλαδικά πρωτοβάθμια δημοσιούπαλληλικά σωματεία ανάμεσά τους και ορισμένους συλλόγους δασκάλων. Ως δευτεροβάθμια οργάνωση ήταν μέλος (ιδρυτικό) της τριτοβάθμιας ΣΔΥΕ. Μετά από παρατεταμένες παραταξιακές διαμάχες στο 7ο συνέδριο της επικράτησε η Αριστερή Παράταξη.

²⁰³“Το Ζ΄ Συνέδριον Δ. Υπαλλήλων Μακεδονίας-Θράκης,

Παπανικολάου. Όντας τελευταίο στον κατάλογο μιας ευρύτερης διαμαρτυρίας, το ψήφισμα του συνεδρίου δεν αναμενόταν να προκαλέσει την όποια αντίδραση της κυβέρνησης. Ενάντια σ' αυτή την πρόβλεψη η αντίδραση της κυβέρνησης θα είναι άμεση και υπερβολικά έντονη. Αξίζει νομίζουμε να την παρουσιάσουμε με τα λόγια του ίδιου του Βενιζέλου στη βουλή (22-1-1931):

“...άμα, λέγω, έλαβον αυτό το τηλεγράφημα, απετάθην προς τον υπουργόν της Παιδείας δια μιας επιστολής μου παρεκάλεσα αυτόν να ζητηθή αμέσως η τιμωρία του υπογράφαντος και αποστείλαντος το τηλεγράφημα προέδρου του συνεδρίου, η τιμωρία δε να συνίστατο εις την ολοσχερή απομάκρυνσιν από της υπηρεσίας, ποινή η οποία θα ήτο η αντιστοιχούσα προς το έγκλημα. (...) Ο υπουργός της Παιδείας εξήτησε αμέσως την πειθαρχικήν τιμωρία του εν λόγω προέδρου, το δε τοπικόν πειθαρχικόν συμβούλιον, το κατά Νόμον εξασκούν την πειθαρχικήν εξουσίαν προς εμπαιγμόν εμού [καθώς και] του εκπροσωπούντος το Κράτος υπουργού, είπεν ότι, Έ, βέβαια αυτά δεν είναι σωστά πράγματα, θα τιμωρηθεί λοιπόν δια μηνιαίας απομακρύνσεως από της υπηρεσίας'. Αλλά η ενέργεια, κύριοι, αυτή σύμφωνα με τας αντιλήψεις εν μέσω των οποίων ζη ενά μέρος του υπαλληλικού κόσμου της Ελλάδος είνε τοιαύτη, ώστε αυτός ο λεγόμενος δημοσιούπαλληλικός κόσμος ο οργανωμένος, να εξεγερθή κατά της επιβληθείσης τιμωρίας και είχε τη θρασύτητα να αξιώση από το Κράτος να ανακληθεί και η τιμωρία αυτή. Ενώ είπον ότι με τον συνάδελφόν μου

Μετά μακράν συζήτησιν επί της θανατικής καταδίκης των στρατιωτών του Καλπακιού, Διαπιστώνει ότι ενώ οι δηλητηριασταί του λαού και οι νοθευταί του ψωμιού του θαυπεύονται, αντιθέτως αποφασίζεται η θανάτωσις δυο παιδιών του λαού και η πολυετής φυλάκισις άλλων δια τας πολιτικές των πεποιθήσεις και την αντίστασιν των εις την κτηνώδη βίαν.

Αποφασίζει παμψηφεί

- α) ζητεί την αθώωσιν των καταδικασθέντων στρατιωτών,
- β) Την κατάργησιν του Μεσαιωνικού κατέργου του Καλπακιού, το οποίον στιγματίζει τον πολιτισμόν και ατιμάζει κάθε ιδέαν ανθρωπισμού.

Εντολή του Συνεδρίου

Ο Πρόεδρος

Κ. Παπανικολάου”· βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 310, 18-1-1931, σελ. 5.

υπουργόν της παιδείας συννενοήθην και εμείναμεν απολύτως σύμφωνοι ότι, αντί του ζητηθέντος υπό των δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων, το καθήκον ημών είνε τούτο: Να παραπέμψωμεν το εποπτικόν συμβούλιον Σερρών ενώπιον του Συμβουλίου της Κεντρικής εδώ υπηρεσίας όπως τιμωρηθή τούτο, δια της τοιαύτης αποφάσεώς του [η οποία] πραγματικώς τίποτε άλλο δεν κάμνει παρά να ενισχύη αυτήν την τροπήν προς την οποίαν ευρίσκεται ορισμένη μερίς του δημοσιούπαλληλικού κόσμου, φθάνουσα μέχρι του να εμπαιζή το κράτος. Ίσως θα μου είπετε: 'Και είσαι βέβαιος ότι θα επιτύχεις περισσότερο κατ' αυτόν τον τρόπον και θα επιτύχεις τουλάχιστον την τιμωρίαν αυτών;' Σας υπενθυμίζω ότι το Κράτος δεν ευρίσκεται άοπλον επί τη βάσει αυτού του Συντάγματος και επομένως εάν ήθελεν υποτεθή ότι οι αποτελούντες το εποπτικόν συμβούλιον ήθελον θεωρηθή υπό του Κεντρικού Συμβουλίου ανεύθυνοι, έχω να ζητήσω τότε την εφαρμογήν των σχετικών διατάξεων του συντάγματος. Θα μου πήτε: 'Μα πολύ καλά κύριε Βενιζέλε, επεμβαίνεις δι' όσων λέγεις εις την ελευθερίαν της συνειδήσεως αυτών, οι οποίοι αποτελούν το πειθαρχικόν Συμβούλιο;' Και απαντώ· μάλιστα επεμβαίνω. Η πειθαρχική εξουσία είνε διοίκησις περιβεβλημένη με ασφάλειαν χάριν των δημοσίων υπαλλήλων, αλλά είνε διοίκησις και θα παρεγνώριζεν η Κυβέρνησις την αποστολήν της, αν εις τοιαύτας περιστάσεις δεν εξεδήλωνε την ιδιικήν της αντίληψιν περί του τρόπου κατά τον οποίον πρέπει να ενισχυθή η λειτουργία αυτή, η διοικητική. (...)

Ενομίζαμεν ότι εις τον καταστατικόν νόμον των δημοσίων υπαλλήλων έπρεπε να περιέλθουν αι διατάξεις αι κανονίζουσαι την θέσιν των δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων έναντι του Κράτους εν σχέσει προς τα πειθαρχικά των καθήκοντα. Δυστυχώς αναβάλλεται η ψήφισις αυτού, διότι απεφασίσθη μετά του νόμου να κανονισθή και το ζήτημα της μισθοδοσίας των δημοσίων υπαλλήλων. Και εφόσον το ζήτημα τούτο θα απαιτήση 2-4 μήνας ακόμη, δια τούτο η ψήφισις του δημοσιούπαλληλικού νόμου δεν θα γίνη συντόμως. Όπως δε μη δώσω όπλον εις την μερίδα αυτήν του δημοσιούπαλληλικού κόσμου να λέγη αντί να μας ψηφίσης τον καταστατικόν νόμον, έρχεσαι και παίρνεις μόνον τας

διατάξεις αι οποίαι είνε εναντίον μας δι' αυτό δεν είχαν αποφασίσει να αποσπάσω τας σχετικές διατάξεις και να σας φέρω ως ίδιον νομοσχέδιον. Ενώπιον της στάσεως αυτής των δημοσίων υπαλλήλων η Κυβέρνησις ευρίσκεται εις την ανάγκην να αλλάξη γνώμην και να φέρη ιδιαιτέρως και ασχέτως προς τον καταστατικόν νόμον των δημοσίων υπαλλήλων, νομοσχέδιον ρυθμίζον τα των σχέσεων των δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων και θα ζητήσει την ψήφισιν αυτού από την Βουλήν, είναι δε βεβαία ότι η Βουλή θα δώση όλην την αναγκαίαν εξουσίαν”²⁰⁴.

Είναι λοιπόν φανερό πως η διαμαρτυρία του συνεδρίου για το Καλπάκι, χωρίς να συναρτάται άμεσα με το ζήτημα των συνδικαλιστικών ελευθεριών, αξιοποιήθηκε από το Βενιζέλο για την απάλειψη των διατάξεων που αφορούσαν το δημοσιούπαλληλικό συνδικαλισμό από τον Καταστατικό Χάρτη και για την αυτόνομη ψήφισή τους. Το ψήφισμα, λοιπόν, χρησίμευε ως πρόσχημα, πράγμα που λίγο αργότερα θα δηλώσει ξεκάθαρα ο Γ. Παπανδρέου στη συνάντηση που είχε με την Ε.Ε. της ΣΔΥΕ. Σύμφωνα με τη ΣΔΥΕ η επέμβαση της κυβέρνησης στο συγκεκριμένο ζήτημα ήταν παράνομη διότι προκάλεσε την υπηρεσιακή τιμωρία ενός υπαλλήλου για μη υπηρεσιακό παράπτωμα. Η πράξη του Παπανικολάου, σύμφωνα πάντα με τη ΣΔΥΕ, δεν ανάγεται στην ιδιότητά του ως υπαλλήλου, αλλά στην ιδιότητά του ως πολίτη. Κατά συνέπεια, εάν η πράξη του συνιστά παράπτωμα, αρμόδια είναι η εισαγγελική αρχή και όχι η υπηρεσία²⁰⁵. Ο Παπανδρέου υπεραμυνόμενος των ενεργειών της κυβέρνησης, σε μια παραδρομή του λόγου του, θα δηλώσει πως το ψήφισμα “...αποτελεί ευκαιρίαν προς οριστικόν καθορισμόν των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των υπαλλήλων”²⁰⁶.

²⁰⁴ό.π., τεύχ. 312, 1-2-1931, σελ. 6-7.

²⁰⁵Πράγματι, εκτός από τη διάσταση που μας αφορά εδώ, αξίζει να επισημάνουμε πως η παρέμβαση της κυβέρνησης και προσωπικά του Βενιζέλου στις εργασίες των υπηρεσιακών συμβουλίων, ορίζει τα όρια της αυτονομίας των τελευταίων αλλά και την ασάφεια των ορίων ανάμεσα στη δικαστική και την εκτελεστική εξουσία στα χρόνια του μεσοπολέμου.

²⁰⁶Βλ. Βλ. “Αλληλέγγυος σύσσωμος ο υπαλληλ. κόσμος”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 311, 25-1-1931, σελ. 5 και 8.

Πράγματι αξιοποιώντας την ευκαιρία η κυβέρνηση θα καταθέσει στη βουλή ταχύτατα (17-2-1931) το σχετικό νομοσχέδιο²⁰⁷. Στην εισηγητική έκθεση που ανέγνωσε ο ίδιος ο Βενιζέλος θα τονιστεί πως οι δημόσιοι υπάλληλοι “παρασυρόμενοι από ζηρηρότερα και αριστερίζοντα στοιχεία, έφθασαν να πιστεύουν ότι συνδέονται με το κράτος δια συμβάσεως εργασίας και να αξιούν όπως εξομοιωθώσι με την οργανωμένην εργατικήν τάξιν ως προς τα δικαιώματα τα οποία χορηγεί εις αυτήν ο νόμος περί σωματείων. Δια τούτο έφθασαν να πιστεύουν και υποστηρίζουν ότι προς επιβολήν των αξιώσεων αυτών δύνανται να εξαναγκάσουν το Κράτος και δια της προσφυγής εις το μέσον της απεργίας.” Επικαλούμενος γάλλους καθηγητές του Δημοσίου Δικαίου (τους Duguít και Jese — το νομοσχέδιο άλλωστε έχει ως πρότυπο αντίστοιχο γαλλικό που κατατέθηκε στα 1920 αλλά τελικά δεν ψηφίσθηκε) ο Βενιζέλος θα υποστηρίξει πως “επιτρέποντες εις όλας τας Ενώσεις των δημοσίων υπαλλήλων (...) να συνδεθούν εις ομοσπονδίαν, επιτρέπομεν τον σχηματισμόν είδους δημοσιούπαλληλικής Κυβερνήσεως, ήτις τίθεται αντιμέτωπος της Κεντρικής Συνταγματικής Κυβερνήσεως” και πως “η απεργία και η δημόσια υπηρεσία είναι έννοιαι ανταγωνιστικάί. Η απεργία είναι το γεγονός το οποίον υποτάσσει την λειτουργίαν της δημοσίας υπηρεσίας, δηλ. την ικανοποίησιν δημοσίας ανάγκης, εις τα ιδιαίτερα συμφέροντα των οργάνων της διοικήσεως. Όσον δήποτε σεβαστά και αν είναι τα συμφέροντα ταύτα δεν δύνανται να επικρατήσουν απέναντι του γενικού συμφέροντος εκπροσωπούμενου υπό της δημοσίας υπηρεσίας. Η δημοσία υπηρεσία, εδράζεται επί της υπεροχής του γενικού συμφέροντος”²⁰⁸.

²⁰⁷Πριν το νομοσχέδιο υποβληθεί στη Βουλή και ενώ οι διατάξεις του δεν είναι παρά στις γενικές τους γραμμές γνωστές ο φιλοκυβερνητικός τύπος θα προλειπίνει το έδαφος με κατάλληλα δημοσιεύματα· βλ. ενδεικτικά “Δια την ηθικήν τάξιν”, εφ. *Εστία*, 4-2-1931 [κύριο άρθρο].

²⁰⁸Βλ. “Εισηγητική Έκθεσις επί του σχεδίου νόμου περί υπαλληλικών οργανώσεων”, *Ερμής*, τεύχ. 452, 7-3-31, σελ. 706-708.

5. Ο νόμος και οι επιπτώσεις του

Στις 2 Μαρτίου 1931 το νομοσχέδιο ψηφίστηκε και αποτέλεσε το νόμο 4879 που έμεινε στη συνδικαλιστική ιστορία ως “διαλυτικός νόμος”²⁰⁹.

Οι βασικότερες διατάξεις του ήταν οι ακόλουθες:

1. Απαγορεύεται η προσχώρηση δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων ή και μεμονωμένων δημοσίων υπαλλήλων σε εργατικά συνδικάτα (άρθρο 2). Απαγορεύεται, δηλαδή, η συνένωση δημοσιοϋπαλληλικών και εργατικών σωματείων. Πρόκειται για επαναβεβαίωση και συγκεκριμενοποίηση των διατάξεων του νόμου 2151 του 1920. Είδαμε παραπάνω αναλυτικά πως η διάταξη αυτή στόχευε να θέσει στεγανά ανάμεσα στους δημοσίους υπαλλήλους και στους εργάτες ακριβώς επειδή το ζήτημα της συνεργασίας τέθηκε με σαφήνεια τόσο από τη ΣΔΥΕ όσο και από τη ΓΣΕΕ.

2. Απαγορεύεται να υπάρχουν υπαλληλικά σωματεία που ν’ αποτελούνται από υπαλλήλους διαφόρων κλάδων όπως ήταν οι Λέσχες ή Ενώσεις δημοσίων υπαλλήλων. Απαγορεύονται επίσης οι ενώσεις σωματείων διαφόρων υπαλληλικών κλάδων όπως ήταν κυρίως η συνομοσπονδία (ΣΔΥΕ), αλλά και η Ομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Μακεδονίας-Θράκης, η Ομοσπονδία Οικονομικών Υπαλλήλων και τα διάφορα υπαλληλικά κέντρα. Με τις απαγορεύσεις αυτές δεν παρεμποδίζεται απλώς η διεύρυνση του δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλισμού (η συνεργασία του με τους εργάτες) αλλά περιορίζεται σημαντικότερα η έκταση που ήδη αυτός είχε κατακτήσει. Με τη διάλυση των συσσωματώσεων, ο δημοσιοϋπαλληλικός συνδικαλισμός περιορίζεται μόνο στις κλαδικές πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες ενώσεις. Ο νόμος επιζητεί να θέσει στεγανά όχι μόνο ανάμεσα στους εργάτες και στους δημόσιους υπαλλήλους αλλά και ανάμεσα στους επιμέρους κλάδους των δημοσίων υπαλλήλων. Η επιτροπή μάλιστα που συνέταξε την αιτιολογική έκθεση εισηγήθηκε τον περιορισμό των οργανώσεων σε πρωτοβάθμιο μόνο επίπεδο (“μόνον κατά κλάδους και μόνον κατά νομούς”) με

²⁰⁹ν. 4879, ΦΕΚ 53, 6-3-1931.

ταυτόχρονη απαγόρευση κάθε επικοινωνίας ανάμεσα στις διάφορες πρωτοβάθμιες κλαδικές οργανώσεις, πράγμα που τελικά δεν έγινε δεκτό²¹⁰.

3. Σε όλα τα συνδικάτα που θα συνεχίσουν να λειτουργούν, δηλ. στα πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια κλαδικά, ο νόμος θέτει περιορισμούς στο δικαίωμα του εκλέγεσθαι. Απαγορεύει την εκλογή στη διοίκηση ατόμων που έχουν ήδη θητεύσει έστω μία φορά στα τελευταία πέντε χρόνια (6 Μαρτίου 1926 ως 6 Μαρτίου 1931). Απαγορεύει επίσης θητεία μεγαλύτερη των δύο ετών σε οποιοδήποτε μέλος εκλέγεται στη διοίκηση (άρθρο 1 § 4).

4. Απαγορεύεται στους δημοσίους υπαλλήλους η απεργία, η “λευκή” απεργία (ομαδική παραμέληση των υπηρεσιακών καθηκόντων) αλλά και όποια άλλα μέσα “κλονίσουν το κύρος της ιεραρχίας και την πειθαρχίαν” (εννοεί πιθανότατα τα ψηφίσματα, τις ανακοινώσεις και τα δημοσιεύματα στον τύπο) (άρθρο 1 § 2 και άρθρο 3). Θεσπίζονται ποινές (χρηματικές και στέρηση ελευθερίας) στους παραβαίνοντες αυτή τη διάταξη. Τί απομένει; “Οι δημόσιοι υπάλληλοι δικαιούνται να αναφέρονται εις τας προϊσταμένας αρχάς, τηρούντες γλώσσαν ευπρεπή και μη απομακρυνομένην από τον ιεραρχικόν σεβασμόν τον οποίον ο υπάλληλος οφείλει εις τους προϊσταμένους του” (άρθρο 4).

Σχεδόν αμέσως μετά την ψήφιση του νόμου, στις 11-3-31, το υπουργείο Εσωτερικών έδωσε εντολή στους εισαγγελείς να προβούν σε διάλυση των υπαλληλικών οργανώσεων που εμπίπτουν στις διατάξεις του²¹¹. Θα διαλυθούν οι οργανώσεις που ως μέλη τους είχαν υπαλλήλους διαφόρων κλάδων όπως ήταν οι Λέσχες ή οι Ενώσεις δημοσίων υπαλλήλων²¹². Θα διαλυθούν επίσης οι ενώσεις

²¹⁰Βλ. Αιτιολογική Έκθεση επί του σχεδίου νόμου περί οργανώσεων των πολιτικών υπαλλήλων της διοικήσεως”, *Ερμής*, τεύχ. 452, 7-3-31, σελ. 708-715.

²¹¹Βλ. “Η διάλυσις των υπαλληλικών οργανώσεων”, εφ. *Εστία*, 11-3-31.

²¹²Αρκετές από αυτές, όπως η Ένωση Αθηνών, προσπάθησαν να αποφύγουν τη διάλυσή τους με τη μετατροπή τους από επαγγελματικά σωματεία σε επιστημονικά. Η κυβέρνηση όμως (υπουργείο δικαιοσύνης) θεώρησε τις κινήσεις αυτές ως καταστρατήγηση του νόμου και με εγκύκλιό του στους εισαγγελείς θα συστήσει την διάλυσή τους· βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 324, 26-4-1931, σελ. 5.

σωματείων διαφόρων υπαλληλικών κλάδων όπως ήταν τα διάφορα Υπαλληλικά Κέντρα, η Ομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Μακεδονίας-Θράκης, η Ομοσπονδία Οικονομικών Υπαλλήλων²¹³ και κυρίως η Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΥΕ) που ήταν και ο βασικός στόχος του νόμου²¹⁴.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε πως ο “διαλυτικός” νόμος ήρθε ως κορύφωση και λογικό αποτέλεσμα της διαπάλης δύο φορέων εξουσίας:

α) της ΣΔΥΕ, η οποία μετά το 1928 αναλαμβάνει τη γενική διεύθυνση των κινητοποιήσεων για τα βασικά δημοσιοϋπαλληλικά (κυρίως μισθολογικά) αιτήματα και

β) της κυβέρνησης, η οποία προσπαθώντας να ελαχιστοποιήσει τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης²¹⁵ στην ελληνική οικονομία, όχι μόνο αρνείται να ανταποκριθεί στα οικονομικά αιτήματα της ΣΔΥΕ, αλλά μελετά και μια γενική

²¹³Περιλάμβανε τις ενώσεις Τελωνειακών, Εφοριακών, Ταμιακών και Καπνεργοστασιακών υπαλλήλων.

²¹⁴Μετά τη διάλυση της συνομοσπονδίας η τελευταία Εκτελεστική της Επιτροπή (η συντηρητική) θα συνεχίζει για ένα διάστημα να εκδίδει την Υπαλληλική. Το Διδακταλικό Βήμα υποστήριξε ωστόσο πως το φύλλο “δεν εξυπηρετεί την υπαλληλική υπόθεση” πλέον, αλλά επιδιώκει απλώς να αποδώσει στους συνδικαλιστικούς αντιπάλους τις ευθύνες για τη διάλυση· βλ. Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 321, 5-4-1931, σελ. 5.

²¹⁵Τα σχετικά με την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και τις επιπτώσεις της στην ελληνική οικονομία τα θεωρούμε στην εργασία μας γνωστά και δεδομένα. Ενδεικτικά παραπέμπουμε στις ακόλουθες εργασίες: Βεργόπουλος Κώστας, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη — Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Εξάντας, 1978, ιδιαίτερος σελ. 25-39· Κώστας Κωστής, “Η ελληνική οικονομία στα χρόνια της κρίσης 1929-1932”, στο Θ. Βερέμης - Γ. Γουλμής (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σελ. 191-226· Mark Mazower, “Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του 1931”, ό.π., σελ. 227-275· Ψαλιδόπουλος Μιχάλης, *Η κρίση του 1929 και οι έλληνες οικονομολόγοι — Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1989.

περικοπή των μισθών κατά 6%²¹⁶, την οποία τελικά επιβάλλει μετά τη διάλυση της ΣΔΥΕ.

Θα μπορούσαμε μάλιστα να ισχυρισθούμε πως ο νόμος που εξουσιοδότησε την κυβέρνηση να κόψει κατά 6% τους υπαλληλικούς μισθούς και ο "διαλυτικός" νόμος είναι δίδυμοι. Η πρώτη πληροφορία για τη "εν κρυπτώ και παραβύστω" μελετώμενη περικοπή αποκαλύφθηκε στο 4ο συνέδριο της ΣΔΥΕ. Αμέσως μετά το συνέδριο η φιλοκυβερνητική *Εστία* δημοσίευσε πως η κυβέρνηση μελετά την απαγόρευση της "πυραμιδοειδούς" οργάνωσης των υπαλλήλων. Από το Νοέμβριο ως το Μάρτιο κυκλοφορούσε επίμονα η φήμη πως το νομοσχέδιο για την περικοπή αποσύρθηκε. Μόλις όμως ψηφίστηκε ο νόμος για την διάλυση της συνομοσπονδίας, οι διαψεύσεις διαψεύστηκαν: η δυνατότητα περικοπής έγινε νόμος. Η διάλυση, δηλαδή, της συνδικαλιστικής οργάνωσης που συνένωνε όλους τους δημοσίους υπαλλήλους θεωρήθηκε απαραίτητος όρος για την ακώλυτη εφαρμογή ενός πανυπαλληλικού μέτρου λιτότητας.

Αν εντάξουμε τον διαλυτικό νόμο στην όλη πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων του μεσοπολέμου θα διαπιστώσουμε πως αποτελεί το τελευταίο στάδιο πριν τη διάλυση. Σε αδρές γραμμές ο συνδικαλισμός των δημοσίων υπαλλήλων θα ακολουθήσει το σχήμα: Απαγόρευση (πριν το 1914) - Θέσμιση (1914 ως 1920) - Ανοχή (1920 ως 1929) - Περιορισμός (1929-1931 και ως 1935) - Διάλυση (1935). Η ειρωνία της ιστορίας έγκειται στο γεγονός πως τόσο για τη θέσμιση όσο και για τον περιορισμό του ευθύνεται ο ίδιος ηγέτης, ο Βενιζέλος. Όπως θα δηλώσει και ο ίδιος: "Εγώ εισηγήθην προ ετών την φιλελευθέραν νομοθεσίαν, αλλά δεν εφантаζόμην τότε ότι θα έφθαναν οι οργανώσεις, εις το σημείο εις ο σημείο έφθασαν"²¹⁷.

²¹⁶Ν. 4994 "περί εξουσιοδότησεως της Κυβερνήσεως δια την μείωσιν των αποδοχών των δημοσίων λειτουργών εν γένει", *ΦΕΚΑ* 139, 23-5-1931.

²¹⁷Βλ. "Θα διαλυθή αμέσως η Συνομοσπονδία — σαφείς δηλώσεις του κ. Βενιζέλου", εφ. *Εστία*, 27-2-31.

Ας επιστρέψουμε όμως στον πυρήνα της εργασίας μας θέτοντας το ερώτημα κατά πόσο και με ποιο τρόπο ο “διαλυτικός” νόμος επηρέασε την πορεία της δασκαλικής ομοσπονδίας.

Είδαμε ότι στην “έντονη τακτική” που προσπάθησε να ακολουθήσει η ΣΔΥΕ στα χρόνια 1929-1931, η ΔΟΕ όχι μόνο συμμετείχε ενεργά, αλλά συχνά έπαιρνε και πρωτοβουλίες για να πιέσει τη ΣΔΥΕ προς αυτή την κατεύθυνση. Είδαμε επίσης ότι αρκετοί από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων (όπως ο Π. Δημητράτος, ο Κ. Παπανικολάου και ο Ν. Πλουμπίδης ήταν δάσκαλοι). Δεν είναι τυχαία άλλωστε η κατ’ επανάληψη αναφορά του Βενιζέλου στην “επικίνδυνη” δασκαλική ομοσπονδία. Μετά την ψήφιση του νόμου, όμως, η “έντονη” τακτική κατέστη πλέον αδύνατη. Κατ’ ανάγκη πέρασε στο περιθώριο και μαζί με αυτή και οι δυνάμεις (ομάδες και πρόσωπα) που την υποστήριξαν. Στο προσκήνιο θα περάσουν δυνάμεις που εξέφραζαν μια πιο συντηρητική πολιτική. Στην κατεύθυνση αυτή ο νόμος θα βοηθήσει με συγκεκριμένες διατάξεις του — κυρίως με αυτές που έθεταν περιορισμούς στην εκλογή διοικούντων. Απαγόρευσε, όπως είδαμε, να εκλέγονται στη διοίκηση πρωτοβάθμιων ή δευτεροβάθμιων σωματείων άτομα που είχαν ήδη θητεύσει, έστω μία φορά, στα τελευταία πέντε χρόνια (6 Μαρτίου 1926 ως 6 Μαρτίου 1931). Με τη ρύθμιση αυτή εξοστρακίσθηκε από τη διοίκηση της ΔΟΕ ολόκληρη η ιστορική της ηγεσία. Όλα, δηλαδή, τα καταξιωμένα ηγετικά στελέχη (σημαντικότεροι από τους οποίους ήταν οι Ρουχωτάς και Δημητράτος), που πρόσβευαν σοσιαλίζουσες ιδέες και ως διοίκηση εφαρμόζαν μια συγκριτικά μαχητική συνδικαλιστική τακτική. Η στόχευση αυτή δηλώθηκε ξεκάθαρα από την εισηγητική επιτροπή όταν ζητούσε να μην αφεθούν οι υπάρχουσες κλαδικές δευτεροβάθμιες οργανώσεις στα χέρια των “δημαγωγών”²¹⁸. Πολύ περισσότερο εξοστρακίσθηκε όλο εκείνο το σώμα των μεσαίων στελεχών, κατά τεκμήριο σοσιαλιστικής ιδεολογίας, το οποίο στήριζε τις διοικήσεις των τοπικών συλλόγων. Επισημαίνοντας ο Παπαναστασίου τα αδιέξοδα που θα δημιουργούσε η διάταξη

²¹⁸Βλ. Αιτιολογική Έκθεση επί του σχεδίου νόμου περί οργανώσεων των πολιτικών υπαλλήλων της διοικήσεως”, *Ερμής*, τεύχ. 452, 7-3-31, σελ. 708-715.

αυτή θα τονίσει στη βουλή πως “εις μίαν πενταετίαν θα χρειασθούν μόνον οι δημοδιδάσκαλοι επτακόσια μέλη δια να αποτελέσουν μέλη των Συμβουλίων”²¹⁹. Οι υπολογισμοί του Παπαναστασίου είναι υπεραισιόδοξοι αν σκεφτεί κανείς πως οι ογδόντα περίπου τοπικοί δασκαλικοί σύλλογοι κλήθηκαν να αλλάξουν άμεσα τις πενταμελείς διοικήσεις τους, πράγμα που σημαίνει πως τετρακόσια περίπου στελέχη έπρεπε την επομένη της ψήφισης του νόμου να παραιτηθούν και να αντικατασταθούν από άλλα. Όπως ήταν αναμενόμενο προέκυψε χάος. Για να ανταπεξέλθουν οι σύλλογοι μείωσαν τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων από πέντε σε τρία και έκαναν τις έδρες των συλλόγων “κινητές” ώστε να τις μεταφέρουν σε οποιαδήποτε περιοχή του νομού υπήρχαν διαθέσιμα στελέχη²²⁰. Όπως ήταν αναμενόμενο το επίπεδο συνδικαλιστικής συγκρότησης των στελεχών έπεσε κατακόρυφα και (το σημαντικότερο) ο πολιτικοϊδεολογικός προσανατολισμός των διοικήσεων μετατοπίσθηκε σε πιο συντηρητική κατεύθυνση. Οι αλλαγές στη βάση έγιναν στους μήνες Απρίλιο Μάιο και Ιούνιο του 1931. Όταν τον Ιούλιο συγκλήθηκε το 14ο συνέδριο της ΔΟΕ θα βρουν την έκφρασή τους και στην ηγεσία. Θα συγκροτηθεί για πρώτη φορά με σαφήνεια και ξεκαθαρισμένο πρόγραμμα η Προοδευτική Παράταξη. Στη συνέχεια, αξιοποιώντας και την άμεση παρέμβαση του Γ. Παπανδρέου στο συνέδριο, πέτυχε —με ενός έτους καθυστέρηση— τον κεντρικό στόχο της επανένωσης: πήρε τη διοίκηση στα χέρια της.

²¹⁹Βλ. τα πρακτικά της α΄ συζήτησης στη Βουλή, 25-2-1931, ό.π., τεύχ. 455, 28-3-1931, σελ. 754-761.

²²⁰Βλ. “Να βρουν λύσεις”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 319, 22-3-1931, σελ. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

ΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

Στις 1 Μαρτίου 1935 εκδηλώθηκε το κίνημα των βενιζελικών αξιωματικών εναντίον της κυβέρνησης του Λαϊκού κόμματος. Τα σχετικά με το κίνημα δε μας αφορούν εδώ, είναι άλλωστε ευρέως γνωστά στις λεπτομέρειές τους. Επιγραμματικά θυμίζουμε πως οι δυο μερίδες του αστικού πολιτικού κόσμου —οι βενιζελικοί και οι αντιβενιζελικοί— βρέθηκαν σε μια νέα θερμή αναμέτρηση. Και οι δυο κινήθηκαν ουσιαστικά εκτός των ορίων του πολιτεύματος. Οι βενιζελικοί αξιωματικοί επειδή επεδίωξαν την πτώση μιας νομίμως εκλεγμένης κυβέρνησης και η κυβέρνηση Τσαλδάρη επειδή, παραβιάζοντας το σύνταγμα, έθεσε σε εφαρμογή τον ν. ΔΞΘ/1912 κηρύσσοντας τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας²²¹.

Στη συνέχεια, μέσα στη γενική σύγχυση, εξέδωσε μια σειρά συντακτικές πράξεις, οι οποίες δεν περιορίζονταν στην καταστολή του κινήματος αλλά είχαν ευρύτερες κοινωνικές στοχεύσεις. Μία από αυτές μας ενδιαφέρει άμεσα. Πρόκειται για την Κ' συντακτική πράξη, η οποία αφαιρούσε από τους δημοσίους υπαλλήλους το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και επέβαλλε τη διάλυση όλων των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων²²². Είναι φανερό πως δεν ήταν το κίνημα που επέβαλλε τη διάλυση των οργανώσεων. Η κυβέρνηση απλώς εκμεταλεύθηκε την ευκαιρία για να υλοποιήσει έναν από τους προϋπάρχοντες στόχους της.

Το βασικό ερώτημα που προκύπτει είναι νομίζουμε το ακόλουθο: Για ποιους λόγους η κυβέρνηση προχώρησε στη διάλυση των συνδικαλιστικών

²²¹Βλ. Γρηγορίου Δαφνή, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμ. 2ος, 2η έκδ., Αθήνα, Κάκτος, 1997, σελ. 277-342.

²²²Η Κ' συντ. πράξη εκδόθηκε στις 6 Μαΐου 1935.

δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων; Γιατί οι περιορισμοί που έθεσε ο “διαλυτικός” νόμος του 1931 θεωρήθηκαν ανεπαρκείς; Ποια ήταν τα αιτήματα και ποια η δράση των συνδικάτων που ώθησαν την κυβέρνηση να προχωρήσει στην ολοκληρωτική τους διάλυση;

Τέσσερις μέρες μετά τη δημοσίευση της Συντακτικής Πράξης η εφ. *Εστία* δημοσίευσε το ακόλουθο σχόλιο: “Ο Πρόεδρος της υπό διάλυσιν Διδασκαλικής Ομοσπονδίας κ. Χρ. Ράικος μας απευθύνει επιστολήν, εις την οποίαν διευκρινίζει ότι η διάλυσις της Ομοσπονδίας οφείλεται εις το γενικόν μέτρον και όχι εις τα κομμουνίζοντα τυχόν αισθήματα των μελών της. Επί τη ευκαιρία αυτή νομίζομεν και ημείς καθήκον μας να τονίσωμεν ότι η Διδασκαλική Ομοσπονδία υπήρξεν επ’ εσχάτων πάντοτε ένα προπύργιον κατά των αριστεριζουσών τάσεων, κατά της αναρχίας, και ένα σωματείον, το οποίον προσέφερεν εθνικώς αληθώς υπηρεσίας...”²²³.

Το δημοσίευμα αυτό, που δεν ήταν το μοναδικό²²⁴, θέτει το δεύτερο, ειδικότερο, ερώτημα που μας απασχολεί: Γιατί ο πρόεδρος της δασκαλικής ομοσπονδίας σε μια τόσο κρίσιμη στιγμή ενδιαφερόταν πρώτιστα για τον αποχαρκτηρισμό της “κομμουνίζουσας” ΔΟΕ;

²²³Βλ. *Εστία*, 20-4-1935.

²²⁴Βλ. για παράδειγμα το ακόμα πιο χαρακτηριστικό άρθρο του Χ. Ράικου στην εφ. *Ακρόπολις*, 13-7-1935, όπου ο τελευταίος πρόεδρος της ΔΟΕ επικρίνει την κυβέρνηση επειδή διαλύοντας τη ΔΟΕ κατέστρεψε ένα αποτελεσματικό όπλο κατά του κομμουνισμού.

1. Η πόλωση

Όπως είδαμε, στο 14ο Συνέδριο της ΔΟΕ, οι αντιπρόσωποι πολώθηκαν οριστικά σε δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Την Αριστερή και την Προοδευτική. Η πρώτη εξέφραζε τους κομμουνιστές και η δεύτερη, σε αντίστιξη, συσπειρώσε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς.

Από τις προγραμματικές δηλώσεις των δύο παρατάξεων φαίνεται καθαρά πως οι διαφορές τους δεν εντοπίζονται στο πεδίο των αιτημάτων²²⁵. Και οι δύο συμφωνούν πως στη συγκυρία αυτή προέχουν τα οικονομικά αιτήματα και κυρίως τα εξής τρία: η επέκταση και στους εκπαιδευτικούς του επιδόματος των 3/16, η εκτέλεση των προαγωγών που εκκρεμούσαν και η μη περικοπή του μισθού κατά 6%. Από τα εκπαιδευτικά, μετά τη μερική ρύθμιση (και τη συνακόλουθη υποβάθμιση) του γλωσσικού ζητήματος, θα προβάλλεται πλέον μόνο το αίτημα για συμμετοχή αιρετών δασκάλων στα εποπτικά συμβούλια.

Κοινά αιτήματα, διαφορετική όμως τακτική. Η Προοδευτική Παρατάξη θα προτείνει ήπιες μορφές διεκδίκησης: προβολή των αιτημάτων μέσω του τύπου, υπομνήματα στους αρμόδιους φορείς, συναντήσεις και συνομιλίες με τους κυβερνητικούς παράγοντες. Μορφές δηλαδή που δηλώνουν πως η ΔΟΕ επιθυμεί τη συνεργασία με την κυβέρνηση και την από κοινού προώθηση των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών ζητημάτων. Ακόμα και όταν η συμφωνία καθίσταται αδύνατη, η ρήξη πρέπει να αποφεύγεται. Η Προοδευτική αναγνωρίζει πως σε τελευταία ανάλυση το κράτος είναι ο πλέον αρμόδιος φορέας για την οικονομική και εκπαιδευτική πολιτική. Η Αριστερή Παρατάξη, αντιθέτως, θεωρεί πως η σχέση κράτους και δασκάλων είναι σχέση εργοδότη προς εργάτη. Κατά συνέπεια τα συμφέροντα που εκφράζουν η κυβέρνηση από τη μια και η ΔΟΕ από την άλλη είναι εξ ορισμού αντίθετα. Η Αριστερή Παρατάξη, λοιπόν, θα προβάλλει την ανάγκη

²²⁵Οι προγραμματικές δηλώσεις των δυο παρατάξεων παρατίθενται, όπως κατατέθηκαν στο συνέδριο, στο Σίμος Λότσης, "Εκ του παρελθόντος και του παρόντος στο μέλλον-Α'", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 372, 3-4-1932, σελ. 1-2.

ενός “έντονου αγώνα”. Με τον όρο αυτό εννοεί, κατά σειρά αύξουσας σπουδαιότητας, τις συγκεντρώσεις, τις διαδηλώσεις και τις απεργίες²²⁶.

Δυο παρατάξεις, λοιπόν, δυο τακτικές. Όπως είδαμε, στο 14ο συνέδριο επικράτησε η Προοδευτική Παράταξη, η οποία και στελέχωσε τη διοίκηση της ΔΟΕ. Η ήπια τακτική θα γίνει, κατά συνέπεια, η επίσημη τακτική της ομοσπονδίας. Όπως είδαμε επίσης η συγκροτημένη εμφάνιση της Αριστερής Παράταξης στο συνέδριο δεν πέρασε απαρατήρητη. Κάθε άλλο μάλιστα. Τα σχόλια του τύπου, η σταυροφορία των “Αστικών” λεγόμενων ενώσεων, το άρθρο του Μακκά, η απάντηση του Παπανδρέου και η άμεση παρέμβαση του στο συνέδριο, φανερώνουν ένα υπερβολικά έντονο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και της κυβέρνησης για τα τεκταινόμενα στο εσωτερικό της δασκαλικής ομοσπονδίας.

Μία αιτία γι’ αυτό ήταν πιθανότατα και οι αναπληρωματικές βουλευτικές εκλογές της Μυτιλήνης. Τρεις μέρες πριν αρχίσει το δασκαλικό συνέδριο, στις 5-7-1931, έγιναν στη Μυτιλήνη εκλογές για την κάλυψη της έδρας που κενώθηκε μετά την παραίτηση του βουλευτή Καραπαναγιώτη. Το κόμμα των φιλελευθέρων κέρδισε αλλά το ποσοστό του έπεσε κατά 5,72% (από 52,92% στο 47,2%). Το σημαντικότερο όμως ήταν πως το ΚΚΕ αύξησε τη δύναμή του κατά 14,41% (από 7,29% σε 21,7%). Μέσα σε τρία χρόνια τριπλασίασε το ποσοστό του. Κυβέρνηση και αντιπολίτευση

²²⁶Για τις δασκαλικές παρατάξεις και την τακτική τους κατά το συνδικαλιστικό έτος 1931-32, βλ. την αντιπαράθεση του Σίμου Λότση (Προοδευτική Παράταξη) και του Βασίλη Παππά (Αριστερή Παράταξη): Σίμος Λότσης, “Εκ του παρελθόντος και του παρόντος στο μέλλον”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 372, 3-4-1932, σελ. 1-2 και τεύχ. 375, 24-4-1932, σελ. 1-2· Βασίλης Παππάς, “Οι παρατάξεις στην οργάνωση και το χρέος της ΙΕ’”, *ό.π.*, τεύχ. 386, 17-7-1932, σελ. 2-3 και τεύχ. 388, 31-7-1932, σελ. 3-4. Επίσης τον διάλογο ανάμεσα στον Αλέκο Μεταξά (Προοδευτική Παράταξη) και τον Γιάννη Δάνο (Αριστερή Παράταξη): Αλ. Μεταξάς, Συμπεράσματα από τη ΙΔ’ Γενική Συνέλευση”, *ό.π.*, τεύχ. 344 (20-9-1931), 345 (27-9-1931) και 346 (4-10-1931)· Γ. Σ. Δάνος, “Οι παρατάξεις στην οργάνωσή μας”, *ό.π.*, τεύχ. 353, 22-11-1931, σελ. 1-2· Αλ. Μεταξάς, “Όλοι μια μάζα”, *ό.π.*, τεύχ. 356, 13-12-1931, σελ. 1-2· Γ. Σ. Δάνος, “Οι παρατάξεις στην οργάνωσή μας-2”, *ό.π.*, τεύχ. 382, 19-6-1932, σελ. 1-2.

θορυβήθηκαν έντονα, το θέμα συζητήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο, υπήρξαν μάλιστα και εισηγήσεις για πρόωρη προσφυγή στις κάλπες²²⁷.

Μέσα σ' αυτό το πολιτικό κλίμα και με δεδομένη την καχυποψία προς την "αριστερίζουσα" ΔΟΕ ήταν επόμενο τα δύο γεγονότα να συσχετισθούν. Ο Ριζοσπάστης μάλιστα θα παραθέσει ως γνήσιο το ακόλουθο απόσπασμα από το έγγραφο του Παπανδρέου προς τον πρόεδρο του δασκαλικού συνεδρίου: "Το υπουργείο και η κυβέρνηση έχουν την αξίωση να μη βγη κανένας στη νέα διοίκηση της Διδακλικής Ομοσπονδίας απ' την αριστερή παράταξη γιατί η κυβέρνηση έχουσα υπ' όψει τις τελευταίες κομμουνιστικές εκδηλώσεις, ιδιαίτερα δε το αποτέλεσμα της Μυτιλήνης, ενδιαφέρεται πολύ για τη μελλούμενη θέση που θα πάρουν έναντι της οι δημόσιοι υπάλληλοι, δεδομένου ότι δε βλέπει απλώς κομμουνιστική ιδεολογία, αλλά αντιμετωπίζει κομμουνιστικό κίνδυνο"²²⁸. Θα ήταν λάθος να θεωρηθεί πως η συζήτηση για τον "κομμουνισμό" των δασκάλων διεξαγόταν σε ένα καθαρά θεωρητικό επίπεδο, χωρίς πρακτικές επιπτώσεις. Το κλίμα που διαμορφωνόταν επέτρεπε την ενεργοποίηση ορισμένων αντικομμουνιστών επιθεωρητών. Για παράδειγμα, ελάχιστες μόνο μέρες μετά το συνέδριο πέντε δάσκαλοι απολύθηκαν, πέντε μετατέθηκαν δυσμενώς και οκτώ τέθηκαν σε διαθεσιμότητα, όλοι με την κατηγορία για "κομμουνισμό"²²⁹.

Οι "Αστικές" οργανώσεις, λοιπόν, και μια σημαντική μερίδα του τύπου βάλλουν εναντίον των κομμουνιστών δασκάλων. Ποια ήταν η στάση της διοίκησης

²²⁷Βλ. Γρηγορίου Δαφνή, *Η Ελλάδα μεταξύ...*, ό.π., σελ. 46-47.

²²⁸Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 13-7-1931. Δεν καταφέραμε να επιβεβαιώσουμε τη γνησιότητα του αποσπάσματος.

²²⁹Συγκεκριμένα ο επιθεωρητής Θεσσαλονίκης Κ. Λαγουμιτζάκης απέλυσε τους δασκάλους Γ. Πράτο, Α. Σαξώνη, Ελπίδα Αντωνιάδου, Α. Χρηστάρα, Ν. Δουμάκη και μετέθεσε εκτός Μακεδονίας τους Θεοδώρου, Κεχαγιά, Τσίρκα, Κανάκη, Γρηγοριάδου· βλ. *Διδακλικόν Βήμα*, τεύχ. 338, 9-8-1931, σελ. 8. Ταυτόχρονα σχεδόν ο επιθεωρητής Κιλκίς Γ. Κοκκίνης έθεσε σε διαθεσιμότητα τους δασκάλους Ιωαννίδη, Ξ. Μαζμουρλίδη, Χ. Χαραλαμπίδη, Κ. Βαφειάδη, Γ. Βασιλειάδη, Ι. Αναστασιάδη, Α. Αναστασιάδη και Κ. Λαμπίδη· βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 4-8-1931.

απέναντι σ' αυτές τις επιθέσεις; Παρά την οξύτατη ενδοκλαδική αντιπαράθεση η διοίκηση προσπάθησε να καλύψει τους αριστερούς. Για τρεις μήνες μετά το συνέδριο επιδόθηκε σε μια εκστρατεία μέσω του τύπου, με αποκλειστικό στόχο να αποδείξει πως στο δασκαλικό κλάδο δεν υπάρχουν κομμουνιστές: “Μέσα στη νομοταγή δασκαλική μάζα δεν υπάρχουν κομμουνιστές με την πραγματική έννοια του κομμουνισμού. Υπάρχουν μόνο μερικοί ζηηροί δάσκαλοι που νοιώθουν πιο βαθείά από τους άλλους την αδικία που προσγίνεται στον κλάδο από μέρους της πολιτείας και εξηγείρονται και φωνάζουν και με την επίγνωση του δικαίου των απειλούν. Την αγανάκτηση των στοιχείων αυτών συμμερίζεται ουσιαστικά ολόκληρος ο δασκαλικός κόσμος της χώρας, χωρίς όμως μ' αυτό να ονειρεύεται ανατροπές και επαναστάσεις”²³⁰.

Η μεγαλοψυχία της διοίκησης θα διαρκέσει όσο και η σχετική νημεμία στο συνδικαλιστικό τοπίο. Στην πρώτη προστριβή με την κυβέρνηση, όταν οι δύο αντιθετικές τακτικές συναντηθούν στο πεδίο της δράσης, η ρήξη θα επέλθει. Στις 14 του Οκτώβρη η κυβέρνηση ανακοίνωσε πως θα υλοποιήσει την απόφασή της για περικοπή των δημοσιοϋπαλληλικών μισθών κατά 6%. Η Αριστερή Παράταξη των Δημοσίων Υπαλλήλων θεώρησε τη συγκυρία κατάλληλη όχι μόνο για διαμαρτυρία αλλά και για ανασυγκρότηση του δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος. Ανέθεσε, λοιπόν, στις κλαδικές Αριστερές Παρατάξεις να ωθήσουν τις διοικήσεις των ομοσπονδιών τους σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και σε εκλογή Επιτροπών Αγώνα. Ως τελικός στόχος ορίστηκε η σύγκληση μιας πανυπαλληλικής

²³⁰Βλ. “Αι αστικές οργανώσεις και οι δάσκαλοι”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 337, 2-8-193, σελ. 1-2. Στην ίδια κατεύθυνση Χρ. Χατζής—Γεν. Γραμματέας της ΔΟΕ, “Αριστερισμός και Αλήθεια”, εφ. *Ακρόπολις*, 6-8-31· “Ανακοινωθέν της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας επί του άρθρου του κ. Μακιά”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 339, 16-8-193, σελ. 8· Ζάκος Βλόντης—Πρόεδρος της ΔΟΕ, “Ο διδασκαλικός κόσμος απαντά στις κατηγορίες των αστικών οργανώσεων”, εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 9-8-31· Ζάκος Βλόντης—Πρόεδρος της ΔΟΕ, “Ο διδασκαλικός κλάδος δεν είναι ανάξιος της αποστολής του”, *ό.π.*, 14-8-31· Ζάκος Βλόντης—Πρόεδρος της ΔΟΕ, “Ο δήθεν εθνικός και θρησκευτικός εκφυλισμός των δασκάλων”, *ό.π.*, 17-8-31· “Οι δημοδιδάσκαλοι δεν ανήκουν εις κόμματα—ανακοίνωση της ΔΟΕ”, εφ. *Έθνος*, 11-9-1931.

συγκέντρωσης και η εκλογή μιας Κεντρικής Επιτροπής Αγώνα, η οποία στη συνέχεια θα αναλάβει την καθοδήγηση του κινήματος²³¹.

Πράγματι την έναρξη θα κάνουν οι δικαστικοί στις 16-10 και θ' ακολουθήσουν οι τριατατικοί και οι εφοριακοί στις 20-10. Η ΟΛΜΕ έχοντας συντηρητική διοίκηση αρνήθηκε να οργανώσει συγκέντρωση. Η ΔΟΕ προσπάθησε να ακολουθήσει το παράδειγμά της ΟΛΜΕ, αλλά μετά τις ισχυρές πιέσεις από τους μετεκπαιδευόμενους δασκάλους (που ελέγχονταν από την Αριστερή Παράταξη²³²) υποχώρησε και κάλεσε τους δασκάλους του λεκανοπεδίου σε συγκέντρωση στο θέατρο Αλάμπρα στις 22 Οκτωβρίου²³³. Στη συγκέντρωση μίλησε ο πρόεδρος της ΔΟΕ Ζ. Βλόντης και πρότεινε ένα ψήφισμα ήπιας διαμαρτυρίας για την πολιτική της κυβέρνησης. Η Αριστερή Παράταξη όμως επέμενε να μιλήσει και ο Ν. Πλουμπίδης. Η άρνηση του προεδρείου προκάλεσε διαμαρτυρίες, διαπληκτισμούς και μικροσυμπλοκές και η διοίκηση αποχώρησε μέσα σε αποδοκιμασίες. Στο θέατρο παρέμειναν οι οπαδοί της Αριστερής Παράταξης, εξέλεξαν Επιτροπή Αγώνα και εξέδωσαν το δικό τους ψήφισμα²³⁴. Δυο μέρες αργότερα με ανακοίνωσή της στην εφ. *Έθνος* η διοίκηση της ΔΟΕ ξεκαθάρισε πως "...κατόπιν του γεγονότος τούτου, επείσθη ότι εις τας τάξεις του διδασκαλικού κόσμου υπάρχουν και τα ανήσυχα και νοσηρά στοιχεία του, τα οποία καταγγέλλει εις τον διδασκαλικόν κόσμον ως διαλυτικά τοιαύτα, και δηλοί προς την Σην Κυβέρνησιν ότι η επίσημος Ομοσπονδία των δημοδιδασκάλων ουδεμίαν απολύτως σχέσιν έχει από τούδε με τα στοιχεία

²³¹Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 19-10-1931.

²³²ό.π., 15-10-1931.

²³³Ο γραμματέας της ΔΟΕ Χρ. Χατζής παραδέχθηκε πως πριν η διοίκηση αποφασίσει να πραγματοποιήσει τη συγκέντρωση ενημέρωσε τον υπουργό Παιδείας Γ. Παπανδρέου, ο οποίος τους συνέστησε να ελέγξουν τους "ταραχοποιούς" και να περιοριστούν στα "καθαρώς διδασκαλικά ζητήματα." Βλ. "Πρακτικά της ΙΕ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", *Διδασκαλικό Βήμα*, ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 45 [η πληροφορία στη σελ. 30].

²³⁴Βλ. εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 23-10-1931.

αυτά, τα οποία δύνανται να ιδρύσουν ιδίαν Ομοσπονδίαν προς επιδίωξιν των σκοπών των”²³⁵.

Το σχέδιο των κομμουνιστών δασκάλων δεν ήταν βεβαίως να ιδρύσουν μια δεύτερη “κόκκινη” ΔΟΕ αλλά όπως είπαμε να συγκροτήσουν, μαζί με τους ομοϊδεάτες τους των άλλων κλάδων, ένα πανυπαλληλικό καθοδηγητικό όργανο στη θέση της διαλυθείσας ΣΔΥΕ. Το σχέδιο τους προχωρούσε, αν και με πολλές δυσκολίες. Αρχικά έλεγχαν μόνο μία από τις πέντε ομοσπονδίες, αυτή των κατωτέρων δικαστικών. Στις συγκεντρώσεις που οργάνωσαν όμως κατάφεραν, παρά τις οξύτερες αντιδράσεις των διοικήσεων²³⁶, να εκλέξουν Επιτροπές Αγώνα σε δυο ακόμα χώρους: των δασκάλων και των τριατατικών. Επόμενο βήμα θα είναι μια πανυπαλληλική συγκέντρωση.

Πράγματι, μετά από μια πρώτη αποτυχημένη προσπάθεια²³⁷, η πανυπαλληλική συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε στις 11-12-1931. Τα 1000 περίπου άτομα που συγκεντρώθηκαν θεωρήθηκαν ικανοποιητικός αριθμός, αριθμός δηλαδή που νομιμοποιούσε την εκλογή μιας Πανυπαλληλικής Επιτροπής Αγώνα (ΠΕΑ)²³⁸. Η ΠΕΑ με τη σειρά της εξέλεξε 7μελή Εκτελεστική Επιτροπή, η οποία στις επόμενες μέρες προέβη σε 3 κινήσεις. Η πρώτη στόχευε στη διεύρυνση της βάσης

²³⁵ Βλ. εφ. *Έθνος*, 24-10-1931.

²³⁶ Είδαμε παραπάνω τα επεισόδια στη συγκέντρωση της ΔΟΕ. Παρόμοια επεισόδια εκτυλίχθηκαν και στη συγκέντρωση των τριατατικών, η οποία τελικά διαλύθηκε χωρίς να καταλήξει πουθενά. Επαναλήφθηκε όμως στις 4-12-1931 οπότε οι κομμουνιστές επικράτησαν και εξέλεξαν Επιτροπή Αγώνα: βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 21-10-1931 και 5-12-1931.

²³⁷ Η επιτροπή των δασκάλων με την ομοσπονδία των δικαστικών κάλεσαν αρχικά πανυπαλληλική συγκέντρωση στις 3-11-1931, η οποία θεωρήθηκε αποτυχημένη μια και δεν ξεπέρασε τα 200 άτομα. Ο Ν. Πλουμπίδης απέδωσε την αποτυχία στη δράση των “αντιδραστικών” και στη “μανούβρα” της κυβέρνησης που ανέβαλε την εξαγγελθείσα περικοπή των μισθών κατά 6%. Ο *Ριζοσπάστης* άσκησε έντονη κριτική στους αριστερούς συνδικαλιστές για την αποτυχία τους: βλ. “Υπάλληλοι! Πιο ψηλά τη σημαία της πάλης!”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 5-11-1931.

²³⁸ *ό.π.*, 12-12-1931.

της: Επιτέθηκε στις διοικήσεις των τριών ομοσπονδιών (ΔΟΕ, ΟΛΜΕ, ΤΤΤ) που δεν την ακολουθούσαν και κάλεσε τις πρωτοβάθμιες οργανώσεις να αυτονομηθούν και να ενταχθούν στις γραμμές της. Η δεύτερη στόχευε στη νομιμοποίησή της απέναντι στην κυβέρνηση και την κοινή γνώμη ως εκφραστή των δημοσίων υπαλλήλων: Ξεκίνησε μια σταυροφορία ενάντια στη μελετώμενη περικοπή των μισθών κατά 6% με αλληπάλληλες συγκεντρώσεις στο κέντρο της Αθήνας και πορείες προς τη βουλή²³⁹.

Εργαζόμενη μεθοδικά, λοιπόν, και αξιοποιώντας τη δαμόκλεια σπάθη της περικοπής, η Αριστερή Παράταξη των Δημοσίων Υπαλλήλων προώθησε ικανοποιητικά το στόχο της. Συγκρότησε μια επιτροπή που, παρότι δεν ήταν ευρέως αποδεκτή, διεκδικούσε ρόλο καθοδηγητικού κέντρου.

Οι δάσκαλοι κομμουνιστές υπήρξαν πρωτεργάτες στη συγκρότηση της ΠΕΑ. Η ΔΟΕ όμως θα αναδειχθεί στον κυριότερο αντίπαλό της. Στις αρχές Ιανουαρίου 1932, όταν τελικά έγινε η περικοπή κατά 6%, η ΠΕΑ πέτυχε να συσπειρώσει όλες τις ομοσπονδίες σε κοινή δράση. Όλες εκτός από τη ΔΟΕ, η οποία αρνήθηκε τη συνεργασία υποστηρίζοντας πως οι άλλες οργανώσεις αποβλέπουν αποκλειστικά στο δικό τους συμφέρον: “Είμαστε πεπεισμένοι πως τα δασκαλικά ζητήματα δεν αποτελούσαν στην παρούσα περίπτωση ουδ’ ελάχιστο μέρος του προγράμματος των υπαλληλικών οργανώσεων. Δεν είχαμε καμμία αμφιβολία πως ήθελαν το δασκαλικό όγκο μόνο για ιδιοτελείς σκοπούς και επιδιώξεις και πως θα επροδίδοντο τα δασκαλικά ζητήματα απ’ αυτές με τον ίδιο τρόπο που επροδόθησαν και άλλοτε [σ.σ. αναφέρεται στο 1924· βλ. δεύτερο μέρος της εργασίας μας]”²⁴⁰.

²³⁹ό.π., 13, 14 και 19-12-1931. Εκτός από το αίτημα για κατάργηση του νόμου που εξουσιοδοτούσε την κυβέρνηση να παρακρατήσει το 6% των μισθών, η ΠΕΑ πρόβαλλε δευτερευόντως και άλλα δυο αιτήματα: την επέκταση του επιδόματος των 3/16 και στους κλάδους που δεν το παίρνουν (όπως οι εκπαιδευτικοί) και την εκτέλεση των προαγωγών που είχαν “παγώσει” σε όλους τους κλάδους.

²⁴⁰Βλ. “Εμείς και οι άλλοι”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 360-361, 10-1-1932, σελ. 3-4.

Η στάση αυτή προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση της Αριστερής Παράταξης. Το *Διδασκαλικό Βήμα* θ' αναγκαστεί να αφιερώσει αρκετά πρωτοσέλιδα στο βωμό της ενδοκλαδικής διαμάχης. "Προσπαθούν με κάθε σατανικό μέσο [σ.σ. οι κομμουνιστές] να πείσουν δασκάλους και συλλόγους, πως είναι καθήκον και συμφέρο τους ν' αποσχιστούν από την επίσημη Ομοσπονδία τους, ν' ακολουθήσουν την περιβόητη 'Επιτροπή Αγώνος' και να στραφούν ανεπιφυλάκτως προς τα αριστερά. (...) Ζητούν την ανταρσία, γιατί η Διοίκηση της Ομοσπονδίας δεν εδέχθη να κηρύξει πόλεμο κατά παντός Κρατικού παράγοντος, γιατί δεν θέλησε να βγή από το πλαίσιο της νομιμότητας, να σηκώσει κόκκινες σημαίες..."²⁴¹.

Οι ανάγκες της τακτικής θα προκαλέσουν μια σημαντική διαφοροποίηση στα αιτήματα των δύο παρατάξεων. Αν και θα συνεχίσουν να παραμένουν ίδια, θα ιεραρχούνται πλέον διαφορετικά. Η Αριστερή Παράταξη θέτει πρώτο την αποσόβηση της περικοπής των μισθών (κατά 6%), ακριβώς επειδή το αίτημα αυτό μπορεί να συνενώσει όλους τους δημοσιοϋπαλληλικούς κλάδους κάτω από την καθοδήγηση της ΠΕΑ. Η Προοδευτική Παράταξη ιεραρχεί πρώτο την εκτέλεση των προαγωγών, αίτημα που, όντας κλαδικό, δικαιώνει τη μοναχική συνδικαλιστική πορεία της ΔΟΕ.

Επιπλέον το ζήτημα της περικοπής φαίνεται να ταιριάζει με την "έντονη" τακτική της αριστεράς. Οι ανάγκες του προϋπολογισμού καθιστούν το μέτρο "αναγκαίο" και τα περιθώρια συνεργασίας με την κυβέρνηση περιορισμένα, αν όχι ανύπαρκτα. Αντιθέτως το ζήτημα των δασκαλικών προαγωγών φαίνεται πως στη συγκεκριμένη συγκυρία ταιριάζει με την τακτική της συνεργασίας. Η κυβέρνηση είχε αρκετούς λόγους να τις εκτελέσει: εφάρμοξε το νόμο και ταυτόχρονα πετύχαινε τη διάσπαση των δημοσιοϋπαλληλικών δυνάμεων. Άλλωστε έπρεπε κάπως να ισχυροποιήσει και τη θέση της παραπαίουσας Προοδευτικής Παράταξης. Να προλάβει μια κρίσιμη διαρροή συνειδήσεων (και ψήφων) που ενδεχομένως

²⁴¹Βλ. το πρωτοσέλιδο "Οι αντάρτες", *ό.π.*, τεύχ. 365, 14-2-1932, σελ. 1. Παρόμοια και τα "Δικαιώματα", *ό.π.*, τεύχ. 366, 21-2-1932, σελ. 1. "Πρωτοπόροι και οργάνωση", *ό.π.*, τεύχ. 367, 28-2-1932, σελ. 1.

παρέδιδαν τη μαζικότερη δημοσιούπαλληλική και κοινωνικά ευαίσθητη συνδικαλιστική οργάνωση, τη ΔΟΕ, στον έλεγχο του ΚΚΕ.

Ίσως έτσι ερμηνεύονται και οι διαπλοκές της ΔΟΕ με το υπουργείο Παιδείας. Ο ταμίας της ομοσπονδίας, Δ. Γιαννιάς, όταν αργότερα διαφοροποιήθηκε από την Προοδευτική Παράταξη, το δήλωσε ευθέως: “Η ομοσπονδία καθ’ όλο το χρόνο διετέλει υπό την κηδεμονία του Υπουργείου”²⁴². Αλλά και ο πρόεδρος Ζ. Βλόντης δε διέψευδε τις αγαθές σχέσεις του: “Την κατηγορία της συνεργασίας μου με την Κυβέρνηση την θεωρώ ως τίτλον τιμής...”, δήλωνε²⁴³. Κάθε κείμενο άλλωστε του *Διδασκαλικού Βήματος* στη συγκυρία αυτή καθιστούσε την αγαστή συνεργασία της ΔΟΕ με το υπουργείο Παιδείας, αν όχι την υπαγωγή της σ’ αυτό, κάτι παραπάνω από φανερό. Χαρακτηριστικά το πρωτοχρονιάτικο (1932) *Διδασκαλικό Βήμα* κυκλοφόρησε με πρωτοσέλιδο ολοσέλιδη φωτογραφία του υπουργού Παιδείας Γ. Παπανδρέου και λεζάντα τη φράση: “Ο δημιουργός και εμπνευστής Υπουργός της Παιδείας προς τον οποίον ο εκπαιδευτικός κόσμος της χώρας αισθάνεται λατρεία, θαυμασμόν και ευγνωμοσύνην”²⁴⁴.

Ο Γ. Παπανδρέου, λοιπόν, φαίνεται πως υποσχέθηκε την εκτέλεση όλων των προαγωγών που εκκρεμούσαν (3360), με τον όρο πως η ΔΟΕ θα αποδεχθεί ως αναγκαία την περικοπή των μισθών κατά 6% και θα αντιταχθεί στις ενέργειες των άλλων δημοσίων υπαλλήλων. Αυτό τουλάχιστον υποστηρίζει ο Δ. Γιαννιάς²⁴⁵. Αλλά και τα γεγονότα φαίνεται να τον δικαιώνουν. Οι δασκαλικές προαγωγές θα ανακοινωθούν ταυτόχρονα με την περικοπή των μισθών κατά 6%. Όλες οι οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων διαμαρτυρήθηκαν. Η ΔΟΕ σιώπησε. Στις

²⁴²Βλ. “Πρακτικά της ΙΕ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, ό.π., ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 45 [η πληροφορία στη σελ. 34].

²⁴³Βλ. “Ο απολογισμός του τέως Προέδρου της Δ.Ο. Ζ. Βλόντη για διοίκηση δέκα μηνών”, ό.π., τεύχ. 386, 17-7-1932, σελ. 5 και τεύχ. 387, 24-7-1932, σελ. 1-4.

²⁴⁴Βλ. ό.π., τεύχ. 358-359, 3-1-1932, σελ. 1.

²⁴⁵Όχι μόνο οι ενέργειες αλλά ακόμη και οι ανακοινώσεις της ΔΟΕ έπαιρναν πρώτα την έγκριση του υπουργείου, υποστήριξε ο Δ. Γιαννιάς· βλ. “Πρακτικά της ΙΕ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, ό.π., ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 10.

κατηγορίες για “προδοσία” που της επέρριπταν οι άλλες οργανώσεις και οι αριστεροί δάσκαλοι απαντούσε στερεότυπα: “Πρέπει να νοιώσουν βαθειά οι διάφοροι επικριτές μας, πως εν όσω εμείς διοικούμε την Ομοσπονδία δεν είμαστε διατεθειμένοι να δεχθούμε συνεργασία με οργανώσεις, των οποίων τα μέλη δεν βρίσκονται σε ίση μισθολογική μοίρα με μας και οι οποίες δεν φάνηκαν ειλικρινείς κατά το παρελθόν απέναντι της Ομοσπονδίας μας”²⁴⁶. Τόνιζε, δηλαδή, την μισθολογική υστέρηση των δασκάλων, οι οποίοι δεν έπαιρναν το επίδομα των 3/16, και ταυτόχρονα υπενθύμιζε τις κινητοποιήσεις του 1924 όταν οι υπόλοιποι κλάδοι, μετά την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, εγκατέλειψαν τους δασκάλους²⁴⁷.

Αν ωστόσο οι μονομερείς ενέργειες της ΔΟΕ στο ζήτημα των προαγωγών εύρισκαν ισχυρά ερείσματα στη βάση των δασκάλων, δε θα γίνει το ίδιο και με την αρνητική στάση της απέναντι στις κινητοποιήσεις των άλλων συνδικάτων και συγκεκριμένα απέναντι στην απεργία των τριατατικών.

Στις 18-5-1932 οι δυο ομοσπονδίες των τριατατικών (ανωτέρων και κατωτέρων) κατήλθαν σε απεργία επειδή η νέα διαρρύθμιση στο βασικό τους επιμίσθιο, η αμοιβή για τις λεγόμενες “εξαιρέσιμες” ημέρες, κρίθηκε μη ικανοποιητική. Ο υπουργός Συγκοινωνιών Λαδάς απάντησε δυναμικά με τη σύλληψη των διοικητικών συμβουλίων των δύο ομοσπονδιών ΤΤΤ, με διάταγμα επιστράτευσης (19-5), με αθρόες συλλήψεις απεργών και με προσλήψεις εκτάκτων ως απεργοσπαστικό μηχανισμό. Η ΠΕΑ κάλεσε σε πανυπαλληλική συγκέντρωση στο θέατρο Αλάμπρα διευρύνοντας ταυτόχρονα το αίτημα (“προσαρμογή των μισθών στον τιμάρημο”). Όλα τα δημοσιοϋπαλληλικά συνδικάτα εξέδωσαν ψηφίσματα συμπαράστασης. Οι οικονομικοί υπάλληλοι, μάλιστα, και οι τελωνειακοί του Πειραιά, κήρυξαν απεργία συμπαράστασης (20-5) προβάλλοντας ταυτόχρονα τα δικά τους κλαδικά αιτήματα. Στις 21-5 η κυβέρνηση Βενιζέλου παραιτήθηκε για λόγους που σχετίζονταν με την κεντρική πολιτική σκηνή. Η

²⁴⁶Βλ. “Εμείς και οι άλλοι”, ό.π., τεύχ. 360-361, 10-1-1932, σελ. 3-4.

²⁴⁷Βλ. τα σχετικά γεγονότα στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας.

συνέχιση της απεργίας κρίθηκε πλέον άσκοπη εφόσον δεν υπήρχαν υπεύθυνοι συνομιλητές. Έληξε στις 22-5 χωρίς να ικανοποιηθεί το αίτημα των τριατατικών²⁴⁸.

Κατά τη διάρκεια της απεργίας, το ΔΣ της ΔΟΕ συνεδρίασε (20-5) για να αποφασίσει αν εκδώσει ή όχι ψήφισμα συμπαράστασης. Επιλέχθηκε η ουδετερότητα: να μην εκδοθεί καμιά ανακοίνωση, ούτε υπέρ ούτε κατά της απεργίας. Ο Ζ. Βλόντης, ωστόσο, με δική του πρωτοβουλία, εξέδωσε ανακοίνωση επικριτική της απεργίας. Η ανακοίνωση δημοσιεύθηκε σε όλες τις εφημερίδες της Κυριακής 22-5-1932.²⁴⁹ Μια τέτοια κίνηση μέσα σε συνθήκες γενικευμένης δίωξης των απεργών θεωρήθηκε υπερβολική ακόμα και από τα υπόλοιπα μέλη του συμβουλίου που συνεδρίασαν και επέκριναν την πρωτοβουλία του προέδρου. Ο Βλόντης εξέλαβε την επίκριση ως άρση της εμπιστοσύνης του συμβουλίου προς το πρόσωπό του και παραιτήθηκε (23-5)²⁵⁰. Το συμβούλιο συμπληρώθηκε με τον αναπληρωματικό Γ. Σουραβλά και πρόεδρος ανέλαβε ο ως τότε αντιπρόεδρος Χαρ. Κακουλάκης.

Με τη σύνθεση αυτή το ΔΣ θα φθάσει στο 15ο συνέδριο. Ένα συνέδριο που παρουσίαζε “όψιν πεδίου μάχης”²⁵¹. Οι αριστεροί αντιπρόσωποι θα υποστηρίζουν πως “τον καιρό που το Κράτος διαλύει τις υπαλληλικές οργανώσεις [και] επιβάλλει καθημερινά νέες οικονομίες, συνεργασία με την Κυβέρνηση θα πη βοήθεια προς αυτή για την εφαρμογή της πολιτικής της, δηλ. καθαρή προδοσία των ζητημάτων

²⁴⁸Για την πορεία της απεργίας βλ. εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 19-22/5/1931. Από τους συλληφθέντες παραπέμφθηκαν σε δίκη 14, για παράβαση του νόμου περί απεργούντων υπαλλήλων. Η δίκη τους θα γίνει ενάμισι χρόνο αργότερα στις 21-11-33. Θα απαλλαγούν όλοι. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 30-11-1933.

²⁴⁹Βλ. ενδεικτικά εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 22/5/1931.

²⁵⁰Βλ. τα κείμενα του Ζάκου Βλόντη “Γιατί παραιτήθηκα”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 379, 29-5-1932, σελ. 8 και “Γύρω στην παραίτησή μου”, *ό.π.*, τεύχ. 380, 5-6-1932, σελ. 1-2. Πρβλ. τις απαντήσεις του συμβουλίου “Η παραίτηση του προέδρου”, *ό.π.*, τεύχ. 379, 29-5-1932, σελ. 5. “Στη σημερινή ανακοίνωση του κ. Βλόντη”, *ό.π.*, τεύχ. 380, 5-6-1932, σελ. 5.

²⁵¹Βλ. Ν. Μπάκας, “Από όσα παρατηρήθηκαν και ακούστηκαν στη ΙΕ΄ Γενική Συνέλευση”, *ό.π.*, τεύχ. 395, 2-10-1932, σελ. 2.

μας²⁵². Οι αντιπρόσωποι της Προοδευτικής θα αντιτείνουν πως με τη σώφρονα τακτική της η διοίκηση προώθησε το χρονίζον ζήτημα των προαγωγών²⁵³. Τα πεπραγμένα τελικά θα εγκριθούν. Η Προοδευτική Παράταξη αν και με απώλειες θα επικρατήσει και θα στελεχώσει ξανά τη νέα διοίκηση²⁵⁴.

²⁵²Βλ. Παράθεμα από την ομιλία του εκπροσώπου της Αριστερής Παράταξης Κ. Παπανικολάου, "Πρακτικά της ΙΕ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", ό.π., ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 14.

²⁵³Ενδεικτικά "Πρακτικά της ΙΕ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", ό.π., ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 28.

²⁵⁴Με 159 ψήφους το ψηφοδέλτιο της Προοδευτικής θα αποσπάσει το 57%. Με 83 ψήφους η Αριστερή Παράταξη θα ανεβάσει στο ποσοστό της στο 30%. Θα υπάρξουν και 37 ψηφοδέλτια (13%) που εκφράζουν πιθανότατα τον στενό πυρήνα της ομάδας Ρουχωτά-Δημητράτου βλ. "Πρακτικά της ΙΕ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", Διδασκαλικό Βήμα, ειδικό τεύχος, 23-10-1932. Το νέο ΔΣ θα έχει ως εξής: Ηλίας Θεοδώρου ως πρόεδρος, Ιωάννης Σβώλος ως αντιπρόεδρος, Γεώργιος Σουραβλάς ως Γεν. γραμματέας, Ευστράτιος Παπαχριστοδούλου, ανέλαβε τη θέση του Ταμιά, Άννα Πολυζωγοπούλου, μέλος. Το ψηφοδέλτιο της Αριστερής Παράταξης ήταν το ακόλουθο: Κ. Παπανικολάου ως πρόεδρος, Καρύδης ως αντιπρόεδρος, Χυτήρης ως γραμματέας, Λεβεντάκος και Κατίνα Μαμέλη ως μέλη. Το Εποπτικό Συμβούλιο θα έχει ως εξής: Κρήτης και λοιπών νήσων: Τελής, Πελοπόννησος-Ιόνιοι νήσοι: Αλ. Κούτρας, Ηπείρου και Θεσσαλίας: Κωσταδήμας, Μακεδονίας και Θράκης: Εμμανουήλ, Στερεά Ελλάς-Εύβοια: Κ. Παπανικολάου. Αξίζει να αναφερθεί πως στη συνέλευση αυτή η ΔΟΕ προσχώρησε στη Διεθνή Ομοσπονδία Διδασκαλικών Οργανώσεων, η οποία επρόκειτο στη Β' Διεθνή. Η πρόταση ανέκχε στην Προοδευτική Παράταξη. Η Αριστερή Παράταξη υποστήριξε κατ' αντιπαράθεση την προσχώρηση στη Διεθνή των Εργατών της Παιδείας, η οποία επρόκειτο στη Γ' Διεθνή.

2. Η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή

Στα τέλη του Σεπτέμβρη (21 ως 23-9-1932) η ΠΕΑ, όπως είχε προαναγγείλει, οργάνωσε μια πανυπαλληλική συνδιάσκεψη με στόχο να αναβαπτισθεί η ίδια και να επισημοποιήσει κάπως την ανασύνδεση των δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων²⁵⁵. Στη συνδιάσκεψη συμμετείχαν 15 Ενώσεις υπαλλήλων των κεντρικών υπηρεσιών και δυο ομοσπονδίες: η ομοσπονδία ΤΠΤ και η ΔΟΕ. Πώς εξηγείται η συμμετοχή της ΔΟΕ; Πρόκειται για αναπροσανατολισμό της Προοδευτικής Παράταξης;

Όχι ακριβώς. Η νέα διοίκηση της ΔΟΕ εφάρμοξε σχετική απόφαση του 15ου συνεδρίου. Η πρόταση ανήκε φυσικά στην Αριστερή Παράταξη. Οι κομμουνιστές αντιπρόσωποι επικέντρωσαν στην πρόταση αυτή όλες τις προσπάθειές τους. Αναλύοντας τα κυριότερα αιτήματα κατέδειξαν τον ευρύτερο δημοσιούπαλληλικό χαρακτήρα τους. Κυρίως όμως αξιοποίησαν έντεχνα το μελανό σημείο της προηγούμενης διοίκησης: τη δημόσια αποκήρυξη της απεργίας των τριατατικών. Οι απαντήσεις των εκπροσώπων της Προοδευτικής ήταν, στο ζήτημα αυτό, “μουδιασμένες” και εμφανώς απολογητικές. Όλοι προσπαθούσαν να διαχωρίσουν της θέση τους από τον πρόεδρο Ζ. Βλόντη, ενώ ο ίδιος ο Βλόντης δεν εμφανίστηκε διόλου στο συνέδριο να απολογηθεί για την ενέργειά του. Ωστόσο ήταν εμφανές πως η αποκήρυξη δεν ήταν παρά η λογική απόληξη της γενικότερης πορείας.

Η Προοδευτική Παράταξη, φοβούμενη ίσως και κάποιες αποσκιωτήσεις αντιπροσώπων της, προχώρησε τελικά σε ελιγμό: αποδέχτηκε την πρόταση για συμμετοχή στην πανυπαλληλική συνδιάσκεψη φροντίζοντας ωστόσο να ξεκαθαρίσει πως η ΔΟΕ θα αντιπροσωπευθεί εκεί μόνο από “την υπεύθυνα

²⁵⁵Οι πληροφορίες που παρατίθενται στη συνέχεια προέρχονται από τα ακόλουθα δυο κείμενα: “Διδασκαλική ομοσπονδία και Πανυπαλληλική Επιτροπή, ό.π., τεύχ. 399, 30-10-1932, σελ. 5. “Πρακτικά συνεδριάσεων του Εποπτικού Συμβουλίου της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, ό.π., τεύχ. 425, 7-5-1933, σελ. 3-4. Το πρώτο κείμενο παρουσιάζει τα γεγονότα από τη σκοπιά της Προοδευτικής Παράταξης, το δεύτερο από τη σκοπιά της Αριστερής.

διαχειριζόμενη τα ζητήματα του κλάδου διοίκηση της”²⁵⁶. Η διευκρίνιση αυτή φαντάζει αυτονόητη, όπως θα δούμε όμως δεν είναι. Η νέα διοίκηση έλαβε μέρος στην συνδιάσκεψη με τρία μέλη της: τον πρόεδρο Ηλ. Θεοδώρου, τον γραμματέα Γ. Σουραβλά και τον αντιπρόεδρο Ι. Σβώλο. Εκεί αποφασίστηκε η εκλογή 28μελούς Κεντρικής Πανυπαλληλικής Επιτροπής (ΚΠΕ) και 7μελούς Εκτελεστικής Επιτροπής. Στις ομοσπονδίες (ΔΟΕ, ΤΠΤ) δόθηκαν από 3 θέσεις στην ΚΠΕ ενώ στις άλλες οργανώσεις από 2 και 1 θέσεις ανάλογα με τη δύναμή τους. Τα τρία μέλη της ΔΟΕ λογικά θα έπρεπε να είναι οι τρεις συμμετέχοντες. Όμως στο ψηφοδέλτιο που καταρτίστηκε υπήρχε μόνο το όνομα του γραμματέα Γ. Σουραβλά, πλαισιωμένο από τα ονόματα δυο δασκάλων της Αριστερής Παράταξης: του Κ. Παπανικολάου και του Β. Παππά. Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων ανήκε στην Αριστερή Παράταξη και ήταν φανερό πως προσπαθούσαν να εκλέξουν μία απολύτως ελεγχόμενη επιτροπή. Οι εκπρόσωποι της ΔΟΕ διαμαρτυρήθηκαν, υπενθύμισαν την απόφαση του συνεδρίου τους και πέτυχαν την αντικατάσταση του Β. Παππά από τον πρόεδρο Ηλ. Θεοδώρου. Όμως τελικά στο πιο κρίσιμο όργανο την 7μελή Εκτελεστική Επιτροπή θα προωθηθεί μόνο ο Κ. Παπανικολάου. Η ΔΟΕ αρχικά απείλησε πως θα αποχωρήσει. Τελικά όμως περιορίστηκε στη δήλωση πως θα συνδράμει την επιτροπή στις ενέργειές της με την προϋπόθεση “ότι κάτω απ’ αυτές δεν υπάρχει ή δεν υποκρύπτεται πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο”²⁵⁷.

Την ΠΕΑ διαδέχθηκε λοιπόν η ΚΠΕ. Όπως η πρώτη, έτσι και δεύτερη λειτουργούσε άτυπα, θα μπορούσαμε να πούμε “ήμιπαράνομα”. Όπως η πρώτη, έτσι και η δεύτερη ελεγχόταν απολύτως από την Αριστερή Παράταξη. Γεν. Γραμματέας αναδείχθηκε ο Παντελής Δαμασκόπουλος (υπουργείο Γεωργίας), ο οποίος συμμετείχε και στην τελευταία διοίκηση της διαλυθείσας ΣΔΥΕ. Η πρώτη ενέργεια της Εκτελεστικής Επιτροπής θα είναι η επανένδοση της Υπαλληλικής. Η

²⁵⁶Ολόκληρη η απόφαση παρατίθεται στην έκθεση του Εποπτικού Συμβουλίου της ΔΟΕ, ό.π., τεύχ. 426, 14-5-1933, σελ. 4.

²⁵⁷Βλ. ό.π., τεύχ. 394, 25-9-1932, σελ. 12 και τεύχ. 395, 2-10-1932, σελ. 3.

δεύτερη μια συνάντηση με τον πρωθυπουργό Τσαλδάρη (15-11-1932) όπου θα παρουσιάσει τα αιτήματα των ΔΥ.²⁵⁸

Τα πανυπαλληλικά αιτήματα ήταν κυρίως δύο: η κατάργηση της περικοπής των δημοσιοϋπαλληλικών μισθών κατά 6% και β) η προσαρμογή των μισθών στον τιμάριθμο ο οποίος μετά από την ύφεση των ετών 1930-31 αυξανόταν πάλι ταχύτατα. Η ΚΠΕ υπολόγιζε πως η αγοραστική δύναμη των μισθών στα τέλη του 1932 μειώθηκε, σε σχέση με το 1930, κατά 30% περίπου. Αν βέβαια δεχθούμε τα στοιχεία για τον τιμάριθμο ως αξιόπιστα το ποσοστό αυτό είναι μάλλον ψηλότερο από το πραγματικό που φαίνεται να κινείται γύρω στο 15%²⁵⁹. Ακόμα και έτσι όμως, παραμένει γεγονός πως τα δύο αιτήματα ήταν καθαρά αμυντικά. Στόχευαν απλώς να αποκαταστήσουν την αγοραστική αξία των μισθών στα επίπεδα του 1930 και ακριβώς γι' αυτό δεν προσέκρουαν στην κοινή γνώμη²⁶⁰.

Ακριβώς γι' αυτό, επίσης, οι κυβερνήσεις —Φιλελευθέρων και Λαϊκών— αποδέχονταν το δίκαιο των αιτημάτων. Αντέτασσαν, ωστόσο, την αδυναμία του προϋπολογισμού. Πράγματι, μετά από τρεις συνεχείς ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς, η κρίση θα δηλώσει και σε αυτό το πεδίο την παρουσία της: ο προϋπολογισμός του οικονομικού έτους 1931-32 θα κλείσει με σημαντικό έλλειμμα. Βεβαίως με βάση τις σημερινές αντιλήψεις αυτό δεν σημαίνει πολλά πράγματα. Τότε όμως, όπως επισημαίνει ο Mark Mazower, “οι πολιτικοί παρέμεναν πιστοί

²⁵⁸Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 16-11-1932.

²⁵⁹Ο τιμάριθμος από 1633 μονάδες κατά το 1930 (με βάση τις 100 μονάδες του 1914) έφτασε στις 1903 στα 1933· βλ. Δερετλής Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, 4η έκδ., Αθήνα, Εξάντας, 1985, σελ. 233.

²⁶⁰Βλ. για παράδειγμα το άρθρο του καθηγητή Δημόσιας Οικονομίας Ανδρεάδης στην εφ. *Εστία*, 17-11-1932 από όπου το απόσπασμα: “Οι μισθοί, με τας περικοπάς και με την αύξησιν του τιμαρίθμου, έφθασαν εις το ήμισυ, εάν δε αναχθούν εις υγιές νόμισμα εκμηδενίζονται.”

στο δόγμα του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού. Η οικονομική πολιτική δια των ελλειμμάτων δεν είχε θέση στην πολιτική ατζέντα”²⁶¹.

Η αρνητική απάντηση του Τσαλδάρη ήταν λοιπόν αναμενόμενη. Η ΚΠΕ θα απαντήσει με μια συγκέντρωση στο θέατρο Αλάμπρα (18-11-1932)²⁶² και με την απεργιακή απόπειρα του Δεκέμβρη.

Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1932 σημειώθηκε έντονη απεργιακή δραστηριότητα στον εργατικό χώρο: απεργούσαν ταυτοχρόνως τροχιοδρομικοί, αρτεργάτες και εργάτες του Φωταερίου. Μέσα σ’ αυτό το κλίμα η ΚΠΕ αποφάσισε να κηρύξει πανυπαλληλική απεργία. Η έναρξη θα γινόταν από τους τριατατικούς (οι οποίοι είχαν σχετική παράδοση) και σταδιακά θα επεκτεινόταν και στους άλλους κλάδους. Η απόφαση όμως ελήφθη ξαφνικά, χωρίς να υπάρξει η παραμικρή προετοιμασία. Η συνοχή των διαφόρων κλάδων όπως είδαμε ήταν μικρή και το κύρος της ΚΠΕ μάλλον ανεπαρκές. Τα προβλήματα άρχισαν αμέσως. Στη γενική συνέλευση που έκαναν οι τριατατικοί για να επικυρώσουν την απόφαση της ΚΠΕ (θέατρο Παπαϊωάννου, 2-12-33), εμφανίστηκε διάσταση απόψεων ανάμεσα στην Ένωση ΤΤΤ Αθηνών και στη διοίκηση της Ομοσπονδίας ΤΤΤ. Η Ένωση, που ελεγχόταν απόλυτα από την Αριστερή Παράταξη, ζητούσε άμεση κάθοδο σε απεργία. Η Ομοσπονδία, που ελεγχόταν από σοσιαλιστές, ζητούσε να αναβληθεί η έναρξη της απεργίας ώστε να υπάρξει η απαραίτητη οργάνωση και προεργασία. Η συνέλευση κατέληξε σε διαπληκτισμούς και σε δημόσια αποκήρυξη της Ομοσπονδίας από την Ένωση. Την επόμενη μέρα (3-12-33) η Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΠΕ συνεδρίασε για να εκτιμήσει την κατάσταση μετά τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στους τριατατικούς. Ακολούθησε τότε έφοδος της αστυνομίας και συνελήφθησαν όλοι. Παραπέμφθηκαν σε δίκη κατηγορούμενοι πως

²⁶¹Βλ. Mazower Mark, “Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936”, στο Μαυροκορδάτος Γιώργος - Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, 2η έκδ., Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1992, σελ. 171-181.

²⁶²Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 17-20/11/1932.

α) υποκινούσαν τους υπαλλήλους σε απεργία (νόμος περί απεργούντων υπαλλήλων) και β) πως με τις ενέργειές τους απέβλεπαν στην ανατροπή του καθεστώτος (“Ιδιώνυμο”)²⁶³.

Γιατί δεν έγινε η απεργία; Το ερώτημα απασχόλησε την ΚΠΕ σε ειδική συνεδρίαση (13-1-1933). Ο Γραμματέας της, Π. Δαμασκόπουλος, επέρριψε την ευθύνη στις διοικήσεις των ομοσπονδιών για την “αδράνεια” (ΤΤΤ) και για την “αντιδραστική γραμμή” τους (ΔΟΕ, ΟΛΜΕ). Μαζί του συμφώνησαν και οι εκπρόσωποι των Ενώσεων. Αντίθετα οι πρόεδροι των ομοσπονδιών (ΔΟΕ: Θεοδώρου, ΟΛΜΕ: Δημητρακόπουλος, ΤΤΤ: Γαζής) υποστήριξαν πως η ευθύνη ανήκει αποκλειστικά στην Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΠΕ και την “παθολογική της αισιοδοξία”. Πρότειναν, λοιπόν, ανασύνθεση της επιτροπής με πλειοψηφική συμμετοχή των ομοσπονδιών ώστε να υπάρχει ουσιαστική επαφή με τη βάση. Οι κεντρικές Ενώσεις όμως έχοντας την πλειοψηφία απέρριψαν αυτή την πρότασή²⁶⁴.

²⁶³Συγκεκριμένα συνελήφθησαν 16 άτομα, η 7μελής Εκτελεστική Επιτροπή (Π. Δαμασκόπουλος, Κ. Μπασιάκος, Θ. Γόλιας, Κ. Παπανικολάου, Ν. Γιατράκος, Π. Λινάρδος, Ν. Ματσακάς) και 9 ακόμα παρατηρητές (Ν. Καπιτσαλάς, Ν. Τζαμαλούκας, Ι. Γαζής, Ι. Σιάτρας, Ι. Κελαϊδίτης, Ι. Λουκόπουλος, Σ. Λουκόπουλος, Κ. Κασιμάτης, Ειρήνη Παπαδάκη). Οι δύο από αυτούς ήταν δάσκαλοι: ο Κ. Παπανικολάου, ο οποίος ήταν μέλος της 7μελούς Εκτελεστικής Επιτροπής, και η Ειρήνη Παπαδάκη, αριστερή δασκάλα που παρακολουθούσε τη συνεδρίαση. Μετά την ανάκριση οι παρατηρητές αφέθηκαν ελεύθεροι. Οι επτά προφυλακίσθηκαν για 23 ημέρες. Αφέθηκαν ελεύθεροι στις 26-12. Στο μεταξύ η απεργιακή κίνηση είχε σταματήσει εντελώς. Η δίκη έγινε στις 15-6-1933. Καταδικάστηκαν οι Δαμασκόπουλος και Μπασιάκος σε 4 1/2 μήνες φυλακή ο καθένας, και οι Ματσακάς, Γιατράκος και Γόλιας σε 3 1/2 μήνες ο καθένας. Οι υπόλοιποι αθώωθηκαν. Η ΚΠΕ κάλεσε σε έρανο για την εξαγορά των ποινών. Το πρώτο ποσό (11.500 δραχ.) συγκεντρώθηκε από τους 2000 περίπου υπαλλήλους που παρακολουθούσαν τη δίκη. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 16-17/5/1933 και 17-18/6/1933. Επίσης *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 405, 11-12-1932, σελ. 8.

²⁶⁴Βλ. “Σύσκεψη των μελών της ΚΠΕ”, *ό.π.*, τεύχ. 410, 15-1-1933, σελ. 8. “Η σύνθεση της Εκτελεστικής Επιτροπής”, *ό.π.*, τεύχ. 412, 29-1-1933, σελ. 5. “Βαθύτερα αίτια της αποτυχίας του υπαλληλικού αγώνα”, *ό.π.*, τεύχ. 408, 1-1-1933, σελ. 5. “Οι πραγματικοί υπεύθυνοι”, *ό.π.*, τεύχ. 409, 8-1-1933, σελ. 5.

Είναι φανερό πως επρόκειτο για μια αντιπαράθεση ανάμεσα στους κομμουνιστές και τους ρεφορμιστές συνδικαλιστές. Ελεγχόμενη από τους πρώτους η ΚΠΕ θεώρησε, πιθανότατα, κατάλληλη την ευκαιρία να θέσει σε εφαρμογή το μόνιμο στόχο του ΚΚΕ: έναν συνδυασμό Πανυπαλληλικής και Πανεργατικής απεργίας, που θ' απέβλεπε και σε "βαθύτερα φόντα". Μια γενική απεργία, δηλαδή, που θα προκαλούσε κρίση και δυνητικά θα οδηγούσε σε ανατροπή του αστικού καθεστώτος. Φυσικά αυτές οι προσδοκίες βρισκόνταν σε πλήρη αναντιστοιχία με τις πραγματικές συνθήκες. Η εντολή για απεργία δόθηκε ξαφνικά, χωρίς να υπάρξει η παραμικρή προετοιμασία. Ήταν φανερό πως δεν υπήρχε σχέδιο και απλώς η ΚΠΕ αποφάσισε να αξιοποιήσει τις κινητοποιήσεις των εργατών, τις οποίες επίσης δεν είχε προβλέψει. Απ' ότι φαίνεται, άλλωστε, και αυτές προέκυψαν απρόσμενα και αυθόρμητα ως άμεση αντίδραση στις οικονομικές πιέσεις. Παρόλα αυτά θα υπήρχαν κάποιες πιθανότητες επιτυχίας αν η ΚΠΕ συνδεόταν ουσιαστικά με τις κλαδικές οργανώσεις και τους υπαλλήλους. Όπως είδαμε, όμως, οι μόνες αξιόλογες οργανώσεις, οι ομοσπονδίες, δεν αναγνώριζαν την ΚΠΕ ως εκφραστή, συντονιστή και καθοδηγητή τους. Η Αριστερή Παράταξη έλεγχε την ΚΠΕ, χωρίς να ελέγχει τις ομοσπονδίες. Γι' αυτό θύμιζε "ποντίκι που βρυσχάται". Είχε επαναστατικό λόγο, αλλά πλήρη αδυναμία δράσης.

Από τις ομοσπονδίες η πιο αντίθετη στο λόγο και την πρακτική της ΚΠΕ ήταν και πάλι η ΔΟΕ, και από αυτή την άποψη ήταν μέρος των "αντικειμενικών συνθηκών" που δεν επέτρεπαν να πετύχει μια πανυπαλληλική απεργία. Για παράδειγμα, ενώ η Εκτελεστική Επιτροπή ήταν ακόμη στη φυλακή, το *Διδασκαλικό Βήμα* έγραφε: "Δεν υπάρχει βέβαια αμφιβολία ότι είναι κάτι αταίριαστο με την έννοια Δημόσιος Υπάλληλος η απεργία. Ακόμα δε χωρεί αμφισβήτηση πως η κυριότερη εκπροσώπηση του Κράτους γίνεται δια των υπαλλήλων του, από του ανωτάτου μέχρι του κατωτάτου, κι έτσι μια πανυπαλληλική απεργία θα σήμαινε απεργία του Κράτους"²⁶⁵. Η με άλλα λόγια: "Η Διδ. Ομοσπονδία έχει αποφασίσει

²⁶⁵Βλ. "Η απεργία", ό.π., τεύχ. 405, 11-12-1932, σελ. 5.

να περιορίσει τη δράση της μέσα στο κοινωνικό καθεστώς”²⁶⁶. Αντιθέτως η ΚΠΕ όχι μόνο τασσόταν υπέρ μιας “επαναστατικής” συνδικαλιστικής τακτικής αλλά σε κρίσιμες στιγμές παρενέβαινε και σε ζητήματα της κεντρικής πολιτικής σκηνής υπέρ του ΚΚΕ. Για παράδειγμα, λίγο πριν τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933, κάλεσε με πρωτοσέλιδο τη *Υπαλληλική* τους Δημόσιους Υπάλληλους να ψηφίσουν το εκλογικό σχήμα του ΚΚΕ, μια και “μόνον εις το εκλογικόν πρόγραμμα του Ενιαίου Μετώπου ευρίσκονται αι υπαλληλικά διεκδικήσεις”²⁶⁷.

Η απεργιακή απόπειρα του Δεκεμβρίου έγινε αφορμή για μια νέα διακοπή των σχέσεων ΚΠΕ και ΔΟΕ. Η τελευταία πράξη εκτυλίχθηκε στις 14-2-1933. Τη μέρα εκείνη η ΚΠΕ συνεδρίασε με θέμα “Η τακτική της διοικήσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”. Επρόκειτο για ένα είδος “δίκης” και “καταδίκης” της ΔΟΕ που επισημοποίησε τη διακοπή των σχέσεων των δυο οργανώσεων για το συνδικαλιστικό έτος 1932-33²⁶⁸.

Η διάρρηξη των σχέσεων ΚΠΕ και ΔΟΕ θα πυροδοτήσει ξανά την ενδοκλαδική διαμάχη ανάμεσα στην Προοδευτική και την Αριστερή Παράταξη. Θεωρώντας δεδομένες τις καθημερινές λεκτικές αντιπαραθέσεις, που θα αποτελούν στο εξής κοινό τόπο, θα επιμείνουμε στη συνέχεια στις πιο χαρακτηριστικές εκατέρωθεν κινήσεις: Το “Μόνιμο Γραφείο”, τη δράση των μετεκπαιδευομένων, την έκθεση του Εποπτικού Συμβουλίου, τη συγκέντρωση στο “Κεντρικόν” και τις διώξεις.

²⁶⁶Βλ. “Εισήγηση της διοικήσεως πάνω στα θέματα της ΙΣΤ΄ Γενικής Συνελεύσεως”, *ό.π.*, τεύχ. 424, 30-4-1933, σελ. 1.

²⁶⁷Βλ. “Εκλογαί και δημόσιοι υπάλληλοι”, *Υπαλληλική*, τεύχ. 6, 4-2-1933, σελ. 1.

²⁶⁸Βλ. “Η ΚΠΕ περιβάλλεται με δικαστική εξουσία”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 415, 19-2-1933, σελ. 8.

3. Το Μόνιμο Γραφείο

Ήδη από το προηγούμενο συνδικαλιστικό έτος (1931-32), μετά την απόλυτη ταύτιση της ΔΟΕ με την κυβέρνηση στο ζήτημα των προαγωγών, οι κομμουνιστές δάσκαλοι προσπάθησαν να οργανώσουν καλύτερα την αντιπολίτευσή τους. Η Αριστερή Παράταξη εμφάνιζε τη μεγαλύτερη δύναμή της στη Βόρειο Ελλάδα (Μακεδονία και Θράκη). Προσπάθησε, λοιπόν, να οργανώσει μία συνδιάσκεψη των συλλόγων Μακεδονίας και Θράκης, η οποία να εκφέρει αντιπολιτευτικό λόγο και να λειτουργήσει ως ισχυρή ομάδα πίεσης προς την διοίκηση. Η πρώτη διερευνητική συνάντηση ορισμένων εκπροσώπων συλλόγων έγινε στην Κομοτινή στις 27-12-1931. Η δεύτερη προγραμματίστηκε για τις 30-1-1932 με διακηρυγμένο στόχο να προβεί σε συγκεκριμένες ενέργειες ενάντια στην πολιτική της διοίκησης. Η διοίκηση όμως οργάνωσε τάχιστα την απειρία της. Έστειλε τον τότε Γραμματέα της Χρ. Χατζή σε περιοδεία στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, με εντολή να εμποδίσει τη συνδιάσκεψη με κάθε μέσο. Ο Χρ. Χατζής κινητοποίησε τους επιθεωρητές και τη Γεν. Διοίκηση της Θράκης. Με εντολή της δεύτερης και επίβλεψη των πρώτων απαγορεύτηκε η μετακίνηση των δασκάλων από τις θέσεις τους στις 30 και 31 Γενάρη, δηλαδή στις μέρες της συνδιάσκεψης. Οι κομμουνιστές, που δεν ήταν προετοιμασμένοι για μια τέτοια δυναμική και συντονισμένη αντίδραση, θα περιοριστούν σε καταγγελίες της διοίκησης για “χαφιεδισμό”²⁶⁹.

Στις αρχές του 1933 η Αριστερή Παράταξη επανέλαβε το πείραμα της προηγούμενης χρονιάς. Οργάνωσε στη Δράμα (3-4/1/1933) μια συνδιάσκεψη των δασκαλικών συλλόγων Μακεδονίας-Θράκης²⁷⁰. Η συνδιάσκεψη καταδίκασε την

²⁶⁹Βλ. σχετικά την επιστολή-διαμαρτυρία του συλλόγου Ξάνθης, ό.π., 381, 12-6-1932, σελ. 4.

²⁷⁰ Συμμετείχαν επτά σύλλογοι: Καβάλας (Μπαρμπουνάκης, Κριμιτσάς), Δράμας (Μουδόπουλος, Εμμανουήλ), Ξάνθης (Χυτήρης), Σερρών (Παπανικολάου), Σιδηροκάστρου (Πελτέκης), Ενώσεως λειτουργών Δημοτικής Εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης (Μιχόπουλος) και Συλλόγου Δημοδιδασκάλων και Νηπιαγωγών Θεσσαλονίκης (Βούρλος). Δήλωσε επίσης πως συμφωνεί, χωρίς ωστόσο να αντιπροσωπευθεί, και ο σύλλογος Διδυμοτείχου. Τα πρακτικά της συνδιάσκεψης δημοσιεύθηκαν στην *Υπαλληλική* της 18-1-1933.

ήπια τακτική της διοίκησης της ΔΟΕ και αποδέχτηκε την έντονη της Αριστερής Παράταξης: “Ακολουθούμε την γραμμή της αριστερής παράταξης που από τα πράγματα αποδείχτηκε σωστή και προσπαθούμε να διαφωτίσουμε τον κλάδο ότι η μόνη σωστή γι’ αυτόν είναι αυτή”²⁷¹. Μια τέτοια απόφαση ήταν βεβαίως αναμενόμενη και δεν προσέθετε τίποτε στην ως τότε πρακτική της Αριστερής Παράταξης. Η συνδιάσκεψη όμως προχώρησε περισσότερο: αποφάσισε την πάγια συγκρότηση μιας συσσωμάτωσης των συλλόγων Μακεδονίας-Θράκης με έδρα την Καβάλλα, πενταμελές διοικητικό όργανο (“Μόνιμο Γραφείο”) και δικό της έντυπο (“Δελτίο”)²⁷². Η απόφαση αυτή συνιστά ποιοτική αλλαγή σε σχέση με την ως τότε πρακτική της Αριστερής Παράταξης μια και βρισκόταν στα όρια της καταστατικής νομιμότητας. Σύμφωνα με το καταστατικό της, η ΔΟΕ οριζόταν ως “Ένωσις Διδασκαλικών Συλλόγων”. Μέλη της, δηλαδή, μπορούσαν να είναι μόνο σύλλογοι και όχι συσσωματώσεις συλλόγων (άρθρα 1 και 4). Στο άρθρο 9 τέλος οριζόταν πως οι σύλλογοι-μέλη της ομοσπονδίας “συμμορφώνονται προς το καταστατικόν, το πρόγραμμα, τους ιδιαίτερους κανονισμούς και τας αποφάσεις της Γεν. Συνελεύσεως”. Εφ’ όσον, λοιπόν, στο 15ο συνέδριο υπερίσχυσε η Προοδευτική Παράταξη και η τακτική της, οι σύλλογοι διατηρούσαν το δικαίωμα της κριτικής αλλά δεν μπορούσαν να διαχωρίσουν εμπράκτως την πορεία τους εφαρμόζοντας τη μειοψηφούσα τακτική. Ανεξαρτήτως, δηλαδή, των προθέσεων των κομμουνιστών δασκάλων, το “Μόνιμο Γραφείο”, με βάση μια στενή ερμηνεία του καταστατικού, ήταν μια οργάνωση διαφορετική από τη ΔΟΕ, με δική της διοίκηση και δικό της πρόγραμμα²⁷³.

²⁷¹Από το πρώτο έγγραφο του Μόνιμου Γραφείου προς τη ΔΟΕ, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 426, 14-5-1933, σελ. 5-6.

²⁷²Το “Μόνιμο Γραφείο” θα στελεχώσουν οι: Μπαρμπουνάκης, Κριμιτσάς, Παπαδημητρίου, Εμμανουήλ και Χυτήρης. Το έντυπο “Δελτίο” εξέδιδε ήδη ο σύλλογος Καβάλλας. Στο εξής θα θεωρείται έκδοση του “Γραφείου”. Από τον Χειμώνα του 1934 η έδρα του εντύπου μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη. Οι πληροφορίες ωστόσο που συγκεντρώσαμε γι’ αυτό είναι έμμεσες. Παρότι αναζητήσαμε, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε τεύχη του.

²⁷³Βλ. και τη γνωμοδότηση του νομικού συμβούλου, *ό.π.*, τεύχ. 426, 14-5-1933, σελ. 6.

Πως αντέδρασε η διοίκηση της ΔΟΕ; Σε αντίθεση με την προηγούμενη χρονιά, δεν προσπάθησε να ματαιώσει την συνδιάσκεψη, μάλλον εσκεμμένα. Περίμενε να δημοσιοποιηθούν τα πορίσματα της συνδιάσκεψης και κατόπιν κατήγγειλε τους αριστερούς για διασπαστική κίνηση: “Ιδρύθη Ομοσπονδία αριστερών δασκάλων με έδρα την Καβάλλα”, θα είναι ο σχετικός τίτλος του *Διδασκαλικού Βήματος*²⁷⁴. Οχυρωμένη πίσω από τις καταστατικές διατάξεις που παρουσιάσαμε πιο πάνω, η ΔΟΕ προσπάθησε να εξωθήσει τους αριστερούς σε επίσημη αποχώρηση. Αν την προηγούμενη χρονιά θεωρούσε κάτι τέτοιο καταστροφικό, τώρα το θεωρεί μάλλον θετικό μια και “ξεκαθαριζόταν έτσι η ερμαφρόδιτη σωματειακή μας κατάσταση όπου μια καταπληκτική πλειοψηφεία του δασκαλικού κόσμου της Ελλάδας δεχόταν κατηλιχώτατες βρισιές για προδοσίες, χαφιεδισμούς, κλπ. από μερικούς νεαρούς”²⁷⁵.

²⁷⁴Βλ. “Ιδρύθη Ομοσπονδία αριστερών δασκάλων με έδρα την Καβάλλα”, *ό.π.*, τεύχ. 412, 29-1-1933, σελ. 4-5. Πρβλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 31-1-1933.

²⁷⁵Βλ. “Ιδρύθη Ομοσπονδία αριστερών δασκάλων με έδρα την Καβάλλα”, *ό.π.* Σχετικά με τον χαρακτηρισμό των αριστερών ως “νεαρών”, ίσως αξίζει να επισημάνουμε πως πρόκειται για κυριολεξία: Ο μέσος όρος ηλικίας των συνδικαλιστών της Αριστερής Παράταξης δεν υπερέβαινε τα τριάντα χρόνια. Παραθέτουμε ενδεικτικά τις ηλικίες πέντε βασικών στελεχών κατά το 1930: Ν. Πλουμπίδης, 28 ετών· Κ. Παπανικολάου, 29 ετών· Σωτ. Μπαρμπουνάκης, 26 ετών· Β. Παππάς, 33 ετών· Ελ. Μπαμπαδάκι, 31 ετών· βλ. τις βιογραφίες τους στο Γιάννης Κατσαντώνης, *Η Αριστερή Παράταξη των δασκάλων στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1998. Ίσως, λοιπόν, δε θα ήταν εντελώς αδόκιμη μια προσέγγιση της αντίθεσης των δυο παρατάξεων και με όρους “γενιάς”. Για μια τέτοια προσέγγιση του συνδικαλιστικού κινήματος των εκπαιδευτικών των ΗΠΑ βλ. Charles Taylor Kerchner and Douglas E. Mitchell, *The Changing Idea of a Teachers' Union*, Philadelphia, The Famer Press, 1988. Πρόκειται για μια ιστορική παρουσίαση που ακολουθεί το εξής ερμηνευτικό σχήμα: Το συνδικάτο αδυνατεί να αντιμετωπίσει μια σειρά νέων προβλημάτων — Εμφανίζεται τότε μια νέα γενιά συνδικαλιστών με ριζοσπαστική ιδεολογία και εισάγει νέα αιτήματα και νέους τρόπους δράσης — Ξεσπά ενδοκλαδική διαμάχη· η νέα γενιά επιβάλλεται — ακολουθεί μια φάση ενδοκλαδικής σταθερότητας και διαχείρισης των προβλημάτων κατά την οποία ο ριζοσπαστισμός δίνει τη θέση του στον πραγματισμό — εμφανίζεται τότε ξανά μια νέα γενιά με ριζοσπαστικές διαθέσεις, θέτει νέα αιτήματα, κ.ο.κ. Στην

Φυσικά οι κομμουνιστές δεν επεδίωκαν την ίδρυση νέας ομοσπονδίας. Ρητά στόχευαν να προβάλλουν την μαχητική τακτική και να στηρίξουν την ΚΠΕ. Άρρητα ενδεχομένως προσδοκούσαν μια γενικευμένη ενδοκλαδική κρίση και παραίτηση της διοίκησης. Γι' αυτό και στην καταγγελία της διοίκησης αντέδρασαν άμεσα: "Διαψεύδομεν κατηγορηματικώς ψευδολογίας του Διδ. Βήματος περί δήθεν ιδρύσεως Αριστεράς Ομοσπονδίας διδασκαλικών συλλόγων Μακεδονίας και Θράκης. Η συνδιάσκεψη της Δράμας απέβλεπεν εις την καλύτεραν οργάνωσιν των διδασκαλικών συλλόγων προς διεκδίκησιν των εκπαιδευτικών αιτημάτων εντός των πλαισίων της Ομοσπονδίας"²⁷⁶. Άλλωστε, αν ο στόχος τους ήταν μια νέα ομοσπονδία θα καλούσαν τους αριστερούς δασκάλους όλης της Ελλάδας να προχωρήσουν σε ιδρύσεις νέων συλλόγων. Αυτοί αντιθέτως περιορίστηκαν στους συλλόγους που είχαν την πλειοψηφία. Τέλος γνώριζαν πολύ καλά πως η ίδρυση μιας "κόκκινης" ΔΟΕ θα τους εξέθετε σε ποικίλες διώξεις, λόγω του "Ιδιωνύμου".

Στα πλαίσια της παραταξιακής διαμάχης η Αριστερή Παράταξη αξιοποίησε δύο ακόμα οχυρά της. Τους μετεκπαιδευόμενους στο πανεπιστήμιο δασκάλους και το Εποπτικό Συμβούλιο της ΔΟΕ.

Οι δάσκαλοι που μετεκπαιδευόνταν στο πανεπιστήμιο δεν συνενώνονταν επίσημα σε συνδικαλιστικό σύλλογο. Συχνότατα, όμως, με ανακοινώσεις τους που απευθύνονταν σε όλο τον κλάδο παρενέβαιναν στις συνδικαλιστικές εξελίξεις. Η

περίπτωση της ΔΟΕ του μεσοπολέμου μπορούμε να εντάξουμε σε αυτό το σχήμα δυο γενιές: τη γενιά των "σαραντάρηδων" (Καραγιάννης, Ράικος, Ρουχωτάς, Δημητράτος, κλπ.) που λειτούργησαν ριζοσπαστικά στη φάση της ίδρυσης της ΔΟΕ σηματοδοτώντας το τέλος της "προϊστορίας" του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού και τη γενιά των "τριαντάρηδων" της Αριστερής Παράταξης που δέκα χρόνια αργότερα γίνονται υπέρμαχοι των δυναμικών μορφών αγώνα. Είναι ωστόσο φανερό πως στην ελληνική περίπτωση, μια τέτοια προσέγγιση θα οδηγούνταν σε ερμηνευτικά αδιέξοδα αν αγνοούσε παντελώς τον πολιτικο-ιδεολογικό παράγοντα.

²⁷⁶Τηλεγράφημα του "Μόνιμου Γραφείου" στην εφ. *Αλλαγή*, 31-1-1933. Επίσης το έγγραφο του συλλόγου Σερρών ο οποίος συμμετείχε στη συνδιάσκεψη, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 414, 12-3-1933, σελ. 6-7.

γνώμη τους, μάλιστα, ήταν βαρύνουσας αξίας μια και ως μελλοντικά στελέχη θεωρούνταν οι “αριστείς” του κλάδου. Κατά το 1932-33 στους μετεκπαιδευόμενους την κατάσταση έλεγχε μια συγκροτημένη ομάδα κομμουνιστών δασκάλων. Όταν, λοιπόν, ξέσπασε η ενδοκλαδική διαμάχη οι μετεκπαιδευόμενοι παρενέβαιναν με συνεχείς ανακοινώσεις επικρίνοντας την τακτική της διοίκησης και υποστηρίζοντας το Μόνιμο Γραφείο και την ΚΠΕ²⁷⁷.

Το Εποπτικό Συμβούλιο ήταν το δεύτερο εκλεγμένο όργανο της ΔΟΕ, το οποίο συνεδρίαζε σπάνια και μόνο σε περιπτώσεις σοβαρών κρίσεων. Στα 1932-33 το Εποπτικό ελεγχόταν από την Αριστερή Παράταξη — τρία από τα πέντε μέλη του (Κ. Παπανικολάου, Σ. Εμμανουήλ και Χ. Κωσταδήμας) ανήκαν σε αυτή. Αξιοποιώντας την πλειοψηφία τους οι αριστεροί συγκάλεσαν το συμβούλιο θέτοντας ως θέμα την ενδοκλαδική διαμάχη και τις επιπτώσεις της στην πορεία της ομοσπονδίας. Όπως ήταν αναμενόμενο η έκθεση του συμβουλίου εξέφραζε αποκλειστικά τις απόψεις της Αριστερής Παράταξης σε όλα τα ζητήματα που χώριζαν τις δυο παρατάξεις. Η Αριστερή Παράταξη πέτυχε έτσι την επίσημη παρουσίαση των απόψεών της από το *Διδασκαλικό Βήμα* από το οποίο ήταν ως τότε εντελώς αποκλεισμένη. Φρόντισε μάλιστα να αξιοποιήσει και προεκλογικά την έκθεση — την έδωσε για δημοσίευση στα μέσα Μαΐου, όταν στους συλλόγους διενεργούνταν εκλογές αντιπροσώπων για το 16ο συνέδριο²⁷⁸.

Πως αντέδρασε η διοίκηση της ΔΟΕ στις κινήσεις της Αριστερής Παράταξης; Σχετικά με την υπόθεση του “Μόνιμου Γραφείου”, αφού δεν κατάφερε να εξωθήσει τους επτά συλλόγους σε επίσημη αποχώρηση, τους παρέπεμψε στο 16ο συνέδριο με

²⁷⁷Λεπτομέρειες για τις ενέργειες των μετεκπαιδευομένων βλ. *ό.π.*, τεύχ. 414, 12-2-1933, σελ. 5. “Ο θεσμός της μετεκπαιδύσεως στο Πανεπιστήμιο”, *ό.π.*, τεύχ. 417, 12-3-1933, σελ. 5. “Η συγκέντρωση των δασκάλων Αθηνών, Πειραιώς και Περιχώρων”, *ό.π.*, τεύχ. 418, 19-3-1933, σελ. 1-2. Στις αντιδράσεις της διοίκησης σ’ αυτές τις ενέργειες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

²⁷⁸Βλ. “Πρακτικά συνεδριάσεων του Εποπτικού Συμβουλίου της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *ό.π.*, τεύχ. 425, 7-5-1933, σελ. 3-4 και τεύχ. 426, 14-5-1933, σελ. 2-4. Σχετικές αναφορές και στο τεύχ. 423, 23-4-1933, σελ. 8.

το ερώτημα της διαγραφής. Έπρεπε όμως να ανακτήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων. Οργάνωσε λοιπόν (22-3-33) μία συγκέντρωση των δασκάλων της Αττικής στο θέατρο Κεντρικόν, παρόμοια με αυτή που είχε οργάνωσε το προηγούμενο έτος στο θέατρο Αλάμπρα. Από πλευράς όγκου η συγκέντρωση θεωρήθηκε πετυχημένη αφού οι προσελθόντες ξεπέρασαν τους εξακόσιους. Ο εκφρασμένος στόχος της ήταν να προβληθούν τα κλαδικά αιτήματα των δασκάλων. Το τελικό ωστόσο ψήφισμα είναι κατατοπιστικό των προθέσεων: “[Οι δάσκαλοι] θεωρούν κυρίως υπεύθυνους του διασυρμού των υπαλλήλων γενικώς και ειδικότερον των δημοδιδασκάλων τους διοικούντας την Κεντρικήν Πανυπαλληλικήν Επιτροπήν και αποδοκιμάζουν αυτούς διότι δια της ακολουθούμενης τακτικής των καθιστών αντιπαθή τον δίκαιον αγώνα των δημοσίων υπαλλήλων. (...) Αποδοκιμάζουν την εφημερίδα Υπαλληλική ήτις με την ακολουθούμενη ανατρεπτικήν κατεύθυνσιν κατήντησεν όργανον του κομμουνιστικού κόμματος, του οποίου την υποστήριξιν συνιστά εις τους υπαλλήλους, παρά την εκπεφρασμένην θέλησιν των υπαλλήλων όπως διατηρήσωσι τας οργανώσεις των μακράν παντός πολιτικού κόμματος”²⁷⁹. Ουσιαστικά δηλαδή επρόκειτο για μια συγκέντρωση ενάντια στην ΚΠΕ και την τακτική της Αριστερής Παράταξης.

Οι δάσκαλοι της Αριστερής Παράταξης της Αττικής, γνωρίζοντας τις προθέσεις της διοίκησης, προσπάθησαν να ελέγξουν την συγκέντρωση. Η διοίκηση από την πλευρά της, έχοντας την εμπειρία της αντίστοιχης συγκέντρωσης του προηγούμενου έτους, φρόντισε να αποφύγει την αρχική και συμβολική ψηφοφορία για το προεδρείο. Δεν απέφυγε όμως τους διαπληκτισμούς και τα επεισόδια: “...όταν ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας κ. Θεοδώρου ανεκοίνωσεν ότι θα διευθύνη την συνέλευσιν επιτροπή διορισθείσα υπό των Διοικήσεων με πρόεδρον τον κ. Μπούραν επηκολούθησεν αληθές πανδαιμόνιον καθ’ ότι μεγίστη μερίς δασκάλων απεδοκίμαζε τον προτεινόμενον ως πρόεδρον και ηξίου να γίνη υπό της συνέλευσεως κανονική εκλογή προεδρείου”²⁸⁰. Σύντομα οι λεκτικές αντιπαραθέσεις

²⁷⁹Βλ. το ψήφισμα της συγκέντρωσης, ό.π., τεύχ. 419, 26-3-1933, σελ. 2.

²⁸⁰Βλ. εφ. Ακρόπολις, 23-3-33.

εξελίχθηκαν σε συμπλοκές: “Εις μίαν στιγμήν ο κ. Μπούρας χολωθείς διότι η συνέλευσις τον απεδοκίμαζε, κατήλθε της σκηνής και επετέθη εναντίον ενός δασκάλου, συνέστησε δε εις τους αστυφύλακας να συλλάβουν πάντα όστις θα τον απεδοκίμαζε (...) Πράγματι δε συνελήφθησαν και εξεβλήθησαν της αιθούσης οι διδάσκαλοι κ.κ. Παππιάς, Παπανικολάου και Παπαδημητρόπουλος ενώ οι λοιποί εφώναζον αίσχος αίσχος!!”²⁸¹ Τα επεισόδια συνεχίστηκαν ωσότου η αστυνομία απομάκρυνε από την αίθουσα τους περισσότερους δάσκαλους της Αριστερής Παράταξης. Χωρίς αντιπάλους πλέον, η Προοδευτική Παράταξη ολοκλήρωσε τις εργασίες της συγκέντρωσης και κατέληξε στο ψήφισμα που ήδη παραθέσαμε²⁸².

Με τα κριτήρια της διοίκησης η συγκέντρωση υπήρξε πετυχημένη. Είχε δοθεί μια δημόσια, ξεκάθαρη απάντηση στη δράση της Αριστερής Παράταξης και της ΚΠΕ. Ωστόσο η διοίκηση δεν αρκέστηκε σε αυτή την αμιγώς συνδικαλιστική απάντηση. Συμμετείχε με ποικίλους τρόπους και σε μεθοδευμένες διώξεις συγκεκριμένων προσώπων.

²⁸¹ Βλ. εφ. *Καθημερινή*, 23-3-33.

²⁸² Βλ. “Η προχθεσινή μεγάλη συγκέντρωση των δασκάλων στο κεντρικόν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 419, 26-3-1933, σελ. 1. Επίσης *Πρακτικά ΙΣΤ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, έκδ. Διδασκαλικό Βήμα, 1933, σελ. 72 [σχετικές αναφορές στη σελ. 12]. Πρβλ. έγγραφο του (αριστερού) συλλόγου Αθηνών, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 420, 2-4-1933, σελ. 6.

4. Διώξεις

“Εκεί όπου οι διώξεις έλαβον τρομακτική έκταση είναι ο κλάδος των εκπαιδευτικών λειτουργών”, τόνιζε σε μια ανακοίνωσή της η ΚΠΕ²⁸³. Πράγματι κατά το συνδικαλιστικό έτος 1932-33 πάνω από 100 κομμουνιστές και φιλοκομμουνιστές δάσκαλοι θα εκτεθούν σε ποικίλες διώξεις: ανακρίσεις, πρόστιμα, μεταθέσεις, φυλακίσεις. Παρόμοια φαινόμενα ήταν βέβαια συνηθισμένα μετά την ψήφιση του “Ιδιωνύμου” και δεν αφορούσαν μόνο τους δασκάλους. Ως τότε όμως η ΔΟΕ παρενέβαινε και υποστήριζε τα μέλη της ηθικά και υλικά. Αντιθέτως τώρα υπάρχουν σοβαρότατες ενδείξεις πως η διοίκηση της ΔΟΕ συνέβαλε ενεργά στις διώξεις· κάποιες φορές μάλιστα τις προκάλεσε η ίδια. Παρουσιάζουμε στη συνέχεια τρεις χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Πρώτη περίπτωση: Στις 16-11-1932 με εντολή του υπουργείου Παιδείας, ο Εκπαιδευτικός Σύμβουλος Ιωάν. Σκουτερόπουλος, διενήργησε ανακρίσεις εις βάρος των 18 αντιπροσώπων της Αριστερής Παράταξης στο 15ο συνέδριο²⁸⁴. Ο Σκουτερόπουλος παρέδωσε την έκθεση τον Ιανουάριο του 1933. Πρότεινε την απόλυση και των δεκαοκτώ. Ως βασικά πειστήρια παρέθετε τις καταθέσεις των μελών της πρώην και νυν διοίκησης της ΔΟΕ Κακουλάκη, Χατζή και Θεοδώρου²⁸⁵.

²⁸³Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 14-7-33.

²⁸⁴Οι δεκαοκτώ αντιπρόσωποι ήταν οι εξής: Αθηνών: Κ. Παπανικολάου, Φθιώτιδος: Κ. Μπαρμπαγεώργος, Αθηνών: Κατίνα Μαμέλη, Ξάνθης: Κ. Χυτήρης, Δράμας: Σ. Εμμανουήλ, Διδυμοτείχου: Λαμ. Κούσουλας, Καβάλας: Σωτ. Μπαρμπουνάκης, Ιωαννίνων: Χ. Κωσταδήμας, Ευρυτανίας: Σ. Στρατίκης, Μεσολογγίου: Ι. Γεωργόπουλος, Κονίτσης: Γ. Δάνος, Θεσσαλονίκης: Ι. Κίτσος, Μεγαρίδος: Αριστ. Μάγγος, Σιδηροκάστρου: Χρ. Αλεξόπουλος, Σερρών: Ιωάν. Γαλάνης, Λακωνικής: Π. Πούργαλης, Πιερίας: Κ. Αδαμόπουλος, Λακεδαιμόνος: Διον. Κιμπής.

²⁸⁵Βλ. εφ. *Πρωΐα*, 19-4-1933. Πρβλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 20-4-1933. Ο αγροτικός Μυλωνάς που στη συγκυρία εκείνη ήταν υπουργός Παιδείας της βραχύβιας κυβέρνησης Βενιζέλου δε θα υλοποιήσει την πρόταση. Όταν όμως στην επόμενη κυβέρνηση (Κυβέρνηση Τσαλδάρη) υπουργός Παιδείας ανέλαβε ο Β. Τουρκοβασίλης του κόμματος Ελευθεροφρόνων, η έκθεση θα διοχετευθεί εσκεμμένα στον τύπο, η υπόθεση θα επανέλθει και οι 18 θα παραπεμφθούν στα εποπτικά συμβούλια με το ερώτημα της απόλυσης.

Δεύτερη περίπτωση: Τα πέντε μέλη του Μόνιμου Γραφείου που εξέλεξε η συνδιάσκεψη των συλλόγων Μακεδονίας Θράκης στη Δράμα (Μπαρμπουνάκης, Κριμιτσάς, Παπαδημητρίου, Εμμανουήλ, Χυτήρης) παραπέμφθηκαν στο πειθαρχικό Δικαστήριο. Ταυτόχρονα τα μέλη του ΔΣ του συλλόγου Δράμας, μετατέθηκαν σε απόκεντρα χωριά του νομού ενώ ο πρόεδρος του (Μπόλκας) μετατέθηκε στη Λάρισα. Ως βασικό πειστήριο αξιοποιήθηκε το δημοσίευμα του *Διδασκαλικού Βήματος* για “ίδρυση αριστερής ΔΟΕ στη Μακεδονία”²⁸⁶.

Τρίτη περίπτωση: Όταν οι μετεκπαιδευόμενοι δάσκαλοι άρχισαν με ανακοινώσεις τους να καταδικάζουν την τακτική της ΔΟΕ και να ζητάνε από τους δασκάλους να υποστηρίξουν το Μόνιμο Γραφείο και την ΚΠΕ, η διοίκηση της ομοσπονδίας ζήτησε ευθέως από τον υπουργό Παιδείας την τιμωρία τους. Το σκεπτικό της το παραθέτει στην κατάθεσή του ο Γεν. Γραμματέας της ΔΟΕ Σουραβλάς: “Είναι καθολική η γνώμη του διδασκαλικού κόσμου ότι αι συνδικαλιστικάί ενέργειαι των μετεκπαιδευομένων κατά το τρέχον έτος εξημίωσαν την μετεκπαίδευσιν και πρέπει να ληφθώσι μέτρα όπως αύτη απαλλαγή των επιζημίωv στοιχείων...”²⁸⁷. Τις ανακρίσεις διεξήγαγε ο Εκπαιδευτικός Σύμβουλος Παρασκευόπουλος. Με βάση την έκθεσή του έξι δάσκαλοι και μία δασκάλα θα τιμωρηθούν με ολιγόμηνες απολύσεις και θα διαγραφούν από τη μετεκπαίδευση²⁸⁸.

Οι τρεις περιπτώσεις είναι οι πιο χαρακτηριστικές. Δεν εξαντλούν ωστόσο τον κατάλογο των διώξεων. Ο *Ριζοσπάστης*, που λόγω πολιτικής θέσης παρουσιάζει

²⁸⁶Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 22-3-1933.

²⁸⁷Βλ. *Πρακτικά ΙΣΤ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, έκδ. Διδασκαλικό Βήμα, 1933, σελ. 72 [Η αποκάλυψη της έκθεσης θα γίνει από τον αντιπρόσωπο Φθιώτιδος Κ. Βούλγαρη στη σελ. 33].

²⁸⁸Συγκεκριμένα τιμωρήθηκαν οι ακόλουθοι: Παν. Φέτσης (πρόστιμο 1000δρχ.), Φ. Εμμανουήλ (μηνιαία απόλυση), Χρ. Καρύδης (δίμηνη απόλυση), Ν. Κωνσταντάκις (δίμηνη απόλυση), Κ. Μανωλόπουλος (δίμηνη απόλυση), Εμμ. Λεβεντάκος (τρίμηνη απόλυση), Ειρ. Παπαδάκη (τρίμηνη απόλυση)· βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 430, 11-6-1933, σελ. 8. Πρβλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 16 και 31-5-33. Τέσσερις μήνες αργότερα οι ποινές θα ακυρωθούν από το ΣτΕ ως αστήριχτες· βλ. ό.π., 2-10-1933.

εξαντλητικά τις σχετικές ειδήσεις, υπολογίζει τον αριθμό των δασκάλων που υπέστησαν κάποιας μορφής δίωξη στην πρώτη φάση της υπουργείας Τουρκοβασίλη (Άνοιξη του 1933) σε 100 περίπου²⁸⁹. Στο ίδιο διάστημα η αντιπαράθεση της ΔΟΕ με την ΚΠΕ και της Προοδευτικής Παράταξης με την Αριστερή, θα βρίσκεται στο απόγειό της. Η Αριστερή Παράταξη αξιοποίησε την πλειοψηφία που διέθετε στο Εποπτικό Συμβούλιο για να επικρίνει την διοίκηση για την στάση της, κατηγορώντας την ευθέως για “χαφιεδισμό”²⁹⁰. Παρά το “αθώο” ύφος της η απάντηση της διοίκησης είναι αποκαλυπτική:

“Η πλειοψηφία του εποπτικού κατηγορεί τη διοίκηση, γιατί δεν υποστήριξε τους διωκόμενους υπαλλήλους. Και φέρνει για παραδείγματα διαφόρους υπαλλήλους και δασκάλους που διώκονται χωρίς να τους υποστηρίξει η διοίκηση ή να κάμη σύσταση στους συλλόγους να τους ενισχύσουν οικονομικά. Στο ζήτημα αυτό όμως η διοίκηση έχει καθορισμένη τη στάση της. Μπροστά στη δυσάρεστη κατάσταση, που είχε δημιουργηθεί για ολόκληρο τον κλάδο με την κατηγορία των δασκάλων ως κομμουνιστών αποφάσισε να ξεκαθαρίση τα πράγματα και να αποστομάση τους συκοφάντες. Είπε λοιπόν σε σχετικό ψήφισμα: Διαμαρτύρομαι γιατί οι δάσκαλοι κατηγορούνται ως κομμουνιστάι. Δεν γνωρίζω δασκάλους κομμουνιστάς, αλλά ούτε αναγνωρίζω κομμουνιστάς μεταξύ των μελών μου. Γι’ αυτό ζητώ να τεθεί τέρμα στις κατηγορίες αυτές και να απαλλαχθεί ο μεγαλύτερος κλάδος των υπαλλήλων από το βάρος της συκοφαντίας αυτής, εφ’ όσον πραγματικά στοιχεία δεν υπάρχουν εναντίον του. Τώρα το κράτος ασχολείται με την εξακρίβωση των στοιχείων αυτών. Αυτό το λένουν διώξεις οι αριστεροί. Και θέλουν να μη γίνουν ανακρίσεις. Αφού όμως επανειλημμένως μας διαβεβαίωσαν ότι στο

²⁸⁹Σχετική ειδησεογραφία βλ. ενδεικτικά εφ. *Ριζοσπάστης*, 18-3-33, 22-3-1933, 28-3-33, 20-4-1933, 14-5-33.

²⁹⁰Βλ. “Πρακτικά συνεδριάσεων του Εποπτικού Συμβουλίου της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 426, 14-5-1933, σελ. 3-4. Επίσης ο αιρετός Εκπαιδευτικός Σύμβουλος Σωτ. Δαγκλής κατήγγειλε στο 16ο συνέδριο πως ο πρόεδρος της ΔΟΕ, Ηλ. Θεοδώρου συνετέλεσε προσωπικά στην καταδίκη πολλών δασκάλων· βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 3-7-1933.

ζήτημα αυτό είναι εντάξει και ότι ο αριστερισμός των δεν έχει καμμιά σχέση με τον κοινωνικό αριστερισμό, και στη διαβεβαίωσή τους αυτή στηριχθήκαμε κι εμείς όταν κάναμε το ψήφισμα, πως τώρα θέλουν να μην επιτρέψουμε την εξακρίβωση των στοιχείων, που θα απαλλάξουν κι αυτούς κι εμάς από το βάρος της συκοφαντίας; Διώξη θα θεωρήσουμε εμείς κάθε άδικη και αστήριχτη ενέργεια εναντίον συναδέλφων κι εκεί θα πάρουμε το μέρος που πρέπει²⁹¹.

²⁹¹βλ. “Η στάση της διοικήσεως στις διώξεις των δασκάλων”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 426, 14-5-1933, σελ. 5.

5. Εκλογικές αναμετρήσεις

Το συνδικαλιστικό έτος 1932-33 θα κλείσει για τη ΔΟΕ με δυο εκλογικές ανάμετρήσεις. Η πρώτη θα γίνει για την εκλογή του αιρετού εκπαιδευτικού συμβούλου και η δεύτερη για την εκλογή νέου Διοικητικού Συμβουλίου.

Ως αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο η διοίκηση της ΔΟΕ πρότεινε τον Αν. Λιούμπα. Η Αριστερή Παράταξη τον Κ. Παπανικολάου. Επανεμφανίστηκαν επίσης οι σοσιαλιστές με τον Αρ. Ρουχωτά. Το υπουργείο Παιδείας όμως δεν αποδέχθηκε ως υποψήφιο τον Κ. Παπανικολάου επειδή επέδειξε “διαγωγική ασυμβίβαστον προς το έργον του διδασκάλου”²⁹². Η εκλογική μάχη συνεπώς θα διεξαχθεί ανάμεσα στον Λιούμπα και στον Ρουχωτά. Από τα 6.023 έγκυρα ψηφοδέλτια, ο Λιούμπας θα πάρει 3.899 (70%) και ο Ρουχωτάς 1988 (30%)²⁹³. Σχολιάζοντας το αποτέλεσμα η ΔΟΕ υποστήριξε πως προηγήθηκε συμφωνία ανάμεσα στους σοσιαλιστές και τους κομμουνιστές²⁹⁴. Υπάρχουν πράγματι ορισμένες ενδείξεις που ενισχύουν την εκτίμησή της. Ο Ρουχωτάς για παράδειγμα απευθυνόταν εμφανώς στους κομμουνιστές όταν τόνιζε πως η υποψηφιότητά του “έχει καθαρώς χαρακτήρα διαμαρτυρίας εναντίον της αστόχου πολιτικής της σημερινής διοικήσεως της Ομοσπονδίας εις όλα γενικώς τα οργανωτικά ζητήματα, τας επιδιώξεις του κλάδου και τας προγραμματικές κατευθύνσεις τους”²⁹⁵. Οι σοσιαλιστές, άλλωστε, που μετά το 1931 συνεθλίβησαν από την αντιπαράθεση των δυο ακραίων παρατάξεων, δε θα μπορούσαν να πετύχουν μόνοι τους ένα τόσο υψηλό ποσοστό παρά την δημοτικότητα του Ρουχωτά. Από την άλλη όμως η γραμμή του “σοσιαλφασισμού” κυριαρχούσε ακόμα στο ΚΚΕ και μια τέτοιου είδους συμφωνία βρισκόταν έξω από τη λογική και την πρακτική της Αριστερής Παράταξης. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη μας το υψηλό ποσοστό αποχής σε

²⁹²Βλ. ό.π., τεύχ. 430, 11-6-1933, σελ. 8.

²⁹³Βλ. ό.π., τεύχ. 434-435, 9-16/7/1933, σελ. 16.

²⁹⁴Βλ. “Μοιραία και αμοιβαία”, ό.π., σελ. 10.

²⁹⁵Βλ. “Εξώδικος Πρόσκλησις”, ό.π., τεύχ. 432, 25-6-1933, σελ. 5.

σχέση με τις αντίστοιχες προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις. Οι ψηφίσαντες από 8.000 κατά μέσο όρο έπεσαν στους 6.000. Υπάρχει λοιπόν η πιθανότητα, οι κομμουνιστές και φιλοκομμουνιστές δάσκαλοι να επέλεξαν την αποχή. Τελικά ίσως η αλήθεια να βρίσκεται στη μέση: δεν υπήρξε “συμφωνία κορυφής”, αλλά ένα ποσοστό των αριστερών ψήφισε τον Ρουχωτά ως το “μικρότερο κακό”.

Το 16ο συνέδριο της ΔΟΕ άρχισε στις 23 Ιουλίου 1933 και κράτησε ως τις 31 του ίδιου μήνα. Οι φράσεις με τις οποίες την υποδέχθηκε ο *Ριζοσπάστης* είναι χαρακτηριστικές: “Μέσα σε συνθήκες άγριας τρομοκρατίας καλείται σήμερα το συνέδριο των δασκάλων” και “Δεκάδες χαφιέδων της Ασφάλειας, του Γενικού Επιτελείου και του υπουργού Τουρκοβασίλη, κυκλοφορούν επιδειχτικά στην αίθουσα του συνεδρίου”²⁹⁶. Συμμετείχαν 58 αντιπρόσωποι οι οποίοι εκπροσωπούσαν 2680 δασκάλους επί συνόλου 14000 περίπου. Οι 17 από αυτούς ανήκαν στην Αριστερή Παράταξη και αριθμούσαν συνολικά 83 ψήφους (31%). Οι υπόλοιποι στην Προοδευτική Παράταξη με 185 ψήφους (69%). Έχουμε δηλαδή μια περαιτέρω μείωση της συμμετοχής και ταυτόχρονα μια μικρή άνοδο της αριστεράς. Στο ΔΣ όπως ήταν επόμενο εξελέγησαν ξανά άτομα της Προοδευτικής Παράταξης. Το ενδιαφέρον ωστόσο είναι η επανεμφάνιση του ιστορικού ηγέτη της ΔΟΕ, Χρ. Ράικου. Μια επανεμφάνιση που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, θα συσπειρώσει την Προοδευτική Παράταξη και θα οξύνει περαιτέρω την διαμάχη της με την Αριστερή²⁹⁷.

²⁹⁶εφ. *Ριζοσπάστης*, 23 και 29-7-1933.

²⁹⁷Το νέο ΔΣ θα είναι το ακόλουθο: Πρόεδρος: Χρ. Ράικος, Αντιπρόεδρος: Θ. Παπαφώτης, Γεν. γραμματέας: Α. Παπανδρέου, Μέλη: Κ. Χατζηβασιλείου, Αγγέλα Μαυρίδου, Αναπληρωματικά μέλη: Γεώργ. Ξυδής, Β. Παπαεθυμίου, Ελένη Κοκκίνου. Το νέο Εποπτικό Συμβούλιο θα είναι το ακόλουθο: Χρήστος Δεδούσης (Μακεδονίας-Θράκης), Χριστ. Κωσταδήμας (Θεσσαλίας-Ηπείρου), Χρ. Πανάς (Στερεάς Ελλάδος-Ευβοίας), Ι. Λάσκαρις (Πελοποννήσου-Ιονίων νήσων), Γ. Βούτσινος (Κρήτης και λοιπών νήσων). Βλ. *Πρακτικά ΙΣΤ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, έκδ. Διδασκαλικό Βήμα, 1933, σελ. 71.

Στο μεταξύ, η διάρρηξη των σχέσεων ΚΠΕ και ΔΟΕ, η οποία είχε συντελεσθεί στις αρχές του 1933 μετά την απεργιακή απόπειρα (Δεκέμβριος 1932), θα έχει τις αναμενόμενες συνέπειες. Η ΔΟΕ θα εγκαταλείψει ξανά τα γενικά δημοσιούπαλληλικά αιτήματα και θα επικεντρωθεί στα κλαδικά της. Θα διεκδικεί, δηλαδή, αποκλειστικά την εκτέλεση των προαγωγών και την επέκταση του επιδόματος των 3/16 και στους δάσκαλους. Και αυτά όμως θα έχουν την ίδια τύχη με τα ευρύτερα δημοσιούπαλληλικά. Κανένα τους δε θα ικανοποιηθεί. Η διοίκηση της ΔΟΕ στον απολογισμό της απέδωσε την αποτυχία στους αντικειμενικούς παράγοντες και ιδίως στους ακόλουθους τρεις: α) Στην οικονομική κρίση η οποία έκανε την κυβέρνηση φειδωλή στις παροχές, β) στην πολιτική ανωμαλία, δηλ. στην αστάθεια των κυβερνήσεων, τη διαρκή εκλογική ενασχόληση των πολιτικών και τη συχνή αλλαγή υπουργών παιδείας και γ) στη συνεχή υπονόμευσή της από την Αριστερή Παράταξη, η οποία υπονόμηση την ανάγκαζε σε διαρκή εσωστρεφή δράση²⁹⁸.

Εκτός όμως από τα οικονομικά ζητήματα υπήρχαν και τα εκπαιδευτικά. Οι εξελίξεις σε αυτό το πεδίο κάθε άλλο παρά ευνοούσαν επιθετική πολιτική. Αντιθέτως η ΔΟΕ καλούνταν να προασπίσει για άλλη μια φορά τη δημοτική γλώσσα και το ευρύτερο πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ο Θ. Τουρκοβασίλης, υπουργός Παιδείας στη δεύτερη κυβέρνηση Τσαλδάρη, συνεπής στις πολιτικές του απόψεις προχώρησε την άνοιξη του 1933 σε τρεις αντιμεταρρυθμιστικές κινήσεις: α) αναδόμησε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο απολύοντας τους δημοτικιστές συμβούλους και συμπληρώνοντάς το με καθαρευουσιάνους καθηγητές του Πανεπιστημίου²⁹⁹. β) ανακοίνωσε πως θα

²⁹⁸Βλ. "Έκθεση των πεπραγμένων της διοικήσεως της Διδασκαλ. Ομοσπονδίας κατά την ομοσπονδιακή χρονιά 1932-1933", *Διδασκαλικόν Βήμα*, 23-7-1933, σελ. 1-8.

²⁹⁹Βλ. "Το εκπαιδευτικό Συμβούλιο", *ό.π.*, τεύχ. 420, 2-4-1933, σελ. 8. Συγκεκριμένα απολύθηκαν οι Κουντουράς, Παϊδούσης, Καψάλης, Σταματέλος και Αμαριώτου. Ταυτόχρονα τα τρία συμβούλια που συνέστησε ο Παπανδρέου (ένα γνωμοδοτικό και δύο διοικητικά, συνολικά 14 ατόμων) συγχωνεύθηκαν σε ένα δωδεκαμελές που συμπληρώθηκε με τους καθηγητές Εξαρχόπουλο, Λούβαρη και Μαλιτζό. Νομοθετικά οι αλλαγές είχαν γίνει ήδη από τον υπουργό

καταργήσει τη διδασκαλία της γραμματικής της δημοτικής γλώσσας³⁰⁰. γ) συγκρότησε επιτροπή η οποία αποφάνθηκε κατά της μικτής φοίτησης³⁰¹. Ενδεικτική της ευρύτερης αντιμεταρρυθμιστικής λογικής του θα είναι και η απόλυση του διευθυντή του Διδασκαλείου Λαμίας Μ. Παπαμαύρου, επειδή αμφισβήτησε την αξία του μαθήματος των θρησκευτικών.

Η ΔΟΕ, λεκτικά τουλάχιστον, συνέχιζε να υπεραμύνεται της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και να ζητά την ολοκλήρωσή της. Στο τελευταίο συνέδριό της είχε επικυρώσει ξανά τις ακόλουθες δυο προτάσεις: α) να καταργηθεί η παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας από τις δυο τελευταίες τάξεις του δημοτικού και β) να καταργηθούν οι τόνοι και τα πνεύματα και να απλουστευθεί η ορθογραφία³⁰². Ωστόσο οι δυο αυτές προτάσεις μετακινήθηκαν πλέον στις τελευταίες θέσεις του καταλόγου των αιτημάτων (στην 11η και 12η από τις 14 συνολικά θέσεις). Καθόλη, επίσης, τη διάρκεια του έτους η ΔΟΕ στο σύνολό της (τόσο η πλειοψηφία της Προοδευτικής όσο και η μειοψηφία της Αριστερής) δεν θα προβάλλουν σχεδόν καθόλου τα εκπαιδευτικά αιτήματα. Όταν την άνοιξη ο Τουρκοβασίλης προχώρησε στις πρώτες αντιμεταρρυθμιστικές κινήσεις η ΔΟΕ περιορίστηκε σε ένα ήπιο διάβημα διαμαρτυρίας. Η αδράνειά της οφείλεται πιθανότατα α) στις εσωτερικές αντιφάσεις της Προοδευτικής Παράταξης, η οποία συγκέντρωνε βενιζελικούς και

Παιδείας της πρώτης κυβέρνησης Τσαλδάρη, Δ. Χατζίσκο, αλλά οι αντιδράσεις των πολιτικών αρχηγών και η πτώση της κυβέρνησης δεν επέτρεψαν την εφαρμογή τους (βλ. *ό.π.*, τεύχ. 407, 25-12-1932, σελ. 8). Ο Χατζίσκος είχε τότε επικαλεστεί τη συνήθη πρόφαση των οικονομιών για να δικαιολογήσει τις αλλαγές. Πιο ξεκάθαρος και αποφασιστικός ο Τουρκοβασίλης θα εφαρμόσει τις αλλαγές δηλώνοντας ταυτόχρονα πως τις επεδίωξε "όχι δια λόγους οικονομιών, αλλά δια λόγους εκπαιδευτικής πολιτικής".

³⁰⁰Βλ. τις δηλώσεις του Τουρκοβασίλη στην εφ. *Πρωΐα*, 3/6/33.

³⁰¹Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 432, 25-6-1933, σελ. 8. Την επιτροπή αποτελούσαν οι: Γ, Παλαιολόγος (Γεν. Γραμματέας), Χρ. Λέφας (Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης), Π. Ζερβός (τμηματάρχης Δημοτικής), Εμμ. Λαμπαδάριος (Διευθυντής Σχολικής Υγιεινής), Μ. Μαντούδης (διευθυντής αρχιτεκτονικού τμήματος) και Ηλ. Βλάχος (επιθεωρητής φδημ. εκπαίδευσης).

³⁰²Βλ. "Πρακτικά της ΙΕ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", *ό.π.*, ειδικό τεύχος, 23-10-1932, σελ. 45 [η πληροφορία στη σελ. 42].

αντιβενιζελικούς, δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους και β) στην ανάδειξη του οικονομικού ζητήματος ως πεδίου ανταγωνισμού των δυο παρατάξεων και κατά συνέπεια ως κατ' εξοχήν πεδίου συνδικαλιστικής καταξίωσης.

Η αδράνεια της ΔΟΕ ήταν τόσο εμφανής και αντίθετη με την παραδοσιακή στάση της που προκάλεσε την οργή του Δημ. Γληνού: “Τι περιμένουμε λοιπόν [οι δάσκαλοι]; Να τους περάσουμε πρώτα τις αλυσίδες στο λαιμό; Μέσα σε ποιες αυταπάτες ονειροβατούν; Το εκπαιδευτικό πρόβλημα λοιπόν είναι τα 3/16, που κι αυτά δεν πρόκειται να τους τα δώσουμε, κοροϊδεύοντας τους χονδροειδέστατα; Αυτή είναι η υψηλή συνείδηση των δασκάλων και τα μεγάλα λόγια, που αυτοκολακευόμενοι εξυμνούσανε τον εαυτό τους τόσα χρόνια, πως είνε οι πνευματικοί οδηγοί του λαού;”³⁰³

³⁰³ Δημήτρης Γληνός, “Πολλή μαυρίλα πλάκωσε”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 9-4-1933.

6. Κινητοποιήσεις και μισθολόγιο

Τον Αύγουστο του 1933 άρχισε ένας κύκλος συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων ο οποίος διήρκησε πέντε περίπου μήνες. Την έναρξη σήμανε η απόφαση της κυβέρνησης να χορηγήσει μισθολογικές αυξήσεις στους αξιωματικούς. Η ΚΠΕ άδραξε την ευκαιρία για να θέσει συγκεκριμένα το ζήτημα της αύξησης των δημοσιούπαλληλικών μισθών. Υποστήριξε πως με τις νέες αυξήσεις παγιώνεται μια νέα αντιστοιχία ανάμεσα στους στρατιωτικούς και τους πολιτικούς υπάλληλους άκρως υποτιμητική για τους δευτέρους. Ο Συνταγματάρχης εξισώνεται πλέον με τον ανώτατο πολιτικό υπάλληλο, τον Γενικό Γραμματέα, ενώ ο Ανθυπολοχαγός που μόλις εξήλθε από τη σχολή εξισώνεται με τον Εισηγητή, υπάλληλο με δεκαπενταετή προϋπηρεσία και πτυχιούχο πανεπιστημίου³⁰⁴. Χρησιμοποιώντας τέτοιου είδους επιχειρήματα και με δεδομένη την ανοδική πορεία του τιμάρθμου η ΚΠΕ κατάφερε να συσπειρώσει υπό την καθοδήγησή της όλες σχεδόν τις οργανώσεις³⁰⁵. Εκτός θα μείνουν μόνο οι δυο εκπαιδευτικές ομοσπονδίες: Η ΔΟΕ και η ΟΛΜΕ³⁰⁶.

³⁰⁴Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 22, 23 και 24-8-1933. Πρβλ. εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-8-1933.

³⁰⁵Τέσσερις Ομοσπονδίες: ΤΤΤ, Οικονομικών, Δασικών και Δικαστικών (περιλάμβανε τους κατώτερους υπάλληλους του κλάδου των δικαστικών, δηλ. γραφείς, κλητήρες, κλπ.). Έξι Πανελλήνιες Ενώσεις: Τελωνειακών, Ταμειακών, Εφοριακών, Δημοσίων Εισπραχτόρων, Υπηρεσίας Διώξεως Λαθρεμπορίου και Καπνεργοστασιακών· οι Ενώσεις αυτές θα συνεργάζονται με την ομοσπονδία Οικονομικών και στη συνέχεια θα ενταχθούν σε αυτή. Τέσσερις Ενώσεις υπαλλήλων υπουργείων: Υπ. Γεωργίας, Υπ. Συγκοινωνίας, Υπ. Οικονομικών, Υπ. Εθνικής Οικονομίας. Ακόμα 7 Κεντρικές (Αθηναϊκές) Ενώσεις: Πανεπιστημίου, Μετοχικού Ταμείου, Ελεγκτικού Συνεδρίου, Κλητήρων, Εθνικού Τυπογραφείου, νοσοκομείου "Σωτηρία", Υποθηκοφυλακείου.

³⁰⁶Για τη στάση τους αυτή θα εισπράττουν τους επαινούς των αστικών εφημερίδων: "Μη συμμετέχοντες εις μίαν συγκέντρωσιν του είδους της χθεσινής οι εκπαιδευτικοί υπάλληλοι, αποδεικνύουν με τον εμφανέστερον και άξιον της μεγαλειτέρας εκτιμήσεως τρόπον, την νομιμοφροσύνην και την μετριοπάθειαν"· βλ. "Οι εκπαιδευτικοί", εφ. *Εστία*, 30-8-1933.

Η πρώτη πανυπαλληλική συγκέντρωση έγινε στο θέατρο Ολύμπια στις 29-8-1933. Ακολούθησαν: συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη (2-9)· δίωρη στάση των οικονομικών υπαλλήλων (13-9)· δίωρη πανυπαλληλική στάση (15-9)· δίωρη στάση των κατωτέρων δικαστικών (21-9)· πανυπαλληλική συγκέντρωση (26-9). Τελικά, στις 24-9-1933, το υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε να χορηγηθούν αυξήσεις και στους πολιτικούς υπαλλήλους ταυτόχρονα με τις αυξήσεις που θα δοθούν στους στρατιωτικούς. Το ύψος και ο τρόπος χορήγησης αφηνόταν στη διακριτική ευχέρεια του υπουργού Οικονομικών Σπ. Λοβέρδου³⁰⁷.

Στη διάρκεια του επόμενου μήνα ένας κυκεώνας αλληλοσυγκρουόμενων διαδόσεων σχετικά με τις τελικές ρυθμίσεις έβλεπε καθημερινά το φως της δημοσιότητας. Οι υπάλληλοι ξανάρχισαν τις κινητοποιήσεις διαμαρτυρούμενοι για παρελκυστική τακτική. Στις 13-10 οργανώνεται συγκέντρωση από την ομοσπονδία των ΤΠΤ. Επεισόδια, συμπλοκές και σύλληψη 4 υπαλλήλων για αντίσταση κατά της αρχής. Η κυβέρνηση προβαίνει σε μεταθέσεις ηγετικών στελεχών των τριατατικών. Παρόμοια επεισόδια και στο νοσοκομείο Σωτηρία. Ταυτόχρονα ενεργοποιούνται σε αντίστιξη και οργανώσεις που πρόσκεινται στην κυβέρνηση. Ιδρύεται ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος ΤΠΤ υπαλλήλων και επανεμφανίζεται η Λέσχη των ανωτέρων υπαλλήλων³⁰⁸.

Ποια ήταν η στάση της ΔΟΕ σε όλο αυτό το διάστημα; Όπως και στα προηγούμενα συνέδριά της έτσι και στο 16ο η ΔΟΕ είχε συζητήσει εκτενώς το ζήτημα των σχέσεών της με την ΚΠΕ. Όπως και στα προηγούμενα έτσι και σε αυτό είχε υπερισχύσει η πρόταση της Προοδευτικής Παράταξης. Μόνο που τώρα η πρόταση ήταν πιο επιθετική. Για να αποδεχθεί τη συνεργασία έθετε δύο όρους: α) οι ψήφοι της κάθε οργάνωσης που συμμετέχει στην ΚΠΕ να είναι ανάλογοι με τα εγγεγραμμένα μέλη της και β) η Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΠΕ να αποτελείται

³⁰⁷Εκτενή ρεπορτάζ για τις κινητοποιήσεις βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 26, 29, 30, 31-8-33· 3, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 25, 26-7-33· 1, 4, 7-10-33.

³⁰⁸Αναλυτικά ρεπορτάζ βλ. *ό.π.*, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31-10-33· 2, 4, 19, 20-11-1933.

μόνο από στελέχη των μεγάλων οργανώσεων, δηλαδή των ομοσπονδιών³⁰⁹. Φυσικά οι δυο αυτοί όροι, παρότι ήταν θεμιτοί και σύμφωνοι με τις δημοκρατικές αρχές, δεν υπήρχε περίπτωση να γίνουν αποδεκτοί από την ΚΠΕ μια και κάτι τέτοιο θα σήμαινε την παράδοσή της στην αντίπαλη παράταξη. Κι' αυτό επειδή οι δυο από τις τρεις μεγάλες ομοσπονδίες (ΟΛΜΕ, ΔΟΕ) ελεγχόταν από την Προοδευτική ("κεντροδεξιά") παράταξη και θα αποκτούσαν την πλειοψηφία τόσο την ΚΠΕ όσο και την Εκτελεστική της Επιτροπή. Το μήνυμα, λοιπόν, που έστειλε η ΔΟΕ ήταν στην πραγματικότητα το ακόλουθο: δε συνεργαζόμαστε ενόσω η ΚΠΕ ελέγχεται από την Αριστερή Παράταξη. Ταυτόχρονα η ίδια απόφαση ισοδυναμούσε με πρόσκληση προς την ΟΛΜΕ για μονομερή συνεργασία των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών.

Πράγματι στις 27-9-33, και ενώ οι κινητοποιήσεις της ΚΠΕ για μισθολογικές αυξήσεις είχαν ήδη ξεκινήσει, έγινε η πρώτη κοινή σύσκεψη των δυο εκπαιδευτικών ομοσπονδιών. Οι δυο διοικήσεις διαπίστωσαν απόλυτη ταύτιση απόψεων και αποφάσισαν να επικεντρώσουν τις προσπάθειες τους στο κοινό κλαδικό τους αίτημα για απόδοση και στους εκπαιδευτικούς του επιδόματος των 3/16. Σε πλήρη αντίθεση με την ΚΠΕ επέλεξαν ήπιες μεθόδους προβολής και διεκδίκησης του αιτήματος. Δε συμμετείχαν στις συγκεντρώσεις των άλλων Δημοσίων Υπαλλήλων ούτε και οργάνωσαν δικές τους. Περιορίστηκαν σε επιχειρηματολογία για το δίκαιο του αιτήματος, σε προβολή του μέσα από τον καθημερινό τύπο και σε συναντήσεις με τους αρμόδιους υπουργούς (Παιδείας και Οικονομικών)³¹⁰. Σε κάθε περίπτωση αρνήθηκαν οποιαδήποτε ανάμιξη της ΚΠΕ στις προσπάθειές τους. Ακόμα και την απλή έκφραση συμπαράστασης: "Αι συνεργαζόμενοι Ομοσπονδίαι Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως, αίτινες υπευθύνως διαχειρίζονται τας τύχας των ζητημάτων του κλάδου, λαμβάνουσαι αφορμήν εξ υστεροβούλου και επιζημίου αναμείξεως της Πανυπαλληλικής Επιτροπής εις ζητήματα εκπαιδευτικού κόσμου δηλούσιν ότι,

³⁰⁹Βλ. *Πρακτικά ΙΣΤ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, έκδ. Διδασκαλικό Βήμα, 1933, σελ. 64.

³¹⁰Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 444, 1-10-1933, σελ. 5 και τεύχ. 447, 22-10-1933, σελ. 8.

αποκρούουσιν απολύτως οιανδήποτε επέμβασιν της προς επιτυχίαν δήθεν αιτημάτων εκπαιδευτικών. Δηλούσιν ότι η μοναδική υπηρεσία την οποίαν θα ηδύνατο η ΚΠΕ να προσφέρει εις τους Εκπαιδευτικούς θα ήτο να αφήση απροστάτευτα τα ζητήματά των διότι αι διδασκαλικά Ομοσπονδία τον κίνδυνον τούτων ευρίσκουσιν ακριβώς εις την επέμβασιν της Πανυπαλληλικής Επιτροπής”³¹¹.

Είδαμε πώς εκφράσθησαν οι δυο αντίπαλες τακτικές στο πραγματικό πεδίο των οικονομικών διεκδικήσεων. Ας ξαναγυρίσουμε όμως στο επίμαχο νομοσχέδιο το οποίο κατατέθηκε τελικά στη βουλή στις 3-11 και συζητήθηκε στις 16-12-33. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε ένα μήνα αργότερα (25-1-1934) με την έκδοση των διαταγμάτων που εξειδίκευαν το νόμο³¹².

Σε αδρές γραμμές οι αυξήσεις κυμαίνονταν από 27% για τον κατώτερο βαθμό (γραφέα β΄) ως 18% για τον ανώτερο (Διευθυντής α΄). Σε απόλυτες τιμές αυτό σήμαινε αύξηση κατά 320 δραχ. για τον γραφέα και 1036 δραχ. για τον Διευθυντή [Βλ. Παράρτημα Α, Πίνακας 13]. Ταυτόχρονα ο νόμος καταργούσε τα πολυποίκιλα κλαδικά επίδοματα και διατηρούσε μονάχα τα πανυπαλληλικά. Συγκεκριμένα διατηρούσε το επίδομα των 3/16 το οποίο επέκτεινε και στους εκπαιδευτικούς. Εισήγαγε επίσης ένα νέο πανυπαλληλικό επίδομα, το επίδομα “πόλεως”, το οποίο κυμαινόταν από 3% ως 15% ανάλογα με τον τόπο κατοικίας.

Ποιες ήταν οι αντιδράσεις των συνδικάτων σ’ αυτές τις ρυθμίσεις;

³¹¹Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 449, 5-11-1933, σελ. 8.

³¹²Βλ. ν. 5981, ΦΕΚ 6Α΄/9-1-1934 [δημοσιεύεται και στο περ. *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, περ. Γ΄, τόμ. Δ΄, τεύχ. 1, Ιανουάριος 1934, σελ. 9-10]. Βλ. επίσης “Η αιτιολογική έκθεσις επί του νομοσχεδίου περί των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 449, 5-11-1933, σελ. 1-2. Με βάση τον νόμο εκδόθηκε το Π.Δ. 12/22 Ιαν. 1934, “Περί των αποδοχών Πολιτικών Δημοσίων υπαλλήλων”, ΦΕΚ 26Α΄/1934 [δημοσιεύεται επίσης στο περ. *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, περ. Γ΄, τόμ. Δ΄, τεύχ. 1, Φεβρουάριος 1934, σελ. 18-24]. Σχετική και η “Ερμηνευτική εγκύκλιος του Γεν. Λογιστηρίου δια τας αποδοχάς των δημοσίων υπαλλήλων”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 464, 18-2-1934, σελ. 2-3.

Η ΚΠΕ εκτίμησε πως ναι μεν δόθηκαν κάποιες αυξήσεις αλλά αυτές ήταν εντελώς ανεπαρκείς. Οι μόνοι που πραγματικά ενισχύονται, τονίζει η ΚΠΕ, είναι οι αξιωματικοί και δευτερευόντως οι εκπαιδευτικοί³¹³. Η θεσμοθέτηση επίσης του επιδόματος πόλεως ως ποσοστό επί του μισθού και όχι ως δραχμικό επίδομα είναι ατυχής αφού ενισχύει τους υψηλόμισθους. Η ΚΠΕ μάλιστα ανιχνεύει αντισυνδικαλιστικές στοχεύσεις πίσω από τη θεσμοθέτηση του συγκεκριμένου επιδόματος: “Με το επίδομα πόλης επιδιώκεται να διασπασθεί η ενότητα του δημοσιοϋπαλληλικού κινήματος και να προλαμβάνονται οι πανελλήνιες απεργίες, εξεγέρσεις και κινητοποιήσεις”³¹⁴. Η ΚΠΕ, λοιπόν, ζητούσε τη γενίκευση του ανώτερου ποσοστού: για όλους το επίδομα να είναι 15%³¹⁵.

Εκείνοι όμως που αντέδρασαν δυναμικά ήταν ξανά οι τριατατικοί. Ο νέος νόμος καταργώντας τα κλαδικά επιδόματα καταργούσε και την αμοιβή τους για τις λεγόμενες “εξαιρέσιμες” ημέρες. Τρεις μέρες μετά την ψήφιση του νομοσχεδίου, στις 19-12, κήρυξαν απεργία επ’ αόριστον. Ακολούθησαν τα γνωστά φαινόμενα: συμπλοκές, συλλήψεις, μαζικές απολύσεις, απεργοσπαστικοί μηχανισμοί. Η ΚΠΕ κάλεσε σε συγκέντρωση συμπαράστασης (21-12) προβάλλοντας ταυτόχρονα ευρύτερα αιτήματα. Από τις στήλες του ο *Ριζοσπάστης* καλούσε τους υπαλλήλους να κατέλθουν σε πανυπαλληλική πανελλαδική απεργία. Στην κατεύθυνση αυτή η Αριστερή Παράταξη ενεργοποιήθηκε σε όλους τους κλάδους αλλά δε μπόρεσε να πετύχει τίποτα περισσότερο από μια δίωρη στάση στους οικονομικούς. Στο μεταξύ η απεργία των τριατατικών εκφυλίσθηκε και έληξε στις 25.12.33. Απολογισμός: εκατοντάδες συλλήψεις, 150 προσαγωγές σε δίκη, 23 καταδίκες, 40 απολύσεις.

³¹³Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της ΚΠΕ τα 320 εκατ. δραχ. κατανέμονται ως εξής: α) 70 εκατ. στους αξιωματικούς· β) 150 εκατ. στους εκπαιδευτικούς γ) 30 εκατ. στους υπαξιωματικούς· δ) 25 εκ. στους δικαστικούς για την διαβάθμιση τους και ε) 45 εκατ. σε όλους τους άλλους δημόσιους υπαλλήλους· βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 19, 20-11-1933.

³¹⁴Ό.π., 13-1-1934.

³¹⁵Ό.π., 1-2-1934.

Αλλά και τελική υποχώρηση της κυβέρνησης: Οι “εξαιρέσιμες” θα εξαιρεθούν από το γενικό μέτρο της κατάργησης των κλαδικών επιδομάτων³¹⁶.

Σε αντίθεση με την ΚΠΕ και τους τριατατικούς οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες αποδέχθηκαν ως θετικό το νέο νόμο, πράγμα άλλωστε αναμενόμενο αφού ικανοποιούσε το χρόνιο αίτημά τους για την απόδοση και στους εκπαιδευτικούς του επιδόματος των 3/16. Πράγματι, ο νέος νόμος αντιμετώπισε προνομιακά τους εκπαιδευτικούς αφού απέδωσε σε αυτούς τα 150 από τα 360 συνολικά εκατομμύρια δραχμές, που δόθηκαν για την υποστήριξη του νέου μισθολογίου. Η μόνη αντίρρηση εκφράστηκε από τη ΔΟΕ και αφορούσε το επίδομα πόλεως. Η ΔΟΕ αρχικά ζητούσε να θεσμοθετηθεί ένα επίδομα που να διαφοροποιείται με βάση την οικογένεια του καθενός και όχι με βάση τον τόπο κατοικίας του. Να θεσμοθετηθεί δηλαδή “οικογενειακό” επίδομα και όχι “πόλεως”. Όταν τελικά θεσμοθετήθηκε το δεύτερο ζητούσε να μειωθεί η “ψαλίδα” ανάμεσα σε αυτούς που κατοικούσαν σε χωριά και αυτούς που κατοικούσαν σε πόλεις. Ο λόγος ήταν προφανής: η πλειονότητα των δασκάλων ζούσε σε μικρές κοινότητες, κάτω των 2500 κατοίκων και συνεπώς θα έπαιρνε επίδομα 3%: “Θα ήτο πλήρης η ικανοποίησης του διδασκαλικού κόσμου με τον νόμον περί βελτιώσεως των μισθών, αν το ζήτημα του επιδόματος πόλεων που εδόθη εδίδετο ως οικογενειακόν επίδομα, όπως υπεστήριξεν η Διδασκαλική Ομοσπονδία. Αφού όμως δεν εδόθη οικογενειακόν επίδομα, έπρεπε να μη δημιουργηθή το τεράστιο διάκενο μεταξύ του 3% που παίρνουν οι δημοδιδάσκαλοι των κοινοτήτων που έχουν ολιγώτερους των 2500 κατοίκων και του 15% που δόθηκε στους υπηρετούντας στις μεγάλας πόλεις, δια τον λόγον ότι κακώς εξετιμήθησαν αι ανάγκαι εκάστης των κατηγοριών τούτων”³¹⁷.

³¹⁶Εκτενή ρεπορτάζ και αναλύσεις για την απεργία και την εξέλιξή της βλ. *ό.π.*, 21, 22, 23, 24, 25-12-33· 12-1-34· 5-2-34· 1,2,3-2-34.

³¹⁷Απόσπασμα από συνέντευξη του προέδρου της ΔΟΕ Χρ. Ράικου στην εφ. *Πατρίς*, 23-4-1934. Το επίδομα πόλης θα ρυθμισθεί ως εξής: Για Αθήνα, Πειραιά, Μαρούσι, Κηφισιά, Χαλάνδρι, Φάληρο 15%. Για Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Καλαμάτα, Καβάλλα, Βόλο, 10%. Για πόλεις άνω των 2500 κατοίκων με βάση την απογραφή του 1928, 6%. Για χωριά κάτω των 2500 3%.

Οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες, λοιπόν, εφάρμοσαν σε όλη τη διάρκεια των κινητοποιήσεων ήπια τακτική. Ο νόμος, εκτός από τις μικρές αυξήσεις που αφορούσαν όλους τους δημόσιους υπάλληλους, επέκτεινε και στους εκπαιδευτικούς το επίδομα των 3/16. Ικανοποιούσε έτσι ένα χρόνιο αίτημα των εκπαιδευτικών. Εξίσωνε τους μισθούς τους με αυτούς των ομοιοβάθμων τους υπαλλήλων.

7. Η συνδιάσκεψη της Θεσσαλονίκης

Καθόλη τη διάρκεια των κινητοποιήσεων η ΚΠΕ και ο *Ριζοσπάστης* καλούσαν τους τοπικούς συλλόγους δασκάλων και καθηγητών να εγκαταλείψουν τις διοικήσεις τους και να ταχθούν κάτω από την καθοδήγηση της ΚΠΕ³¹⁸. Η έκκλησή τους βρήκε ανταπόκριση στους συλλόγους που ελέγχονταν από την Αριστερή Παράταξη. Συγκεκριμένα, κατά το συνδικαλιστικό έτος 1933-34, η Αριστερή Παράταξη έλεγχε 2 συλλόγους στην ΟΛΜΕ και 25 στη ΔΟΕ. Ο ένας μετά τον άλλο οι σύλλογοι αυτοί εξέδιδαν ανακοινώσεις με τις οποίες επέκριναν τις διοικήσεις τους και συντάσσονταν με την ΚΠΕ³¹⁹. Η πιο σημαντική τους κίνηση, όμως, θα είναι ξανά μια συνδιάσκεψη των συλλόγων Μακεδονίας-Θράκης, αυτή τη φορά στη Θεσσαλονίκη, στις 3-4 Ιανουαρίου 1934³²⁰. Ο νόμος για το μισθολόγιο είχε ήδη ψηφισθεί, εκκρεμούσαν όμως ακόμη τα διατάγματα. Εδώ χρειάζεται να διευκρινίσουμε πως το 15ο συνέδριο αποφάσισε τη διάλυση του Μόνιμου Γραφείου Καβάλλας, αλλά ως αντιστάθμισμα έδωσε το δικαίωμα τους τοπικούς συλλόγους

³¹⁸Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 23-8-33 και 8-10-33.

³¹⁹Εντοπίσαμε τις ανακοινώσεις “προσχώρησης” των ακόλουθων 13 δασκαλικών συλλόγων: Χανίων, Ιωαννίνων, Κατερίνης, Ένωση Λειτουργών Δημοτικής Εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης, Σερρών, Καβάλλας, Ηρακλείου, Λακεδαιμόνος, Φθιώτιδος, Κονίτσης, Πιερίας, Ελασσώνας, Δράμας, Μεγαοπόλεως, Λήμνου και Καρπενησίου· βλ. *ό.π.*, 8-10-33· 2, 8-11-33· πρβλ. τα τεύχη 442, 443, 447, 448, 450, 452, 453, 463, 481, 495, 497 και 504 του *Διδασκαλικού Βήματος*. Ωστόσο, οι “προσχωρήσεις” των συλλόγων στην ΚΠΕ δεν γίνονταν αμαχητί. Σε όλη τη διάρκεια των κινητοποιήσεων, αλλά και μετά από αυτή, η εσωκλαδική παραταξιακή διαμάχη θα μαίνεται. Σημαντική νίκη της Αριστερής Παράταξης ήταν η επικράτησή της στον Α΄ σύλλογο Αθηνών μεσούντος του αγώνα (15-11-33)· βλ. Περίληψη των πρακτικών της συνέλευσης, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 453, 3-12-1933, σελ. 4. Από την άλλη όμως θα χάσει μια σειρά από προπύργιά της στη Μακεδονία και Θράκη: τους συλλόγους Διδυμοτείχου, Δράμας, Ξάνθης και Καβάλλας· βλ. έγγραφα των συλλόγων στα τεύχη 462, 464, 468, 474, του *Διδασκαλικού Βήματος*.

³²⁰Λεπτομέρειες για τη συνδιάσκεψη βλ. εφ. *Φως*, 4 και 5-1-1934. Επίσης *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 458, 7-1-1934, σελ. 2-4 και 7-8. Πρβλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 5, 6-1-1934. Επίσης το ψήφισμα του συλλόγου Θεσσαλονίκης, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 463, 11-2-1934, σελ. 5.

να οργανώνουν συνδιασκέψεις κατά γεωγραφικά διαμερίσματα όπου θα συζητούνται τα τρέχοντα ζητήματα στα πλαίσια βεβαίως της ΔΟΕ. Οι σύλλογοι της Μακεδονίας-Θράκης, λοιπόν, βρίσκονταν αυτή τη φορά εντός των ορίων της καταστατικής νομιμότητας. Γι' αυτό στη συνδιάσκεψη εκτός από τους 7 συλλόγους που έλεγχε η Αριστερή Παράταξη (οι δύο σύλλογοι της Θεσσαλονίκης και οι σύλλογοι Σερρών, Καβάλας, Κατερίνης, Γιαννιτσών, Κοζάνης) συμμετείχαν και τέσσερις ελεγχόμενοι από την Προοδευτική (Λαγκαδά, Εδέσσης, Ξάνθης, Δράμας). Κλήθηκε και παραβρέθηκε επίσης και ο πρόεδρος της ΔΟΕ Χρ. Ράικος. Ο καταστατικός συμβιβασμός ωστόσο δεν εμπόδισε την έκρηξη των πραγματικών αντιθέσεων.

Οι αριστεροί υποστήριξαν για άλλη μια φορά πως η τακτική της ΔΟΕ οδηγεί σε ήττα ενώ αντίθετα η τακτική της ΚΠΕ, ως η μόνη ορθή, θα οδηγήσει στη νίκη. Υποστήριξαν επίσης πως στη συγκυρία αυτή τα συμφέροντα των δασκάλων ταυτίζονται απολύτως με τα ευρύτερα δημοσιούπαλληλικά. Αντιθέτως ο Ράικος τόνισε πως α) οι εκπαιδευτικοί (δάσκαλοι και καθηγητές) οφείλουν να θέσουν σε προτεραιότητα τα κλαδικά τους συμφέροντα για όσο χρονικό διάστημα παραμένει η μισθολογική τους υστέρηση έναντι των άλλων δημοσίων υπαλλήλων και β) με την ήπια τακτική τους οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες έπεισαν τελικά την κυβέρνηση να επεκτείνει τα 3/16 και στους εκπαιδευτικούς. Όπως είδαμε τα 3/16 πράγματι επεκτάθηκαν στους εκπαιδευτικούς. Η απόφαση αυτή, όμως, δεν είχε ακόμα ανακοινωθεί και οι δηλώσεις του Ράικου θεωρήθηκαν δημαγωγικές. Ακριβώς γι' αυτό αποδοκιμάστηκε έντονα και αναγκάστηκε να αποχωρήσει από τη συνδιάσκεψη ακολουθούμενος από τους τέσσερις φιλικούς του συλλόγους.

Οι υπόλοιποι επτά σύλλογοι συνέχισαν τις εργασίες και για την επόμενη ημέρα (4-1-1934) και κατέληξαν στα ακόλουθα: α) καταδικάζεται η τακτική της ΔΟΕ ως ατελέσφορη και αναγνωρίζεται η τακτική της ΚΠΕ ως μόνη εξυπηρετική των συμφερόντων του κλάδου β) καλείται ο πρόεδρος Χρ. Ράικος "όπως απαλλάξει την ομοσπονδία της θλιβεράς παρουσίας του το ταχύτερον". γ) ζητείται η άμεση σύγκληση έκτακτου συνεδρίου "για να σωθή η οργάνωση". δ) συγκροτείται

πενταμελής επιτροπή με στόχο να βοηθήσει στην “αναζωογόνηση και αναδιοργάνωση” των συλλόγων της Μακεδονίας-Θράκης³²¹ και ε) μεταφέρεται η έδρα του “Δελτίου” από την Καβάλλα στη Θεσσαλονίκη.

Την ίδια μέρα (4-1-34) οι τέσσερις σύλλογοι που αποχώρησαν, σε συνεργασία με τον Σύλλογο Δυτικής Πλευράς³²² και την ΕΛΜΕ Θεσσαλονίκης, οργάνωσαν τη δική τους συγκέντρωση. Με ψήφισμά τους ενέκριναν την τακτική της ΔΟΕ και απηύθυναν ευχαριστίες προς την κυβέρνηση για την εξίσωση τους μισθών τους με τους μισθούς των άλλων δημοσίων υπαλλήλων.

Η αντιπαράθεση της Θεσσαλονίκης επέτρεψε στον Ράικο να αφήσει τα προσχήματα και να καλέσει δημοσίως την κυβέρνηση να προχωρήσει σε εκκαθάριση του δασκαλικού σώματος από τους κομμουνιστές: “Ανθρωποι οι οποίοι και μετά την ικανοποίησιν των δικαίων αιτημάτων μας εξακολουθούν να εμφορούνται από επαναστατικές και ανατρεπτικές ιδέας, ασφαλώς θα υποκινούνται από αλλότρια ελατήρια, η δε επιτυχία της Διδ. Ομοσπονδίας υπήρξε το κόκκινο πανί για να τους ερεθίση. Απευθύνομαι προς την Πολιτείαν της οποίας εφιστώ την προσοχήν επί των τοιούτων ενεργειών και της υπενθυμίζω ότι θα φέρη βαρείαν την ευθύνην αν σύντομα δεν λάβη τα ενδεδειγμένα μέτρα. Θα ήτο έγκλημα αν η πολιτεία, ήτις δια μικρότερα πταίσματα συλλαμβάνει και οδηγεί προ της Δικαιοσύνης απλούς εργάτας, αφήσει τους τοιούτους ανθρώπους, εμπνεόμενους από δολοφονικά κατ’

³²¹Στη θέση, δηλαδή, του καταργημένου Μόνιμου Γραφείου η Αριστερή Παράταξη έθεσε τώρα την “επιτροπή αναδιοργάνωσης”. Η επιτροπή θα αποτελείται από τους: Βαλσαμάκη, Τσίρκα, Βασατή, Γκουρομίχου και Αδαμοπούλου.

³²²Σύμφωνα με το καταστατικό της ΔΟΕ η Θεσσαλονίκη δε μπορούσε να έχει πάνω από δυο συλλόγους. Όταν και στους δυο πήρε την πλειοψηφία η Αριστερή Παράταξη, ιδρύθηκε ένας τρίτος, ο Σύλλογος Δυτικής Πλευράς, ο οποίος όμως δεν μπορούσε να ενταχθεί στη δύναμη της ΔΟΕ. Με αφορμή τη συνδιάσκεψη η ΔΟΕ στο επόμενο συνέδριό της θα διαγράψει τον ένα από τους δυο συλλόγους, την Ένωσι Λειτουργών Δημοτικής Εκπαιδύσεως Θεσσαλονίκης, και θα εντάξει στη δύναμή της τον Σύλλογο Δυτικής Πλευράς. Βλ. *Πρακτικά της ΙΖ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, εκδ. Διδασκαλικόν Βήμα, 1934, σελ. 54 και 64.

αυτής σκέψεις και ιδέας να διασύρουν το επάγγελμα του διδασκάλου εις ό ετάχθησαν υπό της ιδίας”³²³.

Η ενέργεια αυτή του Ράικου, και η συνακόλουθη στο εξής πρακτική της διοίκησης, προκάλεσε οξείες αντιπαραθέσεις στο 17ο συνέδριο που ακολούθησε. Η Αριστερή Παράταξη συνέχισε να επιμένει πως τα μέλη της δεν έχουν σχέση με τον κομμουνισμό και πως διώκονται λόγω της μαχητικότητάς τους: “Αυτούς [τους 25 αριστερούς συλλόγους] τους κατηγορήσε [η διοίκηση] σαν όργανα της Τρίτης Διεθνούς και αυτό γράφεται στο επίσημο όργανο της Ομοσπονδίας. Σύμφωνα με τα γραφόμενα αυτά οι σύλλογοι ενδιαφέροντο για την ανατροπή του καθεστώτος. (...) Παντού έβλεπε ‘συντρόφους’ ενώ έπρεπε να βλέπη ανθρώπους αντιπολιτευόμενους σθεναρά μόνον για τα συμφέροντα του κλάδου”³²⁴.

Η διαβεβαίωση αυτή, βεβαίως, ήταν εσκεμμένα ψευδής. Όλοι γνώριζαν πως οι αντιπρόσωποι της Αριστερής Παράταξης πρόσκεινται στο ΚΚΕ³²⁵. Ο χαρακτηρισμός όμως κάποιου δάσκαλου ως κομμουνιστή δημοσίως μετά το “Ιδιώνυμο” ισοδυναμούσε με κατάδοση στις αρχές. Ακριβώς γι’ αυτό η Προοδευτική Παράταξη, όπως είδαμε, απέφευγε να “στιγματίσει” κάποιον ως κομμουνιστή. Όσο όμως η διαμάχη οξυνόταν τόσο λιγότερο διαλλακτική εμφανιζόταν. Αρχικά κρατώντας τα προσχήματα (Βλόντης και Θεοδώρου) και κατόπιν ξεκάθαρα και χωρίς ενδοιασμούς (Ράικος), οι ηγέτες της Προοδευτικής, συνέβαλαν —συχνότερα

³²³Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 458, 7-1-1934, σελ. 7-8. Ανάλογες δηλώσεις του Ράικου σε συνέντευξή του εφ. *Πατρίς*, 27-4-1934. Το υπουργείο Παιδείας ανταποκρινόμενο με την υπ’ αριθμ. 12274 διαταγή του διατάσσει τη δίωξη των δασκάλων που συμμετείχαν στη διάσκεψη της Θεσσαλονίκης· βλ. έγγραφο της ΚΠΕ, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 475, 6-5-1934, σελ. 1.

³²⁴Απόσπασμα από την τοποθέτηση του αντιπροσώπου Α’ Αθηνών Β. Παππά, *Πρακτικά της ΙΖ’ Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, εκδ. Διδασκαλικόν Βήμα, 1934, σελ. 14.

³²⁵Σύμφωνα με τη μαρτυρία του παλαίμαχου δάσκαλου Γ. Κατσαντώνη δεν πρόσκεινταν απλώς. Ήταν μέλη του ΚΚΕ. Εκτός από τη γνωστή περίπτωση του Ν. Πλουμπίδη βλ. και τις βιογραφίες των συνδικαλιστών δασκάλων, Κ. Παπανικολάου, Σωτ. Μπαρμπουνάκη, Β. Παππά και Ελ. Μπαμπαδάκι, στο Κατσαντώνης Γιάννης, *Η Αριστερή Παράταξη...*, ό.π.

προκάλεσαν— τις διώξεις των κομμουνιστών δασκάλων. Χαρακτηριστική της μισαλλοδοξίας ήταν η πρόταση του προεδρεύοντος στο 17ο συνέδριο, Νίκου Παπανικολάου, για συνεργασία της ΔΟΕ με την Ειδική Ασφάλεια ώστε να ανακαλυφθούν οι αρθρογράφοι του αριστερού εντύπου *Εκπαιδευτικός Δρόμος*³²⁶. Πράγματι η ΔΟΕ μετά το συνέδριο προχώρησε σε δικαστικές ενέργειες από τις οποίες αποκαλύφθηκε πως εκδότης του εντύπου ήταν ο Αργ. Αργυριάδης, διευθυντής του *Ριζοσπάστη*³²⁷. Μετά από αυτό η έκδοση του *Εκπαιδευτικού Δρόμου* διακόπηκε και στη θέση του εμφανίστηκαν τα *Εκπαιδευτικά Νέα*³²⁸.

Υπό τέτοιες συνθήκες βέβαια κάθε πιθανότητα συνεργασίας της ΔΟΕ με την ΚΠΕ είχε εξαλειφθεί. Ωστόσο το ζήτημα τέθηκε ξανά στα τέλη Μαρτίου 1934 και μάλιστα από τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες. Εφόσον, θα υποστηρίξουν, δεν υφίσταται πλέον θεσμοθετημένη μισθολογική ανισότητα ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και τους υπόλοιπους δημόσιους υπάλληλους, είναι δυνατή η ισότιμη συνεργασία. Η πρόσκληση ωστόσο δε συνιστά αλλαγή πολιτικής. Δεν αποστέλλεται στην ΚΠΕ, την οποία οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες συνεχίζουν να μην αναγνωρίζουν ως συντονιστή και καθοδηγητή των δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων, αλλά απευθείας στις κλαδικές οργανώσεις. Ως αντικείμενο

³²⁶ό.π., σελ. 48. Τον Αύγουστο του 1933 οι αριστεροί δάσκαλοι είχαν εκδώσει το δικό τους έντυπο με τον τίτλο *Ο Διδακταλικός Δρόμος*. Από το πέμπτο τεύχος και μετά το έντυπο μετονομάστηκε σε *Εκπαιδευτικός Δρόμος* προσπαθώντας να επεκταθεί και στους καθηγητές. Λόγω των διώξεων ο *Εκπαιδευτικός Δρόμος* δεν ανέγραφε τα ονόματα του εκδότη και των συντακτών. Τα κείμενα του θα είναι στο σύνολό τους ανυπόγραφα.

³²⁷Βλ. “Επιβαλλόμενη απάντησις”, *Διδακταλικόν Βήμα*, τεύχ. 501, 18-11-1934, σελ. 5-6. και τεύχ. 503, 2-12-1934, σελ. 4.

³²⁸Τα *Εκπαιδευτικά Νέα* εκδόθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1934 και κυκλοφορούσαν σε μη τακτά χρονικά διαστήματα ως τον Ιούνιο του 1935. Συνολικά εκδόθηκαν 7 τεύχη. Τα κείμενά του, όπως και στον *Εκπαιδευτικό Δρόμο*, ήταν ανυπόγραφα. Ως υπεύθυνος του εντύπου αναγραφόταν από το 2ο τεύχος κάποιος Πάρις Ιωαννίδης, τον οποίο δε συναντήσαμε ξανά, πιθανότατα μη εκπαιδευτικός.

συνεργασίας προτείνεται το ζήτημα του Καταστατικού Χάρτη, ένα ζήτημα ευρύτερου δημοσιοϋπαλληλικού ενδιαφέροντος που εκκρεμούσε υπερβολικά (από το 1930).

Παρότι η πρόσκληση απευθυνόταν σε κάθε οργάνωση χωριστά η απάντηση υπήρξε κοινή. Υπογραφόταν από όλες τις δημοσιοϋπαλληλικές οργανώσεις (4 ομοσπονδίες και 12 Ενώσεις), αλλά και από την ΚΠΕ. Μια απάντηση που έμοιαζε περισσότερο με λίβελλο. Οι δυο ομοσπονδίες επικρίνονταν για πολλά. Για το όψιμο ενδιαφέρον τους (“Την συνεργασίαν ενεθυμήθητε πολύ οψίμως εις τας παραμονάς των συνεδρίων σας...”)· για προσπάθεια αποπροσανατολισμού των υπαλλήλων (“Δεν είναι ο καταστατικός χάρτης που προέχει αλλά οι διώξεις και η αναστολή των προαγωγών”)· για τη συμβολή τους στις διώξεις (“...εδιώξατε εξοντωτικώς τους διαφωνούντας προς την γραμμήν σας δασκάλους και εκπαιδευτικούς γενικώς. Τα θύματα των διώξεων όχι μόνον δεν περιεθάψατε αλλά και εδημιουργήσατε”)· για απεργοσπαστική δράση (“Κατ’ επιταγήν σας και εφαρμόζοντας την γραμμήν σας Δημοδιδασκαλικοί σύλλογοι τας ημέρας της απεργίας των ΤΠΤ συναδέλφων εξέδιδαν ανακοινωθέντα αποδοκιμασίας και προσεφέρθησαν να γίνουν απεργοσπάσται”)· για διαλυτικό ρόλο (“Δεν απευθύνεσθε εις την εκπρόσωπον της ενότητος και της συνεργασίας μας ΚΠΕ...”).

Παρόλα αυτά οι οργανώσεις δέχονται τη συνεργασία με τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες με την προϋπόθεση πως αυτές: α) δε θα επιμείνουν στην αλλαγή ονόματος και σύνθεσης της ΚΠΕ· β) θα δημοσιεύουν και θα υποστηρίζουν τις αποφάσεις της ΚΠΕ και γ) θα υπερασπίσουν τους διωκόμενους. Ακολούθησε μια σειρά άγονων επιστολών όπου η κάθε πλευρά συνέχιζε να εμμένει στις θέσεις της. Η συνεργασία για άλλη μια φορά θα προσκρούσει στις διαφορετικές στοχεύσεις και τακτικές³²⁹.

³²⁹Οι εκατέρωθεν επιστολές δημοσιεύονται στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 475, 6-5-1934, σελ. 1.

Τα πεπραγμένα της διοίκησης, δηλαδή η τακτική της και η δράση της στο μισθολογικό, θα εγκριθούν από το 17ο συνέδριο με 311 ψήφους έναντι 106³³⁰. Οι 106 ψήφοι ανήκαν φυσικά στην Αριστερή Παράταξη, η οποία αν και αναγνώρισε πως η επέκταση των 3/16 συνιστά επιτυχία, επέμενε πως αυτή οφείλεται στον αγώνα της ΚΠΕ, πως η ΔΟΕ δηλαδή κατηλεύθηκε τους αγώνες των άλλων οργανώσεων³³¹. Φαίνεται, όμως, πως δεν έπεισε απόλυτα μια και το ποσοστό της έπεσε στο 25,5%. Αντιθέτως η Προοδευτική Παράταξη ανήλθε στο 74, 5%. Σ' αυτό συνετέλεσε η επιτυχία στο μισθολογικό αλλά και η έντονη προβολή αυτής της επιτυχίας. Σε όλη τη διάρκεια της χρονιάς ο Ράικος περιόδευε σε όλη τη χώρα αναδιοργανώνοντας τους συλλόγους, προβάλλοντας το έργο της ομοσπονδίας και επικρίνοντας την Αριστερή Παράταξη³³². Η Προοδευτική Παράταξη θα βρει στο πρόσωπο του Ράικου, μετά από ατυχείς επιλογές δύο ετών, τον ηγέτη που θα τη συσπειρώσει και θα την αναδιοργανώσει. Από τους ιδρυτές της ομοσπονδίας, ισχυρή προσωπικότητα, δημοτικιστής, αρχικά βενιζελικός που προσχώρησε αργότερα στον αντιβενιζελισμό, σφόδρα αντικομμουνιστής, ο Ράικος συγκέντρωνε τα απαραίτητα χαρακτηριστικά για να κρατήσει ενωμένες τις δυο μερίδες της Προοδευτικής Παράταξης σε μια εποχή που ο διχασμός στην κεντρική πολιτική σκηνή έκανε την επανεμφάνισή του. Έτσι παρόλο που όλα τα άλλα μέλη του

³³⁰Βλ. *Πρακτικά της ΙΖ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, ό.π., σελ. 14.

³³¹Βλ. ενδεικτικά το απόσπασμα από την τοποθέτηση του αντιπροσώπου Θεσσαλονίκης Κων. Τσίρκα, ό.π., σελ. 30.

³³²Οι περιοδείες του Ράικου στη διάρκεια του συνδικαλιστικού έτους 1933-34 θα είναι οι ακόλουθες: Πρώτος τομέας (από 26/9 ως 12/10/1933): Βόλος, Λάρισα, Κατερίνη, Λαγκαδάς, Γιαννιτσά, Βέροια, Έδεσσα, Φλώρινα, Καστοριά. Δεύτερος τομέας: (από 19-1-1934 έως 26-1-1934): Λαμία, Άμφισσα, Λειβαδιά, Θήβα, Χαλκίδα. Τρίτος τομέας: (από 25-2-1934 ως 21-3-1934): Αίγιο, Καλάβρυτα, Πάτρα, Αμαλιάδα, Πύργος, Κρέσταινα, Κυπαρισσία, Καλαμάτα, Μεγαλόπολη, Δημητσάνα, Τρίπολη, Σπάρτη, Μολάοι, Γύθειο, Άργος. Τέταρτος Τομέας: (21-5-1934 ως 6-6-1934): Ναύπακτος, Μεσαλόγγι, Αγρίνιο, Άρτα, Γιάννενα, Κόνιτσα, Βήσσανη Πωγωνίου, Πρέβεζα. Βλ. τα τεύχη 442, 461, 464 και 477 του *Διδασκαλικού Βήματος*.

Διοικητικού Συμβουλίου θα ανανεωθούν, ο ίδιος θα επανεκλεγεί³³³. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε πως η αύξηση του ποσοστού της Προοδευτικής δεν προήλθε από τη μείωση των ψήφων της Αριστερής, αλλά από την αύξηση των συνολικών ψήφων. Συγκεκριμένα το σύνολο των ψήφων ανήλθε από 268 στις 421. Εκπροσωπήθηκαν, δηλαδή, 4200 περίπου δάσκαλοι έναντι 2700 της προηγούμενης χρονιάς³³⁴. Συναντούμε εδώ στην καθαρή της μορφή μία τάση που διακρίνεται και στις αρχαιρεσίες των προηγούμενων ετών: όταν η μαζικότητα αυξάνει, το ποσοστό της αριστεράς μειώνεται. Η εξήγηση πιθανότατα έχει ως εξής: η Αριστερή Παράταξη είχε υψηλό βαθμό συσπείρωσης· οι ψηφοφόροι της ήταν άτομα πολιτικά ενεργά που συμμετείχαν σταθερά στα συνδικαλιστικά δρώμενα. Αντίθετα η Προοδευτική Παράταξη είχε μικρό βαθμό συσπείρωσης· αρκετοί από τους ψηφοφόρους της προέρχονταν από τη μεγάλη δεξαμενή των συνδικαλιστικά ανενεργών, άτομα που μόνο περιστασιακά και κάτω από ειδικές συνθήκες συμμετείχαν.

³³³Ολόκληρη η νέα ηγεσία θα έχει ως εξής: Πρόεδρος: Χρήστος Ράικος· Γεν. Γραμματέας: Ν. Παπανικολάου· Αντιπρόεδρος: Χ. Γιαννακόπουλος· Μέλη: Γ. Παπαγεωργίου (θα οριστεί ταμίας), Ελένη Κοκκίνου· Αναπληρωματικά μέλη: Γ. Αγγελόπουλος, Π. Μπρέσκα. Το Εποπτικό Συμβούλιο αποτελέστηκε από τους εξής: Μακεδονίας-Θράκης: Παπαδόπουλος Ιωάννης· Θεσσαλίας-Ηπείρου: Σωτ. Δαγκλής· Στερεάς Ελλάδος-Εύβοιας: Ηλίας Σταθόπουλος· Πελοποννήσου-Ιονίων Νήσων: Γ. Αποστολόπουλος· Κρήτης και λοιπών νήσων: Ν. Γκαγκάνης. Βλ. *Πρακτικά της ΙΖ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, ό.π., σελ. 109.

³³⁴Βλ. ό.π., σελ. 3. Η Αριστερή Παράταξη ενοχλήθηκε ιδιαίτερα από αυτή την εξέλιξη. Ενδεικτικό το απόσπασμα από άρθρο του Ι. Ιορδανίδη: "Ο φασίστας πρόεδρος της Διδ. Ομοσπονδίας, το χαφιέδικο αυτό υποκείμενο, που ακούει στο όνομα Ράικος, σπαταλώντας την περιουσία της Ομοσπονδίας, ανέλαβε 'διαφωτιστικές' περιοδείες 'ανά τας επαρχίας' (...) για να προετοιμάσει έτσι την επανεκλογή του σε έκδοση 'επτηξημένη και βελτιωμένη'. (...) Σ' αυτό βοήθησε πολύ το υπουργείο Παιδείας που έστειλε εγκυκλίους στους επιθεωρητές να δίνουν άδειες στους δασκάλους των χωριών για να συγκεντρώνονται στις ομιλίες του Ράικου. Κινητοποιήθηκαν ακόμα και οι αστυνομικές και οι στρατιωτικές αρχές για να οργανώσουν τις ομιλίες." Βλ. Ι. Ιορδανίδης, "Γύρω από το 17ο Συνέδριο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", εφ. *Ριζοσπάστης*, 15-8-1934.

8. Προσπάθειες για συνεργασία

Όπως είδαμε, οι απτές αποδείξεις της κρίσης του 1929 έκαναν την εμφάνισή τους στην Ελλάδα στα τέλη του 1931. Μία από αυτές ήταν και η κρίση του προϋπολογισμού, ο οποίος την Άνοιξη του 1932 έκλεισε με σημαντικό έλλειμμα. Ένα από τα πρώτα μέτρα που πήρε η κυβέρνηση Βενιζέλου για την ισοσκέλισή του ήταν, όπως είδαμε, η περικοπή των μισθών κατά 6%. Ένα δεύτερο ήταν ο νόμος 5415, ο οποίος όριζε πως για μια διετία (από 13-5-32 ως 12-5-34) δε θα καταβάλλεται η διαφορά μισθού που θα προκύπτει από οποιαδήποτε υπηρεσιακή εξέλιξη των δημοσίων υπαλλήλων. Ουσιαστικά, δηλαδή, ο νόμος ανέστειλε για δυο χρόνια τις προαγωγές³³⁵. Και τα δυο μέτρα εφαρμόστηκαν σε μια περίοδο που οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν είχαν καμμία δυνατότητα να αντιδράσουν. Η ΣΔΥΕ είχε διαλυθεί και οι κλαδικές οργανώσεις παρέβαιαν χωρίς τις ιστορικούς ηγεσίες, μεταξύ τους ασυντόνιστες, υπό την μόνιμη απειλή και της δικής τους διάλυσης.

Δυο χρόνια αργότερα τα δυο μέτρα επανήλθαν στο προσκήνιο, αυτή τη φορά από τις κυβερνήσεις του Λαϊκού κόμματος. Αρχικά μια νέα αναστολή των προαγωγών και κατόπιν μια νέα περικοπή των μισθών κατά 4%. Όμως ας δούμε τα γεγονότα με τη χρονική τους σειρά.

Τον Μάρτιο του 1934 ο υπουργός Οικονομικών Σπ. Λοβέρδος κατέθεσε στη Βουλή το νομοσχέδιο “περί ρυθμίσεως των προαγωγών και των διορισμών” με το οποίο παρέτεινε την αναστολή των προαγωγών “κατά μισθό” για μια ακόμη διετία³³⁶. Δεν είχε σημασία, δηλαδή, αν αποδιδόταν ο επόμενος βαθμός στον υπάλληλο. Πριν περάσουν δύο ακόμη χρόνια δε θα αποδιδόταν ο αντίστοιχος με το νέο βαθμό μισθός. Στην πράξη αυτό σήμαινε πως κάθε υπάλληλος που έπρεπε να

³³⁵Άρθρο 7 του ν. 5415 περί προσωρινής διοικήσεως των εσόδων και εξόδων του Κράτους και των Ειδικών Ταμείων και Ειδικών Υπηρεσιών κατά την χρήσιν του έτους 1932-33, ΦΕΚ 129Α /22-4-1932.

³³⁶Εφ. Ριζοσπάστης, 1-4-1934.

προαχθεί και καθυστερούσε η προαγωγή του, ή έπαιρνε προαγωγή μόνο “κατά βαθμό”, έχανε σε μηνιαία βάση 300 ως 800 δραχ. Μια τέτοια ρύθμιση μείωνε σημαντικά, για κάποιους εξανέμιζε, τα οφέλη από τις αυξήσεις που δόθηκαν στις αρχές του 1934.

Παρατηρούμε εδώ μια ανακολουθία της κυβέρνησης. Τρεις μόλις μήνες μετά τις μισθολογικές παροχές επιχειρεί να νομοθετήσει ένα μέτρο λιτότητας. Θα υπάρξουν δυο απαντήσεις για την τακτική της αυτή. Η πρώτη προέρχεται από την ίδια την κυβέρνηση, η οποία προσδίδει ένα κοινωνικό πρόσωπο στις προτεινόμενες περιοχές. Το ποσό που θα αποταμιευθεί από την εφαρμογή του μέτρου, ισχυρίζεται, θα χρησιμοποιηθεί για δυο λόγους: α) για την αύξηση των δημοσιούπαλληλικών συντάξεων και β) για τη χορήγηση συντάξεων στους απολυθέντες για πολιτικούς λόγους κατά την περίοδο 1922-24. Τα δύο αυτά αναγκαία κοινωνικά μέτρα δεν αντέχει να τα χρηματοδοτήσει εξ ολοκλήρου ο προϋπολογισμός. Είναι απαραίτητη, λοιπόν, και η συμμετοχή των υπαλλήλων. Η ΚΠΕ από την πλευρά της ισχυρίζεται πως η κυβέρνηση εξαναγκάστηκε λόγω των κινητοποιήσεων να δώσει τις αυξήσεις και τώρα προσπαθεί έμμεσα να τις ακυρώσει. Η συνεξάρτηση της αναστολής των προαγωγών με την αύξηση των συντάξεων είναι εντελώς αδόκιμη και αποβλέπει καθαρά να υφαρπάξει τη συναίνεση των υπαλλήλων. Οι δημοσιούπαλληλικές οργανώσεις κάθε άλλο παρά αντιλέγουν στην αύξηση των συντάξεων, ούτε και με τη συνταξιοδότηση των απολυθέντων του 1922 διαφωνούν, παρόλο που πρόκειται για καθαρά κομματικό μέτρο, “αλλ’ όχι εις βάρος των υπαλληλικών μισθών”³³⁷.

Από τον Απρίλιο ως τον Δεκέμβριο του 1934 θα υπάρξει μια παρατεταμένη περίοδος κινητοποιήσεων για την απόσυρση του νομοσχεδίου. Οι ανακοινώσεις και οι συγκεντρώσεις ήταν στην ημερήσια διάταξη. Απεργίες και στάσεις δεν υπήρξαν.

³³⁷Βλ. ανακοίνωση της ΚΠΕ, την οποία υπογράφει και η ΔΟΕ, ό.π., 20-10-1934 και “Οι κατευθύνσεις μας”, *Εκπαιδευτικά Νέα*, τεύχ. 1, 11-9-1934, σελ. 1.

Οι συμπλοκές, όμως, και κάποιες συλλήψεις δε θα αποφευχθούν³³⁸. Αρχικά όλα έδειχναν πως η αντίδραση των υπαλλήλων ήταν μάταιη. Η κυβέρνηση φαινόταν αποφασισμένη να προχωρήσει στην ψήφιση του νομοσχεδίου, και πράγματι αυτό έπραξε (13-5-34). Κάθε νομοσχέδιο, ωστόσο, μετά την ψήφισή του από τη Βουλή έπρεπε να επικυρωθεί και από το δεύτερο νομοθετικό σώμα που ίδρυσε ο Βενιζέλος, τη Γερουσία. Την πλειοψηφία εκεί την είχαν οι βενιζελικοί. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις προσπάθησαν συστηματικά να αξιοποιήσουν τα αντιπολιτευτικά ανακλαστικά. Πράγματι η Γερουσία αρνήθηκε να επικυρώσει το νομοσχέδιο (28-6-34), ταυτόχρονα όμως υπέδειξε στην κυβέρνηση —εάν παρίστατο σοβαρή ανάγκη για ενίσχυση του προϋπολογισμού— να περικόψει τους μισθούς κατά 2%, 3% ή 4%. Όταν ένα νομοσχέδιο απορριπτόταν από τη Γερουσία μπορούσε να επανέλθει στη Βουλή, για δεύτερη τελεσίδικη ψήφιση, μετά από δυο μήνες. Η κυβέρνηση δήλωνε αποφασισμένη να το επαναφέρει. Αξιοποίησε ωστόσο και την υπόδειξη της Γερουσίας θέτοντας στους υπαλλήλους το δίλημμα: αναστολή των προαγωγών ή περικοπή κατά 4%. Ωστόσο η συνεχής δημοσιοϋπαλληλική αναταραχή σε όλη τη διάρκεια του Φθινόπωρου, σε συνδυασμό με τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η

³³⁸Καταγράφουμε τις σημαντικότερες στιγμές. 20-4-1934: 500 οικονομικοί υπάλληλοι συγκεντρώνονται μπροστά στο οικείο υπουργείο. 3-5-34: Οι διοικήσεις όλων των οργανώσεων παρουσιάζονται και διαμαρτύρονται στη βουλή. 13-5-34: Ημέρα ψήφισης του νομοσχεδίου. Η ΚΠΕ οργανώνει πανυπαλληλική συγκέντρωση μπροστά στη βουλή. Συγκεντρώνονται 3000 άτομα. Η αστυνομία επιχειρεί να διαλύσει τη συγκέντρωση. Ακολουθούν Συμπλοκές. Συλλαμβάνονται 10 υπάλληλοι. Το νομοσχέδιο ψηφίζεται. 22-5-34: Η ΚΠΕ με υπόμνημα της ζητάει από τη Γερουσία να μην επικυρώσει το νομοσχέδιο. 3-10-1934: Μικρή συγκέντρωση (200 άτομα) υπαλλήλων στη βουλή: βίαιη διάλυση. 6-12-34: Η ΚΠΕ αποφασίζει να προχωρήσει και σε απεργία αν η κυβέρνηση προχωρήσει στην ψήφιση του νομοσχεδίου. 11-12-1934: Εκτεταμένο υπόμνημα της ΚΠΕ και όλων των δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων προς την κυβέρνηση. Για πρώτη φορά υπογράφουν και οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες. Για τα παραπάνω αλλά και για δευτερεύουσες στιγμές των κινητοποιήσεων βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 19, 21-4-34· 4, 6, 14, 23-5-34· 12, 29-6-34· 17-8-1934· 4, 9, 14, 16, 17, 19, 20, 25, 26-10-1934· 6, 12-12-34. Επίσης *Εκπαιδευτικά Νέα*, “Τι γίνεται για τις προαγωγές”, τεύχ. 1, 11-9-1934, σελ. 3 και 4· “Μπροστά στις περικοπές”, *ό.π.*, τεύχ. 2, 25-10-1934, σελ. 3.

κυβέρνηση για το ζήτημα της προεδρικής εκλογής και την παραίτηση (για προσωπικούς λόγους) του Σπ. Λοβέρδου, θα ματαιώσουν κάθε κυβερνητική κίνηση. Σε ειδική σύσκεψη του πρωθυπουργού Τσαλδάρη με τον νέο υπουργό Οικονομικών Γ. Πεσματζόγλου (14-12-34) αποφασίσθηκε να εγκαταλειφθεί οριστικά το επίμαχο νομοσχέδιο και να εκτελεστούν κανονικά οι προαγωγές από 1-1-1935, χωρίς να υποκατασταθεί με περικοπή μισθών³³⁹. Ταυτόχρονα αναστέλλεται και η αύξηση των συντάξεων. Όπως θα δούμε όμως στη συνέχεια, ούτε η αύξηση των συντάξεων ήταν τόσο "αθώος" και κοινωνικός στόχος όσο αρχικά φαινόταν, ούτε η κυβέρνηση τόσο υποχωρητική.

Όπως έχουμε δει, από την ίδρυσή της και μετά η ΚΠΕ δεν έχανε ευκαιρία να καλεί τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες σε κοινή πορεία, σε συνεργασία, σε ένταξη. Οι προσκλήσεις αυτές, ωστόσο, έμοιαζαν περισσότερο με καταγγελίες των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών για φιλοκυβερνητική και αντιυπαλληλική στάση. Κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων για τις προαγωγές, όμως, και συγκεκριμένα στις 18-10-1934, η ΚΠΕ απηύθυνε μια νέα πρόσκληση που τόσο ο λόγος της, όσο και κυρίως το περιεχόμενό της τη διαφοροποιούν από τις προγενέστερες. Η πρόσκληση συνοδευόταν από ένα σχέδιο συμφωνίας, το οποίο έπαιρνε σοβαρά υπόψη τη διακηρυγμένη ιδεολογία και πρακτική των δύο ομοσπονδιών καθώς και τις αιτιάσεις τους για τη δομή και οργάνωση της ΚΠΕ.

Στο κεντρικό ζήτημα της ιδεολογίας και τακτικής, το σχέδιο συμφωνίας, πρότεινε το διαχωρισμό των μορφών αγώνα σε "ήπιες" και "έντονες". Ως πρώτες θεωρούνται κατ' αύξουσα σπουδαιότητα η διαφώτιση της κοινής γνώμης, τα υπομνήματα, οι ανακοινώσεις, τα διαβήματα στις αρμόδιες αρχές, αλλά και οι πανυπαλληλικές συνελεύσεις, συγκεντρώσεις και πορείες. Ως δεύτερες θεωρούνται οι στάσεις εργασίας και οι απεργίες. Εάν οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες ενταχθούν

³³⁹Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 15-12-1934. Βλ. και το σχετικό έγγραφο υπ. αριθμ. 46/15-12-1934 του υπουργείου Οικονομικών, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 506, 23-12-1934, σελ. 8. Στο μεταξύ βεβαίως οι προαγωγές καθυστέρησαν παράνομα για οκτώ μήνες.

στην ΚΠΕ θα είναι υποχρεωμένες να συμμετέχουν στις ήπιες μορφές, αλλά θα αφήνεται στην εκτίμησή τους η συμμετοχή στις έντονες. Το σχέδιο αναφερόταν και στο ύφος των συνδικαλιστικών εντύπων. Όσα ελέγχονται από την Αριστερή Παράταξη να αποφεύγουν την “υβριστική και υπεραριστερά φρασεολογία”. Η ίδια η Υπαλληλική να “χρησιμοποιεί ηπιωτέρας εκφράσεις”. Από την άλλη τα έντυπα των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών “να χρησιμοποιούν εντονώτερον κάπως τόνο εν τοις γραφομένοις των”. Τέλος γίνεται αποδεκτό να μην παρεμβαίνει η ΚΠΕ στα γενικά πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα, εκτός και αν κάποια από αυτά “θίγωσιν τα επαγγελματικά συμφέροντα των υπαλλήλων.”

Στο ζήτημα της δομής του πανυπαλληλικού συνδικαλισμού, το σχέδιο ζητά να γίνει αποδεκτή από τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες η ΚΠΕ ως καθοδηγητής του υπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος. Διευκρινίζεται ωστόσο πως αυτή θα περιορίζεται στα γενικά πανυπαλληλικά ζητήματα και δεν θα αναμιγνύεται στα επιμέρους κλαδικά, εκτός και αν προκύψει διαμάχη ανάμεσα σε δυο κλαδικές οργανώσεις, οπότε θα παρεμβαίνει για την επίλυση της διαφοράς. Για τη σύνθεση της ΚΠΕ προτείνει να στείλει η ΟΛΜΕ 3 εκπροσώπους της όπως και οι άλλες ομοσπονδίες και ειδικά η ΔΟΕ 4 λόγω της μεγαλύτερης μαζικότητάς της. Αποδέχεται επίσης την εκλογή νέας Εκτελεστικής Επιτροπής, η οποία θα αποτελείται από έναν αντιπρόσωπο από κάθε ομοσπονδία και δύο αντιπρόσωπους των Κεντρικών Ενώσεων³⁴⁰.

Είναι αλήθεια πως το “σχέδιο συμφωνίας” δικαιώνει το όνομά του. Οι παραδοσιακές καταγγελίες δίνουν τη θέση τους σε μια σειρά προτάσεις, οι οποίες αποτελούν κατάλληλη βάση για συζήτηση και συμβιβασμό. Τι ήταν αυτό που έκανε την ΚΠΕ, δηλαδή την Αριστερή Παράταξη, ξαφνικά διαλλακτική; Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ήταν τα υπαρκτά και σημαντικά μισθολογικά προβλήματα των δημοσίων υπαλλήλων, όμως αυτά δεν ήταν ούτε διαφορετικά ούτε μεγαλύτερα από τα αντίστοιχά τους των προηγούμενων ετών. Όπως είδαμε κατ’ επανάληψη, ο

³⁴⁰Βλ. το σχέδιο συμφωνίας, *ό.π.*, τεύχ. 507, 30-12-1934, σελ. 8· πρβλ. “Η συνεργασία των Δημ. Υπαλλήλων”, *Εκπαιδευτικά Νέα*, τεύχ. 2, 25-10-1934, σελ. 3.

λόγος και η πράξη της Αριστερής Παράταξης ετεροκαθορίζονταν από τον πολιτικό της φορέα και τις ανάγκες του. Χρειάζεται, λοιπόν, να διερευνήσουμε την πολιτική γραμμή του ΚΚΕ στη συγκυρία του 1934-35.

Τον Μάρτιο του 1934 συνήλθε σε συνθήκες ημιπαρανομίας το 5ο συνέδριο του ΚΚΕ. Ως βασικό θέμα συζήτησης αναδείχθηκε η σταθεροποίηση του φασισμού στην Ιταλία και η άνοδος του ναζισμού στη Γερμανία. Στο τελικό κείμενο της απόφασης επισημαινόταν ο κίνδυνος μιας φασιστικού τύπου δικτατορίας και στην Ελλάδα. Μια τέτοια υπόθεση θα φέρει και τις λογικές της συνέπειες. Χρειάζεται να οικοδομηθούν συμμαχίες για την αποτροπή της δικτατορίας. Όλοι οι αντίπαλοι δε μπορεί πλέον να είναι αντικειμενικά φασίστες όπως ήθελε η γραμμή του “σοσιαλφασισμού”.

Φυσικά μια τέτοια ριζική αλλαγή γραμμής δε μπορούσε παρά να γίνει με την έγκριση (καλύτερα: με την εντολή) της Τρίτης Διεθνούς. Πράγματι, στο 5ο συνέδριο συμμετείχαν εκπρόσωποί της. Δε μπορούσε επίσης παρά να αφορά και τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης. Πράγματι, οι κομμουνιστές σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες προχώρησαν το καλοκαίρι του 1934 σε σύμφωνα κοινής αντιφασιστικής δράσης με τους σοσιαλιστές. Την ίδια εποχή η αλλαγή φρασεολογίας στα κείμενα του *Ριζοσπάστη* θα γίνει εμφανής: οι “σοσιαλφασίστες” θα ξαναγίνουν “σοσιαλιστές” και τα “φασιστικά” συνδικάτα θα γίνουν απλώς “ρεφορμιστικά”. Απ’ τις αρχές του Φθινόπωρου το ΚΚΕ και η Ενωτική ΓΣΕΕ άρχισαν τις επαφές και τον Οκτώβριο (5-10-34) ήρθε η σειρά των ελληνικών κομμουνιστών να υπογράψουν το δικό τους “Σύμφωνο κοινής δράσης ενάντια στην στρατιωτικοφασιστική δικτατορία”. Ένα σύμφωνο που ελάχιστα επηρέασε την ελληνική κοινωνία, κυρίως επειδή το ΚΚΕ, εφαρμόζοντας κατά γράμμα την εντολή της Διεθνούς, απευθύνθηκε μόνο στα σοσιαλιστικά κόμματα και τις εργατικές οργανώσεις. Όμως στην Ελλάδα δεν υπήρχε μεγάλο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα δυτικοευρωπαϊκού τύπου και έτσι το σύμφωνο υπογράφηκε μόνο από τις τρεις εργατικές συννομοσπονδίες και τρία μικρά σοσιαλιστικά κόμματα με ασήμαντη

πολιτική επιρροή³⁴¹. Δε θα επεκταθούμε όμως άλλο. Οι πολιτικοί καρποί που έφερε η εγκατάλειψη του “σοσιαλφασισμού” δεν αφορούν αυτή την εργασία. Αυτό που έχει σημασία για μας είναι τούτο: η στροφή του κόμματος επηρέασε το λόγο και την πράξη της ΚΠΕ. Δε γνωρίζουμε αν υπήρξε ευθεία εντολή του κόμματος και στους δημοσίους υπαλλήλους να προβούν σε συμμαχίες ή αν οι πιο διαλλακτικοί κομμουνιστές συνδικαλιστές άδραξαν την ευκαιρία. Με πιθανότερο το πρώτο, δεν αποκλείεται το δεύτερο.

Ας δούμε τώρα πώς αντέδρασαν τα εκπαιδευτικά συνδικάτα. Μετά από αλληπάλληλες διαβουλεύσεις, με βάση πάντα το “σχέδιο συμφωνίας” η ΟΛΜΕ αίρει τις αντιρρήσεις της και εντάσσεται στην ΚΠΕ. Η ΔΟΕ όμως θα εμφανιστεί πιο επιφυλακτική. Οι τελικές της αντιρρήσεις συνοψίζονται σε δυο σημεία: α) Επειδή η ως τώρα πολιτεία της ΚΠΕ συνετέλεσε ώστε η κοινή γνώμη να τη θεωρεί ως οργάνωση “η οποία ονειρεύεται και παρασκευάζει εδάφη κοινωνικών μεταβολών”, δεν είναι σκόπιμη η διατήρηση της ίδιας ονομασίας. β) Επειδή η ΔΟΕ συνεχίζει να έχει τις ενστάσεις της για την προτεινόμενη τακτική, δέχεται τη συνεργασία αλλά “άνευ ουδενός δεσμευτικού όρου οιασδήποτε φύσεως”³⁴².

Οι δυο αυτές εμμονές της ΔΟΕ και ιδίως η δεύτερη προκάλεσαν μια προσωπική επίθεση του Δαμασκόπουλου εναντίον του Ράικου: “Από το πρόσωπον του κ. Ράικου εμείς δεν περιμένουμε πολλά πράγματα αν όχι τίποτε. Εκπροσωπεί μίαν εποχήν που πέθανε ή πεθαίνει ή έχει ακόμα κάποιαν επιβίωσιν και προσπαθεί να συγκρατηθή. (...) Με το θυμιατήρι δεν λύνονται ζητήματα, δεν αποφεύγονται αι περικοπαί, δεν κερδίζονται αι προαγωγαί. Και ο συνάδ. Ράικος ‘καταδέχεται’ μία συνεργασία κατά την οποίαν θα έρχεται εις τας συσκέψεις, θα βασανίζη τους αντιπροσώπους των άλλων οργανώσεων με τους ατέλειωτους αλλοπροσαλισμούς του και στο τέλος θα παίρνη το καπελάκι του για να κάνη ότι τούρχει στο κεφάλι.

³⁴¹Βλ. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα 1932-36*, Δ' τόμ., Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1994, σσ. 151-153 και Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, β' εκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, 230-235.

³⁴²Βλ. *Διδασχαλικόν Βήμα*, τεύχ. 507, 30-12-1934, σελ. 8-9.

Αυτό λέγεται συνεργασία [και] συνοχή υπαλλήλων!”³⁴³ Η ΔΟΕ ζήτησε από τις υπόλοιπες κλαδικές οργανώσεις να αποκηρύξουν το άρθρο του Γραμματέα της ΚΠΕ, υπογραμμίζοντας πως εάν αυτό δε γίνει “είμεθα υποχρεωμένοι πλέον να θεωρήσωμεν ως αλληλέγγυα τα συμβούλιά σας προς το δημοσίευμα και εν τοιαύτη περιπτώσει να μη δυνάμεθα να συνεχίσωμεν την μεθ’ ημών συνεργασίαν”. Οι οργανώσεις αρνήθηκαν να καταδικάσουν τη στάση του Δαμασκόπουλου και η τελευταία προσπάθεια για συνεργασία όλων της ΔΟΕ με τα υπόλοιπα δημοσιοϋπαλληλικά συνδικάτα έληξε άδοξα³⁴⁴.

Το ναυάγιο των συνομιλιών φανερώνει πως η ΔΟΕ αναζητούσε πρόφαση να αποφύγει την συνεργασία με την ΚΠΕ. Βασική αιτία ήταν βέβαια η διαφορά τακτικής. Δεν πρέπει όμως να υποτιμούμε και τις βαθύτατες διαχωριστικές γραμμές που είχε προκαλέσει η τετράχρονη ενδοκλαδική διαπάλη των δυο παρατάξεων. Δεν πρέπει να υποτιμούμε επίσης και το ρόλο του Ράικου, ο οποίος υπήρξε πεπεισμένος αντικομμουνιστής. Αργότερα, μάλιστα, φαίνεται πως ενεπλάκει με φανατισμό και στη δίνη του εμφυλίου πολέμου. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από τη νεκρολογία του: “Κι όμως ο μεγάλος για την εποχή του καινοτόμος, χαρακτηρίστηκε ως αντιδραστικός απ’ τους αναρχικούς και δυο φορές επιχειρήσανε να τον σκοτώσουν. Αν δεν τον σκότωσαν, δεν σημαίνει τίποτα. Είν’ αλήθεια ότι ο Ράικος τους πολέμησε σκληρά. Οι αγώνες του γίνονταν με πείσμα, με φανατισμό, μα αντρίκια. Δεν μπορούσε να νοιώσει τον Έλληνα δάσκαλο συνεργαζόμενο με τους Βουλγάρους. Και δεν τους συγχώρησε ποτέ αυτό. Τους χτυπούσε κατάστηθα”³⁴⁵. Από την άλλη βέβαια, η αντίδραση του

³⁴³Βλ. “Παντελής Δαμασκόπουλος”, “Πως κακοποιούνται τα πράγματα”, *Υπαλληλική Φωνή*, 14-12-1934· σχετικό και το “Δια τον κ. Ράικον”, *Εκπαιδευτικά Νέα*, τεύχ. 6, 28-2-1935. Πρβλ. την ειρωνική απάντηση του Διδασκαλικού Βήματος “Μετανοούμεν”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 506, 23-12-1934, σελ. 1-2 καθώς και το επώνυμο άρθρο του Χρ. Ράικου, “Ναι, τα πράγματα εις την θέσιν των, αλλά την πραγματικήν όμως”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 511, 27-1-1935, σελ. 3-4.

³⁴⁴Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 507, 30-12-1934, σελ. 10-11.

³⁴⁵Βλ. Γιάννης Κούτρας, “Χρήστος Ράικος—Νεκρολογία”, *ό.π.*, περ. Γ’, τεύχ. 105, 20-4-1949, σελ. 6.

Δαμασκόπουλου φανερώνει πόσο ανέτοιμοι ήταν οι κομμουνιστές να αφομοιώσουν τη νέα γραμμή του κόμματος. Με τις πρώτες δυσκολίες εγκατέλειπαν τη διαλλακτικότητα και παλινδρομούσαν στην προγενέστερη στάση τους.

Αν παρόλα αυτά υπήρχαν κάποιες πιθανότητες να ξαναρχίσουν οι συνομιλίες, θα έρθει ο εκτοπισμός του Δαμασκόπουλου να τις εξαλείψει.

Στις 18-1-1935 ο Γραμματέας της ΚΠΕ Π. Δαμασκόπουλος συνελήφθη με την κατηγορία πως οργάνωνε πανεργατική απεργία και πως “πιθανόν” ανήκε στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ. Την επομένη (19-1-1935) εκτοπίστηκε από την Επιτροπή Ασφαλείας για ενάμισι μήνα στον Αγ. Ευστράτιο της Μυτιλήνης³⁴⁶.

Αντιδρώντας η ΚΠΕ και οι συνεργαζόμενες οργανώσεις προέβησαν στις ακόλουθες ενέργειες: α) εξέδωσαν ανακοίνωση στην οποία καταγγελοταν η εκτόπιση ως αυθαίρετη, β) οργάνωσαν συγκέντρωση έξω από το υπουργείο Εσωτερικών (1-2-1935), η οποία εξελίχθηκε σε συμπλοκή με την αστυνομία με αποτέλεσμα να συλληφθούν και να παραπεμφθούν σε δίκη 8 υπάλληλοι, γ) προχώρησαν σε διάβημα στο υπουργείο Γεωργίας —του οποίου υπάλληλος ήταν ο Δαμασκόπουλος— ζητώντας τη μη απόλυσή του, δ) οργάνωσαν έρανο μέσω των οργανώσεων υπέρ του Δαμασκόπουλου³⁴⁷.

Από τις κοινές ενέργειες απουσίαζε η ΔΟΕ, χωρίς ωστόσο να αδρανήσει εντελώς. Θα εκδώσει ανακοίνωση δίνοντας τη δική της ερμηνεία και άποψη στο ζήτημα. Παραθέτουμε ένα εκτενές απόσπασμα:

“Είναι έτοιμη η Διδ. Ομοσπονδία να χειροκροτήσει την ενέργειαν των Αρχών δια την περίπτωσιν καθ’ ην κατά του απελαθέντος υπαλλήλου υπάρχουν ακλονήτου κύρους στοιχεία, αποδεικνύοντα ότι κινείται κατά του κοινωνικού καθεστώτος, διότι η Διδασκαλική Ομοσπονδία πιστεύει και πολιτεύεται απολύτως με την αρχήν

³⁴⁶Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 19, 21, 25, 29-1-1935. Στην πραγματικότητα ο Π. Δαμασκόπουλος θα εκλεγεί στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ έντεκα μήνες αργότερα, στο 6ο συνέδριο (Δεκέμβριος 1935).

³⁴⁷ Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 30, 31-1-1935, 2-2-1935. *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 511, 27-1-1935, σελ. 6.

ότι επ' ουδενί λόγω δύναται να ανήκη εις την δημοσίαν υπηρεσίαν και να μισθοδοτήται από το Κράτος άτομον το οποίον υποσκάπτει τα θεμέλια αυτού. Διαμαρτύρεται όμως κατά τον πλέον έντονον τρόπον δια την περίπτωσιν καθ' ην η διώξις και απέλασις γίνεται δια την υπέρ των συμφερόντων των υπαλλήλων δράσιν του. (...) Διαμαρτύρεται ενώπιον όλου του Υπαλληλικού κόσμου της Χώρας δια την μέχρι της στιγμής άνευ συνέσεως και ψυχράς λογικής ακολουθηθείσαν τακτικήν υπό της ΚΠΕ και των συνεργαζόμενων οργανώσεων και κηρύσσει αυτές αθελήτως των απολύτως υπευθύνους της σημερινής διώξεως του κ. Δαμασκοπούλου”³⁴⁸.

Η ΚΠΕ και οι συνεργαζόμενες οργανώσεις απάντησαν αυθημερόν και δημοσίως:

“...εις απάντησιν της σημερινής ανακοινώσεως της διοικήσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας εκφράζωμεν την αποστροφήν ολοκλήρου του δημοσιούπαλληλικού κόσμου που εκπροσωπούμεν, προς τον κακή τη μοίρα πρόεδρον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, ο οποίος υπερβαίνει κάθε όριον ανοχής μας, παρουσιαζόμενος μόνος αυτός κατήγορος του Γραμματέως της ΚΠΕ Δαμασκοπούλου, δια την εκτόπισιν του οποίου όχι μόνον όλοι ανεξαιρέτως οι δημόσιοι υπάλληλοι εξηγέρθησαν, αλλά και κάθε τίμιος άνθρωπος και πολλά κυβερνητικά ακόμη εφημερίδες ανεγνώρισαν προσγενομένην αδικίαν δια την οποίαν τα μέγιστα από των στηλών του Διδασκαλικού Βήματος συνετέλεσε και ο κ. Ράικος. Παραδίδοντες εις την περιφρόνησιν των δημοσίων υπαλλήλων τον άνθρωπον ο οποίος ενώ χύνει κροκοδείλια δάκρυα δια τας χειροπέδας και τα μπουντρούμια δεν διαφωνεί δια την εκτόπισιν, ζητεί μόνον περισσότερα στοιχεία δι' αυτήν, καλούμεν τον διδασκαλικόν κόσμον να κρίνη τας πράξεις του προέδρου του, που διασύρουν την υπόληψιν του διδασκαλικού σώματος. Αι διατυπούμεναι άλλωστε εν τω ανακοινωθέντι της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας αντιλήψεις δεν απηχούν παρά μόνον τας γνώμας της διοικήσεώς της ενώ τουναντίον πλείστοι

³⁴⁸Βλ. την ανακοίνωση στο *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 511, 27-1-1935, σελ. 7 και στην εφ. *Ανεξάρτητος*, 23-1-1935.

διδασκαλικοί σύλλογοι δια τηλεγραφημάτων των διαμαρτυρήθησαν δια την εκτόπισιν του Γεν. Γραμματέως της ΚΠΕ εξ αφορμής της συνδικαλιστικής του δράσεως³⁴⁹.

³⁴⁹βλ. εφ. Ριζοσπάστης, 24-1-1935.

9. Διάλυση

Αυτή ήταν η κατάσταση πραγμάτων στον δημοσιούπαλληλικό και ειδικότερα στο δασκαλικό συνδικαλισμό όταν στις 1-3-1935 εκδηλώθηκε το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα εναντίον της κυβέρνησης Τσαλδάρη. Ακολούθησαν μια σειρά συντακτικές πράξεις με τις οποίες α) Διαλύθηκαν οι δημοσιούπαλληλικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, β) έγινε άρση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων και εκκαθάριση του δημοσίου τομέα και γ) έγινε περικοπή των δημοσιούπαλληλικών μισθών κατά 4%.

Πιο συγκεκριμένα:

Η Συντακτική Πράξη για τη διάλυση των οργανώσεων δημοσιεύθηκε στις 4 Μαΐου. Η ΔΟΕ εξέφρασε το παράπονό της επειδή η απόφαση δεν έκανε διάκριση “δικαίων” και “αδίκων”. Διότι, ενώ η ίδια καταδίκασε το κίνημα³⁵⁰, ενώ δε συνεργάστηκε με την “κομμουνιστική” ΚΠΕ, ενώ τηρούσε ήπια συνδικαλιστική τακτική, παρόλα αυτά, το μέτρο της διάλυσης δεν την εξαιρούσε. Χρησιμοποιήσαμε τη λέξη “παράπονο” και όχι “διαμαρτυρία”. Πράγματι η ΔΟΕ δε φάνηκε ούτε στιγμή διατεθειμένη να εκφράσει δυναμικά την αντίρρησή της. Εγκλωβισμένη στην εικόνα της νομιμόφρονης οργάνωσης, που η ίδια συστηματικά είχε φιλοτεχνήσει για τέσσερα συνεχόμενα χρόνια, θα αποδεχθεί μοιρολατρικά την διάλυσή της. Η διοίκησή της, σε μια τελευταία επίδειξη νομιμοφροσύνης, σταμάτησε άμεσα και την έκδοση του *Διδασκαλικού Βήματος* (τελευταίο τεύχος 523, 25-4-1935) και αυτοδιαλύθηκε. Αντίθετα, οι διοικήσεις των άλλων οργανώσεων συνέχισαν να λειτουργούν άτυπα ως Πανελλήνιες Επιτροπές και να εκδίδουν τα έντυπά τους διατηρώντας έτσι μια στοιχειώδη επικοινωνία με τα μέλη τους.

Η άρση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων ανακοινώθηκε στις 15-3-1935. Επίσημος στόχος της ήταν η απόλυση ή η μετάθεση όσων υπαλλήλων

³⁵⁰Βλ. το πρωτοσέλιδο “Εργασθώμεν όλοι δια την Ελλάδα”, *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 511, 17-3-1935, σελ. 1.

αναμείχθησαν “απροκαλύπτως και σκανδαλωδώς” στο κίνημα³⁵¹. Με τη σχετική Συντακτική Πράξη η αρμοδιότητα για τις όποιες υπηρεσιακές μεταβολές αφαιρέθηκε από τα κατά τόπους Εποπτικά Συμβούλια και περιήλθε στα χέρια ενός συμβουλίου που συστάθηκε με μοναδικό σκοπό την εκκαθάριση³⁵². Οι απολύσεις και οι μεταθέσεις των δασκάλων έγιναν στις 17-7-1935. Ο αριθμός τους υπήρξε πρωτοφανής: μετατέθηκαν 5000, απολύθηκαν 520³⁵³.

Η περικοπή των μισθών κατά 4% εφαρμόστηκε μέσα στη σύγχυση και χωρίς αντιστάσεις, από την 1-7-1935. Από την περικοπή πραγματοποιήθηκαν οικονομίες της τάξεως των 340 εκατ. δρχ. Σχεδόν όσα δόθηκαν με τις αυξήσεις στις αρχές του 1934. Το ποσό αυτό η κυβέρνηση διέθεσε πράγματι για την αύξηση των συντάξεων όπως είχε δηλώσει. Ο τρόπος όμως που διένειμε το ποσό, κατέδειξε πως ο σκοπός της δεν ήταν τόσο “αθώος” όσο αρχικά φαινόταν. Η περικοπή αφορούσε 3500 εν ενεργεία στρατιωτικούς και 48.000 εν ενεργεία δημόσιους υπάλληλους. Και για τις δυο κατηγορίες ήταν ισότιμη (4%). Οι στρατιωτικοί συνταξιούχοι, όμως, ανέρχονταν σε 12.000, οι συντάξεις τους αυξήθηκαν κατά 45%, και απορρόφησαν κονδύλι συνολικού ύψους 240 εκατ. δρχ. Αντιθέτως οι συνταξιούχοι δημόσιοι υπάλληλοι ανέρχονταν σε 15.000, οι συντάξεις τους αυξήθηκαν κατά 25% και απορρόφησαν 200 εκατ. δρχ. Είναι λοιπόν φανερό πως η περικοπή ισοδυναμεί με μεταφορά πόρων από τους (πολιτικούς) δημοσίους υπαλλήλους προς τους στρατιωτικούς³⁵⁴.

³⁵¹ Βλ. *ό.π.*, τεύχ. 517, 17-3-1935, σελ. 8.

³⁵² Βλ. Συντακτική Πράξη “περί αναστολής της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων”/1-4-1935, *ό.π.*, τεύχ. 520, 7-4-1935, σελ. 3-4. Το συμβούλιο θα αποτελείται από το Γεν. Γραμματέα του υπουργείου Παιδείας, έναν Εκπαιδευτικό Σύμβουλο και 3 Διευθυντές ή Τμηματάρχες που ορίστηκαν από τον υπουργό.

³⁵³ Βλ. *ό.π.*, περ. Β', τεύχ. 1, 28-7-1935, σελ. 5 και τεύχ. 10, 1-1-1936, σελ. 1. Επίσης εφ. Ριζοσπάστης, 3-8-1935.

³⁵⁴ Βλ. ανακοίνωση της ΚΠΕ, *ό.π.*, 14-6-1935.

Τρεις μήνες μετά τη διακοπή της έκδοσής του το *Διδασκαλικό Βήμα* κυκλοφόρησε ξανά (28-7-1935). Όμως στον υπότιτλο αντί για “Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας” έγραφε “Όργανο των δημοδιδασκάλων”. Υπήρχε επίσης η ένδειξη “Περίοδος Β’” και η αρίθμηση άρχιζε ξανά από τον αριθμό 1. Τι ακριβώς συνέβη; Το νέο *Διδασκαλικό Βήμα* δεν εκδόθηκε από τη διοίκηση της ΔΟΕ (η οποία άλλωστε είχε διαλυθεί) αλλά από μια επιτροπή δασκάλων, τα ονόματα των οποίων δεν αναγράφονταν, προφανώς από το φόβο των διώξεων. Ωστόσο στις διάφορες συναντήσεις το κατ’ ουσία νέο έντυπο εκπροσωπούσαν οι Αρ. Ρουχωτάς και Κ. Παπανικολάου σηματοδοτώντας έτσι μια συνεργασία σοσιαλιστών και κομμουνιστών. Έμμεσα επίσης γνωρίζουμε πως οι υπόλοιποι της επιτροπής ήταν οι Π. Δημητράτος, Β. Παππάς, Γ. Ντεγιάννης και Δ. Δούκας³⁵⁵. Τα ονόματα των δυο τελευταίων αποτελούν ένδειξη για μια ευρύτερη συνεργασία στην οποία εντάσσονταν και προοδευτικοί βενιζελογενείς. Είναι φανερό πως οι κομμουνιστές δάσκαλοι προσπάθησαν να διευρύνουν τις συνδικαλιστικές τους συμμαχίες μετά και την νέα γραμμή που χάραξε η Τρίτη Διεθνής στο 7ο συνέδριό της (Ιούλιος - Αύγουστος 1935)³⁵⁶.

Με αυτή τη συντακτική επιτροπή το *Διδασκαλικό Βήμα* κυκλοφόρησε για ένα χρόνο (ως τις 17-7-1936). Στο διάστημα αυτό εκδόθηκαν συνολικά 25 τεύχη. Ύστερα η έκδοσή του διακόπηκε οριστικά λόγω της Μεταξικής Δικτατορίας. Στο ίδιο διάστημα η επιτροπή προσπάθησε να επανιδρύσει τη ΔΟΕ. Οργάνωσε μια συνδιάσκεψη τον Απρίλη του ‘36, η οποία με τη σειρά της συγκάλεσε το 18ο συνέδριο για τον Ιούνιο του ‘36. Η κυβέρνηση όμως, όπως και τα πρωτοδικεία, δεν αναγνώρισαν τη νέα οργάνωση και απαγόρευαν τη σύγκληση συνεδρίου. Έντονη πολεμική προς την επιτροπή εξαπολύθηκε και από ενδοκλαδικές δυνάμεις. Από το

³⁵⁵Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, περ. Β’, τεύχ. 13, 16-2-1936, σελ. 1.

³⁵⁶Η νέα γραμμή αποτελεί την οριστική εγκατάλειψη του “σοσιαλφασισμού”. Μπροστά στον κίνδυνο του ανερχόμενου φασισμού, η Διεθνής (και συνεπώς το ΚΚΕ και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις που ελέγχονταν από αυτό) αποδέχονται ως συμμάχους εκτός από τους σοσιαλιστές και ευρύτερες αστικοδημοκρατικές δυνάμεις.

περιοδικό *Ερμής* του Καραγιάννη και από το περιοδικό *Ο Κήρυξ* που εξέδιδε ο Ράικος μετά τη διάλυση της ΔΟΕ³⁵⁷. Η τελευταία ενδοκλαδική εκλογική μάχη διηξήχθη για τον νέο αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο (24-31 Μαΐου 1936). Οι κομμουνιστές συνεργάστηκαν με τους σοσιαλιστές και ορισμένους προοδευτικούς βενιζελικούς και πρόβαλλαν ως κοινό υποψήφιο τον Αρ. Ρουχωτά. Αντιθέτως, η πρώην Προοδευτική Παράταξη, μετά τη διάλυση της ΔΟΕ, όταν οι ανάγκες ελέγχου της ομοσπονδίας δεν υπήρχαν πλέον, χωρίσθηκε στα τρία. Οι "ελευθερόφρονες" υποστήριξαν τον Λότση, οι "λαϊκοί" τον Ράικο και οι "βενιζελικοί" τον Αλοΐζο. Από τα 12.402 έγκυρα, ο Ρουχωτάς ήλθε πρώτος με 6.015 ψήφους (48,5 %) και θα ακολουθήσουν ο Λότσης με 1929 (15,55 %), ο Αλοΐζος με 1918 (15,46 %) και ο Ράικος 1285 ψήφους (10,36 %)³⁵⁸. Έτσι εφαρμόζοντας τη νέα πολιτική συμμαχιών η Αριστερή Παράταξη κατήγαγε την πρώτη της εκλογική νίκη, 2 μόλις μήνες πριν τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου που θα θέσει το οριστικό τέλος στις όποιες συνδικαλιστικές διαβουλεύσεις. Το 18ο συνέδριο της ΔΟΕ συνήλθε 10 χρόνια αργότερα, στα 1946, κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες. Όμως αυτό είναι μια άλλη ιστορία...

³⁵⁷Πρόκειται για εβδομαδιαίο περιοδικό που εξέδιδε ο Ράικος από 1-10-1935 ως 20-5-1936.

Εκδόθηκαν συνολικά 26 τεύχη.

³⁵⁸Βλ. *Διδασκαλικόν Βήμα*, περ. Β', τεύχ. 24, 26-6-1936, σελ. 2.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος της παρούσας διατριβής ήταν να περιγράψει και να ερμηνεύσει την ίδρυση και την πορεία της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας στο μεσοπόλεμο. Η συστηματική διερεύνηση που προηγήθηκε στα τρία μέρη της, με κατευθυντήριους άξονες τα ερωτήματα και τις υποθέσεις που εισαγωγικά διατυπώθηκαν, μας επιτρέπει τώρα να συνοψίσουμε τα συμπεράσματά μας.

1. Στο μεσοπόλεμο οι δάσκαλοι αποτελούσαν την πολυπληθέστερη κατηγορία δημοσίων υπαλλήλων. Πιο συγκεκριμένα, στα 1918-19 που αρχίζει η μελέτη μας, ο δασκαλικός κλάδος αριθμούσε περίπου 9.000 άτομα. Ο αριθμός αυτός άρχισε να αυξάνει μετά το 1922 με την έλευση των προσφύγων για να φθάσει στο τέλος της περιόδου που μελετάμε (1934-35) τις 14.000 περίπου. Στο ίδιο χρονικό διάστημα ο συνολικός αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων ανήλθε σταδιακά από τις 30.000 στις 41.000 περίπου. Οι δάσκαλοι συνεπώς κάλυπταν το 30% περίπου του συνόλου των δημοσίων υπαλλήλων [Παράρτημα Γ', Πίνακες 1 και 2].

Η βαθμολογική και μισθολογική θέση των δασκάλων σε σχέση με αυτή των άλλων δημοσίων υπαλλήλων δεν ήταν σταθερή. Μεταβλήθηκε σημαντικά στη διάρκεια του μεσοπολέμου, κυρίως ως αποτέλεσμα της συνδικαλιστικής δράσης της ΔΟΕ. Στην αρχή της περιόδου (1918-19), πριν δηλαδή από την ίδρυση της ΔΟΕ, το δασκαλικό σώμα δεν ήταν βαθμολογικά, μισθολογικά και εργασιακά, ομοιογενές. Χωριζόταν σε εννέα βαθμολογικές και μισθολογικές "τάξεις" με βάση δύο κριτήρια: α) το επίπεδο της γενικής μόρφωσης και ειδικής παιδαγωγικής κατάρτισης και β) το φύλο. Η διαβάθμιση από τον ανώτερο προς τον κατώτερο βαθμό ήταν η ακόλουθη: δημοδιδάσκαλος α', β' και γ' τάξεως,

(δημο)διδασκάλισσα α', β', και γ' τάξεως, υποδιδάσκαλος α', β', και γ' τάξεως. Η κάθε μία από αυτές τις εννέα κατηγορίες είχε τον δικό της διαφορετικό μισθό και δεν συνδέονταν με την προηγούμενη ή την επόμενη της.

Η παραπάνω δασκαλική διαβάθμιση δε συνδεόταν αρχικά με την ευρύτερη εντεκάβαθμη υπαλληλική κλίμακα. Μια αντιστοίχιση ωστόσο —με κριτήριο τον βασικό μισθό— είναι εφικτή και δόκιμη. Αν αποδεχθούμε τον διαχωρισμό των δημοσίων υπαλλήλων σε «ανώτερους» (Γενικοί Διευθυντές, Διευθυντές Α', Διευθυντές Β'), «μέσους» (Τμηματάρχες Α', Τμηματάρχες Β', Εισηγητές) και «κατώτερους» (Γραμματείς Α', Γραμματείς Β', Γραφείς Α', Γραφείς Β'), τότε ο δασκαλικός κλάδος στα 1919 βρισκονταν από βαθμολογική-μισθολογική άποψη στην τελευταία κατηγορία με σημαντικά τμήματά του να πέφτουν ακόμα χαμηλότερα. Πιο συγκεκριμένα οι έξι βαθμοί των δημοδιδασκάλων και των διδασκαλισσών αντιστοιχούσαν στους τέσσερις κατώτερους βαθμούς της υπαλληλικής κλίμακας ενώ οι τρεις βαθμοί των υποδιδασκάλων μη ξεπερνώντας το κατώφλι αντιστοιχούσαν στις βαθμίδες των δημοσίων υπηρετών (κλητήρες Α' και Β'). Για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης αξίζει να επισημάνουμε πως ο συναφής κλάδος των καθηγητών της Μέσης Εκπαίδευσης αντιστοιχούσε στους μέσους βαθμούς της υπαλληλικής κλίμακας. Συγκεκριμένα οι καθηγητές ξεκινούσαν από τον βαθμό του Γραμματέα Β' και έφθαναν ως το βαθμό του Διευθυντή Β'. Ή αλλιώς η βαθμολογική-μισθολογική "κορυφή" των δασκάλων ταυτιζόταν με τη βαθμολογική-μισθολογική "βάση" των καθηγητών. [Παράρτημα Α', Πίνακας 2· Μέρος 1ο, υποσημ. 21].

Σχετικά με το βαθμό και το είδος της συνδικαλιστικής ανάπτυξης του δασκαλικού κλάδου πριν την ίδρυση της ΔΟΕ τα πράγματα επιγραμματικά είχαν ως εξής: Υπήρχαν 22 τοπικοί δασκαλικοί σύλλογοι, οι οποίοι λειτουργούσαν κυρίως ως ενώσεις αλληλεγγύης και παιδαγωγικοί όμιλοι. Κατά καιρούς κάποιοι από αυτούς υπέβαλαν υπομνήματα προς την κυβέρνηση για διάφορα επαγγελματικά ή εκπαιδευτικά ζητήματα. Οι σύλλογοι αυτοί δεν συνενώνονταν μεταξύ τους σε δευτεροβάθμιο επίπεδο με καταστατικά ρυθμισμένο τρόπο.

Υπήρχαν, ωστόσο, δύο οργανώσεις η "Πανελλήνιος Ένωσης" και η "Γενική Ένωσης", ανταγωνιστικές μεταξύ τους, οι οποίες έδρευαν στην Αθήνα και διατηρούσαν χαλαρές επαφές με κάποιους από τους παραπάνω συλλόγους καθώς και με άτυπες ομάδες ή μεμονωμένους δασκάλους της επαρχίας. Δύο οργανώσεις οι οποίες διατείνονταν πως εξέφραζαν το σύνολο των δασκάλων της χώρας και ως εκ τούτου λειτουργούσαν ως δευτεροβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Η πρώτη, η "Πανελλήνιος" διοικούνταν από μια τριμελή επιτροπή με πρόεδρο —και ουσιαστικά μοναδικό δραστήριο μέλος— έναν αντιβενιζελικό δημοσιογράφο, τον Ευάγγ. Λαχανοκάρδη. Η δεύτερη, η "Γενική" προήλθε από τη διάσπαση της πρώτης (1919), ελεγχόταν από βενιζελικούς δασκάλους της Αθήνας και διατηρούσε στενές σχέσεις με το υπουργείο της Παιδείας. Η μαζικότητα και των δυο ήταν μηδαμινή, η εσωτερική λειτουργία τους αναιμική και η δράση τους εξαντλούνταν της μεν "Πανελληνίου" σε σποραδικά υπομνήματα, της δε "Γενικής" σε παρασηνιακές διαβουλεύσεις με το υπουργείο Παιδείας.

2. Στα 1920 υπήρξε μια τομή στα συνδικαλιστικά πράγματα των δασκάλων, η οποία συνίσταται: α) στην οργανωτική ρήξη του δασκαλικού κόσμου με τις προγενέστερες επαγγελματικές του ενώσεις και β) στην ιδεολογική χειραφέτησή του από το κράτος. Στην πραγματικότητα ρήξη και χειραφέτηση ήταν όψεις της ίδιας διαδικασίας μια και το κράτος και η ως τότε σημαντικότερη συνδικαλιστική οργάνωση των δασκάλων (η Γενική Ένωσης) συναρθρώνονταν σε ένα ενιαίο "κορπορατίστικου" χαρακτήρα πλέγμα. Η διττή αυτή ρήξη πυροδοτήθηκε και τροφοδοτήθηκε κυρίως με τα υλικά που προσέφερε το μισθολογικό ζήτημα: Η τιμαριθμική έκρηξη ανάμεσα στα 1914 και 1920 μείωσε κατά 50% και πλέον την αγοραστική αξία των ήδη καθλωμένων δασκαλικών μισθών.

Στη συγκυρία αυτή δασκαλικές δυνάμεις πολιτικά και ιδεολογικά ετερογενείς (βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί) ριζοσπαστικοποιήθηκαν και έδωσαν μια συγκεκριμένη κατεύθυνση και στόχο στην αρχικά αυθόρμητη διττή ρήξη: τη συγκρότηση ενός πραγματικά ανεξάρτητου και δυναμικού συνδικάτου. Κάτι τέτοιο

δε μπορούσε βέβαια να γίνει σε ιδεολογικό κενό. Πάνω, λοιπόν, από τις διαφορετικές πολιτικές και εκπαιδευτικές ιδεολογίες και ενάντια στην ιδεολογία του δάσκαλου-«λειτουργού» καλλιεργήθηκε συστηματικά η «συνδικαλιστική-επαγγελματική» ιδεολογία.

Με τη σειρά τους η διάδοση της «συνδικαλιστικής-επαγγελματικής» ιδεολογίας και ο στόχος για συγκρότηση συνδικάτου συνέβαλαν στην εμβάθυνση και ολοκλήρωση της διττής ρήξης. Έχουμε, δηλαδή, τρεις διαδικασίες οι οποίες εξελίσσονται και ολοκληρώνονται σε διαρκή αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση: Τη διττή ρήξη των δασκάλων με το κράτος και τις πρότερες επαγγελματικές τους ενώσεις, την ανάδυση της «συνδικαλιστικής-επαγγελματικής» ιδεολογίας και την οργανωτική διαδικασία της ίδρυσης του συνδικάτου.

Η "συνδικαλιστική-επαγγελματική" ιδεολογία ωστόσο δεν ξεπήδησε από πολιτικοκοινωνικό κενό. Ξεπήδησε μέσα από ένα εθνικό και διεθνές περιβάλλον κρίσης και γι' αυτό ιδιαίτερος εννοϊκό για τη διάδοση ιδεολογιών. Η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία (1917), οι εργατικές κινητοποιήσεις στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες (1918-1923), οι δραστηριότητες των εργατικών και σοσιαλιστικών οργανώσεων στην Ελλάδα που οδήγησαν στην ίδρυση της ΓΣΕΕ (1918), όλα αυτά, φαίνεται πως λειτούργησαν ως πηγή προτύπων, παραδειγμάτων, ιδεών και αναφορών για τις δασκαλικές ομάδες που συμμετείχαν στο εγχείρημα της συγκρότησης συνδικάτου.

Πίσω από την κρίση της συγκυρίας διακρίνονται οι βαθύτερες μεταβολές στην Ελλάδα του 1920: η ολοκλήρωση του αστικού μετασχηματισμού της και η επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μια πραγματικότητα που, χωρίς να λειτουργεί ως άμεσος αιτιακός παράγοντας, κάνει τη συγκρότηση συνδικάτων εξαιρετικά πιθανή μια και ορίζει το πεδίο των υλικών συμφερόντων πάνω στο οποίο αναπτύσσεται η συλλογική δράση καθώς και τις θεσμικές διεξόδους που της προσφέρονται. Μια πραγματικότητα, δηλαδή, που θέτει τα όρια της χρονικής διάρκειας μέσα στην οποία ήταν πιθανό να εμφανιστεί ένα βιώσιμο συνδικάτο.

Εκτός όμως από αυτούς τους ευρύτερους παράγοντες, η γενικότερη ιδεολογική αφύπνιση του δασκαλικού κόσμου γύρω στα 1920, ευνοήθηκε σημαντικά και από την ανάδειξή του σε υποκείμενο των εξελίξεων. Υπεύθυνη γι' αυτό ήταν κυρίως η κυβέρνηση των φιλελευθέρων, η οποία απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στο δασκαλικό κλάδο για τρεις κυρίως λόγους. Ο πρώτος και σημαντικότερος ήταν η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-1920 και η συνακόλουθη ανάγκη να πεισθούν οι δάσκαλοι, ώστε να γίνουν φορείς και στυλοβάτες της. Ο δεύτερος ήταν η έλλειψη δασκάλων που οφειλόταν στην επέκταση των ορίων του κράτους, τον πόλεμο και τις αθρόες παραιτήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους οφείλονταν στη μείωση της αγοραστικής αξίας των μισθών. Ο τρίτος ήταν οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 και η προσπάθεια του Βενιζέλου να προσεταιρισθεί τους δασκάλους επειδή πίστευε πως επηρέαζαν την πολιτική συμπεριφορά των αγροτών, ιδιαιτέρως των νέων χωρών.

Εξαιτίας αυτών των τριών λόγων η κυβέρνηση των φιλελευθέρων προθυμοποιήθηκε να επιλύσει το μισθολογικό ζήτημα των δασκάλων ενώ ταυτόχρονα προσπάθησε να ελέγξει την επαγγελματική τους οργάνωση. Οι ενέργειές της, ωστόσο, σ' αυτές τις δυο κατευθύνσεις έφεραν τα αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Επέτειναν τις αντιδράσεις και τις συγκρούσεις και έδωσαν χειροπιαστές αφορμές, μια τρέχουσα καθημερινή ύλη, για ενέργειες που συνέβαλαν στην ιδεολογική χειραφέτηση των δασκάλων από το κράτος, στη ρήξη τους με τις πρότερες επαγγελματικές τους ενώσεις που πλέον φάνταζαν παρωχημένες και στη συγκρότηση μιας νέας οργάνωσης με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Στη φάση της ίδρυσής της η ΔΟΕ ανέδειξε και προώθησε τα αιτήματα που υποβοηθούσαν τη συνοχή της (περιορισμός των μισθολογικών και βαθμολογικών κατηγοριών, άρση της μισθολογικής ανισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, αύξηση μισθών). Αντιθέτως δεν ασχολήθηκε καθόλου με το κατ' εξοχήν ζήτημα που δίχαζε τον κλάδο, το γλωσσικό ζήτημα. Στο ζήτημα των διώξεων τέλος, που ενέπιπτε στην πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, προσπάθησε,

κρατώντας ίσες αποστάσεις, να το αξιοποιήσει προκειμένου να καλλιεργήσει περαιτέρω τη συνδικαλιστική συνείδηση και αλληλεγγύη. Στην πραγματικότητα ο μόνος αδιαπραγμάτευτος στόχος ήταν αυτή καθεαυτή η ίδρυση συνδικάτου. Όλοι οι άλλοι στόχοι (οικονομικοί, εργασιακοί, εκπαιδευτικοί) υποτάσσονταν σε αυτόν. Γενικότερα η ΔΟΕ απέφυγε να πάρει σαφή θέση στην αντιπαράθεση των δύο πολιτικών παρατάξεων και προπαγάνδισε συστηματικά την ιδέα ενός ανεξάρτητου συνδικάτου, το οποίο βασίζεται στην επαγγελματική συνείδηση και αλληλεγγύη των μελών του και το οποίο ως κύριο σκοπό του έχει την προώθηση των συμφερόντων του κλάδου. Τη μοναδική φορά που τάχθηκε με σαφήνεια υπέρ μιας κυβέρνησης, της επαναστατικής κυβέρνησης του 1922-23, προσπάθησε να εμφανίσει τη στάση της ως εθνικά επιβεβλημένη («για την ενότητα του έθνους») ενώ ταυτόχρονα αξιοποίησε τη σχετική δράση της για να προωθήσει φλέγοντα επαγγελματικά συμφέροντα.

Σε κάθε περίπτωση η ΔΟΕ, στην πρώτη της περίοδο, απέφυγε να διακηρύξει ευρύτερους κοινωνικούς στόχους, όπως για παράδειγμα έκανε η ΓΣΕΕ εγγράφοντας στο καταστατικό της την αρχή της πάλης των τάξεων. Ο προβαλλόμενος στόχος της ΔΟΕ ήταν η αναβάθμιση του επαγγέλματος: αποδεσμεύτηκε από το κράτος (δηλαδή από τον εργοδότη), για να είναι σε θέση να συνομιλήσει με καλύτερους όρους μαζί του ώστε να βελτιωθεί η οικονομική και κοινωνική θέση του δασκάλου. Δευτερευόντως μόνο και ευκαιριακά επιχείρησε να αρθρώσει έναν εθνικό λόγο και να παίξει έναν εθνικό υπερπαραταξιακό ρόλο. Δευτερευόντως και ευκαιριακά, επίσης, προσπάθησε να οικοδομήσει συμμαχίες με άλλες επαγγελματικές ομάδες και κοινωνικές τάξεις. Οι μοναδικές αξίες λόγου προσπάθειές της σε αυτή την κατεύθυνση ήταν όσες αφορούσαν την κοινωνική «τάξη» των αγροτών, ενώ απουσίαζαν παντελώς οι όποιες επαφές με τη ΓΣΕΕ.

Οι επιτυχίες της ΔΟΕ στη διάρκεια του πρώτου έτους της ζωής της ήταν εντυπωσιακές. Οι σημαντικότερες ήταν τέσσερις: η μείωση των δασκαλικών κατηγοριών από εννέα σε τρεις, η μισθολογική εξίσωση των δύο φύλων, οι σημαντικές αυξήσεις των μισθών (χορήγηση επιδομάτων) και η θεσμοθέτηση της

δίχρονης μετεκπαίδευσης των δασκάλων. Οι επιτυχίες θα αποδοθούν τόσο από το ΔΣ της ΔΟΕ, όσο και από τους τοπικούς συλλόγους στην «ομόνοια», την «πειθαρχία» και τη «συλλογική δράση», λέξεις που στις σχετικές ανακοινώσεις θα γράφονται με κεφαλαίο το πρώτο τους γράμμα, αναγόμενες σε σύμβολα. Με κεφαλαίο θα γράφεται και η λέξη «κλάδος», αποτυπώνοντας εύγλωττα την αναβάθμιση του επαγγέλματος στο φαντασιακό των δασκάλων και τη διάδοση της «συνδικαλιστικής-επαγγελματικής» ιδεολογίας. Μια διάδοση που θα αποτυπωθεί και στη σχετικά υψηλή συνδικαλιστική πυκνότητα που χαρακτήριζε το συνδικάτο στα πρώτα του βήματα.

Ως μορφές αγώνα χρησιμοποιήθηκαν τα παραδοσιακά υπομνήματα, με ταυτόχρονη συστηματική προβολή των αιτημάτων μέσω του τύπου, συνεχείς παραστάσεις στα αρμόδια κυβερνητικά πρόσωπα και αξιοποίηση στο έπακρο των προσωπικών πολιτικών σχέσεων και γνωριμιών. Η απεργία ως μορφή αγώνα αποτελούσε ως τότε καθαρά εργατική πρακτική. Από τους δάσκαλους όπως και γενικότερα από τους δημοσίους υπαλλήλους δεν είχε αξιοποιηθεί ακόμα. Σε μια έξαρση ενθουσιασμού το ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ θα εναντιωθεί στην παράδοση και θα κηρύξει την πρώτη 24ωρη απεργία του κλάδου, η οποία τελικά δε θα υλοποιηθεί. Η αντίδραση της κυβέρνησης, ωστόσο, θα είναι ενδεικτική των ιδεολογικών παραστάσεων για τη θέση και το ρόλο του δημοσίου υπαλλήλου. Για να αποφύγει την απεργία θα ικανοποιήσει ταχύτατα το άμεσο μισθολογικό αίτημα των δασκάλων. Τέλος ως ιδιότυπη μέθοδος προώθησης συμφερόντων μπορεί να θεωρηθεί και ο εθνικός και πολιτικός ρόλος που έπαιξε το ΔΣ της ΔΟΕ το φθινόπωρο του 1922 και τον χειμώνα του 1923: περιόδευσε σχεδόν όλη την Ελλάδα προπαγανδίζοντας σε δημόσιες ομιλίες τη συσπείρωση όλων γύρω από την «Επανάσταση». Ως αντάλλαγμα γι' αυτή της τη δράση, η κυβέρνηση Πλαστήρα ικανοποίησε το κεντρικό της αίτημα: περιορίσε τις βαθμολογικές και μισθολογικές κατηγορίες από εννέα σε τρεις, προσαρμόζοντας τις κατώτερες προς τις ανώτερες.

3. Πέντε χρόνια μετά την ίδρυσή της, τον Μάιο του 1927, η ΔΟΕ διασπάσθηκε ανάμεσα σε δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους. Παρά τη χρονική γειτνίαση η διάσπασή της δε φαίνεται να σχετίζεται με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Ο Όμιλος δεν είχε μέλη καθαρευουσιάνους. Η διάσπαση του ήταν μια διάσπαση μεταξύ «ριζοσπαστικών» και «συντηρητικών» δημοτικιστών. Αντιθέτως αυτές οι δύο τάσεις του δημοτικισμού παρέμειναν στη ΔΟΕ ενωμένες. Ένα χρόνο αργότερα, τον Μάιο του 1928, με δυο διαφορετικά δασκαλικά συνέδρια το τοπίο ξεκαθάρισε: είχαμε πλέον ένα συνδικάτο δημοτικιστών, τη ΔΟΕ, και ένα καθαρευουσιάνων, τη Νέα ΔΟΕ. Η πρώτη κράτησε στους κόλπους της τον κύριο όγκο των συλλόγων και των δασκάλων ενώ η δεύτερη εμφανίζεται οργανωτικά καχεκτική. Μια εκλογική αναμέτρηση για αιρετούς εκπαιδευτικούς συμβούλους στο σύνολο του δασκαλικού κόσμου έδειξε πως ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στους δημοτικιστές και τους καθαρευουσιάνους ήταν 70% έναντι 30% υπέρ των πρώτων [Παράρτημα Γ', Διάγραμμα 3]. Ωστόσο η διάσπαση επέτεινε τη συνδικαλιστική αποστράτευση των δασκάλων. Το άθροισμα των μελών των δύο ΔΟΕ δεν έφθανε τον αριθμό μελών της ενιαίας ΔΟΕ πριν τη διάσπαση.

Η μελέτη μας προσπάθησε να δείξει πως η διάσπαση της ΔΟΕ οφειλόταν στην ενδοκλαδική διαμάχη που αναπτύχθηκε γύρω από τρία κυρίως ζητήματα: το γλωσσικό, το μισθολογικό και το ζήτημα των διώξεων. Δευτερευόντως οφειλόταν στις συγκρούσεις που εκτυλίχθηκαν ανάμεσα στη ΔΟΕ και τις εκάστοτε κυβερνήσεις γύρω από τα ίδια ζητήματα. Προσπάθησε επίσης να δείξει πως τα τρία ζητήματα, ή καλύτερα η δράση γύρω από αυτά, δε συνέβαλαν με τον ίδιο τρόπο ούτε στον ίδιο βαθμό στην ανάπτυξη της διαμάχης και των συγκρούσεων. Η ιεράρχηση, ο τρόπος και ο βαθμός που επέδρασε το καθένα έχει ως εξής:

Το γλωσσικό: Η διαμάχη ανάμεσα στους καθαρευουσιάνους και τους δημοτικιστές σοβούσε από τις αρχές του 1923 όταν κατά το 3ο συνέδριο τέθηκε για πρώτη φορά το γλωσσικό ζήτημα και η πλειοψηφία των αντιπροσώπων τάχθηκε υπέρ της δημοτικής. Η συμμαχία όμως των δύο γλωσσικών μερίδων συνεχίστηκε για τρεις ακόμα μήνες και διαλύθηκε με την παραίτηση των δημοτικιστών

συμβούλων στις αρχές Αυγούστου του 1923. Οι δύο πόλοι ολοκλήρωσαν στη συνέχεια τη φυσιογνωμία τους μέσα από τα δύο αντίπαλα εκπαιδευτικά περιοδικά: *Ερμής* (οι καθαρευουσιάνοι) και *Αυγή* (οι δημοτικιστές). Η μεταξύ τους αντιπαράθεση παρέλυσε για ένα σχεδόν έτος το έως τότε δυναμικό συνδικάτο και όλα έδειχναν πως η διάσπαση δε θα αποφευχθεί. Στο 5ο συνέδριο όμως (Μάιος 1924) ο κίνδυνος απομακρύνθηκε με την ανάδειξη στην ηγεσία μιας «τρίτης κατάστασης», η οποία δήλωσε γλωσσικά ουδέτερη.

Στο μεταξύ οι πρωτεργάτες της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης), έχοντας πλέον και τη σύμφωνη γνώμη του δασκαλικού κόσμου, ενεργοποιήθηκαν ξανά μετά την τριετή απομάκρυνσή τους από τα κέντρα εξουσίας. Ενεργοποιήθηκαν όμως και οι «γλωσσαμύντορες» βουλευτές, δημοσιογράφοι και διανοούμενοι, οι οποίοι επιχείρησαν μία «γενική επίθεση» μέσω του τύπου το Φθινόπωρο του 1924. Η κοινωνική σύγκρουση για το γλωσσικό ζήτημα αναζωπύρωσε και την ενδοδασκαλική. Από τη σύγκρουση κερδισμένοι βγήκαν οι «ριζοσπάστες» (σοσιαλιστές) δημοτικιστές που επικράτησαν ξεκάθαρα στο 7ο συνέδριο τον Απρίλιο του 1925.

Οι καθαρευουσιάνοι συσπειρωμένοι γύρω από τον *Ερμή* παρέμειναν στη ΔΟΕ αλλά, αξιοποιώντας την αναδυόμενη αντικομμουνιστική υστερία και τις κατάλληλες κοινωνικές υποδοχές, επιδίδονταν διαρκώς σε προκλήσεις, σπουδαιότερη από τις οποίες ήταν τα «Μαρασλειακά». Υποστηρίζουμε πως τα «Μαρασλειακά», που πήραν τεράστιες διαστάσεις με την προβολή τους από τον τύπο και την εμπλοκή της ιεραρχίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, προκλήθηκαν κατά κύριο λόγο από τη δράση της δασκαλικής παράταξης των καθαρευουσιάνων. Στην ευρύτερη αυτή κοινωνική αντιπαράθεση σύρθηκε κατ' ανάγκη και η δημοτικιστική ηγεσία της ΔΟΕ πράγμα που την έφερε σε ρήξη με τους υπουργούς Παιδείας των κυβερνήσεων του Πάγκαλου (κυρίως τους Λιβαθινόπουλο και Αιγινήτη) και έγινε αιτία για την ομαδική της απόλυση.

Όταν στις αρχές του 1926 οι Γληνός και Δελμούζος απολύθηκαν από τις θέσεις τους στο Μαράσλειο συνεργάστηκαν στενά με την ηγεσία της ΔΟΕ και

ανέδειξαν το επαγγελματικό της έντυπο, το *Διδασκαλικό Βήμα* σε μαχητικότερο όργανο του δημοτικισμού. Ως συνέπεια αυτής της τακτικής η ενδοκλαδική αντιπαράθεση κορυφώθηκε και η διάσπαση για άλλη μια φορά εμφανίσθηκε προ των πυλών. Για δεύτερη φορά όμως, ενάντια στις προβλέψεις, στο 8ο συνέδριο που ακολούθησε (Απρίλης 1926) οι δυο πλευρές προχώρησαν σε «ανακωχή» εκλέγοντας μετριοπαθή ηγεσία από τη «συντηρητική» (βενιζελική) πτέρυγα των δημοτικιστών.

Το πρόβλημα ωστόσο συνέχιζε να υπάρχει και δεν έλειπε παρά μια νέα αφορμή για να αρχίσει ένας νέος κύκλος διαμάχης. Την αφορμή προσέφεραν οι πρώτες εκλογές για αιρετούς εκπαιδευτικούς συμβούλους, τέσσερις μήνες αργότερα. Έκτοτε η διαμάχη οξυνόταν διαρκώς ως το 9ο συνέδριο (Απρίλιος - Μάιος 1927) όπου εκτυλίχθηκε η τελευταία πράξη. Η σοσιαλιστική πτέρυγα των δημοτικιστών επικράτησε ξανά και οι δώδεκα καθαρευουσιάνοι αντιπρόσωποι αποχώρησαν. Η διάσπαση επικυρώθηκε τυπικά ένα χρόνο αργότερα με το ιδρυτικό συνέδριο της Νέας ΔΟΕ (Μάιος 1928).

Από το 1923, λοιπόν, ως το 1927 είχαμε τρεις εξάρσεις της ενδοκλαδικής διαμάχης ανάμεσα στους δημοτικιστές και τους καθαρευουσιάνους. Και οι τρεις, και ιδιαιτέρως η υπόθεση των «Μαρασλειακών», είχαν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να τις καταστήσουν διασπαστικές. Στις δυο πρώτες, ωστόσο, έγινε δυνατό να επιτευχθεί «ανακωχή». Τι είναι αυτό που κατέστησε την τρίτη καθοριστική; Στο σημείο αυτό παρεμβαίνει ο δεύτερος παράγοντας: το μισθολογικό.

Το μισθολογικό: Το μισθολογικό ζήτημα προκαλούσε και αυτό από τη μεριά του αποσχιστικές κινήσεις που όμως είχαν ως βάση τα ειδικά οικονομικά συμφέροντα των επιμέρους δασκαλικών κατηγοριών. Οι κινήσεις αυτές εκδηλώθηκαν το Σεπτέμβριο του 1924, όταν ψηφίστηκε το πρώτο Νομοθετικό Διάταγμα για τη «διαβάθμιση», και συνεχίστηκαν ως τον Αύγουστο του 1926, όταν η ένταξη των δασκάλων στην υπαλληλική βαθμολογική κλίμακα ολοκληρώθηκε. Για μια περίοδο μάλιστα, πριν και μετά το 9ο συνέδριο (Απρίλης 1926), φάνηκαν ικανές να τριχοτομήσουν τη ΔΟΕ. Με τις διαδοχικές επιτυχίες όμως στο μέτωπο

της «διαβάθμισης», αρχικά απόδοση των βαθμών και κατόπιν απόδοση των μισθών, οι αποσχιστικές κινήσεις υποχώρησαν και σχεδόν εξαφανίστηκαν. Αμέσως όμως μετά την επίλυση του μισθολογικού (Αύγουστος του 1926), θα αναζωπυρωθεί η γλωσσική διαμάχη και οι διασπαστικές κινήσεις που ως βάση τους είχαν το γλωσσικό ζήτημα θα μπουκ στην τελική ευθεία.

Εκτίμησή μας, λοιπόν, είναι πως στις «γλωσσικές» συγκρούσεις των ετών 1923, 1924 και 1926, η διάσπαση αποφεύχθηκε ακριβώς λόγω της εκκρεμότητας του μισθολογικού ζητήματος. Οι γλωσσικά αντίπαλες παρατάξεις γνώριζαν πως ένα διασπαστικό κίνημα στο όνομα της «γλώσσας» δεν θα κέρδιζε τις συμπάθειες της βάσης των δασκάλων ενόσω εκκρεμούσε η «διαβάθμιση». Επιπλέον οι ομαδοποιήσεις που είχαν συγκροτηθεί με κριτήριο τα επιμέρους οικονομικά συμφέροντα («παλαιοί πρωτοβάθμιοι» και «τριτοβάθμιοι»), διαπερνούσαν οριζόντια και τις δυο γλωσσικές παρατάξεις. Συσπείρωναν στους κόλπους τους δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους περιορίζοντας έτσι προσωρινά τις μεταξύ τους συγκρούσεις και αντιθέσεις.

Μόλις όμως ολοκληρώθηκε η ένταξη των δασκάλων στον πανυπαλληλικό νόμο και επιλύθηκε το βασικό μισθολογικό τους ζήτημα, ακριβώς τότε, η ανακωχή «έσπασε». Με πολιορκητικό κριό τους δασκαλικούς συλλόγους Ηλείας και Φθιώτιδας οι καθαρευουσιάνοι θα επιτεθούν. Αλλά και οι δημοτικιστές δεν έχουν πλέον κανένα λόγο να συμβιβαστούν. Έτσι οι νέες αφορμές (η προεκλογική μάχη για τους αιρετούς εκπαιδευτικούς συμβούλους και η αντιπαράθεση για τη νέα διοίκηση της ΔΟΕ), παρόλο που δεν είχαν την ένταση των «Μαρασλειακών», θα οδηγήσουν σε διάσπαση. Ακριβώς επειδή η εκκρεμότητα του μισθολογικού ζητήματος, που ως εκείνη τη στιγμή συγκρατούσε τις διασπαστικές τάσεις, είχε πλέον τακτοποιηθεί.

Οι διώξεις: Οι διώξεις ήταν το τρίτο ζήτημα γύρω από το οποίο αναπτύχθηκαν ενδοκλαδικές διαμάχες, αλλά και διαμάχες ανάμεσα στη ΔΟΕ και στις εκάστοτε κυβερνήσεις, οι οποίες (κυβερνήσεις) ενίσχυαν ποικιλοτρόπως τη «φιλική» τους παράταξη. Στην περίοδο της «Επανάστασης» του 1922-23 διώχθηκαν

ποικιλοτρόπως οι καθαρευουσιάνοι. Οι διώξεις τους αξιοποιήθηκαν από τον ηγέτη τους, τον Αντ. Καραγιάννη και τον Ερμή του, στη διαπάλη του με τους δημοτικιστές και τον ηγέτη τους Χρ. Ράικο. Αντιθέτως στην περίοδο της παγκαλικής δικτατορίας και της "Οικουμενικής" κυβέρνησης διώχθηκαν οι δημοτικιστές. Οι πιο γνωστές ήταν η απόλυση ενός Διοικητικού Συμβουλίου της ΔΟΕ από τον υπουργό Παιδείας της κυβέρνησης Παγκάλου Δ. Αιγινήτη (Απρίλιος 1926) και η καθαίρεση του επόμενου Δ.Σ. από τον υπουργό της "Οικουμενικής" Θ. Νικολούδη (Νοέμβριος 1927). Η διαμάχη που αναπτύχθηκε ανάμεσα στον Ερμή και στο Διδασκαλικό Βήμα για την ορθότητα ή μη της απόλυσης, δε ήταν παρά μεταμφιεσμένη η διαμάχη καθαρευουσιάνων και δημοτικιστών που στη συγκεκριμένη φάση, μια φάση ανακωχής λόγω του μισθολογικού, δεν εκδηλώνονταν ανοιχτά. Η καθαίρεση αντιθέτως ήταν η ξεκάθαρη κήρυξη πολέμου. Μια οργανωμένη επιχείρηση «κατάληψης» της δημοτικιστικής (και σοσιαλιστικής) ΔΟΕ από τους καθαρευουσιάνους (και αντιβενιζελικούς) με τη βοήθεια του κρατικού μηχανισμού και του νομικού πλαισίου.

Με δυο λόγια, και στις τρεις περιπτώσεις, η διαμάχη για το ζήτημα των διώξεων ήταν στην πραγματικότητα μια διαμάχη για το γλωσσικό. Στην πρώτη περίπτωση διώκονταν οι καθαρευουσιάνοι, στις άλλες δυο οι δημοτικιστές. Η πλευρά που υφίστατο τις διώξεις, φρόντιζε να τις αξιοποιεί για να κερδίζει τις συμπάθειες του δασκαλικού κόσμου. Και στις τρεις περιπτώσεις τα κατάφερε. Ο Καραγιάννης με τα εύσημα του ηγέτη που αντιστέκεται στις «αδηφάγες» προθέσεις της «Επανάστασης» διατήρησε την ηγεσία για ένα επιπλέον χρόνο (1923-24) παρότι οι απόψεις του ήταν μειοψηφικές. Οι δημοτικιστές ηγέτες, πάλι, και στις δυο περιπτώσεις (μετά την απόλυση τους από την παγκαλική δικτατορία και μετά την καθαίρεσή τους από τον υπουργό Παιδείας της "Οικουμενικής" Θ. Νικολούδη) επανεξελέγησαν πανηγυρικά τόσο στην ηγεσία της ΔΟΕ όσο και στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Στην κρίσιμη στιγμή της ενδοκλαδικής διαμάχης, όταν οι καθαρευουσιάνοι με τη βοήθεια του υπουργού Θ. Νικολούδη επιχείρησαν την «κατάληψη» της ΔΟΕ, οι δημοτικιστές ανέδειξαν την καθαίρεσή τους σε «ζήτημα

τιμής» για τον κλάδο: *Είναι οι δάσκαλοι ελεύθεροι να αποφασίζουν για τις τύχες τους ή θα αποδεχθούν την κηδεμόνευσή τους από τις εκάστοτε κυβερνήσεις; Και η ζυγαριά έγειρε υπέρ τους. Έτσι, αφού η «κατάληψη» απέτυχε, ο μόνος δρόμος που απέμεινε στους καθαρευουσιάνους ήταν η αποχώρηση.*

4. Τρία χρόνια μετά τη διάσπαση, το καλοκαίρι του 1930, οι δύο αντίπαλες δασκαλικές ομοσπονδίες επανενώθηκαν. Ποιες ήταν οι αιτίες που τις ώθησαν να παραμερίσουν τις διαφωνίες τους και να αγνοήσουν την οξύτατη διαμάχη της προηγούμενης επταετίας; Με άξονα αυτό το ερώτημα αναζητήσαμε κατ' αρχή τις πιθανές συγκλίσεις ανάμεσα στις δύο ομοσπονδίες σε συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούσαν άμεσα τον δασκαλικό κλάδο. Εντοπίσαμε και καταγράψαμε συγκλίσεις σε τρία από αυτά:

α. Στη συγκυρία 1928-31 ο κατ' εξοχήν λόγος που διέσπασε τη ΔΟΕ, το γλωσσικό ζήτημα, σταδιακά υποχώρησε από το προσκήνιο. Την πρωτοβουλία για τη μερική υποβάθμισή του πήρε η βενιζελική κυβέρνηση πιθανότατα για λόγους που σχετίζονται με τις γενικότερες προσπάθειές της για άμβλυνση του διχασμού ανάμεσα στις δυο αστικές πολιτικές παρατάξεις. Η δεδομένη, σταθερή και (κυρίως) μετριοπαθής στάση της κυβέρνησης στο γλωσσικό, επέτρεψε τη σταδιακή ύφεση της ενδοκλαδικής διαμάχης γύρω από αυτό το ζήτημα, που με τη σειρά της έκανε δυνατή τη διακριτική αποσιώπησή του στη φάση της επανένωσης. Το γλωσσικό, δηλαδή, συνέβαλε στη διαδικασία της επανένωσης με την απουσία του. Ωστόσο η προθυμία των δύο ΔΟΕ (και ιδιαιτέρως της καθαρευουσιάνικης) να παραμερίσουν το κατ' εξοχήν ζήτημα που προκάλεσε τη διάσπαση μας οδηγεί στην υπόθεση πως η επανένωση δεν οφείλεται στην υποβάθμιση του γλωσσικού, αλλά μάλλον το αντίστροφο: η συνειδητή επιλογή για επανένωση ώθησε στην υποβάθμιση του γλωσσικού. Το γλωσσικό παραμερίστηκε για να επιτευχθεί η επανένωση της ομοσπονδίας όπως ακριβώς είχε παραμεριστεί στα 1921-22 για να επιτευχθεί η ίδρυσή της. Όπως οι αναγκαιότητες που τότε επέβαλλαν την ίδρυση, έτσι και οι

προτεραιότητες που τώρα επιβάλλουν την επανένωση απαιτούν την αποσιώπηση του γλωσσικού, την εσκεμμένη αποπομπή του από το προσκήνιο.

β. Στις αρχές του 1930 αναπτύχθηκε έντονη αντιπαράθεση της ΔΟΕ με τον υπουργό Παιδείας Γ. Παπανδρέου για το ζήτημα της εκπαιδευτικής διοίκησης. Η διαμάχη επικεντρώθηκε στο ζήτημα της συμμετοχής αιρετών δασκάλων στα υπηρεσιακά («εποπτικά») συμβούλια. Το φαινομενικά έλασσον ζήτημα αναδείχθηκε σε μείζον αφενός επειδή εξελίχθηκε σε ευρύτερα δημοσιοϋπαλληλικό και αφετέρου επειδή συνδέθηκε με δύο διαφορετικές αντιλήψεις για τη δημοκρατία. Σύμφωνα με τον υπουργό η κλαδική συμμετοχή στα συμβούλια εναντιώνεται στην έννοια του δημοκρατικού κράτους, το οποίο βρίσκεται υπεράνω των επιμέρους (άρα και των κλαδικών) συμφερόντων. Σύμφωνα με τη ΔΟΕ η δημοκρατία αποκτά το πραγματικό της νόημα και περιεχόμενο μέσα από την αποκέντρωση και την αυτοδιοίκηση. Η Νέα ΔΟΕ μετά από έναν αρχικό δισταγμό συντονίστηκε με τη ΔΟΕ τασσόμενη υπέρ της συμμετοχής αιρετών δασκάλων στα συμβούλια. Η ανυποχώρητη, όμως, άρνηση της κυβέρνησης να αποδεχθεί το αίτημα συνέβαλε στη μορφοποίηση ενός κοινού μετώπου των δύο δασκαλικών συνδικάτων. Από την ήττα που θα επέλθει, τα συνδικάτα θα εξάγουν μήνυμα ενωτικό: *χάνουμε επειδή είμαστε διασπασμένοι. Ωστόσο και στην περίπτωση του αιτήματος για αποκέντρωση και αυτοδιοίκηση αιωρείται το ερώτημα: οι ανάγκες του αιτήματος οδήγησαν στο ενωτικό μήνυμα ή λόγω της ανάγκης για ένα ενωτικό μήνυμα αξιοποιήθηκε το συγκεκριμένο αίτημα;*

γ. Με την πλήρη ένταξή τους στην υπαλληλική διαβάθμιση οι δάσκαλοι απέκτησαν και αυτοί, όπως και οι υπόλοιποι δημόσιοι υπάλληλοι, το δικαίωμα της προαγωγής. Αρκετές όμως από τις προτεινόμενες κατ' έτος προαγωγές έμεναν ανεκτέλεστες, με αποτέλεσμα μέσα σε τρία χρόνια (1928-1930) οι εκκρεμούσες προαγωγές να φθάσουν τις 2700. Μέσα από τη διευρυμένη του αναπαραγωγή, το ζήτημα των προαγωγών αναδείχθηκε σύντομα σε πρωτεύον οικονομικό αίτημα της ΔΟΕ αυτής της περιόδου. *Πρωτεύον* επειδή οι 2700 δάσκαλοι, των οποίων οι προαγωγές εκκρεμούσαν, αποτελούσαν το 1/4 του συνολικού δασκαλικού

πληθυσμού. Αλλά και οι υπόλοιποι έβλεπαν τη δική τους σειρά να καθυστερεί όσο η «ουρά» μεγάλωνε, και με αυτή την έννοια το ζήτημα των προαγωγών αφορούσε άμεσα το σύνολο του δασκαλικού πληθυσμού. Οικονομικό επειδή κάθε προαγωγή μεταφραζόταν κατά μέσο όρο σε 500 δρχ. αύξηση του μισθού σε μια εποχή που ο μέσος δασκαλικός μισθός κινούνταν γύρω στις 3.000 δρχ. Οι καθυστερήσεις των προαγωγών, δηλαδή, ακύρωναν στην πράξη την σημαντικότερη οικονομική επιτυχία της ΔΟΕ, το νόμο της διαβάθμισης. Οι ανάγκες για την επίλυση του προβλήματος ώθησαν τις δύο ΔΟΕ σε συνεργασία, σε κοινές παραστάσεις και υπομνήματα. Το οικονομικό αίτημα, δηλαδή, συσπείρωσε, όπως και στη φάση της ίδρυσης, τις αντικρουόμενες μερίδες του δασκαλικού κόσμου. Όπως και τότε, όμως, κι ίσως περισσότερο από τότε, δεν αρκούσε από μόνο του για να οδηγήσει στην επανένωση.

Συμπερασματικά οι εξελίξεις στα τρία παραπάνω ζητήματα παρότι παρήγαγαν συγκλίσεις δεν ήταν τέτοιας έκτασης και έντασης ώστε να επιβάλλουν την επανένωση. Οι εκατέρωθεν συλλογικές αγκυλώσεις συνέχιζαν να είναι υπαρκτές, οι προσωπικές αντιπάθειες πολλές και έντονες, οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις δυο ομοσπονδίες βαθύτατες. Η συγκυριακή υποβάθμιση του γλωσσικού και η ευκαιριακή συνεργασία στο ζήτημα των προαγωγών και της εκπαιδευτικής διοίκησης δεν αρκούσαν για να αναιρέσουν όλα όσα προηγήθηκαν στην προηγούμενη πενταετία. Οδηγηθήκαμε, λοιπόν, στην υπόθεση πως οι συγκεκριμένες κλαδικές ανάγκες αξιοποιούνταν εσκεμμένα ως λόγοι για την επανένωση, πως ήταν αποτέλεσμα και όχι αιτίες της, πως άλλες ήταν οι κύριες αιτίες που ώθησαν τα δυο αντίπαλα δασκαλικά συνδικάτα να ενωθούν. Αναζητώντας αυτές τις άλλες αιτίες, η προσοχή μας θα εστιασθεί στη νέα αντίθεση που αναδύθηκε μέσα στην ΔΟΕ στην ίδια χρονική συγκυρία. Μία αντίθεση που είχε τις πηγές της όχι στο κλαδικό, αλλά στο εθνικό (αν όχι στο διεθνές) επίπεδο.

Όπως είναι γνωστό, το 4ο συνέδριο του ΚΚΕ, υιοθέτησε τη γραμμή της Κομμουνιστικής Διεθνούς περί «σοσιαλφασισμού». Αποτέλεσμα αυτής της γραμμής ήταν μία σειρά διασπάσεων στα εργατικά συνδικάτα, σημαντικότερη από τις οποίες

ήταν η διάσπαση της ΓΣΕΕ και η ίδρυση της Ενωτικής ΓΣΕΕ. Στη ΔΟΕ η διάσπαση δεν έγινε εφικτή εξαιτίας του «ιδιωνύμου»: η συγκρότηση μιας «κόκκινης» ΔΟΕ θα επέσυρε την άμεση απόλυση των μελών της «δι' ιδέας ασυμβιβάστους προς τα ιδιάζοντα καθήκοντα αυτών». Οι κομμουνιστές δάσκαλοι περιορίστηκαν γι' αυτό στη συγκρότηση της Αριστερής Παράταξης εντός των πλαισίων της ΔΟΕ. Στη διάρκεια της διετίας 1929-1930 αξιοποιώντας τα ειδικά κλαδικά και τα γενικότερα δημοσιούπαλληλικά προβλήματα, τα οποία πρόβαλαν ενισχυμένα από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και την κατασταλτική πολιτική της βενιζελικής κυβέρνησης, η Αριστερή Παράταξη θα ισχυροποιηθεί ταχύτατα. Η ισχυροποίηση της ανησύχησε τη σφόδρα αντικομμουνιστική Νέα ΔΟΕ και την ώθησε να επιζητήσει διαπραγματεύσεις με τη ΔΟΕ ελπίζοντας πως θα ανακόψει την άνοδο της αριστεράς. Ανησύχησε επίσης τους "συντηρητικούς" (βενιζελικούς) δημοτικιστές, οι οποίοι κατείχαν στη φάση εκείνη τη διοίκηση της ΔΟΕ και έβλεπαν να ορθώνεται ένας νέος αντίπαλος στα αριστερά τους. Ταυτόχρονα, λοιπόν, με τη συγκρότηση της Αριστερής Παράταξης άρχισαν και οι διαπραγματεύσεις των δύο ομοσπονδιών για την ένωση. Οι βαθύτατες διαφορές τους, ωστόσο, κατέστησαν τις διαπραγματεύσεις παρατεταμένες, επίπονες και επί μακρόν ατελέσφορες. Ως καταλύτες αξιοποιήθηκαν τα συγκεκριμένα κλαδικά αιτήματα που απασχολούσαν το σύνολο του δασκαλικού κόσμου (εκπαιδευτική διοίκηση και μισθολογικό). Με τη συνεργασία τους σε αυτά οι δυο ομοσπονδίες προλείαναν το έδαφος για την τελική επανένωση. Όταν το καλοκαίρι του 1930 η επικράτηση των κομμουνιστών στις εκλογές για τη διοίκηση της ΔΟΕ πρόβαλε απειλητική, οι τελευταίες αντιρρήσεις και επιφυλάξεις παραμερίστηκαν και η επανένωση συνετελέσθη. Η επανένωση, λοιπόν, οφείλεται κυρίως στη νέα αντίθεση που ανέκυψε στο εσωτερικό του δασκαλικού κλάδου μεταξύ κομμουνιστών και μη, και η οποία συνέβαλε στην ραγδαία υποβάθμιση της προηγούμενης μεταξύ δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων — ή, με άλλα λόγια, στη συγκυρία 1928-1930 η πολιτική αντίθεση υπερίσχυσε της γλωσσικής.

Η επανένωση προκάλεσε ανακατατάξεις στο εσωτερικό της ΔΟΕ. Η ευρεία δημοτικιστική παράταξη και η ηγεσία της διασπάσθηκε σε «δεξιά» και «αριστερή» πτέρυγα. Η «δεξιά» πτέρυγα (βενιζελικοί με επικεφαλής τον Στ. Αλοΐζο) υποστηρίχθηκε από τους αντιβενιζελικούς και καθαρευουσιάνους της Νέας ΔΟΕ. Η «αριστερή» πτέρυγα («παπαναστασιακοί» και σοσιαλιστές με επικεφαλής τους Αρ. Ρουχωτά και Παν. Δημητράτο) υποστηρίχθηκε από τους κομμουνιστές, οι οποίοι μετά την επανένωση έχασαν κάθε πιθανότητα να αναδείξουν δική τους διοίκηση. Στις αρχαιρεσίες (Ιούλιος 1930) επικράτησε το ψηφοδέλτιο των σοσιαλιστών. Έτσι η επανένωση πέτυχε μερικά μόνο το στόχο της. Απέτρεψε την εκλογή κομμουνιστικής διοίκησης αλλά δεν κατάφερε να επιβάλλει συντηρητική.

Με τη νέα σοσιαλιστική διοίκησή της, η ΔΟΕ, συντονίσθηκε απολύτως με τη Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΥΕ) και λειτούργησε ως ο πολιορκητικός κριός της (για ένα διάστημα μάλιστα ο Π. Δημητράτος ήταν ταυτόχρονα γραμματέας και των δύο οργανώσεων). Στη συγκυρία αυτή η ΣΔΥΕ ανέλαβε τη γενική διεύθυνση των κινητοποιήσεων για τα βασικά δημοσιούπαλληλικά (κυρίως μισθολογικά) αιτήματα. Για την προώθησή τους, σε αντίθεση με την «ήπια» τακτική που ασκούσε ως τότε (υπομνήματα, διαβήματα, διαπραγματεύσεις), θα χαράξει τώρα τη λεγόμενη «έντονη» τακτική (συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, συνεργασία με τη ΓΣΕΕ και απεργία). Τόσο τα αιτήματα όσο και η νέα τακτική συνάντησαν την έντονη αντίδραση της κυβέρνησης, η οποία, προσπαθώντας να ελαχιστοποιήσει τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στην ελληνική οικονομία, όχι μόνο αρνήθηκε να ανταποκριθεί στα οικονομικά αιτήματα της ΣΔΥΕ, αλλά σχεδίασε και μια γενική περικοπή των δημοσιούπαλληλικών μισθών κατά 6%. Μια παρατεταμένη σύγκρουση αναπτύχθηκε ανάμεσα στη ΣΔΥΕ και την κυβέρνηση, η οποία κορυφώθηκε με την ψήφιση του «διαλυτικού» νόμου (2 Μαρτίου 1931). Ο νόμος αυτός επέβαλε τη διάλυση μια σειράς συνδικαλιστικών οργανώσεων (με πρώτη τη ΣΔΥΕ), δεν επέτρεπε τη συνεργασία των δημοσιούπαλληλικών με τις εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις και απαγόρευε στα δημοσιούπαλληλικά συνδικάτα να προβαίνουν σε

«έντονες» μορφές κινητοποιήσεων. Στη ΔΟΕ οι δυνάμεις και τα πρόσωπα που υποστήριξαν την «έντονη» τακτική πέρασαν μετά την ψήφιση του νόμου στο περιθώριο. Στο προσκήνιο ήλθαν οι δυνάμεις και τα πρόσωπα που εξέφραζαν μια πιο συντηρητική πολιτική. Στην κατεύθυνση αυτή ο νόμος βοήθησε με συγκεκριμένες επιμέρους διατάξεις του, οι οποίες έθεταν περιορισμούς στην εκλογή διοικούντων. Απαγόρευε να εκλέγονται στη διοίκηση πρωτοβάθμιων ή δευτεροβάθμιων σωματείων άτομα που είχαν ήδη θητεύσει, έστω μία φορά, στα πέντε προηγούμενα χρόνια (6 Μαρτίου 1926 ως 6 Μαρτίου 1931). Με τη ρύθμιση αυτή εξοστρακίσθηκε από τη διοίκηση της ΔΟΕ ολόκληρη η ιστορική της ηγεσία. Όλα, δηλαδή, τα καταξιωμένα ηγετικά στελέχη (σημαντικότεροι από τους οποίους ήταν οι Ρουχωτάς και Δημητράτος), που πρόσβευαν σοσιαλιστικές ιδέες και ως διοίκηση εφάρμοζαν μια συγκριτικά μαχητική συνδικαλιστική τακτική. Πολύ περισσότερο εξοστρακίσθηκε όλο εκείνο το σώμα των μεσαίων στελεχών, κατά πλειοψηφία σοσιαλιστικής ιδεολογίας, το οποίο στήριζε τις διοικήσεις των τοπικών δασκαλικών συλλόγων. Οι ογδόντα περίπου τοπικοί σύλλογοι κλήθηκαν να αλλάξουν άμεσα τις πενταμελείς διοικήσεις τους, δηλαδή τετρακόσια περίπου στελέχη έπρεπε την επομένη της ψήφισης του νόμου να παραιτηθούν και να αντικατασταθούν από άλλα. Όπως ήταν αναμενόμενο το επίπεδο συνδικαλιστικής συγκρότησης των στελεχών έπεσε κατακόρυφα και ο πολιτικοϊδεολογικός προσανατολισμός των διοικήσεων μετατοπίσθηκε προς τα «δεξιά». Οι αλλαγές στη βάση έγιναν στους μήνες Απρίλιο, Μάιο και Ιούνιο του 1931· όταν τον Ιούλιο του ίδιου έτους συγλήθηκε το 14ο συνέδριο της ΔΟΕ βρήκαν την έκφρασή τους και στην ηγεσία. Η Προοδευτική Παράταξη (συσπείρωση βενιζελικών και αντιβενιζελικών, ανεξαρτήτως γλωσσικών απόψεων), αξιοποιώντας την κρατική παρέμβαση στα συνδικαλιστικά πράγματα, πέτυχε τον κεντρικό στόχο της επανένωσης. Αν και με ενός έτους καθυστέρηση, τελικά πήρε τη διοίκηση στα χέρια της.

5. Η πορεία της ΔΟΕ στη συγκυρία 1931-35 επηρεάστηκε καίρια από δυο παράγοντες: α) Από την παγκόσμια οικονομική κρίση και τη συνακόλουθη μείωση

της αξίας των μισθών και β) από τη συγκρότηση της ΚΠΕ, μιας νέας πανυπαλληλικής οργάνωσης που πήρε τη θέση της διαλυθείσας ΣΔΥΕ. Στο τέλος αυτής της περιόδου (Απρίλιος του 1935) η ΔΟΕ διαλύθηκε. Η διάλυσή της υπήρξε απόρροια ενός γενικότερου μέτρου, το οποίο ήρθε ως λογική απόληξη μιας παρατεταμένης σύγκρουσης της κυβέρνησης με τα δημοσιούπαλληλικά συνδικάτα. Και οι δυο πλευρές εμφανίζονταν ανυποχώρητες: η κυβέρνηση λόγω της οικονομικής κρίσης εμφανιζόταν όλο και πιο φειδωλή ενώ τα συνδικάτα, ελεγχόμενα σε αυτή τη συγκυρία από το ΚΚΕ, εμφανίζονταν όλο και πιο επαναστατικά. Η λύση της σύγκρουσης δόθηκε με τη μέθοδο του γόρδιου δεσμού. Με αφορμή το βενιζελικό κίνημα του 1935 η κυβέρνηση προχώρησε στην ολοκληρωτική διάλυση των συνδικαλιστικών οργανώσεων του δημοσίου. Οι αντιστάσεις ήταν ασήμαντες. Παρά τον επαναστατικό λόγο της η ΚΠΕ και οι κλαδικές οργανώσεις δεν είχαν την απαιτούμενη συνοχή και μαζικότητα ώστε να προχωρήσουν σε δυναμικές κινητοποιήσεις (πράγμα που ενδεχομένως ανάγκαζε την κυβέρνηση σε διαπραγματεύσεις).

Βέβαια η τακτική της ΔΟΕ, κατά την περίοδο αυτή, σε αντίθεση με την τακτική των υπόλοιπων δημοσιούπαλληλικών οργανώσεων, ήταν μια τακτική προσαρμογής στα δεδομένα της οικονομικής κρίσης, μια προσπάθεια για αξιοποίηση των όποιων περιθωρίων, για επίτευξη ορισμένων «μινιμαλιστικών» στόχων με το μικρότερο δυνατό κόστος. Αυτό ωστόσο δεν ήταν αρκετό για να την εξαιρέσει από το γενικό μέτρο. Μια σχετικά μαζική οργάνωση και κοινωνικά ευαίσθητη με 40% αριστερά, ουδέποτε θα παρείχε επαρκείς εγγυήσεις για τη (μελλοντική) νομιμοφροσύνη της.

Από το Φθινόπωρο του 1931 η Αριστερή Παράταξη των δημοσίων υπαλλήλων ενεργοποιήθηκε για να συγκροτήσει ένα πανυπαλληλικό καθοδηγητικό όργανο στη θέση της διαλυθείσας ΣΔΥΕ. Εργαζόμενη μεθοδικά και αξιοποιώντας την οικονομική κρίση και πιο συγκεκριμένα την περικοπή των μισθών, προώθησε ικανοποιητικά το στόχο της. Συγκρότησε μια επιτροπή, την ΚΠΕ, η οποία αν και δεν ήταν ευρέως αποδεκτή, διεκδικούσε ρόλο καθοδηγητικού κέντρου. Σταδιακά,

μέσα από μια δύσκολη πορεία, η ΚΠΕ, παρότι ήταν άτυπη και ημιπαράνομη οργάνωση, κατάφερε να εντάξει στις γραμμές της τις περισσότερες κλαδικές οργανώσεις και να νομιμοποιηθεί απέναντι στους υπαλλήλους, την κοινή γνώμη και τελικά την κυβέρνηση ως εκφραστής των δημοσίων υπαλλήλων.

Τα αιτήματα που πρόβαλλε η ΚΠΕ ήταν κυρίως δύο: η κατάργηση της περικοπής (6%) των δημοσιοϋπαλληλικών μισθών και β) η προσαρμογή των μισθών στον τιμάριθμο ο οποίος στη συγκυρία 1932-36 αυξανόταν ταχύτατα. Από τις 1671 μονάδες (έτος 1931) έφθασε στις 2018 (έτος 1936). Πρόκειται δηλαδή για δύο αιτήματα καθαρά αμυντικά. Στόχευαν απλώς να αποκαταστήσουν την αγοραστική αξία των μισθών στα επίπεδα του 1930. Ακριβώς γι' αυτό οι κυβερνήσεις της περιόδου αποδέχονταν το δίκαιο των αιτημάτων. Αντέτασαν όμως την αδυναμία του προϋπολογισμού. Πράγματι μετά από τρεις συνεχείς ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς, η κρίση θα δηλώσει και σε αυτό το πεδίο την παρουσία της: ο προϋπολογισμός του οικονομικού έτους 1931-32 θα κλείσει με σημαντικό έλλειμμα. Αν και με βάση τις σημερινές αντιλήψεις αυτό δε σημαίνει πολλά πράγματα, τότε οι πολιτικοί παρέμεναν πιστοί στο δόγμα του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού.

Στο 14ο συνέδριο της (Ιούλιος 1931) η ΔΟΕ πολώθηκε οριστικά σε δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις: την Αριστερή και την Προοδευτική. Η πρώτη εξέφραζε τους κομμουνιστές. Η δεύτερη συσπειρώνε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Ανάμεσα σε αυτές τις παρατάξεις οι σοσιαλιστές θα συρρικνωθούν και θα αναγκαστούν είτε να διαλέξουν τη μία από τις δυο είτε να αδρανοποιηθούν. Στη συγκυρία 1932-36 οι δυο παρατάξεις θα συμφωνούν, σε γενικές γραμμές, ως προς τα αιτήματα. Ως κυριότερα θα προβάλλονται τα οικονομικά και ιδιαιτέρως τα ακόλουθα τρία: η επέκταση και στους εκπαιδευτικούς του επιδόματος των «3/16», η εκτέλεση των προαγωγών που εκκρεμούσαν και η μη περικοπή του μισθού κατά 6%. Οι δυο παρατάξεις θα διαφωνούν ωστόσο στο ζήτημα της τακτικής που πρέπει να ακολουθήσει το συνδικάτο για την προώθηση των αιτημάτων.

Η Προοδευτική Παρατάξη θα προτείνει ήπιες μορφές διεκδίκησης: προβολή των αιτημάτων μέσω του τύπου, υπομνήματα στους αρμόδιους φορείς, συναντήσεις

και συννομιλίες με τους κυβερνητικούς παράγοντες. Μορφές, δηλαδή, που δηλώνουν πως η ΔΟΕ επιθυμεί τη συνεργασία με την κυβέρνηση. Ακόμα και όταν οι διαπραγματεύσεις δεν τελεσφορούν και η συμφωνία καθίσταται αδύνατη, η ρήξη πρέπει να αποφεύγεται. Η Προοδευτική παράταξη αναγνωρίζει πως σε τελευταία ανάλυση το κράτος είναι ο πλέον αρμόδιος φορέας για την οικονομική και εκπαιδευτική πολιτική. Και ο πιο ισχυρός.

Η Αριστερή Παράταξη, αντιθέτως, θεωρεί πως η σχέση κράτους και δασκάλων είναι σχέση εργοδότη προς εργάτη. Τα συμφέροντα, συνεπώς, που εκρφαζούν η κυβέρνηση από τη μια και η ΔΟΕ από την άλλη είναι εξ ορισμού αντίθετα. Στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης το κράτος στρέφεται ενάντια στην εργασία και η ΔΟΕ, όπως και οι άλλες συνδικαλιστικές οργανώσεις, είναι αναγκασμένη να αγωνιστεί αν θέλει να υπερασπίσει τα συμφέροντα των μελών της. Η ορθή τακτική είναι, συνεπώς, ο «έντονος αγώνας». Με τον όρο αυτό η Αριστερή Παράταξη εννοεί, κατά σειρά αύξουσας σπουδαιότητας, τις συγκεντρώσεις, τις διαδηλώσεις και τις απεργίες.

Στις τέσσερις αρχαιρεσίες που θα διενεργηθούν στο διάστημα 1931-1935 η Προοδευτική Παράταξη θα κερδίζει με μέσο ποσοστό 70% έναντι 30% της Αριστερής Παράταξης. Έτσι επίσημη τακτική της ΔΟΕ θα αναδειχθεί κατ' επανάληψη η ήπια τακτική.

Η Αριστερή Παράταξη ωστόσο δε θα αδρανήσει. Κάθε συνδικαλιστικό έτος θα προχωρεί σε μια σειρά αντιπολιτευτικές κινήσεις. Οι πιο συνηθισμένες, αυτές που περιοδικά θα επανέρχονται, είναι οι ακόλουθες: α) Θα εκδίδει αντιπολιτευτικά προς την κυβέρνηση και το *Διδασκαλικό Βήμα* έντυπα (*Δελτίο, Εκπαιδευτικός Δρόμος, Εκπαιδευτικά Νέα*). β) Θα υποστηρίζει πως τα κλαδικά αιτήματα δεν είναι παρά ειδικές εκφάνσεις των πανυπαλληλικών και θα ζητά την ένταξη της ΔΟΕ στην ΚΠΕ και τον κοινό αγώνα με τις άλλες δημοσιοϋπαλληλικές οργανώσεις. γ) Θα συγκροτεί κάθε χρόνο αντιπολιτευτικές συσσωματώσεις συλλόγων στη Μακεδονία-Θράκη όπου διαθέτει ισχυρή δύναμη («Μόνιμο Γραφείο», «Επιτροπή Αναδιοργάνωσης»). δ) Μέσω των συλλόγων και των συσσωματώσεων θα πιέζει τη

ΔΟΕ για συγκεντρώσεις, πορείες και απεργίες. ε) Σε κρίσιμες στιγμές θα εντάσσει τους συλλόγους που ελέγχει στην ΚΠΕ.

Η Προοδευτική Παράταξη, ως διοίκηση της ΔΟΕ, θα αποκρούει τη συνεργασία με την ΚΠΕ την οποία θεωρεί οργάνωση ελεγχόμενη από το ΚΚΕ που δεν ενδιαφέρεται να προωθήσει τα υπαλληλικά συμφέροντα αλλά να ανατρέψει το αστικό καθεστώς. Θεωρεί επίσης πως στη συγκυρία αυτή προηγούνται τα στενά κλαδικά αιτήματα λόγω της θεσμοθετημένης μισθολογικής ανισότητας των εκπαιδευτικών έναντι των άλλων δημοσίων υπαλλήλων. Θα προχωρήσει, λοιπόν, σε συνεργασία με την ΟΛΜΕ και από κοινού, εκμεταλευόμενες τις συνεχείς συγκρούσεις κυβέρνησης και ΚΠΕ και τις ανάγκες της πρώτης για συμμάχους θα καταφέρουν να πετύχουν τη μισθολογική τους εξίσωση με τους υπόλοιπους κλάδους.

Έτσι, σε μια περίοδο που οι δημόσιοι υπάλληλοι υπέστησαν σημαντικές μισθολογικές μειώσεις, οι εκπαιδευτικοί, χωρίς να αποφύγουν το μερίδιο από τη γενική υποβάθμιση, κατάφεραν να βελτιώσουν τη σχετική τους θέση μέσα στο δημοσιοϋπαλληλικό κόσμο. Στην πορεία της αυτή η διοίκηση της ΔΟΕ δε θα διστάσει να συγκρουσθεί τόσο με τα υπόλοιπα δημοσιοϋπαλληλικά συνδικάτα όσο και με την ενδοκλαδική αντιπολίτευση. Δε θα διστάζει να προχωρεί ακόμα και σε ακραίες πρακτικές όπως π.χ. να διαγράφει τοπικούς συλλόγους ή να συνεργάζεται με τις εκπαιδευτικές και αστυνομικές αρχές για τη δίωξη των κομμουνιστών δασκάλων.

Για τέσσερα χρόνια, λοιπόν, από έτος σε έτος, οι επιδιώξεις, οι τακτικές, οι συνεργασίες της κάθε πλευράς και οι μεταξύ τους συγκρούσεις θα επαναλαμβάνονται κυκλικά, με ελάχιστες παραλλαγές. Με την επανάληψή τους θα διευρύνεται και θα βαθαίνει ο χωρισμός του δασκαλικού συνδικάτου σε δυο αλληλοσπαρασσόμενες παρατάξεις. Έτσι ακόμα και την ώρα της διάλυσης η ΔΟΕ θα θεωρεί ως κύριο αντίπαλό της, όχι την κυβέρνηση, αλλά την ΚΠΕ και την Αριστερή Παράταξη.

6. Σχετικά με την οργανωτική ανάπτυξη της ΔΟΕ μας ενδιαφέρουν δύο στοιχεία. Το πρώτο είναι ο αριθμός των συλλόγων μελών της. Το δεύτερο είναι η συνδικαλιστική της πυκνότητα. Με τον όρο συνδικαλιστική πυκνότητα εννοούμε τον αριθμό των δασκάλων που αντιπροσώπευαν όλοι οι σύλλογοι (άρα και η ΔΟΕ) ως ποσοστό επί του συνόλου των δασκάλων της χώρας¹. Διακρίνουμε τρεις περιόδους οργανωτικής ανάπτυξης.

Η πρώτη περίοδος (1921-23): Από τις αρχές του 1919 που αρχίζει η ερευνά μας ως τον Απρίλη του 1921 έδωσαν στίγμα της ύπαρξής τους 22 δασκαλικοί σύλλογοι. Τον Απρίλιο του 1921, στη Γενική Συνέλευση που συγκρότησε την προσωρινή διδασκαλική ομοσπονδία συμμετείχαν οι 16. Στο μεσοδιάστημα ως το ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ, από τον Απρίλιο δηλαδή του 1921 ως το Φεβρουάριο του 1922, ο αριθμός των τοπικών συλλόγων αυξήθηκε θεαματικά. Η αύξηση φαίνεται να οφείλεται τόσο στον ενθουσιασμό που προκάλεσε η προοπτική συγκρότησης συνδικάτου όσο και σε μια τεραστίων διαστάσεων οργανωτική προσπάθεια των συνδικαλιστικών στελεχών που ανέλαβαν το εγχείρημα της ίδρυσης συνδικάτου. Έτσι στο ιδρυτικό συνέδριο της ΔΟΕ (1922) συμμετείχαν 58 τοπικοί δασκαλικοί σύλλογοι, οι οποίοι εκπροσωπούσαν περίπου 3000 δασκάλους. Την ίδια εποχή οι εκπαιδευτικές περιφέρειες της χώρας ήταν 70 και το σύνολο των δασκάλων της χώρας 9467. Συνεπώς στο 83% των εκπαιδευτικών περιφερειών ιδρύθηκαν τοπικοί δασκαλικοί σύλλογοι και η συνδικαλιστική πυκνότητα της νεαρής ομοσπονδίας κυμάνθηκε γύρω στο 30%. Τα στοιχεία αυτά μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε τη ΔΟΕ ως την πρώτη μαζική δευτεροβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση δασκάλων ή καλύτερα την πρώτη συνδικαλιστική οργάνωση δασκάλων που δικαιολογεί τον τίτλο της ως “δευτεροβάθμια”.

Η δεύτερη περίοδος (1923-1928): Πρόκειται για την περίοδο της οργανωτικής ακμής αλλά ταυτόχρονα και των μεγάλων διακυμάνσεων. Στις καλύτερες στιγμές οι σύλλογοι έφτασαν τους 81 (1926-27) καλύπτοντας όλες τις εκπαιδευτικές

¹Τα στοιχεία που ακολουθούν παρατίθενται διάσπαρτα στο σύνολο της διατριβής. Αποτυπώνονται ωστόσο και στους πίνακες 1 και 6 και τα διαγράμματα 1 και 2 (Παράρτημα Γ’).

περιφέρειες (σε ορισμένες υπήρχαν δύο σύλλογοι) και τα εγγεγραμμένα μέλη τα 5885 (1924-25) ανεβάζοντας την συνδικαλιστική πυκνότητα πάνω από το 60%. Στις δυο από τις πέντε χρονιές όμως (1925-26 και 1927-28) παρατηρούνται σημαντικές μειώσεις τόσο στους συλλόγους όσο και στα φυσικά μέλη. Την πρώτη χρονιά (1925-26) αιτία της μείωσης ήταν οι αποσχιστικές κινήσεις που ως βάση τους είχαν τα επιμέρους οικονομικά συμφέροντα ορισμένων κατηγοριών δασκάλων. Τη δεύτερη χρονιά (1927-28) αιτία ήταν η διάσπαση της ομοσπονδίας, η οποία υπήρξε απόρροια της διαμάχης για το γλωσσικό ζήτημα.

Η τρίτη περίοδος (1928-1935): Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από αργή μα σταθερή οργανωτική συρρίκνωση όχι τόσο στους συλλόγους όσο κυρίως στα φυσικά μέλη. Συγκεκριμένα μετά από συνεχή μείωση τα μέλη αγγίζουν το κατώτατο όριο των 2680, σε μια χρονιά (1932-33) που ο συνολικός αριθμός δασκάλων της χώρας ανήλθε στους 13380. Η συνδικαλιστική πυκνότητα κατήλθε έτσι στο 20%. Η οργανωτική συρρίκνωση φαίνεται να οφείλεται α) στις κρατικές παρεμβάσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα ("ιδιώνυμο", "διαλυτικός νόμος"), οι οποίες κατέστησαν το συνδικαλιζέσθαι μάλλον επικίνδυνη πρακτική και β) στην παρατεταμένη και ισχυρότατη ενδοκλαδική σύγκρουση των δύο δασκαλικών παρατάξεων ("Προοδευτικής" και "Αριστερής") για τον έλεγχο του συνδικάτου. Η σημαντική οργανωτική άνηση κατά το τελευταίο έτος είναι προϊόν καταναγκασμού μια και οφείλεται στην συνδυασμένη δράση της διοίκησης της ΔΟΕ με τον κρατικό μηχανισμό. Ως εκ τούτου δεν αποτελεί παρά τον επιθανάτιο ρόγχο του συνδικάτου.

Τα παραπάνω μας παρέχουν μια γενική εικόνα για την οργανωτική ανάπτυξη της ΔΟΕ του μεσοπολέμου. Για να σκιαγραφήσουμε όμως πληρέστερα το οργανωτικό της προφίλ θα εστιάσουμε τον φακό μας σε ένα μόνο συνδικαλιστικό έτος. Θα επιλέξουμε το έτος 1924-25 μια και για το έτος αυτό διαθέτουμε τα πλέον αξιόπιστα και ολοκληρωμένα στοιχεία. Επισημαίνουμε προκαταβολικά πως κατά το έτος αυτό η ΔΟΕ βρίσκεται, από οργανωτική πάντα άποψη, στην καλύτερη στιγμή της.

Θα επιμείνουμε και εδώ σε δύο κυρίως στοιχεία: α) στον αριθμό των συλλόγων σε σχέση με το σύνολο των εκπαιδευτικών περιφερειών της χώρας και β) στον αριθμό των μελών της ομοσπονδίας σε σχέση με το σύνολο των δασκάλων της χώρας. Θα παραθέσουμε, ωστόσο, και ορισμένα στοιχεία για τα ποσοστά των μελών κατά φύλα, κατά βαθμολογικές τάξεις και κατά μορφωτικό επίπεδο. Τέλος θα προσπαθήσουμε, μέσα από ορισμένες ενδείξεις, να σκιαγραφήσουμε τη συνδικαλιστική ζωή των τοπικών συλλόγων, αν και κατά πόσο δηλ. αυτοί ξεπερνούν το επίπεδο της τυπικής λειτουργίας ενός Διοικητικού Συμβουλίου και αναπτύσσουν μια πιο ουσιαστική δράση στην οποία συμμετέχουν περισσότερα μέλη του συλλόγου.

Η Ελλάδα στα 1924-25 χωριζόταν σε 74 εκπαιδευτικές περιφέρειες. Σύμφωνα με το καταστατικό της ΔΟΕ οι τοπικοί σύλλογοι συγκροτούνταν σε αντιστοιχία με αυτές τις περιφέρειες. Ως τον Μάρτη του 1925 είχαν ιδρυθεί δασκαλικοί σύλλογοι στις 70 από τις 74. Υπήρχαν επίσης 9 εκπαιδευτικές περιφέρειες για τις οποίες το καταστατικό πρόβλεπε τη λειτουργία δύο συλλόγων. Πράγματι στις 7 από τις 9 είχαν ιδρυθεί και έτσι το σύνολο των δασκαλικών συλλόγων της χώρας ανερχόταν σε 77 σε σύνολο προβλεπόμενων 83.

Για τον αριθμό των φυσικών μελών δε διαθέτουμε στατιστικά στοιχεία παρά μόνο για τους 65 από τους 77 συλλόγους. Αξιοποιώντας κατ' ανάγκη μόνο αυτά έχουμε την εξής εικόνα: Από τους 9533 δασκάλους που υπηρετούσαν συνολικά κατά το σχολικό έτος 1924-25, το σύνολο των εγγεγραμμένων μελών ήταν 5885. Εμφανίζεται δηλ. συνδικαλιστικά οργανωμένο το 62% περίπου των δασκάλων της χώρας (συνδικαλιστική πυκνότητα 0,6).

Κατά φύλα η εικόνα διαμορφώνεται ως εξής: Από τους 6066 δασκάλους, οργανωμένοι εμφανίζονται οι 3616 δηλ. το 59,5% ενώ από τις 3467 δασκάλες οργανωμένες εμφανίζονται οι 2269, δηλ. το 65,5%. Το υψηλό ποσοστό των οργανωμένων γυναικών-δασκάλων οφείλεται πιθανόν στις μαζικές εγγραφές που ακολούθησαν τη μισθολογική εξίσωση των δύο φύλων που πέτυχε η ΔΟΕ στα 1922 με το ν. 2858. Πιθανόν όμως να οφείλεται και σε βαθύτερους λόγους που

σχετίζονται με την κοινωνική προέλευση και το πολιτισμικό κεφάλαιο των γυναικών δασκάλων του μεσοπολέμου. Πρόκειται για μία υπόθεση εργασίας η οποία θα άξιζε να διερευνηθεί. Ωστόσο το υψηλό ποσοστό γυναικών-μελών δε εκφραζόταν αναλογικά και στο επίπεδο των μεσαίων και ηγετικών στελεχών. Για παράδειγμα μόνο μία δασκάλα συμμετείχε στο 7ο συνέδριο (Μάρτιος 1925) και άλλη μία στο ΔΣ της ΔΟΕ. Και οι δυο προέρχονταν από τον ιδιότυπο φεμινιστικό σύλλογο διδασκαλισσών Πειραιώς. Δε γνωρίζουμε, ωστόσο, πόσες γυναίκες συμμετείχαν στα Διοικητικά Συμβούλια των τοπικών συλλόγων.

Κατά βαθμό: Από τους 4.647 δασκάλους και δασκάλες "Α' τάξεως", μέλη της ΔΟΕ ήταν οι 2054 (ποσοστό 46%)· από τους 2171 "Β' τάξεως" οι 1425 (ποσοστό 65%) και από τους 2461 "Γ' τάξεως" οι 1223 (ποσοστό 50%). Το μικρότερο ποσοστό των πρωτοβάθμιων και των τριτοβάθμιων σε σχέση με τους δευτεροβάθμιους πιθανότατα έχει σχέση με τις αντιδράσεις και τις αποχωρήσεις μετά το 6ο (έκτακτο) συνέδριο (Οκτώβριος 1924). Θεωρήθηκε τότε πως οι δευτεροβάθμιοι ελέγχοντας την ομοσπονδία (σε συνεργασία με τους ελάχιστους μετεκπαιδευμένους), διατύπωναν αιτήματα προσαρμοσμένα στα ιδιαίτερα συμφέροντά τους.

Κατά μορφωτικά προσόντα: Τα στοιχεία εδώ είναι ελλιπή. Από τα 5885 μέλη των 65 συλλόγων, πτυχιούχοι Διδασκαλείου ήταν 2762 (ποσοστό 47%), μη πτυχιούχοι 1990 (ποσοστό 34%), ενώ για 1133 (ποσοστό 19%) δεν υπάρχουν στοιχεία.

Τέλος από τους 9533 που ήταν το σύνολο των δασκάλων της χώρας, οι 4191 (ποσοστό 44%) εμφανίζονται ως συνδρομητές στο επαγγελματικό έτητυπο της ΔΟΕ το *Διδασκαλικόν Βήμα*. Επειδή, ωστόσο, οι επιγαμίες ήταν μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο στο δασκαλικό κόσμο (μια ακόμη υπόθεση που αξίζει να διερευνηθεί) οι αποδέκτες (και αναγνώστες) του *Διδασκαλικού Βήματος* θα πρέπει να ήταν σαφώς περισσότεροι.

Ενδιαφέρον τέλος έχει να δούμε πόσοι από τους 77 συλλόγους του έτους 1924-25 εμφάνιζαν κάποια αξιολογη δράση. Τα διαθέσιμα στοιχεία παρότι είναι εντελώς ανεπαρκή συμπληρώνουν κάπως την εικόνα: Όταν στις αρχές του 1925 το

ΔΣ της ΔΟΕ ζήτησε από τους συλλόγους να στείλουν τηλεγραφήματα προς την κυβέρνηση και τον τύπο για το μισθολογικό ζήτημα από τους 77 ανταποκριθήκαν μόνο οι 40 σύλλογοι. Επειδή δεν έχουμε ενδείξεις ότι οι άλλοι διαφωνούσαν, μπορούμε να το αποδώσουμε στην πλημμελή λειτουργία τους. Από τους 40 που ενεργοποιήθηκαν, μόνο οι 23 κινητοποιήσαν και τις οργανώσεις της περιοχής τους (σωματεία, συνεταιρισμούς, κοινότητες), οι οποίες έστειλαν ψηφίσματα συμπαράστασης. Γι' αυτούς τους 23 μπορούμε να υποθέσουμε ότι είχαν μια λειτουργία πιο ουσιαστική που ξεπερνούσε την τυπική λειτουργία ενός Διοικητικού Συμβουλίου. Μια υπόθεση που ενισχύεται από το γεγονός ότι οι 20 από τους 23 έδωσαν στη δημοσιότητα εκθέσεις με στοιχεία από τη γενικότερη δράση τους στις οποίες διαφαίνεται σημαντική συμμετοχή και των μελών.

7. Στην εργασία μας αναφερθήκαμε ήδη σε διάφορες πτυχές της συνδικαλιστικής ζωής των δασκάλων του μεσοπολέμου οι οποίες μπορούν (και αξίζει) να τροφοδοτήσουν περαιτέρω έρευνα. Θα επιμείνουμε συμπερασματικά σε δύο από αυτές.

Η πρώτη αφορά το υψηλό ποσοστό των συνδικαλιστικά οργανωμένων γυναικών-δασκάλων. Ποσοστό υψηλότερο από αυτό των ανδρών. Συναντήσαμε επίσης πολλές δασκάλες-συνδικαλίστριες φορείς φεμινιστικών ιδεών καθώς και τον ιδιότυπο φεμινιστικό δασκαλικό σύλλογο Πειραιώς. Υπαινιχθήκαμε πως τα στοιχεία αυτά πιθανόν να οφείλονται σε βαθύτερους λόγους που σχετίζονται με την κοινωνική προέλευση και το πολιτισμικό κεφάλαιο των γυναικών δασκάλων του μεσοπολέμου. Υπόθεσή μας είναι πως σε αντίθεση με τους σπουδαστές των κρατικών διδασκαλείων (δέχονταν μόνο άρρενες) που στη συντριπτική πλειοψηφία τους προέρχονταν από αγροτικά και εργατικά στρώματα, οι σπουδάστριες των αρσακείων διδασκαλείων (δέχονταν μόνο θήλειες) προέρχονταν σε σημαντικό ποσοστό από μικροαστικά στρώματα. Θα άξιζε νομίζουμε να διερευνηθεί αυτή η υπόθεση μέσα από τα αρχεία των αρσακείων διδασκαλείων. Θα άξιζε να διερευνηθεί επίσης το ποσοστό των αποφοίτων που τελικά ασκούσαν το επάγγελμα

της δασκάλας. Μήπως υπήρχαν σπουδάστριες γόνιμοι αστικών στρωμάτων που ενδιαφέρονταν απλώς για παιδαγωγική κατάρτιση; Σ' αυτή την περίπτωση χρειάζεται να διερευνηθεί κατά πόσο αυτές λειτουργούσαν ως φορείς διαφορετικών ιδεών και κατά πόσο αναπτύσσονταν διαδικασίες διάχυσης των ιδεών αυτών και στις άλλες σπουδάστριες.

Η δεύτερη (και σημαντικότερη) διάσταση που χρειάζεται να διερευνηθεί είναι η συγκριτική. Στην εισαγωγή μας ήδη τονίσαμε την απουσία αυτής της διάστασης από την παρούσα διατριβή καθώς και την αναγκαιότητά της. Στις χώρες που διαθέτουμε εποπτεία της σχετικής βιβλιογραφίας (Γαλλία, Βρετανία, ΗΠΑ) ο απαραίτητος όγκος εργασιών είναι ήδη δεδομένος². Πιστεύουμε πως η εργασία μας, η εργασία του Ν. Σαλτερή, καθώς και ορισμένες ακόμα διατριβές που βρίσκονται σε εξέλιξη και μελετούν πτυχές του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού, θα συγκροτήσουν και στη χώρα μας σύντομα την απαραίτητη βιβλιογραφική υποδομή για ένα συγκριτικό εγχείρημα.

²Εκτός από τις μελέτες στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε σημαντικές είναι και οι ακόλουθες: Manzer Ronald, *Teachers and Politics*, London, Manchester University Press, 1970· Blum Albert, *Teacher Unions and Associations*, London, University of Illinois Press, 1969· Walter Roy, *The Teachers' Union*, The Scoolmaster Publishing Company, London, 1968· Barber Michael, *Education and the Teacher unions*, Cassel, London, 1992· Fowler Frances, *Teacher Unionism as Mission and Battle: Success and Crisis in French Teacher Unions*, Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, San Francisco, CA, April 20-24, 1992· Mouriaux Rene, *Le syndicalisme en France depuis 1945*, La Decouverte, Paris, 1994· Geay Bertrand, *Le syndicalisme enseignant*, La Decouverte, Paris, 1997· Singer M., *Histoire du S.G.E.N. 1937-1970: Le syndicat general de l' edycation nationale*, Presses Universitaires de France, Paris 1987. Βλ. επίσης το μόνο σχετικό κείμενο που εντοπίσαμε στο διαδίκτυο internet: Liondos Demetri, "Collaborative Bargaining in Education", <http://ericae.net/db/digs/ed284372.htm>, 1987.

ΠΗΓΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Αναγέννηση*, Μηνιαίο περιοδικό· Διευθυντής: Γληνός Δημήτρης· τόμ. 1ος: τεύχη 1 (Σεπτέμβρης 1926) ως 11-12 (Ιούλιος-Αύγουστος 1927)· τόμ. 2ος: τεύχη 1 (Σεπτέμβρης 1927 ως Ιούλιος-Αύγουστος 1928).
- Αυγή*, Διδασκαλικό περιοδικό· Υπεύθυνος: Ράικος Χρήστος. 1ος τόμος: τεύχη 1 (1-12-1923) ως 24 (15-11-1924)· 2ος τόμος: τεύχη 1-2 (Δεκέμβριος 1924) ως 19 (Σεπτέμβριος 1925).
- Διδασκαλικόν Βήμα*, Επίσημον όργανον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας· Τεύχη 1 (15-8-1924) ως 523 (25-4-1935) [Δεκαπενθήμερο και από 18-1-1925 εβδομαδιαίο].
- Διδασκαλικόν Βήμα*, Όργανο των δημοδιδασκάλων· περίοδος Β΄· τεύχ. 1 (29-7-1935) ως τεύχ. 25 (17-7-1936).
- Εκπαιδευτικά Νέα*, Όργανον των συμφερόντων των εκπαιδευτικών· Διευθύνεται από επιτροπή. Υπεύθυνος: Πάρις Ιωαννίδης. Τεύχη 1-4, 6 και 7, 1934-35.
- Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, Διευθυντής: Ζαμάνης Ζήσης· τόμ. Α΄ (1917-18), τόμ. Β΄ (1919), τόμ. Γ΄ (1920).
- Εκπαιδευτική*, όργανον της Νέας Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, τεύχ. 28, 1-15/7/1929.
- Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, Μηνιαία επιθεώρησις εκπαιδευτικής και διοικητικής νομοθεσίας και νομολογίας· Περίοδος Α΄ (1926-29)· Διευθυντής: Λέφας Χρ(ιστόδουλος). Περίοδος Β΄ και Γ΄ (1931-40)· Διευθυντής: Λαζάρου Ιωσήφ.
- Εκπαιδευτικός Δρόμος*, Δεκαπενθήμερο όργανο των διδασκαλικών συμφερόντων· εκδίδεται από συντακτική επιτροπή. Στα πρώτα τέσσερα τεύχη έφερε τον τίτλο Ο Δασκαλικός Δρόμος. Τεύχη 2-16 (1933-34).
- Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, Διδασκαλικόν περιοδικόν, Διευθυντής: Κυριακάτος Χαράλαμπος· τεύχ. 31 (15-1-1919) ως τεύχ. 75 (31-12-1920).
- Εργασία*, Δεκαπενθήμερο παιδαγωγικό περιοδικό· Διευθυντής: Παπαμαύρος Μιχάλης· τόμ. 1ος: τεύχ. 1 (15-9-1923) ως τεύχ. 19-20 (30 -6-1924)· τόμ. 2ος:

τεύχ. 1 (15-9-1924) ως τεύχ. 19-20 (30-6-1925)· τόμ. 3ος: τεύχ. 1 (1-9-1925) ως τεύχ. 4 (30-12-1925).

Εορτής, Εκπαιδευτικόν περιοδικόν· Διευθυντής Καραγιάννης Αντώνης. Τεύχη 1 (15-5-1929) ως 622 (11-9-1936) [δεκαπενθήμερο και από 10-5-1924 εβδομαδιαίο].

Νέα Αγωγή, Μηνιαίο παιδαγωγικό περιοδικό· Εκδίδεται από επιτροπή. 1927-1928 (τεύχη 1 και 4).

Ο Κήρυξ, Όργανο των δημοδιδασκάλων της Ελλάδος· Διευθυντής: Ράικος Χρήστος, τεύχ. 1 (9-10-1935) ως τεύχ. 26 (20-5-1936).

Ο Παιδαγωγός, Εκπαιδευτικόν περιοδικόν εκδιδόμενον δις του μηνός· Διευθυντής: Κυριακάτος Χαράλαμπος, τεύχ. 1 (1-5-1921) ως 24 (1-10-1922). *Νεοελληνική Αγωγή*, Διευθυντής: Παπαμιχαήλ Επαμεινώνδας. Τεύχη: 1 (Μάιος 1920) και 2-3 (Ιούνιος-Ιούλιος 1920).

Παιδεία, Όργανο αναμορφωτικής παιδαγωγικής προσπάθειας· Διευθυντής: Κουντουράς Μίλτος· τεύχ. 1 (Ιανουάριος 1936) ως τεύχ. 6 (Ιούνιος 1936).

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αθήναι, έτη: 1925, 1926

Ακρόπολις, έτη: 1930, 1931, 1933, 1935

Αλλαγή, έτη: 1933

Ανεξάρτητος, έτη: 1935

Δημοκρατία, έτη: 1924, 1925, 1926

Εθνική, έτη: 1927

Εθνική Φωνή, έτη: 1925

Έθνος, έτη: 1925, 1927, 1928, 1931

Ελεύθερο Βήμα, έτη: 1926, 1927, 1931

Ελεύθερος Άνθρωπος, έτη: 1931

Ελεύθερος Λόγος, έτη: 1925, 1926

Ελεύθερος Τύπος, έτη: 1922, 1925, 1926

Εμπρός, έτη: 1923, 1924, 1925, 1926, 1927

Εστία, έτη: 1924, 1925, 1928, 1930, 1931, 1932, 1933, 1935

Θάρρος (Τρικάλων), έτη: 1922

Καθημερινή, έτη: 1925, 1933

Νέα Ημέρα, έτη: 1924, 1925

Πατρίς, έτη: 1919, 1920, 1921, 1928, 1931, 1934

Πολιτεία, έτη: 1922, 1923, 1925, 1926, 1927, 1928

Πρωΐα, έτη: 1927, 1933

Ριζοσπάστης, έτη: 1924, 1925, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935

Σημαία (Καβάλας), έτη: 1925

Σκριπ, έτη: 1924, 1925

Ταχυδρόμος (Βόλου), έτη: 1922

Φως (Θεσσαλονίκης), έτη: 1925, 1934

ΑΛΛΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδύσεως, Αθήναι, Δημητρόακος, 1932.

Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον. Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήναι, 1931.

Τα εκπαιδευτικά συνέδρια του 1930, Αθήναι, ΥΠΕΠΘ, χ.χ.

Λέφα Χριστόδουλου, *Εκπαιδευτικός Κώδιξ*, τόμ. Α' και Β', Εν Αθήναις 1924.

Το υπόμνημα της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας για τη μεταρρύθμιση του Διοικητικού Συστήματος της Παιδείας, Έκδοση Διδασκ. Βήματος, Αθήναι, 1929.

Πρακτικά της ΙΣΤ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδ. Ομοσπονδίας (23-31 Ιουνίου 1933), Έκδοση Διδ. Βήματος, Αθήναι, 1934.

Πρακτικά της ΙΖ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδ. Ομοσπονδίας (29 Ιουλίου-6 Αυγούστου 1934), Έκδοση Διδ. Βήματος, Αθήναι, 1935.

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΥΛΙΚΟ

Αρχείο Ράικου Χρήστου, προέδρου της ΔΟΕ στο διάστημα 1933-35. Περιέχει αρχειακό υλικό της ΔΟΕ των ετών 1933-35.

Μία επιστολή του παλιού δάσκαλου συνδικαλιστή Χρ. Παγώνη στην Ιουλία Πλουμπίδου (χήρα Νίκου Πλουμπίδη).

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ

ΓΣΥΕ, Στατιστική της Εκπαιδύσεως, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις, έτη: 1926-27, 1927-28, 1929-30, 1931-32, 1932-33, 1933-34, 1934-35.

ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδύσεως, Μέρος Β': Μέση Εκπαίδευσις, έτος 1927-28.

ΝΟΜΟΙ - ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ - Ν.Δ. - Π.Δ.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχ. Α', έτη: 1872, 1880, 1882, 1892, 1895, 1905, 1910, 1914, 1917, 1918, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1931, 1932, 1934, 1935

ΥΠΟΥΡΓΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχ. Γ', έτος 1921

Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, έτος 1919.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αβδελά Έφη - Ψαρρά Αγγέλικα, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Γνώση, 1985.

Αβδελά Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού — Καταμερισμός κατά φύλα στο δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1990.

Αβδελά Έφη, "Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο", *Δίνη*, τεύχ. 3, 1988, σελ. 46-53.

Αλεξανδρόπουλος Στέλιος, «Η οικονομική λογική της συλλογικής δράσης: μετα-ηθικά επιχειρήματα σε έναν μη ηθικό κόσμο», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 7, 1996, σελ. 82-123.

Αλιβιζάτος Μπάμπης, *Η γεωργική Ελλάς και η εξέλιξή της*, Αθήνα, 1939.

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922 - 1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, μτφρ. Σταυροπούλου Βενετία, 3η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1995 (Paris 1979).

Αλτουσέρ Λουί, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους» στο *Θέσεις*, 3η έκδ. Αθήνα, Θεμέλιο, 1981 (Paris 1976), σελ. 69-121.

Αμοιρίδης Χαράλαμπος, «Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ)», λήμμα στη *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 2ος, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα-Herder, 1968, σελ. 193-197.

Άμπεντροπ Βόλφραγκ, *Κοινωνική ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος*, μτφρ. Μανούση Αίμη, Αθήνα, Οδυσσέας, 1976 (Frankfurt 1965).

Ανδρέου Αποστόλης, «Εισαγωγικά στο συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων (1872-1927)», *Θέσεις*, μέρος Α': τχ. 32, Ιούνιος - Σεπτέμβριος 1990, σελ. 125-136 και μέρος Β': τχ. 33, Οκτώβριος - Δεκέμβριος, 1990, σελ. 141-156.

Ανδρέου Αποστόλης, *Όψεις του συνδικαλισμού των δασκάλων, -ισμών (1872-1927)*, Αθήνα, Νέα σύνορα, 1995.

- Ανδρέου Αποστόλης και Παπακωνσταντίνου Γιώργος, *Οργάνωση και διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος*, Αθήνα, Εξάντας, 1990
- Ανδρέου Αποστόλης, *Πηγές της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1992.
- Anderson Perry, *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1981 ('London, 1974).
- Ασδραχάς Σπύρος, “Η κίνηση των τιμών, των ημερομισθίων και των μισθών στην Ελλάδα 1832-1912”, στο *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα, 1983, σελ. 175-198.
- Βαλσαμόπουλος Νίκος, *Ιστορία του δασκαλικού συνδικαλισμού*, Αθήνα, Εκπαιδευτική Επικοινωνία, 1983.
- Βασιλού-Παπαγεωργίου Βάσω, *Το συνδικαλιστικό κίνημα των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα — Ο ρόλος της ΟΛΜΕ και της ΔΟΕ στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976*, Αθήνα, Πατάκης, 1994.
- Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμ. Β΄, Αθήνα, Ίκαρος, 1970.
- Βεργόπουλος Κώστας, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη — Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Εξάντας, 1978.
- Βερέμης Θάνος - Γουλιμή Γιούλα (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - Οικονομία - πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989.
- Braudel Fernand, *Υλικός Πολιτισμός. Οικονομία και καπιταλισμός. Τ. Α΄: Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, μτφρ. Ασδραχά Αικατερίνη, Αθήνα, ΜΙΑΤΕ, 1995· τόμ. Β΄: *Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, μτφρ. Δρακονταειδής Φίλιππος, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα, 1998.
- Γάτος Γιώργος, “Ανέκδοτο υπόμνημα του Δελμούζου προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο”, *Εποχές*, τεύχ. 27, 1965, σελ. 8.
- Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, “Η οικονομία από το 1919 ως το 1923”, στο *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1980, σελ. 296-301.
- Γκράμισι Αντόνιο, *Ιστορικός υλισμός. Τετράδια της φυλακής Ι*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1973.

- Γκράμσι Αντόνιο, *Οι διανοούμενοι*, μτφρ. Παπαδόπουλος Θ., τ. Α΄, 2η έκδ., Αθήνα, Στοχαστής, 1972 (΄ Ιταλία 1949).
- Γοντζές Ηλ(ίας), «Η εξέλιξις των δημοδιδασκαλικών συλλόγων εν Ελλάδι», *Επετηρίς δημοτικής εκπαιδύσεως*, Αθήναι, Δημητράκος, 1932, σελ. 322-329.
- Δάγκας Αλέξανδρος, *Ο Χαφιές — Το κράτος κατά του κομμουνισμού. Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας Θεσσαλονίκης*, 1927, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1995.
- Δάκι [Μπαμπαδάκι] Ελένη, “Ο κομμουνιστής δάσκαλος”, εφ. *Ριζοσπάστης*, 14-8-1977.
- Δαφνής Γρηγόρης, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, τόμ. 2, 2η έκδ., Αθήνα, Κάκτος, 1997 (΄1955).
- Δελμούζος Αλέξανδρος, *Μαράσλειο και ζωή*, Αθήνα, εκδ. Αθηνά, 1925.
- Δερτιλής Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, 4η έκδ., Αθήνα, Εξάντας, 1985 (΄1977).
- Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*, Ανατύπωση, Αθήνα, Ερμής, 1987 (΄1976).
- Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Μίλτος Κουντουράς: Κλείστε τα σχολεία (Εκπαιδευτικά άπαντα)*, τ. Α΄ και Β΄, Αθήνα, Γνώση, 1985.
- Δημαράς Αλέξης, “Προθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1913) στα εκπαιδευτικά”, στο *Μελετήματα γύρω απ’ το Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1980, σελ. 21-47.
- Δημαράς Αλέξης, «Ιστοριογραφία της εκπαίδευσης», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988, σ. 191-197.
- Δημαράς Αλέξης, *Εκπαιδευτικός Όμιλος. Κατάλογος μελών 1910-1927*, Αθήνα, ΕΣΝΠΓΠ, 1994.
- Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, Αθήνα, Ερμής, τ. Α΄ (1821-1894): 1973, τ. Β΄ (1895-1967): 1974.
- Δημητρίου Μιχάλης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1985.
- Δούκας Χρίστος, *Εκπαιδευτική πολιτική και εξουσία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1997.

- Dick Geary, *Το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα, 1848 - 1939*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1988.
- Edwar W., "Οι εκκαθαρίσεις του 1917: η σημασία τους για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου", στο *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1980.
- Ελεφάντης Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στο μεσοπόλεμο*, 2η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1979 (1976).
- Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, τόμ. Β', Αθήνα, 1984.
- Ζαμπέτα Εύη, *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-1989*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992.
- Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ, 1986.
- Ηλιού Φίλιππος (επιμ.), *Δημήτρης Γληνός — Άπαντα*, Αθήνα, Θεμέλιο, τ. Α': 1983, τ. Β': 1984.
- Ίγκερς Γκεόργκ, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, μτφρ. Οικονομίδης Βασιλίας, 2η έκδ., Αθήνα, Γνώση, 1995, 271-272.
- Ιωάννου Χρήστος, «Το μέλλον των συνδικάτων», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, τεύχ. 12, 1998, σελ. 61-66.
- Ιωάννου Χρήστος, *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1989.
- Καλύβας Στάθης, «Ορθολογική επιλογή και συγκριτική πολιτική», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστημης*, τεύχ. 10, σελ. 84-121.
- Καρρ Ε(ντουαρντ), *Τί είναι η Ιστορία;*, μτφρ. Λιάππα Φρόιντα, Αθήνα, Εκδ. 70 — Πλανήτης, 1983.
- Κάστανος Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση των δημοδιδασκάλων στην Ελλάδα*, μτφρ. Θωίδης Δημήτρης, Φλώρινα, Δημόσια βιβλιοθήκη Φλώρινας, 1995.
- Κάστανος Θεόδωρος, *Το Σχολείο Εργασίας στη θεωρία και στην πράξη*, φωτογραφική επανέκδοση, Θεσσαλονίκη, Κώδικας, 1995.

- Κατσανέβας Θόδωρος, *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*, 3η έκδ., Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1994 ('1980).
- Κατσαντώνης Γιάννης, *Η Αριστερή Παράταξη των δασκάλων στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1998.
- Κατσαντώνης Γιάννης, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για ψωμί, παιδεία, ελευθερία*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981.
- ΚΚΕ, "Θέσεις επί του συνδικαλιστικού κινήματος", *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 2ος, 1925-28, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1974, σελ. 216-224.
- ΚΚΕ, "Το 4ο Συνέδριο του ΚΚΕ, 10-15 Δεκεμβρίου 1928 — απόφαση επί του συνδικαλιστικού", *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 2ος, 1925-28, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1974, σελ. 591-598.
- Κολιού Νίτσα, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «Εργάτης» του Βόλου*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1988.
- Κολοβός Φίλιππος, «Εξήντα χρόνια απο την ίδρυση της ΔΟΕ», *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχ. 896, 16-6-1981, σελ. 2.
- Κορδάτος Γιάνης, *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. Ε', Αθήνα, Εκδόσεις 20ος αιώνας, χ.χ.
- Κορδάτος Γιάνης, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, 7η έκδ., Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1972 ('1931).
- Κούκιας Δημήτρης, *Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα — Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο κράτος σε συγκριτική προοπτική*, Αθήνα, Εξάντας, 1994.
- Κουκουλές Γιώργος, *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, 2η έκδ., Αθήνα, Οδυσσέας, 1994 ('1983).
- Κουκουλές Γιώργος, *Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση (1938-1984)*, 2η έκδ., Αθήνα, Οδυσσέας, 1994 ('1984).
- Κουκουλές Γιώργος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1995 ('1982).

- Κούνδουρος Ρούσσο, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και τάξεις στην Ελλάδα 1924-74*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1978.
- Κραβαρίτου Γιώτα, «Εργατικό δίκαιο και κορπορατισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου», *Ο Πολίτης*, τεύχ. 84 (12), Οκτώβριος 1987, σελ. 42-48.
- Κωστής Κώστας, "Η ελληνική οικονομία στα χρόνια της κρίσης 1929-1932", στο Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σελ. 191-226.
- Λεονταρίτης Γεώργιος, "Οικονομία και κοινωνία από το 1914 ως το 1918", στο *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1980, σελ. 74-85.
- Λέφας Χρ(ιστόδουλος), *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Εν Αθήναις, ΟΕΣΒ, 1942.
- Λιάκος Αντώνης, «Η αλληλεξάρτηση πολιτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία του εργατικού κινήματος», *Μνήμων*, τεύχ. 11, 1987, σελ. 247-254.
- Λιάκος Αντώνης, «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος — Σημειώσεις για μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988, σελ. 161-170.
- Λιάκος Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου — Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993.
- Λιάκος Αντώνης, *Η σοσιαλιστική εργατική ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η σοσιαλιστική νεολαία — τα καταστατικά τους*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1985.
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-27)—Επαναστατικές εξαγγελίες*, Κομμούνα, 1985.
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31)—Από την καταφρόνια μια καινούργια αυγή*, Αθήνα, Κομμούνα, 1987.
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36)*, Αθήνα, Κομμούνα, 1994.

- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Τα συνέδρια της ΓΣΕΕ*, Αθήνα, Προσκήνιο, 1997.
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923*, Αθήνα, Καρανάσης, 1976.
- Mazower Mark, "Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του 1931", στο Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σελ. 227-275.
- Mazower Mark, "Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936", στο Γ. Μαυρογορδάτος-Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, 2η έκδ., Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1992, σελ. 171-181(1988).
- Μαραντζίδης Νίκος, «Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη 1941-1983», στο Αναστασιάδης Γιώργος - Μαραντζίδης Νίκος - Κεραμοπούλου Χαρά - Τατάλας Βασίλης, *Το εργατικό - συνδικαλιστικό κίνημα της Θεσσαλονίκης—Η ιστορική φυσιογνωμία του*, Θεσσαλονίκη, Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, 1997, σελ. 163-300.
- Μαραντζίδης Νίκος, *Οργάνωση και συλλογική δράση — Το συνδικάτο πωλητών - οδηγών και βοηθών εμφιαλωμένων ποτών Βόρειας Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1995.
- Μαρξ Καρλ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986 (1^η Αμβούργο 1869).
- Marichal Robert, «Κριτική των κειμένων», στο Charles Samaran (επιμ.), *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Δ': *Οι μαρτυρίες και η κριτική τους αξιοποίηση*, μτφρ. Χρίστος Παπάζογλου, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1980, σελ. 73-248.
- Μαυρογορδάτος Γιώργος - Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1988.
- Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μεταξύ πιτυοκάμπτη και προκρούστη — Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1988.

- Μοσκόφ Κωστής, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης — Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, 2η έκδ., Αθήνα, Καστανιώτης, 1985 (Ήεσσαλονίκη, 1979).
- Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, μτφρ. Μαστοράκη Τζένη, Αθήνα, Εξάντας, 1978.
- Μπάρτζης Γιάννης, «Χρονολογικός πίνακας της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος των ελλήνων δασκάλων», *Τα Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 2, Χειμώνας 1985-86, σελ. 119-125.
- Μπεναρόγια Αβραάμ, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Αθήνα, Ολκός, 1975.
- Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1985*, 2η έκδ., Αθήνα, Gutenberg, 1987 (Ή1986).
- Μπουζάκης Σήφης - Τζήκας Χρήστος - Ανθόπουλος Κώστας, *Η κατάρτιση των δασκάλων - διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τ. Β΄: *Η περίοδος των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Σχολών Νηπιαγωγών 1933-1990*, Αθήνα, Gutenberg, 1998.
- Μπουζάκης Σήφης - Τζήκας Χρήστος, *Η κατάρτιση των δασκάλων - διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τ. Α΄: *Η περίοδος των διδασκαλείων 1834-1933*, Αθήνα, Gutenberg, 1996.
- Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τ. Α΄: *Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1913-1929*, Αθήνα, Gutenberg, 1994.
- Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τ. Β΄: *Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1959-1964-1976/77-1985*, Αθήνα, Gutenberg, 1995.
- Μπουζάκης Σήφης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου 1888-1968. Ο πολιτικός της παιδείας*. τόμ. Α΄: *1888-1932*, Αθήνα, Gutenberg, 1997.
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα (1875-1974)*, τ. Β΄ (Β΄μέρος) και Γ΄, Αθήνα, Γνώση, 1992-93.

- Νούτσος Μπάμπης, "Οι εκπαιδευτικοί ως διανοούμενοι. Μια γραμμισιανή προσέγγιση της κοινωνικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών", *Ο Πολίτης*, τεύχ. 79 (8), Μάιος 1987, σελ. 67-71.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία. Όψεις του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1990.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.
- Νούτσος Χαράλαμπος, "Γεώργιος Α. Παπανδρέου. Ιστορία της εκπαίδευσης και αγιογραφία", *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμ. ΚΣΤ', 1997, σελ. 107-175.
- Offe Claus –Wiesenthal Helmut, «Δυο λογικές της συλλογικής δράσης» στο Offe Claus (επιμ.), *Κοινωνία της εργασίας*, Αθήνα, Νήσος, 1993, σελ. 131-205 ('Cambridge 1985).
- Olson Mancur, *Η λογική της συλλογικής δράσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1991 ('Cambridge Mass.1965).
- Παπαγεωργίου Βασίλης, «Από τους αγώνες του κλάδου. Η σωματειακή οργάνωση των δημοδιδασκάλων», *Διδακταλικό Βήμα*, περ. Γ', τεύχ. 148, 10-10-1950, σελ. 4, 149, 20-10-1950, σελ. 6 και 150, 30-10-1950, σελ. 3-4.
- Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης - Ανδρέου Αποστόλης, *Τα Διδακταλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1992.
- Παπανούτσος Ε(υάγγελος), *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*, Αθήνα, 1978.
- Πεσμαζόγλου Στέφανος, *Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985 — Το ασύμπτωτο μιας σχέσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.
- Πετρίδης Παύλος, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα 1844-1936*, Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 1984.

- Πιζάνιας Πέτρος, «Ακέφαλα υποκείμενα: περιήγηση στις πολιτικές σχέσεις με οδηγό την υποκειμενικότητα», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 4, Οκτώβριος 1994, σελ. 25-57.
- Πιζάνιας Πέτρος, «Ο κύκλος και το τετράγωνο: Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 7, Μάρτιος 1996, σελ. 155-178.
- Πιζάνιας Πέτρος, *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα, 1842-1923. Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985.
- Πιζάνιας Πέτρος, *Οι φτωχοί των πόλεων — Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993.
- Πουλιαντζάς Νίκος, *Φασισμός και δικτατορία*, Αθήνα, Ολκός, 1975 (Paris 1970).
- Πουλιαντζάς Νίκος, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, μτφρ. Ν. Μηλιόπουλος, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984 (Paris 1974).
- Πουρνάρας Δημήτρης, *Ελευθέριος Βενιζέλος*, τ. 4, Αθήνα, Ελεύθερος, χ.χ.
- Πουρνάρας Δημήτρης, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1931.
- Πυργιωτάκης Γ(ιάννης), *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαίδευσης των δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση 1828-1878*, Αθήνα, Χριστινάκης, 1981.
- Πυργιωτάκης Ι(ωάννης), *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992.
- Ρηγίνος Μιχάλης, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1909-1936*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1987.
- Ρήγος Άλκης, *Η Β Έλληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988.
- Σακελλαρίου Χ(άρης), «Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας (ΔΟΕ)», λήμμα στην *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 3, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1989, σελ. 1504-1508.

- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα, 1830-1922*, Αθήνα, Εξάντας, 1991.
- Σαλτερής Νικόλαος, *Εκπαιδευτικές Ομοσπονδίες και εκπαιδευτική ιδεολογία, 1974-1989*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1998 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή).
- Σβορώνος Νίκος, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, 2η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.
- Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, μτφρ. Ασδραχά Αικατερίνη, βιβλιογραφικός οδηγός: Ασδραχάς Σπύρος, 6η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1983 ('Paris 1972).
- Σεφεριάδης Σεραφείμ, «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 6, Νοέμβριος 1995, σελ. 9-78.
- Σεφεριάδης Σεραφείμ, «Η κρυφή γοητεία της ιδεολογίας: Αντι-θεωρητισμός και εκλεκτικισμός στη μελέτη του εργατικού κινήματος», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 8, Νοέμβριος 1996, σελ. 191-217.
- Τερζής Νίκος, *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Πρόγραμμα και πραγματικότητα. Πράγματα και πρόσωπα*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1988.
- Τζεκίνης Χρήστος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα, Γαλαίος, 1987.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, μτφρ. Πετροπούλου Ιωάννα-Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, 3η έκδ., Αθήνα, Θεμέλιο, 1982 ('Paris 1975).
- Φουριαράκη Ελένη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί. 1830-1900. Ένα Ανθολόγιο*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1987.

- Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι — Άγριοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, 5η έκδ., Αθήνα, Κέδρος, 1987 (1977).
- Φραγκουδάκη Άννα, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1978.
- Χαραλάμπους Δ(ημήτρης), *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1987.
- Χαρίτος Χαράλαμπος, «Δοκίμιο για την Ιστορία της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 54, Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 1990, σελ. 46-54.
- Χαρίτος Χαράλαμπος, *Το παρθεναγωγείο του Βόλου*, τ. Α΄ και Β΄, Αθήνα, 1989.
- Χατζηϊωσήφ Χρήστος, "Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο μεσοπόλεμο", στο Μαυρογορδάτος Γιώργος - Χρήστος Χατζηϊωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, 2η έκδ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1992, σελ. 439-458.
- Χοντολίδου Ελένη, *Η συζήτηση για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1976-1981) — Κριτική στις θέσεις των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1987.
- Ψαλιδόπουλος Μιχάλης, *Η κρίση του 1929 και οι έλληνες οικονομολόγοι — Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1989.

B. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Althusser Louis & Balibar Etienne, *Reading "Capital"*, London, Verso, 1979 (1968)
- Bascia Nina (1998), «Teacher Unions and Education Reform», in Hargreaves Andy, et al. (ed), *International Handbook of Educational Change*, London, Kluwer Academic Publishers, pp. 895-915, 1998.

- Barber Michael, «Education Reform, Management Approaches and teacher Unions», in Leithwood Keneth, Chapman Judith, Corson David, Hallinger Philip, Hart Ann (eds), *International Handbook of Educational Leadership and Administration*, London, Kluwer Academic Publishers, 1996.
- Barber Michael, *Education and the Teacher unions*, Cassel, London, 1992.
- Blum Albert, *Teacher Unions and Associations*, London, University of Illinois Press, 1969.
- Cohen Jean, "Strategy of Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", *Social Research*, τόμ. 52, τεύχ. 4, χειμώνας 1985, σελ. 663-716.
- Collier David & Collier Ruth, "Who Does What to Whom and How Toward a Comparative Analysis of Latin American Corporatism" in Malloy J. (ed), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, University of Pittsburgh Press 1977
- Cooper Bruce (ed), *Labor relations in education. An international perspective*, London, Greenwood press, 1992
- Crouch Colin & Pizzorno Alessandro (eds), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, London, Macmillan, 1978.
- Degras Jane, *The Communist International 1919-1943. Documents*, Oxford University Press, London, τόμ. 1, 1956· τόμ. 2. 1960· τόμ. 3 1965
- Fowler Frances, *Teacher Unionism as Mission and Battle: Success and Crisis in French Teacher Unions*, Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, San Francisco, CA, April 20-24, 1992.
- Friedman Jeffrey (ed.), *The rational choice controversy: economic models of politics reconsidered*, New Haven, Yale University Press, 1996
- Geay Bertrand, *Le syndicalisme enseignant*, La Decouverte, Paris, 1997
- Ironside Mike, Seifert Roger and Sinclair Jackie, «Teacher union responses to education reforms: job regulation and the enforced growth of informality», *Industrial Relations journal*, Vol. 28, No. 2, 1997, pp. 120-135

- Jechinnis Christos, *Trade unionism in Greece: a study in political paternalism*, Chicago, Roosevelt University Press, 1967
- Jones Ken, «The National Union of Teachers» in McNay Ian and Ozga Jenny (ed), *Policy-Making in Education. The Breakdown of Consensus*, Oxford: Pergamon Press, pp. 233-250, 1985.
- Katznelson Ira & Zolberg Aristide (ed.), *Working-class formation: nineteenth century patterns in western Europe and the United States*, Princeton, Princeton University Press, 1988
- Wright E., *Classes Verso*, London, 1985
- Kerchner Charles & Douglas Mitchell, *The Changing Idea of a Teachers' Union*, Philadelphia, The Famer Press, 1988
- Kerchner Charles & Koppich Julia, *A Union of Professionals: Labor Relations and Educational Reform (Professional Development and Practice)*, New York, Teachers College Press, 1993
- Leon George, *The Greek Socialist Movement and the First World War: the Road to Unity*, New York, Columbia University Press, 1976
- Liondos Demetri, "Collaborative Bargaining in Education", <http://ericae.net/db/digs/ed284372.htm>, 1987
- Lodge Paul and Blackstone Tessa, «Pushing for Equality: the influence of the teachers' unions – the NUT», in McNay Ian and Ozga Jenny (ed), *Policy-Making in Education. The Breakdown of Consensus*, Oxford, Pergamon Press, 1985, pp. 217-232
- Lown Martin (ed), *The Politics of Teacher Unionism. International Perspectives*, London: Croom Helm, 1985.
- Manzer Ronald, *Teachers and Politics*, London, Manchester University Press, 1970.
- Marx Gary & Wood James, "Strands of Theory and Research in Collective behaviour", *Annual Review of Sociology*, No 1, 1975, p.p. 368-428.
- Mavrogordatos George, *Stillborn republic. social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1983

- McCarthy John & Zald Mayer, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, No 82, May 1977.
- Mouriaux Rene, *Le syndicalisme en France depuis 1945*, La Decouverte, Paris, 1994.
- Mouriaux Rene, *Le syndicalisme enseignant en France*, Presses Universitaires de France (Que sais-je?), Paris, 1996.
- Murphy Marjorie, *Blackboard Unions: The AFT and the NEA, 1900-1980*, Cornell University Press, 1990.
- Noutsos Babis, "Pedagogical research and modern Greek education: a critical overview of the recent Greek pedagogical bibliography", *Journal of the Hellenic Diaspora*, τόμ. VIII, αρ. 1-2, 1981, σελ. 161-167.
- Papadatos P., *Le délit politique. Contribution a l' etude des crimes contre l' Etat*, Gevene, Droz, 1955.
- Schmitter Philippe, "Still the Century of Corporatism" στο P. Schmitter & G. Lehmbruch (eds), *Trends Toward Corporatist Intermediation*, London, Sage, 1979, pp. 13-15
- Seferiades Seraffim, *Working class movements through time and struggles a European macrohistorical framework for analysis (1800s-1930s), and a Greek case-study (1880-1936)*, Columbia Uninersity, 1997 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή)
- Singer M., *Histoire du S.G.E.N. 1937-1970: Le syndicat general de l' edycation nationale*, Presses Universitaires de France, Paris 1987.
- Smelser Neil, *Theory of Collective Behaviour*, New York, Free Press, 1963.
- Spyropoulos George, *Trade unions. Today and tomorrow*, Presses Interuniversitaires Europeennes, Maastricht, 1986
- Thompson E(dward), *The Making of the English Working Class*, Alfred Knopf & Random House, New York, 1963.
- Tropp Asher, *The School Teachers*, London, William Heinemann, 1957.
- Walter Roy, *The Teachers' Union*, The Scoolmaster Publishing Company, London, 1968.

Weiner Lois, *Re-Examining the History of the 1960s*, Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, Chicago, IL, April 3-7, 1991.

Zambarlounkou Stela, *State-labor relations and the democracy in Greece*, New York University, 1993 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. ΜΙΣΘΟΙ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Οι μισθοί των διδασκάλων (σε δραχμές): σύγκριση μεταξύ 1914 και 1918

Πίνακας 1α: Δημοδιδάσκαλοι

Διαβάθμιση	1914	1917	1918	Διαφορά (δρχ.) 1914-1918	Διαφορά (%) 1914-1918
Πρωτοβάθμιοι					
Με υπηρεσία άνω των 15 ετών	180	210	264	84	46,7
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	170	200	251	81	47,6
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	160	190	238	78	48,8
Δευτεροβάθμιοι					
Με υπηρεσία άνω των 15 ετών	150	180	225	75	50,0
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	140	170	212	72	51,4
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	130	160	199	69	53,1
Τριτοβάθμιοι					
Με υπηρεσία άνω των 15 ετών	130	160	199	69	53,1
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	120	150	186	66	55,0
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	110	140	173	63	57,3
Με υπηρεσία μεταξύ 1-5 ετών	100	130	160	60	60,0
Μέγιστος μισθός	180	210	264	84	60
Ελάχιστος μισθός	100	130	160	60	46,7
Μέσος μισθός	139	169	210,7	71,7	52,3

Πίνακας 1β: Δημοδιδασκάλισσες

Διαβάθμιση	1914	1917	1918	Διαφορά (δρχ) 1914-1918	Διαφορά (%) 1914-1918
Πρωτοβάθμιες					
Με υπηρεσία άνω των 15 ετών	150	180	225	75	50,0
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	140	170	212	72	51,4
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	130	160	199	69	53,1
Δευτεροβάθμιες					
Με υπηρεσία άνω των 15 ετών	140	170	212	72	51,4
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	130	160	199	69	53,1
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	120	150	186	66	55,0
Τριτοβάθμιες					
Με υπηρεσία άνω των 15 ετών	130	160	199	69	53,1
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	120	150	186	66	55,0
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	110	140	173	63	57,3
Με υπηρεσία μεταξύ 1-5 ετών	100	130	160	60	60,0
Μέγιστος μισθός	150	180	225	75	60
Ελάχιστος μισθός	100	130	160	60	50
Μέσος μισθός	127	157	195,1	68,1	53,9

----->

Πίνακας 1γ: Υποδιδάσκαλοι

Διαβάθμιση	1914	1917	1918	Διαφορά (δρχ) 1914-1918	Διαφορά (%) 1914-1918
Πρωτοβάθμιοι					
Με υπηρεσία 10 ετών και άνω	85	115	140,5	55,5	65,3
Με υπηρεσία 5-10 ετών	80	110	134	54	67,5
Δευτεροβάθμιοι					
Με υπηρεσία 10 ετών και άνω	75	105	127,5	52,5	70,0
Με υπηρεσία 5-10 ετών	70	100	121	51	72,9
Τριτοβάθμιοι					
Με υπηρεσία 10 ετών και άνω	65	95	114,5	49,5	76,2
Με υπηρεσία 5-10 ετών	60	90	108	48	80,0
Με υπηρεσία 1-5 ετών	55	85	101,5	46,5	84,5
Μέγιστος μισθός	85	115	140,5	55,5	84,5
Ελάχιστος μισθός	55	85	101,5	46,5	65,3
Μέσος μισθός	70	100	121	51	73,8

Σημείωση: Οι πίνακες 1α, 1β και 1γ παρουσιάζουν αναλυτικά τους μισθούς όλων των βαθμίδων για τα έτη 1914, 1917 και 1918. Παρουσιάζουν επίσης τις διαφορές μεταξύ 1914 και 1918 τόσο σε απόλυτες τιμές όσο και σε ποσοστά επί τοις εκατό. Επισημαίνουν τέλος τη μέγιστη τιμή, την ελάχιστη τιμή και το μέσο όρο για κάθε μία από τις τρεις μεγάλες κατηγορίες (δημοδιδάσκαλους, δημοδιδασκάλισσες και υποδιδασκάλους).

Πηγές:

1. Ν. ΒΟΘ' /6-8-1892, "Περί υποδιδασκαλείων", ΦΕΚ 277Α', 11 Αυγούστου 1892.
2. Ν. ΒΤΜΘ' /3-9-1895, "Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσεως", ΦΕΚ 37Α', 5 Οκτωβρίου 1895.
3. Ν. 577/31-12-1914, "περί προσαυξήσεων του μισθού και συντάξεως των εν ταις νέαις χώραις λειτουργών της εκπαίδευσεως κλπ.", ΦΕΚ 19Α', 15 Ιανουαρίου 1915.
4. Β.Δ. 8 Μαΐου 1915, "περί προσαυξήσεων του μισθού των λειτουργών της εκπαίδευσεως", ΦΕΚ 183Α', 14 Μαΐου 1915.
5. Ν. 1087/16-12-1917, "περί παροχής επιδόματος εις τους δημοσίους υπαλλήλους και υπηρετάς", ΦΕΚ 293Α', 18 Δεκεμβρίου 1917.
6. Ν. 1563/19-12-1918, "περί προσθέτου επιδόματος των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρετών", ΦΕΚ 255Α', 19 Δεκεμβρίου 1918.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Αντιστοιχία της δασκαλικής διαβάθμισης με την υπαλληλική

Δασκαλική διαβάθμιση	Βασικός εισαγωγικός μισθός (σε μεταλλικές δραχμές)	Αντιστοιχία με την υπαλληλική διαβάθμιση (κατά προσέγγιση)
Πρωτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος	160	Γραμματέας β'
Δευτεροβάθμιος δημοδιδάσκαλος	130	Ακόλουθος
Τριτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος	100	Γραφέας α' - Γραφέας β'
Πρωτοβάθμια δημοδιδασκάλισσα	130	Ακόλουθος
Δευτεροβάθμια δημοδιδασκάλισσα	120	Ακόλουθος
Τριτοβάθμια δημοδιδασκάλισσα	100	Γραφέας α' - Γραφέας β'
Πρωτοβάθμιος υποδιδάσκαλος	80	Γραφέας β' - Κλητήρας α'
Δευτεροβάθμιος υποδιδάσκαλος	70	Κλητήρας α'
Τριτοβάθμιος υποδιδάσκαλος	55	Κλητήρας α'

Πηγές:

1. Πίνακες 1α, 1β και 1γ.
2. Έφη Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι...*, ό.π., πίνακας 14, σελ. 74.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Εξέλιξη των μέσων δασκαλικών μισθών και του τιμάριθμου, 1914-1918 (1914=100)

	1914	1915	1916	1917	1918
Μέσος μισθός δημοδιδασκαλων	100	100	100	122	152
Μέσος μισθός διδασκαλισών	100	100	100	124	154
Μέσος μισθός υποδιδασκάλων	100	100	100	143	173
Τιμάριθμος	100	117	159	156	366

Σημείωση: Στον πίνακα δεν αναγράφονται οι πραγματικές απόλυτες τιμές. Φέραμε τους μισθούς στην κοινή βάση 100 για το 1914 για να μπορέσουμε να διακρίνουμε την εξέλιξη του καθενός και να τη συγκρίνουμε με την εξέλιξη του τιμάριθμου.

Πηγές:

1. Οι πίνακες 1α, 1β και 1γ.
2. Γ. Δεοτλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, 4η έκδ., Αθήνα, Εξάντας, 1985, σελ. 233.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Εξέλιξη των μέσων δασκαλικών και εργατικών μισθών (σε δραχμές), 1914-1918

	1914	1917	1918
Μέσος μισθός δημοδιδάσκαλου	139	169	210,7
Μέσο μηνιαίο εισόδημα ειδικευμένου εργάτη (25 ημερομίσθια)	106,75	156,5	295
Μέσος μισθός υποδιδάσκαλου	70	100	121
Μέσο μηνιαίο εισόδημα ανειδίκευτου εργάτη (25 ημερομίσθια)	70	108,75	190

Σημείωση: Η σύγκριση γίνεται μεταξύ δημοδιδασκάλων και ειδικευμένων εργατών (των καλύτερα δηλ. αμειβόμενων κατηγοριών κάθε χώρου) και μεταξύ υποδιδασκάλων και ανειδίκευτων εργατών (των χειρότερα δηλ. αμειβόμενων κατηγοριών κάθε χώρου).

Πηγές:

1. Ρηγίνος Μιχάλης, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1909-1936*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, σελ. 43 και 47.
2. Οι πίνακες 1α, 1β και 1γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Σύγκριση πραγματικών και προβλεπόμενων μισθών (Νοέμβριος 1919)

Πίνακας 5α: Δημοδιδάσκαλοι

Διαβάθμιση	Ισχύων μισθός	Νέος μισθός	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πρωτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	264	324	60	22,7
Με υπηρεσία μεταξύ 25-30 ετών	264	314	50	18,9
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	264	304	40	15,2
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	264	294	30	11,4
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	251	284	33	13,1
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	238	274	36	15,1
Δευτεροβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	225	294	69	30,7
Με υπηρεσία μεταξύ 25-30 ετών	225	284	59	26,2
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	225	274	49	21,8
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	225	264	39	17,3
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	212	254	42	19,8
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	199	244	45	22,6
Τριτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	199	274	75	37,7
Με υπηρεσία μεταξύ 25-30 ετών	199	264	65	32,7
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	199	254	55	27,6
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	199	244	45	22,6
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	186	234	48	25,8
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	173	224	51	29,5
Με υπηρεσία μεταξύ 1- 5 ετών	160	220	60	37,5
Μέγιστος μισθός	264	324	75	37,7
Ελάχιστος μισθός	160	220	30	11,4
Μέσος μισθός	219,5	269,5	50,1	23,6

Πίνακας 5β: Δημοδιδασκάλισσες

Διαβάθμιση	Ισχύων μισθός	Νέος μισθός	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πρωτοβάθμιες				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	225	274	49	21,8
Με υπηρεσία μεταξύ 25-30 ετών	225	264	39	17,3
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	225	254	29	12,9
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	225	244	19	8,4
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	212	234	22	10,4
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	199	224	25	12,6
Δευτεροβάθμιες				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	212	264	52	24,5
Με υπηρεσία μεταξύ 25-30 ετών	212	254	42	19,8
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	212	244	32	15,1
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	212	234	22	10,4
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	199	224	25	12,6
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	186	214	28	15,1
Τριτοβάθμιες				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	199	254	55	27,6

Με υπηρεσία.μεταξύ 25-30 ετών	199	244	45	22,6
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	199	234	35	17,6
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	199	224	25	12,6
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	186	214	28	15,1
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	175	204	29	16,6
Με υπηρεσία μεταξύ 1- 5 ετών	160	200	40	25,0
Μέγιστος μισθός	225	274	55	27,6
Ελάχιστος μισθός	160	200	19	8,4
Μέσος μισθός	203,2	236,9	33,7	16,7

Πίνακας 5γ: Υποδιδάσκαλοι

Διαβάθμιση	Ισχύων μισθός	Νέος μισθός	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πρωτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	140,5	180	39,5	28,1
Με υπηρεσία.μεταξύ 25-30 ετών	140,5	175	34,5	24,6
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	140,5	170	29,5	21,0
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	140,5	165	24,5	17,4
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	140,5	160	19,5	13,9
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	134	155	21	15,7
Δευτεροβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	127,5	170	42,5	33,3
Με υπηρεσία.μεταξύ 25-30 ετών	127,5	165	37,5	29,4
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	127,5	160	32,5	25,5
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	127,5	155	27,5	21,6
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	127,5	150	22,5	17,6
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	121	145	24	19,8
Τριτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 30 ετών	114,5	160	45,5	39,7
Με υπηρεσία.μεταξύ 25-30 ετών	114,5	155	40,5	35,4
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	114,5	150	35,5	31,0
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	114,5	145	30,5	26,6
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	114,5	140	25,5	22,3
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	108	135	27	25,0
Με υπηρεσία μεταξύ 1- 5 ετών	101,5	130	28,5	28,1
Μέγιστος μισθός	140,5	180	45,5	39,7
Ελάχιστος μισθός	101,5	130	19,5	13,9
Μέσος μισθός	125,1	156,1	30,9	25,1

Πηγές:

1. "Το νομοσχέδιον περί της αύξησεως των μισθών των δημοδιδασκάλων", *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμ. Β', τεύχ. ΙΑ', Νοέμβριος 1919, σελ. 370-374.
2. Οι πίνακες 1α, 1β και 1γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Σύγκριση των μισθών των νεοδιόριστων ποιν και μετά το νόμο 2145

Πίνακας 6α: Σύγκριση αρχικών μισθών

Διαβάθμιση	πριν το ν. 2145	μετά το ν.2145	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Δημοδιδάσκαλοι α' τάξεως	225	400	175	77,8
Δημοδιδάσκαλοι β' τάξεως	186	320	134	72,0
Δημοδιδάσκαλοι γ' τάξεως	160	240	80	50,0
Δημοδιδασκάλισσες α' τάξεως	186	320	134	72,0
Δημοδιδασκάλισσες β' τάξεως	173	280	107	61,8
Δημοδιδασκάλισσες γ' τάξεως	160	240	80	50,0
Υποδιδάσκαλοι α' τάξεως	127,5	180	52,5	41,2
Υποδιδάσκαλοι β' τάξεως	114,5	170	55,5	48,5
Υποδιδάσκαλοι γ' τάξεως	101,5	160	58,5	57,6
Μέγιστος μισθός	225	400	175	77,8
Ελάχιστος μισθός	101,5	160	52,5	41,2
Μέσος μισθός	159,3	256,7	97,4	59,0

Πίνακας 6β: Σύγκριση τελικών μισθών

Διαβάθμιση	πριν το ν. 2145	μετά τον. 2145	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Δημοδιδάσκαλοι α' τάξεως	264,0	520	256,0	97
Δημοδιδάσκαλοι β' τάξεως	225,0	440	215,0	95,6
Δημοδιδάσκαλοι γ' τάξεως	199,0	360	161,0	80,9
Δημοδιδασκάλισσες α' τάξεως	225,0	440	215,0	95,6
Δημοδιδασκάλισσες β' τάξεως	212,0	400	188,0	88,7
Δημοδιδασκάλισσες γ' τάξεως	199,0	360	161,0	80,9
Υποδιδάσκαλοι α' τάξεως	140,9	279	138,1	98
Υποδιδάσκαλοι β' τάξεως	127,5	266	138,5	108,6
Υποδιδάσκαλοι γ' τάξεως	114,5	253	138,5	121
Μέγιστος μισθός	264	520	256	121
Ελάχιστος μισθός	114,5	253	138,1	80,9
Μέσος όρος	189,7	368,67	179,0	96,2

Πηγές:

1. Ν. 2145 "Περί αποδοχών, αδειών και συντάξεως του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής εκπαίδευσης", ΦΕΚ 69Α', 20-3-1920.
2. Οι πίνακες 1α, 1β και 1γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Σύγκριση των μισθών των ήδη υπηρετούντων δασκάλων πριν και μετά το ν. 2145

Πίνακας 7α: Δημοδιδάσκαλοι

Διαβάθμιση	πριν το ν. 2145	μετά το ν. 2145	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πρωτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	264	400	136	51,5
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	264	380	116	43,9
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	264	360	96	36,4
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	251	330	79	31,5
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	238	320	82	34,5
Δευτεροβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	225	370	145	64,4
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	225	350	125	55,6
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	225	350	125	55,6
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	212	300	88	41,5
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	199	290	91	45,7
Τριτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	199	350	151	75,9
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	199	330	131	65,8
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	199	310	111	55,8
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	186	280	94	50,5
Με υπηρεσία μεταξύ 6-10 ετών	173	270	97	56,1
Με υπηρεσία μεταξύ 1-6 ετών (απόφοιτοι των νέων διδασκαλείων μετά το 1914)	160	280	120	75,0
Μέγιστος μισθός	264	400	151	75,9
Ελάχιστος μισθός	160	270	79	31,5
Μέσος όρος	217,7	329,4	111,7	52,5

Πίνακας 7β: Δημοδιδασκάλισσες

Διαβάθμιση	πριν το ν. 2145	μετά το ν. 2145	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πρωτοβάθμιες				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	225	370	145	64,4
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	225	350	125	55,6
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	225	330	105	46,7
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	212	300	88	41,5
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	199	290	91	45,7
Δευτεροβάθμιες				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	212	360	148	69,8
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	212	340	128	60,4
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	212	320	108	50,9
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	199	290	91	45,7
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	186	280	94	50,5
Τριτοβάθμιες				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	199	350	151	75,9
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	199	330	131	65,8
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	199	310	111	55,8
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	186	280	94	50,5
Με υπηρεσία μεταξύ 6-10 ετών	175	270	95	54,3

Με υπηρεσία μεταξύ 1-6 ετών (Απόφοιτες των νέων διδασκαλείων μετά το 1914)	160	270	110	68,8
Μέγιστος μισθός	225	370	151	75,9
Ελάχιστος μισθός	160	270	88	41,5
Μέσος μισθός	201,7	315	113,4	56,4

Πίνακας 7γ: Υποδιδάσκαλοι

Διαβάθμιση	πριν το ν. 2145	μετά το ν. 2145	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πρωτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	140,5	235	94,5	67,3
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	140,5	220	79,5	56,6
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	140,5	205	64,5	45,9
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	140,5	190	49,5	35,2
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	134	185	51	38,1
Δευτεροβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	127,5	225	97,5	76,5
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	127,5	210	82,5	64,7
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	127,5	195	67,5	52,9
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	127,5	180	52,5	41,2
Με υπηρεσία μεταξύ 5-10 ετών	121	175	54	44,6
Τριτοβάθμιοι				
Με υπηρεσία άνω των 25 ετών	114,5	215	100,5	87,8
Με υπηρεσία μεταξύ 20-25 ετών	114,5	200	85,5	74,7
Με υπηρεσία μεταξύ 15-20 ετών	114,5	185	70,5	61,6
Με υπηρεσία μεταξύ 10-15 ετών	114,5	170	55,5	48,5
Με υπηρεσία μεταξύ 6-10 ετών	108	165	57	52,8
Με υπηρεσία μεταξύ 1-6 ετών	101,5	160	58,5	57,6
Μέγιστος μισθός	140,5	235	100,5	87,8
Ελάχιστος μισθός	101,5	160	49,5	35,2
Μέσος μισθός	124,7	194,7	70	56,6

Πηγές:

1. Ν. 2145 "Περί αποδοχών, αδειών και συντάξεως του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής εκπαίδευσης", ΦΕΚ 69Α', 20-3-1920.
2. Οι πίνακες 1α, 1β και 1γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Σύγκριση καταληκτικών μισθών δημοδιδασκάλων και υποδιδασκάλων (Ιούνιος 1920)

Πίνακας 8α
Σύγκριση καταληκτικών μισθών πρωτοβάθμιου υποδιδασκάλου και πρωτοβάθμιου δημοδιδασκάλου

	Α/βάθμιος υποδιδ/λος	Α/βάθμιος δημοδιδ/λος	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πριν το νόμο 2145	140,5	264	123,5	87,9
Μετά το νόμο 2145	235	400	165	70,2
Μετά το νόμο 2145β	235	520	285	121,2

Πίνακας 8β

Σύγκριση καταληκτικών μισθών τριτοβάθμιου υποδιδασκάλου και πρωτοβάθμιου δημοδιδασκάλου

	Γ/βάθμιος υποδιδ/λος	Α/βάθμιος δημοδιδ/λος	Διαφορά (δρχ)	Διαφορά (%)
Πριν το νόμο 2145	101,5	264	162,5	160
Μετά το νόμο 2145	160	400	240	150
Μετά το νόμο 2145β	160	520	360	225

Πηγές:

1. Ν. 2249 "Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης διατάξεων τινών των νόμων 2145 και 1242β' περί δημοτικής εκπαίδευσης", ΦΕΚ 142Α', 29-6-1920.
2. "Αι τροποποιήσεις των περί δημοτικής εκπαίδευσης νόμων", Εκπαιδευτική Επιθεώρησης, τόμ. Γ', τεύχ. Ε', Μάιος 1920, σελ. 156-160.
3. "Ερμηνευτική εγκύκλιος του νεοστί ψηφισθέντος νόμου περί Δημοτικής Εκπαίδευσης", ό.π., σελ. 175-176.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Οι δασκαλικοί μισθοί σύμφωνα με τον νόμο των "δέκα τριετιών" (δοχ.)

Σύγκριση με τους προηγούμενους μισθούς

Κατανομή της επιπλέον δαπάνης των 25.000.000 δοχ. ανά κατηγορία και τάξη

Έτη υπηρεσίας	Παλιός μισθός	Τριετίες	Νέος μισθός	Διαφορά	Αριθμός δασκάλων ανά «τάξεις»	Ολική μηνιαία δαπάνη	Συνολική μηνιαία δαπάνη ανά «τάξη»
Α' ΤΑΞΗΣ (πριν το ν. 2858)							
25	580	7	680	100	58	5800	
25	560	6	640	89	401	32080	
25	540	6	640	100	2239	23900	
20	520	6	640	120	314	37680	
15	500	5	600	100	315	31500	
25	460	5	600	140	629	88960	
8-15	480	5	600	120	230	27600	
Α' ΤΑΞΗΣ (μετά το ν. 2858)							
20	440	4	560	120	317	38040	
15	420	4	560	140	361	50540	
Κάτω των 15	400	4	560	Μέσος όρος 100	1283	128309	Σύνολο δαπάνης για την Α' τάξη 163.500
		3	520				
		2	480				
		1	440				
Β' ΤΑΞΗΣ							
25	380	3	520	140	10	1400	
20	360	3	520	160	153	24480	Σύνολο
15	340	2	480	140	165	23100	δαπάνης
Κάτω των 15	320	2	480	Μέσος όρος 150	1000	150000	για τη Β' τάξη 198980
		1	440				
Γ' ΤΑΞΗΣ							
25	305	-	400	95	148	14060	Σύνολο
20	290	-	400	110	285	31350	δαπάνης
15	275	-	400	125	302	37750	για την
Κάτω των 15	260	-	400	140	1726	241640	Γ' τάξη 324800
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ							
Συνολική μηνιαία δαπάνη για όλες τις τάξεις						987.280	
Συνολική ετήσια δαπάνη για όλες τις τάξεις						11.847.360	
Συνολικό ετήσιο επίδομα (110% ή 130%)						13.722.048	
Γενική συνολική δαπάνη						25.569.493	

Πηγές:

1. Εισηγητική έκθεση του νόμου 3215, Αυγή, τεύχ. 15-18, Ιούλιος-Αύγουστος 1924, σελ. 10-14.
2. Εργασία, τεύχ. 17-18, 15-30 Μαΐου 1924, σελ. 413.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Οι μισθοί των δασκάλων σε σχέση με τους μισθούς των δικαστικών και των στρατιωτικών το καλοκαίρι του 1924 (δοχ.)

Δημοδιδάσκαλοι		Δικαστικοί		Στρατιωτικοί	
Μισθολογική Κατηγορία	Συνολικές αποδοχές	Βαθμός	Συνολικές αποδοχές	Βαθμός	Συνολικές αποδοχές
1η	1564	Πρωτοδίκης	3920	Λοχαγός	3150
2η	1470				
3η	1380	Ειρηνοδίκης Α'	2800	Υπολοχαγός	2800
4η	1288	Ειρηνοδίκης Β'	2048	Ανθυπολοχαγός	2450
5η	1196				
6η	1104	Υπογραμματεύς	1800	Ανθυπασπιστής	1750
7η	920	Γραφεύς	1400		
Μέσος Μισθός	1274	Μέσος Μισθός	2393	Μέσος Μισθός	2537

Πηγή: Εφημ., τεύχ. 107, 26-7-1924, σελ. 7-8.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Οι δασκαλικοί μισθοί σύμφωνα με το ειδικό μισθολόγιο των «δέκα τριετιών» και σύμφωνα με το «πανυπαλληλικό» μισθολόγιο (δοχ.)

Έτη υπηρεσίας	Αποδοχές κατά τον νόμο 3215	Αποδοχές κατά το Νομοθετικό Διάταγμα της 25-9-1924		
		Καθαρός μισθός	προσαύξηση πολυετούς υπηρεσίας	Σύνολο αποδοχών
ΠΡΩΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ				
25	1564	180X12=2160	540	2700
25	1472	180X12=2160	540	2700
20	1472	180X12=2160	324	2484
15	1380	180X12=2160	216	2376
10	1196	140X12=1680	84	1764
3-10	840-1196	140X12=1680		1680
0-3	840	120X12=1440		1440
ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΤΑΞΕΩΣ				
25	1196	180X12=2160	540	2700
20	1196	180X12=2160	324	2484
15	1104	180X12=2160	216	2376
10	1104	140X12=1680	84	1764
3-10	924-1104	140X12=1680		1680
0-3	840	120X12=1440		1440
ΤΡΙΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ				
25	920	100X12=1200	300	1500
20	920	100X12=1200	180	1380
15	920	100X12=1200	120	1320
10	920	100X12=1200	60	1260
0-10	840-920	100X12=1200		1200

Πηγή: Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 4, 1-10-1924, σελ. 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

**Βαθμολογική κατάταξη που αιτείται το 6ο συνέδριο
Συγκρίσεις μεταξύ μισθών που ισχύουν και μισθών που διεκδικούνται**

Δημοδιδάσκαλοι	Βαθμός	Αριθμός δασκάλων	Μισθός	Αιτού μενος μισθός	Συνολική διαφορά
Μετεκπαιδευθέντες με 15ετή υπηρεσία	Εισηγητές	15	2160	3080	165.600
Παλαιοί πρωτοβάθμιοι (πριν το ν. 2858)	Γραμμ. Α'	1547	2160	2640	18.299.520 <u>+288.000</u> 18.308.800
Δημοδιδάσκαλοι α' τάξεως που συμπλήρωσαν 15ετία		1302			
Δημοδιδάσκαλοι β' τάξεως που συμπλήρωσαν 15ετία		328			
Μετεκπαιδευθέντες που δε συμπλήρωσαν 15ετία		25			
Δημοδιδάσκαλοι α' τάξεως που συμπλήρωσαν 3ετία.	Γραμμ. Β'	1404	1680	2280	17.308.800
Δημοδιδάσκαλοι β' τάξεως που συμπλήρωσαν 3ετία.		1000			
Δημοδιδάσκαλοι που δε συμπλήρωσαν 3ετία	Ακόλουθοι	1197	1440	1680	3.447.360
Από τους δημοδιδασκάλους γ' τάξεως	Γραφείς Α'	1035	1200	1440	3.283.200
Όσοι τελείωσαν υποδιδασκαλεία					
Όσοι τελείωσαν 4τάξιο γυμν. ή Δ' τάξη εξαταξίου		80			
Οι πτυχιούχοι νηπιαγωγεί		25			
Οι τελειόφοιτοι του Ζαπείου Παρθεναγωγείου					
Όλοι οι υπόλοιποι δάσκαλοι της γ' τάξης	Γραφείς Β'	1426	1200	1080	42.626.880
Οι μη πτυχιούχοι νηπιαγωγεί		100			-2.197.440
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ		9484			40.429.440

Πηγές:

1. Διδασκαλικό Βήμα, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 6.
2. Ερμής, τεύχ. 120, 25-10-1924, σελ. 3.
3. Αυγή, τεύχ. 22, 15-10-1924, σελ. 7.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Η μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων ως ποσοστό επί του προϋπολογισμού

Πίνακας 13α. Η μισθοδοσία των πολιτικών δημοσίων υπαλλήλων ως ποσοστό επί του προϋπολογισμού

ΕΤΟΣ	Αριθμός (πολιτ.) δημ. υπαλλήλων	Προϋπολογισμός πραγματ. εσόδων	Μισθός πολιτικών δημ. υπαλλήλων	Ποσοστό επί του προϋπολογισμού
1914	13.888	217 εκατ. χρυσές δραχ.	29.814.000 χρ. δραχ.	13,6%
1928	38.870	9.806 εκατ. χαρτινες δραχ.	1.313 εκ. χρ. δραχ. (προβλεπόμενο)	13,4%

Πίνακας 13β. Η μισθοδοσία των (πολιτικών και στρατιωτικών) δημοσίων υπαλλήλων ως ποσοστό επί του προϋπολογισμού

ΕΤΟΣ	Προϋπολογισμός	Μισθοδοσία δημ. υπαλ. (πολιτικ. και στρατιωτ.)	Ποσοστό επί του προϋπολογισμού
1914	217 εκατ. χρυσές δραχ.	64 εκατ. χρ. δραχ.	1/3
1928	9.806 εκατ. χαρτ. δραχ.	2.224 εκ. χαρτ. δραχ.	1/4

Σημείωση: Στον αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων του 1914 δεν συμπεριλαμβάνονται οι δάσκαλοι, οι οποίοι μισθοδοτούνταν τότε από τους δήμους και τις κοινότητες.

Πηγή: Δημ. Γιδαράκος (Γραμματέας της ΣΔΥΕ), "Ο προϋπολογισμός, η δημοκοπία, οι υπάλληλοι και η οικονομική πολιτική", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 220, 31-3-1929, σελ. 11.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων πριν και μετά το νόμο 5981/1934 (σε δραχμές)

ΒΑΘΜΟΣ	Μισθός πριν το νόμο	Μισθός μετά το νόμο
Διευθυντής Α'	5813	6500
Διευθυντής Β'	5231	5840
Τμηματάρχης Α'	4650	5200
Τμηματάρχης Β'	3869	4400
Εισηγητής	3385	3800
Γραμματέας Α'	2902	3240
Γραμματέας Β'	2447	2760
Ακόλουθος	1953	2180
Γραφεύς Α'	1674	1900
Γραφεύς Β'	1256	1500

Πηγές:

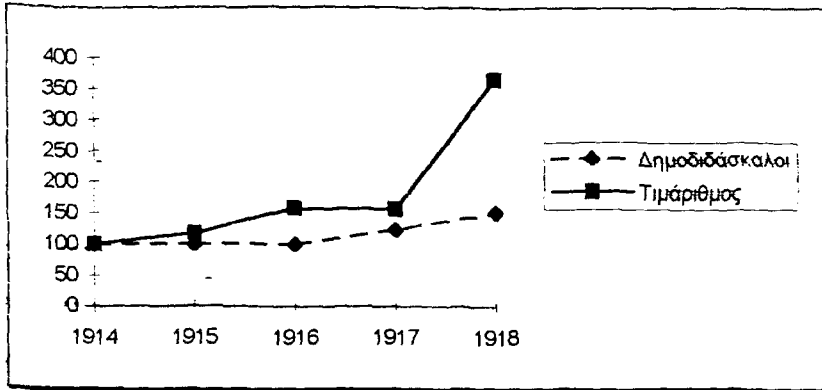
1. Ν. 5981, ΦΕΚ 6Α' /9 Ιαν. 1934.
2. Εφ. Ριζοσπάστης, 13-1-1934.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

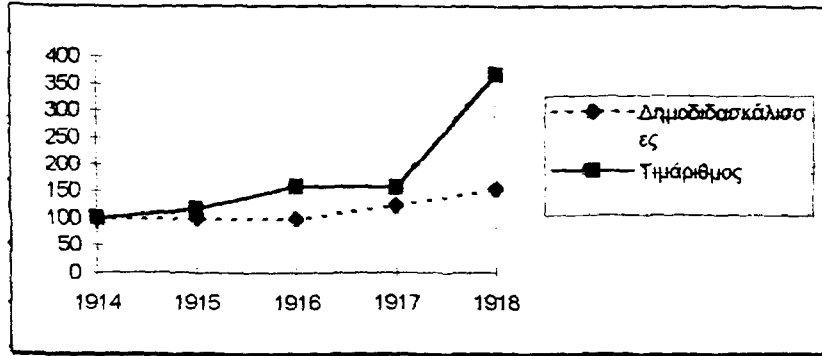
Εξέλιξη των μέσων δασκαλικών μισθών και του τιμάρθμου, 1914-1918

(1914=100)

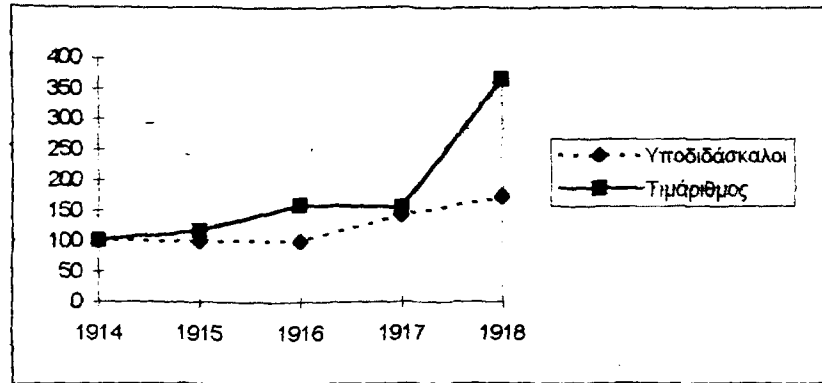
1α: Δημοδιδάσκαλοι

1β: Δημοδιδασκάλισσες

1γ: Υποδιδάσκαλοι

Σημείωση: Στα διαγράμματα δεν εικονίζονται οι πραγματικές απόλυτες τιμές. Φέραμε τους μισθούς στην κοινή βάση 100 για το 1914 για να μπορέσουμε να διακρίνουμε την εξέλιξη του καθενός και να τη συγκρίνουμε με την εξέλιξη του τιμάρθμου.

Β. ΠΡΟΣΩΠΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 ΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ ΤΗΣ ΔΟΕ* Αντιστοίχιση με την πολιτική ηγεσία**

Συνδικαλιστικό έτος	Συνδικαλιστική ηγεσία	Πολιτική ηγεσία
1919-20	<p><u>Πανελλήνιος Ένωσις</u> Πρόεδρος: Ευάγγ. Λαχανοκάροδης Μέλη: Τρίκας, Θεοφυλακτόπουλος</p> <p><u>Γενική Ένωσις</u> Πρόεδρος: Χ. Χάρακας Γραμματέας: Σ. Χατζάκης Μέλη: Π. Αλεξόπουλος Δ. Καφτάνης Ι. Συκώκης Κ. Σουράπας Φ. Ματαράγκας</p>	<p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπ. Παιδείας: Δ. Δίγκας Υπ. Οικονομικών: Μ. Νεγρεπόντης</p>
1920-21	<p><u>Πανελλήνιος Ένωσις</u> Πρόεδρος: Ευάγγ. Λαχανοκάροδης Μέλη: Τρίκας, Θεοφυλακτόπουλος</p> <p><u>Γενική Ένωσις</u> Πρόεδρος: Χ. Χάρακας Γραμματέας: Δ. Καφτάνης Αντιπρόεδρος: Π. Αλεξόπουλος Μέλη: Ι. Συκώκης Δ. Δούκας Φ. Ματαράγκας Ζ. Ναυπλιώτου Α. Κροντηρά Ι. Κουτσουβίλης</p>	<p>Κυβέρνηση Δ. Ράλλη Υπ. Παιδείας: Θ. Ζαΐμης Υπ. Οικονομικών: Ν. Καλογερόπουλος</p> <p>Κυβέρνηση Ν. Καλογερόπουλου Υπ. Παιδείας: Θεόδωρος Ζαΐμης Υπ. Οικονομικών: Π. Πρωτοπαπαδάκης</p> <p>Κυβέρνηση Δ. Γούναρη Υπ. Παιδείας: Θεόδωρος Ζαΐμης, Κ. Πολυγένης Υπ. Οικονομικών: Π. Πρωτοπαπαδάκης</p>
1921-22	<p><u>Προσωρινή Διδασκαλική Ομοσπονδία</u> Πρόεδρος: Αντ. Καραγιάννης Ταμίας: Χρ. Ράικος Μέλη: Ιωαν. Τουρνάς, Ευ. Ζαγόρος</p>	<p>Κυβέρνηση Δ. Γούναρη Υπ. Παιδείας: Θεόδωρος Ζαΐμης, Κ. Πολυγένης Υπ. Οικονομικών: Π. Πρωτοπαπαδάκης</p>
1922-23	<p>Πρόεδρος: Αντ. Καραγιάννης Γραμματέας: Χρ. Ράικος Μέλη: Π. Δαμαλάς Β. Θεοφανόπουλος Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου</p>	<p>Κυβέρνηση Δ. Γούναρη Υπ. Παιδείας: Κ. Πολυγένης Υπ. Οικονομικών: Π. Πρωτοπαπαδάκης</p> <p>Κυβέρνηση: Π. Πρωτοπαπαδάκη Υπ. Παιδείας: Κ. Πολυγένης Υπ. Οικονομικών: Εμ. Λαδόπουλος</p> <p>Κυβέρνηση Τριανταφυλλάκου Υπ. Παιδείας: Θ. Σκούφος Υπ. Οικονομικών: Α. Ευταξίας</p> <p>Κυβέρνηση Σωτ. Κροκιδά Υπ. Παιδείας: Ι. Σιώτης Υπ. Οικονομικών: Α. Διομήδης</p> <p>Κυβέρνηση Σπ. Γονατά Υπ. Παιδείας: Ι. Σιώτης Υπ. Οικονομικών: Αντ. Πρέκας, Γ. Κοφινάς</p>

1923-24	<p>Ως τον Αύγουστο του 1923: Πρόεδρος: Αντ. Καραγιάννης Γραμματέας: Χρ. Ράικος Μέλη: Δημ. Κουτσούμπελας, Κ. Κάριμας Ελ. Στεργιοπούλου</p> <p>Από τον Σεπτέμβριο και μετά: Πρόεδρος : Αντ. Καραγιάννης, Γραμματέας: Ανδρ. Κοντογεώργης, Μέλη: Δημ. Κουτσούμπελας Γαβριήλ Παναγιωτίδης Ελένη Μουζακιάτου.</p>	<p>Κυβέρνηση Σπ. Γονατά Υπ. Παιδείας: Ι. Σιώτης Υπ. Οικονομικών: Αντ. Πρόεας, Γ.Κοφινάς</p> <p>Κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου Υπ. Παιδείας: Ι. Βαλαλάς Υπ. Οικονομικών: Αν. Μιχαλακόπουλος</p> <p>Κυβέρνηση: Γ. Καφαντάρη Υπ. Παιδείας: Κ. Σπυρίδης Υπ. Οικονομικών: Εμμ. Τσουδερός</p> <p>Κυβέρνηση Αλ. Παπαναστασίου Υπ. Παιδείας: Ι. Λυμπερόπουλος Υπ. Οικονομικών: Αλ. Παπαναστασίου</p>
1924-25	<p>Πρόεδρος: Ευάγγ. Δρόσος Αντιπρόεδρος: Νικ. Προκοπίδης Γ. Γραμματέας: Παν. Δημητράτος Μέλη: Ελένη Ρέπουλη Κ. Δραγώτης</p> <p>Στη διάρκεια του έτους παραιτήθηκε ο Δρόσος και πρόεδρος ανέλαβε ο Προκοπίδης ενώ το ΔΣ συμπληρώθηκε με το αναπληρωματικό μέλος Αγγ. Γιούρση. Παραιτήθηκε επίσης ο Δραγώτης και αντικαταστάθηκε από τον αναπληρωματικό Δημ. Δούκα.</p>	<p>Κυβέρνηση Θ. Σοφούλη Υπ. Παιδείας: Θ. Βελλιανίτης Υπ. Οικονομικών: Εμμ. Τσουδερός</p> <p>Κυβέρνηση Α. Μιχαλακόπουλου Υπ. Παιδείας: Κ. Σπυρίδης, Ιω. Μανέτας Υπ. Οικονομικών: Κ. Γκότσης</p>
1925-26	<p>Πρόεδρος: Αρ. Ρουχωτάς Αντιπρόεδρος: Παν. Δημητράτος Γραμματέας: Δ. Δούκας Ταμίας: Ελ. Ρέπουλη Μέλος: Ευάγγ. Παπαβασιλείου</p>	<p>Κυβέρνηση Α. Μιχαλακόπουλου Υπ. Παιδείας: Κ. Σπυρίδης, Ιω. Μανέτας Υπ. Οικονομικών: Κ. Γκότσης</p> <p>Κυβέρνηση Θ. Πάγκαλου Υπ. Παιδείας: Γ. Χατζηκυριακός, Ι. Τσιριμώκος, Δ. Ρούφος, Ρ. Λιβαθινόπουλος, Δ. Αιγινήτης Υπ. Οικονομικών: Γ. Κοφινάς</p>
1926-27	<p>Πρόεδρος: Ν. Προκοπίδης, Αντιπρόεδρος: Αν. Κοντομάρης, Γραμματέας: Ευάγγ. Παράσχης, Ταμίας: Εμμ. Χρύσης Μέλος: Ζαχ. Ναυπλιώτου,</p>	<p>Κυβέρνηση Θ. Πάγκαλου Υπ. Παιδείας: Δ. Αιγινήτης Υπ. Οικονομικών: Γ. Κοφινάς</p> <p>Κυβέρνηση Α. Ευταξία Υπ. Παιδείας: Γ. Πωπ Υπ. Οικονομικών: Εμμ. Λαδόπουλος</p> <p>Κυβέρνηση Κονδύλη Υπ. Παιδείας: Αλ. Παπάς, Γ. Διδάχος Υπ. Οικονομικών: Δροσόπουλος</p> <p>Κυβέρνηση Αλ. Ζαΐμη Υπ. Παιδείας: Αθ. Αργυρός Υπ. Οικονομικών: Γ. Καφαντάρης</p>

1927-28	<p>Πρόεδρος: Π. Δημητράτος Γραμματέας: Ευάγγ. Παράσχης, Αντιπρόεδρος: Κ. Χονδρομήτρος Μέλη: Εμμ. Χρύσης Όλγα Οικονόμου</p> <p>Σημείωση: Αυτό το ΔΣ καθαιρέθηκε από την κυβέρνηση στις αρχές Δεκεμβρίου του 1927 αλλά επανεξελέγη αυτούσιο στα τέλη του ίδιου μήνα από έκτακτο συνέδριο.</p>	<p>Κυβέρνηση Αλ. Ζαΐμη Υπ. Παιδείας: Αθ. Αργυρός, Θ. Νικολούδης Υπ. Οικονομικών: Γ. Καφαντάρης</p>
1928-29	<p><u>ΔΟΕ</u> Πρόεδρος: Στέλιος Αλοϊζος Γεν. Γραμματέας: Γ. Ντεγιάννης Αντιπρόεδρος: Τζάννος Τσαγγιάς Μέλη: Δημ. Δούκας Ματίνα Δεσύπρη</p> <p><u>Νέα ΔΟΕ</u> Πρόεδρος: Γ. Γιαννικόπουλος Γραμματέας: Δ. Οικονομόπουλος Αντιπρόεδρος: Ν. Γιαννόπουλος Μέλη: Δ. Παπαϊωάννου Τατιανή Ρίτσου</p>	<p>Κυβέρνηση Αλ. Ζαΐμη Υπ. Παιδείας: Θ. Νικολούδης Υπ. Οικονομικών: Γ. Καφαντάρης</p> <p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπουργός: Κ. Γόντικας Υπ. Οικονομικών: Γ. Μαρής</p>
1929-30	<p><u>ΔΟΕ</u> Πρόεδρος: Στέλιος Αλοϊζος Γεν. Γραμματέας: Βασ. Παπάς Μέλη: Ηλίας Λαζάρου Μανώλης Χρύσης Κατίνα Μίχα (θα μοιραστεί τη θητεία της με την Ελένη Μπαμπαδάκη).</p> <p><u>Νέα ΔΟΕ</u> Πρόεδρος: Γ. Γιαννικόπουλος, Αντιπρόεδρος: Ν. Γιαννόπουλος, Γραμματέας: Σ. Λότσης Μέλη: Σταυρόπουλος Τατιανή Ρίτσου</p>	<p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπουργός: Κ. Γόντικας, Γ. Παπανδρέου Υπ. Οικονομικών: Γ. Μαρής</p>
1930-31	<p>Πρόεδρος: Αρ. Ρουχωτάς Γεν. Γραμματέας: Παν. Δημητράτος Αντιπρόεδρος: Π. Γραφάκος Μέλη: Γ. Χονδροπούλος Ισμήνη Βογιά (θα αντικατασταθεί αργότερα από την Αρσ. Ταμπακοπούλου)</p>	<p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπουργός: Γ. Παπανδρέου Υπ. Οικονομικών: Γ. Μαρής</p>

1931-32	<p>Πρόεδρος: Ζάκος Βλόντης, Γεν. Γραμματέας: Χρ. Χατζής Αντιπρόεδρος: Χαρ. Κακουλάκης Ταμίας: Δ. Γιαννιάς Μέλος: Ελένη Σαμαροπούλου.</p> <p>Στη διάρκεια της χρονιάς ο Βλόντης παραιτήθηκε και πρόεδρος ανέλαβε ο Κακουλάκης. Το ΔΣ συμπληρώθηκε από τον Γ. Σουραβλά.</p>	<p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπουργός: Γ. Παπανδρέου Υπ. Οικονομικών: Βαρβαρέσσος</p> <p>Κυβέρνηση Παπαναστασίου Υπ. Παιδείας: Περ. Καραπάνος Υπ. Οικονομικών: Βαρβαρέσσος</p> <p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπ. Παιδείας: Παν. Πετρίδης Υπ. Οικονομικών: Βαρβαρέσσος</p>
1932-33	<p>Πρόεδρος: Ηλίας Θεοδώρου Γεν. Γραμματέας: Γεώρ. Σουραβλάς Αντιπρόεδρος: Ιωαν. Σβώλος Ταμίας: Ευστρ. Παπαχριστοδούλου Μέλος: Άννα Πολυζωγοπούλου</p>	<p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπ. Παιδείας: Παν. Πετρίδης Υπ. Οικονομικών: Βαρβαρέσσος</p> <p>Κυβέρνηση Παν. Τσαλδάρη Υπ. Παιδείας: Δ. Χατζίσκος Υπ. Οικονομικών: Παν. Τσαλδάρης</p> <p>Κυβέρνηση Βενιζέλου Υπουργός: Γ. Παπανδρέου Υπ. Οικονομικών: Γ. Καφαντάρης</p> <p>Κυβέρνηση Τσαλδάρη Υπ. Παιδείας: Π. Ράλλης, Θ. Τουρκοβασίλης Υπ. Οικονομικών: Σπ. Λοβέρδος</p>
1933-34	<p>Πρόεδρος: Χρ. Ράικος Γεν. Γραμματέας: Α. Παπανδρέου Αντιπρόεδρος: Φ. Παπαφώτης Ταμίας: Κ. Χατζηβασιλείου Μέλος: Αγγ. Μαυρίδου</p>	<p>Κυβέρνηση Τσαλδάρη Υπ. Παιδείας: Θ. Τουρκοβασίλης, Δ. Χατζίσκος Υπ. Οικονομικών: Σπ. Λοβέρδος</p>
1934-35	<p>Πρόεδρος: Χρ. Ράικος Γεν. Γραμματέας: Ν. Παπανικολάου Αντιπρόεδρος: Χ. Γιαννακόπουλος Ταμίας: Γ. Παπαγεωργίου Μέλος: Ελ. Κοκκίνου</p>	<p>Κυβέρνηση Τσαλδάρη Υπ. Παιδείας: Θ. Τουρκοβασίλης Υπ. Οικονομικών: Σπ. Λοβέρδος, Γ. Πεσματζόγλου</p>

Σημειώσεις:

1. Περιλαμβάνονται και οι διοικήσεις των προγενέστερων οργανώσεων «Πανελλήνιος Ένωσις» και «Γενική Ένωσις» (1919-20).
2. Περιλαμβάνεται και η διοίκηση της προσωρινής Διδασκαλικής Ομοσπονδίας (1921-22).
3. Στα συνδικαλιστικά έτη 1928-29 και 1929-30 ένα τμήμα της ΔΟΕ αποχώρησε και ίδρυσε τη Νέα ΔΟΕ.
4. Παρατίθενται τα ονόματα των πρωθυπουργών, των υπουργών Παιδείας και των υπουργών Οικονομικών επειδή αυτοί λειτουργούσαν ως συνομιλητές και αποδέκτες των αιτημάτων της ΔΟΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οι αντιπρόσωποι που συμμετείχαν στο συνέδριο της Γενικής Ένωσης (Ιούλιος 1920)

A/A	Εκπαιδευτικές Περιφέρειες	Αντιπρόσωποι
1	Αγοινίου	Λάμπρ. Μούτσος (αναπληρωτής Αντ. Ραμπαούνης)
2	Αθηνών	Επαμ. Παλαμιχαήλ
3	Αργολίδος	Πέτρο. Ράλτης (αναπληρώτρια Ελ. Καρατζά)
4	Αργοστολίου-Κρανέας	Ανδρ. Καλογήρας
5	Άρτης	Σπυρ. Πίσπερης
6	Γορτυνία	Η. Γιαννακάκης
7	Γουμένιτσης Μακεδον.	Δημ. Φλέγκας
8	Επιδάουρου Λιμηράς	Παν. Σταυρόπουλος
9	Ζακύνθου	Διον. Κυπριώτης (αναπληρώτρια Μ. Ξένου)
10	Ηλείας	Δημ. Αναγνωστόπουλος
11	Θηβών	Νικ. Γιαννόπουλος
12	Θράκης	Δημ. Ζυβελάκης
13	Καρδίτσης	Χρ. Παπακωνσταντόπουλος
14	Καρυστίας	Ιω. Παπανικολάου
15	Κέρκυρας	Αριστ. Ράλλης
16	Κυνουρίας	Στ. Κατσούλης (αναπληρωτής Αν. Γκούνης)
17	Λαγκαδά	Επ. Κελάσης
18	Λευκάδος-Ιθάκης	Ιω. Καλλιγιάς
19	Μεγαλοπόλεως	Κ. Παπαϊωάννου
20	Μεσσηνίας	Απόστ. Στυλιανόπουλος
21	Ναυπακτίας	Ιω. Κοτίνης
22	Πάλλης	Γεώργ. Ζουγάνης
23	Παρνασσίδος	Ιω. Πολίτης
24	Πατρών	Δημ. Τζούρας
25	Πειραιώς	Παν. Αλεξόπουλος
26	Σάμου	Σαβ. Πασχαλίδης
27	Σπάρτης	Βασ. Βουκιάδης
28	Τρικάλων	Κων. Χονδρομήτρος
29	Φθιώτιδος	Κωνστ. Παπαβασιλείου
30	Χανίων	Αντ. Πολυχρονίδης
31	Χίου	Γεώργ. Βενιάδης

Πηγές:

1. "Το Β' Συνέδριον των Δημοδιδασκάλων", Εκπαιδευτική Επιθεώρησης, τόμ. Γ', τεύχ. Ζ' και Η', Ιούλιος και Αύγουστος 1920, σελ. 201-206.
2. Εφ. Πάτρις 13-7-1920.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Οι αντιπρόσωποι που συμμετείχαν στη Γενική Συνέλευση του Αποτίλιου του 1921

A/A	Εκπαιδευτικές περιφέρειες	Αντιπρόσωποι
1	Αγοινίου	Τσουκαλάς
2	Άρτης	Πίσπερης
3	Βοιωτίας	Λύχνος
4	Γορβενών	Ηλιάδης
5	Ευρυτανίας	Στ. Καραγεώργος
6	Ηπείρου	Ευάγγ. Ζαγόρος
7	Καρδίτσας	Βογιατζής
8	Κερκύρας	Αρ. Ράλλης
9	Κορινθίας	Χρ. Ράικος
10	Λακεδαιμόνος	Τουρνάς
11	Λακωνικής	Τσασάκος
12	Λαρίσης	Γεροροζός
13	Μαγνησίας	Αλβανός
14	Σύρου	Βάλλας
15	Τριφυλίας	Τρυφωνόπουλος
16	Χαλκίδος	Αντ. Καραγιάννης

Πηγές:

1. "Το Διδασκαλικόν Συνέδριον" Ερμής, τεύχ. 24, 30-4-1921, σελ. 3-8.
2. "Συνέλευσις δημοδιδασκάλων εν Αθήναις. Πανδιδασκαλική Ένωσις", Ο Παιδαγωγός, τεύχ. 1, 1-5-1921, σελ. 15.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Οι αντιπρόσωποι που συμμετείχαν στο Ιδρυτικό Συνέδριο της ΔΟΕ (Φεβρουάριος-Μάιος 1922)

A/A	Δασκαλικοί σύλλογοι	Αντιπρόσωποι
1	Αγοινίου	Φ. Αλεξόπουλος
2	Αθριανουπόλεως & Ορεστιάδος	Ζήκος (δια πληρεξουσίου)
3	*Αθηνών	*Δ. Νικολαΐδης
4	Αιγίου	Ι. Παπαδόπουλος
5	Ανασελίτσας	Φ. Ζυγούρης
6	Αργολίδος	Π. Ράπτης
7	Άρτης	Σπ. Πίσπερης
8	Αχαιίας	Αλ. Κούτρας και Δ. Τζουράς
9	Βερορίας	Ν. Μπέσος
10	Βοιωτίας	Στ. Λύχνος
11	Γορτυνίας	Κ. Τσαφαράς
12	Δράμας	Ι. Σκόδρας
13	Δωριδος	Ι. Δρομάζος
14	Εδέσσης-Γενιτσών	Κ. Σκούρας
15	Ελασσώνος	Χαρίλ. Παλαμάριου
16	Ευρυτανίας	Τρύφ. Παπαθανασίου
17	Ζακύνθου	Διον. Κούμανης
18	Ηλείας	Γ. Γιαννικόπουλος
19	Ηρακλείου	Εμμ. Σαμπαθανάκης
20	Θεσσαλονίκης	Ι. Καραγιάννης
21	Καβάλλας	Νάκος (δια πληρεξουσίου)
22	Καλαβρύτων	Α. Κοντογεώργης
23	Καρυστίας	Ι. Τσακουμάνης
24	Καστορίας	Χρ. Καραγκούνης
25	Κερκύρας	Καποδίστριας
26	Κεραλληνίας	Αρ. Ρουχωτάς

27	Κιλκίς	Γ. Βίτου
28	Κοζάνης	Γρ. Παπαδημητρίου
29	Κορινθίας	Χρ. Ράικος
30	Λακεδαιμόνος	Π. Μπέλκας
31	Λακωνικής	Κ. Οικονομίδης
32	Λαρίσης	Γ. Παπαδημητρίου
33	Λευκάδος	Γ. Βουκελάτος (δια πληρεξουσίου)
34	Λήμνου	Ν. Φωτιάδης (δια πληρεξουσίου)
35	Μαντινείας & Κυνουρίας	Ν. Μπαρκόπουλος
36	Μεγαλοπόλεως	Δ. Παπαδόπουλος
37	Μεγάρων	Π. Γεωργακής
38	Μεσσηνίας	Γ. Δημητρακόπουλος
39	Μεραμβέλου	Εμμ. Κοιτσωτάκης
40	Μεσογείων	Κ. Κάριμας
41	Μεσολογγίου	Δ. Τσουκαλάς
42	Μυτιλήνης	Γ. Στεφανίδης
43	Νάξου	Γ. Μανδηλαράς
44	Ναυπάκτου	Κ. Λελούδας (δια πληρεξουσίου)
45	Πειραιώς	Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου
46	Ρεθύμνου	Ε. Τσουράκης (δια πληρεξουσίου)
47	Σάμου	Αγαθ. Αντωνίου
48	Σητείας	Π. Πολυχρονίδης (δια πληρεξουσίου)
49	Σουφλίου και Κεσσάνης	Εμμανουηλίδης (δια πληρεξουσίου)
50	Σαράντα Εκκλησιών	Ε. Σπυριδέλης (δια πληρεξουσίου)
51	Τρικάλων	Δ. Τζαμγιάζης
52	*Τριφυλίας	*Κ. Γεωργόπουλος
53	Φθιώτιδος	Κ. Λάγος
54	Φλωρίνης	Απ. Ζώγας
55	55. Φωκίδος	Γ. Λέκος
56	Χαλκίδος	Ι. Δούνας
57	Χανίων	Ι. Τρακάκης (δια πληρεξουσίου)
58	Χίου	Δ. Χαριτουλάρης

Πηγές:

1. "Το διδασκαλικόν συνέδριον", *Ερμής*, τεύχ. 44, 1-3-1922, σελ. 4-7 και τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 3-5.
2. "Το εν Αθήναις Συνέδριον των αντιπροσώπων των διδασκαλικών συλλόγων", *Ο Παιδαγωγός*, τεύχ. 16-17, 15-4-1922, σελ. 262-263.

* Ασυμφωνία μεταξύ των δύο πηγών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΨΩΠΟΙ ΤΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΝ ΣΤΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ (Γενικές Συνελεύσεις) της δεύτερης περιόδου της ΔΟΕ (1923-1928)

Όμοια Συλλόγους	3η Γ.Σ. (ετήσια) 15/4 095 26/4/1923	4η Γ.Σ. (ετήσια) 30/9 095 6/10/1923	5η Γ.Σ. (ετήσια) 25/5 095 21/6/1924	6η Γ.Σ. (ετήσια) 1/10 095 10/10/1924	7η Γ.Σ. (ετήσια) 1/4 095 10/4/1925	8η Γ.Σ. (ετήσια) 15/4 095 23/4/1926	9η Γ.Σ. (ετήσια) 28/4 095 7/5/27	10η Γ.Σ. (ετήσια) 11/12 095 14/12/1927	11η Γ.Σ. (ετήσια) 30/4 095 6/5/1928
Αθήνας Α	Χ. Χατζάκης	Χ. Χατζάκης	Χ. Χατζάκης	Π. Γαργάρας	Π. Γαργάρας	Π. Γαργάρας	Δελφίνος Επ. Χρήσης		Π. Γαργάρας
Αθήνας Β (Γαλλόφωνοι)									Δ. Δημητρίου
Αττικής									
Ανατολικής	Φ. Ζηρούλης								
Αλεξ/πόλεως		Ταξιάρχης Παπαθεοδώρου			Ι. Κίτρος Ροβίτης	Δ. Ανοτήρας	Δ. Ανοτήρας		
Αιγίου	Μγ. Φιρίτης	Μγ. Φιρίτης	Μγ. Φιρίτης	Μγ. Φιρίτης	Α. Παπαθεοδώρου Μγ. Φιρίτης	Μμυρέτης Α. Παπαθεοδώρου	ΑΒ Οικονομολόγος Α. Αθωνοπούλης		
Αιγίου					Σ. Πιρογιάννης				
Αργολίου	Θεοδ. Παπαθεοδ.		Παπαγεωργίου		Ν. Αδαμίδης/Αδων	Ν. Αδαμίδης/Αδων	Δ. Μουτσός Αν. Κορωναίου		Κ. Αλεξίου Θ. Αλεφλός
Βεργίνης	Αν. Κορωναίου				Κ. Αλεξίου	Κ. Αλεξίου	Αν. Κορωναίου		
Γεωργίου	Β. Παπαθεοδώρου	Γ. Τολαγιάννης (Γ. Ζερούλης)			Α. Σάββας		Μ. Βιρβάνης		
Γιάφρου									
Γορτυνός	Α. Ανοτήρας			Κορνησιόπουλος		ΑΒ Πενουσιόπουλος	Κ. Παπαγεωργίου		
Λοκίων						Γ. Παπαθεοδώρου	Γ. Σειφιόπουλος		
Αδριατικού									Β. Οικονομολόγος
Αιτωλικού	Σ. Γεωργιάδης	Χατζηγεωργίου	Γ. Χονδρόπουλος	Γ. Χονδρόπουλος	Γ. Χονδρόπουλος	Γ. Χονδρόπουλος	Στ. Τσεβές		Γ. Χονδρόπουλος
Αρκαδικός		Ζαρούλης	Ζηρούλης		Ι. Ζαρούλης				Ι. Ζαρούλης
Ευβοϊκός	Τορκιάκος Παπαθεοδώρου	Το. Παπαθεοδώρου	Το. Παπαθεοδώρου	Το. Παπαθεοδώρου	Το. Παπαθεοδώρου	Χ. Χατζηγιάννης	Σ. Στυλιανός		Σ. Παπαγεωργίου
Εδέσσης	Αγγ. Λαυκίτης	Αγγ. Λαυκίτης	Τουρτουριδάκης		Κ. Σκοπέλης	Κ. Σκοπέλης	Γ. Μουραχολιάδης		Γ. Μουραχολιάδης
Ελαφονήσος	Γ. Γεωργιάδης			Δ. Ζαρούλης					
Ζαγοράς					Κ. Γεωργιάδης	Κ. Γεωργιάδης	Κ. Ζαλιγγός		Δ. Βιρβάνης
Ζακύνθου					Αδων. Κορωναίου		Δ. Μαυροβελώνης		
Ηλείας	Γ. Γεωργιάδης	Κ. Αναστασίου/Αδων	Ζακαρανιάδης						
Ημεθρίου	Μ. Χιουρτζής	Δ. Χηνοπούλης		Μ. Χιουρτζής	Γ. Φλογερίτης	Δ. Χηνοπούλης	Δ. Χηνοπούλης		Σ. Αλοΐτος
Θήβης		Γ. Μιρέλης		Γ. Μιρέλης	Γ. Μιρέλης	Γ. Μιρέλης	Ν. Ελευθερίου		Μ. Σπυρίδης
Θήβης-Μηλίου									
Θεσσαλονίκης									
Θεσσαλονίκης "Πύλαιος"	Θ. Ζήσης	Παπαγεωργίου	Παπαγεωργίου		Ν. Βιρβάνης	Ν. Βιρβάνης	Δ. Καραβλάσης		
Θεσσαλονίκης "Ανεξαρτησίας"							Γ. Μιχός		Γ. Μουραχολιάδης
Ικρίτης							Ν. Στεφός		
Ιωαννίνων			Αρκαδικός		Απλ. Τσιούρας	Δ. Μαυροβελώνης	Σ. Αρκαδικός		Β. Παπαδής
Κατερίνης									Δ. Παπαγεωργίου
Κεφαλονιάς	Α. Ριζάνης		Τορκιάδης				Γ. Αθωνοπούλης		Δ. Καραγιάννης
Κεφαλονιάς	Αν. Ρουζαίου	Αν. Ρουζαίου	Αν. Ρουζαίου		Αν. Ρουζαίου	Αν. Ρουζαίου	Α. Στυλιανός		Σ. Αθωνοπούλης
Κιργιαντίδας	Αντων. Αλεξοπούλης	Ι. Τορκιάδης			Γ. Μιρέλης	Γ. Μιρέλης	Α. Αδαμνοπούλης		
Κορινθίας	Αντων. Κορωναίου	Αντων. Κορωναίου							
Κορινθίας									
Κορινθίας	Επ. Ιωαννίδη				Χρυσ. Κατσίβαση		Παπαγιάννης		Σ. Μιχός
Κορινθίας	Θ. Πιρτίης				Ι. Μιχός		Δ. Μιχαηλίου		Α. Λεβός
Κορινθίας	Θ. Πιρτίης	Θ. Πιρτίης	Στ. Κορναός						
Κορινθίας									
Κορινθίας	Γ. Κουλιτρός	Δ. Νίκος	Γ. Κουλιτρός			Χρ. Παπαθεοδώρου	Γ. Κουλιτρός		Γ. Κουλιτρός
Κορινθίας	Χηνοπούλης	Χηνοπούλης					Α. Αντιγόνης		Α. Αντιγόνης
Κορινθίας	Α. Ζαρούλης		Παπαθεοδώρου		Δ. Αοφίτης		Γ. Παπαθεοδώρου		
Κορινθίας	Γ. Μιχός					Χ. Παπαθεοδώρου	Μ. Παπαθεοδώρου		Ι. Παπαθεοδώρου
Κορινθίας							Κ. Μιχός		
Κορινθίας	Χατζηγεωργίου		Ελευθερίου			Π. Σίγγας	Χ. Παπαθεοδώρου		Ι. Παπαθεοδώρου
Κορινθίας					Ν. Μιχαηλίου				Α. Καραγιάννης

Αιθιοπία	Ι. Αγκριτίδης	Ι. Αγκριτίδης	Ι. Δημητριάδης	Ι. Αβραάμ	Κ. Ουκογιάννης				
Αιθιοπία	Π. Τσιτσίκος	Ηθέρος Τσιτσίκος	Π. Τσιτσίκος	Αβ Ζέβος	Κ. Ουκογιάννης				
Αιθιοπία	Δημ. Γεωργιάδης	Α. Γουρασιάνης	Α. Γουρασιάνης	Αβ Ζέβος					
Αιθιοπία	Ν. Ψηλάκης	Ι. Τσιγγιός	Ι. Τσιγγιός	Ι. Τσιγγιός	Κ. Ξύνης				Ε. Τσιγγιός
Αιθιοπία			Α. Βραχάδης	Εμ. Κωνσταντίνος					
Αιθιοπία	Α. Τσιτσικιάδης		Καμυράτος	Εμ. Πιπιδωρίδης					
Αιθιοπία	Κ. Κίβιους		Σάββος	Η. Βενεζέλης					
Αιθιοπία	Παν. Δημητριάδης	Παν. Δημητριάδης	Α. Πιπιδωρίδης	Ι. Αϊσών	ΙΙ. Πιπιδωρίδης				
Αιθιοπία	Γ. Πιπιδωρίδης	Γ. Πιπιδωρίδης	Ν. Μπιρζακωτόπουλος	Γ. Χατζής	Α. Ριζιτοπούλης				Π. Τσιτσικιάδης
Αιθιοπία	Θ. Πιπιδωρίδης	Πιπιδωρίδης	Θεοφάνης	Κ. Πιπιδωρίδης	Κ. Πιπιδωρίδης				Μ. Βελάκης
Αιθιοπία	Κ. Θεοφάνης	Κ. Θεοφάνης	Κ. Θεοφάνης	Ν. Βουρας	Π. Χριστίδης				Κ. Θεοφάνης
Αιθιοπία	Εμμ. Δολιάς	Εμμ. Δολιάς	Εμμ. Δολιάς	Κ. Θεοφάνης	Κ. Θεοφάνης				
Αιθιοπία	Ι. Κοτρίνης	Ι. Κοτρίνης	Ι. Κοτρίνης	Ι. Κοτρίνης	Ι. Κοτρίνης				Γ. Κοτρίνης
Αιθιοπία	Παν. Παπαδόπουλος		Π. Παπαδόπουλος	Π. Παπαδόπουλος					
Αιθιοπία	Σ. Στεφάνου	Αλέξ. Κούργιος	Τσιγγιός	Αλ. Κούργιος	Αλ. Κούργιος				Αλ. Κούργιος
Αιθιοπία	Στ. Μεντινάκης								Ι. Σπυρίδης
Αιθιοπία	Ελ. Στεφάνου	Ελ. Μουζακιάτου	Ελ. Περούλη	Ζαχ. Νικηταίου	Ελ. Σούφη	Ζαχ. Νικηταίου			Ζαχ. Νικηταίου
Αιθιοπία	Σ. Χατζής	Ταβ. Παπασιανός		Α. Χατζής	Γ. Αϊσώνας	Σ. Κωνσταντίνος			Σ. Κωνσταντίνος
Αιθιοπία	Ταβ. Παπασιανός	Ταβ. Παπασιανός		Ι. Καρακίτης	Ι. Καρακίτης	Ι. Καρακίτης			Ν. Κοτρίνης
Αιθιοπία	Γ. Δαφνής	Παυλός		Γ. Μιχαηλίδης	Γ. Μιχαηλίδης	Π. Ηλιούδης			
Αιθιοπία	Ζαχαρίας	Ζαχαρίας		Μ. Μελοπούλης	Φωφρακίτης	Σ. Φωφρακίτης			
Αιθιοπία	Γ. Γαλακτάνης			Κ. Καρενίης	Γ. Δουκιάδης	Ι. Κοσσιανός			
Αιθιοπία	Αγγ. Αντωνίου	Υφαντής	Υφαντής	Κ. Φωφράς	Κ. Πιπιδωρίδης	Δ. Μιχαηλίδης			Χ. Κίτιος
Αιθιοπία	Εμμ. Βόγυς			Ν. Χαυτοδωδίου	Γ. Πιπιδωρίδης	Σ. Στρίβας			
Αιθιοπία		Κωνσταντίνος	Στεφάνος		Κωνσταντίνος	Γ. Ηλιούδης			
Αιθιοπία					Κ. Πιπιδωρίδης	Αγγ. Νικηταίου			
Αιθιοπία	Κ. Χονδρούλητος	Κ. Χονδρούλητος		Κ. Πιπιδωρίδης	Α. Δωσής	Γ. Κωνσταντίνος			Α. Αντωνίου
Αιθιοπία	Γ. Πιπιδωρίδης	Γ. Πιπιδωρίδης	Γ. Πιπιδωρίδης	Χρ. Πιπιδωρίδης	Α. Δωσής	Κ. Ηλιούδης			
Αιθιοπία	Αβ. Δέσφης	Αβ. Δέσφης			Αβ. Λιούκος	Α. Δέσφης			Κ. Πιπιδωρίδης
Αιθιοπία	Ατ. Ζούγυς	Ατ. Ζούγυς	Στέφης	Ατ. Ζούγυς	Αβ. Λιούκος	Α. Στεφάνος			
Αιθιοπία									
Αιθιοπία	Α. Μιχαηλίδης			Γ. Πιπιδωρίδης	Α. Τσιτσικιάδης	Ε. Μιχαηλίδης			Ι. Φωφράκης
Αιθιοπία	Α. Χαυτοδωδίου	Εμμ. Δωσής	Εμμ. Δωσής	Β. Βενεζέλης	Γ. Βενεζέλης	Γ. Βενεζέλης			Α. Χαυτοδωδίου
Αιθιοπία		Ι. Πιπιδωρίδης		Γ. Χατζής	Ι. Πιπιδωρίδης	Ι. Πιπιδωρίδης			Γ. Νικηταίου
Αιθιοπία	Δημ. Κουτρούμης			Χρ. Χατζής	Δ. Αρσένιος				Α. Αντιφωνάκης
Αιθιοπία									
Αιθιοπία	47	55	73	51	60	58	61	58	53
Αιθιοπία	(γνώστοι 47)	(γνώστοι 39)	(γνώστοι 29)	(γνώστοι 47)	(γνώστοι 60)	(γνώστοι 58)	(γνώστοι 0)	(γνώστοι 0)	(γνώστοι 41)

Σημείωση: Το εγχειρηματικό (;) σημαίνει πως ο αντίστοιχος συλλογος συμμετείχε στη συνέλευση αλλά δεν είναι γνωστό το όνομα του αντιπροσώπου του.

Πηγές:

1. Για την 3η Συνέλευση: Ημερολόγιο του Γ. Συνεδρίου, *Εφημ.*, τεύχη: 72 (15-5-1923), 73 (30-5-1923), 75 (30-6-1923), 76 (15-7-1923), 82 (15-10-1923). Διδακκαλικόν *Βήμα*, τεύχ. 62, 17-1-1926, σελ. 1.
2. Για την 4η Συνέλευση: Ημερολόγια Δ. Συνεδρίου, *Εφημ.*, τεύχη: 83 (30-10-1923), 84 (15-11-1923), 85 (30-11-1923), 86 (15-12-1923), 87 (30-12-1923).

3. Για την 5η Συνέλευση: "Αποφάσεις της 5ης Γενικής Συνέλευσης", Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 1, 15-8-1924, σελ. 7. "Η Ε_ Γενική Συνέλευση", Αυγή, τεύχ. 13, 1-6-1924 και Παράρτημα της 5ης Συνέλευσης, Αυγή τεύχη 20-21 (15-9-1924), 22 (15-10-1924).
4. Για την 6η Συνέλευση: Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 5, 15-10-1924, σελ. 1. τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 3. τεύχ. 22, 5-4-1925, σελ. 1.
5. Για την 7η Συνέλευση: Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 23, 19-4-1925, σελ. 2.
6. Για την 8η Συνέλευση: Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 76, 2-5-1926, σελ. 3 και 4.
7. Για την 9η Συνέλευση: Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 127, 24-4-1927, σελ. 6.
8. Για την 10η Συνέλευση: Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 155, 25-12-1927, σελ. 6.
9. Για την 11η Συνέλευση: Διδακταλικόν Βήμα, τεύχ. 174 (παραρτήματα), 13-5-1928, σελ. 1-42.

Γ. ΑΡΙΘΜΟΙ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αριθμός μελών-συλλόγων και φυσικών μελών της ΔΟΕ
Συγκρίσεις με το σύνολο των δασκάλων της χώρας

Έτος	Σύλλογοι	Σύλλογοι με διαθέσιμα στοιχεία	Εγγεγραμμένα φυσικά μέλη			Σύνολο δασκάλων της χώρας		
			Δάσκαλοι	Δασκάλες	Σύνολο	Δάσκαλοι	Δασκάλες	Σύνολο
1921-22								9090
1922-23	-	58						9467
1923-24								
1924-25	77	65	3616	2269	5885	6066	3467	9533
1925-26	65	58	2103	1304	3407			
1926-27	81	78	3562	2008	5570	7460	4665	12125
1927-28	66	60	2354	1465	3819	7773	5206	12979
1928-29	72	64	-	-	3900			12231
1929-30	83	68	2192	1114	3306	8397	5214	13511
1930-31	75	65			3240			13374
1931-32		53			2760	8392	5231	13623
1932-33		58			2680	8213	5167	13380
1933-34		78			4700	8153	5224	13377
1934-35						8464	5694	14161

Πηγές

Για το 1921-22: *Ερμής*, τεύχ. 44, 1-3-1922, σελ. 8 και τεύχ. 45, 15-3-1922, σελ. 5

Για το 1922-23: *Ερμής*, τεύχ. 73 (ειδική έκδοση), 30-5-1923, σελ. 4.

Για το 1923-24:

Για το 1924-25: "Στατιστικά στοιχεία", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 21, 29-3-1925, σελ. 5 και τεύχ. 20, 22-3-1925, σελ. 5. "Η έκθεσις της Διοικήσεως ενώπιον της Ζ' Γενικής Συνελεύσεως", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 22, σελ. 1-2.

Για το 1925-26: "Η έκθεσις της διοικήσεως 1926-1927—Κατάστασις της οργανώσεως", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 128, 1-5-1927, σελ. 1-2.

Για το 1926-27: "Στατιστικά", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 141, 7-8-1927, σελ. 2. Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδος ΓΣΥΕ, *Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1926-27, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις*, Εν Αθήναις, σελ. η'.

Για το 1927-28: "Η έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου 1927-28", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 173, 29-4-1928, σελ. 1-8 (οι πληροφορίες στη σελ. 3): Στοιχεία από τον Γενικό Προϋπολογισμό του 1927-28, *Ερμής*, έτος Θ', τεύχ. 344, 9-2-1929, σελ. 656. Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδος ΓΣΥΕ, *Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1927-28, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις*, Εν Αθήναις, 1933, σελ. ε'.

Για το 1928-29: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 226, 12-5-1929, σελ. 3 και τεύχ. 227, 26-5-1929, σελ. 4: (το σύνολο των συνδικαλισμένων δασκάλων εξαγωγήμε έμμεσα από τον αριθμό των ψήφων που συμμετείχαν στη 12η συνέλευση. Ο αριθμός λοιπόν δεν είναι απολύτως αξιόπιστος). Για το συνολικό αριθμό των δασκάλων της χώρας βλ. "Στατιστική σχολείων και δασκάλων 1928-1929", *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 299, 2-11-1930, σελ. 8.

Για το 1929-30: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 281, 15-6-1930, σελ. 6 και 284, 6-7-1930, σελ. 2 και 3 (Πίνακες 3 και 4). Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδος ΓΣΥΕ, *Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1929-30, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις*, Εν Αθήναις, 1934, σελ. ζ'.

Για το 1930-31: Στοιχεία από τη 14η Γενική Συνέλευση της ΔΟΕ. Παρατίθενται στο Σίμος Λότσης, "Εκ του παρελθόντος και του παρόντος στο μέλλον-ΣΤ'",

Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 377, 15-5-1932, σελ. 1-2· πρβλ. "Η ομοσπονδιακή χρονιά 1930-31—Η διοικητική και οικονομική έκθεση του συμβουλίου", Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 335, 9-7-1931, σελ. 1-8 [στοιχεία από τις σελ. 2 και 3].

Για το 1931-32: "Πρακτικά της ΙΕ' Γεν. Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας", Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 398/1, 23-10-1932, σελ. 1-42 [ο σχετικός πίνακας στη σελ. 1]. Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδας, ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1931-32, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, 1934, σελ. η'.

Για το 1932-33: Βλ. Πρακτικά ΙΣΤ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, εκδ. Διδασκαλικό Βήμα, 1933, σελ. 72 [οι πληροφορίες στις σελ. 1 και 71]. Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδος ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1932-33, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, 1936, σελ. η'.

Για το 1933-34: Βλ. Πρακτικά της ΙΖ' Γενικής Συνελεύσεως της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, εκδ. Διδασκαλικόν Βήμα, 1934, 109 σελ. [η πληροφορία στη σελ. 3 όπου φαίνεται πως στη 17η συνέλευση αντιπροσωπεύθησαν 4200 δάσκαλοι]· πρβλ. "Πυκνώσατε τας τάξεις μας", Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 490, 2-9-1934, σελ. 1 [όπου δηλώνεται πως το σύνολο των μελών ήταν 4700]. Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδος ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1933-34, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, 1937, σελ. η'.

Για το 1934-35: Για το σύνολο των δασκάλων της Ελλάδος ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1934-35, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, 1937, σελ. ζ'.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οι δημόσιοι υπάλληλοι το έτος 1926-27

	Διοίκηση	Δημοτική Εκπαίδευση	Μέση Εκπαίδευση	Δικαιοσύνη	ΤΠΤ	Αστυνομία Χωροφυλακή	Σύνολο
Αριθμοί	10404	12125	3331	3279	5139	2484	36762
Ποσοστά	28,3	33,0	9,0	8,9	14,0	6,8	100,0

Πηγές:

1. Εφη Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι..., ό.π., πίνακας 13, σελ. 70.
2. ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1926-27, Μέρος Α': Δημοτική Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, 1933, σελ. η'.
3. ΓΣΥΕ, Στατιστική της εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1926-27, Μέρος Β': Μέση Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, 1933, σελ. ε'.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ο πρώτος οικονομικός απολογισμός της ΔΟΕ

3.1. Έσοδα (από 1-5-1921 έως 10-3-1922)

Εκπαιδευτική περιφέρεια	Ποσό σε δραχμές
Αργόριον	324
Αίγιον	149,60
Ανασελίτσα	114
Αργολίδς	440
Αχαΐα	396
Βέροια	330
Βοιωτία	151
Γορτυνία	220
Δράμα	100
Δωρίς	162,80
Έδεσα-Γενιτσά	70
Ελασσών	220
Ευρυτανία	242
Ζάκυνθος	220
Ηλεία	792
Ηράκλειον	316
Θεσσαλονίκη	721,20
Ιωάννινα	300
Καβάλλα	80
Καλάβρυτα	242
Καρδίτσα	84
Καρυστία	369,60
Καστορία	200
Κεφαλληνία	198
Κιλκίς	189,20
Κοζάνη	300
Κορινθία	741
Λακεδαίμων	440
Λακωνική	374
Λάρισα	254
Μαντινεία και Κυνουρία	470
Μεγαλόπολις	176
Μέγαρο	180
Μεσόγεια	150
Μεσσηνία	720
Μεσολόγγι	133,60
Μυτιλήνη	432
Μεραμβέλλον	340
Μαγνησία	200
Νάξος	110
Ναύπακτος	130
Πειραιάς	470,20
Ρέθυμνον	100
Σάμος	288
Σέρραι	200
Σύρος	100
Τρίκαλα	404,80
Τριφυλία	242
Φθιώτις	638
Φλωρίνα	203,20
Φωκίς	180
Χαλκίς	48
Χίος	440

Εστάλησαν εξ Αμερικής παρά της δεσποινίδος Μαρίας Κουλούρη	100
Σύνολο	15.196,20

3.2. Έξοδα (από 1-5-1921 έως 10-3-1922)

Αιτία εξόδων	Ποσό σε δραχ.
Έξοδα μεταβάσεως του Αντ. Καραγιάννη εις Βόλον, Καρδίτσαν, Τρίκαλα, Λάρισα, Λαμίας, Λεβάδειαν, Αμφισσαν, Κόρινθον, Αίγιον, Πάτρας, Ζάκυνθον, Αργοστόλιον, Θεσσαλονίκη, Κιλκίς, Σιδηρόκαστρον, Σέρρας, Δράμαν, Καβάλλαν, Βέροιαν, Έδεσσαν, Φλώριναν, Καστοριά, Κοζάνην, Ελασσώνα, Πειραιά	5180
Έξοδα μεταβάσεως και παραμονής εις Αθήνας του Αντ. Καραγιάννη, ίνα ενεργηθή δια την παροχήν επιδόματος εις τους δασκάλους κατά Δεκέμβριον	600
Έξοδα μεταβάσεως και παραμονής του Αντ. Καραγιάννη εις Αθήνας χάριν του αγροτικού συνεδρίου	400
Έξοδα του Αντ. Καραγιάννη κατά το διδασκαλικόν συνέδριον	1000
Σύνολον εξόδων Αντ. Καραγιάννη	7180
Έξοδα μεταβάσεως του Χρ. Ράικου εις Ναύπλιον, Καλάβρυτα, Αίγιον, Πάτρας, Πύργον, Μεσολόγγιον	3225
Έξοδα του Χρ. Ράικου κατά το διδασκαλικόν συνέδριον	1000
Σύνολον εξόδων Χρ. Ράικου	4225
Έξοδα μεταβάσεως του Ιω. Τουρνά εις Γύθειον, Καλάμας, Κυπαρισσίαν, Τρίπολιν, Μεγαλόπολιν, Δημητσάνα	2100
Έξοδα του Ιω. Τουρνά κατά το διδασκαλικόν συνέδριον	1000
Σύνολον εξόδων Ιω. Τουρνά	3100
Έξοδα δι' αποστολήν τηλεγραφημάτων καθ' όλον το δεκάμηνον διάστημα	487
Δι' έξοδα εκτυπώσεως των δύο υπομνημάτων του συνεδρίου	2042
Δι' έξοδα αμάξης κατά την διάρκειαν του συνεδρίου	485
Δακτυλογράφειν πρωτοκόλλου και επιστολών	70
Δι' αποστολήν τηλεγραφημάτων	60,40
Δι' αμοιβήν υπηρεσίας	60
Γενικό σύνολον	17400,40

3.3. Ανακεφαλαίωσις

Είδος	Ποσό σε δραχμές
Έξοδα	17.400,40
Έσοδα	14.461,20
Έλλειμμα	2.204,20

Σημειώσεις

1. Εις το εξής οι απολογισμοί θα δημοσιεύονται κατά μήνα
2. Τα διοικητικά συμβούλια των περιφερειακών συλλόγων πρέπει ν' αναφέρουν προς την ομοσπονδίαν τα τυχόν παρατηρούμενα λάθη όσον αφορά την μερίδα των.
3. Αι περιοδείαι αρχάμεναι από 26 Ιουνίου διήρκεσαν μέχρι τέλους Οκτωβρίου.
4. Οι περιοδεύσαντες δεν έλαβον ούτε μισθούς ούτε αποζημίωσιν δι' ημεραργίας.
5. Η προσωρινή ομοσπονδία κατά το δεκάμηνον διάστημα της διοικήσεώς της δεν επεβαρύνθη με έξοδα ενουκίου και αλληλογραφίας.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Προέδρου Αντ. Καραγιάννη και του Γραμματέα Χρ. Ράικου)

Πηγή: Εφημής, τεύχ. 56, 30-8-1922, σελ. 3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ο δεύτερος οικονομικός απολογισμός της ΔΟΕ

4.1. Έσοδα (από 11-3-1922 έως 30-4-1922)

Τοπικός σύλλογος	Ποσό σε δραχμές
Αργίτιον	425
Αλεξανδρούπολις	500
Αίγιον	420
Αργολίς	500
Αχαΐα	550
Βέροια	210
Έδεσσα-Γενιτσά	350
Ευρυτανία	300
Ζάκυνθος	350
Ηλεία	1080
Θεσσαλονίκη	1000
Καβάλλα	250
Καρδίτσα	500
Καρυστία	492
Καστοριά	500
Κέοκυρα	640
Κοζάνη	200
Λακεδαιμόνων	768
Λήμνος	500
Μεγαλόπολις	500
Μεσσηνία	1000
Μεσολόγγιον	516
Μυτιλήνη	1000
Μεραμβέλλον	300
Μαγνησία	500
Πρέβεζα	120
Ρέθυμνον	200
Σουφλί	396
Τρίκαλα	560
Τριφυλία	210
Φθιώτις	1000
Φλωρίνα	1000
Χαλκίς	144
Σύνολον	10.981

4.2. Έξοδα (από 11-3-1922 έως 30-4-1922)

Αιτία εξόδων	Ποσό σε δραχ.
Δια δημοσιεύσεις εις εφημερίδας	140
Δι' αποστολήν τηλεγραφημάτων	273,20
Δι' έξοδα αμάξης	23
Δι' εκτύπωσιν εγκυκλίων	160
Δι' έξοδα αλληλογραφίας	162,50
Δια δακτυλογράφωσιν καταστατικού της ομοσπονδίας	31,60
Δια δακτυλογράφωσιν επιστολών	21,60
Δι' έξοδα παραμονής προέδρου εν Αθήναις πέραν του συνεδρίου	450
Δια μετάβασιν και παραμονήν προέδρου εις Αθήνας επί δύο ημέρας	90
Δια μετάβασιν και παραμονήν γραμματέως εις Αθήνας επί δύο ημέρας	90
Δια μισθόν προέδρου από 21 μέχρι τέλους Απριλίου	666,65
Δια μισθόν γραμματέως από 21 μέχρι τέλους Απριλίου	600
Το όλον	2708,55

4.3. Ανακεφαλαίωση

Εσοδα		16981
Έλλειμα μέχρι 10 Μαρτίου 1922	2204,20	
Έξοδα	2708,55	
Σύνολο εξόδων		4940,75
Υπόλοιπον εις απόθεμα		12040,25

Σημείωσις: Η Διοικητική Επιτροπή παρέπεμψε τρία κονδύλια εξόδων εκ δραχμών 555 εις την έγκρισιν της προσεχούς γενικής συνελεύσεως, επειδή, κατά το αιτιολογικόν, ναι μεν εγένοντο τα έξοδα ταύτα, προέκυψεν όμως αμφιβολία, εάν εγένοντο εντός των υπό του προϋπολογισμού διαγραφομένων ορίων.

(Ακολουθούν οι υπογραφές του Προέδρου Αντ. Καραγιάννη και του Γραμματέα Χρ. Ράικου).

Πηγή: Εφημ., τεύχ. 58, 30-9-1922, σελ. 4-5.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Τα αποτελέσματα των εκλογών για τον αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο του 1929

Γεωγραφικές περιφέρειες	Σύνολο ψήφων	Δ. Δούκας (ΔΟΕ)		Γ. Γιαννικόπουλος (Νέα ΔΟΕ)	
		ψήφοι	%	ψήφοι	%
Ιόνιοι Νήσοι	326	308	94	17	5
Νήσοι Αιγαίου	409	372	93	29	7
Θράκη	363	302	82	47	12
Ηπειρος	549	426	77	115	20
Θεσσαλία	658	501	75	139	21
Κρήτη	839	585	70	232	26
Μακεδονία	1606	1133	70	390	24
Στερεά (Εύβοια Κυκλάδες)	1693	1182	69	468	28
Πελοπόννησος	1676	946	56	672	40
Σύνολο	8314	5848	70	2122	25

Πηγή: Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχ. 237, 4-8-1929, σελ. 6.

Σημείωση: 1) Το άθροισμα των ψήφων Δούκα και Γιαννικόπουλου δεν δίνει το σύνολο των ψήφων επειδή στις εκλογές συμμετείχαν και άλλοι υποψήφιοι -τοπικής εμβέλειας- οι οποίοι αποσπούσαν ένα μικρό ποσοστό ψήφων. 2) Το άθροισμα όλων των ψήφων των γεωγραφικών περιοχών δεν μας δίνει ακριβώς το σύνολο των ψήφων. Δεν γνωρίζουμε που οφείλεται η (ασήμαντη) διαφορά.

Πιθανόν σε τυπογραφικό ή λογιστικό σφάλμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Σύλλογοι που συμμετείχαν στις Γεν. Συνελεύσεις της 2ης περιόδου (1923-1928)
 Δυναμικότητα (αριθμός ψήφων) του κάθε συλλόγου και της κάθε Γεν. Συνέλευσης

Όνομα Συλλόγου	4η Γ.Σ. (έκτακτη) 30/9 ως 6/10/23	5η Γ.Σ. (τακτική) 25/5 ως 2/6/1924	6η Γ.Σ. (έκτακτη) 1/10 ως 10/10/1924	7η Γ.Σ. (τακτική) 1/4 ως 10/4/25	8η Γ.Σ. (τακτική) 15/4 ως 23/4/1926	9η Γ.Σ. (τακτική) 28/4 ως 7/5/1927	10η Γ.Σ. (έκτακτη) 11/12 ως 14/12/1927	11η Γ.Σ. (τακτική) 30/4 ως 6/5/1928
Αθηνών Α	1	5		17	15	8		7
Αθηνών Β (προσφύγων)					7	5		6
Αττικής								2
Ανασελίτης		1		7	7			5
Αλεξ/πόλεως	1			7				
Αιγίου	3	6		8	4	6		
Αργολίδος	5	7		8		5		
Άρτης	3	2						
Αργινίου	4	6		8	7			
Βερροίας	3	6		14	8	6		7
Γιαννιτσών	4	4			7	12		11
Γόρτυνος								6
Γορτυνίας	9	7		7	5	7		
Γρεβενών				5	5	8		
Διδυμοτόχου		1				2		3
Δεδεαγιάς		1						
Δράμας	7	9		15	5	11		8
Δωρίδος	4	1		6		4		5
Ευρυτανίας	6	5		7	7	8		8
Εδέσσης	4	2		3	5			7
Ελασσώνος		2				2		
Ζαγορίου				5	4	4		4
Ζακύνθου	0	0		2	6			
Ηλείας	6	5						
Ηρακλείου	9	10		6	4	4		10
Θηβών	1			5	7	6		
Θεσσαλονίκης "Παλαιός"	6	25		12	17	1		
Θεσσαλονίκης "Αναγέννησης"					13			9
Θήρας-Μήλου								4
Ικαρίας					3			3
Ιωαννίνων		9		8	8	7		8
Κατερίνης								11
Κέρκυρας		3		7	5	5		3
Κεφαλληνίας	2	9		11	9	8		8
Καρυστίας	4	8		6	6	10		4
Καλαβρύτων	5	7				1		
Κονίτης		5			5	6		4
Κορινθίας	8	10		14	10	7		3
Καρδίτης		4				12		10
Καβάλλας	4	10		10	10	10		9
Καστοριάς		10			10	10		5
Κοζάνης	2	5		11	12	14		
Κομοτινής		1						3
Κιλκίς	3	2		5	7	5		6
Λαγκαδά					7	8		
Λέσβου	1	4		14	10	9		16
Λευκάδος		1		1				4
Λεβαδείας	1	3		2				

Λακωνικής	9	12			6	7		
Λαρίσης	7	12		12				
Λακεδαιμόνος	7	9		6		8		8
Λήμνου	3	6		6	4	6		
Μεραμβέλλου		4		7				
Μεσολογγίου	5	7		7		7		6
Μεσογείων	3	3		3	3	10		
Μεγάρων	4	4		5	3	3		3
Μαντινείας	4	8		8		9		7
Μεγαλοπόλεως	3	5		5		6		6
Μεσσηνίας	7	7		10	1			
Μαγνησίας	3	17			5	13		12
Νάξου		1		8				
Ναυπακτίας					5	4		
Ξάνθης				8		8		8
Ορεστιάδος -								
Ολυμπίας		2		4		8		7
Παραμυθιάς		0				3		
Πατρών	6	10		9	6	6		6
Πειραιώς (δημοδιδασκάλων)						9		6
Πειραιώς (διδασκαλιστών)	5	7		9	9	10		7
Πωγωνίου		4		6	5	7		8
Προβέζης	3	7		2	4			2
Ρεθύμνου	3	3		6	4	8		
Σφακίων	3	4		5	5	5		
Σητείας		1		3	2	3		4
Σάμου	6	10		7	9			6
Σερρών	7	13		13		11		8
Σιδηροκάστρου		3		5	7	7		
Σουφλίου	1	1		3	6	5		
Σύρου		0			6	9		
Τριφυλλίας	3	3		10	5	10		
Τρικάλων	4	5		5	8			8
Φθιώτιδος	13	17		16	11			
Φθιώτιδος "Διάκος"								6
Φιλιατών	6	8			4	4		
Φλωρίνης	4	4		5	7	8		
Φωκίδος	4	2						
Χανίων	4	11		11	8	10		9
Χίου	2	3		9	8	12		12
Χαλκίδος	7	7			3			8
Χαλκιδικής		4		8		7		8
Σύνολο Συλλόγων	55	73	51	60	58	61	58	53
Σύνολο ψήφων	242	420	305	452	386	434	428	357
Αριθμός μελών που εκπροσω πήθηκαν (στρογγυλ. στο 100)	2400	4200	3000	4500	3900	4300	4300	3400

Σημειώσεις:

1. Στις τρεις πρώτες Γεν. Συνελεύσεις ο κάθε σύλλογος είχε έναν ψήφο ανεξάρτητα από τον αριθμό των μελών του. Από την 4η και μετά κάθε σύλλογος διέθετε τόσες ψήφους όσες και οι δεκάδες των οικονομικά τακτοποιημένων μελών του.

2. Για την 6η Γεν. Συνέλευση εντοπίσαμε τον συνολικό αριθμό ψήφων αλλά όχι και τον αριθμό ψήφων του κάθε συλλόγου.

Πηγές:

Για την 4η Συνέλευση: *Ερμής*, τεύχ. 83, 30-10-1923, σελ. 4.

Για την 5η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 1, 15-8-1924, σελ. 7.

Για την 6η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 7, 15-11-1924, σελ. 3.

Για την 7η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 23, 19-4-1925, σελ. 2.

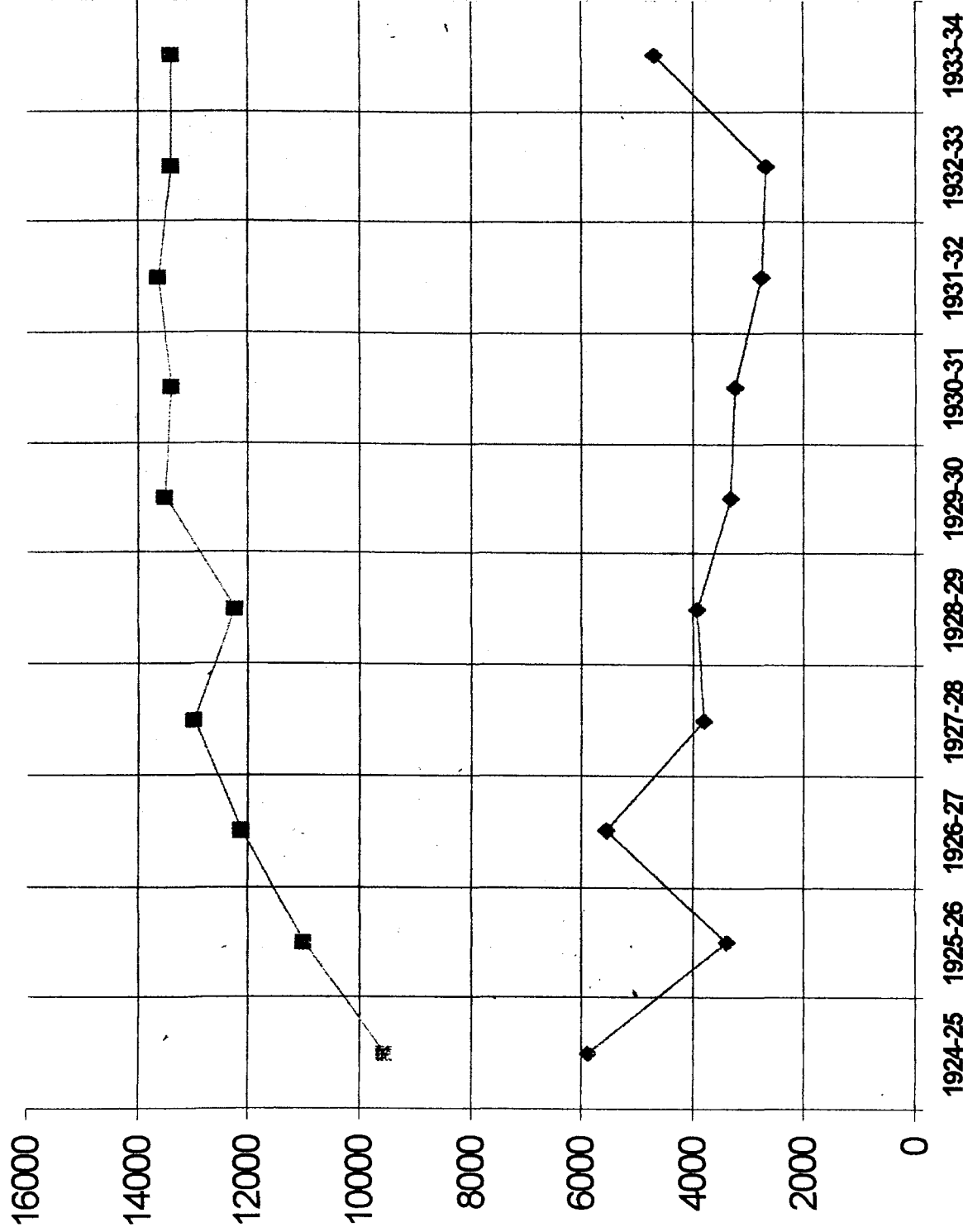
Για την 8η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 76, 2-5-1926, σελ. 3 και 4.

Για την 9η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 127, 24-4-1927, σελ. 6.

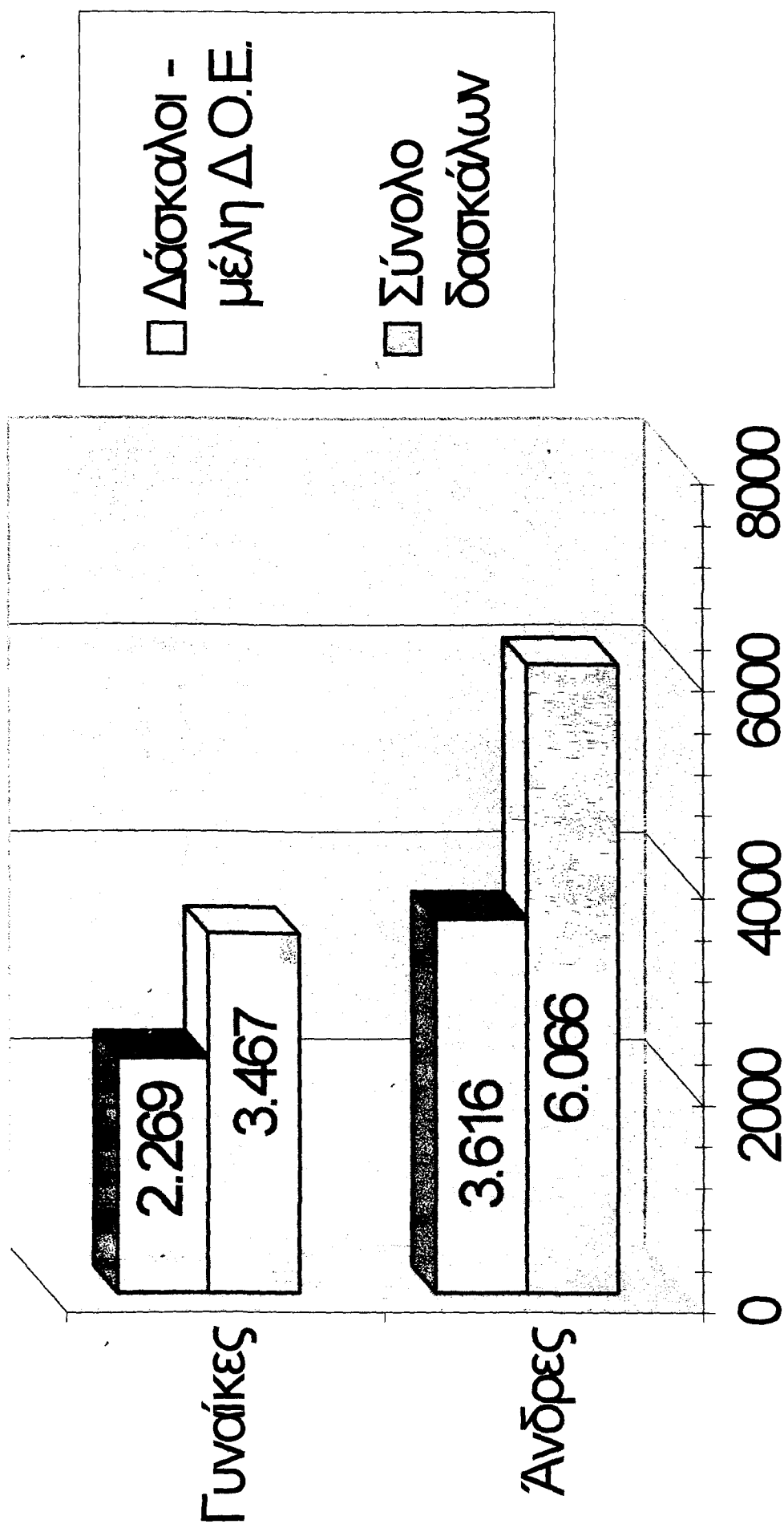
Για την 10η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 155, 25-12-1927, σελ. 6.

Για την 11η Συνέλευση: *Διδασκαλικόν Βήμα*, τεύχ. 174, 13-5-1928, σελ. 4.

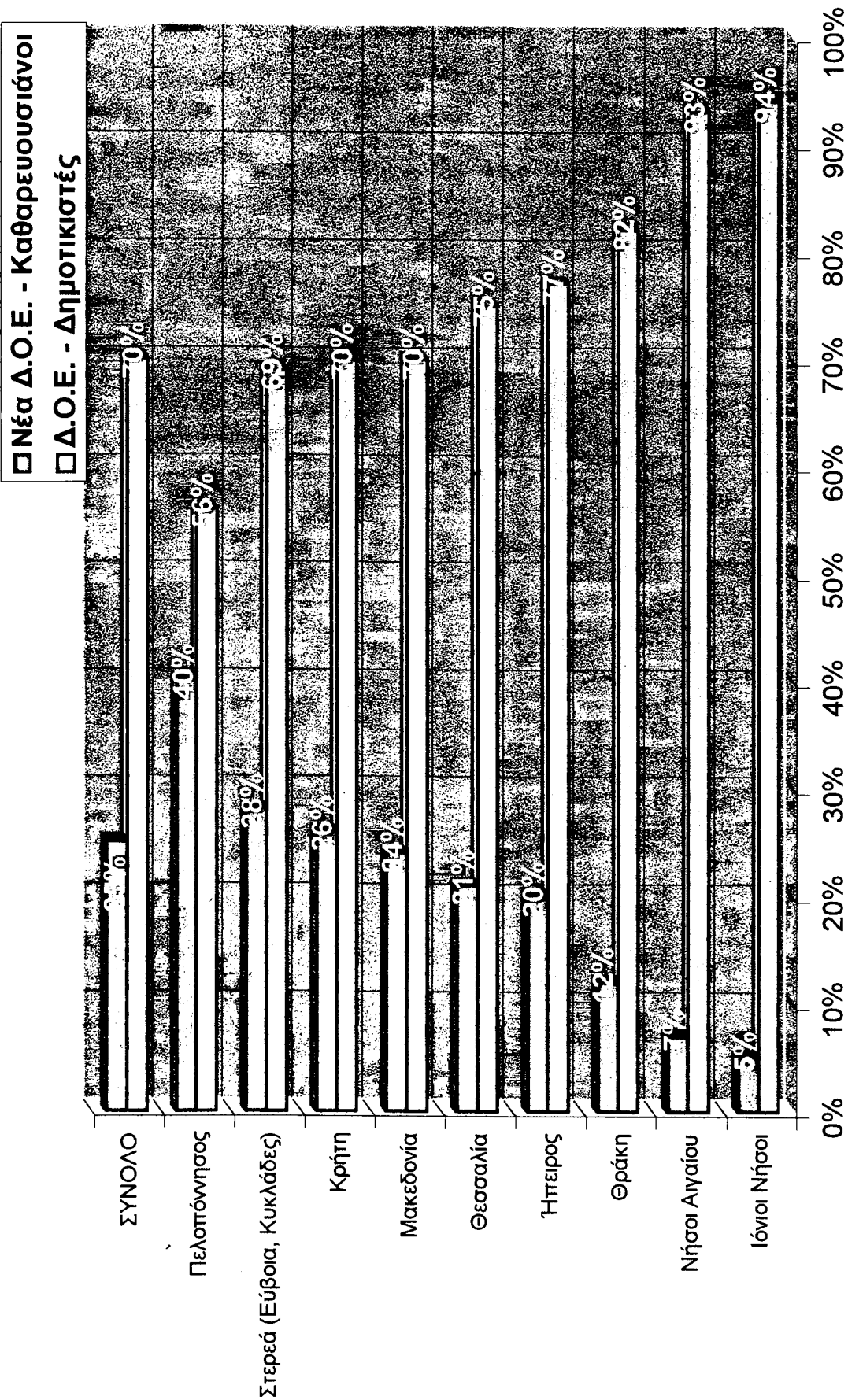
Διάγραμμα 1

Έτος 1924-25

Διάγραμμα 3

Πηγή: Παράρτημα Γ, Πίνακας 5.